

Scan 1164.60

Harvard College Library

GIFT OF

JOHN ALLYNE GADE

(Class of 1896)

OF NEW YORK

HAANDBOG I DET NORDSLESVIGSKE SPØRGSMÅLS HISTORIE

KJØBENHAVN
MCM I

HAANDBOG I DET NORDSLESVIGSKE SPØRGSMÅLS HISTORIE

DOKUMENTER AKTSTYKKER KORT OG STATISTISKE
OPLYSNINGER VEDRØRENDE SØNDERJYLLAND

UDGIVET AF DE SAMVIRKENDE
SØNDERJYDSKE FORENINGER
REDIGERET AF FRANZ v. JESSEN

KJØBENHAVN MCM I

~~55.125.127~~

✓
Scan 1164.60
✓

HARVARD COLLEGE LIBRARY
GIFT OF
JOHN ALLYNE GAGE
APR 25 1932

KJØBENHAVN, CHRISTIANIA OG STOCKHOLM:
DET NORDISKE FORLAG • BOGFORLAGET
ERNST BOJESEN

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE

266.

DA den prøjssiske Regering i Slutningen af 1898 og Begyndelsen af 1899 udviste danske Undersaatter i stort Tal fra Sønderjylland, vakte denne politiske Foranstaltning forøget Opmærksomhed for det nordslesvigske Spørgsmaal. I den langt overvejende Del af den danske Presse er fra da af regelmæssigere end hidtil de nationalpolitiske Tildragelser i Sønderjylland bleven omtalte, ligesom der hyppigere end i de nærmest foregaaende Aar er bleven gjort Rede for de Vilkaar, hvorunder de danske Slesvigere fører Kampen, og for de kulturelle Spørgsmaal, hvorom den væsenlig drejer sig. Ligeledes var det Forhandlingerne om Udvisnings-Politiken i den tyske Rigsdag (16.—18. Febr. 1899), der gav Anledning til, at Verdenspressen i det mindste forbigaaende udtalte sig om Forholdene i Sønderjylland.

Med den saaledes forøgede Interesse for det nordslesvigske Spørgsmaal opstod imidlertid ogsaa en Trang til Kundskab om dets Udvikling gennem de forløbne femogtredive Aar. Kilderne hertil viste sig da at være ret vanskelig tilgængelige. Selve de folkeretlige Aktstykker, der danner Grundlaget for den nuværende Tingenes Tilstand i Hertugdømmet Slesvig, maa søges i lidet bekendte Værker, som sædvanlig kun findes i større Bogsamlinger; Oplysningerne om de nationalpolitiske Begivenheder i Nordslesvig under Fremmedherredømmet findes væsenlig i Dagblade, Tidsskrifter og de af forskellige sønderjydske Foreninger udgivne Smaaapiécer; endelig er Ma-

terialet til en Bedømmelse af den prøjssiske Lovgivning, med hvis Bestemmelser Nationalitetskampen bestandig maa regne i første Række, saa godt som utilgængeligt for den læge Læser paa denne Side Grænsen.

Det var efter Overvejelsen af disse Forhold, at jeg kom paa den Tanke, at det kunde have Betydning for alle dem, der i Fremtiden vil beskæftige sig med det nordslesvigske Spørgsmaal, om der fandtes en Haandbog, som indeholdt de Oplysninger og samlede det Materiale, der danner Forudsætningen for en dyberegaaende Forstaaelse og Bedømmelse af de nationalpolitiske Foreteelser i Sønderjylland. Jeg udarbejdede da i store Træk Planen over en saadan Haandbogs Indhold og forelagde den for Formanden for de SAMVIRKENDE SØNDERJYDSKE FORENINGERS Overbestyrelse, Hr. AXEL CARSTENS, der strax gav den sin Tilslutning og senere bestandig har omfattet Foretagendet med den største Interesse. Paa hans Opfordring foreslog jeg de SAMVIRKENDE SØNDERJYDSKE FORENINGER at overtage Udgivelsen af den planlagte Haandbog, og dette blev enstemmig vedtaget paa Overbestyrelsens Møde i Slagelse d. 5. August 1899, idet Redaktionen samtidig blev mig overdraget.

Under Arbejdet med Planens Udførelse er der bestandig med Tilslutning fra samtlige Medarbejdere lagt Vægt paa at fastholde Værkets Karakter som Haandbog og at undgaa den Polemik mod tyske Anskuelser og Kritik af prøjssiske Foranstaltninger, som hører hjemme i aktuelle Indlæg i den standende Strid. Hovedopgaven maatte blive den at samle et saa paalideligt og omfattende Materiale i Haandbogen, at den kunde yde Hjælp til dem, der ønsker at danne sig en selvstændig Opfattelse og indhente nærmere Oplysning om det nordslesvigske Spørgsmaal. Derfor har det ogsaa været nødvendigt at knytte en større Kres af Fagmænd til Værket.

Den oprindelige Plan havde vel forudset en historisk Indledning, men begrænsede forøvrigt Haandbogens Omraade til at omfatte netop det NORDSLESVIGSKE Spørgsmaal, altsaa til en Skildring af de Personligheder og en Redegørelse for de folke- og statsretlige, administrative og politiske Forhold, der har Betydning for Landet mellem Kongeaaen og Linjen Flensborg-Tønder i Tiden efter 1864. En indgaaende Drøftelse med Værkets Medarbejdere førte imidlertid til en Udvidelse af Planen. Det kunde ikke være tilstrækkeligt, at Baggrunden for Begivenhederne efter Fredsslutningen i Wien 30. Oktober 1864 blev antydet i en historisk Oversigt. Haandbogens Opgave maatte ogsaa blive den at paavise Landets ældgamle Nationalitet, gøre Rede for dets Sprogforhold og statsretlige Stilling gennem Tiderne samt forklare Sammenhængen mellem den forudgaaende, langvarige Nationalitetskamp og det i 1864 skabte nordslesvigske Spørgsmaal. Derfor har Haandbogens første Del — de Kapitler, der gaar forud for Afsnittet om Freden i Wien — faaet sit nuværende Omfang.

Fra begge Sider Grænsen er der vist dette Foretagende den varmeste Interesse, først og fremmest af den store Kres af Medarbejdere, hvis redbonne Velvilje det skyldes, at Planen har kunnet gennemføres.

Haandbogen vil senere noget forkortet udkomme i en fransk Udgave, hvortil Carlsbergfonden har ydet et betydeligt Tilskud.

FRANZ v. JESSEN.

FORTEGNELSE OVER MEDARBEJDERNE VED DETTE VÆRK

ANDERSEN, C., Guide i Generalstaben. Kjøbenhavn. — ANDERSEN, NICOLAJ, cand. math. Aabenraa. — ANDRESEN, M., Fabrikant, Redaktør. Aabenraa. — BIDSTRUP, JUL., Skriver i Rigsarkivet. Kbhvn. — CALLESEN, NIS, Gaardejer. Lerskov, Slesvig. — CARSTENS, AX., Tandlæge. Kbhvn. — CLAUSEN, H. V., cand. mag. Kbhvn. — CLAUSEN, JUL., cand. mag., Biblioteksassistent. Kbhvn. — ELBERLING, EMIL, Bibliotekar. Kbhvn. — HANSEN, A. T., Gaardejer. Randrup, Slesvig. — HANSSEN, H. P., Landdagsmand, Redaktør. Aabenraa. — HEILMANN, GERHARD, cand. phil., Maler. Kbhvn. — IVERSEN, JØRG., Gaardejer. Svejrup, Slesvig. — JESSEN, J., Redaktør. Flensborg. — JOHANNSEN, GUSTAV, Rigsdagsmand. Flensborg. — LAURIDSEN, P., Skoleinspektør. Kbhvn. — MACKEPRANG, M., Dr. phil., Museumsassistent. Kbhvn. — MATHIESEN, M. C., Redaktør. Haderslev. — MOLDT, J., Redaktør. Sønderborg. — MØLLER, H. L., Dr. phil., Skoleforstander. Kbhvn. — NIELSEN, FREDRIK, Biskop, Dr. theol. Aalborg. — NISSEN, NIS, Gaardejer. Nordborg. — OTTOSEN, JOHAN, Folketingsmand, cand. mag. Kbhvn. — PEDERSEN, HOLGER, Docent, Dr. phil. Kbhvn. — PETERSEN, THADE, Redaktør. Rødding, Slesvig. — ROSSEN, R. P., Redaktør. Flensborg. — SIMONSEN, P., Journalist. Flensborg. — SKOVRØY, P., Redaktør. Tønder. — SKRUMSAGER, N. I. H., Gaardejer. Københoved, Slesvig. — STEENSTRUP, J. C. H. R., Professor, Dr. jur. & phil. Kbhvn. — SVENDSEN, NICOLAJ, Redaktør. Aabenraa. — THISET, A., Arkivar. Kbhvn. — THORSEN, P. K., cand. mag. Gedved pr. Horsens. — THORSØE, ALEX., Dr. phil. Kbhvn. — TOMASSON, THORDUR, Præst. Horsens. — WEST, F. J., cand. polit., Arkivassistent. Kbhvn. — WIMMER, LUDV. F. A., Professor, Dr. phil. Kbhvn.

FØRSTE AFSNIT

INDHOLD

LUDV. F. A. WIMMER: RUNEMINDESMÆRKER-
NE I SØNDERJYLLAND SOM VIDNESBYRD OM
LANDETS NATIONALITET.—JOHANNES STEEN-
STRUP: DE SØNDERJYDSKE STEDSNAVNES VID-
NESBYRD OM FOLKETS NATIONALITET OG HI-
STORIE.—P. K. THORSEN: LANDETS, FOLKETS
OG SPROGETS NAVN.

RUNEMINDESMÆRKERNE I SØNDERJYLLAND SOM VIDNESBYRD OM LANDETS NATIONALITET

D^A Erik Pontoppidan for mere end halvandet hundrede år siden i første bind af det nylig stiftede Videnskabernes Selskabs skrifter skrev sin bekendte afhandling om »Det danske Sprogs Skiæbne og forrige saavel- som nærværende Tilstand udi Sønder-Jylland eller Førstendømmet Slesvig«¹, måtte han nøjes med følgende udtalelse om runemindesmærkerne i Sønderjylland: »Mit tredie Beviis paa det Danske Sprogs Ælde og allmindelige Brug i Sønder-Jylland ville jeg gjerne tage af de bekiendte Rune-Steene, men kand ikkun opspore een eeneste, som man dristig tør beraabe sig paa, nemlig den der findes i Aabenraae Ambt paa Haverslund Marck«. Efter derpå at have anført indskriften på denne sten fortsætter Pontoppidan: »Enten dette nu bør henføres til Kong Rolf med Tilnafn Krake, eller og til Normannernes nafnkundige Anforere Rollo, Rolf eller Gange-Rolf eller og maaskee til nogen anden i de sildigere Tider, som kand have hedet Herr Ulf, Wulf eller Oluf, og ikke just tør have været enten Konge eller Kriegs-Overste, men en anden god Mand der i Egnen, det kand komme mig ud paa eet, naar ickun det Danske Sprogs Brug stadfæstes ved de Runiske eller Gotiske Bogstaver, som alle 3. Nordiske Folk har tilfældes og icke findes vidre, end saa vidt deres Sprog har gaaet«. For Pontoppidan havde også C. Danckwerth i »Newe Landesbeschreibung der zwey Hertzogthümer Schleswich vnd Holstein«, 1652 fol., s. 74 omtalt Haverslund-stenen som den eneste runesten, der kendtes

¹ Skrifter, som udi det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste i Aarene 1743 og 1744, I, Kbh. 1745, s. 55 ff.

fra Slesvig, medens der i de øvrige danske provinser fandtes mange sådanne »talende stene«¹.

Siden Danckwerths og Pontoppidans dage har dette forhold dog ændret sig i mærkelig grad, idet en stor mængde på den tid ukendte runemindesmærker er fremdragne i alle egne af det gamle danske rige, men intetsteds i forholdsvis så stort antal som netop i Sønderjylland, hvor vi nu ikke blot finder nogle af vore allermærkeligste historiske runestene, men hvor vi som intet andetsteds i Norden møder repræsentanter for runemindesmærkerne fra den allerældste til den seneste tid, så vel som fra de fleste af de mellemliggende perioder.

Idet jeg forsøger i det følgende at give en oversigt over disse forskellige mindesmærker, må jeg med hensyn til begrundelsen i det enkelte for mange punkters vedkommende henvise til mine tidligere arbejder, navnlig *Die runenschrift*, Berlin 1887, *Døbefonten i Åkirkeby kirke*, Kbh. 1887, *Sønderjyllands historiske runemindesmærker* (Universitets festskrift til Majestæternes guld-bryllup), Kbh. 1892, *De tyske runemindesmærker*, Kbh. 1894 (særtryk af Aarbøger for nord. Oldkyndighed og Historie), *De danske runemindesmærker*, I. *De historiske runemindesmærker*, Kbh. 1895, II. *Runestenene i Jylland og på øerne*, Kbh. 1899—1901.

I. SØNDERJYLLANDS INDSKRIFTER MED DET ÆLDSTE (LÆNGERE) RUNEALFABET

Som bekendt møder vi i de nordiske runeindskrifter to forskellige runealfabeter, et ældre (længere), der oprindeligt bestod af 24 tegn, og et yngre (kortere), der var i almindelig brug fra omtr. år 800 og kun bestod af 16 tegn. Efter de 6 første tegn i runealfabetet har man givet dette navnet »futhark«. Som jeg udførlig har påvist i »*Die runenschrift*«, har den kortere (yngre) runerække gennem et langt tidsrum efterhånden udviklet sig af den længere (ældre), der oprindeligt var fælles for alle goto-germanske folk, hvorfor vi også møder den i de gotiske og vestgermanske samt (i en noget ændret og udvidet skikkelse) i de oldengelske indskrifter. Udviklingen af alfabetet på 24 tegn til det kortere på 16 tegn er derimod ejendommelig for Norden, og denne udvikling, der for største delen er begrundet i de ændringer, som efterhånden foregik i sproget, er i alt væsentligt sket samtidig og på samme måde i alle nordiske lande. Da udviklingen var afsluttet i begyndelsen af det 9. årh., havde Nordboerne altså fået et nyt særlig nordisk runealfabet, der var meget forskelligt fra det ældste fællesgermanske.

¹ »Sonsten findet man keine Ruhnsteine, das ist *lapides loquentes*, sprechende oder redende Steine mehr in dem Hertzogthume Schleszwich, als diesen einzigen, da hingegen es in Denemarck jhr eine gute Anzahl hat, wie aus D. Olao Worm zu ersehen«.

Jeg gengiver her hovedformerne af de to alfabeter tillige med den omskrivning med latinske bogstaver, som jeg benytter i det følgende:

a. Det ældste (længere) runealfabet:

ƿ Ɔ Ɓ Ʀ Ƨ Ƨ Ʀ : ʰ ʰ ʰ ʰ ʰ ʰ ʰ : ʰ ʰ ʰ ʰ ʰ ʰ ʰ
f u p a r k g w h n i j - p r s t b e m l n g o d

De 24 tegn i dette alfabet var delte i tre afdelinger med otte tegn i hver. Med hensyn til omskrivningen bemærker jeg, at jeg af praktiske og typografiske grunde gengiver Ƨ, ʰ, ʰ med g, d, b, skönt de oprindeligt, således som jeg har påvist i *Die Runenschrift*, var spiranter også i forlyden og derfor nøjagtigere burde gengives med g, ɔ, b. Også tegnet ʰ, som jeg omskriver med ng, burde nøjagtigere gengives med et enkelt tegn (ŋ). Ved ʰ har jeg udeladt omskrivningen med det latinske bogstav, da den oprindelige betydning af dette tegn ikke med sikkerhed lader sig bestemme; i en vestgermansk indskrift (på spændet fra Freilaubersheim) forekommer ʰ i samme betydning som det sædvanlige l i (se *De tyske runemindesmærker*, s. 63). I de nordiske indskrifter er ʰ (tidlig også i formen ʰ) tegn for det af fællesgermansk z udviklede r, der var forskelligt fra det oprindelige ʰ r.

b. Det yngre (kortere) runealfabet:

ƿ Ɔ Ɓ Ʀ Ƨ : * ʰ ʰ ʰ ʰ : ʰ ʰ ʰ ʰ ʰ
f u p a r k h n i a s t b m l r

Ligesom det længere alfabets 24 tegn var også det korteres 16 tegn inddelte i tre afdelinger med seks tegn i den første og fem i hver af de to andre. Med hensyn til omskrivningen bemærkes, at ʰ a er tegn for nasaleret a (a udtalt med næselyd) i modsætning til det rene ʰ a. Ligesom lydene ʰ r og ʰ (ʰ) r adskilles i det ældre alfabet, har også det yngre to tegn for ʰ r og ʰ r. Tegnet ʰ (i det ældre alfabet ʰ) fortrænges efterhånden af ʰ.

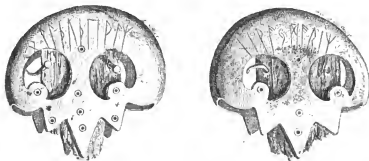
De 16 runer i det kortere alfabet var dog i mange henseender en meget mangelfuld betegnelse for de forskellige lyd, der fandtes i de nordiske sprog. Flere tegn måtte derfor bruges i forskellig betydning: ƿ var tegn for k, g, ng, ʰ for a, æ, å o. s. v. Efterhånden gjorde trangen til en fyldigere lydbetegnelse sig derfor også gældende, så at man i slutningen af det 10. årh. begyndte at danne nye tegn af de ældre ved hjælp af et punkt (de såkaldte p u n k t e r e d e eller s t u n g n e runer), nemlig ʰ, ʰ og noget senere ʰ for at udtrykke lydene e, g og y. Med denne forøgelse af den kortere runerækkes 16 tegn lod man sig længe nøje. Først ned i middelalderen blev den gamle runeskrift omdannet således, at man fik ét tegn for hvert bogstav i det latinske alfabet, der den gang så godt som udelukkende benyttedes til skriftlige optegnelser, uden at det dog var i stand til fuldstændig at fortrænge runerne.

Efter tidsfølgen behandler vi altså først de sønderjyske indskrifter med det ældre runecalfabet, og så vidt muligt ordner vi også de herhen hørende mindesmærker kronologisk.

Til de allerældste sproglævninger, der er komne for dagen i de egne, som fra gammel tid må betegnes som Nordboernes hjem, hører et par indskrifter med de ældre runer, der er fremdragne af Torsbjærg mose i Sønder Brarup sogn i Angel. Dette fund, som jeg med et rundt tal tidligst henfører til år 400, har bragt os én læselig og efter min mening også fuldstændig forståelig indskrift, hvorimod de tydelige runer i den anden indskrift sammesteds fra snarest må antages at indeholde stærkt forkortede ord.

1. TORSBJÆRG DUPSKO

Mellem de forskellige dupsko af bronze til sværdskeider, som ved udgravningerne 1859—61 fremdroges af Torsbjærg mose, bar en enkelt en indskrift med runer både på forsiden og bagsiden, der her gengives i fuld størrelse:

Bægge linjer med de smukke, fint indristede runer, der har ganske samme karakter og åbenbart skriver sig fra samme runcrister, er endnu meget tydelige og lader efter min mening ingen tvivl om læsningen, idet hele indskriften lyder:

owlpupcwar
niwangenmarik

I anden linje er runerne **nm** em skrevne sammen i et enkelt tegn (en 'binde-rune'). At den foregående rune er den gamle *ing*-rune, altså tegn for ng, således som jeg har gengivet den i omskrivningen med latinske bogstaver, anser jeg for sikkert. Det karakteristiske for dette tegn er nemlig, at det dannes ved sammenstilling af to mod hinanden vendte *c*'er (ᚺ, ᚻ), der ikke støder sammen, og at det ligesom *k*-runen *ᚿ* i det ældste alfabet gennemgående er mindre end de øvrige runer. Den kantede form (ᚺ) er på dupskoen som i mange andre indskrifter bleven noget rundet, ganske som tilfældet er med

u-runen þ på de to sidste steder. Dette er altså rent tilfældigt. Både de kantede og runde former så vel som mellemformer mellem bægge forekommer i mange andre indskrifter: den kantede form $\diamond$ finder vi således på den ene Torvik- (Jondal-)sten fra Norge, på hövlen (to gange) og kammen fra Vimose, medens remspændet sammesteds fra har den runde form, stemmende med dupskoen og med spydbladet fra Müncheberg; nær hertil slutter sig også formen på Skångstenen fra Södermanland. Ved siden af formen $\diamond$ forekommer også $\circ$, således på guldhornet og på Tanum-stenen fra Bohuslän. Med de her nævnte former af *ing*-runen stemmer på det nøjeste det runde (ikke kantede) tegn, som vi møder fire gange i indskriften på den norske Tune-sten, og som man derfor også hidtil altid har læst som *ing*-runen, indtil Vigfusson i *Corpus poeticum boreale* I (1883), s. 572 f. erklærede det for j. Hans læsning og tolkning indeholder dog så mange håndgribelige urigtigheder, at de ligesom mange andre løse indfald af den geniale Islænder sikkert vilde være blevne ganske upågtede, hvis ikke Bugge i sin seneste tolkning af indskriften på denne sten (i Norges Indskrifter med de ældre Runer, s. 31 ff.) havde sluttet sig til Vigfussons antagelse og i det enkelte søgt at begrunde tegnets læsning som j. I futharken på Vadstena-brakteaten, hvor *ing*- og *j*-runen er helt forskellige, har den sidste ganske vist fået en form ($\S$), der kunde opfattes som en ændring af *ing*-runen $\diamond$; men brakteaten har alligevel bevaret den karakteristiske forskel mellem de to runer. Skönt *ing*-runen her er lukket, er den dog ligesom $\lessdot$ mindre end de andre runer, hvorimod j har samme størrelse som disse. Og den form, som *j*-runen har antaget på Vadstena-brakteaten, forklæres med største lethed af den oprindelige *j*-form $\mathfrak{h}$, hvorom der ikke kan næres tvivl, da den forekommer på så vidt forskellige steder som i futharken på Charnay-spændet fra Bourgogne, på det ene spænde fra Bezenye i Ungarn, på lanceskaftet fra Kragehul mose og på Istaby-stenen, og da det er denne form, der, som jeg har påvist i Die runenschrift s. 121 ff., ligefrem udgår fra latinsk G. At *j*-runen på Vadstena-brakteaten og på et par andre med denne nærbeslægtede brakteater har fået formen $\S$ i stedet for $\mathfrak{h}$, er sikkert sket, fordi tegnet $\mathfrak{h}$ i brakteatindskrifterne meget let kunde udsættes for forveksling med *s*-runen $\S$ (sml. f. eks. formen af denne rune både på Vadstena-brakteaten og især på den bekendte sællandske brakteat no. 57 hos Stephens). Medens der efter min mening ikke er mindste grund til at sammenstille de foran nævnte former af *ing*-runen med *j*-tegnet på Vadstena-brakteaten, forekommer der i et par indskrifter et tegn, over for hvilket man med større ret kunde stå tvivlende af rent palæografiske grunde, nemlig Stenstad-stenens $\mathfrak{h}$, Krogstad-stenens $\mathfrak{h}$ og Fonnås-spændets $\mathfrak{h}$, der alle har samme størrelse som de øvrige tegn i indskrifterne. Da Fonnås-spændet, hvis form særlig kunde vække tvivl med hensyn til betydningen, imidlertid ved siden af dette tegn bruger det fra den gamle *j*-rune $\mathfrak{h}$ afledede $\mathfrak{p}$ som tegn for a (Die runenschrift s. 127), må det førstnævnte tegn nødvendigvis være *ing*-runen, således som også Bugge opfatter det i sin tolkning i Norges Indskrifter med de ældre Runer. De omtalte tegn på Stenstad- og

Krogstad-stenen anser jeg derfor også for *ing*-runer, hvor det karakteristiske træk, der er bevaret fra gammel tid, viser sig i de åbne former.

Den, der med Vigfusson og Bugge tildeler tegnene på Tune-stenen betydningen *j*, må konsekvent tildele alle de tegn i de øvrige indskrifter, der tidligere er læste som *ng*, denne betydning. Jeg ser ikke rettere, end at man da også på dupskoen fra Torsbjærg mose, på kammen, hövlen og spændet fra Vimose, på Müncheberg-spydet og Skåång-stenen så vel som på guldhornet og Tanum-stenen nødvendigvis må læse *j* i stedet for *ng*, hvad også Grienberger har forsøgt i nogle af disse indskrifter (Arkiv f. nord. Filol. XIV, s. 115 f., Zeitschr. f. deutsche Philol. XXXII, s. 289 f.). Denne konsekvens vil Bugge dog ikke selv drage — og med rette. Ti når vi på lanceskaftet fra Kragehul finder *j*-runen i den gamle form *h*, er der ingen tvivl om, at denne rune vilde have haft samme form også i indskrifterne fra Vimose, og at følgelig de helt forskellige tegn i disse indskrifter, som man har opfattet som *ing*-runer, virkelig har denne betydning.

Hvad der alene kunde støtte Bugges seneste læsning af indskriften på Tune-stenen, måtte da være den indre sandsynlighed, som den herpå grundede tolkning frembød i modsætning til den tidligere; men både fra indholdets og fra sprogformernes side frembyder denne tolkning de allerstørste vanskeligheder. Jeg vover derfor at påstå, at læsningen som *j* af palæografiske grunde er ganske umulig. Der er for mig ingen tvivl om, at den tidligere opfattelse af runen på Tune-stenen som tegn for *ng* er den rette, og jeg håber, at de forsøg, der er gjorte på at tildele både tegnet på denne sten og de tilsvarende tegn i andre indskrifter betydningen *j*, snarest mulig atter vil blive opgivne.

Efter at jeg hermed har begrundet min omskrivning af den femte rune på bagsiden af dupskoen som *ng*, går jeg over til at behandle indskriftens sprogformer i det enkelte.

I slutningen af begge linjer finder vi ord, der er velbe kendte fra senere Nordisk: *-þewar* er grundformen for oldnord. *-þér*, der bruges som sidste led i forskellige navne (*Hjálmþér*, *Eggþér*, *Sigþér*), hvor *-þér* senere i reglen forkortes til *-ðir* (*Eggðir*, *Sigðir* ligesom *Hamðir*). Det enkelte *þewar*, skrevet ganske som her, genfinder vi i den norske indskrift fra Valsfjorden. Formen *þewar* i disse indskrifter står på et så gammelt sprogtrin, at ordet, når vi i stedet for *r* sætter det oprindelige *z*, har den for alle goto-germanske sprog fælles form, hvoraf det tilsvarende got. *þius*, oldty. *-deo* (i navne), oldeng. *þéow* er udviklede. I Gotisk og Oldengelsk har ordet betydningen »træl, tjæner«; men i indskriften fra Valsfjorden ligesom i de sammensatte navne er det sikkert brugt om en fri mand; det har her uden tvivl væsenlig samme betydning som ordet *hæimþegi*, *hæmþegi*, »hjemfælle«, i indskrifter fra vikingetiden, der bruges om en anset mand i høvdingens nærmeste omgivelse (»hirdmand«). På dupskoen danner *þewar* sidste led i et mansnavn, hvis første led skrives *owlþu-*. Dette er en unøjagtig (famlende), men let forståelig lyd betegnelse for *wolþu-*. På lignende måde finder vi på den norske Vatn-sten og i nogle af de ældste indskrifter med

yngre runer *rh* for *hr* (*rhuulfr* Helnæs-stenen o.s.v.). Dupskoens *owlpu-ɔ: wolpu-* står ved sit *o* på et ældre trin end det tilsvarende got. *vulpus*, 'herlighed'. Samme ord genfinder vi også i det nordiske gudenavn *Ullr*. I almindelig oldnordisk sprogform vilde navnet lyde *Ullþér*.

I anden linje er *marir* grundformen til det oldnord. tillægsord *mærr*, 'berømt', hvorimod det tilsvarende got. ord hedder *mers*. Medens *ē* i got. *mers* står på et ældre trin end *ā* i *marir*, viser omvendt det i Got. bortkastede *i* i endelsen os grunden til omlyden i oldnord. *mærr*. I det foregående *niwange* har man villet forklare *ni* som omsætning for *in* — oldnord. *i*, der styrer hensynsformen *wange*, her et stedsnavn svarende til oldnord. *vangr*, 'vang'. Da en omsætning til *ni* for *in* imidlertid forekommer mig højst usandsynlig og ikke kan sammenstilles med omsætningen *o w-* for *wo-* i første linje, som på grund af de to lyds nære slægtskab er meget let forståelig, opfatter jeg nu som tidligere (Die runenschr. s. 104 f. og s. 381) *niwange* som et enkelt ord i hensynsformen, egentlig en gammel stedsform (lokativ), der altså ikke behøver at styres af et forholdsord for at udtrykke begrebet hvor. At hensynsformen *Niwangē* ikke styres af et forholdsord, kunde i øvrigt også forklares deraf, at forbindelsen *Niwangemāris* som tilnavn til Ulltér var sammensmættet til ét begreb, således som det i senere Oldnord. er tilfældet med *Fitjumskeggi* og lignende tilnavne, hvor *Fitjum* oprindeligt har været styret af forholdsordet *á*. At jeg ikke kan eftervise et sted »Nivang«, vil næppe vække forundring; lige så hjælpeles vilde jeg nemlig stå over for det enkelte »Vang«.

I senere nordisk sprogform vilde hele indskriften altså lyde: *Ullþér Niwange-mærr ɔ: »Ulltér, berømt i Nivang«, eller, som vi kunde sige, »Ulltér, Nivangs hæder (den berømte helt fra Nivang)«.* Vi har her navnet på den høvding, der har båret sværdet. Dette kunde jo med navnet og tillægsordet til hans pris indristede på skeden være skænket ham som en hædersgave.

2. TORSBJÆRG SKJOLDBULE

På et brudstykke af en skjoldbule af tyndt bronze, som her gengives i halv størrelse, er på indersiden indridset en kort indskrift, bestående af 6 runer.

Tegnet længst til venstre er et *H*, i hvilket bistaven løber lidt udover hovedstavene; det tegn, der står ved siden af

H, kan kun være et Y, skönt staven til venstre både er mindre og finere og står højere oppe på hovedstaven end staven til højre. Skönt der således ikke kan rejses tvivl om betydningen af de enkelte tegn, idet de må læses

H Y X I I

volder tolkningen af hele indskriften dog de største vanskeligheder. Hvis den indeholder virkelige ord og ikke blot runer med magisk betydning, må ordene nemlig være skrevne så stærkt forkortede, at det næppe nogen sinde vil lykkes at udfinde deres virkelige mening. Det er endvidere tvivlsomt, om indskriften skal læses fra højre til venstre (a i s g r h), hvorpå I kunde tyde, eller fra venstre til højre (h r g s i a), hvad der vilde stemme med indskriften på dupskoens. I kunde i så fald enten ved unøjagtighed være vendt til den urigtige side, hvad vi ofte træffer eksempler på i brakteatindskrifterne, hvor der f. eks. kan skrives I (for I) og lign. sammen med runer, der går fra venstre til højre; eller formen I kunde forsætlig være brugt for at antyde, at denne rune ikke hørte med til den egenlige indskrift, men var et magisk tegn, således som vi oftere finder netop denne rune anvendt, f. eks. i Lindholm-indskriften, hvor de magiske runer begynder med et otte gange gentaget I, hvad der mærkelig nok ganske stemmer med, at det i en islandsk formular til brug ved kvennagaldur hedder: *Risti eg þér Ása átta, Naudir niu* (Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1871, s. 185 f.). De runer, som i Lindholm-indskriften følger umiddelbart efter de otte I'er, er tre Y-tegn, hvad der svarer til brugen af Y på et af pileskafterne fra Nydam mose (se nedenfor).

Også nu kan jeg altså henholde mig til mine tidligere udtalelser om indskriften på skjoldbullen i Die runenschr. s. 148 med not. 1.

3. STRÅRUP-SMYKKET

Væsenlig samtidig med indskrifterne fra Torsbjærg mose er indskriften på det her i halv størrelse gengivne smykke (et diadem eller en halsring) af guld, der 1840 blev fremdraget i nærheden af Strårupgård i Dalby sogn, som den gang hørte til Tyrstrup herred i Haderslev amt, men nu hører til Nørre Tyrstrup herred i Vejle amt.

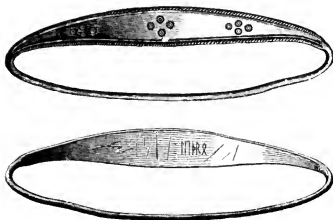
Indskriften, der med fine runer som sædvanlig er indridset på den indvendige, glatte side af smykket, lyder

I N I R X

Den anden rune har nøjagtig samme form som e-runen på dupskoens fra Torsbjærg mose og må derfor også her være tegn for e, der ellers i indskrifterne med de ældre runer regelmæssig har formen M. Indskriften må altså gengives

lepro

At vi heri må søge et kvindenavn, der senere er tabt, og som i almindelig oldnord. sprogform uden tvivl vilde lyde *Leðra*, fremgår med sikkerhed af

indskriften på fibulaen fra Himlingöje (Bjæveråskov herred, Præstø amt) på Sælland, der bærer det utvivlsomme kvindenavn hariso. Både på Strårup-smykket og på spændet fra Himlingöje finder vi altså ejerindens navn (i nævneform), hvad der ligeledes er tilfældet på Friedberg-spændet, medens de to ungarske runespænder fra Bezenye efter min tolkning indeholder navnene på de kvinder, der skænkede spænderne som gave til en af deres trossøstre (De tyske runemindesmærker, s. 23 ff.).

4. RUNEPILENE FRA NYDAM MOSE

Også i det bekendte fund fra Nydam engmose i Sundeved (udgravet 1859—63), der i mange henseender stemmer med fundet fra Vimose på Fyn, og som sikkert er mindst et halvt århundrede yngre end fundet fra Torsbjærg mose (altså må henføres til sidste del af det 5. årh.), fremdroges enkelte oldsager

med runer, nemlig nogle pileskafter af træ. Men medens dupskoen fra Torsbjærg mose indeholder en fuldstændig indskrift med forståelige ord, er der på pileskafterne fra Nydam mose kun indskåret en enkelt eller et par runer.

Et af dem bærer et Ψ , et andet 1, et tredje tegnet λ , uden tvivl en binderune for 11, og et fjerde de tre runer 111. Vi har da her sikkert eksempler på runernes magiske brug, således som jeg for mange år siden har udtalt i »De ældste nordiske runeindskrifter«, s. 26 f. i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1867 (sml. Die runenschr. s. 57 f. not. 5). Særlig oplysende for runernes anvendelse på disse pile er Sigdrifumål v. 6:

*Sigríuar skaltu kunna,
ef þú vill sigr hafa,
ok rista á hjalti hjórs,
sumar á vétrimum,
smnar á valbostum,
ok nefna tystvar Tý.*

o: »Kampruner skal du kunne,
om sejr du vil have,
og riste dem på sværdets hjalte,
somme langs klingen,
somme nær odden,
og nævne to gange Tý«.

5. GULDHORNET FRA GALLEHUS

Det mærkeligste af alle sønderjyske runemindesmærker med den længere runerække er det berømte guldhorn, som d. 21. April 1734 blev fundet af en fattig husmand, Jerk Lassen, ved landsbyen Gallehus tæt ved Møgeltønder. Efter beretningen lå hornet kun nogle skridt fra det sted, hvor bondepigen Kristine Svendsdatter omtrent 100 år tidligere (d. 20. Juli 1639) havde fundet et lignende horn uden indskrift. Des værre blev begge disse horn, der vilde have været vort nationalmuseums største pryð, d. 4. Maj 1802 stjålne fra det kgl. 'kunstkammer' og smeltede. Nu ejer museet kun de ved kong Frederik VII's gavmildhed skænkede sølvforgylde kopier af hornene. Ved behandlingen af dem må vi derfor holde os til de gamle afbildninger og beskrivelser, der naturligvis i enkelthederne langt fra er så nøjagtige, som vi nu vilde kræve. Dette gælder dog særlig de billedlige fremstillinger på hornene, medens runeindskriften, der har været overordenlig tydelig, ikke for et eneste tegns vedkommende lader os i tvivl om dets form og betydning.

Medens betydningen af de billedlige fremstillinger på hornene hidtil har været og endnu er en gåde, på hvis løsning mange udmærkede lærde lige fra Ole Worms og ned til Worsaaes dage forgæves har øvet deres skarpsindighed, tør vi heldigvis sige, at betydningen af den runeindskrift, der er ristet langs

med det sidstfundne horns øverste rand, i det hele og store er fuldkommen klar. Denne indskrift lyder nemlig:

MCNFMPPFXFTIY : HXRTIOTFY : HXRKF : TFFIMX :

Ordene er altså med undtagelse af de to første, der hører nøje sammen, adskilte ved fire punkter, og det sidste ord er — naturligvis af hensyn til pladsen — ristet med finere runer end de øvrige. Også i andre indskrifter fra samme tid, således på lanceskaftet fra Kragehul mose og andetsteds, er nogle runer eller enkelte stave i runerne finere end andre, uden at hensyn til pladsen dog her har spillet nogen rolle (se f. eks. afbildningen af lanceskaftet i *Die runenschr.* s. 124).

Gengivet med latinske bogstaver lyder indskriften altså:

ek hlewagastir holtingar horna tawido

Med hensyn til de enkelte former bemærkes følgende:

ek er første persons personlige stedord — oldnord. *ek*, der også forekommer i mange andre nordiske indskrifter med de ældre runer. Det er på guldhornet skrevet sammen med det følgende navn uden skille tegn, fordi det slutter sig proklitisk til dette.

hlewagastir er et af hlewa- og gastir dannet mandsnavn. Det første led hlewa- stemmer nøje med þewar på dupskoen fra Torsbjerg mose og er grundformen til oldnord. *hlē*, 'læ, ly', der bruges som første led i de fra Eddadigtene kendte navne *Hlēbarðr* og *Hlēdis*. Sidste led gastir er — oldnord. *gestr*, 'gæst', og viser grunden til omlyden i dette. Hlewagastir vilde altså svare til et senere oldnord. *Hlēgestr* (egl. »gæsten, den fremmede, der søger læ eller beskyttelse«). Både i form og betydning stemmer guldhornets Hlewa-gastir ganske med navnet Saligastir ('Salgæst', »gæsten, den fremmede, der søger til huset«) på Berga-stenen i Södermanland. I senere Oldnordisk forekommer hverken *Hlēgestr* eller *Salgestr*, men mange andre med *gestr* dannede navne (*Goðgestr*, *Þorgestr* o.s.v.).

holtingar svarer til det senere nordiske *hyllingr*, »en mand fra holt« (*Hjarðhyllingar*, »mændene fra Hjarðarholt«). Her i indskriften er det dog uden tvivl et patronymikon, der betyder »Holtes ætling« (næppe »søn«). På samme måde finder vi i en af de allerældste indskrifter med det yngre runealfabet (Kallerup-stenen) navnet *Hornbori Swidingr*, »Svidingen (Svides ætling) Hornbore« (se De danske runemindesm. II, s. 337).

horna (— oldnord. *horn*) er genstandsform ental, styret af tawido. Ligesom i nævneformerne hlewagastir holtingar er stammeudlyden altså bevaret i genstandsformen, og vi tør sikkert antage, at ordet er intetkøn som senere i Nordisk og som got. *haur̥n*, skönt det også som hankönsord vilde lyde horna.

tawido er fortidsformen af et udsagnsord, der tidlig er tabt i Nordisk, men som findes i gotisk *tanjan*, fort. *tawida*, der ganske svarer til formen på

 $\frac{1}{3}$

GULDHORNET FRA GALLEHUS

guldhornet undtagen i endelsen for første person, hvor got. *-a* er yngre end guldhornets og andre nordiske indskrifter *-ō*. I Nordisk fortrængtes *taujan* (**teyja*, fort. **tāda*) tidlig af *gørva* (*gørva*) og andre ord; men samme rod finder vi i oldnord. *tól* ik., »redskab, værktøj«. Beviser for den tidligere almindelige brug af dette ord og dets afledninger i Nordisk har vi også, således som allerede Bugge har fremhævet i Tidsskrift for Philologi og Pædagogik VII, s. 224, i ord, der i gammel tid er optagne fra Nordisk i Lappisk: svensk-lapp. *tuoj*, norsk-lapp. *duōgje*, »arbejde (håndarbejde)« og svensk-lapp. *tuojar*, norsk-lapp. *duogjar*, »en arbejder, håndværker« (sml. Vilh. Thomsen, Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske, s. 154). Både disse lappiske ord og oldnord. *tól* synes mig i høj grad at tale for, at guldhornets *ta wido* virkelig, således som man tidligere har antaget, ligefrem har betydningen »gjorde, lavede«, hvorimod got. *taujan* kun bruges i overført betydning. I de vestgermanske sprog har de tilsvarende ord i reglen betydningen »tilberede, sætte i færdig stand (*parare*)«.

ikke »gøre, forfærdige (*facere*)«. Vilh. Thomsen har derfor i Arkiv f. nord. Filol. XV, s. 193 ff. udtalt den formodning, at guldhornets *ta wido* i betydning ikke ligefrem svarer til det senere nord. *gerða* (*gørða*), men snarere til oldnord. *bjó*. Selv om Thomsen, hvad der dog er meget tvivlsomt, har ret heri, indser jeg ikke, at hans opfattelse vilde medføre nogen væsentlig ændring i den tidligere forståelse af indskriften. I modsætning til Thomsen vover jeg nemlig med største sikkerhed at udtale, at udtrykket *horn bjó*, »bragte hornet i stand«, først og fremmest må sigte til hornets udsmykning med de billedlige fremstillinger og dernæst naturligvis også til indskriften; men netop denne betydning har man blandt andet jo også tidligere lagt i »gjorde hornet«. Og når Thomsen som yderligere støtte for sin opfattelse tilføjer, at indskriften »ganske gør det indtryk, at den er tilføjet senere, af en anden hånd end den, der har udført selve hornet, og i en anden, noget bredere, plumpere stil end dets øvrige ornament«, må jeg herimod som mit personlige skøn stille den påstand, at indskriften i fortrinlig grad svarer både til de figurer, der er loddede på hornet,

og til de indpunslede figurer og ornament. Det er mig ikke muligt at finde et eneste — endog kun det svageste — holdepunkt, som kunde tyde på, at indskriften skyldes en anden hånd end disse.

Omsat i almindelig oldnordisk sprogform vilde indskriften altså lyde:
*Ek Hlégestr Hylltingr horn *tíða (gørða eller bjó?)*.

»Jeg Hylltingen (Holtes ætling) Lægæst gjorde (istandbragte) hornet«.

6. RNEBRAKTEATER

Til mindesmærkerne med indskrifter i det ældre runealfabet hører også de såkaldte guldbrakteater, der for største delen tilhører sidste halvdel af det 6. og hele det 7. årh.

Ved en guldbrakteat forstår man en tynd guldplade (*bractea*) i form af en mønt, med præg på den ene side og forsynet med øsken for at kunne benyttes som hængesmykke.

Medens brakteaterne både med og uden indskrift i stor mængde er komne for dagen i alle nordiske lande, er de uden for Norden fundne i et så ringe antal, at man allerede af den grund kunde fristes til at antage disse for at være indførte fra Norden. Dette bliver også sandsynligt af andre grunde. Af de syv runebrakteater, der kendes fra Nordtyskland, og som findes afbildede og udførlig beskrevne hos Henning, Die deutschen Runendenkmäler, Strassburg 1889, er fire fundne ved Dannenberg i Hannover. Henning, der har gjort et højt mislykket forsøg på at tolke indskriften på den ene af disse, antager i henhold hertil, at »indskriften hverken er bleven til i Norden, i Vesttyskland eller England, men i nærheden af findestedet ved nedre Elben« (s. 130), og han stempler disse brakteater så vel som en, der er funden ved Heide i Ditmarsken, som »langobardisk-saksiske« (s. 141). Herimod strider dog på det bestemteste runen Y, der forekommer på alle fire brakteater fra Dannenberg, medens ikke en eneste af de ægte tyske indskrifter kender dette tegn, som derimod er i højeste grad karakteristisk for de nordiske indskrifter med det ældste alfabet. Ligesom Bugge anser jeg derfor disse brakteater »afgjort for nordiske« (Norges Indskrifter med de ældre Runer, s. 126), og jeg tiltræder fuldt ud hans slutning, at »al sandsynlighed taler for, at de ved Dannenberg fundne brakteater er vandrede fra Danmark; ti i Danmark er jo brakteater med ægte nordisk runeindskrift sædvanlige, medens ingen brakteat med runeindskrift kan bevises at være bleven til i de saksisk-longobardiske egne. Den ved Heide i Ditmarsken fundne brakteat kan jo også meget vel være arbejdet i Danmark«. Jeg tilføjer kun, at det samme efter min mening ligeledes gælder om de to andre i Nordtyskland fremdragne runebrakteater; hverken deres findesteder eller indskrifter vilde stride herimod.

Af runebrakteater, der med sikkerhed vides at være fundne i Sønderjylland — en og anden brakteat, hvis findested er ubekendt, kan jo også høre herhen —, kendes for tiden syv. Disse brakteater, ved hvilke jeg i parentes tilføjer numrene fra Stephens' Old-northern Runic Monuments, er følgende:

1

2

3

4

5

6

7

- 1 (67), funden 1865 i Skodborg sogn;
 - 2 (18), funden 1841 i en mergelgrav i Skrydstrup vest for Haderslev;
 - 3 (21), funden 1822 i en mose i nærheden af (nord for) Haderslev;
 - 4 (91), funden 1876 ved Gelstoft i Gram sogn og solgt til en købmand i Kolding, der atter afhændede den til musæet i Kiel;
 - 5 (32), funden (uvist når) ved Ekernfærde;
 - 6 (60), funden 1856 i Ullerup sogn i Sundeved;
 - 7 (90), funden sammen med no. 4 og ligesom den solgt til musæet i Kiel.
- Af disse findes no. 1, 2, 3 og 6 i nationalmusæet i København, no. 4 og 7 i oldsagsmusæet i Kiel og no. 5 vistnok i privat eje.

Tolkningen af indskrifterne på brakteaterne frembyder ejendommelige vanskeligheder. Som oftest består disse indskrifter nemlig kun af ganske få runer, hvis former ikke sjælden er forvanskede, fordi de er mislykkede efterligninger af ældre indskrifter, hvis sproglige betydning ikke har været klar for stempelskæreren. Mange indskrifter er i virkeligheden af den art, at ethvert forsøg på at læse og tolke runerne må opgives.

Undtagelsesvis bærer brakteaterne dog længere indskrifter med runeformer, der er så klare og bestemte, at deres læsning ingen vanskeligheder frembyder; men også i disse tilfælde er det kun sjælden lykkedes at tolke indskriftene fuldt tilfredsstillende. Til de mærkeligste mellem disse brakteater hører Vadstena-brakteaten, der blandt andet indeholder det ældre runealfabet i den oprindelige orden og derfor er af den allerstørste vigtighed for runeskriftens historie, hvad jeg her ikke nærmere skal dvæle ved, da jeg i *Die runenschrift* udførlig har behandlet dette mindesmærke (se særlig s. 76 f. og tav. III fig. 1).

Af brakteater med længere indskrifter, hvis betydning i det hele taget er klar, fremhæver jeg endvidere brakteaten fra Tjörkö, som i sine runeformer er nær beslægtet med Vadstena-brakteaten (*Die runenschr.* s. 213 f. og s. 385).

Også enkelte brakteater med korte indskrifter, hvis runer er utvivlsomme, indeholder forståelige ord, idet de sikkert bærer mandsnavne i ægte urnordisk form. Overalt hvor brakteaternes indskrifter kan læses og deres sprog tolkes, finder vi nemlig de samme former, som vi kender fra de øvrige indskrifter i Norden med det ældste runealfabet.

Mellem de i Sønderjylland fundne brakteater hører en enkelt til dem, der bærer de længste kendte indskrifter, nemlig brakteaten fra Skodborg (no. 1). Dens runer, der er anbragte langs med hele randen, er alle meget klare og pyntelige og minder i høj grad om runerne på Vadstena-brakteaten, hvis *j*-rune også fuldstændig stemmer med Skodborg-brakteatens. Det er åbenbart, at disse brakteater ifølge runeformerne hører til de ældste, hvad der for Skodborg-brakteatens vedkommende også fremgår deraf, at den fandtes sammen med en pragtfuld guldfibula, der vistnok må henføres til sidste halvdel af det 6. århundrede.

Indskriften, i hvilken runerne ligesom på Vadstena-brakteaten står omvendte og løber fra højre til venstre, fordi de har været indskårne retvendte i stemplet,

begynder åbenbart lige til venstre for **W**, som står midt under øskenen, og lyder:

auja-alawin auja-alawin auja-alawin jalawid

Hvilken betydning dette tre gange gentagne a uja-alawin, efterfulgt af jala-wid, har, er mig nu som tidligere en gåde, og jeg føler ingen trang til at meddele de tanker, som i den anledning til forskellige tider er opståede hos mig.

Af de øvrige sønderjyske runebrakteater indeholder kun en enkelt læselige og forståelige ord, nemlig brakteaten fra Skrydstrup (no. 2).

Til højre for den stående figur ses langs med dyrets ryg runerne **ƿ ƿ ƿ ƿ ƿ**, skrevne fra venstre til højre, og under dyrets hoved de tre runer **ƿ ƿ ƿ**, skrevne fra højre til venstre. I det første ord er det fjerde tegn en af **ƿ k** og **ƿ a** dannet binderune, og hele ordet må læses *laukār*. Ganske på samme måde med binderune for **ka** skrives ordet på en brakteat fra Skåne (Stephens no. 19), medens en anden skånsk brakteat (Stephens no. 71) har **ƿ ƿ ƿ ƿ ƿ** (fra højre til venstre), der altså gör læsningen *laukār* utvivlsom. Vi møder her et bekendt ord, grundformen til oldnord. *laukr*, »løg«, på brakteaten uden tvivl ejerens navn, ligesom vi på Strårup-smykket og flere spænder finder ejerindens navn. Også andre brakteater bærer sikkert navnet på den mand, der ejede dem, eller havde ladet dem udføre. Da der jævnlig er fundet brakteater med samme stempel, tør vi deraf slutte, at rige og mægtige høvdinge ofte har ladet flere brakteater af samme slags udføre til sig, for at de dels selv kunde bære dem og dels kunde skænke dem som udmærkelsestegn til deres mest ansete hirdmænd og krigere. At høvdingen lod sit eget navn præge på brakteaten, var da højst naturligt. Brakteaterne vilde således ligefrem svare til vor tids ordener og medaljer. Det bevarede stykke af den ualmindelig brede og smukke indfatning om Skrydstrup-brakteaten viser, at den har været et særlig udmærket smykke.

Indskriftens andet ord *alu*, der forekommer på flere brakteater og på forskellige andre genstande med de ældre runer, har jeg tidligere opfattet som en sammenstilling af runer med magisk betydning (se særlig Die runenschr. s. 57 f. not. 5, s. 76 not. 1 og oftere), en mening, som også Bugge og Müllenhoff delte. Senere har Bugge imidlertid i Norges Indskr. med de ældre Runer, s. 161 ff. udførlig søgt at vise, at *alu* er et virkeligt ord, der er beslægtet med got. *alks*, »tempel«, o. s. v. og med oldeng. *ealgian*, »beskytte«. Ordets betydning er efter Bugge »værn«, »en genstand, som beskytter«, særlig »en genstand, som giver magisk beskyttelse mod onde ånder og andet ondt«. Det har derfor »ofte været brugt om en amulet eller en anden genstand, som tænkes at holde ondt eller onde ånder borte« (smst. s. 314). Denne skarpsindige forklaring, der i realiteten jo går ud på det samme som min opfattelse af runerne som magiske tegn, forekommer mig meget tiltalende, og jeg finder den i høj grad bekræftet af indskriften på benstykket fra Lindholm mose, der åbenbart har tjent som amulet, og som på den ene side har en lang række magiske

runer og derefter ordet *alu*, adskilt ved to punkter fra de foregående runer og derved vel netop betegnet som et selvstændigt ord (det hele skrevet fra højre til venstre). Som støtte for Bugges opfattelse kan jeg endvidere fra en langt senere tid anføre følgende: En af de i Jylland ofte forekommende stenalderes økser uden skafthul, som 1889 blev funden på en mark i nærheden af Vejle og kort tid efter tilfældigvis kom i skolebestyrer prof. Krarups eje, af hvem jeg senere modtog den som gave, bærer på den ene side en række store, smukt indristede og meget tydelige runer, der skriver sig fra middelalderen (vistnok fra begyndelsen af det 13. årh.), nemlig:

ᚠᚠᚦᚦᚠᚠᚠᚦ

Jeg finder her ordet *lyf*, »lægemiddel«, efterfulgt af fem runer uden sproglig, men med magisk betydning, ganske som på benstykket fra Lindholm ordet *alu* er forbundet med et antal magiske runer. At både benstykket og stenøksen har tjænt som amuletter til værn mod ondt, vil næppe nogen drage i tvivl.

At den brakteat, hvorpå høvdingen *Løg* lod sit navn og ordet *alu* indslå, skulde tjæne ham selv og hans ypperste krigere som en amulet, der værnede dem mod krigsfare og andet ondt, fremgår sikkert af ordet *alu*. På samme måde finder vi på en i nyere tid funden brakteat fra Darum i Gørding herred (Ribe amt) navnet *niuḡil[a]*, der i senere nordisk sprogform vilde lyde *Njgli*, sammen med ordet *alu*.

Af de øvrige fem brakteater fra Sønderjylland bærer no. 3 kun de to runer *ᚠᚠ* (fra højre til venstre), der mulig, som jeg har formodet i *Die runenschr.* s. 57 f. not. 5, står i forbindelse med ordet *alu* på Skrydstrup-brakteaten.

På no. 4 står de seks meget tydelige runer *ᚠᚦᚦᚦᚠᚠ*, af hvilke de fem sidste må læses *alnwu*, medens den første kun kan være et *ᚠ*, der er vendt til den urigtige side (sml. foran s. 16). Betydningen af det hele lader sig ikke udfinde. Om det er en tilfældighed, at vi også her har runerne *ᚠᚦᚠ* — den sidste ved to tegn adskilt fra de to første —, vover jeg ikke at afgøre. Også indskriften på no. 5, hvor enkelte af runetegnene er ganske klare, er helt uforståelig; men det må fremhæves, at afbildningen af denne brakteat, der »ejedes af den adelige besidder af godset Waterneversdorff«, »er taget efter et utydeligt aftryk i bly«, og at indskriften derfor uden tvivl viser sig langt tydeligere på originalen (*Annaler for nord. Oldk. og Hist.* 1855, s. 313 no. 117).

På no. 6 og no. 7 kan ikke engang betydningen af de enkelte tegn angives. Det er ikke virkelige runer, og formerne af de efterlignede bogstaver er fuldstændig forvanskede. Omskriften på no. 7 er åbenbart som i andre tilfælde en barbariseret efterligning — måske ikke engang på første hånd — af indskriften på en romersk *solidus*. Enkelte af tegnene, mellem hvilke der øverst til højre findes et tydeligt »hagekors«, får en vis lighed med runer, andre med latinske bogstaver; men det hele er ganske meningsløst, og det er ikke muligt gennem denne efterligning at genkende originalen.

7. FRØSLEV-STAVEN

Et sønderjysk runemindesmærke, om hvis tid og betydning jeg må udtale mig med største varsomhed, er et stykke af en træstav, som fandtes omtr. 1860 ved gennemgravning af en høj ved landsbyen Frøslev i Hanved sogn, en halv mil fra Flensborg. Senere blev stykket, der er 7" langt, indtil 1" bredt og $\frac{1}{2}$ til $\frac{3}{4}$ " tykt, skænket til oldsagsamlingen i Flensborg og kom med den til musæet i Kiel, hvor jeg undersøgte det i August 1879. Det gengives her i halv størrelse efter en tegning, som jeg ved den lejlighed lod udføre:

Angående tegnene meddeler jeg efterfølgende bemærkninger, som jeg nedskrev samtidig med undersøgelsen:

Af de to runde huller til venstre for den første rette stav er det øverste mulig indskåret, hvorimod det nederste uden tvivl er et ormehul.

I den første lodrette stav ses øverst til højre spor af et knivsnit; men hele tegnet er ganske usikkert, og hovedstaven er meget kortere end i de følgende tegn. Formen † på Thorsens afbildning i *De danske Runemindesm.* I, s. 233 er urigtig både i hoved- og bistav.

I det andet tegn viser den skrå hovedstav i sin nederste del et skarpt knivsnit; også i den øverste del af denne stav så vel som i bistavens rande spores svage knivsnit.

I det tredje tegn må hovedstaven og bistaven til højre kaldes sikre; derimod ses ingen tydelige spor af snit til venstre.

Gennem det fjerde tegn går et brud i træet, hvorved en flis med øverste del af den rette stav er forsvunden; men dens nederste del er klar, og det tør anses for sikkert, at her har stået et l.

Det femte tegn er skarpt og tydelig indskåret.

Det sjette tegn har utvivlsomt været et l; et skarpt knivsnit følges i den øverste del, hvorimod den nederste og især den mellemste del er stærkt udfliset, nemligvis som følge af ormegange.

Det syvende tegn viser tydelige knivsnit i randene, særlig i hovedstavens nederste del, i hele bistaven til venstre og i øverste del af bistaven til højre.

Efter Y findes to små streger, af hvilke den nederste har sikre spor af knivsnit, medens den øverste (mindre) er tvivlsom.

Bruddet til højre for Y er i den øverste del så glat, at det mulig er gået lige igennem en stav, der i så fald må have haft samme form som bistaven i det andet tegn eller som venstre bistav i Y. Dog findes der ingen spor af kniv-

snit, som kunde vise, at her har stået en rune, hvad der altså må betegnes som usikkert.

Medens jeg ikke vover at udtale en bestemt formodning om de tre første tegns oprindelige form og betydning, synes de fire sidste sikkert at måtte gives $\text{I} \text{F} \text{Y}$, mulig efterfulgte af to langagtige skille tegn; men des værre mangler vi ethvert fast holdepunkt til at afgøre, om disse runer betyder *iliu*, så at træstaven bærer en indskrift med ældre runer, eller om de skal læses *ili m*, så at vi her har en indskrift med yngre runer (og efter *m*-formen at dømme vel endogså fra en forholdsvis sen tid).

Mærkelig nok har man på et træstykke fra Torsbjærg mose i musæet i Kiel troet at kunne læse de samme tre runer FIY , efterfulgte af to langagtige skille tegn, som vi finder på Frøslev-staven (Stephens, *Old-northern Runic Monuments* III, s. 122); men stykket, som 1879 blev mig påvist i Kiel af musæets bestyrer, professor Frøken Mestorf, har kun nogle tilfældige, ved tryk og gnidning fremkaldte uregelmæssige ridser, der synes mig vanskelig at kunne foreksles med runer. Afbildningen og beskrivelsen hos Stephens skyldes åbenbart en sammenblanding med Frøslev-staven.

Vi har hermed afsluttet behandlingen af alle de for tiden kendte sønderjyske runemindesmærker med det ældre (længere) alfabet. Som vi har set, slutter de sig alle, for så vidt det er muligt med sikkerhed at tolke indskrifterne, både i rune- og sprogformer nøje til de tilsvarende mindesmærker fra de øvrige egne i Norden. De tilhører også væsenlig samme tid som disse. Derimod skil- ler de sig bestemt fra de få mindesmærker med disse runer, der er komne for dagen i egne, hvor gotiske og germanske stammer på fastlandet bode, og endnu mere fra de oldengelske indskrifter.

Imod disse resultater er der dog i den nyeste tid rejst forskellige indvendinger. I tilslutning til de tidsbestemmelser, som Montelius har ment at kunne fastslå for disse mindesmærker, idet han gennemgående gør dem 150 til 200 år ældre end jeg, har tyske sprogforskere nemlig søgt at hævde, at mindesmærkerne med de ældre runer både fra Sønderjylland og fra de andre danske provinser er så gamle, at deres sprog lige så godt kan tilhøre en germansk som en nordisk stamme.

Sin formodning om mindesmærkernes højere ælde støtter Montelius dels på alderen af de mønter, der af og til er fundne sammen med runemindesmærkerne, dels på selve oldsagernes — især spændernes — former. Hvor usikre disse arkæologiske holdepunkter er, og hvor farligt det er særlig at benytte mønterne som afgørende for spørgsmålet om fundenes alder, har jeg allerede påvist i *Die runenschrift* s. 301 ff., en udtalelse, som for en del var fremkaldt ved det foredrag, som Montelius på det tredje nordiske filologmøde

i Stockholm 1886 holdt om »Runornas ålder i Norden« (senere trykt i Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift VI, Stockh. 1885—87, s. 236 ff.). Jeg finder anledning til her på ny at gentage, hvad jeg i Die runenschrift har udtalt om denne sag, og som jeg ikke senere har fundet grund til på noget punkt at ændre.

Efter at have påvist, hvilke midler der står til sprogforskerens rådighed, når han vil søge at bestemme det indbyrdes aldersforhold mellem de forskellige runemindesmærker, og efter at have fremhævet, at både sproglige, palæografiske og arkæologiske grunde er af betydning, udtaler jeg med hensyn til disse sidste: »At også de arkæologiske resultater er af vigtighed for sprogforskeren ved bestemmelsen af runeindskrifternes indbyrdes aldersforhold, følger af sig selv; men disse resultater er som bekendt des værre endnu højst usikre, når der er tale om fastsættelsen af bestemte årstal for de enkelte fund. For sprogforskeren kan arkæologiens bestemmelser derfor kun tjene som kontrol af de resultater, som han ad andre veje (sproglige og palæografiske iagttagelser) måtte komme til, og hvor sprogforskning og arkæologi her kommer i strid med hinanden, kan den første ikke bøje sig for den anden, med mindre denne ved vægtige grunde er i stand til at overbevise os.

Sikre kronologiske holdepunkter til bestemmelse af runemindesmærkernes alder får vi jo først langt ned i den yngre jernalder ved hjælp af de få virkelig historiske mindesmærker (Jællinge-stenene, Danevirke-stenen o. s. v.). Disse danner altså det udgangspunkt, fra hvilket vi ved dateringen af de ældre mindesmærker må slutte tilbage, således at der, når hele udviklingen betragtes under ét, bliver en passende tid til denne. Men denne tid vilde efter min overbevisning blive alt for lang, hvis vi med Engelhardt og andre vilde sætte indskriften på Torsbjærg dupsko til år 250 og indskrifterne fra Kragehul mose til år 500. At disse indskrifter skulde være adskilte ved et tidsrum af 250 år, vilde støde på uløselige sproglige og palæografiske vanskeligheder, som derimod vilde forsvinde, når vi sætter Torsbjærg-fundet i det højeste 100 år før Kragehul-fundet.

Hvad der har tjænt som hovedbevis for antagelsen af de sønderjyske mosefunds høje alder, er som bekendt alderen af de deri forekommende mønter, idet man er gået ud fra, at fundene i det hele ikke kunde være meget yngre end de yngste af de deri forekommende mønter. Skönt dette argument ved første øjekast ganske vist kan synes at have en stor betydning, må det dog vække forundring, at man endnu stadig kan vedblive at tillægge det en sådan, efter at det for længst er godtgjort, hvor ringe vægt der i virkeligheden tilkommer det. Det er jo nemlig en kendsgerning, der fremgår af en mængde fund både i og uden for Norden, at mønter kan være i omløb overordenlig længe, og at særlig de gode romerske denarer fra de to første århundreder bevarede århundreder igennem. Derimod forekommer mønterne fra det 3. og 4. årh. såre sjældent i hele Norden, idet møntfundene næsten ophører med Commodus og først fra Honorius

af atter bliver almindelige, hvad enten det nu beror på, at der i det lange tidsrum, da møntrækken næsten er afbrudt, er indtrådt forstyrrelser i tidligere forbindelser mellem Norden og Syden, eller det — hvad der forekommer mig sandsynligst — hidrører fra, at barbarerne ugærne modtog den slette mønt, som udprægedes fra Septimius Severus af. Når arkæologerne benytter mønterne i mosefundene til bestemmelse af disses alder, kan resultatet derfor let blive falskt, og dette er efter min overbevisning netop sket ved at henføre de ældste af disse fund til midten af det 3. årh. Sprogforskningen må her afgjort stille sig på de arkæologers side, som af andre, rent arkæologiske, grunde anser de sønderjyske og fynske mosefund for væsenlig samtidige, således at de ældste af dem rykkes betydelig nedad i tid, idet Torsbjærg-fundet efter min mening allertidligst vil kunne henføres til år 400^e.

I denne dom om arkæologiens ævne til at fastslå bestemte årstal for de enkelte fund er jeg i fuld overensstemmelse med en af vor tids mest fremragende nordiske oldforskere. I »Vor Oldtid«, s. 337 f. har Sophus Müller klart og bestemt gjort rede for den betydning, der må tillægges de arkæologiske tidsbestemmelser, som støtter sig på mønterne og på oldsagernes former, netop i den periode, til hvilken mindesmærkerne med de ældre runer hører. Hans ytringer herom lyder således: »Ønskeligt vilde det sikkert være, om nøjere tidsbestemmelser kunde findes. Som foran udtalt opnås disse dog kun på én måde, nemlig ved hjælp af fremmede, sikkert daterede sager. Men de i talrig mængde indførte, romerske kar af glas og bronze, fibulaer, perler o. s. v. bære ikke et finere afmærket tidsstempel. Anderledes kunde det synes at stå med mønterne. Disse have ord for at være gode tidsbestemmere. De romerske mønter udprægedes tilmed år efter år. En mønt i et samlet fund skulde synes at være lige så godt som et påskrevet årstal.

Vistnok vilde der være ringe tvivl om tiden, dersom ikke afstanden til de steder, hvor mønterne først blev satte i omløb, var så betydelig, og hvis den ikke tillige var behæftet med forhindringer af forskellig art. Alt for mange tilfældigheder have rådet for tilførslen af mønten og for dens tidligere eller senere nedlægning til, at aflejringen skulde være foregået nogenlunde regelmæssig årti for årti. Mangen en mønt må have været meget gammel, da den kom i jorden; dens tidsangivelse fortjæner da liden tiltro. Det vides tilmed, at den romerske mønt var længe i omløb. Torsbjærg mosefund indeholder 37 mønter fra år 60—194 og Nydam-fundet 34 stk. fra 69—217; to andre større fund på 60 og 255 stk. spændte over 100 og 150 år o. s. fremd. Mindst så stor fortælle allerede disse fund, at en mønts fejlvisning kan være. Men meget større kan den blive på grund af det særegne forhold, at den romerske sølvmønt fra slutningen af det 2. årh. udprægedes så slet, at dens gehalt kun blev c. 50 %. Denne dårlige mønt fandt vanskelig indgang, navnlig hos de germanske folk; til Norden er den som ovenfor angivet ikke nåt. Den gamle mønt vedblev derimod at være i omløb. På de germanske gravpladser ved Rhinen og Donau, som ikke nå ret langt tilbage i det 5. årh., findes der romerske mønter fra det

1. årh. I Frankerkongen Childeriks grav († 481) optoges 40 mønter, der vare prægede c. år 50—200. Når disse mønter træffes i et nordisk fund, kan der altså vel sluttes, at dette ikke er ældre end den yngste mønt, men ingenlunde, at det ikke er betydelig yngre. Sandsynligt er det, at der altid må lægges en del til prægeåret for at træffe fundets nedlægningstid; men om der skal lægges 50, 100 eller 200 år til, må bero på et rent skøn. Hertil kommer, at de fund, som indeholde romerske mønter, ere særdeles få. Stod det anderledes, vilde et gentaget sammentræf mellem visse oldsagformer og mønter fra en vis tid vække tiltro til dateringen. Men foruden de nævnte mosefund have hidtil kun 6 gravfund fra Danmark indeholdt mønter og oftest kun 1 eksemplar, og endnu færre ere de tilsvarende fund fra det øvrige Skandinavien. Som det endnu står, have gentagne sammentræf været meget få, og for en del have de netop vist, at nøjere dateringer ikke kunne opnås ved hjælp af mønterne. Således er et hagekorsformet sølvspænde i Bennebo-graven (Holbæk amt) fundet sammen med en mønt fra Antoninus Pius (mellem 145 og 147) og i Nyrup-graven (Odsherred) med en mønt fra Constans (337—50). Tidsbestemmelsen svinger således 200 år. Men dersom det skulde siges, at begge mønterne tale sandt, og at disse spænder ere brugte i løbet af 200 år, så gives dermed kun et nyt og mulig det bedste bidrag til støtte for den anskuelse, at alle forsøg på at finde nøje, arkæologiske tidsbestemmelser ere af meget ringe værd. Mønten kan i det højeste kun bestemme det enkelte stykke, men ikke oldsagformen i hele dens levetid på alle forskellige områder.

Disse betragtninger, der støttes af slående kendsgerninger, bekræfter jo fuldstændig, hvad jeg har udtalt om værdien af de arkæologiske tidsbestemmelser. Ganske anderledes heldig er sprogforskeren, som både inden for sproget og skriften har en lang og sikker udvikling at støtte sig til, stillet over for de sproglige og palæografiske grunde, som han har til sin rådighed. Og disse grunde viser i mange tilfælde på den mest afgørende måde, hvor urimelige Montelius' tidsbestemmelser er: når han således henfører Fonnås-spændet til det 5. årh., står dette i den bestemteste modstrid med alle palæografiske kendsgerninger. Sprogforskerne henfører indskriften på dette spænde til omtr. år 675, og til samme tid satte den udmærkede norske arkæolog O. Rygh spændet. Til ham, ikke til Montelius må sprogforskeren da absolut slutte sig. Mangfoldige andre eksempler af samme art kunde jeg anføre; men jeg nøjes med at fremhæve en »typologisk« tidsbestemmelse af en anden svensk arkæolog, som jeg allerede har haft lejlighed til at omtale i »De tyske runemindesmærker«, s. 14, hvor jeg har gjort opmærksom på, at dr. Söderberg først henførte spændet fra Balingen, som efter min mening med et rundt tal tilhører år 700, til år 500, men kort tid efter satte det til »sidste halvdel af det 7. årh.«.

Over for Montelius må jeg da fremdeles i ét og alt fastholde de tidsbestemmelser for de nordiske runemindesmærker, som jeg har søgt at begrunde i *Die runenschrift*. En stor tilfredsstillelse har det derfor været mig, at Sophus Bugge i sit i så mange henseender epoke-

gørende værk »Norges Indskrifter med de ældre Runer« så godt som på alle punkter har kunnet slutte sig til mine tidsbestemmelser. Hvor uenige Bugge og jeg end kan være om forståelsen af mange tvivlsomme enkeltheder i disse indskrifter, glæder det mig naturligvis i høj grad at kunne fastslå, at vi i de to store hovedspørgsmål om mindesmærkernes nationalitet og deres tid er fuldstændig enige.

Med styrke må jeg derfor også tilbagevise de forsøg, der i den nyeste tid af tyske sprogforskere er gjort på med støtte i Montelius' tidsbestemmelser at stemple mindesmærkerne med de ældre runer fra Sønderjylland og de øvrige danske provinser som vestgermanske. I Zeitschrift für deutsches Alterthum XXXV (1891), s. 207 har R. Much uden nærmere bevis opstillet den påstand, at sproget i indskrifterne med disse runer »fra Danmark og Slesvig« ikke kan afgøre, om de er nordiske, og at de, så fremt de med Montelius sættes til det 3. og 4. årh., må anses for vestgermanske. Denne tanke er videre udført af O. Bremer i hans »Ethnographie der germanischen Stämme« i anden udgave af Pauls Grundriss der germanischen Philologie III (1900), s. 735 ff. Efter at have anført som sikker kendsgerning — om beviser er der des værre ikke tale —, at Danerne oprindeligt havde hjemme i det sydlige Sverige, hvorfra de efterhånden udbredte sig over de forskellige danske provinser, således at de i første halvdel af det 3. årh. nåede Skåne og allerede i det 3. årh. besatte Sælland, fortsætter forfatteren således (s. 836): »Die weitere Ausbreitung der Dänen nach Westen fällt in eine spätere Zeit, als man gewöhnlich annimmt. Denn die ältesten, hier gefundenen Runeninschriften, die man allgemein für nordisch hält, können, zum Teil müssen sie den Westgermanen, also den Anglofriesen zugeschrieben werden. Ich rechne hierher die Inschrift *Ninwila* des Brakteaten von Næsbyerg bei Varde im südwestlichen Jütland; die Verbindung *inw* ist unnordisch; nordisch ist *inj*, vgl. *Niuwil* (d. i. *Ninwila*) auf dem Brakteaten zu Darum. (Die Inschrift fällt nach Wimmer in die Zeit von 550—700). Ich rechne hierher ferner die Inschrift *Aadag asulaas Auwinga* auf der Spange von Vi bei Odense auf Fünen, die Wimmer in den Anfang des 6. Jahrh., Undset frühestens um 400, Montelius in das 3. Jahrh. oder spätestens um 300 und neuerdings (1896) in die erste Hälfte des 3. Jahrh. setzt; die Verbindung *auw* ist wiederum nicht nordisch, hier wäre *anj* zu erwarten; *aa* — ae. *ea*, afrs. *ā* < germ. *au*. Die andern ebenso alten oder älteren Inschriften widersprechen der Annahme westgermanischen Ursprungs nicht; denn sie bieten, wie z. B. die Inschrift des goldenen Horns oder die der Zwinge von Thorsbjerg (nach Montelius [1896] letztere aus der zweiten Hälfte des 3. Jahrh., erstere aus dem Beginn des 4. Jahrh.), keine spezifisch nordischen Charakteristika — die Rune, die man allgemein durch *æ* transskribiert, darf mit gleichem Recht als *z* gelesen werden.

Wimmers Datering kann ich deshalb nicht für richtig halten, weil es undenkbar ist, dass im 6. Jahrh. in Fünen noch angelsächsisch gesprochen wurde«.

Der er i disse få linjer efter min mening sammendynget en utrolig mængde af de urimeligste og løseste påstande. Bremer tænker sig altså Jylland samtidig bebodt af vestgermanske »Anglofrisere« og nordiske Jyder: fra de første skriver Næsbjerg-brakteaten med det »nordiske« *Niuwila* sig, fra de sidste brakteaten fra det nærliggende Darum med det »nordiske« *Niuwila*. Helt anderledes opfatter jeg forholdet mellem indskrifterne på de to nævnte brakteater. Den sidste bærer den ægte urnordiske navneform *Niuwil[a]* (med *a* udeladt af mangel på plads) og ved siden deraf det fra mange andre nordiske mindesmærker med de ældre runer kendte ord *alu* (se foran s. 25 f.); men det er jo en velbekendt sag, at mangfoldige brakteatindskrifter er mere eller mindre forvanskede kopier af indskrifterne på ældre brakteater. Netop dette er efter min mening tilfældet med Næsbjerg-brakteatens *niuwila*, hvis *þ* i stedet for *ð* (som på Darum-brakteaten) skyldes en letforklarlig fejl af stempelskæreren. Dette finder jeg i høj grad bestyrket derved, at denne brakteat under navnet har tre meningsløse og i formerne til dels uheldige runer, der vistnok er fremkomne ved forvanskning enten af *þþn* på den foran nævnte brakteat fra Darum, eller måske snarere af *þþn* *laþu*, som på en anden i flere eksemplarer bevaret brakteat fra Darum findes sammen med det meget tydelige navn *FRANILF* *frohila* (skrevet fra højre til venstre).

En endnu inderligere forbindelse mellem »Anglofrisere« eller »Angelsaksere« og Daner end i Næsbjerg må dog efter Bremers fremstilling have fundet sted på Fyn på Vimose-fundets tid. Et remspænde fra denne mose bærer en indskrift (afbildet i Die runenschrift s. 147), af hvilken det hverken er lykkedes Bremer eller nogen af os andre at tolke et eneste ord; men Bremer giver sig mine af at forstå hele indskriften, og i henhold til denne videns erklærer han dens sprog for Angelsaksisk og min datering af Vimose-fundet for urigtig. »da det er utænkeligt, at der endnu i det 6. årh. blev talt Angelsaksisk på Fyn«, hvad der derimod ifølge hans teori var tilfældet tidligere. Noget mere uvidenskabeligt og letsindigt end hele denne »bevisførelse« kan jeg vanskelig tænke mig. I stedet for at erklære den os uforståelige indskrift fra Vimose for angelsaksisk, anfører vi andre indskriften på kammen fra samme mose, hvor vi finder det urnordiske navn *har(i)nga*, der ganske svarer til navnet *haringa* på Skång-stenen fra Södermanland, og vi finder i de læselige ord på høvlen fra Vimose former, der ligeledes bærer urnordisk præg. Vi sammenligner endelig indskrifterne fra Vimose med indskrifterne fra den anden fynske mose (Kragehul), hvor den lange indskrift på lanseskæftet har ganske samme sproglige karakter og for en del de samme karakteristiske ord og runeformer som indskrifterne fra Sverige og Norge. Vi finder her ikke blot *erilak* som på amuletten fra Lindholm mose i Skåne og på Varnum-stenen; men vi møder også de i Norden udviklede former af *k*- og *z*-runen (*λ* og *Λ* — den sidste som binderune sammenslynget med *þ*), det første ganske stemmende med formen på Lindholm-slangen (medens Varnum-stenen har *Υ*), det sidste med formen på Varnum-stenen, der også ligesom Kragehul-indskriften har *MR*

sammenslyngede til en binderune i ordet $\overline{er}ila\overline{r}$ og $\overline{F}A$ i ordet $\overline{ha}ra\overline{ba}n\overline{a}r$. Her er da så mange ligheder, at man måtte være fuldstændig blind for ikke at kunne se det nære slægtskab.

Efter således ved hjælp af den forvanskede indskrift på Næsbjærg-brakteaten og den helt uforståelige indskrift på Vimose-spændet at have 'bevist', at Jylland og Fyn på de nævnte mindesmærkers tid var befolkede af Anglofrisere eller Angelsaksere, fortsætter Bremer: »De andre lige så gamle eller ældre indskrifter modsiger ikke antagelsen af vestgermansk oprindelse; ti de fremviser, som f. eks. guldhornet og dupskoen fra Torsbjærg mose, ingen særlig karakteristiske nordiske kendemærker — den rune, som man i almindelighed omskriver med α , kan lige så godt læses som z . For denne sidste påstand, der efter min mening er ganske urigtig, leverer Bremer dog ikke skygge af bevis, lige så lidt som han anser det for nødvendigt at påvise, hvorledes sprogformerne på guldhornet og på dupskoen kan forliges med det mærkelige angelsaksiske sprog, som han har fundet på Vimose-spændet.

Den, der stempler sproget i de danske indskrifter som vestgermansk, må nødvendigvis opfatte sproget i de svenske og norske indskrifter på samme måde. Mindesmærkerne med det ældste runealfabet danner nemlig én sammenhængende kæde fra Sønderjylland, over de danske øer, gennem Sverig og Norge. Både i rune- og sprogformer slutter alle disse mindesmærker sig så nøje til hinanden, at det allernærmeste slægtskab er umiskendeligt: dupskoens $\beta ewar$ genfinder vi i indskriften fra Valsfjorden, guldhornets ek $tawido$ stemmer med Tune-stenens ek $worah\tau o$, dets $hlewa\gamma asti\overline{r}$ med Berga-stenens $saligast\overline{r}$, dets $horna$ med Bø-stenens $hlaiwa$, dets $holtingar$ svarer både i dannelse og betydning til Kallerup-stenens *Swidingar* fra en langt senere tid, alu på brakteaterne fra Skrydstrup og Darum genfindes på mange andre mindesmærker, Skodborg- og Darum-brakteatens j -rune $\S$ møder vi også på Vadstena-brakteaten, og den påfaldende lighed både i sprog og runer mellem lanceskafet fra Kragehul og Varnum-stenen har jeg allerede foran fremhævet. Det vil da umulig kunne nægtes, at alt dette indeholder de klareste og tydeligste vidnesbyrd om samme sprog og dermed om samme folkestamme.

En helt anden sprogd udvikling viser derimod de runemindesmærker, der skriver sig fra de goto-germanske folk uden for Norden. De gotiske indskrifter, der i alder alene kan stilles ved siden af de nordiske, adskiller sig nemlig fra disse ved de samme sproglige ejendommeligheder, som vi kender fra Vulfilas sprogform, og på de vestgermanske mindesmærker, der i sammenligning med de ældste nordiske er forholdsvis meget unge, møder vi, således som vi måtte vente, de former, der er karakteristiske for disse sprog, hvad jeg nærmere har påvist i »De tyske runemindesmærker«.

Det eneste goto-germanske sprog, der i alder kan sammenlignes med sproget i de nordiske indskrifter, er det gotiske i Vulfilas bibeloversættelse; men omset i dette sprog vilde indskriften på guldhornet lyde: *ik hliugasts hultiggs* (ud-

ult *hultings*) *hauru* (udt. *härn*) *tavida*. Af alle sprog i vor sprogklasse står Gotisk som bekendt Nordisk nærmest. Alligevel finder vi, at hvert ord i den lille indskrift på guldhornet vilde lyde forskelligt i de to sprog. Skönt vi ikke har midler til på lignende måde at onsatte guldhornsindskriften i et samtidigt vestgermansk sprog, må vi dog efter alt at dømme antage, at der her vilde vise sig endnu flere afvigelser fra Nordisk. Ser vi nærmere på forholdet mellem guldhornets og Vulfilas sprog, finder vi, at de nordiske sprogformer alle står på et ældre trin end de gotiske (det nordiske *-R* og det tilsvarende gotiske *-s* er begge yngre udviklinger af fællesgermansk *-z*), og guldhornets former er i det hele så gamle, at de, når vi ser bort fra endelsen *-R*, falder sammen med de fællesgerm. former. At dette dog for en del beror på en tilfældighed, viser forholdet mellem *marir* på dupskoen fra Torsbjærg mose og got. *mers*. Men guldhornets sprog afgiver efter min mening fuldgyltige beviser for, at flere af de former, der i en tidligere sprogperiode var fælles for alle goto-germanske sprog, under sprogenes senere udvikling bevarede i Nordisk, men ændredes i de øvrige beslægtede sprog. På de ældste runeindskrifter tid danner disse former derfor karakteristiske skelnemærker mellem de nordiske og de øvrige goto-germanske sprog. Medens ikke en eneste af de former, som guldhornet vilde fremvise, hvis det var gotisk — og jeg vover med lige så stor sikkerhed at tilføje: eller vestgermansk — sprog, vilde være i stand til at forklare de tilsvarende former i senere Nordisk, viser disse alle uden undtagelse tilbage til formerne på guldhornet og i de øvrige indskrifter fra Norden med de ældre runer. Det er derfor en kendsgerning, som ikke lader sig modbevise, at vi i disse indskrifter så vel fra Sønderjylland, Nørrejylland og de danske øer som fra Sverige og Norge finder det ægte grundprog, hvorfra de nyere nordiske sprog har udviklet sig. Sproget på dupskoen fra Torsbjærg mose og på guldhornet er altså den ældste kendte form af det sprog, der århundredere senere lyder til os i Eddadigtene og i de norsk-islandske skjaldekvad, og vi tør således med fuld ret sige, at den nordiske folkeklasse med et ejendommeligt, fra Gotisk og Vestgermansk forskelligt sprog første gang taler til os gennem Sønderjyllands ældste runeindskrifter. Ved år 400 — til hvilken tid jeg som sagt tidligst henfører Torsbjærg-fundet — har den nordiske stamme ved karakteristiske sproglige ejendommeligheder skilt sig ud fra de goto-germanske frænder, og på dette grundlag har den senere sprogudvikling i Norden bygget videre. Med rette har man derfor givet dette sprog, der lyder til os fra de sønderjyske og fynske mosefund, fra guldhornet og fra svenske og norske runestene — og overalt, når ikke en bestemt tidsforskel gør sig gældende, lyder ens —, navnet *Ur-nordisk*; og med rette har sprogforskningen siden opdagelsen af dette sprog lagt det til grund for forklaringen af de yngre nordiske sprogformer.

Jeg afslutter derfor behandlingen af disse sønderjyske sprogminde-mærker med endnu en gang at fastslå, hvad jeg altid har hævdet, at den nordiske folke-

individualitet for første gang med klare træk træder os i møde på det ældste af de mindesmærker, hvorfra nordisk sprog lyder til os. Dette mindesmærke er sikkert dupskoen til sværdsmeden fra Torsbjærg mose, og det ældste kendte ord, som en Nordbo har skrevet, er altså navnet på den høvding, som bar sværdet.

Fra de nærmest følgende århundreder (600—800), i hvilke overgangen fra den ældre (længere) til den yngre (kortere) runerække efterhånden er foregået, kender vi fra hele Norden kun et meget lille antal indskrifter, der naturligvis er af den allerstørste betydning, fordi de stiller os udviklingen og de gradvise overgange klart for øje. Af sådanne overgangsmindesmærker er ingen komne for dagen i Sønderjylland og egenlig heller ikke i de øvrige danske provinser, når vi undtager den sællandske Frérslev-sten, der imidlertid indtager en ejendommelig stilling, således som jeg har påvist i *De danske runemindesm.* II, s. 319 ff. Et lille antal sællandske og fynske stene fra begyndelsen af det 9. årh. (Kallerup-, Snoldelev-, Helnæs- og Flemløse-stenen) har derimod bevaret et par tegn, som ellers er karakteristiske for den længere runerække (*, H eller N, M for a, h, m, svarende til den kortere rækkes †, ‡, ¶ eller Ψ). Hverken fra Nørre- eller Sønderjylland kendes noget sådant mindesmærke. Når vi efter indskrifterne med de ældre runer atter møder runeindskrifter i Sønderjylland, er det runestene med det velbekendte yngre alfabet.

II. SØNDERJYLLANDS INDSKRIFTER MED DET YNGRE (KORTERE) RUNEALFABET

1. ARRILD-STENEN

Ældst af alle i Sønderjylland fremdragne runemindesmærker med det almindelige kortere nordiske runealfabet er uden tvivl den uanselige lille runesten, som i begyndelsen af trediverne (vistnok 1832) blev funden i en høj i Arrild i Angel (Nørre Brarup sogn, Gottorp amt). Ved sandgravning i højen stødte man dybt under dens overflade på to rækker store stene, som havde dannet en 12 til 16 fod lang, smal, med jord fyldt gang, der var lukket i den ene, men åben i den anden ende. Ved den sidste lå flere større og mindre stene, derimellem runestenen, der bestod af finkornet, blålig granit. Finderen anså denne sten for så mærkelig, at han tog den med hjem til Arrild, og nogen tid efter blev den indlemmet i den bekendte oldsagssamling, som tilhørte justitsråd K. Jaspersen på Nordskov ved Gelting i Angel († 1847). Da samlingen efter Jaspersens død blev købt af staten og ført til Flensborg, var runestenen

imidlertid forsvunden, uden at det senere uagtet de omhyggeligste efterforskninger er lykkedes at komme på spor efter den. Det hedder sig, at den skal være indsat i grunden til en ladebygning på Nordskov. En, som det synes meget omhyggelig tegning af stenen, men des værre uden angivelse af mål, var dog tidligere bleven udført af dr. phil., pastor H. N. A. Jensen i Gelting, forfatter til »Angeln, zunächst für die Angler historisch beschrieben«, Flensburg 1844. Stenen omtales her (s. 45 not.) således: »Også her i Angel er der

for nogle år siden fundet en sten med runeskrift, hvorpå der ganske tydelig står ordet *Fatur*«.

Som det fremgår både af Jensens udtalelse, af hans tegning (her gengivet i fuld størrelse efter kemitypiet hos Thorsen, De danske Runemindesmærker I, s. 233) og af meddelelser fra anden side, har de små runer langs med stenens venstre kant været skarpt og dybt indhuggede, så at der ikke er mindste grund til at nære tvivl om, at indskriften virkelig har indeholdt ordet

ƿ ƿ ƿ ƿ ƿ

der må være navnet på den, til hvis minde stenen er rejst. Man kunde mulig falde på heri at søge et med *-dörr* sammensat navn, f. eks. *Faundörr* i lighed

med *Halldörr*, *Steindörr*. Herimod strider dog bestemt skrivemåden med *Λ*, da *rk* tidlig er sammensmættet til *rr* (ikke til *rk*), således som det fremgår af Glavendrup-stenens þur 3: *förr* o. s. v. (Die runenschr. s. 298). I *fatun* har vi derfor uden tvivl nævneformen af en *u*-stamme med bevaret stammeudlyd af et i øvrigt ubekendt navn, i hvilket udtalen af runerne *†* og *↑* derfor er usikker (sml. Die runenschr. s. 331, § 12 b, 2 sl.). Dette vilde stemme udmærket med den tid, til hvilken runestenen må henføres. Da den har stået i *nde* i *höjen*, må den nemlig høre til vore ældste runestene (Die runenschr. s. 356 og 359).

2. HAVERSLUND-STENEN

Runestenen fra Haverslund (Hovslund) hører til de danske runestene, der tidligst tildrog sig opmærksomhed, idet den findes omtalt allerede 1592. Det var den eneste sønderjyske runesten, der var kendt i Ole Worms tid, og som

blev optaget i hans *Monumenta Danica* (1643). Stenen stod den gang og langt senere på sin oprindelige plads i et dige på Haverslund mark i Øster Løgum sogn (Sønder Rangstrup herred, Åbenrå amt) ved den gamle landevej,

der førte fra Haderslev uden om Åbenrå forbi Urnehoved til Flensborg, $1\frac{1}{2}$ mil nordvest for Åbenrå. Herfra blev den under krigen 1864 af prins Friedrich Carl ført til Tyskland og opstillet i parken ved hans jagtslot Dreilinden tæt ved banestationen Wansee ved Berlin, hvor den endnu har plads. Den anseelige sten, der består af lysegrå granit, rager her omtr. 5' op over jorden, medens omtr. 1' 6" skjules af denne. Bredden er mellem 4' 6" og 1' 9", den største tykkelse omtr. 2'.

Den korte indskrift er anbragt på den mest fremstående del af stenens forreste flade. Kun dette stykke af stenen, der er omtr. 1' bredt, er nogenlunde jævnt, medens den i øvrigt er overordenlig ru og opfyldt af huller og skører.

Den meget tydelige indskrift, der indesluttet af to ranimestreger lyder:

hairulfr

der er det olddanske mandnavn *Hærulfr*, 'Hærulv' (= oldisl. *Herjölfr*).

Indskriftens hele karakter (runeformerne, det langagtige skille tegn ved begyndelsen og slutningen af ordet så vel som skrivemåden hairulfr) viser, at den må henføres til første halvdel af det 10. årh. (nærmest dets midte), idet den omtrent er samtidig med den mindre Jællinge-sten.

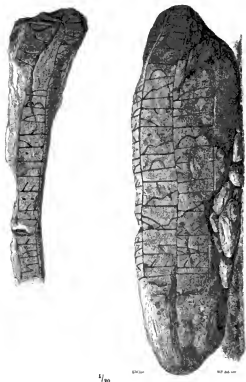
Ligesom Arrild-stenen bærer Haverslund-stenen altså kun et enkelt ord, navnet på den, til hvis minde den rejstes, i nævneformen. Dette er alene tilfældet med disse to danske runestene. Nærmest beslægtet med dem er den jyske sten i Hammel, så fremt dens indskrift kun har indeholdt de to ord ulfs stain : *Ulf's stæinn*, »Ulv's sten«, og den sællandske sten fra Kallerup, hvis indskrift lyder *Hornbora stæinn Swidings*, »Svidingen (Svides ætling) Hornbores sten«. Et enkelt navn i nævneform eller navnet i ejeform, styret af ordet »sten, grav« eller lign., kendes også fra flere indskrifter med de ældre runer. Derimod har den langt overvejende del af stenene med de yngre runer ikke blot navnet på den døde, men også navnet på den, der rejste stenen til hans minde

I Danske Atlas VII (1781), s. 241 not. f hedder det: »Ved Golbæk staaer en Steen med mange ulæselige Bogstaver paa, som sluttelig ere Runer«. Det synes herefter, at der også ved Goldbæk i Hellevad sogn (Nørre Rangstrup herred, Haderslev amt), omtr. 2 mil nordvest for Åbenrå, altså ikke langt fra Haverslund, har været en runesten med en længere indskrift. Med fuld sikkerhed lader dette sig dog ikke afgøre, da stenen des værre for omtr. 100 år siden er forsvunden¹, uden at der findes anden oplysning om dens indskrift end den anførte notits i Danske Atlas.

¹ Efter en meddelelse hos Thorsen i De danske Runemindesm. I. s. 226 f. er den omtr. år 1800 bleven kløvet af en stenhugger i Goldbæk og mulig brugt til en bro imellem Hinderup og Hellevad.

3—4. VEDELSPANG-STENENE I—II

Af de to runestene, som jeg har givet navn efter den lille landsby Vedelspang i Haddeby sogn (Gottorp amt), en fjærdingvej syd for Slesvig, og som på en højst mærkelig måde oplyser hinanden, opdagedes den ene 1797 af landmanden Jürgen Meggers fra Vedelspang. Den anselige sten, der består af blågrå,

grovkornet granit, lå den gang, brudt i to store stykker, i den nordvestlige del af Selk nor ved vadestedet mellem dette og Haddeby nor, omtr. 2200 fod øst for Vedelspang. Kort tid efter opdagelsen lod statholderen i hertugdømmene, prins Carl af Hessen-Cassel, stenen flytte til sin sommerbolig Louisenlund og henlægge i parken, hvor den endnu har plads. De to store stykker, hvori den er brudt, er stillede løst sammen.

Stenen, der er af temmelig ovalagtig form, er i sin hele længde godt 7' 6"; tykkelsen over midten er 2' 4".

Heldigvis har indskriftsiden kun lidt ubetydeligt ved bruddet, og der kan i virkeligheden ikke være tvivl om betydningen af en eneste rune. Indskriften er i tre linjer, der alle går fra venstre til højre, anbragt på to sammenstødende sider af stenen. Den begynder på forsiden med linjen til venstre, der løber over stenens top og drejer om på kanten med ordet ÞAN þaun. Derpå følger linjen til højre på forsiden og endelig linjen på kanten. Omskreven med latinske bogstaver lyder indskriften:

asfriþr : karþi : kumbl : þaun

aft : siktriku :

sun [:] (s)in : qui : knubu

Foruden den egenlige indskrift findes der på stenens kant til højre under ð i siktriku en ovalformet figur (7" lang og 6" bred) med en streg på langs gennem midten. Dette tegn er indhugget (indgnedet) på en ganske anden måde end runerne og må være langt ældre end indskriften. Før end denne indristedes, har stenen altså uden tvivl været brugt i religiøst øjemed, hvad vi også kender fra andre runestene (sml. særlig Snoldelev-stenen i De danske runemindesm. II, s. 345).

De mange tvivl, som forståelsen af indskriften på denne sten tidligere måtte vække, blev heldigvis alle løste ved fundet af den anden Vedelspang-sten, der bærer en indskrift, som i alt væsentligt stemmer med indskriften på den første.

Denne sten kom for dagen i sommeren 1887, da man optog fundamenterne til de gamle bastioner, som siden det 16. årh. havde omgivet Gottorp slot. Under dette arbejde fandt man i grunden til den sydøstlige bastion en granitblok indmuret, som bar en længere indskrift med runer. Den særdeles vel bevarede, men temmelig uanselige sten, der kort tid efter opdagelsen blev skænket til oldsagsmusæet i Kiel, består af lysegrå granit og er 3' 11¹/₂" høj; den største bredde er 1' 4³/₄".

Indskriften, der må betegnes som meget tydelig, løber bustrofedon (= plov-furevis). Den begynder i den mellemste linje på forsiden; derefter følger linjen til venstre og endelig linjen til højre, som fortsættes over stenens top og løber ned ad bagsiden, der desuden indeholder en linje med indskriftens slutning. Omskreven med latinske bogstaver lyder hele indskriften:

(Forsiden) ui : asfriþr : karþi

kubl : þausi : tutiæ : upinka

rs : aft : siktriuk : k

(Toppen) unuk (bistaven i þ står på bagsiden)

(Bagsiden) sun : sin :

: auk : knubu :

Efter at stenen var ført til Kiel, opdagedes det, at der også øverst på kanten til venstre fandtes et par tidligere oversete runer, som man læste *ƿŋD* *kuþ*. Disse runer har dog en ganske anden karakter end den øvrige indskrift, idet de er indristede overordenlig fint og svagt, så at de i det hele taget træder meget utydelig frem. Om læsningen af de to første tegn som *ƿŋ* kan der ikke være tvivl; derimod læser jeg ikke det tredje som *D*, men finder her hovedstaven og øverste halvdel af bistavene i et *B*, hvis nederste del også kan følges i heldig belysning. De tre runer *ƿŋB* skyldes efter min mening et forsøg fra en for-

^{1/10}

holdsvis meget sen tid på at efterligne det lige ovenfor på stenens tilstødende kant stående *ƿŋBŋ*.

Bægge indskrifter gengiver jeg efter udtalen således:

I. *Asfridr gærði kumbl þánn æft Sigtriggw, sun sinn, á wé Gnúpn.*

»Asfrid gjorde dette mindesmærke efter Sigtrygg, sin søn, på Gnupas 'vi' (viede gravplads)«.

II. *Wé-Asfridr gærði kumbl þánsi, dóttir Óðinkárs, æft Sigtriugg konung, sun sinn ánk Gnúpn.*

»Vi-Asfrid gjorde dette mindesmærke, Odinkars datter, efter Sigtrygg konge, sin og Gnupas søn«.

Det eneste ord i indskrifterne, hvis forståelse kan vække tvivl, er *ui* i begyndelsen af indskriften på den sidst fundne sten. Det er naturligvis det til oldsprogets *ve* svarende ord, der også forekommer i indskriften på den anden sten, hvor det har betydningen »et indviet, helligt sted«, idet det bruges om den indviede plads, hvorpå Gnuvas gravminde (*kumbl*) var rejst. Hvis det har samme betydning på den sidst fundne sten, må det her opfattes som et selvstændigt ord, der står uden grammatisk forbindelse med den følgende del af indskriften, til hvilken det da danner ligesom en højtidelig indledning. »Vi« har altså betydningen: »Her er et 'vi', her betræder man et indviet, helligt sted«. Nu som tidligere nærer jeg dog stærk tvivl om rigtigheden af denne opfattelse og har derfor foretrukket en anden forklaring, idet jeg forbinder *ui* med det følgende *asfriþr* til ét ord: *Wē-Asfriðr*, 'Vi-Asfrid', et tilnavn, som Asfrid efter min mening havde fået netop på grund af det prægtige, vidt og bredt berømte 'vi', der skyldtes hende, og hvor hendes ægtefælle hvilede. En sammensætning *Wē-Asfriðr* støttes ikke blot ved sammensætninger som *Klakk-Haraldr* og *Strit-Haraldr*, men særlig ved Års-stenens *Wal-Tiki* (𐀓𐀞𐀚 : 𐀓𐀞𐀚𐀛 med skilletegn imellem de to led ganske som Vedelspang stenens 𐀓𐀞𐀚 : 𐀓𐀞𐀚𐀛𐀚𐀛; sml. De danske runemindesm. I, s. 105 og 107). Hvad enten man imidlertid opfatter *ui* som et selvstændigt ord, eller som første led i det sammensatte navn, bliver betydningen af hele indskriften jo den samme.

Indskrifterne på de to stene fortæller os altså, at Odinkars datter Asfrid efter sin mand Gnuvas død lod ham højtidelig jorde under iagttagelse af de gamle hedenske skikke, idet hun til guderne viede den plads, hvor han blev stedet til hvile, og hvor hun må antages samtidig at have rejst hans *kumbl* (gravhøj og mindesten). På samme sted (»på Gnuvas viede gravplads«) rejste hun senere mindesmærket efter deres søn kong Sigtrygg, hvorom de to endnu bevarede stene vidner.

Uagtet den iøjnefaldende lighed, som vi finder mellem de i alt væsenligt enslydende indskrifter på disse stene, fremviser de dog en række påfaldende uoverensstemmelser både i rune- og sprogformer. Således som jeg nærmere har påvist i Sønderjyllands historiske runemindesmærker og senere i De danske runemindesm. I, hidrører dette fra, at Vedelspang-stenen I er ristet af en svensk, Vedelspang-stenen II af en dansk mand. Dette tilsyneladende mærkelige forhold har imidlertid en bestemt historisk grund, hvorom der ikke kan rejses tvivl, når krønikernes i mange henseender forvanskede og forvirrede beretninger ses i lys af Vedelspang-stenenes korte, men klare linjer. De to Vedelspang-stene hører nemlig til vore allermærkeligste historiske runemindesmærker, hvis navne genfindes i forskellige historiske kildeskrifter. Det meget sjældne *Gnúpa*, der i nydansk form vilde lyde 'Gnube', forekommer i en runcindskrift fra Södermanland og har altså sikkert været et svensk navn; men samme navn møder vi også som navn på en jysk konge i en mærkelig efterretning, der er bevaret i Olav Tryggvesøns større saga c. 63, hvor det hedder: »Kong Gorm drog med sin hær ind i det rige i Dan-

mark, som hed Redgotland, men nu kaldes Jylland, imod den konge, som den gang herskede derover; han hed *Gnupa*. De havde nogle kampe sammen; men således endte det, at Gorm fældede den konge og bemægtigede sig hele hans rige«. Også fremmede kilder kender *Gnupa* som navn på en dansk konge. Den saksiske munk Widukind i Corvei, der skrev sine »Res gestæ Saxonice« 967, fortæller her under år 934 om kong Henrik I: »Efter at han havde under tvunget alle omboende folk, angreb han med en hær Danerne, der hjemsøgte Friserne med sørøveri, og overvandt dem, gjorde dem skatskyldige og tvang deres konge '*Chnuba*' til at lade sig døbe«. Omtrent 100 år senere møder vi atter denne konges navn, men i noget forvansket skikkelse hos Adam af Bremen, som lader Sven Estridsön meddele følgende om sine »forfædre« (I, 50): »Efter det normanniske nederlag (?: slaget ved Löwen 891) har jeg erfaret, at Heiligo, der var elsket af folket på grund af sin retfærdighed og hellighed, herskede. Efter ham fulgte Olav, der koin fra Sverige og bemægtigede sig det danske rige ved våbenmagt og havde mange sønner, af hvilke *Chnob* og *Gurd* fik riget efter hans død«. Straks efter (I, 54) lader Adam Sven Estridsön fortælle følgende: »Efter den svenske fyrste Olav, som herskede i Danmark med sine sønner, fulgte *Sigerich*«.

Indskrifterne på de to Vedelspang-stene kaster et uventet lys over Sven Estridsöns meddelelse til Adam om Danmarks erobring af den svenske fyrste Olav og om hans og hans sønners regering i Danmark. I begge indskrifter møder vi navnet *Gnupa*, som vi genfinder i samme form i den islandske saga og hos Widukind, medens Adam har det mindre oprindelige *Chnob* (svarende til et nordisk *Gniþr*). Gnupas søn hed ifølge indskrifterne *Sigtrygg*, i hvem vi naturligvis genkender Adams *Sigerich*, hvad enten denne fejl skyldes ham selv, eller en afskrivers let forklarlige fejllæsning af e for t.

Medens navnet *Gnupa* både ifølge sin form og efter Adams beretning viser os til Sverige, peger navnet *Odinkar* i den ene indskrift lige så bestemt på Danmark; ti at »Odinkars datter« var i nøje slægt med den berømte sønderjyske jarl, hvis ætlinge vi længere ned i tiden møder i de tvende bekendte biskopper af dette navn »med dansk kongeblood i årerne«, vil næppe nogen drage i tvivl.

Dette forklarer da tillige den dybere grund til, at Gnupas enke, Odinkars datter, rejser to stene, den ene med svensk, den anden med dansk sprog efter sin og Gnupas søn. Den første sten vidner nemlig om faderen Gnupas og hans slægts tilknytning til Sverige, den anden om moderen Asfrids danske herkomst. Den første sten taler derfor særlig til Asfrids svenske, den anden til hendes danske mænd.

Dette forhold synes mig tillige at afgive et sikkert bevis for, at begge stene er blevne rejste nær ved hinanden på Gnupas »vi«. Hvis man opfatter ui på den sidst fundne sten som et selvstændigt ord, der altså har ganske samme betydning som ui på den anden sten, måtte dette spørgsmål betragtes som afgjort. Men også min opfattelse af ui som første led i det sammensatte *Wif-Asfridr* vilde udmærket kunne forenes hermed.

At 'Gnupas vi' skal søges i egnen om Vedelspang, kan ikke være tvivlsomt efter det sted, hvor den første sten blev funden. Vi må da antage, at denne sten har ligget omfalden på sin oprindelige plads, hvorfra den i nyere tid er ført til det nærliggende vadested. Den anden mindre sten, som var meget lettere at flytte, er derimod med mange andre stene fra omegnen bleven ført til Gottorp i det 16. årh. for at bruges ved opførelsen af bastionerne.

På Gnupas vi rejste altså hans enke de to stene efter deres søn »kong Sigtrygg«. Dette navn genkender vi ikke blot som foran nævnt i Adams *Sigerich*; men vi genfinder utvivlsomt, således som Gustav Storm har påvist i (Norsk) Historisk Tidsskrift 3. Række III, s. 359 ff., Vedelspang-stenenes Sigtrygg med hans rette navn i den hedenske vikingehøvding »kong Sigtrygg« (*Setricus rex paganus*), som ifølge annalisten Flodoard fra Reims, der skrev mellem 948 og 966, blev kaldt til hjælp af det hedenske parti i Normandi efter hertug Wilhelms død i December 942. I Rouen forenede han sig med Normannernes fører Tor-mod, og de kæmpede bægge heldig mod hertug Hugo af Francia, men blev i sommeren 943 overvundne af den vestfrankiske konge Ludvig og faldt i slaget. Fra Normandi drog lævningerne af Sigtryggs hær til Bretagne, hvor de hær-gede grusomt det følgende år. De er da næppe før 945 vendte tilbage til hjem-met med efterretning om Sigtryggs død. De runestene, som moderen rejste til hans minde på faderens gravplads, må altså sikkert henføres til omkring midten af det 10. årh.

Det lille stykke Danmarks historie, som vi kan læse ud af krønikernes og runestenenes meddelelser, vil da lyde omtrent således:

I begyndelsen af det 10. årh. i kong Gorms dage drager den svenske høvding ('første') Olav på vikingetog mod Danmark; efter hårde kampe med de Danske sætter han sig fast i det gamle Hedeby, og herfra breder han sin magt, der yderligere øges ved sønnen Gnupas giftermål med den sønderjyske stor-mand Odinkars datter Asfrid. Ved Olavs død følger Gnupa ham i regeringen; hans magt er nu så stor, at han har antaget kongetitlen, og at han overmodig truer sine naboer både mod syd og nord. Da foretager Henrik I 934 sit berømte tog mod 'Daneerne', hvorved Gnupa overvindes, tvinges til at lade sig døbe og göres skatskyldig. Kort tid efter at Gnupa har sluttet det ydmygende forlig med Sakserne, drager også den danske konge mod Svenskerne. Hvis vi tør tro sagaens beretning, sejrer Gorm over Gnupa og fælder ham. Hermed er det svenske herredømme i Sønderjylland dog ingenlunde tilintetgjort; men dets område er sikkert blevet meget formindsket og uden tvivl indskrænket til tgen syd for Danevirke. Her rejser i al fald Gnupas enke, den stolte og energiske Asfrid, ham efter gammel hedensk skik og derved tillige som protest mod den påtvungne dåb et prægtigt gravminde, og sammen med sønnen Sigtrygg, der har arvet kongenavnet efter sin fader, styrer hun fra Hedeby i et længere tidsrum riget i fred. Vikingebudet i Sigtryggs årer tillader ham dog ikke at holde sig rolig i hjemmet. Da de hedenske Normanner kalder ham til hjælp mod Frankerne, drager han af sted med sin flåde, men falder i kampen

mod kong Ludvig 943. Efter Sigtryggs død rådede Asfrid endnu over Hedeby, og på sin ægtefælle Gnuvas 'vi' rejser hun også sønnens mindestene. Hendes herredømme har dog næppe været længe efter sønnens død; ti når indskriften på den større Jællinge-sten som den første af de mindeværdige bedrifter, kong Harald udførte, forkynnder, at han »vandt sig hele Danmark«, sigtes der utvivlsomt til, at han vandt den del af Sønderjylland, som længe havde været underlagt Svenskeren Olav og hans efterkommere, tilbage og dermed atter lagde hele Danmarks rige under sit scepter.

5—6. HEDEBY- OG DANEVIRKE-STENEN

Hvad der er tilfældet med de to Vedelspang-stene, at de på mærkelig måde oplyser og udfylder hinanden, gælder også om de to andre sydslesvigske rune-stene fra samme egn, som jeg til adskillelse fra Vedelspang-stenene kalder Hedeby- og Danevirke-stenen efter de steder, i hvis umiddelbare nærhed de har været rejste.

Den første af disse stene, der både ved sit ydre, sin lange indskrift og de i en del af indskriften brugte 'samstavsruner' indtager en fremragende plads imellem vore runemindesmærker, fandtes 1796 af landmanden Jürgen Meggers i Vedelspang — den samme, som det følgende år opdagede Vedelspang-stenen I — på en af hans marker, hvor den lå omfalden og nedsunken i jorden imellem to høje. Meggers havde i sinde at bruge stenen til en bygning og lod den derfor halvt udgrave. Da regnen havde rensset den, opdagede han imidlertid skrift på den, og det blev snart bekendt, at det var en runesten, der var kommen for dagen. Prins Carl af Hessen-Cassel lod den derfor omhyggelig udgrave og flytte til Louisenlund, hvor den blev opstillet på sin nuværende plads i en åben, stensat grotte i parken. Her rager den 7' op over jorden (1' 9" er skjult under denne). Bredden er indtil 2' 7", tykkelsen indtil 1' 10".

Stenen består af grovkornet, rødlig granit; men tværs over bagsiden løber en stor åre af grov feldspat, hvorfor et større stykke af stenen her er ubeskrevet. Dens øvrige del har runeristeren benyttet meget malerisk, idet alle samstavsrunerne er anbragte på stykket neden for åren, men de tre linjer med sædvanlige runer på stykket oven for denne.

I indskriften forekommer flere gange de 'stungne' runer $\dagger$ e og $\dagger$ g. Som skilletegn mellem ordene bruges i reglen et lille skråtliggende kors, men også — således mellem de ord, der skrives med samstavsruner — to punkter.

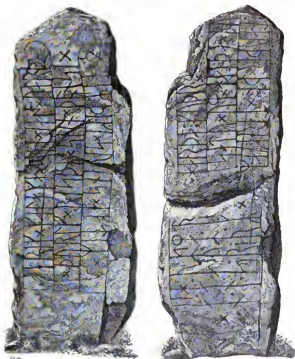
Indskriften, der løber bustrofedon, og hvis læsning intetsteds giver anledning til tvivl, begynder med den mellemste linje på forsiden; derefter følger linjen til højre og endelig linjen til venstre. Herefter fortsættes indskriften på bagsiden med linjen til højre og midtlinjen. Derpå følger samstavsrunerne og endelig den korte linje øverst til venstre.

I de med samstavsruner skrevne ord stilles l og $\dagger$ for tydeligheds skyld ved siden af hovedstaven, der bærer bistavene.

Omskreven med latinske bogstaver lyder indskriften :

(Forsiden) × þurlf × risþi × stin × þānsi ×
× himþigi × suins × eftir ×
erik × filaga × sin × ias × uarp

(Bagsiden) : tauþr × þā × trekiar
satu × um × haiþa × bu
× ian : han : uas : sturi : matr : tregr ×
harþa : kuþr ×

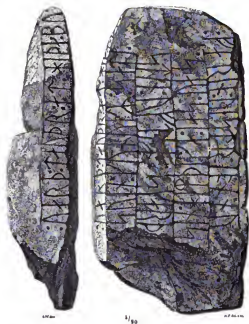
1/90

Efter udtalen må dette i olddansk sprogform gengives:

þórlf(r) rísþi stén þānsi, hémþegi Swéns, eftir Érik
félaga sinn, es wæd dóðr, þā drængjar sátu um Hédabý;
en haun was stýrimandr, drængr harða góðr.

»Torlv (Torulv), Svens hjemfælle (hirdmand), rejste denne sten
efter Erik sin fælle, som døde, da tapre mænd belejrede Hedeby; men
han var styremand (skibsfører), en såre god mand«.

Ikke langt fra det sted, hvor Hedeby-stenen var bleven funden, kom 61 år senere en ny, meget anseelig runesten for dagen. Stenen lå omfalden ved foden af en høj tæt syd for Bustrup og lævningerne af Danevirke (omtr. 550 fod fra dette), en fjærdingvej sydvest for byen Slesvig. Den var af ejeren overladt stenhugger Petersen i Slesvig til benyttelse; men da han lod den optage, opdagedes runerne på den nedad vendte side. Stenen blev derfor skånet og senere atter rejst ved foden af højen. Ved udgravning af denne 1889 fandt man i dens bund en simpel grav fra den yngre jernalder med en stærkt opløst kiste af

egetræ, der var fôjet sammen med klinknagler og indeholdt nogle rester af et næsten helt fortæret lig. Alt taler således for, at runestenen er rejst efter den mand, der var stedet til hvile i højen; den er derfor også senere flyttet fra højens fod til dens top.

Stenen, der består af rødlig granit, er 6' 2" høj og omtr. 3' på det bredeste.

Den meget tydelige indskrift begynder med linjen længst til venstre på forsiden og løber derpå bustrofedon, idet den ender med linjen på kanten. De stungne runer $\dagger$ og $\mathbb{P}$, der bægge forekommer flere gange på Hedeby-stenen, bruges hver én gang på Danevirke-stenen.

Indskriften lyder:

(Forsiden) : suin : kunukr : sati :
 : stin : uftir : skarþa
 : sin : himþiga : ias : uas :
 : farin : uestr : iqn : nu :

(Kanten) : uarþ : tauþr : at : hiþa : bu

Dette gengiver jeg efter udtalen i olddansk sprogform:

*Swénn konungkr satti stén øftir Skarða sinn hémþega,
 es was farinn westr, en nú warð dóðr at Hédabý.*

»Sven konge satte sten(en) efter Skarde sin hjemfælle (hirdmand),
 som var dragen vestpå (havde været på Englandstog), men nu døde
 ved Hedeby«.

Tydeligere end noget andet samtidigt runemindesmærke viser indskrifterne på Hedeby- og Danevirke-stenen, at der i slutningen af det 10. årh. er foregået så store forandringer inden for de nordiske sprog, at vi nu med rette kan tale om to forskellige sprog i Norden, et østnordisk (Dansk-Svensk) og et vestnordisk (Norsk-Islandsk). Som danske sprogmindesmærker har disse indskrifter derfor den allerstørste betydning, idet der vanskelig vil kunne påvises et bedre eksempel end Hedeby-stenens indskrift på ægte dansk sprog i slutningen af det 10. årh. og dets afvigelser fra Islandsk.

Men de to stene hører også til vore allervigtigste historiske runemindesmærker. De afgiver nemlig sikre vidnesbyrd om, at de blodige kampe, der ifølge Vedelspang-stenene og den større Jællinge-sten må antages at have fundet sted syd for Danevirke mellem Danske og Svenske ved midten af det 10. årh., har gentaget sig hen imod århundredets slutning.

De to indskrifter, der med fuld sikkerhed lader sig bestemme ved hjælp af rune- og sprogformer uden alt hensyn til indholdet, viser uimodsigelig, at Danevirke-stenens »Sven konge«, der har rejst stenen efter sin hirdmand Skarde, kun kan være den danske konge Sven tjugeskæg (»tveskæg«); men så må også Hedeby-stenens »Sven«, hvis hirdmand har rejst stenen til minde om en af sine fæller, nødvendig være »Sven konge«. Ligesom den ene af Vedelspang-stenene har »Sigtrygg konge«, men den anden »Sigtrygg« alene, således siger Danevirke-stenen »Sven konge«, men Hedeby-stenen »Sven« alene.

Indskrifterne på de to stene fortæller os altså, at Sven tjugeskæg med en anseelig hær har belejret Hedeby hen imod år 1000, og at kampen har været hård, kan vi slutte deraf, at to runestene er rejste tæt uden for Hedeby til minde om to af hans mest ansete krigere, der faldt under belejringen.

Også en tredje anseelig runesten fra samme tid, af hvilken et større brudstykke er kommet for dagen i Århus (Århus-stenen I i De danske runemindesm., l. s. 121 ff.), er rejst efter en mand, der faldt i denne kamp.

Medens historien intet melder om den danske konges belejring af Hedeby, kender den godt byens ødelæggelse på den tid. Det fortælles nemlig i et samtidigt kildeskrift, at biskop Eckehard af Hedeby på et bispeting i Gandersheim

år 1000 forsvarede sin flugt fra Hedeby til Hildesheim med de ord: »Mit bispedømme er affolket med barbarisk grumhed, byen er forladt, kirken øde; jeg har intet sæde«. Det er ligeledes velbekendt, at Sven tjugeskæg i begyndelsen af halvfemserne foretog sin berømte vikingefærd til England, hvor også Olav Tryggvesøn var på hærtog; de sluttede sig sammen og angreb i forening London 994. Kort tid efter sluttede Olav dog forlig med kong Æthelred, hvorimod Sven også det følgende år synes at have hærget Wales. Men medens Sven således vandt krigerry og bytte i det fremmede land, anså den svenske konge Erik sejrsløjlig lejligheden for gunstig til at tage hævn over de Danske for den hjælp, de i sin tid havde ydet hans brodersøn Styrbjörn, hvem de endogså havde fulgt på toget mod Erik, som det fremgår af kronikernes og et par skånske runestenes samstemmende vidnesbyrd. Under Svens fraværelse drog Erik derfor mod Danmark, som han hærgede vidt og bredt. Der kan da næppe være tvivl om, at han også har erobret Hedeby og sat sig fast der, og at det netop er disse begivenheder, der har kaldt Sven hjem fra England. Med sin hær rykker han mod Hedeby, som det først efter en længere belejring og blodige kampe lykkes ham at tilbageerobre. Runestenen fortæller os, at en af hans ypperste hirdmænd, Skarde, der havde fulgt ham på hans Englandstog og nu også kæmpede med ham ved Hedeby, faldt under belejringen sammen med mange andre af hans tapreste krigere.

Med Svens indtagelse af Hedeby endte endelig det svenske herredømme i Danmarks sydligste egne; men det gamle Hedeby var også fra nu af udsløttet af de danske byers tal; det var, som biskop Ekehard udtalte, »affolket og øde« og blev ikke oftere som to gange i det 10. årh. et tilholdssted for fremmede erobrere, hvorfra de kunde true Danmarks rige.

De resultater, der i det foregående er vundne for forståelsen af de fire sydlesvigske runestene gennem den sproglige og historiske behandling, er senere på det glædeligste blevne bekræftede også fra arkæologisk side. I »Vor Oldtid«, s. 636 ff. har Sophus Müller påvist, at den store halvkredsvold ved Hedeby nær ved den østlige ende af Margretevolden må have indesluttet en by, og at den til byen hørende borg har ligget lige nord for denne. Af den plads, som de fire foran behandlede runestene har indtaget i forhold til halvkredsvolden, slutter Müller fremdeles, at der må have været en nøjere forbindelse mellem gravminderne og den by, der lå inden for volden. Denne by har derfor sikkert netop været det gamle Hedeby, hvor Svenskeren Olav og hans efterkommere herskede i første halvdel af det 10. årh., og som Svenskere også holdt besat i slutningen af århundredet, indtil byen blev tilbageerobret af Sven tjugeskæg.

Müllers geniale hypotese er senere på glimrende måde bleven bekræftet ved nogle foreløbige udgravninger, som musæet i Kiel har ladet foretage på forskellige steder inden for halvkredsvolden og på borgpladsen. Det er nemlig ved disse udgravninger godtgjort, at volden virkelig har indesluttet en borgplads, idet der fandtes et kulturlag af halvanden alens dybde, som ganske svarede til »svarta jorden« ved Birka. Heri lå mange oldsager af vikingetidens

former sammen med kar, der kendes fra Sverig og Norge, men ikke fra Danmark, alt fra det 10. årh. På borgpladsen blev der fundet grave fra oldtidens slutning med brændte ben, klinknagler af jærn og skålformede spænder af den form, som mændene bar i Sverig.

Skulde disse grave ikke netop skrive sig fra de Svenskere, der blev belejrede af Sven tjugeskæg, medens Olav og hans efterfølgere havde deres gravplads foran halvkredsvolden, hvor 'Gnupas vi' med Sigtryggs stene har ligget, og hvor senere Svens krigere, der faldt under belejringen af Hedeby, kom til at hvile? Det udbytte, som udgravningerne hidtil har givet, indeholder således tillige en ganske uventet bekræftelse af de historiske resultater, som jeg har ment med sikkerhed at kunne drage af indskrifterne på de fire runestene.

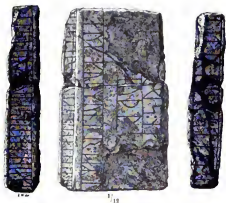
Disse fire stene, der — uden tvivl sammen med andre nu forsvundne — i løbet af det 10. årh. blev rejste på pladsen foran halvkredsvolden, er ikke blot, som vi foran har set, vigtige sproglige og historiske mindesmærker; men de aflegger også klare vidnesbyrd om egnens nationalitet på den tid. Når den sønderjyske stormand Odinkars datter, enken efter den svenske høvding Gnupa, der som konge havde hersket i Hedeby, rejser to runestene til minde om sin og Gnupas søn kong Sigtrygg, den ene i svensk, den anden i dansk sprog, kan vi da tvivle om, at det sprog, som taler til os fra den danske sten, er Asfrids eget og hendes sønderjyske landsmænds, at det altså er det sprog, som den indfødte befolkning i og omkring Hedeby den gang talte? Og når Sven tjugeskæg lader en af sine ypperste hirdmænd, der faldt under belejringen af Hedeby, jorde i højen lige syd for Danevirke og runestenen rejse til hans minde på højens top, kan vi da kræve et sikrere vidnesbyrd om, at den danske konge efter en hård kamp har indtaget den gamle by, som længe havde været i fjendevold? De fire endnu bevarede runestene, der stod uden for volden, som omsluttede Hedeby, hører således til de minder, der endnu den dag i dag taler højest om egnens nationalitet gennem det 10. årh.

7. RUNESTENEN FRA SLESVIG DOMKIRKE

Da man i begyndelsen af Maj 1897 var i færd med at blotte soklen om det gamle nordlige sidetårn ved Slesvig domkirke, stødte man på en sten, som på den opad vendte smalle kant bar en ret vel bevaret indskrift. Konservatoren for de slesvigsk-holstenske oldsager, professor dr. R. Haupt, så straks, at tegnene på stenen var runer, og at den synlige del af indskriften kun var et brudstykke af en længere indskrift. Han drog derfor omsorg for, at stenen blev udtaget så omhyggelig som muligt, hvad der imidlertid var forbundet med store vanskeligheder, da den meget stærke kalk, der holdt den fast til de omgivende stene, på mange steder havde ædt sig dybt ind i den let hensmuldrende kalksten, hvorfra runestenen består. Den kom derfor også for dagen i meget beskadiget tilstand. Noget oven for midten var den bristet i to store stykker, og på flere steder var indskriften fuldstændig ødelagt, så at der ikke

fundtes mindste spor af ruiner. Et større stykke var desuden afslået både ved toppen og foden, før end stenen var bleven indmuret. Den bevarede del af indskriften må derimod i det hele betegnes som meget tydelig.

Straks efter udtagelsen blev stenen underkastet en omhyggelig undersøgelse i alle retninger af klosterprovst, baron R. v. Liliencron i Slesvig, og i forening med ham gjorde jeg kort tid efter et forsøg på at tolke indskriften (*Der Runenstein im Schleswiger Dom. Erläutert von R. v. Liliencron u. Ludv. Wimmer, Kiel 1898*). Samtidig blev brudstykkerne føjede sammen med cement, og stenen er nu opstillet i et kapel på den sydlige side af koret i domkirken, hvor jeg undersøgte den i August 1900. Det fremgik heraf, at v. Liliencrons meddelelser om den bevarede del af indskriften så vel som afbildningen af stenen i den nævnte afhandling så godt som på alle punkter var fuldstændig nøjagtige.

Kun runerne, som i virkeligheden er meget fine i linjerne, er på denne afbildning gennemgående blevne alt for tykke.

Det bevarede stykke af den uanselige, firkantede lille sten, der består af rødliggrå kalksten, er $2'2\frac{1}{2}''$ højt, $1'2\frac{1}{2}''$ bredt foruden, $1'$ foroven og mellem $4\frac{1}{4}''$ og $5\frac{1}{4}''$ tykt.

Som jeg har påvist i den ovennævnte afhandling, begynder den bevarede del af indskriften øverst i linjen på kanten til højre med ordet *lit*, foran hvilket navnet på den, der lod stenen rejse, er forsvundet med det manglende stykke af stenens top. Den sidste rune i linjen er et tydeligt *†*, første bogstav i ordet *†PTIA* *eftir*. Herefter følger bustrofedon linjen på forsiden længst til højre, der begynder med de to meget klare runer *††*, medens den foregående del er helt ødelagt; foran *†* fandt jeg dog ved min undersøgelse endnu tydelige spor af den højre bistav i et *†*, hvilket bekræftede min tidligere udtalte formodning, at den kunde være de to sidste runer af navnet *halftan*. Efter *††*: følger *†††*; men i hele den øvrige del af linjen ses intet spor af runer. Til denne

linje har den anden linje fra højre, i hvis begyndelse og slutning der ikke findes spor af en eneste stav, sluttet sig. Her ses endnu kun de fire runer $\mathfrak{f}$ (sterkt beskadiget; bistaven har ligget lige i bruddet) $\mathfrak{h}$ $\mathfrak{p}$ $\mathfrak{R}$, efterfulgte af to punkter og derpå øverste del af en ret stav. Mellem denne linje og linjen til venstre på forsiden findes et tomt rum uden runer. Den sidstnævnte linje, der har indledet en ny sætning, er i det hele meget vel bevaret; af den første rune er dog kun bistaven lævnet, som viser, at her har stået et $\mathfrak{f}$. Til denne linje slutter sig bustrofedon linjen på kanten til venstre, der også for største delen er meget klar. Af den første rune findes nu kun hovedstavens nederste del; men straks ved stenens fremdragelse sås også en del af bistaven, som gjorde runen til $\mathfrak{f}$. I den sjette rune findes et sikkert punkt mellem hoved- og bistaven; her står altså ikke, som man tidligere har læst, $\mathfrak{P}$, men $\mathfrak{F}$. Mellem det tydelige $\mathfrak{h}$ $\mathfrak{P}$ $\mathfrak{h}$ og det lige så sikre $\mathfrak{h}$ $\mathfrak{P}$ $\mathfrak{h}$ er et lille stykke af indskriften ødelagt, hvor der netop, som jeg tidligere formodede, er plads til $\mathfrak{*}$. De to sidste runer i linjen, hvis toppe er beskadigede, kan kun læses $\mathfrak{P}$ $\mathfrak{R}$, begyndelsen af ordet $\mathfrak{krist}$. De hertil hørende ord har sikkert været anbragte på den øverste manglende del af stenens bagside.

Hele bagsiden udfyldes i øvrigt af et ornament, i hvilket mange af linjerne dog er meget utydelige.

Nu som tidligere læser og udfylder jeg hele indskriften således med et par uvæsentlige småændringer (felaga og er i stedet for felaka og i $\mathfrak{R}$ på grund af det stungne $\mathfrak{P}$ i englanti; urustu for utfaru på grund af indholdet):

[tuki:] lit : raisa : stain : e[fti
 $\mathfrak{R}$: half](t)an : sul[ka : sun : felaga
 sin : er : uarþ : t](a)uþr : (i)[urustu]
 [suai]n : auk : kuþmuntr : þar : r[istu
 run](a) $\mathfrak{R}$: a englanti : i skiu[:h]uilis : kr[istr]
 (over ornamentet på bagsiden)
 [hialbi : ant : hans]

»[Toke] lod rejse sten(en) efter [Halv](d)an Sul[kes sön, sin fælle, som døde i [slaget].

[Sve]n og Gudmund de r[istede run]er(ne). I England i Skia [h]viler han [ligger han begravet]. Kr[ist hjælpe hans sjæl]«.

I sammenligning med vore øvrige runestene fremviser stenen fra Slesvig domkirke mange ejendommeligheder. Særlig er måden, hvorpå indskriften er anbragt, ganske enestående, idet den begynder på den smalle kant til højre og

løber ovenfra nedad, medens det ellers er en ufravigelig regel på danske runestene, at begyndelsen af indskriften løber nedenfra opad, når ikke ganske særlige forhold nødvendiggør en afvigelse herfra. Derimod møder vi af og til på yngre svenske runestene, især i Uppland, en lignende ordning af indskriften som på stenen fra Slesvig domkirke. Også ved sit materiale indtager denne sten en ejendommelig plads, idet den består af kalksten, medens de hjemlige granitblokke brugtes til vore almindelige gamle runestene.

Som jeg udførlig har påvist i den oftere nævnte afhandling, må indskriften henføres til sidste halvdel af det 11. årh., og monumentets hele karakter viser afgjort, at runeristerne ikke har været danske mænd, men uden tvivl har haft hjemme i egne om Mälaren. Den i Slesvig domkirke fremdragne runesten følger således et nyt led til det lille antal svenske runemindesmærker, der er komne for dagen i forskellige egne af Danmark. Derimod kan jo både den, der lod stenen rejse, og den, til hvis minde den er rejst, meget godt have været danske mænd fra Slesvig by eller omegnen. Stenen fra Slesvig vilde i så fald svare nøje til den skånske sten i Simris, som Bjarngér lod rejse efter sin broder Ravn, der var »svend« hos en fornem mand i Sverig, og som utvivlsomt er ristet af en Svensker.

At en runesten, som i sidste halvdel af det 11. årh. blev rejst på kirkegården i Slesvig, skyldes svenske runeristere, kan jo heller ikke vække vor forundring, efter at Vedelspang-stenene og et halvt århundrede senere Hedeby- og Danvirke-stenen har lært os, at Svenskere i længere eller kortere tid havde sat sig fast i denne egn.

Indskriften siger, at den mand, til hvis minde stenen blev rejst, lå begravet »i England i Skia«, ganske som det på den skånske Valleberga-sten hedder, at de to mænd, efter hvem den blev rejst, »ligger (begravede) i London«. På stenen fra domkirken er ordene »i England i Skia« heldigvis så tydelige, at der ikke kan være mindste tvivl om læsningen. Derimod lader det sig ikke med sikkerhed påvise, hvor *Skia* har ligget. I min tidligere tolkning har jeg med v. Liliencron formodet, at *Skia* kunde betegne den store ø *Skye* mellem Hebriderne, som i islandske sagaer bærer navnet *Skið*. Herimod kan der dog med fuld ret indvendes, at man sikkert ikke om øen *Skye* vilde bruge udtrykket »i England«, og at der derfor med indskriftens *Skia* vistnok menes en eller anden by i selve England. Min lærde studiefælle Konrad Maurer i München har henledet min opmærksomhed på, at der virkelig i England findes en landsby *Skidby* i East-Ridling i grevskabet York, og han tilføjer: »Nu må stenen, som De har påvist, henføres til sidste halvdel af det 11. årh. Skulde den da ikke stå i forbindelse med slaget ved Stamfordbridge (1066), som jo blev udkæmpet i umiddelbar nærhed af Skidby? Da der efter slaget blev tilstået Nordboerne frihed til at rejse hjem, vilde det jo ikke være påfaldende, at en af deres kammerater, som var falden i slaget, blev begravet i en nærliggende landsby. På den anden side var det heller ikke umuligt, at en Nordbo kunde have kæmpet med i den engelske hær og være falden«. Jeg

finder denne formodning, der stemmer udmærket med indskriftens tid, højst tiltalende og har af den grund i min udfyldning indsat i urustu (=i slaget-) i stedet for det tidligere i utfaru (=på udenlandsrejse).

Efter midten af det 11. årh. indskrænkes runernes brug til indskrifter i de danske provinser med undtagelse af Bornholm i høj grad. Dog bruges de endnu i slutningen af det 11., gennem hele det 12. og langt ned i det 13. årh. på enkelte kristne ligstene (undertiden sammen med latinske bogstaver) og på forskellige genstande, der stod i nøje forbindelse med kirkerne (døbefonte, klokker o. s. v.). Også af denne art runemindesmærker kendes et par fra Sønderjylland, nemlig en runeligsten, en døbefont og en nu forsvunden dør.

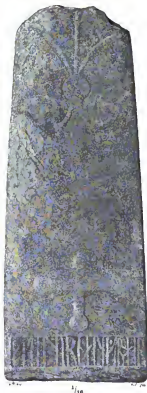
8. BJOLDERUP-STENEN

Denne anselige sten lå i gammel tid ved indgangen til Bjolderup kirke (Ris herred, Åbenrå amt), 1 mil sydvest for Åbenrå. Da den her var udsat for stadigt slid, blev den 1717 udtaget og opstillet i kirkegårdsporten og senere i våbenhuset, indtil den 1841 blev skænket til oldsagsmuseet i Kiel, hvor den siden har haft plads.

Den består af rødlig granit, er godt 6' lang og 2'3" bred forneden, men aftager efterhånden lidt i bredde opad mod toppen. Forsiden, der bærer et stort kors og derunder en linje med runer, er glatsleben og let buet. Både kors og runer er i ophøjet arbejde og på flere steder meget udslidte; særlig har den del af korset, der er anbragt midt på stenen, kun efterladt meget svage spor, hvorimod dets øverste og nederste del så vel som indskriften i det hele endnu viser sig ret klart. Korset har forneden form af et sværd og ender foroven i en stor knap eller kugle, hvorfra to øksebladsformede ornamenter løber ud til siderne og tre stråler til toppen. Skal dette mulig forestille et våben?

Indskriften, i hvilken de fem sidste runer af hensyn til pladsen står tættere sammen end de foregående, er anbragt i en vandret linje under korset. De ældre afbildninger indeholder flere væsentlige fejl både i gengivelsen af korset og af indskriften. Denne lyder:

Y†IICDR†CIPIR*IR

Da 1 er tegn for t og þ for n, betegner þ æ, ikke a, som man tidligere har læst, og indskriften må altså gengives:

Ketil Urnæ ligir hir
 »Ketel (Kæld) Urne ligger her«.

Urnæ forekommer i det 13. årh. som navn på en landstrækning i Bjolderup og det tilgrænsende Uge sogn, hvorefter *Urnehoved*, Sønderjyllands bekendte tingsted, har fået navn. At *Urnæ* også tidlig er bleven brugt som personnavn, viser runeindskriften. Senere spillede som bekendt flere medlemmer af den gamle danske adelsslægt *Urne* en fremragende rolle i fædrelandets historie.

Bjolderup-stenen må ifølge sine rune- og sprogformer henføres til tiden omkring år 1200.

9. DØBEFONTE I HOPTRUP KIRKE

I Hoptrup kirke (Haderslev herred, Haderslev amt), 1 mil syd for Haderslev, findes en gammel velbevaret døbefont af lysegrå granit, omtr. 3' høj.

^{1/16}

På fodstykkets hjørner er fire skægløse hoveder udhuggede, og på dets østlige felt står i ophøjet arbejde de tre runer |Y|L. Runerne er meget brede i linjerne og temmelig plumpe, og afstanden mellem de to sidste er større end mellem de to første. Dette kunde synes tilfældigt; men da vi ligeledes på fonten i Handbjærg kirke i Jylland finder fire runer |H|I| i ophøjet arbejde, således at afstanden mellem I og I er større end mellem de tre foregående runer, er I i begge tilfælde måske forsætlig skilt fra de foregående tegn. På de nævnte to fonte så vel som på andre granitfonte fra samme tid indeholder de få runer sikkert forkortede ord (danske eller latinske). Handbjærg-fontens |H|I| kunde jo f.eks. betegne

I(esus) s(a)l(vator) i(n)vocantium, *I(esum) s(a)l(vatorem) i(n)vocate* eller lign., og Hoptrup-fontens |Y|L kunde på samme måde udtrykke *I(esu)m i(n)vocate*; derimod anser jeg det for ganske usandsynligt i dens |Y|L at finde den kendte forkortelse for *Iesus, Maria, Ioseph*.

Ligesom ligstenen fra Bjolderup må døbefonten i Hoptrup kirke henføres til tiden omkring år 1200.

10. DØR FRA KAPITELHUSET I SLESVIG

På den gamle jærnbeselede dør i de slesvigske domherrers kapitelhus, der lå lige ved domkirken, fandtes foroven en af jærnsöm dannet indskrift med

runer. Døren blev senere flyttet over i domkirken og brugt som indgangsdør til det tidligere sakristi; men ved domkirkens restauration omkring 1848 synes den at være sporløst forsvunden.

Medens døren endnu var i kapitelhuset, lod statholderen i hertugdømmene, den lærde Henrik Rantzau, indskriften afbilde til brug for sin »Cimbricæ Chersonesi Descriptio nova«, der var forfattet 1597, men først blev udgivet 1739 i første bind af Westphalens Monumenta inedita rerum Germanicarum. Her gengives indskriften således i teksten:

† F R I Y † † † † †

men på den tilhørende kobbertavle findes der mellem de to †-runer en åben plads, hvor der kan have stået endnu én rune. At gengivelsen på det sidste sted er nøjagtig, fremgår af en notits om indskriften i et håndskrift (Cod. hist. 22 fol.) i stadsbibliotheket i Hamburg, hvis første blad på sin ene beskrevne side indeholder forskellige af Rantzaus Descriptio uafhængige interessante runologiske optegnelser af Friedrich Lindenberg († 1648), hvorpå dr. Fritz Burg har henledet min opmærksomhed. Det hedder her nederst på siden til højre: »Sleswigæ in summo templo in ianua quadam prope chorum hæ literæ ferreæ infixæ uisuntur

† F R I Y † † † † †

Om indskriftens læsning kan der naturligvis ikke være mindste tvivl. Den lyder:

æfli me ecit

men da der mellem de to e-tegn er plads til én rune, har det manglende F i (*fecit* sikkert stået her. Navnet *æfli* er ganske ubekendt og vanskeligt at forstå; jeg formoder derfor, at der oprindelig også har stået en rune foran †, og da et til *Ræfli* (egenlig diminutiv til *Ræfr*, 'Ræv') svarende navn forekommer på Grensten-stenen, er det muligt, at navnet på døren har haft denne form.

Med (*R*)*æfli me fecit* stemmer fuldstændig indskriften fra midten af det 12. årh. på en søjlefod fra den gamle jyske klosterkirke i Børglum, der lyder:

Y † h † R . 1 n P l . Y † P † h † †

mester tufi me fecit

(1n i tufi er skrevet sammen som binderune).

Ligesom kirkens bygmester i Børglum har foreviget sit navn i en latinsk indskrift, men med navnet og endogså ordet *mester* på Dansk, således har mester (R)ævle i Slesvig føjet de latinske ord *me fecit* til sit danske navn. I begge indskrifter svarer rune- og sprogformer temmelig nøje til hinanden; men l i betydning c på døren er dog vistnok yngre end søjlefodens h. Da navnet (*R*)*æfli* endnu har bevaret endelsen l, kan indskriften på døren næppe rykkes længere ned i tiden end til første halvdel af det 13. årh.

11. DE YNGSTE VIDNESBYRD OM KENDSKAB TIL RUNESKRIFTEN I SØNDERJYLLAND

I virkeligheden har kendskabet til den gamle runeskrift aldrig været fuldstændig uddød i Norden. I enkelte afsides egne vedblev folket at bruge runerne (i nyere, ændrede former) helt ned til den tid, da de lærde begyndte at gøre dem til genstand for deres undersøgelser (det 16. årh.). Forskellige vidnesbyrd om denne brug af runeskriften har vi også fra Sønderjylland.

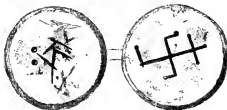
Et par mindesmærker bærer således tegn, der utvivlsomt har sammenhæng med runerne; men det er ikke muligt nærmere at bestemme disse mindesmærkers tid eller tegnenes betydning.

En rund sandsten i form som en ikke gennemboet møllesten, 1' 10" i tværmål og 2 1/4" tyk, der blev funden i en mose ved Oversø, syd for Flensborg, har på den ene brede side tegnet

som her gengives i 1/8 af den virkelige størrelse. Mulig har vi her, som Thorsen antager (*De danske Runemindesm.* I, s. 291 ff.), en binderune for $\Upsilon \Gamma$ kth. Sikkert er dette dog ingeniunde; men at tegnet har tilknytning til den gamle runeskrift, vil næppe nogen drage i i tvivl.

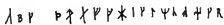
Af samme art som tegnet på Oversø-stenen og nær beslægtet med det synes det tegn at være, der er indgravet på den ene side af et vægtlod af metal, som tidligere tilhørte oldsagsamlingen i Flensborg og nu findes i museet i Kiel. Derimod står det kraftige, dybt indgravede tegn på den anden side næppe i forbindelse med runeskriften. Vægtloddet gengives her i halv størrelse efter en ved min undersøgelse udført tegning:

Et minde om kendskab til runeskriften i Sønderjylland i dens alleryngste form har vi endelig i et par efter det latinske alfabet ordnede runealfabeter, som 'bibliothekaren i Gottorp' (uden tvivl den bekendte filolog Heinrich

Lindenbrog, broder til den foran s. 57 nævnte Friedrich L.) havde meddelt Ole Worm efter et håndskrift i hertug Johan Adolf af Holsten-Gottorps bibliotek. Worm optog begge alfabeter i første udgave af sin »Danica literatura antiquissima«, 1636 4to, s. 54 (sml. s. 52) og i sammes anden udgave 1651 fol., s. 53 (sml. s. 51), hvorefter de atter blev optrykte af Hickes, Thorsen (De danske Runemindesm. I, s. 225) og Stephens (Old-northern Runic Monuments I, s. 113). Det gottorpske håndskrift er vistnok senere forsvundet; men en efter alt at dømme særdeles nøjagtig afskrift efter det gamle håndskrift findes imellem F. Lindenbrogs foran nævnte runologiske notitser. Herefter har disse alfabeter følgende udseende:

I.

 a b c k q d e f g h i k l m n o p q r

 s t u ø y x

II.

 a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u

 x y or

Vi møder altså her runealfabetet i dets yngste skikkelse, ordnet efter det latinske alfabet og med et tegn for at udtrykke hvert latinsk bogstav. Særlig det første af disse alfabeter stemmer i alt væsentligt med det, der bruges i rune-håndskriftet af skånske lov fra slutningen af det 13. årh. (Die runenschr. s. 256). Det tegn, som i det første alfabet følger efter x, i det andet efter y — begge steder uden omskrivning med latinsk bogstav — er vistnok tegnet for z, rune-håndskriftets *z*, det samme tegn, som i indskriften på døren fra kapitelhuset bruges for c. De gottorpske alfabeter er uden tvivl begge optegnede i slutningen af det 13. eller i begyndelsen af det 14. årh.

Samtidig med at man i Sønderjylland, som de gottorpske alfabeter viser, kendte runeskriften i dens yngste skikkelse, ordnet efter det latinske alfabet, havde man dog endnu bevaret mindet om den oprindelige ordning af de gamle tegn og dermed uden tvivl også deres navne. I Hyrup kirke, 1 mil syd-øst for Flensborg, fandtes indtil 1892 på skibets østlige væg over den runde korbue langs hen under loftet en lang frise, der dannedes af syv i egetræ udskårne relieffer med en fremstilling af Kristi lidelseshistorie. Reliefferne, der

siden 1892 er anbragte i den vestlige ende af kirken, indrammes af søjler, som bærer tredelte rundbuer. På det sted, hvor to buer mødes over en søjle, er der i rækkefølge svagt indskåret en af runerne **Þ** **ᚢ** **ᚦ** **ᚱ**, og på den tilsvarende dæklade over søjlen er den samme rune indskåret med undtagelse af **Þ**, som vist oprindelig har stået der, men senere er bortfliset. Det er jo klart, at de fem runer **Þ** **ᚢ** **ᚦ** **ᚱ** er brugte som mærker (en art numerering) for at vise, hvor de forskellige dele af frisen skulde føjes sammen (på den sidste, sjette, plads har man anset det for overflødigt at anbringe **Þ**). Reliefferne må, således som I. Hertzsprung nylig har påvist (»Et par sønderjyske træskærerarbejder fra det 13. årh.« i Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1901), henføres til midten af det 13. årh., og de som talmærker brugte runer afgiver et fuldgyldigt bevis for, at den gamle orden af runetegnene endnu på den tid var velkendt i Sønderjylland.

I løbet af de 1000 år, gennem hvilke runeskriften, således som de hidtil fremdragne mindesmærker vidner, har været i brug i Sønderjylland, har denne landsdel altså på det nøjeste sluttet sig til den udvikling, som vi kender fra det øvrige Norden. I det samme tidsrum aflægger disse mindesmærker derfor de sikreste vidnesbyrd om landets nationalitet.

LUDV. F. A. WIMMER.

DE SØNDERJYDSKE STEDSNAVNES VIDNESBYRD OM FOLKETS NATIONALITET OG HISTORIE

SOM bekendt høre Stedsnavne til de mest talende Minder i national Henseende. Det Folk, som tager et Land i varig Besiddelse, især som Jordens fastere Dyrkere, planter et Mærke, som klart vidner for kommende Tider om, hvem det var, som her tog urokkelig Bopæl; mangen en Gang vil ogsaa det forstyrrede Udseende, som Navnet i Tidernes Løb har faaet, eller det Slid, som hvert Navn saa let undergaar, tillige angive Forandringen i den Befolknings Karakter og Sammensætning, som i Tidernes Løb har haft Landet inde.

Og faa Lande vil vise dette saa tydeligt som Sønderjylland. I den Redegjørelse, som her skal gives, skulle vi gennemgaa følgende Punkter:

I. Hvorledes lære vi Stedsnavnes rette Form at kjende, og hvilke Regler eller Eiendommeligheder vise Stedsnavnene i det gamle Danmark?

II. Hvad lære Stedsnavnene i Slesvig os om Landets oprindelige Befolkning?

III. Hvad lære de os om det danske Folks sydligste Bopæle?

IV. Hvilken Forandring er Stedsnavnenes Form undergaaet i nyere Tider?

I.

Det vilde omtrent være haabløst, dersom man til sin Granskning af de sønderjydske Navne vilde tage et af Tydske udgivet Kort over Sønderjylland for sig. Bogstaver og Lyd som *ü, sch, w, au* ere jo ikke danske, og Navneformer som Hadersleben have snarest Paralleler langt nede i Thüringen. Det viser sig hurtigt, at Landets egen Befolkning — afset fra de tydsktalende Embedsmænd, Jernbanebetjeningen osv. — benytte Navne af et helt andet Syn og vidt forskjellig Klang. Og opsøger man de gamle Kilder, viser det sig, at Navnene i Fortiden bare et helt andet Mærke.

For nu at forstaa disse Navne vil det være rigtigst at gjøre Rede for, hvorledes man finder et Stedsnavns gamle, rette Form, og dernæst at henlede Opmærksomheden paa, hvilke Eiendommeligheder der fandtes ved de Danskes Navngivning i Oldtiden.

Medens man for et Par Menneskealder siden endnu famlede i Blinde ved Undersøgelsen af Navnes Etymologi eller sproglige Herkomst, har man nu lært at finde de Metoder, hvorefter en saadan Forskning bør foregaa. For det Første har man indset, at det især gjælder om at finde Navnets ældste Form og derved befri sig for alle de Forandringer, som den daglige Tales Slid og Ønsket om at faa et mundret Ord har bevirket, eller som — uagtet Befolkningens Nationalitet er uforandret — kunne være fremkaldte ved en misforstaaet Forklaring af Ordet eller den tilfældige Lighed i Lyd med et andet Navn. Derfor maa man opsøge saadanne Kilder som Kong Valdemars Jordebog eller Breve fra Middelalderen, og man vil da ofte finde, at Ordet faar en let forstaaelig Betydning.

Dernæst er det værd at lægge Mærke til, hvorledes Navnet udtales af Bonden, der jævnlig har bevaret den rette Form uden at lade sig paavirke af de Forhold, der kunne have omformet Udtalen hos Herremanden og Øvrigheden eller Ordets skriftlige Udseende.

Men endvidere har man indset, at der findes bestemte Regler for Dannelsen af Stedsnavne, som Befolkningen i Følge dens egen naturlige Sprogsans og en saadan Tankning, som laa den nær, har overholdt og sjældent afvejet fra. Nu døber enhver sit Landsted, som han har Lyst, ofte meningsløst med Navne tagne fra den hele Verden, men dengang gik man alvorligere tilværks og fulgte uvilkaarligt faste Regler for Navngivningen. Den Bebyggelse, som grundedes, var jo ogsaa sædvanlig beregnet for langt flere end en enkelt Familie. Navnet voxede naturligt frem af Stedets og Omgivelsernes Art eller af Beboernes Virksomhed, eller det betegnede Bebyggelsen som stammende fra dens Grundlægger.

En iøjnefaldende eller let bemærkelig Del af Stedsnavnene ere de, som ere sammensatte med Personnavne. Man vil i den Henseende hurtigt iagttage, at visse Endelser aldrig forbindes med Personers Navne, saaledes *-by*, medens omvendt andre Endelser saa at sige altid have et Personnavn til Forled, saaledes

-lev, -sted, -thorp (-trup, -strup, -drup), -bølle, -ryd. Naar et Sted hedder Bjørnstrup eller Ulfstryd, kan man derfor være sikker paa, at det er opkaldt efter en Mand med Navnet Bjørn eller Ulv og ikke efter selve Dyret. Sønderup i Slagelse Herred (i gamle Breve Syndethorp, Søndorp) og Sønderup ved Flensborg (1470: Sunerup) have Intet med Verdenshjørnet at gjøre, derimod med de gamle Navne Siunde og Sune.

Men endvidere vil man kunne iagttage, at de Personnavne, som forbindes med Endelserne -lev og -sted, tilhøre vort Folks ældste Navneforraad. Det er Navne, som vi huske fra Sagnhistorien eller kjende fra Runeindskrifter og de oldnordiske Kvad, men som senere for største Delen forsvinde, saaledes Aveir (paa en Runesteen fra o. 800) i Aarslev, Hjordkjær Sogn, Hather i Haderslev, Roar eller Ro i Rost (oprindeligt Rosted), Arrild Sogn, Somar i Sommersted By og Sogn, Withæ i Vester Vedsted By og Sogn (o. 1300: Withæstath), Øther i Ørsløv, Hellevad Sogn og Ørsted, Oxenvad Sogn. Derimod vil man i Stedsnavnene paa -thorp og -ryd gjenkende saadanne Navne, som vare almindelige og gængse i den ældre og yngre Del af Middelalderen.

Til Personnavne kunne vi ogsaa regne Guders Navne. Her vil man ligeledes iagttage, at det ikke var Skik at sætte Gudens Navn i Forbindelse med den private Bolig eller Bebyggelsen. Man kaldte ikke noget Sted Thors-lev eller Thors-thorp, og naar alligevel saa mangfoldige Byer hedde Torsted, Torup, Tostrup osv., da ere de opkaldte efter Mænd, der hed Thorer, Thorth eller lignende, hvilke atter have baaret en fra Gudens Navn afledet Benævnelse. Derimod se vi de hedenske Guders Navne knyttede til Lunde, som have været viede dem, til mindre Søer, eller de forbindes med Betegnelser for Helligdomme som -hov, -vi.

II.

Vi have Kundskab om de sønderjydske Stedsnavne fra lige saa fjerne Tider, som vi have dem for det øvrige Danmark, og vi have Oplysninger om mange Stedsnavne allerede fra Valdemarernes Tid, ikke blot ved Hjælp af Kong Valdemars Jordebog, men ved bevarede Breve (Diplomer); fra en senere Del af Middelalderen findes baade mangfoldige Breve og oplysende Jordebøger og Regnskaber.

Det viser sig nu ved Betragtningen af Sønderjyllands Stedsnavne i deres ældre Form, at de helt have Væsen og Karakter fælles med Stedsnavnene i de øvrige danske Landsdele saavel som med dem, vi træffe i Norge og Sverige. I det nuværende Danmark ere enkelte Navne særlig karakteristiske for den jydske Halvø eller for det sydlige Jylland eller for Fyen osv., saaledes at man i alt Fald maa sige, at disse Navneformer afgjort ere stærkt repræsenterede her, medens omvendt andre Former kun sjældent findes i denne Landsdel, der her ved afviger fra Landets andre Egne.

Ogsaa Sønderjylland har som særlig Del af Danmarks gamle Rige sin Eienommelighed ved, at enkelte Navne forefindes i stærkt fremtrædende Mængde, medens andre lige saa afgjort optræde sjældent eller maaske helt mangle. Dette

Forhold svarer fuldkomment til, hvad der er eiendommeligt for alle andre Dele af det gamle Rige, og kan ikke vise, at der her Syd for Kongeaaen skulde have bygget en Befolkning af anden Art, eller at en Blanding med et andet Folk skulde være foregaaet.

Vi skulle gienngaa nogle af de mest karakteristiske Former af Stedsnavne. Den ærværdige gamle Navneform *-lev*, hvilket Ord betyder den overladte Eiendom (ogsaa det i Arv modtagne), er repræsenteret rundt om i Slesvigs Egne, ialt med over en Snes Byer. Sjælland har over 3 Gange og Skaane henimod 3 Gange saa mange; i Nørrejylland ere disse Navne langt færre i Tal, og især i Egnene nærmest Nord for Kongeaaen er Navnet svagt repræsenteret, saaledes at de sønderjydske Forhold heri netop ligne de nørrejydske. Men fremdeles viser Slægtskabet sig i disse Navnes Karakter. Thi Byerne med Endelsen *-lev* have i de øvrige danske Landsdele stort Jordtilliggende (70—120 Td. Hartkorn), og de ere derfor ofte Kirkebyer. Af de 25 sønderjydske ere 7 Kirkebyer, og flere af de andre som Aarslev, Alslev (i Høisted Sogn), Bolderslev, Frøslev, Harreslev, Hunslev, Maaslev, Okslev, Sebelev, Seierslev og Ønlev høre til de store eller ret store Byer. Endelig er det karakteristisk, at Byerne paa *-lev* ikke gaa mod Syd ud over Danmarks gamle Grænse; der findes ingen saadanne Navne i Holsten, Meklenburg eller Hannover; først nede i Thüringen træffe vi den tilsvarende Endelse, tildels i ganske parallelle Navne.

Den anden ældgamle Endelse *-løse*, der er saa karakteristisk for Sjælland og Fyen, og som ligeledes betegner den større Landsby, der er beliggende paa et vidtstrakt, lavtliggende Terræn, gjerne ved Aaer, Moser og Enge, findes kun en enkelt Gang i Nørrejylland; i Sønderjylland er det tvivlsomt, om den findes.

Thorp modsættes i de gamle Provslove Adelbyen (Hovedbyen), og det er eiendommeligt for Thorpen, som Andreas Sunesøn siger, at »den vides opstaaet af en anden By«. Thorpen er altsaa Nybygden eller Aflæggeren fra en ældre By, og den har derfor ogsaa som Regel i de østlige danske Landsdele et mindre Tilliggende end de andre Byer. Thorperne ere paa faa Undtagelser nær sammensatte med Personnavne, altsaa Navnet paa den Mand, der flyttede ud fra Hovedbyen; men medens vi i de andre Stedsnavne møde Personnavne, som vare gængse i den hedenske Fortid, træffe vi i Navnene paa *-thorp* — der i nyere Dansk jo lyder som *-trup*, *-strup*, *-drup*, *-rup* — ikke sjældent Navne, som først kom i Brug i den christne Middelalder.

Saaledes vise Thorperne sig paa forskjellig Maade som Byer af senere Opriindelse.

Imidlertid synes allerede den sydlige Del af Nørrejylland at frembyde noget afvigende Forhold, idet her mange *-thorper* have et større Tilliggende, og i Slesvig findes der store Byer paa *-thorp*, saaledes i Nordslesvig: Brendstrup, Bylderup, Bjolderup, Døstrup, i Angel: Sterup, Stubdrup og Sønder Brarup. Da endvidere nogle slesvigske Egne rumme saa mange Byer paa *-thorp*, at

det bliver vanskeligt at paavise en Moderby, kunde -thorp maaske menes at have haft en afvigende Betydning.

En anden Forklaring vil dog ligge nærmere. Der er tvende Forhold, som pege paa, at Udflytningen fra de større Byer er begyndt langt tidligere i Sønderjylland end i det øvrige Danmark. Det fortjener i den Henseende at erindres, at hele Rigets Inddeling i Herreder stammer fra den graa Fortid; intet af vore Herreders Navne bringer christne eller kirkelige Forhold i Minde — thi det slesvigske Munkbrarup Herred dannedes først 1779 — hvorimod hedenske Guders Navne kunne findes i dem, og intet af Herredsnavnene ender paa -thorp eller -ryd. Her gjør imidlertid Sønderjylland en Undtagelse, idet der allerede i Følge Kong Valdemars Jordebog i Nord nærmest Grænsen fandtes Thyurstrop Herred, midt i Landet Rafnsthorp og Lochthorp Herreder, hvilket sidste dog allerede tidligere, ligesom ogsaa senere, hed Slox Herred; fremdeles laa Byen Slesvig i Struksthorp Herred.

Endvidere vil man kunne iagttage, at de sønderjydske Byer paa -thorp i en anden mærkelig Henseende afvige fra de øvrige danske. Der findes eller fandtes her 290 Byer paa -thorp, men intet af dem synes sammensat med et Navn af christen Farve eller med noget af de Navne, som efter at Christendommen var bleven antaget, vandt Indgang hos Befolkningen. Vi maa ned til saa stærkt tydske Egne som Dänischwold for at træffe Klausdorf, Elisendorf — hvis Endelser vel aldrig have lydt som -thorp — eller over til Femern for her at træffe de efter danske Erobrere i 11te og 12te Aarhundrede kaldte Byer Hinrichsdorf, Klausdorf, Vitzdorf, hvilke i Kong Valdemars Jordebog angives som Hænic Scærpingesthorp, Niclawsthorp, Daidthorp. Paa Als ligger et Jestrup, men dets gamle Form kjendes ikke, og det er næppe rimeligt heri at se Personnavnet Jes (Johannes). Derimod træffe vi i Danmark over en halv Snes Byer med Navnet Pederstrup, 6 Knudstrup, 6 Mogenstrup, 5 Jonstrup, 3 Nielsstrup, andre hedde Klastrup, Kristrup, Mortenstrup, Poulstrup osv. Hvis vi medtage Skaane, vilde Antallet af denne Art Navne mere end fordobles. Men i Slesvig synes ingen saadanne Navne at forekomme.

Saaledes taler formentlig meget for, at Udflytningen fra Hovedbyerne i Slesvig er begyndt og afsluttet tidligere end i de andre Dele af Riget.

Ryd, den i Skoven ryddede Plet, har gjerne Rydningsmandens Navn foran sig; Stedsnavne af denne Art ere meget almindelige i Sjælland og Skaane; i Fyen er Antallet mindre, og i Jylland findes de næsten ikke. I Slesvig træffe vi nogle Gange Ryd, saaledes det efter en ældre Landsby kaldte Gods Dollerød i Angel (K. V. Jordebog: Dolruth), Byerne Skæggerød (K. V. Jordebog: Skiæggeruth) og Vogsrød (1499, 1542: Vogensroth) i Nørre Brarup Sogn, samt Volsrød i Stenbjerg Sogn. Ligesom de i Kongeriget liggende Byer med denne Endelse gjerne høre til de mindre Bebyggelser, saaledes synes det ogsaa at være Tilfældet med de sønderjydske; i de nævnte finde vi de gamle Personnavne: Dale — efter hvilket Navn mange danske Landsbyer, ogsaa een i Slesvig, hedde Dollerup — Vogn eller Vagn, og Vale (Vole).

Holt betyder den lille Skov, og derfor blive de Byer, som betegnes med denne Endelse, som Regel ikke store; de have i Danmark gennemsnitlig kun et Hartkorn af 30—40 Td. I Sønderjylland findes en og anden større By med Endelsen *Holt*, men som oftest er det enkelte Gaarde eller en mindre Samling Beboelser, saaledes Nis Lorenzens Fødested Lilholt i Halk Sogn, nogle Gaarde Lilholt i Skrydstrup Sogn, fremdeles Boholt, Dalholt, Gøsholt, Hyholt, Høgholt, Kappelholt osv.

Af disse Prøver og mange, som ville blive givne i det Følgende, vil det klart ses, hvorledes Sønderjyllands Stedsnavne vidne om, at der her fra Oldtiden har boet en Befolkning, der i national og sproglig Henseende var ganske ensartet med Befolkningen Nord for Kongeaen, paa Øerne og i Skaane.

Men endvidere skille Stedsnavnene Nord for Eider sig aldeles fra de holstenske. Syd for Eider kan der forekomme Navne med en tilsyneladende Lighed, men som dog bør holdes vel ude fra de sønderjydske; til Ex. bør jo det tyske -dorf ikke forveksles med det danske -thorp. I Holsten savnes en hel Række af de Endelser, der netop ere saa betegnende for Kongerigets og de slesvigske Stedsnavne, saaledes -balle (fremragende, ophøiet Sted), -bøl (Bolig), -by, -eng, -gaard, -hjem, -kjær, -lund, -lef, -lykke (indhegnet Mark eller Skov), -ryd, -skov, -stoft, -ved (langstrakt delvis af Vand omgivet Jordstykke), -vad, -vang, -vase (forhøiet Vei over Mose), -virke, -vraa — og mange andre.

III.

Det staar altsaa fast, at Stedsnavnene i Slesvig ere af samme Art og Oprindelse som i alle øvrige gamle danske Landsdele.

Men man kunde spørge, om der dog ikke fandtes Omraader indenfor Hertugdømmet, til Ex. i den sydligste Del, hvor man mærkede, at en anden Folkestamme havde haft sine Bopæle.

Her maa det nu først huskes, af hvilken Naturbeskaffenhed Egnene ved Danmarks Sydgrænse vare. I en Tale, som Esbern Snare holdt paa en stor Forsamling i Odense 1187, nævnede han leilighedsvis den uhyre, øde Strækning, som fandtes mellem Vendernes Land (Wagrien), Holsten og Danmark. Forholdet var nemlig dette, at der i den østlige Del af det nuværende Holsten og helt op til Slien strakte sig i Oldtiden en stor Skov, Jarnwith eller Jærnskov (den store, uforgængelige Skov); den havde altsaa samme Navn som den i Eddaerne omtalte Urskov, hvor Jætter havde Tilhold. Denne Skov begyndte først i de nærmeste Aarhundreder, efter at den historiske Tid var optrunden, at vige for Rydningsmændenes Hugst. Og blandt de Nybyggere, som toge fat paa disse Egnes Opdyrkning, vare mange Sachser. Dette stod atter i Forbindelse med, at der i Holsten i det 12te Aarhundrede begyndte at røre sig et kraftigere Liv, og Landet kom under en mere ordnet Styrelse; Tydsklands Konger og Keisere havde hidtil kun øvet et svagt Herredømme over Landet, som mangan en Gang havde været underlagt Danmark. Nu greb imidlertid de sachsiske Hertuger kraftigt ind i Holstens Forhold; Landet opdyrkedes som

ingensinde før; Wagrien blev underlagt Greverne af Holsten, og sachsiske Kolonister begyndte her at fortrænge den slaviske Befolkning. Samtidig rykkede da tyske Nybyggere op i de lidet dyrkede Egne Nord for Eider. Meget karakteristisk er Kong Valdemars Jordebogs Angivelse, at Kongen i Landet mellem Sli og Eider havde 420 *houæ*; altsaa anvendes her det tyske Agermaal Hufe. Saaledes vil det ikke kunne undre os, om vi i disse Egne tidligt træffe tyske Navne.

Imidlertid skinner det igjennem, hvem der var de sydlige Grænseegnes oprindelige Besiddere.

Mellem Sli og Eider fandtes paa Kong Valdemars Tid følgende Landskaber. Mod Øst ved Slien Halvøen Svansø (af Mandsnavnet Svan), sydligere Fræzlæt (en Slette, kaldt efter Mandsnavnet Fræthi eller Guden Frø), derpaa langs Eideren: Kamp, Stapeleholm, Thynning (smlgn. 2 norrøjydske Landsbyer Tønning) og Giæthning. Alle disse Navne ere ægte danske, og ikke mindre gjælder det om de yderste Herreder mod Vest, Holm og Hæfræ (i det nuværende Eidersted), hvilke to Navne komme igjen paa en nordligere jydsk Kyst, nemlig i det af Vandløb i ældre Tid stærkt gjennefskaarne Landskab Øst for Randers Fjord, hvor Hevring og Hevringholm (1397: Hefringholm), som tidligere hed Holm, ligge paa hver sin Side af Hevringaa.

Uagtet Stedsnavnene i de af disse Landskaber, som ligge nærmest ved Eider, nu mest ere tyske, kunne vi dog let se, hvem der have været Egnens oprindelige Indbyggere. Midt imellem Navne, som ere tyske eller i Tidens Løb ere blevne fortydskede, saa at den gamle Form er ugienkjendelig, træffe vi klare danske Navne. Ved Eider møder os Nybøl og paa dens Sydside Skulleby (nu Schülpe) og Loklint. Mellem Eider og Danevirke findes Nørby, Okslev, Brechentorp (jfr. det sjællandske Bringstrup, tidligere Brengstorp), Krop, Boglund, Jagel (den tyske Præst Helmold nævner i det 12te Aarhundrede Krattet Thievela, 1323 kaldes Stedet Dyauale), Østerby og Gaarden Jettemark. Fremdeles træffe vi ved Egernsfjord saa karakteristiske Navne som Vindeby, Moskov, Askov og Haby.

Ved Sydsiden af Sliens inderste Vig findes et helt Mylder af danske Navne, saasom Vesby, Holm, Gøteby, Flekkeby, Gyby, Borgvedel, Steksvig, Fartorp, Hadeby.

Svansø er mærkelig ved sine karakteristiske Navne; i høiere Grad end mangel Egn af Kongeriget vise dens Stedsnavne gammelt dansk Sprog og bære Oldtidspræg. Her fandtes i Middelalderen 7 Kirkebyer: Mynnæsby (ved Sliens *Mynnæ*, Udlob), Kirkeby, Siseby, Vapenæs, Riseby, Borgby og Koslev. Af dette Landskabs Stedsnavne endte over 20 paa *-by* (Brodersby, Gammelby, Nørby osv.), 9 paa *-mark* (Eskilsmark, Kasmark), og der var Navne paa *-næs* (Espenæs, Rinkenæs), *-torp* (Bostorp, Saxtorp), *-lev* (Manslev, Koslev), *-holt*, *-toft*, *-tved*, *-sund* — ialt over 50, ja man vilde have Vanskelighed ved her at paavise et tysk Navn.

I Landskaberne mod Vest var en særlig, tysk Folkestamme trængt frem,

nemlig Friserne. Dette Folk havde sine egentlige Bopæle ved Hollands Kyster, men i Løbet af det 11te og 12te Aarhundrede havde en Udvandrerstrøm bredt sig herfra til de nordligere Kystlande ved Vesterhavet, til det nuværende Hannevers Kyst og enkelte Egne af Holsten, ligesom ogsaa til Landet Nord for Eider, hvorhen maaske Indvandringen var begyndt endnu tidligere, da danske Høvdinge paa Vikingetiden havde Forleninger eller Erobringer i Holland. Friserne vandt overalt saa at sige nyt Land, fordi de forstode den Kunst at inddige Landet eller at afvande det og tage Afgrøde af den fede Jord. De paa Jyllands Vestkyst indvandrede Friser (Strandfriserne) havde af den danske Konge faaet tildelt særegne Rettigheder med Hensyn til den Maade, hvorpaa de lagdes i Skat og gjorde Krigstjeneste. Allerede paa Kong Valdemars Jordebogs Tid betegnedes det frisiske Omraade som Utland, det ude ved Havet liggende Land.

Imidlertid vil man ved at undersøge Stedsnavnene i disse Egne kunne iagttage, hvorledes de Danske vare de første Bebyggere. Tæt Nord for Husum, som har Navn fælles med flere danske Byer, ligger saaledes paa Gesten: Lund og lidt nordligere Schobøl (oprindelig Skovby), Hatsted (i Kong Valdemars Jordebog: Hattastath), Arnshøft (oprindelig Ørnshoued), Dreisdorf (oprindelig Threlstrup), Bredsted (i K. V. Jordebog: Brethæstath) og Lund. Udenfor disse Byer, der bare rent danske Navne, findes langs Kysten Byer, der have Navne sammensatte med det danske -bøl, der senere ændredes til -bøl, -büll, og et frisk Personnavn, saaledes Hockensbøl, Wobbenbøl, Sterdebøl, Tedebo osv. Ligeledes vil man paa de frisiske Øer meget jævnlig træffe Navne af ren dansk Herkomst ved Siden af de frisiske eller plattyske.

Saaledes viser det sig baade i de vestlige og østlige Egne af det gamle Grænse-landskab, at Sporene af dansk Bebyggelse gaa lige til Eider, samt at der i alt Fald i ganske kort Afstand fra denne Flod har boet en tæt dansk Befolkning. Derfor mærkes endnu den Dag i Dag ved en Vandring fra Holsten mod Nord Overgangen fra tysk til dansk Stedsnavnebrug som saa mærkelig brat og pludselig.

IV.

I hele den gamle Navnsætning i Slesvig foregik en Forandring ved tyske Kolonisters Fremtrængen og Landets Forbindelse med Holsten. De tyske Grever og deres Skrivere omformede Navnene efter deres fremmede Maal, idet de ikke forstod Bondens Talesæt eller Ordene af den gamle Rod, hvis Betydning jo ogsaa mangen en Gang var bleven den danske Befolkning her som i den øvrige Del af Riget uklar, selv om Formen var bevaret uforandret. Omformningen skete dog kun langsomt, og endnu i de gamle plattyske Skattebøger eller Breve kunne vi finde Navne med de gamle, djærve, klingende eller haarde Former ved Siden af de plattyske. Men stadig bredte det tyske Overtræk sig videre, og da i det 16de Aarhundrede Plattysk afløstes af det Hoitydske, og man vel ogsaa stadig mere søgte at lægge en Betydning ind i Navnene, kom Forstyrrelse til at raade, og kun Bonden og Almuen bevarede

den fra Fædrene nedarvede Talebrug. Danckwerths indholdsrige, men historisk aldeles uefterrettelige Værk »Landesbeschreibung der zwei Herzogthümer Schleswig und Holstein« med de ypperlige Kort af J. Mejer (1652) gav ved den Anseelse, det vandt, alle disse tyske Forvanskninger fastere Fodfæste. Omdannelsen fortsattes videre indtil det 19de Aarhundredes Begyndelse, stadig under Bondens tause Modstand og seje Vedhængen ved det gamle.

Det nye tyske Udseende viste sig saaledes i, at -en eller -n føiedes til Ordets Endelse, og man sagde Alsen, Angeln, Kappeln, Schwansen og Tondern for Als, Angel, Kappel, Svans, Tønder. Efter det bløde -d i Ordets Ende tilføiedes -t: Eiderstedt, Wittstedt (Vedsted), det bløde g blev til det skarpe k: Broacker, Rinkenis (Ringens). Det jyske Hj- lod sig ikke længer udtale og blev til j: Jarup (Hjardrup); for sk- blev der skrevet sch-: Eschelsmark, Scheggeroth; for ov au: Bau (Bov), Schausende (Skovsende). Mange af de gamle Ord bleve derved meningsløse, saaledes naar Ryd gjordes til Roth, Næs til Nis, Kjær til Karr (Karrharde d. e. Kjær Herred) eller Kirchen: Morkirchen d. e. Morkjær (her findes tilmed ingen Kirke); Rabenkirchen d. e. Ravnkjær (K. V. Jordebog: Rafnækyær).

Til Oplysning om de Forstyrrelser, som Stedsnavnene saaledes undergik, vil det have sin Interesse at gennemgaa flere af Kjøbstædernes Navne gennem Tiderne.

Haderslev hed i Middelalderen stadig Hathærslef, det vil sige Hathers Gods eller Eiendom; endog i plattyske Breve fra det 15de Aarhundrede vil det findes skrevet enten saaledes eller: Hathersleue. Da i de følgende Aarhundreder Høitydsk fik Raaderum hos de Dannede, blev Navnet jævnlig af dem omskrevet til Hadersleben, altsaa med en Endelse i Lighed med de thüringske Navne.

Aabenraas rette gamle Navn vil fremgaa af Byens Skraa af 1355. Her nævnes blandt de Landsbyer, paa hvis Mark Kong Valdemar Seir havde givet Borgerne i Opneraa Græsningsret: Gamel Opner; en saadan Landsby, Opnør, er da ogsaa anført i Kong Valdemars Jordebog; den har ligget paa den aabne Ør d. e. stenet, gruset Mark. Af Landsbyen har den forbiløbende Aa faaet Navn, og da Kjøbingen opstod ved denne, fik den til Adskillelse fra Landsbyen Navnet Opnør-aa. I Middelalderens sidste Aarhundreder finde vi da ogsaa baade i danske og tyske Aktstykker Navnet skrevet paa Maader, der klart gjengive den gamle Udtale (Openra, Apenraa); først i den nyere Tid har det forvanskede og meningsløse Apenrade trængt sig frem.

Byen Nordborg paa Als kunde synes at have et klart dansk Navn, men ikke des mindre er Nørborg baade den gamle Form og tillige Almuens nuværende Udtale. Som de to Herreder paa Als i Følge Kong Valdemars Jordebog hed Nøræ- og Syndræhæret, saaledes kom Øens to Borge til at hedde Nøræborg og Sønderborg. Naar denne sidste Borg og By i moderne tydsk Tale hedder Sønderburg, har Navnet faaet en lige saa utydske som udansk Form.

Flenzburg var Borgen ved Flenstøfje; denne Landsby omtales i Byens

gamle Stadsret af 1284 og har Navn fælles med en Landsby paa Sjælland og en Hovedgaard paa Fyen. Ordets første Stavelse synes at væreflen i Betydningen Gren, Tand (paa en Greb), her vist brugt om Terrænets Form; Slutningsordet blev under Fortydskningstiden -burg.

Flækken Graasten har Navn efter det paa Reformationstiden opstaaede Herresæde, hvis graa Bygninger gav Anledning til Benævnelsen. Oversat paa Tydsk lød det som Grausteen, og deraf opstod — da tilmed en Greve blev Slottets Eier — Fordreelsen Gravensteen, som endog blev et gængs Navn paa de i Slottets Have ypperligt dyrkede Æbler, skjønt Navnet i Bondens Udtale fremdeles var Graasten.

For Byen Slesvig træffe vi allerede i den ældste Tid to Navne: Hedeby (*æt hæðum*, ved Hederne, i en angelsachsisk Kilde) og Slesvig, hvad der fra at være Navnet paa Vigen er gaaet over til at være Byens Navn. Fjorden hed Sle eller Sli, et Ord der er beslægtet med *Sli*, Almuens Navn paa forskellige Strandvæxter. Endnu saa sent som paa Christian den 4des Tid kunde man høre Bønderne kalde Byen ved Slien Hedeby.

I Kong Valdemars Jordebog nævnes tæt ved den sydlige Grænse Ykærnburch (Ykærnæburgh) d. e. Egern-Borg, som Kongens Besiddelse, og omkring denne Borg er saa den Stad opstaaet, som første Gang nævnes i et Brev af Kong Abels Enke; her kaldes den Eckerneuorde.

Da i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede Folkets nationale Følelse vaagnede og dermed tillige Sansen for de historiske Minder og Kjærlighed til Sproget og dets Historie, fik man imidlertid Øie for, i hvilken Grad de slesvigske Navne vare blevne forvanskede og ukjendeliggjorte. I Slesvig, som i den øvrige Del af Riget, lærte man at se, hvor ofte Bønderne havde bevaret trofast de gamle Former, og man begyndte ved Hjælp heraf og ved de fra Fortiden bevarede Breve og Optegnelser at føre Stedsnavnene tilbage til rettere Former. Sprogmand og Historikere behandlede i Bøger og Afhandlinger de sønderjydske Stedsnavnes Historie, Generalstabens Kort berigtigede mangfoldige Navnes Skrivemaade, og Øvrigheden tog sig ogsaa af Stedsnavnernes bedre Røgt.

Efter at Slesvig er kommet under preussisk Herredømme er imidlertid alt det saaledes indvundne bleven omstyrtet, og Autoriteterne have søgt paa enhver Maade at give Navnene en fremmedartet Form. Det bedste Vidnesbyrd herom foreligger i den tydske Generalstabs Kort over Slesvig (Königlich Preussische Landes-Aufnahme 1879--80). Allerede Byen, som har givet Grænseaaen Navn, bliver her kaldet Schottburg (Skodborg), og der møder os i Nordslesvig — for alene at holde os til den dansktalende Befolknings Egne — Navne som Arsleben (Aarslev; 1231: Arslef), Boilersleben (Bolderslev; o. 1280: Boldersle, 1452: Boldersleue), Enleben (Ønlev, 1280: Ønlöff), Fischholm (Fiskholm), Gramm (Gram), Jordkirch (Hjortkær; 1196: Hiortteker), Hellewatt (Hellevad), Holebüll (Holbøl), Mögeltondern (Møgeltønder), Oxenwatt (Oxenvad, jfr. Oxenvad ved Hjørring, Oxenvad i Salling og tæt ved Sydgrænsen), Rohrkarr

(Rørkjær), Schads (Skast; i Middelalderen: Skastath, Skasteth; afkortet paa samme Maade som mange lignende sydtydske Navne), Scherrebeek (Skjærbæk hed den gennem hele Middelalderen og i nyere Tid), Tiltchschau (Tykskov, samme Navn findes ved Hjørring).

Eller for at tage en saa afgjort dansktalende Landsdel som Als, da møde vi her: Atzerballigholz (Asserballeskov), Kekenis (Kegenæs), Kettingholz (Kettingsskov), Lysabbel (Lysabild, 1245: Liusapeld), Poehl (Pøhl), Rønshof (Rønhave), Schauby (Skovby), Schwenstrup (Svenstrup).

Da der tæt ved Siden af disse og lignende Navne findes andre, som have faaet Lov at beholde deres ubestridelig danske Form, faar man et saa meget stærkere Indtryk af den Vilkaarlighed, hvormed der er gaaet frem.

Naar Forholdene ere saadanne for den nordlige Del af Landet, vil det ikke kunne forundre, at Stedsnavnene i den sydlige, tydsktalende Del paa Generalstabskortene ere i endnu højere Grad forvandlede og stundom saa ukjendelige, at man har Vanskelighed ved at skimte deres oprindelige Danskhed.

Da Preusserne i de af Tydske fra gammel Tid bebyggede Lande stræbe efter at bringe Stedsnavne, som have lidt ved senere Tiders Forvanskning, i bedre Overensstemmelse med deres oprindelige Form, synes den overfor de danske Stedsnavne i Slesvig anvendte Fremgangsmaade ret uforklarlig.

JOHANNES STEENSTRUP.

LITTERATUR.

A. Almindelige Undersøgelser over danske Stedsnavne.

N. M. Petersen, Bemærkninger om danske og norske Stedsnavnes Oprindelse og Forklaring, i Samlede Afhandlinger I. 1870. Emil Madsen, Sjællandske Stednavne, Samsø Stednavne i Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie 1863. Oluf Nielsen, Bidrag til Fortolkning af danske Stednavne, i Blandinger til Oplysning om dansk Sprog i ældre og nyere Tid, udgivne af Universitets-Jubilæets danske Samfund I.—II. 1. (1881—90). A. Falkman, Ortnamnen i Skåne 1877. Joh. Steenstrup, Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelsens Historie i Historisk Tidsskrift, 6te Række V. 313 ff., — Nogle Undersøgelser om Guders Navne i de nordiske Stedsnavne, (sammesteds VI. 353 ff.) Sigurd Nygaard, Danske Personnavne og Stednavne (sammesteds 7de Række I. 82 ff.).

B. Undersøgelser over de slesvigske Stedsnavne.

J. S. Strödtmann, Probe einer etymologisch-historischen Untersuchung über die Bedeutung der Ortsnamen im Herzogthum Schleswig (Skoleprogram, Flensborg 1833). C. F. Allen, Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland II. 656 ff. (1858). Johannes Hol, Det danske Folkesprog i Sønderjylland II. 1867.

C. Undersøgelser over enkelte Stedsnavne i Slesvig.

P. G. Thorsen, De med Jydske Lov beslagtede Stadsretter for Slesvig, Flensborg, Aabenraa og Haderslev. 1855. A. D. Jørgensen, Historiske Afhandlinger IV. (1899).

D. Angivelser af de slesvigske Stedsnavnes ældre Former findes hos:

H. N. A. Jensen, Versuch einer kirchlichen Statistik des Herzogthums Schleswig 1840—42. J. P. Trap, Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig (1864). A. Such, Das Herzogtum Schleswig in seiner ethnographischen und nationalen Entwicklung I—II. 1896—99.

LANDETS, FOLKETS OG SPROGETS NAVN

DER findes ikke fra gammel Tid noget fælles Navn for den skandinaviske Befolkning og dens Hjemland. Derimod kendes der flere Navne paa skandinaviske Folkestammer eller Folkeafdelinger, samt paa Lande og Landsdele, der ere nævnte efter dem, saaledes *Jutar* (Jyder) og *Jutland* (Jylland), *Danir* (Daner) og *Danmark*, *Gautar* (Gøter) og *Gautland* (Götland), *Gutar* og *Gutland* (Gulland), *Swear* og *Swearike* (Sverige), *Raumar* og *Raumarike* (Romerige), *Þilir* og *Þelamark* (Telemark), *Rygir* og *Rogaland*, *Hordar* og *Hordaland*, *Þrændr* (Trønder) og *Þrændalag* og flere (i Norge). Disse saakaldte Folkenavne staa i et karakteristisk Modsætningsforhold til andre Indbyggernavne, der ere afledte af Hjemlandets Navn, saasom *Skaaninger* af *Skaane*, *Fynboer* af *Fyn*, *Sjællandsfarer* eller *Sjællændere* af *Sjælland* o. s. v.

Allerede længe før Kristi Fødsel havde Middelhavslandenes Kulturfolk Forestillinger om det skandinaviske Norden. Paa Kristi Tid kendte de Jylland som en beboet Halvø, der strakte sig mod Nord og endte i et Forbjerg, og de vidste, at der Øst for Jylland laa en Række Øer. Af den skandinaviske Halvø kendte de kun den sydligste Del, som de antog for en Ø, den østligste i Rækken. Men de have ikke overleveret os noget Navn paa Folk og Land, hvori vi med Gran af Sikkerhed kunne skimte Navnene *Jyder* og *Jylland*, *Daner* og *Danmark*. Som Jyllands Indbyggere nævne Romerne *Kimbrerne*, *Charnderne* og *Semnonerne* (Cimbri, Charydes, Semnones), og efter den mest bekendte af disse Folkestammer kalde de Landet den kimbriske Halvø (chersonesus cimbrica). Derimod genkende vi Navnet *Skaane* i *Skandia* (senere *Skandinavia*), det Navn, hvormed de gamle betegnede Øerne. Som Indbyggere i Skandia opregnes flere os ganske fremmede Folkestammer, men ogsaa nogle faa, der minde om Folkenavne, der kendes fra senere Tider: *Gutones* (Plinius, omtr. Aar 70), *Gotones* og *Suiones* (Tacitus, Aar 98), *Γούραι* (Ptolomæos, omtr. Aar 130).

Navnene *Daner* og *Jyder* optræde ikke tidligere end i det 6. Hundredeaar. Men der er stor Sandsynlighed for, at disse Navne allerede den Gang vare gamle. Den græske Forfatter Prokop (omtr. 550) nævner Danerne som en Folkestamme, der var Naboer til Gauterne, hvis Hjem var i Thule. Digteren Venantius Fortunatus nævner som Folkeslag, der skælve for Frankerkongen Chilperic (død 584), *Danus*, *Euthio*, *Saxo*, *Britannus*. Det kan være Tvivl underkastet, om der her ved *Euthio* er tænkt paa Jyllands Befolkning, eller om der er tænkt paa den lille Folkestamme Eutierne (*Eutii*), der boede ved Tysklands Nordsøkyst Vest for Weserens Munding; men den Omstændighed, at Eutierne nævnes mellem Danerne og Saxerne, synes dog at tale for den første Antagelse. Vist er det derimod, at naar den engelske Historieskriver Bede

(omtr. 730) nævner (i latiniseret Form) *Jute*, *Juti* som et af de germanske Folk, der erobrede England, da mener han Jyllands Befolkning. Om han her har set det rette, eller om det i Virkeligheden var de nysnævnte Eutier, er et Spørgsmaal for sig.

Der er stor Sandsynlighed for, at Navnet *Daner*—*Danmark* oprindelig har været indskrænket til Skaane og Øerne; men noget afgørende Bevis herfor kan ikke føres. Saa langt tilbage i Tiden, som vor Historie kan spores, bruges det danske Navn lige saa fuldt om Jylland og Jyderne som om de andre Landsdele og deres Befolkning. Biskop Gregor af Tours (død 594) fortæller, at Danernes Konge Chochilaicus (Hugleik) gjorde et Sotog til Gallien, hvor han blev dræbt (omtr. 515). Den samme Begivenhed fortælles i Beovulfskvadet, men her er det Geaternes Konge Hygelac. *Geatas* eller *Geotas* er paa Oldengelsk ved en Navneforvexling en hyppig Benævnelse paa Jyderne. I den oldengelske Oversættelse af Orosios' Geografi (omtr. 890), hvori Oversætteren, Kong Alfred, har optaget Nordmanden Ottars Meddelelser om de nordiske Lande, bruges ligeledes Navnet *Gotland* om Jylland. Det oldengelske Navn paa Jyderne er ellers *Jotas*, *Jitas*, *Eotas*. Jylland kaldes *Eota land*.

Ottar fortæller her om en Sejlads fra Skiringssal i det sydøstlige Norge til Hedeby ved Slien. Han sejlede i fem Dage til den Havn, som man kalder *æt Hæpum*. Den ligger mellem Venderne, Saxerne og Angel og tilhører Danerne (se stent betuh Winedum and Seaxum and Angle, and hyrð in on Dene). Da han sejlede did, havde han Danmark (Denamæarc) paa Bagbord [han fulgte altsaa Hallands Kyst] og paa Styrbord aaben Sø, og to Dage før han kom til Hedeby (to Hæpum), havde han Jylland paa Styrbord. Det er første Gang, at Danmark og Jylland (som altsaa her kaldes Gotland) nævnes. Hedeby ligger i Jylland og hører til Danmark. Befolkningen i Jylland kalder Alfred i samme Værk *Syd-Daner* (Süd-Dene), og Befolkningen paa Øerne og i Skaane kalder han *Nord-Daner* (Nord-Dene). Paa dansk Grund nævnes Danmarks Navn første Gang paa den lille Jællingesten (omtr. 930), hvor Dronning Thyra har Tilnavnet *Danmarkar-Bot*, og noget senere paa den store Jællingesten (omtr. 985), hvor det hedder, at Kong Harald Gormsøn vandt sig hele *Danmark* og Norge og gjorde Danerne kristne.

Adam af Bremen taler i sin Kirkehistorie (sidste Halvdel af det 11. Hundredaar) om Danmark paa denne Side af Havet, som Indbyggerne kalde Jylland (Dania cismarina, quam Jutland incolæ appellant). Ejderen er Grændsen mellem *Daner* og *Saxer* (Egodor fluvius, qui Danos dirimit a Saxonibus). Danernes Land (Provincia Danorum) er næsten helt splittet i Øer; det er skilt fra Nordalbingerne ved Ejderen, som udspringer dybt inde i Hedninge-Skoven Isarnho, der siges at strække sig langs med det barbariske Hav indtil Slien (Hanc autem Daniam a nostris Nordalbingis flumen Egdore dirimit, quod oritur in profundissimo saltu paganorum Isarnho, quem dicunt extendi secus mare barbarum usque ad Sliam lacum). I øvrigt naar Ejderen lige til det friske Hav (occe-

anum Frisonicum), som Romerne kalde det britiske Hav. Den forreste Del af Danmark, som kaldes Jylland (Et prima quidem pars Daniae, quæ Jutlant dicitur) strækker sig fra Ejderen imod Nord i en Længde af tre Dagsrejser, hvis man rejser til Øen Fyn. Men maaler man den lige Vej fra Slesvig til Aalborg (a Sliaswig in Alaburg), da bliver det en Rejse paa fem eller syv Dage. . . . Nærmest os bo de Daner, der kaldes Jyder, lige til Slien (Itaque primi . . . habitant versus nos Dani, quos Juddas appellant, usque ad Sliam lacum).

Med Adam af Bremen stemme alle følgende Forfattere overens. Hos Saxo grændser Jylland (Jutia) til Tyskland (Teutoniae fines), og Jylland er Landet fra Skagen til Ejderen. Danevirke kaldes Jyllands Mure (Jutiae moenia). Svend Estridsen dør i Sudathorp, en By i Jylland (iuticarum partium oppidum). Det er Landsbyen Søderup i Hjortkær Sogn ved Aabenraa. I danske Krøniker fortælles der, at Venderne gøre Indfald i Jylland og plyndre lige til Ribe. I Valdemars Jordebog er Jylland ligeledes hele Landet til Ejderen. Islænderne følge den samme Sprogbrug: Gorm den gamle indtager hele Jylland helt Syd paa til Slien (Jótland alt suðr til Sles). Magnus den Gode slaar Venderne i Jylland, tæt Nord for Hedeby paa Lyrskovhede (á Jótlandi skamt norðr frá Heiðabæ á Hlýrskógsheiði). Erik Emune bliver dræbt i Jylland (suðr á Jótlandi) paa Urnehovedting. I Jylland er Danmarks sydligste Bispestol i Hedeby. Holsten grændser til Danmark (hjá Saxlandi liggir Holtsetaland, en þar næst Danmörk).

Jylland er fra gammel Tid blevet betragtet som et tvedelt Land, bestaaende af en større nordlig og en mindre sydlig Del, der altid ere blevene kaldte *Nørre-Jylland* og *Sønder-Jylland*. Saxo kender Navnene. I Middelalderen skreves de *Nørre iutlandh* (*Nör iutlandh*), *Syndhræ iutlandh* (*Sundær iutlandh*). Ordene *nørre-*, *søndre-* (*sønder-*) ere Komparativer af *nord*, *sønder* (oprind. *northær*, *sundhær*). Navnet *Sønderjylland* betyder altsaa det Jylland, der er *længere* (efter nuværende Sprogbrug *længst*) mod Syd. Som bekendt forekommer *nørre-*, *øster-*, *sønder-*, *vester-* som første Sætningsled i en Mangfoldighed af Stedsnavne: Navne paa Byer og Gaarde, Sætningsled paa *-by*, *-gaard*, *-herred*, *-mark*, *-vang*, *-strand*, *-gade*, *-lørv*, *-bro*, *-vold* og lign. Men det er altid (eller dog næsten altid) gamle, danske Navne. Ved nyere, saavel som ved fremmede Navne hedder det *Nord-* (eller *Nordre-*), *Øst-*, *Syd-*, *Vest-*. Forskellen er iøjnefaldende, naar vi sammenligne *Nørre-* og *Sønderjylland*, *Nørre-*, *Øster-*, *Sønder-* og *Vester-Salling* med nyere af Geografer og Litterater dannede Navne, som *Nord-*, *Øst-*, *Syd-* og *Vest-Jylland* og lign.*).

Der er stor Sandsynlighed for, at det er Jyllands langstrakte Skikkelse, der fra først af har givet Anledning til Delingen med det dobbelte Navn (smlgn. *Nørre-* og *Sønder-Halland*). Men paa den anden Side staar det fast, at der altid har været en bestemt, uforanderlig Grændse, nemlig den Aa, der snart kaldes Kongeaaen, snart Skodborgaa, dog med den Undtagelse, at Ribe altid har væ-

* I sønderjysk Dialekt have de ny Former *nord-*, *syd-* aldrig vundet Indgang. Det hedder her *æ nör dansk*, *æ sønder dansk* (den nørre, den søndre Stue), *Nör-Slesvig*, *Sønder-Slesvig*, *Nörborg* (Nordborg paa Als), *Sønderborg*.

ret regnet til Nørrejyland. Undertiden kaldes Sønderjyland blot Landet sønden for Aaen (for sønden Aa). Ogsaa Islænderne kendte Aaen (Skotborgará) og Udtryksmaaden (fyrir sunnan á). Imod Øst var Koldingfjord Grændsen. I Egnen Vest for Kolding er Seest Sogn i Aaret 1566 gaaet over til Nørrejyland. Det er den eneste Forandring, der vides at være sket paa denne Strækning, hvor intet naturligt Skel findes. Vamdrup Sogn har altid indbefattet en Landsby i Sønderjyland, nemlig Bastrup.

Endvidere maa det huskes, at allerede de danske Oldsagn, saaledes som de kendes gennem Middelalderens Krøniker, nævne Sønderjyland som en Landsdel ligesom Nørrejyland, Fyn, Sjælland eller Skaane, hvor Talen er om Sammenslutning eller Deling af de danske Lande, om Valg af Repræsentanter fra de forskellige Landsdele til Afgørelse af Sager, der angaa hele Riget og lign. Man kan her endog møde Udtrykket *begge Jyllande* (Jutlandhenæ bød hæ).

Der forekommer ogsaa i det mindste eet Exempel paa, at Navnet *Jylland* bruges om Nørrejyland alene, hvor det nævnes sammen med Sønderjyland og andre danske Landsdele.

Medens Navnene *Nørre-* og *Sønderjyland* ere meget almindelige i Middelalderen, er det derimod vanskeligt at afgøre, om der kan siges at have været forskellige Benævnelser paa Jyllands Indbyggere Nord og Syd for Aaen. Saxo har *iuti australes* og forstaar dermed, hvad vi vilde kalde Sønderjyder. Udtrykket *de søndre Jyder* forekommer i Rimkrøniken i Fortællingen om Kong Dan, der samler de danske Lande til et Rige; men her nævne vore andre Krøniker blot Jyderne. Da det maaske baade er det første og det eneste Sted, Udtrykket forekommer i den gamle danske Litteratur, anføres her den hele Sammenhæng.

Rimkrøniken lader Kong Humble fortælle:

«Saa komme tha tysdkæ i iutland ind,
at skenne oc brende lade the paa wind,
the *syndræ iudher* them sloffue the paa,
the hade saa tencth theris land at faa,
thi sende the bud tha tijl myn søn,
forthi han wor en kempe køn.
Han for meth them the tysdkæ i mod
och sloo them allæ ther ned for fod.
Saa hylde the hannum for en forman
och neffndæ theris land saa allæ aff dan,
som ære iutland bode, frysland oc fyn,
siælænd, skone, halland oc møen,
laaland, langland oc falsther meth,
och manghe smaaland, som liggæ therweth,
at han skullæ ene sidhen forstaa
forskreffne land baade store oc smaa.»

En anden Krønike melder:

»Humble both Dan sin son, at han skuldæ styræ for landum: Siælend oc Møn oc Falstær oc Laland. Thessæ firæ land kallæthæs Wæthslæf. I then timæ wildæ Jutland oc Skane oc Fyūn oc Wæthsløf ængæn wikæ oc æi skattæ oc for thy stridæ mangæ a them oc winnæ ængæn seghær. Vm sithær for kæysæren til Danæwirkæ meth megæn hær at stridæ withær *Julæ*, oc *Julæ* sendæ both gen Dan, oc han kom oc drap alt hans folk oc keysæren flythæ. Tha fœrthæ *Julæ* Dan til en sten, hetær Danerliung oc gauæ honum thær konungs nafn.«

En tredie Krønike, der stammer fra Ryde Kloster i Angel, siger:

»Æn i dee thiit kom Dan Homblæs son, kuning i Swerighæ, oc regnerethæ owær Syælend, Moon, Falstær oc Laland oc hans righæ kallethe mæn Withesleth. I de thimæ kom een alt swo mækhæst kuning af Thydesland oc wildæ forthwingæ *Juthær*. Ther *Juthær* thet spurde, tha waræ the mœghæt rædde. Tha fastædæ the een stæth, nan kallæ kouirkæ oc sændæ both til Dan kuning owær withæslæth, at han skuldæ komæ oc hiælpæ thæm, oc iæthæ hannum, om han winnæ seyær, at the wildæ wtkaræ hanum til een hærræ owær thæm . . .«

Derimod forekommer Navnet *Sønderjyder* i tyske Kilder fra Middelalderen. Aar 1373: »Sønderjyderne, der tilhøre Hertugen af Slesvig (de Sunderjuten, de dem hertoghen van Sleswik tohoren)«. — Aar 1393: »I Nærvarrelse af Drosten i Hertugdømmet Slesvig og af de menige Sønderjyder, som samme Tid vare der til Stede (in der jeghen wordicheit des Drostens des hertichrikes to Sleswyk und der menen Sünderjüten de darsülves to der tid do weren)«.

De skandinaviske Folk have ombyttet de gamle Folkenavne *Daner* og *Suæar* med *Danske* og *Svenske*. Substantivet er fortrængt af Adjektivet. Forandringen er omtrent fuldbyrdet før det 16. Hundredaars Begyndelse. I Rimkrøniken forekommer begge Benævnelser, men *danskæ* er dog her langt almindeligere end *dane* (*dane*). I en noget senere Tid kan det hedde *danskene*. Adjektivet er blevet et rent Substantiv. Aarsagen til denne Forandring kendes ikke. Det rimeligste er, at det har været en Moderetning, en Efterligning af *tydæskæ*, *ty-skæ*, det danske Navn paa Tyskerne. Men medens vi selv have vraget vort gamle Navn, er det beholdt hos Tyskerne og Engländerne: tysk *Dänen*, eng. *Danes*.

Derimod ere Ordene *Jyder* og *jyske* altid bleve holdte ude fra hinanden: *iutke*, *iudhæ*, *inder*; *iutsk*, *iudsk*; *intlandh*, *iutland*, *iudhland*, *iudland*, *iulland*. Efter Midten af det 16 Hundredaar begynder y at optræde i Navnet: *Jyde*, *jysk*, *jydsch*, *jysk*; *Jylland*, *Jyland*.

Sønderjylland — eller om man vil *Jylland* — er altsaa det ældste og oprindeligste Navn paa Landet mellem Kongeaaen og Ejderen. Men det har jo i Tidernes Løb faaet endnu flere Navne. Det bærer ogsaa Navn efter sin vigtigste Stad *Slesvig*.

Det nye Navn er fremkommet som en Frugt af Landets særegne Historie. Sønderjylland var en Gang en Del ikke blot af Danmarks Rige, men af selve Danmark. ganske som Nørrejylland, Fyn, Sjælland og Skaane. Men som Dan-

marks mest truede Grændseland havde det allerede i forhistorisk Tid særegne Grændsevogtere, der boede i den navnkundige Handelsstad ved Sliens Bredder nær ved Danmarks Sydgrændse. Fra den historiske Tid nævnes før Knud Lavard danske Jarler eller Statholdere i Slesvig By.

Hvor tidlig den fra nedertysk optagne Titel *Hertug* er kommen i Brug istedenfor det ældre nordiske *Jarl*, vides ikke. Den ovenanførte Krønike fra Angel, der naturligvis er skreven i en langt senere Tid, kalder Oluf Hunger, der var Statholder i Sønderjylland, før han blev Konge i Danmark, *hærthigh i Juthland*. En anden Krønike fortæller, at under Kong Niels var der saa megen Røven og Plyndren ved Grændsen, at ingen turde være Hertug. (I thæn timæ war swa mekæn røflek hos Slæswik, at ængæn thorthæ hærtoghæ waræ). Den, der skaffede Fred og Ro i Landet, var Knud Lavard. Han kaldes i danske og islandske Kilder stadig Knud Hertug (Kanutus dux). Valdemar Sejer kalder sig foruden sin kongelige Titel »Danernes og Slavernes (> Vendernes) Konge (rex Danorum Sclavorumque)« tillige »Jyllands Hertug og Nordalbingiens Herre (dux Iutiae et dominus Nordalbingiae)«. Ved denne Konges Død (1241) tog Sønderjyllands Udskillelse fra Moderlandet, som bekendt, sin egentlige Begyndelse. Men det medførte ingen Forandring af Hertugtitlen. Abel og hans Efterkommere kalde sig officielt Jyllands Hertuger, og overensstemmende hermed siger Krøniken fra Angel: »Abel fek hertigdøm i Jwtiland« . . . »Kunig Cristofær fek (> gav) Woldemar, kunig Abel søn, hertigdømmet i Jwtiland.« Grev Geert den store af Holsten, der 1326—30 var Hertug i Sønderjylland, fastholdt den gamle Brug uforandret. Navnet *Sønderjylland* brugt i Hertugtitler er sjældnere end *Jylland* og synes aldrig at have været officielt. Det forekommer dog langt tilbage i Tiden, idet Valdemar den Stores Søn Kristofer, der døde 1173, i flere Annaler kaldes Hertug i Sønderjylland. Ogsaa i det 13. og 14. Hundredeaar optræder det nogle Gange. Endnu flere Titler kunne forekomme. Hertug Valdemar Eriksen kalder Aar 1287 sig selv Danernes Hertug (dux Danorum), og kaldes af andre Danmarks Hertug (dux Dacie). Han optræder ogsaa som Hertug Valdeniar for sønden Aa.

Sønderjyllands særlige Anliggender have altid været knyttede til Slesvig eller Hedeby. Her boede Jarlerne og Hertugerne, her var Bispesædet. Intet Under derfor, at Navnet *det slesvigske* (slesvicense) ikke gjaldt Slesvig alene, men omfattede alt, hvad der angik det Land, som havde sit Centrum i denne By. Vi møde denne Brug af Ordet allerede hos vore ældste Historiekrivere. Saxo taler om det slesvigske Statholderskab (Slesvicensis præfectura), det slesvigske Landomraade (territorium Slesvicense), og Svend Aagesen har selve Titlen *den slesvigske Hertug* (dux Slesvicensis) om Knud Lavard. Noget senere optræder *det slesvigske Hertugdømme* (Ducatus Slesvicensis). Navnet forekommer i en Toldforordning fra Greifswalde 1275. I kongelige Aktstykker nævnes Hertug Valdemar Eriksen Aar 1311 med den sære Titulatur *Iutiae et Sleswyk dux*, og hans Søn Erik Aar 1316 *dux Slesvicensis*.

Brugen af *slesvigsk* og *Slesvig* i Hertugtitlen har altsaa ligesaa fuldt gammel Hjemmel som Brugen af *Jylland* og *Sønderjylland*.

Det er dog ikke uden Interesse at lægge Mærke til Gengivelsen eller Oversættelsen af *dux Juliae* (Jyllands Hertug) og af *dux Slesvicensis* (slesvigsk Hertug) paa Dansk og paa Nedertysk.

Den første Titel forekommer baade i Flensborg og Aabenraa Stadsret. Flensborg Stadsret fra Aar 1284 har: »aldærmten oc rathmen oc ollæ bymæn i flænsborgh lotæ scriuæ thinnæ scra, thær hærtugh woldemar af jutland gal them.« Den ældste nedertyske Oversættelse, der kendes, er fra Aar 1497, og her hedder det: »Borgermesteren unde Ratmannen unde alle meynen Borgere bynnen Flensborch leten scryuen dyt Recht, dat en Hartich Woldemar van Jutlande gaff.« Aabenraa Stadsret fra Aar 1335 har: »Woldemarus dei gracia dux Jucie«. Den nedertyske Oversættelse, der er fra en senere Tid, har: »Woldemarus van Godes gnaden Hertoghe ouer Jütland«. Men Oversættelsen er ingen af disse Steder traditionel eller konventionel. I originale nedertyske Aktstykker fra denne Tid hedder det nemlig altid *Hertug til* (nedert. *to*) *Jylland*, *Hertug til Slesvig*. Den sidste Titulatur faar efterhaanden Overvægten, og da Hertugtitlen under Kristian den første atter forenes med Kongetitlen, kender den kun *Slesvig*, ikke *Jylland* eller *Sønderjylland*. Dog hedder det endnu altid *Hertug i Slesvig* eller *Hertug udi Slesvig*. Forandringen i den danske Konges Titel fra *Hertug i Slesvig* til *Hertug til Slesvig* er først sket ned imod vore Dage. Dette altsammen i Forening viser, at Brugen af *Slesvig* i den hertugelige Titulatur, trods Anvendelsen af *Slesvicensis* i vore ældste hjemlige Kilder, dog ikke er oprindelig dansk, men stammer fra Tyskland. Hertugerne have tituleret sig eller ere blevne titulerede efter Stedet, hvor de boede, ligesom de holstenske Grever titulerede sig efter deres Bopæl, Kiel, Segeberg og Rendsborg.

Den første Gang Titelen *Hertug til Slesvig* lader sig paavise, er i det — altsaa paa Nedertysk affattede — Aktstykke, hvor Grev Gert i Aaret 1325 som Formynder for sin Søstersøn den tiarige Hertug Valdemar V Eriksen pantsætter Egnen mellem Slien og Ejderen til Grev Johan af Kiel. Han kaldes her *Jencher Woldemar, hertoghe to Slesewich*. Siden træffes Titelen almindelig i nedertyske Diplomer, men er dog i det hele sjælden under Abels Ætlinge. De latinske Diplomer have stadig *Dux Juliae*, sjælden *Dux Slesvicensis*. Da Valdemar 1326 kaares til Konge, nævnes Hertugdømmet i hans Haandfæstning (Constitutio Valdemariana) *Sunderjütland*. Grev Gert, der ved denne Lejlighed fik Sønderjylland i sin Magt, kalder sig samme Aar *Dux jucie, comes Holtsacie*. Da Valdemar atter 1330 vendte tilbage til Hertugdømmet, og Kong Kristoffer den anden ved Forliget i Ribe gav Afkald paa sin Ret til Sønderjylland, hvis Valdemar døde barnløs, kaldes Landet snart Sønderjylland, snart Jylland. Hertuginde Kunigunde, Enke efter Abels sidste Ætling, kalder sig 1375 *Hertogin to Sleswich unde to Sundergutlande* og 1378 *Hertogin tho Sleswik unde tho Jutland*. Da Abels Stamme uddøde (1375), og de holstenske Grever kom i Besiddelse

af Sønderjylland, blev *Hertug til Slesvig* den officielle Titel; men i Breve og Aktstykker — ofte i Aktstykker, der ere overordentlig vigtige for Sønderjyllands Forfatning og Forvaltning — vedbliver Landet længe at nævnes med sit gamle Navn, ligesom *Jylland* og *Sønderjylland* vedbliver at nævnes ved Siden af Slesvig i Hertugtitlen. 1376 kaldes Grev Klavs Sønderjyllands Herre (Nicolaus comes Holsatiae et Stormarie et dominus sunder Jutiae). Hertugdømmet nævnes samme Aar *dat hertochrike to Jutlande*. 1385 taler Grev Klaus og Slesvig Biskop om Jyllands Hertugdømme, og 1389 taler Biskoppen om Jyllands Hertug. 1390 tales i et og samme Diplom om den slesvigske Hertug og Jyllands Hertugdømme (Dux Slesvicensis, Ducatus Jucie). Gerhard VI optræder som *hertoghe tho Jutlande* og taler om sit *hertogrike tho Slessewik*. I Landstingsforhandlinger paa Urnehoved 1397 tales stadig om Sønderjylland, men der tales ogsaa om Hertugen *to Sleswik* og *dat hertuchrike tu Slessewik*. Drogen nævnes snart med dette, snart med hint Navn. Vidneforklaringerne, der bleve optagne i Processen mellem Erik af Pommern og de holstenske Grever, have stadig Navnet *Sønderjylland*. Biskopperne i Ribe og Slesvig med deres Kapitler, Abbederne i Løgumkloster og Rydekloster (i Angel), Borgemestre og Raad i Ribe, Haderslev, Aabenraa og Flensborg vidnede 4. August 1421 paa Tinge i Ribe, at Sønderjylland var og altid havde været et dansk Land: »... Jylland i Danmarks Rige, hvilket Jylland man nævner med en tvefoldig Benævnelse som Sønderjylland og Nørrejylland paa Grund af Længden, Breden og Størrelsen, hvor dog det hele kun er eet Land og eet Sprog (Jutland in deme rike to Dennemarken, welk Jutland men benomet rwyerleye, also Sunder-Jutland unde Nort-Jutland umbe der lenge, brede unde grote willen, wo doch dat alle men een land unde ene sprake ys) For det første saa har det fornævnte Sønderjylland og Indbyggerne i det samme Land, saa vel som i Nørrejylland dansk Ret, og have altid havt det fra den Tid, den danske Ret først blev sat (To deme eersten, so heft dyt vorscreuene Sunder-Jutland vnde de inwonere des suluen landes, also wol als to Nort-Jutlande, Densch recht, vnde hebben dat ye ghehat soddar der tiid dat dat Densche recht ersten ghesettet wart) og for det tredie, saa kender man godt Grændsen mellem Holsten og det samme forskrevne Land, og den samme Grændse skiller Danmarks Rige fra Holsten (Item dat drudde, so wet man de schede wol tusschen deme lande to Holsten vnde deme suluen vorscreuenen lande, vnde de sulue schede schedet dat rike to Dennemarken vnde dat land to Holsten). Og for det fjerde, saa er det almindeligste Sprog endnu den Dag idag Dansk i det fornævnte Sønderjylland lige saa vel som i Nørrejylland (Item dat veerde, so ys de ghemeneste sprake noch huden imme daghe Densch in deme vorscreuenen Sunder-Jutlande also wol also in Nortjutlande)«. I Vidneforklaringerne, som Kejser Sigismund lod optage, forekommer ligeledes stadig Navnene *Sønderjylland* og *Nørrejylland*: »Sunderiutland, Jucia Australis, ducatus et terra Sunder-Jucie (Sønderjyllands Hertugdømme og Land) — Nortjutland, Jucia borealis«. Kejserens Dom 28 Juni 1424 kalder ligeledes Landet

Sønderjylland. 1473 betegner Kristian den første sine Forgængere som Hertuger til Sønderjylland (*to Sunder Jullant*).

Der kan nu opkastes det Spørgsmaal: Har Landet mellem Kongeaen og Ejderen allerede i Middelalderen ligesom i vore Dage baaret det dobbelte Navn *Sønderjylland* og *Slesvig*? — Ved en flygtig Betragtning ser det jo saaledes ud. Det er ogsaa blevet antaget af fremragende Historiegrandskere, og det er vel i det hele en herskende og udbredt Mening, at det har været saa.

Heimskringla fortæller, at da Sigurd Jorsalafar paa sin Hjemrejse til Hest med sit Følge kom til Slesvig i Danmark, da gav Eilif, Statholderen, ham en prægtig Modtagelse. Da han siden kom til Kong Niels i Hedeby, fik han ligeledes en prægtig Modtagelse, og den danske Konge ledsagede ham *Nord paa til Jylland* eller *til det nordlige Jylland* (En er Sigurd konungr kom i Slésvík á Danmörk, þá reitti Eilífr Jarl honum dýrliga veizlu. I Heiðabý fann hann Níkolás Danakonung, ok fagnaði hann honum afar vel ok fylgði honum norðr á Jótland). Det ser ud, som om her baade er Tale om Landet (Slesvig) og om Staden (Hedeby).

Men hos de gamle Islændere er *Slesvig* en almindelig Betegnelse paa selve Slien, og Stedsnavne, der ende paa *-vig* og *-fjord*, bruges ikke blot om den paa-gældende Vig og Fjord, men ganske almindelig om den til Vigen eller Fjorden grænsende Egn. Intet kan derfor synes rimeligere, end at Snorre Sturlasson med *Slesvig* mener Siens nærmeste Omegn.

Navnet *Hertugdømme* betød oprindelig i de germanske Sprog *Hertugmyndighed*, *Hertugværdighed*, altsaa ikke, hvad vi nu forstaa derved, det Land, hvorover en Hertug raader. Det er høist sandsynligt, at det er den oprindelige Betydning af Navnet, der gaar igen i den middelalderlige Sprogbrug *Hertugdømme* eller *Hertugdømmet i Jylland*. Paa Islandsk hedder det paa samme Maade, at Knud Lavard havde Hertugdømme i Hedeby (Knútr, son Eiríks konungs, hafði hertogadóemi i Heiðabý). I middelalderligt Nedertysk møde vi Benævnelsen *hertugrige* om Landet, Distriktet, hvorover en Hertug raader, ganske som det paa Islandsk oprindelig hed *Biskopsrige* (Biskopsriki) om Embedsdistriktet, medens Embedsværdigheden hed *Bispedømme* (Biskopsdæmi). I Efterskriften til Aabenraa Stadsret har den nedertyske Oversættelse *Hertugrige*, svarende til Originalens *Ducatus*. Ordet forekommer to Gange. Først taler Hertugen om Raadmændene (consules) og Borgerne i Aabenraa (in opnraa, nedert. oppenraa), om Ridderne og andre gode Mænd, dernæst om Stæderne og Landsbyerne »i vort Hertugdømme og Herredømme (in nostro ducatu et dominio)«. Den nedertyske Oversættelse: »bynnen unseme Hertochrike unde Herschop«. Nedenunder taler Hertugen om Fogederne »i vort Herredømme eller Hertugdømme (in nostro dominio vel ducatu)«. Nedert. »in unser Herschop unde Hertochrike«. Ogsaa i middelalderligt Dansk kan Ordet træffes: hertigriket (1409).

Brugen af *Slesvig* og *slesvigsk* i den hertugelige Titulatur afgør intet om Lan-

dets Navn. Det er i Virkeligheden lige saa urimeligt at antage, at Sønderjylland kaldtes *Slesvig*, fordi der skrives *Hertug i Slesvig*, *Dux, Ducatus Slesvicensis, Dux Slesvici* (Slesvigs Hertug), som det vilde være taabeligt at tro, at de Hereder, som høre til Aarhus Stift, i gamle Dage bleve kaldte *Aars* eller *Aarhus*, fordi vore Forfædre skreve *bespen i Aars* eller *Aarhus, Episcopus Arusiensis* eller *Aarhusensis, Aars* eller *Aarhus Bispedom* eller *Stict*. Der er noget høist forunderligt i, at dansktalende Mennesker have kunnet overføre en Bys Navn paa et Land. Det kan ikke være foregaaet glat af sig selv. Det maa have krævet Tid.

Navnet *Fyrstendømme* i nuværende Betydning kan forekomme i det mindste saa tidlig som Begyndelsen af det 16. Hundrebaar. 16. Maj 1535 skriver Hertug Kristian fra Gottorp til Rigens Raad i Jylland: »enn greffue christoffers hofuitzmand Ouellacker ligger vdj tyskland och forsambler ther it thall kriigis folck och agter ther met at giffue sig ind vdj wore førsthendomme eller vdj norreutland . . . Wij haffue och forskreffuit wore landzsatte her vdj førstendomene, at the met theris rustning skulle ligge tiil Rede vdj flensborg.« Det er muligt, at *Hertugdømme* uden Tilhæng af noget andet Navn, men brugt i Betydning *Land* kan træffes fra ligesaa gammel Tid.

Benævnelsen *Hertugdømmet Slesvig*, der er yngre end de ovenfor nævnte Titulaturer, siger adskilligt mere i det her omhandlede Spørgsmaal. Den er almindelig i det 16. Hundrebaar (*Hertugdømmet Slesvig*, det *Hertugdom Slesvig*). Navnet er aabenbart en litterær Analogidannelse, der er kommen i Stand ad Omveje. Man havde det nedertyske Mønster *dat (konich)rike to Denne-marken* ved Siden af *dat hertochrike to Sleswick*. Paa Dansk laa det da nær at skrive *Kongeriget Danmark, Hertugdømmet Slesvig*. Den danske Kongetitel *Konge til Danmark*, der under tysk Paavirkning er traadt i Steden for den ældre *Danmarks Konge*, der atter havde afløst den endnu ældre *Danernes Konge* (*rex Danorum*), træffes sporadisk, længe før *Hertug til Slesvig* afløste *Hertug i Slesvig*.

Men kunde man sige *Kongeriget Danmark* og *Danmark* — og det har man vel altid kunnet — saa var der ikke noget langt Skridt til i det mindste at skrive baade *Hertugdømmet Slesvig* og *Slesvig*. Vi møde i Virkeligheden begge disse Benævnelser i det 16. Hundrebaars Litteratur og siden fremdeles ned i Tiden lige til vore Dage, dog altid Side om Side med det gamle Navn *Sønderjylland*. Hvor lang Tid det har taget, før Navnet *Slesvig* blev gængs i det daglige Omgangssprog, — om det overhovedet nogensinde har været gængs — derom vides intet. De dansktalende Sønderjyder have bevaret i deres Sprog et meget talende Minde om, at Navnet ikke er nedarvet, ikke har været i Brug fra første Færd, men er tillært udefra og ovenfra. I det danske Almue-maal i Angel og i Fjorde Sogn ved Husum hedder nemlig Staden *Slijasvig, Slarvig* (med Efertryk paa sidste Stavelse ligesom i *Lemvig*), men Landet *Slesvig*.

Som Exempler paa den vexlende Brug af Navnene skal her anføres nogle Uddrag af den ældre danske Historieskrivning. Anders Sørensen Vedels Oversættelse af Saxos Danmarkshistorie fra 1575 har som Navn paa Byen *Slesvig* (*Saxo: Slesvicum*). Et Sted, hvor Deltagerne i Braavallaslaget nævnes, har Saxo

Sle oppidum, Vedel: *Sle By*. Et Sted maa vel Navnet *Slesvig* hos Vedel nærmest gælde Landet. Kette og Vige fortalte i Sverrig, at de vare »Landfluctige oc foriagede aff Slesuig deris Fæderneland«. Saxo siger, at naar de bleve udfrittede af Svenskerne, saa forsikrede de, at de vare Slesvigere og havde forladt deres Fædreland paa Grund af et Manddrab (*Sleswicenses se esse, patriamque cædis causa liquisse testantur*). Frovin kaldes *Høffuitzmand vdi Slesuig*, og Kette den *slesnigeske Høffuitzmand*. Saxo kalder begge: Slesvigernes Høvedsmand (*præfectus Sleswicensium*). Et Sted taler Saxo om Jyder og Hedebyboere, der gik hver til sin Side (Juti — Hethbyenses). Vedel oversætter: »Juderne fulde (o: fulgte) Knud. De aff Hertugdomet Slesuig og Holsten fulde Suend.« Vedel: »de Syndre Juder romte ind i Landet til de nordere Juder.« Saxo siger, at Sønderjyderne flyede til nordlige Egne for at søge Hjælp (*australes Juti — in Septentrionalem partem*). Vedel beretter, at Kong Valdemar lod forskrive Krigsfolk »aff Søndre Jutland«, og fortæller strax derpaa, at »Juderne« gjorde sig rede med deres Skiibe, skønt Saxo udtrykkelig skriver, at kun Sønderjyderne (*australes Juti*) skulde deltage i Toget, idet Nørrejyderne (*septentrionales Juti*) havde faaet Befaling om at blive hjemme.

Claus Lyschander (1622) har ogsaa Navnene imellem hverandre: »Erick Glipping lagde sig effter at vende Slesvig vnder Danmarck igen ... Anammede effter Hertug Erichis død Slesvig Hertugdom«. — »det Slesuigske Hertugdom«. — »Angelen udi Syndre Julland«. — »Der er vdi det Danske Rige et lidet Land imellem Jutland oc Holstein, som mand endnu kalder Angel«.

Den geografiske Kundskab i Middelalderen saa vel som i den nærmest følgende Tid støtter sig væsentlig til Ptolemæos' Geografi, der blev oversat paa Latin 1409. Hvad der fortælles om Danmark og dets Grændser er ret tarveligt, ofte fejlagtigt eller urigtigt. Vi møde Oldtidens Lands- og Folkenavne blandede med nyere. Landene mellem Østersøen og Vesterhavet betegnes i Text og paa Kort: *Scandinavia*, *Dania* eller *Dacia* (Danmark), *Jutia* (*Jucia*) eller *Cimbria* (Jylland), *Holsatia* (Holsten). Grænsen mellem Jylland og Holsten er usikker eller mangler helt. Snart nævnes holstenske Byer som liggende i Jylland, snart nævnes sønderjyske Byer som liggende i Holsten. Et for Nordens Lande vigtigt geografisk Skrift fra første Halvdel af det 15. Hundrebaar er forfattet efter den danske Konges Opfordring af Fynboen Claudius Clavius. Paa Kortet kaldes her den sydlige Del af Halvøen *Holsatia*, og den nordlige er betegnet som *Jutones* (Jyderne). I Texten nævnes som Byer i *Jucia*: *Flenseborch*, *Slesuigh*, *Eghernffjord*, *Kiel*, *Pløen*.

Men alt som den geografiske Litteratur voxer i Kvalitet som i Kvantitet, i Udlandet som hjemme i Danmark, kommer Navnene *Ejder*, *Sønderjylland* (tysk *Süder-Jütland*, *Süd-Jütland*; lat. *Jutia australis* eller *meridionalis*), *Kongæaa*, *Nørrejylland* atter til Syne i Text som paa Landkort. Det gentages og varieres idelig og idelig i det 17. 18 og 19 Hundrebaar: »Ejderen skiller Danmark fra Tyskland, Danmark fra Holsten, Jylland fra Holsten (Tyskland), Sønderjylland

fra Holsten (Tyskland), Hertugdømmet Slesvig fra Holsten (Tyskland). — Jylland strækker sig fra Skagen til Ejderen, det deles ved Skodborgaa eller Kongeaaen i Nørre-Jylland eller det egentlige Jylland og i Sønderjylland, der ogsaa kaldes Hertugdømmet Slesvig*. I sidste Halvdel af det 18 Hundredaar bemærkes det undertiden, at Nørrejyland kaldes almindeligvis blot Jylland, at Navnet *Sønderjylland* ikke bruges meget, at det især forekommer hos gamle Skribenter. Som et enkelt Exempel anføres her Uddrag af den senere General-Superintendent C. F. CALLISENS Kurzer Abriss des Wissenswürdigsten aus der Erdbeschreibung für das Volk und für Volksschulen, vornehmlich in den Herzogthümern Schleswig und Holstein. Tredie Oplag 1821: »Zu den dänischen Landen in Europa gehören ausser dem eigentl. Dänemark, Holstein und Lauenburg in Deutschland«. — »Die Herzogthümer Schleswig und Holstein sind die sogenannten deutschen Lande des Königs von Dänemark; doch gehört von diesen von Alters her Schleswig zum eigentlichen Dänemark, Holstein dagegen zu Deutschland«. — »Das Herzogthum Schleswig oder Südjütland gränzt gegen Norden an Nordjütland«. — »Eider, welche nach Süden das eigentliche Dänemark von Deutschland scheidet. Zu Deutschland gehört das südlich der Eider gelegene Herzogthum Holstein«.

Endnu et tredie Navn har Sønderjylland baaret. Det er ogsaa blevet kaldt med sit sydlige Nabolands Navn *Holsten*.

I danske Skrifter fra Middelalderen kaldes Holsten med Navnene *holtz.edhen*, *holtzen*, *holsten*, *holtzedhæ landh*, *holtze land*, *holsteland*, *saxe land*, *saxland*, *sassen*, *land tho sassen*, *land tho holsten*, naar det ikke nævnes med det mere omfattende Navn *thydesland*, *thyssland*, *tyskeland*. I den Tid, de oldenborgske Konger have høvt Herredømme i Landet, har det heddet *holsten*, og Indbyggerne ere blevne kaldte *holster* eller *tyske*. Kristian den første kaldte sig, da han 1460 blev Herre i Landet, *Greve i Holsten*, *comes Holsatiæ* (Holstens Greve), *Greve tho Holsten*, og da det 1474 blev ophøjet til et Hertugdømme *Hertug i Holsten*. Hans fulde Titel var altsaa: Danmarks, Sveriges, Norges, Vendes og Gothes Koning, Hertug i Slesvig og i Holsten o.s.v. Men efter Hertugdømmernes Udstykning efter Kristian den førstes Død nævnes Hertugerne ofte blot med Titlen *Hertug til Holsten* (hertoge to Holsten, dux Holsatiæ). Paa gottorpske Mønter nævner den senere danske Konge Frederik den første sig dux Holsatiæ. Det er aabenbart i Overensstemmelse hermed, at Lavrids Madsen fra Seest ved Kolding udtrykker sit formentlige Undersaatforhold, da han 1567 gør Indsigelse mod, at en ham vedkommende Sag behandles i Kolding istedenfor i Haderslev (for Harsløff Port), da han bode i Lante Holsten under Hertug Hans. Sognet var først Aaret i Forvejen lagt ind under Nørrejyland.

I den lærde og studerende Verden blev det ganske almindelig Skik at kalde Sønderjylland *Holsten* (Holsatia) og Sønderjyderne *Holstenere* (Holsati). Det er Tilfældet allerede 1450 ved Universitetet i Bologna. Senere gentager det sig ved andre Universiteter, Københavns Universitet ikke at forglemme. Naar

Hjemstedet nærmere angives hedder det *Haderslebia-Holsatus*, *Tondera-Holsatus*, *Flensburgo-Holsatus*, *Slesvico-Holsatus* o. s. v.

Det manglede ikke paa heftige og harmfulde Indsigelser mod denne Brug af Navnet *Holsten*, ikke mindst af indfødte Sønderjyder, blandt hvilke maa nævnes den lærde Flensborger Hans Møller. Erik Pontoppidan den yngre ivrede ogsaa mod Sammenblandingen, og ligesaa den berømte Geograf Büsching. Man kan vel ogsaa regne Kristian den fjerde blandt de protesterende. 1627 havde Universitetets Professorer nægtet Apoteker Pipers Søn fra Haderslev fri Kost i Communitetet »det formedelst att hand skall være en Holstener oc ey en Danske«. Men Kongen tvang dem til at tage Afslaget tilbage, da Faderen nu boede i Haderslev. Det er dog muligt, at Professorerne i dette Tilfælde have ment en virkelig Holstener. Derpaa tyder Brugen af det nye Navn *en Holstener*. Det hed nemlig den Tid *en holst*, *en holste*, *en holster*. Kristian den fjerdes Skrivelser tyder forøvrigt i samme Retning. Han støtter nemlig Studentens Ret derpaa, »at Faderen nu bor i Haderslev«.

Men lige meget hjalp det. Skikken vedblev at holde sig i den lærde og litterære Verden til sidste Halvdel af det 18. Hundredeaar, da det ogsaa tidligere forekommende *Slesvico-Danus* traadte i Steden for *Holsatus*. Officielt har Sønderjylland aldrig været kaldt Holsten. I historisk og geografisk Litteratur træffes Navnet en sjælden Gang i det 17. Hundredeaar. Men des almindeligere blev det i danske Aviser og Rejsebeskrivelser fra Slutningen af det 18. og Begyndelsen af det 19. Hundredeaar. I Markedsangivelserne i de ældre danske Almanakker kan man træffe Navnet en sjælden Gang (Almanakken 1628: Aabenraa vdi Holsten). I Begyndelsen fandtes Markederne spredte i Almanakken ved de paagældende Dage. Siden optoges en maanedsvis eller alfabetisk ordnet Markedsfortegnelse bag i Bogen. Men 1797 ordnede Almanakudgiveren Professor Thomas Bugge Markedsfortegnelsen geografisk. Først kom Stifterne i Kongeriget, dernæst Norge og sidst Holsten. De Byer, der nævnes under Overskriften *Holsteen*, ere Haderslev, Kliplev og Sønderborg. Der nævnes ikke andre Byer, og selve Holsten findes slet ikke der. Først i Aaret 1805 forandredes Overskriften til *Slesvig*.

Grunden til denne Navneforandring kan have været af forskellig Art. Den kan i den ældste Tid have beroet paa Uvidenhed om Skellet mellem Holsatia og Jntia. Den holstenske Bondebefolkning, der i gammel Tid har taget Sønderjyllands sydligste Egne i Besiddelse, kan have ført Navnet med sig og beholdt det, og det samme kan antages at have været Tilfældet med den indvandrede holstenske Adel. Hvad skulde den dansktalende sønderjyske Student forøvrigt kalde sig officielt, især i hine Tider, da Begreberne om Nationalitet i mangt og meget var uklart og forskelligt fra, hvad vi nu forstaa derved? Indskreves han i Listerne som *Dansker* (Danus), kunde det undersaatlige Forhold blive fejlagtig udtrykt; thi det var jo ikke altid Danmarks Konge, der var hans Overherre. *Slesviger* kunde han ikke kalde sig, selv om *Slesvig* virkelig var Navn paa Sønderjylland, thi det vilde betyde, at han var fra selve Staden Slesvig.

Slesviger (*Slesvicensis*) betyder altid i det 14., 15. og 16. Hundrebaar en Mand, der har hjemme i Slesvig By. Han kunde kalde sig *Jyde* (*Jutus*, *Juta*). Men dette Navn var ikke en Gang i Mode i Nørrejylland. Naar den nørrejyske Student ikke vedtegnede sig *Danus*, saa foretrak han *cimber*, *cimbrius* (*Cimbrer*). Sønderjyske Studenter anvende i Virkeligheden ogsaa undertiden dette Navn især i den ældste Tid. Sammen med alt dette har naturligvis Landets nære Tilknytning til Holsten og alt, hvad deraf fulgte, ligesom ogsaa den gottorpske Hertugs Titulatur gjort sit til Navneforandringen.

Navnet *Slesvig-Holsten* (dog fra først af skrevet uden Bindestreg) i den hertugelige Titulatur stammer ligeledes fra Delingerne i Hertugdømmerne efter Kristian den Førstes Død. At Slesvig i Titulaturen altid nævnes først, har sin Grund i, at Hertugtiden var fornemmere end Grevetitlen. De holstenske Grever førte efter 1375 Titlen *Hertug til Slesvig*, *Greve til Holsten*, og denne Rangfølge blev beholdt, efter at ogsaa Holsten var blevet et Hertugdømme. I Kongetiden kan man træffe det i det mindste i tyske Skrivelser under Frederik den Første: *Frederich, von Gots Gnaden König zw Denmarcken, Hertzog zu Sleswig, Holstein, graue zw Oldenburg pp* (*Gottorp* 1532). Hans Søn Kristian kalder sig baade som Hertug og som udvalgt Konge: *hertzog zw Sleswig holstein* (1534), *hertzogen zw Schleswig holstein* (1534), *Hertzogk zu Schleswig holstein* (1535), *Slesuici, Holsatiæ oc Stormariæ dux* (1535, 1536, 1537), *hertzog zu Schleswig, Holsten, Stormarn vnd der ditmarschen* ... (1535), *hertzog zu Schlesewig, Holstein, Stormarn vnd der Dethmarschen* ... (1536), *herzog zu Sleswig Holstein pp* (1534), *hertoge to Slesvig holst etc.* (1534). Paa gottorpske Mønter staar ofte *dux Sles. Hol.* eller blot *Sles. Hol.* Ogsaa *Hertugdømmerne* eller endog *Hertugdømmet Slesvig Holsten* optræder i denne Tid. Titelbladet paa Kirkeordinansen 1542 lyder: »Den rette Ordinants, som nu sist paa Herredagen y Ottense bleff offuer seet oc beseget, Huorledis Kircketienesten skal holdis vdi Danmarckis oc Norges Riger, oc de Hertugdømme Slesuig Holsten.« Ogsaa i senere Tid træffes *Slesvig Holsten* i Titulatur. Men *Slesvig-Holsten* som Navn paa Landet uden i Forbindelse med *Hertug* og Hertugdømme kendes ikke før i den nyeste Tid. Udeladelsen af Titelens Slutning og af *etc.* eller *pp.* er aabenbart fra først af sket af Mageligheds- og Bekvemmelighedshensyn. Der er næppe nogen Sjæl, der har anet, at der vilde blive gjort et Numer ud af det. Adjektivet *slesvig-holstensk* har altid været almindeligt til Betegnelse af Forhold, Institutioner eller Anliggender, der vare fælles eller vedkom begge Hertugdømmer. Men dette har jo heller intet med *Slesvig-Holsten* som Landsnavn at gøre. Den første, der besynger det slesvig-holstenske Fædreland (»Schleswig-Holstein, Vaterland!«) er Provst Aschenfeldt i Flensborg (1825), en ivrig kongetro og dansksindet Mand, og den første, som bruger Navnet *Slesvig-Holstenere* om Hertugdømmernes Indbyggere (ikke om et politisk Parti) er den danske Patriot Frederik Høegh-Guldberg, der var Lærer for Frederik den sjettes Datter. 1807 skrev han en Fortale til Møllers

Dansk-tyske Ordbog, hvori han lagde Slesvig-Holstenerne paa Sinde at studere det danske Sprog, og Aaret efter udgav han en dansk Læsebog for Slesvig-Holstenerne.

Vi komme nu til Spørgsmaalet: Hvad har Sønderjyllands dansktalende Folk kaldt sig selv, deres Land og deres Sprog, og hvilke Navne have været i Brug hos deres Naboer i og udenfor Sønderjylland? — Sagen er jo ingenlunde klaret, fordi det er oplyst, hvilke Navne der brugtes i gammel Tid i Skrift og paa Prent. Danskeren kaldte sig ikke blot *Dannus*, men ogsaa *Dacus*, men ingen lader sig deraf forlede til at tro, at danske Folk i det daglige Liv kaldte sig *Dakere*. Ingen tror, at jyske Studenter kaldte sig selv *Cimbrer*, ej heller at de kaldtes saa af andre. Ligesaa lidt kan man være sikker paa, at Studenter fra Sønderjylland kaldte sig til daglig Brug *Holstenerne*, fordi de skreves *Holsati*. Langt mindre tør vi slutte deraf, naar Talen bliver om Landets Borgere og Bønder. Af den Omstændighed, at Navnet *Sønderjylland* altid har været brugt i Litteraturen, tør vi ikke heller slutte, at det har været et ganske dagligdags Ord. Ligefremme Oplysninger om Spørgsmaalet gives ikke før den første Halvdel af det 19. Hundrebaar, og til dem maa vi nu her holde os.

Navnet *Sønderjylland* har altid været kendt og brugt, i det mindste af nogenlunde oplyste Mennesker. Men det hører til den Klasse Ord i det danske Sprog, der har noget ærværdigt, højtideligt over sig. (Man sammenligne t. Ex. Ordet *Frænde* med det enstydige Ord *Slægtning*). Det til Hverdagsbrug benyttede Navn var *Slesvig* eller *Holsten*. *Holsten* (*Holsteuer*, *holstensk*) har været en ganske almindelig Benævnelse paa Sønderjylland endnu i første Halvdel af det 19. Hundrebaar, navnlig i København og i Nørrejylland. Sammen dermed har man ogsaa sagt eller i det mindste kunnet sige *Slesvig* eller vel navnlig *det slesvigske*. Man har ogsaa kunnet bruge Navnet *Slesvigere* ved Siden af *Holstenerne*. Sønderjyderne have derimod aldrig kaldt Landet *Holsten* eller sig selv *Holstenerne*, og dette Navn er heller aldrig blevet anvendt om dem af de virkelige *Holstenerne*. Hvor dette Navn i det 19. Hundrebaar er hørt i Sønderjylland, har det altid været indvandrede, især Nørrejyder, der have brugt det. Navnene *Jylland*, *Jyder*, *Sønderjylland* (*-jyder*) have Sønderjyderne ikke brugt i den daglige Omgang. De have endogsaa tabt selve Ordet *Jyde* i deres Dialekt. En Nørrejyde kaldtes en *Jyllænder* eller en *Jyllandskarl*, en indvandret Nørrejyde fik Tilnavnet *Jyllænder*. Deres Dialekt betegnedes ikke som *jysk*; de kaldte Nørrejydernes Sprog *nørret*, og Nørrejyderne kaldte til Gengæld Sønderjydernes Sprog *søndret*. Sønderjyllands dansktalende Indbyggere kaldte ikke til daglig Brug deres Land Danmark. De brugte overhovedet ikke Navnet *Danmark*. Det var hverken Navn paa deres eget Land eller paa Kongeriget. De sagde »op ad det tyske (op ar æ tysk)«, »neden i det danske (nen i æ dansk d.v.s. i Nørrejylland)«. De rejste »til Fyn«, »til Jylland«, men ikke »til Danmark«.

Navnene *Slesvig* (om Landet), *Slesvigere* (om Folket) have altid været kendte saavel som Navnene *Sønderjylland*, *Sønderjyder*, men de høortes aldrig i daglig

Tale af Folket selv. Nogen fælles Benævnelse paa hele Landet mellem Konge-
aaen og Ejderen anvendte Sønderjyderne ikke. Maaske have de kunnet sige
»her i Landet (hær i æ lan)«. Derimod vare Navnene paa de enkelte Egne al-
mindelige: »inde i Angel (in i Ongel)«, »paa Als (o Als)«, »i Sundved (i
Sone)«, »imellem Friserne (imel æ Fris)«, »over paa Vesterhavssøerne (øvr o
æ æjlan)«.

De dansktalende Sønderjyder kaldte sig selv *Danske* og deres Sprog *dansk*,
og de bleve ligeledes betegnede som Danske af deres tyske og frisiske Naboer
i Syd og Vest. Den der flyttede til tysktalende Egne fik Tilnavnet *Dene*, *Dehn*
(= Dansker).

P. K. THORSEN.

DE VIGTIGSTE BENYTTED E KILDER:

Werlauff, *Det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig* (1819). N. Outzen, *Die dänische Sprache im Schleswigschen* (1819). Allen, *Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland* (1857—58). Handelsmann, *Kritische Beleuchtung von Allen, Geschichte der dänische Sprache i Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg* (1858—59). Aug. Sach, *Das Herzogtum Schleswig* (1896).

ANDET AFSNIT

INDHOLD

DE VIGTIGSTE STATSakter VEDRØRENDE
HERTUGDØMMET SLESVIGS FORHOLD TIL
DEN DANSKE KRONE. — INDIL KRISTIAN
VIII's DØD: VED M. MACKEPKANG. — IND-
TIL FREDEN I WIEN 30 OKTOBER 1864: VED
ALEX. THORSØE

DE VIGTIGSTE STATS AKTER VEDRØRENDE HERTUGDØMMET SLESVIGS FORHOLD TIL DEN DANSKE KRONE

STATSAKTERNE INDTIL KRISTIAN VIII's DØD

OVERSÆTTELSENE OG INDLEDNINGERNE AF M. MACKEPANG

OVERSÆTTELSENE er holdt så nær til originalernes ordlyd som mulig, og der er ikke forsøgt at lægge nogen ældre sprogtone over dem. Ofte omfatter de kun brudstykker af de pågældende aktstykker, ligesom indlednings- og slutningsformularerne jævnlig og udstedernes titel altid er udeladt. Ved valget af litteraturhenvisninger er hovedvægten lagt på at anføre det skrift, hvori der foreligger det mest korrekte aftryk, men forøvrig er så godt som alle de oversatte aktstykker trykte i den af professor *Falck* udgivne »Sammlung der wichtigsten Urkunden welche auf das Staatsrecht der Herzogthümer Schleswig und Holstein Bezug haben«, Kiel 1847 — her citeret som *Falck*, Staatsrechtliche Urkunden.

Vidnesbyrd om hertug Eriks forlening med Sønderjylland.

Der fandtes i dansk middelalderlig statsret en sætning, efter hvilken kongebørn, ¹¹² der ikke selv blev konger, skulde holdes skadesløse med gods og len i riget. Det vigtigste af disse len var Sønderjylland, der oprindelig ligesom andre landsdele styredes af jarler, men allerede under Valdemar Sejrs fremtræder som et sekundogenitur indenfor kongeslægten. Kong Valdemar forlenede det 1232 til sin næstældste søn af 2. ægteskab, Abel, hvis æt på enkelte afbrydelser nær i næsten halvandethundrede år besad landet som den danske kronens lensmænd.

På hvilke betingelser lenet var overdraget dem, kan ikke nærmere angives; sandsynligvis har det dog været arveligt, hvorpå navnlig den omstændighed tyder, at det er bleven givet dem som »fanelen« d. v. s. på samme måde som de store franske og

- 1112 tyske fyrstelen, der alle var arvelige. Noget egenligt lensbrev er ikke bevaret, derimod nedenstående vidnesbyrd om en forlening, der er udstedt af 7 nordtyske fyrster.

1312, 7. juli.

..... I det herrens år 1312 fredagen næst efter de hellige apostle Petri og Pauli oktave har den berømmelige fyrste vor herre, hr. Erik af guds nåde de Daners og Slavers konge ved havnen Warnemünde i vor og mange andre pålidelige mænds nærvær og påhør overgivet og overdraget den ædle fyrste junker Erik, søn af hertug Valdemar, berømmelig ihukommelse, fordum hertug af Sønderjylland, (Sunder Jutiae) hertugdømmet Sønderjylland med fanen med samme rettigheder og på samme måde som bemeldte jnnkers forfædre, hertugerne af Sønderjylland, hidtil har haft dette hertugdømme af denne konges forfædre, Danernes berømmelige konger. Samme junker aflagde og svor ham troskabsed, og alle Danmarks riges krongodser samt alle andre godser og indtægter, som bemeldte vor herre kongen med åbne breve eller offentlige vidnesbyrd udstedte af adskillige herrer, fyrster, bisper og adelsmænd kan godtgøre tilhøre ham, blev undtagne fra forleningen, tilbageholdte og særlig forbeholdte vor herre kongen. (Latin).

Hasse, Schleswig-holst. lauenbg. Urkunden u. Regesten III, 132.

Om de ældre lensforhold overhovedet se Mackeprang, De danske fyrstelen. (Hist. Tidsskr. 6. R. VI, 139—204). Jfr. dog L. Holberg, Kirke og Len under Valdemarerne. Kbh. 1899 S. 276 ff.

»Constitutio Valdemariana«. 1326.

- 1126 Ved et forbund mellem de danske stormænd og de holstenske grever var Kristoffer II i forsommeren 1326 bleven forjaget fra riget, og den 12årige sønderjydske hertug Valdemar Eriksen tagen til konge under sin morbroder grev Gerhard af Holsten («den kullede greves») formynderskab. Til løn for de »utallige velgerninger mod os, riget og dets indvånere, for al nøje, alle udlæg og alle bekostninger« forlenede barnekongen den 15. august sin »allerkæreste onkel og hans sande og rette arvinger« med hele hertugdømmet »Jylland«. Da den fordrevne konge imidlertid få år efter vendte tilbage til riget, gav Gerhard ved forliget i Ribe d. 25. februar 1330 afkald på hertugdømmet, mod at han fik ventebrev derpå, hvis hertug Valdemar skulde dø barnløs, hvilket imidlertid ikke indtraf, hvorfor også den garanti, der lå i, at han samtidig forlenedes dermed til samlet hånd, blev betydningsløs. Medens begge disse vigtige aktstykker er i behold, gælder dette ikke om den sikkert fra samme tid stammende såkaldte *constitutio Valdemariana*, hvis ordlyd er følgende:

»Ligeledes skal hertugdømmet Sønderjylland ikke forenes med Danmarks rige og krone og ikke incorporeres deri, således at en er herre over dem begge.« (Latin.)

Denne lige så korte som betydningsfulde udtalelse kendes ene fra en erklæring, Kristian I for sit valg til konge 1448 måtte give sin morbroder hertug Adolf, hvorved han lovede at overholde konstitutionen, hvis han blev konge. Det hedder heri, at der er bleven forelagt ham »forseglede breve og gamle skrifter og håndfæstninger givne og beskrevne af Kong Valdemar og Danmarks riges råd, da man skrev 1326 efter guds byrd etc., der blandt andet indeholdt en artikel på latin, som vi har ladet udtalde for os, og som lød ord til andet, som efterskrevet står«. I henvend to århundreder har

dens ægthed været angrebet af danske, hævdet af tyske historikere, men efter den nyeste danske undersøgelse må det betragtes som mere end sandsynligt, at den er ægte. Den har utvivlsomt haft sin plads i kong Valdemar Eriksens d. 7. juni 1326 udstedte håndfestning, i hvilken den både efter sin ydre form og sit reelle indhold passer godt ind, ligesom dens påbud jo opfyldtes ved grev Gerhards snart følgende forlening med hertugdømmet; thi helt at løsrive dette fra kronen er jo ingenlunde dens hensigt. At denne artikel ikke findes i en bevaret halvofficiel afskrift af alle de ældre håndfestninger — originalen er forsvunden — lader sig forklare af, at den jo efter Kristian I's valg til hertug i Sønderjylland (1460) passede yderlig slet ind i den politiske situation, hvorfor den sandsynligvis er bleven udslettet, ligesom det også kan mærkes, at det 15.—16. århundredes historieskrivere, omend med urette, ikke regnede Valdemar for retmæssig valgt og ikke medtog ham i deres kongerække, hvad der så meget desto bedre forklarer, at hans håndfestning modsat alle andre kongers ikke er bevaret original.

Se Kr. Erslev, Den saakaldte *Constitutio Valdemariana* af 1326 (Hist. Tidsskr. 6. R. VI, 205—48). Kristian I's revers og konstitutionen er trykt i Jensen & Hegewisch, *Privilegien d. Schleswig-holst. Ritterschaft* S. 24; lensbrevet fra 1326 og Ribebrevet sidst hos Hassé, *Urkunden etc.* III, 330 og 407.

Nyborgforleningen og kong Sigismunds voldgiftskendelse.

Efterat såvel den gamle danske kongeslægts som den sønderjydske hertuglinjes mandsstamme begge var uddød 1375, bemægtigede de holstenske grever sig hele hertugdømmet, hvis sydlige tredjedel de havde haft i pant siden 1340. De antog titlen »herrer af Jylland«, og i en halv snes år var lensbåndet faktisk brudt, indtil det på et møde i Nyborg i august 1386 lykkedes dronning Margrethe at få greverne til atter at tage landet til len af kronen, hvad der vakte samtidens store beundring. Et lensbrev synes ikke at være bleven udstedt, men den samtidige og meget pålidelige lyske kronikeskriver Detmar giver følgende referat af aftalerne.

1386, c. 15. august.

»Holsterherrerne skulde besidde hertugdømmet Slesvig arvelig fra barn til barn og skulde gøre riget mandskab og tjeneste deraf; det andet var, at af Holsternes herskab skulde man udvælge en, som skulde hedde herre og hertug til Slesvig.« ... (Plattysk.)

Chroniken d. niedersächsischen Städte. Lübeck. 1. Bd. S. 596.

Som følge heraf blev Gerhard VI hertug i Sønderjylland; han faldt 1404, og dronning Margrethe søgte nu ved køb og pant med lempe at bringe landet ind under sig, men i slutningen af hendes levetid udbrød som bekendt den yderlig langvarige strid mellem Erik af Pommern og hertug Gerhards tre unge sønner. Disse, der hovedsagelig støttede sig på lensbrevet fra 1326, hævdede, at hertugdømmet var deres fædrene arvelen, medens man fra dansk side først gjorde gældende, at de havde forbrudt lenet ved at føre våben mod riget, senere, at det overhovedet ikke var et arveligt len. Endelig enedes man om at lade sagen afgøre ved voldgift af den tyskmerske konge Sigismund, der afsagde følgende kendelse, mod hvilken greverne dog strax nedlagde protest.

1424, 28. juni.

..... I den og de sager, der verserer for os mellem den såre berømmelige fyrste og herre, hr. Erik af guds nåde konge af Danmark osv. på den ene side og de berømmelige grever af Holsten Henrik, Adolf og Gerhard på den anden

¹⁴⁷¹ side angående hertugdømmet Slesvig og andre kæremål, der er opståede heraf og fremført og bragt i rette af de to parter, udsiger vi Sigismund . . . efter fælles overenskomst valgt til opmand af de nævnte parter, efter moden og omhyggelig overvejelse og rådslagning med prælater, baroner, adelsmænd, doktores, retskyndige og andre, bestemmer, fremfører, erklærer og udtaler herved, at hele Sønderjylland (*Jutia australis*), i hvilket Slesvig, Gottorp og andre steder hørende til samme Jylland er beliggende, tilligemed Danske-skoven, øen Als og Frisland, der almindelig kaldes herrederne, med alle deres rettigheder og alt tilliggende har tilhørt, tilhører og bør tilhøre Danmarks konge og rige med al brugs- og overhøjhedsret (*jure directi et utilis dominii*), og at samme skal og bør indføres i besiddelsen af bemeldte hertugdømme og lande med deres ovenfor nævnte tilliggende, samt at der ikke tilkommer eller har tilkommet greverne Henrik, Adolf og Gerhard nogen ret som følge af forlening til eller over dette hertugdømme med dets tilliggende (Latin.)

Antislesvigholstenske Fragmenter XIV, 82—83.

Privilegierne fra 1460.

¹⁴⁶⁰ Næsten en menneskealder varede striden om Sønderjylland, indtil den efter Erik af Pommerns fordrivelse endte med en udsoning mellem Gerhard VI's søn Adolf og det danske rigsråd, der udvirkede, at Kristoffer af Bavern 1440 forlenede ham med hertugdømmet »som et ret arvelen«. Han døde imidlertid barnløs 1459, og med ham gik den gamle holstenske greveslægt, Schauenburgerne, i graven. Retsstillingen var nu vistnok den, at landet måtte betragtes som et hjemfaldent len, da udtrykket: »Som et ret arvelen« må forstås efter tysk lensret, der kun kendte mandlig arvefølge. Men såvidt det kan ses, kom dette spørgsmål slet ikke til at foreligge, thi Kristian I opfattede sig som sin morbroder hertug Adolfs nærmeste arving, og fremfor at inddrage Sønderjylland og derved bryde dets forbindelse med Holsten, hvilket næppe var sket uden kamp, foretrak han at erhverve begge lande. Hans ønsker mødtes med Sønderjydernes, af hvilke de fleste vilde have ham til hertug, medens stemningen i Holsten var for en schauenburgsk sidelinje. Kongen var imidlertid den overlegne: på et møde i Ribe valgtes han til hertug og greve, uden at man synes at have tillagt hans tidligere stadfæstelse af *Constitutio Valdemariana* nogen betydning, og udstedte både her og noget senere i Kiel en håndfæstning, privilegierne kaldet, af hvilken nedenfor gives et uddrag. Samtiden opfattede kong Kristians valg som en stor sejr for dansk politik; da blev Holsterne Danske, hedder det f. ex. i en lybsk krønike, og dette er sikkert rigtigt. Men unægtelig blev det en skæbnesvanger sejr, thi den forbindelse mellem Sønderjylland og Holsten, der naturlig havde udviklet sig under Schauenburgerne, ikke mindst fordi den holstenske adel ejede talrige godser i hertugdømmet, anerkendtes nu officielt. Landene optræder udadtil som en enhed med fælles regent og fælles råd, medens de derimod i flere indre forhold bevarede deres selvstændighed. Sønderjylland havde f. ex. sin særlige øverste embedsmand, drosten, sin egen ret (jydske lov) og sit gamle landsting på Urnehoved. Og først og fremmest var det ene land et dansk, det andet et tysk len, noget der dog som bekendt for alle og enhver så godt som ikke kommer til syne i privilegierne, der simpelthen nøjes med at omtale lensmandens pligt til at æske lenet af vedkommende lensherre. De meget omstændelige aktstykker er her kun brudstykkevis oversatte, idet navnlig alt, hvad der angår fremtidige fyrstevalg, er medtaget.

Ribebrevet.

1460, 5. marts.

Vi Kristiern konge af Danmark osv. bekender og bevidner åbenbart med det-¹⁴⁶⁰
te vort brev for alle, der ser, hører eller læser det, at de ærværdige prælater,
strænge ridderskab, ærbare stæder og indvånere af hertugdømmet Slesvig,
landene og grevskabet Holsten og Stormarn har kåret os til en hertug i Sles-
vig og greve i Holsten og Stormarn; og har de annammet og hyldet os som
deres herre, ikke som konge af Danmark, men som herre over disse forskrevne
lande under forbehold af alle de heri angivne artikler og stykker

Ydermere bekender vi og tilstår, at eftersom vi og vore kære brødre, hr.
Mauricius og Gerd, grever af Oldenburg og Delmenhorst, efter fødselen er
de nærmeste arvinger til disse lande, efter vor salig onkel hertug Adolfs død,
da er vi som før meldt bleven kåret til herre over samme, ikke som konge af
Danmark, men på grund af den gunst, landenes indvånere har til vor person;
og skal disse lande ikke gå i arv til nogen af vore børn eller slægtninge, men
ligesom vi nu er bleven kåret af indvånerne, således må de og deres efterkom-
mere efter vort livs ende, og når landene bliver herreløse, beholde deres valg
til at kejse et af vore børn til en herre, eller, hvis, hvad gud afvende, ingen
slige findes, til at kejse en af vore rette arvinger. Den, der således bliver kåret,
skal æske og modtage sine len af den lensherre, af hvem de går til len, og
gøre, som sig rettelig bør

Skal vi ikke stævne nogen fra disse lande i rette for os i sager, der angår
liv og gods, men enhver skal i slige sager søge sin ret inden for landet, som
sig hør og bør.

Vi lover efter vore rådets råd, vilje og fuldbyrd stadig at have en indfødt
mand der af landet til drost i hertugdømmet Slesvig, der skal forrette alle
sager, som det efter retten tilkommer ham at afgøre.

Vi vil og skal også selv hvert år, når vi ikke er forhindrede, holde en land-
ret i hvert land, høre alle mærkelige klager og afgøre dem efter vore rådets
råd.

Disse forskrevne lande lover vi af al vor formue at holde i god fred, og at de
bliver evig udelte sammen (*desse vorben. land laven wy na alle unseme vormoge
holden an gudeme vrede, unde dat se bliven ewich tosamenude ungedelt*). Derfor skal
ingen fejde på den anden, men enhver skal lade sig nøje med retten. For at slig
fred desto bedre skal holdes, skal og vil vi tage vore embedsmænd så som drost,
marsk, skænk, køgemester, fogeder og desl. af landenes indfødte mænd, over-
antvorde dem og ingen andre vore slotte, borge og len sammesteds.

Vore fogeder i landene skal holde slottene og

1460 stæderne til vor tro hånd og efter vor død til vore rådets tro hånd, der videre skal holde dem til dens tro hånd, der bliver herre i landene, som før er meldt (Plattysk).

Kielerbrevet (»Tappere vorbeteringh«).

1460, 4. april.

Kristiern, konge af Danmark osv. gør vitterligt, at han foruden de breve, han i Ribe har givet bisper, prælater, riddere, væbnere og alle andre indvånere af hertugdømmet Slesvig og landene Holsten og Stormarn tillige under dem disse efterskrevne artikler, »dog således, at det første af vore omtalte breve bliver ved magt ukrænket af dette og dette af det førstnævnte«.

»Ligeledes, hvis vi eller vore børn og arvinger døde og ikke efterlod os mere end en søn, som var konge i Danmark, så må indbyggerne af disse lande beholde deres frie valg til at keise den samme konge til hertug i Slesvig og greve af Holsten og Stormarn, og i så fald skal han være pligtig til på ny at stadfæste, bekræfte, forbedre og besværges alle artikler og privilegier, som vi har givet og beseglet disse lande og indvånere. Hvis han ikke vil gå ind herpå, skal indvånerne ikke være forpligtede til at vælge samme konge til deres herre, men skal dernæst vælge en af vore nærmeste arvinger til deres herre«. (Plattysk).

De to breve er trykt i Urkundensammlung d. schleswig holst. lauenbg. Gesellsch. IV. (Registrum K. Christiern d. Ersten) S 28—32, 32—34. K. Kristoffers lensbrev i Amislesvigholst. Fragmenter VII, 77—80.

Odenseforliget 1579.

1579 Uagtet privilegiet fra 1460 så bestemt udtalte, at landene skulde blive udelte, og at der kun skulde være en fyrste, havde stænderne dog såvel efter Kristian I's som Frederik I's død valgt alle den afdødes sønner til hertuger. Dette medførte atter delinger, af hvilke dog kun delingen 1544 mellem Kristian III og hans to brødre, Hans og Adolf, fik blivende betydning. Hvad man delte, var »anterne«, lenene; fælles blev derimod »stænderne«: prælater, ridderskab og stæder og overhovedet alt, hvad der angik landet som helhed, og der gaves 1564 nærmere bestemmelser for denne fællesregering. En vigtig ting ventede imidlertid på sin løsning, nemlig Sønderjyllands lensforhold til Danmark. Dette anerkendtes selvfølgelig stadig, men af forskellige årsager havde ingen forlening fundet sted siden hertug Adolfs dage. Derimod var der 1533 bleven sluttet den såkaldte »union« mellem kongeriget og hertugdømmene, et gensidigt forsvarsforbund, der tillige indeholdt bestemmelser om, hvorledes trættelser såvel mellem landene som mellem de enkelte undersåtter skulde afgøres. Denne fornyedes gentagne gange og var af den største praktiske betydning, men den afgjorde intet om retsspørgsmålet. Tværtimod hedder det, »at den tiltale og de formentlige rettigheder, som Danmarks krone og rige deslige fyrsterne af Slesvig og Holsten måtte kunne have til fystendømmet Slesvig, for begge parter vedkommende i alle måder skal være uforkrænket«. Sagen blev rejst under Kristian III, men der hengik over en menneskealder, inden den nåede sin afslutning. De vigtigste strids-

punkter var dels tjenestepligten, dels de forskellige linjers indbyrdes arvefølge. Hertugerne hævdede, at lenet var frit, kongen påstod derimod, at indehaverne skulde yde riget tjeneste deraf, og gik her af med sejren. Med hensyn til arvefølgen betingedes de forskellige standpunkter i høj grad af de rent øjeblikkelige forhold. Hertug Hans var nemlig ugift, og døde han, faldt hans len efter almindelig tysk lensret tilbage til kronen, hvorimod efter dansk privatarveret (jydske lov) broderen (hertug Adolf) havde fortrinet fremfor brodersønnen (kong Frederik II). Der indtraf derfor det kuriøse tilfælde, at kongen holdt på tysk, hertugerne på dansk ret. Tilsidst overgaves de tvistige spørgsmål til tre tyske fyrsters voldgift — kurfyrsten af Sachsen, hertugen af Meklenborg og landgreven af Hessen — og efter langvarige forhandlinger lykkedes det endelig disse at komme til en overenskomst på et møde i Odense i marts 1579, der dog lod arvespørgsmålet uafgjort. Den 25. marts underskrevs forliget af de forskellige parter befuldmægtigede, den 10. juni ratificeredes det endelig, og i maj 1580 fandt den højtidelige forlening sted. Foruden de to hertuger og kongen fandtes der imidlertid en fjerde fyrste i hertugdømmet, nemlig Frederik II's broder Hans den yngre, som 1564 havde fået en tredjedel af den kongelige andel, uden at stænderne dog havde villet anerkende ham som regerende hertug. Han havde som »afdeelt fyrste« ikke deltaget i forhandlingerne, men for at sikre ham og hans arvinger deres eventuelle ret til hertugdømmet, forleenede kongen ham nu efter aftale dermed.

1579, 25. marts (10. juni).

... For det første vil hs. kgl. majestæt for sig og sine efterfølgere i Danmarks rige inden år og dag forlene hertugerne af Holsten af den oldenborgske stamme, så mange der nu og i fremtiden måtte være, som ikke alt er affundne eller har givet afkald, og deres efterkommere med fyrstendømmet Slesvig, samt hvad der fra gammel tid hører dertil, og øen Femern som et fædrene fra Danmarks rige hidrørende nedarvet fanelen. Til gengæld skal bemeldte hertuger og deres efterkommere, nu og så ofte lenene bliver ledige, inden år og dag æske fyrstendømmet Slesvig og øen Femern til len Og når hs. majestæt for at beskytte sit land og rige eller for at opretholde sin højhed og reputation nødvendig må stille sig i krigsberedskab mod sin fjende, og sagen ikke kan afgøres med det gode eller ved voldgift, skal deres fyrstelige nåder, når sligt er bleven påbegyndt og besluttet med deres råd og gode betænkning — hvorved der dog ikke tænkes på nogen ny ordning eller forandring af den forskellige regering i Danmarks rige og hertugdømmet Holsten* — efter forudgået rådslagning og beslutning samt efter sket maning sende hs. majestæt og riget af meromtalte hertugdømme Slesvig og landet Femern 40 md. til hest og 80 til fods i 6 måneder på deres fyrst. nåders egen bekostning og udgift, eller i stedet derfor udrede 12 meinsiske gylden for en rytter og 4 for en knægt om måneden, eller endelig, hvis det er mere belejligt for Danmarks rige og krone, besolde og underholde lutter ryttere eller lutter knægte efter den nys nævnte ansættelse, ligesom også deres fyrstelige nåder, som det sig hør og bør, skulde og vilde vise og forholde sig som tro lensmænd, hvis krigen ikke kunde endes i de bestemte 6 måneder, og modstanden mod fjenden måtte fortsættes; ligeledes har hs. kgl. majestæt indvilget i altid at ville bidrage og yde sin forholds-

* udkastet har Slesvig.

¹⁵⁷⁹ mæssige part af sin andel af hertugdømmet Slesvig og øen Femern. På samme måde vil hs. kgl. majestæt og riget, som det sig hør og bør for en lensherre, så ofte det gøres nødig, beskærme og forsvare deres fyrstelige nåder i besiddelse af bemeldte fyrstendømme Slesvig, samt hvad der fra gammel tid hører dertil, og øen Femern, dog skal hs. kgl. majestæts og hans efterfølgere i Danmarks riges gode råd og betænkning ved forefaldende lejlighed indhentes af deres fyrstelige nåder, og lenene ikke uden påtrængende og tilstrækkelig årsag udsættes for nogen fare.

Men eftersom hs. kgl. majestæt og deres fyrstelige nåder for tiden ikke har kunnet komme til nogen endelig enighed om den fremtidige succession på grund af arvegangens usikkerhed og flere andre vigtige årsager, skal enhver af parternes ret og rettigheder være dem forbeholdte ved det næste arveskifte, således at hvis efter guds nådige førelse en eller flere af de forlenede fyrster inden kort eller lang tid døde uden livsarvinger, skulde ingen af de efterlevende tilegne eller anmasse sig de ledige godser, men de skulde forvaltes af nogle af deres fyrstelige nåders tro og med ed forpligtede undersåtter, og hvad der blev til rest efter en omhyggelig styrelse og husholdning, opbevares på et aftalt sted, indtil deres fyrstelige nåder enten alene eller ved flittig underhandling med de samme derom anmodede herrer og venner (som nu) med det gode på billig og lidelig måde kunde blive forligte angående successionen, og hvad deraf følger, eller det kunde blive retslig afgjort.

I lige måde skal også denne overenskomst og dette forlig ikke være til nogen skade eller afbræk for tidligere sluttede traktater ligesålidt som for Slesvigs og Femerns landes og ridderskabs nedarvede privilegier, friheder, ret, rettigheder og andet mere. Angående hs. kgl. majestæts og Danmarks riges påstæde højhed over og rettigheder til Slesvig stift og kapitel, har desuden de herrer kgl. og fyrstelige afsendte råder udtrykkelig protesteret mod og betinget sig, at dette forlig ikke skulde være til nogen præjudits for Danmarks rige eller hertugerne af Slesvig. (Tysk).

Forliget er trykt efter et originaleksplar i Antislesvigholstenske Fragmenter VI, 11—18 og 29—37 (ratifikationen), s. 38—66 findes de forskellige lensbreve og reverser; efter en yngre, men i det hele pålidelig afskrift og sammensullet med et udkast i Nordalbingische Studien IV, 250—66, Unionen af 1533 i Falcks Staatsrechtliche Urkunden S. 45—51.

Suverænitetssdiplomerne af 1658.

¹⁶⁵⁸ Året efter Odenseforliget døde Hans den ældre barnløs, og hans lande deltes mellem kongen og hertug Adolf, således at man fra nu af til 1720 kun har to dele: Den kongelige og den hertugelige (Gottorpske). For at undgå yderligere delinger indførte hertug Johan Adolf uden at tage hensyn til stændernes frie valg ved en husakt af 9. jan. 1608 arvelighed efter førstefødselsretten, således at efter hans død skulde alle hans lande følge og tilkomme vor førstefødte søn, der er kvalificeret til at modtage en forlening og formår at styre land og rige, og efter hans afgang atter den førstefødte og således vedblivende fra arving til arving, eller hvis det hændte, at den første linje

af mandlige lensarvinger helt uddøde, så vor næstældste søn, hvis han er i live, eller, ¹⁶⁵⁸ om han er afgået ved døden, på samme måde hans førstefødt^e og således bestandig videre i mandslinjen. Senere, nemlig d. 24. juli 1650, udstedte kong Frederik III en lignende akt for den kgl. andel, der dog giver langt mere specificerede arveregler. Forholdet mellem de to linjer havde hidtil været venskabeligt, men under Kristian IV's krige indtog den daværende hertug Frederik III (1616—59) en meget uklar holdning, indtil han endelig ved sin datters giftermål med den svenske konge Karl X Gustav åbent sluttede sig til Danmarks fjender i det håb gennem sin svigersøn at få sine ønsker opfyldte. Han vilde nemlig løses fra lensforholdet til Danmark og afskaffe fællesregeringen, inden for hvilken kongehertugens indflydelse ret naturlig var den overvejende. Som følge af Danmarks nederlag i den så ubesindig begyndte krig med Sverige (1657—58) nåede hertugen ved Karl Gustavs hjælp delvis sit mål, idet forliget i København (²/₁₂ maj 1658) løste ham og hans mandlige arvinger fra lensforholdet til kronen, medens den endelige afgørelse om fællesregeringens ophævelse blev udskudt til senere venskabelig forhandling. På dette punkt måtte hertugen imidlertid give efter for ridderskabets hårdnakkede modstand, derimod udstedte kongen samme dag nedenstående suverænitediplom, der yderligere anerkendtes i den to år senere sluttede fred i København (art. 27). Samtidig (²/₁₂ maj 1658) havde kongen også for sit eget vedkommende fået suverænitet. Aktstykkets indledning og egentlige kærne falder sammen med det gottorpske, begrundelsen lyder således: »Da vi og efter os vore arvinger sidder og for fremtiden vil forblive i fælles regering med hertug Frederik og hans ægte mandlige arvinger i bemeldte hertugdømme Slesvig, (har vi overvejet), at når vi og disse ikke vilde have samme værdighed og myndighed, men den ene del skulde regeres af en suveræn herre den anden af en hertug, der ved lensed var undergivet kronen, vilde der ved udstedelsen og ophævelsen af nye og gamle love, visse privilegiers givelse, bestyrelsen af retten, forældet (i fællesregeringen) og forskellige andre sager for fremtiden kunne opstå nye misforståelser, tvistigheder og vidtløftigheder«. Unægtelig en ret mærkkelig motivering, da jo netop fællesskabets beståen var så stærkt omdisputeret!

1658, 2. maj.

Vi Frederik III osv. gør herved vitterligt osv. Endskønt for år tilbage, nemlig i året 1326, grev Gerhard af Holsten og hans arvinger på grund af hans mod dette rige ofte udviste tro tjeneste af kong Valdemar med denne berømmelige kronens rigsråders samtykke og indvilgelse er bleven forlenet med hertugdømmet Slesvig, slig forlening også senere i tiden er bleven nedarvet til den berømmelige oldenborgske linje og til nærværende stund uforrykket er bleven ved samme, er man dog bleven var, at der til tider kunde opstå tvedragt og fordærv såvel på grund af bemeldte lens egenskab og beskaffenhed som af andre årsager, og for i tide at forebygge dette, er der bleven sluttet og aftalt et navnkundigt forlig desangående d. 25. marts 1579 i Odense. Hvorvel man havde godt håb om herved fuldkommen at have afhjulpet og rådet bod på de antydede mangler, har dog de følgende år bragt for dagen, hvorledes en forskellig tydning kunde give anledning til ny tvist. Og eftersom den højbarne fyrste . . . hr. Frederik, arving til Norge, hertug til Slesvig Holsten etc. gennem sine gesandter ved de nylig afsluttede fredsforhandlinger i Roskilde højlig havde besværet sig over, at i de tidligere krige fyrstendømmerne Slesvig og Holsten ofte er bleven belagt med kronens folk udover deres an-

1628 modning, samt at der også i den sidste svenske fejde af begge de krigende parter er bleven øvet allehånde uorden, hvorved ikke alene landet for en stor del er bleven ruineret, men der også er opstået megen besvær og uejlighed for vor kære fætter, broder og fadder, hvorfor han ikke alene ved den i Roskilde sluttede fred, men også her mundtlig og skriftlig flere gange har ladet fremsætte dette og andraget på en stor og betryggende erstatning og godtgørelse, samt opnået, at dette blev optaget i den Roskildske fredstraktats 22. artikel, og det efter den ved fredsslutningen mellem de kgl. kontraherende parter truffne overenskomster bleven bragt i forbindelse med fredens indtræden, således at det skulde have sin rigtighed dermed før den kgl. svenske armés afmarch fra dette vort rige og vore fyrstendømmer, altså før d. 2. maj, så vil vi i betragtning af, at hs. kgl. majestæt kongen af Sverige ved sine anseelige gesandter også har ladet fremsætte, at hans kærlighed skulde have godtgørelse for den lidte skade, og ikke mindre for at der i fremtiden atter kan skabes bedre tillid og et bestandig godt naboskab, og al misforståelse på en gang kan blive hævet og udryddet fra grunden af, i forbindelse med vore kære herrer rigens råd efter moden overvejelse og med velberåd hu hermed uden nogen reservation eller forbehold fritage og befri hans kærlighed og hans ægte mandsarvinger og descendenter af mands linjen for meromtalte recognition og lens modtagelse af hertugdømmet Slesvig og øen Femern og sige ham løs fra samme. Vi fritager og befri herved hans ovennævnte ægte mandlige descendenter for den os og dette rige efter det omtalte Odenseforligs indhold forhen ydede lenspligt og vasalforhold og siger ham ganske og fuldstændig løs fra samme. Vi afskaffer dette ved dette vort brev således og på sådan vis, at for fremtiden hverken vi eller nogen af vore efterkommere til riget eller denne krone, under hvilket påskud det end kunde ske, så længe højbelædte hertug Frederiks ægte mandslinje vedvarer, hverken i krig eller fred vil gøre eller rejse nogen fordring eller noget krav på bemeldte hertugdømme Slesvig, i det omfang hans kærlighed nu eller i kommende tider besidder det. Vi afstår og overlader derfor hans kærlighed og sammes hertugelige mandlige descendenter hertugdømmet Slesvig med sine skæl og grænser i det omfang, hvori det nu befinder sig, og uhindret er bleven besiddet af hans kærlighed til denne tid, med alt sit tilliggende, slotte, prælater, adel- og lensindehavere, gejstlige og verdslige stænder, stæder, borgere og bønder, fæstninger, have, havne, søer, vande, færger, strømme, højheder, herligheder, rettigheder, domstole, retter og alle fyrstelige regalier, jurisdictioner, afgifter, renter, indkomster, indtægter og alt andet, hvad det nu kaldes og hedder, aldeles intet undtaget, og i samme omfang som for år tilbage hans kærlighed og hans berømmelige forgængere i regeringen har besiddet det altsammen, hersket og regeret derover forhen og til denne tid i kraft af deres nu ophævede forlening, med brugs- og højhedsretten (cum dominio directo et utili) ligesom også i særdeleshed med den fulde overherreret, suveræniteten kaldet, med alle de værdigheder og forrettigheder, denne medfører, samt med alle andre indkomster, hvad de nu hedde, der er

nyde til denne dag eller for fremtiden kan nydes. Dog således, at adel, stæder^{17,8} borgere og samtlige undersætter uhindret bliver ved deres godser og besiddelser samt ved deres velerhvervede friheder, rettigheder og privilegier af kirkelig eller politisk art, og med det udtrykkelige forbehold, at ligesom der ikke tilføjes amterne eller lenene Ribe, Møgeltonder og Kolding samt de til Ribe kapitel hørende godser nogen skade eller præjudits ved denne afståelse af højhedsretten, således skal der heller ikke herved blive påført de fyrstelige amter, især Tønder, Løgumkloster og Åbenrå nogen skade på deres nedarvede rettigheder, som de har på grund af deres i den kongelige del boende amtsundersætter eller af anden grund, men alle og enhver skal forblive i deres hidtidige stilling, indtil man enes om nogen ombytning; rigsgrænserne bliver uforandrede ved deres aldgamle skæl, og riget forbliver på sit område uforstyrret ved sin verdslige og gejstlige jurisdiction tillands eller tilvands som forhen. Ligeledes betinger vi os også herved, at dette hertugdømme Slesvig hverken for største delen eller ganske må afhændes til skade for os, kronen og vore efterfølgere, men skal forblive i sin suveræne stilling og bestand, sålænge højbeneldte hertug Frederiks ægte mandlige linje er i live. Vi indfører derfor hans kærlighed og sammes høje fødte eller ufødte (arvinger) i virkelig og uhindret eje og besiddelse af beneldte hertugdømme Slesvig og oen Femern med tilhørende og tilkommende rettigheder, aldeles intet undtaget, opgiver for os og vore efterfølgere i riget, Danmarks konger, ligesom også for vore samlede stænder og alle, der hører under Danmarks krone, hvert krav og tiltale, vi har eller fordum har haft, først og fremmest på lenshøjheden og overherredømmet ligesom alt til lensretten hørende, hvorfor vi med dette vort brev ganske ophæver, afskaffer og tilintetgør alle lensanmodninger (Lehen-Muthungen), således som de fra gammel tid og også efter Odenseforliget har været brugelige og haft hævd eller på anden vis er blevet trufne eller aftalte, samt erklærer, at sålænge hertug Frederiks mandlige linje eksisterer, vil hverken vi personlig eller vore efterfølgere i rigets styrelse hemmelig eller åbenbare handle eller lade handle derimod. Ligeledes skal også alle breve, der strider mod denne velbetænkte overdragelse, hermed være sat ude af kraft, annullerede, døde og magtesløse og til ingen tid i så henseende (quo ad hunc passum) blive anvendte mod hans kærlighed eller dennes heri betegnede (arvinger), alle andre overenskomster i særdeleshed den evig varende aftalte union dog i øvrig uberørte og uantastede, der forbliver ved magt i alle punkter og betingelser med undtagelse af, hvad der ovenfor er afgjort om investituren, og at de af stænderne på landdagen gjorde besværinger bliver afhjulpne. (Tysk).

Falk. Staatsrechtliche Urkunden S. 168—72. Kong Frederik III's suverænitetsdiplom for sig selv som hertug: Nordalbingische Studien IV, 154—60. De to arvestatutter hos Falk S. 92—94, 157—60.

Inddragelsen 1721.

Uagtet der tilsyneladende snart efter 1660 indtrådte et godt forhold mellem kongehuset og hertug Frederik III's søn og efterfølger Kristian Albrecht, der ægtede Frederik

1721 III's datter, var alt i virkeligheden uforandret. Hertugens politik var, om end med svingninger, nøje knyttet til Sveriges, og fra dansk side tragede man efter at vinde det tabte tilbage. Kort før den skånske krigs udbrud tvang kong Kristian V ved det såkaldte Rensborgforlig (11. juli 1675) hertugen til at give afkald på suveræniteten og overlade sig sine fæstninger; da han senere protesterede herimod, tog kongen i decbr. 1676 hans andel af hertugdømmet i besiddelse. Freden i Fontainebleau 1679 bragte atter alt på den gamle fod, men 5 år senere inddrog Kristian V ved patentet af 30. maj 1684 pany landet og lod ridderskabet og undersætterne aflægge ed til sig og sine »rettmæssige arvesuccessorer i regeringen«. England og Holland lagde sig imidlertid imellem og nødte kongen til forliget i Altona ^{20/30} juni 1689, der gengav hertugen hans rettigheder og lande. Alt dette gjorde kløften mellem de to så nærbeslægtede linjer dybere, tilmed da det yderst intime forhold mellem Sverige og Kristian Albrechts søn hertug Frederik IV rummede en stor fare for Danmark, hvis bestræbelser derfor ret naturlig gik ud på at uskadeliggøre Gottorperne, der, for at bruge Kristian V's udtryk, havde været »som en slange udi vores barm«. Den samme konge skrev i et af sine politiske testamenter, at denne sag vilde han »befale gud og tiden«, men foreløbig var Svenskerne de overlegne, og den kortvarige krig 1700 endte med den lidet heldige fred i Travendal. To år senere faldt hertug Frederik IV i sin svoger Karl XII's hær; han efterfulgtes af sin lille søn Karl Frederik, under hvis mindreårighed landet styredes af farbroderen Kristian August, fyrstebiskop af Lybæk, administratoren kaldet, og da en af dennes ministre, Hannoveraneren Görtz, blev den enerådende, slog regeringen ind på en underjordisk, udpræget danskfjendtlig politik. Trods alle forsikringer om neutralitet sluttedes der tilsidst i januar 1713 en hemmelig svensk- dansk komst med den svenske general Stenbock, hvorved denne fik lov til at kaste sin af de danske og deres allierede forfulgte hær ind i fæstningen Tønning, medens man overfor Danmark lod forstå, at Stenbock mod den hertugelige regerings vilje var kommen ind i fæstningen. Da fæstningen kapitulerede, kom sagens sande sammenhæng imidlertid for dagen, og der kunde nu ikke mere være tale om at tilbagelevere den gottorpske del af Slesvig, som kong Frederik IV allerede havde taget i besiddelse den 18. febr. 1713. Vel fik hertugen efter freden i Frederiksborg 1720 sine holstenske besiddelser tilbage, men Sverige opgav fra nu af hans sag, og i henhold til tidligere aftaler med England opnåede Frederik IV, at såvel dette lands som Frankrigs konge garanterede »den stadige og fredelige besiddelse af den del af hertugdømmet Slesvig, som hans danske majestæt havde inde«.

Den danske regering var i årene 1720—21 stærkt optaget af tanken om, på hvilken måde man bedst kunde sikre den erhvervede del af Sønderjylland. Der blev afsket adskillige statsmænd erklæringer desangående, bl. a. den erfarne gamle diplomat Breitenau, og med stærk benyttelse af de tilsvarende akter fra 1684 konciperedes et udkast til et indlemmelsespatent og en edsformular, der fik deres endelige form gennem en række ændringer af oversekretæren i tyske kancelli Kr. Sehested, hvem bl. a. den bekendte karakteristik af den hertugelige andel som et fra kronen ved tidernes ugunst løsrevet stykke skyldes. Hyldingen ordnedes således, at amternes undersætter aflagde eden til særlige kommissærer, medens ridderskabet og besidderne af de adelige godser samt provsterne mødte personlig på Gottorp, hvor hver enkelt for sig måtte underskrive en erklæring, der bortset fra de nødvendige ændringer ganske faldt sammen med den nedenfor oversatte af hertugerne af den sønderborgske linje benyttede formular.

Hvad man havde vundet 1721 var først og fremmest, at den århundreder gamle politiske forbindelse mellem Sønderjylland og Holsten var bleven brudt. Sønderjylland var foreløbig adskilt fra Holsten, samtidig med at dets hertugelige del var knyttet nøje til den kgl. del og derved til alle kronens lande under kongeloven.

Indlemmelsespatentet.

1721, 22. august.

Vi Frederik IV osv. sender de velærværdige, ærværdige, velædle, ædle og ærbare prælater, samtlige af ridderskabet og andre, der besidder adelige godser i hertugdømmet Slesvig, vor nådige hilsen.

Af de i trykken udkomne skrifter er det Eder tilstrækkelig bekendt, hvorledes hertugen af Holsten, stik imod alle såvel skriftlige som mundlige, af hans ministre gentagne forsikringer og erklæringer, åbenbart har trængt sig ind på os og ved sin forrædderske forbindelse med vor daværende fjende samt ved at indrømme ham fæstningen Tønning troløst har erklæret sig mod os og offentlig er optrådt som angriber, ja endog har indladt sig med fjenden om en påtænkt deling af vore lande og sluttet traktater derom, at ligeledes bemeldte hertug efter at være bleven myndig i et og alt har bifaldet og godkendt denne hans onkel administratorens adfærd, og at vi derved er bleven bevægede til at tage hertug Carl Frederik af Holstens andel af hertugdømmet Slesvig i besiddelse igen, som et i besværlige tider ved uret afrebet tilbehør af Danmarks krone.

Efterat nu ved den formedelst guds bistand mellem os og Sveriges konge og krone i juli 1720 sluttede og undertegnede og derefter rettelig ratificerede fred samt ved de af de to mæglende konger udstedte formelle og højtidelige garantier for os og vore kgl. arvesuccessorer i regeringen den evige og rolige besiddelse af og herredomme over hele hertugdømmet Slesvig, følgelig også den forhenværende fyrstelige andel i nysnævnte hertugdømme, er bleven fastsat og forsikret, og vi derefter har besluttet at forene og incorporere samme andel med vor egen og derfor ved visse dertil forordnede og autoriserede kommissarier at modtage ene-ærværdighed af vort hertugdømme Slesvigs samtlige iboende stænder såsom prælater, ridderskab, stæder, indvånere og undersætter i amterne og landskaberne, at løse samtlige indvånere af den forhenværende fyrstelige andel, verdslige og gejstlige, af hvilken stand og stilling de end er, fra deres tidligere ed, hvormed de har været forpligtede til det fyrstelige hus, og at bringe disse i kraft af den ovennævnte fredsslutning og de på samme opnåede garantier under vor kongelige suveræne ene-arve og lands regering og at lade dem aflægge troskabsed, så byde og befale vi prælater og de af ridderskabet ligesom også andre, der ejer og besidder adelige godser i merbemeldte hertugdømme Slesvig, ved dette vort åbne patent nådigst og alvorligst, at de den fjerde i næstkommende september måned, nemlig torsdagen efter den 12. søndag efter trinitatis, hver og én ville indfinde sig på vort slot Gottorp, hvor vi for tiden selv personlig opholder os, for videre at erfare vor allernådigste hensigt desangående og derpå som angivet at sværge og aflægge den skyldige troskabsed til os som deres fra nu af ene suveræne landsherre, ligesom vi også allernådigst ville, at af de gejstlige alene provsterne skal give møde her, men de øvrige gejstlige og verdslige betjente, stædernes magistrater

1721 og samtlige øvrige iboende og undersætter af de tidligere fyrstelige steder, amter og landskaber byde og befale vi herved allernådigst og alvorlig, at de på den måde, som det efterhånden vil blive dem kundgjort i vort navn og pålagt af vore dertil forordnede og autoriserede kommissarier, personlig skal indfinde sig på de dertil bestemte steder for at aflægge troskabs til os som deres ene suveræne landsherre og videre fornemme vor allernådigste vilje. Til gengæld har de al kgl. nåde, beskærmelse og retfærdighed at vente, hvorimod de, der udebliver uden alvorlige forhindringer, for hvilke de så skulde være pligtige at føre troværdigt bevis, tilbørlig skal drages til ansvar og straffes efter befindende. Hvorefter enhver sig allerunderdanigst haver at rette.

Under vor kgl. hånd og påtrykte segl. Givet på vort slot Gottorp, den 22. august år 1721.

FREDERIK R.

C. SEHESTEDT.

Eidsformular.

1721, 3. septbr.

Jeg Christian August, arving til Norge, hertug af Slesvig, Holsten osv, gør herved vitteligt:

Efter at hans kgl. majestæt af Danmark, Norge etc. min nådigste konge og landsherre i kraft af sit under dato Gottorp d. 22. august 1721 udstedte patent har fundet for godt at forene den forhenværende fyrstelige andel af Slesvig med sin egen og igen for evig at incorporere den i sin krone som et gammelt, ved tidernes ugunst afrevet stykke, og derfor også nådigst har pålagt mig, at jeg skulde aflægge den ham som den nu eneste besidder af bemeldte hertugdømme Slesvig for mine deri beliggende godser tilkommende arvehyldingsed, så lover jeg for mig, mine arvinger og efterkommere herved og i kraft af dette, at jeg og de vil anerkende og holde hs. kgl. majestæt af Danmark, Norge etc. for vor eneste suveræne landsherre, være samme ligesom også hans kgl. arvesuccessorer i regeringen efter kongelovens lydende tro, huld og underdanig, søge og befordre højbemeldte hans kgl. majestæts og hans kgl. arvehouses gavn, bedste og fordel med al vor yderste flid, men advare det mod, afværge og afvende dets skade og fordærv af al vor formue samt gøre og yde alt, hvad tro fyrster og vasaller er skyldige at gøre og yde deres suveræne konge og overherre. Så sandt hjælpe mig gud og hans hellige ord. Til vittelighed min egenhændige underskrift og påtrykte fyrstelige segl. Sket i Slesvig d. 3. september år 1721.

C. AUGUST H. AF HOLSTEN.

Indlemmelsespatentet og ridderskabets eidsformular er trykt som bilag 7B og 8 til A. D. Jørgensens afhandling: *Sonderjyllands indlemmelse i den danske krone 1721* (Historisk Tidsskrift 5. R. V, 117—243), der er hovedindlægget fra dansk side. Hertugerne af Augustenborgs og Lyksborgs reverser hos Falck Staatsrechtliche Urkunden S. 278—80. Om de fransk-engelske garantier se: *Antislesvigholstenske Fragmenter III.*, hvor selve hovedakterne er trykt s. 111—15.

Mageskifterne af 1767 og 1773.

Okkupationen af den hertugelig gottorpske andel af Slesvig ved patentet af 13. ¹⁷⁶⁷ marts 1713 og den derpå følgende inkorporation 1721 skyldtes ene krigslykken og de for Danmark i øjeblikket usædvanlig gunstige storpolitiske forhold i Evropa. Fra gottorpsk side forelå der derimod ingen godkendelse. Vel var der både kort før og efter 1720 bleven indledet underhandlinger om en formel afståelse, men da hertugen stillede altfor store fordringer, førte de ikke til noget resultat. Hertug Carl Frederik, der efter freden i Frederiksborg (1720) havde fået sine holstenske besiddelser tilbage, fastholdt derfor stadig sit krav, hvilket fik så meget større betydning, som han 1725 ægtede Peter d. Stores datter Anna og deres søn Carl Peter Ulrik 1742 udnævntes til russisk storfyrsttronfølger. En tilfredsstillende løsning af det gottorpske spørgsmål måtte således blive en hovedopgave for dansk udenrigspolitik i den følgende tid, men selv om det ved traktaten af 23. april 1750 lykkedes at opnå en udsoning med den yngre gottorpske linje, den svenske tronfølger Adolf Frederik, strandede alle underhandlinger med Rusland og den ældre linje, og en afgørelse af stridsspørgsmålet ved våbenmagt hindredes alene ved, at Carl Peter Ulrik i juli 1762 blev afsat og kort derpå myrdet, et halvt år efter at han havde bestegit tronen. Herved var imidlertid også den vigtigste eller rettere eneste hindring fjernet, og allerede 1767 kunde J. H. E. Bernstorff gennemføre en foreløbig traktat, efter hvilken huset Gottorp mod at erholde Oldenburg og Delmenhorst afstod sin andel af Holsten og frafaldt alle krav på den hertugelige del af Slesvig. Traktaten blev indgået af kejserinde Catharina II i sin umyndige søn storfyrst Pouls navn og blev 1773 endelig stadfæstet af ham.

Art. I. af den 11/22 April 1767 undertegnede foreløbige mageskiftetraktat.

Hds. kejserlige majestæt over alle Russer bevilger for sig og som formynder for sin hr. søn den kejserlige højhed det fra kgl. dansk side begærede fuldstændige afkald på den af Danmarks krone okkuperede høfyrstelige andel af hertugdømmet Slesvig og lover dernæst ufejbarlig ikke blot at anvende alle bona officia overfor hs. kejserlige højhed kronprinsen, tronfølgeren og storfyrsten over alle Russer, så snart højstsammne bliver myndig, til at højstsammne i egen person på det mest afgørende giver afkald på bemeldte høfyrstelige andel af hertugdømmet Slesvig for sig, sine arvinger og descendenter og desangående udsteder en højtidelig frasigelseserklæring men tillige at bevæge alle levende fyrster af den Holsten-Gottorpske mandslinje til, at de enten ligeledes nu eller de mindreårige strax efter opnået myndighedsalder i lige måde højtidelig vil give afkald på nævnte del af hertugdømmet Slesvig

(Tysk).

Storfyrst Poul af Ruslands renunciationsakt

1773, ²⁹/31 maj.

1773 Vi Poul, af guds nåde kejserlig kronprins osv. gøre herved vitterligt.

Eftersom det i den 1. artikel af det niellem den russiske kejserinde Catharina II, vor højtærede fru moder, hds. majestæt og nåde, og hans kgl. majestæt af Danmark og Norge sluttede under dato Moskau d. ^{29. septbr.}_{10. october} 1767 og under dato København d. ¹⁹/30 november s. a. ratificerede foreløbige traktat blev lovet af hds. kejserlige majestæt over alle Russer imod forskællige af hs. kgl. danske majestæt påtagne forpligtelser (übernommene præstanda) at anvende alle sine bona officia overfor os, såsnart vi havde nået vor myndighedsalder, til at vi i egen person på det mest bindende vilde give afkald på den af Danmarks krone okkuperede forhenværende højfyrtelige andel af hertugdømmet Slesvig for os, vore arvinger og samtlige efterkommere og udstede en højtidelig renunciationsakt desangående, og

Da vi nu efter moden overvejelse under d. d. i alle punkter formelig har tiltrådt og ratihaberet bemeldte foreløbige traktat og desuden er fast besluttede på at opfylde den i dette punkt,

Så giver vi herved på det højtideligste og kraftigste afkald, og frasiger os her ved i kraft af dette med velberåd hu og velbetænk for os, vore arvinger og descendenter al til hertugdømmet Slesvig og særlig til den forhenværende fyrstelige andel af samme, øen Femern, samt al til det Slesvigske hørende deraf afhængige eller dertil regnede lande, hidtil haft eller fremtidig os tilfældende ejendomsret og andre rettigheder, fordringer, tiltale og krav, hvad de end monne hedde, og ville som følge deraf ikke blot, at hs. kgl. majestæt af Danmark, Norge og hans kgl. kronarvinger fra nu af og til evig tid fuldt ud og uforstyrret må eje, indehave, nyde og nytte hele det før omtalte hertugdømme Slesvig med al dets ovenformævnte tilliggende og tilhørende, uden at der af nogen og allermindst af os eller vore arvinger og descendenter gøres fordringer, indsigelser, krav og forhindring derpå, men vi forpligter os herved også for samme formåls skyld for os, vore arvinger og descendenter på det mest bindende til hverken selv på nogen som helst måde at gøre eller handle mod denne vor velbetænkte frasigelse eller tillade, at der af andre handles eller gøres mod samme. I hvilken hensigt vi da fremdeles herved for os, vore arvinger og descendenter udtrykkelig erklærer for hævede og magtesløse og ville, at de af enhver skal betragtes som sådanne, alle tidligere testamenter, dispositioner, overenskomster, forlig, fredslutninger og garantier, og hvad de nu end hedde, der enten er trufne, stipulerede eller indgæede af vore fyrstelige forfædre selv eller af andre til fordel for dem, for såvidt disse er i modstrid med denne vor frasigelse, dens ordrette indhold og betydning, således at disse og i særdeleshed den af vor stamherre, afdøde hertug Johan Adolf til Slesvig-Holsten højsalig, ihukommelse, i anledning

af fremtidig succession under 9. januar 1608 gjorde disposition og forordning¹⁷⁷⁾ aldrig skal kunne blive anvendt til at afkræfte eller forandre nærværende fravigelse eller skal kunne påberåbes derimod (Tysk).

Trykt i Danske Traktater 1751—1800. Udg. af Udenrigsministeriet, Kbh 1882. S. 232 og 346—48.

Det åbne brev.

I striden mellem dansk og tysk skød spørgsmålet om arvefølgen i hertugdømmerne¹⁸⁴⁶ sig efterhånden i forgrunden. På hertugen af Augustenborgs foranledning udgav den unge tyske jurist Samwer 1844 »Die Staatserbfolge der Herzogthümer Schleswig und Holstein«. (Hambg.), der tilkendte Augustenborgerne arveretten til disse lande, og som et slags modtræk stillede Algreen Ussing i Roskilde stænder et andragende om: »At hs. maj. kongen på en høitidelig måde vil bringe til undersåtternes kundskab, at det danske monarchie: det egentlige Danmark, hertugdømmerne Slesvig og Holsten samt hertugdømmet Lauenburg, er et eneste uadskilleligt rige, der gaar i udelelig arv efter kongelovens bestemmelser, og at allerhøistsamme vil vide at træffe de fornødne foranstaltninger til for eftertiden at standse ethvert foretagende fra undersåtternes side, der gaar ud på at løse forbindelsen imellem de enkelte statsdele«. (Stændertidende for Østifterne. 1844. I. S. 414—15).

Forslaget blev velvillig modtaget af regeringen, og i vinteren 1845 nedsattes der en kommission med det formål at undersøge arvefølgen. Den bestod af udenrigsministeren H. Reventlow-Criminil, gesandten ved forbundsdagen Pechlin, direktøren i udenrigsministeriet og kongens privatsekretær Adler. Den afsluttede sine møder i juni 1846, og kongen resolverede nu, at der på grundlag af dens betænkninger skulde udstedes et åbent brev, hvis affattelse overdroges den senere minister P. G. Bang.

1846, 8. juli.

Vi Christian den ottende osv. gjøre vitterligt: Ved mangfoldige kjendsgjeringer er det kommet til vor kundskab, at der hos mange af vore undersåtter herske uklare og urigtige forestillinger om successionsforholdene i monarchiet, og at disse forestillinger benyttes til at fremkalde uro og bekymring for det fælles fædrelands fremtid, hvis engang efter forsynets villie vort kongelige husets mandsstamme skulde uddøe, hvorved tillige fremkaldes og næres en bitter stemning mellem de forskjellige landsdeles beboere. Vi have derfor anseet det for vor landsfaderlige pligt at lade ved en dertil efter vor allerhøieste befaling sammentrædt commission gjennergåe alle, disse arveforhold vedkommende acter og documenter, som have kunnet tilveiebringes, og iøvrigt foretage en nøiagtig og grundig undersøgelse af samtlige herhen hørende forhold. Efter at denne undersøgelse er tilendebragt, og derpå foredraget for os i vort geheime statsråd og af os overveiet, have vi fundet det tilfulde stadfæstet, at ligesom arvefølgen i det for den danske krone ved tractater erhvervede hertugdømme Lauenborg er utvivlsom, således er samme kongelovens arvefølge for hertugdømmet Slesvig ifølge patentet af 22. august 1721 og derpå følgende arvehyl-
ding, ligesom endelig også ifølge de af England og Frankrig under 14. juni og 23. juli 1721 udstedte garantier og de med Rusland afsluttede tractater af

1846 22. april 1767 og 1. juni 1773 i fuld kraft og gyldighed. Vor faste forvisning om, at dette er grundet i ret og sandhed, og vor overbevisning om, at vi ei tør opsætte at modvirke de skadelige følger af de urigtige og falske anskuelser, som i så henseende stadigen udbredes inden selve monarchiets grændser, have bevæget os til ved dette vort åbne brev for samtlige vore troe undersætter at kundgjøre denne vor forvisning om samtlige vore kongelige arvesuccessors arveret til hertugdømmet Slesvig, som vi og vore efterfølgere på den danske throne ville anse som pligt og kald at opretholde.

Derimod er det af fornævnte undersøgelse fremgaaet, at der med hensyn til enkelte dele af hertugdømmet Holsteen ere forhold tilstede, som hindre os fra med samme bestemthed at kunne udtale os om samtlige vore kongelige arvesuccessors arveret til dette hertugdømme. Idet vi imidlertid allernådigst forsikre alle vore troe undersætter og navnlig hertugdømmet Holsteens beboere, at vore bestræbelser uafsladeligen have været og skulle blive rettede på at fjerne berørte hindringer og tilveiebringe en fuldstændig anerkjendelse af den samlede danske stats integritet, så at de under vort scepter samlede landsdele ei nogensinde skulle adskilles, men bestandigen forblive tilsammen i deres nærværende forhold og med de dem hver for sig tilkommende rettigheder, således ville vi navnlig herved forvisse vore troe undersætter i hertugdømmet Slesvig om, at det ei ved dette åbne brev er tilsigtet på nogen måde at træde dette hertugdømmes selvstændighed, således som denne hidtil af os er erkjendt, for nær, eller at gjøre nogen forandring i de øvrige forhold, som for tiden forbinde samme med hertugdømmet Holsteen, hvorimod vi meget mere herved gjentage vort tilsagn om fremtidigen som hidtil at ville beskytte vort hertugdømme Slesvig i besiddelsen af de samme, som en, vel med vort monarchie uadskillelig forbunden, men tillige selvstændig landsdeel, tilkommende rettigheder.

Under vor kongelige hånd og segl.

Givet i vort geheime statsråd på vort slot Sorgenfri den 8. juli 1846.

CHRISTIAN R.

(L. S.)

FREDRIK, K. P. FREDRIK FERDINAND, STEMANN, A. W. MOLTKE, ØRSTED,

REVENTLOW CRIMINIL.

Ny Collegial-Tidende 1846 s. 521—22. Kommissionens betænkning sammesteds s. 553—76.

STATSAKTERNE FRA 1848 TIL 1864

ME^D EN REDEGØRELSE FOR INDHOLDET VED ALEX. THORSØE

Kgl. aabent Brev af 20. Januar 1848.

KONG Frederik VII tilkendegiver i et aabent Brev ved sin Tronbestigelse 20. Januar 1848, at han ikke alene vil fortsætte de af Kristian VIII begyndte Forbedringer i Forvaltningen, men at han ogsaa vil tilendebringe den af ham paatænkte Ordning af Statens offentlige Forhold. —

Kgl. Reskript af 28. Januar 1848.

Ved et Reskript af 28. Januar 1848 bebuder Kongen Indførelsen af en Forfatning, der med Opretholdelsen af de enkelte Landsdeles Selvstændighed skal sammenknytte dem til et velordnet Hele. Kongen tilsigter i det Øjemed at indføre fælles Stænder for Kongeriget Danmark og Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, der til visse Tider og med bestemte Mellemrum skulle forsamle sig afvekslende i Kongeriget og i Hertugdømmerne, idet de møde i lige Antal fra hint og fra disse. Den fælles Stænderforsamling skal have besluttende Medvirkning ved Forandringer i Skatterne og ved Finansbestyrelsen, samt ved Udgivelsen af Love, der angaa Kongerigets og Hertugdømmernes fælles Anliggender. Denne Stænderforfatning, der skal indføres af fri kongelig Magtfuldkommenhed, medfører ingen Forandring i Henseende til Provinsialstænderne i Kongeriget og Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, ligesaa lidt som den berører disse Hertugdømmers nuværende Forbindelse eller Hertugdømmerne Holstens og Lauenborgs Forhold til det tyske Forbund. Endelig skal den fælles Forfatningslov indeholde passende Bestemmelser til Beskyttelsen saavel af det danske som af det tyske Sprng i Hertugdømmet Slesvig. Forinden Fællesforfatningen faar Lovskraft skal den overvejes af erfarne Mænd, hvoraf den ene Halvdel er fra Kongeriget, den anden Halvdel fra Hertugdømmerne, idet Valgene foretages dels af Kongen, dels af Stænderforsamlingerne, dels af forskellige Korporationer i Kongeriget og i Hertugdømmerne.

Kongens Svar af 24. Marts 1848 til en Deputation fra Hertugdømmerne.

Holstenske og slesvigske Stænderdeputerede, som 18. Marts 1848 ere forsamlede i Rendsborg, afsende til Kongen en Deputation, der andrager om Oprettelsen af en konstitutionel Stat Schleswig-Holstein, som skal indlemmes i det tyske Forbund. I sit Svar af 24. Marts erklærer Kongen for Slesvigs Vedkommende, at han hverken har Ret, eller Magt, eller Vilje til at indlemme Hertugdømmet i det tyske Forbund. Denimod vil han styrke Slesvigs uopløselige Forbindelse med Danmark ved en fælles, fri Forfatning; men ved Siden deraf vil han kraftigt beskærne Slesvigs Selvstændighed ved udstrakte provinsielle Institutioner, navnlig en egen Landdag og særskilt Forvaltning.

Kgl. Proklamation af 27. Marts 1848 til Slesvigerne.

I en Proklamation af 27. Marts 1848 til Slesvigerne erklærer Kongen, at han har opgivet Haabet om at kunne samle hele Staten til en forfatningsmæssig Enhed. Der-

- 1848 imod tilsiger han Slesvigerne, at de nu i Forening med Danmark og ved deres egen Medvirkning skulle faa en fri, folkelig Forfatning. Deres Selvstændighed som Slesviger skal, ved Siden af den fælles Forfatning, sikres ved egen Landdag, egen Administration, egne Domstole, ligelig Andel i Statsafgifter i Forhold til Folkemængden, retfærdig Anvendelse af Statsindtægternes Overskud, samt det tyske og det danske Sprogs Ligeberettigelse baade i Rigsforsamlingen og i Landdagen.

Kgl. Kundgørelse af 4. April 1848.

Som en Følge af det selsvigholstenske Oprør og Konstitueringen af en provisorisk Regering for Hertugdømmerne i Kiel hævedes Reskriptet af 28. Januar ved en kongelig Kundgørelse af 4. April 1848, der samtidig indkaldte de raadgivende Provinsialstænder for Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Slesvig. Disse skulde afgive Betænkninger, dels om Sammenkaldelsen af en Rigsforsamling til Drøftelse af Forslag om en Fællesforfatning og en Omorganisation af Stænderinstitutionen, dels om Udkastet til en Valglov til en saadan Rigsforsamling.

Grundlov af 5. Juni 1849 for Danmarks Rige.

- 1849 Grundloven af 5. Juni 1849, der tilvejebragtes ved en fuldstændig Overenskomst mellem Kongen og Rigsforsamlingen, udstedtes for Danmarks Rige, hvorved forstodes Kongeriget Danmark, Hertugdømmet Slesvig, Island og Færøerne. Men da Hertugdømmet paa Grund af Begivenhederne ikke havde været repræsenteret i Rigsforsamlingen, toges i Grundlovens Indledning det Forbehold, at alt, hvad der vedkom Hertugdømmet Slesvigs Stilling, skulde bero indtil Fredens Afslutning.

Protokol ved Vaabenstilstands-Konventionen 10. Juli 1849.

I den Protokol, der undertegnedes i Berlin 10. Juli 1849 med Vaabenstilstands-Konventionen, hed det i den første Artikel: Hertugdømmet Slesvig skal have en særegen Forfatning, for saa vidt angaar dets lovgivende Magt og indre Bestyrelse, uden at være forenet med Hertugdømmet Holsten, og saaledes, at den politiske Forbindelse, som knytter Hertugdømmet Slesvig til den danske Krone, lades urørt. Den fjerde Artikel bestemte, at Kongen i Anledningen af de Tvivl, der vare rejste med Hensyn til Arvefølgen, straks efter den endelige Fred vilde tage Initiativet til Forslag, som gik ud paa at ordne denne Arvefølge efter fælles Overenskomst med Stormagterne.

Fredstraktaten i Berlin af 2. Juli 1850.

- 1850 Da Fredsunderhandlingerne i Berlin ikke førte til Enighed, afsluttedes der 2. Juli 1850 mellem Kongen af Danmark og Kongen af Preussen, hvilken sidste handlede i eget og i det tyske Forbunds Navn, en saakaldt *simpel* Fred. I Fredstraktatens Artikel II bestemtes, at alle mellem Danmark og det tyske Forbund afsluttede Traktater og Overenskomster paany vare satte i fuld Kraft. I Artikel III forbeholdt de høje kontraherende Parter sig alle de Rettigheder, der gensidig tilkom dem før Krigen.

Kgl. Manifest af 14. Juli 1850 til Hertugdømmerne.

I et Manifest, som Kongen 14. Juli 1850 udstedte til Hertugdømmerne, gav han Tilsagn om, at han ikke tilsigtede nogen Indlemmelse af Hertugdømmet Slesvig i

Kongeriget Danmark. Han lovede, at saavel den tyske som den danske Nationalitet i 1850 Hertugdømmet skulde erholde de ønskede Garantier. Han vilde, hvis Fjendtligheder fra Holstens Side ikke hindrede det, uopholdelig sammenkalde ansete Mænd fra Hertugdømmet Slesvig, Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Holsten for at høre deres Mening angaaende Ordningen af Hertugdømmet Slesvigs Forhold til Kongeriget Danmark paa den ene og til Hertugdømmet Holsten paa den anden Side. — I en Proklamation af samme Dato til Slesvigerne meddelte Kongen, at han midlertidig havde overdraget den civile Styrelse af Hertugdømmet til F. F. Tillisch som overordentlig Regeringskommissær, der skulde forvalte Landet i Kongens Navn. Marts 1851 udnævntes Tillisch til Minister for Slesvig, ansvarlig overfor Kongen og til Medlem af Statsraadet som ansvarshavende Minister.

London-Protokollen af 2. August 1850.

Den 2. August 1850 underskrevs i London af Danmark, Frankrig, Storbritannien, samt Sverrig og Norge en Protokol, i hvilken de nævnte Magter enstemmig udtalte Ønsket om, at det under Hs. danske Majestæts Herredømme for Tiden forenede Besiddelsesomraade maatte blive opretholdt i sin Helhed. De bifaldt de Betragtninger, som bestemte Kongen til for visse Tilfældes Skyld at ordne Arvefølgen i det kongelige Hus, og de forbeholdt sig at give den trufne Ordning et Pant paa Varighed ved en europæisk Anerkendelsesakt. — 23. August tiltraadte Østrig de i Protokollen udtalte Principer, dog under Forbehold af, at de ikke gjorde noget Skaar i det tyske Forbunds Rettigheder. Fra Preussens Side fandt Protokollen ikke Tilslutning.

Kgl. Reskript af 28. April 1851 om Notabelforsamlingen.

I Overensstemmelse med det Løfte, Kongen havde givet i Manifestet af 14. Juli 1850, sammenkaldtes ved kongelige Reskripter af 28. April de »ansete Mænd« eller de saakaldte Notabler, der traadte sammen i Flensborg 14. Maj 1851. De vare 21 i Tallet, idet Slesvig havde 9 Repræsentanter, Kongeriget og Holsten 6 hver. Det af Regeringen forelagte Udkast til Monarkiets Organisation, det saakaldte Notabelprojekt, indeholdt for Slesvigs Vedkommende følgende Bestemmelser: Lovgivningsspørgsmaal, der angik det danske Monarkis fælles Anliggender, Told- og Postvæsnet derunder indbefattet, skulde foreløbig behandles af et Udvalg, hvortil Danmarks-Slesvigs Rigsdag og Hertugdømmerne Holstens og Lauenborgs Landdage sendte et lige stort Antal Medlemmer. De af Udvalget vedtagne Indstillinger skulde derpaa forelægges de nævnte særlige Repræsentationer til Beslutning; men opnaaedes ikke Enighed, skulde det forblive ved det bestaaende. Til Monarkiets Fællesudgifter skulde hvert Hertugdømme yde et Bidrag, der var afpasset efter det numeriske Forhold, hvori dets Befolkning stod til hele Statens Folkemængde. Hertugdømmet Slesvig skulde have egen besluttende Landdag, samt særskilt ministeriel og lokal Forvaltning; men foruden dets berørte Deltagelse i de for hele Monarkiet fælles Anliggender, skulde det have Hærfællesskab med Kongeriget. Slesvig og Danmark skulde for alle Fællessager have en fælles Repræsentation, idet den slesvigske Landdag til slige Spørgsmaals Afgørelse skulde træde sammen med Kongerigets Rigsdag. De for Slesvig og Holsten bestaaende ikke-politiske Fællesinstitutioner skulde fremdeles bevares. — Dette Notabelprojekt bortfaldt, da Notablerne 17. Juli 1851 gik fra hinanden uden at have opnået Enighed.

Dansk udenrigsministeriel Depeche af 6. December 1851.

- ¹⁸⁵¹ I et Tillæg til den identiske Depeche, som Udenrigsminister C. A. Bluhme 6 December 1851 sendte det østerrigske og preussiske Kabinet, udtalte han sig saaledes om den fremtidige Organisation af det danske Monarkies Forfatningsforhold: Kongen, skrev han, vilde ad lovlig og forfatningsmæssig Vej, nemlig: gennem de raadgivende Stænder i hvert Hertugdømme især og for Kongerigets Vedkommende gennem Beslutninger af dets Rigsdag, søge at tilvejebringe en organisk og ligelig Forbindelse af samtlige Statsdele til et samlet Monarki. Det var ikke Kongens Hensigt at indlemme Hertugdømmet Slesvig i Kongeriget eller foretage dertil sigtende Skridt, men heller ikke kunde han samtykke i noget, der vilde føre til en Sammensmeltning af Holsten og Slesvig eller til en nærmere Forbindelse mellem disse Hertugdømmer indbyrdes end mellem hvert især af dem og Kongeriget Danmark. Det hidtidige Fælleskab mellem Slesvig og Holsten i Henseende til Forvaltning og Retspleje skulde bortfalde, medens visse Fællesinstitutioner enten af ikke-statsretslig eller af privatretlig Natur skulde bevares. Monarkiets Fællesanliggender skulde bestyres af Fællesministre, men Slesvig og Holsten skulde hvert have en særskilt Minister for de indre Anliggender. Kongens Statsraad skulde bestaa af samtlige Ministre, der alle havde lige Stemme, naar Sagen angik Monarkiet i det Hele. — Det østerrigske Kabinet's Svar var dateret den 26. December 1851. Kejseren, hed det deri, forventede, at Kongen med Hensyn til Monarkiets fremtidige Organisation og til Statsforretningernes midlertidige Ledelse vilde ved passende Foranstaltninger opretholde den de forskellige Landsdele tilkomende Stilling som Dele af et Hele, i hvilket ingen Del var den anden underordnet.

Kgl. Kundgørelse af 28. Januar 1852.

- ¹⁸⁵² Den danske Rigsdag havde December 1851 vedtaget en Dagsorden, hvori den udtalte Haabet om, at den endelige Organisationsplan for Monarkiet ikke vilde medføre Genoprettelsen af de slesvigske Provinsialstænder, at den ikke vilde genoprette den administrative eller judicielle Forbindelse mellem Slesvig og det tyske Forbundsland Holsten, og at den ikke vilde opgive den af Kongen lovede og i Grundloven beholdte konstitutionelle Forbindelse mellem Danmark og Slesvig. I Modsætning til denne Dagsorden, der gik ud paa Oprettelsen af en Eiderstat, opstillede Regeringen i Kundgørelsen af 28. Januar 1852 en fremtidig Helstat, idet Monarkiets forskellige Dele skulde forbindes til et velordnet Hele. Indtil Indførelsen af en Fællesforfatning skulde de fælles Anliggender bestyres ved fælles Autoriteter. Udenrigsministeriets, Krigsministeriets, Marineministeriets og Finansministeriets Virkekreds skulde udstrækkes til hele Monarkiet. Hertugdømmerne Slesvig og Holsten-Lauenborg skulde hvert have sit Ministerium. Men Sager, der angik de for de to Hertugdømmer fælles ikke-politiske Indretninger og Anstalter, navnlig: Universitetet i Kiel og Riddereskabet, skulde behandles kollegialt af den slesvigske og den holstenske Minister. Disse to Ministre, der skulde have Sæde i Gehejme Statsraadet, skulde alene være Kongen ansvarlige for deres Embedsførelse. Den danske Grundlov skulde opretholdes, men Provinsialstænderne i Slesvig og Holsten skulde ad forfatningsmæssig Vej faa en saadan Udvikling, at hvert af de to Hertugdømmer erholdt en stændersk Repræsentation med besluttende Myndighed. Endelig bebudedes et fælles Toldsystem for hele Monarkiet, hvorfor der vilde blive taget Skridt til Ophævelsen af Toldlinien ved Ejderen. — Denne Kundgørelse meddeltes Kabinetterne i Wien og Berlin sammen med en identisk Depeche af 29. Januar 1852. I denne erklærede Kongen, at han

erkendte, at den i den østerrigske Depeche af 26. December 1851 indeholdte Opfat-¹⁸¹² telse af hans Hensigter stemte overens med hans egen, saavel i Almindelighed som navnlig, hvad Slesvigs Ikke-Incorporation i Kongeriget angik. — Den tyske Forbunds- dag anerkendte 29. Juli 1852 Januarkundgørelsen for Holstens og Lauenborgs Vedkommende som stemmende med Forbundets Love og Rettigheder.

Protokollen i Warschau af 5. Juni 1851.

Ved en i Warschau 5. Juni 1851 undertegnet Protokol enedes Kongen af Danmark og Kejseren af Rusland, med Hensyn til Arvefølgen i det danske Monarki, om en Kombination, der med Udelukkelse af Kvinderne kaldte Mandsstammen alene til Arv i alle de Lande, som vare forenede under den danske Konges Scepter. Den eventuelle Arveret til hele det danske Monarki skulde overdrages Prins Kristian af Glücksborg og hans mandlige Afkom, efter at Kognaterne havde frasagt sig deres Arveret, og Kejseren til Fordel for den nævnte Prins havde givet Afkald paa sine eventuelle Rettigheder til at arve den største Del af det tidligere Lehnshertugdømme Holsten. — 18. Juli 1851 gave Landgrevinde Charlotte af Hessen, Kong Kristian VIII's Søster, og hendes Søn, Prins Frederik af Hessen, ved Renunciations-Akter Afkald paa deres eventuelle Arveret efter Kongeloven til Fordel for Prinsens Søster, Prinsesse Louise, der samme Dag overførte sin Arveret paa sin Ægtefælle, Prins Kristian af Glücksborg. Den danske Regering opfordrede derefter de fem Stormagter og Sverrig-Norge til at give Bevarelsen af det danske Monarkis Integritet en ny Stadfestelse ved at anerkende nævnte Prins og hans mandlige Afkom i Ægteskabet med Prinsesse Louise som præsumptive Arvinger til den danske Trone. Dette skete ved en Traktat, der 8. Maj 1852 afsluttedes i London mellem Danmark, Østerrig, Frankrig, Storbritannien, Preussen, Rusland, samt Sverrig og Norge. De kontraherende Magter, der anerkendte Opretholdelsen af det danske Monarkis Integritet som et permanent Princip, forpligtede sig til at tage de yderligere Opfordringer under Overvejelse, som Kongen af Danmark maatte finde for godt at lade udgaa til dem, dersom der blev overhængende Fare for, at Prins Kristians mandlige Afkom med Prinsesse Louise skulde uddø. I et kongeligt Budskab af 4. Oktober 1852 opfordrede Frederik den Syvende den danske Rigsdag til at give sit Samtykke til den trufne Ordning. Efter at den forenede Rigsdag havde tiltraadt Regeringsforslaget med det forfatningsmæssige Flertal, udstedte Kongen 31. Juli 1853 den nye Tronfølgelov for det danske Monarki, der var underskrevet af Arveprins Ferdinand og samtlige Ministre. Hermed bortfaldt altsaa Kongelovens Arvefølgeorden.

Forordning af 15. Febr. 1854 ang. Slesvigs Forfatning.

15. Februar 1854 udstedtes Forordning angaaende Hertugdømmet Slesvigs Forfat-¹⁸¹⁴ ning. I dennes almindelige Bestemmelser erklæredes Hertugdømmet Slesvig for et uadskilleligt Tilbehør af den danske Krone. I Henseende til Arvefølgen i Hertugdøm- met var Tronfølgeoven af 31. Juli 1853 Rettesnoren.

Forordning af 26. Juli 1854 om det danske Monarkis Fællesanliggender.

26. Juli 1854 udstedte Kong Frederik VII af kongelig Magtfuldkommenhed i Over- ensstemmelse med den i Kundgørelsen af 28. Januar 1852 udtalte Hensigt en For- ordning om det danske Monarkis Forfatning for dets Fællesanliggender. I Følge den

- ¹⁸⁵⁴ skulde Fællesrepræsentationen eller Rigsraadet, der væsentligt kun var raadgivende, bestaa af halvtreds Medlemmer, hvoraf Kongen valgte de tyve, Landsdelenes Repræsentationer de øvrige. Blandt disse tilkom det Hertugdømmet Slesvigs Stænderforsamling at vælge fem. Blandt de tyve Medlemmer, Kongen udnævnte, skulde tre være bosatte i Hertugdømmet Slesvig. Til Dækning af det Beløb, hvormed Monarkiets Udgift oversteg dets Indtægt, skulde Slesvig bidrage 17 Procent.

Forfatningslov af 2. Oktober 1855 for det danske Monarki.

- ¹⁸⁵⁵ 2. Oktober 1855 traadte en ny Forfatningslov for det danske Monarkis Fællesanliggender i Kraft. Forfatningsloven var først vedtagen af den kongevalgte Del af det ved Juliforfatningen 1854 skabte Rigsraad og derpaa meddelt den danske Rigsdag til Efterretning, hvilken da besluttede, at Grundlovsbestemmelsen af 29. August 1853, hvorved Junigrundloven indskrænkedes til Kongerigets særlige Anliggender, skulde træde i Kraft samtidig med Fællesforfatningen. Denne havde en konstitutionel Karakter, idet der var tillagt Rigsraadet besluttende Myndighed. Af dets firsindstyve Medlemmer valgte Kongen de tyve, hvoraf tre skulde være bosatte i Hertugdømmet Slesvig. Blandt de tredive Medlemmer, der fremgik af Landsrepræsentationernes Valg, skulde den slesvigske Stænderforsamling vælge fem. Blandt de tredive Rigsraader, der valgtes umiddelbart af Befolkningen, vare fem Repræsentanter for Slesvig. Valgbar var enhver 25 aarig, uberygget Mand, der havde Indfødsret og Raadighed over sit Bo. Valgret ved de umiddelbare Valg havde enhver valgbar Mand, der i det sidste Aar havde svaret i direkte Skat til Staten eller Kommunen 200 Rdlr. eller godtgjort at have haft en ren Aarsindtægt af 1200 Rdlr. Rigsraadets Bevillingsmyndighed begrænsedes ved et Normalbudget, der, indtil et saadant kunde fastsættes ved Lov, foreløbig bestemtes af Kongen ved Forordning af den 28. Februar 1856. Til Dækning af Monarkiets Underskud faldt 17 Procent paa Slesvig.

Forordningen af 6. November 1858.

- ¹⁸⁵⁸ 11. Februar 1858 vedtog den tyske Forbundsdag en Beslutning, hvori den erklærede, at den ikke kunde erkende Fællesforfatningen af 1855 som bestaaende i forfatningsmæssig Virksomhed for Holstens og Lauenborgs Vedkommende. Hovedmotivet til denne Forbundsbeslutning var den Omstændighed, at den danske Regering trods Tilsgagnet i Depechen af 6. December 1851 ikke havde tilvejebragt Fællesforfatningen ved Medvirkning af de to Hertugdømmers Stænderforsamlinger. Ved Kundgørelse af 6. November 1858 ophævedes da Fællesforfatningen af 2. Oktober 1855 for Holstens og Lauenborgs Vedkommende. Men for Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Slesvig vedblev den at bestaa i usvækket Virksomhed. — Efter Holstens og Lauenborgs Udskilning af Fællesforfatningen fastsattes ved Lov af 8. Februar 1862, at der til Vedtagelsen af en gyldig Rigsraadsbeslutning, der tidligere betingedes af 41 Stemmer, nu kun udkrævedes 31.

Kundgørelsen af 30. Marts 1863.

- ¹⁸⁶³ Tyskland drog under det diplomatiske Noteskifte med Danmark Slesvig mere og mere ind i Forhandlingerne, idet det bestred Retsgyldigheden af det bestaaende dansk-slesvigske Rigsraad. Den danske Regering gjorde gældende, at Slesvig udelukkende var et dansk Land, der ikke hørte til Forbundet, og at Danmark med Hensyn til dens Organisation og Administration ikke var forpligtet overfor Forbundet ved nogen Traktat eller Overenskomst. Fra Tysklands Side svarede, at Forbundet vistnok ikke

havde Ret til at blande sig i Slesvigs indre Anliggender; men fordi Slesvig ikke udgjorde en Del af det tyske Forbund, var Danmark ikke derfor fritaget for at opfylde de internationale Forpligtelser, der med Hensyn til Hertugdømmet Slesvig vare fastsatte mellem det og Forbundet. Opinionen i Kongeriget udtalte sig med stigende Styrke imod, at Holstens Forhold til de øvrige Dele af Monarkiet ordnedes saaledes, at Danmarks Rige bragtes i Afhængighed af Tyskland, og den erklærede sig rede til at hævde Kongerigets og Slesvigs konstitutionelle Forening. Man vilde, at den for Danmark og Slesvig bestaaende Fællesforfatning skulde usvækket opretholdes og yderligere udvikles. Tyskland paa sin Side fordrede, at Fællesforfatningen af 1855, hvilken det betragtede som indført paa ulovlig Vis, skulde ophæves for hele Monarkiet. Et Udkast til en ny Fællesforfatning skulde forelægges de enkelte Landsdeles Repræsentationer til Vedtagelse; men dette Udkast maatte ikke hvile paa Principet om Repræsentation efter Folketallet. Med Hensyn til de to Nationaliteters Stilling i Slesvig skulde Tilstandene fra før 1848 genoprettes, hvorefter der, under den slesvigske Stænderforsamlings Medvirksomhed, skulde træffes en ny Ordning af Sprogforholdene. Overfor disse Fordringer tog den danske Regering Stilling ved Udstedelsen af Kundgørelsen af 30. Marts 1863. Denne Akt hvilede paa Erkendelsen af de store Vanskeligheder ved at tilvejebringe Overensstemmelse mellem Rigsraadet og Stænderne i Holsten og Lauenborg, der efter det Kompetencekrav, Tyskland stillede for disse, tilmed vilde kunne standse Udviklingen i den øvrige Del af Monarkiet ved at nægte de til Statsstyrelsen nødvendige Midler. Ved Kundgørelsen, der officielt betegnedes som Bekendtgørelse angaaende Hertugdømmet Holstens Forfatningsforhold, konstitueredes da et selvstændigt Danmark-Slesvig med et ved Siden staaende selvstændigt Holsten, mellem hvilke to visse Anliggender vedbleve at være fælles, indtil Uoverensstemmelse om disse medførte Fællesskabets Ophævelse gennem derom vedtagne Love. Ligesom det herefter ikke skulde kunne staa i den holstenske Stænderforsamlings Magt at forhindre, at en af Rigsraadet vedtagen og af Kongen stadfæstet Lov traadte i Kraft i Danmark og Slesvig, saaledes skulde ogsaa en af de holstenske Stænder billiget Lov kunne udgaa for Hertugdømmet Holsten, uden at en ligelydende Lov samtidig indførtes i det øvrige Monarki.

Grundlov af 18. November 1863 for Danmark og Slesvig.

Supplementet til Martskundgørelsen dannede Grundloven af 18. November 1863 for Kongeriget Danmarks og Hertugdømmet Slesvigs Fællesanliggender, ved hvilken ikke en Tøddel i Slesvigs særskilte Forfatning forandredes. I Følge den nye Grundlov bestod Rigsraadet af et Folkething paa 130 Medlemmer, hvoraf de 29 vare Repræsentanter for Slesvig, og Valgretbestemmelserne vare de samme som til den danske Rigsdags Folkething. Landstinget bestod af de myndige kgl. Prinser og 75 valgte Medlemmer, hvoraf de 50 valgtes ved umiddelbare Valg i større Kredse efter Rigsraadsvalgloven af 1855, medens 25 udnævntes af Kongen. Rigsraadet var væsentligt udrustet med den samme Myndighed som Kongerigets Rigsdag. Til Vedtagelsen af gyldige Beslutninger udkrævedes kun Tilstedeværelsen af en Tredjedel af Medlemmerne. Normalbudgetet af 1856 skulde beholdes, indtil et nyt Budget vedtoges. Finansielle Love skulde indbringes samtidigt i begge Thing. Til Dækning af de Bæleb, hvormed Kongerigets og Slesvigs Udgifter overskred Indtægterne, skulde Slesvig udrede 20,00 pCt. Naar Rigsraadet vedtog en Lov angaaende et med Holsten fælles Anliggende, der nødvendig forudsatte en fælles Lovgivning, men med den udtrykkelige Betingelse, at en tilsvarende Lov samtidig udstedtes for Holsten, kunde Kongen ikke stadfæste hin Lov, før Betingelsen var opfyldt. Men knyttedes der ikke slig Betingelse til en saadan Lov, og Kongen stadfæstede den, blev dens Genstand et

- ¹⁸⁶¹ Fællesanliggende for Kongeriget og Slesvig alene. Forandringer i Grundloven kunde kun vedtages, naar over Halvdelen af hvert Things samtlige Medlemmer stemte for dem. Den nye Grundlov for Danmarks og Slesvigs Fællesanliggender skulde træde i Kraft den 1. Januar 1864. Stadfæstelsen af Novemberforfatningen blev Kong Kristian den Niendes første store og betydningsfulde Regeringshandling.

Patent af 4. December 1863 om Ophævelsen af Martskundgørelsen.

4. December 1863 udstedte den danske Regering et Patent, ved hvilket Bekendtgørelsen af 30. Marts 1863 angaaende Hertugdømmet Slesvigs Forfatningsforhold sattes ud af Kraft. Regeringen gav her efter for et Tryk fra Englands og Frankrigs Side, idet de to Magter henviste til, at Bekendtgørelsen af 30. Marts 1863 var nævnt som et Hovedmotiv til den tyske Forbundsdays Beslutning af 1. Oktober 1863 om Forbundsexecution i Hertugdømmerne Holsten og Lauenborg.

Freden i Wien af 30. Oktober 1864.

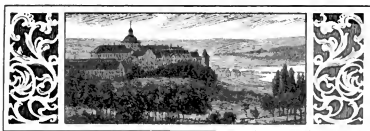
- ¹⁸⁶⁴ Ved den Fredstraktat, som den 30. Oktober 1864 afsluttedes i Wien mellem Kongen af Danmark paa den ene Side og Kejseren af Østerrig og Kongen af Preussen paa den anden, gav Hs. danske Majestæt Afkald paa alle sine Rettigheder til Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg til Fordel for de nævnte to Monarker.

TREDJE AFSNIT

INDHOLD

DET DANSKE FOLKESPROG I SØNDERJYLLAND.
AF P. K. THORSEN. — DE SLESVIGSKE SPROG-
FORHOLD OG DEN DANSKE SPROGORDNING
1850—52. AF P. LAURIDSEN

DET DANSKE FOLKESPROG I SØNDERJYLLAND

SØNDERJYLLAND har fra gammel Tid været beboet af tre Folkestammer: *Danskerne (Jyderne)*, *Friserne* og *Tyskerne (Nedersaxerne)*. Det tyske Sprog har bredt sig ud over sine oprindelige Nordgrænser paa Bekostning af det danske og frisiske. Allerede i Middelalderen træffes nedertysk Skriftsprog i danske og frisiske Egne, og efter Reformationen blev det Kirkesprog i Sønderjyllands sydlige Halvdel. Om dette skete strax, allevegne samtidig, eller om Sproget først Tid efter anden banede sig Vej, er aldrig tilfulde blevet opklaret. I det 17. Hundredeaar blev nedertysk Skrift- og Kirkesprog her som andensteds ved Myndighedernes Foranstaltning fortrængt af højtysk. Et frisk Skrift- og Kirkesprog vides ikke nogensinde at have existeret. I Sønderjyllands nordlige Halvdel blev Dansk Kirkesprog til en Linie fra Flensborg Fjord til Tønder, og her er Dansk Kirkesprog den Dag idag. Det gamle Skel mellem dansk og tysk Skrift-, Kirke- og Skolesprog har intet at gøre med Sønderjyllands Delinger; snarere hænger det sammen med Danmarks gamle Stiftsinddeling. Det falder nemlig sammen med Fyns og Ribe Stifters gamle Sydgrænser i Sønderjylland, idet Als hørte til Fyns Stift, og Ribe Stift omfattede den vestlige Del af det nordlige Sønderjylland [se Kortet i Haandbogens 6te Afsnit].

Men under alt dette holdt Dansk og Frisk sig lang Tid urokket som dagligt Omgangssprog Mand og Mand imellem. Det første Sted, hvor der høres om Tilbagegang, er Svans. Her var i Midten af det 17. Hundredeaar, efter hvad Caspar Danckwerth beretter i sin Beskrivelse af Hertugdømmerne, nedertysk Folkesprog trængt frem og brugtes ved Siden af Dansk.

Et mærkeligt Vidnesbyrd om Sprog- og Nationalitetsforholdene ved Danmarks Sydgrænse i første Halvdel af det 18. Hundredeaar have vi i Ulrich Petersens Beskrivelse af Slesvig By, der er bevaret i Haandskrift. Han var født der i Byen, hvor han boede som Privatmand. Han døde 1735, 79 Aar gammel.

Ulrich Petersen omtaler først Brugen af Høj- og Nedertysk i Slesvig By og fortæller derpaa, at Byens Indbyggere tale Angeldansk, naar de handle med Angelboerne, eftersom det danske Sprog begynder tæt indenfor Dannevirke i Byerne Skovby og Husby. Befolkningen blev for Spøg kaldt »Haledanskerne« (Die dritte alhier sehr übliche Sprache ist die Angeldänische Sprache, welcher sich die Bürger in dem Norderquartier dieser Stadt, als am Pferdemarkt und in der Michaelisgassen, wie auch das Gesinde mit den Leuten aus Angeln zu Kautffschlagen vielfältig bedienen. Massen die dänische Sprache in diesem Herzogthum gleich anfänget binnen dem grossen Wall Dennewerk zu Schowbuy und Husbuy und in den nächsten vor der Stadt belegenen Dörffern St. Jürgen, Klensbuy, Moldenitt, Berend, Nübel etc., von deren Nachbarschaft wir allhier das Prädicat von Steertdänen in aller Kurzweil führen müssen). Ogenavnet har vel skullet hentyde til, at Befolkningen her paa Stedet udgjorde den yderste Del af det danske Folkelegeme. Ulrich Petersen fortæller videre, at der ikke fra gammel Tid har været noget dansk Sprog i Brug paa Strækningen fra Slesvig til Rendsborg, hvor Ejderen gør Skel mellem det tyske Rige og Kongeriget Danmark, eller paa Strækningen fra Ekernefærde til Kiel, hvor dog Navnet Dänisch Wold viser, at Landet er dansk — desformelst at disse Grændseegne altid have været beboede af Holstenere.

Ulrich Petersen omtaler ikke Sprogforholdene Syd for Slien, og heller ikke fra senere Tider have vi tilforladelige Efterretninger om dansk Sprog i disse Egne. Men af den store Mængde danske Stedsnavne, der findes paa Strækningen fra Slesvig til Ekernefærde (Hadeby, Kosel og Borreby Sogne), saa vel som i hele Svans, [se Haandbogens 1ste Afsnit], ere vi berettigede til at slutte, at ogsaa her har den dansktalende Befolkning en Gang været kompakt. Det er i høj Grad sandsynligt, at i det nordligste Svans er det danske Sprog først helt forsvundet i sidste Halvdel af det 18 Hundredaar.

Ved Aar 1800 var Sønderjylland Nord for Slien og Dannevirke et rent dansk Bondeland. Derimod var Folkesproget i Flensborg nedertysk, og havde maaske været det alt i lang Tid. Vi vide ikke, hvor tidlig nedertysk eller, som man plejer at kalde det, plattysk Folkesprog har faaet Fodfæste i denne Stad. Paa Landet er der i det 19. Hundredaar sket store Forandringer. Plattysk har bestandig skudt sig længere og længere frem mod Nord.

Om det danske Folkesprog i Sønderjylland Nord for Slien og Dannevirke og dets Skæbne i den forgangne Tid vide vi ret god Besked. Der er givet Oplysninger derom af mange, baade lærde og ulærde, Præster og Lægfolk, Danske og Tyske, saavel af Mænd, der ere fødte og hjemmehørende i som udenfor Sønderjylland.

Adam Heinrich Lackmann (født 1694 i Lauenborg, Professor i Historie ved Kiels Universitet fra 1733 til sin Død 1754) var i en lang Aarrække optaget af Studier over Hertugdømmernes ældste Historie. En Del af Materialet til det paa tænkte Værk er bevaret, og deriblandt findes Optegnelser paa Angelbomaal. Han delte med mange andre den Tro, at Engländernes oprindelige Hjemland var Angel, og anstillede derfor Sammenligninger mellem Angelsaksisk eller Oldengelsk og Angelboernes Sprog.

Biskop Erik Pontoppidan den yngre (født i Aarhus 1698, Præst paa Als 1723—34) har i første Bind af det københavnske Videnskabernes Selskabs Skrifter udgivet Afhandlingen: »Det danske Sprogs Skæbne og forrige saavel som nærværende Tilstand udi Sønder-Jylland«, der ledsages af en Ordsamling fra Als. Pontoppidan fremstiller her det tyske Kirkesprogs Fremtrængen paa følgende Maade: »Den gang lood man

mange tyske Studentere forskrive fra Magdeborg og Vittenberg, foruden at see saa nøye paa Sproget. Dog blef endnu Kirketjenesten paa de fleeste Stæder lang Tiid Dansk. Men Tiid efter anden have Presterne, som alleene studerede i Tydskland og fandt Besværighed ved det Danske, for deres Mageligheds Skyld søgt at inføre tydsk Prædiken paa Landet, endogsaa i de Egne, hvor Allmuen knap engang førstaaer en samlet periodum. Paa nogle Steder begyndte man først at gjøre hver fiærde, siden hver anden og omsider alle Predikener paa Tydsk. Saadant kunde ikke skee, hvis ey Provsterne og særdeles General-Superintendenterne, saasom Tydske af Fødsel, havde samme principium som Presterne; thi da de paa visitationer udi Meenigheden ofte intet kunde udrette, ønskede de at indføre det, som er dem bedst bekiendt, skjønt Meenigheden nesten fremmet. I denne Henseende holder jeg for, at General-Superintendenten Doct. Stephan Clotz har handlet meget uforsvarlig, da han mit i fiærrige Seculo reent afskaffede det Danske og indførte, til Allmuens store Sorg og Gremmelse, skjønt Presteskabet til Behag, Tydsk Sprng i alle Angelske Kirker, det Flensborgske Amt og Pruvstie tilhørende, hvor Dansk tales i hver Bnndes Huus, men aldrig høres en Dansk Prædiken. I sin Kirkehistorie (1741—49) siger Pontoppidan, at Stephan Clotz i Flensborg Amt afskaffede dels det danske, dels det plattyske Sprng ved Kirketjenesten.

H. N. A. Jensen (født i Flensborg 1802, Præst i Angel, først i Stenbjærg, derpaa 1831 i Gelting og sidst 1845 i Borne til sin Død 1850) har i sine historisk-topografiske Skrifter og Afhandlinger paa mange Steder omtalt de nationale Forhold og givet Prøver paa Folketsproget i Sønderjylland. Hans Skrifter udmærke sig ikke blot ved Grundighed og Kundskaabsrigdom, men ogsaa ved Sandhedskærlighed og Upartiskhed. Hans efterladte Haandskrifter gemmes i Kiels Universitetsbibliothek, og af dem hidsættes her følgende Uddrag: »Am natürlichsten wäre es zu denken, da wo die Volkssprache durchaus dänisch war, musste auch die Kirchensprache dänisch werden, aber das will nicht zutreffen, denn deutsche Kirchensprache ward auch da eingeführt, wo man völlig eben so dänisch war, als an Orten, wo das dänische Volkssprache und Kirchensprache noch ist. So ist bekanntlich und erweislich im Amte Flensburg die Volkssprache eben so sehr dänisch gewesen als etwa im Amte Apenrade. Dass die verschiedene Herrschaft hier influirt, ist eben so wenig anzunehmen oder nachzuweisen. Unter den alt königlichen Aemtern ist dänisch die Kirchensprache im Amte Hadersleben, deutsch aber im Amte Flensburg. Apenrade dahingegen war fürstlich, mit dänischer Kirchensprache; Tondern auch fürstlich, bietet das auffallende Beispiel dar, dass daselbst beide Sprachen als Kirchensprache. Warum dort in Lundtoft-Harde, Slusharde u. s. w. dänisch, in Karrharde aber deutsch, auch in den nicht friesischen Kirchspielen, warum in Tonder Harde Uberg deutsch aber Abbild dänisch ist nicht zu erklären«. Derpaa omtales Pontoppidans ovenanførte Skildring af det danske Kirkesprogs Udryddelse. Jensen ser sig ikke i Stand til at paavise, hvor Pontoppidan har havt sin Kundskaab fra, men tør dog ikke trn, at han har skrevet det ud af sit eget Hoved. Han maa uden Tvivl have havt et Dokument at støtte sig til (Es muss ohne Zweifel ihm etwas urkundliches vorgelegen haben). Jensen har selv hørt den gamle Pastor Jepsen prædike Tyisk og Dansk imellem hinanden i Ladelund Kirke. Noget lignende kan have været Tilfældet i Vi Herred. »In dieser Meinung bin ich bestärkt durch etwas das mir als Sage zugekommen ist, und swar herstammend von meiner seel. Mutter, die aus Nordhastadt war. Ob mein Grosvater Joh. Detlev Esmarch (1745—96) dänisch gepredigt habe, weiss ich nicht, wohl aber dass er beim Catechisiren häufig dänisch musste mitinfließen lassen um sich den Kindern verständlich zu machen, auch dänische Antworten annahm, wovon noch Anecdoten mir erinnern. Meine Mutter aber hat öfters gesagt, sie habe gehört, in Wiesharde solle nach einer alter Verfügung alle Wochen eigentlich dänisch gepredigt werden. Ob eine solche sich irgendwo noch in einem Kirchenarchiv finde, oder dies bloss Tradition sey, weiss ich nicht; erinnern aber gleichfalls als Knabe eben dasselbe gehört zu haben, als über

Pastor Hildebrand zu Wallsbül geurtheilt ward, der ein Ferneraner war, und der dänischen Volkssprache ganz unkundig — es sey doch schlimm, dass Prediger, die des dänischen unkundig wären, für solche Kirchspiele ernannt würden, wo man sich nicht ohne der Volkssprache mächtig zu seyn verständlich machen könne, wobi bemerkt wurde, von Altersher solle in ganz Wiesharde auch zuweilen dänisch gepredigt werden. Das mag vielleicht 1814 oder etwas später gesagt seyn. Damals konnten wenige in Wiesharde anders als dänisch sprechen, wenn sie gleich deutsch verstanden; ich war als Knabe in vielen Verkehr mit den Westerbauern, wie wir sie nannten, da meine Aeltern ein Gasthaus hatten, wo viele Landleute verkehrten. Die Angler sprachen ziemlich plattdeutsch, doch unter sich meistens dänisch. « Han fortæller, at især i Vi Herred havde de fleste Præster havt Kendskab til Folkesproget. Hans Forfædre paa modrene Side havde været Præster i Nørre-Hagsted fra 1687 til 1796. Derpaa fortsættes: »Wie wenig indessen um die Mitte des vorigen Jahrhundert deutsch in Handewitt verstanden wurde, darüber habe ich einen Bericht gelesen, ich meine von Ambrosius [Præst i Handved 1755—59], der sich in einem Convolut befindet das vom Rector Möller gesammelt ist, und im Rundtofter Archiv vorhanden ist, enthaltend Nachrichten über die einzelnen Kirchspiele der Probstei Flensburg . . . In dem erwähnten Convolut ist überhaupt viel Merkwürdiges. — »In Steerup lehrte Bielefeld [Præst der 1757—99] die Kinder sich hochdeutsch ausdrücken; eine nochlebende alte Frau (70—80 Jahr alt) hat mir erzählt, wie er die Kinder aufgefordert habe ihre Gedanken so gut sie konnten auszudrücken, ohne sich an die Worte der Bibel oder des Catechismus zu binden; sie sey eine der ersten gewesen, die es gewagt habe. Der ganze Vorrath an hochdeutschen Wörtern beschränkte sich auf den Vocabeln, die durch das Auswendiglernen der Sprache und Catechismussatze haften geblieben waren. — Die Husbyer erzählt man wiederstrebten dem Deutschsprechen der Kinder am längsten, und sagten: Das sey Hochmuth (det er Hovmod) zuletzt gaben auch sie der Vorstellung nach, das dänische sey den Kindern hinderlich an ihrem Christenthum (d. i. christlicher Erkenntniss). Nun wurde es Gewissenssache für die Aeltern nicht mehr dänisch zu den Kindern zu sprechen. — Durch Nachfrage liessen sich noch viele Particulariteten sammeln. »

Johan Jürgen Kappel fra Flensborg var Hjulmand, men forsømte en Del sit Haandværk, vandrede rundt paa Landet og solgte Bøger og Skilderier. I Tiden fra omtr. 1823—44 var han vel kendt i Flensborgegnen, men hans Rejser strakte sig videre omkring ogsaa udover Sønderjyllands Grændser. Han nærede stor Interesse for Folkeminder og Fortidslevninger og var en opmærksom lagttager, gjorde stadig Optegnelser om, hvad gammelt og ejendommeligt han mødte paa sin Vej, og sendte disse Tid efter anden til Pastor Jensen. De indsamlede Oldsager gik til Justitarius Klaus Jaspersens store Samling. Blandt Kappels Optegnelser, der nu findes i Kiels Universitetsbibliotek, er en temmelig righoldig Samling sønderjyske Ord, Sætninger, korte Samtaler og lign. Størstedelen er fra Angel, noget er fra Egnen mellem Angel og Frisland, samt fra Sundevad og Als. Samlingen bærer Aarsallet 1837.

I det tyske Tidsskrift *hiz*, udgivet af Oken, findes 1824 en Afhandling om Sønderjyllands Folketammer. Der anføres som Sprogprøver Lignelsen om den forlorne Søn oveisat paa Plattysk, Frisisk og Dansk. Den danske Oversættelse er fra Tolk i det sydlige Angel. Forfatteren, der underskriver sig I. H. Keller von Rudolfstadt, siger, at han under et fleraarigt Ophold i Danmark fandt Lejlighed til at gøre sig bekendt med Slesvigs Indbyggernes Sprog og Sæder. Han nævner Slien som Sproggrændsen.

I Aaret 1815 udsatte Etatsraad Scavenius, Ejer af Gjorsløv paa Stevns, en Prisopgave, hvis Besvarelse skulde være en Fremstilling af de nationale og sproglige Forhold i Sønderjylland. Der indkom tre Besvarelser, hvoraf de to prisbelønnedes. Den første

var af E. C. Werlauff (født 1781 i København, Sekretær ved det store kongelige Bibliotek), den anden af Nicolaus Outzen (født 1752 af fattige Almuesfolk i Terkelsbøl i Tinglev Sogn mellem Aabenraa og Tønder, Præst i Breklum ved Bredsted 1787 til sin Død 1826). Begge Skrifter udgaves sammen 1819. Outzens Skrift indeholder en Del Oplysninger om det danske Folkesprogs Beskaffenhed. Hans efterladte Samlinger afleveredes 1828 gennem Professor N. Falck i Kiel til Chr. Molbech og benyttedes i dennes Dialekt-Lexikon, 1841. — Den tredje Besvarelse af Scavenius' Prisopgave var af den tyske Præst Kruse. Den er trykt i Kieler Blätter. IV—V Bind. Senere er det danske Sprogs Historie i Sønderjylland fremstillet 1837 i to Smaaskrifter af Flensborgeren Chr. Paulsen, og 1848 af C. F. Allen (født 1811 i København, 1851 Professor i Historie). Endelig kom 1857—58 Allens udførlige Fremstilling: »Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland«. I dette Værk findes Sprogkort og mange Sprogprøver fra forskellige Egne.

Et egentligt efter Nutidens Fordringer videnskabeligt Studium af Folkesprogets Beskaffenhed er først begyndt efter 1850. E. H. Hagerup (født 1817 paa Nysø ved Præsto) blev i Slutningen af Aaret 1851 udnævnt til Præst for Store- og Lille-Solt Menigheder i Angel, og forblev i dette Embede til sin Død 1863. Ved sin Ankomst til Sognene erfarede han, hvad han ikke tidligere havde været klar over, at næsten hele den voxne Befolkning uden Hensyn til politisk Sindelag stadig indbyrdes talte Dansk, men at der i saa godt som alle Huse sjælden taltes andet end Plattysk til Børnene. Denne Skik var begyndt omtr. 30 Aar tilbage i Tiden og havde stadig vundet mere Overhaand. Følgen var bleven, at Børnene, den opvoxende Ungdom, de yngre Tjenestefolk og nogle yngre Ægtefolk altid talte Plattysk. Dog havde Børnene i Tiaarsalderen i Reglen lært saa meget ved at høre paa de ældres indbyrdes Samtaler, at de baade kunde forstaa og udtrykke sig paa Dansk. Der var mange gamle, som kun kunde tale deres Angelbo-Dansk. Hagerup begyndte strax efter sin Ankomst at optegne og bearbejde, hvad han Tid efter anden hørte af dette Sprog, og allerede i Slutningen af Aaret 1853 kunde han forelægge Offentligheden sin Bog »Om det danske Sprog i Angel«. Skriftet vakte — især paa Grund af det Tidspunkt og de Tidsumstændigheder, under hvilke det fremkom — stor og berettiget Opmærksomhed ikke alene i Dagspressen, men ogsaa i snevrere sprogvidenskabelige Kredse, hvor det fandt en velvillig Anmelder i K. J. Lyngby, den Mand, der bedre end nogen anden var i Stand til at bedømme det. Han sammenfattede sin Ros i de faa, men fyndige Ord: »Hagerup har den dobbelte Fortjeneste at have beskrevet en dansk Sprogart og at have afgivet et Vidnesbyrd om Sproget i Angel, der betyder mere end alle ukendtes Raab«.

K. J. Lyngby (født 1829 i Nibe, Professor i de nordiske Sprog) er den første, som med klar Forstaaelse af Sproghistoriens almindelige Love og med indgaaende Kendskab til de germanske Sprogs Historie og indbyrdes Slægtskab grundig har undersøgt de jyske Almuemaal. For til Gavns at trænge til Bunds i Sagen foretog han sig flere Rejser omkring i Jyllands forskellige Egne. I Tiden 1857—59 drog han hvert Aar til Sønderjylland og gjorde der længere Ophold. Med særlig Forkærlighed dvælede han i Grændseegnene, hvor den gensidige Paavirkning altid maa antages at være stærkest. Hans Undersøgelser gjaldt ikke blot det danske Folkesprog i Sønderjylland, men omfattede tillige Frisisk og Plattysk saavel i dets oprindelige Hjemland Syd for Dannevirke som i de sprogblandede Egne Nord for Dannevirke. Resultaterne af sine Undersøgelser fremlagde Lyngby dels i Afhandlinger i videnskabelige Tidsskrifter, dels i særlige Bøger, blandt hvilke maa nævnes »Bidrag til en sønderjysk Sproglære (1858)« og »Udsagnsordenes Bøjning i jyske Lov og i den jyske Sprogart (1862)«.

Hagerup bar i sine sidste Leveaar paa et saare svageligt Helbred og var ikke i Stand til uden Hjælp at bestride sit Embede. En af hans Medhjælpere var den siden saa bekendte H. F. Feilberg, der blev Kapelan i Solt 1856.

Feilberg er født 1831 i Hillerød, men kom tre Aar gammel ved Faderens Forflyttelse til Sønderjylland og havde siden sit Hjem paa forskellige Steder i dette Land, indtil han 1864 blev fordrøvet af de ny Herrer. Han var Kapellan hos Hagerup til 1859, da han blev Sognepræst i Valsbøl, vest for Flensborg. 1862 forflyttedes han til Nabosognet Store Vi. I denne for ham saa lykkelige Tid havde han sin Virksomhed midt i en Bondebefolkning, der trods det fremmede Skrift-, Kirke- og Skolesprog havde bevaret sit jyske Sprog og sin jyske Folkekarakter tilligemed med hele den gammeldags Tarvelighed, Troskyldighed og Ligeformhed. Det var Omgivelser for Feilberg. De indsamlede lagttagelser udgav han 1863 under Titlen »Fra Heden«, en Folkeskildring, hvis Sidestykke man længe skal lede om.

For Kendskabet til Sønderjysk i de Egne, hvor Dansk fra Arilds Tid har været Skriftsprog, er der virket af Lyngby, Feilberg og mange andre. Særlig maa nævnes Johannes Køl (Præst i Burkal ved Tønder til 1864), der 1863 udgav »Det danske Folkesprog i Sønderjylland«. I allernyeste Tid har en Afhandling »Om den musikalske Akcent i Østslesvigs (1897)« af Nikolai Andersen vakt ikke ringe Opsigt i videnskabelige Kredse.

Den Omstændighed, at der lige til Ejderen forekommer danske Stedsnavne (Navne paa Byer, Marker, Høje og lign.) -- om end spredte og blandede med tyske -- viser, at der en Gang har boet dansktalende Folk ogsaa i de allersydligste Egne af Sønderjylland. Det vilde dog være ganske urigtigt at mene, at den Befolkning, som nu bebor disse Steder, skulde være ublandet Afkom af hine gamle danske Indbyggere. Indvandringen fra Holsten har været saa overvældende, at den helt har givet Folket sit Præg. Landets oprindelige Befolkning, der vel aldrig har været talrig, er enten bleven fortrængt eller er paa anden Maade gaaet til Grunde, eller ogsaa har den blandet sig med de tyske Nybyggere. Der er her foregaaet et Folkeskifte meget mere end et Sprogskifte. At dette er gaaet saaledes til, derom have vi et meget talende Vidnesbyrd i *Mandsnavnene*.

Dansken kendes overalt paa sit *-sen*-Navn. Oprindelig fojedes *-sen* til Faderens Fornavn. Hed Faderen *Hans Madsen*, saa blev Sønnen kaldt *Mads Hansen*. Senere er, som bekendt, *-sen*-Navnet ved Lov blevet fast, arveligt Efternavn, saa *Hans Madsens* Søn nu hedder *Mads Madsen*. Blandt Folk udenfor Bondestanden var den ny Skik i Brug, før Loven kom, og i Sønderjylland har den været almindelig, længe før den blev det i det øvrige Danmark.

Siden Middelalderen har Sli-Slesvig-Husum-Linien været Sydgrænsen for ublandet dansk Navnegivning. Men i Svans, hvor som ovenfor anført, alle gamle Stedsnavne ere danske, men hvor Indvandringen, der befordredes af den holstenske Adel, som besad Landet, var overordentlig stærk, forekomme i Midten af det 15. Hundredaar talrige tyske Mandsnavne. I Svans eller Kirkeby (Karby) Sogn, der udgør den nordlige Del af Halvøen, fandtes baade tyske og danske; i Siseby Sogn var det mest tyske, og Riseby Sogn var igen blandet. Danske Navne vare *Atzersen*, *Nigelsen*, *Petersen*, *Knuud*, *Erik*, *Jeppe* og fl.; tyske vare *Goes*, *Hasse*, *Witte* og fl. Efternavnet *Holst* (: Holstener) kan dog endnu paa denne Tid forekomme her.

Ved Aar 1500 var Hadeby Sogn omtrent ligelig blandet. Det samme gjaldt

de sydlige Byer i Michaëlis Landsogn, Husby og Skovby, hvor dog det danske Sprog, som ovenfor paavist, taltes endnu i det 18. Hundredeaar. Sylvested (nu i Treja Sogn) var ligeledes blandet. Derimod havde de nordlige Byer i Michaëlis Sogn, Lyrskov, Arnholt og Jydbæk, kun danske Navne. Hütten og Krop Sogne havde kun tyske Navne, skønt der her findes en Mængde umiskendelig danske Stedsnavne; her forekom paa denne Tid baade *Holste* (=: Holstener) og *Dene* (=: Dansker) som Efternavne. Holvingsted, Ostenfeld og Mildsted Sogne, ja selv Svabsted Sogn vare blandede.

Det tyske Sprog som Talesprog blandt Bondebefolkningen har altsaa ikke skudt sig frem ved en langsom, jævn og stadig Vandring, der strakte sig gennem et Tidsrum af flere hundrede Aar. Der foregik i Middelalderen en Folkeforskydning, der standsede ved Sli-Slesvig-Husum-Linien, og denne Linie vedblev at danne et brat, uforanderligt Skel mellem Dansk og Tysk ligetil omtr. Aar 1800. Det fremhæves ofte af Forfattere, der gennem Selvoplevelser vare nøje kendte med Forholdene, at Befolkningen paa hver sin Side af Linien adskiller sig ved gennemgribende, karakteristiske Forskelligheder i hele dens Maade at leve og indrette sig paa. De haandgribelige Ytringsformer der anføres — f. Ex. at man nord for Dannevirke gaar med Træsko og bor i Huse med Skorsten, medens man syd for Dannevirke gaar med Lædersko eller Trætofler og bor i Huse uden Skorsten — afgøre vel i Regelen ikke stort i Spørgsmaalet om Nationalitet, men set i Sammenhæng med Forskellen i Sprog og Navnegivning kunne de dog ikke helt lades ude af Betragtning.

Præsten Jensen har ogsaa udtalt sig om Skellet mellem dansk og tysk Nationalitet. 1841 siger han:

»Befolkningen i Hadeby, Hollingsted og Treja Sogne har uden Tvivl i gamle Dage været dansk, men i Hadeby og Hollingsted Sogne har den i lang Tid været tysk, og der er Bygningsmaaden ogsaa den saxiske; derimod talte man for en Menneskealder siden dansk i Michaëlis Landsogn, især i de nordlige Byer, ligesom ogsaa i Treja, og man hører endnu Dansk i disse Sogne«. — »Det danske Sprog, der ellers hørte hjemme i det sydlige Angel, i Michaëlis Landsogn og i Treja, er veget for det plattyske og høres nu sjældent uden af ældre Folk. Dog er den oprindelig danske Befolkning endnu let at skelne fra den nedersaxiske i Hadeby, Hollingsted og Krop Sogne«.

Det Sprogskifte, der er sket i Sønderjylland nord for Sli-Slesvig-Husum-Linien efter Aar 1800, er derimod ikke foraarsaget af en Folkeforskydning. Bosættelsen af indvandrede Tyskere har ikke været meget almindeligere her end andre Steder i det danske Land. Det, der er sket, er en Sprogforskydning og intet andet. Angelboen bærer den Dag idag som for hundrede Aar siden sit nedarvede danske *-sen*-Navn, og han har, hvad enten han selv vil tro det eller ej, ligesaa ublandet dansk Blod i sine Aarer som Bonden nord for Flensborg eller øst for Lille Belt. Det er Folket selv, som med Forsæt og Bevidsthed har aflagt sit gamle danske Sprog og ombyttet det med Plattysk. Den dybeste Grund hertil maa søges i Brugen af det tyske Skrift-, Kirke- og Skolesprog. Hovedskyl-den derfor bærer Skolen.

Det kunde synes ganske uforklarligt, at et Sprogskifte uden et Folkeskifte eller i det mindste en Folkeblanding som Baggrund kan være foregaaet, oven i Købet i Løbet af meget kort Tid. Det plejer jo ellers at være saa her i Verden, at Børnene have lært Hjemmets og Omgivelsernes Sprog, naar de blive saa store, at de begynde at gaa i Skole. Men Hjemmets og Omgivelsernes Sprog var jo Dansk. Hvorledes gik det da til, at Børnene kom til at tale Plattysk? I Skolen lærte de at *læse* Højtysk og at *skrive* Højtysk. Lærte de tillige der at *tale* Plattysk? Eller skal det plattyske Sprog, som Børnene tilegnede sig, kun være at forstaa som et daarlig lært, et halvvejs lært Højtysk, et Miskmask af Dansk og Højtysk?

Der er i det foregaaende allerede delvis givet Svar paa disse Spørgsmaal, navnlig i de Citater, der skrive sig fra Pastor Jensens Haand. Det var ikke i Skolen, ikke af Læreren, at Børnene lærte det plattyske Sprog. Det var Hjemmet, Forældrene, de voxne, der under Skolens Tryk lærte de smaa at tale det.

Det gamle plattyske Skriftsprog var ved Aar 1800 blevet Befolkningen et ganske fremmed Sprog. Der fandtes vel nok hist og her en plattysk Bibel eller en anden gammel plattysk Andagtsbog liggende paa Hylden blandt andre gamle Sager; det hændte vel ogsaa nu og da, at en eller anden forsøgte at stave sig igennem de gamle plattyske Indskrifter i Kirkerne*). Men hertil indskrænkede hele Kendskabet sig.

Derimod var det plattyske Talesprog temmelig godt kendt af de dansk-talende Bønder ved Grænsen, især af dem, der fra Ungdommen havde været en Del paa Færde. Og selv de, der mest holdt sig til Hjemmet, kunde ikke undgaa nu og da at komme i Berøring med plattysktalende Mennesker. Mange danske, særlig blandt Mændene, kunde tale Plattysk; flere kunde vel forstaa det, men ikke tale det. Hvad der især har fremmet Kendskabet til Plattysk, er den evindelige Agen med Tørv til Slesvig, Husum og Bredsted og den ligesaa uundgaelige Hængen paa Værtshus tidlig og silde. Gaardmandsdøtrene have lært meget af deres Plattysk paa Syskoler i Købstæderne og Flækkerne. Der har — det tør man trøstigt sige — Snakketøjet været ligesaa godt i Gang som paa Beværtningerne.

Højtysk var der den Gang kun ringe Lejlighed til at lære. Det hørtes om Søndagen i Kirken, men taltes til daglig kun af meget faa, mest af Folk, som Bønderne ikke kom i videre Berøring med. Først nogle Aar ind i det 19. Hundrebaar begyndte Højtysk at tage Overhaand som Talesprog i Købstæderne. 1823 fortæller Kappel i et Brev, at paa mange Steder i Hertugdømmerne begynde allerede Haandværksfolk og andre at tale Højtysk, særlig i Stæderne Slesvig, Egernfærde og Kiel, langt mindre i Flensborg. Men 1823 var Plattysk

*) Ogsaa paa Als, Sjælland og andre Steder, hvor Dansk altid har været Kirkesprog, forekommer der gamle plat- og højtyske Indskrifter, f. Ex. paa Kirkeklokker, Altertavler, Prædikestole og andre Prydelser, der ere skænkede af adelige Familier eller forfærdigede af tyske Haandværkere og Kunstnere. De beviser ikke andet eller mere om de sproglige Forhold paa Stedet, hvor de findes, end Thekopper med tyske, engelske eller franske Indskrifter nu om Dage gøre det.

allerede blevet det almindelige Samtalesprog blandt Børnene langs Sliens nordlige Bred.

Det vilde dog være en Misforstaaelse at tro, at det var en uundgaaelig Nødvendighed for den dansktalende Bonde at have Kendskab til Plattysk for at kunne klare sig i Handel og Vandel. Ved det 19. Hundredaars Begyndelse talte Handels- og Haandværksmanden i Slesvig By endnu som paa Ulrich Petersens Tid Angeldansk, naar han gjorde Forretning med Bonden. I Flensborg er det saa den Dag idag. Slagteren, der fra Barndommen har havt sit Hjem i Flensborg, taler Dansk, naar han er paa Farten i Omegnen. Man gør sig næppe skyldig i nogen Overdrivelse ved at antage, at denne Skik har vedligeholdt sig fra den Tid, da Borgeren i Slesvig og Flensborg selv til daglig talte Egnens danske Sprog. I første Halvdel af det 16. Hundredaar talte man i Flensborg Dansk og Tysk til Hobe, som Christiern Pedersen udtrykker sig. Den indfødte Flensborger har altid flydende talt begge Sprog. Der har derfor aldrig været nogen rig Lejlighed for Bonden til at lære Plattysk her. Noget Udgangspunkt for Udbredelsen af Plattysk paa Landet har Flensborg aldrig været. Sproget er trængt ind søndenfra, især fra Bredsted, Husum, Slesvig og Kappel.

Fra det Øjeblik, Bonden fører dette Plattysk indenfor sit Hjems Vægge, tager Sprogskiftet sin Begyndelse. Man vedblev vel som tidligere at tale Dansk indbyrdes. Men man begyndte at tale Plattysk til Børnene. Og det var, vel at mærke, ikke til Børn, der vare voxede saa meget til, at de allerede havde lært at forstaa og tale Hjemmets Sprog — det vilde jo for øvrigt heller ikke have nyttet noget. Nej, det var de nyfødte, de spæde Børn, man begyndte at tiltale med dette Plattysk som med et Slags Kælesprog. Hvilke Følger en saadan Fremfærd maa føre med sig, er let at indse. Det danske Sprog kvæles i Fødelsen og lægges i Bund og Grund øde. Fra det Øjeblik, Barnet slaar sine Øjne op i denne Verden, hører det ikke et dansk Ord. Naar det bliver saa udviklet, at det begynder at skelne og fatte, hvad der rører sig omkring i Stuen, saa hører det, at Forældrene, Bedsteforældrene, de ældre Søskende, Tyendet, Naboeerne, som komme i Besøg, alle indbyrdes tale anderledes. Men naar det siden kommer ud blandt Legekammeraterne, saa hører det igen det Sprog, det selv har lært at tale, og Samtalen vedbliver nu at gaa paa Plattysk. Det lærer vel, naar det voxer til, baade at forstaa og tale de ældres Sprog, men det faar aldrig Lejlighed til at bruge det. Ingen tiltaler det paa Dansk. Der opvoxer nu en plattysktalende Slægt, som gifter sig og avler Børn, medens de ældres Rækker bestandig udtyndes ved Dødsfald. Nu taler ikke blot de ukonfirmerede Børn, men ogsaa disses Forældre stadig Plattysk, og Børnerne lære mangan Gang ikke at forstaa det danske Sprog, som Bedsteforældrene vedblive at tale indbyrdes. Tilsidst sidder der tilbage omkring i Gaarde og Huse en enlig gammel dansktalende Aftægtsmand eller Aftægtskone, hvis Sprog ingen mere forstaa. Imidlertid har Kendskabet til Plattysk bredt sig til det nærmeste Naboblag mod Nord, og her gentager sig nu det samme, som hist fandt Sted 10 — 20 Aar tilforn. I Slesvigs nærmeste Omegn og i Byerne langs Sliens nord-

lige Bred begyndte Sprogskiftet omtr. Aar 1800, og Plattysk arbejdede sig frem til Flensborg Fjord i mindre end 50 Aar og var ved Aar 1850 i Nord-Angel Børnenes og Ungdommens daglige Omgangssprog. I Strækningen ud imod Husum fandt det plattyske Sprog Indgang i Aarene 1810—20, og her trængte det i det hele langsommere frem end i østligere Egne. For Øjeblikket er den plattyske Flodbølge naaet frem til Strækningen tværs over Landet fra Flensborg til Læk. Den vilde øst paa have været ved det danske Skriftssprogs gamle Sydgrænse, hvis ikke de kærnedanske Bønder i Hanved og Bov Sogne havde vægret sig ved at følge Strømmen, idet de have undladt at tale Plattysk til deres Børn, hvad de længe have kunnet, men hidtil ikke have villet. Disse Bønder have længe staaet og staa endnu, langt mere end rimeligvis baade de selv og andre ane, som et levende Værn for dansk Sprog og dansk Nationalitets Bevarelse.

I hvilken Hjørne denne Tanke, at tale Plattysk til Børnene fra Fødselen, først er undfangen, kunne vi ikke oplyse. Man støder gentagne Gange i Litteraturen fra Overgangen til det 19. Hundrebaar paa det Ønske: »Gid dog de Forældre, der kunne Plattysk, idetmindste vilde lægge sig efter at tale dette Sprog til deres Børn«. Det forlyder ogsaa, at Folk ere blevne opfordrede til at slaa ind paa denne Praxis. Opfordringerne kunne vel næppe tankes at være udgaaede fra andre end Provster, Præster, Degne og Skolepatroner. Det er tydeligt, at den hele Fremgangsmaade og Tankegangen, der har baaret den frem, paa det nøjeste hænger sammen med Tidens Rationalisme og med denne Aandsretnings stærke Raab og uafsladelige Krav paa en forbedret Almueundervisning.

Der havde langt tilbage i Tiden været Almueskoler paa Landet, navnlig i Angel. Angelboerne have altid været et meget livligt Folkefærd, der var med til alt nyt og alle Fremskridt, baade den ene Slags og den anden. Ved Kirkeskolerne besørgedes Undervisningen af Degnene. Ved Biskolerne maatte man nøjes med, hvem man kunde faa. Det var mest Folk fra nærmeste Omegn. Der undervistes i Religion, Læsning, Skrivning og Regning. Religionsundervisningen bestod mest i Udenadslæren. Undervisningssproget kan for saa vidt siges at have været dansk, som Læreren i Timerne samtalede med Børnene i Egnens Dialekt. Det var ofte det eneste Sprog ikke blot Børnene, men ogsaa Læreren kunde tale. Med Udtalen af det tyske tog man sig det ikke saa nøje. I alt dette skete der store Forandringer, da der blev oprettet tyske Skolelærerseminarier i Kiel 1780 og i Tønder 1786. Nu søgte man baade med det gode og det onde at fremme Kundskaben i Tysk. Dog hengik der adskillige Aar, før Virkningerne ret kunde blive kendelige. Endnu længe efter kunde man rundt omkring i Angel høre Børnene læse Begyndelsesordene i deres Lærebog*): »Vir Menschen wünschen alle fergnygt ond fro su sæjn (Wir Menschen wünschen alle vergnügt und fro zu seyn)«. Pastor Jensen har 1844 skildret Tilstandene, som de vare paa Overgangen til det 19. Hundrebaar: »Katechismus-Lærebogen

*) »Kürzer Unterricht im Christenthume«. Den indførtes 1785. Dens Forgænger var Pontoppidans Forklaring, der var bleven oversat paa Tysk 1741.

var det vigtigste, og selv de gamle blev overhørte i den, naar de gik til Skrifte. Der blev ogsaa spurgt om Forstaaelsen af den, men da saa det slent ud for Folk. De vare ikke i Stand til at udtrykke sig; thi deres hele Kendskab til Tysk indskrænkede sig til, hvad de havde lært udenad, og de gamle i Gelting Sogn vare derfor særdeles vel tilfredse med Pastor Kiesbø, der var Præst her til sin Død 1797, fordi han, der var fra Tønder, var lige dygtig baade i Dansk og Tysk og tog imod danske Svar, ja, naar han ikke paa anden Maade kunde gøre sig forstaaelig, rettede Spørgsmaal paa Dansk til Folk«. — »Pastor Rinze i Eskris (1776—1804), Børnevennen, som han endnu ofte bliver kaldt, tog sig meget af Ungdommen og fik ved Spøg og Alvor Børnene til at faa Munden paa Glid. Da han kom til Sognet, blev Tampen strax afskaffet, uden hvilken man den Gang ikke troede at kunne styre en Skole. At der paa den Tid var Præster og Skolelærere, der gjorde sig Umage for at faa Børnene til at tale Tysk, ja at der var nogle, der straffede Børnene, naar de indbyrdes taledede Dansk, det er i vor Tid ofte blevet stærkt dadlet i forskellige Skrifter under Striden om Dansk og Tysk; men man maa betænke, at dette var nødvendigt, naar man vilde naa videre end til en blot tankeløs Udenadslæren. Forstaaelse af Sproget, der nu en Gang var blevet Kirke- og Skolesprog (hvorfor? og hvorledes det blev det? og om dette var til Held? det er Spørgsmaal for sig), var en uundgaelig Betingelse for Fremskridt«.

Det har ikke hos Folkets Lærere og Vejledere manglet paa god Villie til at udrydde det danske Sprog ved Hjælp af Skoleundervisningen. Men om Evnen har svaret til Villien er dog alligevel et stort Spørgsmaal. Hvad Skolen i denne Henseende udrettede, var som sagt mere af indirekte end af direkte Art. Der forlyder intet om, at det nogensteds, hvor det langt overvejende Flertal af Børnene var dansktalende fra Hjemmet, er lykkedes Skolen at bringe dem til at tale Tysk indbyrdes udenfor Skoletiden, nej ikke en Gang i selve Skolen. Paa Runtoft Gods i Eskris og omliggende Sogne søgte Herskabet ved en Forbedring af Skolevæsenet at forberede Afskaffelsen af Livegenskabet, der fandt Sted her 1 Maj 1800, og man søgte at bringe Børnene til stadig at tale Højtysk indbyrdes. Men denne Forholdsregel forblev ikke af lang Varighed. Det vilde jo ogsaa have været mærkeligt, hvis det var i Skolen, Børnene vænnedes til at tale Plattysk, at det samme saa ikke ogsaa gennemførtes ved Flensborg Fjord og tæt Syd for Tønder ligesaa tidligt som ved Slien og Husum. Iveren hos Lærerne var ikke mindre det ene Sted end det andet. Nej, Plattysk er skredet frem Fod for Fod paa den ovenfor beskrevne Maade.

Man maa dog ikke tro, at dette er den eneste Maade, paa hvilken det danske Sprog og den danske Nationalitet overhovedet kan angribes og udslettes. Det kan under forandrede Forhold og forandrede Tidsomstændigheder meget godt lade sig gøre ved andre Midler og ad andre Veje. Man maa ogsaa vogte sig for at mene, at Plattysk er det nødvendige Gennemgangsled fra Dansk til Højtysk, eller at det i al Almindelighed er lettere for Danske at tilegne sig Plattysk end Højtysk. Ingenlunde. Det hele afhænger af, hvilket Sprog man har bedst og rigeligst Lejlighed til at komme i Berøring med. Da Sprogskiftet tog sin Begyndelse, var, som alt bemærket, Højtysk som Talesprog næsten ukendt i Hertugdømmerne. Nu er det anderledes. Alt tyder paa, at Plattysk snart har udspillet sin Rolle. Det trænges stadig mere tilbage ikke blot i Køb-

stæderne, men mange Steder ogsaa paa Landet. I Angel er allerede Højtysk godt i Gang.

Der kunde nu spørges, om Befolkningen uden nogen som helst Modstand har aflagt sit Sprog, og af hvilke Bevæggrunde den har ladet sig overtale dertil?

Der mærkes ikke noget til, at Folket som Helhed har sat en Ære og Stolt-
hed i at bevare sit gamle danske Sprog, nej ikke en Gang, at det har følt og
forstaaet, at dette var en Sag af nogensomhelst Betydning. For saa vidt der
kan siges at have været Modstand, synes denne mest at have bestaaet i en
vanemæssig Vedhængen ved gammel Sæd og Skik, i en vis Sky for at afvige
fra det sædvanlige, der fandtes i gammeldags Egne og hos konservativt anlagte
Naturer. Men en Modstand af den Art var let at overvinde. Der var allevegne
Folk nok, der ikke vare bange for at gaa i Spidsen. Det tør vel ikke helt næg-
tes, at der i Angel har været Forældre, der bildte sig ind, at deres Børn bleve
mere oplyste Kristne end de selv, naar de allerede fra Smaa forvandlede til
Tyskere. skønt Godtroenhed ellers ikke var den Egenskab, hvorved Angelboerne
særlig udmærkede sig. Det var i langt højere Grad Hensynet til den nærvæ-
rende end til den tilkommende Verden, der gjorde sig gældende. Det var Hen-
synet til Børnenes Fremtid, at de kunde lære noget og blive til noget i denne
Verden. Højtysk er ofte af Tyskerne selv i stærke Udtryk betegnet som et
Sprog, der er ganske fremmed for det plattysktalende Barn, naar det begynder
sin Skolegang. Men Plattysk er en tysk Dialekt. Tilegnelsen af Højtysk var
dog ikke — det troede man i det mindste — forbundet med saa store Vanske-
ligheder for det plattysktalende Barn som for det dansktalende. Sikkert er det
under alle Omstændigheder, at det plattysktalende Barn langt tidligere og med
større Lethed end det dansktalende lærer med Udbytte at forstaa og følge høj-
tysk Undervisning. Det Barn, der hjemmefra kun kunde tale Dansk, skulde
tilbringe en Tidlang paa Skolebænken som en døv og dum Tilstedeværende,
medens den plattysktalende Sidemand fik et Forspring, skønt han ikke var
mere begavet eller lærenem. Nyttehensynet var en af de alvigtigste Faktorer.

Men ved Siden heraf maa i første Række nævnes Forfængelighedshensynet.
Det var fint at tale Tysk, simpelt at tale Dansk, i alt Fald at tale dansk Dialekt.
Det var kun Gaardmænd, Husmænd, Indsiddere, Daglejere, Tjenestefolk og
deres Lige, der talte Dansk. Godsejere, Embedsmænd og deres Lige talte Tysk,
efter Omstændighederne Højtysk eller Plattysk. Enhver, der vilde gøre For-
dring paa Dannelse, saa sig forpligtet til at tale Tysk. »He is en Bur, he sprikt
Dänsch (Han er en Bonde, han taler Dansk)«, sagde den Flensborg Borger.
Saaledes saa det ud i den Del af Sønderjylland, hvor Tysk var Kirke-, Skole-
og Skriftsprog, og det var ikke meget anderledes i den nordlige Del af Slesvig
Stift. Her prædikede vel Præsten Søndag efter Søndag det danske Skriftsprog,
saa godt han kunde; men i Hjemmet og i Omgang med sine Standsfæller
talte han i Almindelighed Tysk. Al højere Dannelse meddeltes i hele Sønder-
jylland paa Tysk. Haderslev Latinskole var lige saa tysk som Kiels Universitet.

Med Sognefolket af Almueklassen talte Præsten Sønderjysk overalt i det dansk-talende Sønderjylland, hvad enten Kirkesproget var dansk eller tysk. De fleste Præster kendte dette Sprog fra deres Barndom; andre lærte sig det Tid efter anden. Paa Grund af de ejendommelige og forviklede Sprog- og Kulturforhold uddannede der sig aldrig i Sønderjylland — i det mindste ikke i Slesvig Stift — saaledes som i det øvrige Danmark noget dannet, dialektfrit dansk Tale-sprog. Borgeren i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg *) og Tønder talte Sønderjysk ganske som Bonden paa Landet. Superintendenten talte Tysk med Præsten, selv hvor Kirkesproget var dansk; men hvis han mægtede Sønderjysk hørte det ikke til Sjældenheder, at han betjente sig af dette Sprog i Samtale med Degnen og med de Kirkeældste. I Kirken holdt han sin Prædiken paa dansk Skriftsprog, men under Katekisationen med Ungdommen paa Kirkegulvet kunde han atter slaa over i det sønderjyske.

Blandt Gaardmandsklassen i Angel var Forfinelse og Efterligning af Købstædernes og Overklassens Sæd, Skik og Levevis i en utrolig Grad tidlig udviklet. Vi kunne atter her lade Præsten Jensen skildre Tilstanden. Han levede hele sit Liv blandt Angelboerne, og han havde havt Lejlighed til at studere dem fra den Stund, han som Barn saa dem i sin Faders Skænkestue i Flensborg. Efter at have omtalt deres Livlighed, Opvakthed, Foretagsomhed, Dygtighed og Snildhed gaar han over til at beskrive deres Nydelsessyge, Forfængelighed og andre mindre gode Egenskaber med følgende Ord: »Det købstadagtige og herregaardsagtige har i høj Grad ansporet til Efterligning. Købmænd og andre, der finde deres Fordel deri, forstaa godt at kildre Forfængeligheden. Det er ikke længer Skik at skrive til Gaardmand N. N. (an den Bohlsmann oder an den Hufner N. N.) men til Hr. Proprietær N. N. (dem Herrn N. N. Gutsbesitzer zu N.). Herre, Frue, Jomfru (Herr, Madame, Mamsel), om ikke allerede Frøken bliver stadig mere brugelig i Tiltale. Af Bondegaarden bliver en Herregaard, ogsaa hvad Bygningsmaaden angaar, i det den kommer til at bestaa af en Hovedbygning med særskilte Stald- og Ladebygninger, medens de gamle Huse havde Stald og Beboelseslejlighed under fælles Tag. . . Men Herregaarden fordrer herregaardsagtige Indretninger, og saadanne findes ogsaa i stor Udstrækning. . . Ganske særlig viser den forandrede Levevis sig i Møbler og Klædedragt. Det bliver stadig sjældnere at se Folk, der bære deres gamle Dragt, der dog havde noget tækkeligt ved sig. . . Alt faar nu et Købstad-Snit, og udenlands maa Stoffet være, det er maaske billigere, men ogsaa mindre varigt. . . de røde, uldne Huer, der ellers vare almindelige, bares nu ikke mere . . . ogsaa de unge Piger gaa nu mest uden Hue. Ikke blot Klædedragten, men hele Levemaaden har forandret sig. Der er ingen Nydelse, man nægter sig, og man maa være med til alt. Unge Knøse ser man spanke om med Cigar i Munden. Man forlanger Vin, Toddy, Punsch, ja Madeira-Punsch. Der maa heller ikke mangle Kager og Tærter, naar der er en Smule Lejlighed. Konditorer sende deres Sager omkring, ikke at tale om de mange Hvedebrødsælgere, der daglig liste Skillingerne ud af Lommen paa Folk. I Angel kunne vi høre Koncerter, se Skuespil; der er Baller, Fyrværkeri, Illuminationer, saakaldte Folkefester, med et Ord alt, hvad der kan pirre Sandserne, bliver der ikke sparet paa, og Publikum mangler ikke. Hvad skulle vi sige dertil?« — Saa vidt var den angelske Bonde naaet i det Aar 1844. Den sjællandske Bonde gik og stod den Gang, som vi se ham paa Exners Billeder.

Men medens Forfinelse og Overdaadighed i saa høj Grad havde taget Overhaand indenfor Gaardmandsklassen i Angel, saa levede der paa den anden Side,

*) Als hørte som alt bemærket til Fyns Stift; men Sønderborg dannede en Undtagelse.

navnlig paa Godserne, en talrig, bundfattig Befolkning, og midt imellem begge disse Yderligheder fandtes endelig de saakaldte Smaafolk, der levede fra Haand og i Mund. Skikken at tale Plattysk til Børnene begyndte blandt Gaardmændene. I Egne, hvor Gaardmændene vare noget gammeldags, var det Kromændene og Møllerne, der vare de første. I Løbet af nogle Aar forplantede Skikken sig til Husmænd, Indsiddere og Daglejere. Nu for Tiden lever der næppe mere i Syd-Angel noget Menneske, der i Barndommen er bleven tiltalt paa Dansk af sine Forældre. Men det er ikke helt ualmindeligt endnu at træffe gamle Folk, især i Arbejderklassen, der kunne huske det danske Sprog, ikke blot Stumper og Stykker af det. Nej, de ere i Stand til paa Dansk at fortælle hele Begivenheder fra deres eget Liv. De lærte sig selv Sproget i deres Barndom og Ungdom ved at lytte til de ældres indbyrdes Samtaler. Enhver Angelbo, hvis Forældre eller Bedsteforældre ikke ere indflyttede Syd fra, ved, at der i ældre Tid taltes Dansk i hans By, og de fleste kunne vel ogsaa anføre enkelte Ord af Sproget. I Nord-Angel ved endnu en Del af de gamle at fortælle, hvem af deres Bysbørn, der blev talt Dansk til, og hvem, der blev talt Tysk til. En kan fortælle, at Forældrene talte Dansk til ham, men Tysk til hans yngre Søskende. Vest for Angel lever der mangen en, der kan fortælle, at Forældrene talte Tysk til ham, men da han kom i Skole, lærte han Dansk af Skolebørnene, da der den Gang ikke var ret mange, der havde begyndt at tale Tysk til deres Børn i Byen, hvor han hørte hjemme. De benævne deres Opdragelse som dansk eller tysk, alt eftersom Forældrene og de ældre have tiltalt dem paa dette Sprog eller hint. De anvende til denne Betegnelse Ordet *trække*. Det er et plattysk Ord, som i gammel Tid er blevet optaget i det danske Sprog, og det bruges i Sønderjylland baade, naar der tales Dansk, og naar der tales Plattysk. Men Ordets Bøjning er forskellig. Paa Dansk hedder det: »jeg er dansk (tysk) *traat op* (jeg er dansk (eller tysk) opdraget)«. Men paa Plattysk hedder det: »jeg er dansk (tysk) *optrukken*«. Det gamle danske Ord *drage* bruges ogsaa: at drage Kalve op (at opdrætte Kalve); »at drage Folk op« betyder derimod i Angelbomaalet, hvad vi paa Dansk kalde at trække Folk op, narre og bedrage dem.

Det lyder næsten som en Fabel, at Fortyskningen kan være sket i en saadan Haandevending, og dog er det Hele et simpelt Regnestykke. Den almindelige Mening blandt Folk, der har brudt sig det mindste om denne Sag, er da ogsaa den, at det danske Folkesprog er forsvundet i Sønderjylland ved en langsom Hændelse, der har strakt sig gennem flere hundrede Aar. Men denne Antagelse er altsaa ganske urigtig. I Slutningen af det 18. Hundredeaar maatte Pastor Kiesbuy, tvungen af Nødvendigheden, tale Dansk med sine Altergæster i Gelting Kirke, og da Dansk godt og vel halvtredsindstyve Aar efter blev indført som Kirkesprog hver anden Søndag i Gelting Kirke, saa vakte denne Begivenhed voldsom Kvalm og blev opfattet som en Voldshandling af den danske Regering mod Sognets tyske Befolkning.

Det ligger nær for den nulevende Slægt med dens Oplevelser og Erfaringer at mene, at der maa have været Politik, forfulgt Agitation, ulmende Had til Danmark med i Spillet, og dog er dette langt fra at være Tilfældet. I det Tids-

rum, da Plattysk gjorde sine største Erobring, herskede der dyb Ro og Tilfredshed med de bestaaende Tilstande. Der var intet Sted i Kongens Riger og Lande, hvor Begejstringen for det danske Kongehus var mere højstemt end netop i den sydlige Del af Sønderjylland. Ogsaa i Holsten herskede almindelig Tilfredshed med Forbindelsen med Danmark. Der tonede tyske Sange blandt Folk, hvori de jubledede over, at de havde dansk Blod i deres Aarer. Noget fjendtligt Forhold mellem Dansk og Tysk kendes ikke. Hvis nogen den Gang havde spaaet, at snart vilde Hadet slaa ud i lys Lue, vilde han sikkertlig være bleven holdt for en gal Mand. Det er ganske vist forefaldet, at tungnemme Husmandssønner i nordangelske Skoler ere blevne udkældte for danske Hunde. Men fra slige enkeltstaaende Tilfælde kan der ikke drages vidtrækkende Slutninger om Uvillie mod Danmark. Det er langt mere oplysende, at en Kromand i Nordangel stillede sig i Spidsen for det dansksindede Parti i sin Kreds, da Uvejret brød løs, skønt han selv havde været den første i Byen, hvor han boede, der talte Plattysk til sin Børn. Da den slesvigholstenske Bevægelse fra omtr. Aar 1830 med rivende Hastighed bredte sig, blev Sprogsagen i høj Grad en Partisag. Da bleve Navnene *Danskere* og *Tyskere* gjorde til rene Partinavne. Da de danske Sprogreskripter kom 1851, var Fanatismen somme Steder, navnlig i Angel, stegen til en saadan Højde, at der fandtes Mennesker, som overfor de danske Præster og andre danske Embedsmænd nægtede at kunne tale Dansk. Pastor Fejlberg i Solt vilde en Gang se ind til en syg Mand, der boede sammen med sine to Søstre. De havde aldrig overfor ham ladet sig mærke med, at de talte Dansk. Som han vilde til at gaa ind, faar den ene Søster Oje paa Præsten. Hun iler til Døren, aabner den hastig paa Klem med det uvilkaarlige Udbrud: »Han sover (Han sover)«. Den bekendte Historiker Holger Rørdam var Præst i Satrup. En Dag blev han hentet til et Dødsleje for at skifte Arv. Den gamle Fader, der laa for Døden, og hans tilstedeværende Børn talte Tysk, og det samme gjorde Præsten. Alt blev skrevet paa Tysk. Paa en Gang indtraadte der en Standsning, Kræfterne svigtede den gamle, og han formaaede ikke længer at udtrykke sig klart. Pludselig begyndte alle Børnene at tiltale ham paa Dansk, og nu fik de Svar paa samme Sprog, saaledes at alt lykkelig blev ordnet. Til Pastor Bech i Stenbjerg talte de dansksindede Dansk og de tysksindede Tysk uden Hensyn til, hvilket Sprog, de ellers betjente sig af. I Samtale med Præstens Tjenestekarl rettede de sig derimod efter almindelig Skik og Brug. Personlig herskede der almindelig et godt Forhold mellem Menighederne og de danske Præster. Det var ogsaa i det hele et Kuld af fintdannede og humanttænkende Præster, der holdt sig fjærnt fra alt smaaligt Drilleri.

Der er intet, som tyder paa, at den Skik, at tale Plattysk til Børn og unge Mennesker, i noget videre Omfang blev standset ved de danske Sprogreskripter, ikke en Gang blandt dansksindede Mennesker, og dem var der endda nogle af ogsaa i Angel. Det var i den Grad blevet en Vanesag at bruge Plattysk som Kølesprog, at selv den dansktalende Staldkarl talte Plattysk til sin Hest, naar han klappede og striglede den. Det er ikke saa let en Sag at standse et Maskineri, der arbejder med fuld Kraft. Desuden var det langt fra, at Sprogreskripterne trængte Tysk helt bort fra Kirke og Skole paa Steder, hvor det hidtil havde været eneraadende. Og selv om saa var sket, vilde Kundskab

i Tysk og Færdighed i at tale Tysk vedblevet at være eftertragtet af mange uden Hensyn til nationale Sympatier. Selv i de nordlige Dele af Sønderjylland var der lige til 1864 enkelte udpræget dansksindede Mænd, der af Hensyn til deres Børns Fremtidsstudier talte Tysk med dem i Hjemmet.

Theoretisk og praktisk Tilegnelse af et fremmed Sprog har ikke meget med hinanden at gøre. Det første kan nærmest betegnes som en Kundskab, det sidste som en Færdighed. Ved theoretisk Undervisning opnaar Eleven Indsigt i Sprogets Bygning og Øvelse i at oversætte. Det karakteristiske ved Metoden er, at han stadig tænker paa sit eget Sprog. Sandsen for Modersmaalet og dets Ejendommeligheder svækkes ikke derved, men snarere skærpes, idet Eleven stadig maa anstille Sammenligninger over Sprogenes Overensstemmelser og Forskelligheder. Om Eleven kan tale det Sprog, han undervises i, spiller ingen Rolle. Et Barn af tilflyttede tyske Forældre risikerer at sidde over, fordi det ikke kan gøre Rede for Bøjningen af det Verbum *sein*, lige saa fuldt som dets danske Skolekammerater gøre det. — Men den danske Yngling, hvis hele Kundskab i Tysk er af theoretisk Art, staar fremmed, uforstaaende, faglende, den Dag han første Gang sætter sin Fod paa Berlins Gade.

Undervisningen i fremmede Sprog her i Danmark har hidtil tilsigtet den theoretiske Tilegnelse. Det staar i Skolens Magt at forandre sin Methode og sine Krav. Men hvad kan da ske? Ja, vi behøve ikke selv at give Svaret. Vi kunne læse os til det hos en af vore moderne Forfattere. Det er ikke Ængstelse for Forandring, der klinger gennem hans Ord. De skulle tværtimod udtale en Fordømmelsesdom over den theoretiske og en Lovprisning af den praktiske Undervisningsmethode. Forskellen paa de to Maader at lære Sprog paavises malende og træffende ved følgende Billede:

En jævn, københavnsk Borgermand betragter fra sit Vindue den støjende Børneskare, der under Lærerindens Tilsyn tumler sig paa Legepladsen ved Skolen paa den anden Side af Gaden, og han henvender sig da til en tilstedeværende Gæst: »Se der gaar nu hun. Hun tror, at hun kan Tysk. Og hvad er det saa værd altsammen, hendes Grammatik og alt det andet. Jeg kan ganske anderledes Tysk. Jeg har levet flere Aar i Tyskland og taler akkurat lige saa godt Tysk som Dansk. Jeg taler stadig Tysk til mine Børn. Det lærer de dog noget af. Saa ved man da, at man har efterladt sine Børn en Arv, der kan komme dem til Gode.«

Da Molboerne i Forening vilde forære deres Præst en Tønne Vin, var der en af dem, der tænkte: »Jeg kan godt spare min Vin og hælde en Flaske Vand i Tønden. En Flaske Vand i en hel Tønne Vin kan ikke mærkes«. Som denne ene tænkte og handlede ogsaa alle de andre Molboer, og da Præsten skulde smage paa Vinen, var den det bare Vand.

Dersom det var blevet ved den ene Flaske Vand, vilde Molbopræsten intet have mærket. Fordi een Mand i Gaden taler Tysk med sine Børn, bliver ikke hele Byen tysktalende. Selv om han fra sit Ophold i Tyskland har hjemført

en tysk Hustru, ville Børnene — som Manden ogsaa ganske rigtig ræsonnerer — lære Dansk paa Gader og Stræder. Men den ene kan blive til de mange. Stiller Skolen den theoretiske Indsigt og Oversættelsesfærdigheden i Skygge og gør Talefærdigheden til Undervisningens Hovedformaal, saa vil dette jo blot sige, at den tilstræber, at saa mange som mulig opnaa Færdighed i at beherske Tysk som Dansk. Det vilde naturligvis være en Overdrivelse at sammenligne det danske Sprogs Stilling i Danmark ved Begyndelsen af det 20. Hundredeaar under saadanne Undervisningsforhold med det danske Sprogs Stilling i Angel ved Begyndelsen af det 19. Hundredeaar. Vort Sprog har en stor, en rig Litteratur, en veludviklet Dagspresse. Hemmelige eller aabenbare Fjender af det danske Sprog findes ikke. Den Tid er forbi, da det ansaas for finere at tale Tysk end at tale Dansk. Men det turde dog være et Spørgsmaal, om ikke disse Fordele kunne overvurderes. Anses det ikke længer for fint, saa anses det af mange for nyttigt at kunne tale Tysk. Med Dansk kommer man ikke vidt i Verden. Den Tro, at man kan rejse Verden rundt, naar man kan Tysk og har lidt Skilling, sidder ligesaa fast i Folk nuomstunder, som den gjorde det paa Holbergs Tid. I Virkeligheden betyder det ikke stort med denne Talefærdighed. Den Mand, der i en ung Alder kommer til Tyskland, lærer i Løbet af faa Maanedes at tale Sproget, ofte til stor Fuldkommenhed, selv om han fra Skolen og Hjemmet ganske mangler Kendskab dertil, ja selv om han ganske mangler Evne og Færdighed til at udtrykke sig skriftlig paa Dansk. Det, der afgør Sagen, er imidlertid ikke, hvordan det i Virkeligheden er, men hvordan man tror og forestiller sig, at det er. Det er nu en Gang den almindelige Mening, at der er praktiske Fordele forbundne med Talefærdighed i Tysk og andre Verdenssprog, og denne Færdighed opnaas unægtelig bedst og lettest af den, der voxer op og lever i Omgivelser, hvor Sproget bliver talt. Skoleundervisningen kan indrettes saaledes, at ikke blot Elevernes Færdighed i at tale Tysk fremmes, men at Hjemmene ansføres til at tage sig af Sagen. Ved Siden af alt det meget andet, som Menneskene kunne være, ere de først og sidst deres Børns Forældre. Ingen Fader ønsker, at hans Barn skal staa tilbage i Skolen, skal komme hjem med daarlige Karakterer. Men begynde Forældrene først at tale Tysk med Børnene i Hjemmet, saa er det danske Sprog truet paa Livet. Det er ikke, hvad vel somme ville mene, at se Spøgelser ved højlys Dag. —

Den foregaaende Fremstilling af Sprogforholdene i den sydlige Del af Sønderjylland har vist, at Dansk og Plattysk aldrig blandes sammen til et Sprog. I den Tid, Sprogkampen staa paa, er der mange, der det ene Øjeblik tale Dansk, og det næste Plattysk; men det er altid enten det ene eller det andet Sprog, der tales. Dansk vedbliver at være Dansk, indtil det tilsidst bukker under i Kampen og forsvinder.

Det er ikke opklaret, hvorvidt eller hvorledes Nabosprog i Grændseegne kunne sammenblandes og indvirke paa hinanden i Lydforhold, i Bøjning eller i Ordføining. I Henseende til Ordforraad kunne alle Sprog for saa vidt kaldes

Blandingssprog, som de indeholde Ord, der ere optagne fra fremmede Sprog. Det var ved at sammenligne de plattyske Ord i dansk og i plattysk Tale, at Lyngby blev opmærksom paa den Skarphed og Nøjagtighed, hvormed de to Sprog holdes ude fra hinanden. I Fjorde Sogns danske Sprog hedder det *påt* (Potte), *boam* (Træ), *fæftig* (halvtreds). Det er Ord, der i gammel Tid ere optagne fra Nedertysk *pot* eller *put*, *bom*, *veftich*. Men den samme Mand, der siger *påt*, *boam*, *fæftig*, naar han taler Dansk, siger *pot*, *bom* (langt o), *fuftig*, naar han taler Plattysk. Ogsaa ved andre Ord, der ere og føles som identiske, iagttages Forskellen. Naar Manden taler Dansk, siger han *grif* eller *grib* (langt i), *giw* eller *gi* (gribe, give), men naar han taler Plattysk siger han *chripen*, *chæmn*. Den højtyske *ch*-Lyd forekommer baade i Dansk og Plattysk, men i Dansk kun efter Selvlyd. I plattysk Tale undgaar han Ord, der ere fælles for Dansk og Højtysk. Naar han taler Dansk, siger han *stork* (Stork, højtysk *Storch*), men naar han taler Plattysk, siger han *adebar*. Det skal dog hermed ikke være sagt, at det danske Sprog slet ingen Minder efterlader sig i det Plattysk, der afløser det. Sprogets hele Tonefald vedbliver at være det gamle. Det er Plattysk med dansk Accent, som det almindelig hedder. Danske Vendinger vedblive at gaa igen. Det danske Sprogs grammatiske Køn med dets Fordelinger gør sig gældende. Enkelte Ord blive tilbage, særlig saadanne, der ved Sprogskiftets Begyndelse aldrig bleve horte under Samtaler med plattysktalende, f. Ex. *skorrefoul* (= Skurvefugl = Sommerfugl; frisisk *skrobfoegel*). Det plattyske Navn er *sommervogel*, der er blevet optaget i det danske Skriftsprog. — Endog i Slesvig Bys højtyske Sprog kan der paavises Danismer.

Men selv om der altsaa ikke gives Blandingssprog i Sønderjylland, saa er det dermed ikke udelukket, at det sønderjyske Sprog kunde være et Overgangssprog, at det vel staar Dansk nærmest, men dog indtager en Mellemstilling mellem Dansk (Skandinavisk) paa den ene Side og Tysk, Frisisk eller Engelsk paa den anden Side.

Det er en gammel Lære og en vidt udbredt Forestilling, at der bestaar et nært Slægtskab mellem Engelsk og Jysk og et endnu nærmere Slægtskab mellem Engelsk og Angeldansk eller Angeljysk, hvad man nu vil kalde det. Det er overleveret os fra gamle Dage, at Saxer, Angler og Jyder erobrede England og gave Landet Navn, Sprog og Nationalitet. Vi kunne ikke her gaa ind paa dette vidtløftige Spørgsmaal, men anser det for højst tvivlsomt, at Navnet paa Angels Indbyggere har noget at gøre med det gamle Folkenavn *Angler* (*Anglii*). De kaldes fra gammel Tid *Angelboer*. Navnet forekommer fra Middelalderen i Stedsnavne: Angelbovirke, Angelbovad, Angelbogade (i Flensborg; nu Angelburgerstrasse). Det er ikke blot paa Dansk, at Angels Indbyggere ere blevne kaldte med dette Navn. Endnu i Midten af det 19. Hundredeaar brugtes det af Borgerne i Slesvig By, og det afløstes der ikke af det moderne tyske Navn *Angler*, men af det hjemmelavede *Anglit*. I Middelalderens Plattysk træffes Navnet *Angelbuer*: »ein perdt, dede ein Angelbur gaff

(en Hest, som en Angelbo gav til St. Jørgens Kapel paa Gettorp Kirkegaard)«. Navnet er vel etymologiseret som »en Angelbonde«.

Men, som sagt, Troen paa dette Slægtskab kommer frem overalt. Vi møde det hos Lackmann, Werlauff, Outzen, Jensen, Chr. Paulsen, Allen, Hagerup og mangfoldige andre danske saavel som tyske historiske og topografiske Forfattere. Slesvig-Holsteneren N. Falck var vel omtrent den eneste, der ikke til- lagde Overleveringen nogen Værdi. Han erklærede kort og godt, at Sønder- jysk var en dansk Dialekt. »Ingen sagkyndig og upartisk Mand kan noget Øjeblik tvivle om, at det Sprog, som tales i den nordlige Del af Hertugdøm- met Slesvig, hører til den danske Sprogstamme«. Han udtalte ligesaa bestemt, at det danske Sprog Syd for Flensborg ikke var meget forskelligt fra det dan- ske Sprog Nord for Flensborg, og at det danske Sprog var fortrængt i den sydøstlige Del af Hertugdømmet ved voldsomme Forholdsregler.

Men ingen af de nævnte Forfattere vare i særlig Grad fortrolige med den sammenlignende Sprogvidenskabs Hemmeligheder. Vi kunne da ogsaa møde andre Anskuelser hos denne Videnskabs Grundlæggere og ypperlige Dyrkere. Rask fik aldrig Lejlighed til at undersøge selve Spørgsmaalets Enkeltheder; men han udtalte kort og fyndigt, at Jysk er Dansk. Det vilde dog være for- hastet at tro, at Sagen dermed var ude af Verden. Endnu saa sent som 1854 ud- satte det kongelige danske Videnskabernes Selskab en Prisopgave, hvori det hedder: »Det maatte herved være et Hovedformaal at undersøge og oplyse: hvorvidt en af- gjort og tydelig Forskellighed kan paavises imellem to i Fortiden afvigende Sprog- arter, den ene skandinavisk-nordisk, den anden germanisk-angelsaxisk, som maatte kunne antages at have nordfra og sydfra med Folkestammerne banet sig Indgang paa den jyske Halvø? Ligeledes: om og hvorvidt det maa antages, at en Sammensmelt- ning af disse to Sprogarter har dannet i Tidernes Løb det saavel i Udtalen, som i en Del grammatiske Sægenheder, for hele Jylland endnu meget ejendommelige Al- mænsprog, hvis kendelige og betydelige Slægtskab med engelsk Talesprog og en- gelske Dialekter er en af dets karakteristiske og stærkest udprægede Egenskaber?« Lyngby kunde ikke helt se bort fra disse Meninger, skønt han fandt det hele haabløst og næppe Umagen værd at give sig af dermed. Der var andet at bringe ud af de jyske Dialekter end at paavise engelske Ord. Nu er der ikke længer hverken i Danmark eller Tyskland nogen Videnskabsdyrker, der har andet Navn for Sønder- og Nørrejysk end Dansk.

Man kan tidt med Forundring spørge: »Men hvor har dog Folk havt deres Øjne henne?« Var det nødvendigt at hente sig al Kundskab om Jysk i Bøger, saa havde man dog siden 1842 i *Bindstovet* at studere i. Siden 1844 har man kunnet læse Angelbomaal i Jensens Bog om Angel. Det fortælles her som et gammelt Sagn, at paa store Højtidsdage stode Præst og Degn udenfor Strukstrup Kirke og ventede paa Fruen fra Tolgaard. De turde ikke begynde, før hun kom, da hun ved saadanne Lejligheder plejede at føre Foræringer med sig til Kirke. Naar Præsten fik Øje paa Køretøjet, sagde han til Degnen: »Nu ka' du gaa' op aa ring'! Nu kommer å Frau fra Tollgaard«. Hertil svarede Degnen: »Nu kommer hun, nu kommer Ann Post fra Tollgaard over Tingvøj med fiir hviid' Og, med Knopper Hør o Strikker Smør o stur Rau-Lief«. Det er nok at oversætte det sidste Ord: *Rug-Leve* (? Rugbrød). Sammesteds findes en engelsk Oversættelse af Lignelsen om den for-

lorne Sön; »En Manj' hoi to Sönnerr o den üngest' a dem soi te ä Far: Far, gi mä den Diel a ä Goss, der hör mä! O han dield' ä Goss emell'm dem. O int laant der-etter saa saankedt' den üngest Sön oldt sammel o drauw ur a ä Landj laant wäk o forkomm der sit Goss mä lirrele Lāwnd. Elaue han no hoi fortärdt oldt sit, saa blōw der en stur düer Ti i ä hiel Landj o han begündt aa want. O han gik hen o holdt sä te jin a ä Folk der i ä Landj; den skikked' ham te Marks aa warr aa ä Sviin. O han war tefräis aa fül sin Mau mä Mask, te ä Sviin aaed o Ihne ga ham naur. Da gik han i sä o soi: Hvo manne Daulönnerr herr min Far, som der herr Brö nock o ä fordärrer a Hunger. Ä will sta op o ga hen te min Far o si te ham: Far, ä herr sühnnert mor ä Himmel o for dä o err no int meer wär aa hjir din Sönn; görr mä som jin a din Daulönnerr. O han soi op o kom te hans Far, u. s. w.«

Det var dette Sprog, man bildte sig selv og andre ind, var en Slags Engelsk. Det hændte en Dag i Aaret 1845, at Kristian den ottende paa en Baderejse til For, da Vognen holdt stille et Sted mellem Flensborg og Dagebøl, fik Oje paa en kon, lille Pige, der stod opstillet ved Vejen festlig klædt sammen med mange andre, for at se Kongen, naar han drog forbi. Kongen, der stadig gik paa Jagt efter at opdage, hvilket Sprog Landalmuen i disse Egne egentlig talte, mente, at her bod sig en Lejlighed til Forsøg, og henvendte nogle Ord paa Dansk til Pigen, men fik intet Svar. Han tiltalte hende derpaa paa Tysk, men fik heller intet Svar. »Hvordan skal jeg dog faa at vide, hvad det er for et Sprog, disse Mennesker tale?«, udbrød Kongen utaalmodig, henvendt til Amtmand Warstedt fra Flensborg, der ledsagede ham paa denne Rejse. »De tale hverken Dansk eller Tysk, Deres Majestæt«, svarede Amtmanden, »men en forunderlig Blanding af alt muligt. Deres Sprog er nærmest en Levning af det gamle angelsaksiske Sprog, som taltes af deres Forfædre Anglerne, der droge over og erobrede England.« Kongen, der selv var noget af en Videnskabsmand, blev tankefuld ved denne Tale.

De germanske Sprog inddeles i tre store Hovedafdelinger. A) Østgermansk eller Gotisk, der især kendes af Wulfilas Bibeloversættelse fra det 4. Hundrebaar. Det er uddød for lang Tid siden. B) Nordgermansk eller Skandinavisk. C) Vestgermansk.

Det nordgermanske eller skandinaviske Sprog kaldes i Almindelighed blot Nordisk. Det har hjemme i Danmark, Sverige, Norge, samt paa Island og Færøerne. Det kendes fra det 4. Hundrebaar af Runeindskrifter, blandt hvilke en af de mærkeligste er Guldhornsindskriften fra Møgeltønder. Sproget i de ældste nordiske Runeindskrifter staar paa et oprindeligere Trin end det samtidige Gotisk i Wulfilas Bibeloversættelse. I Vikingetiden (omtr. 700—1050) undergik Sproget store Forandringer og spaltede sig i en østlig og en vestlig Gren: 1) Østnordisk, Sproget i Danmark og Sverige. 2) Vestnordisk, Sproget i Norge og paa Island. De ældste islandske og norske Haandskrifter ere fra omtr. Aar 1200, de ældste danske og svenske fra omtr. Aar 1300. Da var Sproget ikke blot spaltet i Islandsk, Norsk, Svensk, Gullandsk og Dansk, men ogsaa i norske, svenske og danske Dialekter. Det danske Sprogs Hoveddialekter ved Aar 1300 vare Skaansk, Sjællandsk og Jysk. Den jyske Dialekt fremtræder med særlig Tydelighed i Flensborg Stadsret fra 1284. Den er tilnærmelsesvis skreven i Datidens Angelbomaal, det Sprog, Flensborgs Indbyg-

gere den Gang talte. Imellem Danmarks, Norges og Sveriges Dialekter har der aldrig været skarpe Skel. Skaansk har altid dannet Overgangsleddet til Gotlandsk. Jysk har fra gammel Tid i nogle Træk sluttet sig til den vestnordiske (norsk-islandske) Gren. Overgangen fra Dialekt til Nabodialekt er i de nordiske Lande nu som forud jævn og næsten umærkelig.

Vestgermansk er saa langt tilbage i Tiden, som vi kende det, en Samling af Sprog og Dialekter. Disse grupperes i 1) Tysk og 2) Frisisk-Engelsk (eller Anglo-Frisisk).

Tysk er atter delt i a) Højtysk eller Sydtysk og b) Nedertysk eller Nordtysk. Baade Høj- og Nedertysk kendes fra omtr. Aar 800. Det ældste Nedertysk kaldes almindelig Oldsaxisk og det nyere Plattysk. Mellem Oldsaxisk og Plattysk ligger det saakaldte Mellemnedertysk (Mittelniederdeutsch) i Tiden 1200—1500. Det var et litterært Sprog ganske som Højtysk, indtil det i det 17. Hundredeaar blev fortrængt. Siden har det fortsat sit Liv som Folke- og Almuesprog. En stor Mængde nedertyske Ord fra alle Sprogets Perioder, men dog ganske særlig fra Tiden efter Aar 1300 har fundet Indgang i Dansk og Svensk. — Nær beslægtet med det gamle Nedertysk var Nederfrankisk, hvorfra Hollandsk og Flamsk nedstammer.

Det frisiske Sprog er i Tidernes Løb trængt meget tilbage af nedertyske og nederfrankiske Dialekter. At Dansk har det aldrig lidt nogen Overlast. Frisisk tales nu i den hollandske Provinds Friesland og paa nogle tiloversblevne Pletter i Oldenborg. Det gamle frisiske Sprog kendes af litterære Mindesmærker fra det 14. Hundredeaar. Det frisiske Sprog paa Sønderjyllands Vestkyst fra Tønder til Husum (sønderj. *fresk*) har ikke efterladt sig gamle litterære Mindesmærker. Det indeholder en Del danske Ord, som det har optaget fra de jyske Dialekter. — Det engelske Sprog kan følges lige saa langt tilbage i Tiden som det tyske.

Hvor Afstanden mellem germanske Nabodialekter er saa stor, som Tilfældet er mellem Jysk, Frisisk og Plattysk, er det egentlig temmelig overflødigt at vise, til hvilken Side hver Dialekt falder. Man kan godt slaa sig til Ro med den Forklaring af, hvad Dansk er, som en Skolepige gav ved en Examen i Nørrejylland. Der undslap Læreren det Spørgsmaal: »Hvad er Dansk?« »De æ nærensti e Tysker et ka fosto wos«. I en By, hvor endnu nogle Oldinge indbyrdes tale Dansk, hvor endnu Folk i Manddomsalderen kunne tale Dansk, men hvor Ungdommen og især Børnene ikke længer forstaa Dansk, staar Barnet forundret, — med opspilede Øjne, Albuerne hvilende paa Faderens Knæ og Fingrene i Mundvigene — og lytter til dennes danske Samtale med en tilfældig Gæst fra nordligere Egne. En firsindstyveaarig Mand, der altid har været hjemmehørende i en dansk By en halv Mil fra den frisiske Grænse og aldrig har tærdedes meget udenfor Hjemmet, ryster nægtende paa Hovedet, naar han spørges, om han forstaa Frisisk. En anden yngre Mand i en anden dansk By, der hører til et vidtstrakt Sogn, hvori alle de øvrige Byer ere frisiske, har gaaet til Præsten sammen med frisiske Børn og har

dog ikke lært at forstå Frisisk. Hans Kone er frisisk. Hun kan ikke Dansk. Derfor føres Samtalen mellem dem paa Plattysk. — Ikke des mindre er det endnu saa den Dag idag, at Forestillingen om det sonderjyske Sprogs nære Slægtskab med Frisisk og Plattysk stadig kommer til Orde i Bøger og Blade. Der kan i Virkeligheden ogsaa paapeges Tilfælde, hvor Sønderjysk udviser større Lighed med Frisisk, Plattysk og Højtysk end med dansk Skriftsprog. Hvis man samler med Flid uden at veje og vrage, kan man endog tilvejebringe en stor Samling Exempler. Vore Dages Videnskabsmænd ere ikke uvidende om disse Ligheder. Naar de ikke deraf lade sig røkke i den Tro, at Sønderjysk er en dansk Dialekt, saa maa dette have sine gyldige Grunde.

At Sprog ere indbyrdes beslægtede, er enstydigt med, at de ligne hverandre. Det er unægtelig en stor Sandhed. Men det er en Sandhed, der i meget høj Grad trænger til Forklaring og Udredelse, hvis den skal forstås rettelig. Lighed kan være til Stede, hvor intet Slægtskab er, og paa den anden Side kan uomtvisteligt Slægtskab findes, hvor Ligheden slet ikke er iøjnefaldende. Ligheden kan komme deraf, at Ord ere overførte fra et Sprog til et andet. Enhver vil uden mindste Tøven indrømme, at det vilde være forfæjlet at begrundet et Slægtskab mellem Dansk og fremmede Sprog paa Ord som *absolut*, *akkurat*, *Butterdej*, *brillant*, *durk*, *Kelner*, *Kuler*, *parat*, *Plakat*, *Plaser* osv. Ingen vil heller tvivle om, at det danske Sprog i gamle Dage kan have optaget Fremmedord, og at disse i Tidens Løb kunne have forandret sig saa meget, at de nu ganske ligne de Ord, der have været i det danske Sprog fra første Begyndelse. Det er ikke hver Mands Sag at kende de Midler og Metoder, hvorved det kan afgøres, om et Ord er oprindeligt eller uoprindeligt i det Sprog, hvor det findes. Men alle ville kunne forstå, at for saa vidt et Sprogs Herkomst skal bestemmes efter dets Ordforraad, kunne kun oprindelige Ord komme i Betragtning.

Det germanske Ordforraad er dels alment, dels partielt. Der er Ord, som optræde alle Tider i hele den germanske Verden, og der er andre Ord, som kun høre hjemme i den ene eller i de to germanske Hovedafdelinger. Der er atter andre Ord, som kun ere fælles for Skandinavisk og Tysk, for Skandinavisk og Frisisk-Engelsk eller for Tysk og Frisisk-Engelsk. En Del Ord forekommer kun i et eller i nogle faa Sprog, eller i en eller nogle faa Dialekter. Nogle af de Ord, der nu til Dags ere særegne for Skandinavisk, optræde i ældre Tid ogsaa i Tysk eller Engelsk, eller de genfindes i nuværende tyske eller engelske Folkedialekter, ligesom ogsaa det omvendte kan være Tilfældet. Skellet mellem Afdelinger, Sprog og Dialekter er altsaa, hvad Ordforraadet angaar, flydende. Et Sprog eller en Dialekt bestemmes ikke som Tysk, Højtysk, Plattysk, Engelsk, Frisisk, Skandinavisk, Dansk, Jysk, Sønderjysk, Angelsk ved Mangelen eller Tilstedeværelsen af et eller nogle visse bestemte Ord.

Ikke desmindre spiller Ordforraadet en overordentlig Rolle ved Sprogs Inddeling, især hvor der skal sættes Skel mellem større Afdelinger. Der er —

altsaa bortset fra enkelte Undtagelser, Afbigselser og Uregelmæssigheder af den antydede Art — et Ordforraad, der er særegent for Skandinavisk og et andet, der er særegent for Vestgermansk, et tredje, der er særegent for Engelsk osv. Her anføres som Exempel et Udvalg af skandinaviske Ord, der ikke til-lige ere tyske:

Aa, ad, age, at, bag, Barn, blande, bryde, By, døven, Dreng, efter, Eng, Enke, faa, Adj., faa, Verb., Faar, ifor, flaa, fra, frem, et Frø, igaar, gal, gammel, Gavn, gennem, glad, glemme, Gris, gro, Gryde, Gulv, gøre, han, hun, Hav, Hest, hitte, Hjul, hver, højre, ikke, Ild, ingen, kalde, Kar, kaste, Klud, Kvie, Kværn, Laar, Lade, lille, megen, mellem, nogen, Næve, og, Pige, rød, Ræv, Saar, sand, Seng, Sild, Skade (?: Fuglen), Ske, Skjorte, Skov, Sky, Skæg, skære, smaa, sove, Sovn, spaa, spørge, stor, Svend, sy, Særk, tie, to, Verb., tom, Træ, træ, tung, tyve, vaad, Ven, venstre, Vinge, vred, vide, Væg, Og, Ol, øse.

Sønderjysk gaar helt ind under Skandinavisk. Det har de Ord, der ere sær-egne for Skandinavisk, og det mangler de Ord, der ere særegne for Vestger-mansk i det hele eller for et eller flere vestgermanske Sprog. Det tør dog ikke helt paa Forhaand afvises som en Umulighed, at der i sønderjyske Dialekter vil kunne opdages et eller andet oprindelig hjemmehørende Ord, der er vest-germansk, men ikke skandinavisk, skønt alle Forsøg i den Retning hidtil, saavidt vides, ere mislykkede. Men hvis dette skulde være forholdt Fremtidens Forskning, saa vil derved ikke opnaas andet, end at Sønderjysk kommer til at dele Skæbne med Bygdemaal mellem Norges Fjelde.

Der kunde nu spørges, hvoraf man kan vide, om et Ord fra første Færd bærer hjemme eller i Tidens Løb udefra er indført i det Sprog eller i den Dia-lekt, hvor det nu til Dags findes. Hvorpaa kan man kende et oprindelig søn-derjysk Ord fra et plattysk Ord, der i gammel Tid er indgaaet i den sønder-jyske Dialekt? I nær Forbindelse hermed staar et andet Spørgsmaal. Hvorledes kunne Ord, der altid have været til Stede i alle germanske Sprog og Dialekter, afgøre og bestemme større og mindre Slægtskabsgrader indenfor de forskellige germanske Sprog og Dialekter? Hvorpaa kan det ses, at et Ord, der altid har været fælles for Sønderjysk og Plattysk, det ene Sted maa kaldes Dansk og Skandinavisk, men det andet Sted maa kaldes Tysk og Vestgermansk?

Naar Sprogforskellen i det store og hele er saa dyb og gennemgribende, som den er mellem Skandinavisk og Vestgermansk, ogsaa i Grændselandet, hvor de to store Hovedafdelinger mødes, vil Afgørelsen i Reglen ikke volde store Van-skeligheder. Det kan, som ovenfor bemærket, i de allerfleste Tilfælde afgøres uden videnskabelige Forudsætninger ved ren og bar, sund, naturlig, menneskelig Fornuft. Vi kunne se nogle Exempler. Fællesgermanske Ord ere *Lys, Sol, Aften, Nat*. I de nulevende germanske Sprog og Dialekter forekomme følgende Former: islandsk *ljós, sól, aptann* (udtales *aftan*), *nótt*; norske Dialekter *ljøs, ljøs, jøs, jøs, lüs, lys* — *sól* — *aftan, æfte* — *nott*; svensk *ljus* (udtales *jus*), *sol, afton, natt*; svenske og danske Dialekter *ljans* (Gulland), *lys* (Halland, Skaane, Bornholm, Fyn, Vest- og Sønderjyl-land), *lyes* og *liues*, (Sjælland, Østjylland) — *stul* (Nørrejylland, det sydlige Sønder-jylland) — *aftan* (Sverige), *aften* (det sydlige Skaane), *atlan* (Skaane), *aulan* (Bornholm),

auten (Sjælland, Fyn, Nørre- og Sønderjylland), *outen* (enkelte Steder i Nørre- og Sønderjylland), *atten*, *aten* (Fano), *alen* (Fjorde ved Husum). — *nott*, *nott* (Skaane), *nat*, *nat* (Jylland). I Vestgermansk: *licht* (tysk, hollandsk), *jücht*, *lächt*, (Frisisk i Sønderjylland), *light* (engelsk) — *sonne* (højtysk), *sünn* (plattysk), *zon* (hollandsk), *san* (frisisk), *sun* (engelsk) — *abend* (tysk), *avond* (hollandsk), *en* (frisisk), *eve*, *evening* (engelsk) — *nacht* (tysk, hollandsk), *nächt* (frisisk), *night* (engelsk). Det er ikke tænkeligt, at nogen her kan fristes til at flytte Skellet mellem Skandinavisk og Vestgermansk. Men der er andre Tilfælde, der kunne synes mere tvivlsomme. Naar *en Høj* paa Sønderjysk hedder *hy*, saa stemmer Selvlyden med tysk *Hügel*. Iøvrigt ligner Formen ved Mangelen af *l* det skandinaviske *höj* (Bornholm) *hyu*, *höw* (Nørrejælland), *höw* (Sjælland), *hög* (svensk), *haug* (islandsk, norske og svenske Dialekter), *hog*, *hou* (norske Dialekter). Og værre ser det ud med en Del andre Ord. Hvorledes kan *aaffen* (aaben) være dansk i Aabenraa, men *offen* tysk i Zürich? Hvorledes kan det jyske *worm* (Orm) være dansk, naar *Wurm* er tysk? Hvorledes kan *laus* (Lus, tysk *Laus*) være svensk i Dalarna, men tysk i Wien? Hvorledes kan *stein* (Sten, tysk *Stein*) være højtysk i Tyskland, fynsk ved Børgense, skaansk ved Helsingborg, svensk i Finland og samtidig være baade dansk og islandsk? Hvorledes kan *svart* (sort) være plattysk i Holsten og tillige baade svensk, norsk og islandsk? Den, som kender Sprogvidenskabens ABC, trækker paa Smilebaandet ad slige Sammenstillinger, men dermed er det jo ikke udelukket, at de kunne gøre deres Virkning paa sine Steder, naar de udkrammes med den Selvsikkerhed, som Dumheden indgiver. Hos den, der vil bruge sin Forstand, kan der dog let opstaa den Tanke, at hvis *aaffen* (aaben), *worm* (Orm) skal vise, at Sønderjysk er nærmere beslægtet med Tysk, end andre danske Dialekter ere det, saa maa det samme vel ogsaa gælde *laus* (Lus) i Dalakarlenes Dialekt. Og hans Tvivl vil voxe, naar han bliver opmærksom paa, hvilke frygtelige Konsekvenser den Slags Sprogsammenligning drager efter sig. Dansk bliver nærmere beslægtet med Italiensk og Albanesisks end med Tysk. Sjællandsk indtager en Mellemstilling mellem Dansk og Tysk. Armenisk kommer til at staa Dansk, især Jysk meget nær: dansk *tre*, ital. og alban. *tre*, men sjællandsk *trei*, tysk *drei*; dansk *otte*, jysk *ot*, armen. *ut*; dansk *Lys*, armen. *lojs* osv. Hvis vi ikke vidste en Smule andet eller mere om det danske, sjællandske, tyske, italienske og albanesiske Sprog end Navnet paa det tredie Talord, saa vilde det være en Umulighed at bestemme disse Sprog indbyrdes Slægtskabsforhold. Men saaledes forholder det sig ikke; vi kende disse Sprog og deres Historie til større eller mindre Fuldkommenhed.

Sprogens Slægtskab beror vel paa Lighed, men ikke paa enhver Lighed, der frembyder sig. Det, der nu er ens, kan tidligere have været forskelligt, ligesom det, der nu er forskelligt, tidligere kan have været ens. Sprogene ere i Tidernes Forløb undergaaede mange og store Forandringer, et Sted paa een Maade, et andet Sted paa en anden. De maa derfor ses i deres indbyrdes Sammenhæng under deres historiske Udvikling. De germanske Sprog spænde over lange Tidsrum og store Landomraader. Man maa, saa godt dette nu lader sig gøre, se ikke blot deres nuværende Skikkelse, men først og fornemmeligst den Skikkelse, de havde i de svundne Tider. Man sammenligner ikke yngre Sprog eller Nutidssprog med hverandre uden først at føre dem hvert især til-

bage til deres ældste Skikkelser. Fremgangsmaaden er ikke kunstig og indviklet, men tvertimod simpel og ligefrem, let at fatte for alle og enhver. Vi kunne holde os til de nvenfor anførte Exempler. *Lys, Sol, Aften, Nat* hed i de oldgermanske Sprog: A) gotisk *liuhap*. B) skandinavisk: østnordisk *lius*, vestnordisk *liu*. C) Vestgermansk: tysk *lioh*, frisisk *liacht*, engelsk *lioh*. — A) gotisk *saul*, *sumo*, *summa*. B) skandinavisk *sól*. C) tysk *sunna*, frisisk-engelsk *sunne*. — A) gotisk (mangler). B) vestnordisk *aplau*, svensk-skaansk *aflan*, sjællandsk-jysk *aften*. C) tysk *abend*, frisisk *e-wend*, engelsk *æfen*, *efen*, *æfning* (*æften-tid*). — A) gotisk *naht*. B) vestnordisk *nött*, *nátt*, østnordisk *naat*, *nat*. C) tysk *naht*, frisisk *nacht*, engelsk *neah*, *niht*. Overgangsformer fra det ældste kendte til det nuværende træffes. Det ældste danske *lius* (ogsaa skrevet *lives*, *lyus* og lign., da *i* og *y* i Flæng er Tegn baade for *i* og *y*, ligesom *u* og *w* i Flæng baade er Tegn for *u* og *w*) har i Middelalderen ogsaa Formerne *lys* og *lyz*. I det 17. Hundredeaar, da *y* og *v* altid kun er Tegn for *y* og *v*, træffes desuden Formen *lyys*. Det er den sjællandsk-østjyske Form, som nogle Forfattere bestræbte sig for at gøre til Skriftsprogsform. Forsøget lykkedes ikke. Det bohussensk-hallandsk-skaansk-københavnske *lys* sejrede. Som ovenfor vist er den lig den vestjysk-sønderjyske. I Middelalderen træffes i jyskagtige Skrifter *suol*, *nat*. I enkelte Breve fra Adelige kan man i det 16. Hundredeaar træffe *auten* (skrevet *austen*). I gamle norske Kilder træffes *aplau*, *eplan*, *apla*. Tilsvarende Overgangsformer opvise gamle vestgermanske Sprog.

Exemplerne vise, at der gives Tilfælde, hvor nogle skandinaviske Sprog afvige fra Sprog af deres egen Afdeling og ligne Sprog af den vestgermanske Afdeling. Det ældste Norsk-islandske, vi kende, havde ligesom Oldtysk *io* i Ordet *Lys*, medens det ældste Dansk-svenske havde *iu*. Nuværende Norsk-svensk (svensk Talesprog og norske Dialekter) mangler ligesom nuværende Frisisk i Forlyden af dette Ord; men her viser Oldnorsk, Oldsvensk og Oldfrisisk (*liu*, *liu*, *liacht*), at Overensstemmelsen er fremkommen derved, at alle tre Sprog have undergaaet ensartede Forandringer. Langt mere iøjnefaldende end Lighederne mellem skandinaviske og vestgermanske Sprog, er dog den store Adskillelse, som alle Dage har været mellem alle skandinaviske Sprog paa den ene Side og alle vestgermanske Sprog paa den anden. *Lys* ender i Skandinavisk altid paa *s*, i Vestgermansk altid paa *ht*, *cht*, *ght*, *gt*. *Sol* ender i Skandinavisk paa *l*, men i Vestgermansk paa *nn*, *n*. I *Aften* har Skandinavisk *t* (dansk *Aften*), som mangler i Vestgermansk (tysk *Abend*). Vestgermansk har *h*, *ch*, *gh*, *g* foran *t* i *Nat* (tysk *Nacht*); det mangler regelmæssig i Skandinavisk (dansk *Nat*). Sønderjysk er rent Skandinavisk. Fra Angel har Lackmann: *et Liūs* og *Lūs* (candela), *en liūskiert* og *liūskerd* (Lysestage), *Liūsanuws* og *Liūstauws* (Lyseax), *sol* og *sonol*, *e solschin* (Solskinnet), *auten*, *authen stiern* (Aftenstjerne), *en nat*. Kappel har: *eh Lys* (Lyset), *solwierge* (Solens Nedgang), *auden* (Aften) *iauden* (i Aften), *skommerauden* (Tusmørke, Skumring). Hagerup har *lyshjēt* (Lysekaerte), *ljusmole* (en Stump af et *Lys*), *solskin*, *avten* og *avten*, *skummerawten*, *nat*.

Skal det nærmere Slægtskab mellem Sprog og Dialekter bestemmes af et fælles ordforraad, ere enkelte, løsrevne Ord dog langt fra tilstrækkelige. Vi maa se Rækker, hvori samme Lyd eller samme Lydforbindelse forekommer indenfor samme Sprog og indenfor samme Dialekt. Vi saa, at i de oldgermanske Former af Ordet *Lys* optraadte i de forskellige Sprog baade *eo*, *io*, *iu* og *ia*. Vi maa se andre oldtyske Ord med *io*, andre oldvestnordiske Ord med *io*, andre oldøstnordiske Ord med *iu*, andre gotiske Ord med *iu* osv. Det Skema, der paa den Maade, lader sig opstille, ser saaledes ud:

	gotisk	oldnøtysk	oldnassisk	oldfrisisk	oldengelsk	oldnordisk	
						veord	ord
(vælg)	kisan	kisan	kisan	kiasa, sziasa	cēasan	kīsa	kīsa
byde	biutan	biutan	biutan	biada	becutan	biōða	biupa
syde	skilde	siolan	siolha	sietha	seodan	siōða	siupa
nvide	mitan	sciozan	skiotan	skiota	secotan	sciōta	skiuta
gyde	gutan	miozan	niozan	mūta	neotan	mōta	mūta
Tyv	piuf-s	giozan	thiof	giata	geotan	giōta	giuta
		diob		that	ðeof	piuf-r	piuf-r
I en Del Ord har ogsaa Væstmordisk <i>m</i> :							
svr	sink-s	siah	sioh	siah	sēoc	sink-r	sink-r
lyve	liugan	liogan	liogan	liaga	leogan	liuga	liuga
dyb	diup-s	tiuf	diop	diap	deop	diup-r	diup-r
(kar)	huf-s	hob	hof	haf	leof	huf-r	huf-r
I andre Ord udskiller Østmordisk sig, derved at Ordene have y:							
nysse		nisan		friasa	friusan	hiinisa	nysa
frysse		friesan		fiata	fīotan	friosa	frysa
flyde		flioazan	fiotan		fīotan	fiōta	fiyta
(vraale)		nozan		riaka	reotan	hiōta	ryta
ryge		riohhan			reocan	riika	ryka
Omvendt har Væsdansk y:							
Dyr	dius	tiur	dior	dior	deor	dýr	dýr
Nyre		niuro				nýra	nýra
Alt Scandinavisk har y:							
fly	piuhan	fiuhan	fiuhan	fiia	fīcon	fiyta	flyta
							svensk: flyta, flyta; dansk: fly

Den systematiske Orden falder strax i Øjnene. Den viser sig ved nærmere Eftersyn ogsaa at være til Stede i de fleste af de Tilfælde, hvor der er Uoverensstemmelse mellem Øst- og Vestnordisk. Foran *p*, *k*, *g* have begge Sprog *iū*, men foran *t*, *ð*, *s* har Vestnordisk *iō*. Til Exemplerne i Skemaet kan der føjes endnu flere vestnordiske Ord: *driūpa* (dryppe, oldeng. *dréopan*, oldfris. *driapa*, oldsax. *driopan*, oldhøjt. *triofan*), *kriūpa* (krybe, oldeng. *créopan*, oldfris. *kriapa*, oldsax. *kriupan*), *miūk-r* (myg, Adj.), *striūka* (stryge), *biūga* (bøje, got. *biūgan*, oldhøjt. *bingan*), *fliūga* (oldhøjt. *fliogan*, oldeng. *fléogan*), *briōta* (bryde, oldeng. *bréotan*), *piūta* (tude, østnord. *piuta*, oldeng. *peotan*, oldhøjt. *diozan*), *hniōða* (nitte, oldhøjt. *hniotan*). Foran *r* har Vestnordisk *y*, svarende til Østnordisk *iū*. Efter *r*, samt efter *l*, *n* med foranstaaende Konsonant har Østnordisk *y*. Til Exemplerne i Skemaet kan der ligeledes føjes endnu flere østnordiske Ord saasom: *drypa*, *krypa*, *stryka*, *flygha*, *brvta* (vestnord. *driūpa*, *kriūpa*, *striūka*, *fliūga*, *briōta*). Nogle oldsvenske Dialekter indtage en mærkelig Overgangsstilling mellem Øst- og Vestnordisk: *riuka*, *fliugha* (ryge, flyve), *friusa*, *briuta*, *fliuta*, *niusa* (fryse, bryde, flyde, nyse). Oldgullandsk er meget ejendommeligt: *diaup-r*, *biaupa*, *siaupa*, *briauta*, *niauta*, *skiauta*, *fliauga*, *niaura* (dyb, byde, syde, bryde, nyde, skyde, flyde, Nyre).

Exemplerne vise, at hele Lydsystemet i de gamle germanske Sprog er gennemtrængt og behersket af Orden og Regelmæssighed, men at der tillige foreligger Forstyrrelser, som maa nærmere undersøges og forklares. Næsten al Forklaring bestaar i Fremleggelse af Paralleller, den ene ovenpaa den anden. Sproget maa forklare sig selv. Højtysk *t*, *d*, *z*, *f*, *b* svarer henholdsvis til *d*, *p* (*ð*, *th*), *t*, *p*, *f* i de andre Sprog: *tiof*, *tior*, *triofan* (oldsax. *diop*, *dior*, *driopan* osv.); *diob*, *diozan* (vestnord. *piōfr*, *piōta* osv.); *diozan*, *flioan*, *giozan*, *niozan*, *rioan*, *sciozan* (vestnord. *piōta*, *fliōta*, *giōta*, *niōta*, *hriōta*, *skiōta* osv.); *tiof*, *triofan* (oldsax. *diop*, *driopan* osv.); *liob*, *diob* (oldengl. *lēof*, *ðeof* osv.). Gotisk *þl* svarer til *fl* i de andre Sprog: *þliuhan* (højtysk *fliohan* osv.), og gotisk *s* svarer snart til *s*, snart til *r* i de andre Sprog: *kiosan* (højtysk *kiosan* osv.); *dius*, *liufs*, *siuks*, *piufs* (østnord. *diur*, *liufr*, *siukr*, *piufr* osv.). I Vestnordisk staar *hr*, *hn* ligeoverfor østnord. *r*, *n*; i vestgermanske Sprog er en tilsvarende Vaklen: *hniōta*, *hniōsa*, *hriōta*; *hniotan*, *hniosan*, *rinzan*; *reōtan*. Oldhøjtysk *t*, *d* (efter Selvlyd) svarer henholdsvis til oldengl. *d*, *ð*; *biotan*, *siodan* (oldengl. *bēodan*, *sēoðan*). Oldnordisk har i begge Tilfælde *ð*. Vilde vi have nøjere Rede paa alle disse Lydforhold, da maatte nye Ordre ses i deres indbyrdes Sammenhæng, og vi kunde fortsætte paa denne Maade, til hele Sprogets Væv laa optrevet for vort Blik.

De enkelte Sprogs og Dialekters Historie er behersket af den samme Regelmæssighed. I Middelalderen blev oldhøjtysk *iō* til *ie*, oldsaxisk *iō* til langt *e*, oldengelsk *eo* til langt *e*. Skrivemaaden *ie* og *ee* (*ie*) er forbleven henholdsvis i Tysk og Engelsk, men Udtalen er begge Steder langt *i*. Den nuværende Udtale i Plattysk er langt *e*. Oldfrisisk *ia* er i nuværende Frisisk (i Sønderjylland) blevet langt *i*. Højtysk: *tiof*, *tief*; *liob*, *lieb*; *liogan*, *liegen* (i Dialekter); *riohhan*, *riehen*; *sioh*, *sich*; *nioro*, *niere*; *giozan*, *giessen*; *friosan*, *frieren*; *sciozan*, *schieszen*; *biotan*, *bieten*; *hniotan*, *nieten*; *siodan*, *sieden*; *kiosan*, *kiesen* o. s. v. Mellemnedertysk (mittelniederdeutsch): *diop*, *dep*; *liof*, *lev*; *liogan*, *legen*; *siok*, *sek*; *giotan*, *geten*; *niotan*, *neten*; *fliotan*, *vleten*; *skiotan*, *sketen*; *kiosan*, *kesen*; *fliohan*, *vlen*; *theof*, *dev*; *driopan*, *drepn*; *dior*, *derte*. Engelsk: *déop*, *deep*; *créopan*, *creep*; *fléotan*, *fleet*; *séodan*, *seeth*; *déor*, *deer*; *fréosan* *freeze*; *féon*, *flee*; *léof*, *lief*; *ðeof*, *thief*. Undtagelser: *séoc*, *sick*; *scéotan*, *shoot*; *céosan*, *choose*. Frisisk: *diap*, *dip*; *thiaf*, *tif*; *skiata*, *skite*; *friasa*, *frise*; *liaga*, *lige*.

I de nulevende skandinaviske Sprog og Dialekter stiller Forholdet sig, som følgende Skenia udviser.

	Norge	Sverige	Danmark	Sønderjylland
Skandinavisk <i>in</i>				
dyb	djup, jup, dyp, dyb	djup (<i>d</i> stumt), jyp, jyb	dyb, dyv, dyf, div, dyw, diw, jyw	dyv, dyf, jyb
syg	sjuk, syk, syg	sjuk, syg	syg, syk, sy, sjøg	syg, sych
lyve	ljuga, juga, jüge, lyga, lyge	ljuga (<i>l</i> stumt), ljuge, ljug, lioga, liauga, lua, lyga, ljyve, lyve	lyve, lywe, liwe, liva, lyw, liw	lyw
Vestnordisk <i>io</i> ; østnordisk <i>iu</i>				
skyde	skjota, skjote, skjote, sjota, sjöta, sjyta, sjyte, sjyda, sjyde	skjuta, skjut, skjota, skiauta, skude	skyde, skywde, skywð, skiwð, skyr, sky, sjyða, sku	skyr, sky, sjyt
(tude)	tjota, kjota, tjöte, kjöte, tyta	tjuta, tjut, tjöta, tiauta, tyta, tyda, tuta	tuðe, tyde, tur, tu	tur, tu
byde	bjoa, bjö, bjöde, bjö, by, bjue	bjuda, biöda, biauda, bjua, bju, by	by, bywe, byw, biw	by
Tyv	tjov, kjov, kjuv, tju, kju, kyv, kjyv	tjuv, tjyv, tyv	tyw, tiw, tjiv, kyw	tyw, tjyw
Vestnordisk <i>io</i> , <i>iu</i> ; østnordisk <i>y</i>				
stryge	strjuka, struka, strjoke, stroke, stryka, stryke, stryge	stryka, strioka, struka, struk, stryk, stryga, stryge, stry	stryge, stryg, strig, stry, ströja	stryg, strych
ryge	rjuka, rjue, ruke, rjoke, roke, ryka, ryke	ryka, ryk, rauka, ruk, rygje, rye	ryge, ryg, rig, ry, röja	ryg, rych
krybe	krjupa, kripe, krjöpe, kröpe, krypa, krype, kryp, kroba	krypa, kriöpa, kraupa, krype, kryp, krup, kru, kryve	krybe, kryb, kryv, kryf, krywe, kriw, kriva	kryf, kryb
nyse	njosa, njose, njöse, nysa, nyse, nys	nysa, niosa, niausa, njusa, njuse, njus, nusa, nyse	nyse, nys, noise, nis	nys
fryse	frjosa, frjose, frosa, frose, frjöse, fröse, frysa, fryse	frysa, friosa, frausa, fryse, frys, frus	fryse, frys, fröse, fris	frys
bryde	brjota, brjote, brote, brjöte, bröte, bryta, bryte	bryta, briöta, brauta, bryte, bryt, brut, bryda, bryde	bryde, bryð, bryt, bry, brið, bryða	bryt, bry, bryt
flyde	fljota, fljote, flöte, fljöte, flöte, flyta, flyte	flyta, fljota, flauta, flyte, flyt, flut	flyde, flyð, flyt, fly, flyða, flid	flyt, fly, flyt
flyve	fljuga, fluge, fljöge, flöge, flyga, flyge	flyga, fljoga, flauga, flyge, flyg, flug, flu	flyve, flywe, flw, flyw, fliw, fly, floia, floie	flyw
Vestnordisk <i>y</i> ; østnordisk <i>iu</i>				
Dyr	dyr	djur, djyr, dyr	dyr, dywr, diwr	dyr
Nyre	nyra, nyre	njure, niora, niaura, nyre, nure, nyr	nyre, nywre, niwre, nywr, niwr, nyr	nyr

De middelalderlige Skelnemærker mellem Øst- og Vestnordisk genkendes med Lethed i de nulevende Sprog og Dialekter. I norske Dialekter skelnes endnu mellem *io* og *iu* ganske som i det gamle vestnordiske Sprog, og disse Lydforbindelser ser endnu bevarede, hvor Østnordisk allerede i Middelalderen havde *y*. De Steder i Norge, hvor *io* er bevaret, ere Søndre Bergen Stift (brjota, tjota, frjosa, tjov osv.) og den nordlige Del af Kristianssand Stift (brjote, frjose osv.) Men Skellet mellem de øst- og vestnordiske Fænomener falder ikke sammen hverken med den gamle eller med den nuværende Rigsgrænse. I Norges Østland, i Trondhjem Stift og i Nordland optræde rene østnordiske Former (bryta, frysa, drypa, flyga osv.), og omvendt har Dalmaalet i Sverige Former at opvise, der hverken ere øst- eller vestnordiske, men noget af hvert (lioga, skiota, tiota, giota, niota, biota, siota, striota, kriota, driota, niosa, friota, briota, fiota, riota, flioga, niora). Gullandsk har *iau* eller *au*, svarende til det gamle *iau*. Svensk Skriftsprog har *ju* og *y* i nøje Overensstemmelse med det gamle østnordiske Sprog. I Danmark (med Skaane og Halland) er det gamle østnordiske *iu* gennem Overgangsformen *ij* blevet *y*. Denne Lyd svarer altsaa i nuværende Dansk baade til gammelt østnordisk *iu* og *y*. I Almuemaalene er der dog forblevet mange Minder om det oprindelige *iu*. Bornholmsk har *ij*, *jø* og (foran *v*) *ji*: *tjyr* (Tyr, oprind. *þiur*), *tjyk* (tyk, oprind. *þiuk*), *sjøg* (syg, oprind. *siuk*), *bjøg* (Byg, oprind. *biugg*), *tjiv* (Tyv, oprind. *þiuf*), *tjiv* (tyve, oprind. *tiugha*), *tjiva* (togrenet Fork, oprind. *tiugha*). Paa Øerne syd for Sjælland og Fyn hedder det *jw*, *jiv* (dyb, oprind. *diup*), og her optræder *k* for *tj*: *kyr*, *kyk*, *kyw* eller *kiw*, *kyw* eller *kiw*. Det gamle østnordiske *þiuta* (tude) genfindes i Falsters *skærkye* (Skaarntyde)*). I Sjællandsk og Østjysk optræder det gamle *iu* som *yw* eller *iw*. Et Minde herom har man i *syv* (i ældre Tid *syv* eller *siv*; oprind. *siu*, bornh. *sju*). Foran *l* er det gamle *iu* bevaret i Dansk: *Hjul*, *Jul*, *Skjul* (oprind. *hiul*, *iul*, *skiul*). Østjysk har regelret *hyul*, *yul*, *skyul* eller *hiul*, *iul*, *skiul*. Sjællandsk har *jyul* eller *jivul* (Hjul, Jul), *skyul* eller *skiul*. Bornholmsk har *jyl* (Jul), *sjyl* (men *jaul* (Hjul)). Overgangsform mellem *tyur* og *kyr* er mønsk *kyur* (Tyr).— Sønderjysk har i sin Udvikling nøje fulgt almindelig Dansk. I Flensborg Stadsret findes for det meste *iy*, sjældn *iu*: *inflaud* (Jylland), *siyk* (syg), *biyg* (Byg), *spiyt*, *spiyt* (Spyd, oprind. *spiu*), *skiyter* (skyder, Præsens), *gyter* (gyder, helder, Præsens), *biulk* (byde), *biythas* (bydes), *thiyr* (Tyr), *diyr* (Dyr), *thiuf*, *thiuf* (Tyv), *siynt***, *fiyrsin* *tiugha* (firsindstyve), *fyrtingh*, *fyrting* (fyrretyve), *stiyv mothar* (Stifmoder, oprind. *stimpodir*), *iul* (Jul). Som i det østnordiske Sprog findes *y* i *bryter* (bryder, Præsens). Den nuværende sønderjyske Dialekt har *y* ganske som i dansk Skriftsprog. Kun i Fjorde træffes *jy* som paa Danmarks Smaaøer: *jyb* (dyb), *bjyk* (Byg), *tjyw* (Tyv), *tjyw* (tyve), *sjybfar* (Stiffader). Hvor dansk Skriftsprog har *ju*, har Sønderjysk i de fleste Egne ligeledes *ju*: *Jud* (Jul, Lackmann), *et Juul* (et Hjul, Lackm.). Fjorde ligeledes *jul* (Jul), *et jul* (et Hjul). I nogle Egne af Sønderjylland hedder det dog *jyul* (Jul, Hjul). Det hedder *syw* (syv), men i Fjorde *sjyw*.

I Forlyd er det oldgermanske *þ* (*th*, *ð*) bevaret til den Dag idag i Engelsk og Islandsk. I Nedertysk er Lyden tidlig gaaet over til *d*. I Frisisk er den bleven *t*, og det samme er sket i Dansk, Norsk og Svensk: got. *þiuf-s*; oldsax. *thœf*, mellemnedertysk og nuvæ. plattysk *def*; oldfris. *thiaf*, nuvæ. fris. *tif*; oldengl. *ðiof*, engl. *thief*; oldnord. *þiof-r*; *þiuf-r*, nu *þjof-r* (islandsk), *tjov* (norsk), *tjuf* (svensk), *tyv* (dansk). Flens-

*) I østnordiske Dialekter er *tjyde*, *tyde* en almindelig Benævnelse paa Planter med lange, hule Stængler, der af Drengene benyttes til at tude og fløje i.

**) Af (þ: hvis) hus brennær oc loghæ worther siynt yuær hus . . .

borg Stadsret har *th*, og nuværende Sønderjysk kender kun *t*. — Hvor i Oldgermansk *t*, *k*, *p* stod alene efter Selvlyd eller mellem Selvlyd, har dansk Skriftsprog i det 14. Hundredeaar faaet *d*, *g*, *b*: olddansk *flyta*, *ryka*, *krypa* nu *flyde*, *ryge*, *krybe*. I Talesproget er Forandringen foregaaet i Danmark med Skaane, Halland, Bleking, en Del af Smaaland, samt Bahuslen og Norges sydligste Kystland fra Tvedestrand til den nordlige Del af Ryfylke. I den øvrige germanske Verden er *t*, *k*, *p* forblevet urokket. I danske Dialekter er Forandringen af *t*, *k*, *p* ført langt videre end til *d*, *g*, *b*. I Skaansk er *t* blevet til *d*: olddansk *mat* (Mad), *bīta* (bide); nuvæ. Skaansk *mad*, *bida* og *bide*. Bornholmsk har den almindelig danske Udtale af *d* efter Selvlyd (aandende *d* > *ð*): *mað*, *bīða*. Om denne Udtale af *d* er eller tidligere har været noget Sted i Skaane, er ikke opklaret. Sjællandsk har *ð*: *mað*, *bīðe*; i Fynsk er det oprindelige *t* helt forsvundet (*ma*, *bīe*), og det samme er Tilfældet i Vendsyssel og enkelte andre Strækninger i Ostjylland. Det almindelige i Nørrejylland er *ð* eller *r*, nogle Steder *j* (*mað*, *mār*, *māj*; *bīð*, *bīr*, *bīj*). — Hvor *k* stod efter *a*, *o*, har Skaansk *g*: olddansk *aka* (age), *klok* (klog); skaansk *aga* og *age*, *klog*. Bornholmsk har ligeledes *g*: *aga*, *klåg*. Hvor *k* stod efter *u*, har Størstedelen af Skaane og Bornholm ligeledes *g*, men i det sydvestlige Skaane er *k* sporløst forsvundet: oldda. *uka* (Uge), bornh. *ugga*, skaansk *nga* og *ne*. Selv hvor *u* er gaaet over til *ø*, har Bornholm *g*: oldda. *siuk* (syg), bornh. *sjøg*. Hvor *k* stod efter andre Selvlyd, er det kun i den større nordlige Del af Skaane, at *g* findes: oldda. *rik* (rig), *blek* (bleg), *ryka* (ryge), *øk* (Og), *søkia* (søge). I andre Egne af Skaane repræsenteres *k* af *dj*, *j* eller er helt bortfaldet: *ridj* og *rij*, *sodja* og *søja* osv. I Skaanes sydvestligste Egne (Syd for Malmø) træffes Former som *ri* (rig), *blaj* (bleg), *rye* (ryge), *øj* (Og), *søje* (søge). Paa Øerne mellem Øresundet og Lillebælt er *k* repræsenteret af *v*, *w*, *j* eller er sporløst forsvundet: *ave* og *ae* (age), *klāw*, *klov* og *klōw* (klog), *ue* og *øve* (Uge), *ri* (rig), *blaj* og *blēj* (bleg), *rye* (ryge), *sy* (syg), *øj* (Og), *søje* og *søje* (søge). I Jysk er Forholdet meget enkelt og simpelt. Nørrejysk har overalt *g*: *ag* og *dg* (age), *rig* (rig), *ryg* og *ryg* (ryge) osv. Det er overalt aandende *g*, en Lyd, som i Almuemaal ikke findes udenfor Jylland. En mærkelig Undtagelse danner dog *syg*, der nogle Steder i Jylland hedder *syk*. — Olddansk *p* er i Skaanes sydligste og vestligste Egne blevet *v*: oldda. *tapa* (tæbe), *gripa* (gribe), *krypa* (krybe), *lopa* (løbe); nord- og østskaansk *tapa*, *gribo* osv.; syd for Malmø *tave*, *grive*, *kryve*; bornh. *tava*, *griva*, *kriva*, *lūva*. Øerne have overalt *v* eller *w*. Vendsyssel og nogle mindre Strækninger af Ostjylland have *b*. Det almindelige i Nørrejylland er *v* (sjældnere *w*) og i de sydvestlige Egne *f*: *lūb*, *lāb*, *tōb*; *tāv*, *lāv*, *lāf* (tæbe) osv.

Flensborg Stadsret har som de andre gamle Sprog *t*, *k*, *p*: *mat* (Mad), *gātē* (Gade), *kiot* (Kød), *bote* (bøde), *utarn* (uden), *spiyt* (Spyd), *bak* (bag), *saak* (Sag), *lekigiald* (Betalning til Lægen), *skip* (Skib), *griþe* (gribe), *kopæ* (købe), *tape* (tæbe) osv. I nuværende Sønderjysk er oprind. *t* blevet *r*: *mār* (Mad), *skār* (Skade, Fuglen), *gār* (Gade), *fōr* (Fod), *bīr* (bide), *brūr* (bryde) osv. En Undtagelse danner Fjølde, der har *t* i oprind. Flerstavesord: *bīt* (bide), *flyt* (flyde), *græt* (græde) — men Præsens *bīðer*, *flyðer*, *græðer* (bider, flyder, græder) og Præteritum *bier*, *flyer*, *grår* (bed, flød, græd) — *klut* (Klude), *stut* (Stude) — men Ental *klar*, *stur* — *gryt* (Gryde) osv.

Oprind. *k* er i Sønderjysk blevet aandende *g* i nordlige og nordvestlige Egne. I østlige og sydlige Egne har det antaget en Lyd, der næsten eller ganske er som tysk *ch*. Oprind. *p* er blevet *v* eller *f* (i Fjølde *b*). I nordlige og nordvestlige Egne udtales ligesom i Nørrejylland *f* efter Selvlyd, men *v* mellem Selvlyd, altsaa *grif* (gribe), *kryf* (krybe), *lēf* (løbe), og Præteritum *gref* (greb), *krōf* (krøb), *løf* (løb), men Præsens *grīver* (griber), *kryver* (kryber), *lōver* (løber) og Perfekt. Particip. *greven* (greben), *krōven* (krøben), *lōven* (løben). Men i østlige og sydlige Egne udtales *f* ogsaa mellem Selvlyd, altsaa *grif*, *kryf*, *løf*; Præteritum *gref*, *krōf*, *løf*; Præsens *griffer*, *kryffer*, *løffer*; Perf. Part. *greffen*, *krāffen*, *lāffen* (fra Ulderup i Sundevad). Ordet *aaben*, der i Nørrejylland og i nordlige og nordvestlige Egne af Sønderjylland hedder *ōven*, *ōbu*,

dæw kommer efter denne Lydlov altsaa til at hedde *åfen* i østlige og sydlige Ægne af Sønderjylland. I de samme Ægne bruges *ch* ligeledes mellem Selvlyd: *strych* (stryge), *småch* (smage); Præsens *strycher*, *smacher*.

Oldnordisk *ð* (*þ*, *th*) efter Selvlyd og i Lydforbindelse efter Rødselvlyden er blevet *d* i nuværende dansk og svensk Skriftsprog: oldisl. *biðða* (byde), oldøstnord. *biuþa*, *biutha*, svensk *bjuda*, dansk *byde*; oldisl. *orð* (Ord), oldøstnord. *orþ*, *orth*, svensk-dansk *ord* osv. I dansk Skriftsprog er altsaa baade oprind. *t* og oprind. *ð* (*þ*, *th*) faldet sammen. I Talesproget er dog Forskellen endnu ret kendelig, idet *d*, svarende til oprind. *ð* (*þ*, *th*) i mange Tilfælde er stumt, ikke alene i Almueaaleene, men ogsaa i det dialektfri Sprog, især som det tales af den ældre Slægt: oldda. *goth* (god), *with* (vid), *skathæ* (Skade ∴ Fortræd) osv.; almind. Udtale: *go*, *vi*, *skæ*. Det oprind. *ð* er bevaret i Talesprog i ganske faa norske og svenske Dialekter (Nordfjord og søndre Søndmør i Norge, Dalarna i Sverige — Gullandsk har *d*), men er ivoirigt baade i Danmark, Norge og Sverige forsvundet eller blevet *j* (*i*). — Flensborg Stadsret har *th*: *rath* (Raad), *scathæ*, *scaath* (Skade ∴ Fortræd), *blooth* (Blod), *lythæ* (adlyde), *thraath* (Traad), *sithæn* (siden), *doth* (død), *iorthæfærth* (Jordefaerd) osv. Nuvaerende Sønderjysk har næsten stadig *i* (*j*) efter Selvlyd: *lai* (en Lade), *skai* (Skade ∴ Fortræd), *goi* (god), *glai* (glad), *lei* (bede), *hoi* (Bud), *boien* (buden), *huj* (Hud). Efter Medlyd er oprind. *th* blevet stumt: *or* (Ord).

Oldnord. *g* (*gh*) efter Selvlyd og i Lydforbindelse efter Rødselvlyden er bevaret i Svensk og i norske Dialekter: oldvestnord. *fluga* (flyve), islandsk *fljúga*, norske Dialekter *fluga* m. m.; oldøstnord. *flyga*, *flygha*, svensk *flyga*. I det nuvaerende danske Skriftsprog er det gamle *g* (*gh*) repræsenteret af *g*, *j*, *v* eller er sporløst borte. Forskellen paa oprind. *k* og oprind. *g* (*gh*) er altsaa tildeels udvisket. I danske Dialekter (Skaansk og Hallandsk indbefattet) er oprind. *g* (*gh*) enten sporløst forsvundet eller er gaaet over til *v* (*w*), *j*. Skaansk *have* (Have), *mave* (Mave), *sav* (Sav), *ru* (Rug), *lyve* (lyve), *lajn* (Løgn), *vej* (Vej), *lal* (Talg), *sir* (Sorg). — Flensborg Stadsret har *gh*: *dagh* (Dag), *loghæ* (Luc), *landwægh* (Landevej), *husleghæ*, *huslegh* (Husleje). Nuvaerende Sønderjysk er som andre danske Dialekter. Efter *a*, *o* findes *w*; efter *e*, *æ* findes *j*: *daw* (Dag), *vej* (Vej), *iu* og *æjen* (egen). Gammel Dansk *dagh*, *wægh*, *eghæn* osv. Hvor *gh* i gammel Dansk stod efter *ø*, har Nørrejysk *w*: *hōw*, *hōw* eller *hyw*, *hōw* (høj, Høj), *ōw*, *æw* eller *yw*, *iv* (Oje), *hōwer*, *hæwer* eller *hywer*, *hitwer* (højre). Gammel Dansk *hugh*, *oghæ*, *hoghæ*. I Sønderjysk er oprind. *ogh* blevet til *y* (eller *yj*): *hy*, *y*, *hyr*. Lydovergangen er gammel i Sønderjysk; allerede Flensborg Stadsret har *ygh* (Oje).

De i det foregaaende nævnte Ord udgøre kun et lille Udvalg af Sprogenes store Forraad, og dog kunne vi deraf belæres om mange Ting. Vi se, at de lydlige Forandringer i Tid og Rum ere foregaaede med stor Regelmæssighed og gennemførte med stor Konsekvens. Naar vi vide, hvilken Form et Ord nu har og tidligere har haft i eet germansk Sprog, saa kunne vi i mangfoldige Tilfælde slutte os til, hvilken Form det samme Ord nu maa have og tidligere maa have haft i et andet germansk Sprog, hvis Ordet overhovedet findes der. Dansk *myg* (i gammel Tid *uuiug* og i endnu ældre Tid *miuk*) bliver samme Ord som engelsk *meek*. Dansk *nyse*, Nyrer (gammeldansk *nyse*, *niuræ*; norsk-islandsk *hniúsa*, *njra*) bliver samme Ord som gammelengelsk-nedertysk *nesen*, *uere* osv. Tysk *schieben* (skubbe, støde, skyde; oldhøjtytsk *scioban*) bliver samme Ord som gotisk *skiuban*, oldengelsk *sciofan*, engl. *shove*, gammelsvensk *skiurva*, nuvaerende svenske Dialekter *skjura* (Vermeland, Västergötland), sønderjysk *sjyw* (Fjolde). Tysk *spriessen* (spire, skyde frem) er sønderjysk *sprý* (spryde*), gullandsk *spraula*.

*) Optegnet baade af N. Outzen og Hagerup.

Det er dog ikke altid, at Beregningen slaar til. Vi finde undertiden andre Former end dem, vi efter Lydlovene maatte vente. I nogle Tilfælde ses Grunden til, at den regelrette Udvikling er bleven forstyrret, i andre ikke. I nogle Tilfælde er Uregelmæssigheden blot tilsyneladende, idet det ikke er forskellige Former af samme Ord, men forskellige Ord af samme Rod, der staa overfor hverandre. Dansk *lyve* (i ældre Tid *lyge*) og tysk *lügen* ere i Virkeligheden forskellige Ord. Exemplet kan lære os, hvor varsomme vi maa være med vore Ordsammenstillinger. Det med dansk *lyve* identiske Ord foreligger i tyske Dialekter: *liegen*. Dansk *bøje* og *dryppe* ere ikke de samme Ord som oldnord. *biuga*, *driüpa* (oldda. *drypa*). Det sidste Ord finde vi i ældre Tid i *drybe* og i nuværende sønderjysk *drif*. Oprind. *p* efter Selvlyd gik allerede i Middelalderen over til *v*, som endnu ret almindelig i daglig Tale og i mange nuværende danske Almuemaal. I Dialekterne skifter i og y idelig foran *v*, *te*, som det foregaaende har vist. Gammeldansk *krype* (krybe) kan hedde *kriva*, *krive*, *kriv*. Oprind. *drype* vilde altsaa blive *driva*, *drive*, *driv*. Ordet faldt sammen med et helt andet Ord *drive* (gl. da. *drivea*, oldnord. *drifa*, nedert. *driven*, oldsax. *driban*, engl. *drive*, oldengl. *drifan*, tysk *treiben*, oldhøj-tysk *triban*, got. *dreiban*), der ogsaa i danske Dialekter kan hedde *driva*, *drive*, *driv*, *dryve*, *dryv**). Lignende Sideformer finde vi i nedert. *krupen* (krybe); svenske og norske Dialekter *skruva*, *skyva*, oldnorsk *skjufa*, *skjýfa*, nedert. *schruven*, oldengl. *scufan* (skubbe, støde, skyde). Det er ikke ganske klart, hvorledes nuværende *tude* forholder sig til det gammeldanske *tiude*. Det synes dog rimeligt, at der ogsaa her foreligger to sideordnede Ord. I den gamle Litteratur og sporadisk i Almuemaalene træffes den lydrette Form *tyde***). Ogsaa i Norsk og Svensk bruges *tuta* (blæse i Horn) ved Siden af *tjota*, *tjuta*. Bergens Stift har baade *tjota* (larne, hvine, bruse, om Soen og Vinden) og *tuta* (blæse i Horn, Lur).

Det er denne regelbundne, følgestrænge Lydomdannelse, der sætter os i Stand til at kende et Sprogs oprindelige og gamle Ord fra senere optagne Fremmedord. *Rype* er et norsk Ord. Paa Oldnorsk hed det *riüpa*, og overensstemmende med Omformningerne af *kriüpa*, *driüpa* hedder det i de forskellige Egne af Norge *riüpa*, *rupa*, *rjöpe*, *røpe*, *rype*. Den Form, som Ordet har i det norsk-danske Skriftsprog, stammer fra Norges Østland. Var Ordet blevet optaget i Dansk, førend *p* forandredes til *b* (førend *krype*, *drype* blev til *krybe*, *drybe*), vilde det nu have heddet *Rybe*, som det hedder paa Norges sydlige Kystland, hvor, som ovenfor vist, *p* ogsaa er blevet til *b*. Men Ordet har først fundet Indgang i Danmark, efterat Forandringen *p* til *b* var fuldbjyrdet, og derfor har det i Dansk beholdt sin norske Form. Paa samme Maade forholder det sig med Ord, der ere optagne i Dansk fra Tysk. I *Gethus* (Støberi) er plattysk *gelen* (støbe) lig højtytsk *giessen* og dansk *gyde* (ældre *giude*). I Middelalderens danske Skrifter træffes *liuf* (kær, behagelig). Det er Ordets nedarvede, danske Form. Men det samme Ord optræder ogsaa i danske Skrifter i plattysk Form *leef*, *lef*, *lev*, altsaa som Fremmedord optaget fra Plattysk***). Den danske saavel som den plat-

*) Peder Laales Ordsprog: »Aff then fødhe steghe drybæ thee fødhe draabæ«. Men et andet Sted i Samlingen: »Aff then fødhe stegh dropper thee fødhe draaber«. — Christiern Pedersen: »Sweden dryber ned aff deris pande«. Bibelen 1550: »skyerne flyde oc drybe saare (Job 36, 28)«.

**) Peder Laale har baade *tjude* og *tyde*: »Saa tywdlier vngher wiff effther som gamel fore«. »Thet tywdlier alt, aff wiffwe ær kommendh«. »Hoo som wmgas meth wiffwe, han nymmer at tydhc«. »Jeg kenner wel karssæ, sadhe bondhen. han aadh skarntywdæ«. I nuværende Almuemaal træffes baade *skarntyde* og *skartude*.

**) P. Laale (1506): »Hwo kært wil haffwe, han scal lywfft ladhe«. Et andet Sted i Samlingen: »Hoo kært vil haffwe, han scal lijwfft ladhe«. Christiern Pedersens Udgave 1515: »leff — leff«.

tyske Form er i Tidens Løb forsvunden af Sproget. Vi have kun beholdt et Minde om den plattyske Form i Ordet *livsalig*, der oprindeligt skreves *levsalig*. Man glemte Ordets Betydning og satte det i Forbindelse med *Liv*. Det danske Ord *lyse* er oprindeligt samme Ord som det tyske *kiesen* (oldhøjtysk *kiesan* osv.). I alle gamle germanske Sprog havde Ordet Betydningen *welge*, *kaare*, en Betydning som Tysk har beholdt. I Dansk er der sket den mærkelige Forandring med Ordet, at det har antaget Betydningen *skræmme*. Den rimeligste Forklaring af denne Betydningsforandring maa vel søges deri, at der brugtes samme Adfærd, baade naar man kaarer, og naar man skræmmer. Man klapper i Hænderne, slaar ud med Armene, banker, støjer, larmer, raaber og skriger. Ordet optoges i Dansk fra Plattysk i Middelalderen i Formen *kese* (plattysk *kiesen*). Det er det samme Ord, der senere i Dansk antog Formen *kejse*. Man tænkte vel, at Ordet havde noget at gøre med *Kejser*. Ordet *nille* viser blandt andet ved sit *i*, at det er optaget fra Højtysk (tysk *nieten*, plattysk *neden*, oldhøjtysk *hniotan*, oldislandsk *hniōða*, norsk Dialekt *njøa*).

Det foregaaende har vist, at uensartede Lydforandringer kunne foregaa i Sprog, der indbyrdes ere meget nær beslægtede, og at omvendt ensartede Lydforandringer kunne foregaa i Sprog, der staa hverandre fjernt. Højtysk har fra de ældste Tider *d* i Forlyd, medens ikke blot Gotisk og Skandinavisk, men ogsaa Frisisk og Engelsk, ja selv Oldsaxisk har *þ* (*ð*, *th*). I Nedertysk blev Lyden til *d*, i Engelsk og Islandsk bevarede den, i Frisisk, Dansk, Norsk og Svensk forandredes den til *t* (se omstaaende Skema).

Foran *j* faldt *l* bort i Svensk (i Udtalen). Det samme er sket i Frisisk paa Sønderjyllands Fastland: oldfris. *liacht* (Lys), nu *jächt*. Men paa Færøer hedder det *lieht*. Her er altsaa *j* faldet bort og *l* beholdt. Paa Gulland er baade *l* og *j* bevaret: *ljaut*. Infinitiv har bevaret *n* i Tysk: *schliessen* (skyde, højtysk) og *schieten* (plattysk). I Skandinavisk og Frisisk var det tabt i den ældste litterære Tid: *skiōta* og *skiuta* (oldnord.), *skiatā* (oldfris.). I Islandsk og Færøsk, i svensk Skriftsprog, i de fleste svenske Dialekter, i Bornholmsk og i Vestnorsk er Infinitivendelsen *a*. I de ældste danske Haandskrifter findes *a* kun i Skaansk. De sjællandske Haandskrifter have *æ*. I de ældste jyske Haandskrifter findes ligeledes *æ*. Men ofte mangler Endelsens Selvlyd helt (*skiaa*), hvilket i høj Grad er Tilfældet med Flensborg Stadsret. Den gamle sjællandske Endelse *æ* blev senere i dansk Skriftsprog til *e* (*skiutæ* > *skiude* > *skyde*). Dialekterne paa de danske Øer og i det sydvestlige Skaane have *e*. Men ogsaa udenfor Sverigs gamle danske Landskaber og i Norge træffes Dialekter, i hvilke Infinitiv ender paa *a* eller *e*. I jyske Dialekter er Endelsen helt falden bort (*skyð*, *skyuð*, *skiuð*, *skyr*, *skÿ*, *skÿt*). Men ogsaa dette er sket i Dialekterne i Norges og Sveriges nordligste Landskaber. — Frisisk i Sønderjylland har *e* (*skite*). Engelsk havde i den ældste litterære Tid *n* som Infinitivendelse ligesom Gotisk og Tysk. Senere er dette *n* tabt, og Endelsens Selvlyd er tillige forsvunden ligesom i Jysk. I nogle Ord skrives den, men udtales ikke; i andre Ord udelades den ogsaa i Skrift: *freeze* (frysce), *fleet* (flyde), *hoof* (skyde).

I de her nævnte Tilfælde beror Ligheden paa ensartede Udviklinger. Men det kan ogsaa ske, at Lighed kan komme i Stand gennem uensartet Udvikling. Det vestnordiske Sprog har fra gammel Tid langt *y* i *dÿr* (Dyr) ligesom nuværende Dansk. Gennem Undersøgelser af samme Art, som de ovenfor viste, kan man erfare, at alle skandinaviske Sprog en Gang har havt *iu* i dette Ord (*dÿr*), men at *r* i en forlitterær Tid har bevirket, at dette *iu* i Vestnordisk forandredes til *y*. I Østnordisk havde *r* ikke denne Virkning paa *iu*; men langt hen i den litterære Tid indvirkede i Dansk *i* paa det følgende *u*, saa det blev til *y*. Nogle danske Dialekter havde da en Tid *iy* (*dÿr*), og tilsidst forstummede *i* (*dÿr*). I nogle Egne af Sønderjylland hedder

	oldnord. islandsk	gotisk	nu	oldfrisk	nu	oldengelsk	plattysk	oldsaxisk	nu	oldhøysk	tre
tyv	þiuf	þiufs				þief	dæf	thiof	Dieb	driob	
tynd	þunnr	þursus	ten	tif	thin	þyrne	dæne	thior	dün	dunni	
tor	þurr					þyrre			dür	dorri	
tyk	þykr	þjok			thick	þyce	dick		dick	dichi	
tykkes	þykkja				thank	þyncean	dunken	thunkian	düncken	dunchan	
takke	þakka				thanch	þancean	danken	thankon	danken	danchon	
Tag	pak					dæc	dach		Dach	dah	
Tarm	þarm		term	therm		þarm	darm	tharm	Darm	daram	
tie	þahna				thorn	þearn		thagian		dagen	
Torn	þorn	þaurmus			thorn	dorn	dorn	thorn	Dorn	dorn	
Torp	þorp	þaurp	toap	thorp	thorp	dorp	dorp	thorp	Doef	dorf	
taale	þola					dulden	dulden	tholon	delden	dolon	
to (vask)	þvaskja		tu			þvean	dvegen	thwahan		dwhan	
trænge	þryngva					þringan	dvingen	thringan	dringen	dvingan	
Traad	þræðr		trecl	thred	thread	þread	dread	thrad	Drabt	draf	
taarske	þraskja		taarske		thresh	þrescan	dreschen	thrad	dreschen	dreskan	
tre	þrtr	þreis	traï	thre	thre	þri, þreo	dre	thria	drei	dri	

det *āfen* (aaßen). Højtysk har fra den ældste litterære Tid *offan*. Men alle andre germanske Sprog have det oprindeligere *p* (oldsax. *opau*, oldengl. *open*, oldnord. *opin*), og de have med Undtagelse af Dansk bevaret dette *p* til den Dag idag (platt., engl. og holl. *open*; isl. *opinu*, norsk *open*, *āpeu*, *oppeu*, *open*; sv. *öppen*). I Middelalderen gik *p* i Dansk over til *b* og til *v* (*oben*, *ovsen*). I nuværende Dansk træffes baade *b* og *v*. Jysk har *b*, *v* og i Sønderjysk træffes altsaa tillige *f*. Havde man Mod til at tro, at dette *f* i sønderj. *āfen* var udviklet i gammel Tid af det oprindelige *p* paa samme Maade som *f* i højtysk *offen*, da vilde intet være naturligere end at mene, at ogsaa det sønderjyske *ch* i *lach* (Tag), *rych* (ryge), der optræder i de samme Dialekter, hvor *aßen* hedder *āfen*, var udviklet i gammel Tid af det oprindelige *k*, ligesom oldhøjtysk *h*, *hh*, nuværende højtysk *ch* (oldtysk *dah*, *riohhan*; nu *Dach*, *riechen*). Men her møder strax den Vanskelighed, at *ch* i Sønderjysk ogsaa optræder, hvor Oldsprogene have *gg*: *lech* (ligge, Præs. *lecher*). Her har Oldhøjtysk ikke *h* eller *hh*, men *gg*, ligesom Nedertysk og Oldnordisk (oldhøjtysk *liggen*, oldsax. *liggian*, oldnord. *liggia*; nuværende højtysk *liegen*, platt. *liggen*). Oldengl. har *ligcan* (engl. *lie*), Oldfris. *lidzja* (nu *lijde*). Her er heller ikke megen Lighed med Sønderjysk. I det egentlige Over-
tysk (Allemannisk, Bayrisk) træffes i gammel Tid *kk* for *k*: *likkeu* (ligge), men ogsaa i Forlyd *k* for *g*: *kast* (Gæst, højtysk *Gast*). Den eneste mulige Forklaring af sønderjysk *f*, *ch* i *āfen*, *sach*, *rych*, *lech* er, at det er videre Udviklinger af *v* og af aandende *g*, som findes i det nordvestlige Sønderjylland og i Nørrejylland. Aandende *g* svarer her baade til oprind. *k* og oprind. *gg*. Paa samme Maade bevises det, at Ligheden mellem fynsk *steiu* (Sten) og tysk *Stein*, mellem jysk *teorm* (Orm) og tysk *Wurm* er fremkommen ved lydlige Forandringer, der ikke have noget mindet hinanden at skaffe. I *Stein* have alle germanske Sprog oprindelig havt Tvelyden *ai*. De ældste nordiske Runeindskrifter have *stainaz*, Gotisk har *stains*. I Vikingetidens Nordisk træffes *stæinn*, i oldnorske og oldislandske Haandskrifter *steinn*. Oldhøjtysk har ligeledes *stein*. Men Oldsaxisk og Oldfrisisk har ligesom de ældste svenske og danske Haandskrifter langt *e*: *stēu*. Oldengelsk har langt *a*: *stān*. Der er altsaa germanske Sprog, der allerede i den ældste litterære Tid have tabt Tvelyden, og omvendt er der andre, som have bevaret den til Nutiden (Højtysk, Islandsk, norske Dialekter). Oldengelsk *stān* er i nuværende Engelsk blevet *stone*, oldfrisisk *stēu* er blevet *stiu*. Plattysk, Hollandsk, Dansk og Svensk har langt *e*. I danske og svenske Almuemaal træffes langt *e*, *ie* (2) en Tvelyd, der begynder med *i* og glider over til *e*, langt *i*, *ei*, *ai*. Nørrejysk har i nogle Egne *ie*, i andre langt *i*: *stien*, *stiu*. Den nordlige Halvdel af Sønderjylland (med Undtagelse af Als) har langt *e* ligesom det danske Skriftsprog. Men paa Als, i Angel, i Fjorde træffes igen *ie* ligesom i Nørrejysk. Dialekterne i det nordvestlige Fyn have *ei*: *stein*. Nogen Umulighed var det i og for sig ikke, at Fynsk ligesom Norsk fra de ældste Tider kunde have bevaret Tvelyden. Den Omstændighed, at Middelalderens danske Haandskrifter ikke kende den, er ikke noget afgørende Bevis derimod. Talesproget kan have indeholdt mange Ejendommeligheder, som de litterære Mindesmærker intet melde om. Det vilde i hvert Fald være fornuftigere at antage Fynboernes *stein* som ligefrem Fortsættelse af Vikingernes *stæinn*, end at se særligt Sprogslægtskab mellem Alsingerne og de gamle Allemanner. Dersom *ei* i Fynsk kun havde staaet i de Tilfælde, hvor Oldsproget har Tvelyden, vilde der have været Grund til at antage den for oprindelig. Men saadan er det ikke. Fynsk har tværtimod *ei* ogsaa i Tilfælde, hvor Oldsproget aldrig har haft nogen Tvelyd: *sei* (se, Præs. *seir*, Perf. Part. *seif*), *skei* (ske, Præs. *skeir*, Perf. Part. *skeif*), *fūkeirt* (forkert) osv. Men heraf følger, at fynsk *ei* ikke er andet end en nyere Udvikling af det almindelig danske *e*. Ordet *Orm* har oprindelig havt *tw* i Forlyd. Spørgsmaalet bliver da, om det er dette *w* det er bevaret i det jyske *teorm*.

Oprindeligt *tw* og *j* foran visse Selvlyd er forsvundet saa langt tilbage i Tiden, at vi maa tilbage til de ældste Runeindskrifter for at finde Sporene af dem. I vestgermanske Sprog ere de derimod bevarede.

	gotisk	oldhøiyrsk	nu	oldsaxisk	plattysk	hollandsk	oldengelsk	nu	oldnordisk
Orm	waurnis	wurm	Wurm	wurm	worm	worm	wyrm	worm	ormr
Ord	ward	wort	Wort	word	wort	woord	word	word	ord
Ulv	wulfs	wolf	Wolf	wulf	wulf	wolf	wulf	wolf	ulfr
Uld	wulla	wolla	Wolle		wulle	wool	wull	wool	ull
Odin		Wotan							Odinn
(raabe)									
(klage)	wopian	wuofan		wopian	wopen		wepan	weep	æpa
Lige		wetha	Woche						oldda. uka
Aar	īer	īar	Jahr	īar	īar	jaar	gear	year	ār
Aag	juk	joh	Joch		jock	juk	geoc	yoke	ok
ung	juggs	jung	jung	jung	junk	jong	geong	yong	ungtr

Sønderjysk har ligesom Nørrejysk fulgt de andre nordiske Sprog. Det hedder i Sønderjylland *ør* (Ord; *uer*, Hagerup) og i sydlige Egne *uor* (Fjolde). Angel har *ulle* (Ulv, Lackm., Hag.), Fjolde *ulle*. Angel *uld* (Uld, Lackm.); Fjolde *ol*. Angel *ug* (Lackm.; *uhg*, Hag.). Det middelalderlig danske *øve* (oldn. *æpa*) hedder i nordligere Egne af Sønderjylland *øv*, i Angel *ōf*, i Fjolde *yob*. Det hedder *år* (Aar; *aer*, Hag.; *oar* Lackm.), Fjolde *oar*. Det hedder *aag* (Aag, Lackm.; *og* Hag.), Fjolde *ug*. Det hedder *ung* (Lackm., Hag.). Det angelske Ord *āhn* (Hag.), *aaen* (Kappel), der ogsaa findes i andre danske og svenske Dialekter, har fulgt de nordiske Sprogs Love, hvilket Sammenligning med det dermed identiske sydtyske Dialektord *jahn* viser paa det klareste. Ordet betyder »Neg, opstillede i Rækker paa Høstmarken«.

Men i Jysk optræder *w* (eller *v*) i Forlyd i *Orm* og *Onsdag* (gl. da. *Odensdag* > Odins Dag) overensstemmende med de vestgermanske Sprog (tysk *Wurm* osv., gl. nedert. *wodensdach*; engl. *wednesday*) og afvigende fra Oldnordisk og de nuværende nordiske Sprog udenfor Jylland*). Sønderj. *vorm*, *vonsda* (Lackm.: *wonsdau*; Hag.: *vonsda*). Nørrej. *worm*, *woiensda* og *wonsda*. I Jysk forekommer *w* foran *o* imidlertid i mange andre Ord, hvor det mangler i de andre nordiske Sprog, og blandt disse Ord er der nogle, om hvilke vi vide med Sikkerhed, at de oprindeligt ikke havde noget *v* i Forlyden. Et særlig nordisk Ord er *Ost* (jysk *twost*). Oprindeligt maa det have hørt til den Klasse af Ord, der havde *j* i Forlyden; thi det er i forhistorisk Tid blevet optaget i Finsk, og det findes nu der i Formen *juusto*. I Jysk har altsaa *wo* i *twost* udviklet sig af *o* (eller en beslagtet Selvlyd), efterat *j* i Forlyden var tabt. Men det er en Forandring, der langt tilbage i Tiden er indtraadt i Jysk. Vi træffe dette uoprindelige *wo* i jyskagtige Skrifter fra Middelalderen. Det Gammeldanske *otte* (Morgengry; oldn. *ötta*, got. *uhtwo*, gammelnedert. *uchte*) kan i Folkeviser hedde *votte***. I de sydligere Egne af Sønderjylland er dette *v* mindre almindeligt end i de nordligere og i Nørrejylland. I Fjolde hedder det *uost* (Ost), *uorm* (Orm). I Angel hedder det *ost* (Lackm., Hag.), men *vorm*. Orme hedder i Nørrejylland *worm*, *worri*. I de sydligere Dele af Sønderjylland stemmer Ordet med almindelig Dansk: *Aerner*, Lackm., Kappel; *årn*, Jørn og Hjøldelund Sogne.

De ovenanførte Eksempler antyde, hvorledes Forandringen fra *o* til *wo* er gaaet for sig. Gennemgangsleddet har været *uo*. Som langt *e* blev til *ie* (*stēn* til *stien*) i Nørrejylland og den sydlige Del af Sønderjylland, saaledes blev langt *o* til *uo* og langt *ø* (navnlige i den sydlige Del af Sønderjylland) til *yo*. Forandringen maa være indtraadt ved Selvlydsforkortelse i Bøjning, Afledning og Sammensætning. I Nørrejysk træffes i mangfoldige Tilfælde en regelmæssig Vexlen af *ie*—*je*, *uo*—*wo*, *yo*—*jø*: *stien* (Sten)—*stjenbro* (Stenbro); *fied* (fed)—*ffiet* (Fedt); *kuon* (Kone)—*kwonner* (Koner); *buo* (bo)—*buvoj* (boede); *guo* (god)—*gwos* (Gods); *hyo* (Hø)—*hjelli* (Høle); *kyor* (køre)—*kjnsel* (Kørsel). I mange Tilfælde finde vi dog ikke denne Vexel, men enten *wo*, *je*, *jø* eller *uo*, *ie*, *yo* overalt i Bøjning, i Afledning og i Sammensætning. I det nørrejyske skiftes der temmelig regelmæssig med *uo* og *wo*, *ie* og *je*, *yo* og *jø*: *kuon* (Horn) og *kwonskie* (Hornske), *skie* (Ske) og *skjeful* (Skefuld), *hyo* (Hø) og *hjekrog* (Hø-krog) osv. Men i en Del Tilfælde er *wo*, *je*, *jø* blevet eneraadende: *worm* (Orm) og *worrem* (Orme), *worremfræ* (Orme-frø), *Wolle* (Olc) og *Wollesen* (Olsen), *Jerrik* (Erik) og *Jerriksen* (Eriksen). I det sønderjyske indtræder den Forandring, at

*) Det samme er Tilfældet med Stednavne som Vonsbæk, Vonsild, Voien. Landsbyen Odense i Salling kaldte Sallingboerne *Woien*.

**) Ordet er bevaret i *Oltesang*. Den jyske Form *vottesang*, blev omskrevet *votthesang*, *vothesang* og tilsidst helt misforstaaet og omdannet til *Vaadesang*.

o, e, ø ligesom i det danske Skriftsprog svarer til norrøjysk *uo, ie, yø*. Der findes *vø**, *je, jø* ganske som i Norrøjysk; men disse Lydforbindelser skifte langt sjældnere i Sønderjysk med *o, e, ø*, end *vø, je, jø* skifte med *uo, ie, yø* i Norrøjysk: *høs* (Strømpe, norrøj. *huos*) og *vassel* (Hoscol 3: Strømpebaand), *hø* (Hø, norrøj. *hyø*) og *jostak* (Hostak). Derimod ere de Tilfælde talrige, hvor *vø, je, jø* i Sønderjysk er fast: *kørn, kon* (Korn), *tvørn, tvøn* (Tørn) *vørn, vøn* (Hørn, norrøj. *kuon, tuon, huon*), *jør* (her, norrøj. *hier*), *jør* (hedde, norrøj. *hier*), *jøsten* (østen), *jøst* (Host). Paa Als og i de sydligere Dele af Sønderjylland indtræder igen *uo, ie, yø*, svarende til det danske Skriftsprogs lange *o, e, ø*, og ved Siden af forekommer *vø, je, jø* som i de nordligere Egne, men Skiftet mellem *o* og *vø* osv. er meget sjældent eller mangler ganske. I Fjølde findes endnu *jer* (hedde), men Dialekten udmærker sig ellers ved kun at have *uo, ie, yø*: *huorn* (Hørn) og *huornsje* (Hørnske), *hyøst* (Host), *yøsten* (østen), *hyø* (Hø) og *hyøkrog* (Høekrog). Her hedder det *ien* (een), medens det alle andre Steder i Sønder- og Norrøjysk hedder *jen*. Her hedder det *uorn* (Ørn), medens det andre Steder hedder *vørn, tvørn*. Heller ikke i Flertalsformen findes *vø*. Det hedder *uørn*. Naar man overvejer alt dette, da bliver det indlysende, at *w* i det jyske *tvørn* ikke er en Fortsættelse af det oldgermanske *w* (gotisk *waurnis* osv.), men at *wø* er en nyere Udvikling af det oldnordiske *o*, og man forstaar, hvorfor *Ord* ingen steder i Nørre- eller Sønderjylland har faaet et *w* (*v*) i Forlyd (Norrøjysk og det sydlige Sønderjylland *uør*, det nordlige Sønderjylland *ør*). *Orn* har i Skriftsproget som i Dialekterne en Flertalsform (*Orne*), der er forskellig fra Entalsformen, og det indgaar som første Led i Sætningsætninger (*Ornefro*); men *Ord* hedder i Dialekterne som i Skriftsproget ens i begge Tal, og det forekommer ikke i Dialekterne som første Led i nogen Sætningsætning, saalidt som det optræder i nogen Afledning. Men paa den anden Side staar det fast, at dette uoprindelige *w* har været udviklet i Jysk allerede i Middelalderen. Flensborg Stadsret har *guwøz* (Gods), *quørn* (Korn). Udtalen af det sidste Ord maa have været *kuørn* eller *kvørn*. Havde Udtalen været *kuorn*, bliver Skrivemaaden med *q* ubegribelig.

Det er et mærktigt Vidnesbyrd om den sønderjyske Dialekts Danskhed, at den har tabt det oldgermanske *w, j* i Forlyd i Ord som *ulle* (Ulv; got. *wulfs*), *øf* (raabe; got. *wopian*), *år* (Aar; got. *jer*), *ån* (Trave; sydtysk *jahn*) osv. Men paa den anden Side maa det fastholdes, at selv om Dialekten ikke havde udmærket sig ved denne Ejendommelighed, men paa dette Punkt havde været i Overensstemmelse med Vestgermansk, saa vilde den ikke af den Grund have været at henregne til de vestgermanske Sprog. Frisisk i Sønderjylland har bortkastet dette oldgermanske (og oldfrisiske) *w, j* ligesom de skandinaviske Sprog: *urd* (Ord; oldfris. *word*) *ir* (Aar; oldfris. *jēr*), men derfor er Frisisk ikke ophørt at være et rent vestgermansk Sprog. Det er vel i det hele umuligt at nævne noget enkelt bestemt Lydforhold eller nogen enkelt bestemt Lydovergang, hvoraf det afhænger, om en Dialekt skal henføres til denne eller hin Hovedafdeling. I den oldgermanske Lydforbindelse *ht* er *h* tabt i alle skandinaviske, men saa godt som alle vegne bevaret i de vestgermanske Sprog og Dialekter som *cht, ght* (*ift*):

*) Sønderjysk med Undtagelse af de nordvestligste Egne har *v* i Forlyd, svarende til norrøj. *w*. Foran *v, j* er *h* stumt i Sønderjysk.

	gotisk	oldhøj- tysk	nu	oldsaxisk	plattysk	hollandsk	old- engelsk	nu	oldfrisisk	nu	oldnordisk
(a) Nat	naht-s	naht	Nacht	naht	nacht	nacht	neht, niht	night	nacht	nacht	nött
(b) Datter	dahtar	tohter	Tochter	dohter	dochter	dochter	dohtor	daughter	dochter	dachta	dóttir
(c) Latter		lahter	Gelächter		lahter	gelach	hleahtor	laughter			hlátr
(d) otte	ahtau	ahto	acht	ahto	acht	acht	cahta	eight	achta	acht	átta
(e) (Daggry)	uhtwo	uhta		uhta	uchte		uhte				óttu
(f) Sot	sauht-s	suht	Sucht	suht	sucht	zucht	syht		sechie		sött
(g) Drot		trahтин									dróttinn
(h) ret	raht-s	reht	recht	reht	recht	regt	riht	right	riucht	rächt	rétur
(i) flette	flahta »fleming«	flechтан	flechten	flechтан	vlechten	vlechten					flétta
(j) let	leht-s	liht	leicht		licht	licht	leoht	light		licht	léttr
(k) tact		dihite*)	dicht		dicht	dicht	thight*)	tight			péttr-r

*) Ikke fra den ældste Tid, men fra Sprogets yngre Trin: Mellemløjtysk, Mellemengelsk.

Vi maa tilbage til de ældste Runcindskrifter for at finde *ht* i nordisk Sprog: *doktrio* (Døtre, Tunestenen i Norge). Allerede Vedelspangstenen II (Gottorpstenen) fra omt. 950 har ligesom de ældste nordiske Haandskrifter *dóttir* (Datter). Rundt omkring i jafetiske Sprog træffes *k* eller en med *k* beslægtet Lyd i denne Forbindelse og i nogle er den bleven til en Hvislelyd *s* (eller *š*): Oldirsk *-nocht* (a), *ocht n-* (d), *recht* (Lav) (h), Gælisk i Skotland *ochd* (d). Litavisk *naktis* (a), *dukle* (b), *asztumi* (d). Latin *nox* (Gen. *noctis*), (a) *oclo* (d), *rectus* (h), *plectere* (f). Græsk *νύξ* (Gen. *νυκτός*) (a), *ὑγναιη* (b), *ορεκτος* (strakt) (h), *πλεκη* (Net) (i), *ἀκτίς* (Straale) (e). Zend. *dughdhar* (b), *rašta* (h). Persisk *dokhter* (b). Sanskrit *nāktis* (a), *aktis* (c), *duhilar* (b), *aśtau* (d). Armenisk *dust* (b). Oldslavisk *noiti* (a), *dusti* (b). Det tynger ogsaa her vældig i Vægtskaalen, at Sønderjysk har *t*: *datter* (Lackm.), *dætter* (Hag.), *datler* (i Fjælde). Men selv om ikke saa havde været, vilde den ikke derfor blevet en vestgermansk Dialekt, lige saa lidt som en Dialekt i Tyskland, Frisland eller England bliver skandinavisk alene paa Grundlag af Bortkastelse af *ch*, *gh* i *Nacht*, *night*. Flere Steder i den jafetiske Verden har Udviklingen været ganske som i Skandinavisk. Kymrisk *-noeth* (a), *wyth* (d), *rhath* (Ret) (h). Italiensk *notte* (a), *otto* (d). Albanesisisk *nate* (a). Armenisk *ut* (d).

Sønderjysk er altsaa i sit Ordforraad og i sine Lydforhold en ren og ublandt dansk Sprogart ganske som Nørrejysk, Fynsk eller Sjællandsk. Grundlaget er det olddanske Sprog. De Tilfælde, hvor Sønderjysk har større Lighed med Vestgermansk end med Skandinavisk, ere faa, spredte og enkeltstaaende, og de bero oven i Købet tidt blot paa et Skin. Og selv de sjældne Tilfælde, hvor Ligheden med Vestgermansk er Resultatet af en ensartet Udvikling, ere af saa ringe Betydning at de lade sig paavise imellem alle beslægtede Sprog, og selv om Afstanden mellem dem i Tid og Rum er nok saa stor.

Men det indbyrdes Slægtskab mellem Sprog og Dialekter bestemmes ikke blot efter Ordforraad og Lydforhold, men efter den hele grammatiske Bygning og Indretning. Ogsaa her slutter Sønderjysk sig til almindelig Dansk og til de andre danske Dialekter. Oldnordisk og Olddansk ligger til Grund. I nogle Tilfælde ere gamle nordiske Ejendommeligheder bevarede, medens det danske Skriftsprog og danske Dialekter udenfor Sønderjylland have bortkastet dem. Oldnordisk og middelalderligt Jysk havde Omlyd i stærktbøjede Verbers Nutidsform: den er bevaret i Sønderjysk:

Infinitiv	Præsens	Oldnordisk		Jysk i Middelalderen		Sønderjysk	
		Infinitiv	Præsens	Infinitiv	Præsens	Infinitiv	Præsens
slaa	slaar	slá	slær	sla, slaa	slær, slæær	slá	slær
faa	faar	fá	fær	fa, faa	fær, faær	fá	fær
gaa	gaar	ganga	gengr	gang(æ)	gær, gæær	gá	gær
staa	staar	standa	stendr	stand(æ)	stæær, stær	stá	stær
fare	farer	fara	ferr	far(æ)	fær	fár	fær
falde	falder	falla	fellr	fall(æ), foll(æ)	fellær	fall	fieller
komme	kommer	koma	kenr	kum(æ)	kymær	komm	kommer
sove	sover	sofa	sefr	sow(æ)	syvær	sáww	sower

Bevarelsen af Omlyden indskrænker sig ikke til Sønderjysk, men træffes ogsaa paa sine Steder i Nørrejylland. En anden gammel sønderjysk Ejendommelighed, Mangel af *r* i oprind. stærke Verbers Præsens, naar Stammen ender paa *r*, *s* (*x*), *l* træffes overalt i danske Almuemaal: *hær* (bære), Præs. *hær*; *frys* (fryse), Præs. *frys*; *blæs* (blæse), Præs. *blæs*; *væjs* (voxe), Præs. *væjs**); *slæl* (stjæle), Præs. *slæl*. Oldnord. *bera*, *ber*; *friisa*, *frijiss*; *blása*, *blæss*; *vaxa*, *væx*; *stela*, *stell*.

Der er dog to Punkter i Grammatiken, hvor Sønderjysk afgjort har skilt sig fra Østdansk-Skandinavisk og sluttet sig til de vestgermanske Sprog. Det første er Brugen af den foransatte Artikel: sønderj.: *æ hus* (Huset; tysk *das Haus*, engl. *the house* osv.).

I Oldsprogene brugtes hverken ubestemt eller bestemt Artikel. Begge have i Tidens Løb udviklet sig af Talordet *een* og af et demonstrativt Pronomen, der i Talen have mistet deres oprindelige stærke Eftertryk. I Flensborg Stadsret staar flere Gange *fogdhen* (Fogden) og een Gang *manzens* (Mandens). I Kapitteleverskrifter staar der to Gange *bysins* (Byens). Men bortset fra disse Undtagelser forekommer den efterhængte Artikel ikke her. Der bruges heller ingen foransat bestemt Artikel og sjælden nogen ubestemt Artikel: »Af hus brennær oc loghæ worther siynt yuær hus, husbond botæ hærscep the mark oc by ok so mykæt (Om et Hus brænder og Luen vorder synlig over Huset, Husbonden bøde [da til] Herskabet tre Mark og [til] Byen og saa meget)«. Saaledes er Brugen helt igennem. Som demonstrativt Pronomen bruges lige som nu *den* (*then*); men det staar nogle Gange i en Sammenhæng, hvor der ikke synes at have været nogen Grund dertil: »Af byman, thær athælkunæ born hauær, dør, oc han hauær næstæ frændær a land oc ei i by, tha mughæ the frændær ei takæ the børn meth theræ gooz i theræ gomæ, uten the frændær garæ full vissæ i by oc ei a land, thær the bo (Om en Bymand, der har Adelskonebørn, dør, og han har de nærmeste Frændær paa Landet og ej i Byen, da maa de Frændær ej tage de Børn med deres Gods i deres Værge, uden de Frændær stiller Kautiøn i Byen og ej paa Landet, hvor de bo)«. Foran et Adjektiv bruges *den* lige som nu som bestemt Artikel: »af thyr par klæthær takæ hun *then* mæthælst (af tre Par Klæder tage hun det mellemste)«. Af de faa Exempler paa efterhængt Artikel i Flensborg Stadsret tør vi ikke slutte, at den paa den Tid har været i Brug i den sønderjyske Dialekt. Vi ere snarere berettigede til den modsatte Slutning, idet der forekommer et Par Tilfælde, hvor et Adjektiv er brugt med efterhængt Artikel: »Af byman dræpær byman i by oc wær frithlæs sworn af ate sannindmen, tha scal han botæ landzhærræ fyrtyugh mark oc by fyrtyugh mark, oc *dothens* frændær (den dodes Frændær) thrinnæ atan mark . . . swosum i all danmark riki ær woon«. »Af landzman (: en Landbo) dræpær i by landzman eldær byman, oc wær fæld mæth aat sannindmen eldær gripæn with færskæ gærning, botæ landzhærræ fyrtyugh mark oc by, oc *dozens* aruing (den dodes Arving), swosum fyr ær sagh (saa som før er sagt)«. Sproget i Flensborg Stadsret er litterært paavirket af Østdansk. Dette har medført slige Fejlgreb.

Vi have altsaa ingen fuld Vished for, hvor tidlig den bestemte, foransatte Artikel har været i Brug i Sønderjysk. Første Gang, vi møde den, er i et Tingsvidne fra Esbjergegnen fra Aar 1538. Her staar *e engh* (Engen), *e strandhwey* (Strandvejen). Vi vide heller ikke, af hvilket Pronomen den er fremgaaet. Efter Antydningerne i Flensborg Stadsret kunde det ligge nær at antage, at det har været *den* (oprind. *pæn*, *then*), og til denne Mening hieldede ogsaa Lyngby. Den jyske Artikel vilde altsaa efter sin Oprindelse blive eet med tysk *der* (*die*, *das*) og med engelsk *the*. I Forlyden

*I Hæse er *æ* fra Præsens overført til Infinitiv. Det samme er sket i sønderj. *dræj* (drage, Præs. *dræjer*; middelalderlig Jysk *dræghæ*, Præs. *dræghær*), *tej* (tage, Præs. *tejer*). Oldnord. *draga*, *drægr*, *taka*, *tekr*.

skulde *þ* (*th*) være tabt. Men her møder den Vanskelighed, at et oprind. *þ* (*th*) i Forlyd ellers ikke er faldet bort i Jysk eller overhovedet i Dansk hverken i selve Ordet *den* eller i andre svagt betonedede Smaaord: *der, da, du* (oprind. *thær, tha, thu*). Der kunde derfor være Grund til at se sig om efter et andet demonstrativt Pronomen, der som Forlyd har havt en Selvlyd, og et saadant har Skandinavisk ejt i *enn* (got. *jains*, tysk *jener*, oldengl. *geon*, engl. *yon*). Det er dette Ord, der er blevet til de nordiske Sprogs efterhængte Artikel: oldnord. *fuglenn* (Hankøn), dansk *Fuglen*; oldn. *böken* (Hunkøn), dansk *Bogen*; oldn. *húset* (Intetkøn), dansk *Huset*. Efter Rødselvlyden skulde altsaa *nn* (*n, t*) være tabt i Jysk *e fátol, e bög, e hús*. Men heri er intet, der strider mod Sprogets hele Udvikling: *kæn* (oprind. *kaun*) udtales almindelig *ka*; *mín, míl* (oprind. *minn, min, míl*) udtales rundt om i Jylland *mí*; *det* (oprind. *þæt, that*) udtales *de*. — Grænsen for Brugen af den bestemte, foransatte Artikel i Nørrejylland er en Linie fra Vaarsø i Horsens Fjord til Bulbjærg ved Skagerak. Den gaar vesten om Skanderborg over Silkeborg og østen om Viborg til Hjarbæk Fjord.

Det andet Punkt, hvor Sønderjysk slutter sig til Vestgermansk, er Brugen af Perfektum Participium (Førtidens Tilleggsmaade) uden *t* som Intetkønsmærke. Ved første Øjekast kunde det se ud, som om Sagen forholdt sig lige omvendt. Sønderjyden siger *æ hær* (eller *har*) *hør*. Paa dansk Skriftsprog hedder det *jeg har hørt*, paa tysk *ich habe gehört* og paa engelsk *I have heard*. Plattysk er *ik hef hørt* og Frisisk i Sønderjylland *ek hæv hîrd*. For at forstaa Sagen til Bunds er det nødvendigt atter her at se den hele historiske Sammenhæng.

Som Intetkønsmærke optræder i gamle jafetiske Sprog et *d* i nogle Pronomener: Sanskrit *sá* (denne, Hankøn), *sā* (Hunkøn), *tád* (dette, Intetkøn). Latin *is* (han), *ea* (hun) *id* (det); *ille* (denne, Hankøn), *illa* (Hunkøn), *illud* (dette). I oldgermanske Sprog optræder istedenfor dette *d* et *t*. Dog danner Oldhøjtyisk her en Undtagelse, idet *t* ifølge Lydlovene er blevet til *z* (se Skemaet S. 161).

I Gotisk, Oldhøjtyisk og Oldnordisk er dette pronominale Intetkønsmærke overført til Adjektiverne. I Oldnordisk er *t* som Intetkønsmærke blevet almindeligt: blind-*r* mað-*r* (en blind Mand), blind kona, (en blind Kone), *blint* barn (et blindt Barn). I Gotisk og i Oldhøjtyisk har den ny Regel endnu ikke helt vundet Herredømmet. Intetkønsformer uden Kønsmærke og med pronominalt Kønsmærke bruges i Flæng i Got.: blind-*s* manna (en bl. Mand), blind-*a* magap-*s* (en bl. Pige), *blind* barn eller *blind-ata* barn (et bl. Barn); den første er dog langt den almindeligste. Oldhøjt. blind-*r* man (en bl. Mand), blinthiu magad (en bl. Pige), *blint* kind eller *blint-az* kind (et bl. Barn). Nuværende Højtyisk har de fulde Endelser, naar Adjektivet staar substantivisk (navneagtigt) eller attributivt (vedføjet): ein blinder, eine blinde, ein blindes. Naar Adjektivet staar prædikativt (som Omsagnsled), mangler derimod alle Bøjningsendelser: der Mann (die Frau, das Kind) ist *blind*. Som Adjektivet bøjes Perfektum Participium. Idet følgende Skema opstilles det germanske Perf. Participium i Neutrum (Intetkønsformen), baade i den oprindelige Form uden Kønsendelse og i den uoprindelige Form med pronominal Kønsendelse. Tillige opstilles det svage Perf. Participium i Masculinum (Hankønsformen) og det svage Præteritum (Fortidsformen) (se Skemaet Side 162).

Vi lægge her Mærke til, at Præteritum og Perf. Participium af det svage Verbum dannes ved samme Suffix: got. *þ* (mellem Selvlyd *d*), oldnord. *ð* (*þ, th*), oldsax., oldengl. og oldfris. *d*, oldhøjt. *t* (hausi*þ*, haus*þ*-s, hausid-ata, haus-ida, gihorit, gihor^t-az (-er), hör^ta, heyrð-er, heyrða osv.). Vi se fremdeles, at dette Suffix efter sin Oprindelse er ganske forskelligt fra det pronominale Intetkønsuffix: got., oldsax., oldengl., oldfris. og oldnord. *t* (*ita, pafa, bundan-ata, hausid-ata, it, þat, bundit, heyr^t*), oldhøjt. *z*, (*iz, daz, gibuntanz, gihörtaz*). At Skellet er ældgammelt viser Sammenligning med andre beslagtede gamle Sprog. Af Latinsk *dicere* (at sige) dannes *dictum*

Hankøn	Hankøn	Interkøn	Hankøn	Hankøn	Interkøn
gotisk: is (han) sa (den, denne)	si (han) sō	ita (det) pata (det, dette)	oldhojtyisk: er (han) der (den, denne)	siu (hun) diu	iz (det) daz (det, dette)
oldsaxisk: he (han) the (den, denne)	siu (hun) thiu	it (det) that (det, dette)	oldengelsk: he (han) se (den, denne)	hēo (hun) seo	hit (det) þæt (det, dette)
oldfrisisk: hi (han) thi (den, denne)	hiu (hun) thiu	thet (det, dette)	oldnordisk: hann (han) sā (den, denne)	hōn (hun) sū	þat (det) þat (det, dette)
tyisk: er (han) der (den, denne)	sie (hun) die	es (det) das (det, dette)	nederlandsk: he (han) de (den, denne)	se (hun) de	it (det) dat (det, dette)
engelsk: he (han) that (hin, den)	she (hun) that	it that	frisisk: hi (han) dī, æ*)	jo (hun) jo, æ*)	dāt (det) dāt, æt*)

*) Det er den bestemte Artikel. Den har altså to Former i nuværende Nordfrisisk.

	Infinitiv		Perf. Part.		Perf. Part.		Perf. Part.	Præteritum
	stærkt	svagt	stærkt	svagt	stærkt	svagt	sv. mascul.	
gotisk	bindan	hauasian	bundan	hauſip	bundan-ata	hauſid-ata	hauſip-s	hauſida
oldnordtysk	bindan	hōren	gibuntan	gihōrit	gibuntan-az	gihōrit-az	gihōrit(-er)	hōra
tysk	binden	hören	gebunden	gehört	gebunden-es	gehört-es	gehört(-et)	hōre
olddansk	bindan	hōrian	gibundun	gehōrid			gihōrid	horda
mell.-nederlandsk	binden	hōren	gebunden	gehört			gehört	horde
platysk	binnen	hōren	bunnen	hört			hört	hord
oldengelsk	bindan	hýran	(g)ibunden	(g)hýred			(g)hýred	hyrde
engelsk	bind	hear	boud	heard			heard	heard
oldfriskisk	binda	hēra	(e)bunden	(e)hēred			hēred	hērde
friskisk	bene	hīre	bōnnen	hīrd			hīrd	hīrd
oldnordisk	binda	hoyra			bundi-t	hoyr-t	hoyrð-er	hoyrða
gl. øst dansk	binda, (-æ)	høra, (-æ)			bundæ-t	hør-t	hørth-ær	hørthæ
dansk	binde	høre			bundæ-t	hør-t	(hør-t)	hørte
gl. vest dansk	bind(-æ)	hør(-æ)	bundæn	hørth			hørth	hørthæ
fynsk	bi, c*)	hoyre, hyvø	bu, cn*)	hoyr, hyvør			hoyr, hyvør	hoyre, hyvø
nordtysk	bind	hør	bunnen	hør, hør			hør, hør	hør, hør
sønderjysk	bind	hør, hyvør	bunnen	hør, hyvør			hør	hør

*) Krollen betegner, at Selvlyden er nasaliseret.

(sagt, neutr.). Lyden *t* er identisk med det germanske Præteritums- og Perf. Participiums-Suffix, altsaa med gotisk *þ*. Lydforbindelsen *-um* er i Latin Intetkønsendelse for Substantiver og Adjektiver. Det latinske Pronominalsuffix *d* (*id*, *illud*) er atter identisk med det germanske *t* (got. *ida*, oldhøjt. *iz*). Men vi se ogsaa, at dette Skel i Tidens Løb flere Steder er blevet udjævnet. Højtysk havde fra første Færd Præt.- og Part.-Suffix *t* (gihör*t*, gihört-az) ganske ens med oldnord.-østdansk Neutr.-Suffix *t* (heyr*t*, hört), skønt disse to Lyd efter deres Oprindelse ikke have det mindste Fælesskab. Det oldsaxiske Præt.- og Part.-Suffix *d* (gihor*d*) er i Nedertysk blevet *t* (gehor*t*), hvorved atter en Skinlighed med oldnord.-østdansk heyr*t*, hört er opnaaet. I Virkeligheden er det, som vist, det nedertysk-frisisk-engelske (gihor*d*) > gehor*t* > hört — (e)hēred > hīrd — (gi)hyred > heard) der er identisk med det jysk-fynske, og det gotisk-højtyske (hausid-ata — gihortaz > gehörtes), der er identisk med det oldnord.-østdanske (heyr*t* > hört).

I Skaansk og Bornholmsk bøjes Perf. Part. i Køn og Tal som i det danske Skriftsprog: han er bunden, (hört) — det er bundet, hört — de ere bundne, hörte. Bornholmsk skelner endog ligesom Oldnordisk mellem Han- og Hunkøn: han*j* e bunn*in*j, hörder — hon e bunnem, (hört) — de(ð) e bunnøð, hört — di e bunnena, hörte. I Sjællandsk bøjes det prædikative Perf. Part. ikke. Kun Neutrum med pronominalt Suffix bruges: han (hun, de(ð), di) æ bunnøð, hört. I Fynsk og Jysk bøjes Perf. Part. heller ikke, men den Form, der bruges er altsaa det oprindelige, jafetiske Neutrum uden pronominalt Suffix. Vi træffe dette vestdanske Neutrum især i middelalderlige Skrifter, der ere knyttede til Jylland. Flensborg Stadsret: »en sighær han, at sum ær guldaen, oc ci alt . . (men siger han, at noget er udbetalt, og ej alt . . = Platt. unde secht he, dat id eyndels betalt ys unde nicht alle)«. »æftret wor optakæn . . (efter [at] det blev optaget = Platt. darna id uppe namen is)«. »for ygh utstungen (for et udstukket Øje)«. » . . uten thet ær . . math nokær smit gørlh fuult (undtagen det er fordærvet med nogen Smitte)«. »hauæ: forgørth hals oc gooz (have forgjort Hals og Gods)«. »thær barn ær fød . . (naar et Barn er født . .)«. gær han with, botæ swo sum sagh ær (vedgaar han, [da] bøde [han], som sagt er. Platt.: steit he to, he betere so dar secht is)«. »køpær nokær man af annæn manz kunæ mier, en sagh er . . (køber nogen Mand af anden Mands Kone mer, end sagt er . . Platt.: mer wen nu secht ys)«. »hwa that brytær, bætær sum fyrræ ær sauth (Hvo det bryder, bedre det, som før er sagt). — Hankøn Ental: »the nytæ then samæ ræt, ther sagh ær (de nyde den samme Ret, der sagt er. Platt.: de neten des sülen rechtes, so dar secht ys)«. Flertal: »uquæntæ bymæn, ther fød er hær i by (ugifte Bymænd, der ere fødte her i Byen)«. »allæ brøtæ thær nu sagh ær (alle Forbrydelser, der nu ere omtalte. Platt. alle de broke, de nu secht synt)«.

Præteritalsuffixet var i Oldnordisk *ð*, i Gammeldansk *th* (*þ*), der i det senere danske Skriftsprog torændredes til *d*. I Dialekterne er *d* enten forstummet, hvilket ogsaa ofte er Tilfældet med det almindelige, dialektfri, danske Talesprog (god, gode, hørd, haarde, udt. go, goe, haar, haare), eller ogsaa er det blevet til *i* (*j*). Efter Selvejld fik Sønderjysk *i*. Efter *r* blev *th* stumt: gl. da. *saa* — præt. *saathæ* — perf. part. østda. *saal*, men vestda. *saath* > sønderj. *sål* — præt. *såi* — perf. part. *såi* — gl. da. *bo* — præt. *bothæ* — perf. part. østda. *bot*, men vestda. *both* > sønderj. *bū* — præt. *hōi* — perf. part. *hōi*. — gl. da. *høræ* (høre), *føræ* (føre), *køræ* (køre), *røræ* (røre), *læræ* (lære), *spyræ* (spørge), *smyræ* (smøre), *gøræ* (gøre) — præt. *hørthæ*, *førthæ*, *kørthæ*, *lørthæ*, *lørthæ*, *spurthæ*, *smurthæ*, *giørthæ* > sønderj. *hør*, *før*, *kør*, *rør*, *lær*, *spur*, *smur*, *gør* — perf. part. østda. *hört*, *fört*, *kört*, *rört*, *lert*, *spurt*, *smurt*, *giört*, men gl. vestda. *horth*, *forth*, *korth*, *rorth*, *lørth*, *spurth*, *smurth*, *giørth* > sønderj. *hør*, *før*, *kør*, *rør*, *lær*, *spur*, *smur*, *gør*. I Jysk, hvor Endeselvejlden falder bort, adskiller Præt. og Perf. part. sig alene ved, at Præt. mangler Stød, og Perf. part. har Stød. Præt. af *sige* og *lægge* hed i gl. da. *saghtæ*, *laghtæ*. Perf. part. var gl. østda. *saght*, *laght*, men gl. vestda. *saght*,

laghth. Sønderj. Præt. *sôi, lœi* og perf. part. *sôi, lœi*. Naar Stammen i gl. da. endte paa *n, nj, n* og *nd, l, lj, ll* eller *ld*, havde Præt. henholdsvis *nd, ld* og Perf. part. i østda. *nt, lt*, men i vestda. *nd, ld*. (I det senere Sprog smeltede Lydene sammen til *n* og *l* eller til mouilleret *n, l*). Gl. da. *brœnue* (brænde) — præst. *brœnde* — østda. *brœnt*, men vestda. *brænd*; gl. da. *sœlie* (sælge) — præst. *sælde* — østda. *salt*, men vestda. *sald*. Sønderj. har mouilleret *n, l*: *brœnu, sæll* — præst. *brœn, sæl* — perf. part. *brœn, sæl* osv. Naar Stammen i gl. da. endte paa *th*, havde Præt. *dd*, og østda. Perf. part. *t*, men vestda. *d*: *fôthæ* (føde) — præst. *fôdde* — østda. perf. part. *fôt*, men vestda. perf. part. *fød*. I Jysk er oprind. *dd* de fleste Steder i Nørrejylland blevet *j* og i Sønderjylland *jt*. Sønderj. har Præt. og Perf. part. *fôjt*.

I visse Lydforbindelser har Präteritalsuffixet fra ældgammel Tid — til Dels fra den allerældste Tid — været *-t **: gl. da. *thykkies* (tykkes) — præst. *thottæ* — perf. part. *thot*; *kôþe* (købe) — præst. *kôþte* — perf. part. *kôpt*; *lœse* (løse) — præst. *lœste* — perf. part. *lœst*; *mœte* (møde) — præst. *mœtte* — perf. part. *mœt*. Det følger af sig selv, at her maa Forskellen mellem øst- og vstdansk Perf. part. forsvinde.

Det er kun i Perf. part. at det pronominal Neutrumssuffix mangler i Sønderjysk og Fynsk. Den ubestemte Artikel har i Sønderjysk Bøjningen *en*, et ganske som i det danske Skriftsprog: *en mæn* (en Mand), *en kæl* (en Karl), *et hûs*, *et ben*, *et træ* osv., og Adjektiverne have ligeledes ganske regelmæssig *t* som Neutrumsmærke. Det nordvestligste Hjørne af Sønderjylland danner dog heri en Undtagelse, idet der her ligesom i det vestlige Nørrejylland ikke findes noget grammatisk Køn. Dette vil altsaa blot sige, at Adjektiver og adjektiviske Ord mangle det pronominal Neutrumssuffix. Skellet mellem Tokøns- og Etkønssproget begynder vesterude i Nærheden af Ballum og gaar til Kongeaen tæt østen for Skodborg. I Nørrejylland følger det Vejen forbi Kolding og Vejle til Horsens. Det drejer derpaa mod vest langs Hanstedaas og følger siden Gudenaas til Silkeborg. Nord for denne By falder Skellet mellem Etkøn og Tokøn sammen med det fornaævnte Skel mellem foransat og efterhængt Artikel. — I Nørrejysk mangle Adjektiverne Kønsbøjning: en hvið ku (en hvid Kø), et hvið fôr (et hvidt Faar). Det gælder særlig de vestlige Egne, men findes ogsaa mod Øst, hvor Dialekterne dog have to Køn og efterhængt Artikel. Lige til Aarhus, ja midt ind i Aarhus hedder det *de æ gal*, *de æ ves* (det er galt, det er vist). Flertalsbøjning have Adjektiverne overalt i Jysk, saa vel naar de bruges prædikativt, som naar de bruges attributivt.

Aarsagerne til de særlige Overensstemmelser mellem Vstdansk og Vestgermansk kende vi ikke. Vi ere ikke en Gang i Stand til at afgøre, om der er nogen virkelig Sammenhæng imellem dem. Dertil ere de for faa i Tal og for lidt gennemgribende i hele Sprogets Bygning og Indretning. Havde der ikke været det gamle Naboskab mellem Jyder og Vestgermaner, vilde ingen tillagt dem mindste Betydning. Islandsk og Svensk har bevaret det gamle Selvlydskifte i Endelser: *a — i (e) — u (o)*. Dansk og tysk Skriftsprog har sammen-smeltet dem alle til den ene Lyd *e*. Engelsk Talesprog, Plattysk og Jysk har bortkastet Lyden, hvor den stod i Udlyd. Frisisk har ligeledes bortkastet Lyden, hvor Oldfrisisk havde *e*, men har nu *æ*, hvor Oldfrisisk havde *a*. Men om det ene Sprog har paairket det andet, eller om hvert Sprog har udviklet sig uafhængigt af det andet, derom kan man tro, hvad man vil, men man ved

*) Der foreligger her ikke noget Brud paa Lydlovene. Foran *h* har Gotisk ikke *þ*, men *t* ligesom Latin: got. *naht-*, *raiht-* == lat. *noct-*, *rect-*. Folgelig har Gotisk præst. *þuh-ta af þugþjan* (tykkes). Oldn. *þolla*.

intet. Den bestemte Artikel er overalt opstaaet af et demonstrativt Pronomen, der oprindelig efter Omstændighederne kunde sættes baade foran og bagefter det Ord, det fremhævede. I de vestgermanske Sprog, som i Vest- og Sønderjysk har Brugen af foransat Artikel fæstnet sig. I Østjysk og i de andre skandinaviske Sprog har Brugen af efterhængt Artikel fæstnet sig. Forskellen mellem *e Hus* og *Huset* danner i Virkeligheden et Sidestykke til Forskellen mellem dansk *min Moder* og norsk *mormi* (Moder min) eller *morami* (Moderen min). Men om dansk *min Moder* har fæstnet sig under Indvirkning af vestgermansk *meine Mutter* (*my mother* osv.), og om Sønderjysk *e hus* har uddannet sig under Indflydelse af vestgermansk *das Haus* (*the house* osv.), derom faar hver have sin Mening. I Nabosprog, der indbyrdes ere meget nær beslægtede, kan Udviklingen paa enkelte Punkter have taget meget forskellig Retning og frembragt meget forskellige Nydannelser, og omvendt kunne ganske ubeslægtede eller langt ude beslægtede Sprog foretage de samme Forandringer, og det hvad enten de ere Nabosprog eller ej. Rumansk, Bulgarsk og Albanesisk, hvis indbyrdes Slægtskab er fjærnt, have alle tre ligesom Skandinavisk faaet efterhængt bestemt Artikel. De skandinaviske Sprog have dannet Passiv ved at sammensmelte det reflexive Pronomen *sig* med Verbet. Man finder denne Passiv overalt i skandinaviske Sprog og Dialekter: *næ tøkkes* (Sønderjysk lige til Husum; *nä tükkers*, Lackm.), men aldrig i Gotisk eller i vestgermanske Sprog. Derimod har ganske samme Udvikling fundet Sted i Litavisk.

Hvad her er sagt om Forandringer i Sprog, kan Ord til andet siges om Stilstande i Sprog. Sønderjysk og Fynsk har i Overensstemmelse med Nedertysk, Frisisk og Engelsk, men i Uoverensstemmelse med Østdansk, Svensk, Norsk og Islandsk undladt at overføre det pronominal Neutrumsmærke *t* til Perfektum participium, og Nørrejysk har været endnu mere ubevægeligt, idet det ogsaa har undladt at overføre dette *t* til Adjektiver og adjektiviske Ord. Man har Lov til ogsaa heri at se særlige indbyrdes Tilknytninger mellem Vestdansk og dets vestgermanske Nabosprog. Men der melder sig rigtignok den Vanskelighed, at Sønderjysk og Fynsk blive de mindst paavirkede. Den største Overensstemmelse med Nedertysk, Frisisk og Engelsk findes i Nørrejylland, navnlig i de nordvestlige Egne, Harsyssel, Salling, Mors og Thy. Og hvad, der er endnu mærkeligere, er, at den sydligste Kant af det dansktalende Sønderjylland ganske mangler denne vestgermanske Ejendommelighed. Dialekten i Fjolde har ikke blot som det øvrige Sønderjysk *-t* som Adjektivets Neutrumsmærke, men den har i fuld Overensstemmelse med Skandinavisk ogsaa overført dette *t* til det svage Perfektum participium.

Det kan i det hele omtvistes, om og hvorvidt Sprog ved deres blotte Nabskab ere i Stand til at paavirke hverandre i lydlig og grammatisk Henseende. I den allernyeste Tid er der af Marius Kristensen gjort Forsøg paa at paavise en lydlig Paavirkning fra Nedertysk i den sønderjyske Dialekt (Sønderjyske Aarbøger. 1900. S. 248). Lydforbindelsen *ft* blev i gammel Nedertysk til *cht*. Forandringen af *ft* til *cht* standsede efter M. Kristensens Mening ikke ved Grændsen, hvor det tyske Sprog mødtes med det danske, men skred videre frem ind over det danske Land. Deraf

kommer det, at Sønderjysk har faaet Lydforbindelsen *jt*, svarende til gammeldansk *ft*, *pt*; *kjft* (at løfte, gl. da. *lyfta*). Præt. af gl. da. *køpa* (købe), *opa* (raabe) hed *kjöfte* eller *kjöfta*, *optæ* eller *ofta*. Perf. part. hed *kjøpt* eller *kjft*, *opt* eller *oft*. Paa Sønderjysk hedder det *øf* — *øjt* — *øjt*; *køf* — *kjøft**) — *kjøft*.

Dersom M. Kristensens Antagelse var rigtig, maatte man da vente at finde *cht* i Præt. og Perf. part. af *købe* i Nedertysk. Men dette synes ikke at være Tilfældet. Efter vor Erfaring hedder Præt. og Perf. part. af *kopen* i Nedertysk altid *köfte* — *köft* eller *köfte*, *köft*. Hvis Bevægelsen var kommen syd fra, vilde det ogsaa være ganske ubegribeligt, hvorfor den ikke skulde have fortsat sin Vej Fod for Fod, men først have begyndt at virke et Par Mil nord for Sproggrænsen. Fjølde og Omegn kender ikke det sønderjyske *jt*, svarende til oprind. *ft*. Det hedder her som i Nørrejysk og Sjællandsk *wt*: *köwt*, *köwt*, *öwt* eller maaske *köbt*, *öbt*. Saa vidt vides, hedder det heller ikke *kjøft* i Stiegnene, men *kjöft*.

Det er vist i det hele haabløst at søge efter vestgermansk Paavirkning uden for Ordforraadet i sønderjyske Dialekter. De danske, frisiske og tyske Dialekter i Sønderjylland synes helt at være gaaet hver sine egne Veje uden at berøres af hverandre. Lighedene synes at være rent tilfældige Sammentræf. Der er Tilfælde, hvor man kan bevise, at det er saa. Der er Sønderjyder, der sige *stæl* (stjæle), og der er Friser, der sige *stælle*; der er atter Sønderjyder, der sige *sjæl*, og der er Friser, der sige *stjelle*. Men nu vil Skæbnen, at de Sønderjyder, der sige *stæl*, ere Naboer med de Friser, der sige *stjelle*, medens de Sønderjyder, der sige *sjæl*, ere Naboer med de Friser, der sige *stælle*. Hvert Sprogs Lydlove overholdes med den største Nøjagtighed. Den frisiske By, der paa Højtysk skrives *Dreisdorf* kaldes paa Frisisk *Trelstorp*, paa Dansk *Trelstrup*, paa Plattysk *Drelistorp*. De tyske Ord, der ere optagne i Sønderjysk, ere lige saa kendelige der, som nogensteds i det danske Land. Ordet *tenke* (høj- og platt. *denken*) har *t* i Forlyd som overalt i Dansk. Lydforbindelsen *nk* (istedenfor *kk*) viser, at det maa været optaget i Dansk fra Vestgermansk, og Forlyden *t* viser, at Optagelsen er sket allerede i den oldsaxiske Periode, da baade Skandinavisk og Nedertysk havde *th* i Forlyden. Ordet *Dressel* viser ved sit *d* at være optaget fra Mellem-Nedertysk (oldengl. *þröstle*, engl. *throstle*, oldnord. *þröstr*, norsk *traast*). Her har Sønderjysk *tråssel* (Fjølde; Angel ifølge Lackm.). Enten er altsaa Ordet nedarvet i Sønderjysk fra de ældste Tider, eller ogsaa er det optaget fra Nedertysk i den oldsaxiske Periode. Ordet *Dyr* er gaaet tabt i Sønderjysk. Husdyrene kaldes i Fjølde *tøj*. Markens Dyr kaldes hvert med sit Artsnavn. Som Skældsord bruges *derte*, der altsaa er et fra gammel Plattysk optaget Ord. Der er andre danske Dialekter, hvor Ordet *Dyr* ligeledes er gaaet af Brug, f. Eks. Bornholmsk. I nuværende Plattysk er det ogsaa glemt. Fordre Omstændighederne, at Navnet *Dyr* skal bruges, da griber man til Skriftsproget. Bornholmeren siger *Dyr*. Sønderjyden i de sydlige Egne siger *Thür*, hvad enten han taler Dansk, Høj- eller Plattysk. Det gør et ejendommeligt Indtryk paa enhver, der første Gang hører disse tyske Ord som *Thür* blive brugte i en ren jysk Bondedialekt.

Pastor I. Barfod, der var Præst i Oversø fra 1851—54 fortæller i et Brev, at en fattig ivrig dansksindet Mand læste alle de gudelige Bøger, der fandtes i det nylig oprettede danske Sognebibliotek. Barfod spurgte ham da, om han ikke kunde have Lyst til at læse andre Bøger ogsaa, og han fik til Svar: »Næi, de æ unt aa løs' saadan *væltlik* bøger«. Den brave Mand i Oversø kaldte Ingemanns Romaner *væltlik*; opvoxet i et Land, hvor Skriftsproget var det danske,

*) Ogsaa Fynsk har *lofte* (at løfte); men *wt* i Præt. og Perf. part. af *købe*.

vilde han kaldt dem *verdslige*. Den dansktalende Bonde ved Flensborg siger *behaupt*, og Bonden ved Ribe *paastaa*. Tysk er *weltlich* og *behaupten*. Dansk er *verdslig* og *paastaa*. Men Jysk er ingen af Delene. Ordene have kun hjemme i Skriftsprogene, og de ere ganske betydningsløse for Bestemmelsen af Folkesprogets Slægtskabsforhold.

Sproget i Sognene mellem Slesvig og Husum (Treja, Fjolde, Olderup, Svesing) er meget ejendommeligt og i høj Grad afvigende fra det jyske i nordligere Egne. Det har *t*, *b*, *ch* efter og mellem Selvlyd, hvor Sønderjysk har *r*, *f* (*v*), *ch* (*g*): Fjolde: *sjyt* (skyde), *yyb* (raabe), *kyb* (købe), *jyb* (dyb), *æbel* (Æble). Sønderj. *skyr*, *of*, *kof*, *dýf*, *æfel*. Det har østdansk Perf. part. af det svage Verbum. Det har den svenske Udtale af *stj* som *sj*, af *g* (*gj*) som *j*, af *k* (*kj*) som *tj*, af *sk* (*skj*) som *sj*, af *dj* som *j*. Ja det har ikke blot Udtalen *sj* i *sjybfar* (Stiffader, oldnord. *stiupfadr*), men det har det i selve Ordet *sjæl* (stjæle). Formen er ren Østnordisk med svensk Udtale. Paa Østnordisk hedder Ordet fra de ældste Tider *stiála*; deraf dansk og svensk *stjæla*, *stjæle*. Men paa Vestnordisk har Ordet altid haft den oprindeligere Form *stela*, og her har Jysk altid (ogsaa Flensborg Stadsret) sluttet sig til Norsk-Islandsk. Det er aabenbart, at det jyske Sprog i de sydligste Egne af Sønderjylland har været under stærk Paavirkning af et fremmed, indtrængt Sprog. Men dette Sprog skal ikke søges i Tyskland, England eller Frisland, vel ikke en Gang i Danmark, men i Sverige.

P. K. THORSEN.

DE VIGTIGSTE BENYTTED KILDER:

H. N. A. Jensen, Kirchliche Statistik des Herzogthums Sleswig (1842). Sammes, Angeln (1844). Allen, Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland (1857—58). E. Hagerup, Det danske Sprog i Angel, 2. Udg. ved K. J. Lyngby (1867). K. J. Lyngby, Sønderjysk Sproglære (1858). Samme, Udsagnsordenes Bøjning i jyske Lov og i den jyske Sprogart (1863). Sammes, Nordfrisisk i Bøking og Hvidding Herreder (1858). C. Jul og F. Knudsen, Slesvigske Provindsialefterretninger — Annaler for nordisk Oldkyndighed (1859). S. 215. — Sønderjyske Aarbøger (1891). S. 256. (1892). S. 182, (1893). S. 23 ff. (1895) S. 1—251. (1897). S. 166. (1899). S. 1. 114. (1900). S. 238. — Dania I (1890—92). S. 97. IV (1897). S. 65 ff. — Opuscula philologica (1887). S. 99. — Ivar Aasen, Norsk Grammatik (1864). Sammes, Norsk Ordbog (1873). — Norvegia I. (1884). — Rietz, Svenskt Dialektlexikon (1867). H. F. Feilberg, Ordbog over de jyske Almuesmaal.

DE SLESVIGSKE SPROGFORHOLD OG DEN DANSKE SPROGORDNING 1850—52

SØNDERJYLLAND var oprindelig et rent dansk Land lige ned til de ubeboede Grænseskove omkring Ejderen og Sydvestens Sumpegne. I disse sidste, det senere Nordfrisland, bosatte frisiske Indvandrere sig, sandsynligvis i Slutningen af det 11. Aarh.; men de formaaede ingensinde at trænge østpaa ind over Gestranden eller at virke omdannende paa den kompakte danske Befolkning i Syslerne. Fra Begyndelsen af det 13. Aarh. havde ligeledes en ringe saksisk Befolkning bosat sig i Grænsestrøgene syd for Kurvirket, men den bestod væsentlig af Fæstere, blev senere tildels livegne, var kun lidet skikket

til at fremme tysk Kultur og Sprog, og vilde under sunde Statsforhold være bleven helt opsuget af den oprindelige Befolkning. I de første 500 Aar derefter gør Berøringsforvandlingen, Contact-Metamorfofen, sig derfor kun gældende i de Egne, der i Middelalderen tilførtes et større Antal saksiske Indflyttere, altsaa særlig paa Svansø, i Dannevirkeegnen og i Østenfeld-Svavsted Afsnittet, hvor det danske Sprog langsomt bukkede under. Lige til det 18. Aarhundredes Slutning herskede det danske Sprog altsaa til Slien og Slesvig-Husumvejen, støttet til en ublandet dansk Æt. Først langt hen i det nævnte Aarh. begyndte det moderne Livs urolige Strømninger ogsaa at paavirke Landbefolkningen, og en ret livlig Transmigration paa begge Sider af det gamle Sprogskel fandt Sted; men da de saksiske Indflyttere i Angel, Treja, Svesing og Fjælde for det meste vare Smaakaarsfolk: Høkere, Haandværkere og Arbejdere uden Ejendom og social Anseelse, vilde selv denne Indvandring ikke have fremkaldt nogen sproglig Omdannelse, hvis ikke andre mægtige og voldsomme Aarsager i lang Tid havde været virksomme. Mellemslesvigs Afdansking er sket ikke ved en Berøringsforvandling fra Siden, men fortrinsvis ved en femhundredaarig Tvangsproces fra oven.

Denne begyndte da Grev Gert 1326 indførte tysk Regeringssprog i Landet, og den blev opretholdt eller udvidet af alle Fyrster og under alle Tilskikkelser lige til Kong Chr. VIII's Dage. Fra Regeringen og den højere Forvaltning sneg det tyske Sprog sig ind ogsaa ved Herredstingene, først i Egnene Syd for Flensborg-Tønder, og efter 1740, da Bondeherredsfogederne afløstes af akademiskdannede Mænd, ogsaa i det øvrige Land lige op til Kongeaaen. 1837 forstummede Dansk paa det sidste nordslesvigske Herredsting.

I Kirken saa det endnu mere broget ud. Med Reformationen synes det plattyske Sprog at have erobret de fleste Kirker Syd for Flensborg. 1740 gik det kirkelige Sprogskel fra Flensborg til Tønder. I de nordligste Sogne (Ladelund, Braderup, Humtrup og Udbjerg) skiftedes højst uregelmæssigt med dansk og tysk Præken, men Salmesangen var altid tysk. Disse Strøg dannede ligesom Strandbredden, men selv i langt nordligere Egne, ganske bortset fra Købstæderne, havde Tysken forstaaet at danne mærkelige Fremspring. I Løgumkloster havde en Amtmand 1681 indført afvekslende dansk og tysk Præken for »Kniplingskræmmernes Skyld«, og den danske Gudstjeneste ledsagedes altid af tysk Salmesang, Evangelier, Epistler og Velsignelser. I N. Løgum og Ringenæs holdtes af og til en tysk Præken. Hertugen af Augustenborg havde indført udelukkende tysk Kirkesprog i Adsbøl og Augustenborg; i Graasten prækedes hver 3. Søndag Dansk og i Nordborg hver 4. Søndag Tysk; i Kliplev havde Herskabet paa Grøngrøft indført nogen tysk Tjeneste. 1735 befalede Hertugen af Lyksborg, at der i Sognene Ullerup, Satrup, Nybøl og Broager skulde holdes tysk Gudstjeneste hver 3., senere hver 2. Søndag, og Skolerne skulde gøres tvesprogede. Endnu kan tilføjes, at i Tønder Amts danske Kirkesogne undervistes Børnene forlængst i begge Sprog, og Vejen var saaledes ryddeliggjort for et nyt tysk Fremspring.

Det kan ikke nytte at søge efter en sproglig Rettesnor for disse Omdannelser, alt er Vilkaarlighed. Aabenraa Amt var fyrsteligt indtil 1720, Flensborg Amt gammel-kongeligt, og begge lige danske; men alligevel tillod Kongen, at Modersmaalet fordreves fra hans Kirker, medens den gottorpske Hertug ikke anvendte lignende Tvangsmidler. I Kærherred forstod Befolkningen ikke bedre Tysk end deres Naboer i Slogsherred, og dog var Kirkesproget forskelligt. I Medelby opretholdt en Præst den danske Præken gennem en Menneskealder, og i andre gjorde Sjælesørgerens Vankyndighed Tysk til et nødvendigt Onde.

Det tyske Kirkesprogs Stilling paa Nordgrænsen 1740 er ret til at faa Forstand af. Alle Systemets Midler ere i Virksomhed: Fyrstemagten, de fornemmes Indflydelse, Præsternes sproglige Mangler, rent verdslige Nyttehensyn, Menighedens Umyndighedstilstand, Ringeagten for Folkemaalet, den langsomme Tilvænnning — alt spiller ind med og gør sig bemærket. Snart kommer Kulturtvangen med Brask og Bram paa Kongebud, snart ligesom paa Hosesokker listende og prøvende sig frem, først med nogle enkelte Søndage om Aaret, saa med hver 4., hver 3., hver 2. Søndag, og sluttelig tages det hele. Saaledes var Fremgangsmaaden 1740, og saaledes er den endnu. Metoden er lige saa gammel som selve det tyske Kirkesprog nord for Slien.

Men trods al denne Kultur- og Sprogtvang vilde Tysken ikke bide paa; Slægt efter Slægt fødtes lige saa dansk som den forudgaaende. Endnu ved Slutningen af det 18. Aarh. kunde der i mangan mellemslesvigsk Kirke ikke prækes Tysk uden grov Forsyndelse imod Menigheden, og uagtet Superintendent Struensee satte al sin Kraft ind paa at udjevne denne fatale Kløft i det slesvigske Dannelsesliv, sank han i Graven uden at have naaet Maalet. Dette skyldtes fremfor alt Datidens tarvelige Almueskole. I Mellemslesvig rettede dens Sprog sig officielt efter Kirkesproget, men da hverken Lærere eller Elever kunde Højtysk, skete den egentlige Tilegnelse i Folkemaalet, og Børnene traadte ud i Livet med nogle tyske Bibelsprog og Begrebsbetegnelser, som ikke fandtes i Dialekten, men uden virkelig Færdighed i det fremmede Sprog.

Men saa kom det store sociale Opsving ved Aarhundredets Slutning. Livsegenskabet og Markfællesskabets Ophævelse, Indkoblingen, det forbedrede Agerbrug, de stigende Priser, den opmuntrende Grøde, der var i alting, tillod endelig Regeringen at paalægge Kommunerne større Byrder, at oprette Skoler og Seminarier og at gennemføre Helaarsundervisning. Fra 1798—1808 lod Superintendent Adler opføre 440 Landsbyskoler i Stiftet, og snart havde alle mellemslesvigske Landsbyer deres Fortrykningscentre i Orden, ledede af fagligdannede og sprogkyndige Mænd.

For dem gjaldt det først og fremmest om at overbygge Kløften mellem Skolens og Hjemmets Sprog. Uophørlig forestillede de Forældrene, at deres danske Maal var et foragteligt Patois, den væsentligste Hindring for Dannelse, Fremskridt og Anseelse. »Das Dänische sey den Kindern hinderlich an ihrem Christenthum, und so wurde es Gewissenssache für die Eltern nicht mehr Dänisch zu den Kindern zu sprechen.« — Med det 19. Aarh. gik Angelboerne

over til forsætlig Denationalisering, og denne Bevægelse støttedes af de heftige nationale Strømninger i Tyskland, ligesom ogsaa Fred. VI.s uheldige Sprogplaner fra 1806—13 kastede et bittert Incitament ind i samme.

Som bekendt foregaar Afdanskningen derved, at Barnet allerede i Svøbet sættes ligesom i plattysk Pleje midt i et dansk Hjem. Far og Mor nærme sig Vuggen med tysk Maske paa. De tale Dansk ved »Skiven«, hele den daglige Dont gaar paa Dansk; men de spille udenlandske. saa snart de nærme sig Barnet, og Udtrykkene for deres Æmhed og Kærlighed omsættes i et fremmed Sprog. Paa denne Maade paatvinges Barnet et Modersmaal, der ikke er Moderens Maal, og der opdrages et Væsen, som ikke længer har Rod i det sproglig-nationale Grundlag for Slægtens Liv. Det er dog en temmelig besværlig og langvarig Proces, særlig fordi det Plattyske, der her danner Overgangsleddet fra nordisk til tysk Kultur, i de første Slægtled er saa slet og saa sammenrørt med Dansk, at intet voksent Menneske til Stadighed kan bevæge sig i denne tarvelige Landsbyoversættelse. Plattysk er foreløbig kun et Barnesprog; saasnart Drengen har forladt Skolen, glider han over i Familiens Hovedsprog, der er det naturligste og aandfuldeste Udtryk for hans Tanker, og derved forsinkes Denationaliseringen.

I Mellemslesvig gennemløber denne følgende fire Trin: 1) det plattyske Sprog bringes til Veje i Familien. 2) Den nye Slægt opdrages i dette Sprog, men vender efter endt Skoletid tilbage til Landsmaalet. 3) I næste Slægtled fortsættes Processen, og Sproget bliver virkelig blandet, idet de yngre fastholde Tysk, de ældre Dansk. 4) Dansk udelukkes. De ældre, der delvis have talt Dansk med deres Forældre, kunne endnu Sproget, men deres Børn have ingen Brug for det, og med det tredje eller, om man vil, fjerde Slægtled synker Dansk uigenkaldelig i Graven. Som Regel spænder Bevægelsen over henimod et Hundrede Aar.

Det første Frafald omfattede Sliens nordlige Strøg. Ved Fred. VI.s Død 1839 var Dansk udelukket, boykottet om man vil, i de fleste Sogne i Gottorp Provsti (Havetofte, Satrup og maaske et Par andre Sogne undtagne) og vest paa i nogle Landsbyer umiddelbart nord for Slesvig-Husumveien (Treja-Svesing). I det øvrige Angel befandt Befolkningen sig paa Afdanskningens forskellige Indledningstrin, men endnu lige op til 1847 havde de nordlige og østlige Strøg af Landskabet dog væsentlig dansk Omgangssprog, og kun den ukonfirmerede Ungdom og enkelte fremmelige eller indvandrede Familier talte Plattysk. Efter 1840 grebe de politiske Strømninger imidlertid lidenskabeligt ind i Omdannelsen; overalt blev der agiteret for det tyske imod Dansk, og med Krigsaarene 1848—50 gik denne Agitation over til en ligefrem Sprogforfølgelse. Der dannedes hemmelige Foreninger til Modersmaalets Udryddelse; Storbønder gik fra Hjem til Hjem og lode sig give Haandslag paa, at Befolkningen ikke fremtidig vilde tale det forhadte Sprog, ja de indlode sig endog paa at give Undervisning i Plat- og Højtysk og meddelte Oversættelser paa vanskelige, dagligdags Udtryk, der ellers let kunde blive staaende som ube-

hagelige Minder om en foragtet Fortid. Ved Krigens Begyndelse var Plattysk endnu tildels et ufærdigt Produkt i Mellem- og Nordangel, men ikke des mindre erobrede det Plads med rivende Hastighed; det gamle Landsmaal ned-sabledes, undertryktes, ud ad til saa at sige paa staaende Fod, ja endog før end en Del af Befolkningen havde et andet brugbart Sprog at sætte i Stedet for, og Følgen blev et Sproghykleri, der trodser enhver Beskrivelse. Det var udelukkende dette forlorne Sprogtyskeri, der rantes af de danske Sprogreskripter.

Fra vor Side var der indtil 1850 ikke foretaget det allermindste imod disse fjendtlige Omdannelser; thi vel havde Kong Fred. VI t810 udstedt et Cancelli-reskript, der befalede, at Dansk overalt, hvor det var »Alménmands Sprog«, skulde indføres i Kirken, Skolen og ved Rettergangen, men da hans Politik kort efter led de sørgeligste Nederlag, tabte han Modet og tænkte senere kun paa at udglatte og dække over Nationalmodsatningen indenfor den saa sørgelig forringede Stat. Ved sin Tronbestigelse t839 var det Kong Christians Hensigt at indføre nogen dansk Undervisning i Mellemslesvig og i de nord-lige Købstæder, men ogsaa han veg tilbage overfor den slesvigholstenske Mod-stand, og han nøjedes med at indføre dansk Retssprog i Nordslesvigs Land-distrikter ned til Flensborg Fjord. Det endelige Opgør mellem Dansk og Tysk i Slesvig maatte altsaa træffes ved Trearskrigens Slutning, og Opgavens fore-løbige Løsning tilfaldt den overordentlige Regeringskommissær F. F. TILLISCH og hans Sekretær (senere Ministerialdirektør) T. A. REGENBURG.

Da Tillisch som overordentlig Regeringskommissær savnede lovgivende Myndighed, fremtraadte de første Sprogreskripter som en simpel administrativ Fuldbyrkelse af Fred. VI.s Forordning fra t810, og oprindelig vare de rettede imod den samme geografiske Del af Landet. Vest paa gennemførte Tillisch Forandringen lige ned til Husumvejen (Svesing), og i det oprindelige Udkast til Reskript for Gottorp Provsti var hele Angel taget med; men da han paa dette Tidspunkt kom til København, har han formodentlig mødt Modstand i Kabinettet; thi under 6. Marts t851 skriver han til Regenburg: »Jeg har ikke turdet medtage hele Angel, skønt jeg med Dem deler Anskuelsen om, at det danske Sprog kan oplives lige til Slien. Det er nemlig af yderste Vigtighed, at der nu ikke gøres noget Skridt, som igen maa tages tilbage, og da jeg ikke er aldeles sikker paa, at dette jo muligen kunde blive Tilfældet, naar man nu griber for vidt om sig, tror jeg det rigtigst foreløbigen at holde sig til Strækningen fra Treja til Norderbrarup.«

Paa denne Maade fremkom det ganske umotiverede Sprogskel op igennem Angel langs den lille Oxebæk, paa Trods af enhver administrativ Inddeling og de raadende Sprogforhold; det ethnografiske Princip var brudt, og de yngre Sprogforhold ikke fuldtud komne til deres Ret. —

I Efteraaret 1850 ordnedes Sprogforholdene i de nordslesvigske Købstæder.

I Bestemmelserne for Aabenraa hedder det: Der indrømmes det danske og det tyske Sprog lige Ret som Kirkesprog, saaledes at der afvekslende paa den ene Søndag holdes Højmesse paa Tysk og Aftensang eller Froprædiken paa Dansk, paa den anden Søndag omvendt; i samme Øjemed ansattes to Kompastorer ved Byens Kirke. — Det danske Sprog indføres som Undervisningsprog i Stadens Skoler, men dog saaledes, at der ogsaa drages Omsorg for, at der meddeles Børnene grundig Undervisning i det tyske Sprog.«

Omtrent enslydende Bestemmelser udstedtes samtidig for Haderslev og Sønderborg. Sprogene stilledes fuldkommen lige i Kirkerne, og Skolerne omdannedes til danske Undervisningsanstalter. Da disse Byer havde hver to Præster, kunde den beskrevne Turnus med Lethed indføres, og da begge Sprog ogsaa tidligere havde haft Hjemstedsret i Kirkerne (Dansk havde dog været udelukket fra Højmessen), kunde her snarere være Tale om en Tillem্পning end om et Brud med Fortiden. Ingen indskrænkedes i sine kirkelige Goder; det stod enhver frit for at benytte det Sprog, der faldt ham naturligst, og da alle privat-kirkelige Handlinger, ogsaa Konfirmationen, skulde udføres i det Sprog, Menighedsmedlemmet forlangte, kunde her aldeles ikke blive tale om Sprogtvang. Det var Skolen, der rantes af store Omdannelser, og her laa Reskriptets Tyngdepunkt. Endelig skabtes der Enhed mellem Hjemmets og Skolens Sprog, og den Kulturtvang, der hidtil som en Mare havde hvilet paa disse Byers Dannelsesliv, blev brudt. Fra udelukkende tyske forvandlede disse Skoler til overvejende danske, dog »at der drages Omsorg for, at det tyske Sprog optages blandt de væsentlige Læregenstande«, eller »at der meddeles Børnene en grundig Undervisning i dette Sprog.« Fastsættelsen af det ugentlige tyske Timetal overdroges til de stedlige Myndigheder.

Denne Ordning traf noget nær det rette. Indtil Krigen havde den tyske Embedsstand og dermed den tyske Dannelse haft Overtaget i Haderslev og Aabenraa, delvis ogsaa i Sønderborg; men allerede i Marts 1848 brød Danskheden sejrrig igennem i Haderslev, hvor den provisoriske Byforvaltning freddes. I Krigsaarene styrkedes det danske Parti i Sønderborg yderligere, og med Borgmester Schows og Provst Rehoffs Fald (Jan. 1850) forvandlede Aabenraa pludselig til en dansk By. I disse Smaasteder var det tyske Aandsliv kun et Skilt, og det tyske Sprog havde ingen virkelig Rod i den indfødte Befolkning. Da Sprogforordningen gennemførtes, havde Aabenraa 30 tysktalende Familier af 800, men blandt disse fandtes 25, hvori begge Ægtefællerne eller den ene af dem vare indvandrede fra tysktalende Egne, og i hele Byen kunde kun opdrives 5 indfødte Familier med tysk Hussprog, og de 4 af disse nedstammede i første Led fra dansktalende Nordslesvigere og havde Dansk til Modersmaal. I Sønderborg fandtes kun 20 tysktalende Familier, og i Haderslev stillede Forholdet sig for det fremmede Sprog om mulig endnu ugunstigere.

Men Sagen havde en anden Side. En Del af den dalevende Slægt havde en nedarvet Forkærlighed for Tysk. Den beherskede ganske vist ikke det fremmede Sprog, den skrev det fejlfaldt og talte det med Besvær, og dens Uvillie

imod Modersmaalet var en Fordom; kun ved dettes Hjælp kunde de allert fleste naa frem til inderlig Opbyggelse og virkelig Dannelse, uhindret af taabelige Sprogplagerier. Men Fordommen var nu engang til Stede, en legitim Frugt af den vrang historiske Udvikling, og det vilde have været upolitisk ikke at tage Hensyn til den. Tillisch's Ordning var lempelig og klog, og selv den hidsige Opposition i Stændersalen 1853—54 maatte acceptere Afgørelsen og medoptage den i sine »Amendements« til Sprogsagen.

Til denne Reform sluttede sig senere dansk Rets- og Forvaltningssprog, og endelig fjernedes det tyske Sprog ogsaa fra Kirke og Skole i de enkelte Lokalteter (Løgumkloster, Graasten, Augustenborg, Kliplev, Ringenæs, Broager), hvor det havde vidst at skaffe sig Indpas. Nordslesvig fra Kongeaa til Flensborg Amtsskel blev en ren dansk Provins.

Hvis Tillisch's Reformer overalt havde bevaret denne kølige Ligevægt mellem de forskellige Krav, den samme Hensynsfuldhed over for den historiske Udvikling og en tilsvarende Kongruens mellem Sprogforhold og Sprogordning, vilde de have været mønstergyldige og staaet som et levende Vidnesbyrd om dansk Aandsfrihed. Men dette blev desværre ikke ganske Tilfældet. — I Febr. og Marts 1851 udstedtes Reskripterne for Flensborg, Tønder, Husum og Gottorp Provstier. I dem bestemtes »Maaden, hvorpaa i Overensstemmelse med det allerhøjeste Reskript af 15. Decbr. 1810 det danske Sprog hensigtsmæssigst kan indføres som Kirke- og Skolesprog i de Distrikter, hvor det tales af Folket«, og Hovedindholdet var følgende:

1) Undervisningssproget skal i disse Districters Almueskoler være Dansk. For den lavere Undervisning træder denne Bestemmelse i Kraft strax til indeværende Aars Sommer, for den højere Undervisning efterhaanden som de, der have modtaget den lavere Undervisning paa Dansk, komme til at deltage i samme. — Det tyske Sprog optages blandt Undervisningsgenstandene, saaledes at dertil anvendes indtil 4 Timer om Ugen.

2) Hvad Kirkesproget angaar, da skal der i bemeldte Sognes Kirker prædikes afvekslende Dansk og Tysk. Kirkelige Handlinger foretages i det Sprog, som vedkommende udtrykkelig ønsker.

Skønt Sprogordningen saaledes efter Ordlyden sluttede sig til det ældre Reskript fra 1810, var der dog en meget betydelig Forskel til Stede. Det ældre Reskript udtalte, at Dansk skal indføres i Skole, Kirke og Ret, »hvor det er Almenmands Sprog«; det stiller sig paa de rene Kendsgerningers Grund, det vil kun bringe det offentlige Sprog i Overensstemmelse med Folkemaalet og kender intet til blandede Distrikter. Det nye Reskript undviger dette klare Standpunkt gennem Udtrykket: »hvor det tales af Folket«, der kunde fortolkes forskelligt. Det tilsigter at indføre dansk Kirke- og Skolesprog ikke alene der, hvor det er »Almenmands Sprog«, men ogsaa der, hvor det i større eller mindre Grad tales ved Siden af et andet, yngre Landsmaal, der havde formaaet at gøre sig gældende efter 1810. Overfor denne Dialekt optræder Reskripterne tilbagestrængende, men nødes samtidig til at gøre den Indrømmelser, og saaledes opstaar den blandede Sprogordning og de blandede

Distrikter i Mellemslesvig. Rent opportunistiske Hensyn havde bevæget Tillisch til at knytte sin Sprogordning til det ældre Forsøg; men i Grundlag, Midler og Maal vare de ret forskellige.

De blandede Distrikter i Mellemslesvig bestode af Staden Tønder og 49 Landsogne i Flensborg, Tønder, Husum og Gottorp Amter. I disse Sogne vare Sprogforholdene yderst forskellige og egnede sig ikke for en ensartet, skablonmæssig Behandling. I Landets Midte, navnlig i Tønder og Flensborg Amter, fandtes 18 Sogne med 20,150 Indbyggere, der udelukkende betjente sig af dansk Omgangssprog, og hvor Børnene som Regel ikke kunde et tysk Ord, naar de traadte ind i Skolen. Dette gjaldt særlig ogsaa for Byen Tønder med 2,909 Indb. I Gottorp Amt fandtes derimod 8 Sogne med 11,091 Beboere, som havde tysk Omgangssprog, og hvor den yngre Slægt op til 30 Aars Alderen som Regel ikke kunde tale, om end nok forstaa Dansk. Det egentlige sprogblandede Strøg omfattede altsaa kun 23 Sogne, især i Angel, med 29,879 Indb. I de 8 Sogne var Afdanskningen tilendebragt, og det var ganske unyttigt at gribe ind mod Bevægelsen. I de 23 Sogne var Kampen staaende, men med stærk Heldning i tysk Retning, og kun ved lempelige og kloge Forholdsregler kunde Regeringen haabe at fremkalde en Strømkæntring. I det tredie Afsnit var det plattyske Sprog derimod end ikke bragt til Veje i Familierne, og der var aldeles ingen Fare for nogen Afdanskning i det første Slægtled. Befolkningsforholdene i de 3 Afsnit vare som 1:3:2, eller med andre Ord: af de saakaldte blandede Distrikter var $\frac{1}{11}$ helt tysk, $\frac{3}{11}$ blandet dansk-tysk og $\frac{2}{11}$ helt danske.

Efter Folketællingen 1855 gives her en statistisk Oversigt over disse Sogne:

I. DEN TYSKE DEL.		II. DEN DANSKE DEL.		III. DEN BLENDEDE DEL.	
1. Treja	1410 Indb.	9. Fjölde	1701 Indb.	28. Havetofte	1829 Indb.
2. Ylsby	344 —	10. Hjöldelund	679 —	29. Satrup	1535 —
3. Farensted	1383 —	11. Vanderup	577 —	30. Esgrus	2172 —
4. Tumby	706 —	12. Valsbøl	516 —	31. Kværn	1228 —
5. Struxstrup	661 —	13. St. Vi	1140 —	32. Sørup	2162 —
6. Bøl	1467 —	14. N. Haksted	670 —	33. Stenbjerg	1058 —
7. N. Brarup	1724 —	15. Hanved	3036 —	34. Sterup	1176 —
8. Gjelting	3396 —	16. Bov	1719 —	35. Husby	1353 —
8:	11,091 Indb.	17. Medelby	1659 —	36. Siversted	839 —
		18. Ladelund	928 —	37. Egebæk	1618 —
		19. Karlum	642 —	38. St. Solt	1434 —
		20. Læk	2646 —	39. L. Solt	
		21. Kliksbøl	846 —	40. Overød	1339 —
		22. Braderup	808 —	41. Adelby	2791 —
		23. Humdrup	562 —	42. Rylskov	323 —
		24. S. Løgum	932 —	43. Hyrup	611 —
		25. Aventoft	615 —	44. Lyksborg	767 —
		26. Udbjerg	474 —	45. Grumtofte	2313 —
		27. Tønder	2909 —	46. Nykirke	143 —
		19:	23,059 Indb.	47. Munkbrarup	1980 —
				48. Jørl	1045 —
				49. Svesing	1675 —
				50. Olderup	488 —
				23:	29,879 Indb.

Selvfølgelig giver dette kun Hovedtrækkene. Sproggrænserne faldt ikke nøje sammen med Sogneskellene, og det er let at paavise en Del mindre Afvigelser. Nogle Landsbyer i Oversø, Jørl, Egebæk og Svesing Sogne vare omtrent rent dansktalende 1850; ogsaa Nordangel frembød mærkelige Skatteringer, og der kan tvistes til Dommedag om, hvorvidt Landskabets nordligste Strøg dengang burde henregnes til det blandede eller til det danske Afsnit; men saa bør det heller ikke forties, at ogsaa det danske Afsnit omfattede nogle tyske Elementer. Disse vare dog langt fra betydelige. 1852 havde Byen Tønder 670 Familier eller Husholdninger, 576 med dansk og 94 med tysk Hus- og Omgangssprog. Af de tyske Familier tilhørte 22 Embedsmandsklassen og vare for en stor Del Levninger fra den tyske Periode før Krigen; i 67 andre Familier vare enten een af eller begge Ægtefællerne indkomne fra sydligere Egne, og kun 5 indfødte Familier havde tysk Hussprog. Men selv dette ringe Element formaade ikke at holde sig uden Støtte af en overlegen Dannelse. Byens Omgangssprog var fuldstændig dansk og opsugede hurtigt de tilflyttede fremmede. Inden Krigen 1864 var Antallet af tysktalende Familier sunket ned til 34. — 1852 fandtes i Læk By 164 Familier med dansk, 33 med plattysk og 10 med højtysk Familiesprog, 1856 derimod kun lidt over 20 tysktalende Huse i Byen; Frisisk taltes kun i Klintum og Snattebøl, der ikke berørtes af Sprogordningen.

I de øvrige Sogne fandtes yderst faa tysktalende, for det meste indvandrede Familier. Deres Antal angives saaledes: I S. Løgum 3, i Ladelund 3, i Karlum 2, i Kliksbøl 2, i Valsbøl 4, i Hanved 6, i Bov 4 (foruden den plattyske Arbejderkoloni i Kobbermøllen), i N. Haksted 3, i Hjoldelund 4 og i Fjølde et lidt større Antal, særlig i Kirkebyen og Bjærndrup. I hele Afsnittet fandtes altsaa kun mellem 3—4 % tysktalende, næsten udelukkende indvandrede Personer, og fraregnes Byen Tønder, der i kirkelig Henseende stilledes lige med de øvrige nordslesvigske Købstæder, bliver der næppe nok 2 % Tysk tilbage.

Herefter ligge Sprogforholdene saa klare foran os, at vi kunne underkaste Sprogordningen en sagkyndig Dom. 1850 havde det været muligt at inndeile Melleslesvig i 2 Sprogkredse: en nordvestlig (omfattende ogsaa de nordligste Angelbosogne) med dansk Grundsprog i Skole og Kirke, og en sydøstlig med tilsvarende Overvægt for Tysk. En saadan Ordning vilde have hvilet trygt paa de herskende Sprogforhold og fundet nogen Understøttelse i Befolkningens Tænkemaade. Kun den egnede sig til en Regulering fra oven uden Folkets virksomme Deltagelse og vilde have gjort et stort Skridt fremad imod en fredelig Afgrænsning mellem de to Sprogverdner. Den vilde have virkeliggjort Christian VIII's Program: »at bevare, hvad der var levnet«, og ladet det tyske Parti i Besiddelse af de med saa megen Møje erobrede Strøg i Syd- og Melleangel. Ganske vist maatte Regeringen med det samme have opgivet enhver Tanke om sproglige Generhvervelser, men i et Land, der i Aarhundreder havde været og i al Fremtid vilde vedblive at være sproglig delt, kunde en Tilbageerobring af nogle Tusinde Mennesker kun have en ganske underordnet Betydning.

Desværre synes Regeringen at have været helt fremmed for disse Overvejelser. Tillisch og Regensburg kendte ikke Sprogforholdene af egen Erfaring, og indtil Eftersommeren 1850 havde de endogsaa været helt afskaarne fra Mellemlesvig syd for Demarkationslinien. De gik øjensynlig ud fra, at der i alle de 50 Sogne fandtes en ret ensartet, sproglig Dualisme, og i Kirke og Skole skabte de derfor en tilsvarende Tvehed ens for hele Afsnittet uden mindste Afskygning efter de virkelige Sprogforhold. Sprogordningen mentes afpasset for hele Mellemlesvig, og saa passede den egentlig ingen Steder. Rent sproglig set var det urimeligt at bevare tysk Gudstjeneste i Sogne, hvor ingen talte Tysk, og endnu mere urimeligt var det at indføre dansk Præken i Menigheder, hvor ikke et Menneske vilde høre en saadan. I det danske Afsnit begunstigedes det fremmede Sprog, og en fortsat tysk Sprogpropaganda var mulig, medens Dansk i de to andre Afsnit kun fik en rodløs, officiel Tilværelse, der let kunde undergraves, og det var da ogsaa det, der skete lige op til 1864: Angelboerne besvarede det danske Tryk med et odelæggende plattysk Modtryk.

Trods alle Forskelligheder bleve de blandede Distrikter en Provins for sig med ganske særegne Vilkaar for Livet i Skole, Kirke og Forvaltning; de følte sig meget hurtig som een Organisme, som en Kampenhed, og den forbitrede Strid, der først opstod i det tyske Afsnit, forplantede sig ustandselig til de to andre og undergravede enhver fredelig Udvikling selv der, hvor den ellers havde været mulig. Det var et beklageligt Misgreb, at de 8 tyske Sogne (eller maaske rettere Norddelen af Gottorp Amt) droges med ind under Sprogskripterne. Modersmaalet var her udelukket eller undertrykt, den nedarvede Kongetroskab betød saare lidet i dette gamle holsten-gottorpske Land, Befolkningens Førere havde med Lidenskab sluttet sig til den »passive Modstand«; den »patriotiske Forening« havde holdt sine Agitationsmøder i Egnen, og dens Ledere boede endnu her og æggede til fornyet Modstand. Sprogordningen fandt derfor ikke et eneste Tilknytningspunkt hos Befolkningen og naæde ingensinde at forskafe sig saadanne. Vi véd nu, hvorledes den sydlige Sproglinie opstod. Tillisch opgav den ældre, ethnografiske Basis, men da han ikke kendte de bestaaende Sprogforhold saa nøje, at han kunde grundlægge sin Nyordning paa dem, valgte han halvt i Blinde et Skel, der gennemskar et Amt og en Befolkning efter uforstaaelige Regler. Hverken i geografisk, historisk eller sproglig Henseende betød det nye Skel det allerringeste. Paa en Strækning løb et ubetydeligt Vandløb, Oxebækken, paa andre Steder fandtes kun Sognegrænserne, ja paa visse Punkter var Adskillelsen ikke større, end at en Mand kunde staa i sin Dør og tale med sin Nabo om den Skæbnens Forunderlighed, der vilde, at han skulde være en Tysker, den anden en Dansker, og det uagtet de begge vare Undersaatter i samme Land og lige godt eller lige slet kunde Tysk og Dansk.

Ligesaa galt var det, at Flensborg, Landets Hovedby, Regeringens, Folkeraadets og Overrettens Sæde, behandledes som en fuldstændig tysk By. Alt:

Dansk.	Mere Dansk end Tysk.	Tysk.
Dansk og Frisisk.	Halvt Dansk og halvt Tysk.	Frisisk.
Dansk, Frisisk og Tysk.	Mere Tysk end Dansk	Frisisk og Tysk

GENGIVELSE AF F. H. I. GEERZ' TYSKE KORT OVER
FOLKESPROGENE I HERTUGDØMMET SLESVIG

UDGIVET 1898

Skole, Kirke og Retspleje forblev tysk i Flensborg, og det uagtet Staden 1851 i Ordets egentlige Forstand var en sprogblandet By. Ogsaa her gik den sproglige Kongruens rent tabt, og Regeringen overlod det danske at kæmpe sig frem ad Frivillighedens Vej omkring den nydannede danske Menighed.

Vestpaa i de dansk-frisiske Sogne: Nykirke, Rodenas, Klangsøl og Enge kom en lignende Principløshed til Syne. Her trængtes det frisiske Sprog tilbage af det danske; i Nykirke taltes Dansk af alle og var Familiesprog i langt over Halvdelen af Hjemmene, og i de øvrige Sogne arbejdede det sig frem imod en lignende Stilling. Fra dansk Side havde der kunnet være al Grund til at konne Udviklingen til Hjælp, og det tønderiske Visitatorium foreslog ogsaa 1850 at indføre nogen dansk Gudstjeneste og Undervisning, men Tillisch lod Forslaget falde, og lige saa lidt blev der draget Omsorg for, at den smalle frisiske Kyststrimmel fra Vidaa til Husum fik et skolemæssigt Kendskab til Omegnens Hovedsprog.

Reskripterens Bestemmelser vare langt fra lige til. Af sproglige Hensyn opgaves Distrikter som i ethnografisk Forstand vare danske, og af ethnografiske Hensyn andre, der sprogligt tilhørte os. Hele den mellemslesvigske Tve-tydighed gik igen i Sprogordningen, og det var ret sammensatte Hensyn, der bestemte en Egn eller en Bys fremtidige Kultursprog. Den dansktalende Mand paa Frisergrænsen skulde have tysk Kultursprog, fordi der flød Friserblod i hans Aarer, de tvesprogede Flensborgere nød den samme Begunstigelse, ikke af samme Grund, men fordi de havde opført sig bravt i Krigen; men den plattysktalende Angelbo velsignedes med Dansk, fordi han var af vor Æt og trængte til at opøves i dansk Aand og Tankemaade. Peter Hjort skød Pletsud, da han skrev: »Til de yngre maa Kongen sige, at deres Skolesprog for Fremtiden skal bestemmes efter et kombineret Hensyn, som i det enkelte tages til deres Families, Byes, Sogns og Egn nuværende og tidligere Sprog, til forekommiende Vanskeligheder og de for Øjeblikket delagtige Personligheder, men i det hele til Slesvigs oprindelige, saa mageløs forvanskede Danskhed. Immeritus lues delicta majorum!« (Du maa uforskyldt lide for Fædres Brøde).

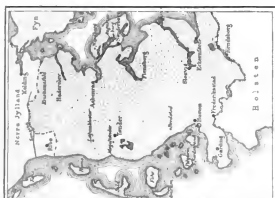
Sprogreskripterens Maal var fuldtud berettiget. Det var vor Pligt som vor Ret at værne om vort eget, at sætte Skranke for den hensynsløse Propaganda, der igennem mange Slægtled havde søgt at fortyske Slesvig; men en forstandig Mand begynder ikke at indrette sig i sit Hus, før han er bleven Herre i det, og det Tillisch'ske Provisorium 1850—51 betød endnu ikke, at vi vare selvraadende i Slesvig. Trods vort Vaabenheld stode vi under det pinligste Stormagts-Formynderskab, og saalænge Hertugdømmets statsretlige Stilling ikke var ordnet, kunde enhver Regeringshandling ud over Landets Fredeliggørelse og Forvaltning bringe os ind i den skadeligste Konflikt med vor Værge. Dette skete med Sprogreskripterne. De udstedtes i Febr. og Marts 1851, og allerede

den 5. April opsummerede den russiske Gesandt i Berlin Anklagepunkterne imod os med en Hensynsløshed, der kunde være en fordreven Slesvigholstener værdig. Desværre nærede Kejser Nikolaj den samme Mening. Disse uhyksalige Reskripter forvandlede den mægtige Hjelper til en besværlig og smaalig Formynder, der irettesatte vor Regering for de mærkeligste Bagateller og fandt det i sin Orden, at de tyske Stormagter forlangte Garantier for vor Optræden i vort eget Land. »Den slesvigholstenske Sværte« havde faaet evropæisk Gylldighed, og det var vor egen Skyld, at den naaede det.

Det lykkedes ikke den danske Regering at fjerne den Mistillid til dens nationale Hensigter, som Sprogreskripterne havde skabt, og med stedse stigende Paatrængenhed søgte de østlige Stormagter at gøre deres Indflydelse gældende ikke alene paa Holstens, men ogsaa paa Slesvigs Stilling i Monarkiet. Sluttelig maatte vi i Aftalerne af 1851—52, som førte til Helstatens Genoprettelse, give Tilsagn, der krænkede Kongens suveræne Ret over vort gamle Kronland, og finde os i, at den ubrugelige Stænderinstitution atter kaldtes til Live. Den nye Statsordning traadte i Virksomhed med »Kundgørelsen af 28. Jan. 1852«. (Se Haandbogens 2. Afsnit). Der lovedes Hertugdømmet Slesvig en stændersk Repræsentation med besluttende Myndighed, og »det Lovudkast, der i bemeldte Øjemed vil blive udarbejdet, skal i Særdeleshed indeholde de nødvendige Bestemmelser til at yde og sikre den danske og den tyske Nationalitet i dette Hertugdømme fuldkommen Ligeberettigelse og kraftig Beskyttelse.«

Dette Tilsagn var ikke videre klart. Det lovede vel at tilsikre begge Nationaliteter Ligeberettigelse og kraftig Beskyttelse og kunde derfor uden mindst Tvivl bringes til Udførelse i det danske Nordslesvig og i det tysk-frisiske Syden; men til hvilken Nationalitet hørte Mellemlesvig, Stridens egentlige Kærne? Historisk og ethnografisk utvivlsomt til den danske, og Regeringen kunde altsaa med formel Ret fortsætte Tillisch's Sprogpolitik uden at komme i Kollision med Tilsagnet. Menttes der ved Nationaliteternes Ligeberettigelse derimod i første Linie Sprogernes Ligeberettigelse, maatte Regeringen øjensynlig bryde med Sprogreskripterne; dens Formaal kunde da ikke længer være Fortrængelse af Tysk og Indførelse af Dansk i de blandede Distrikter, men Opretholdelse af begge Sprog ved Siden af hinanden og en ligeberettiget Brug af dem i alle Dannelses- og Regeringsanstalter.

Den nye slesvigske Minister, Holsteneren Grev C. Moltke, gik en Mellemvej. I Ret og Forvaltning gennemførte han Sprogernes Ligeberettigelse, i Kirke og Skole fastholdt han den Tillisch'ske Ordning. Saaledes fremtraadte endelig den slesvigske Sprogordning som et noget sammenstykket Hele. Den var ikke mønstergyldig i alle Retninger, den beholdt de Fejlgreb, der ere skildrede foran, men disse Fejl berørte paa følelig Maade i det højeste 30—40,000 Mennesker eller neppe nok en Tiendedel af Hertugdømmets Befolkning, og i alle andre Retninger skabtes Tilstande, der ikke alene ragede højt op over den Tilsidesættelse af Folkesproget, der gik forud, og den Undertrykkelse, der

Tysk Regerings-Rets- og Skolesprog.

DEN PROJSJISKE SPROGORDNING 1888.

Dansk Folkesprog.
 Bløder dansk og platysk Folkesprog.
 Dansk udelåst, Platysk Folkesprog.
 Platysk og frisisk Folkesprog.

SPROGFORHOLDENE 1864.

Dansk Regerings-Rets-Skole- og Kirkesprog.
 Bløder dansk og tysk Regerings-Rets-Skole- og Kirkesprog.
 Tysk Regerings-Rets-Skole- og Kirkesprog.

DEN DANSKE SPROGORDNING 1850-51.

fulgte bag efter, men endogsaa betegnede et stort Fremskridt i den almen-europæiske Sprogpolitik. Hvor er der ikke rundt i Verden gjort lidet for de overvundnes nationale Ret? I intet Land med blandet Nationalitet (det frie Svejts undtagen) vare Sprogforholdene ordnede med et saadant Frisind som hos os i Slesvig efter 1852, og lige over for den overvundne Race viste vi en Hensynsfuldhed, som man endnu forgæves leder efter hos moderne Sejr-herrer og Magthavere. Alle saksiske og frisiske Elementer bevarede deres Sprog og deres nedarvede Institutioner ganske uberørte og uantastede. I Overensstemmelse med Folkesprogene inddelte vi Hertugdømmet i en dansk, en tysk og en blandet dansk tysk Del. Hvor finder man noget tilsvarende? Har Belgien, har Frankrig, Østerrig, Rusland eller vor store Modstander Preussen nogensinde vist et lignende Højsind mod de svage? Jeg kender det ikke. Vore Fjender skrige sig vedvarende hæse med Angreb paa den danske Styrelse af Slesvig og den danske Sprogordning af 1852; men hvor har den tyske Regering eller det tyske Folk vist blot en Smule af den Taalsomhed, som — trods alle Fejlgreb — prægede vore Hensigter efter 1850?

Hovedtrækkene i C. Moltkes Sprogordning vare følgende:

I alle Forhold, der angaa Hertugdømmet som Helhed, hersker den nøjeste Ligeberrettigelse mellem Dansk og Højtysk. Alle kgl. Love og Anordninger, der udstedes igennem det slesvigske Ministerium, og alle Ministeriets egne Bekendtgørelser udfærdiges saavel i det danske som i det tyske Sprog, begge Tekster forsynes med Underskrift, begge ere Originaler og have lige Gyldighed, og som Regel ere de trykkede i sidestillede Kolonner.

For Provinsialstanderne gælde de samme Bestemmelser. Alle Rege-ringsmeddelelser tilstilles Forsamlingen saavel i det danske som i det tyske Sprog. Den kgl. Kommissarius, Præsidenten og de tilfornordnede Embedsmænd skulle holde deres Foredrag i begge Sprog, og en paa Dansk holdt Tale maa derfor straks gentages paa Tysk eller omvendt. Forsamlingens Protokoller, Betænkninger, Adresser m. m. udfærdiges paa samme Vis i begge Sprog. De deputerede have Sprogfrihed.

Hertugdømmets Overøvrigheder: Appellationsretten, Biskoppen, Medicinalinspektøren, Sundhedskollegiet, Vejforvaltningen, Styrelserne for Daare-og Døvtummeanstalterne m. fl. benytte sig af det danske og tyske Sprog efter samme Regler som Ministeriet. — Alle Embedsprover afholdes i begge Sprog, saaledes at Halvdelen af de mundtlige eller skriftlige Opgaver stilles og besvares paa Dansk, Resten paa Tysk. Den ældre Studietvang ved Kiels Universitet ophæves.

Hertugdømmet har to Lærerseminarier; det ene i Tønder med dansk, det andet i Ekerneforde med tysk Undervisningssprog; — og tre lærde Skoler: een i Haderslev med dansk, een i Slesvig med tysk og een i Flensborg med dansk-tysk Undervisningssprog.

Med Hensyn til Kirke, Skole og lokal Retspleje og Forvaltning falder Hertugdømmet i tre Kredse: et rent dansk, et rent tysk og et blandet dansk-

tysk Afsnit. I det danske Afsnit, der omfatter de nordlige Landsogne og Flakker ned til Tønder og Flensborg Fjord samt Staden Ærøskøbing, er det danske Sprog eneherkende i alle offentlige Forhold. I det tyske Afsnit, der består af Øen Femern, Hütten Amt, Stapelholm, Ejdersted, de frisiske Herreder og Øer langs Vestkysten, de største Dele af Husum og Gottorp Amter, de sydslesvigske Købstæder og Flensborg, forblive alle offentlige Forhold uberrørte af Sprogændringen. Det blandede Afsnit omfatter Resten af Hertugdømmet og falder i tre Underafdelinger. Købstæderne Haderslev, Aabenraa og Sønderborg har dansk Rets- og Skolesprog med et passende Antal tyske Timer og dobbelt Kirkesprog. Tønder er i Kirke og Skole stillet paa samme Maade som de nævnte Byer, men har dobbelt Rets- og Øvrighedssprog — og endelig har 49 mellemslesvigske Landsogne dansk Skolesprog med indtil 4 Timer Tysk om Ugen, indskrænket dobbelt Kirkesprog med frit Valg i Ministerialier og dobbelt Rets- og Øvrighedssprog (den enkelte Undersaat kunde selv bestemme det Sprog, hvori han vilde dømmes og behandles).

Lægges Kirkesproget til Grund for Beregningen, omfattede det officielt danske Afsnit 74, det tyske 58 og det blandede 33 □ Mil af Hertugdømmets Areal. Men Folkesprogene delte ikke Landet paa samme Maade. Efter Allens, Geertz' og Biernatzkie's Kort har Regensburg udarbejdet følgende Oversigt:

	EFTER ALLEN	GEERTZ	BIERNATZKIE
Dansk Folkesprog omfattede . . .	o. 90 $\frac{1}{2}$ □ Mil	88 □ Mil	81 $\frac{1}{2}$ □ Mil
Plattysk Folkesprog omfattede . . .	o. 40 $\frac{1}{2}$ —	49 $\frac{1}{2}$ —	49 $\frac{1}{2}$ —
Frisisk Folkesprog omfattede (blandet med D. og T.).	o. 12 —	12 —	12 —
Blandet dansk-tysk omfattede . . .	o. 22 —	15 $\frac{1}{2}$ —	22 —
	165	165	165

Ved Folketællingen 1855 havde Hertugdømmet 395,860 Indbyggere, og disse fordelte sig mellem de tre officielle Sprogekredse paa følgende Maade:

Det danske Afsnit.	131,701 Indb. el. 33,269 $\frac{0}{100}$ af Befolkningen.
Det tyske Afsnit.	182,220 Indb. el. 46,031 $\frac{0}{100}$ » —
Det blandede Afsnit.	81,939 Indb. el. 20,699 $\frac{0}{100}$ » —

Men den officielle Ordning faldt ingenlunde nøje sammen med Befolkningens Omgangssprog. De nordslesvigske Købstæder: Haderslev, Sønderborg, Aabenraa og Tønder samt 18 Landsogne i Landets Midte havde dansk, 8 Sogne i det gottorpske Angel derimod tysk Omgangssprog, og Indbyggerne i disse Strøg maa derfor drages fra de blandede og henlægges henholdsvis til det danske og det tyske Distrikt, for at en Oversigt over Befolkningens Fordeling efter Omgangssprog kan naas. Naar Christiansfeld og Ny St. Jørgen ved Flensborg (med 2679 Beboere) henregnes til det blandede Afsnit, stiller Forholdet sig efter Folketællingen 1855 paa følgende Maade.

Med dansk Omgangssprog.	169,990 Indb. el. 43 $\frac{0}{100}$ mod 33,269 $\frac{0}{100}$.
Med tysk og frisisk Omgangssprog . . .	190,311 Indb. el. 48 $\frac{0}{100}$ mod 46,031 $\frac{0}{100}$.
Med dansk-tysk Omgangssprog.	32,559 Indb. el. 8,2 $\frac{0}{100}$ mod 20,699 $\frac{0}{100}$.
Med dansk-frisisk Omgangssprog	3000 Indb. el. 0,8 $\frac{0}{100}$

Den slesvigske Sprogordning 1850—52 gjorde saaledes store Indrømmelser til de ældre Tilstande. Dansk Omgangssprog kom til kort med 10, tysk derimod med 2, ja, da de frisisk-danske Strøg henregnedes til det tyske Afsnit, endog kun med 1,2% af Hertugdømmets samlede Befolkning, medens de blandede Distrikter paa ganske uforholdsmæssig Maade forstørredes fra 8,2 til 20,7%, og denne Befolkning var tilmed at udelukkende dansk. Æt, ligesom den var eller havde været dansktalende indenfor Mands Minde.

Vor Stilling til Angel 1851 var ganske parallel med Preussernes til det tyske Elsas 1871. Begge Steder forefandtes en fremmed Kultur- og Sprogtvang, der var yndet af Befolkningen, men ilde set af Sejrherrerne. Vi søgte at bryde den ved et lempelig blandet Sprogsystem i Forvaltning, Skole og Kirke; Preusserne fejede med eet Slag alt Fransk til Side i alle Forhold, der beroede paa Staten, og skabte rent tyske Institutioner. Vore Bestræbelser vare ikke uadlæglige, men i Højmod, Taalsomhed og Retsind ragede de højt op over alt, hvad vor Modstander nogensinde har vist paa dette Omraade, og dog lykkedes det dette Preussen at nagle os til den evropaiske Skampæl og at paaføre os en ødelæggende Krig.

P. LAURIDSEN.

FJERDE AFSNIT

INDHOLD

EMIL ELBERLING: DEN SLES-
VIGSKE DELINGSTANKES HISTORIE

DEN SLESVIGSKE DELINGSTANKES HISTORIE

TANKEN om at dele Slesvig for derved at løse Tvisten mellem det danske og tyske Folk er først bleven fremsat fra tysk Side, nemlig af U. LORNSSEN — Ophavsmanden til det hele slesvigholsteinske Røre — i et Brev af 20. Decbr. 1832. Han siger heri: »Enighed er kun tænkelig ved at anerkjende om ikke den fulde historiske, saa dog den naturlige Ret. Det kunde komme dertil, at vi afstod Haderslev, Aabenraa og Løgumkloster Amter¹.« Derimod omtaler han slet ikke denne Plan i sit store Skrift »Die Unionsverfassung Dänemarks und Schleswigholsteins« (Jena 1841, allerede skrevet 1837). Nogle Aar senere, 22. Juni 1839, udtaler TH. OLSHAUSEN, dengang Føreren for den saakaldte nyholsteinske Retning og 1848 Medlem af den provisoriske Oprørsregering, ligeledes i et Brev (til P. H. LORENZEN): »At det engang kan komme til en Deling i Slesvig, antager jeg ogsaa for muligt; og jeg beklager da vistnok Tyskerne i den nordlige Del, men vilde dog i den almindelige Interesse ikke regne det for en Ulykke, men for det rigtige, saafremt Danmark i det Hele forbliver en særskilt Stat og faar en friere Forfatning². Det vilde have sin store Interesse at vide, om disse tvende Politikere maatte være komne til deres Slutninger under Paavirkning af den Deling efter Sproggrænsen, som netop i Efteraaret 1831 var foreslaaet af Stormagterne for Luxemburgs Vedkommende, og som var traadt i Kraft i April 1839. Det er jo den eneste Deling af denne Art, der hidtil er bleven gennemført; den har nu i 60 Aar vist sig at være en gavnlig og forstandig Forholdsregel.

Men om end Tanken først er opstaaet hos Tyskere, er den dog første Gang offentlig bleven fremført af en dansk Mand, nemlig af Herredsfoged J. P. WIRN 12. Juni 1838 i den nørrejdyske Stænderforsamling: »Det forekommer mig, at der ikke kan være Grund til at adskille det egenlige Danmark i to Dele, fordi muligen Holstens Forhold til det tyske Forbund gjør det nødvendigt at

adskille dette Land fra Slesvig. Snarere var der Grund til, med Hensyn til Sproget, at forene den danskstalende Del af Slesvig med Jylland, den tysktalende med Holsten.« Disse Ord udtaltes til Forsvar for hans Forslag om at forene de to kongerigske Forsamlinger og samtidig til Modvægt mod den Opfattelse, at man da ogsaa burde forene Slesvigs og Holsteins Stænder. Det kom ikke til nogen Forhandling om hans Plan; den kongelige Kommissær, A. S. ØRSTED, fremførte blot følgende Indvending mod den: »Det turde være et misligt Forslag, ja næppe engang gjorligt, uden tillige at løsrive denne Del af Hertugdømmet fra sin Forbindelse med den tysktalende«, og han tilføjede som sin Mening, at der »ingen fast Grænse gives« mellem disse to Dele³. En lignende Tankegang som Withs kom til Orde 6 Aar senere, da den nationale Spænding var bleven langt stærkere. Professor H. N. CLAUSEN udtalte nemlig 20. Novbr. 1844 som Præsident i Østifternes Stænder, at man formentlig »intet Øjeblik kunde betænke sig derpaa, at det danske Monarkis Enemærker hellere maatte indskrænkes til de Lande, hvor dansk Tungemaal, dansk Sæd og Skik kunde have og beholde sin Hjemstavn, end at dets Helhed fra Skagen til Elben skulde tilkjøbes paa Nationalitetens og Modersmaalets gradvise Undergang⁴«. Heller ikke disse Ord fremkaldte nogen nærmere Forhandling, og det kan endog være tvivlsomt, om Taleren ikke snarere har tænkt paa en Adskillelse af Monarkiets Lande ved Ejderen end paa en Deling af Slesvig; i sine »Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie« giver Clausen ingen Forklaring deraf.

Imellem disse to Udtalelser fra dansk Side fremkommer fra tysk Side i den slesvigske Stænderforsamling 23. Novbr. 1842 et bestemt Forslag fra Advokat W. BESELER — senere Medlem af den provisoriske Oprørsregering og af Statholderskabet — om at udskille Haderslev Amt fra Hertugdømmet Slesvig og indlemme det i Kongeriget, som paa sin Side skulde afstaa den det tilhørende Del af Øerne Sild og Føhr [se Haandbogens Kort]. Hvor knapt end Ofret var, maa Tilbudet dog erkjendes at være ret rimeligt fra deres Side, der troede paa, at Slesvig i det væsentlige var et tysk Land; at opgive Als, som var Hertugen af Augustenborgs Sæde, kunde der jo ikke godt være Tale om. Det er vel blevet paastaet, at Forslaget kun var stillet paa Skrømt for at fremkalde Indsigelser fra Nordslesvig imod en saadan Deling og derved vinde Paaskud til at kræve hele Slesvigs Forening med Holstein og Tyskland. Men det er dog meget muligt, at Forslaget var alvorlig ment, for at man kunde komme ind paa en Forhandling om det hele Spørgsmaal i Overensstemmelse med U. Lornsens og Olshausens ovennævnte skriftlige Udsagn. Vist er det i hvert Fald, at under de slesvigholsteinske Udsendingers Ophold i Kjøbenhavn i Martsdagene 1848 bragtes det paa Tale, særlig mellem Olshausen, Advokat Clausen og O. Lehmann, om man ikke kunde komme til et Forlig ved at lade Nordslesvigerne stemme sognevis over, hvorvidt de vilde gaa til Tyskland eller til Danmark. Den senere Admiral STEN BILLE, der paa Hekla førte Udsendingene tilbage til Kiel, har senere fortalt⁵, at ombord paa Dampskibet en af

dem — formentlig Olshausen — »i Samtalen med de andre tog et sammenfoldet Kort frem, som var et Kort over Slesvig, hvorpaa han med en Blyant pegede paa en Streg tværs over, omtrent ved Flensborg, og sagde, at det Tilbud kunde man maaske være gaaet ind paa, men det gik de jo fra« (d. v. s. de danske Ministre). Ligeledes fortæller R. SCHLEIDEN⁶, at det blandt de højere tyske Embedsmænd i Kjøbenhavn var en udbredt Mening, at den nye Regering tænkte paa en Deling, og at Olshausens og Clausens Tanke om at lade Slesvigerne stemme sognevis aldeles vandt Lehmanns Bifald. Dette maa dog vistnok have været en Misforstaaelse. I det mindste har LEHMANN⁷ selv senere omtalt denne Tanke i meget haanlige Ord som »en morsom Ide«, hvorover han dengang »ikke kunde tilbageholde nogle ironiserende Ytringer«. I Efteraaret 1848 var han dog villig til at erkjende, at »en Deling kunde være en taalelig Udvej til at faa en endelig Løsning paa Striden, naar Tyskerne fik deres Slesvigholstein og vi vort Sønderjylland«; men først 1864 fandt han Øjeblikket kommet til at offentliggjøre sin ændrede Opfattelse.

I Samklang med de tvende Udsendinges Tilbud til O. Lehmann lovede den provisoriske Regering 31. Marts i sin Proklamation til det danske Folk, at »Nordslesvig selv maatte afgive en fri Erklæring, om det vilde indlemmes i den danske Stat eller følge det tyske Fædreland«. Ligeledes udtalte paa den forenede Stænderforsamlings Møde i Rendsborg 3. April baade Advokat Bremer, Etatsraad Esmarch og Kogsbesidder Tiedemann⁸, at man ikke vilde hindre Nordslesvigerne, hvis de nærrede »en overvejende Tilbøjelighed for Danmark« eller »virkelig havde den uheldige Mening at søge deres Lykke hos Danskerne«; man kan jo dog »ikke paatvinge Nogen Lykken«. Vistnok var der andre Medlemmer, som forsikrede, at der heller ikke i det nordlige Slesvig var noget Ønske om at knyttes til Danmark, om end mange af Indbyggerne ligesaa lidt ønskede at indlemmes i Tyskland. Omtrent ved samme Tid (5. April) udtaler den preussiske Major WILDENBRUCH⁹, som var sendt op af sin Regering, og som førte de første Underhandlinger med de danske Myndigheder inden Slaget ved Slesvig, i en Indberetning fra Rendsborg, at »her hersker kun een Mening« om den fremtidige Løsning, nemlig at de Landsdele udskilles fra Slesvig og knyttes til Danmark, som foretrække at slutte sig hertil, og at Grev Reventlow (Preetz), der dengang var Medlem af den provisoriske Regering, mente, at en nord for Flensborg og Tønder trukken Linje, som lagde Øerne Als og Ærø til Danmark, vilde kunne danne Grænseskjellet.

Men kort efter kom den provisoriske Regering dog helt bort fra denne Opfattelse, maaske paavirket af den Stemning, der kom til Orde i den ovennævnte Forsamling, maaske af Hensyn til de senere Tildragelser, der syntes at aabne den Udsigt til at vinde hele Slesvig ved Tysklands Hjælp. Den tog derfor sit Tilbud tilbage, idet den foregav kun at have fremsat dette i Haab om derved straks at opnaa en fredelig Løsning, men at den udbrudte Krig havde ophidset Stemningen i Hertugdømmerne altfor stærkt derimod. Den lod derfor sine Sendemænd i London og Frankfurt fraraade enhver Deling og vilde kun gaa

ind paa en Grænseregulering, i Lighed med den, der fastsattes efter Freden 1864. I gjentagne Skrivelser (17. Maj—10. Juni) til den preussiske Regering fremsatte den sine Indvendinger — de samme, der senere saa tit have lydt, nemlig at Sprogblandingen herskede ogsaa i det nordlige Slesvig, saa at den nye politiske Grænse ikke vilde blive en virkelig Folkegrænse, men tværtimod en Kilde til ny Utilfredshed. De to Nationaliteter vare nemlig snarere delte efter Stænder end efter Distrikter, idet Landejendomsbesidderne vare tyske, men Daglejerne danske. Delingen vilde derfor blive en Forvisningsdom for mange tyske Familier. Det gik heller ikke an at opgive de ypperlige Havne og overvejende tyske Byer, Aabenraa og Flensborg¹⁰.

Derimod var den preussiske Udenrigsminister Grev ARNIM¹¹ straks klar over, at de andre Stormagter ikke vilde lade Tyskland faa hele Slesvig. Han holdt derfor (19. og 28. Maj) paa en Deling: denne maatte foretages i større Træk, om end efter en Afstemning, og han troede, at en saadan vilde give Tyskland mere end den virkelige Sproggrænse, som han godt vidste gik omtrent ved Linjen Flensborg-Tønder. Als vilde han nemlig ikke slippe, rimeligvis som Augustenborgernes Hjemstavn. Preussens Sendemand i London BUNSEN¹² var mere slesvigholsteinsk end hans egen Regering, og han forlangte derfor (18. Maj), at Nordslesvig efter Delingen skulde udgjøre et særligt Hertugdømme med den hele Slesvig tilsagte provinsielle Selvstændighed og med national Beskyttelse for det tyske Mindretal. Det tyske Forbunds Sendemand i London, Hamburgeren BANKS, var aabenbart mest retfærdig overfor Danmark og mente, at Tyskland burde være glad ved den Landudvidelse, som Slesvigs Deling vilde medføre. I Forbundsagens Beslutning af 30. Maj fastholdtes vel Krav paa Indbyggernes Samtykke, men ikke paa nogen særlig Retsstilling for de saaledes afstaaede tyske Slesvigere¹³.

Langt kraftigere Støtte fik Delingstanken fra en helt anden Kant og endda meget uventet; nemlig fra den russiske Kejser NIKOLAJ I. og hans Udenrigsminister Grev NESSELRODE¹⁴, som i de første Dage af Maj overfor den danske Sendemand, LEVETZAU, bestemt udtalte sig for en Deling efter Sproggrænsen. »ligesom Preussen havde besluttet i Posen«, og for de tvende Deles Indlemmelse henholdsvis i Danmark og i det tyske Forbund. Det var vel ingenlunde af nogen ren Kjærlighed til Nationalitets-Grundsætningen, men for snart at faa en Fred bragt til Veje, og Nesselrode klagede ogsaa senere over det danske Angreb paa Dybbøl (28. Maj), fordi denne unyttige Blodsudgydelse forgiftede Forholdet mellem de tvende Folk. Endnu tidligere end i St. Petersborg var Tanken fremsat i London af den engelske Udenrigsminister Lord PALMERSTON¹⁵, som en halv Snes Aar i Forvejen havde medvirket til Luxemburgs Deling. Allerede i April havde han antydnet den for Bunsen, og 19. Maj stillede han sit Forslag mere bestemt; han vilde ikke have Delingen foretaget efter nogen Afstemning, men efter statistiske Undersøgelser, og fremhævede stærkt, at der ikke kunde være Tale om en aldeles nøjagtig Grænse mellem Nationaliteterne, men kun om et Flertal af Indbyggerne paa hver Side. Derimod hævder han

som selvfølgelig Retten for den enkelte Dansker i den tyske Del og for den enkelte Tysker i den danske Del til at oplære sine Børn i sit eget Modersmaal.

Imidlertid mødte Delingstanken afgjort Modstand fra de danske Statsmænds Side. Kun eet Øjeblik, endnu i Slutningen af Marts Maaned, syntes man tilbøjelig til at gaa ind derpaa. I det mindste meddelte Bunsen¹⁶ fra London sin Regering, at den danske Sendemand, Grev REVENTLOW »taler eftergivende om Muligheden af at indrømme Selvstændighed for den sydlige, udelukkende tyske Del af Slesvig, medens den nordlige med 200.000 dansktalende Indbyggere ubetinget skal forblive ved Danmark«. Men da Palmerston fremkom med sit Forslag, indgav den samme Grev Reventlow 4. Juni en udførlig Memoire¹⁷, hvor alle Indvendinger vare optagne. Delingen vilde i Mellemslesvig være meget vanskelig, overskære Kommuner, ja selv Familier. Befolkningens store Flertal vilde ikke gaa ind derpaa, men foretrække Indlemmelse enten i Danmark eller i Tyskland. Delingslinjen vilde altid blive vilkaarlig og stille de to Parter mere forbitrede overfor hinanden end nogensinde før. De Forholdsregler, som man fra begge Sider vilde nødes til at tage for henholdsvis at fordanske eller fortyske den paagældende Del af Landet, vilde fremkalde en uafbrudt Ophidselse o. s. fr. Det var derfor bedst, at Slesvig, som i Aarhundreder havde været et Overgangsland mellem Danmark og Holstein, vedblev at være dette, med Garanti for begge Nationaliteter til en fredelig Tilværelse. PALMERSTON lod sig dog ikke paavirke heraf, men tilraadede indtrængende Danmark at modtage Delingen, som dog reddede en Del af Slesvig for det, og han fremhævede desuden, at hvor grundede end hver enkelt af de stridende Parter ansaa sine egne Krav for at være, burde de begge huske, at Modpartens Overbevisning kunde være ligesaa stærk og oprigtig, og derfor burde de begge være rede til Indrømmelser.

Den danske Regering lyttede desværre ikke til dette kloge Raad, og det yderste, den kunde bestemme sig til, var efter Udenrigsminister KNUTHS fortrolige Meddelelser til de danske Sendemænd i Udlandet¹⁸ en Bortskærelse af det sydligste Belte (omtrent en Fjerdedel af Landet) efter en Linje langs Slien til Husum, saaledes at denne By som eneste Havn ved Vesterhavet forblev ved Danmark, medens Byen Slesvig skulde gaa til Tyskland. Foreløbig blev Spørgsmaalet udsat, medens man indskrænkede sig til Underhandlinger om Vaabenstilstand og om Hertugdømmernes midlertidige Styrelse. Men i Slutningen af Oktober kom Sagen frem igjen, da PALMERSTON stillede et nyt Forslag med en bestemt Delingslinje, nemlig fra Flensborg til Oksholm ved Vesterhavet, ud for Föhr; herved tilstodes der altsaa Danmark den større Halvdel, Flensborg medregnet. Paa dette Tidspunkt synes KNUTH at være bleven mere fortrolig med Tanken om, at en Deling kunde være en taalelig Løsning. Vel fandt han den foreslaaede Linje at være den haardeste, som Danmark, tvunget af Forholdene og ladt i Stikken af de fremmede Magter, kunde gaa ind paa; men overfor den tyske Sendemand BANKS¹⁹ tilbød han dog (31. Oktbr.) Underhandling paa Grundlag af en Deling, og endnu 1851 var denne af den Me-

ning, at der da var Lejlighed til at faa afsluttet en gunstig Fred. Ogsaa vare en Maaned senere BUNSEN og den midlertidige preussiske Udenrigsminister BÜLOW²⁰ enige om, at en Deling var den eneste rette Løsning, medens derimod Palmerston 12. Decbr. opgav Tanken, fordi den hverken havde vundet Bifald hos den danske Regering eller hos Hertugdømmernes Befolkning.

I Mellemtiden havde man ogsaa fra dansk Side fjærnet sig end mere fra Delingstanken. Kong Frederik den 7., som fra første Færd havde været uvillig stemt derimod, havde under Troppeamlingen paa Lerbæk Mark 18. Septbr. været tilstede ved et Officersgilde, hvor H. P. Holst's Sang »Vel mød igjen, Kong Frederik, ved Hæren« blev afsungen med de bekendte meget højtravende Sætninger²¹:

»Giv Intet bort, thi vid, før Du skal miste
en Fodsbred Jord af dine Fædres Land,
før skal vi alle kæmpe til det sidste,
før skal vi alle falde som een Mand«.

Kongen havde da givet sin Billigelse til Kjende ved aabent at udtale Ordene: »Det skal ej ske« og følte sig derved yderligere bunden. En bestemt Indsigelse imod Delingen fremkom 26. Oktbr. i en Adresse fra flygtede Slesvigere i Kjøbenhavn (under Laurids Skaus Ledelse) til Rigsforsamlingen. Opgivelsen af en Del var for dem enstydig med Opgivelsen af hele Slesvig og en himmelskrigende Uret mod de tro Undersaatter, o. s. fr. Ja, den slesvigske Særfølelse gik endog saa vidt, at selv udprægede danske Nordslesvigere truede med hellere at ville gaa til Tyskland med et helt Slesvig end til Kongeriget med et tvedelt²². I en anden Adresse, som i November 1848 fremlagdes til Underskrift, og som i Januar indbragtes i Rigsforsamlingen med 26.000 Underskrifter, lød ligeledes Stikordene om »en Fodsbred Jord« og at »kæmpe til det yderste«. Under denne Stemning i Folket og særlig blandt Slesvigerne besluttede Martsministeriet, da der i November blev Tale om at affatte en Rettesnor for de danske Fredsunderhandlere i London, at Delingstanken vel ikke skulde helt afvises, men dog stilles i anden Række, medens »det selvstændige Slesvig« — Graden for Selvstændigheden skulde siden nærmere bestemmes — toges til Grundlag for de fremtidige Forhandlinger. Og efter Ministeriets Omdannelse kort efter blev dette Grundlag endnu stærkere fastholdt, og man gled derfor mere og mere bort fra, hvad der dog egentlig laa i Martsprogrammet, nemlig at sikre sig Slesvig som et dansk Land, indtil man — halvt uafvidende — havnede i Helstaten.

Spørger man nu: Var der da slet Ingen i Danmark, som havde Øjet aabent for den eneste rette Løsning og troede paa Delingen? — da maa Svaret lyde: Jo, nogle enkelte Røster hævdede sig derfor, men de kunde ikke trænge igjennem. Allerede 17. April 1848 stod der i »Kjøbenhavnsposten« en indsendt Artikel under Market T, hvori Slesvigs Deling ligefrem tilraadedes, fordi det tyske Element altid vilde blive en fjendlig Magt indenfor Statens Grænser.

og 13. Aug. udvikler en anden indsendt Artikel af CHR. F. M., at man burde lade det tyske Sydslesvig gaa did hen, hvorhen dets Sind og Hu staar, og at det vilde være i vor sande Interesse at faa det udskilt og derved opnaa en endelig Fred med Tyskland. Bladets Redaktion erklærede sig straks 17. April at være uenig med Indsenderen og skrev i Slutningen af Juni aabent imod Delingstanken. Denne blev nemlig 23. Juni fremdragen i »Fædrelandet«, idet daværende polyteknisk Kandidat, senere Jernbanedirektør V. RÖTHE under Mærket A. B. skrev en Artikel og udtalte, om man dog ikke burde foretrække en Deling fremfor et selvstændigt Slesvig i løs Forbindelse med Kongeriget; thi under saadanne Forhold vilde man ikke være i Stand til at drage Slesvig imod Nord, men stod snarere Fare for at miste det helt. Han erkjendte vel, at Tabet vilde være smerteligt, men man vilde dog vinde et bestemt Gode, nemlig Enhed i det tilbageblevne Land, og man kom ud af alle de Forviklinger, som Forbindelsen med Holstein havde forvoldt.

Artiklen gjorde megen Opsigt og vakte uagtet dens varsomme Ord megen Uvilje. Allerede 30. Juni tog Bladet Afstand fra den ved en Artikel af H. N. CLAUSEN, der mente, at der ingen Grund var til allerede at se saa sort paa Tingene; Delingen vilde være et Saar til Døden, hvis den blev mere end en Afskæring af den sydlige, rent tyske Strimmel, sønden for Danevirke; der udtaltes altsaa halvvejs Billigelse af den Knuthske Delingslinje, og der tilføjedes, at en Udskillelse af Slesvig til konstitutionel (ikke provinsiel) Selvstændighed vilde være en endnu større Ulykke. I November udsendte H. J. RAASLØF²³, der senere blev Minister for Slesvig 1854—56 og for Holstein 1860—61, et lille Flyveskrift »Det slesvigske Spørgsmaal« af THEOPHILUS, og gjorde gjældende, at man skulde tage ligesaa fuldt Hensyn til Sydslesvigs tyske Befolkning og dens Ønske om Forbindelse med Holstein som til Nordslesvigs danske Befolkning og dens Tilslutning til Kongeriget. Han vil ogsaa en Deling — ved Danevirke — men uden Indlemmelse af den nordlige Del i Kongeriget, og ønsker en Løsning af Striden forsøgt ved en egen Forsamling, hvortil ikke alene Slesvig, Kongeriget og Holstein skulde vælge Medlemmer, men ogsaa Sverige-Norge og det egenlige Tyskland — med andre Ord, han er den første, der opfatter Striden som et Mellemværende mellem hele Norden og hele Tyskland. Kort efter faar A. B. paany Lov til at udvikle i »Fædrelandet« for 13. og 14. Decbr., at en Deling var det mindst fordærvelige af to Onder i Sammenligning med en Opgivelse af Forbindelsens Inderlighed; ja, der var i Virkeligheden ikke Tale om nogen ny Opofrelse, eftersom Ofret allerede var gjort, da Sydslesvig var tysk. Det er dog kun den sydligste Del, han vil opgive, og dermed stemmer ogsaa hans varme Lovtale (i »Fædrelandet« for 22. Novbr.) af Knuth som en ægte dansk Udenrigsminister. Tanken udvikles yderligere af »Fædrelandet« i 4 Artikler, 24. — 27. Januar 1849, de tre sidste med C. PLOUGS Underskrift, at en Indskrænkning i den territoriale Udstrækning er at foretrække for en Indskrænkning i Besiddelsesmaaden, ligesom det er et mindre Tab at afgive en Del af sin Formue end at miste Raadigheden over den hele.

Endelig kom i Slutningen af Maj 1849 H. E. SCHACK's Flyveskrift »Slesvigs Deling«, hvori Nationalitets-Grundsætningen for første Gang hævdedes fuldt ud i den slesvigske Sag. Han tilraadede nemlig ikke som de fornævnte Forfattere Delingen som det mindre Onde, men som den eneste rigtige og for begge Parter tilfredsstillende Løsning; han vilde have den fastsat saa nøjagtig som muligt efter Sproggrænsen og hævdede, at »vi herved i Virkeligheden faa Alt, hvad der af Slesvig kan gavne os, og blive fri for Alt, hvad der vil være os til Fordærvelse«, medens »vi ellers tilsyneladende faa hele Slesvig og i Virkeligheden miste det hele«. Det formenes almindelig, at ANDRÆ²⁴ i denne Sag stod bag ved sin Svoger, og MADVIG, der ligeledes nærede den Overbevisning, at en Deling baade var retfærdig overfor Tyskland og gavnlig for Danmark selv, har senere²⁵ udtalt, at Andræ, Schack og han selv vare de eneste tre Medlemmer af Rigsforsamlingen, som billigede Tanken. Først nogle Uger senere, da Rædttz paa egen Haand havde afsluttet Vaabenstilstanden med Preussen 10. Juli og de, dermed følgende Fredspræliminærer, og saaledes slaaet Slesvigs Selvstændighed fast, omend i aldeles ubestemt Form, opkom hos mange Fædrelandsvenner en alvorlig Frygt for, at man under en tilsyneladende gunstig Afgjørelse gled den største Fare imøde, og at Danmark kun vandt et Skin, men i Virkeligheden tabte, hvad det i to Felttog havde kæmpet for. H. N. CLAUSEN²⁶, der allerede 11. Novbr. 1848 i et Brev til Førsteminister V. Moltke, som Svar paa Opfordringen om at indtræde i Novemberministeriet, havde udtalt, at han maatte fastholde, at »Indrømmelserne snarere maatte gaa i Retning af, at den sydlige Grænselinje af det slesvigske Land droges Skridt for Skridt længere imod Nord«, indgav nu 15. Juli en Memorial til Statsraadet, hvori han fremstillede Delingen som mindre farlig end Slesvigs Selvstændighed, og skrev desuden (i »Dansk Tidsskrift« III S. 383—438)²⁷ en Artikel om »Danmarks og Slesvigs Stilling til Fredspræliminæerne«, hvori han veltalende advarede mod alle tvetydige Forlig og alt bedragersk Skinvæsen, samt krævede en virkelig klar og bestemt Løsning. Han fremhævede alle Farerne ved Slesvigs Selvstændighed (»En Opløsning ved kemisk Kunst er ligesaa farlig som en Kløven ved mekanisk Vold«); men hans Kritik var dog nærmest negativ, og han havde ikke Mod til selv at give det positive Svar, Raadet til en endelig Løsning. Noget bestemtere talte J. F. SCHOUW, ligeledes (i »Dansk Tidsskrift« III S. 304—13)²⁸, men et Par Maaneder før Clausens Artikel fremkom. Han havde allerede Aaret forud i dette Tidsskrift fremhævet Nødvendigheden af en inderlig Forbindelse mellem Slesvig og Kongeriget, og han gjentog nu Forlangendet, da Fredspræliminæerne kun gav ringe Udsigt til Opnaaelsen heraf, samt tilføjede den aabne Erklæring: »Jeg overser ikke de Indvendinger, der kunne gjøres mod Slesvigs Deling, det Betænkkelige ved at opgive en urokkelig begrundet, statsretlig Grænse, det Mislige i strategisk Hensende ved at give Slip paa Kieler- og Ekern-Fjorde, det Ubehagelige i at handle mod Noget, som uden Tvivl er mange tro Slesvigeres Anskuelse; men jeg antager ikke desmindre, at en Sondring af Sydslesvig, t. Ex. efter

Linjen Slesvig-Husum, vilde være langt at foretrække for en Fred paa Grundlag af Slesvigs fuldstændige indre Sondring fra Danmark. Den danske Befolkning i Slesvig vilde dog være reddet».

Man ser her alle Hovedindvendingerne imod Delingen fremsatte, men vragede til Bedste for, hvad der i Virkeligheden var Hovedopgaven og omend uklart foltes af Alle at være Hovedsagen, nemlig at redde den danske Nationalitet. Til denne Tankegang sluttede sig et samtidig udkommet Flyveskrift af en ukjendt Forfatter, »Ministeriets Politik i den slesvigske Sag«, samt en Artikel i »Fædrelandet« 24. Juli af MONRAD (D—d) og senere dennes Valgtale 7. Novbr., optagen i »Fædrelandet« 12. Novbr. Ogsaa dette Blads Redaktion gav selv 3. Avgust en Hentydning til Vigtigheden af at faa en endelig Afgjørelse ved »at opgive en Del og saaledes blive Herrer paa vore Enemærker«, og tillod senere V. Rothes Broder, Professor A. ROTHE i Sorø, i tre Artikler »Om Fredsgrundlaget« (26.—28. Novbr.)³⁹ at fremhæve Delingen som en taaleligere Løsning end den »Selvstændighed«, der tiltænktes Slesvig. Ligeledes forsvarede Delingen af V. ROTHE i en Valgtale 26. Novbr. (»Fædrelandet« 27. Novbr.) og af Matematikeren A. STEEN ved et Prøvevalg i Slagelse 20. Novbr. (»Vestsjællands Avis« 29. Novbr.), medens Professor MUXDT i Sorø, der havde været Medlem af Rigsforsamlingen, i det sidstnævnte Blad for 8. Decbr. skrev en Artikel om Sydslesvigs Indlemmelse i Holstein, saafremt dette kunde blive udskilt af Tyskland. Noget lignende havde Professor P. HJØRT allerede udviklet i samme Blad (16.—18. Novbr.) i en Artikel om »Rigets rette Grænse«⁴⁰.

Saaledes gjorde Delingstanken sig mere eller mindre klart gjældende hos Mænd, der hyldede nationale Grundsætninger. Derimod mødte den afgjort Modstand hos de udprægede Helstatsmænd, saaledes hos C. N. DAVID i hans Valgtale 30. Novbr. (»Fædrelandet« 1. Decbr.), hos den tyske Slesviger, Advokat, senere Herredsfoged BLAUNFELDT i et Flyveskrift fra Januar 1849 (»De farligste Klipper for det danske Statsskib eller om Slesvigs Deling og Unionsforhold«), og hos Baron C. DIRCKINCK HOLMFELD i hans Skrift »Om Danmarks politiske og diplomatiske Forhold«, der udkom i Novbr. 1849, men til Dels var skrevet længe før. Han møder endog op med en Sætning af saa hul Pathos som, at Danmark netop havde vist sig som Slesvigs rette Moder ved at afslaa Delingen — aabenbart hentydende til den Kvinde, der overfør Kong Salomos Dom hellere vilde give Afkald paa sit eget Barn end se det hugget itu. Ogsaa den fødte Holsteiner L. SCHEEL, der før Oprøret havde været Præsident i Regeringen paa Gottorp og senere under Navnet v. Scheele var Udenrigsminister og Minister for Holstein, betegnede i sine »Fragmenter« (1850 I. S. 59) Delingstanken som »ulyksalig«⁴¹.

Desværre fik den Tankegang, der saaledes kom til Orde, Overtaget over de Advarsler, der lød fra den nationale Grundsætnings Talsmænd. Den af de daværende danske Statsmænd, der saae klarest paa Forholdene, var aabenbart MADVIG, skjønt han tidligere havde givet sig mindst af med Politik, og netop

fordi han opfattede Nationalitetsspørgsmaalet mest retfærdigt og mindst ensidigt. Han erkjendte ærlig, at den Forbindelse i Forvaltning og Lovgivning, som den danske Regering selv efter 1720 havde holdt vedlige, ja endog styrket 1834, gav Sydslesvigerne en naturlig Ret til at forblive forbundne med Holsteinerne, og at det vilde være højest uklogt, om det lille danske Folk vilde forsøge at fastholde indenfor sin Stats Omraade en Del af det store tyske Folk imod dens Vilje. Han søgte derfor ogsaa under Fredsunderhandlingerne i Berlin at afvende den Fare, der truede, og fremhaavede særlig Vigtigheden af, at Kirke- og Skolevæsen i Nordslesvig, altsaa det aandelige Livs Fremme, lagdes ind under den kongerigske Minister, medens CLAUSEN mente at kunne nøjes med Slesvigs Deling i to Bispedømmer, hvad allerede var paatænkt af den Kommission, som nedsattes straks efter 28. Januar 1848³². Ved de Forhandlinger, som Madvig i Maj 1850 — sammen med Sponneck — førte med nogle slesvigholsteinske Udsendinge, søgte han at faa dem til at stille Forslaget om en Deling, og senere (11. Juni) vilde han bringe A. W. SCHEEL, den ene af Underhandlerne i Berlin (Justitsminister 1851—55) ind paa samme Tankegang. Denne var heller ikke blind for Farerne ved Slesvigs Selvstændighed og »vilde nok berolige sig ved en fuldført Deling, men havde ikke Dristighed til at gribe ind i den historiske Udvikling«. Han haabede ogsaa, ligesom Heltatsmændene i Almindelighed, at Slesvig kunde være Bindemiddel mellem Danmark og Holstein, medens han frygtede for, at dets Deling netop vilde føre til Monarkiets Opløsning i de tvende Halvdele. Madvig holdt dog fast ved Tanken, og endnu 13. Oktober 1850, efter at de danske Tropper havde besat næsten hele Slesvig, og da Slesvigholsteinerne stod mest forladte, gjorde han et sidste Forsøg paa at fremkalde en retfærdig Løsning og indgav til Statsraadet en længere Udvikling af sin Opfattelse, men fandt da slet ingen Tilslutning hos sine Kolleger og lod Sagen falde³³.

Finansminister SPONNECK, som oprindelig havde hældet stærkt til Delings-tanken, var allerede 1849 bleven vaklende, og CLAUSEN, som i Septbr. 1849 havde været villig til at gaa af som Minister sammen med Madvig og netop paa dette Spørgsmaal, var et Aars Tid efter gaaet over til den anden Side af Ministeriet, fordi han nu troede, at man kunde vinde hele Slesvig. Endnu en fjerde Minister, der nærmest maatte regnes til det nationalliberale Parti, nemlig M. ROSENØRN³⁴, var en Stund tilbøjelig til at gaa ind paa en Deling, rigtignok i meget ufuldkommen Skikkelse; han udarbejdede i Decbr. 1849 sammen med den danske Diplomat, Holsteineren Pechlin, et temmelig kunstigt Forslag om en administrativ Deling og indbragte det for Statsraadet; men heller ikke han kunde bestemme sig til at holde fast ved Tanken paa det Tidspunkt, da det gjaldt at forsvare den for Alvor. Mærkværdigt er det derimod, at en saa udpræget Helstatsmand som A. S. ØRSTED i sit Skrift »For den danske Stats Opretholdelse i dens Helhed«, der er skrevet i Vinteren 1849—50³⁵, aabent udtaler, at »en Afsondring af Slesvigs nordlige og sydlige Del fra hinanden, saaledes at den første indlemmedes i Danmark og den sidste forenedes med

Holstein, ikke vilde være saa aldeles forkastelig, naar Hertugdømmerne blev i uopløselig Forbindelse med Danmark«, og at »det var muligt, at den forstyrrede Fred bedst kunde oprettes paa denne Maade«. Selvfølgelig havde han store Betenkeligheder ved en saadan Løsning, men det fortjener dog at mindes, at ogsaa han — Manden af den gamle Skole — paa denne Tid var inde paa slige Tanker.

Ligesaa lidt fattedes det i Aarene 1849—50 paa Tegn til, at vore Modstandere kunde naa til en rimeligere og retfærdigere Opfattelse af disse Forhold end den, der var kommen til Orde Aaret før. Delingen tænktes jo dengang kun udført mellem tvende Lande, der ogsaa i Fremtiden skulde være knyttede sammen omend i en løsere Forbindelse, Personalunionen. Saaledes erklærede 27. April 1849 den daværende tyske Førsteminister H. v. GAGERN³⁶, som efter Slaget ved Isted tog Tjeneste som Major i den slesvigholsteinske Hær, at Tydskland vilde gaa ind paa en Deling af Slesvig efter Nationaliteterne med efterfølgende Indlemmelse af Delene i Danmark og i Holstein. En Maaned senere betegnede den preussiske Underhandler v. SCHLEINITZ³⁷ i en Samtale med den danske, Kammerherre H. C. Reedtz, Delingen som den mest tilfredsstillende Løsning, og det synes ogsaa at have været³⁸ Preussens Mening ved Afslutningen af Vaabenstilstanden 10. Juli 1849, at den da fastsatte Demarkationslinje fra Flensborg til Tønder skulde blive den endelige Grænselinje; Preussen havde derfor forkastet den af Lord Palmerston i Maj foreslaaede Linje fra Flensborg til Husum, fordi den gav Danmark alt for meget. Endvidere udtalte i Novbr. 1849 den hannoveranske Minister STÜVE³⁹ i sit Lands andet Kammer en Beklagelse over, at man havde ladet det gunstige Tidspunkt for en Deling gaa tabt, og man veed fra anden Side⁴⁰, at den hannoveranske Regering allerede i Maj 1848 havde været stemt herfor. Endnu saa sent som i Oktbr. 1850, altsaa samtidig med at Madvig gjorde sit sidste Forsøg herhjemme, syntes den preussiske Førsteminister v. RADOWITZ⁴¹, som 1848 havde været afgjort stortyske Meninger, at være villig til en Deling af Slesvig.

Og det var ikke alene de udenforstaaende tyske Statsmand, der tænkte saaledes, men ogsaa fra selve Slesvigholsteinerne kom lignende Meninger til Orde. Vistnok havde Professor BURCHARDI⁴² i Kiel, der senere var kongevalgt Medlem af Rigsraadet 1854—57, i Januar 1849 bestemt afvist Tanken om en Deling, idet han med ægte Doktrinarisme holdt fast ved »Staatsverband«, men fralagde sig at ville paatvinge de danske Nordslesvigere den tyske Nationalitet. Lidt senere havde hans Embedsfælle N. FALCK⁴³, der selv var født i Nordslesvig, udtalt sig i samme Aand, idet han fandt det meget uheldigt, at den provisoriske Regering straks efter Oprørets Udbrud havde hentydet til en Deling; Burchardi beklagede ogsaa, at W. Beseler 1842 havde rejst Spørgsmaalet. En tredje Flyveskrift-Forfatter KAMPHÖVEXER⁴⁴ kunde kun tænke sig Muligheden af at afstaa nogle Smaastykker af det vestlige Slesvig ned til Løgumkloster med ialt 32.000 Indbyggere, altsaa en Tiendedel af hele Landet, og Grev MAGNUS MOLTKE⁴⁵, Medlem af Overretten i Slesvig, vilde kun gaa

en Slette videre og afstaa Haderslev Amt, skjønt han maatte indrømme, at Befolkningen i Nordslesvig for en stor Del havde vist Sympathi for Danmark og talte et Sprog, som i hvert Fald havde mere Slægtskab med Dansk end med Tysk. Hans Fætter Grev MAGNUS THEODOR MOLTKE⁴⁶, Halvbroder til Minister Carl M., fiender derimod, at Delingen er det naturligste Grundlag for en Fred mellem to Parter, af hvilke den ene ikke har kunnet betvinge den anden. Hvor nordlig eller sydlig Grænsen skal drages, maa afhænge af Underhandlingernes Gang. Hertugdømmerne ville da faa en sand Selvstændighed i Stedet for en indbildt, og Sydslesvig faa sit Ønske opfyldt om en nøjere Tilslutning til Tyskland.

Ligeledes udtalte G. EVERS⁴⁷, at der nu kun var én tilfredsstillende Løsning, og den laa i Slesvigs Deling, som var fordelagtigere baade for Danmark og for Tyskland end de nuværende forvirrede Forhold; han nærede da tillige Haab om en varig Fred mellem Tyskland og det skandinaviske Norden. Historikeren, Professor G. WAITZ⁴⁸ fandt ogsaa, at »Delingen, tit fremsat og tit forkastet, nu er den eneste Udvej, som fører til Maalet«, da hele Sydslesvig er fuldstændig tysk, og en stor Del af Nordslesvigs Befolkning ikke vil Tilslutning til Tyskland. Personlig ønskede han vistnok at redde Flensborg og Sundved for den tyske Del, men han mente, at man ikke kunde naa mere, end hvad England havde foreslaaet, altsaa efter Linjen Flensborg-Tønder, hvorved Tyskland vandt de to ægte tyske Stammer, Friserne og Anglerne. Han paastod ogsaa, at en Deling efter Nationaliteterne utvivlsomt havde Stemningen i Tyskland for sig. Med ham samstemmede ogsaa den anden store Historiker, Professor J. G. DROYSEN⁴⁹, idet han raadede — nærmest den danske Regering — til »at gjøre rent Bord og lægge Danmarks Grænse der, hvor det danske Sprog ender«. Man havde da i det mindste et stort Princip at støtte sig til, og Krigen vilde da ende med en Idyl. Den slesvigholsteinske Diplomat RUD. SCHLEIDEN⁵⁰, der gjør sig til af, at han allerede før 1848 havde set en mulig, ja maaske ønskelig Løsning i Slesvigs Deling, og at han ogsaa havde hentydet dertil i det Forslag, han 31. Marts fremsatte i det tyske »Forparlament« om Slesvigs Optagelse i det tyske Forbund, er ogsaa paa dette Tidspunkt (Septbr. 1849) paa det rene med, at Delingen var den rette Afgjørelse, men tilraadede⁵¹ dog den preussiske Underhandler USEDOM, at holde fast ved Planen om Slesvigs Selvstændighed til dennes yderste Konsekvenser, d. v. s. i den for Danmark mindst modtagelige Skikkelse, for at gjøre Danmark tilbøjeligt til selv at fremsætte Forslag om en Deling.

Der kan derfor næppe være nogen Tvivl om, at man dengang kunde have opnaaet Delingen, hvis man fra dansk Side havde kunnet overvinde sin Uvilje derimod og turdet bryde særlig med Slesvigernes Fordomme om Slesvig som et særskilt Land. Men man var desværre ikke saa fremskuende, at man forstod — hvad Madvig gjorde gjældende — at Danmark ligefrem burde stræbe efter denne Løsning som den naturlige og retfærdige. Man kom derfor gennem Forsøg med »Slesvigs Selvstændighed« lidt efter lidt tilbage til Helstaten, som

1818 afgjort var bleven forkastet; selv om Forholdene nu vare noget gunstigere end dengang, saa var det dog langt fra, at Helstaten tilfredsstillede den danske, end sige den tyske Befolkning. Og siden satte man sig herhjemme mere og mere fast i den Forestilling, at Danmark ved Treaarskrigen havde sikret sig Slesvig i dets Helhed, om end i en mindre fuldkommen Forbindelse, og at man ogsaa i Fremtiden vilde kunne hævde dets Besiddelse, ja i Nødsfald faa Stormagternes Hjælp dertil. Tanken om Slesvigs Deling blev derfor skudt til Side som aldeles umulig, og Stemningen var saa afgjort derimod, at de Mænd, der tidligere havde hyldet Tanken, opgav den eller i det mindste tav stille dermed: de vilde heller ikke faa Løv til at fremsætte den offentlig⁵². Man savnede Blikket for den dybe Kløft, som Krigen og ikke mindst den foreløbige Deling under Vaabenstilstanden 1849—50 havde draget i Slesvig, og at Hovedmassen af Sydslesvigs Befolkning — Angel medregnet — var ligesaa tysk-sindet, som Hovedmassen i Nordslesvig var dansksindet. Endnu efter den italienske Krig 1859 og den derefter følgende Dannelse af Kongeriget Italien, hvorved Nationalitets-Princippet vandt en langt større Betydning, end det havde haft 10 Aar tidligere, var man i Danmark ikke kommen et Skridt videre i Forstaaelsen af, hvor Tiden bar hen. I intet af de mange Flyveskrifter, som udkom i Aarene 1860—63, nævnes Slesvigs Deling med et Ord, undtagen i et unavngivet (af P. Chr. Zahle), der udkom 1860 under Titlen »Slesvigs Deling«, og hvori Tanken skarpt afvises.

Paa tysk Side var man aabenbart mere klartseende. SCHLEINITZ, som i Novbr. 1858 var bleven preussisk Udenrigsminister, udtalte baade i August og i Oktbr. 1859, altsaa efter den italienske Krig og den tyske Nationalforenings Dannelse, og i Maj 1861, at Delingen var den Løsning, som kunde fjerne alle Vanskeligheder og tilfredsstille begge Parter⁵³. Ogsaa det ansete, baade frisindede og nationale Blad »Kölnische Zeitung« kom gjentagne Gange tilbage til denne Tanke, der ligeledes med Varme og Dygtighed hævdedes i et Flyveskrift »Die deutsch-dänische und die skandinavische Frage« (Berlin 1861). Kort forinden var Tanken bleven fremsat baade i »Morning Post« (af 26. Marts 1861), der regnedes for Lord Palmerstons, og i »Hamburger Nachrichten«, der var den tyske Nationalforenings Organ⁵⁴. »Morning Post« vilde endda give Danmark den større Del af Slesvig ($\frac{2}{3}$ eller $\frac{3}{5}$) og lade det forstørrede Holstein (Nordalbingen) udtræde af det tyske Forbund, samt derefter lade det tvedelte danske Monarki neutralisere⁵⁵. Endnu tidligere havde den engelske Understatssekretær Lord WODEHOUSE (den senere Jarl Kimberley) i en Samtale med den danske Diplomat i London, Falbe, i Januar 1860, udtalt sig for Delingen, og samtidig havde den engelske Sendemand i Kjøbenhavn talt i samme Retning til vor Udenrigsminister, Blixen Finecke⁵⁶. Den danske Regering lod sig dog ikke paavirke deraf, og da Hannovers Udenrigsminister v. PLATEN i Sommeren 1861 slog paa de samme Streng, afviste Han bestemt Tanken derom.

Da Grev BERNSTORFF i Oktbr. 1861 afløste Schleinitz som preussisk Uden-

rigsminister, tog han paa ny Spørgsmaalet op og med endnu større Iver⁵⁷. Overfor Jarl Clarendon, der i en særlig Sendelse kom til Berlin, erklærede han, at Delingen frembød den eneste Mulighed for en endelig Løsning: Clarendon havde da til den danske Sendemand Quaade nævnt Sliinjen som den naturligste Grænse. I Marts 1862 søgte Bernstorff at faa de to andre neutrale Stormagters, Frankrigs og Ruslands Mening at vide, og paa den russiske Grev Budbergs Spørgsmaal udtalte han rent ud, at han tænkte sig Sydslesvig indlemmet i Holstein. BUDBERG var ogsaa paa det Rene med, at naar man for at undgaa en Krig kom til en Conference, og Evropa maatte skride ind, vilde Delingen frembyde sig som den naturligste Løsning. I samme Aand udtalte den franske Regering sig baade i London og i Kjøbenhavn; ja selv den danske Sendemand i Frankfurt B. v. BÜLOW, senere tysk Udenrigsminister 1873—79, (se Haandbogens 10. Afsnit, den tyske Rigsdag, 19/4 1877) erkjendte, at hvad der ikke kan eller vil gaa sammen, maa deles og skilles ad. Men da Lord PALMERSTON i Juni s. A. overfor den hannoveranske Sendemand, Grev Kielmannsegge, gjorde gjældende, at denne Løsning nu var uudførlig, og at det gunstige Øjeblik dertil var gaaet tabt, var man i Kjøbenhavn saare tilfreds hermed⁵⁸. Noget senere hen paa Aaret tog de engelske Sendemænd LORTUS i Berlin og BLOOMFIELD i Wien — som det synes paa egen Haand — sig for at undersøge Stemningen; men da var BERNSTORFF aabenbart bleven koligere, og Grev REICHBERG, den østerrigske Udenrigsminister, udtalte sig bestemt imod Delingen, hvori han saae en Fare for det danske Monarkis Integritet, som Østerrig lagde Vægt paa at vedligeholde. Slesvig var netop et Bindemiddel mellem Danmark og Holstein, og hvis det deltes, var der en Mulighed for, at det udvidede Holstein brød sin Troskab mod Konge-Hertugen og derefter vilde blive knyttet til Preussen. BISMARCK udtalte sig derimod kort før sin Indtrædelse i den preussiske Regering (i Septbr. 1862) overfor Jarl Russell til bedste for Delingen⁵⁹. Alt tyder derfor paa, at man ogsaa paa dette Tidspunkt, ligesom 1849, kunde have opnaaet en saadan Løsning, hvis man ikke fra dansk Side havde sat sig derimod.

Den danske Regering holdt nemlig ikke alene haardnakket fast ved sin Afvisning af Henstillingerne om Slesvigs Deling, men lod ogsaa Almenheden i Danmark forblive aldeles uvidende om, at denne Tanke stadig vandt mere Indgang baade i Tyskland og hos de neutrale Stormagter. Stemningen herhjemme var derfor aldeles uforberedt, da Afgjørelsen nærmede sig 1864, og Regeringen havde derved yderligere bundet sine Hænder. Skjønt den dobbelte Strømning i Slesvigs Befolkning tydelig kom til Syne under Krigen, troede man dog at kunne hævde Danmarks Riges historiske og statsretlige Grænse. Vel maatte Enhver, der nogenlunde fulgte med den udenlandske Presse, snart faa det Indtryk, at der ikke var en eneste Magt i Evropa, som for Alvor brød sig om det danske Monarkis Integritet, der endnu 1852 gjaldt for en evropæisk Nødvendighed, endsige agtede at optræde for Kong Kristian den 9.s Arvret efter London-Traktaten eller for Garantierne fra 1720. Samtidig kunde man

derimod spore, at der var en ret udbredt Opfattelse af Striden som en Strid mellem den tyske og den nordiske Nationalitet og derfor ogsaa en god Stemning for at opnaa en ren national Løsning. Alligevel lukkede man Øjnene for ikke at se den ubehagelige Sandhed, og Forblindelsen var saa stor, at man endnu efter Dybbøls Fald i »Martsforeningen«, som omslutede Blomsten af det national-liberale Parti i Kjøbenhavn, negtede at optage det Spørgsmaal til Drøftelse inden fire Vægge, om Slesvigs Deling dog ikke var en Udvej, som man maatte berede sig til at gaa ind paa, i hvert Fald som det mindre Onde, hvad man dog fra denne Side havde været villig til at erkjende i Aarene 1848—49.

Under disse Forhold var det ikke saa underligt, at London-Konferencen fik et saa sørgeligt Udfald, fordi de der fremsatte Forslag og Magternes hele Holdning kom aldeles bag paa den danske Regering og det danske Folk. Det viste sig nemlig straks, at man fra tysk Side hverken holdt sig for bunden ved London-Traktaten af 1852 eller paa Forhaand vilde godkjende Kong Kristians Arveret, men at man tvertimod vilde hævde Konferencen fuld Frihed til at træffe helt nye Ordninger af Forholdene i det danske Monarki, og at man for sit eget Vedkommende gjorde Paastand paa at frigjøre alle tre Hertugdømmer for enhver dansk Indflydelse, saa at Arveretten, hvis den tilsidst blev godkendt, dog kun vilde føre til en ren Personalunion. Og omend de neutrale Magter for en Forms Skyld gjorde Indsigelse imod disse Paastande, blev det dog snart klart, at heller ikke de længer troede paa London-Traktatens Værd eller paa det danske Monarkis europæiske Nødvendighed. Ikkun den russiske Sendemand viste nogen Interesse for at opretholde »Monarkiet«, men røbede samtidig, at Fordelingen af Landene var hans Regering ret ligegyldig, naar de kun forbleve samlede under én Hersker. Da Lord Russell derfor 28. Maj foreslog en Deling ved Slien og Dannevirke — altsaa Knuths Tilbud 16 Aar tidligere — men vel at mærke med Afstaaelse af Sydslesvig til en særlig Hertug af Holstein, d. v. s. til den augustenburgske Prætendent, sluttede de neutrale Magters Sendemænd sig straks til dette Forslag. De danske Underhandlere tøvede med deres Svar, medens de tyske aabent udtalte, at denne Linje ikke vilde opfylde Hensigten, som var at skaffe en varig Fred; thi Klagerne kom netop fra Mellemlesvig, især Angel. Nogle Dage senere erklærede den danske Regering sig villig til den nævnte Afstaaelse, men som et umaadeligt Offer og under Forudsætning af, at der ikke krævedes en Smule mere. Modparterne gjorde imidlertid Krav paa den langt nordligere Linje, Aabenraa-Tønder, altsaa hvad Grev Arnim tænkte sig i Maj 1848. De stillede dog i Udsigt, at Tyskland vilde nøjes med en sydligere Linje, Flensborg-Tønder, og gjorde med Foje gjældende, at Danevirke i Krigen havde vist sig at være en mangelfuld militær Grænse, medens den nye Linje baade stemmede bedre med den virkelige Sproggrænse og formentlig var god som kommerciel Grænse, ligesom ogsaa Als-Dybbøl-Stillingen var langt stærkere end Danevirke.

Man har siden faaet at vide, at det i Berlin toges Grev Bernstorff ilde op,

at han paa et saa tidligt Trin havde antydet Muligheden af en Grænselinje ved Flensborg, fordi han mentes derved at have skadet Tysklands Stilling i de fortsatte Underhandlinger. Men i Virkeligheden vilde Preussen have været tilfreds med at opnaa denne Linje. Dette fremgaar baade af et Brev fra GEFFCKEN af 4. Juni⁶⁰ og af et Udsagn af Præsten KROG MEYER⁶¹ i Ulkebøl, hvorefter de tyske Myndigheder 8. Juli til ham havde udtalt, at man sikkert havde ventet Slesvigs Deling paa London-Konferencen og som Følge deraf Sundheds Forbliven ved Danmark; han vilde ellers være bleven afsat længe før. Ligeledes erklærede BISMARCK 13. Oktbr. 1864 til Jules Hansen⁶², at han personlig vilde være tilfreds med den nævnte Linje, ja at Preussen maaske paa London-Konferencen vilde have indrømmet en Linje fra Gjelting til Bredsted. Alt tyder saaledes paa, at Danmark endnu paa dette Tidspunkt ligesom 1849—50 og 1861—62 kunde have reddet hele eller saa godt som hele den Del af Slesvig, der var dansktalende og dansksindet, naar dets Regering kun havde vist noget større Smidighed og haft en ædrueligere Opfattelse af de virkelige Forhold i Evropa.

Nu derimod holdt Regeringen med ufattelig Haardnakkethed fast ved det engang gjorde Tilbud som den yderste Indrømmelse, uagtet det maatte staa den klart, at Tyskland hverken vilde eller kunde nøjes dermed, og at ingen af de neutrale Magter til Trods for al Velvilje mod Danmark vilde gjøre dets Sag til sin egen. Ethvert Forslag om Afstemning eller Voldgift forkastedes, ja selv om Forlængelse af Vaabenstilstanden, ret som om det gjaldt at fremskynde Afgjørelsen. Særlig afvistes den almindelige Afstemning som krænkende for Kongens Værdighed, der vilde lide ved, at Undersaatterne skulde stemme om hans Afsættelse, skjønt Grev BERNSTORFF udtrykkelig erklærede, at Afstemningen kun var et Middel til at lære Indbyggernes Ønsker at kjende, medens det tyske Forbunds Sendemand, Friherre BEUST, fremhævede, at paa den Maade fik Nordslesvigerne bedst Lejlighed til at vise deres danske Sindelag. Efter hans Plan skulde der nemlig stemmes i Bælter nord fra, og der, hvor Stemningen for Danmark viste sig at høre op, skulde Konferencen nærmere fastsætte Grænsen. Afvisningen af dette Forslag viser en uretfærdig Mistillid til Sønderjydernes Trofasthed og Seighed; en Afstemning 1864 vilde vistnok ikke have staaet tilbage for den, der fandt Sted ved Valgene til den nordtyske Rigsdag 1867.

Det er engang blevet udtalt⁶³ — og det er baade en smuk og aandfuld Tanke — at Danmarks Skæbne 1864 var i Sandhed tragisk, fordi det ved sin Kamp for en gammel Ret (Statsretten, den historiske Ret) forsyndede sig imod en ny Ret (Folkernes Ret, den virkelige Tilstand). Man vilde værgе Landets Grænse, men glemte, at det jo dog er Indbyggerne, som give Landet dets Værd og Præg, og at de ikke maa stilles lige med Besætningen paa en Gaard. Nu have vi kun tilbage det Haab, at netop den samme Ret, der dengang lod os tabe det danske Sønderjylland i Følge med det tyske Slesvig, vil give os hint tilbage, naar Tidens Fylde kommer. Allerede den 8. Septbr.

1865 udtalte GRUNDTVIG⁶⁴ ved Festen for Sønderjyderne den faste Tro, at »Stortyskland en Gang skal finde, at det er altfor tungt at skille dem ad, som gerne tilsammen ville være«. Denne Tankegang kom allerede til Orde i HALLS Tale i Rigsraadets Folkething 9. Novbr. 1864⁶⁵ i Anledning af Fredstraktatens Billigelse, og senere i flere Trontaler og dermed følgende Svaradresser fra 1866 og følgende Aar. Og man kan ogsaa hermed sammenstille BISMARCKS mærkelige Udtalelse i det preussiske Underhus 20. Decbr. 1866⁶⁶: »Jeg har stedse været af den Mening, at en Befolkning, som vedvarende og i virkelig utvivlsomt tilkjendegivet Vilje ikke vil være preussisk eller tysk, men vil tilhøre en umiddelbart tilgrænsende Nabostat af dens Nationalitet, ikke afgiver nogen Styrkelse for den Magt, fra hvilken den stræber at skille sig«.

EMIL ELBERLING.

¹ K. JANSEN, U. J. LORSEN, S. 359. Til. GRAAE, U. J. L. S. 187. — ² L. SKAU, P. H. LORENZEN, S. 91. Skau tilføjer: noget senere fremkom en lignende Bemærkning fra Literat Hansen i Eckernförde, d. v. s. Redaktøren af Eckernförde Wochenblatt, J. J. H. H. (f. 1804, d. 1846). — ³ Stændertid. for Nørrejylland, 1838, I Sp. 891 og 903. — ⁴ Stændertid. for Østifterne 1844, I Sp. 1938. — ⁵ Bidrag til Martsdagens Historie. Hist. Tidsskrift 3. R. VI. S. 413. — ⁶ Erlebnisse eines Schleswig-Holsteiners. Neue Folge. S. 271—72. Jvf. Aktenstücke der neuesten Schleswig-Holsteinschen Geschichte. I. S. 126. — ⁷ »Fædrelandet« 11. Oktbr. 1851. Jvf. Om Aarsagerne til Danmarks Ulykke. S. 25. — ⁸ Bericht über die Verhandlungen der vereinigten Ständeversammlung S. 26, 28 og 31. — ⁹ Aktenstücke zur neuesten Schl.-Holst. Geschichte. II. S. 67—68. — ¹⁰ Aktenst. III. S. 255—56, 260—62, 268—69. Endnu i Vinteren 1848—49 vilde den saakaldte Fællesregjering ikke gaa videre end til en Grænseregulering. A. Baudissin, Geschichte der schleswig-holst. Kriegs. 1862. S. 334—35. — ¹¹ Aktenst. III. S. 257—58 og 263—65. Jvf. R. SCHLEIDEN, Schleswig-Holsteins erste Erhebung. S. 43. — ¹² Aktenst. III. S. 236—37. — ¹³ Aktenst. III. S. 227—28 og 272—73. — ¹⁴ THORSØE, Frederik den syvendes Regjering. I. S. 252—53, 324 og 338. — ¹⁵ Brevskaber om de slesvigske Forhold. S. 53—54. — ¹⁶ Aktenstücke II. S. 157—58. — ¹⁷ THORSØE, I. c. I. S. 328—32. — ¹⁸ THORSØE, I. c. I. S. 338—40. — ¹⁹ R. SCHLEIDEN, Schlesw. Holsteins Erhebung. S. 255. — ²⁰ Smstds. S. 260. — ²¹ Det var den samme Tankegang, som i Septbr. 1870 fremkom i fransk Form: »Ikke en Fodsbred Land, ikke en Sten af vore Fæstninger« (Jules Favre) og i Aug. 1888 i tysk Form: »Vi lade hellere alle vore 18 Hærkorps og 42 Mill. Indbyggere ligge paa Valpladsen end afstaa en eneste Sten af, hvad der er vundet« (Kejser Vilhelm II.). — ²² Dette gjaldt saaledes om Hans Kriger. Se Madvigs Tale paa Mødet af Studenter 8. Maj 1883. »Dagbladet« 10. Maj 1883. — ²³ H. J. RAASLØF udtalte sig derimod 1865 meget tvivlende om en Deling. Se Londoner-Konferencen, Nordslesvigs Tilbagegivelse og Augustforeningen S. 21—24. — ²⁴ ANDRÉ bebrejdede 1864 skarpt Krieger, at han lod London-Konferencen sprænge paa Spørgsmaalet om Delingslinjen. — ²⁵ Historisk Tidsskrift 5. R. IV. S. 320. — ²⁶ Optegnelser om mit Levned. S. 344. — ²⁷ Senere udgivet som Særtryk. — ²⁸ Tilligemed Fortsættelsen (S. 477—83) udgivet som Særtryk »Om Fredspræliminarierne«. 1850, Den første Artikel er vistnok udkommen i Juli Maaned, kort efter Vaabenstilstanden. — ²⁹ Udkomne som Særtryk. — ³⁰ Optaget i Kritiske Bidrag til nyere danske Tankemaade og Dannelse. II. S. 296—302. — ³¹ En anden loyal Holsteiner, L. G. F. SCHRADER, som baade før og efter Krigen var Politimester i Altona, skrev i Begyndelsen af 1849 et Flvveskrift »Hele Slesvig eller Krig«, udgivet paa Dansk af P. C. KOCH. — ³² CLAUSEN, Dansk Tidsskrift III. S. 401—2, jvf. Oplevelser S. 361—67. A. S. ØRSTED, For den danske Stats Opretholdelse. S. 268. — ³³ MADVIG, Den nationale Politik. S. 57—62, og Livserindringer S. 188—95, samt 346—51 og 353—54. Hans Betænkning til Statsraadet tryktes først en Menneskealder senere (1883) i Historisk Tidsskrift. 5. R., IV. S. 340—74. — ³⁴ Livsminder S. 56—62. — ³⁵ Fortalen er underskrevet 19. Febr. 1850. Se S. 51 og S. 142. — ³⁶ THORSØE, I. c. I. S. 472. — ³⁷ Smstds. I. S. 673—74. — ³⁸ Schleswig-Holstein im zweiten Kriegsjahre. S. 55—57. — ³⁹ »Fædrelandet« 1849, 29. Novbr. — 13. Decbr. vedtog Hannovers 1ste Kammer en Opfordring til Regjeringen om at virke for en Deling efter Nationaliteterne. Smstds. 17. Decbr. — ⁴⁰ Aktenstücke zur neuesten schl. holst. Geschichte II. S. 257. — ⁴¹ THORSØE, I. c. II. S. 86—87. — ⁴² Die Friedensprojecte im Betreff Schleswig-Holsteins. S. 24—26. — ⁴³ Wie der Friede mit Danemark herbeizuführen ist. S. 15—17. — ⁴⁴ Ueber den zwischen Deutschland und Däne-

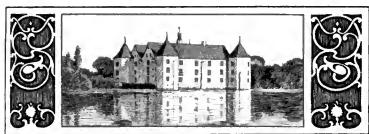
mark afzuschliessenden Frieden S. 16. — ⁴⁵ Bemærkungen über den Krieg der Herzogthümer mit der Krone Danemarks, S. 13. — ⁴⁶ Die schleswigholsteinische Frage, S. 56. — ⁴⁷ Zur Lösung der schleswigholsteinische Frage, Lübeck, S. 15—16. — ⁴⁸ Ueber den Frieden mit Danemark. Zweiter Beitrag, Göttingen, S. 17—24 og S. 39. — ⁴⁹ Ein Sendschreiben an den Herrn Baron v. Pechlin (den førnævnte danske Diplomat), Nynbr. 1849, Kiel, S. 44. — ⁵⁰ Erinnerungen eines Schleswig-Holsteiners, S. 272. Schleswig-Holsteins Erhebung S. 52. — ⁵¹ Schleswig-Holstein im zweiten Kriegejalre, S. 243—44. — ⁵² MADVIG vovede dog endnu 3. Febr. 1852 i Folkethinget at udtale sin Billigeke af Tanken, og haabede i Slutningen af 1863, at Delingen vilde komme som Frugt af November-Forfatningen og de nærmest derefter følgende Skridt. Se Hist. Tidsskrift 5. R. IV S. 336—38. — ⁵³ THORSØF, I. c. S. 685—86, 704 og 780. NFERGAARD, Under Junigrundloven, II. S. 481—82. — ⁵⁴ »Dagbladet» 4 og 6. April 1861. — ⁵⁵ Holsteins Udtrædelse var allerede i Juni 1848 antydet af Grev Knuth og blev 1850 kraftig tilraadet af Høststatsmanden L. N. Scheele, ligesom af P. Hjort og Chr. Lütken. I Foraaret 1861 foreslog den svensk norske Regering Holsteins Neutralisering. Se THORSØF, I. c. II. S. 795. — ⁵⁶ »Fædrelandet» 30. Decbr. 1862 og J. P. Grønes Ugeblad »Kronen», Jannar 1863, S. 455. — ⁵⁷ NFERGAARD, I. c. II. S. 541—44. — ⁵⁸ THORSØF, I. c. II. S. 831—32. — ⁵⁹ NFERGAARD, I. c. II. S. 542. — ⁶⁰ Th. v. BERNHARDT Aus den letzten Tagen des Deutschen Bundes, S. 121, jfr. S. 125. Efter et andet Brev fra Geffcken af 18. Februar havde to Deputationer, den ene fra Kiels Universitet, den anden fra ansatte Grundejere i Slesvig, overfor Bismarck udtalt, at en Personalunion var lige uantagelig for Danmark og for Hertugdømmerne, og at det vilde blive nødvendigt at afstaa den nordlige Halvdel af Slesvig til Danmark. Smstds. S. 7. — ⁶¹ Museum 1896 II. S. 114. — ⁶² J. HANSEN, Femten Aar i Udlandet S. 39. Jvfr. SVÆL: Die Begründung des Deutschen Reiches, III. S. 303. — ⁶³ Al Dr. C. ROSENBERG paa Mødet af Studenter 8. Maj 1883. — ⁶⁴ »Fædrelandet» 9. Septbr. 1865. — ⁶⁵ Rigsraadets Folkething, 2. overordentl. Samling, Sp. 68—69. — ⁶⁶ Reden, 1862—67 (Berlin 1870), S. 209; gjentagen i den nordtyske Rigsdag 18. Marts 1867, smstds. S. 282. Jvfr. Reden 1867—69, S. 16 [se ogsaa Haandbogens 10. Afsnit]. Overfor J. Hansen udtalte Bismarck allerede 13. Oktbr. 1864, at han »ikke vilde betragte det som nogen stor Ulykke, hvis Nordslesvig ved given Lejlighed tilbagegaves Danmark». Se J. HANSEN: Femten Aar i Udlandet S. 40.

FEMTE AFSNIT

INDHOLD

FREDSLUTNINGEN I WIEN 1864. — DELTAGERNE I LONDON-KONFERENCEN. — UNDERHANDLERNE VED FREDSLUTNINGEN I WIEN. — FREDSPRÆLIMINÆRERNE AF 1. AUG. 1864. — FREDEN I WIEN 30. OKTOBER 1864. —

FREDSLUTNINGEN I WIEN 1864

ENDNU før Krigen udbrød i Februar 1864 imellem Danmark og de to tyske Stormagter, havde den engelske Regering 13. Januar fremsat Forslag om en Kouference til at drøfte Stridsspørgsmaalene. Den gentog 23. Februar Forslaget, men først 18. Marts tog den danske Regering imod Indbydelsen, og der hengik endnu nogle Dage, inden denne rettedes ogsaa til den tyske Forbundsdag saavel som til Preussens og Østerrigs Regeringer. Oprindelig var Sammenkomsten bestemt til 12. April; men først 20. April kom Konferencen formelt sammen, dog uden de tyske Magters Sendemænd, og det første egentlige Møde holdtes 25. April, altsaa Ugedagen efter Dybbølstillingens Fald. Konferencen varede nøjagtig 2 Maaneder og sluttede 25. Juni, uden at den havde kunnet enes om en Løsning. En Vaabenhvile sluttedes fra 12. Maj at regne, og den udlob ligeledes 25. Juni. Efter at de preussiske Tropper 29. Juni havde indtaget Als og derefter udbredt sig over hele det nordlige Jylland, søgte Danmark 12. Juli en ny Vaabenhvile, og en saadan sluttedes 18. Juli i Christiansfeld mellem den danske Oberst Kauffmann og den preussiske Oberst-lojtnant Stiehle. Derefter sendtes Minister Quaade og Oberst Kauffmann 22. Juli til Wien for at aabne Fredsunderhandlinger. Disse begyndte 25. Juli og førtes fra preussisk Side af v. Bismarck og K. Werther, fra østerrigsk af Grev Rechberg og Brenner v. Felsach. 1. August fastsattes Fredspræliminærerne, og 2. August begyndte den endelige Vaabenstilstand.

Under de følgende Underhandlinger afløstes Bismarck 8. Oktbr. af v. Balan, der allerede havde deltaget i London-Konferencen. 28. August sendtes den tidligere danske Finansminister E. Fenger til Wien for at vejlede med Hensyn til den finansielle Opgørelse mellem Kongeriget og Hertugdømmerne, medens C. Scheel Plessen siden 15. August havde været tilkaldt som Tillidsmand for Hertugdømmernes Vedkommende. Han beregnede disses Part i den fælles Statsgæld til omtr. 23. Mill. Rdlr., medens der fra dansk Side gjordes Paa-

DET DANSKE MONARKI FOR FREDEN I WIEN 30. OKTOBER 1864.

stand paa, at de skulde overtage 41—42 Mill. Der fastsattes tilsidst 29. Mill. (Fredstraktatens Art. VIII). Efter særlige Forhandlinger mellem Kauffmann, Stiehle og den østerrigske Oberst Schönfeld fastsattes 10. Oktbr. den nye Grænselinje (Fredstraktatens Art. VI), som senere nærmere betegnedes i en Protokol af 22. April 1865, optagen i Haderslev af den danske Major F. C. G. v. Schöller, den preussiske Major A. v. Stedingk og den østerrigske Oberstløjtnant v. Poppenheim [se Haandbogens 6. Afsnit]. Endvidere nedsattes senere i Henhold til Fredstraktatens Art. XIV, XV og XVI en international Finanskommission, der sammensattes af E. Fenger, den danske Departementschef J. Th. Schovelin, den østerrigske Ministerialraad Ed. Lienbacher og den preussiske Geheime-Overfinansraad J. G. R. Meincke. Den optog 17. April 1867 i Kjøbenhavn en Slutningsprotokol, hvorved ordnedes Udleveringen af særlige Fonds, Fordelingen af Pensionsbyrden (ved Udredelsen fra Hertugdømmeme af en fast Sum paa 3,740,000 Rdl. med Renter, i Aarene 1866—69) og af Apanagerne (med 37 pCt. for Hertugdømmerne).

30. Oktbr. undertegnedes Freden i Wien. Dens Vilkaar godkendtes 9. Novbr. af det danske Rigsraads Folkething (med 75 St. imod 21) og 11. Novbr. af sammes Landsting (med 55 St. imod 4). 12. Novbr. ratificeredes Freden i Wien, og 16. Novbr. kundgjordes den af den danske Regering.

EMIL ELBERLING.

DELTAGERNE I LONDON-KONFERENCEN

FOR ENGLAND: Jarl JOHN RUSSELL, f. 1792, d. 1878. 1846—52 og paany 1865—66 var han Førsteminister, 1859—65 Udenrigsminister og som saadan Konferencens Formand. — Jarl CLARENDON, f. 1800, d. 1870, var 1853—58 Udenrigsminister og havde som saadan Sæde paa Pariser-Kongressen 1856; paany Udenrigsminister 1865—66 og 1868—70.

FOR PREUSSEN: Grev ALBRECHT BERNSTORFF, f. 1808, d. 1873, 1848—51 Sendemand i Wien og 1854—61, samt paany 1862—73 i London, medens han i Mellemtiden 1861—62 var Udenrigsminister — og HERMAN LUOVIG v. BALAN, f. 1812, d. 1874, 1859—63 Sendemand i Kjøbenhavn, siden 1864 i Bryssel.

FOR ØSTERRIG: Grev RUODOLF APPONYI, f. 1812, d. 1876, 1849—1854 Sendemand i Torino, 1856—71 i London og derefter i Paris indtil 1876, — og MAXIMILIAN v. BIEGELEBEN, f. 1812, d. 1878, oprindelig storhertugelig hessisk Diplomat i Wien, 1848—49 Understatssekretær i det tyske Udenrigsministerium og siden Decbr. 1850 Afdelingschef i det østerrigske Udenrigsministerium, særlig for de tyske Anliggender.

FOR DET TYSKE FORBUND: Friherre FERDINAND v. BEUST, f. 1809, d. 1886, blev 1849 Udenrigsminister i Kongeriget Sachsen og 1866—71 i Østerrig-Ungarn, derefter Sendemand i London og 1878—82 i Paris.

FOR FRANKRIG: Fyrst LA TOUCHE d'AUVERGNE, f. 1823, d. 1871, 1863—69 Sendemand i London, derefter i nogle Maaneder Udenrigsminister og 1870 Sendemand i Wien.

FOR RUSLAND: Baron BRUNNOW, f. 1797, d. 1875, der var Sendemand i London 1840—54 og paany 1858—74, og som havde deltaget 1852 i London-Konferencen og 1856 i Pariser Kongressen.

FOR SVERIGE-NORGE: Grev CARL WACHTMEISTER, f. 1823, d. 1871, var 1859—61 Sendemand i Kjøbenhavn, hvilket han paany blev 1866—68; derefter var han Udenrigsminister indtil sin Død.

FOR DANMARK: GEORG JOACHIM QUADE, f. 30. Avg. 1813, d. 7. April 1889. Han blev allerede 1838 Kancellist og 1856 Departementschef i Udenrigsministeriet, i April 1860 Sendemand i Neapel og Oktbr. s. A. forflyttet til Berlin; 8. Januar 1864 blev han Udenrigsminister og 11. Juli s. A. Minister uden Portefeuille, var Avg.—Oktbr. Underhandler ved Fredsslutningen i Wien, og Maj 1865—Maj 1884 paany Sendemand i Berlin.

TORBEN BILLE f. 25. Decbr. 1819, d. 13. Maj 1883. Han gjorde 1845—48 Tjeneste under sin Fader, der var Ministerresident i Washington, og var 1849 Sekretær ved Fredsunderhandlingerne i Berlin; 1852—57 var han igen i Washington som *Chargé d'affaires* (sluttede Traktaten om Sundtoldens Afløsning), derefter Sendemand i Haag og Januar 1860—Novbr. 1864 i London, hvor han 1863 afsluttede Aigtepagten for Prinsesse Alexandra og Traktaten om Kong Georgs Ophøjelse til Hellenernes Konge.

AXOFEAS FREDERIK KRIEGER, f. 4. Oktbr. 1817, d. 27. Septbr. 1893. 1844—54 var han Professor ved Københavns Universitet og derefter Departementschef i det slesvigske Ministerium, indtil han Oktbr. 1856—Decbr. 1859 blev Minister, dels Indenrigs- dels Finansminister. Han var Assessor i Højesteret fra 1860, indtil han Maj 1870 blev Justits- og Juli 1872—Juni 1874 Finansminister. Han havde 1849 været Ordfører for Grundlovs-Udvalget og 1863 for Udvalget om November-Forfatningen, og han blev 1866 Formand for den store Forsvarskommission; 1863—90 var han Landstingsmand.

E. E.

UNDERHANDLERNE VED FREDSLUTNINGEN I WIEN

FOR PREUSSEN: OTTO V. BISMARCK, f. 1815, d. 1898, siden 1862 Første- og Udenrigsminister, blev 1871—90 tysk Rigskansler, samt Fyrste 1871.

Friherre KARL V. WERTHER, f. 1809, d. 1894, Sendemand i Kjøbenhavn 1850—54 og i Wien siden 1859; han forblev her indtil 1869, dog med Afbrydelse under Krigen 1866, var Sendemand i Paris 1869—70 og tilsidst i Konstantinopel 1874—77.

H. L. VON BALAN, se ovenfor.

FOR ØSTERRIG: Grev BERNHARD RECHBERG, f. 1806, d. 1899, 1855—59 Sendemand ved den tyske Forbundsdag og Formand for denne, og derefter Udenrigsminister indtil Oktbr. 1864; afgik som Minister *faa Dage* før Fredsslutningen.

Friherre ADOLF BRENNER V. FELSACH, Sendemand i Kjøbenhavn fra Oktbr. 1860 indtil Krigen 1864.

FOR DANMARK: G. J. QUADE, se ovenfor.

HEINRICH AUGUST THEODOR V. KAUFFMANN, f. 13. April 1819. 1849—50 Souschef ved Hærens Overkommando, 1855—60 Amtmand i Kiel og derefter militær befuldmægtiget ved Forbundsdagen i Frankfurt indtil Decbr. 1863; under Krigen 1864 var han først General de Mezas Stabschef, senere førte han en Brigade ved Als' Forsvar og tilsidst paa Fyn; blev 1865—67 Generaladjutant.

CARL EMIL FENGER, f. 9. Febr. 1814, d. 21. Septbr. 1884. Efter at have været medicinsk Professor 1843—59 blev han Finansminister indtil Decbr. 1863; under Krigen 1864 var han Direktør for Finansministeriet; han blev 1865—69 Ordfører for Folkethingets Finansudvalg, ligesom han havde været 1850—52 og i Rigsraadet 1856—58; endelig Borgermester i Kjøbenhavn 1875—83.

CARL THEODOR V. SCHEEL PLESSÉN, se Haandbogens 13. Afsnit.

De to tyske Officerer, der sammen med Kauffmann medvirkede ved den nye Grænselinjes Afstikning, var:

GUSTAV v. STIEHLE, f. 1823, havde 1864 deltaget i Krigen som Oberstløjtnant i den preussiske Generalstab og var derefter militær Attaché under London-Konferencen, samt sluttede Aftalen om Vaabenhvilen 18. Juli; han ledede 1866 de militære Forhandlinger efter Pragfreden og sluttede 1870 som Chef for Prins Friedrich Carls Generalstab Aftalen om Metz's Overgivelse; blev endelig 1886—88 Chef for Ingeniørkorpset.

ASTON v. SCHÖNFELD, f. 1827. Under Krigen 1864 fulgte han som østerrigsk Oberstløjtnant med det preussiske Hovedkvarter; han var 1874 sin Regerings Repræsentant ved Konferencen i Bryssel om Folkeretten i Krig, 1876—81 Chef for Generalstaben og senere for forskellige Hærkorpser, 1893 Generalinspektør for Hæren; siden 1870 Friherre og 1886 Felttøjmester.

E. E.

FREDSPRÆLIMINÆRERNE AF 1. AUG. 1864

ARTIKEL I svarer ordlydende til den nedenfor aftrykte Fredstractats Art. III.

ARTIKEL II svarer i alt væsenligt til Fredstractatens Art. IV.

Dog er der en formel Ændring, idet der i Lin. 7 i Ordene »Distriktet Ribes sydlige Grænselinje« er indskudt »paa Landkortet angivne«, og i Slutningen er tilføjet følgende to Sætninger: »Oen Afsid danner kun i Forhold til sin territoriale Udstrækning en Deel af denne Compensation. Enkelthederne ved Grænselinjens Afstikning skulle ordnes ved den endelige Fredstractat«. (Jvf. dennes Art. V.).

ARTIKEL III. Den Gjæld, der er contraheret enten for Kongeriget Danmarks eller for et af Hertugdømmerne Slesvig, Holstein og Lauenburg's særlige Regning, vedbliver at falde hvert især af disse Lande til Last.

Den Gjæld, der er contraheret for det danske Monarchis Regning, skal deles mellem Kongeriget paa den ene Side og de afstaaede Hertugdømmer paa den anden Side i Forhold til begge Deles respective Folketal.

Undtagne fra denne Deling ere:

a) det af den danske Regjering i December 1863 i England contraherede Laan, der vedbliver at falde Kongeriget Danmark til Last;

b) de allierede Magters havde Krigsomkostninger, hvis Godtgjørelse overtages af Hertugdømmerne. (Jfr. Fredstractat. Art. VIII og XII).

ARTIKEL IV. De høie contraherende Parter forpligte sig til at slutte en Vaabenstilstand paa Grundlag af den militære Besiddelsesstand fra 2den August at regne. Vaabenstilstandens Vilkaar ere specificerede i den vedlagte Protokol.

ARTIKEL V. Saasnart disse Præliminærer*) ere undertegnede, ville de høie contraherende Parter træde sammen i Wien for at underhandle om en endelig Fredstractat.

FREDEN I WIEN, 30. OKTOBER 1864

FREDSTRACTAT

I DEN ALLERHELLESTE OG UDELELIGE TREENIGHEDS NAVN!

Hans Majestæt Kongen af Danmark, Hans Majestæt Keiseren af Østerrig og Hans Majestæt Kongen af Preussen have besluttet at forandre de den 1ste August sidstleden undertegnede Præliminærer til en endelig Fredstractat**).

*) Dansk Oversættelse i »Departementstidende« 1864, S. 701—2.

**) Trykt i Departementstidende 17. Novbr. 1864, S. 911—921. Den danske Tekst er ogsaa udkommet særskilt som *Allerhøieste Kundgjørelse* 16. Novbr. 1864.

Til den Ende have Deres Majestæter udnævnt til deres Befuldmægtigede:

Hans Majestæt Kongen af Danmark: Hr. GEORGE JOACHIM QU'AADE, Commandeur af Dannebrog og Dannebrogsmænd, Kammerherre og Minister uden Portefeuille o. s. v., og Hr. HENRIK AUGUST THEODOR KAUFFMANN, Commandeur af Dannebrog og Dannebrogsmænd o. s. v., Kammerherre og Oberst i Generalstaben o. s. v.

Hans Majestæt Keiseren af Østerrig: Hr. JOHANN BERNHARD Greve af RECHBERG-ROTHENLÖWEN, Ridder af den Gyldne Vlies, n. s. v., Kammerherre og virkelig Geheimeraad, o. s. v., og Hr. ADOLPH MARIA Baron af BRENNER-FELSACH, Commandeur af den Keiserlige Leopolds Orden og af Dannebrog o. s. v., virkelig Kammerherre, overordentlig Gesandt og befuldmægtiget Minister o. s. v.

Hans Majestæt Kongen af Preussen: Hr. CARL Baron af WERTHER, Ridder af den røde Ørns Orden af første Classe, Storkors af Dannebrog o. s. v., Kammerherre og virkelig Geheimeraad, overordentlig Gesandt og befuldmægtiget Minister ved det Østerrigske Hof, og Hr. HERMANN LUDVIG V. BALAN, Ridder af den røde Ørns Orden af anden Classe, Commandeur af den Hohenzollerske Huusorden og af Dannebrog o. s. v., virkelig Geheimeraad, Medlem af Statsraadet, overordentlig Gesandt og befuldmægtiget Minister o. s. v.

hvilke ere sammentraadte i Conference i Wien og, efterat have udveslet deres Fuldmægter, som befandtes i god og rigtig Form, ere komne overeens om følgende Artikler:

ARTIKEL I. Der skal for Fremtiden bestandig være Fred og Venskab imellem Hans Majestæt Kongen af Danmark og Deres Majestæter Keiseren af Østerrig og Kongen af Preussen, saa og imellem Deres respective Arvinger og Efterfølgere, Deres Stater og Undersaatter.

ARTIKEL II. Alle Tractater og Overenskomster, der før Krigen ere afsluttede imellem de hoié contraherende Parter, sættes paany i Kraft, forsaavidt de ikke ere ophævede eller forandrede ved nærværende Tractats Indhold.

ARTIKEL III. Hans Majestæt Kongen af Danmark renoncerer paa alle Sine Rettigheder til Hertugdømmerne Slesvig, Holsteen og Lauenborg, til Fordel for Deres Majestæter Keiseren af Østerrig og Kongen af Preussen, idet Allerhøiøstamme forpligter Sig til at anerkjende de Dispositioner, som de nævnte Majestæter ville træffe med Hensyn til disse Hertugdømmer.

ARTIKEL IV. Afstaaelsen af Hertugdømmet Slesvig omfatter alle de til dette Hertugdømme hørende Øer, ligesaa vel som det paa Fastlandet beliggende Territorium.

For at simplificere Grændsereguleringen og for at gjøre Ende paa de Ulemper, der opstaae af de jydskes Territoriers Beliggenhed som Enclaver i det slesvigske Territorium, afstaaer Hans Majestæt Kongen af Danmark til Deres Majestæter Keiseren af Østerrig og Kongen af Preussen de jydskes Besiddelser, der ligge Syd for Districtet Ribes sydlige Grændselinie, saasom det jydskes Territorium Mogeltønder, Øen Amrom, de jydskes Dele af Øerne Føhr, Sild og Romø o. s. v.

Derimod samtykke Deres Majestæter Keiseren af Østerrig og Kongen af Preussen i, at en tilsvarende Deel af Slesvig, indbefattende foruden Øen Årø Territorier, der tjene til at frembringe fornævnte Districts Ribes Sammenhæng med det øvrige Jylland og til at corrigere Grændselinien imellem Jylland og Slesvig henimod Kolding, bliver adskilt fra Hertugdømmet Slesvig og incorporeret i Kongeriget Danmark.

ARTIKEL V. Den nye Grændselinie imellem Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Slesvig skal udgaae fra Midten af Udlobet af Fjorden Heilsminde ved Lillebelt, og, efterat have gjennemskaaet denne Fjord, følge den nuværende Sydgrændse af Sognene Heils, Veistrup og Taps, denne sidste indtil det Vandløb, som findes Syd

for Geilbjerg og Brørnøre, den skal dernæst følge dette Vandløb fra dets Udlob i Fovs-Aa, langs med Sydgrænsen af Sognene Odis og Vamdrup *) og Vestgrænsen af dette sidste indtil Konge-Aaen nord for Holte. Fra dette Punkt skal Kongeaens Flodleie danne Grænsen indtil Østgrænsen af Hjortlund Sogn. Fra dette Punkt skal Linien følge den samme Grænse og dens Fortsættelse indtil det i Nord fremspringende Hjørne af Landsbyen Obekjær, og derpaa Østgrænsen af denne Landsby indtil Gjels-Aa. Derfra skulle Østgrænsen af Seem Sogn og Sydgrænsen af Sognene Seem, Ribe og Vester-Vedsted danne den nye Grænselinie, som i Nordøen skal gaae i lige Afstand imellem Øerne Manø og Romø.

Som Følge af denne nye Grænsbestemmelse erklæres fra begge Sider for op-hævede alle blandede Adkomster og Rettigheder, saavel i verdslig som i geistlig Henseende, der hidtil have fundet Sted i Enclaverne, paa Øerne og i de blandede Sogne. Følgelig skal den nye Landshøiheid, i hvert af de ved den nye Grænselinie adskilte Territorier, i denne Henseende indtræde i det fulde Omfang af sine Rettigheder.

ARTIKEL VI. En international Commission, sammensat af Repræsentanter for de høie contraherende Parter, skal umiddelbart efter Udvekslingen af Ratificationerne af nærværende Tractat, skride til i Marken at afstikke den nye Grænselinie overensstemmende med den foregaaende Artikels Bestemmelser.

Denne Commission vil ogsaa have at fordele Anlægsomkostningerne ved den nye Chaussee fra Ribe til Tønder imellem Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Slesvig i Forhold til den Landstrækning, som den gennemløber paa hver Side.

Endelig skal den samme Commission forestaae Fordelingen af de faste Eiendomme og Capitaler, der hidtil i Fællesskab have tilhørt Districter eller Communer, som ere blevne adskilte ved den nye Grænselinie.

ARTIKEL VII. Bestemmelserne i Artiklerne XX, XXI og XXII af den imellem Østerrig og Rusland den 3die Mai 1815 afsluttede Tractat**), der udgjør en integrerende Del af Wienercongressens Hovedact, hvilke Bestemmelser angaae de blandede Eiendomme, de Rettigheder, som de kunne udøve, og Naboforholdene i de af Grænderne overskaarne Eiendomme, skulle anvendes paa de Eiendomme og de Eiendomme, som i Slesvig og i Jylland maatte befinde sig i de ved ovennævnte Bestemmelser af Wienercongress-Acterne forudsatte Tilfælde.

ARTIKEL VIII. For at opnaae en billig Fordeling af det Danske Monarkies Statsgjæld i Forhold til Kongerigets og Hertugdømmernes respective Folketal og for der-

*) Den franske og danske Tekst har her fejlagtig Stedsnavnet *Vandrup* for Vamdrup.

U. A.

**) ART. XX. De Eiendomme, hvis Besiddelser overskjæres af Grænsen, skulle i Henseende til disse Besiddelser behandles efter de liberaleste Grundsætninger.

Disse blandede Eiendomme, deres Tjenestefolk og Beboerne skulle have Ret til at passere frem og tilbage med deres Avlsredskaber, deres Qvæg, deres Værktøier osv. osv. fra den ene Deel af den saaledes ved Grænsen overskaarne Eiendom til den anden, uden Hensyn til den forskjellige Landshøiheid, ligeledes til fra et Sted til et andet at befordre deres Høst, alle Jordens Producter, deres Qvæg og alle Producter af deres Fabrication, uden at behøve Pas, uden Forhindring, uden noget Paalæg og uden at erlægge nogensomhelst Afgift.

Denne Begunstigelse er dog indskrænket til Natur- eller Industriproducter i det saaledes ved Grænselinien overskaarne Territorium. Ligeledes udstrækker den sig kun til de Grundeieendomme, der tilhøre den samme Eier indenfor den bestemte Afstand af en Mil (1½ paa en Grad) paa hver Side, og som maatte være blevne overskaarne af Grænselinien.

ART. XXI. Begge Magters Undersaatter, navnlig Qvægdrivere og Hyrder, skulle vedblive at nyde de Rettigheder, Friheder og Privilegier, som de hidtil have nydt.

Der skal heller ikke lægges nogen Hindring i Veien for det daglige Grændsensamqvem imellem Naboerne, paa Tydsk: Gränz-Verkehr.

ART. XXII. Hjemstedets Værnething skal ogsaa være det afgjørende i private Sagsmaal, der opstaae angaaende disse Landstrækninger. Men det er det faste Eiendoms Værnething, hvori den omvistede Eiendom er beliggende, der skal lade Dommen exequere. Denne Bestemmelse skal gjælde i sex Aar, hvorefter de [to] høie Hoffer forbeholde sig, om fornødent gjøres, at kunne overeens om en anden Regel.

hos at afhjælpe de uoverstigelige Vanskeligheder, som en detailleret Opgjørelse af de gjensidige Rettigheder og Fordringer ville frembyde, have de høie contraherende Parter fastsat den Andeel af det Danske Monarkies Statsgjæld, der skal falde Hertugdømmerne til Last, til en rund Sum af ni og tyve Millioner Rigsdaler (Dansk Rigsmønt).

ARTIKEL IX. Den Deel af det Danske Monarkies Statsgjæld, der ifølge den foregaaende Artikel skal falde Hertugdømmerne til Last, vil som en ovennævnte tre Hertugdømmer paahvilende Gjæld til Kongeriget Danmark under Deres Majestæter Keiseren af Østerrigs og Kongen af Preussens Garanti være at afgjøre i Løbet af eet Aar eller om muligt tidligere, fra Hertugdømmernes endelige Organisation at regne.

Afgjørelsen af denne Gjæld kan efter Hertugdømmernes Valg helt eller tildeels skee paa een af følgende Maader:

1°. Contant Betaling (75 Preussiske Dalere — 100 Daler Dansk Rigsmønt);

2°. Afgivelse til den Danske Statskasse af uopsigelige Fire-Procents Obligationer hørende til det Danske Monarkies indenlandske Gjæld;

3°. Afgivelse til den danske Statskasse af nye Statsobligationer, som Hertugdømmerne udstede, og hvis Værdi vil være at angive i Preussiske Dalere (à 30 pr. Pund) eller i Hamborger Bancomark. Disse Obligationer ville være at liqvidere ved en halv-aarlig Annuitet af 3 pCt. af Gjældens oprindelige Beløb, saaledes at 2 pCt. udgjøre den til hver Termin forfaldne Rente af Gjælden, medens Resten erlægges til Amnrtisation af Gjælden.

Betalingen af ovennævnte halvaarlige Annuitet af 3 pCt. skeer saavel ved Hertugdømmernes offentlige Kasser som ved Banquierhuse i Berlin og Hamborg.

De under 2 og 3 omhandlede Obligationer ville blive modtagne i den Danske Statskasse til deres Nominalbeløb.

ARTIKEL X. Indtil Hertugdømmerne endeligen have overtaget den Sum, som de i Overeensstemmelse med nærværende Tractats Artikel VIII ville have, at erlægge istedfor deres Qvotadeel af det Danske Monarkies fælles Gjæld, skulle de hvert Halvaar betale 2 pCt. af bemeldte Sum, det er 580,000 Daler (Dansk Rigsmønt). Denne Betaling skal finde Sted saaledes, at de Renter og Afdrag paa den Danske Statsgjæld, som hidtil have været anviste ved Hertugdømmernes offentlige Kasser, ogsaa fremdeles ville blive erlagte af de samme Kasser. Disse Udbetalinger skulle liqvideres hvert Halvaar, og for det Tilfælde, at de ikke andrage det nævnte Beløb, skulle Hertugdømmerne erlægge Resten til den Danske Statskasse i contante Penge; i det omvendte Tilfælde vil Overskuddet paa samme Maade være at tilbagebetale Hertugdømmerne contant.

Liquidationen skal finde Sted mellem Danmark og de Autoriteter, som have den høieste Bestyrelse af Hertugdømmerne, paa den i nærværende Artikel fastsatte Maade eller hvert Fjerdingaar, saafremt man paa begge Sider maatte ansee dette nødvendigt. Den første Liquidation skal specielt angaae alle de Renter og Afdrag paa det Danske Monarkies fælles Gjæld, som ere blevne erlagte efter den 23de December 1863.

ARTIKEL XI. De saakaldte Holsteen-Plønske Equivalentsummer, Resten af Vederlagssummen for de forhenværende Hertugelige Augustenborgske Godser, derunder indbefattet den paa dem hvilende Prioritetsgjæld, samt de slesvigske og holsteenske Domanial-Obligationer skulle udelukkende falde Hertugdømmerne til Last.

ARTIKEL XII. Den Østerrigske og den Preussiske Regjering ville lade sig Krigs-omkostningerne erstatte af Hertugdømmerne.

ARTIKEL XIII. Hans Majestæt Kongen af Danmark forpligter Sig til at udlevere umiddelbart efter Udvekslingen af nærværende Tractats Ratificationer alle de under Krigen opbragte Østerrigske, Preussiske og Tydske Handelsskibe tilligemed deres Ladninger saavelsom de Østerrigske, Preussiske og Tydske Undersaatter tilhørende Ladninger, som maatte være tagne paa neutrale Skibe, endelig alle de Skibe, som Danmark af militaire Hensyn har taget i de afstaaede Hertugdømmer.

De ovennævnte Gjenstande ville blive tilbagegivne i den Stand, i hvilken de befandt sig bona fide paa den Tid, Udleveringen gaaer for sig.

Dersom de Gjenstande, der skulle tilbagegives, ikke længere ere tilstede, vil deres Værdi være at erstatte, og dersom de efter Bemægtigelsen have lidt en betydelig Værdiforringelse, skal en tilsvarende Erstatning ydes deres Eiere. Endvidere anerkjendes Forpligtelsen til at godtgjøre Skibenes Befragtere og Mandskab saavel som Ladningscierne alle de directe Udgifter og Tab, som bevislig ere blevne foranledigede ved Skibenes Opbringelse, saasom Havneafgifter (droits de port ou de rade (Liegegelder)), Retsomkostninger og Udgifter paadragne ved Skibs og Mandskabs Underhold og Hjemsendelse.

Hvad de Skibe angaaer, som ikke kunne tilbagegives in natura, skal Erstatningen fastsættes efter den Værdi, som disse Skibe havde paa den Tid, de bleve opbrugte. Med Hensyn til de Ladninger, som ere havareerede eller ikke længere ere tilstede, skal Godtgjørelsen fastsættes efter den Værdi, som de vilde have havt paa Bestemmelsesstedet til den Tid, Skibet efter en Sandsynligheds-Beregning vilde være ankommen dertil.

Deres Majestæter Keiseren af Østerrig og Kongen af Preussen ville paa samme Maade tilbagegive de Handelsskibe, som ere blevne tagne af deres Tropper eller Krigsskibe, saavel som Ladningerne, forsaavidt som disse vare Privates Eiendom.

Dersom Tilbagegivelsen ikke kan finde Sted in natura, vil Erstatningen være at fastsætte efter de ovenangivne Grundsætninger.

Bemeldte Majestæter forpligte Sig tillige til i Beregningen at medtage Beløbet af de Krigscontributioner, som deres Tropper i rede Penge have oppebaaret i Jylland. Dette Beløb skal fradrages den Erstatning, som Danmark vil have at udrede i Overensstemmelse med de i nærværende Artikel fastsatte Grundsætninger.

Deres Majestæter Kongen af Danmark, Keiseren af Østerrig og Kongen af Preussen ville udnævne en særskilt Commission, som vil have at bestemme Størrelsen af den gjensidige Skadeserstatning, og som skal træde sammen i Kjøbenhavn senest 6 Uger efter Udvexlingen af nærværende Tractats Ratificationer.

Denne Commission skal søge at fuldføre sit Hverv i Løbet af tre Maaneder. Dersom den efter Udløbet af dette Tidsrum ikke har kunnet komme overens om alle de Reclamationer, som ere blevne den forelagte, ville de, som endnu ikke ere blevne afgjorte, være at undergive en Voldgiftskjendelse. I dette Øiemed ville Deres Majestæter Kongen af Danmark, Keiseren af Østerrig og Kongen af Preussen træffe Overenskomst angaaende Valget af en Voldgiftsmand.

Erstatningen vil være at udrede senest 4 Uger, efterat den er bleven endelig fastsat.

ARTIKEL XIV. Den danske Regjering vedbliver at være forpligtet til at tilbagebetale alle de Summer, som af Hertugdømmernes Undersaatter, Communer, offentlige Stiftelser og Corporationer ere blevne indbetalte i de offentlige Danske Kasser som Cautioner, Deposita eller Consignationer.

Desforuden skulle afgives til Hertugdømmerne:

1. Fonden til Amortisation af de holsteenske Kasseanvisninger (Kassenscheine);
2. Fængselsbygnings-Fonden;
3. Brandforsikrings-Fondene;
4. Deposito-Kassen;
5. De Kapitaler, som hidrøre fra Legater, tillagte Communer eller offentlige Institutioner i Hertugdømmerne;
6. Kassebeholdninger (Kassenbehalte) hidrørende fra Hertugdømmernes særlige Indtægter, og som bona fide befandtes i de offentlige Kasser paa den Tid, Forbunds-executionen og Besættelsen af disse Landsdele foregik.

Det vil blive overdraget en international Commission at liquidere Beløbet af oven-

nævnte Summer efter Fradrag af de med Hertugdømmernes særlige Bestyrelse forbundne Udgifter.

Samlingen af Oldsager i Flensborg, som knyttede sig til Slesvigs Historie, men som for en stor Deel er bleven adspaltet ved de seneste Begivenheder, vil ved den Danske Regjerings Medvirkning være at gjenoprette.

Ligeledes skal den nye Regjering nøiagtigen tilbagebetale vedkommende Danske Undersaatter, Communer, offentlige Stiftelser og Corporationer de Summer, som ere blevene indbetalte i Hertugdømmernes offentlige Kasser som Cautioner, Deposita eller Consignationer.

ARTIKEL XV. De Pensioner, som ere opførte enten paa Kongerigets eller paa Hertugdømmernes særlige Budgetter, skulle vedblive at betales af de respective Lande. De Pensionerede kunne frit vælge deres Bopæl enten i Kongeriget eller i Hertugdømmene.

Alle andre Pensioner, saavel civile som militaire (derunder indbefattet Pensioner til Embedsmænd ved Hans Majestæt høisalig Kong Frederik den 7des Civilliste, hos Hans Kongelige Høihed høisalig Prinds Ferdinand og hos Hendes Kongelige Høihed høisalig Landgrevinde Charlotte af Hessen, født Prindsesse af Danmark, som og de Pensioner, som hidtil have været betalte af Naades-Sekretariatet) fordeles mellem Kongeriget og Hertugdømmene i Forhold til det respective Folketal.

I den Anledning er man kommen overeens om at lade affatte en Liste over alle disse Pensioner, at capitalisere deres Værdi som aarlig Livrente og at opfordre alle de Pensionerede til at erklære, om de fremtidig ønske at oppebære deres Pensioner i Kongeriget eller i Hertugdømmene.

Forsaavidt som Følge af dette Valg Forholdet mellem de to Qvotadele, det vil sige mellem den Deel, som falder paa Hertugdømmene, og den Deel, som vedbliver at paahvile Kongeriget, ikke maatte være overensstemmende med Principet om Fordeling efter det respective Folketal, betales Forskjellen af det Land, som den herefter paahviler.

De Pensioner, som ere anviste paa den almindelige Enkekasse og paa de militaire Underclassers Pensionsfond, skulle vedblive som hidtil at betales, forsaavidt de nævnte Fonds strække til. Med Hensyn til de Tilskud, som Staten maa betale til disse Fonds, overtage Hertugdømmene en Qvotadeel heraf i Forhold til det respective Folketal.

Det Udbytte i Livrente- og Forsørgelsesanstalten af 1842 i Kjøbenhavn, til hvilken Personer fødte i Hertugdømmene have erhvervet Ret, er dem udtrykkelig forbeholdt.

En international Commission, sammensat af Repræsentanter fra begge Sider, skal sammentræde i Kjøbenhavn umiddelbart efter Udvekslingen af Ratificationerne af denne Tractat for i det Enkelte at ordne Bestemmelserne i denne Artikel.

ARTIKEL XVI. Den Kongelig Danske Regjering overtager Udbetalingen af følgende Apanager:

Hendes Majestæt Enkedronning Caroline Amalie's,
Hendes Kongelige Høihed Arveprindsesse Caroline's,
Hendes Kongelige Høihed Hertuginde Wilhelmine Marie af Glücksborg's,
Hendes Høihed Hertuginde Caroline Charlotte Mariane af Mecklenborg-Strelitz's,
Hendes Høihed Enkehertuginde Louise Caroline af Glücksborg's,
Hans Høihed Prinds Frederik af Hessen's

Deres Durchlauchtigheder Prindsesserne Charlotte, Victoria og Amalie af Slesvig-Holsten-Sonderborg-Augustenburg's. —

Qvotadelen af denne Udbetaling, som i Forhold til Folkemængden falder Hertugdømmene til Last, godtgjøres den Danske Regjering af Hertugdømmernes Regjering.

Den i den foregaaende Artikel nævnte Commission vil ligeledes have at træffe de fornødne Forholdsregler til Udførelsen af nærværende Artikel.

ARTIKEL XVII. Den nye Regjering i Hertugdømmerne indtræder i de Rettigheder og de Forpligtelser, som følge af Contracter, der paa regelmæssig Maade ere indgaaede af den Kongelig Danske Administration med Hensyn til Anliggender af almeen Interesse, som særlig vedkomme de afstaaede Landsdele.

Man er bleven enig om, at alle de Forpligtelser, som følge af Contracter, som den Danske Regjering har indgaaet af Hensyn til Krigen og til Forbunds-Executionen, ikke ere indbefattede under den ovennævnte Bestemmelse.

Hertugdømmernes nye Regjering anerkjender enhver i Hertugdømmerne af physiske og juridiske Personer lovlig erhvervet Ret.

I Tilfælde af Tvist er det Domstolene, som have at afgjøre Sager af denne Art.

ARTIKEL XVIII. De i de afstaaede Landsdele fødte Personer, som gjøre Tjeneste i den Danske Armee eller Marine, have Ret til uopholdelig at blive fritagne for Militærtjeneste og til at vende tilbage til deres Hjem.

Man er bleven enig om, at de iblandt dem, som forblive i Hans Majestæt Kongen af Danmarks Tjeneste, ikke herfor maa blive forulempede paa Person eller Eiendom.

De samme Rettigheder og Garantier ere fra begge Sider tilstaaede de civile i Danmark eller Hertugdømmerne fødte Embedsmænd, som tilkjendegive den Hensigt at forlade de Poster, de beklæde enten i Danmarks eller i Hertugdømmernes Tjeneste, eller som foretrække at forblive i disse Poster.

ARTIKEL XIX. De Undersaatter, som ere hjemmehørende i de ved denne Tractat afstaaede Territorier, have fuld Frihed til i Løbet af 6 Aar, at regne fra den Dag, da Ratificationerne udvexles, og efter forudgaaende Anmeldelse til den paagjældende Øvrighed, toldfrit at udføre deres Løsøre og at begive sig med deres Familier til Hans Danske Majestæts Lande, i hvilket Tilfælde de bevare deres Egenskab som Danske Undersaatter. Det staaer dem frit for at bevare deres paa de afstaaede Territorier beliggende faste Eiendomme.

Den samme Ret er paa den anden Side tilstaaet Danske Undersaatter og Personer, som ere fødte paa de afstaaede Territorier, men bosatte i Hans Majestæt Kongen af Danmarks Stater.

De Personer, som benytte sig af disse Bestemmelser, maa ikke paa Grund af deres Valg forulempes fra nogen af Siderne med Hensyn til deres Person eller med Hensyn til deres i de respective Stater beliggende Eiendomme.

Den ovennævnte Frist af 6 Aar kommer ogsaa de enten i Kongeriget Danmark eller paa de afstaaede Territorier fødte Personer til Gode, som paa den Tid, da Udvekslingen af Ratificationerne af denne Tractat finder Sted, opholde sig udenfor Kongeriget Danmarks eller Hertugdømmernes Territorium. Deres Erklæring kan modtages af det nærmeste Danske Gesandtskab eller af en overordnet Øvrighed i en hvilken som helst Provinds i Kongeriget eller i Hertugdømmerne.

Alle de Personer, som have Indfødsret paa den Tid, da Udvekslingen af Ratificationerne af denne Tractat finder Sted, bevare den saavel i Kongeriget som i Hertugdømmeme.

ARTIKEL XX. De Eiendomsadkomster, administrative og civiljudicelle Documenter, som vedkomme de afstaaede Territorier, og som findes i Kongeriget Danmarks Arkiver, overleveres snarest muligt til Hertugdømmernes nye Regjerings Commissaire.

Ligeledes ville alle Dele af de københavnske Arkiver, som have tilhørt de afstaaede Hertugdømmer, og som ere blevene udtagne af deres Arkiver, være at aflevere til dem tilligemed de tilhørende Fortegnelser og Registre.

Den Danske Regjering og Hertugdømmernes nye Regjering forpligte sig gjensidig til, paa de overordnede administrative Øvrigheders Begjæring, at meddele hinanden alle de Documenter og Oplysninger, som have Hensyn til Anliggender, der angaa baade Danmark og Hertugdømmerne.

ARTIKEL XXI. Danmarks og de afstaaede Hertugdømmers Handel og Skibsfart nyde gjensidig i de to Lande de samme Rettigheder og Privilegier, som ere tilstaaede den mest begunstigede Nation, indtil særlige Tractater have ordnet dette Anliggende.

De Fritagelser og Begunstigelser med Hensyn til Transittold, som i Henhold til Tractaten af 14de Marts 1837 Artikel II ere tilstaaede de Varer, som befordres ad de Veie og Canaler, som forbinde eller maatte komme til at forbinde Nordsøen med Østersøen, finde ogsaa Anvendelse paa de Varer, som ad en hvilken som helst Forbindelsesvei føres igjennem Kongeriget eller Hertugdømmerne.

ARTIKEL XXII. Jyllands Rømning af de allierede Tropper skal finde Sted snarest muligt, senest i Løbet af 3 Uger efter Udvekslingen af nærværende Tractats Ratificationer.

De særlige Bestemmelser med Hensyn til denne Rømning ere fastsatte i en denne Tractat vedheftet Protokol*).

ARTIKEL XXIII. For af al Magt at bidrage til Gemytternes Beroligelse erklære og love de høie contraherende Parter, at Ingen, som er compromitteret ved de seneste Begivenheder, af hvilken Stand og Vilkaar han end er, skal blive forfulgt, foruroliget eller forulempet paa Person eller Eiendom paa Grund af sin Adfærd eller sine politiske Meninger.

ARTIKEL XXIV. Nærværende Tractat skal ratificeres og Ratificationerne skulle udveksles i Wien inden tre Ugers Forløb eller før, om skæe kan.

Til Bekræftelse herpaa have de respective Befuldmægtigede undertegnet den og forsynet den med deres Vaabensegl.

*Saaledes skeet i Wien den 30te Dag i October Maaned i Herrens Aar
atten hundrede og fire og tresindstyve.*

(L. S.) undert.: QUAADE. (L. S.) undert.: KAUFFMANN. (L. S.) undert.: RECHBERG.
(L. S.) undert.: BRENNER. (L. S.) undert.: WERTHER. (L. S.) undert.: BALAN.

*) Denne Protokols § 1 bestemmer: »Jyllands Rømning af de allierede Tropper skal finde Sted senest i et Tidsrum af tre Uger, saaledes at Amterne Hjørring, Thisted, Viborg, Aalborg og Randers skulle være rommede ved Udløbet af den første Uge, foruden de nævnte Amter ogsaa Aarhus, Skanderborg og Ringkjøbing ved Udløbet af den anden Uge, og det hele jydsk Territorium ved Udløbet af den tredje Uge«.

SJETTE AFSNIT

INDHOLD

H. V. CLAUSEN: DEN NYE GRÆNSE MELLEM
DANMARK OG SLESVIG. — GRÆNSEREGU-
LERINGS-KOMMISSIONENS PROTOKOL.

DEN NYE GRÆNSE MELLEM DANMARK OG SLESVIG

ARTIKEL IV i fredstraktaten af 30. oktbr. 1864 bestemte, at for at simplificere grænsen skulde de kongerigske enklaver syd for kongedømmet afstås af Danmark til Preussen, dog med undtagelse af territoriet omkring Ribe, der forblev ved Danmark og forbandtes med dette ved en strimmel tidligere slesvigsk territorium. Til gengæld for denne afståelse lagdes Ærø og sognene: Stenderup, Vejstrup, Dalby, Vonsild, Bjert, Hejls, Taps og Ødis samt den slesvigske del af Vamdrup sogn (= de otte sogne) til kongeriget Danmark.

Den ved fredstraktaten af 30. oktbr. 1864 således fastsatte grænse mellem kongeriget Danmark og hertugdømmet Slesvig findes angivet på hosstående kort.

Den tidligere — før 1864 — bestående grænse kan ikke som den nye udtrykkes på kortet ved en linje. Kongerigsk og slesvigsk territorium var nemlig tidligere syd for kongedømmet sammenblandet indenfor samme sogn, ja indenfor samme by.

Kortet viser nu med lyserød farve de bylav, der før 1864 udelukkende hørte ind under kongeriget. Den lyseblå farve viser de bylav, der udelukkende hørte ind under hertugdømmet. Af mellemfarverne angiver den rødlige de bylav, hvori flertallet af ejendommene var kongerigske — den blålige dem, hvori flertallet af ejendommene var slesvigske.

Kortet angiver desuden ved en punkteret linje grænsen for de dele af hertugdømmet Slesvig, der i gejstlig henseende hørte ind henholdsvis under Ribe bispedømme og bispedømmet for Als og Ærø, og hvis kirke- og skolesager styredes efter dansk ret. Hermed er altså betegnet den yderste grænse for kongerigsk indflydelse i Slesvig.

Vedrørende enkeltheder ved bestemmelsen af den nye grænse henvises til den nedenfor aftrykte protokol af 22. april 1865. De gensidig afståede territoriers areal og folkenængde findes omtalt i håndbogens 9. afsnit.

Til udarbejdelsen af kortet er benyttet T r a p s: Beskrivelse af hertugdømmet Slesvig.

H. V. CLAUSEN.

GRÆNSE-REGULERINGS-KOMMISSIONENS PROTOKOL

I Haandbogens 5. Afsnit er omtalt den Protokol, som optoges i Haderslev 22. April 1865 af en dansk, østerrigsk og prøjssisk overordnet Officer, efter at de i Marken havde afstukket den nye Grænsé i Henhold til Artikel VI i Fredstraktaten af 30. Oktbr. 1864 (se Pag. 211).

Denne Protokol findes aftrykt (paa Tysk) i *Danske Traktater* efter 1800, II Bind, 1863—1879, udgivet paa Udenrigsministeriets Foranstaltning, Kbhvn. 1885. Protokollen, hvoraf der nedenfor gives et Uddrag, omfatter 6 Artikler. Artikel I omhandler Grænse-Reguleringen og er delt i 13 Paragraffer; heraf gengives nedenfor §§ 1—10 og § 13, medens §§ 11 og 12, der fastsætter Bestemmelser for Vedligeholdelse af Vandløb og offentlige Broer ved Grænsen, er forbigaaede. Artikel II omhandler Fordelingen af Udgifter til den nye Ribe-Tønder Chaussée; Artikel III: Fordelingen af de faste Ejendomme og Kapitaler, som tilhører Distrikter og Sogne, der er bleven delte ved den nye Grænselinje; Artikel IV: Afløsningen af de Afgifter, som hviler paa Fæste, Arvefæste og anden Grundejendom; Artikel V: Maaden for den gensidige Udbetaling af de ved de foregaaende Bestemmelser opstaaede Penge-Mellemværender; og Artikel VI endelig Fordelingen af de særlige Omkostninger, der er opstaaede ved Grænsereguleringen. — I en dansk indenrigsministeriel Bekendtgørelse af 22. Juli 1865 (trykt i Departementstidende 1865, S. 535—58) findes et Resumé af Protokollens Artikel I, og heri lyder den Paragraf, som svarer til den omstaaende § 1, saaledes: »Grænsen mellem Kongeriget Danmarks og Hertugdømmet Slesvigs Søterritorium i Nordsøen er bestemt ved en Linie, dragen fra Midtpunktet af Afstanden mellem Øerne Manø og Romø i Retning af Ribe Domkirkes Taarn. I ringe Afstand fra Kysten forlader Grænsen denne Linie for at møde Landgrænsen ved Grændsepælen Nr. 1«. Den østerrigsk-prøjssiske Bekendtgørelse Nr. 191 af 14. August 1865 er i Overensstemmelse med denne Affattelse. Naar saaledes undtages § 1, svarer saavel den danske som den østerrigsk-prøjssiske Regerings Bekendtgørelser om Fastsættelsen af Grænselinjen paa alle væsenlige Punkter til Bestemmelserne i den omstaaende Protokols Artikel I. — Ved Grænseregulerings-Kommissionens Arbejder i Marken fremkom en Grænselinje, som frembød enkelte smaa Afvigelser fra de Bestemmelser, som findes i Artikel V i Fredstraktaten af 30. Oktbr. 1864, hvilket fremgaar af nedenstaaende §§ 2, 4, 7, 8 og 9.

En mellem Danmark og det tyske Rige under 12. Febr. 1900 afsluttet Traktat (Ordlyden se: Rigsdagstidende 1900, Tillæg C. Sp. 9 ff.) fastsatte Bestemmelser om nogle nye, ubetydelige Forandringer af Grænsen, nødvendiggjorte ved Reguleringen af Fovsaa (Nørreaa) og Kærmoelleaa, saaledes at de nye Aaløb fremtidig danner Grænsen.

F. v. J.

Kommissions-Protokol, affattet af de vedkommende høje Regeringers Grænseregulerings Kommissærer til Udførelse af Artiklerne V og VI i den i Wien d. 30. Oktober 1864 sluttede Fredstraktat.

Nærværende: Den Kongelig Danske Major af Fodfolket FREDERIK CARL GUSTAV VON SCHOLLER; Den Kongelig Preussiske Major af det Magdeburg'ske Dragon Regiment Nr. 6 ADOLPH VON STEINIGK; Den Kejserslig Kongelig Østerrigske Oberstløjtnant af Generalstaben WILHELM POPP EDLER VON POPPENHEIM.

ARTIKEL I

Om Grænsereguleringen ifølge Fredstraktatens Art. V.

§ 1. Den nye Grænse imellem Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Slesvig løber i Nordsoen imellem Øerne Manø og Romø, i lige stor Afstand fra begge.

§ 2. Den nye Landgrænse imellem Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Slesvig begynder ved Nordsoen paa hint Punkt af Kysten, hvor den sydlige Grænse af Vester-Vedsted Sogn ender, løber herfra i væsentlig østlig Retning og for største Delen langs med en vaad Grøft paa den sydlige Grænse af Sognene V.-Vedsted, Ribe og Seem indtil Grænsepæl Nr. 22; herfra følger Landegrænsen i en mere nordøstlig Retning den østlige Sognegrænse af Byen Seem og naar ved Grænsepæl Nr. 26 Gjelsaaen ved Gjelsbro. Herfra danner Gjelsaaens Løb Landegrænsen indtil Foreningen med Fladsaa.

I Betragtning af den alt for vanskelige Grænsebevogtning blev det ved Gjelsbro paa Gjelsaaens højre Bred liggende Stykke Land af Seem Sogn, fremdeles tre paa Gjelsaaens højre Bred liggende og til det hinsidige (danske) Seem Sogn hørende smaa Landparceller, endelig hint lille Stykke Eng-Land, som ligger i den Vinkel, der dannes ved Gjelsaaens Sammenløb med Fladsaa, og den ved Fredstraktatens foreskrevne Grænselinie, efter gensidig Overenskomst tildelte Hertugdømmet Slesvig.

§ 3. Fra Gjelsaaens Foreningspunkt med Fladsaa løber Landegrænsen langs den højre Bred af Fladsaaen og den sydlige Bygrænse af Obekjær til Grænsepæl Nr. 27; herfra langs den østlige Bygrænse af Obekjær indtil den Nord for nævnte By fremspringende Vinkel ved Grænsepæl Nr. 36. Herfra gennemskærer en ved Grænsepælene Nr. 37 til Nr. 42 markeret lige Grænselinie Mosen indtil hint Punkt af Hjortvadaa, som dannes ved Skæringen af den i Fredstraktaten omtalte lige Linie imellem Sydostpunktet af Hjortlunds østlige Bygrænse og den Nord for Obekjær fremspringende Vinkel.

§ 4. Fra det sidste Punkt løber Landegrænsen langs Hjortvadaa opad indtil hint Punkt (Grænsepæl Nr. 43), hvor den østlige Bygrænse af Kalslund træffer Aaen, og fortsætter sig langs den omtalte Grænse Øst for nævnte By og Villebølle By, derefter Vest for Byerne Hjortvad, Bavnegaard og Ravning indtil Kongeaaen ved Grænsepæl Nr. 54.

Den nys beskrevne Afgivelse fra Fredstraktatens Grænselinie fremkom efter gensidig Udveksling af Landstrækninger (se §§ 2, 7, 8 og 9).

§ 5. Fra Grænsepæl Nr. 54 ved Kongeaaen danner Midten af nævnte Vandløb Landegrænsen indtil det Punkt (Grænsepæl Nr. 59), hvor den vestlige Grænse af Vamdrup Sogn Nord for Holte træffer paa Vandløbet.

§ 6. Fra Grænsepæl Nr. 59 løber Landegrænsen i sydlig Hovedretning imellem Sognene Skodborg og Vamdrup indtil Grænsepæl Nr. 73; herfra i sydøstlig Retning imellem Sognene Vamdrup og Jarls indtil Grænsepæl Nr. 79, videre i sydlig Retning

til Grænsepæl Nr. 80 ved det tredobbelte Grænsepunkt af Sognene Steppinge, Ødis og Jarls; fra Grænsepæl Nr. 80 i østlig Hovedretning og imellem Sognene Ødis og Steppinge indtil Grænsepæl Nr. 91 ved Fovsaa, følger herfra det nævnte Vandløb og imellem Sognene Ødis paa den ene og Steppinge og Frørup paa den anden Side indtil Grænsepæl Nr. 94; herfra følger Landegrænsen Brænores sydlige Bygrænse indtil Grænsepæl Nr. 99.

§ 7. Fra Grænsepæl Nr. 99 gaar Landegrænsen imellem Sognene Frørup og Taps indtil Grænsepæl Nr. 101.

Efter den af Regeringerne billigede Udveksling af Landstrækninger skulde (af Taps Sogn) kun Byen Skoverup lægges til Hertugdømmet Slesvig. Da der imidlertid herved Vest for Byen vilde være fremkommet en smal Tunge af jysk Gebet, som ragede ind i Slesvig, gik den danske Grænserculerings-Kommissær, Hr. Major v. Schøller, ind paa til Afrunding af Landegrænsen ligeledes at afstaa et Stykke Land af den danske By Tapsore til Hertugdømmet Slesvig.

§ 8. Fra Grænsepæl Nr. 101 gaar Landegrænsen først i østlig og derefter i sydlig Retning indtil Grænsepæl Nr. 104 ved Nordvestgrænsen af Byen Skoverup.

Ved denne Strækning er den nordlige Grænse markeret af det nu afstaaede, i forrige § omtalte Gebet af det danske Sogn Taps.

§ 9. Fra Grænsepæl Nr. 104 løber Landegrænsen paa den nordlige Grænse af Skoverup By indtil Grænsepæl Nr. 110 ved Tapsaaen; herfra langs det nævnte Vandløb i sydlig Retning indtil Grænsepæl Nr. 111; herfra i østlig Retning over Grænsepæl Nr. 112 til Grænsepæl Nr. 113 ved den gamle Landevej.

Den ovenfor beskrevne Afvigelse fra Fredstraktatens Grænselinje fremkom efter gensidig Udveksling af Landstrækninger (se §§ 2, 7, 8 og 9). Som særlig Equivalent for det Vest for Skoverup liggende og til Byen Tapsore hørende Stykke Land blev Kroen i Høkelbjerg og det dertil hørende Agerland lagt til Kongeriget Danmark.

§ 10. Fra Grænsepæl Nr. 113 følger Landegrænsen den gamle Chaussee imod Nord indtil Grænsepæl Nr. 114; herfra gaar den i østlig Retning imellem Sognene Taps og Tyrstrup indtil Grænsepæl Nr. 116; videre imellem Sognene Vejstrup og Tyrstrup indtil Grænsepæl Nr. 120; herfra imellem Sognene Vejstrup og Aller indtil Grænsepæl Nr. 124; saa videre imellem Sognene Hejls og Aller indtil Grænsepæl Nr. 126, fortsætter sig herfra igennem Midten af Hejlsminde-Bugt og naar imellem de to Grænsepæle 127 og 128 (den første paa dansk, og den sidste paa slesvigsk Grund) Midten af Hejlsminde-Bugts Munding ved Lille Belt.

§ 13. De Øer, der for Tiden findes i Kongeaen, forblive ved hin Stat, hvortil de hidtil have hørt. De Øer, der muligvis i Fremtiden opstaa ved Forandring af Kongeaen, tilhøre hin Stat, fra hvis Gebet de blive skilte.

Haderslev, d. 22. April 1865.

F. C. G. SCHÖLLER. V. STEDINGK. WILHELM POPP EDL. VON POPPENHEIM.

SYVENDE AFSNIT

INDHOLD

***: DANSKE UNDERSAATTERS TRAKTAT-
MÆSSIGE RETSSTILLING I SØNDERJYLLAND.
I: FREDSTRAKTATEN 30. OKTBR. 1864, ARTIKEL
XIX. II: AABENRAA-KONVENTIONEN. — AA-
BENRAA - OVERENSKOMSTENS SLUTNINGS-
PROTOKOL

DANSKE UNDERSAATTERS TRAKTATMÆSSIGE RETSSTILLING I SØNDERJYLLAND

HER kan først mærkes, at Danstes Retsforhold i Sønderjylland ere underkastede den almindelige Folkerets Regler, forsaavidt de ikke ere særlig bestemte ved Traktater. I saa Henseende kan skælnes mellem almindelige og specielle Traktater.

Blandt de første kan nævnes Handelstraktaten mellem Danmark og Prøjsen 17. Juni 1818 med tilhørende Konvention 26. Maj 1846, hvorefter Danske i Prøjsen og Prøjsere i Danmark i Henseende til Handel og Skibsfart gensidig skulle betragtes og behandles som Medlemmer af den mest begunstigede Nation.

Efterat Sønderjylland i Henhold til Freden i Prag mellem Prøjsen og Øster-rig 23. Aug. 1866 Art. 5 og prøjsisk Lov 24. Decb. 1866 er bleven indlemmet i Prøjsen, maa denne Bestemmelse ogsaa finde Anvendelse for førstnævnte Landomraades Vedkommende.

Ifølge udvexlede Deklarationer af 17. og 23. Decb. 1868 mellem det nord-tyske Forbund og Danmark ere dernæst ogsaa danske og tyske Skippere ligeberettigede i Henseende til Udførelse af Kystfart i de gensidige Lande. Ved Siden af disse almindelige Traktater findes specielle Overenskomster med Hensyn til visse Grupper af Personer som Følge af Fredstraktaten 30. Oktbr. 1864 Art. XIX og senere dertil sig sluttende Overenskomster.

I.

FREDSTRAKTATEN 30. OKT. 1864. ARTIKEL XIX

Fredstraktaten 30. Oktober 1864 findes aftrykt i Danske Traktater 1863—1879, udgivne af det danske Udenrigsministerium, S. 39, og dens Art. XIX lyder i den originale Affattelse saaledes:

Les sujets domiciliés sur les territoires cédés par le présent Traité jouiront pendant l'espace de six ans, à partir du jour de l'échange des ratifications, et moyennant une déclaration préalable à l'autorité compétente, de la faculté pleine et entière d'exporter leurs biens meubles en franchise de droits, et de se retirer avec leurs familles dans les États de Sa Majesté Danoise, auquel cas la qualité de sujets Danois leur sera maintenue. Ils seront libres de conserver leurs immeubles situés sur les territoires cédés.

La même faculté est accordée réciproquement aux sujets Danois et aux individus originaires des territoires cédés et établis dans les États de Sa Majesté le Roi de Danemarck. Les sujets qui profiteront des présentes dispositions ne pourront être, du fait de leur option, inquiétés de part ni d'autre dans leurs personnes ou dans leurs propriétés situées dans les États respectifs.

Le délai susdit de six ans s'applique aussi aux sujets originaires soit du Royaume de Danemarck, soit des territoires cédés qui, à l'époque de l'échange des ratifications du présent Traité, se trouveront hors du territoire du Royaume de Danemarck ou des Duchés. Leur déclaration pourra être reçue par la Mission Danoise la plus voisine, ou par l'autorité supérieure d'une province quelconque du Royaume ou des Duchés.

Le droit d'indigénat, tant dans le Royaume de Danemarck que dans les Duchés, est conservé à tous les individus qui le possèdent à l'époque de l'échange des ratifications du présent Traité.

Art. XIX er i den danske Oversættelse af Fredstraktaten i Kdg. 16. Novbr. 1864 gengivet saaledes:

De Undersaatte, som ere hjemmehørende i de ved denne Traktat afstaaede Territorier, have fuld Frihed til i Løbet af 6 Aar, at regne fra den Dag, da Ratificationerne udvexles, og efter forudgaaende Anmeldelse til den paagældende Øvrighed, toldfrit at udføre deres Løse og at begive sig med deres Familier til Hans Danske Majestæts Lande, i hvilket Tilfælde de bevare deres Egenskab som Danske Undersaatte. Det staar dem frit for at bevare deres paa de afstaaede Territorier beliggende faste Ejendomme. — Den samme Ret er paa den anden Side tilstaaet Danske Undersaatte og Personer, som ere fødte paa de afstaaede Territorier, men bosatte i Hans Majestæt Kongen af Danmarks Stater. — De Personer, som benytte sig af disse Bestemmelser, maa ikke paa Grund af deres Valg forulempes fra nogen af Siderne med Hensyn til deres Person eller med Hensyn til deres i de respective Stater beliggende Ejendomme. — Den ovennævnte Frist af 6 Aar kommer ogsaa de enten i Kongeriget Danmark eller paa de afstaaede Territorier fødte Personer tilgode, som paa den Tid, da Udvekslingen af Ratificationerne af denne Traktat finder Sted, opholde sig udenfor Kongeriget Danmarks eller Hertugdømmernes Territorium. Deres Erklæring kan modtages af det nærmeste Danske Gesandtskab eller af en overordnet Øvrighed i en hvilken som helst Provinds i Kongeriget eller i Hertugdømmerne. — Alle de Personer, som have Indfødsret paa den Tid, da Udvekslingen af Ratificationerne af denne Traktat finder Sted, bevare den saavel i Kongeriget som i Hertugdømmerne.

Artiklen omfatter efter Bogstaven henholdsvis Kongeriget og samtlige de ved Fredstraktaten afstaaede Hertugdømmer; men vi beskæftige os her kun med den, forsaavidt den angaar henholdsvis Kongeriget og Sønderjylland.

Artiklen har dernæst de ved Sønderjyllands Afstaaelse fremkomne Sondringer indenfor de hidtil statsretlig forbundne Befolkningsdele for Øje og vil afgøre Spørgsmaalet om, hvorvidt de vedblivende kunne være knyttede til begge de ved Fredsslutningen sondrede Bestanddele, Kongeriget og Sønderjylland, eller hvorvidt og under hvilke Betingelser de have at træffe Valget

mellem dem. I saa Henseende søndres imellem Undersaatsforholdet og Indfødsretten.

Til Forstaaelse deraf maa fastholdes, at Freden er afsluttet mellem Kongen af Danmark, som afstaaende paa Danmarks Vegne, og Kejseren af Østerrig og Kongen af Preussen som Erhververe paa Hertugdømmernes Vegne. Indenfor begge tidligere forenede Landomraader fulgtes imidlertid den sammestatsretlige Sprogbrug. Man kendte i det danske Monarki, som i andre evropæiske Stater, oprindelig kun Undersaatter, hvortil hørte alle i Staten bosatte Personer, uden Hensyn til Nationalitet; Reskr. for Danmark og Norge 26. Oktbr. 1759; for Hertugdømmerne 22. Maj 1761, 27. Febr. 1782, Forordning 23. Septbr. 1796, 17. Febr. 1827 m. fl.; men senere indførtes ved Indfødsretten 15. Januar 1776 Begrebet »Indfødt«, hvilket Begreb var fælles for Kongeriget og Hertugdømmerne. Denne Egenskab og den dermed følgende Retsstilling, Indfødsret, *le droit d'indigénat*, som Art. XIX oversætter den, erhvervedes ¹⁾ ved Fødsel indenfor og under visse Betingelser ogsaa udenfor Danmarks Riges Territorium, samt ²⁾ ved Antagelse eller Naturalisation.

Spørger man, hvilken denne af Indfødtes Retsstilling var, fremhæver Indfødsretten udtrykkelig visse Fortrin, nemlig udelukkende Adgang til Embeder og Bestillinger i Staten samt ved Hoffet og Adgang for Fruer og Jomfruer til Stiftelser og Klostre i Riget; men disse Virkninger vare kun at anse som enkelte Følgesætninger af den Grundsætning, at Indfødte vare Statsborgere. Den fremhæves udtrykkelig i Indfødsrettens Indledning, hvor det siges, at Billighed vil, at Landets Børn skal nyde Landets Brød, og Fordelene i Staten falde i dens Borgeres Lod. Naar da Indfødsretten tillagde de Indfødte de nævnte betydningsfulde Fordele, saa maatte allerede deri ligge en Erkendelse af, at Danmarks Riges Indfødte vare Danmarks Riges Borgere, og som saadanne havde en ubetinget Ret til at være og blive i Kongens Riger og Lande, saa at de ikke uden at være dømt til Landsforvisning kunde udvises derfra. Denne Sætning har den efterfølgende Lovgivning ogsaa bekræftet baade positivt og negativt; positivt derved, at den har erklæret, at Borgerret erhverves ved Fødsel eller Antagelse. Til Bevis derpaa skal nævnes Reglen for Kaperfarten 28. Marts 1810 Art. 1, hvori siges, at Kaperbrev meddeles alene dem, som ved Fødsel eller Antagelse have erhvervet dansk Borgerret. Negativt er det samme erkendt derved, at Nægtelse af Adgang til Riget eller Paabud om Udvisning derfra eller Udlevering til fremmede Stater i Tilfælde af Forbrydelse, begaaede i Udlandet, kun ere blevne trufne med Hensyn til Ikkeindfødte, aldrig med Hensyn til Indfødte. Som et enkelt Bevis herpaa skal blot nævnes Pl. 1. Maj 1810 angaaende, hvorvidt ikke indfødte Bekendere af den mosaiske Religion og andre Udlændinge kan vente Tilladelse til at bosætte sig her i Landet. Indfødte behøvede ingen saadan Tilladelse i Kraft af deres i selve Indfødsretten indbefattede Borgerret. Denne Indfødsret bevarede de paagældende Personer ogsaa, naar de bosatte sig i Udlandet, hvorfor den danske Stat kontraherede til Bedste for dem, navnlig i Handels- og Venskabs-Trak-

tater, og var forpligtet til at yde dem sin Beskyttelse mod Forurettelse, naar den paakaldtes. Med disse Borgerrettigheder fulgte paa den anden Side ogsaa et potentielt Undersaatsforhold, idet Staten med folkeretlig Føje kunde kræve Opfyldelsen af undersaatlige Pligter, f. Ex. Værnepligten af sine i Udlandet bosatte Indfødte. Men herved er dog at mærke, at den danske Stat regelmæssig kun lagde Vægt paa det aktuelle Undersaatsforhold, grundet paa Bosiddelsen i Landet i Modsætning til det potentielle, som, uafhængig af Bopælen grundtes paa Nationaliteten. Alle i Landet bosiddende Personer vare Statens virkelige Undersaatter uden Hensyn til, om de vare indfødte eller fremmede, jfr. S. 227. Man kunde derfor meget vel være fremmed Statsborger samtidig med, at man var dansk Undersaat. Til Bevis derpaa skal jeg nævne Fdg. 4. Maj 1803 om Søfart i Krigstid Art. 3, hvori det hedder, at Ingen kan erholde et Skibscertifikat, som ikke er kgl. Undersaat, der enten er født i Kongens Riger og Lande eller inden Fjendtlighedernes Udbrud mellem nogle af Europas Sømagter har været i Besiddelse af fuld Borgerrettighed enten i de kgl. eller i andre neutrale Stater. I alle Tilfælde skal Ejeren af det Skib, for hvilket Certifikatet forlanges, være bosiddende et Steds i Kongens Riger og Lande.

Til Gengæld maatte man da ogsaa anerkende, at de i Udlandet bosatte danske Indfødte af vedkommende fremmede Stat betragtedes og behandledes som dens Undersaatter, og man lagde derfor saa ringe Vægt paa dette af Indfødsretten flydende potentielle Undersaatsforhold for de i Udlandet bosatte Dan-skes Vedkommende, at man endog jævnlige løste vedkommende Indfødte derfra, jfr. Fdg. om Hertugdømmet Slesvigs Forfatning 15. Febr. 1854 § 6, om Hertugdømmet Holstens Forfatning 9. Juni s. A. Art. 6, som siger, at det ved Fødsel eller Naturalisation begrundede Undersaatsforhold alene kan løses ved kgl. Resolution. I Justitsministeriets Skr. 13. Septbr. 1851 udtales nu vel, at Vedkommende, idet han frigøres for de ham som dansk Undersaat paahvilende Forpligtelser, tillige taber de ham i anførte Egenskab tilkommende Rettigheder og derunder navnlig Indfødsrettigheder, hvis han er i Besiddelse af saadanne; men denne Paastand er uden al Hjemmel i Indfødsrets-Lovgivningen, idet Indfødsrettigheder intetsteds ere søgte at tilkomme Nogen i Egenskab af Undersaat, men netop og alene i Egenskab af Indfødt; og selve denne Egenskabs Fortabelse ved Indfødtens Løsning fra dansk Undersaatsforhold er uden al Hjemmel i den kongelige Resolutions Ordlyd.

Det nævnte paa Nationaliteten i Modsætning til Bosiddelsen grundede potentielle Undersaatsforhold kunde, som bemærket, vise sine Virkninger, naar den Indfødte tog Bopæl i Udlandet, og Løsningen meddeltes derfor ogsaa Danske Indfødte, der vilde søge Borgerskab eller Ansættelse i Udlandet, for at legitimere deres fuldstændige og endelige Fritagelse for undersaatlige Pligter, i Særdeleshed Værnepligten, overfor den danske Stat; Justitsministeriets Skr. 13. Septbr. 1851, Kgl. Resol. 17. Febr. 1853, Justitsministeriets Skr. 23. Maj 1854, Art. 2. Højesteretsdom 28. Januar 1868 i Ugeskrift for Retsvæsen 1868

S. 324 fremhæver derfor ogsaa udtrykkelig, at de, der vare løste fra deres undersaatlige Forhold til Danmark, i Forholdet til Udskrivningsvæsenet maatte betragtes som Udlændinge. Deraf fulgte da tillige, at den fremmede Stat fuldt ud kunde paalegge dem undersaatlige Pligter trods deres danske Indfødsret, og at de ikke i Udlandet kunde paakalde den danske Undersaatter tilkommende Beskyttelse overfor den fremmede Stat; men videre Følger kunde Ophevelsen af det undersaatlige Forhold ifølge Ordene og Øjemedet heller ikke medføre, saa at den paagældende Person ikke i andre Henseender kunde betragtes som Udlænding, hvilket ogsaa ganske stemmer med den før anførte Højesteretsdoms Udtryk. Det er saaledes klart, at Danmark, saalænge de paagældende Personer endnu ikke vare blevne Borgere i en fremmed Stat, ikke kunde nægte at modtage dem som sine Indfødte, og selv om de vare blevne Borgere i en fremmed Stat, var den af Indfødsretten flydende Borgerret i den danske Stat ikke bortfalden. Først en rum Tid efter Sønderjyllands Afstaaelse blev det nemlig ved Tillæg til Indfødsretten 25. Marts 1872 Art. 1 bestemt, at Indfødsrettens Virkninger suspenderedes for danske Indfødte, der vare Statsborgere i et fremmed Land, idet der dog i Art. 2 gjordes Undtagelse i Henseende til de i Fredstraktaten 30. Oktbr. 1864 Art. XIX omhandlede Indfødte.

Ud fra disse historiske Forudsætninger i Henseende til Sondringen mellem Undersaatsforholdet og Indfødsretten maa da ogsaa forstaaes og kan kun forstaaes Sondringen i Fredstraktatens Art. XIX mellem begge de nævnte Forhold og de dem vedrørende Bestemmelser.

I Henseende til Undersaatsforholdet gaar Artiklen i første Række ud fra, at dets fremtidige Bestaaen i Forholdet til Kongeriget eller Sønderjylland beror paa Vedkommendes Bopæl henholdsvis i Kongeriget eller Sønderjylland paa den Tid, da Fredstraktaten ratificeredes. Men saa gives der tillige de paagældende Undersaatter en Ret til at vælge et andet Undersaatsforhold end det ved bemeldte Bosiddelse bestemte. De faa en Adgang til at skifte eller, som det i Almindelighed udtrykkes at *optage* et andet Undersaatsforhold; og de Personer, som have benyttet sig af denne Ret, betegnes da i Almindelighed som *Optanter*. Artiklen fastsætter dernæst en Frist, inden hvilken bemeldte Optionsret kunde udøves, nemlig i Løbet af 6 Aar fra den Dag, da Fredstraktaten ratificeredes, altsaa fra den 16. Novbr. 1864 til den 16. Novbr. 1870. Prøjsen gjorde dog en Indskrænkning i denne Frist, forsaavidt Optionen først havde fundet Sted, efterat de paagældende Personer vare indkaldte til Krigstjeneste, hvilken Anskuelses Rigtighed den danske Regering dog ikke anerkendte, jfr. nedenfor S. 242.

Artikel XIX fastsætter dernæst Betingelsen for Optionens Iværksættelse, eller Betingelsen, hvorunder Optanterne kunne kræve deres Undersaats Forhold til en Landsdel bevaret, trods Bopælen i en anden Landsdel. Den gaar i Overensstemmelse med den foran S. 227 fremhævede statsretlige Opfattelse ud fra, at en Skiften af Undersaatsforholdet forudsætter en Skiften Bopæl, da det hedder, at de i de afstaaede Lande bosatte Undersaatter, naar de med deres Familier flytte til Danmark, bevare deres Egenskab som

danske Undersaatter og vice versa. Da altsaa herefter Udvandringsretten er en nødvendig Forudsætning for Optionsrettens virkelige Udøvelse, giver Artiklen ogsaa de paagældende Undersaatter en Ret til i Løbet af bemeldte Frist efter forudgaaende Anmeldelse til den paagældende Øvrighed med deres Familier at udvandre til Danmark. De faa derhos Ret til todfrit at udføre deres Løse, hvilken Bestemmelse forklares som en historisk Reminiscens fra ældre Fredstraktater, da i Nutiden Udførselstold ikke opkræves; derimod har det større Betydning, at det tillades Optanter at bevare deres paa de afstaaede Territorier beliggende faste Ejendomme, idet ældre Fredstraktater i Reglen kun tillade Optanter indenfor den traktatmæssig fastsatte Frist at afhænde deres i de afstaaede Territorier beliggende faste Ejendomme. Derhos tilføjer Traktaten den udtrykkelige Forskrift, at Optanter ikke paa Grund af deres Valg maa forulempes fra nogen af Siderne med Hensyn til deres Person eller med Hensyn til deres i de respektive Stater beliggende Ejendom.

Forsaauidt Artiklen kræver forudgaaende Anmeldelse til den paagældende Øvrighed, blev den dog lempet ved Aabenraa Konventionen, jfr. Rigsdagstidende 1882—1883 Tillæg B Sp. 1965—1966, Bekg. Nr. 128, 3. Oktbr. 1872 4. 1, som bestemte:

»Ved Anerkendelse af Udvandring til Danmark i Henhold til Wienerfredens Art. XIX bliver intet Hensyn at tage til, om den foreskrevne Erklæring er bleven afgivet af en prøjssisk eller en dansk Øvrighed, om Erklæringen fra Danmark er bleven indsendt til den vedkommende slesvigske Øvrighed af den Udvandrende selv eller ved en dansk Øvrighed, eller endelig om Beviset for den i rette Tid stedfundne Indtrædelse i det danske Undersaatsforhold først nu bagefter og uden nogen tidligere direkte Anmeldelse til den slesvigske Øvrighed føres derved, at der tilvejebringes en før den 16. November 1870 udfærdiget dansk Lægdsrulle Attest eller en anden embedsmæssig Bevidnelse om, at Optagelsen i en dansk Lægdsrulle er sket forinden det nævnte Tidspunkt. I denne Henseende betragtes en af vedkommende Lægdsmand undertegnet Attest som tilstrækkeligt Bevis for, at behørig Udvandrings Erklæring er bleven afgivet«.

Den danske og den prøjssiske Regering enedes endvidere i 1879 om, at Faderens Optionserklæring ogsaa skulde gjælde for hans før 16. Novbr. 1864 fødte, paa Optionserklæringens Afgivelses Tid umyndige Børn, saavidt som disse ikke vare særlig undtagne. Rigsdagstidende 1882—83 Tillæg B Sp. 1937.

Med Hensyn til det i Artiklens Begyndelse brugte Udtryk: Undersaatter, som ere hjemmelørende i de ved denne Traktat afstaaede Landsdele, bemærkes endelig endnu, at ifølge den i Kongeriget og Hertugdømmerne fulgte statsretlige Sprogbrug maatte derunder kunne indbefattes alle i Hertugdømmerne bosatte Personer uden Hensyn til deres Nationalitet, saaledes at disse ved i Løbet af 6 Aar fra det nævnte Tidspunkt at flytte til Kongeriget betragtes, som om deres Bopæl i Kongeriget ikke var afbrudt, og de altsaa uden Hensyn til den mellemkommende Afbrydelse betragtes som havende bevaret deres paa Bopælen grundede Egenskab som danske Undersaatter. Tilsvarende Bestemmelser, der udtrykkelig indrømme fremmede paa afstaaede Territorier bosatte

Undersaatter Flytningsfrihed genfindes i ældre Fredstraktater, f. Ex. i Pariser Freds Traktaterne 1814 og 1815; Rigsdagstidende 1882—83 Tillæg B. Sp. 1939. Hvad der dog taler mod denne vide Forstaaelse af Udtrykket Undersaatter i Artiklens Begyndelse, er den efterfølgende Bestemmelse om Flytningsfriheden til de afstaaede Dele af det danske Monarki, der siges at tilkomme danske Undersaatter og Personer, som ere fødte paa de afstaaede Territorier, men bosatte i Hs. Majestæt Kongen af Danmarks Stater. Hvis man nemlig vilde forstaa Undersaatter overensstemmende med den i det danske Monarki fulgte Sprogbrug, vilde de sidstnævnte Ord staa overflødige, idet de paagældende Personer allerede vilde være indbefattede under de forudgaaende Udtryk »danske Undersaatter«. Derhos vilde der fremkomme den Uoverensstemmelse, at samtlige de i Hertugdømmerne bosatte Undersaatter uden Hensyn til Nationalitet kunde flytte til Danmark, medens kun nationale Undersaatter, »Indfødte i Kongeriget eller Hertugdømmerne fra Danmark, kunde flytte til de afstaaede Dele af Monarkiet. Man maa derfor anse Udtrykket Undersaatter i Fredstraktatens Art. XIX brugt i den almindelige folkeretlige Sprogbrug, som ogsaa Danmark vedkender sig i sin traktatmæssige Sprogbrug, hvorefter der ved betegnes Personer, der ere den paagældende Stats Undersaatter ifølge deres Nationalitet uden Hensyn til deres Bopæl. Derefter maatte man altsaa først undersøge, om de paagældende Personer ifølge deres medfødte eller erhvervede Nationalitet vare Undersaatter og saa anvende Reglen i Art. XIX paa dem.

I Overensstemmelse med dette Begreb om Undersaatter er det da ogsaa, naar Art. XIX derefter giver Regel med Hensyn til de andre i Kongeriget Danmark eller paa de afstaaede Territorier fødte Personer, der paa den Tid, da Ratificationerne udveksledes, opholdt sig udenfor Kongeriget Danmarks eller Hertugdømmernes Territorier, og bestemmer, at samme Frist af 6 Aar ogsaa kommer dem til gode. Det vil altsaa sige, at de i samme Tidsrum kunde vælge imellem kongerigsk eller hertugelig Undersaats Forhold; og da de forudsættes at bo i Udlandet, bliver der for deres Vedkommende ikke Spørgsmaal om nogen Flytning af Hjemsted som Forudsætning for Undersaatsforholdets Skiftet; men denne kunde iværksættes ved en derpaa rettet Erklæring, som kunde modtages af det nærmeste danske Gesandtskab eller af en overordnet Øvrighed i en hvilken som helst Provinds i Kongeriget eller i Hertugdømmerne.

Denne Forskrift efterlader en Løkke i Henseende til de i Udlandet bosatte Indfødtes Forhold, der ikke maatte have afgivet den paagældende Erklæring om Valg af Undersaatsforhold. I saa Henseende er den dog bleven udfyldt, af flere Tillæg efterfulgt, forsaavidt angaar Trængendes Forsørgelsessted, ved en Overenskomst mellem Danmark og det tyske Rige af 11. Decbr. 1873, kundgjort i Kongeriget ved Bekdg. Nr. 159, 19. Decbr. 1873, angaaende gensidig Understøttelse af trængende Undersaatter. Den bestemmer nemlig i Art. 4:

»Enhver Part forpligter sig til paa den anden Parts Forlangende at modtage sine nuværende saavel som tidligere Undersaatter, som opholde sig paa sidstnævnte Parts Territorium uden der at have opnaaet Indfødsret («Heimatsrecht»).

og i Art. 5:

For de i Artikel XIX af Fredstraktaten 30. Oktbr. 1864 omhandlede Personers Vedkommende bliver Reglen i foregaaende Artikel saaledes anvendelig, at, forsaavidt de have gjort Brug af den dem indrømmede Ret til i Løbet af 6 Aar fra Traktatens Ratification at regne, at vælge mellem det danske og det proffsiske Undersaatsforhold, bliver det af dem trufne Valg bestemmende med Hensyn til deres Forsorgelse, og, forsaavidt de ikke have gjort Brug af den omtalte Valgret, blive de i Trangstilfælde at modtage tilbage af den Stat, paa hvis Territorium de vare bosiddende ved Traktatens Ratification den 16. Novbr. 1864 — i begge Tilfælde dog under Forudsætning af, at de ikke senere have erhvervet Forsørgelsesret paa den andens Territorium.

Hvad endelig angaar de Personer, der den 16. Novbr. 1864 opholdt sig udenfor Kongerigets og Hertugdømmernes Territorier og ikke paa den i Fredstraktatens Art. XIX foreskrevne Maade have truffet noget Valg, blive de at betragte som hjemme hørende i det af de tvende Lande, paa hvis Territorium de før den 16. Novbr. 1864 sidst have været bosiddende.

Vi have hermed afsluttet Bemærkningerne om Reglerne i Fredstraktatens Art. XIX om Undersaatsforholdet, som kun frembyde den Ejendommelighed i Forhold til en Række ældre Traktater af tilsvarende Indhold, at der er indrømmet gensidig Flytningsfrihed ikke blot fra de afstaaede til de tilbageblevne Dele af Monarkiet, men ogsaa omvendt; en Ejendommelighed, der genfindes i Kielerfreden mellem Danmark og Sverige 14. Jan. 1814 Art. 30.

Men naar vi saa gaa videre til at omtale Bestemmelsen vedrørende Indfødsretten, maa bemærkes, at denne har en ganske særlig Interesse, fordi den, saavidt skønnes, er en enestaaende Bestemmelse i Afstaaelsestraktaten. Det af Grev Hatzfeldt til den danske Gesandt i Fortrolighed overleverede Promemoria, hvis væsentlige Indhold findes trykt i Norddeutsche allgemeine Zeitung 5. Marts 1883 og genaftrykt i Dansk Rigsdagstidende 1882—83 Tillæg B. Sp. 1939 flg. opregner en Række traktatmæssige Bestemmelser om Udvandringsfrihed for Beboere af afstaaede Landsdele ligefra 1697 til 1860: men ikke i en eneste af disse Traktater findes en Slutningsbestemmelse om Bevarelse af Indfødsret for alle det tidligere samlede Riges Indfødte i begge dets sondrede Bestanddele; og i Professor, Dr. F. Stoercks Bog, *Option und Plebiscit*, som findes anført i den nævnte Avis Artikel, nævnes heller intet Exempel paa en tilsvarende Bestemmelse. Som Følge af, at den saaledes er en aldeles ny og enestaaende Bestemmelse ved Siden af de fra Fortiden overleverede Regler om undersaatlig Optionsret, maa man være beføjet til at lægge en særlig Vægt paa den. At den er affattet med det danske Monarkis Retssprog og Retsbegreber for Øje, viser Udtrykket *le droit d'indigénat*, der ikke er noget gangs Udtryk i den folkeretlige Sprogbrug, hvor der kun tales om *l'indigénat*, men det svarer nøjagtig til det danske Udtryk: Indfødsret; og det siges derhos, at denne Ret er bevaret, *conservé*, for alle de Personer, som vare i Besiddelse af den paa den Tid, da Ratificationerne af Fredstraktaten udveledes. Det er altsaa den tidligere i det samlede danske Monarki bestaaende

og anerkendte Indfødsret, erhvervet henholdsvis ved Fødsel og ved Naturalisation, eller Antagelse; jfr. ovfr. S. 227; som er bevaret for alle de Personer, *à tous les individus*, som vare i Besiddelse af den paa bemeldte Tidspunkt, og bevaret for dem baade i Kongeriget og i Hertugdømmerne, *tant dans le royaume de Danemarck, que dans les duchés*. Efter denne Sammenhæng i Artiklens Text, hvori først tales om Valg af Undersaatsforhold og derefter siges, at *alle* Personer, der paa en vis Tid havde Indfødsret, beholde den baade i Kongeriget og i Hertugdømmerne, uden at der sondres mellem, om de have valgt at være henholdsvis kongerigske eller hertugelige Undersaatter, kan der ikke være Tvivl om, at de paa-gældende Personer nyde Indfødsret baade i Kongeriget og i Hertugdømmerne uden Hensyn til, om de have valgt at være den ene eller den anden Stats Undersaatter; og Sønderjyllands Indlemmelse i Prøjssen har ikke forandret Retsforholdet i saa Henseende; thi Prøjssen har kun kunnet erhverve Landsdelen med dedertil knyttede, af selve den prøjssiske Regering afgivne traktatmæssige Tilsagn for det samlede danske Monarkis Indfødte.

Her bliver da det Spørgsmaal af Betydning: Hvilke ere Indfødsrettens Virkninger? og dette Spørgsmaal er allerede ovenfor S. 227 besvaret derhen, at Indfødsretten medfører Statsborgerret, ovenikøbet af privilegeret Natur, idet en Række Goder ere forbeholdte de Indfødte. Deraf følger altsaa, at alle de paa-gældende Indfødte i Kongeriget og i Hertugdømmerne ifølge Fredstraktaten have bevaret deres Statsborgerret baade i Kongeriget og i Hertugdømmerne uden Hensyn til deres Undersaatsforhold i det ene eller det andet af de paa-gældende Lande; og i Kraft af denne dem traktatmæssig tilsagte Ret ville de paa-gældende Landes Indfødte, om end Undersaatter i det ene eller det andet af de paa-gældende Lande, dog nyde Borgerret i begge Lande og i Kraft deraf have Ret til at bygge og bo i dem begge, saa at der ikke kan nægtes dem Adgang dertil, og de ikke kunne udvises derfra ligesaa lidt som andre vedkom-mende Lands Borgere.

Det Spørgsmaal kan dog endnu rejses, om der af de forudgaaende Bestemmelser angaaende Undersaatsforholdet maatte kunne udledes nogen Grund til Lempelse af det saaledes vundne Resultat angaaende de Indfødtes Retsstilling. Man kunde da først gøre gældende, at der derved fremkommer en Sondring mellem Borgerret og Undersaatsforhold, som i og for sig er unaturlig. Herimod maa dog gøres gældende, at denne Sondring, som ovenfor S. 228 oplyst, alt længe forinden 1864 var anerkendt og bestaaende indenfor det danske Monarki, idet Undersaatsforhold og Indfødsret vare opkomne og havde udviklet sig selvstændigt hver for sig, og at der saaledes ikke var noget som helst unaturligt i, at ogsaa Fredstraktaten anerkendte den. Dernæst kunde man muligvis ville gøre gældende, at de hertugelige, senere prøjssiske Undersaatter, der vilde bevare deres danske Undersaatsforhold iflg. Traktatens Art. XIX forudsættes at flytte til Danmark, og at denne Bestemmelse ikke vil lade sig forne

med Forudsætningen om, at de som Indfødte have en Ret til at forblive boende i Hertugdømmerne. Men denne Slutning beror paa en Misforstaelse. Artikel XIX vil hjemle de paagældende Beboere en Ret til at bevare deres tidligere Undersaatsforhold, der ifølge den historiske, ogsaa i det danske Monarki anerkendte, Opfattelse; jfr. S. 227; aktuelt afhang af Bopælen. Derfor hjemler Artiklen tillige udtrykkelig de paagældende Beboere en Ret til at udvandre til vedkommende Landsdel, som nødvendig Forudsætning for det tidligere Undersaatsforholds Bevarelse. Men den forudsætter ingenlunde, at de paagældende Indfødte derefter i Egenskab af fremmede Undersaatter skulde være udelukkede fra at maatte bo i vedkommende Land.

»Wienertraktaten«, hedder det i Folkethings Udvalgets Betænkning, Rigsdags Tidende 1882 — 83 Tillæg B. Sp. 1917 — 1918 »har, ligesom den Række af lignende Traktater, som (den preussiske) Fremstilling opregner, til nærmeste Ojemed at sikre Optanterne Retten til at flytte til det gamle Fædreland, hvormed der følger Bevarelsen af Undersaatsforholdet til dette. Det maa imidlertid indrømmes, at Traktatens Udtryk tillige antyde den Forudsætning, at Bevarelsen af den danske Statsborgerret sker ved, at Optanten tager Ophold i Danmark. Men hvor stor Betydning man end vil tillægge denne Forudsætning, er der i hvert Fald intetsomhelst udtalt, som skulde kunne udelukke de danske Optanter fra, efterat de havde regulariseret deres danske Statsborgerforhold ved et Ophold i Danmark, at vende tilbage til Slesvig og som danske Undersaatter forblive der«.

Idet vi iøvrigt ganske slutte os til denne Udtalelse, maa vi dog gøre opmærksom paa den Sammenblanding af Statsborgerforhold og Undersaatsforhold, hvori den paa to Steder gør sig skyldig. Artikel XIX's første Del handler efter dens klare Ordlyd kun om Undersaatsforhold. De paagældende indfødte Beboeres Statsborgerret er uden Hensyn til Undersaatsforholdet i alle Tilfælde reserveret dem ved Artiklens Slutnings-Bestemmelse om deres Bevarelse af Indfødsretten baade i Kongeriget og Hertugdømmerne. At dette forholder sig saaledes er fuldt ud anerkendt i dansk Lov og Ret. Alle Lovbestemmelser efter 1864, som hjemle Suspension eller Ophør af Indfødsretten ere udtrykkelig bestemte ikke at skulle finde Anvendelse paa de i bemeldte Art. XIX omhandlede Indfødte, hvis Ret er traktatmæssig tilsikret dem, uden at der er gjort Forskel mellem, om de ere kongerigske eller hertugelige Undersaatter, jfr. Tillæg til Indfødsretten 25. Marts 1872 § 2; Lov om Indfødsrets Erhvervelse og Fortabelse 19. Marts 1898 § 13. Dernæst have de danske Domstole Gang efter Gang statueret, at de Personer, hvem Indfødsret er forbeholdt ifølge Fredstraktatens Art. XIX, ikke kunne betragtes som Udlændinge og følgelig ikke udvises af Riget, uden at det i nogen Dom nævnes, om den Paagældende var dansk eller preussisk Undersaat, hvilken Sondring Dommen derfor maa have anset som irrelevant; Landsover- samt Hof- og Statsrets Dom 9. Novbr. 1869. Ugeskrift for Retsvæsen 1870 S. 208; Viborg Overrets Dom 25. Aug. 1873. Ugeskrift for Retsvæsen 1873 S. 966; Højesteretsdom 8. Marts 1877, Ugeskrift for Retsvæsen s. A. S. 804; Højesteretsdom 29. Novbr. 1878, Ugeskrift

for Retsvæsen 1879 S. 154. Denne sidstnævnte Højesteretsdom statuerer udtrykkelig, at den Ret til at udvise subsistensløse Udlændinge af Riget med Polititilhold under Straf, som Fremmedloven 15. Maj 1875 Art. 2 hjemler, ikke kan anvendes overfor de i Fredstraktatens Art. XIX omhandlede Indfødte, der ikke ere Udlændinge. I den i dens Helhed af Højesteret stadfæstede Overretsdoms Præmisser hedder det saaledes:

Da Arrestanten, der, som meldt, er født i Hertugdømmet Slesvig, medens dette hørte til den danske Stat, imidlertid i Henhold til den ved Kdg. 16. Novbr. 1864 bekendtgjorte Fredstraktat af 30. Oktbr. s. A. ikke kan betragtes som Udlænding, og hans Udvisning af Landet saaledes ikke har haft Hjemmel i Lov 15. Maj 1875 § 2 osv., findes han ikke ved sin Overtrædelse af det ham i Henhold til bemeldte Lovbud givne Tilhold at have paadraget sig noget Strafansvar, og vil forsaavidt være at fri-finde for det Offentliges Tiltale.

I Skrivelse Nr. 24, 7. Febr. 1876 udtalte Justitsministeriet, at Udvisningsret ifølge Lov 15. Maj 1875 havde overfor Slesvigere, der vel i Medfør af Fredstraktatens Art. XIX vare i Besiddelse af dansk Indfødsret, men ikke i Henhold til bemeldte Artikels øvrige Bestemmelser havde bevaret deres Egenskab som danske Undersaatter, og hvis Forsørgelsesret her i Riget derfor ikke var anerkendt; men i Skr. Nr. 9, 12. Jan. 1885 udtaler Ministeriet i Anledning af, at en Politimester formente sig berettiget til i Henhold til Lov 15. Maj 1875 § 2 at udvise Personer, der i Henhold til Wiener Fredstraktaten fremdeles vare i Besiddelse af dansk Indfødsret, medens de ikke havde bevaret deres Egenskab af danske Undersaatter, at Ministeriet efter hvad der ved Højesteretsdom er statueret selvfølgelig ikke længere kan fastholde den i Skrivelse 7. Febr. 1876 udtalte Mening og saaledes maa anse Lov 15. Maj 1875 for uanvendelig paa de ommeldte Personer.

Men da det dog vilde være en mindre naturlig Ordning, om det ene Land kunde sende de paagældende Indfødte, naar de bleve trængende til Forsørgelse, over Grænsen ind i det andet Land, uden at dette igen kunde skille sig af med dem, saa bør der levnes Mulighed for en Ordning, som afværger denne Mislighed, hvilket ogsaa er forudsat i den anførte Bestemmelse i Fattigloven ved Tilføjelsen om, at der for disse Indfødtes Vedkommende kan træffes særlig traktatmæssige Overenskomster; jvfr. ovf. S. 231. I Henhold til den dér anførte Overenskomst Art. 5 har Justitsministeriet da ogsaa ifølge Ind. M. Skr. 24. Okt. 1890 anerkendt, at Udsendelse af trængende Indfødte, der ere prøjssiske Undersaatter, kan finde Sted, idet den foranførte Højesterets Dom kun angaar den i Politihensyn grundede Udvisning eller Udsendelse af Landet. Men herved er dog at mærke, at den omhandlede Overenskomst efter Ordene kun angaar de kontraherende Staters gensidige Pligt til at modtage hinandens fattige Undersaatter til Forsørgelse, ikke den enkelte Stats Ret til at udvise dem.

Ifølge dansk administrativ Praxis kræves der heller ikke noget Hjemstedsbevis for de i Fredstraktaten 30. Oktbr. 1864 Art. XIX omhandlede Indfødte som Betingelse for at bosætte sig her i Landet, hvad enten de maatte være at

anse som danske eller prøjssiske Undersaatte. Derimod har Prøjssen krævet saadant Hjemstedsbevis som Betingelse for Bosættelse i Sønderjylland af de paagældende Indfødte, der havde opteret dansk Undersaatsforhold, og for at raade Bod paa de derved rejste Vanskeligheder for de indfødte Sønderjyder udstedtes Lovene 9. Marts 1872 og 24. Juli 1880 om Udstedelse af ekstraordinære Hjemstedsbeviser for de Indfødte, der i Henhold til Fredstraktaten 30. Oktbr. 1864 Art. XIX havde opteret dansk Undersaatsforhold. Ligeledes have de paagældende Indfødte i Lighed med andre saadanne uden Hensyn til deres Undersaatsforhold Adgang til Alderdomsforsørgelse i Danmark efter Lov Nr. 69, 9. April 1891 § 1 og Adgang, til Erhvervelse og Forsørgelseshjem her i Landet efter Fattiglov Nr. 67, 9. April 1891 § 23 lig med andre Indfødte.

Paa den anden Side har den danske Lovgivning ogsaa respekteret den Kendsgærning, at de paagældende danske Indfødte og som saadanne danske Statsborgere tillige kunne være ikke danske, men prøjssiske Undersaatte og for saa vidt fritaget dem for undersaatlige Pligter overfor Danmark. I Værnepligtsloven 6. Marts 1869 § 56 var dette dog endnu ikke sket i fornødent Maal. Den bestemte nemlig, at Personer, der i Henhold til Fredstraktaten 30. Oktbr. 1864 Art. XIX have bevaret deres danske Indfødsret ikke som andre Indfødte allerede ved et midlertidigt Ophold i Danmark, men først (lige med Udlændinge i Medfør af Lovens § 2) ved at erhverve fast Hjem her i Riget blive Værnepligten undergivne. Denne Bestemmelse havde imidlertid ikke taget fornødent Hensyn til, at der indenfor de danske Indfødte, som Bestemmelsen angik, maatte sondres mellem dem, der vare henholdsvis prøjssiske og danske Undersaatte, og den var ufyldstgørende i Henseende til de danske Indfødte, der vare blevne prøjssiske Undersaatte og som Følge deraf underkastede prøjssisk Værnepligt, idet den Undtagelse, som i § 2 er gjort i Henseende til her bosatte Udlændinges Værnepligt, forsaavidt som et undersaatligt Forhold til en fremmed Stat maatte være til Hinder derfor, fornuftigvis ogsaa maatte finde Anvendelse paa de Indfødte, der som prøjssiske Undersaatte vare værnepligtige i Prøjssen, selv om de vare bosatte her i Riget. Ved Aabnraa Konventionen, jfr. Rigsdagstidende 1882—83 Tillæg B Sp. 1910, enedes derfor de danske og prøjssiske Kommissærer om, at der burde træffes en Overenskomst, der fjærnede det Misforhold, der fremkom ved, at de tyske Værnepligtige, som havde taget blivende Ophold i Kongeriget Danmark, kunde indkaldes til Militærtjeneste i Henhold til den danske Værnepligtslov 6. Marts 1869 § 2, medens de i deres Hjem fremdeles vare forpligtede til Aftjening af Værnepligten, og de i det tyske Rige for bestandig sig opholdende Danske som Udlændinge ikke kunde indkaldes til Værnepligtens Aftjening. Mellem begge Rigerne skulde derfor træffes Overenskomst om, at ingen Undersaat af det ene Land maatte tages til Militærtjeneste i det andet, saafremt han i det sidstnævnte ikke havde erhvervet Indfødsret eller, som det hedder i den tyske Text *»nicht die Rechte der Eingeborenen erworben hat«*. Paa en haandgribeligere Maade kunde man ikke overse Bestemmelsen i Fredstraktat 30. Oktbr. 1864

Art. XIX, hvorefter en hel Del danske Optanter havde Indfødsret i Tyskland og tyske Optanter Indfødsret i Danmark, hvilke Indfødte det netop var Øjemedet at fri for Værnepligten i det Land, hvori de vare Indfødte men ikke Undersaatter. — Efter at de i Aabenraa Konventionen opstillede Grundsatninger vare godkendte af den tyske Regering den 25. Septbr. 1872, Rigsdagstidende 1882—83, Tillæg B. Sp. 1975, tog den tyske Gesandt Dagen efter Initiativet til gennem Noteudvexling at komme til Forstaaelse om, at ingen Tyske i Danmark saalidt som nogen Dansk i Tyskland kunde underkastes Værnepligten, forinden han havde erhvervet Statsborgerret (*Staatsangehörigkeit*). Det danske Udenrigsministerium sendte denne Note til Justitsministeriet, som udtalte, at der ikke var noget i Vejen for at fritage tyske Undersaatter for Militærtjeneste her i Landet, saalænge de ikke havde erhvervet dansk Indfødsret. Kun med Hensyn til de prøjssiske Undersaatter fra Hertugdømmerne, fødte før den 16. Novbr. 1864, var der en Vanskelighed tilstede, som ikke kunde fjernes uden ad Lovgivningsvejen. Ifølge Art. XIX i Slutningen havde disse Personer nemlig bevaret deres forhenværende danske Indfødsret, hvoraf fremgik, at naar de bosatte sig i Danmark, kunde de gøre Forandring paa her at udøve alle de Rettigheder, som fulgte af Indfødsretten, deri indbefattet de politiske Rettigheder, og paa den anden Side vare de forpligtede til at gøre Militærtjeneste paa samme Maade som andre Indfødte i Landet. At befri dem for dansk Militærtjeneste til samme Tid, som man indrømmede dem Udøvelsen af de politiske Rettigheder i Danmark, vilde utvivlsomt være at give dem en undtagelsesvis og abnorm Stilling; dersom imidlertid den prøjssiske Regering var tilbøjelig til at gaa ind paa denne Anvendelse af den dobbelte Indfødsret med den Virkning, at de Slesvigere og Holstenere, som vare forblevne danske Undersaatter, naar de tage Bolig i Hertugdømmerne, ligeledes skulde faa Adgang til at deltage i den politiske Stemmegivning, skønt de vare fri for prøjssisk Militærtjeneste, vilde Justitsministeriet indskrænke sig til at hidføre den nødvendige Forandring i den danske Værnepligtslov. Men dersom den prøjssiske Regering ikke troede at kunne gaa ind paa denne Kombination, vilde Justitsministeren forelægge Rigsdagen et specielt Lovforslag, ifølge hvilket de prøjssiske Undersaatter, der oprindeligt hørte hjemme i Hertugdømmerne, kunde give Afkald paa dansk Indfødsret med den dobbelte Virkning at miste de politiske Rettigheder her i Landet og at være fri for dansk Militærtjeneste.

Vi have gengivet det væsentlige Indhold af denne Justitsministeriets Skrivelse, som findes trykt i Rigsdagstidende 1882—83 Tillæg B. Sp. 1934, forat fremhæve, at den gør sig skyldig i nogen Misforstaaelse. For det første vil den have Udøvelsen af politiske Rettigheder her i Landet kuyttet til Underkastelse under Værnepligten. Dette er urigtigt; thi Grundloven knytter kun i § 30 og 31 Udøvelsen af politiske Rettigheder til Indfødsret, ikke til Undersaatsforhold. For det andet gør den sig skyldig i en Overseen af Slutningsbestemmelsen i Art. XIX, hvorefter Indfødsret i Kongeriget og Hertugdømt-

merne er forbeholdt alle, som den 16. Novbr. 1864 vare i Besiddelse af den, uden Hensyn til, om de havde valgt at være prøjssiske eller danske Undersaatter. Det efter Justitsministeriets Opfattelse abnorme Forhold, om hvis Indførelse det erklærede at ville forhandle med den tyske Regering, var altsaa allerede ifølge Fredstraktaten 30. Oktbr. 1864 Art. XIX en forlængst traktatmæssig bestaaende Kendsgerning, hvorefter Lovgivningen burde rettes.

Udenrigsministeriet anmodedesaa den prøjssiske Regering om at tage Stilling til de af Justitsministeriet foreslaaede Alternativer. Den prøjssiske Regering gik imidlertid ikke ind paa nogen af Delene, men erklærede, at Bestemmelsen i Værnepligtslovens § 2 ikke var stemmende med den almindelige Folkeret. Denne Paastand er fuldstændig ugrundet, da Paragrafen, som bemærket, gør et Forbehold, forsaavidt et fremmed Undersaatsforhold maatte være til Hinder derfor; og de Overenskomster, der af den danske Stat ere afsluttede med Nederlandene, Venezuela, Belgien, Italien, Storbritannien og Svejs om deres her bosatte Undersaatters Fritagelse for Værnepligten, godtgøre ubetinget, at disse Magter ikke dele Tysklands Opfattelse af Bestemmelsens folkeretsstridige Natur. Men den prøjssiske Regering lod sig ikke anfægte af deslige Indsigelser og forlangte simpelthen, at tyske Militærpligtige i Danmark fritoges for Værnepligten, da den i modsat Tilfælde vilde gribe til Repressalier. Derefter udstedtes Lov Nr. 40, 4. April 1873, hvorefter de i Lov 6. Marts 1869 § 56 omhandlede Personer, hvilke Indfødsret er reserveret i Henhold til Traktat 30. Oktbr. 1864 Art. XIX, om end de her i Landet maatte erhverve eller have erhvervet fast Hjem, ikke skulle være Værnepligten undergivne, forsaavidt de hverken i Medfør af Fredstraktaten 30. Oktbr. 1864 Art. XIX forinden den 16. Novbr. 1870 have foretaget de til Bevarelsen af deres Egenskab som danske Undersaatter nødvendige Skridt eller ved en særlig Akt ere blevne udløste af deres undersaatlige Forhold til Kongeriget Prøjsen.

Det er altsaa den traktatmæssig hjemlede og statsretlig anerkendte Hovedsætning, at de i Fredstraktaten 30. Oktbr. 1864 Art. XIX omhandlede Indfødte, der ere blevne tyske Undersaatter, ere danske Statsborgere, men ikke danske Undersaatter, som med al mulig Tydelighed er udtalt i den nævnte Lov.

Da saa den tyske Gesandt i April 1873 forelagde Udkast til en Deklaration om henholdsvis danske og tyske Undersaatters Fritagelse for Militærtjeneste i de respektive Lande, indføjede det danske Udenrigsministerium i sit Svar Udkast til en fra nysnævnte Lov hentet Klausul om de i Fredstraktatens Art. XIX omhandlede Indfødte, lydende paa, at, ligesom de Beboere af de ved Wienerfreds-Traktaten afstaaede Landsdele, der den 16. Novbr. 1864 vare i Besiddelse af dansk Indfødsret, ikke efter den gældende Lov ere underkastede Værnepligt, om end de her i Riget tage fast Bopæl, medmindre de forinden den 16. Novbr. 1870 have foretaget de til Bevarelse af deres Egenskab som danske Undersaatter fornødne Skridt, eller ved en særlig Akt ere blevne løste fra deres undersaatlige Forhold til Kongeriget Prøjsen, saaledes vil for Fremtiden heller

ingen anden tysk Undersaat, der ikke er bleven naturaliseret i Danmark, her blive indkaldt til Krigstjeneste. Naar denne Indføjning i Folketingskommissionens Betænkning, Rigsdagstid. 1882—83 Tillæg B. Spalte 1909—10 kaldes »nogle nødvendige Redaktions-Ændringer« maamærkes, at Indføjningen er en Realitet, forsaavidt som i den udtrykkelig og særlig fremhæves de i Fredstraktaten 30. Oktbr. 1864 Art. XIX omhandlede Indfødte. Om dette danske Udkast hedder det saa videre i bemeldte Betænkning, at det efter af Udenrigsministeriet at være bleven overleveret den tyske Gesandt af denne blev overleveret til hans Regering for at blive endelig approberet, men Gesanden erholdt ikke den begærte Bemyndigelse dertil. Det synes, hedder det i den anførte Betænkning, som om den tyske Regering har fastholdt sin tidligere Synsmaade, at nemlig den mellem de to Regeringer truffne Aftale allerede var tilstrækkelig konstateret. Ligefuldt er der noget Uforklarligt i denne den tyske Regerings Fremgangsmaade, idet den først sætter Sagen i Bevægelse og derefter stiltiende lader den falde. Maaske turde den i det danske Udkast stedfundne Fremhævelse af den i Fredstraktaten 30. Oktbr. 1864 Art. XIX forbeholdte Indfødsret ikke have været uden Andel i denne den prøjssiske Regerings efterfølgende paafaldende Tavshed.

Den danske Regering har altsaa, som den anførte Fremstilling viser, fuldtud anerkendt og opfyldt sin traktatmæssige Pligt i Medfør af Fredstraktaten 30te Oktbr. 1864 Art. XIX. Den har anerkendt alle de Personer, der den 16. Novbr. 1864 vare i Besiddelse af Indfødsret i det danske Monarki, Lauenborg derunder indbefattet, som danske Statsborgere, der som saadanne have en ubetinget Ret til at være og forblive her i Kongeriget og nyde de indfødte Statsborgere tilføjede Rettigheder, og den har ved Siden deraf anerkendt, at de paagældende Indfødte, der i Henhold til Fredstraktaten 30. Oktbr. 1864 Art. XIX have optrædet at være prøjssiske Undersaatter ikke kunne underkastes undersaatlige Pligter overfor den danske Stat.

Men hvorledes har den prøjssiske Regering stillet sig i Henseende til Anerkendelsen og Opfyldelsen af Bestemmelsen i Art. XIX i Slutningen om Forbehold af Indfødsret i Hertugdømmerne for Alle, som den 16. Novbr. 1864 besad den i det danske Monarki? I saa Henseende naa mærkes, at den synes fuldstændig at have ignoreret den. Det anførte Forbehold nævnes saaledes aldeles ikke i den ovenfor S. 232 omtalte Avis Artikel fra Marts 1883, hvori den prøjssiske Regering roser sig af sine store og gode Handler, for hvilke den kun har høstet idel Miskendelse i den danske Presse:

Efter at Prøjsen i Forening med Østernig i hin Traktat (30. Oktbr. 1864 Art. XIX) alene havde fritaget Optanterne for den Forpligtelse, der var paalagt ved næsten alle tidligere Optioner til at sælge deres paa det afstaaede Territorium liggende Grundejendom, har det, idet det næppe afventede Optionsfristens Udløb, tilladt samtlige Personer, der havde optret for Danmark, at vende tilbage til Slesvig og ladet alle disse Optanter tage varigt Ophold der som danske Undersaatter, uden at lægge dem nogen Vanskelighed i Vejen. — Prøjsen lader ligeledes de før 1863 fødte Sønner af disse Optanter bo i Fred og Ro i Slesvig og har derved frivillig for mere end et halvt

Aarhundrede vanskeliggjort sig den Opgave at assimilere Nordslesvig med de øvrige Dele af det præjssiske Monarki. Paa alle disse Indrømmelser, som Prøjsen mod Options Grundprincip har gjort af Velvilje mod Nabostaten, har den danske Presse ikke et anerkendende Ord. — Den besvarer dem med den sælsomme Paastand, at Optanterne have Ret til ikke at blive udviste, altsaa større Rettigheder end enhver anden Udlendinge.

Den præjssiske Regering vilde dog næppe have fundet denne den danske Presses Paastand saa sælsom, dersom den ikke havde glemt at medtage Slutningsbestemmelsen i Art. XIX, hvorefter den vilde have set, at de paagældende danske Optanter saavel som deres før 1863 fødte Sønner ikke ere Udlændinge, men tyske Indfødte og som saadanne nyde Statsborgerret i Hertugdømmerne og dermed i det tyske Rige samtidig med, at de ere danske Undersaatter, ganske ligesom de tyske Optanter i Danmark ere Indfødte og dermed Statsborgere i den danske Stat samtidig med, at de ere tyske Undersaatter.

Fra dette Synspunkt set er den præjssiske Regerings Opfattelse af Optanternes og deres før 16. Novbr. 1864 fødte Børns Retstilling som Udlændinge og den tilsvarende Behandling af dem helt igennem traktatstridig.

II.

AABENRAA KONVENTIONEN

Fredstraktaten 30. Oktbr. 1864 Art. XIX hjemlede, som foran S. 229 udviklet, de indfødte Beboere i Sønderjylland Optionsret indtil den 16. November 1870. Skønt de paagældende Personer ikke paa Grund af deres Valg maatte forelægges paa Person og Ejendom, har den præjssiske Regering dog bestræbt sig for at gøre, hvad den kunde for at hindre Option af dansk Undersaatsforhold, navnlig ved i Strid med Art. XIX' Tilsagn om Indfødsrettens Bevarelse trods Optionen af Undersaatsforholdet at udvise Optanter.

Bekg. 16. Novbr. 1866 fra den slesvigske Regering nøjedes endnu med at bestemme, at Optanterne først da kunde betragtes som løste fra deres undersaatlige Forhold, naar de havde taget varigt Ophold i den danske Stat; men en følgende Bekg. 12. Apr. 1867 fra Overpræsidenten i Slesvig-Holsten anordnede, at de yngre Aldersklasser, som, efter at de i Henhold til Wienerfreden vare traadte over til de danske Undersaatter, alligevel beholdt varigt Ophold i Slesvig eller efter kort Fraværelse atter havde taget Ophold der, skulde udvises (Rigsdagstidende 1882—83 Tillæg B Sp. 1945). Denne Forholdsregel blev i Særdeleshed fra præjssisk Side paabudt i Henseende til alle sønderjydske indfødte Værnepligtige, som have opteret efter den 1. Marts 1869, fordi den præjssiske Regering antog, at de kun vare udvandrede til Danmark for at unddrage sig den præjssiske Værnepligt. Udvandringen tiltog stærkt

siden Juni 1870, For om muligt at naa til en Forstaaelse angaaende disse til Danmark udvandrede indfødte Værnepligtiges Forhold, enedes den danske og prøjssiske Regering om at nedsætte en Kommission, bestaaende af to danske og to prøjssiske Kommissærer, som samledes i Aabenraa, jfr. Ministerial-Tidende 1871 B. Sp. 649.

Ved Bekendtgørelse 26. Oktbr. 1870 fra Udenrigsministeriet vare de paa-gældende Optanter blevne opfordrede til snarest muligt at anmelde sig hos det danske Udenrigsministerium og til samme at meddele:

- 1) Naar de vare udvandrede fra Slesvig.
- 2) Om de før vedkommende slesvigske Øvrighed havde foretaget den i Wienerfreden Art. XIX foreskrevne Anmeldelse og i saa Tilfælde, om denne Anmeldelse havde fundet Sted før eller efter Udvandringen.
- 3) Om de i Slesvig vare Værnepligtige og i saa Tilfælde, om de hørte til de Udskevne eller til Reservisterne eller til Landeværns-Mændene.
- 4) Om de, forinden de forlode Slesvig, havde modtaget Indkaldelses Ordre.
- 5) Om de fra en slesvigsk Øvrighed havde erholdt Meddelelse om at være blevne udslettet af den prøjssiske Lægdsrulle.

Kommissionen enedes da ifølge Bekendtgørelse Nr. 128, 3. Oktbr. 1872; jfr. Rigsdagstidende 1882—83, Tillæg B. Sp. 1953, Danske Traktater, ud-givne af Udenrigsministeriet 1863—1879 S. 319; om at opføre de til Konge-riget udvandrede slesvigske (og holstenske) Værnepligtige paa en Flerhed af Lister, som findes trykte i Dansk Lovtidende Bekg. Nr. 128, 3. Oktb. 1872.

Den første Liste A. omfattede 213 Personer, der vare udvandrede til Dan-mark, forinden Ordre til deres Indkaldelse til prøjssisk Krigstjeneste var bleven udfærdiget eller dem meddelt. De anerkendtes at være danske Undersaatter og i denne Egenskab at kunne tage Ophold i Slesvig. Ved Afgørelsen af Spørgs-maalet, om de paagældende havde afgivet den til Anerkendelse af deres danske Undersaatsforhold fornødne Erklæring, enedes man om den ovenfor S. 230 omtalte Læmpelse af den i Art. XIX opstillede Fordring om en Udvandringen forudgaaende Anmeldelse til vedkommende Øvrighed.

Paa Liste B optoges 316 Personer, for hvis Vedkommende der enten aldeles ikke forelaa nogen Erklæring eller ialtfald ingen inden den i Fredstraktatens Art. XIX foreskrevne Frist afgiven Erklæring, hvilke derfor maatte anses som prøjssiske Undersaatter, dog med Forbehold af senere at kunne bevise, at de desuagtet inden bemeldte Frist havde afgivet en tilstrækkelig Erklæring.

Liste C. omfattede alle dem, som vare udvandrede til Danmark og derfra havde hjemsendt Erklæring inden Udlobet af den traktatmæssige Frist, men efter at prøjssisk Indkaldelses Ordre var udgaaet til dem.

Af disse opførtes saa paa Liste Ca. 505 Personer, med Hensyn til hvilke efter de prøjssiske Kommissærers Anskuelse den Forudsætning gjorde sig gældende, at de kun af Vildfarelse i Retsspørgsmaalet som Følge af Overtalelser og Paa-

virksomheder eller af andre Grunde, der tilstodte en mildere Bedømmelse, havde undladt at følge Indkaldelsesordren, henholdsvis unddraget sig Ordrens Modtagelse, og vare udvandrede til Danmark.

De prøjssiske Kommissærer foreslog da til Overvejelse, at alle disse Mandskaber af Mildhed og ifølge allerhøjeste Naade igen straffri skulde faa Adgang til Hertugdømmerne, og at det tilstodtes dem for Fremtiden i Egenskab af danske Undersaatter at opholde sig paa prøjssisk Territorium. De danske Kommissærer kunde ikke fratræde deres Regerings Anskuelse, ifølge hvilken de vedkommende Mandskaber i Almindelighed ikke havde forset sig noget; men da denne Anskuelse ikke tiltraadtes fra den kongelige prøjssiske Regerings Side tiltraadte de danske Kommissærer de prøjssiske Kommissærers Forslag, da de vedkommende Personer ifølge samme faktisk vilde opnaa det, der efter den danske Regerings Opfattelse tilkom dem som Ret.

Da altsaa ifølge den her antagne Grundsætning Personer, der vare udvandrede efter 1. Marts 1869 og elter at have modtaget Indkaldelses Ordre, fik Lov til at vende tilbage til Sønderjylland, erkendte Kommissærerne, at Konsekvensen af denne Tilladelse maatte blive, at ogsaa de, der vare udvandrede efter bemeldte Dag, forinden de endnu havde modtaget Indkaldelses Ordre, ikke kunde behandles strengere, hvorfor i Almindelighed Forbudet mod de efter 1. Marts 1869 udvandrede Optanters Tilbagevenden til Sønderjylland ophævedes, dog med et Forbehold i Henseende til de paa en Liste C. b. opførte 8 Personer, som med Vidende havde vagret sig ved at modtage Ordren eller paa anden Maade havde givet Anledning til en strengere Bedømmelse. De prøjssiske Kommissærer kunde ikke tilraade deres straffri Adgang, men ansaa det tværtimod for nødvendigt, at der blev indledet retlig Forfølgelse imod dem. De danske Kommissærer mente, at Nægtelse af Ordrens Modtagelse, selv forudsat, at Overleveringen af Indkaldelsesordren med Hensyn til Reservefolk og Landeværnsfolk kunde suspendere den ved Fredstraktaten tilsikrede Ret til Udvandring, hvad man fra dansk Side ikke kunde anerkende, — ikke turde begrunde nogen større Strafskyld, end Ikke-Efterkommelsen af den modtagne Ordre, og at de, der havde nægtet at modtage Ordren, i modsat Henseende havde lagt en aaben og ærlig Adfærd for Dagen, ligesom i hvert Fald den Vildfarelse i Retsspørgsmaalet, som naatte komme dem til gode, der trods Modtagelsen af Indkaldelses Ordren vare udvandrede, ogsaa maatte tjene til Gunst for de heromhandlede Personer.

Paa Liste D. fandtes endelig Navnene paa 62 Personer, som hørte til dem, der vare optagne paa Listerne A. og C., men efter den 6-aarige Frists Udlob i Henhold til en offentlig Bekendtgørelse fra Distriktskommandoen i Aabenraa vare vendte tilbage til Slesvig og der havde afgivet Erklæring om at ville træde tilbage i det prøjssiske Undersaatsforhold.

De prøjssiske Kommissærer mente, at disse Erklæringer maatte behandles som Naturalisations Andragender, mod hvilket der heller Intet blev indvendt fra dansk Side, idet de danske Kommissærer kun bemærkede, at det vilde

være at anbefale, at de enkelte Personer før den videre Behandling af deres Tilbagevandrings Erklæringer som Naturalisations Andragender endnu engang blev udspurgte, om de fastholdt deres Erklæringer. Herved er dog at bemærke, at de paagældende Personer højest korrekt havde betegnet deres Erklæringer som gaende ud paa Skifte af Undersaatsforholdet, medens Kommissærerne højest ukorrekt havde betragtet dem som Naturalisations Andragender; thi Naturalisation medfører Borgerrets Erhvervelse; men da de paagældende som præjssiske Indfødte alt vare i Besiddelse af en saadan Borgerret, kunde der ikke være Tale om at naturalisere dem.

Med Hensyn til alle øvrige udvandrede Værnepligtige, hvis Navne ikke fandtes paa Listerne A, B og C, blev de saavel med Hensyn til Spørgsmaalet om deres Undersaatsforhold som med Hensyn til deres Adgang til at tage Ophold i Slesvig at behandle efter de samme Grundsætninger, der havde været ledende ved Affattelsen af Listerne.

De omhandlede Betingelser for Anerkendelsen af Options gyldige Iværksættelse er der nu ingen praktisk Grund til videre at dvæle ved. Derimod har det sin Interesse at dvæle ved de Vilkaar, hvorunder der indrømmedes de udvandrede værnepligtige Optanter Adgang til at vende tilbage til Sønderjylland. Tiden, fra hvilken Tilbagevandrungen blev tilstedt, skulde bekendtgøres i Forvejen, og der skulde i Bekendtgørelsen fra begge Sider udtales den Forventning, at de Tilbagevandrungen ikke maatte give Anledning til nogensomhelst grundede Klager og i Særdeleshed ikke lægge noget fjendtligt Sindelag for Dagen mod den præjssiske Stat eller de den tilhørende Personer, da kun under Forudsætning af et loyalt Forhold det varige Ophold i Slesvig vilde blive tilstedt dem, og at de ved Ikke-Opfyldelsen af denne Betingelse til enhver Tid vilde udsætte sig for, at denne Tilladelse toges tilbage. Ved samme Bekendtgørelse skulde det dernæst paalægges de Tilbagevandrungen straks at melde sig hos vedkommende Politioverhoved og der fremvise deres Hjemstedsbevis, hvorhos de fritagne Mandskaber, til Listernes Berigtigelse, ogsaa skulde melde sig hos Distriktets Kommandersergeant paa det Sted, hvor de toge Ophold, og hvor tillige Øvrigheden skulde foreholde dem den foran omtalte Formaning.

I Overensstemmelse med denne Afgørelse udstedte den danske Regering Bkgl. Nr. 128, 3. Oktbr. 1872, i hvis Stykke 4 under Nr. 2 det siges:

»Da det af den kejserlig tyske Regering hidtil opretholdt Forbud mod, at de siden den 1. Marts 1869 udvandrede Værnepligtige vende tilbage til Slesvig fra nu af er bortfaldet, kunne altsaa alle de, der efter det i forrige Nummer (jfr. S. 241) Bemærkede anerkendes som danske Undersaatter, og som derhos ere forsynede med fornødent Hjemstedsbevis, frit vende tilbage til Slesvig og der tage Ophold som danske Undersaatter. Ved Ankomsten til det Sted, hvor de ville tage Ophold, have de ufortøvet at melde sig hos Politioverhoveden for at forevise deres Hjemstedsbevis saavel som hos Distriktets Feldwebel, for at den fornødne Berigtigelse af Stamrullen for deres Vedkommende kan blive foretagen. Iøvrigt indskræpes det herved de Paagældende at undgaa ved deres Adfærd at give den slesvigske Øvrighed grundet Anledning til Klage, da de i saa Fald udsætte sig for, at alt yderligere Ophold i Slesvig forment dem«.

Overenskomsten angik i første Linie kun de efter 1. Marts 1869 udvandrede Værnepligtige; men Kommissionen enedes tillige om, at samme Regel burde følges i Henseende til alle øvrige til Danmark udvandrede Værnepligtige; jfr. S. 241 Rigsdagstidende 1882—83 Tillæg B. Sp. 1966.

Man kunde herefter have haabet, at Spørgsmaalet om den Retsstilling, der tilkom Optanterne, indbefattende deres før 1864 fødte, ved Optionserklæringen ufuldnyndige Børn, var løst, forsaavidt som de vare berettigede til at bygge og bo i Sønderjylland, naar de opfyldte det foreskrevne Vilkaar: ikke at give den slesvigske Øvrighed grundet Anledning til Klage.

Men naar man haabede dette, regnede man uden den strænge prøjssiske Værnepligt. I Aabenraa Konventionen troede de prøjssiske Kommissærer sluttelig ikke at turde lade uomtalt, at der baade i militær og politisk Henseende hidtil havde gjort sig ikke ubetydelige Betænkeligheder gældende mod den almindelige Tilladelse til nhindret Ophold i Slesvig for saantlige til Danmark overgaaede Værnepligtige, forsaavidt disse ikke specielt vare udelukkede. og at begge Regeringer, naar denne almindelige Tilladelse blev meddelt, maatte komme til en Overenskomst om de Forholdsregler, der vare i Stand til for Freutiden at fjerne de skadelige Følger af denne Tilladelse. Heller ikke de danske Kommissærer vilde miskende Vægten af de anførte Omstændigheder og tvivlede ikke paa, at deres Regering i denne Retning vilde indtage en imødekommende Holdning.

Den prøjssiske Regering nøjedes inidlertid ikke med, som her forudsat, at søge en Forstaaelse med den danske Regering, men gik ensidig og egenmægtig frem. Den 28. Decbr. 1882 meddelte den tyske Gesandt i København efter Ordre fra den prøjssiske Regering Udenrigsministeriet, at alle i Provinsen Slesvig-Holsten boende danske Statsborgere vilde blive udviste af Tyskland, saasnart de naaede den Alder, hvori Militarpligten begynder i det tyske Rige, og da først de, som naaede denne Alder 1883. Ved samtidig at tilstille de paagældende Ordre til at melde sig til Optagelse i Stamrullen og et eventuelt Udvisningspaalæg vilde man gøre den Sammenhængen mellem Udvisnings Forholdsreglen og Tysklands militære Forskrifter indlysende. Derned stemmende Ordre udgik og kundgjordes den 7. Januar 1883. Den danske Regering reklamerede i Henhold til Aabenraa Konventionens foran omtalte Bestemmelse om Vilkaaret for Optanternes Forbliven i Slesvig og den tyske Regerings Erklæring om, at fremmede Undersaatter i Sønderjylland vare fri for Militærtjeneste. Naar den tyske Regering nu krævede, at danske Undersaatter skulde melde sig til Militærtjeneste under Straf af i Vægringstilfælde at blive udviste, saa var dette et Brud paa de vedtagne fælles Grundsætninger for Optanternes Behandling. Men den tyske Regering tog intet Hensyn til denne Anke, idet den svarede, at Overenskomsten med Danmark i hvert Fald ikke havde indrømmet de slesvigske Optanter flere Rettigheder, end der tilkom enhver anden Udlænding, saa at disse Optanter ligesom alle andre Udlændinge til enhver Tid kunde udvises. — Det Svar, der formentlig kunde og

burde være givet paa denne Paastand, var, at de paagældende Optanter vel vare danske Undersaatter, men ligefuldt i Henhold til Fredstraktaten 30. Oktbr. 1864 Art. XIX i Slutningen tyske Indfødte og som saadanne tyske Statsborgere, der igen som saadanne ikke kunde udvises.

Med særlig Anledning af den prøjssiske Regerings Adfærd besluttede Folketinget den 27. Febr. 1883 at nedsætte et Udvalg til Oplysning om den Stilling, der ifølge bestaaende Overenskomster tilkom de i Udlandet bosatte Danske.

I den af dette Udvalg afgivne Betænkning i Rigsdagstidende 1882—83 Tillæg B. Sp. 1917—18 siges, at det kan erkendes, at en Særret for Optanterne fremfor andre Udlændinge ikke allerede er tillagt dem i Wienerfreds Traktaten Art. XIX. Men herved er formentlig overset, at Slutningsbestemmelsen forbeholder alle de Personer, der den 16. Novbr. 1864 vare i Besiddelse af Indfødsret i det danske Monarki, Indfødsret i Hertugdømmerne saavel som i Kongeriget, og at i Kraft deraf alle de paagældende Indfødte ogsaa ere tyske Statsborgere uden Hensyn til Sondringen i Undersaatsforholdet.

Dernæst var Udvisningen under de anførte Omstændigheder, saaledes som den anførte Betænkning med Styrke fremhævede det, i Strid med den ved Bestemmelsen i Aabenraa Konventionens af Regeringerne tiltraadte Slutningsprotokol, hvorefter alene den Betingelse sættes for Optanternes Adgang til varigt Ophold i Slesvig, at de ikke ved deres Opførsel gav Anledning til begrundede Klager, særlig ikke lagde fjendtligt Sindelag for Dagen mod den prøjssiske Stat og dennes Borgere: »Herved har den almindelige Folkerets Udvisningsregler faaet en nærmere Bestemmelse ligeoverfor Optanter, der vilde være ganske betydningsløs, hvis der ved Siden deraf skulde bestaa en almindelig til ingen nærmere Betingelse bunden Udvisningsret.«

Den prøjssiske Regering har herefter ligesaa lidt respekteret Aabenraa Konventionen, som den har respekteret Fredstraktaten 30. Oktbr. 1864 Art. XIX i Slutningen.

Som det vil ses af den foregaaende Fremstilling angaar baade Fredstraktaten 30. Oktbr. 1864 Art. XIX og Aabenraa Konventionen 25. og 28. Oktbr. 1872 Personer, der ere indfødte saavel i Hertugdømmerne som i Kongeriget, idet de ere fødte før 16. Novbr. 1864, medens disse Overenskomster ikke direkte angaa senere fødte Personer, saaledes ikke *Optant-Børnene*. Naar vi dog til Slutning kaste et Blik paa disses Retsstilling, er det ifølge den Anledning, som Aabenraa Konventionens sidste Stykke giver dertil. Deri henviser nemlig de prøjssiske Kommissærer til, at den normale Tilstand, saaledes som den vil vise sig i Hertugdømmet Slesvigs Grænskekredse efter de udvandrede Værnepligtiges almindelige Tilbagevenden, og som i Modstrid med Statsinteressen karakteriserer sig derved, at en uforholdsmæssig Andel af Befolkningen besidder Egenskab af Udlændinge og er befriet for de prøjssiske Undersaatters

Forpligtelser, maa fjernes for Fremtiden, og at der i den Hensigt, eventuelt ad Lovgivningens Vej, maa drages Omsorg for, at de tilkommende Slægtled af denne Befolkning ved deres Fødsel i Indlandet under deres Forældres blivende Ophold i de dennesidige Stater erhverve Egenskab af Indlændinge. De danske Kommissærer bemærke hertil, at de ikke ville underkende de berørte mislige Omstændigheder, og fremhæve, at den da for Danmark gældende Indfødsret 15. Januar 1776 § 9 indeholdt en Bestemmelse, hvorefter de i Landet fødte Børn af de i Danmark boende Udlændinge skulle anses for Indfødte, naar de forblive i de derværende Stater (Danmark). Denne Sætning har det imidlertid mindre Interesse at fremhæve her, hvor der handles om Børn af Personer, hvis danske Indfødsrets Bevarelse traktatmæssig er tilsikret dem. Her maa derimod fastholdes, at Børn af Personer, bosiddende i Sønderjylland, hvem Indfødsret er bevaret ved Fredstraktaten 30. Oktbr. 1864 Art. XIX, hvilke Børn ere fødte efter den 16. November 1864 og inden Ikrafttræden af Lov Nr. 42 19. Marts 1898 om dansk Indfødsrets Erhvervelse og Fortabelse, ifølge Indfødsretten 15. Januar 1776 Art. 9 kun bevare dansk Indfødsret, hvis de ere fødte i Danmark. Ere de derimod fødte udenfor Riget, ere de ikke Indfødte og den danske Stat er derfor, naar de udvises fra Tyskland, ikke pligtig til at modtage dem som sine Borgere. Herved mærkes, at ifølge Tillægs Konvention, offentliggjort i Bekg. Nr. 142, 24. Sept. 1881, kan Udvisning til Danmark af en Person, hvis den sker paa Grund af Personens Trang, ikke finde Sted, førend Modtagelsespligten er anerkendt; og det samme gælder, hvor den sker af rent politimæssige Grunde, saafremt denne Persons Undersaatsforhold ikke er utvivlsomt ifølge umiskendelige i dens Besiddelse forefundne Legitimations-Dokumenter, hvis Gyldighed endnu ikke er udløbet. Herefter ville Optantbørn, der ikke ere danske Indfødte, utvivlsomt ikke kunne udvises fra Tyskland til Danmark.

Et andet Spørgsmaal er derimod, om de ikke som Børn af projsisiske Indfødte, skønt fremmede Undersaatter, have Statsborgerret i Projsien. Dette Spørgsmaal maa imidlertid besvares efter den projsisiske Lovgivning af de projsisiske Myndigheder.

* * *

AABENRAA-OVERENSKOMSTEN

Slutningsprotocol, vedtaget af den internationale Kommission for Prøvelsen af de Værnepligtiges og Reservefolks Forhold, der i Sommeren 1870 ere gaaede over fra Slesvig til Danmark.

Sket i Aabenraa den 16. Januar 1872.

Nærværende: Den Kongelig Preussiske Generalmajor og Kommandør for den 35. Infanteri-Brigade, HEINRICH VON BLUMENTHAL af Flensborg; Den Kongelig Preussiske Geheime Regjeringsraad og Landraad for Kredsene Flensborg, WILHELM KRUPKA; Den Kongelig Danske Kammerherre og Stiftamtmand i Aalborg, FREDERIK DAHLSTRØM; Den Kongelig Danske Oberst og Kommandant over Øen Bornholm, EDUARD FALLESEN.

EFTERAT den internationale Kommission for Prøvelsen af de Værnepligtiges og Reservefolks Forhold, der i Sommeren 1870 ere gaaede over fra Slesvig til Danmark, igjen har optaget sine Møder den 5. d. M., ere nu de oprindeligt anlagte Lister blevne berigtigede paa Grundlag af samtlige indtil nu indgaaede Andragender og henholdsvis Ansøgninger under Paaagtning af de af Kommissionen i de tidligere Protokoller af 22. November og 11. December f. A. opstillede Grundsætninger, og med lagttagelse af disse Berigtigelser ere nye Lister *in duplo* blevne udfærdigede, som efter paafulgt Collationering og Fastsættelse af Kommissionens samtlige Medlemmer ere blevne fuldbårde og vedfæstes denne Slutningsprotokol som integrerende Del [Listerne ere trykte i Lovtidenden 1872, S. 460—482], nemlig:

Liste A. indeholdende de Værnepligtige, Reservefolk, Forstærkningsfolk og Rekruter, som allerede før Udfærdigelsen, henholdsvis før Udleveringen af den paa Grund af Mobiliseringen 1870 for dem bestemte Indkaldelsesordre og efter Afgivelsen af den forskriftsmæssige Erklæring paa Grundlag af Art. XIX. i Fredslutningen af 30. Oktober 1864 ere gaaede over til Danmark;

Liste B. over de Værnepligtige osv., som slet ikke eller først efter Forløbet af den 6aarige Frist have afgivet den foreskrevne Erklæring og ved Mobiliseringen 1870 unddraget sig den preussiske Militærtjeneste;

Liste C. over de Værnepligtige osv., som først efter Modtagelsen af Indkaldelsesordren, henholdsvis efterat de ved Bortrejse fra deres Bopæl have unddraget sig Modtagelsen, ere gaaede over til Danmark og have der før Udlobet af den 6aarige Frist afgivet Overgangserklæringen eller derfra indsendt denne Erklæring.

I. Kommissionens Forslag med Hensyn til de Mandskaber, der have været indkaldte.

Som Følge af de Anskuelser, med Hensyn til hvilke der allerede er Forstaaelse tilstede imellem begge Regjeringerne, ville nu efter Kommissionens Forslag

1) alle i Listen A. opførte Mandskaber utvivlsomt være at anerkjende som Danske, og en ny Tilladelse til varigt Ophold i Slesvig vil uden Betænkning kunne gives dem, efterat Prøvelsen har godtgjort, at, da de allerede ved Indkaldelsen maatte betragtes som Danske, ingen Forseelse mod den preussiske Militar Straffelov kan falde dem til Last.

2) ville de i Listen B. opførte Mandskaber være at behandle som Preussere, saafremt ikke muligen sidenefter Bevis bliver leveret af dem om en i rette Tid paafulgt Overgang.

Med Hensyn til disse sidste Mandskaber tro de danske Kommissærer at turde udtale det Haab, at, saafremt disse Kategorier anses strafskyldige, det maa tjene de Vedkommende til Formildelse i Straffen, dels, at Mange iblandt dem have deltaget i Krigen mod Preussen 1864, saa at det maa have faldet dem vanskeligt rigtigt at opfatte deres Stilling som nuværende preussiske Soldater, dels, at der i hele dette Anliggende, *in specie* med Hensyn til deres Beføjelse til at gaa over til Danmark, stedse har hersket megen Tvivl og Uklarhed.

3) Listen C falder i 2 Afdelinger og indeholder:

i Afdeling *a* de Mandskaber, med Hensyn til hvilke, efter de preussiske Kommissærers Anskuelse den Forudsætning gjør sig gjældende, at de kun af Vilfarelse i Rets spørgsmaalet, som Følge af Overtalelser og Paavirkninger eller af andre Grunde, der tilstede en mildere Bedømmelse, have undladt at følge Indkaldelsesordren, henholdsvis unddraget sig Ordrens Modtagelse og ere udvandrede til Danmark;

i Afdeling *b* de Mandskaber, som med Vidende have vægret sig ved at modtage Ordren eller paa anden Maade givet Anledning til en strengere Bedømmelse, og med Hensyn til hvilke Protokollen af 10. d. M. indeholder de nærmere graverende Omstændigheder.

ad *Ca*. De preussiske Kommissærer foreslaa nu til Overveielse, at alle i Afdelingen *Ca* opførte Mandskaber, da der hidtil ikke har kunnet udfindes særdeles graverende Momenter om Nogen af Samme, af Mildhed og ifølge Allerhøjeste Naade igjen straffri faae Adgang til Hertugdømmerne, og at det tilstedes dem for Fremtiden i Egenskab af danske Undersaatter at opholde sig paa preussisk Territorium.

De danske Kommissærer bemærke paa deres Side, at de vel ikke kunne fratræde deres Regjerings Anskuelse, ifølge hvilken de vedkommende Mandskaber i Almindelighed ikke have forset sig i Noget, men at de, da denne Anskuelse ikke tiltrædes fra den Kongelig Preussiske Regjerings Side, forsaavidt maa slutte sig til det af de preussiske Kommissærer stillede Forslag, som de vedkommende Individuer ville faktisk ved samme opnaa, hvad der efter den danske Regjerings Opfattelse tilkommer dem som Ret.

ad *Cb*. Med Hensyn til Mandskaberne af Afdelingen *Cb* kunne de preussiske Kommissærer ikke tilraade deres straffri Adgang paany, men anse det tværtimod for nødvendigt, at der bliver indledet retslig Forfølgelse imod dem.

De danske Kommissærer formene, at Negtelsen af Ordrens Modtagelse — selv forudsat, at Overleveringen af Indkaldelsesordren kunde med Hensyn til Reservefolk og Landeværnsfolk suspendere den ved Fredstraktaten tilsikrede Ret til Udvandring, hvad man fra dansk Side ikke formaar at anerkjende — ikke turde begrunde nogen større Strafskyld, end Ikke-Efterkommelsen af den modtagne Ordre, og at de, som have negtet at modtage Ordren, have i modsat Henseende lagt en aaben og ærlig Adfærd for Dagen.

I ethvert Fald turde den Vildfarelse i Retsspørgsmaalet, som maatte komme dem til gode, der trods Modtagelsen af Indkaldelsesordren ere udvandrede, ogsaa tjene til Gunst for de Forannævnte.

Saasnart de i Foranstaaende gjorde Forslag, hvormed Kommissionens Hverv i Hovedsagen finder sin Afslutning, opnaa Antagelse og derefter følgende Udførelse, anses det, for at gjøre Kontrollen med de tilbagevendende Mandskaber mulig for de preussiske Myndigheder og i Særdeleshed give disse Oplysning om, hvilken Kategori de Enkelte tilhøre, henholdsvis om de skulle behandles som Danske eller som Preussere, og hvilke af dem den straffri Tilbagevenden overhovedet er negtet, fra de preussiske Kommissærers Side for nødvendigt, at det meddeles de vedkommende preussiske Militær- og Civilautoriteter, henholdsvis Distriktskommandoerne og Landraadsembedene, Uddrag

af samtlige Lister A. B. C., paa Grundlag af hvilke tillige Berigtigelsen af Stamlisterne osv. kunde finde Sted.

Desforuden maa enhver Tilbagevendende forsynes af den vedkommende danske Myndighed med et Bevis for hans Anerkjendelse som Dansk (det foreskrevne Hjemstedsbevis).

II. Behandling af de for sent afgivne Tilbagetrædningserklæringer.

I Henseende til den i Protokollen af 22. November ad 3 omtalte Kategori af de Mandskaber, som efter stedfunden Indkaldelsesordre ved Mobiliseringen i Aaret 1870 ere gaaede til Danmark, traadte i undersaatlig Forbindelse der og ifølge en offentlig Opfordring af den Kongelig Preussiske Distriktskommando i Aabenraa først efter Udløbet af den i Fredstraktaten stipulerede 6aarige Frist ere vendte tilbage og have erklæret til Protokollen atter at ville opfylde Pligterne som preussiske Undersaatte, da tro de preussiske Kommissærer, mod hvilket der heller Intet bliver indvendt fra dansk Side, at disse Tilbagetrædningserklæringer behandles som Naturalisationsandrager og afgjøres efter den tyske Forbundslov af 1. Juni 1870 med Hensyn til alle de Individuer, der ikke muligen senere — og i Særdeleshed nu ved direkte Anmeldelser ifølge den fra det Kongelig Danske Ministeriums Side udgaaede offentlige Opfordring — paany have gjort Fordring paa deres Egenskab som danske Undersaatte, hvorover Kommissionens Dokumenter indeholde de nødvendige Bevisligheder.

Fra de danske Kommissærers Side bemærkes herved, at for disse Individuer vil en forudgaaende, formelig Udtræden af den danske undersaatlige Forbindelse ikke være nødvendig ifølge den der bestaaende Lovgivning.

Efter Kommissionens Anskuelse vil det dog være at anbefale, at de enkelte Personer, før den videre Behandling af deres Tilbagetrædningserklæringer som Naturalisationsandrager, blive endnu en Gang adspurgt, om de ogsaa endnu fastholde deres Erklæringer.

En særskilt Liste over de vedkommende Mandskaber er opstillet paa Grundlag af de foreliggende Dokumenter og udførte til Anerkjendelse af Rigtigheden fra begge Sider.

III. Behandling af de til Kommissionen indgaaende Anmeldelser, der ikke have Hensyn til indkaldte Mandskaber.

Ifølge de fra dansk Side udstedte Opfordringer er der baade til det Kongelig Danske Ministerium og direkte til Kommissionen indgaaet et stort Antal Anmeldelser, der vedkomme saadanne til Danmark overgaaede Værnepligtige, for hvem slet ingen Indkaldelsesordre var udfærdiget ved Mobiliseringen 1870. Disse Anmeldelser ere for Størstedelen indkomne fra Individuer, der endnu slet ikke vare indkaldte til Militærtjeneste i Preussen, men havde tværtimod lige indtil deres Overgang endnu staaet i de alfabetske Udskrivningslister og indtil da ingen difinitiv Afgjørelse erholdt med Hensyn til deres Militarforhold (Militærpligtige), eller af saadanne allerede udskrevne eller til Forstærkningsreserve designerede eller ældre udtjente Mandskaber, hvis Kategorier ved Mobiliseringen er i det Hele taget ikke komne til Indkaldelse.

Alle disse Anmeldelser blive ikke videre specielt undersøgt af den internationale Kommission; det vil dog efter Kommissionens Anskuelse være at anbefale at tilstille den preussiske Regjering samme til videre Afgivelse til de vedkommende Militær- og Civilautoriteter, for at Udsettelse af de vedkommende Individuer i de preussiske Udskrivnings- og Navnelister kan blive iværksat, saafremt der ved Dokumenterne kan føres Bevis for, at Overgangen til Danmark er sket i rette Tid, og at Udsettelsen ikke allerede tidligere er sket ifølge direkte Angivelse af de Vedkommende.

IV. Almindeligt Regulativ for Fremgangsmaaden med de efter den 1. Marts 1869 overgaaede Værnepligtige.

Den allerstørste Del af de forannævnte Anmeldelser er indsendt af saadanne til Danmark overgaaede slesvigske Værnepligtige, om hvilke det fra preussisk Side er antaget, at de kun af den Grund ere gaaede over til Danmark for at unddrage sig den preussiske Militærpligt, og hvem det ifølge de af denne Grund udstedte Anordninger fra preussisk Side ikke er tilstedt at tage varigt Ophold i Slesvig, saafremt de ikke allerede før den 1. Marts 1869 have erklæret deres Overgang til Danmark.

De danske Kommissærer tro med Hensyn til disse Kategorier af Mandskaber i deres Regjerings Navn at turde udtale den Forventning, at Forskjellen i Behandlingen af de før den 1. Marts 1869 Overgaaede og af de efter den 1. Marts 1869 Overgaaede nu, da den sexaarige Frist, inden hvilken Overgangen var tilstedt, er udløben, vil blive ophævet, og Opholdet i Slesvig ligelig tilladt Alle, saalænge de ikke ved deres Forhold give Anledning til, at denne Tilladelse tages tilbage.

Det bliver herved i Særdeleshed betonet, hvorledes det maa vise sig som en nødvendig Konsekvens, at — saasnart de, som efter Udfærdigelse af en Indkaldelsesordre under faktisk Unddragelse fra Militærtjenesten ere overgaaede til Danmark, nu igjen, som de haabe, faae Tilladelse til strafrit Ophold i Slesvig — at ogsaa da det samme Hensyn maa blive dem til Del, som før Udvandringen endnu slet ingen Ordre havde modtaget.

Ogsaa de preussiske Kommissærer ere af den Anskuelse, at begge disse Spørgsmaal staa i generel Sammenhæng, og at det ene lader sig ikke løse uden det andet, naar man ikke vil krænke Ligelighedsprincippet i Behandlingen af samtlige til Danmark overgaaede Værnepligtige, og at dette Princip i ethvert Tilfælde kun vilde blive fyldestgjort, naar der blev udøvet den samme Mildhed imod alle overgaaede Værnepligtige, og den hidtil gjorde Forskjel imellem de før den 1. Marts 1869 og de efter den 1. Marts 1869 overtraadte Værnepligtige bliver ophævet.

For i alle Retninger at værne om Princippet for denne ligelige Behandling vil det, hvad Kommissionen endnu særlig tror at maatte hentyde til, dernæst være nødvendigt, at de samme Grundsætninger, som i de nærværende Forhandlinger om Bedømmelsen af Fremgangsmaaden med de af Kommissionen specielt behandlede Mandskaber ere opstillede og nedlagte i Protokollerne af 22. November og 11. December f. A. som ogsaa i nærværende Protokol, saafremt samme finde begge Regjeringers Bifald, ogsaa blive bragte til Anvendelse ved Reguleringen af Fremgangsmaaden med alle øvrige til Danmark overgaaede Værnepligtige. Det vil her i Særdeleshed dreie sig om de Grundsætninger, som have været bestemmende for Anerkjendelsen af den *rite**) stedfundne Overgang og henholdsvis af Egenskaben som Preusser eller Dansk, i hvilken Henseende her kortelig gjentages, at ved Anerkjendelsen af den *rite* stedfundne Overgang er der ingen Forskjel gjort, om Erklæringen er afgiven for en preussisk eller for en dansk Øvrighed, og om samme er bleven indsendt fra Danmark af den Vedkommende selv eller gennem en dansk Myndighed til den vedkommende slesvigske Øvrighed, eller endelig om først nu siden efter, uden at hidtil en direkte Meddelelse var sket, ved Fremvisning af et før den 16. November 1870 udstedt dansk Lægdsbevis eller af en officiel Bekræftelse af den før denne Termin skete Optagelse i en dansk Lægdsrulle, Beviset for den i rette Tid skete Overgang til dansk underaatlig Forbindelse er bleven givet.

Med Hensyn til det sidste Anførte afgive de danske Kommissærer paa Grundlag af en udtrykkelig Bemyndigelse af deres Regjering den Erklæring, at, selv om Lægdsbeviset kun er udstedt af den vedkommende Lægdsmand, vil det dog blive anerkjendt som en *rite* afgiven Overgangserklæring.

*) lovlig.

V. Overenskomst om Forholdsregler til Fjernelse, henholdsvis Formindskelse, af de skadelige Følger af de til Danmark overgaaede Værnepligtiges almindelige Tilbagevendende.

De preussiske Kommissærer tro sluttelig ikke at turde lade uomtalt, at der baade i militær og politisk Henseende har hidtil gjort sig ikke ubetydelige Betæneligheder gjældende imod den almindelige Tilladelse til uhindret Ophold i Slesvig for samtlige til Danmark overgaaede Værnepligtige, forsaavidt disse ikke specielt ere udelukkede, og at begge Regjeringer, naar denne almindelige Tilladelse bliver meddelt, maatte komme til en Overenskomst om de Forholdsregler, der ere istand til for Fremtiden at fjerne de skadelige Følger af denne Tilladelse. Heller ikke de danske Kommissærer ville miskjende Vægten af de anførte Omstændigheder og tvivle ikke paa, at deres Regjering vil i denne Retning indtage en imødekommende Stilling.

a. Forholdsregler for de Tilbagevendende.

I denne Henseende tror Kommissionen allerede nu at maatte henvise til, hvor tilraadeligt det vil være ved Indtrædelsen af den almindelige Tilladelse til de udtraadte Værnepligtiges Tilbagevendende, at

- 1) den Termin, fra hvilken Tilbagevendelsen bliver tilstedt, bekjendtgjøres i god Tid i Forvejen i de offentlige Blade saavel i Preussen, henholdsvis Slesvig, som i Danmark, og at der herved fra begge Sider bliver udtalt den Formaning, at de Tilbagevendende ikke maa give Andledning til noglesomhelst grundede Klager og i Særdeleshed ikke lægge noget fjendtligt Sindelag for Dagen mod den preussiske Stat eller de den tilhørende Personer, da kun under Forudsætning af et loyalt Forhold det varige Ophold i Slesvig vilde tilstedes dem, og at de ved Ikke-Opfyldelsen af denne Betingelse til enhver Tid vilde udsætte sig for, at denne Tilladelse tages tilbage;
- 2) at det til samme Tid i denne Bekjendtgjørelse paalægges de Tilbagevendende strax at melde sig hos den vedkommende Politiovrighed og der fremvise deres Hjemstedsbevis, samt de fritagne Mandskaber, paa Grund af Listernes Berigtigelse, ogsaa hos Distrikts-Kommandersergenten paa det Sted, hvor de tage deres Ophold, og at der ligeledes herved bliver foreholdt dem af Øvrigheden den ad i bemærkede Formaning.

b. Gjensidig Fritagelse af de Værnepligtige for Militærtjeneste i det andet Land.

Til Fjernelse af det Misforhold, hvori de tyske Værnepligtige befinde sig, som have taget deres blivende Ophold i Kongeriget Danmark og som Følge heraf kunne indkaldes ogsaa der til Militærtjeneste efter den danske Værnepligtslov af 6. Marts 1869 § 2, medens de i deres Hjem ligeledes vedblive at være forpligtede til Aftjening af deres Værnepligt, og medens de i det tyske Rige for bestandig sig opholdende Danske som Udlændinge ikke kunne indkaldes til Militærpligt i Tyskland, anses det endelig for nødvendigt, at der mellem det tyske Rige og Danmark træffes en Overenskomst om, at ingen Undersaat af det ene Land maa tages til Militærtjeneste i det andet, saafremt han i det sidstnævnte ikke har erhvervet Indfødsret.

c. Gjensidig Foranstaltning af Eftersøgelser om, hvor det ene Lands Værnepligtige opholde sig paa det andets Territorium.

De preussiske og danske Militær- og Civilautoriteter skulle, naar der søges efter Værnepligtiges Opholdssted i det andet Land paa Grund af Listekontrollen o. s. v., be-
redvillig understøtte hinanden og tilbørlig efterkomme alle saadanne Rekvisitioner, ogsaa naar disse direkte indgaa, i Særdeleshed ogsaa med Hensyn til de i ovenstaaende Liste B. opførte Mandskaber, i hvilken Henseende en almindelig Anvisning for Øvrigheden i begge Lande fra deres Regjeringers Side synes ønskværdig.

Hvorvidt og under hvilke Modaliteter de nævnte Øvrigheders Forpligtelse skal muligen udvides til Udlevering af Ordre og til Paavisning af de Værnepligtige til Hjemmestaten, for at de kunne opfylde deres militære Forpligtelser, hvad det under de forhaandenværende Omstændigheder kunde, efter de preussiske Kommissærers Anskelse, være at anbefale, maa forbeholdes en nærmere Overenskomst mellem de to Regjeringer.

d. Gjensidig Erhvervelse af Indfødsret for Børn af Preussere og Danske i deres Fødeland under deres Forældres faste Ophold i det vedkommende Udland.

Til Slutning henvise de preussiske Kommissærer til, at den normale Tilstand, saaledes som den vil vise sig i Hertugdømmet Slesvigs Grandskredse efter de udtraadte Værnepligtiges almindelige Tilbagevenden, og som i Modstrid med Statsinteresserne karakteriserer sig derved, at en uforholdsmæssig Andel af Befolkningen besidder Egenskab af Udlændinge og er befriet for de dennesidige *) Undersaatters Forpligtelser, maa fjernes for Fremtiden, og at der i den Hensigt, eventuelt ad Lovgivnings Vej, maa drages Omsorg for, at de tilkommende Slægtled af denne Befolkning ved deres Fødsel i Indlandet under deres Forældres blivende Ophold i de dennesidige Stater erhverve en Egenskab af Indlændinge.

Heller ikke de danske Kommissærer ville miskjende de berørte mislige Omstændigheder og bemærke, at den for Danmark gjældende Indfødsret af 15. Januar 1776 indeholder i § 9 den Bestemmelse, at de i Landet fødte Børn af de i Danmark boende Udlændinge skulle anses for Indfødte, naar de forblive i de derværende Stater.

Hermed afsluttes den internationale Kommissions Forhandlinger.

Sket som ovenfor.

(undert.) DAHLSTRØM, (undert.) FALLESEN. (undert.) VON BLUMENTHAL (undert.) KRUPKA.

Stadfæstelsen af de af den internationale Kommission i Aabenraa fremsatte Forslag.

Kjøbenhavn, 25. September 1872.

Undertegnede Keiserlig Tydske Gesandt har den Ære, ifølge givet Paalag at meddele Hans Excellence den Kongelig Danske Udenrigsminister, at den Kongelig Preussiske Regjering bifalder de af den internationale Kommission i Aabenraa foreslaaede Grundsætninger med Hensyn til Behandlingen af de Værnepligtige, som i Anledning af den Preussiske Hærs Mobilisering i Aaret 1870 ere gaaede over til Danmark, saavel som med Hensyn til de Personer, hvis Overgang havde fundet Sted i Tidsrummet fra 1. Marts 1869 indtil hin Mobilisering.

*) Den tyske Original (se *Rigsdagstidende* 1882—83, Tilleg B., Sp. 1971—72) har deri desseitigen Staatsangehörigen *) preussiske Undersaatter.

Idet Undertegnede hermed udtaler for den Kongelig Danske Regjering den antydede Billigelse, har han den Ære at anholde om, til Udvesling derimod, en analog Erklæring fra den Kongelig Danske Regjering. Tillige benytter han iøvrigt denne Anledning til paany at udtrykke sin mest udmærkede Høiagtelse.

[undert.] V. HEYDEBRAND U. D. LASA.

Til Hans Excellence,
den kongelig danske Udenrigsminister,
Herr Baron ROSENØRN-LEHN.

Kjøbenhavn, den 28. September 1872.

Undertegnede Hans Majestæt Kongen af Danmarks Udenrigsminister har havt den Ære at modtage den Note af 25. d. M., ved hvilken Hans Majestæt den Tydske Keisers Minister ved det Kongelige Hof har havt den Godhed at underrette ham om, at den Preussiske Regjering har stadfæstet de af den internationale Kommission i Aabenraa fremsatte Forslag med Hensyn til Behandlingen af de Beboere i Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, som i 1870 i Anledning af Krigen mellem Frankrig og Tydskland have forlagt deres Hjem til Danmark, saavel som af de Beboere af de samme Hertugdømmer, som have bosat sig her i Landet efter den 1. Marts 1869.

Idet Undertegnede tager Akt af denne Meddelelse, har han den Ære at besvare den med den Erklæring, at den Kongelige Regjering ligeledes paa sin Side har givet sit Samtykke til de ovennævnte Forslag. Undertegnede benytter denne Leilighed til at gjentage Forsikringen om sin udmærkede Høiagtelse.

[undert.] O. D. ROSENØRN-LEHN.

Til Herr V. HEYDEBRAND LASA,
H. M. Keiseren af Tysklands overordentlige Gesand
og befuldmægtigede Minister.

OTTENDE AFSNIT

INDHOLD

EMIL ELBERLING: FREDSSLUTNINGEN I PRAG 1866. — UNDERHANDLERNE VED FREDSPRÆLIMINÆRERNE I NIKOLSBURG 26. JULI 1866, VED FREDSTRAKTATEN I PRAG 23. AUG. 1866 OG VED TRAKTATEN I WIEN 11. OKT. 1878. — FREDSPRÆLIMINÆRERNE I NIKOLSBURG. — FREDEN I PRAG. — TRAKTAT I WIEN

FREDSSLUTNINGEN I PRAG 1866

VED Fredsslutningen i Wien vare ikke alene de to tyske Hertugdømmer Holstein og Lauenburg blevne løsrevne fra den danske Krone, men ogsaa det gamle danske Hertugdømme Slesvig var blevet skilt fra Moderlandet. Samtidig med, at Danmark saaledes frigjordes for enhver statsretlig Forbindelse med Tyskland, der i de sidste Hundredeaar paa mange Maader havde lammet dets Frihed, mistede det ogsaa det Landskab, for hvis Skyld det netop i sin Tid havde knyttet Forbindelsen med Holstein. Freden virkede derfor ogsaa saare knugende paa det danske Folk, men medførte paa den anden Side det Gode, at Folket lærte at indse, hvor stort et Fejlgreb det havde været at ville holde fast paa Holstein, efterat Nationalitets-Grundsætningen havde formaaet at gjøre sig gjældende. Medens end ikke Krigen havde formaaet at vække Forestillingen om, at Slesvigs Deling var den eneste rette, naturlige og retfærdige Løsning — kun enkelte Mænd¹ havde faaet Øjnene op for denne Sandhed og vovede at udtale den — var Freden med dens forfærdelige Tab hurtig istand til at aabne næsten hele Folkets Øjne. Kun de uforbederlige af Helstatsmændene holdt en Stund fast ved Haabet om at faa alle Hertugdømmer paany knyttede sammen med det danske Rige, d. v. s. i Personalunion; men imod denne urimelige Tanke rejste der sig dog snart saa stærke og alvorlige Røster, at al Tale derom forstummede.

I Virkeligheden var Forholdet jo dette, at Freden kun halvt havde afgjort Hertugdømmernes Fremtidsskabne. De vare vistnok blevne løsrevne fra Danmark, og Raadigheden over dem var bleven overdraget Sejrherrerne, Preussen og Østerrig; men hvem de tilsidst skulde tilfalde, stod aldeles hen i det Uvisse. Indbyggerne i Holstein havde allerede i December 1863 under den tyske Forbundsexekution med tilsyneladende Enstemmighed hyldet den augustenborgske Prins FRIEDRICH (f. $\frac{6}{7}$ 1829 $\div$ $\frac{14}{1}$ 1880, Son af Oprørs-Hertugen Christian August) som deres Arvehertug, og den tyske Befolkning i Slesvig

var i Krigens første Maaned, Februar 1864, fulgt efter. Nu, da Krigens Gang havde frigjort dem fra »det danske Aag«, nærmedes i begge Lande den sikre Forvisning, at han snart vilde blive indsat som Hertug i et nydannet, selvstændigt »Schleswig-Holstein«. Hermed samstemmede de tyske Mellem- og Smaastater, der udgjorde Flertallet i Forbundsagen. Ogsaa Østerrig, som kun under store Betæneligheder var gaaet sammen med Preussen mod Danmark; fordi det ikke turde lade Preussen handle alene, var tilbøjeligt til at stille sig paa samme Side. Preussen — eller rettere dets politiske Leder: BISMARCK — ønskede derimod tidlig at knytte de vundne Lande til den preussiske Krone, enten ligefrem eller dog i den fastest mulige Forbindelse. Om det nærmest skyldtes Mistillid til Hertugen, om hvem Bismarck frygtede, at han snarere vilde forstærke Mellemstaternes Forbund end vise sig taknemmelig mod Preussen, eller det skyldtes Uvilje mod den demokratiske Statsgrundlov fra 1848, som ventedes gjenoprettet samtidig med den nye Hertugs Indsættelse, eller endelig Bismarcks egen Lyst til at udvide Preussens Magt og Landomraade — dette faar staa hen. Men den preussiske Statsmand maatte gaa varsomt til Værks for at naa sit Maal, da han ikke alene havde Landdagens store Flertal imod sig, men ogsaa baade Kongen og Kronprinsen, der begge vare fuldt overtydede om Hertugens legitime Arveret. Paa den anden Side viste han sig allerede tidlig rede til at købe de fremmede Stormagters, særlig Frankrigs og Ruslands Billigelse af hans Plan ved at give en Del af Nordslesvig tilbage til Danmark.*

For at hans Maal kunde fremmes, maatte Preussen først og fremmest skaffe sig et fast Tag i de afstaaede Lande. I Begyndelsen af December 1864 toges ogsaa Holstein i Besiddelse af østerrigske og preussiske Tropper, medens de tyske Exekutionstropper (Hannoveranere og Sachser) skyndsomst maatte forlade Landet. De to Civilkommissærer, der havde forvaltet Slesvig siden Februar Maaned, Preusseren ZEDLITZ og Østerrigeren REVERTERA, overtog nu ogsaa Holsteins Styrelse; den sidste afløstes dog straks efter af LEDERER og i Januar 1865 af HALBHUBER. I god Sammenhæng med denne Fjernelse af Forbundstropperne stod det ogsaa, at Preussen nægtede at anerkjende Forbundsdagens Myndighed over de to tyske Hertugdømmer, efterat de vare komne i Stormagternes Besiddelse. Derefter rejstes der Tvivl om Augustenborgerens Arveret, idet særlig Storhertugen af Oldenburgs formentlige Krav, der støttedes af Rusland, fremhævedes imod ham, og 24. Decbr. paalagdes det de preussiske Kronjurister at afgive et retsligt Skjøn over, hvilke Arvekrav der vare gyldige, og hvilke Rettigheder Preussen havde vundet af den danske Konge ved Landenes Afstaaelse.

En uventet, men derfor ikke mindre kjærkommen Støtte fik den preussiske Regering heri, da C. SCHEEL-PLESSEN, den tidligere danske Helstatsmand og senere Føreren for de holsteinske Stænders Opposition, 21. Decbr. sammen med 11 andre Medlemmer af Ridderskabet (senere traadte endnu 5 til) og nogle faa lidet betydende Personer i en Adresse udtalte, at saafremt en enkelt

Fyrstes Arveret viste sig utvivlsom, burde han selvfølgelig indsættes som Hertug, men i modsat Fald var Landet bedst tjent med at blive knyttet helt til Preussen. Paa dette Grundlag dannedes senere det saakaldte »nationale« Parti, som dog kun vandt liden Udbredelse, medens Ridderskabets Udtalelser straks besvaredes med en Erklæring fra 40 uadelige Godsejere, der fastholdt Augustenborgerens Arveret, og som i kort Tid fik en Tilslutning af 60,000 Underskrifter i Holstein og Slesvig.

Kort efter aabnedes Underhandlinger med Hertug Friedrich om de Vilkaar, han paa »Schleswig-Holsteins« Vegne maatte underkaste sig overfor Preussen, hvis han vilde opnaa dets Samtykke til at vinde sine formentlige Arvelande. I en Skrivelse af 22. Febr. 1865 fremsatte Bismarck disse Krav, der vare temmelig vidtgaaende. De gik nemlig ud paa: Indtrædelse i den tyske Toldforening, Post- og Telegrafvæsen sættes med Preussen, Kieler Havns Udvikling til preussisk Krigshavn og Flaadestation, Rendsborgs Oprettelse til Forbundsfastning med preussisk Garnison, fornødne Landafstaaelser til Fæstningsanlæg ved Dybbøl og Sønderborg og til en Skibsfartskanal mellem Nordsoen og Østersøen, samt endelig Troppernes fuldstændige Indlemmelse i den preussiske Hær. Lignende Krav vare allerede blevne fremsatte 16. April 1864 (i et Brev fra Kong Vilhelm af Preussen til Kronprinsen), og Hertugen havde da givet et almindeligt Tilsagn om at vise sig villig til disse Indrømmelser³. Men i Tidens Løb vare Kravene udvidede og skærpede, som det synes netop for at gøre dem mindre modtagelige. Man ved saaledes, at Bismarck ikke fra første Færd havde lagt stor Vægt paa Militærkonventionen, medens han derimod havde ønsket Grundloven ændret i konservativ Aand, hvad Hertugen jo umulig kunde love, da det vilde bringe ham i Strid med Landdagen. 31. Marts erklærede Hertugen sig dog villig til at modtage de 5—6 første Vilkaar, men ommede sig alvorlig ved det sidste, fordi der krævedes Faneed til den preussiske Konge og Ret for denne til at forlægge Tropperne uden for Landet. I denne Modstand fandt han Medhold hos det store Flertal af Indbyggerne i Slesvig og Holstein, der netop for enhver Pris vilde hævde Landets politiske Selvstændighed og derfor krævede en afgjørende Indflydelse paa dets fremtidige Stilling, ogsaa i Forholdet overfor Preussen.

Heller ikke den østerrigske Regering var villig til at imødekomme Preussens Betingelser, men gjorde 5. Marts gjældende, at det ogsaa havde Rettigheder over de paagjældende Lande, og at man ikke kunde tale om Enkeltbederne ved deres fremtidige Stilling, før man havde faaet afgjort Spørgsmaalet om, hvem der skulde være deres Hersker; endvidere mente Østerrig, at Hertugen ikke vilde kunne regnes for et ligeberettiget Medlem af det tyske Forbund, hvis han skulde underkaste sig slige Vilkaar. Der kunde derfor ikke opnaas nogen Enighed; tvertimod dannedes der en Kløft mellem Preussen paa den ene Side og Østerrig med Mellemstaterne paa den anden, og desuden var Kong Vilhelm⁴ bleven mindre velvillig stemt imod Hertug Friedrich end tidligere, fordi han ikke kunde forstaa de Indvendinger, denne rejste imod det

Vasallforhold, som var ham tiltænkt, og som et Par Aar senere udstraktes til alle Nordtysklands Fyrster. Allerede i Maj Maaned var Bismarck naaet saa langt frem mod sit Maal, at han i en Meddelelse til det preussiske Underhus kunde udtale som Regeringens Mening, at en ligefrem Indlemmelse var den bedste Løsning ikke alene for Preussen, men ogsaa for Tyskland og selve Hertugdømmerne, og at der ikke fandtes nogen Prædendent til hele Slesvig-Holstein, men at Kong CHRISTIAN IX. havde været den eneste lovlige Suveræn i disse Lande. Da Østerrig og Preussen havde erhvervet alle hans Rettigheder, var deres Herredømme altsaa retlig uomtvisteligt, og da Østerrig jo ikke kunde have mindste Interesse af at vinde nogen Del af Hertugdømmerne, var det rimeligst, om det overlod Preussen dem helt og kun krævede Vederlag paa anden Maade, t. Ex. ved en Garanti for sine ikke-tyske Lande, særlig Venetien. En saadan var Bismarck ogsaa rede til at give paa dette Tidspunkt, saaledes som det fremgaar af de hemmelige Artikler i den senere Gastein-Overenskomst.

Kløften mellem de to Stormagter udvidedes efterhaanden, og allerede i Sommeren 1865 trak det op til et voldsomt Brud mellem de tvende Forbundsfæller fra det foregaaende Aar -- det Brud, som virkelig indtraf næste næste Aar. Denne Gang drev Uvejret dog over, idet der 14. August i Gastein mellem Bismarck og den østerrigske Sendemand GUSTAV BLOME⁵ sluttedes en Overenskomst, som i den følgende Uge yderligere stadfæstedes ved en Sammenkomst mellem selve Herskerne, Kong Vilhelm og Keiser Frants Josef. Ved denne Overenskomst fastholdtes vel begge Rigers fælles Ejendomsret over Slesvig og Holstein, men foreløbig deltes Raadigheden imellem dem saaledes, at Preussen skulde overtage Styrelsen af Slesvig og Østerrig Styrelsen af Holstein. Endvidere fastsattes, at Hertugdømmerne skulde indtræde i Toldforeningen (dennes Tarif indførtes dog først i April 1866 i Slesvig), og at Preussen maatte bygge en Kanal gennem Holstein, samt at Kieler Havn skulde være Krigshavn for den tyske Flaade og Rendsborg Forbundsfastning, dog med blandet preussisk østerrigsk Besætning -- altsaa en Række Indrømmelser til de Krav, Preussen havde opstillet i Februar Maaned⁶. Endelig blev Lauenburg helt overdraget til Preussen, som derfor skulde udrede til Østerrig 2¹/₂ Mill. Rdfr. dansk Rigsmønt; denne Sum overførtes nogle Aar senere paa Lauenburg, der saaledes dyrt kom til at betale sin »Frigjørelse« fra det danske Herredømme.

Denne Aftale vakte straks den største Forbitrelse blandt Slesvigholsteinerne som en grov Krænkelser baade af de historiske »Landsrettigheder« og af Folkets Selvbestemmelsesret, idet den foreløbig skilte Slesvig og Holstein endnu mere ad, end den danske Regering nogensinde havde gjort eller tiltænkt. Til lige følte de mindre tyske Stater sig haardt skuffede ved denne fuldstændige Tilsidesættelse af Forbundsdagen, og endelig udtalte baade den franske og den engelske Regering aabent deres Fordømmelse af de to Stormagters Adfærd. Disse lod sig dog aldeles ikke paavirke heraf. Den 15. Septbr. ophævedes den

fælles Civilregering, og General MANTEUFFEL, der et Par Maaneder i Forvejen var bleven Chef for de preussiske Tropper i Hertugdømmerne, blev nu Statholder i Slesvig med v. ZEDLITZ som Civilkommissær, medens General GABLENZ, der havde anført de østerrigske Tropper under Krigen 1864, blev Statholder i Holstein. Samme Dag toges ogsaa Lauenburg i Besiddelse i den preussiske Konges Navn, uden at der i mindste Maade spurgtes om Indbyggernes Mening, end sige om deres Samtykke, ej heller om Landets historiske Rettigheder. Vel gjorde Hertugdømmets Landdag, det saakaldte »Ridder- og Landskab«, senere et svagt Tilløb til at kræve Kongens Stadtfæstelse af den særlige Forfatning, førend den vilde hylde ham; men derom vilde Bismarck slet ikke høre Tale, og hans Trusel om øjeblikkelig at indlemme Landet i en preussisk Provins var tilstrækkelig til at kue enhver Lyst til Indsigelse hos de samme Herrer, der i sin Tid overfor Danmark havde pukket paa Lauenburgs Særstilling. Hvad der saaledes øvedes her, varslede ikke gunstigt for dem, der vilde hævde Schleswig-Holsteins Selvstændighed under den arvelige Landsherre, saa meget mindre som Kong Vilhelms Lyst til Landvinding, der var bleven vakt ved Dybbøl og Als's Indtagelse, fik kraftig Næring ved Lauenburgs Tilknnytning til den preussiske Krone — hvor ringe end Vindingen i sig selv var.

Det varede heller ikke længe, før det blev klart nok, hvad den preussiske Regering sigtede til. Midt i Oktober 1865 lod den offentliggjøre *det retslige Skjøn om Arvefølgen i de tre Hertugdømmer*, som den under 14. Decbr. 1864 havde afkrævet »KRONSYNDIKATET«, og som dette havde afgivet 11. Septbr. 1865. I dette tungt affattede og for Lægfolk lidet tilgængelige Mesterstykke af tysk juridisk Fortolkning gjordes nemlig med Styrke gjældende, at Østerrig og Preussen slet ikke ved Fredsslutningen vare blevne bundne til at tage nogetsom helst Hensyn, hverken til de oldenborgske Agnater eller til mulige andre Arvinger. Endvidere udviklede Kronsyndikatet til stor Forbavselse — for ikke at sige Forargelse — for alle dem, der havde set Krigen 1864 opstaa under Paaskud af, at Hertugdømmernes Frihed og Augustenborgerens Ret skulde hævdes imod Kong Christian IX. og London-Protokollen — endvidere udviklede Kronjuristerne, at de tvende Stormagters Ret ikke skrev sig fra Landenes Erobring, thi i saa Fald kunde den ikke gjælde overfor de mulige rette Arvinger, men derimod alene hvilede paa det Afkald, som Kong Christian havde givet ved Freden i Wien. Det var nemlig, hed det, utvivlsomt, at Augustenborgerens Indsigelse og den store Tilslutning, han havde fundet hos Hertugdømmernes Befolkning, ikke havde formaaet at hindre Kong Christians faktiske Besiddelse af de nævnte Lande; Lauenburgs Landdag havde jo endog hyllet ham og aabent godkendt hans Arveret. Endvidere fremgik det klart af den lærde Undersøgelse, at ikke Augustenborgerne, men derimod den gottorpske Linje (d. v. s. Rusland og Oldenburg) vilde have Arveretten til den gottorpske Del af Holstein, saafremt den ikke ved Warschau-Protokollen og London-Traktaten havde overdraget sine Rettigheder til Kong Christian. Lige-

ledes havde Hertug Christian af Augustenborgs Afkald fra 1852 stillet ham i Række efter Kong Christian IX. og hans mandlige Æt med Hensyn til Arvefølgen i de to Hertugdømmer, og Hertug Friedrich kunde ikke øve nogen Ret, som hans Fader ikke kunde øve før ham, og han havde forøvrigt heller ingen særlig Ret. I Virkeligheden var Arvefølgen i de tre Hertugdømmer — saaledes som man fra dansk Side stadig havde gjort gjældende — ved Tronfølgeloven af 31. Juli 1853 bleven ordnet paa retsgyldig Maade, uden at der tilkom Stænderne nogen Ret til at høres ved dette Spørgsmaals Afgjørelse. Da det altsaa ved nærmere Undersøgelse havde vist sig, at Kong Christian IX. havde retmæssige Krav paa de omtvistede Lande, vare de tvende Stormagter ifølge hans Overdragelse de eneste rette Besiddere — hvilket netop var det, som skulde godtgjøres⁷.

Hele den Lærebygning om Augustenborgernes Arveret, som juridiske og historiske Professorer med megen Grundighed havde opført, og som hidtil var bleven regnet for at hvile paa urokkelig Sandhed, blev saaledes med eet Slag omstyrtet, og Hertug Friedrich sank fra at være formentlig Arving til tvende Hertugdømmer ned til at være en ærgjerrig Prins, der dristig gjorde Paastand paa Lande, hvortil han ikke havde Adkomst. Den nye preussiske Styrelse i Slesvig tog derfor ogsaa med haarde Hænder paa hans Tilhængere, afsatte de Embedsmænd, der bleve ham tro, og forbød at betegne ham som »Hertug« Friedrich eller »Friedrich der achte«. Ja, Manteuffel truede ham endog selv med Fængsling (18. Oktbr.), hvis han vovede at komme ind paa slesvigsk Grund og derved fremkalde »Demonstrationer«⁸. Derimod tilstod de østerrigske Myndigheder Prinsen og hans Parti fuld Frihed i Holstein, og det varede derfor ikke længe, før Striden var i fuld Gang igjen, især da C. SCHEEL-PLESSER og 18 adelige Godsejere 23. Januar 1866 i en Adresse til Bismarck ligefrem udtalte Ønsket om begge Hertugdømmers snarlige Tilknytning til Preussen.

I Foraaret begyndtes Rustninger baade i Østerrig og Preussen, og de forstærkedes rask paa begge Sider under gjensidig Mistænksomhed. Modsætningen skærpedes, da Preussen rejste Spørgsmaalet om en indgribende Omdannelse af det tyske Forbunds Ordning, da den hidtil værende ikke svarede til Tysklands virkelige Forhold. Og medens Preussen styrkede sin Stilling ved at slutte Forbund med Italien, nærmede Østerrig sig de tyske Mellemstater, der især truedes ved den paatænkte Omordning af Forbundet. Det vendte derfor tilbage til Tanken om at lade Forbundsagen afgjøre, hvem der skulde være den fremtidige Hersker i Slesvig og Holstein, hvad Preussen paa ingen Maade vilde finde sig i, og det varede nu ikke længe, før det Uvejr, som var drevet over i Sommeren 1865, igjen trak sammen. Bruddet kom, da GABLENZ 3. Juni indkaldte de holsteinske Stænder; thi herimod gjorde MANTEUFFEL Indsigelse som et Brud paa Gastein-Aftalen, og 7. Juni rykkede preussiske Tropper nord fra ind i Holstein, medens de østerrigske Tropper samlede sig ved Altona og faa Dage senere helt forlode Landet. I Følge med dem drog ogsaa Hertug FRIEDRICH bort; hans Rolle var nu udspillet. Den 17. Juni ud-

sendte han fra et Sted i Thüringen sin sidste Proklamation til Slesvigholstenerne; den 2. Januar næste Aar løste han dem fra alle deres »Forpligtelser« imod ham. Endnu forinden Østerrigerne havde rømmet Holstein, var C. SCHEEL-PLESSER bleven indsat til preussisk Overpræsident i Kiel; 15. Juni udstraktes hans Myndighed ogsaa til Slesvig. Dagen før var Striden i Forbundsdagen endt med, at Preussen havde udmeldt sig af det tyske Forbund paa Grund af et formentligt Overgreb fra Flertallets Side, og Dagen efter (16. Juni) rykkede preussiske Tropper ind i Hannover, Kurhessen og Sachsen. Den egenlige Krig begyndte i Bøhmen 26. Juni, og efter en Uges Forløb fandt Afgjørelsen Sted i det store Slag ved Königgrätz eller Sadowa (3. Juli). Dermed var ikke alene Tysklands, men tildels ogsaa Østerrigs Omformning afgjort, og samtidig Slesvigs og Holsteins Fremtidsskæbne. Tre Uger senere fastsattes i Nikolsburg Fredspræliminærene, og 23. August sluttedes i Prag den endelige Fred, hvorved Østerrig overdrog Preussen alle sine — to Aar tidligere vundne — Rettigheder til Slesvig og Holstein. 12. Januar 1867 kundgjordes begge Landes Indlemmelse i det preussiske Rige og 15. Novbr. tillige i Toldforeningen.

Medens alle de andre Fredsbestemmelser fra Aaret 1866 — vedrørende Østerrigs Udskillelse fra Tyskland, det nordtyske Forbunds Ordning, Preussens store Landudvidelser og de to Hertugdømmers Tilknytning til det preussiske Rige — bleve satte i Værk allerede samme Aar eller i Løbet af det følgende, var der dog een Bestemmelse, som ikke kom og endnu ikke er kommen til »traktatmæssig Udførelse« nemlig den i PRAGFREDENS ARTIKEL V. om Tilbagegivelse til Danmark af de nordlige Distrikter i Slesvig. Vistnok var der i Freden slet Intet fastsat hverken om Udstrækningen af det Landomraade, der kunde ventes afstaaet, eller om den Tidsfrist, inden hvilken Tilbagegivelsen burde ske; men dog havde *Paragraf 5* opfyldt den nordslesvigske Befolkning med den største Glæde og vakt de lyseste Forhaabninger. Allerede 7. Decbr. 1864 havde en stor Mængde Nordslesvigere grebet Lejligheden, da Kong Christian IX. var i Kolding, til at bringe ham deres Hylding og ved en Deputation med P. SKAU til Ordfører forsikre ham om deres Kjerlighed til det gamle Fædreland og deres Ønske om at knyttes dertil igjen. Ligeledes drog i Septbr. 1865 et Tog af 2200 Mænd og Kvinder fra alle Dele af Nord- og Mellemlesvig til Kjøbenhavn for at give til Kjende, hvor deres Stemning drog dem hen, og saavel i Oktbr. 1864 som paa ny i Febr. 1865 vare Deputationer rejst til Paris for at paavirke den franske Regering til at tage sig af Nordslesvigs Sag ifølge Nationalitets-Grundsætningen.

Saasnart Budskabet om Fredspræliminærene 1866 kom til Nordslesvig, vakte et stærkt Røre i Befolkningen, og 30. Aug., en Uge efter den endelige Fredsslutning, drog en Deputation paa 47 Mænd med N. AHLMANN som Ordfører til Berlin for i 17000 Nordslesvigeres Navn at takke Kong Vilhelm for

det givne Tilsagn. Men de kunde hverken opnaa Foretræde hos ham eller hos Førsteministeren, Grev Bismarck — medens den første, 18. Septbr., venlig modtog en Adresse fra Tyskerne i Haderslev — og de indsendte derfor 11. Novbr. deres Adresse med 17,200 Underskrifter til det preussiske Underhus. (Senere indsendte ogsaa Tyskerne i Slesvig en Adresse imod Delingen, men den fik kun lidt over 7000 Underskrifter). En ny Deputation med C. MØLLER til Gammelgaard som Ordfører, der afgik 16. Febr. 1867, havde ikke bedre Held. Det var tydeligt nok, at Kong Vilhelm var bleven saa betagen af sin nye Stilling som »Rigets Formerer«, at han ikke kunde forsone sig med Tanken om at afstaa noget Stykke Land, som hans Hær havde vundet.

Bismarck saa vistnok langt roligere og langt mindre hildet paa Sagen. Han havde allerede i Oktbr. 1864 overfor den franske Kejser vedgaaet, at han selv billigede Tanken om Nordslesvigs Tilbagegivelse, skjønt Kongen var derimod, og han vidste ogsaa godt, at baade den engelske og russiske Regering (den sidste efter Prinsesse DAGMARS Forlovelse med Storfyrst-Tronfølgeren i samme Efteraar) ønskede en saadan Løsning⁹. Og ligesom han under Fredsunderhandlingerne 1866 havde opbudt hele sin Indflydelse hos Kongen, ja endog truet med at ville gaa af, for at tiltvinge sig hans Samtykke til den Hensynsfuldhed, han vilde vise imod Østerrig og de sydtyske Stater ved ikke at kræve nogen Landafstaaelse, for derved at aabne sig Udsigt til en senere god Forstaaelse med disse Magter, — saaledes indsaa han fuldt vel, at det vilde være saare billig sluppet, hvis man kunde opnaa Frankrigs Billigelse af Tysklands Omdannelse ved at give Nordslesvig tilbage. Han tog derfor ikke i Betænkning i det preussiske Underhus [se Haandbogens 10. Afsnit] at forsvare denne Indrømmelse, da man dér 20. Decbr. 1866 udtalte Ønsket om at blive skaanet derfor. Vistnok svækkede han selv Vægten af sine Ord ved at tilføje, at Nationalitets-Grundsætningen intet Steds kunde gennemføres fuldt ud, og at der baade kunde være geografiske og strategiske Grunde til ikke at føje en Befolknings Ønske i saa Henseende, samt at Fredstraktatens ubestemte Afslutning gav et vist Spillerum i Udførelsen. Men der er dog ingen Grund til at tvivle paa hans Villighed til at vise Danmark baade Velvilje og Retfærdighed, medens det er ganske tydeligt, at han ikke den Gang var Herre over Sagen¹⁰. Det stemmer derfor godt med hans hele Karakter, at han ikke overfor det lille Danmark vilde vise et lignende Hensyn, som han havde gjort overfor det magtige Østerrig, og at han ikke for at skaffe det Retfærdighed vilde lægge sig ud med Kongen, Militærpartiet og Landdagen. Allerede 18. Marts 1867 afviste han derfor ogsaa i den nordtyske Rigsdag Krügers og Ahlmanns Paa-stand paa, at Nordslesvigerne havde en Ret til at foretage en Afstemning, og han hævdede, at Tyskland ikke vilde udsætte sig for at skulle indtage Dybbøl en Gang til, samt at det Omraade, som vilde blive afstaaet, ikke vilde blive saa stort, som man ventede i København.

Bismarck skyndte sig derfor heller ikke med at gjøre Skridt til Gjennemførelsen af det givne Tilsagn. Først 7. Maj 1867, netop samme Dag som Stor-

magternes Sendemænd mødtes til Konferencen i London om det luxemburgske Spørgsmaal, indlededes de første Forhandlinger i Kjøbenhavn. Men det blev desværre snart tydeligt, at der ikke var nogen virkelig Villighed fra preussisk Side til at opnaa en Forstaaelse, og at der vilde blive krævet stærke Garantier for det tyske Mindretal, som vilde blive tilbage i det afstaaede Stykke Land. At Indrømmelsen af slige Garantier let kunde føre til stadig Indblanding fra Tysklands Side i indre danske Forhold og derved bringe Danmark i ligefrem Afhængighed — det brød den preussiske Regering sig ikke om; dertil var den altfor gjennemtrængt af den sædvanlige tyske Opfattelse, hvorefter der bør drages Omsorg saavidt muligt for at værgе tyske Indvandreres Nationalitet i fremmede Lande, medens de fremmede Folketærd indenfor Tysklands Omraade bør være glade ved at kunne tilegne sig den tyske Kultur, selv om de derved skulle give Afkald paa deres eget Sprog og ejendommelige Tankesæt.

Under en saadan Stemning fra tysk Side var det ikke underligt, at der ikke kom noget Udbytte af Forhandlingerne. Den østerrikske Regering, der havde en utvivlsom Ret til at blande sig i Spørgsmaalet, vilde ikke indlade sig derpaa, men lagde ellers intet Dølgmaal paa¹¹, at den fandt de preussiske Krav urimelige, især hvis der kun var Tale om en mindre Landafstaaelse — man burde i saa Fald endog ligefrem begunstige Udvandring af de faa Tyskere sonderpaa; hvis hele Nordslesvig skulde gives tilbage til Danmark, stillede Sagen sig anderledes. Den franske Regering, der 1866 havde været Fredsmægler og derfor mente sig kaldet til at virke for Fredens endelige Udførelse, lod i Sommerens Løb sin Sendemand gjøre en Henstilling til Bedste for Danmark, men han blev ret haanlig afvist. Kort efter enedes man fra dansk og preussisk Side om at føre nogle mundtlige Underhandlinger i Berlin til Spørgsmaalets Drøftelse. De skulde føres af den danske Sendemand QVADE og den preussiske Legationsraad LOTHAR BUCHER, en tidligere yderlig radikal Politiker, der var bleven Bismarcks haandgangne Mand. Denne stillede nu saa store Krav med Hensyn til Beskyttelsen for det tyske Mindretal, at der fra dansk Side slet ikke kunde være Tale om at gaa ind derpaa. Fra paalidelig Kilde¹² er det meddelt Forf., at Affattelsen af disse Garantier var bleven overdraget den tidligere Herredsfoged i Broager, FISCHER (i Oprørsarene ansat under den provisoriske Regering, senere Bureauchef i Ministeriet for Slesvig), og at Fischer, forinden han gav sig i Lag dermed, udtrykkelig havde spurgt, om det var Meningen, at Garantierne skulde antages eller vrages af den danske Regering, d. v. s. om man virkelig vilde en Deling af Slesvig eller ej. At det slet ikke var Hensigten at komme til Forstaaelse med Danmark, men netop at fremkalde et Afslag, der kunde benyttes til at lade hele Sagen falde, blev ogsaa klart derved, at det ikke var muligt for den danske Underhandler at faa Oplysning om, hvor stort et Stykke Land der kunde være Tale om at opnaa tilbagegivet. Det var jo dog en Selvfølge, at man fra dansk Side vilde strække sig meget vidt i Indrømmelser, selv af urimelige, ja farlige Krav, hvis man

derved kunde vinde hele Nordslesvig eller en overvejende Del deraf, medens man vel vilde vogte sig for at faa nogen tysk Indblanding, naar der kun blev Tale om en ringe Landstrækning. Efter nogle Maaneders frugtesløse Forhandlinger døde Sagen hen¹³.

Da den danske Konge 1878 havde tilladt sin Datter, Prinsesse THYRAS Ægteskab med den hannoveranske Kronprætendent, Hertugen af Cumberland, uden at der forinden var truffet nogen Aftale med Hensyn til dennes Afkald paa Hannover — hvad oprindelig havde været Hensigten — besluttede den preussiske Regering at straffe Danmark og Nordslesvigerne derfor ved at slutte en Overenskomst med den østerrikske Regering om, at Bestemmelsen i Pragfredens 5. Artikel om Tilbagegivelse af nordslesvigske Distrikter til Danmark skulde sættes ud af Kraft. Spørgsmaalet om, hvorvidt det Tilsagn, der i sin Tid blev givet *Nordslesvigerne*, i sig selv er bortfaldet, fordi Østerrig har givet Afkald paa at kræve Pragfredens Artikel V. bragt til Udførelse — dette Spørgsmaal vedbliver imidlertid at være aabent.

Slesvigs Historie i de sidste halvhundred Aar viser tilfulde, hvor vanskeligt det er for et Folk at være retfærdigt overfor et andet, saasnart dets egen Interesse er med i Spillet. Under Trearskrigen 1848—50 var der kun enkelte Røster, som i Danmark hævdede sig for en Deling af Slesvig, og de fleste vilde endda kun indrømme den som et nundgaeligt Onde. Det danske Folk som Helhed og særlig Nordslesvigerne modsatte sig afgjort Delingstanken og paa kaldte som Støtte for det valgte Standpunkt baade Statsretten, den historiske Ret og Læren om Landets Udelelighed. Efter Krigen ophørte enhver Tale om en Deling, og Ingen agtede paa, at den tyske Befolkning, som fra Arilds Tid havde boet i Sydslesvig, havde et naturligt Krav paa at vedligeholde en flere Hundreedaar gammel Forbindelse med Holstein. At man gjorde Forsøg paa at gjenvinde Angelboerne, der vare bjergtagne af det tyske Væsen, bør ikke bebrejdes Danmark; nu gjøre Tyskerne det samme Forsøg i Elsass, som det synes med bedre Held. Først da hele Slesvig var gaaet tabt 1864, fik det danske Folk Øjnene aabnede for, at det havde handlet saare uklogt ved ikke at tage Delingen, mens Tid var, og først da det tyske Herredømme truede Nordslesvigerne, erkjendte de snart almindelig, at det inderlige, nationale og politiske Samliv med det øvrige danske Folk for dem var Livssagen, men ikke den fortsatte Sammenhæng med Landskabets tysktalende og tysksindede Befolkning.

Og medens ikke faa fremragende tyske Politikere, ja selv egenlige Statsmænd, i Tidsrummet 1848—64 hyldede Læren om Slesvigs Deling som den rette og naturlige Løsning, er den nu tilsyneladende bleven helt opgiven fra tysk Side, da Krigens Lykke har skaffet Tyskland hele Slesvig — og nu mis-kjendes ogsaa de danske Nordslesvigeres naturlige Ret til at forblive sammen med deres Landsmænd og til at overføre deres gamle Odelsland til den danske Krone, hvortil det har hørt, saa langt Historien kan gaa tilbage. I nogle Aar vedblev »Kölnische Zeitung«, som den Gang var et baade natio-

nalt og frisindet Blad at tage Ordet for at vise Retfærdighed mod det lille Danmark, men senere er ogsaa denne ene Røst forstummet.

EMIL ELBERLING.

¹ Den daværende Forstander for Højskolen i Rødning, S. HOGSRBO, udtalte sig aabent i denne Retning ved Valget til Rigsraadets Folkething 5. Marts i Ribe Amts 5. Kr., det saakaldte blandede Distrikt, der ved Freden afstodet til Slesvig som Vederlag for de 6 nordøstlige Sogne. — ² K. JANSEN og K. SAMWER. Schleswig-Holsteins Befrielse. S. 409—10. — ³ Smids. S. 328—36 og 714—19. jfr. S. 753—64. — ⁴ 1. Juni 1865 skrev Kong Vilhelm et unaadigt Brev til Hertug Friedrich. Se Schleswig-Holsteins Befrielse S. 765—69. — ⁵ G. BLOME. I. 1829 var Brodersen af den holsteinske Politiker og tidligere danske Diplomat, Friherre Adolf v. Blome. Han indtraadte 1852 i det østerrigske Diplomati og var 1864—66 Sendemand i München. — ⁶ C. SCHIEL PLESSER var ogsaa »for sin Sundheds Skyld» i Gastein i Avg. 1815. Se Schleswig-Holsteins Befrielse, S. 504. — ⁷ Rechtsgutachten bezüglich der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg, erstattet vom Kron-syndikat. Berlin 1866. Jvf. Schleswig-Holsteins Befrielse. S. 478—87. Heraf fremgaar det, at Forhandlingerne mellem de 18 Kronjurister — hvoriblandt den daværende Justitsminister, Grev zur Lippe, var Formand, og to tidligere Justitsministre vare Medlemmer, nemlig SIMONS, der havde hørt til Manteuffels reaktionære Ministerium, og BERNUTH, der havde været en af »den nye Åræs» Ministre — vare førte fra 8. Juni til 9. Septbr., og at det med 17 Stemmer mod 1 var slaet fast, at Hertug Friedrich ikke var den nærmeste Agnat efter Frederik VII.s Død, og med 11 Stemmer mod 7, at Hertug Christian ved sit Afkald var traadt bagefter Christian IX. og hans Æt, samt at Hertug Friedrich heller ikke efter Faderens Død kunde kræve nogen Arveret. — ⁸ Der blev truffet omhyggelige Forholdsregler til at fængsle Hertug Friedrich, saafremt han gav Møde 13. Marts 1866 ved Farbroderen, Prinsen af Augustenborgs Jordefærd paa Godset Nør. — ⁹ K. JANSEN og K. SAMWER, I. c. S. 409—10. — ¹⁰ J. HANSEN: Fra Diplomatiens Verden. S. 110—12. — ¹¹ J. HANSEN, Femten Aar i Udlandet, S. 176—78. — ¹² Oberst N. P. JENSEN, der er en Svoger til Fischer. — ¹³ J. HANSEN: Femten Aar i Udlandet, S. 166—74. *Dannevirke* 27. Oktbr. 1872. Det preussiske Krav gik fortrinsvis ud paa, at Kirke- og Skolesproget skulde fastsættes efter, som Forholdet var 1846, d. v. s. vare alene tysk i de nordslesvigske Kjøbstæder, og at ligeledes den dagældende kommunale Ordning skulde gjenoprettes her, med andre Ord: det tyske Mindretal skulde være raadende over det danske Flertal. Fremdeles antydedes det, at Grænsen ikke kunde drages sydligere end Gjenner Bugt. — De mundtlige Forhandlinger i Berlin aabnedes i Oktbr. 1867, og der kom aldrig noget Svar fra tysk Side paa den sidste danske Skrivelse af 9. Marts 1868. Da det i denne udtaltes, at Danmark ikke kunde gjøre nogen særlig Indrømmelse overfor en saadan Grænselinje, opfattedes det som en Erklæring om, at Underhandlingerne maatte afbrydes.

UNDERHANDLERNE

a. Ved Fredspræliminærene i Nikolsburg:

FOR PREUSSEN: Grev OTTO v. BISMARCK SCHÖNHAYSEN, der ogsaa havde deltaget i Fredsunderhandlingerne i Wien 1864, se Pag. 208.

FOR ØSTERRIG: Grev ALOYS KAROLYI, f. 1825, d. 1889. Han havde 1859—60 været Sendemand i Kjøbenhavn og 1860—66 i Berlin; han vendte tilbage hertil 1871 og deltog 1878 i Berliner-Kongressen, samt var derefter 1879—88 Sendemand i London. — Friherre ADOLF v. BRENNER FELSACH, der ogsaa havde deltaget i Fredsunderhandlingerne i Wien 1864, og som 1866 endvidere var med at slutte den endelige Fred i Prag.

b. Ved Fredstraktaten i Prag.

FOR PREUSSEN: Friherre KARL v. WERTHER — og FOR ØSTERRIG: Friherre ADOLF v. BRENNER FELSACH. De havde begge deltaget i Fredsunderhandlingerne i Wien 1864, se Pag. 208.

c. Ved Traktaten i Wien 11. Oktbr. 1878

FOR PREUSSEN: Fyrst HEINRICH VII af REUSS SCHLEIZ KÖSTRITZ, f. 1825. I Aarene 1867—76 havde han været Sendemand i St. Petersburg og 1877—8 i Konstantinopel; fra 1878—94 var han Sendemand i Wien.

FOR ØSTERRIG: Grev JULIUS ANDRASSY, f. 1823, d. 1890. Han var 1867 bleven Forsteminister i Ungarn, og var 1871—79 østerrigsk-ungarsk Udenrigsminister. Han deltog 1878 i Berliner-Kongressen og sluttede 1879 Forbundet med Tyskland, der senere udvikledes til Tremagtsforbundet med Italien; 1872 havde han været med at slutte Trekejserforbundet mellem Tyskland, Rusland og Østerrig-Ungarn.

E. E.

FREDSPRÆLIMINÆRERNE I NIKOLSBURG

ARTIKEL I. Det østerrigske Monarkis territoriale Omraade forbliver uforandret med Undtagelse af det Lombardisk-Venetianske Kongerige. Hs. Maj. Kongen af Preussen forpligter sig til at trække sine Tropper tilbage fra de østerrigske Territorier, som de hidtil have taget i Besiddelse, saasnart Freden bliver sluttet, dog med Forbehold af de Forholdsregler, som ved den endelige Fredsslutning maatte blive truffet med Hensyn til Sikkerhed for Krigsomkostningernes Udredelse.

ARTIKEL II svarer nøjagtig til Fredstraktatens Art. IV, dog saaledes at der i denne til Slutningen er føjet Sætningen: og som skal have en international uafhængig Tilværelse.

ARTIKEL III svarer ordret til Art. V.

ARTIKEL IV svarer ordret til Art. XI, kun at der i denne er tilføjet et Led til Slutning, omhandlende Krigsomkostningernes Udredelse.

ARTIKEL V svarer ordret til Art. VI.

ARTIKEL VI. Hs. Maj. Kongen af Preussen forpligter sig til at skaffe sin Forbunds fælle, Hs. Maj. Kongen af Italiens Samtykke til Fredspræliminærene og til den derpaa hvilende Vaabenstilstand, saasnart det Venetianske Kongerige fra Hs. Maj. de Franskes Kejser maatte blive stillet til Hs. Maj. Kongen af Italiens Raadighed. (Jfr. Art. II i Fredstraktaten.)

ARTIKEL VII. Ratifikationerne af nærværende Overenskomst ville blive udvekslede i Nikolsburg senest inden to Dage.

ARTIKEL VIII. Straks efter paafulgt og udvekslet Ratifikation af nærværende Overenskomst ville begge Deres Majestæter udnævne Befuldmægtigede til at komme sammen paa et Sted, som nærmere vil blive fastsat, og til at afslutte Freden paa Grundlag af nærværende Præliminærer, samt underhandle om dens enkelte Vilkaar.

ARTIKEL IX. I dette Øjemed ville de kontraherende Stater efter Fastsættelsen af disse Præliminærer slutte en Vaabenstilstand mellem de kejserlig østerrigske og de kongelig sachsiske Stridskræfter paa den ene Side og de kongelig preussiske paa den anden Side; dens nærmere Vilkaar i militær Henseende skulle straks fastsættes. Denne Vaabenstilstand vil begynde den 2. August, og den for Øjeblikket bestaaende Vaabenhvile forlænges indtil denne Dag.

Vaabenstilstand bliver samtidig sluttet her med Bayern, og General, Friherre v. Manteuffel faar det Hverv at slutte en Vaabenstilstand fra 2. August at regne med Württemberg, Baden og Hessen-Darmstadt paa Grundlag af den militære Besiddelse, som for Øjeblikket er tilstede, saasnart de nævnte Stater stille Forslag derom.

Til Stadfestelse herpaa have de ovennævnte Befuldmægtigede undertegnet denne Overenskomst*) og paatrykt deres Segl.

Nikolsburg 26. Juli 1866.

KAROLYL. BRENNER, v. BISMARCK.

FREDEN I PRAG, 23. AUGUST 1866

FREDSTRAKTAT

I DEN ALLERHELLIGSTE OG UDELELIGE TREENIGHEDS NAVN!

HANS Majestæt Kongen af Preussen og Hans Majestæt Kejseren af Østerrig have, besjælede af Ønsket om at gjengive deres Lande Fredens Velsignelser, besluttet at omdanne de i Nikolsburg 26. Juli 1866 undertegnede Fredspræliminærer til en endelig Fredstraktat.

Til den Ende have Deres Majestæter udnævnt til deres Befuldmægtigede:

Hans Majestæt Kongen af Preussen: Sin Kammerherre, virkelig Gehejmeraad og befuldmægtiget Minister, Friherre CARL v. WERTHER,

og Hans Majestæt Kejseren af Østerrig: Sin virkelige Geheimeraad og Kammerherre, overordentlig Gesandt og befuldmægtiget Minister, Friherre ADOLF MARIA v. BRENNER FELSACH,

hvilke ere traadt sammen i Prag til en Konference, og efter Udveksling af deres Fuldmagter, som fandtes i god og rigtig Form, ere de komne overens om nedenstaaende Artikler:

ARTIKEL I. Der skal i Fremtiden og for bestandig være Fred og Venskab mellem Hs. Maj. Kongen af Preussen og Hs. Maj. Kejseren af Østerrig, saavel som mellem deres Arvinger og Efterfølgere og mellem deres Stater og Undersaatter paa begge Sider.

ARTIKEL II. Med Hensyn til Udførelsen af Artikel VI af de i Nikolsburg 26. Juli d. A. sluttede Fredspræliminærer, og efterat Hs. Maj. de Franskes Kejser ved sin hos Hs. Maj. Kongen af Preussen beskikkede Sendemand officielt har ladet erklære i Nikolsburg den 29. samme Maaned, »at forsaavidt det vedrører Kejserens Regering, er Venetien erhvervet til Italien, for at overgives det ved Freden« — tiltræder Hs. Maj. Kejseren af Østerrig ogsaa fra sin Side denne Erklæring og giver sit Samtykke til det Lombardisk-Venetianske Kongeriges Forening med Kongeriget Italien, uden andet tyngende Vilkaar end Afgjørelsen af den Gjæld, der maatte blive godkendt som hæftende paa de afstaaede Landsdele i Overensstemmelse med Freden i Zürich**).

ARTIKEL III. Krigsfangerne ville straks blive frigivne.

ARTIKEL IV. Hs. Maj. Kejseren af Østerrig godkjender Opløsningen af det hidtilværende Tyske Forbund og giver sit Samtykke til en ny Ordning af Tyskland, uden at den østerrigske Kejserstat faar Del deri. Ligeledes lover Hs. Majestæt at godkjende det snævrere Forbundsforhold, som Hs. Maj. Kongen af Preussen vil grund-

*) *Nouveau Recueil général de Traités. XVIII. Göttingue 1873, S. 316—19.*

**) Af 10. Novbr. 1859 om Lombardiets Afstaaelse til Kongeriget Sardinien, som overtog tre Femtedele af den særlig lombardisk-venetianske Gjæld.

lægge nord for Mainlinjen, og erklærer sig enig i, at de sønden for denne Linje liggende tyske Stater træde sammen i en Forening, hvis nationale Forbindelse med det Nordtyske Forbund forbliver forbeholdt den nærmere Overenskomst mellem begge Parter, og som skal have en international uafhængig Tilværelse.

ARTIKEL V. Hs. Maj. Kejseren af Østerrig overdrager Hs. Maj. Kongen af Preussen alle sine i Freden i Wien af 30. Oktbr. 1864 erhvervede Rettigheder til Hertugdømmerne Holstein og Slesvig, dog saaledes, at Befolkningerne i de nordlige Distrikter af Slesvig skulle afstaaes til Danmark, naar de ved fri Afstemning tilkjendegive Ønsket om at blive forenede med Danmark.

[*Samme ARTIKEL I i tysk Tekst: Seine Majestät der Kaiser von Oesterreich überträgt auf Seine Majestät den König von Preussen alle Seine im Wiener-Frieden vom 30. Oktober 1864 erworbenen Rechte auf die Herzogthümer Holstein und Schleswig, mit der Maasgabe, dass die Bevölkerungen der nördlichen Distrikte von Schleswig, wenn sie durch freie Abstimmung den Wunsch zu erkennen geben, mit Dänemark vereinigt zu werden, an Dänemark abgetreten werden sollen.*]

ARTIKEL VI. Efter Hs. Maj. Kejseren af Østerrigs Ønske erklærer Hs. Maj. Kongen af Preussen sig rede til ved de forestaaende Forandringer i Tyskland, at lade Kongeriget Sachsens nuværende territoriale Omraade bestaa i dets tidligere Udstrækning, medens han derimod forbeholder sig nærmere at fastsætte Sachsens Tilskud til Krigsomkostningerne og Kongeriget Sachsens fremtidige Stilling indenfor det Nordtyske Forbund ved en særlig Fredstraktat, der skal afsluttes med Hs. Maj. Kongen af Sachsen.

Derimod lover Hs. Maj. Kejseren af Østerrig at godkjenne de nye Indretninger, som skulle iværksættes i Nordtyskland af Hs. Maj. Kongen af Preussen, derunder ogsaa medregnet de territoriale Forandringer.

ARTIKEL VII omhandler den Opgjørelse, der skal finde Sted over den tidligere Forbunds ejendom ved en Kommission, som inden 6 Uger skal komme sammen i Frankfurt a. M., og hvortil Preussen og Østerrig ville udnævne Medlemmer, ligesom det skal staa de andre tyske Regeringer frit for at gjøre det Samme.

ARTIKEL VIII tilsteder Østerrig Ret til at bortføre fra Forbundsfastningerne eller paa anden Maade raade over baade dets egne Ejendele og den Del af den rørlige Forbunds ejendom, der tilkommer det i Henhold til dets tidligere Tilskud til Forbundsudgifterne.

ARTIKEL IX tilsikrer det tidligere Forbunds Embedsmænd, Betjente og Pensionister de dem tilkomnende Pensioner; dog skal Preussen overtage de hidtil udrede Pensioner og Under støttelser til Officerer i den tidligere slesvigholsteinske Hær og deres Efterladte.

ARTIKEL X stadfæster de Pensioner, som det østerrigske Statholderskab i Holstein (1865—66) har tilstaaet, samt paalægger Østerrig at tilbagebetale en Sum af 449,500 Rdlr. dansk Rigsmønt i 4-Procents danske Statsobligationer, som tilhører de holsteinske Finanser, og som endnu er i den østerrigske Regerings Varetagt, (d. v. s. som den østerrigske Statholder tog med sig, da han kort før Krigens Udbud rømmede Holstein). Endelig loves der, at ingen, som horer hjemme i Hertugdømmerne Holstein og Slesvig, ej heller nogen østerrigsk eller preussisk Undersaat skal blive forfulgt eller forulempet paa Person eller Ejendom paa Grund af sit politiske Forhold under de sidste Tildragelser og under Krig.

ARTIKEL XI. Hs. Maj. Kejseren af Østerrig forpligter sig til at udrede til Hs. Maj. Kongen af Preussen en Sum af 40 Millioner preussiske Dalere til Dækning af en Del af de Omkostninger, som ere opstaaede for Preussen af Krig. Af denne Sum skal dog det Beløb af Krigsomkostningerne, som Hs. Maj. Kejseren af Østerrig i Henhold til Art. XII af den ovennævnte Fredstraktat i Wien af 30. Oktbr. 1864 endnu har at kræve hos Hertugdømmerne Slesvig og Holstein, føres i Afdrag med 15. Mill. preussiske Dalere, og som Vederlag for den frie Forplejning, som den preussiske Hær indtil Fredsslutningen vil faa i de af den besatte østerrigske Landsdele, yderligere 5 Mill. preussiske Dalere, saa at kun 20 Mill. preussiske Dalere forblive at udbetale i rede Penge.

Halvdelen af denne Sum skal udredes samtidig med Udvekslingen af Ratifikationerne af den nærværende Traktat; den anden Halvdel 3 Uger senere i Oppeln.

ARTIKEL XII fastsætter de preussiske Troppers Romning af de østerrigske Landsdele indenfor 3 Uger efter Ratifikationernes Udveksling.

ARTIKEL XIII fastsætter, at alle de Traktater eller Overenskomster, som før Krigen have været afsluttede imellem de tvende fredslutende Parter, herved paany sættes i Kraft, saafremt de ikke efter deres Natur maa tabe deres Virkning ved det Tyske Forbunds Oplosning. Den østerrigske Regering erklærer dog, at Møntoverenskomsten af 24. Januar 1857 har tabt sit væsentlige Værd for Østerrig ved det Tyske Forbunds Forholds Oplosning, og den preussiske Regering erklærer sig rede til at indtræde i Forhandlinger med Østerrig og de andre Deltagere om dens Ophævelse. Ligeledes forbeholde de tvende Parter sig snarest muligt at træde i Underhandlinger om et Gjennemsyn af Handels- og Toldtraktaten af 11. April 1865 i Retning af en større Letelse for det gjensidige Samkvem.

ARTIKEL XIV. Ratifikationerne af nærværende Traktat skulle udveksles i Prag inden en Frist af 8 Dage og om muligt tidligere.

Til Stadfæstelse herpaa have de vedkommende Befuldmægtigede undertegnet nærværende Traktat *) og forsynet den med deres Vaabensegl.

*Saaledes skel i Prag den 23de Dag i August Maaned i Herrens Aar
atten hundrede og seks og tresindstyve.*

(I. S.) undert.: WERTHER. (I. S.) undert.: BRENNER.

TRAKTAT I WIEN 11. OKTOBER 1878

angaaende Ændring af

Artikel V i Fredstraktaten af 23. August 1866.

Eftersom Bestemmelserne i Artikel V af den mellem Hans Majestæt den tyske Kejser og Konge af Preussen og Hans Majestæt Kejseren af Østerrig og Apostolisk Konge i Ungarn den 23. August 1866 i Prag sluttede Fred i Henseende til det nærmere Vilkaar¹ for en Tilbagegivelse af de nordlige Distrikter af Slesvig til Danmark ikke ere knnne til traktatmæssig Udførelse;

eftersom Hans Majestæt den tyske Kejser og Konge af Preussen har givet til Kjende, hvilken Vægt han vilde lægge paa Fjærnelsen af dette Vilkaar¹ fra Fredstraktaten, og paa den anden Side Hans Majestæt Kejseren af Østerrig og Konge af Ungarn værdsætter de Vanskeligheder, som stille sig i Vejen for Gjennemførelsen af det i hin Artikel nedlagte Princip;

eftersom endelig Hans Majestæt Kejseren af Østerrig og Konge af Ungarn er villig til at give et Vidnesbyrd for sit Ønske om at knytte de venskabelige Baand, der bestaa mellem de tvende Magter, endnu fastere:

have de høje Kontrahenter overensstemmende erkjendt det for nødvendigt at lade en Revision af den ovenfor betegnede Artikel indtræde.

Hans Majestæt den tyske Kejser og Konge af Preussen og Hans Majestæt Kejseren af Østerrig og Konge af Ungarn have i dette Øjemed udnævnt til deres Repræsentanter:

Hans Majestæt den tyske Kejser og Konge af Preussen: Prins HEINRICH VII af REUSS, Allerhøjstsammes Sendemand og Generaladjutant m. m.

Hans Majestæt Kejseren af Østerrig og Konge af Ungarn: Grev JULIUS ANDRASSY af CSIN-SZENT-KIRALY OG KRAZNA HORNA, Allerhøjstsammes Minister for det kejserlige Hus og Udenrigsminister m. m.

og disse ere, efter at have fremlagt deres Fuldmagter, som fandtes at være i god og rigtig Form, blevne enige om nedenstaaende Artikler:

*) *Nouveau Recueil général de Traité. XVIII. Gottingue 1873. S. 344—48.*

ARTIKEL I. Den Overenskomst, der er nedlagt i den mellem Hans Majestæt Kongen af Preussen og Hans Majestæt Kejseren af Østerrig, Konge af Bøhmen og Apostolisk Konge af Ungarn den 23. August 1866 i Prag sluttede Fredstraktat, og hvorefter der til Overdragelsen til Hs. Maj. Kongen af Preussen af de Rettigheder, som ved Fredstraktaten i Wien af 30. Oktbr. 1864 erhvervedes for Hs. Maj. Kejseren af Østerrig paa Hertugdømmene Holstein og Slesvig, er knyttet et nærmere Vilkaar¹, bliver herved ophævet, saa at Ordene i Art. V i ovennævnte Traktat af 23. August 1866:

»dog saaledes, at Befolkningerne i de nordlige Distrikter af Slesvig skulle afstaaes til Danmark, naar de ved fri Afstemning tilkjendegive Ønsket om at blive forenede med Danmark«
sættes ud af Kraft.

ARTIKEL II. Ratifikationerne af nærværende Traktat skulle udveksles i Wien inden en Frist af 3 Maaneder eller om muligt tidligere.²

Til Stadfæstelse herpaa have de Befuldmægtigede undertegnet nærværende Traktat³ og forsynet den med deres Vaabensegl.

Saaledes sket i Wien den 11te Oktbr. 1878.

(L. S.) H. VII REUSS. (L. S.) ANDRASSY.

¹ Det tyske Ord, der oversættes saaledes, er »Modalität«. — ² Ratifikationerne udveksledes først 11te Januar 1879, nøjagtig 3 Maaneder efter Traktatens Afslutning, og denne blev derefter trykt i det officielle Blad »Reichsanzeiger« i Berlin 4. Febr. 1879. — ³ *Nouveau Recueil général de Traités. Deuxième Série. Tome III. Göttingue 1879. S. 329—30.*

NIENDE AFSNIT

INDHOLD

FR. J. WEST: STATISTISKE BIDRAG TIL BELYSNING
AF BEFOLKNINGS-ERHVERVS-SAMT BESKATNINGS-
FORHOLD I NORDSLESVIG SIDEN 1864. — H. V. CLAU-
SEN: SPROGFORHOLD I NORDSLESVIG EFTER 1864.
— P. SIMONSEN: VÆRNEPLIGTSFORHOLDENE I
NORDSLESVIG EFTER 1864 OG BEFOLKNINGENS
STILLING DERTIL.

STATISTISKE BIDRAG TIL BELYSNING AF BEFOLKNINGS- ERHVERVS- SAMT BESKAT- NINGS-FORHOLD I NORDSLESVIG SIDEN 1864

I det omfangsrige Materiale, som saavel det prøjssiske som det tyske Riges statistiske Bureauer har samlet, findes adskilligt til Belysning af de nordslesvigske Befolkningsforhold efter 1864. En Del af dette Stof er benyttet dels i *Wobeser's* Slesvig-Holstens Statistik, dels i *Provincialhaandbogens* forskellige Udgaver. Disse Værker behandler imidlertid hele Provinsen og tager ikke særligt Hensyn til det danske Nordslesvig. Dette er derimod Tilfældet med de af Landdagsmand *H. P. Haussen*, cand. mag. *H. V. Clausen* og Birkedommer *P. Sveistrup* i »Sønderjyske Aarbøger« offentliggjorte Afhandlinger.

Opgaven, saaledes som den er bleven stillet i nærværende Haandbog, bliver imidlertid en væsenlig anden end den, der er løst af de nævnte Forfattere. Det har været Planen at samle saa omfattende Oplysninger som muligt om Befolknings-Forholdene i Sønderjylland, idet dog den i snævraste Forstand *politiske* Statistik — Sprog- og Valg-Statistiken — er behandlet for sig andre Steder i Værket. De Oplysninger, der gives i denne Afhandling, er i alt væsenligt begrænset til de nordslesvigske Aanter; kun hvor Materialet ikke tillod en saadan Specialisering er Omraadet udstrakt til enten hele Slesvig eller hele Provinsen Slesvig-Holsten. Der er ikke draget Konklusioner eller knyttet indgaaende Kommentarer til de fremlagte Tal, idet Hovedsynspunktet har været at tilvejebringe et Grundlag til videre Bearbejdelse i Enkeltheder og med særlige Formaal for Øje. Ligeledes er i saa stort Omfang, som naturligt kunde være, de absolutte Tal anførte, da de ikke tager stort mere Plads end de relative og maa anses for at have et betydeligt Fortrin i det givne Øjemed.

Det her samlede Materiale vil først beskæftige sig med Territoriet og Befolkningen i Nordslesvig og dernæst med Bevægelserne indenfor denne Befolkning. De følgende Afdelinger skal i store Træk gøre Rede for de Kendsgerninger, der afgiver en Maalestok for Befolkningens sædelige Tilstand, samt oplyse om Befolkningens Sammensætning efter Erhverv og om de direkte Skattebyrders Fordeling paa de fem nordslesvigske Amter.

De ved Wienerfreden fremkaldte Forandringer i Hertugdømmet Slesvigs Territorium.

I Protokol over de i Wien 1. Aug. 1864 afsluttede Fredspræliminærens Artikel II blev det for at simplificere Grænsereguleringen bestemt, at de tyske Besiddelser, der laa Syd for Ribe-Distrikts sydlige Grænselinje, saavel paa Fastlandet som paa Øerne i Vesterhavet, skulde afstaas, imod at en tilsvarende Del af Hertugdømmet Slesvig lagdes til Kongeriget Danmark. Dette Æquivalent skulde foruden Øen Ærø omfatte Territorier, der kunde tjene til dels at frembringe Ribe Distrikts Sammenhæng med det øvrige Jylland, dels at korrigere Grænselinjen imellem Jylland og Slesvig henimod Kolding. Først efter gentagne Forhandlinger blev man i Begyndelsen af Oktober enig om en Grænselinje, idet Vamdrup og Ødis Sogne samt en Del af Frørup Sogn overlodes Danmark, medens Sognene Aller, Tyrstrup og Kristiansfeld skulde tilfalde Slesvig. I Overensstemmelse hermed blev Grænsen fastslaaet ved Fredstraktaten i Wien af 30. Oktober 1864 Art. V. Den i Følge samme Traktats Art. VI nedsatte internationale Grænseregulerings-Kommission skulde afstikke denne Grænse i Marken; under dette Arbejde fandt Kommissionen Anledning til at foretage nogle mindre Forandringer i Fredstraktatens Grænselinje, og disse blev, efterat de tre paagældende Regeringer havde billiget dem, optagne i Kommissionens Protokol af 22. April 1865. [Se Haandbogens 6. Afsnit]. En Bekendtgørelse om den nye Grænse blev udstedt i Kongeriget Danmark d. 22. Juli 1865 og i Hertugdømmerne d. 14. August s. A. — Som det ligeledes kortelig er omtalt i Haandbogens 6. Afsnit blev der ved en Traktat af 12. Februar 1900 foretaget en mindre Forandring af Grænsen ved Kærmølleaa og Nørreaa (Fovsaa), paa Grund af disse tvende Aaløbs i nyere Tid foretagne Regulering. Det blev bestemt, at de nye Aaløb fremtidig skal danne Grænsen mellem de to Statsomraader. Der opstod ved denne Grænseforandring for Danmark et beregnet Tab af 793,5 □ Meter (2.014 danske □ Alen). Traktatens Art. 4 bestemmer, at dette Tab skal godtgøres Danmark ved en tilsvarende Forlæggelse mod Syd af Kærmølleaaen. Til de herved opstaade ubetydelige Forandringer af Grænselinjen er der i det følgende intet Hensyn taget.

Ved Grænsereguleringen 1865 blev Hertugdømmet Slesvig forøget med:

Landstrækningerne		Areal i geogr. □ Mil	Indbyggertal efter Folke- tæll. ¹ / ₂ 1860
1. Sønder Romo		0,51	851
2. Den nordligste Del af Oen Sild (List)		0,85	57
3. Vesterland-Før		0,68	2.147
4. Oen Amrom		0,37	642
5. Enklaven Mogeltønder			
Ballum	Sogn med 1.548 Indb.		
Af Mjolden —	343 —		
— Dostrup —	797 —		
— Brede —	1.116 —		
— Randerup —	242 —		
— Skast —	139 —		
— Hjørpsted —	6 —		
— Emmerlev —	600 —		
— Visby —	790 —		
— Daler —	675 —		
— Mogeltønder —	1.387 —		
— Højer —	146 —		
— Abild —	84 —		
Tils. 7.873 Indb.		3,84	7.873
6. Jyske Stogrunde i 10 Sogne af Hviding og Nørre Rang- strup Herreder		0,58	739
7. Jyske Stogrunde i 10 Sogne af Frøs, Kalslund og Tyr- strup Herreder		0,41	744
Ialt . . .		6,71	13.053

Som Erstatning fik Kongeriget Danmark:

Landstrækningerne			Areal i geogr. □ Mil	Indbyggertal efter Folke- tæll. $\frac{1}{2}$ 1860
1. Oen Årø (henlagt under Svendborg Amt)			1,55	11.418
2. Stenderup Halvø: de 8 Sogne af N. Tyrstrup Herred efter deres nuværende Omfang (henlagte under Vejle Amt):				
Vonsild	Sogn med	877 Indb.		
Dalby	—	506 —		
Stenderup	—	1.069 —		
Bjært	—	1.567 —		
Hejls	—	762 —		
Vejstrup	—	891 —		
Taps	—	710 —		
Odis	—	1.440 —		
Tils. 7.822 Indb.			3,50	7.822
3. De slesvigske Dele af 2 østlige og 8 vestlige Sogne under Ribe Amt, nemlig				
Af Seest	Sogn	14 Indb.		
— Vandrup	—	366 —		
— Vilslev	—	166 —		
— Ribe Landdstr.		40 —		
— N. Farup	Sogn	280 —		
— Hjortlund	—	218 —		
— Kalslund	—	211 —		
— Hvgum	— i Slesvig	10 —		
— Seem	—	47 —		
— V. Vedsted	—	272 —		
Tils. 1.624 Indb.			0,96	1.624
Ialt . . .			6,07	20.864

(1 geografisk □ Mil = 35,002 □ Km.).

Ordningen af de administrative Forhold i de afstaaede jyske Enklaver.

Ved Bekendtgørelse af 20. Nov. 1864 fra den østerrigske og preussiske øverste civile Myndighed blev de Landstrækninger, der dannede Lø Herred samt Møgeltønder og Ballum Birker, henlagte under Tønder Amtshus; dog forbeholdtes den endelige Afgørelse af, hvilke Dele der skulde indlemmes i Tønder Amt, og hvilke der skulde forenes med Løgumkloster Amt. Samtidig blev Øen Amrum, Vesterland-Før og Nordspidsen af Øen Sild (List), som alt ved Bekendtgørelse af 3. Aug. 1864 var bleven underlagt Tønder Amtshus' Forvaltning, endelig indlemmede i Tønder Amt. Sønderland-Romø blev derimod forenet med Haderslev Vesteramt og indtraadte iøvrigt i ganske de samme Forhold som de hidtil til Slesvig hørende Dele af Øen. Herreds- og Jurisdiktionsforholdene blev — med Undtagelse af det under Hvidding Herred og Romø Landfogderi henlagte Sønderland-Romø — indtil videre uforandrede.

Ved provisorisk Forordning af 3. Januar 1865 blev imidlertid *Jurisdiktionsforholdene* i de afstaaede jyske Distrikter ordnede paa følgende Maade: De til Lø Herred og til Birkerne Møgeltønder og Ballum hørende Landstrækninger med Undtagelse af Nordspidsen af Øen Sild skulde indtil videre danne en særlig Jurisdiktionskreds. Vesterland-Før og Øen Amrum skulde ligeledes indtil videre udgøre en særlig Jurisdiktionskreds. Nordspidsen af Øen Sild blev derimod forenet med de alt forhen til Hertugdømmet hørende Dele af Øen. De i Haderslev Amt liggende tidligere jyske Enklaver blev, f. s. v. de ikke hidtil havde hørt under Lø Herred og Møgeltønder og Ballum Birker, tildelte de Herreder, indenfor hvis Omraade de laa.

Samme Dag udstedtes en Bekendtgørelse om, at Sønderland-Romø indtil videre skulde tilhøre Ballum Birks Jurisdiktion, og at St. Klemens Sogn paa Romø i gejstlig Henseende og i Skoleanliggender skulde henlægges under Lø og Møgeltønder Provsti; Amtmanden over Haderslev Amt og Provsten over Lø og Møgeltønder Provsti skulde indtil videre fungere som Kirkevisitatorer i dette Sogn.

I *kirkelig* Henseende var Amrum og Vesterland-Før allerede ved Bekendtgørelse af 20. November 1864 bleven udskilt af det indtil videre i sit Omfang ellers uforandrede Lø og Møgeltønder Provsti og indlemmet i Tønder Provsti, og ved Bekendtgørelse af 5. Dec. 1864 blev Distriktet List paa Øen Sild — saavel med Hensyn til kirkelige som til Skoleanliggender — ogsaa underlagt Tønder Provsti. Ved Forordning af 16. Jan. 1865 blev de Funktioner og Forretninger, som hidtil i gejstlige Anliggender tilkom Biskoppen og Stiftamtmanden over Ribe Stift i Tørningehus og i Lø og Møgeltønder Provstier overdraget dels til Generalsuperintendenten for Hertugdømmet Slesvig og dels til Kirkevisitatorer i Overensstemmelse med de almindelige for dette

Hertugdømme gældende Forskrifter og Regler. Provstiet Tørninglehns Kirkevisitatorium kom til at bestaa af Amtmanden over Haderslev Amt og Kirkeprovsten i Tørninglehns Provsti, Lø og Møgeltønder Provstis derimod af Amtmanden over Tønder og Løgumkloster Amter og af Kirkeprovsten i dette Provsti. For Sønderland-Romø skulde dog i Overensstemmelse med Bekendtgørelsen af 3. Januar 1865 ved Siden af den sidstnævnte Provst Amtmanden over Haderslev Amt indtil videre fungere som Kirkevisitator. Endelig blev ved Bekendtgørelse af 25. Maj 1866 Sognene Hjerpsted og Skast underlagte Lø og Møgeltønder Provsti.

De nordslesvigske Amter, deres Størrelse og Folketal 1864—1895.

De tre Hertugdømmer var ved Fredstraktaten i Wien bleven afstaaede til de dengang forbundne tyske Stormagter Preussen og Østerrig; de var først bleven forvaltet samlede, men adskilte efter Overenskomsten i Gastein af 14. Aug. 1865: nemlig Slesvig af den preussiske og Holsten af den østerrigske Regering, medens Østerrig modtog 1 Mill. Thlr. af den preussiske Konges Chatolkasse som Vederlag for sin Part i Hertugdømmet Lauenborg. (Lauenborg var kun forbundet med den preussiske Krone ved en Personalunion. Først ved Lov af 1. Juli 1876 blev det forenet med den preussiske Stat og tildeelt Provinsen Slesvig-Holsten. Preussens Territorium blev herved forøget med 21,79 geogr. □ Mil. Endelig blev Øen Helgoland, 0,01 geogr. □ Mil, der siden d. 1. Juli 1890 har tilhørt det tyske Rige, d. 15. December 1890 henlagt under Provinsen S.-H.). Først ved Freden i Prag kom Hertugdømmerne Slesvig og Holsten under preussisk Herredømme — Slesvig dog kun med det i Artikel V nævnte udtrykkelige Forbehold for de nordlige Distrikters Vedkommende. Ved Lov af 24. Dec. 1866 blev de officielt og ved Patent af 12. Jan. formelt optagne i den preussiske Stat, der herved fik en territorial Tilvæxt af 320,81 geogr. □ Mil — efter Fradrag af Amtet Ahrensböck, som ved Overenskomst af 27. September 1866 var bleven overladt til Storhertugdømmet Oldenburg.

I den preussiske Provins Slesvig-Holsten med Regeringsdistrikterne S. og H. blev Kiel udset til Sæde for Overpræsidiets og Regeringen for Holsten; Slesvig blev derimod Sæde for Slesvigs Regering. Denne Ordning blev imidlertid fra 1. Okt. 1868 at regne forandret saaledes, at Regeringen i Kiel forenedes med Regeringen i Slesvig til et Regeringsdistrikt S., medens Overpræsidiets foreløbig endnu forblev i Kiel.

Slesvig blev delt i 9 Kredse eller Amter. Til de 5 nord- og mellemslesvigske Amter hører: 1. HADERSLEV AMT, der bestaar af Byen Haderslev, Flækken Kristiansfeld, Haderslev Øster- og Vesteramt med Øen Aarø, samt af de indenfor Amtets Grænser liggende adelige Godser, tidligere jyske Enklaver og

hidtil under Løgumkloster Amt hørende Gaarde. 2. AABENRAA AMT, som bestaar af Byen Aabenraa, Aabenraa Amt og de indenfor Amtsgrensene liggende adelige Godser. 3. SØNDERBORG AMT, som bestaar af Sønderborg By, Flækken Nordborg (og Augustenborg), Amtene Sønderborg og Nordborg med de i det førstnævnte liggende adelige Godser: Ballegaard, Bøgeskov og Grevskabet Reventlow-Sandberg. 4. FLENSBORG AMT, som bestaar af Byen Flensborg, Flækken Lyksborg, Amtet Flensborg med de i dette liggende adelige Godser og det samlede første Angelske adelige Godsdistrikt, samt de til St. Johannes Kloster i Amtet liggende Landejendomme. 5. TØNDER AMT, som bestaar af Byen Tønder, Flækkerne Højer og Løgumkloster. Amtet Tønder med de i dette indesluttede adelige Godser og Koge. Øerne Romø, Sild, Før (med Flækken Vyk) og Amrom, Amtet Løgumkloster med Undtagelse af de dertil hørende, men i andre Amter liggende Gaarde, samt Lø Herred med Birkerne Møgelstønder og Ballum.

Disse Amters Størrelse og Folketal fremgaar af Tabellerne Side 282 og 283.

Kort efter Fredsslutningen blev det bestemt, at der d. 3. Dec. 1864 skulde afholdes en Folketælling i alle tre Hertugdømmer (kundgjort for Slesvigs Vedkommende ved Cirkulære af 28. Oktober 1864). Resultaterne af denne Folketælling kan imidlertid ikke uden videre sammenstilles med Resultaterne af de følgende, af det kgl. preussiske statistiske Bureau foranstaltede Tællinger, da de ere foretagne efter noget forskellige Grundsætninger. Ved Folketællingen i 1864 blev nemlig den ældre Fremgangsmaade fulgt, hvis Maal det nærmest var at udfinde den *hjemmehørende* Befolkning; herved tænkte man paa alle de tilstedeværende med Tillæg af de blot midlertidig fraværende og med Fradrag af de midlertidig tilstedeværende; men Udtrykkene i Spørgeskemaerne var ofte noget vage. I Cirk. 28. Oktober 1864 var følgende Regler opstillede: De Personer, der opholdt sig paa Hoteller og Gæstgivergaarde — dog med Undtagelse af Herberger for Haandværkssvende — eller som Gæster i Familier, skulde ikke tælles med paa det Sted, hvor de var i Tællingstiden. Paa den anden Side skulde de Indlædinge, der var fraværende paa Rejser i Indlandet eller i Udlandet — deriblandt ogsaa saadanne Personer, der var fraværende under Udøvelsen af et Erhverv, naar Fraværelsen ikke havde strakt sig ud over et Aar — tælles med paa deres sædvanlige Opholdsstæd eller Bopæl, eventuelt sammen med deres Paarørende. Endelig skulde de udenlandske Tropper, der midlertidig opholdt sig i Landet, helt forbigaaes ved Tællingen. Da der ikke var oprettet nogen slesvig-holstensk Hær, kom den talte Befolkning saaledes til at mangle det militære Element.

I Modsætning hertil blev ved de senere officielle preussiske Tællinger den moderne Tællingsmaade anvendt, som tager bestemt Sigte paa den tilstedeværende, *faktiske* Befolkning, og kun i anden Række spørger, om Opholdet maa betegnes som mere eller mindre varigt eller blot midlertidigt.

Da Anledningen til Tvivl, Misforstaaelse og Fejl er en Del større ved den ældre Tællingsmaade end ved den mere praktiske, moderne, gør man rettest i ved Sammenligninger imellem de i Tabellerne S. 282 og 283 opførte Folketællinger at se bort fra den første, i 1864 stedfundne Tælling, hvis Bearbejdelse og

De slesvigske Amters og hele Provinsen Slesvig-Holstens Areal (i 1895) og Folketal 1864—1895.

	Areal (i 1895) i □ Kilom.	Befolkningen		Befolkningen		Befolkningen		Befolkningen	
		1864	1867	1871	1875	1880	1885	1890	1895
1. Haderslev Amt . . .	1,786,28	59,861	59,862	60,335	60,315	60,040	57,211	55,966	55,453
2. Aabenraa — . . .	685,22	28,188	29,264	29,129	29,048	29,559	28,347	27,332	27,823
3. Sønderborg — . . .	442,23	32,284	34,551	34,239	34,453	34,387	32,457	32,177	32,019
4. Flensborg By	29,49								
5. Flensborg Land . . .	1,078,27	60,414	62,594	62,514	65,313	71,327	73,789	36,894	40,840
6. Tønder Amt	1,812,81	59,570	58,903	58,450	56,597	57,109	55,373	40,145	41,594
Nord- og Ml.-Slesvig . .	5,834,60	240,317	245,174	244,667	245,726	251,422	247,177	247,581	253,187
7. Husum Amt	850,40	35,318	35,753	35,597	35,586	36,825	36,489	36,042	37,060
8. Eiderstedt	330,51	18,254	17,937	17,470	17,026	17,315	16,780	16,062	15,781
9. Slesvig	1,056,22	57,534	60,270	60,736	61,213	63,296	62,404	61,603	64,991
10. Ekenæbde	787,55	44,337	45,093	45,183	45,602	38,460	38,212	41,224	41,299
Syd-Slesvig	3,024,68	155,443	159,053	158,986	159,427	155,896	153,885	154,931	159,131
Hele Slesvig	8,859,28	395,760	404,227	403,653	405,153	408,318	401,062	402,512	412,318
Holsten	8,960,72	550,318	577,491	592,220	620,003	669,365	699,385	768,137*	823,267*
Lauenborg	1,182,48				48,770	49,466	49,861	48,874	50,831
Hele Provinsen	19,002,48	946,078	981,718	995,873	1,073,926	1,127,149	1,150,306	1,210,523*	1,286,116*

* inklusive Helgoland.

Folketal i Nord- og Mellemlesvig.

ALM. STATISTIK

283

a) Byer og Flækker	1864	1867	1871	1875	1880	1885	1890	1895
Haderslev	8.279	8.596	8.258	8.356	8.054	7.637	8.397	8.635
Kristiansfeld	694	708	684	661	604	579	587	563
Aabenraa	5.537	6.155	5.929	6.142	6.215	6.069	5.361	5.564
Sønderborg	4.114	5.558	5.474	5.829	5.863	5.266	5.120	5.247
Nordborg	1.321	1.279	1.377	1.301	1.277	1.078	1.047	1.029
Augustenborg	618	1.116	1.089	1.101	626	575	604	617
Flensborg	20.314	21.999	21.321	26.474	30.956	33.313	36.894	40.840
Lyksborg	779	762	836	830	945	954	981	1.202
Tønder	3.306	3.452	3.370	3.440	3.637	3.516	3.852	3.785
Løgumkloster	1.514	1.473	1.451	1.441	1.450	1.339	1.367	1.320
Højer	1.049	1.151	1.130	1.095	1.091	1.012	988	1.066
Vyk	985	991	964	1.009	1.043	1.060	1.073	1.142
Tilsammen	48.510	53.440	51.883	57.679	61.761	62.398	66.271	71.010
b) Landdistrikterne.								
Haderslev Amt	50.888	50.358	51.393	51.298	51.380	48.995	46.982	46.255
Aabenraa —	22.033	23.109	23.200	22.906	23.344	22.278	21.971	22.259
Sønderborg —	26.849	26.598	26.299	26.222	26.621	25.538	25.406	25.126
Flensborg —	39.321	39.833	40.357	38.009	39.426	39.522	39.164	40.392
Tønder —	52.716	51.836	51.535	49.612	49.888	48.446	47.787	48.145
Tilsammen	191.807	191.734	192.784	188.047	190.661	184.779	181.310	182.177

Offenliggørelse for Slesvigs Vedkommende tilmed er ufuldkommen; den er kun medtaget her for Fuldstændigheds Skyld.

Gaar man ud fra den faktiske Befolkning i 1867, vil det ses, at Tilvæksten for hele Slesvig fra Folketælling til Folketælling har været:

1867—1871	1871—1875	1875—1880	1880—1885	1885—1890	1890—1895
÷ 574	+ 1.500	+ 3.165	÷ 7.256	+ 1.450	+ 9.806

Hele Fremgangen har saaledes i Løbet af 28 Aar kun været 8.091, medens Holstens Befolkning i samme Tidsrum er tiltaget uafbrudt og i 1895 talte 245.776 flere end i 1867. En lille Del af denne ret betydelige Tilvæxt skyldes dog territoriale Forandringer; i Tiden mellem Tællingen 1875 og 1880 blev saaledes et Distrikt af Ekerfærde Amt, der i 1875 havde 8.676 Indbyggere, lagt til Rendsborg Amt, og i 1890 blev Sønder-Ditmarsken forøget med Øen Helgolands 2.086 Indbyggere; men selv om de c. 8.700 lægges til Slesvigs Folketal, og de c. 10.800 trækkes fra Holstens, saa bliver Holstens Befolkningsforøgelse dog omtrent 14 Gange større end Slesvigs. (Det bemærkes, at Øen Femern hele Tiden er regnet som hørende til Holsten).

Holder man sig alene til de fem nord- og mellemslesvigske Amter og sammenligner dem med f. Ex. Fyen, der i Areal er noget mindre, men hvis Befolkning omtrent er af samme Størrelse, saa viser det sig, at medens Fyen i Aarene 1870—1890 er gaaet frem med omtrent 10.000 for hvert Aarti, nemlig fra 236.311 Indb. i 1870 til 246.454 i 1880 og til 256.824 i 1890, eller med ialt 20.523, saa har de nord- og mellemslesvigske Amter i Tidsrummet 1871—1890 kun haft en Fremgang af 2.914, der tilmed udelukkende falder paa Flensborg Amt. Undtages dette, bliver Resultatet for de øvrige fire Amter en fra Tælling til Tælling næsten uafbrudt Tilbagegang i Folketallet, hvilket klart fremgaar af følgende Sammenstilling:

Tilvæksten i	1867— 71	1871— 75	1875— 80	1880— 85	1885— 90	1890— 95	1867— 95
Haderslev Amt	+ 473	÷ 20	÷ 275	÷ 2.829	÷ 1.245	÷ 513	÷ 4.409
Aabenraa —	÷ 135	÷ 81	+ 511	÷ 1.212	÷ 1.015	+ 491	÷ 1.441
Sønderborg—	÷ 312	+ 214	+ 66	÷ 1.930	÷ 280	+ 158	÷ 2.532
Tønder —	÷ 453	÷ 1.853	+ 512	÷ 1.736	÷ 306	+ 391	÷ 3.445
Alle 4 Amter	÷ 427	÷ 1.740	+ 682	÷ 7.707	÷ 2.846	+ 211	÷ 11.827

Den Befolkningstilvæxt, som de fem nord- og mellemslesvigske Amter kan opvise i Tidsrummet 1867—95, fordeler sig (i Følge Tabellen Pag. 285)

paa By og Land saaledes, at samtlige Byer og Flækker viser en Fremgang af 17.570 — vel at mærke Flensborg By alene 18.841 — medens Landdistrikterne er gaaet 9.557 tilbage. Flensborg Amts Landdistrikt er det eneste, der viser en, om end ringe Fremgang, nemlig paa 559; saa meget større er altsaa Tilbagegangen i de fire andre Amters Landdistrikter, hvor den overstiger 10.000.

Folketællingsmaterialet frembyder imidlertid adskilligt mere af Interesse end de blotte summariske Folketal, der er paavist i de foranstaaende Tabeller, og den deraf beregnede faktiske Befolkningstilvæxt. Befolkningens Fordeling efter Køn, Alder, ægteskabelig Stilling, Undersaatsforhold og Trosbekendelse er saaledes for mangfoldige baade praktiske og theoretiske Spørgsmaal af den aller største Betydning. De prøjssiske officielle Tabelværker giver imidlertid disse Oplysninger for de enkelte Kredses (Amters) Vedkommende i en fra den ene Folketælling til den anden noget varierende Form; en vis Uensartethed i de nedenfor meddelte Uddrag kan derfor ikke undgaas.

I de fem nord- og mellemslesvigske Amter, tagne under ét, har Forholdet imellem Kønnene, som det fremgaar af Tabellerne Pag. 286—288, ikke forandret sig meget i de 28 Aar fra 1867 til 1895; ved Periodens Begyndelse var der for hver 1000 Indbyggere 491 mandlige og 509 kvindelige, og ved dens Slutning var Forholdet 494 m. imod 506 k. Indenfor de enkelte Amter har der vel fundet noget større Svingninger Sted og til Dels i modsat Retning, hvilket dog kan forklares ved de stedfundne Omlægninger af de militære Garnisoner, saaledes som Tallene i nedenstaaende Tabel antyde:

Af 1000 Indbyggere	Hadersl.	Aabenraa	Sønderb.	Flensborg		Tønder
Tællingen $\frac{3}{12}$ 1867	Amt	Amt	Amt	Amt		Amt
1. { Mandkøn	490	497	500	504		473
1. { Kvindkøn	510	503	500	496		527
2. Militære i akt. Tjeneste	4,08	19,75	47,44	31,57		0,07
Tællingen $\frac{2}{12}$ 1895				Bykreds	Landkreds	
1. { Mandkøn	500	488	489	503	500	480
1. { Kvindkøn	500	512	511	497	500	520
2. Militære i akt. Tjeneste	11,11	0,07	19,05	38,88	7,26	0,05

I Tønder Amt, der hele Tiden har været fri for Militær, er Bevægelsen gaaet i Retning af større Ligevægt imellem Kønnene.

Tællingen 3. Decbr. 1867	Haderslev Amt	Aabenraa Amt	Sønderborg Amt	Flensborg Amt	Tønder Amt
Personer fødte i Aarene:					
Mandkøn	Kvindkøn	Mandkøn	Kvindkøn	Mandkøn	Kvindkøn
1867—1878	7.093	6.979	3.421	3.216	3.415
1857—1848	5.901	5.798	2.782	2.812	3.126
1847—1838	3.617	4.863	2.171	2.383	3.447
1837—1828	3.880	3.995	1.892	1.950	2.130
1827—1818	3.730	3.592	1.767	1.667	2.012
1817—1808	2.497	2.479	1.229	1.262	1.443
1807—1798	1.727	1.790	822	899	1.097
1797—1788	757	842	357	425	509
1787—1778	125	173	86	101	104
1777—1768	4	20	3	9	4
1767 og tidligere	-	-	-	-	1
Tilsammen	29.331	30.531	14.540	14.724	17.287
Den faktiske Befolkning ..	59.862	29.264	17.264	34.551	31.535
Tællingen 1. Decbr. 1871					
Personer fødte i Aarene					
Mandkøn	Kvindkøn	Mandkøn	Kvindkøn	Mandkøn	Kvindkøn
1871—1867	3.723	3.643	1.719	1.670	1.854
1866—1857	6.589	6.484	3.122	2.998	3.167
1856—1847	2.479	3.077	1.265	1.457	1.322
1847—1838	3.684	4.782	2.115	2.317	2.772
1837—1828	3.664	4.016	1.656	1.923	2.184
1827—1818	3.701	3.525	1.643	1.672	1.887
1817—1808	2.678	2.747	1.325	1.321	1.592
1807—1798	2.623	2.876	1.357	1.568	1.637
1797—1788	21	23	1	-	11
1787—1778	-	-	-	-	4
1777—1768	-	-	-	-	-
1767 og tidligere	-	-	-	-	-
Tilsammen	29.162	31.173	14.203	14.926	16.922
Den faktiske Befolkning ..	60.335	29.129	17.317	34.239	31.265
Tællingen 1. Decbr. 1875					
Personer fødte i Aarene					
Mandkøn	Kvindkøn	Mandkøn	Kvindkøn	Mandkøn	Kvindkøn
1875—1874	3.723	3.643	1.719	1.670	1.854
1874—1873	6.589	6.484	3.122	2.998	3.167
1873—1872	2.479	3.077	1.265	1.457	1.322
1872—1871	3.684	4.782	2.115	2.317	2.772
1871—1870	3.664	4.016	1.656	1.923	2.184
1870—1869	3.701	3.525	1.643	1.672	1.887
1869—1868	2.678	2.747	1.325	1.321	1.592
1868—1867	2.623	2.876	1.357	1.568	1.637
1867—1866	21	23	1	-	11
1866—1865	-	-	-	-	4
1865—1864	-	-	-	-	-
1864—1863	-	-	-	-	-
1863—1862	-	-	-	-	-
1862—1861	-	-	-	-	-
1861—1860	-	-	-	-	-
1860—1859	-	-	-	-	-
1859—1858	-	-	-	-	-
1858—1857	-	-	-	-	-
1857—1856	-	-	-	-	-
1856—1855	-	-	-	-	-
1855—1854	-	-	-	-	-
1854—1853	-	-	-	-	-
1853—1852	-	-	-	-	-
1852—1851	-	-	-	-	-
1851—1850	-	-	-	-	-
1850—1849	-	-	-	-	-
1849—1848	-	-	-	-	-
1848—1847	-	-	-	-	-
1847—1846	-	-	-	-	-
1846—1845	-	-	-	-	-
1845—1844	-	-	-	-	-
1844—1843	-	-	-	-	-
1843—1842	-	-	-	-	-
1842—1841	-	-	-	-	-
1841—1840	-	-	-	-	-
1840—1839	-	-	-	-	-
1839—1838	-	-	-	-	-
1838—1837	-	-	-	-	-
1837—1836	-	-	-	-	-
1836—1835	-	-	-	-	-
1835—1834	-	-	-	-	-
1834—1833	-	-	-	-	-
1833—1832	-	-	-	-	-
1832—1831	-	-	-	-	-
1831—1830	-	-	-	-	-
1830—1829	-	-	-	-	-
1829—1828	-	-	-	-	-
1828—1827	-	-	-	-	-
1827—1826	-	-	-	-	-
1826—1825	-	-	-	-	-
1825—1824	-	-	-	-	-
1824—1823	-	-	-	-	-
1823—1822	-	-	-	-	-
1822—1821	-	-	-	-	-
1821—1820	-	-	-	-	-
1820—1819	-	-	-	-	-
1819—1818	-	-	-	-	-
1818—1817	-	-	-	-	-
1817—1816	-	-	-	-	-
1816—1815	-	-	-	-	-
1815—1814	-	-	-	-	-
1814—1813	-	-	-	-	-
1813—1812	-	-	-	-	-
1812—1811	-	-	-	-	-
1811—1810	-	-	-	-	-
1810—1809	-	-	-	-	-
1809—1808	-	-	-	-	-
1808—1807	-	-	-	-	-
1807—1806	-	-	-	-	-
1806—1805	-	-	-	-	-
1805—1804	-	-	-	-	-
1804—1803	-	-	-	-	-
1803—1802	-	-	-	-	-
1802—1801	-	-	-	-	-
1801—1800	-	-	-	-	-
1800—1799	-	-	-	-	-
1799—1798	-	-	-	-	-
1798—1797	-	-	-	-	-
1797—1796	-	-	-	-	-
1796—1795	-	-	-	-	-
1795—1794	-	-	-	-	-
1794—1793	-	-	-	-	-
1793—1792	-	-	-	-	-
1792—1791	-	-	-	-	-
1791—1790	-	-	-	-	-
1790—1789	-	-	-	-	-
1789—1788	-	-	-	-	-
1788—1787	-	-	-	-	-
1787—1786	-	-	-	-	-
1786—1785	-	-	-	-	-
1785—1784	-	-	-	-	-
1784—1783	-	-	-	-	-
1783—1782	-	-	-	-	-
1782—1781	-	-	-	-	-
1781—1780	-	-	-	-	-
1780—1779	-	-	-	-	-
1779—1778	-	-	-	-	-
1778—1777	-	-	-	-	-
1777—1776	-	-	-	-	-
1776—1775	-	-	-	-	-
1775—1774	-	-	-	-	-
1774—1773	-	-	-	-	-
1773—1772	-	-	-	-	-
1772—1771	-	-	-	-	-
1771—1770	-	-	-	-	-
1770—1769	-	-	-	-	-
1769—1768	-	-	-	-	-
1768—1767	-	-	-	-	-
1767—1766	-	-	-	-	-
1766—1765	-	-	-	-	-
1765—1764	-	-	-	-	-
1764—1763	-	-	-	-	-
1763—1762	-	-	-	-	-
1762—1761	-	-	-	-	-
1761—1760	-	-	-	-	-
1760—1759	-	-	-	-	-
1759—1758	-	-	-	-	-
1758—1757	-	-	-	-	-
1757—1756	-	-	-	-	-
1756—1755	-	-	-	-	-
1755—1754	-	-	-	-	-
1754—1753	-	-	-	-	-
1753—1752	-	-	-	-	-
1752—1751	-	-	-	-	-
1751—1750	-	-	-	-	-
1750—1749	-	-	-	-	-
1749—1748	-	-	-	-	-
1748—1747	-	-	-	-	-
1747—1746	-	-	-	-	-
1746—1745	-	-	-	-	-
1745—1744	-	-	-	-	-
1744—1743	-	-	-	-	-
1743—1742	-	-	-	-	-
1742—1741	-	-	-	-	-
1741—1740	-	-	-	-	-
1740—1739	-	-	-	-	-
1739—1738	-	-	-	-	-
1738—1737	-	-	-	-	-
1737—1736	-	-	-	-	-
1736—1735	-	-	-	-	-
1735—1734	-	-	-	-	-
1734—1733	-	-	-	-	-
1733—1732	-	-	-	-	-
1732—1731	-	-	-	-	-
1731—1730	-	-	-	-	-
1730—1729	-	-	-	-	-
1729—1728	-	-	-	-	-
1728—1727	-	-	-	-	-
1727—1726	-	-	-	-	-
1726—1725	-	-	-	-	-
1725—1724	-	-	-	-	-
1724—1723	-	-	-	-	-
1723—1722	-	-	-	-	-
1722—1721	-	-	-	-	-
1721—1720	-	-	-	-	-
1720—1719	-	-	-	-	-
1719—1718	-	-	-	-	-
1718—1717	-	-	-	-	-
1717—1716	-	-	-	-	-
1716—1715	-	-	-	-	-
1715—1714	-	-	-	-	-
1714—1713	-	-	-	-	-
1713—1712	-	-	-	-	-
1712—1711	-	-	-	-	-
1711—1710	-	-	-	-	-
1710—1709	-	-	-	-	-
1709—1708	-	-	-	-	-
1708—1707	-	-	-	-	-
1707—1706	-	-	-	-	-
1706—1705	-	-	-	-	-
1705—1704	-	-	-	-	-
1704—1703	-	-	-	-	-
1703—1702	-	-	-	-	-
1702—1701	-	-	-	-	-
1701—1700	-	-	-	-	-
1700—1699	-	-	-	-	-
1699—1698	-	-	-	-	-
1698—1697	-	-	-	-	-
1697—1696	-	-	-	-	-
1696—1695	-	-	-	-	-
1695—1694	-	-	-	-	-
1694—1693	-	-	-	-	-
1693—1692	-	-	-	-	-
1692—1691	-	-	-	-	-
1691—1690	-	-	-	-	-
1690—1689	-	-	-	-	-
1689—1688	-	-	-	-	-
1688—1687	-	-	-	-	-
1687—1686	-	-	-	-	-
1686—1685	-	-	-	-	-
1685—1684	-	-	-	-	-
1684—1683	-	-	-	-	-
1683—1682	-	-	-	-	-
1682—1681	-	-	-	-	-
1681—1680	-	-	-	-	-
1680—1679	-	-	-	-	-
1679—1678	-	-	-	-	-
1678—1677	-	-	-	-	-
1677—1676	-	-	-	-	-
1676—1675	-	-	-	-	-
1675—1674	-	-	-	-	-
1674—1673	-	-	-	-	-
1673—1672	-	-	-	-	-
1672—1671	-	-	-	-	-
1671—1670	-	-	-	-	-
1670—1669	-	-	-	-	-
1669—1668	-	-	-	-	-
1668—1667	-	-	-	-	-
1667—1666	-	-	-	-	-
1666—1665	-	-	-	-	-
1665—1664	-	-	-	-	-
1664—1663	-	-	-	-	-
1663—1662	-	-	-	-	-
1662—1661	-	-	-	-	-
1661—1660	-	-	-	-	

Fordeling efter Alder og Køn.

Tællingen 1. Decbr. 1875	Haderslev Amt	Aabenraa Amt	Sønderborg Amt	Flensborg Amt	Tønder Amt
Personer fødte i Aarene:	Mandkøn	Kvindkøn	Mandkøn	Kvindkøn	Mandkøn
1875	765	776	349	381	795
1874—1871	3,008	2,805	1,343	1,459	2,905
1870—1866	3,379	3,311	1,694	1,693	3,233
1865—1861	3,067	3,050	1,451	1,450	3,114
1860—1856	2,498	2,997	1,203	1,194	2,881
1855—1851	2,029	2,675	1,363	1,490	2,748
1850—1846	1,974	2,132	837	1,070	2,315
1845—1836	3,487	3,789	1,660	2,265	3,882
1835—1826	3,494	3,291	1,549	1,780	3,534
1825—1816	2,964	2,914	1,427	1,699	3,030
1815—1806	1,755	1,803	871	1,059	1,898
1805—1796	815	936	418	477	1,012
1795 og tidligere	186	232	90	190	306
Personer af ubekendt Alder	86	97	25	15	10
Tilsammen	29,507	30,808	17,154	17,299	32,919
Den faktiske Befolkning ..	60,315	29,048	34,453	65,313	26,684
Børn (af Aldersklassen 1874—71) fødte i Decbr. 1874	70	79	41	33	68
					70
					49

Tællingen 1. Decbr. 1885	Haderslev Amt	Aabenraa Amt	Sønderborg Amt	Flensborg Amt	Tønder Amt
Børn	Drenge	Piger	Drenge	Piger	Drenge
1. Under 1 Aar gamle	749	741	401	379	1,075
2. Over 1 og indtil 6 Aar ..	3,465	3,370	1,743	1,720	4,519
3. Over 6 og indtil 14 Aar ..	4,977	4,896	2,699	2,586	6,387
					1,033
					755
					3,430
					5,055
					4,792

Fordeling efter Alder og Køn.

Tællingen 1. December 1890	Haderslev Amt	Aabenraa Amt	Sønderborg Amt	Fleisborg By	Fleisborg Land	Tønder Amt
Personer:						
1. Indtil 1 Aar gamle	Mand Kvinde kon	Mand Kvinde kon	Mand Kvinde kon	Mand Kvinde kon	Mand Kvinde kon	Mand Kvinde kon
2. Over 1 og indtil 6 Aar	1,314 6,294	663 3,216	716 3,354	1,033 4,547	1,003 4,748	1,479 6,923
3. Over 6 og indtil 14 Aar	9,463	4,676	5,125	6,354	6,678	9,858
4. Over 14 og indtil 20 Aar	3,326 3,336	1,510 1,618	1,777 1,842	1,994 1,755	2,371 2,327	2,859 3,122
5. Over 20 og indtil 50 Aar	9,560 10,465	4,483 5,158	5,615 6,116	8,299 7,385	6,892 7,339	8,888 10,343
6. Over 50 og indtil 70 Aar	4,772 4,670	2,255 2,390	2,795 2,996	1,962 2,447	3,399 3,577	4,071 4,728
7. Over 70 Aar	1,502 1,461	626 718	830 1,001	473 754	979 1,032	1,260 1,535

Tællingen 2. December 1895.	Haderslev Amt		Aabenraa Amt		Sønderborg Amt		Flensborg By		Flensborg Land		Tønder Amt	
Personer:	Mand- kon	Kvinde- kon	Mand- kon	Kvinde- kon	Mand- kon	Kvinde- kon	Mand- kon	Kvinde- kon	Mand- kon	Kvinde- kon	Mand- kon	Kvinde- kon
1. Indtil 1 Aar gamle	737	663	373	379	385	364	570	532	584	529	789	840
2. Over 1 og indtil 6 Aar	3,053	2,984	1,624	1,567	1,680	1,657	2,625	2,518	2,457	2,401	3,393	3,533
3. Over 6 og indtil 12 Aar	3,996	3,507	1,811	1,784	1,833	1,841	2,804	2,738	2,575	2,604	3,908	3,780
4. Over 12 og indtil 14 Aar	1,215	1,129	577	558	608	586	850	829	834	764	1,220	1,188
5. Over 14 og indtil 18 Aar	2,259	2,216	1,134	1,073	1,169	1,274	1,538	1,339	1,684	1,703	2,090	2,191
6. Over 18 og indtil 20 Aar	1,088	1,099	496	539	615	638	744	735	809	797	919	1,047
7. Over 20 og indtil 50 Aar	9,924	10,457	4,666	5,268	5,733	6,014	8,884	8,218	7,522	7,602	9,105	10,162
8. Over 50 og indtil 70 Aar	4,492	4,344	2,175	2,315	2,689	2,920	2,039	2,599	3,270	3,291	3,986	4,453
9. Over 70 Aar	1,452	1,537	718	766	939	1,036	490	788	1,079	1,087	1,269	1,615
10. Uangivne Alder	1											
Tilsummen	27,717	27,736	13,574	14,249	15,649	16,370	20,544	20,296	20,814	20,780	26,647	28,811

Indvandringen af Fremmede har sikkert bidraget til den stedfundne Forskydning, idet der regelmæssig indvandrer adskilligt flere Mænd end Kvinder. Efter de officielle Opgivelser for Aarene 1875—1886 er der saaledes til Nordslesvig indvandret 1561 Mænd, men kun 1160 Kvinder.

Betrægter man Fordelingen af Kønnene i de forskellige Aldre, vil den almindelige Erfaring, at Mandkønnet har Overvægten i de yngre Aldersklasser og Kvinderne i de ældre, ogsaa finde Bekræftelse i omstaaende Tabeller. Garnisonsforholdenes Indflydelse paa Befolkningens Sammensætning kan umiddelbart ses af de absolutte Tal. Dette fremtræder tydeligst i Tabellen over Aldersfordelingen i 1875, der indeholder en særlig Rubrik for de 20—24-årige; i denne Aldersklasse, der falder sammen med den normale Værnepligtsalder, fandtes i Sønderborg Amt, med en Garnison paa 1.501 Md., 2.356 Mænd imod 1.490 Kvinder, medens der samtidig i Tønder Amt (med 3 Militærpersoner) kun fandtes 1.420 Mænd imod 2.369 Kvinder.

Imidlertid er Antallet af 20—29-årige Mænd i Haderslev og Tønder Amter, særlig i 1867, ikke blot meget mindre end de jævndrende Kvinders (i H. A. 3.617 M. og 4.863 K., i T. A. 3.164 M. og 4.553 K.), men endog en Del mindre end de 30—39-årige Mænds (i H. A. 3.880 og i T. A. 3.863), saa at denne Forskel ikke udelukkende kan skyldes de Værnepligtiges Fraværelse (i det højeste 720 i hvert af Amtene), men der maa tillige have fundet en ret betydelig Udvandring Sted af Mænd i Tyverne, hvilket ogsaa bekræftes af andre Vidnesbyrd, skønt der ikke foreligger nogen officiel Statistik over Vandring i de nærmest foregaaende Aar.

Det er værdt at lægge Mærke til, at Antallet af Gamle stadig har været stigende. Af Personer i 70 Aars Alderen og derover fandtes saaledes i Haderslev Amt:

	Mænd:	Kvinder:	Begge Køn:
1867:	886	1.035	1.921
1875:	1.001	1.168	2.169
1890:	1.302	1.461	2.763
1895:	1.452	1.537	2.989

og det uagtet Amtets Folketal i samme Tidsrum er gaaet tilbage fra c. 60.000 til c. 55.000. Antallet af Børn under ét Aar i Haderslev Amt er samtidig aftaget og det stærkere end Folketallet, hvilket fremgaar af følgende Tabel, hvis sidste Kolonne omfatter det med Tallet for 1875 som Udgangspunkt (proportionalt med Folketallet) beregnede Antal Børn under 1 Aar:

	Mk.	Kk.	Tils.	Beregn. Antal
1875	835	855	1.690	1.690
1885	749	841	1.490	1.603
1895	737	663	1.400	1.553

Det samme gælder Børn over ét og indtil sex Aar; af denne Aldersklasse fandtes i Haderslev Amt:

	Drenge	Piger	Tilsammen	Beregn. Antal
1885	3.465	3.370	6.835	6.835
1890			6.294	6.686
1895	3.053	2.984	6.037	6.625

Haderslev Amts Befolkning har saaledes faaet en noget anden Sammensætning i de sidste Aartier. Tænker man sig Befolkningens samtlige Aldersklasser fremstillet ved en Pyramide, vil denne nu have en mindre Grundflade, men en større Top end før.

Befolkningens Fordeling efter ægteskabelig Stilling.

Dette Forhold belyses af Tabellen Pag. 291. — De ugifte voxne Mænds Tal i de enkelte Amter maa nødvendigvis paavirkes af Garnisonsforholdene; tydeligst ses dette af Tabellen for 1871 under Sønderborg Amt og Flensborg By, der den Gang havde en militær Besætning paa henholdsvis 1.372 og 1.633 Mand; den stærke Overvægt af de ugifte Mænd over de ugifte Kvinder, henholdsvis 6.906 M. imod 4.761 K. og 4.053 M. imod 2.899 K., kan i det mindste delvis forklares herved.

Hvad dernæst de Gifte angaar, da vil man selv ved et flygtigt Blik paa Tabellen bemærke, at Antallet af gifte Mænd gennemgaaende er lidt mindre end Antallet af gifte Kvinder, som rimeligt er paa Grund af Søfolks og andre Næringsdrivendes hyppige Fraværelse fra Hjemmet. Ved Folketællingen i December 1871 var de gifte Kvinders Overtal imidlertid ikke saa lidt større end ved de senere Tællinger. Det gælder særlig Sønderborg Amt, hvor der i 1871 kun taltes 4.311 gifte Mænd imod 6.123 gifte Kvinder — i noget mindre Grad Haderslev Amt med 9.037 g. M. og 10.322 g. K. Der har i dette Aar været usædvanlig mange gifte Mænd borte fra Hjemmet, hvad enten de var udviste, udvandrede paa Grund af Krigen eller udkommanderede paa de ni Krigsskibe, der under Tællingen var udenfor det tyske Riges Grænser. Som militær Besætning laa i Frankrig fra hele Provinsen S.-H. kun 182 Mand.

Tællingen 1. Decbr. 1871*)	Ugifte		Gifte		Enke- mænd	Finker	Fraskilte		Ialt
	Mandkøn	Kvindkøn	Mandkøn	Kvindkøn			Mandkøn	Kvindkøn	
1. Haderslev Amt	8,200	8,278	9,037	10,322	1,591	2,394	22	52	18,850
2. Aabenraa Amt	3,914	3,946	4,822	4,995	601	1,289	25	28	9,362
3. Sønderborg Amt	6,906	4,761	4,311	6,123	668	1,480	16	19	11,901
4. Flensborg Amt	4,053	2,899	3,397	3,397	321	1,052	31	39	7,734
5. Tønder Amt	4,947	5,066	7,461	7,563	952	1,569	23	27	13,383
	6,809	7,954	9,460	9,814	1,249	2,885	151	162	17,669
Tællingen 1. Decbr. 1885									
1. Haderslev Amt	16,515	16,999	9,899	9,910	1,368	2,467	22	31	27,804
2. Aabenraa Amt	8,340	8,221	4,855	4,958	650	1,300	12	11	13,857
3. Sønderborg Amt	8,903	9,052	6,163	6,166	694	1,453	7	19	15,767
4. Flensborg Amt	22,138	20,199	13,174	13,255	1,416	3,296	28	83	36,956
5. Tønder Amt	15,862	16,614	9,217	9,459	1,224	2,950	22	25	26,325
Tællingen 1. Decbr. 1890									
1. Haderslev Amt	16,690	16,212	9,494	9,533	1,438	2,522	17	40	27,659
2. Aabenraa Amt	7,848	7,900	4,727	4,839	675	1,322	11	10	13,261
3. Sønderborg Amt	8,887	9,005	6,035	6,035	714	1,466	7	20	15,651
4. Flensborg By	11,805	10,097	6,280	6,349	539	1,765	21	48	18,635
5. Flensborg Land	11,494	11,043	7,461	7,489	962	1,663	10	23	19,927
6. Tønder Amt	15,837	16,498	9,339	9,470	1,191	2,778	18	36	26,285
Tællingen 2. Decbr. 1895									
1. Haderslev Amt	16,882	15,866	9,417	9,458	1,396	2,382	22	30	27,717
2. Aabenraa Amt	7,999	8,028	4,868	4,934	695	1,272	12	15	13,574
3. Sønderborg Amt	8,879	8,886	5,993	5,978	773	1,491	4	15	15,649
4. Flensborg By	13,037	11,328	6,955	7,084	525	1,834	27	50	20,544
5. Flensborg Land	12,064	11,356	7,742	7,738	997	1,673	11	13	20,814
6. Tønder Amt	16,008	16,606	9,369	9,416	1,248	2,753	22	36	26,647
									28,811

*) Denne Del af Tabellen omfatter kun Befolkningen paa 15 Aar og derefter, medens de øvrige Dele af Tabellen omfatter hele Befolkningen.

Af de ugifte ved Tællingen 1895 var	Md. over 20 Aar	Kv. over 15 Aar
1. Haderslev Amt	5.036	7.240
2. Aabenraa Amt	1.984	3.481
3. Sønderborg Amt	2.591	4.128
4. Flensborg By	3.907	4.339
5. Flensborg Land	3.123	4.633
6. Tønder Amt	3.721	6.693

Henvender man dernæst sin Opmærksomhed særlig paa Kvinderne, der ikke ere udsatte for Militærlivets vilkaarlige Omflytninger, vil det af ovenstaaende Tabel og Tabellen Pag. 291 fremgaa, at Antallet af ugifte Kvinder over 15 Aar i Tidsrummet fra 1871 til 1895 er aftaget i alle Nordslesvigs Amter og det stærkere end Folketallet; alene Flensborg By, som i 1871 havde 2.899 og i 1895 4.339 ugifte Kvinder over 15 Aar, danner en Undtagelse, men rigtignok kun tilsyneladende, hvilket følgende Forholdstal noksom viser.

Af 1000 Kvinder over 15 Aar var ugifte:

	Haderslev Amt	Aabenraa Amt	Sønderborg Amt	Flensborg By	Flensborg Land	Tønder Amt
1871	393	385	384	392	356	382
1895	379	359	356	326	329	354

Hertil svarer en relativ Forøgelse af de gifte Kvinders og Enkers Tal; de Fraskiltes, der i øvrigt spiller en ganske underordnet Rolle, har derimod været i Tilbagegang.

Blandt 1000 Kvinder over 15 Aar var	Haderslev Amt		Aabenraa Amt		Sønderb. Amt		Flensborg By		Flensborg Land		Tønder Amt	
	1871	1895	1871	1895	1871	1895	1871	1895	1871	1895	1871	1895
Gifte	491	495	487	508	494	515	460	532	532	551	471	498
Enker	114	125	125	131	120	128	142	138	110	119	139	146
Fraskilte	2	1	3	2	2	1	6	4	2	1	8	2

Det vil af Tabellen Pag. 291 ses, at der gennemgaaende findes dobbelt saa mange Enker som Enkemænd. Denne Ejendommelighed skyldes dels den Omstandighed, at et større Antal Ægteskaber opløses ved Mandens end ved Hustruens Død, dels at Enkemænd hyppigere end Enker gifter sig igen. —

Af Befolkningens Fordeling efter ægteskabelig Stilling kan Antallet af Husstande omtrentlig beregnes. Til Antallet af de bestaaende Ægteskaber — hvorved man gaar ud fra de gifte Kvinders Tal som det største og rimeligste — lægges Tallet paa de Personer, der paa Grund af tidligere Ægteskab snarest maa formodes at staa i Spidsen for en Husstand, nemlig Enkemænd, Enker og Fraskilte; derved faas Summen af Husstandsæmner, og dette Tal vil nogenledes svare til det virkelige Antal af Husstande. Gennemføres en saadan Beregning f. Ex. for Haderslev Amt i Aarene 1871, 1885 og 1895, fremkommer følgende Tal:

	1871	1885	1895
Bestaaende Ægteskaber	10.322	9.910	9.458
Enkemænd, Enker og Fraskilte	4.059	3.888	3.830
Tils. Husstandsæmner	14.381	13.798	13.288

Sammenlignes dette Resultat med de i nedenstaaende Tabel opførte, ved Folketællingerne konstaterede Tal, vil det ses at de beregnede Tal er noget større end de virkelige:

	Haderslev Amt	Aabenraa Amt	Sønderborg Amt	Flensborg By	Flensborg Land	Tønder Amt
1871						
Familiehusholdninger . .	12.061	5.781	7.129	4.237	8.620	12.129
Enkelthusholdninger . .	814	413	699	524	682	926
1885						
Familiehusholdninger . .	11.560	5.717	6.918	15.321		11.408
Enkelthusholdninger {M. Kv.	216	152	203	426		175
	719	457	671	1.075		904
1895						
Familiehusholdninger . .	11.144	5.655	6.823	8.351	8.671	11.393
Enkelthusholdninger {M. Kv.	289	150	244	255	248	249
	729	472	689	684	521	906

Vel forekommer det ikke helt sjældent, at Personer, der aldrig har været gifte, f. Ex. Sødskende, danner en Husstand; men det er uden Tvivl hyppigere Tilfældet, at Enkemænd og Enker tager Ophold hos deres voksne Børn, og at Mand og Hustru lever adskilte uden at føre egen Husholdning, hvad enten

de saa har taget Tjeneste som Tyende eller er flyttede hjem til Forældrene. Endelig maa det erindres, at Stiftelser, Fattig- og Sindssygeanstalter huse en Del af dem, der ellers vilde være Husstandsammner.

Befolkningens Fordeling efter Undersaatsforhold.

Det fremgaar med stor Bestemthed af Tabellen Pag. 294, at de danske Undersaatters Tal har været stærkt stigende indtil 1890. Ved Folketællingen i 1867 var det samlede Antal af danske Undersaatter i hele Slesvig 4.142; men allerede i 1871 taltes alene i de fem nordslesvigske Amter 11.868 danske Undersaatter, og de udgjorde da ikke mindre end c. 91 pCt. af samtlige fremmede Statsborgere i disse Amter. I de officielle prøjssiske Tabeller over Folketællingen i 1880 er de danske Undersaatter i de nordslesvigske Amter ikke udsondrede fra de øvrige fremmede Statsborgere, men gaar man ud fra den ret rimelige Antagelse, at Forholdet imellem disse Klasser var det samme som i 1871, faas et beregnet Antal af c. 20.000 danske Undersaatter. I 1890 var deres Tal endog voxet til 27.807. Fra den Tid af har Tallet imidlertid været noget nedadgaende, nemlig 20.563 i 1895 og 19.685 i 1898.

Det vil ligeledes af Tabellen Pag. 294 ses, at Antallet af danske Undersaatter i Haderslev, Aabenraa og Sønderborg Amter fra 1880 har været ikke saa lidt større end Antallet af de i ikke-tyske Stater fødte, uagtet en Del af disse Fremmede sikkert er bleven naturaliseret. Denne Forskel giver et Minimumstal paa Optanter og Optantbørn, d.v.s. danske Undersaatter, der er fødte og hjemmehørende i Nordslesvig. Da der ikke er offentliggjort nogen nøjagtig Statistik over Optanterne og deres Børn, anføres disse Minimumstal i Mangel af bedre. I 1880 var dette Tal 6.904, i 1885: 12.757 og i 1890: 12.157. (Ved Beregningen af Tallet for 1890 er Gruppen »andre ikke tyske Statsborgere«, hvoraf sikkert den allerstørste Del er født udenfor det tyske Riges Grænser, fradraget det samlede Antal af de i ikke-tyske Stater fødte.) For Aaret 1898 haves en skønsmæssig Beregning, som har været meddelt i nordslesvigske Blade; herefter skulde af de 19.685 danske Undersaatter i Nordslesvig de 4.000 være Optanter, samt 10.000—12.000 Børn af Optanter, medens kun 3000—4000 er indvandrede fra Kongeriget.

Befolkningens Fordeling efter Trosbekendelse.

I den med faa Undtagelser lutherske Provins Slesvig-Holsten fandtes indtil Freden i Wien 227 *slesvigske* Kirker, der var inddelte i 11 Provstier under en Generalsuperintendent, medens 29 andre Kirker var tildelte Biskoppen i Ribe, og 18 underlagte Bispedømmet Als. 139 *holstenske* Kirker stod under 11 Provster og en Generalsuperintendent. Efter at en d. 25. Juli 1861 i Neustadt sammentraadt kirkelig Konferens var raadspurgt, fulgte ved allerh. Kundgørelse af 16. August 1869 Indførelsen af en Synodalforfattning for de evangelisk-lutherske Menigheder i Provinsen, og d. 9. August 1871 sammenkaldtes endelig en overordentlig Provindsalsynode i Rendsborg.

Det evangelisk-lutherske Konsistorium i Kiel og de to Generalsuperintendenter, henholdsvis i Slesvig og Kiel, staar i Spidsen for den kirkelige Styrelse. De 13 slesvigske og 13 holstenske Valgkredse falder for største Delen sammen med de gamle Provstier og omfatter i Reglen kun Sogne, der hører under en og samme Landraadskreds (Amt). De slesvigske Valgkredse er følgende:

I. Haderslev. — II. Tøminglehn (Provsten residerer i Bevtøft). — III. Aabenraa. — IV. Sønderborg, Nørre- og Sønder Herred paa Als (Provsten residerer i Hagenbjerg). — V. Byen Flensborgs 3 Sogne, samt Bov, Egeback, Jørl, Nørre Hagsted, Oversø, Valsbøl, Vanderup og Store Vi Sogne. — VI. Resten af Flensborg Provsti med 16 Sogne. — VII. Lø-Mogeltønder Herred, Øen Sild, samt Sognene Abild, Avenstoft, Brede, Burkal, Bylderup, Hostrup, Højer, Højt, Løgumkloster, Nørre Løgum, Ravsted, Tinglev, Tønder og Udbjerg. — VIII. Resten af Tønder Provsti med 25 Sogne. — IX. Provstiet Husum-Bredsted. — X. Ejdersted Provsti (Provsten residerer i Garding). — XI. Byen Slesvigs 3 Sogne, samt Hadeby, Krop, Treja og Hollingsted Sogne af Gottorp Prost og Ervde, Frederikstad og Syderstapel Sogne af Hytten Provsti. — XII. Resten af Gottorp Provsti med 17 Sogne (Provsten residerer i Slesvig). — XIII. Resten af Hytten Provsti med 14 Sogne.

Hvor ringe deres Tal er, som staar udenfor den evangelisk-lutherske Landskirke, fremgaar af følgende Tabel:

For hver 1000 Indbyggere var Fordelingen efter Trosbekendelse følgende:

	Evng.	Kath.	Mosait	Andre	Evng.	Kath.	Mosait	Andre
	I Aaret 1880				I Aaret 1890			
Haderslev Amt .	990	0,	0,	10	988	4	0,	8
Aabenraa — .	994	2	1	3	992	3	1	4
Sønderborg — .	994	4	0,	2	993	6	0,	1
Flensborg By . .	989	7	1	3	965	26	2	7
Flensborg Land..					965	3	>	2
Tønder Amt . . .	996	1	0,	3	997	2	0,	1

Tegnet 0, betyder, at der ikke en Gang findes én for hver 1000; findes slet ingen af vedkommende Trosbekendelse, er det angivet ved Anførselstegn (>).

Militære.

I de forskellige Afsnit af den nordslesvigske Befolkningsstatistik maa man regne med den forstyrrende Indflydelse, som de militære Garnisoner og deres Omflytning udøver. Et kuriøst Exempel frembyder i denne Henseende Flækken Augustenborgs Folketal, der fra 618 i 1864 pludselig stiger til 1.116 i 1867 og ret uforandret holder sig paa dette Højdepunkt, indtil det ved Folketællingen i 1880 ligesaa brat daler til 626 — efter den korte Glansperiode, som skyl-

des Tilstedeværelsen af en militær Garnison paa omtrent samme Størrelse som Flekkens hele civile Befolkning. Paa lignende Maade forholder det sig med den paafaldende Forøgelse af Byen Haderslevs Folketal fra 1880 til 1885 med 700 Individer, hvortil der svarer en lignende Formindskelse af Byen Aabenraas Indbyggerantal. Den skyldes væsenligst Omflytningen af det 84. Infanteriregiments 2. Btl. fra Aabenraa til Haderslev.

I Flensborg ligger, foruden 18. Divisions og 35. Infanteribrigades Kommandant og Stab, af Fusilierregimentet «Königin» Nr. 86: Staben, 1., 2. og 4. Btl., medens 3. Btl. har Garnison i Sønderborg. De øvrige Troppedele, Dragoner og Artilleri, som laa henholdsvis i Haderslev og Sønderborg, er flyttet andet Steds hen. Alle de nævnte Afdelinger hører til IX. Armeekorps.

Fordelingen af Militærpersoner i aktiv Tjeneste paa de forskellige Amter var ved Folketællingen følgende:

	1867	1871	1875	1880	1885	1890	1895
Haderslev Amt	244	284	244	21	15	552	616
Aabenraa —	578	554	556	554	543	9	2
Sønderborg —	1.639	1.372	1.501	935	545	539	610
Flensborg By	1.976	1.633	1.581	1.750	1.796	1.793	1.588
Flensborg Land		12					302
Tønder Amt	4	18	3	7	17	3	3

Medens de officielle, tyske, statistiske Publikationer ikke, saaledes som de danske, giver nogen Oplysning om de Værnepligtiges Sundhedstilstand og Højdemaal, saa bringer de derimod et stort Talmateriale til Belysning af Rekruternes elementære Skolekundskaber.

Det tyske Riges officielle Statistik over Rekruternes Læse- og Skriveferdighed begynder med Aaret 1875/76. I de første fem Aar, da der i Provinsen Slesvig-Holsten aarlig blev udskrevet omtr. 3.600 Md., var det gennemsnitlige Antal Analfabeter (3: Personer, der hverken kan læse eller skrive deres Navn) iblandt 1000 Rekrutter fra Slesvig-Holsten 3,1, i hele Projsen derimod 27,4 eller næsten 10 Gange saa mange. Siden den Tid er Skoleuddannelsen i Projsen imidlertid gaaet saa stærkt fremad, at Forholdstallene for Femaaret 1894/95 — 1898 var henholdsvis 0,2 og 1,8. Ved Midten af 90erne naaede Projserne som Helhed det Standpunkt, hvorpaa Slesvig-Holsten stod 20 Aar tidligere. De absolutte Tal for de seneste Aar — efter 1894/95 — viser, at der nu næsten ingen Analfabeter findes iblandt Rekruterne fra Slesvig-Holsten, medens der i Midten af 70erne endnu taltes en 7—9 Stykker aarlig.

I Prov. Slesv.-Holst. .	18 ⁹¹ /92	18 ⁹² /93	18 ⁹³ /94	18 ⁹⁴ /95	18 ⁹⁵ /96	18 ⁹⁶ /97	18 ⁹⁷ /98	1898
Detsaml. Ant. Rekrot.	4.204	4.043	6.263	6.812	6.652	6.438	6.914	6.822
deraf var Analfabeter	5	4	5	4	—	—	3	1

Antallet af Værnepligtige, mod hvem der er indledet Retsforfølgning for ulovlig Udeblivelse, har i Aarene 1867—1871 ikke været synderlig stort, hvis man da kun støtter sig til de officielle Tal. Statistiken viser nemlig i Haderslev Amt 7 Værnepligtige, der i 1868 dømtes for Udeblivelse, i Flensborg Amt 27 i 1867 og 6 i 1870 samt i Tønder Amt 8 i 1870. Ad anden Vej ved man imidlertid, at Antallet af Værnepligtige, der netop i det anførte Tidsrum undrog sig Værnepligten, i Virkeligheden har været betydelig større (se Haandbogens 7de Afsnit, Pag. 241 f., samt Afhandlingen om Værnepligten i nærværende Afsnit). Nedenfor under Rubriken »Kriminalstatistik« findes forøvrigt enkelte Oplysninger om Antallet af de Personer, der har forbrudt sig mod Værnepligtslovenes Bestemmelser; denne Statistik omfatter imidlertid hele Provinsen Slesvig-Holsten, da en Udskilning af Nordslesvig alene ikke er mulig.

Befolkningens Bevægelser i de nordslesvigske Amter.

Født, Dødfødte, Døde og Vielser 1886—1896.

Den danske Befolkning bevarer sine Raceejendommeligheder, hvilket bl. a. viser sig deri, at den har en ringere Fødselshyppighed end den tyske, slaviske og jødiske Befolkning i den prøjssiske Stat. Medens saaledes det gennemsnitlige Antal aarlige Fødsler iblandt 1000 samtidig levende Individer i hele Prøjsen i Aarene 1867—74 var 39,⁰⁰ — i de rent tyske Dele var Fødselstallet dog kun 36,²⁵ — fordelte Fødselstallene sig i de nordslesvigske Amter i samme Tidsrum paa følgende Maade:

	Det gennemsnitlige Antal aarlige Fødsler blandt 1000 Indb. i 1867—74:
Haderslev Amt.	31,84
Aabenraa —	30,35
Sønderborg —	25,56
Tønder —	30,60

Denne betydelig ringere Fødselshyppighed hidrører dog næppe alene fra Raceejendommeligheder; thi betragter man hele Provinsen Slesvig-Holsten, der dog har en overvejende tysk Befolkning, saa viser det sig ogsaa her, at

Fødselshyppigheden ikke er saa lidt under Gennemsnittet for Prøjssen som Helhed.

Det aarlige Gennemsnit af Fødsler iblandt 1000 Kvinder i Alderen over 14 og indtil 45 Aar var:

	1868—71	1872—75
i Provinsen Slesvig-Holsten	143,5	150,5
i hele Prøjssen.	161,4	176,9

Der falder altsaa iblandt 1000 Kvinder i den fødedygtige Alder i Slesvig-Holsten 18—25 aarlige Fødsler færre end gennemsnitlig for hele Prøjssen. Det tyder paa, at der er andre særlige Aarsager til Stede, som bevirker denne ret paafaldende Afgang fra Gennemsnittet.

Kaster man nu Blikket videre ud over de øvrige prøjssiske Regeringsdistrikter, saa vil man træffe paa nogle faa, der viser en Fødselshyppighed, som delvis er endog mindre end den gennemsnitlige fra Slesvig-Holsten. I disse Distrikter, nemlig de to hannoveranske: Lüneburg og Aurich, og det westphalske Münster indtraf iblandt 1000 Kvinder i den fødedygtige Alder aarlig:

	1868—71	1872—75
Münster	127,5 Fødsler	148,8 Fødsler
Lüneburg	133,4 —	139,6 —
Aurich	144,9 —	148,9 —

Nu er det ejendommeligt for disse Regeringsdistrikter, at Befolkningen næsten udelukkende er henvist til Landbrug og Kvægavl. Det er fornemlig Jordens Fordeling, der bestemmer de økonomiske Forhold og dermed Muligheden for at indgaa Ægteskab og altsaa ogsaa Antallet af fødte. Bondegarden bliver efter gammel Skik og Sædvane i Reglen udelt overladt én af Arvingerne, i hvis Husholdning de andre, endnu ugifte Sødskende tjener som Karle eller Piger, hvis de da ikke foretrækker at udvandre. Derfor er Vielseshyppigheden mindre end i andre Egne, og de enkelte Ægteskaber mindre rige paa Børn. En stor Del af den voxne Befolkning forbliver ugift, og derfor falder der forholdsvis faa Fødsler iblandt Kvinder i den fødedygtige Alder.

Noget ganske lignende gælder for Slesvig-Holstens og ikke mindst for Nord-slesvigs Vedkommende.

Som Følge af Krigen 1870—71 viser Aaret 1870 et usædvanlig stort Antal Dødsfald, særlig i Flensborg Amt, og det følgende Aars forholdsvis ringe Antal

Fødsler skyldes rimeligvis for en Del det indkaldte gamle Mandskabs Fraværelse; derimod vil de i Fredstid indkaldte Værnepligtige næppe øve nogen syn-derlig Indflydelse hverken paa Dødsfaldenes eller paa Fødslernes Tal, fordi de er unge, sunde Mænd og saa godt som alle ngifte. Da de nu udgør Hovedmassen af den militære Befolkning vil det ikke spille nogen stor Rolle, at denne er ladet ude af Betragtning i Tabellerne over fødte, døde og viiede fra 1867 til 1873.

Hvad DØDELIGHEDSFORHOLDENE i Nordslesvig angaar, da maa særlig den ringe Børnedødelighed fremhæves; den hænger tildels sammen med den forholdsviis ringe Fødselshyppighed.

I nedenstaaende Tabel over Dødeligheden iblandt Pattebørn vil tillige Dreng-ebørnenes større Dødelighed træde tydelig frem.

<i>Dødeligheden blandt Pattebørn</i>	Det gennemsnitl. i Aarets Løb til- stedeværende Antal Børn under 1 Aar:				Inden Opnaael- sen af 1 Aars Alderen døde:				For hver 100 af det gen- nemsnitl. tilstedeværende Antal døde inden 1 Aars Alderen:			
	i Aaret 1875		i Aaret 1876		i Aaret 1875		i Aaret 1876		i Aaret 1875		i Aaret 1876	
	Drenge	Piger	Drenge	Piger	Drenge	Piger	Drenge	Piger	Drenge	Piger	Drenge	Piger
Haderslev Amt	845	822	848	864	148	113	122	110	17,52	13,75	14,50	12,73
Aabenraa —	397	389	410	394	82	64	54	50	20,66	16,45	13,17	12,00
Sønderborg —	437	403	447	418	73	51	64	47	16,71	12,06	13,66	11,34
Flensborg —	905	854	934	864	180	96	192	146	19,80	11,24	20,56	16,00
Tønder —	806	777	811	771	94	80	99	86	11,66	10,30	12,31	11,10

De tilsvarende Dødelighedsprocenter for hele Provinsen var:

	Drenge	Piger
1875.	27,01	23,15
1876.	26,80	21,30

Af de absolutte Tal, der er anførte i Tabellerne Pag. 301 og 302, kan man let beregne de Forholdstal, som man maatte have Brug for ved Sammenligninger. Vil man saaledes sammenligne Vielseshyppigheden i

Den civile Befolkning

Den civile Befolkning										Civil- og Militærbefolkningen						
	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	
<i>Født (inclus. de Dødfødte).</i>																
Haderslev Amt	1.907	1.878	1.856	1.863	1.844	1.870	1.968	1.855	1.937	1.984	2.015	1.911	1.962	1.813	1.890	
Aabenraa	921	931	839	867	828	881	890	923	903	946	932	872	880	888	845	
Sønderborg	941	669	835	891	844	962	974	922	962	1.005	1.005	981	995	907	905	
Flensborg	1.797	1.847	1.823	1.807	1.677	1.870	1.879	1.955	2.096	2.135	2.183	2.171	2.232	2.330	2.316	
Tønder	1.805	1.880	1.729	1.838	1.623	1.814	1.734	1.778	1.718	1.799	1.845	1.640	1.870	1.735	1.766	
Tils.	7.371	7.205	7.082	7.266	6.816	7.397	7.465	7.433	7.616	7.869	7.980	7.575	7.939	7.673	7.723	
<i>Dødfødte.</i>																
Haderslev Amt	—	81	79	75	68	74	78	66	72	85	71	78	79	77	59	
Aabenraa	—	28	50	45	36	53	45	43	42	30	35	34	38	42	25	
Sønderborg	—	25	38	31	35	40	34	35	30	46	43	37	43	40	47	
Flensborg	—	74	80	84	76	80	88	76	94	90	93	86	96	95	92	
Tønder	—	76	72	72	43	66	70	62	66	71	60	65	81	69	58	
Tils.	—	284	319	307	258	313	315	282	304	320	302	300	317	323	281	
<i>Dødt (inclus. de Dødfødte).</i>																
Haderslev Amt	1.369	1.248	1.243	1.478	1.427	1.311	1.298	1.244	1.492	1.340	1.352	1.265	1.287	1.352	1.284	
Aabenraa	591	598	574	607	648	562	589	642	713	578	610	572	603	615	633	
Sønderborg	594	434	764	747	647	598	693	598	707	621	631	630	663	656	679	
Flensborg	1.187	1.210	1.244	1.694	1.359	1.363	1.484	1.282	1.550	1.459	1.289	1.360	1.514	1.470	1.728	
Tønder	1.276	1.265	1.343	1.427	1.348	1.148	1.280	1.144	1.317	1.247	1.101	1.124	1.223	1.164	1.221	
Tils.	5.017	4.755	5.168	5.953	5.429	4.982	5.344	4.910	5.779	5.245	4.983	4.951	5.290	5.257	5.535	
<i>Fædte.</i>																
Haderslev Amt	417	474	449	440	293	407	425	401	343	379	388	340	305	329	310	
Aabenraa	193	223	200	167	143	208	218	232	215	192	208	192	209	202	213	
Sønderborg	244	166	217	205	212	298	244	279	263	270	270	245	260	233	251	
Flensborg	279	495	445	396	362	524	554	571	538	583	551	513	548	572	546	
Tønder	437	386	396	400	315	395	438	425	452	477	399	421	409	409	426	
Tils.	1.570	1.744	1.707	1.608	1.335	1.832	1.879	1.908	1.811	1.901	1.816	1.791	1.731	1.745	1.746	

NIENDE AFSNIT

302

<i>Fodre (inclus. de Dødsfodre).</i>		1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896
Haderslev Amt		1,796	1,911	1,735	1,694	1,714	1,615	1,623	1,513	1,521	1,511	1,498	1,569	1,581	1,466	1,567
Aabenraa —		871	823	888	843	822	825	822	813	763	854	820	853	758	778	845
Sonderborg —		957	889	908	902	874	845	828	794	862	875	808	899	667	764	835
Flensborg By.....		2,372	2,366	2,432	2,404	2,417	2,370	2,470	1,241	1,332	1,283	1,310	1,285	1,251	1,198	1,438
Flensborg Land.....		1,746	1,707	1,824	1,761	1,752	1,819	1,808	1,696	1,713	1,786	1,639	1,817	1,594	1,673	1,833
Tønder Amt		7,742	7,696	7,787	7,604	7,579	7,474	7,551	7,247	7,353	7,498	7,278	7,719	6,963	7,026	7,827
Tils.....																
<i>Dødsfodre.</i>																
Haderslev Amt		66	53	65	64	56	61	62	44	56	48	44	51	47	50	40
Aabenraa —		28	28	34	42	30	31	32	24	31	37	35	37	22	31	25
Sonderborg —		41	52	37	33	34	39	22	31	31	31	34	32	28	22	34
Flensborg By.....		92	102	92	87	97	103	83	36	39	42	46	42	40	48	57
Flensborg Land.....		83	45	72	63	62	48	67	41	40	43	30	41	41	48	41
Tønder Amt		310	280	300	289	279	282	266	240	265	268	232	265	233	263	252
Tils.....																
<i>Dødt (inclus. de Dødsfodre).</i>																
Haderslev Amt		1,230	1,141	1,150	1,116	1,149	1,155	1,179	1,110	1,121	1,188	1,130	1,049	970	963	889
Aabenraa —		612	624	486	575	534	538	595	542	536	575	545	571	541	561	459
Sonderborg —		611	739	663	650	555	631	651	619	639	662	595	623	558	579	545
Flensborg By.....		1,584	1,525	1,503	1,626	1,556	1,761	1,666	861	855	911	752	898	766	847	825
Flensborg Land.....		1,181	1,146	1,096	1,126	1,165	1,163	1,176	1,138	1,099	1,249	1,107	1,104	1,078	1,048	901
Tønder Amt		5,218	5,175	4,898	5,093	4,959	5,248	5,267	5,145	5,027	5,443	4,760	5,062	4,634	4,764	4,302
Tils.....																
<i>Fisker.</i>																
Haderslev Amt		315	341	315	332	330	349	317	342	343	360	373	414	383	347	411
Aabenraa —		194	206	211	197	176	194	192	176	219	229	199	214	197	235	198
Sonderborg —		232	250	212	235	221	220	185	229	240	225	253	233	249	222	261
Flensborg By.....		562	553	586	587	603	568	566	308	258	255	272	275	291	302	330
Flensborg Land.....		376	381	399	383	368	381	351	367	375	370	341	409	378	340	329
Tønder Amt		1,677	1,731	1,723	1,732	1,698	1,712	1,611	1,741	1,760	1,760	1,775	1,877	1,838	1,847	1,926
Tils.....																

Nordslesvig med Kongeriget Danmarks i 1885-94, findes Procenttallet for Nordslesvig ved at tage det tiaarige Gennemsnit af Vielserne i dette Tidsrum; det bliver 1.750,4. Dette Tal multipliceres derefter med 100 og divideres med Folketallet i 1890: 247.581; det udkomme 0,71 er da Vielsesprocenten for Nordslesvig. Det tilsvarende Tal for Kongeriget er 1,40. Vielsesprocenten for Kongeriget er altsaa omtrent dobbelt saa stor.

Den naturlige og faktiske Befolkningstilvækst, samt Udvandringsoverskudet.

Overskudet af Fødslerne over Dødsfaldene angiver Befolkningens naturlige Tilvækst. For hele Nordslesvig var Fødselsoverskudet i de henholdsvis fire- og femaarige Perioder, der forløb imellem Folketællingerne, følgende:

Aarene	Fødte	Døde	Fødselsoverskud
1868—71.....	28.369	21.305	7.064
1872—75.....	29.911	21.015	8.896
1876—80.....	39.036	25.726	13.310
1881—85.....	38.552	25.919	12.633
1886—90.....	37.204	25.646	11.558
1891—95.....	36.484	24.663	11.821

Forskellen imellem Fødselsoverskudet og Befolkningens virkelige Tilvækst fra Folketælling til Folketælling viser Udvandringsoverskudet. For hele Nordslesvig under ét var det:

Aarene	Den naturlige Befolkningstilvækst	Den faktiske Befolkningstilvækst	Udvandrings- overskudet
1868—71.....	7.064	÷ 507	7.571
1872—75.....	8.896	1.059	7.837
1876—80.....	13.310	6.696	6.614
1881—85.....	12.633	÷ 5.245	17.878
1886—90.....	11.558	404	11.154
1891—95.....	11.821	5.461	6.360

I Tiden fra December 1867 til December 1895 var Udvandringsoverskudet saaledes 57.414; et saa stort Tab af Mennesker har Nordslesvig altsaa lidt i

Ind-og Udvandring 1867-1881.

[illegible]

dette Tidsrum. For at komme til Klarhed over det dermed forbundne økonomiske Tab kan man anstille en Beregning over Udvandringsværdierne. Nu er ganske vist slige Beregninger temmelig usikre; men gaar man ud fra de laveste Tal, som prøjssiske Statistikere har opstillet, og antager, at hver Udvandrer i Penge eller i Penges Værdi tager med sig 150 Thlr., og at hans Arbejdskraft har en gennemsnitlig Kapitalværdi af 500 Thlr., saa vil hver Udvandrer repræsentere et økonomisk Tab af 650 Thlr. Herefter vil det samlede økonomiske Tab, som Nordslesvig har lidt ved Udvandringen i Aarene 1868—1895, beløbe sig til: 37.319.100 Thlr. Dog er der ved denne Beregning ikke taget Hensyn til den blandt de udvandrede forekommende Dødelighed, som formindsker deres »Kapitalværdi« noget. (3 Thlr. = 4 Rdlr. R. M.).

Ind- og Udvandr. 1882—86	1882		1883		1884		1885		1886	
<i>Indvandrede</i>	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.
Haderslev Amt	38	39	50	32	82	58	87	49	178	144
Aabenraa —	9	9	39	27	22	23	17	5	16	9
Sonderborg —	9	13	11	1	23	14	5	1	21	10
Flensborg —	3	10	7	3	28	14	18	6	43	30
Tønder —	18	10	18	9	37	16	25	7	69	61
Tils.	77	81	125	72	192	125	152	68	327	254
<i>Udvandrede med »Entlassungsurkunde«.</i>										
Haderslev Amt	138	122	98	15	117	14	67	3	39	1
Aabenraa —	24	21	35	4	30	—	22	—	16	4
Sonderborg —	64	54	40	—	35	1	31	5	14	4
Flensborg —	37	43	43	19	41	3	26	4	3	—
Tønder —	138	44	66	18	65	—	48	5	28	1
Tils.	401	284	282	56	278	18	104	17	100	10
<i>Udvandrede uden »Entlassungsurkunde«. Personer af begge Køn.</i>										
Haderslev Amt	495		314		452		213		194	
Aabenraa —	216		192		197		172		102	
Sonderborg —	201		194		69		75		79	
Flensborg —	205		183		227		102		109	
Tønder —	884		621		452		255		160	
Tils.	2.001		1.504		1.199		817		644	

Ifølge Forbundsraadets Beslutning af 9. December 1887 finder Indsamling af Efterretninger af denne Art ikke mere Sted (Bekg. fra det prøjss. Indragsm. 29. Febr. 1888).

Samler man Hovedresultatet af den officielle Statistik over Vandringerne i Perioder, der tilnærmelsesvis begrænses af de stedfundne Folketællinger, kommer man til følgende Tal for hele Nordslesvig:

	Indv.	Udv.	Udv. Oversk.
1868—71	827	3.923	3.096
1872—75	144	6.807	6.663
1876—80	906	6.350	5.444
1881—85	1.117	9.186	8.039

En Sammenligning imellem det saaledes officielt konstaterede Udvandnings-Overskud og det virkelige (se ovenfor Pag. 303) viser, at Afvigelsen er særlig stor i Aarene 1868—71 og i 1881—85, medens det af de officielle Tal beregnede Udvandnings-Overskud for Halvfjerterne nærmer sig mere til det faktiske.

Den virkelige Udvandring har saaledes uden Tvivl været adskilligt større, end de officielle Tal angiver. Dette vil ogsaa let kunne paavises for de enkelte Amters Vedkommende. Tager man f. Ex. Folketallet for Haderslev Amt ved Tællingen i December 1867: 59.862 og lægger dertil Fødselsoverskudet for Aarene 1868—71: 2.045, samt den officielt konstaterede Indvandring — 6 Personer — faar man et Folketal paa 61.913, der er 1.578 større end det virkelige Folketal i December 1871; saa stor maa altsaa den virkelige Udvandring mindst have været, medens den af Myndighederne optegnede kun var 106 eller knap $\frac{1}{10}$ af den faktiske.

Til denne Beregning er der blot det at bemærke, at Folketallet skulde være skudt en Maaned frem i Tiden, for at Tallene kunde blive aldeles samtidige; men denne Fejl er i det foreliggende Tilfælde af ganske underordnet Betydning, da Folketallet har holdt sig omtrent uforandret, saa at Fejlen næppe vil overstige 10. Misforholdet imellem den virkelige Udvandring og den af Myndighederne konstaterede er saaledes i dette Tilfælde meget betydelig.

Alligevel er de officielle Udvandringstal ikke uden Betydning, thi for det første klæber Usikkerheden kun ved en Del af Materialet, nemlig de hemmelig udvandrede — hvis Tal rigtignok i mange Tilfælde er adskilligt større end deres, der har anmeldt Udvandringen for Øvrigheden og erholdt »Entlassungs-urkunde«: Bevis for, at de er løst fra Undersaftsforholdet til den præjssiske Stat. Dernæst vil den oversøiske Udvandring, som udgør en ikke ringe Del af den samlede Udvandring, forholdsvis let komme til Myndighedernes Kundskab, da den foregaar paa særlige Udvandringsskibe og fra nogle faa større Havnepladser, ligesom den ogsaa bagefter kan kontrolleres gennem den amerikanske Statistiks Opgivelser. Denne Del af Udvandningsstatistiken bliver derfor temmelig fuldstændig og paalidelig. Endelig vil en Del af de uan-

meldt udvandrede senere skaffe sig en »Entlassungsurkunde« for at kunne optages som naturaliserede Statsborgere i det Land, hvor de har taget blivende Ophold.

Til en i det mindste delvis Erstatning for det Tab, der lides ved Udvandring i større Maalestok, tjener ofte Forøgelsen af Fødselshyppigheden som naturlig Følge af selve Udvandringen, idet Befolkningens Udvikling erfaringsmæssig indretter sig paa at udfylde de opstaaede Huller. En saadan Sammenhæng inmellem Fødselshyppighed og Udvandring kan middelbart og i det store paavises ved en Sammenligning inmellem Lande med forskellig Udvandringstilbøjelighed, som f. Ex. England og Frankrig, skønt der naturligvis her ogsaa gør sig andre Momenter gældende. For Nordslesvigs Vedkommende har der imidlertid indtil Halvfemsernes Midte ikke fundet nogen betydelig Stigning af Fødselstallet Sted. Den mest haandgribelige Erstatning er Indvandringen, der ganske vist for Nordslesvigs Vedkommende, særlig i Landdistrikterne, langt fra kan opveje det Tab, Udvandringen forårsager, og navnlig ikke, naar den naturlige Indvandring hæmmes. En livligere økonomisk Forbindelse med de Lande, hvortil Udvandringsstrømmen gaar, plejer man ogsaa at anføre som en af Udvandringens Virkninger, der under gunstige Forhold kan bringe Hjemlandet ikke ringe Fordele; det store Antal Emigranter fra Tyskland og England i forskellige Verdensdele er sikkert af væsentlig Betydning for disse Landes Handel og Industri; men det træffer sjældent, at det netop er de Egne, som har mistet Udvandrerne, der høster den største Fordel af det forøgede Samkvem. Sikkert er det i hvert Fald, at uagtet den ikke ubetydelige Indvandring af Slesvigere til Kongeriget efter 1864, er den økonomiske Forbindelse inmellem Danmark og Nordslesvig langt fra bleven mere intensiv end forhen, men tvertimod næsten fuldstændig afbrudt som Følge af den politiske Adskillelse. Bevæggrunden til Udvandring fra Nordslesvig har jo heller ikke været Trang til at skabe nye Handelsforbindelser, men derimod Utilfredshed med de herskende politiske Tilstande. At det politiske Moment virkelig har haft en betydelig Indflydelse paa Udvandringens Omfang ikke blot i Nordslesvig, men i alle de i 1866 af Preussen erhvervede Provinser, kan ses deraf, at Hannover, Hessen-Nassau og Slesvig-Holsten i 1867—71 tilsammen har afgivet omtr. $\frac{2}{3}$ af samtlige de Udvandrere, hvis Tal er bleven konstateret, medens disse Provinseres Folketal ikke udgjorde $\frac{1}{3}$ af den preussiske Stats Befolkning.

Man kan danne sig et godt Begreb om Omfanget af Udvandringen fra Nordslesvig til Amerika af den officielle preussiske Udvandringsstatistik for Aarene 1867—1871, der giver detaillerede Oplysninger for de enkelte Amter. I 1867—71 udvandrede:

	Til Kanada og N. A.s forenede Stater	Til Mellem- og Syd- amerika
Fra Haderslev Amt	24	72
— Aabenraa —	301	31
— Sønderborg —	102	2
— Flensborg —	276	2
— Tønder —	1.005	17
Tils.	1.608	144

I disse fem Aar udvandrede altsaa 1.752 Nordslesvigere til Amerika eller omtrent 39 pCt. af den samlede, officielt konstaterede Udvandring i dette Tidsrum.

Vandringerne belyste ved den officielle danske Statistik.

Et værdifuldt Supplement til den preussiske Udvandringssatistik danner den danske over Indvandring af Slesvigere til Kongeriget. Denne Indvandring foreligger ganske vist ikke umiddelbart oplyst, men dens Omfang kan dog nogenlunde maales igennem de statistiske Oplysninger, der indsamles ved de danske Folketællinger om Befolkningens Fødesteder.

Iblandt de den 1. Februar 1870 i Kongeriget talte 880.807 mandlige og 903.934 kvindelige Personer fandtes 29.376 mdl. og 23.479 kvindelige Indvidere, der var fødte udenfor Kongeriget. Af disse faldt 11.174 M. og 9.656 K. paa Hertugd. Slesvig, 2.873 M. og 2.390 K. paa Holsten, samt 196 M. og 103 K. paa Lauenborg.

Tællingen $\frac{1}{2}$ 1870	Fødte i Slesvig		Fødte i Holsten og Lauenborg		Fødte i det øvrige Tyskland	
	Mandkøn	Kvindek.	Mandkøn	Kvindek.	Mandkøn	Kvindek.
København	1.612	1.631	819	796	1.133	646
Provinskøbstæderne . . .	2.915	2.439	970	725	1.262	387
Landdistrikterne	6.647	5.586	1.280	972	1.430	595
Oerne uden København .	4.872		1.886		1.605	
Jylland	12.715		2.061		2.069	

Af de i Kongeriget den 1. Februar 1880 talte Indbyggere af begge Køn, som — bortset fra de fra, hvis Fødested ikke var opgivet — udgjorde et An-

tal af 1.979.397, havde kun 62.134 Indbyggere deres Fødested i Udlandet. Af disse var over $\frac{1}{3}$ eller 22.007 Slesvigere; Antallet af de i det øvrige tyske Rige fødte var 11.145.

Tællingen $\frac{1}{2}$ 1880	Fødte i Slesvig		Fødte i det øvrige Tyskland	
	Mandkøn	Kvindkøn	Mandkøn	Kvindkøn
København	1.633	1.513	2.478	1.701
Provinskøbstæderne	2.975	2.529	1.950	1.000
Landdistrikterne	7.478	5.877	2.453	1.563
I det egenl. Danmark	12.088	9.919	6.881	4.264

Den 1. Februar 1890 udgjorde Kongerigets Befolkning ialt 2.182.410 Personer af begge Køn; heraf var kun 70.915 fødte udenfor Landets nuværende Grænser; Slesvigernes Antal var 20,824, de i det øvrige tyske Rige fødtes Tal var 10.283.

Tællingen $\frac{1}{2}$ 1890	Fødte i Slesvig		Fødte i det øvrige Tyskland	
	Mandkøn	Kvindkøn	Mandkøn	Kvindkøn
København	1.683	1.761	2.296	1.850
Provinskøbstæderne	2.958	2.842	1.518	934
Landdistrikterne	6.119	5.461	2.150	1.535
I det egenl. Danmark	10.760	10.064	5.964	4.319

I 1850, da der første Gang ved en dansk Folketælling blev indsamlet Oplysninger om Indbyggernes Fødested, fandtes i Kongeriget kun 12.388 Personer, der var fødte i Slesvig, og dette Tal er endda for højt, idet Krigstilstanden og særlig Garnisonsforholdene ekstraordinært havde draget en Del Slesvigere til Kongeriget, ligesom ogsaa spredte Distrikter af det egentlige Danmark dengang var Enklaver i Slesvig uden skarp Afgrænsning mod Hertugdømmets tilstødende Egne. Antallet af fødte Slesvigere var i 1870 steget til 20.830. Der har altsaa i Mellemtiden fundet en betydelig Indvandring Sted vistnok hele Perioden igennem, men særlig efter 1864. Fra 1870 til 1880 var Tilvæksten 1.177, som altsaa repræsenterer et Minimumstal for Indvandringen fra Slesvig til Kongeriget i dette Tiaar, idet Antallet af de i Mellemtiden ved Døden afgaaede naa lægges til. I 1890 var Tallet mindre end i 1880, men dog endnu lige saa stort som i 1870; de i Løbet af disse tyve Aar ved Døden afgaaede er

altsaa bleven erstattede af nye Indvandrede, der har taget blivende Ophold i Kongeriget, medens en stor Del af de til en vis Tid indvandrede Slesvigere atter er flyttede tilbage til Hjemmet. Antallet af Slesvigere er dobbelt saa stort som Antallet af de fra det øvrige tyske Rige indvandrede. Slesvigerne søger fortrinsvis til Landdistrikterne, særlig i Jylland. De tyskfødtes Tal er aftaget i Tidsrummet fra 1880 til 1890, medens Antallet af Fremmede ellers er tiltaget; Tilgangen kommer navnlig fra Sverige.

Moralstatistik.

Et omstridt, men uægtelig interessevækkende Afsnit af Befolkningsstatistiken danner den saakaldte Moralstatistik, der stiller sig den Opgave at anvende Masseiagttagelsen paa Moralens Omraade. Navnet er egentlig ret uheldig valgt, da største Delen af de Data, der egner sig til at tælles og registreres, er u moralske Handlinger; men da Ordet engang har faaet Borgerret, er der ingen Anledning til her at fravige den almindelige Sprogbrug.

Til Bedømmelse af en Befolknings Sædelighedstilstand er de uægte Fødsleers større eller mindre Hyppighed af virkelig Betydning, naar Sammenligninger foretages med Varsomhed. Det gaar saaledes ikke an at udstrække Sammenligningen til Lande med helt forskellige Institutioner og Sædvaner for af de uægte Fødsleers relative Hyppighed at slutte sig til Befolkningens moralske Standpunkt. Selv indenfor et saa snævert Omraade som Nordslesvig maa de Slutninger, der drages af Tallene, forsigtig afvejes, inden et bestemt Resultat fastslaas. Naar saaledes Flensborg By fremtræder med et forholdsvis ringe Antal uægte Fødsler i Sammenligning med de fleste andre nordslesvigske Byer, er det ikke derfor afgjort, at Sædelighedstilstanden i Virkeligheden er bedre. Tager man i Betragtning, at der i Slutningen af 80'erne og Begyndelsen af 90'erne konstant forekom 1—2 Dødsfald aarlig af Syfilis i Flensborg By, medens saadanne Dødsfald kun sporadisk forekom i de andre Byer, ledes man paa den Tanke, at Flensborgs ringere uægte Fødselstal skyldes helt andre Aarsager end sædelig Afholdenhed.

I Femaaret 1867—71 var de uægte Fødsleers Tal i de nordslesvigske Amter følgende:

	1867	1868	1869	1870	1871	1867—71
Haderslev Amt	116	99	113	105	89	522
Aabenraa —	50	68	64	74	55	311
Sonderborg —	78	50	68	60	81	337
Flensborg —	136	134	146	150	110	676
Tønder —	89	89	101	84	64	427

For at kunne vurdere disse Tal er det rettest at stille dem i Forhold til samtlige Fødsler (se ovenfor S. 301 f.). Naar dette Forholdstal multipliceres med 100, faas Procenttallet for de uægte Fødsler. Herefter er der:

Iblandt 100 fødte	i Femaaret 1867—71	i Femaaret 1887—91
Haderslev Amt	5,30 <i>uægte</i>	5,51 <i>uægte</i>
Aabenraa —	7,09 —	6,84 —
Sønderborg —	8,54 —	9,30 —
Flensborg —	7,55 —	5,85 —
Tønder —	4,81 —	4,60 —

Tyve Aar senere var de uægte Fødslers absolutte Tal, fordelte efter Amternes By- og Landbefolkning, følgende:

	Haderslev Amt		Aabenraa Amt		Sønderborg Amt		Flensborg Amt		Tønder Amt	
	By	Land	By	Land	By	Land	By	Land	By	Land
1887	37	64	14	51	24	57	80	80	7	69
1888	39	76	10	48	22	44	66	71	8	81
1889	32	70	4	41	18	59	67	72	14	69
1890	25	72	14	40	28	53	70	54	13	67
1891	28	80	13	44	31	53	78	72	11	67
1887—91 . . .	161	362	55	224	123	266	361	349	53	353

medens Fordelingen af Femaarets samtlige Fødsler paa By og Land var følgende i Aarene 1887—1891:

Haderslev Amt		Aabenraa Amt		Sønderborg Amt		Flensborg Amt		Tønder Amt	
Byer og Flkr.	Landdstr.	By	Land	By	Land	By	Land	By	Land
1.186	6.597	802	3.275	866	3.318	6.270	5.867	1.101	7.721

Ved denné Deling af Materialet bliver det muligt at holde Procenttallene for By og Land ude fra hinanden; man kommer herved til det Hovedresultat, at Bybefolkningens Procenttal er højere end det tilsvarende Landdistrikts — alene med Undtagelse af Flensborg Amt, hvor det modsatte er Tilfældet.

Sammenstilles disse Procenttal med de af den holstenske Statistiker, *Hörseser*, for Tiaaret 1875—84 beregnede, faas følgende Tabel. Af 100 Fødsler var nægte:

	I Byerne		Paa Landet	
	1875—84	1887—91	1875—84	1887—91
Haderslev Amt.....	8,12	13,58	5,09	5,49
Aabenraa —	10,09	6,86	7,32	6,84
Sønderborg —	11,55	14,19	7,09	8,02
Flensborg —	8,16	5,76	5,68	5,95
Tønder —	6,10	4,81	5,61	4,57

I 1875—85 viser Aabenraa og Sønderborg Amters Bybefolkning de højeste Procenttal, i 1887—91 derimod Haderslev og Sønderborg Amters. Lavest er Tallene for Tønder Amt og for Haderslev Amts Landdistrikt. —

Der gives næppe nogen statistisk Opgave, der frembyder saa store Vanskeligheder som den nøjagtige og fuldstændige Registrering af *Selv mordst*ilfældene; de officielle Tal er kun Minimaltal, og hertil kommer endnu, at *Selv mordsforsøgene* de fleste Steder ikke optegnes, skønt de for Moralstatistiken har næsten samme Vægt som de fuldførte *Selv mord*.

I Femaaret 1867—71 var Antallet af *Selv mord* i de nordslesvigske Amter følgende:

	1867	1868	1869	1870	1871	1867—71 aarligt Gensn.
Haderslev Amt.....	7	11	16	13	11	11,6
Aabenraa —	7	11	7	7	3	7
Sønderborg —	8	6	15	11	8	9,6
Flensborg —	14	12	22	19	13	16
Tønder —	17	18	26	13	15	17,8

Sammenholdes det aarlige Gennemsnitstal for hvert af Amterne med Amtets gennemsnitlige Befolkning i dette Femaar, faas følgende Forholdstal:

1867—1891	Antal af <i>Selv mord</i> iblandt 10.000 i aarligt Gennemsnit:		For hele Kgr. Provinsen blev en fuldstændig <i>Selv mordsf</i> statistik først gennemført fra 1869 af. Blandt 10.000 døde efter den officielle Statistik som <i>Selv mordere</i> :
	Haderslev Amt	1,9	
	Aabenraa —	2,4	
	Sønderborg —	2,8	
	Flensborg —	2,6	
	Tønder —	3,0	
			1869: 1,3
			1870: 1,2
			1871: 1,1

Det fremgaar heraf, at Selvmordstallene for Nordslesvig gennemgaende ikke er saa lidt højere end Gennemsnittallet for hele den prøjssiske Stat. Noget anderledes stiller Forholdet sig 20 Aar senere. I Femaaret 1887—91 var Antallet af Selvmord i de nordslesvigske Amter følgende:

	1887		1888		1889		1890		1891		1887 —91
	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	aaarlgt Gensn. f. beggeK.:
Haderslev Amt	8	4	7	4	4	4	8	4	7	4	10,8
Aabenraa —	5	1	4	—	6	1	7	1	6	1	6,4
Sønderborg —	8	1	5	1	5	1	5	2	5	2	7
Flensborg By . . .	4	1	5	4	6	2	8	1	9	—	8
Flensborg Land	12	2	4	2	12	3	7	1	9	4	11,2
Tønder Amt . . .	8	3	14	1	17	4	17	8	14	1	17,4

De nedenstaaende aarlige Gennemsnittal er fremkomne ved at sammenholde de absolutte Tal med Folketallet i 1890. Kun for Flensborg By, hvis Befolkning er voxet kendeligt i Tiden imellem Folketællingen i 1885 og 1890, har en mere omstændelig Beregning af det gennemsnitlige Folketal i Femaaret været nødvendig. De saaledes beregnede Forholdstal er følgende 1887—91:

Det gensn. aarlige Antal af Selvmord blandt 10.000

Haderslev Amt	1,9
Aabenraa —	2,3
Sønderborg —	2,2
Flensborg By.	2,2
Flensborg Land. . . .	3,8
Tønder Amt	3,2

Medens Selvmordstallene saaledes har holdt sig næsten uforandrede i de nordslesvigske Amter, var Gennemsnittallet for hele Prøjsen steget til 2,0. Denne Kendsgærning faar en saa meget større Vægt, som Selvmordstallenes stadige Stigning i denne Periode ellers er konstateret i de fleste evropæiske Stater.

Delingen efter Køn i ovenstaaende Tabel er foretaget for at vise Kvindernes mindre Selvmordshyppighed; i samtlige Amter under ét var Forholdet imellem mandlige og kvindelige Selvmordere omtrent som 4:1. —

Iblandt Drankerne er Kvinderne ogsaa i afgjort Mindretal. I 1887—91 døde i de nordslesvigske Amter ialt 67 Personer af *Drankergalskab*, og deraf var kun 3 Kvinder. Disse Tilfælde fordelte sig paa følgende Maade i de fem Amter:

	1887	1888	1889	1890	1891	1887—91
Haderslev Amt	1	2	2	1	1	7
Aabenraa —	2	—	3	1	1	7
Sønderborg —	5	1	4	3	—	13
Flensborg By	10	2	3	4	2	23
Flensborg Land		—	—	1	1	
Tønder Amt	3	3	5	3	3	17

Forbruget af Brændevin i Provinsen Slesvig-Holsten blev for Aarene 1872—75 anslaaet til 5,1—5,4 Pot aarlig pr. Individ, hvilket er et ringe Forbrug i Sammenligning med Brandenburg, Posen og Prov. Sachsens, der bevæger sig imellem 20—33 [Dr. A. Baer: *Der Alkoholismus etc.*, Berlin 1878].

Særlig paa *Kriminalstatistikens* Omraade er Sammenligninger meget vanskelige; en blot Sammenstilling af de officielle Tal for Lande med helt forskellig Retspleje og Straffelovgivning er ganske vildledende. Kriminaltallene for Provinsen Slesvig-Holsten skal derfor alene sammenstilles med de tilsvarende Tal for hele Kgr. Preussen. For at undgaa Tilfældighedernes forstyrrende Indflydelse paa Tallene er Gennemsnitstal for en tiaarig Periode valgte:

Blandt 100.000 straffemyndige Personer af den civile Befolkning domfældtes aarlig:

I Tiaaret 1882—91	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	Sum
Slesv. Holst.	5,4	4,4	10,3	0,09	0,80	7,3	0,03	3,9	7,0	0,7	18,9	3,9	0,08	1,3	3,4	0,37	2,9	0,18	78,2
Preussen . . .	4,1	5,8	6,0	0,28	0,83	12,9	0,08	6,8	15,3	1,8	29,8	4,5	0,15	2,6	3,6	0,90	4,1	0,17	111,2

De i Tabellens øverste Rubra anførte Tal betegner Forbrydelsernes Art efter følgende Skema:

1. = Vold og Trusel mod Embedsmand.	10. = Tvang.
2. = Brud paa Husfreden.	11. = Tyveri.
3. = Forseelser imod Værnepligten.	12. = Underslæb.
4. = Mened.	13. = Røveri.
5. = Utugt, Voldtægt.	14. = Hæleri.
6. = Fornærmelser.	15. = Bedrageri.
7. = Mord og Drab.	16. = Dokumentfalsk.
8. = simpel Legemsbeskadigelse.	17. = Beskadigelse af fremmed Ejendoms.
9. = farlig Legemsbeskadigelse.	18. = Brandstiftelse.

Det fremgaar af Tabellen, at Kriminaliteten er mindre i Slesvig-Holsten end i hele Prøjsen — og det for næsten alle Forbrydelsers Vedkommende; det fortjener særlig at fremhæves, at Tilfælde af farlig Legemsbeskadigelse og Tyveri er meget sjældnere i Slesvig-Holsten end i hele Prøjsen. Kun for tvende Arter af Forbrydelser er Forholdstallene større for S.-H., nemlig Vold og Trusel imod Embedsmænd og Forseelser imod Værnepligten.

Befolkningens Fordeling efter Erhverv.

Kundskab om Befolkningens Sammensætning efter Erhverv er af stor social-politisk Betydning. For Nordslesvigs Vedkommende foreligger, foruden en prøjssisk Erhvervstælling samtidig med Folketællingen af 1867, tre af det kejserlig-tyske statistiske Bureau foretagne Tællinger af samtlige Erhvervsklasser, nemlig fra 1871, 1882 og 1895. Da Erhvervstællingen af 1871, der falder sammen med den første almindelige Folketælling i det ny-oprettede, tyske Rige, følger saa hurtigt efter den prøjssiske i 1867, er der ikke her taget Hensyn til den. Iøvrigt er det væsenligste medtaget af de Oplysninger, som strækker sig til de mindre Forvaltningsdistrikter (Amter).

Det maa udtrykkelig bemærkes, at det foreliggende officielle Materiale ikke er ganske ensartet, hvorfor det heller ikke har været muligt at gøre Uddragene ens. Navnlig er Specialiseringen af Erhvervsgrupper skredet stedse videre frem — i den sidste Tælling meddeles endog Antallet af Individuer i hver enkelt Erhvervsgren for sig. Derimod findes en Deling efter Køn kun i den prøjssiske Tælling af 1867, og Tyendeklassen er kun i Erhvervs-Statistiken for 1882 udsondret af de Forsørgedes Tal.

Da det vilde blive altfor omstændeligt at meddele Tallet paa Skomagere, Hattemagere etc. i hvert Amt, er Industrien taget under ét for 1895. For dog at give et Begreb om Fordelingen indenfor de forskellige Grene af Industrien, er de enkelte Grupper i Tællingen 1882 medtaget omtrent i samme Omfang som i den officielle Statistik.

Tabellerne Pag. 316—321 vil vise i hvor høj Grad Landbruget er det fremherskende Erhverv i Nordslesvig. Denne Landbrugets Overvægt fremgaar desuden med større Bestemthed af en særlig Tabel, der meddeles Pag. 322 øverst.

Langt tilbage for Landbruget staar den anden Hovedgruppe, Industrien, og et endnu ringere Antal Mennesker finder i Nordslesvig Beskæftigelse i den tredje Hoved-Erhvervsgruppe: Handelen. I Forhold til de Grupper, der omfatter den udenfor Landbostanden staaende Del af Befolkningen, er derimod Antallet af (civile og militære) Embeds- og Bestillingsmænd paaafaldende stort.

Naar Gruppen »Personlig Tjenesteydelse og Dagleje« i 1867 fremtræder med et saa stort Tal, da er det, fordi de Daglejere, der er knyttede til bestemte Fag, først ved de senere Tællinger er udsondrede af denne Gruppe.

I Enkeltheder fordeler Befolkningen sig i følgende Erhvervsklasser:

A. = Forsorgere, B = Forsørgede (Tyende medindbefattet), Mk. = Mandkøn, Kk. = Kvindkøn.

	Haderslev Amt	Aabenraa Amt	Sønder- borg Amt	Flensborg Amt	Tønder Amt
1. Landbrug og Gartneri.					
A. f Mk.	10.710	4.846	5.371	7.527	9.435
f Kk.	4.888	2.522	2.064	3.079	4.601
B. f Mk.	8.705	3.687	3.275	5.902	7.952
f Kk.	15.408	6.476	6.652	10.402	14.106
Tilsammen ..	39.711	17.531	17.362	26.910	36.094
2. Skovbrug og Jagt.					
A. f Mk.	20	14	34	41	5
f Kk.	2	1	2	1	2
B. f Mk.	22	15	38	51	5
f Kk.	47	30	47	98	6
Tilsammen ..	89	60	121	191	16
3. Fiskeri.					
A. f Mk.	46	76	66	69	39
f Kk.	2	3	2	5	2
B. f Mk.	49	73	64	82	35
f Kk.	84	161	131	147	64
Tilsammen ..	179	313	261	303	138
4. Frembringelse af mineralske Raa- stoffer.					
A. f Mk.	3	2	2	20	2
f Kk.	2	2	2	2	2
B. f Mk.	5	6	2	15	2
f Kk.	5	4	2	14	2
Tilsammen ..	13	12	6	69	8
5. Industri.					
A. f Mk.	2.893	1.591	2.205	4.527	2.584
f Kk.	173	147	374	266	631
B. f Mk.	2.189	1.089	1.244	2.697	2.190
f Kk.	3.070	2.127	2.801	5.226	4.248
Tilsammen ..	9.225	4.954	6.624	12.716	9.653
6. Handel.					
A. f Mk.	273	357	285	1.047	573
f Kk.	57	27	37	87	45
B. f Mk.	314	132	186	564	252
f Kk.	547	264	344	1.319	535
Tilsammen ..	1.291	680	852	3.037	1.205
7. Landtransport.					
A. f Mk.	122	111	72	346	195
f Kk.	4	7	1	5	6
B. f Mk.	128	50	42	235	197
f Kk.	215	101	102	491	357
Tilsammen ..	469	269	217	1.077	735
8. Vandtransport.					
A. f Mk.	101	144	145	390	397
f Kk.	2	4	7	10	35
B. f Mk.	107	162	98	284	252
f Kk.	184	132	239	623	708
Tilsammen ..	394	642	489	1.307	1.492
9. Gæstgiveri og Krohold.					
A. f Mk.	245	130	157	316	238
f Kk.	41	54	29	54	75
B. f Mk.	293	126	122	320	363
f Kk.	466	223	273	586	624
Tilsammen ..	1.045	533	581	1.276	1.320
10. Personlig Tjenesteydelse og Dagleje.					
A. f Mk.	410	294	489	1.444	501
f Kk.	1.057	421	1.139	3.156	845
B. f Mk.	365	208	298	1.050	306
f Kk.	694	406	633	1.891	738
Tilsammen ..	2.526	1.329	2.559	7.541	2.390

efter Erhverv.

3. December 1867.

317

Anførselstegn (*) betyder, at vedkommende Kategori ikke fandtes i det pågældende Amt.

	Haderslev Amt	Aabenraa Amt	Sonder- borg Amt	Flensborg Amt	Tønder Amt
11. Hær og Flaade.					
A. f Mk.	244	578	1,639	1,984	4
f Kk.	*	*	*	*	*
B. f Mk.	27	13	20	52	1
f Kk.	45	41	75	146	4
Tilsammen...	316	632	1,734	2,182	9
12 a. Justits.					
A. f Mk.	25	14	12	65	28
f Kk.	*	*	*	*	*
B. f Mk.	18	12	11	30	19
f Kk.	47	18	20	81	34
Tils...	90	44	43	176	81
12 b. Hofstat, Statsforvaltning.					
A. f Mk.	115	40	57	68	74
f Kk.	2	*	2	*	*
B. f Mk.	89	30	23	53	46
f Kk.	190	54	68	115	113
Tils...	396	124	150	236	233
12 c. Kommune og Korporationsforvaltning.					
A. f Mk.	45	28	28	74	57
f Kk.	5	4	1	*	4
B. f Mk.	23	24	16	87	65
f Kk.	66	60	86	176	101
Tils...	139	116	131	337	227
13. Kirkefjeneste og Begravelse.					
A. f Mk.	98	35	34	43	78
f Kk.	4	1	4	2	1
B. f Mk.	81	47	15	41	74
f Kk.	183	116	66	111	160
Tils...	366	199	119	197	313
14. Opdragelse og Undervisning.					
A. f Mk.	142	75	67	183	294
f Kk.	48	14	28	32	23
B. f Mk.	78	48	63	154	149
f Kk.	172	121	132	289	282
Tils...	440	258	290	658	748
15. Sundhedspleje.					
A. f Mk.	30	27	24	58	32
f Kk.	31	21	16	20	40
B. f Mk.	27	15	18	37	66
f Kk.	54	35	44	90	103
Tils...	142	98	102	205	241
16 og 17. Kunst, Literatur og Presse.					
A. f Mk.	44	17	25	48	31
f Kk.	4	*	*	18	10
B. f Mk.	62	5	9	31	9
f Kk.	88	13	17	65	29
Tils...	198	35	51	162	79
18. Personer, der ikke udøve noget Erhverv.					
A. f Mk.	736	274	639	1,056	540
f Kk.	665	284	584	843	559
B. f Mk.	250	129	177	472	164
f Kk.	858	305	736	1,209	324
Tils...	2,515	992	2,136	3,580	1,587
19. Uangivet Erhverv.					
A. f Mk.	35	53	93	52	147
f Kk.	132	146	156	152	560
B. f Mk.	56	63	126	20	566
f Kk.	95	181	354	210	1,069
Tils...	318	443	729	434	2,342

	Haderslev Amt	Aabenraa Amt	Sønderb. Amt	Flensborg By	Resten af Flensb. Amt	Tønder Amt
1. Landbrug og Gartneri.						
A.	14,641	6,468	6,868	373	10,354	12,995
B.	20,731	8,221	8,583	565	13,986	18,516
C.	2,758	1,119	1,106	30	1,364	2,291
Tilsammen. .	38,130	15,808	16,557	968	25,704	33,802
2. Skovbrug og Jagt.						
A.	22	10	19	2	21	7
B.	47	27	40	8	61	20
C.	8	5	7	2	2	1
Tils. .	77	42	66	12	84	28
3. Fiskeri.						
A.	101	106	205	35	120	37
B.	288	227	492	89	295	122
C.	9	4	3	1	1	1
Tils. .	389	337	700	125	416	160
4. Frembringelse af mineralske Raastoffer.						
A.	8	25	1	12	43	13
B.	13	9	2	29	37	31
C.	9	9	9	8	1	1
Tils. .	21	34	3	49	81	45
5. Forarbejdning af Glas, Sten og Jordarter.						
A.	136	174	697	226	255	87
B.	164	268	1,290	453	386	151
C.	7	16	65	16	9	2
Tils. .	307	458	2,052	695	650	240
6. Forarbejdning af Metal, undt. Jern.						
A.	22	13	18	62	50	19
B.	33	20	25	132	137	43
C.	2	4	3	13	1	3
Tils. .	57	37	46	207	188	65
7. Forarbejdning af Jern.						
A.	421	218	237	487	280	385
B.	728	388	404	689	477	671
C.	26	17	23	19	15	29
Tils. .	1,175	623	664	1,195	772	1,085
8. Tilvirkn. af Maskiner og Instrumenter.						
A.	214	174	157	804	202	154
B.	323	291	263	1,544	385	258
C.	12	15	15	26	10	17
Tils. .	549	480	435	2,374	597	429
9. Kemiisk Industri.						
A.	17	11	10	73	13	13
B.	23	6	14	100	10	21
C.	11	6	5	10	2	10
Tils. .	51	23	29	183	25	44
10. Tilvirkning og Forarbejdning af Skovbrugets Bøprodakter, Belysningsstoffer, Olier og Værnis.						
A.	8	4	7	46	2	3
B.	19	9	11	122	7	7
C.	1	1	2	12	9	9
Tils. .	28	14	20	180	9	10
11. Textilindustri.						
A.	426	213	252	108	226	674
B.	337	175	204	147	211	394
C.	18	11	10	13	7	22
Tils. .	781	399	466	268	444	1,090
12. Papir- og Læderindustri.						
A.	137	48	59	262	45	97
B.	226	91	74	307	61	138
C.	9	2	5	30	2	5
Tils. .	372	141	138	599	108	240
13. Forarbejdning af Træ, Horn og Ben						
A.	558	346	384	486	387	466
B.	965	541	670	690	620	790
C.	22	12	10	35	11	28
Tils. .	1,545	899	1,064	1,211	1,018	1,284

efter Erhverv.

5. Juni 1882.

(Vegnes Betydning som paa den foregaaende Tabel.)

319

	Haderslev Amt	Aabenrød Amt	Søndbg. Amt	Flensborg By	Resten af Flensbg. Amt	Tønder Amt
14. Tilvirkning af Næringsmidler o. a. For- leringsgenstande.						
A.	546	366	372	759	360	468
B.	688	515	586	1.142	562	818
C.	89	83	78	154	61	119
Tilsammen ..	1.323	964	1.036	2.055	983	1.405
15. Bekledningsindustri og Toiletvirksom- hed.						
A.	1.326	711	816	1.155	760	1.336
B.	1.181	641	733	1.136	714	1.383
C.	36	17	15	32	7	27
Tils. ...	2.543	1.369	1.564	2.323	1.481	2.746
16. Bygningsindustri.						
A.	590	337	326	691	563	803
B.	1.022	606	638	1.280	1.066	1.562
C.	29	15	15	42	15	35
Tils. ...	1.641	958	979	2.013	1.644	2.400
17. Polygrafisk Industri samt kunstnerisk Virksomhed i industr. Ojemed.						
A.	52	21	22	140	1	29
B.	57	21	22	125	"	26
C.	10	2	1	10	"	3
Tils. ...	119	44	45	275	1	58
18. Fabrikker, Fabrikarbejdere og indst. Medhj. med nægtiget Fag.						
A.	11	14	10	128	45	6
B.	5	12	23	185	139	10
C.	"	1	1	2	"	1
Tils. ...	16	27	34	315	184	17
19. Handel og Forsikringsvæsen.						
A.	812	428	489	1.481	274	631
B.	1.186	583	694	2.076	566	1.094
C.	179	103	101	422	40	174
Tils. ...	2.177	1.114	1.284	3.979	880	1.891
20. Landtransport.						
A.	283	134	100	394	157	269
B.	600	324	175	978	330	546
C.	17	9	3	27	2	23
Tils. ...	900	467	278	1.399	489	838
21. Søtransport.						
A.	90	306	160	304	127	437
B.	159	331	250	549	197	731
C.	5	27	8	21	1	37
Tils. ...	254	664	418	874	325	1.205
22. Gæstgiveri og Krohold.						
A.	286	159	165	319	218	430
B.	458	348	297	512	349	843
C.	114	110	98	147	75	248
Tils. ...	858	617	560	978	642	1.521
23. Personlig Tjenesteydelse og Dagleje af veglende Art.						
A.	228	235	266	920	167	289
B.	233	427	511	1.700	290	468
C.	"	"	4	9	1	"
Tils. ...	461	662	781	2.629	458	757
24. Stats-, Kommune- og Kirketjeneste, samt liberale Erhverv.						
A.	736	833	971	2.391	310	665
B.	1.444	649	742	1.342	670	1.430
C.	275	113	138	209	96	233
Tils. ...	2.455	1.595	1.851	3.942	1.076	2,328
25. Ikke erhvervsdrivende og nægtiget Er- hverv.						
A.	1,653	886	1,469	1,175	1,458	1,511
B.	846	525	836	798	938	645
C.	140	94	139	144	206	161
Tils. ...	2,639	1,505	2,444	2,117	2,602	2,317

Fordelingen

Tællingen d.

A. = Forsørgere. B. = Forsørgede. (Tyende medindbefattet).

	Haderslev Amt	Aabenraa Amt	Sønderborg Amt	Flensborg By	Flensborg Land	Tønder Amt
1. Landbrug og Gartneri.						
A.	15,165	6,666	7,841	338	10,756	12,934
B.	18,718	8,146	7,909	564	14,215	19,223
Tilsammen..	33,883	14,812	15,750	902	24,971	32,157
2. Skovbrug og Jagt.						
A.	37	19	20	6	26	10
B.	98	57	67	6	70	27
Tils..	135	76	87	12	96	37
3. Fiskeri.						
A.	99	90	165	45	150	29
B.	224	263	326	123	337	69
Tils..	223	353	491	168	487	98
4. Frembringelse af mineraliske Kæstoffer.						
A.	19	17	»	5	54	36
B.	6	11	»	25	147	20
Tils..	25	28	»	30	201	56
5. Industri.						
A.	4,304	2,304	3,399	6,321	3,347	4,588
B.	5,624	2,330	4,754	11,380	5,050	6,845
Tils..	9,928	4,634	8,153	17,611	8,397	11,433
6. Handel.						
A.	949	325	557	2,228	366	995
B.	1,360	897	817	3,964	672	1,400
Tils..	2,309	1,222	1,374	6,192	1,038	2,395
7. Landtransport.						
A.	315	187	121	631	216	479
B.	778	516	225	1,755	506	1,271
Tils..	1,093	703	446	2,386	722	1,750
8. Vandtransport.						
A.	64	139	137	285	46	109
B.	132	347	342	572	140	288
Tils..	196	486	479	857	186	397
9. Gæstgiveri og Krohold.						
A.	429	217	344	591	334	1,208
B.	436	355	393	424	377	939
Tils..	865	572	737	1,015	711	2,147
10. Personlig Tjenesteydelse og Dagleje.						
A.	220	252	152	1,036	115	272
B.	118	447	136	1,601	104	327
Tils..	338	699	288	2,637	219	599

Hvad angaar de i de foranstaaende Tabeller benyttede Betegnelser paa Erhvervsklasserne, da bør det bemærkes, at i Tabellen for Tællingen 1867 er her, til Forskel fra den officielle Statistiks Grupper, Hær og Flaade opførte under ét; det samme gælder Hofstat og Statsforvaltning. I Tabellen for Tællingen 1882 har det ikke været muligt, paa Grund af det foreliggende Materiales Karakter, at skille Antallet af Stats- og Kommunalembetsmænd fra de liberale Erhverv, og de danner derfor en fælles Gruppe. Tabellen for Tællingen 1895 er saa vidt mulig gjort lig med den for 1867; derved er i Modsætning til den moderne, officielle Statistiks System Gruppen »Begravelse- flyttet fra Landtransport - til Kirketjeneste«.

efter Erhverv.

14. Juni 1895.

Anførselstegnenes Betydning som paa de foregaaende Tabeller.

	Haderslev Amt	Aaben- rå Amt	Sonder- borg Amt	Flens- borg By	Flens- borg Land	Tønder Amt
11. Hær og Flaade.						
A.	594	3	556	1,707	5	7
B.	79	2	70	240	2	5
Tilsammen ..	673	5	626	1,947	7	12
12. Hofstat, Justits, Stats- og Kommunalfor- valtning.						
A.	278	77	110	307	45	222
B.	631	185	334	726	139	493
Tils... ..	909	262	444	1,033	184	715
13. Kirketjeneste og Begravelse.						
A.	79	34	33	46	31	78
B.	348	155	125	84	146	261
Tils... ..	427	189	158	130	177	339
14. Opdragelse og Undervisning.						
A.	272	120	128	271	136	281
B.	595	269	236	526	123	687
Tils... ..	867	389	364	797	459	968
15. Sundhedspleje.						
A.	86	50	49	151	38	99
B.	109	56	66	122	59	118
Tils... ..	195	106	115	273	97	217
16. Literatur og Presse, Stenografi og Af- skrivning.						
A.	9	6	2	18	8	5
B.	4	9	2	27	7	4
Tils... ..	13	15	2	45	15	9
17. Musik, Theater og Varietè.						
A.	24	17	19	99	18	46
B.	30	24	19	70	25	44
Tils... ..	54	41	38	169	43	90
18. Personer, der ikke udøve noget Erhverv.						
A.	2,469	1,249	1,675	1,995	2,275	1,979
B.	982	739	950	1,391	1,298	895
Tils... ..	3,451	1,988	2,625	3,386	3,573	2,874
19. Uangivet Erhverv.						
A.	8	35	23	56	46	77
B.	1	1	10	1	15	31
Tils... ..	8	36	33	57	61	108
HELE BEFOLKNINGEN:						
A.	25,420	12,015	15,331	16,046	18,012	23,454
B.	30,271	15,809	16,779	23,601	23,632	32,947
Tils... ..	55,691	27,824	32,110	39,647	41,644	56,401

Det vil, navnlig ved Sammenligning mellem Tabellerne for 1867 og 1895, ses, at Gruppen »Uangivet Erhverv« er bleven betydelig formindsket; Aarsagen hertil er den fremadskredne Teknik, der har fundet Anvendelse ved Tilvejebringelsen af det statistiske Materiale. — For de to sidste Tabellers Vedkommende gælder det, at de omfatter den *bosiddende* Befolkning; den første Tabel for 1867 behandler derimod den faktisk *tilstedeværende* Befolkning.

Som kort berørt Pag. 315 er det Landbruget, der er det fremherskende Erhverv i Nordslesvig. Denne Klasses Overvægt fremgaar med iøjnefaldende Tydelighed af følgende Tabel, der angiver det indbyrdes Forhold imellem de større Erhvervsgrupper i Aaret 1882:

Af 1000 Indbyggere tilhorte ved Tællingen d. 5. Juni 1882:		Landbrug, Skovbrug og Fiskeri	Industri, samt Frembringelse af miner. Raastoffer	Handel, Transport og Gæstgiveri	Personlig Tjenesteydelse og Dag-leje	Stats- Kommune- og Kirkejen. samt liberale Erhverv	Uden Erhverv, samt uansigtet Erhverv
Haderslev	Amt. .	655,6	178,9	71,2	7,8	41,7	44,8
Aabenraa	— . .	552,8	221,0	97,7	22,6	54,5	51,4
Sønderborg	— . .	516,9	255,9	75,8	23,3	55,2	72,9
Flensborg By		35,7	450,2	233,5	84,9	127,2	68,4
Resten af Flensb. Amt. .		641,4	200,2	57,2	11,2	26,3	63,7
Tønder	— . .	606,8	199,2	97,5	13,5	41,6	41,4

Hele den hjemmehørende Befolknings Fordeling i de tre nedennævnte Hovedgrupper, som kun kan udsøndres i Tællingen 1882, fremgaar af følgende Tabel, der giver de absolutte Tal:

	Hadersl. Amt	Aabenraa Amt	Sønderborg Amt	Flensborg By	Resten af Flensborg Amt	Tønder Amt
Forsørgere . . .	23.324	12.240	14.080	12.833	16.438	21.824
Forsørgede . . .	31.776	15.255	17.579	16.698	22.494	30.718
Tyende	3.768	1.786	1.855	1.434	1.929	3.471
Tilsammen. . .	58.868	29.281	33.514	30.965	40.861	56.013

Af Forholdet mellem de Forsørgede — Tyendet medindbefattet — og Forsørgerne faar man en Forestilling om Befolkningens økonomiske Bæreevne, som viser sig størst i Haderslev og Tønder Amt — mindst i Sønderborg og Aabenraa Amt. Tyendeholdet er størst i Haderslev og mindst i Flensborg Amt, som det ses af følgende Forholdstal:

Af 1000 Indb. var 1882	Forsørgere	Forsørgede	Tyende
Haderslev Amt	396,2	539,8	64,9
Aabenraa —	418,0	521,0	61,0
Sønderborg —	420,1	524,5	55,4
Flensborg —	407,5	545,7	46,8
Tønder —	389,6	548,4	62,0

For at tydeliggøre de Forandringer, der er foregaaede i de omtr. 28 Aar, som er forløbne imellem den første og den sidste Tælling, hidsættes følgende Oversigtstabel over de vigtigste Erhvervsgrupper, henhv. i 1867 og 1895:

Den $\frac{3}{12}$ 1867.	Landbrug, Skovbrug og Fiskeri	Industri samt Frembringelse af miner. Raastoffer	Handel, Transport og Gæstgiveri	Personlig Tjenesteydelse og Dag-leje	Stats- Kommune- og Kirkefjen. samt liberale Erhverv	Uden Erhverv og uangivet Erhverv
Haderslev Amt	39.977	9.238	3.199	2.526	2.087	2.833
Aabenraa —	17.904	4.966	2.124	1.329	1.506	1.435
Sønderborg —	17.744	6.624	2.139	2.559	2.620	2.865
Flensborg —	27.404	12.785	6.697	7.541	4.153	4.014
Tønder —	36.248	9.653	4.752	2.390	1.931	3.929
Den $\frac{14}{6}$ 1895:						
Haderslev Amt	34.341	9.953	4.559	338	3.041	3.459
Aabenraa —	15.241	5.662	3.203	699	995	2.024
Sønderborg —	16.328	8.153	2.956	288	1.727	2.658
Flensborg By	1.082	17.641	10.489	2.637	4.355	3.443
Flensborg Land	25.554	8.598	2.679	219	960	3.634
Tønder Amt	32.292	11.489	6.709	599	2.330	2.982

Da Landbruget har en ganske særlig Interesse, meddeles sluttelig et Uddrag af en særlig Landbrugstælling, der blev foretaget i Forbindelse med den projsiske Folketælling af 1871:

Forsorgere enten som Hovedpersoner eller Medhjælpere													
1. Decb. 1871	Land- og Skovbrug		Land- brugs- betjente		Forst- og Jagtbetj.	Land- og Skovbrug		Fiskeri		Forsørgede tilhørende samtlige Grupper		Desuden dreves Land- brug m. m. som Bierhv.	
	Hovedpers.					Medhjælpere		Hovedp.					
	mdl.	kv.	mdl.	kv.		mdl.	kvdl.	mdl.	kv.	mdl.	kv.		Md.
Haderslev Amt	4.146	306	134	9	5	3.707	3.477	50	—	4.908	8.869	718	12
Aabenraa —	1.567	121	34	38	10	1.890	1.555	95	—	1.867	3.768	179	4
Sønderborg —	1.364	50	37	4	10	2.191	2.026	141	2	1.490	3.010	131	6
Flensborg —	3.112	152	53	10	12	3.052	2.586	73	—	3.680	6.690	651	8
Tønder —	3.160	447	74	2	2	4.168	2.529	71	—	4.090	8.240	378	13

Beskatningen.

Uagtet de moderne Staters Skattesystemer har adskillige Træk tilfælles, er Forskellen indbyrdes dog saa stor, at en umiddelbar Sammenligning i høj Grad vanskeliggøres — rent bortset fra den højst forskellige Skatteaevne, som gør en sammenlignende Vurdering end mere indviklet og usikker. Af særlig Interesse er Beskatningens samlede Beløb. De indirekte Skatter, navnlig Toldskatterne, lader sig imidlertid ikke fordele paa et saa lille Omraade som Nordslesvig. Der bliver derfor kun tilbage at udfinde den direkte Beskatnings samlede Beløb. Efter *Wobesers* Beregninger fordelte den direkte Skattebyrde pr. Individ sig paa følgende Maade i Provinsen Slesvig-Holsten for Finansaaet (regnet fra 1. April) 18⁸³/₈₄:

	Statsskatter	Kommuneskatter	Særlige Korporationsafgifter	Tilsammen
Landdistrikterne	7,13 Mk.	7,96 Mk.	7,26 Mk.	22,35 Mk.
Byerne og Flækkerne	6,89 —	12,93 —	1,22 —	20,04 —

Herefter var Landdistrikterne beskattet 2 Mk. 11 Pf. højere pr. Individ end Byerne.

De to Skattetabeller Pag. 325 og 326 giver en Oversigt over alle de direkte Statsskatter, som i 18⁷⁹/₈₀ og 18⁸⁹/₉₀ blev paalignede de nordslesvigske Amter. Der maa hertil bemærkes, at Klasseskatten i Mellemtiden blev forandret ved Lov ²⁶/₇₃ 1883, som ophævede de nederste Trin, hvorfor Skattens samlede Beløb er aftaget.

Sammenlignes Hovedsummerne i disse to Tabeller med Folketallet henholdsvis i 1880 og 1890, faar man følgende Forholdstal for Landdistrikterne:

De direkte Statsskatters Beløb pr. Individ.

	18 ⁷⁹ / ₈₀	18 ⁸⁹ / ₉₀
i Haderslev Amts Landdistrikt	7,60 Mk.	7,70 Mk.
· Aabenraa — —	7,00 —	6,54 —
· Sønderborg — —	9,54 —	7,89 —
· Flensborg — —	6,92 —	6,63 —
· Tønder — —	8,92 —	8,06 —

	Folketallet 1880	Klassificeret Indkomstskat	Klasseskat	Grundskat	Bygningsskat	Næringsskat	Tilsammen
1. <i>Haderslev Amt.</i>							
a. Haderslev By	8,054	12,690	17,703	405,04	10,388,70	18,287,50	59,474,81
b. Kristiansfeldt	604	378	1,821	23,64	790,80	666	3,679,44
c. Landdistriktet	51,382	40,608	98,196	213,752,69	26,071,90	12,038	390,666,49
Tils.	60,040	53,676	117,720	214,181,87	37,251,30	30,991,50	453,830,17
2. <i>Aabenraa Amt.</i>							
a. Aabenraa By	6,215	7,218	16,818	168,31	5,914,00	9,020	39,118,91
b. Landdistriktet	23,344	14,202	45,963	86,002,46	11,531,00	5,986	163,484,06
Tils.	29,559	21,420	62,781	86,170,37	17,246,20	15,006	202,623,77
3. <i>Sønderborg Amt.</i>							
a. Sønderborg By	5,863	10,440	13,110	2,057,83	4,711,40	7,295	37,614,33
b. Augustenborg	626	1,170	1,761	799,43	465,00	305	4,501,13
c. Nordborg	1,277	648	2,826	1,249,29	944,70	1,278	6,943,99
d. Landdistriktet	26,621	20,286	60,567	131,564,39	14,700,00	7,756	253,980,29
Tils.	34,387	32,544	78,264	135,670,71	20,822,90	16,634	303,040,74
4. <i>Flensborg Amt.</i>							
a. Flensborg By	30,956	51,318	71,460	2,424,88	42,788,00	46,568,50	214,559,38
b. Lyksborg	945	1,566	2,190	875,89	936,10	669	5,317,39
c. Landdistriktet	39,426	21,006	71,670	150,642,57	17,501,30	11,963	272,782,87
Tils.	71,327	73,890	145,320	153,943,31	61,225,70	59,200,30	493,579,84
5. <i>Tønder Amt.</i>							
a. Tønder By	3,657	5,706	7,470	1,988,44	4,328,90	5,433	24,926,34
b. Højer	1,450	1,872	2,352	2,026,45	1,012,30	1,217	8,479,35
c. Løgumkloster	1,091	324	2,973	1,401,34	1,126,00	1,347	7,171,32
d. Vyk	1,043	1,404	2,817	1,937	2,039,90	1,480,25	7,761,02
e. Landdistriktet	49,888	54,378	98,163	222,922,11	27,334,20	12,851,45	415,648,57
Tils.	57,109	63,684	113,775	228,557,70	35,841,30	22,329	463,987

De for Finansåret 1870/71 paaligtede direkte Statsskatte (i Reichsmark).

	Folketallet 1890	Klassificeret Indkomstkæt	Klaesekæt	Grundskat	Bygningsskat	Næringsskat	Tilsummen
1. <i>Haderslev Amt.</i>							
a. Haderslev By	8,397	13,662	16,902	395,38	15,578,30	17,407,73	63,946,03
b. Kristiansfeld.	587	450	1,353	22,14	888,30	567	3,280,64
c. Landdistriktet.	46,982	34,380	64,767	213,776,91	36,951,70	11,646	361,521,61
Tils.	55,966	48,492	83,022	214,194,43	53,419,10	29,620,75	428,748,38
2. <i>Aabenraa Amt.</i>							
a. Aabenraa By.	5,361	7,452	11,013	1,260,08	8,763,70	7,465	35,953,73
b. Landdistriktet.	21,971	9,198	27,234	84,794,83	16,179,00	6,212	143,618,33
Tils.	27,332	16,650	38,247	86,054,96	24,943,60	13,677	179,572,36
3. <i>Sonderborg Amt.</i>							
a. Sonderborg By.	5,120	9,126	9,513	2,048,31	7,066,30	7,059,75	34,814,06
b. Augustenborg.	604	1,566	1,575	899,34	731	425	5,216,34
c. Nordborg.	1,017	720	2,109	1,255,36	1,046,00	1,292	6,423,06
d. Landdistriktet.	23,406	19,170	42,684	131,599,36	19,316,00	7,555	220,325,36
Tils.	32,177	30,582	55,881	135,803,37	28,180,30	16,331,15	266,779,07
4. <i>Findsborg Bykreds.</i>							
a. Flensborg By.	36,894	90,828	71,178	2,392,51	63,503,30	46,466,30	271,367,38
5. <i>Finsborg Landkreds.</i>							
a. Lyksborg.	981	1,998	2,061	871,36	2,000	708	7,638,38
b. Landdistriktet.	39,164	22,698	45,549	150,108,31	28,650,30	12,673	259,679,31
Tils.	40,145	24,696	47,610	150,980,77	30,650,30	13,381	267,318,37
6. <i>Tønder Amt.</i>							
a. Tønder By.	3,852	7,272	7,884	1,975,42	5,211,30	5,706	28,048,32
b. Højer.	1,367	2,538	2,061	2,016,31	1,213,30	1,105	8,934,04
c. Løgumkloster.	988	396	2,337	1,373,42	1,370,30	1,050	6,526,32
d. Vyk.	1,073	1,620	2,574	19,04	2,271,10	1,590	8,074,11
e. Landdistriktet.	47,787	52,956	64,857	223,017,08	32,460,30	12,882,75	386,174,33
Tils.	55,067	64,782	79,713	228,401,80	42,527,30	22,333,75	457,758,35

De for Finansaaret 18¹⁸⁹⁰/91 paalignede Skatter (i Reichsmark).

	Folketallet 1895	Indkomstskaat	Supplerings- skaat	Den af Staten paal. Grundsk.	Den af Stat. paal. Bygningsskaat	Næringsskaat	Tilsammen
1. <i>Haderslev Amt.</i>							
a. Haderslev By	8.635	41.112	7.525,00	398,00	18.998,00	10.196	78.031,50
b. Kristiansfeldt	563	1.923	466,00	22,14	1.194,00	544	4.149,94
c. Landdistriktet	46.255	112.189	42.540	209.875,46	45.339,00	8.712	418.656,06
Tils.	55.453	155.224	50.332,40	210.296,59	65.532,00	19.452	500.837,52
2. <i>Aabenraa Amt.</i>							
a. Aabenraa By	5.564	25.347	5.350,00	1.263,25	10.386,00	7.952	50.299,25
b. Landdistriktet	22.259	37.685	17.494,40	84.984,10	19.998,00	4.572	164.734,10
Tils.	27.823	63.032	22.845	86.247,45	30.384,00	12.524	215.033,35
3. <i>Sønderborg Amt.</i>							
a. Sønderborg By	5.247	24.379	4.283	2.067,04	9.874,00	7.392	47.995,74
b. Augustenborg	617	3.224	684	907,95	974,50	364	6.154,45
c. Nordborg	1.029	3.219	827,00	1.314,11	1.358,00	928	7.646,71
d. Landdistriktet	25.126	56.044	27.966,40	131.730,57	22.478,00	5.932	244.151,87
Tils.	32.019	86.866	33.760,40	136.020,17	34.685,00	14.616	305.948,72
4. <i>Flensborg Bykreds.</i>							
a. Flensborg By	40.840	240.851	45.617,20	2.365,22	116.028,50	57.184	462.045,92
5. <i>Flensborg Landkreds.</i>							
a. Lyksborg	1.202	7.700	3.129	1.132,38	4.940,00	1.232	18.133,98
b. Landdistriktet	40.392	54.918	34.264,20	150.146,76	40.491,00	9.484	289.307,26
Tils.	41.594	62.618	37.393,40	151.279,14	45.434,50	10.716	307.441,24
6. <i>Tønder Amt.</i>							
a. Tønder By	3.785	18.314	3.688,40	2.019,39	9.028,50	5.424	38.474,09
b. Højer	1.320	4.444	1.729,00	1.876,42	1.663	1.316	11.029,82
c. Løgumkloster	1.066	3.431	784,20	1.367,13	1.804,50	1.296	8.682,83
d. Vyk	1.142	4.705	1.363,00	16,28	3.959,50	2.248	12.292,58
e. Landdistriktet	48.145	103.087	50.823,00	226.871,00	50.282,50	14.228	445.292,50
Tils.	55.458	133.981	58.389,20	232.150,22	66.738,00	24.512	515.770,62

Tabellen Pag. 327 for 18^{96/97} kan ikke uden videre sammenstilles med de to foregaaende, da der i Mellemtiden er sket en gennemgribende Reform af de direkte Skatter.

Først blev den klassificerede Indkomstskat og Klasseskatten ophævet i 1891 (fra 1. April 1892), og i deres Sted traadte en ny *Indkomstskat* med et Skatte-minimum af 900 Mk. og med en degressiv (aftagende) Skala fra 4 % for Indtægter paa 100.000 Mk. og derover ned til $\frac{2}{3}$ % for den laveste Grænse. Omtrent samtidig blev Næringsskatten forandret.

Dernæst blev det i 1893 ved Lov om Ophævelse af Statsskatter bestemt, at Grundskatten, Bygningsskatten og Næringsskatten ikke mere skulde opkræves af Staten. Som Erstatning herfor fik Statskassen dels den Merindtægt, som var en Følge af den nye Indkomstskattelov, dels de Toldindtægter, som hidtil var tilflydt Kommunerne, og dels endelig de Gebyrer, der spares ved Paaligning og Opkrævning af Skatter; det herefter endnu udækkede Beløb skulde indbringes ved en ny Skat: *Suppleringskatten*, som er en Formueskat.

De som Statsskatter ophævede Indkomstkildeskatter blev overladt Kommunerne som Skatteobjekt, men Staten paaligner dem fremdeles.

Loven om *kommunale Afgifter*, der traadte i Kraft samtidig med Ophævelsesloven 1. April 1895, tilsigter endelig at opretholde et passende Forhold imellem de forskellige Arter af direkte Skatter. Den opstiller som almindelig Regel, at de af Staten paalignede, men Kommunerne tilhørende Indkomstkildeskatter skal opkræves med en mindst lige saa stor Procentsats som den, der opkræves som Tillæg til Statsindkomstskatterne; Kommuneskatterne paalignes nemlig som »Tillæg« til Statsskatterne.

Hvis altsaa en Kommune forlanger 100 % som Tillæg til Stats-Indkomst- og Formueskatten, skal den ogsaa opkræve mindst 100 % af den ansatte Grund-, Bygnings- og Næringsskat.

Som Følge af denne Skattereform er Tabellen Side 327 i Modsætning til de to foregaaende kommen til at indeholde foruden de egenlige Statsskatter ogsaa de til Kommunerne overgaaede Indkomstkilde-Skatter. Staten opkræver af de direkte Skatter kun dem, der er lignede paa den personlige Indkomst og Formue, medens Kommunerne desuden beskatter Indkomstkilderne.

Hvor der ikke i den forudgaaende, statistiske Redegørelse er anført anden Kilde, er denne den officielle prøjssiske, henholdsvis den tyske Rigs-Statistik. Dertil i disse omfangs- og indholdsrige Publikationer vistnok yderligere findes en Del statistisk Materiale vedrørende de fem nordslesvigske Amter, som interesserer os; naar imidlertid Stoffet her væsenlig er begrænset til Befolkningsstatistiken, saa er det, dels fordi det er den officielle Statistiks paalideligste Del, dels fordi den har umiddelbar Betydning for det politiske Spørgsmaal. Og dette gælder atter særlig Undersaats-Forholdet og Udvandringen; paa

disse to Omraader er da ogsaa saa vidt mulig alt foreliggende statistisk Materiale medtaget. At de herhenhørende Oplysninger desuagtet frembyder en Del Mangler ligger i Forholdenes Natur. Ved en mere i Enkelheder gaaende Benyttelse af nærværende Afsnit af Haandbogen vil det imidlertid være muligt — især naar de her meddelte Data kombineres med en nøjagtig Dødelighedstabel — at komme de faktiske Forhold vedrørende Antallet af danske Undersaatter og af Udvandrede en hel Del nærmere, end det her har kunnet ske ad direkte Vej.

Overhovedet har det her blot været Opgaven at fremlægge til videre og dyberegaende Bearbejdelse et hidtil spredt og vanskelig tilgængeligt statistisk Materiale vedrørende det nordslesvigske Spørgsmaal efter 1864.

FR. JÜRGENSEN WEST.

SPROGFORHOLD I NORDSLESVIG EFTER 1864

I denne afhandling skal der ikke redegøres for Sønderjyllands ældre sprog-historie, heller ikke for, hvorledes i dette århundrede allerede før 1864 Angel i det væsentlige er bleven fortysket. Disse forhold er omtalte i håndbo-gens 3. afsnit. GEERZS sprogekært, der er gengivet i 3. afsnit, giver sikkert et forholdsvis upartisk og pålideligt sprogbillede for tiden ved 1840. Her skal blot ganske kort gives en oversigt over sprogtilstanden i Mellemslesvig, og derefter tager artiklen kun sigte på Nordslesvig.

Forholdene i Mellemslesvig er det ikke så helt let fra dansk side at skaffe sig et nøjagtigt billede af, da materialet ikke af danske kan fremskaffes i stati-stisk form, eftersom befolkningen hernede politisk ikke er dansk og ingen støtte vil yde til et saadant arbejde. Fremgangsnaaden må da være den at kritisere så indtrængende som muligt, hvad der fra tysk side fremkommer til dette spørgsmåls belysning. Hovedkilden er her den flensborgske dommer I. G. C. ADLERS arbejde: »Die Volkssprache in dem Herzogthum Schleswig seit 1864«, og en kritisk anmeldelse af det er forsøgt i »Sønderjyske Aarbøger« for 1892. Forholdene har sikkert ikke siden den tid forandret sig synderlig, og de resultater, som den gang søgtes fastslæde, står endnu ved magt.

Det danske sprog strækker sig fra Flensborg fjord nord for byen Flensborg i en kile dybt nedsydvestpå i Mellemslesvig, således at de sydligste, overvejende dansktalende landsbyer findes i den nordlige del af Fjorde sogn i Lyngsted og Østenå, og derfra går Grænsen atter mod nordvest, indtil den en mil syd for Højer når Vesterhavet. Øst og sydvest for dette område ligger de gammeldan-ske egne, der nu næsten helt er gæde over til at bruge det tyske sprog, og sydvest for grænsen har i historisk tid Friserne boet. Kun i Flensborg by fin-des et stærkere dansk element, der i det væsentligste er grundet på indvandring

nordfra, men hvor dog også i andet og tredje led efter indvandringen dansk kan hævde sin plads i familierne. Af denne bys 50,000 indbyggere kan 2—3000 antages at have dansk hjemmesprog.

Indenfor de melleslesvigske sogne, der har overvejende dansk sprog, tiltager den danske sprogprocent, eftersom man kommer mod nord, indtil man i sognene ind mod Nordslesvig har så omtrent ublandet dansk folkesprog. I sognene ned mod sydgrænsen er derimod det danske sprogflertal gennempletet af indvandrede elementer, der taler tysk, og i disse sogne tales der af alle forældre tysk til børnene, væsenlig af hensyn til skolen. Da det danske sprog i disse egne helt er fortrængt fra kirken, og fra befolkningens side intet andet end konservatismen og vanen yder det støtte, er det her undergivet en langsom hensmuldren. På denne måde er siden 1864 dog kun Vanderup sogn og det meste af Fjorde sogn gået over fra at være overvejende dansk til at blive overvejende tysk, og den grænse er frembragt, som ovenfor blev nævnt. Nord for denne kan for den næste menneskealder det danske sprogs horoskop så nogenlunde stilles, idet det kan siges, at i de egne, hvor folk endnu taler dansk til deres børn, vil ogsaa børnene som voksne benytte sig af dette sprog som hjemligt og stedligt meddelelsesmiddel, og tysk vil her kun tales af de sydfra indvandrede familier indbyrdes og væsenlig i disses samkvem med de dansktalende. På denne måde vil Hjoldelund sogn, dele af Læk og Vi og den sydlige og østlige del af Hanved sogn, der ligger ind mod det tysktalende Flensborg, gå tabt. Plattysken vil endnu i dette tidsrum ikke nå op til Nordslesvigs grænse, og ad anden vej end ved den langsomme fremtrængen af plattysken — uden spring — fortyskes Nordslesvig ikke sprogligt. Dette indrømmes også fra tysk side.

Antallet af dansktalende i hele Melleslesvig — Flensborg medregnet — er omtrent 16.000.

Grænsen mellem Melleslesvig og Nordslesvig er historisk seet dér, hvor dansk og tysk kultur mødes med hinanden, hvor — på landet udelukkende. i byerne delvis — dansk har været kirkesprog og indtil 1889 skolesprog, hvor der altså nord for grænselinjen lever en befolkning, der af oprindelse og tungemål er dansk, der altid har modtaget sine åndelige værdier på dansk og fra Danmark, og som den dag i dag føler sig som et led af det danske folk og søger at hævde sig som sådant.

Denne grænse falder sammen med den, der er sat af naturen. Tværs over landet findes netop her til begge sider de største hede- og mosestrækninger, vest på fortsatte ud til Vesterhavet i meget tyndt befolkede engdrag og marskflader, og østpå, hvor heden slipper, afløste af store skove — Marieskoven, Klusris og Kollundskov — der går ud til Flensborgfjord, som derefter danner skellet. På det vedhæftede kort ses tydelig modsætningen mellem beboet og ubeboet land. Man lægger mærke til, hvor langt kirkerne nord og syd for grænsen ligger fra hinanden — fra Tinglev kirke er der i lige linje to mil over til Medelby — og man vil se, hvor få veje — næsten kun lidet farbare eng-

og hedeveje — der her forbinder Slogs herred i Nordslesvig med Kær herred i Mellemslesvig.

Om det Land, der ligger nord for denne udprægede grænse, er det let fra

dansk side, at skaffe tilforladelige meddelelser vedrørende sprogforholdene udtrykte i statistisk form, eftersom man her allevegne kan skaffe sig hjælp og vejledning hos de mest kyndige og intelligente folk. Ovenstående kort, der tid-

ligere har været meddelt i »Illustreret Tidende« og i »Danmarks Kultur«, giver for hele området resultatet af en sprogundersøgelse, udtrykt gennem cifre, der betegner procenttallet for den danske tale. Grundlaget for kortet ligger imidlertid nogle år tilbage — fra første halvdel af halvfemserne — og især tilflytning og fralflytning kan indenfor hvert enkelt af de små samfund — hvert kun en kommune — let forrykke procenttallet. Men det billede, kortet i sin helhed giver, er pålideligt.

Hver kommune svarer i reglen til en landsby, dog således at meget ofte i Haderslev amt, særlig i Vesteramtet, og ikke sjældn på Als, flere landsbyer er slæde sammen i en Kommune. Fra cifrenes talrigighed kan man derfor ikke slutte sig til befolkningens tæthed. Tværtimod er i landets folkefattigste egne, landet mellem Åbenrå, Lygumkloster, Tønder og Tinglev, landsbyerne meget små, men dog altid udgørende en kommune og derfor repræsenterende et tal. Omvendt er f. ex. på Als og Sundeved landsbyerne meget store. I en lille kommune, som undertiden ikke har 200 indbyggere, kan en enkelt indvandret tysk familie få det danske procenttal til at gå ikke så lidt ned under 100.

Kortet slår den kendsgerning fast, at Nordslesvig ude på landet gennemgående er så rent et dansktalende land som nogen provins i kongeriget, når einbudsstanden fradrages, som ikke er medtaget på det, og at også i byerne og flækkerne med denne undtagelse danskheden er aldeles overvejende. I Nordslesvigs fem hoveddele, hver med omtrent 30.000 indbyggere, er tallene 100 og 99 i aldeles overvældende flertal. Leder vi efter lavere tal end 95 eller altså efter kommuner, hvor dog mere end en af 20 familier taler tysk, ja da finder vi blandt 4—500 kun 11 sådanne. Kun vest for Åbenrå og i sognene ved Flensborg Fjord viser kortet, at der tales noget mere tysk.

I de større områder gav det materiale, der lå til grund for udarbejdelsen af kortet, følgende procenttal af rent tysktalende familier på landet:

	Med de indvandrede	Uden de indvandrede
Haderslev østeramt	1,2	0,4
Haderslev vesteramt . . .	0,7	0,1
Tønder nørreamt	0,8	0,3
Åbenrå amt	2,1	0,6
Sønderborg amt	1,1	0,4
HELE NORDSLESVIG	1,2	0,4

Eller af hver 250 familier talte 1 indfødt og 2 indvandrede tysk; 247 talte dansk.

I byerne og flækkerne bliver forholdene noget anderledes. I dem findes fra gammel tid nogle tysktalende familier; i dem var skolen også før 1850 tysk:

de har været sædet for en tysk embedsstand før 1850 og igen efter 1864. De tre største byer har haft en belægning med soldater, af hvilke en del er blevet der efter tjenestetiden; desuden er der kommet en ikke ringe ren borgerlig indvandring siden 1864, og alle disse klasser har ved giftermål blandet sig med de indfødte lag. For kommunerne af ikke landlig karakter kom tallene fra begyndelsen af 90'erne til at se sådan ud:

	‰ dansk		‰ dansk
Nordborg	98	Sønderborg	86
Højer	96	Gråsteen	85
Lygumkloster	92	Åbenrå	85
Augustenborg	90	Kristiansfeld	65
Haderslev	88	Tønder	?

Jo mere afsides en by har ligget, des mindre tyskhed har den optaget. Fler-tallet af byerne svarer til de dårligere blandt landkommunerne. Kun Kristiansfeld står med sine 65 ‰ langt under de andre, men anlagt i det 18. århundrede som en indkaldt tysk hærinfanterikoloni er den i virkeligheden en erobring fra tyskheden. I det hele kan købstæderne og flækkerne på grund af deres ringe størrelse ikke veje særlig meget i sproglig henseende. Når de tysktalende ikke-embedsmænd i dem lægges sammen med de tysktalende ditto på landet, formår de at hæve sig som c. 2½ procent af Nordslesvigs befolkning.

Af Nordslesvigs befolkning, der 1895 udgjorde 143.000, talte med embedsstanden c. 8000, uden den c. 4000 tysk.

Siden den tid, materialet til kortet pag. 331 blev indsamlet, har forfatteren skaffet sig et, der er langt fyldigere, og som skriver sig fra 1900. Men da det dels ikke er gennemarbejdet, dels endnu har nogle huller, har dets resultater ikke i deres helhed været egnede til at lægges frem i denne afhandling.

Derfor er det blevet foretrukket at vælge et udsnit, hvorfra hele materialet foreligger bearbejdet.

Dette udsnit omfatter landdistrikterne i Sønderborg og Åbenrå amter, de fem sogne i Haderslev vesteramt, der danner Nørre Rangstrup herred, samt Arrild og N. Lygum sogne vest herfor. Indenfor dette område mangler kun N. Hjarup by i Ø. Lygum sogn og Ladegårdsskov kommune inde bag Gråsten. Det danner et sammenhængende areal, der strækker sig fra Flensborgfjord til op mod Ribefirkanten, og det giver en god forestilling om sprogforholdene i Nordslesvigs landdistrikter i det hele, fordi det rummer indenfor sine grænser både egne — landet mellem Flensborg og Gråsteen — som ligger nærmest ved Flensborg og det tyske land Angel, og hvortil der er kommet en del indvandring, og andre egne — Nørre Rangstrup herred og Nørre Als — der har ligget fjernest fra færdselsvejene og derfor mindst har været udsatte for indvandring. Det omfatter sogne, hvis sindelag — i alfald på overfladen — synes stærkt

fortysket, og ligeledes sogne, der hører til de reneste og mest bevidst danske. Folkemængden var 1895: 53,701 eller mere end $\frac{2}{5}$ af Nordslesvigs landbefolkning.

Mens den tidligere indsamling af materiale kun spurgte om tysk talendefamilier i kommunen, og medens dens danske sprogprocenttal derpå udregnedes efter dens folketal, så har statistiken denne gang forlangt besked om sprogforholdene i familien hos hver bosat, grundejende mand, idet besiddelsen af jord ansås for den reelle basis for landets nationalitet. Man har ikke medtaget de mere løse elementer i befolkningen, lejefolk og tyende. Præster, lærere og andre embedsmænd, der boer i huse, som ejes af stat eller kommune, er ikke medtagne, uden forsåvidt de selv er grund- og husejere. Boer besidderen af en ejendom udenfor Nordslesvig, findes hans forpagters eller forvalters sproglige stilling angivet isteden for hans egen. De udsendte skemaer har forlangt oplyst for det første sproget mand og hustru imellem, for det andet forældrenes sprog til børnene og for det tredje børnenes sprog indbyrdes. Da endelig i en egen rubrik grundejerens hjemsted er angivet, er det bleven muligt at skelne mellem den tyske tale, som skyldes indvandring, og den, som er hjemlig i landet selv.

På vedhæftede kort overses resultatet i enkelthederne, idet det første tal under hver kommunes navn angiver tallet af rent dansktalende, bosatte familier, det tredje tallet af de rent tysktalende. Det mellemste tal går på de husstande, i hvilke begge sprog tales, hvad enten de bruges mellem hinanden, eller f. ex. forældrene taler et sprog indbyrdes, men et andet med deres børn.

Samlet for større områder gives resultatet nedenfor:

Sognene	Dansk	Begge sprog	Tysk	Sognene	Dansk	Begge sprog	Tysk
<i>Sønder herred, Als</i>				<i>Ris og S. Rangstrup herreder</i>			
Notmark.	243	»	3	Løjt.	267	5	6
Asserballe.	182	»	1	Ris.	191	9	16
Ketting.	122	1	4	Hjortkær.	107	1	5
Tandslet.	172	1	»	Bjolderup.	179	1	5
Lysabild.	266	4	1	O. Lygum. . . .	218	»	1
Kejnæs.	187	»	»	Ilgvad.	105	1	»
Hørup.	175	1	1	Hellevad.	91	1	1
Ulkebol.	209	2	4	Bested.	95	1	2
Tilsammen	1256	9	14	Tilsammen	1248	19	36

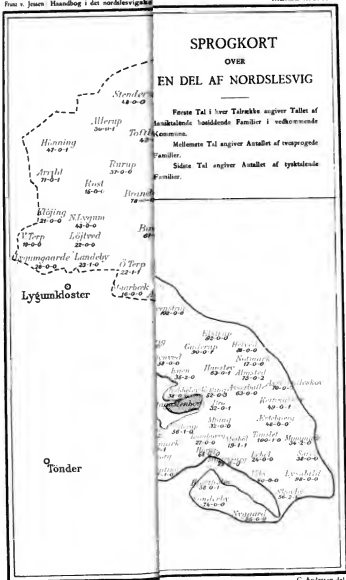
SPROGKORT
OVER
EN DEL AF NORDSLESVIG

OVER

Første Teil i hver Talskrække angiver Tallet af
 huskædetende husstandende Familier i vedkommende
 Commune.

Mellemste Tal angiver Antallet af tvæggede Familier.

Sidste Tel angiver Antallet af tysktalende Familier.

H. V. Clancy fec.

C. Andersen del.

Sognene	Dansk	Begge sprog	Tysk	Sognene	Dansk	Begge sprog	Tysk
<i>Nørre herred, Als</i>				<i>Sundeved</i>			
Nordborg landsogn	242	1	1	Dybbøl	137	1	1
Oxbøl	187	1	»	Såtrup	214	1	»
Havnbjærg	130	1	»	Nybol	102	1	2
Svenstrup	193	»	»	Ullerup	290	1	4
Egen	307	2	1	Brøgger	512	11	15
Tilsammen	1059	5	2	Tilsammen	1255	15	22
<i>Lundtoft herred</i>				<i>N. Rangstrup herred m. m.</i>			
Uge	99	3	4	Toftlund	120	»	1
Ensted	157	»	5	Tislund	86	»	3
Kliplev	205	2	3	Bevtoft	138	1	»
Holbøl *)	170	10	22	Agerskov	310	1	»
Rinknæs	123	17	21	Branderup	115	»	»
Kværs og Asbøl	156	3	7	Arrild	134	»	2
Felsted	346	»	5	N. Lygum	156	1	»
Varnæs	211	»	»	Tilsammen	1059	3	6
Tilsammen	1467	35	67	HELE OMRÅDET	7644	86	147

I procenttal kan resultatet udtrykkes således:

Landområdet	Dansk	Begge sprog	Tysk
Nørre Als	99,3	0,5	0,2
Sønder Als	98,6	0,6	0,8
Sundeved	97,1	1,2	1,7
Lundtoft herred	94,5	2,2	4,3
Ris og S. Rangstrup herred	95,6	1,5	2,9
N. Rangstrup herred	99,1	0,3	0,6
HELE OMRÅDET	97,0	1,1	1,9

Derefter må der spørges: Hvor stor en del af den tyske tale eller af tve-sprogetheden skyldes indvandring, og hvor meget af den har rod i jordbunden selv ved bevidst pleje af det tyske sprog hos den indfødte befolkning? Et andet

*) med Hønsnap by i Flensborg amt.

spørgsmål er: Assimileres ikke en del af den tyske indvandring, ialfald hvor kun den ene part i husstanden er sydfra, og går over til dansk hussprog? Herpå er svarene:

Landområdet	Rent tysktalende indfødte familier	Rent tysktalende familier sydfra
Norre Als	1	1
Sonder Als	7	7
Sundeved	10	12
Lundtoft herred	25	42
Ris og S. Rangstrup herreder	10	26
N. Rangstrup herred	1	5
Tilsammen	54	93

	Tvesprogede indfødte familier	Tvesprogede familier sydfra
Norre Als	4	1
Sonder Als	4	5
Sundeved	11	4
Lundtoft herred	27	8
Ris og S. Rangstrup herreder	11	8
N. Rangstrup herred	1	2
Tilsammen	58	28

Landområdet	Sydfra indvandrede familiefedre med dansk hjemmesprog
Norre Als	12
Sonder Als	19
Sundeved	21
Lundtoft herred	27
Ris og S. Rangstrup herred	24
N. Rangstrup herred	12
Tilsammen	115

Af områdets grundejere er 7641 eller 97% indfødte, 236 eller 3% sydfra indvandrede. Af de indfødte har 7529 eller 98,5% dansk hussprog, 58 eller 0,8% blandet, 54 eller 0,7% tysk hussprog. Af de 236 indvandrede er halvdelen (115) gået over til at bruge udelukkende dansk i familien, medens af den anden halvdel henved en fjerdedel delvis bruger dansk, væsentlig således, at der tales dansk med børnene og mellem disse indbyrdes, og kun 93 familier helt ud har bevaret deres hjemlands sprog.

Det svar, som disse tal bringer, er altså på det første spørgsmål, at kun en aldeles forsvindende brøkdel af landets indfødte befolkning har opgivet sit danske modersmål, og ved at granske sagen nøjere vilde det sikkert vise sig, at af denne brøkdel er atter en del børn af et tidligere indvandret tysk slægtled. På det andet spørgsmål bliver svaret det, at en meget stor del — for ikke at sige flertallet af de indvandrede — ikke kan gennemføre brugen af deres hjemstavns sprog i det fremmede land, og vi veed fra tidligere erfaringer, at selv de slægter, der i første led mægter på opretholde tysk som familiesprog, i andet led delvis ikke kan hævde det.

Så mægtig er endnu danskheden i Nordslesvig.

H. V. CLAUSEN.

VÆRNEPLIGTSFORHOLDENE I NORDSLESVIG EFTER 1864 OG BEFOLKNINGENS STILLING DERTIL

EFTER at Sønderjylland og de tyske Lande ved Freden i Wien var blevne adskilte fra Danmark, var deres Fremtid endnu uvis; det var overladt til Prøjsen og Østerrig i Fællesskab at tage Bestemmelse herom. Slesvig holdtes besat af Prøjserne, Holsten af Østerrigerne; men der kunde ikke være Tale om, at disse to Magter kunde lade foretage Udskrivninger i Hertugdømmerne til deres Hære, og oprette en ny -slesvig-holstensk- Hær vilde de ikke. Følgen heraf var, at Værnepligten hvilede i de første Par Aar. Først efter at Prøjsen ved Pragfreden var bleven Enchersker i de erobrede Lande, kunde den gøres gældende.

Den prøjsiske Værnepligtslov, som nu fik Gyldighed i Hertugdømmerne, paabød almindelig Værnepligt, som enhver maatte opfylde personlig; at stille en anden for sig var ikke tilladt. Tjenestetiden var treaarig baade i Landhæren og i Flaaden. Derpaa stod Mandskaberne fire Aar i Forstærkningen (Reserven) og endelig fem Aar i Landeværnet. Forstærkningsmændene kunde indkaldes til to Øvelser paa højest otte Uger hver, Landeværnsmandskaberne undtagen Kavalleriet ligeledes til to Øvelser, men kun paa 8—14 Dage. Hele Tjenestetiden varede altsaa 12 Aar, og Forpligtelsen til Militærtjeneste begyndte med den 1. Januar i det Aar, da den værnepligtige fyldte 20 Aar; dog kunde han ved Sessionen, som afholdtes om Foraaret, sættes et Aar tilbage,

hvilket kunde gentages det følgende Aar; det tredje Aar skulde det afgøres, om vedkommende endnu skulde udskrives eller endelig fritages for Militærtjenesten. Til Landstormen, som kun kunde indkaldes i Tilfælde af et fjendtligt Indfald i selve Landet, horte alle mandlige Indbyggere fra 17 til 42 Aar, som ikke tilhørte Hæren, det vil altsaa sige samtlige unge Mennesker, som endnu ikke havde naaet den værnepligtige Alder, alle de fra Militærtjenesten fritagne, for saa vidt de ikke havde erklæret for fuldstændig uduelige, og endelig alle udtjente Soldater, efter at de var traadte ud af Landeværnet.

Sønderjyderne havde foruden disse almindelige, for hele Prøjsen gældende Bestemmelser et særligt Grundlag for deres Værnepligt. Det var Artikel XIX i Wienfreden af 30. Oktober 1864, som bestemte, at i seks Aar fra den Dag, Ratifikationerne udveksledes (16. November 1864), skulde Behoerne i de afstaaede Lande have Ret til at vælge, om de vilde bevare deres danske Undersaatsforhold, og at de Personer, som forblev i Kongen af Danmarks Tjeneste, ikke herfor maatte forulempes paa Person eller Ejendom. Endelig bestemtes i Artikel V i Pragfreden af 23. August 1866, at de nordlige Distrikter af Slesvig, hvis Befolkningen ved en fri Afstemning tilkendegav sit Ønske derom, skulde gives tilbage til Danmark. Herved fik den nævnte Artikel i Wienfreden først sit rette Værd. Rigtignok vilde Uviljen mod at gaa i prøjsisk Militærtjeneste vel ogsaa uden Pragfredens Artikel V have fremkaldt et stort Antal Overskrivninger; men naar Landet dog om føje Tid skulde tilbagegives til Danmark, havde Ungdommen endnu mindre Lyst til først at bære Pikkellhuen.

Den 16. November 1866, Toaarsdagen efter Udvekslingen af Ratifikationerne til Wienfreden, udstedtes en prøjsisk Forordning vedrørende Behandlingen af de værnepligtige i Hertugdømmerne, der i Henhold til Wientraktaten havde ladet sig optage i Kongeriget Danmarks Lægsruller. Den bestemte: Udselelse af Hertugdømmernes Lægsregister skal kun ske, naar de værnepligtige virkelig flytter til Danmark; det skal betydes enhver, der melder sig for at blive udskreven, at han tillige med Pligterne mister alle Rettigheder i Hertugdømmerne, og meddeles ham, at saa snart han igen tager Ophold her, vil han paa ny blive behandlet som værnepligtig (dette forandredes nogle Maaneder senere til, at de paagældende vilde blive udviste af Landet); Udselelsen af Lægsrullerne skal derfor udsættes, indtil vedkommende beviser at være flyttet til Danmark.

Denne Forordning var i det hele i Overensstemmelse med Wienfreden. Truslen om Udvisning var det derimod ikke, da Artikel XIX udtrykkelig bestemmer, at alle Indbyggerne beholdt deres Indfødsret baade i Kongeriget og i Hertugdømmerne. Forordningen var antagelig beregnet paa at indskrænke Overskrivningen til Kongeriget, men det viste sig, at den havde den modsatte Virkning, idet de unge Mennesker, for saa vidt de ikke allerede var borte, skyndte sig at forlade Landet.

Imidlertid foretoges Hertugdømmernes Indlemmelse i Kongeriget Prøjsen ved kgl. Patent af 12. Januar 1867, kundgjort den 24. s. M.

Allerede før Indlemmelsen var vedtagen af den prøjsiske Landdag, var der anordnet Udskrivinger til Militærtjeneste, og de første Sessioner afholdtes i Januar Maaned. Til disse indkaldtes alle de i Lægsrullerne opførte værne-

pligtige, der var fødte i de fire Aar 1842—45; de Folk af ældre Aargange, der af en eller anden Grund endnu ikke havde været til Session før 1864, skulde ligeledes møde, men var indtil videre fritagne for Tjeneste. Nøjagtige Tal om Udfaldet af Sessionerne foreligger ikke, men der berettes, at i Haderslev Amt, som havde 60—70,000 Indbyggere, blev der udskrevet i alt omtrent 60 Mand. Resten af det vaabenføre unge Mandskab havde forladt Landet. Nogle faa af dem, der allerede var tagne til Kongeriget, kom tilbage og mødte paa Sessionerne; det var saadanne, som kunde vente at blive fri eller at blive sat et Aar tilbage; blev de imod Forventning alligevel udskrevne, rejste de bort igen, og andre forlod straks efter Udskrivningen Landet og rejste til Amerika. Indtil Flensborg og Tønder, ja syd for disse Byer drog de unge Mennesker i Masse til Kongeriget. For øvrigt berettede tyske Blade den Gang ogsaa fra sydslesvigske Egne om en usædvanlig stærk Udvandring til Amerika, og som Grund anførtes udtrykkelig de nye tunge Skattebyrder og den frygtede prøjsiske Militærtjeneste. Endnu større var Utilfredsheden paa de frisiske Øer, hvis Befolkning siden 1735 havde været fritagen for al Krigstjeneste i Har eller Flaade; dette Privilegium ophævedes af den prøjsiske Konge allerede 1867.

I Nordslesvig skulde der snart lide en ny Udvandring Sted. Det gamle Mandskab, som havde tjent i den danske Har, blev indkaldt til Kontrolforsamlinger, og det blev bekendt, at der ved denne Lejlighed vilde blive afkrævet dem Faneed til Kongen af Prøjsen. Samtidig var der gjort Skridt til at lade Embedsmændene aflægge Hyldingsed til den nye Hersker. Dette blev Anledning til, at der dannedes en Komité paa syv Medlemmer fra forskellige Egne i Nordslesvig, som fik det Hverv at rejse til Berlin og overrække Kongen et Andragende herimod. (Deputationens Medlemmer var: H. T. Møller af Gammelgaard, Als, C. Nielsen af Vejbæk, Flensborg Amt, C. Hanssen af Nørremølle, Sundved, Kloppenborg af Københoved, Haderslev Amt, J. A. Brodersen af Skast, Tønder Amt, Brandrup af Raahede, Haderslev Amt, og Urnager Jacobsen af Flensborg.) I Andragendet henvistes til »den Befolkningen i Hertugdømmets nordlige Distrikter ved Pragfredens Artikel V forbeholdte frie Afstemning«, og det sluttede saaledes:

»Idet vi nu allerunderdanigst nærmer os Deres Majestæts Trone, kan vi forsikre og eventuelt faa bekræftet ved Underskrifter i Tusindvis, at den store Del af vedkommende Befolkning med os nærer det Ønske og det Haab, at Deres Majestæt allernaadigst vilde behage at tilstede, at Embedsmændene og Bestillingsmændene ligesaa vel som det ældre værnepligtige Mandskab i de nordlige Distrikter, for saa vidt som de selv maatte ønske det, maatte forblive fritagne for Aflæggelse af Hyldingseden, indtil efter at oftnævnte Artikel V er bragt til Udførelse. Vi hengiver os saa meget hellere til Haabet om, at Deres Majestæt vil laane vor Bøn et naadigt Øre, som vedkommende Embedsmænd allerede i flere Aar har forrettet deres Funktioner til Deres Majestæts Regerings Tilfredshed uden at være edfæstede, ligesom vi ogsaa med Glæde kan udtale, at Nordslesvigs Befolkning troligt har bevaret den fra Forfædrene nedarvede Bevidsthed om Edens Hellighed, saa at Iværksættelsen af de udstedte Anordninger angaaende Embedsmændenes og de værnepligtiges Edfæstelse i de nordlige Distrikter

vilde forurolige manges Samvittighed, medens Udsættelsen ikke vilde gøre Udførslen af Embedsmændenes Tjenesteforretninger noget som helst Afbræk. »

Dette Andragende overrakte den 18. Februar til Hofmarskal, Grev Pückler, som personlig vilde forelægge Kongen det. Tre Dage senere meddelte Hofmarskallen skriftligt Deputationen, at Hans Majestæt ikke kunde modtage den i Avdiens, men henviste den til Indenrigsministeren, Grev Eulenburg, og da der først maatte indhentes Beretning om Sagen fra Overpræsidenten i Slesvig, Baron Scheel-Plessen, hvilket vilde tage alt for lang Tid, raadede han Deputationens Medlemmer at rejse hjem, saa skulde de faa skriftligt Svar. Dette indtraf allerede efter fjorten Dages Forløb til Deputationens Ordfører, Godsejer H. T. Møller; det var undertegnet af Regeringspræsidenten i Slesvig, Friherre Zedlitz, og lod (i Oversættelse) saaledes:

»Efter højere Ordre tilkendegiver jeg herved Deres Velbaarenhed, at Hans Majestæt i Betragtning af den Selvovurdering, hvormed Undertegnede af Andragendet d. d. Berlin den 18. Februar har givet deres Dom og deres Raad lige over for Hans Majestæt Udtryk, uden at man havde bedt dem derom, ikke finder for godt at give Dem nogen Besked paa dette Andragende. Jeg henstiller til Dem at give Medundertegnede af samme Underretning om denne Tilkendegivelse.«

Kontrollforsamlingerne begyndte den 25. Marts. Til dem var indkaldt hele det vaabenøvede Mandskab af Aldersklasserne fra 25 til 38 Aar, altsaa alle de, der siden 1852 havde tjent i den danske Hær. Flertallet af de gamle Soldater kunde imidlertid ikke forene det med deres Samvittighed at aflægge Troskabsed til den prøjsiske Konge, som de faa Aar i Forvejen havde kæmpet imod. De mødte vel til Kontrollforsamlingerne, men nægtede at sværge. For at faa Folkene til at aflægge Eden blev der sagt til dem, at de kunde rolig gøre det; bag efter kunde de rejse til Danmark, saa var de løste fra deres Ed. Dette Argument kunde have været godt, hvis der kun havde været Tale om Frygten for prøjsisk Krigstjeneste, men var virkningsløst, da det drejede sig om et Samvittighedsspørgsmaal.

I Haderslevegnens begyndte Kontrollforsamlingerne den 25. Marts i Hoptrup for Sønder-Hoptrup, Vedsted og Vilstrup Sogne; af omtrent 250 Mand, der var mødte, aflagdes Eden efter samtidige Beretninger kun af henved 20. Samme Dags Eftermiddag mødte de værnepligtige fra Nørre-Hoptrup og Halk; kun 6 eller 7 aflagde Eden. De følgende Dage afholdtes Forsamlingerne i Haderslev. Den 26. mødte Gammel-Haderslev og Hammelev med omtrent 150 Mand og 11 Edsaflæggere; den 27. om Formiddagen Grarup, Starup, Møltrup og Jægerup med henholdsvis 200 og 9, om Eftermiddagen Aastrup og Vonsbæk med omtrent 100 og slet ingen, der aflagde Eden; den 28. om Formiddagen Sommersted og Magstrup med 6 Edsaflæggere af omtrent 100 Mand, om Eftermiddagen nogle af Haderslev Bys Lægder med henved 100 Mand og 37, som aflagde Eden; den 29. ligeledes Haderslev By, først henved 100 Mand og 17 Edsaflæggere, derpaa en halv Snes Stykker, der alle nægtede Eden; endelig den 30. Osby Sogns Mandskab, over 100 Mand, der ligeledes alle nægtede at sværge. Af de faa, der aflagde Fanceden, var en Del Folk,

som var indvandrede sydfra; blandt de 11, der opføres for Gammel-Haderslev og Hammelev, var saaledes 8 fødte i Holsten eller nede i Tyskland, men havde Ansættelse ved Jernbanen, og blandt de 9, der den følgende Dag aflagde Eden, var ligeledes de fleste tyske Arbejdere, som var indkaldte til Egnen af Ejeren af Vojsensgaard.

Den 30. Marts holdtes den første Kontrollforsamling paa Graasten for Ringenæs og Holbøl Sogne; der var mødt 60—80 Mand, hvoraf 16—18 aflagde Eden. Den 1. April om Forniddagen mødte Mandskabet fra Graasten og Adsbøl samt Ladegaardskov, i alt henimod 90 Mand, af hvilke 18 var villige til at sværge; blandt dem var 6 Haandværkere paa Graasten, som frygtede for at miste deres Koncession. De øvrige beraabte sig paa, at deres Samvittighed forbød dem at aflægge Eden; de havde aflagt Ed til Kongen af Danmark og den danske Fane, og denne Ed stod endnu ved Magt. Af Mandskabet fra Ladegaard og Grøngrøft, 60—70 Mand, som mødte samme Eftermiddag, aflagde 23 Eden.

I Tønder mødte den 1. April de sydlige Sogne Klangsbøl, Rødenæs, Nykirke, Rudbøl Kog og Aventoft samt Hostrup; alle aflagde Eden undtagen 28 Mand fra Hostrup Sogn. Den følgende Dag mødte atter en Del fra Hostrup, desuden Højsted, Bylderup, Tinglev og Burkal. Kun enkelte fra Hostrup og Højsted Sogne aflagde Eden, fra Bylderup og Burkal omtrent Halvdelen, fra Tinglev Sogn alle paa een nær. Blandt dem, der nægtede Eden, var ogsaa en Holstener. Onsdagen den 3. April mødte Resten af Mandskabet fra Burkal samt Udbjerg, Daler og Abild Sogne og Flækken Højer; af disse nægtede langt over Halvdelen at sværge, og Mændene fra Sølsted (Abild Sogn) erklærede enstemmig, at de ikke kunde aflægge den forlangte Ed. Torsdag Formiddag mødte Resten af Mandskabet fra Højer samt Enimerlev Sogn; for disse oplæstes en Depeche, der Aftenen i Forvejen var indløben til den prøjske Officer, som ledede Kontrollforsamlingerne i Tønder, og gik ud paa, at de, der ikke aflagde Eden inden fjorten Dage, vilde blive indkaldte og holdte i Tjenesten i 3 Aar uden Hensyn til Alderen, at Tilladelse til at flytte til Danmark ikke mere vilde blive given, og at de, som rejste uden Tilladelse, vilde blive forlangte udleverede og straffede som Desertører; trods disse Trusler nægtede 10 at aflægge Eden, og om Eftermiddagen, da Møgeltonder Sogns Mandskab mødte, som ligeledes blev gjort bekendt med Depechen, nægtede alle Eden med Undtagelse af 10 eller 11.

Af Mandskabet fra Aabenraa Bys Lægsdistrikt aflagde 59 Eden, medens 87 nægtede det. For Landdistrikternes Vedkommende i Aabenraa Amt blev Eden aflagt af henved 70, nægtet af 5—600. I Sønderborg aflagdes Eden af omtrent to Procent af de mødte; i Flensborg skal 13 have nægtet at sværge.

Indtil hin Depeche blev oplæst i Tønder, havde Folk ikke vidst, hvad Myndighederne vilde foretage sig med Edsnægterne; de havde overalt faaet Lov til at gaa hjem igen og fik det ogsaa i Tønder; kun et Par Steder var der foretaget nogle faa Arrestationer. Man anede imidlertid intet godt, og mange fore-

trak straks at udvandre. Denne Gang var det ældre, for en stor Del bosatte Mænd, der saa sig stillede foran det Valg enten at forlade Hus og Hjem eller at aflægge en Ed, som stred imod deres Samvittighed. Den 3. April var et Par Mænd fra Haderslev og i Slesvig for at tale med Regeringspræsidenten om denne Sag. Friherre Zedlitz udtalte, at man enten maatte aflægge Eden eller udvandre; der vilde snart blive afholdt en ny Række Kontrollforsamlinger, for at de, der hidtil havde nægtet Eden, kunde faa Lejlighed til at aflægge den. Desuden ytrede Zedlitz med Hensyn til de værnepligtige, der paa Grund af Sessionerne var flygtede nordpaa, at der var givet Ordre til at udvise dem, hvis de igen betraadte slesvigsk Grund.

Samtidig begyndte Myndighederne pludselig at behandle Edsnægterne anderledes. Den 3. April var der Kontrollforsamling i Nordborg. Her var der indtruffet to Kompagnier Militær fra Avgustenburg. De 43 Mand, som nægtede at aflægge Eden, blev omringede af Militæret og førte til Sønderborg, hvor de sattes i Fængsel paa Slottet; den næste Morgen blev det dem meddelt, at de vilde blive dømt til Fæstningsarbejde, hvis de fremdeles nægtede at sværge; de foretrak da at aflægge Eden, men blev alligevel ikke straks løsladte.

Paa lignende Maade gik det den 9. April i Toftlund, hvor Mandskabet fra Agerskov Sogn skulde møde. Ogsaa her var der Militær til Stede, og 34 Mand, som nægtede at sværge, deriblandt mange Familiefedre, førtes til Over-Jersdal og derfra den næste Dag med Jernbanen til Neumünster, hvor de blev stukne ind blandt de der liggende Soldater. Mange af dem havde i Forvejen forskaffet sig Flyttebevis til Kongeriget; men de havde faaet Tilsigelse om alligevel at møde til Kontrollforsamlingen, og her toges der intet Hensyn til deres Papirer. I Neumünster blev det meddelt dem, at de enten maatte aflægge Eden eller vedblive at være prøjsiske Soldater. De aflagde nu Eden i Neumünster; men det varede 6—7 Uger, inden de blev hjemsendte.

I Sønderborg afholdtes den 11. April Kontrollforsamling for alle dem paa Als og i Sundved, der første Gang havde nægtet at sværge. Da Navnene opraabtes, manglede en Mængde; de var udvandrede til Kongeriget. Efter at det var blevet meddelt de forsamlede, at hvem der nægtede Eden igen, vilde blive ført til Rensborg, aflagde alle Eden paa tre nær, som straks arresteredes. Den ene kom dog fri igen; han var dansk Soldat og opholdt sig hjemme paa Orlov; de to andre førtes sydpaa. I Haderslev og Omegn anholdtes og bortførtes flere bosatte Mænd, som ikke havde været tilsagte til Kontrollforsamlingerne og derfor af forskellige Grunde havde troet sig fritagne for at møde. Til den anden Kontrollforsamling i Haderslev den 16. April, til hvilken der skulde møde over 1200 fra hele Østeramtet, som første Gang havde nægtet at sværge, fandt der sig kun 3—400. Resten var i Mellemtiden rejst nordpaa. I det hele ansloges de udvandrede Antal fra Haderslev Amt alene til over 2000; paa Herredsfogedkontoret i Rødning var der allerede først i April udstedt over 300 Passer. Dertil kommer, at der somme Steder nægtedes Folk Passer, saa de flygtede uden disse. De, der holdt sig skjulte eller vendte tilbage, eftersporedes

af Gendarmerne, og hver Dag førtes med Jernbanen nye Fanger sydpaa. De maatte alle gennemgaa den prøjsiske Eksercits i nogle Uger, inden de blev hjemsendte igen.

Blandt dem, der anholdtes ved de første Kontrollforsamlinger, var en Søn af Kammerraad Schmidt i Kollund. Ved Kontrollforsamlingen paa Graasten den 30. Marts traadte han frem for at begrunde, hvorfor han og mange andre ikke kunde aflægge Eden; han blev imidlertid afbrudt af Officeren og erklæret for Arrestant. Han beskyldtes derefter for at have villet forlede andre til at nægte at sværge, og Beviset herfor skal have været, at en prøjsisk Underofficer paastod at have set ham blinke til de andre. Schmidt blev efter nogen Tids Forløb af Krigsretten dømt til Fæstningsstraf i 6 (seks) Aar. Han kom dog ikke til at afsone hele denne Straf, idet han i Maj 1868, efter omtrent et Aars Forløb, fik Resten eftergivet i Naade.

Allerede først i April (1867) havde de ovenfor skildrede Kontrollforsamlinger og Forlangendet om, at de tidligere danske Soldater skulde sværge Troskabseden til den prøjsiske Konge, været paa Tale i det nordtyske Forbunds konstituerende Rigsdag, hvor Nordslesvigernes Talsmand, Kryger og Ahlmann, til Forfatningsudkastet havde stillet et Ændringsforslag, ifølge hvilket Værnepligten skulde suspenderes nord for en Linje, der løb syd for Flensborg og videre vestpaa, indtil Pragfredens Artikel V var udført. Da Ahlmann [se Håndbogens 10. Afsnit] ved denne Lejlighed ytrede sin Mening om disse Edfæstelser, blev han baade fra Huset og af Formanden afbrudt med Opfordringer om at holde sig til Sagen, og Grev Bismarck udtalte, at alle Nordslesvigere var Prøjsere og maatte indtil efter Afstemningen rette sig efter de prøjsiske Love eller i modsat Fald bære Følgerne. Ændringsforslaget blev forkastet. Da Rigsdagen i Oktober samme Aar drøftede Værnepligtsloven for det nordtyske Forbund, gentog Kryger Indsigelsen imod, at Værnepligten gjordes gældende i Nordslesvig, og krævede en Bestemmelse indføjet i Loven, som udsatte dens Virksomhed for Nordslesvigs Vedkommende; han kunde imidlertid ikke tilendebringe sin Tale, men afbrødes baade af Forsamlingen og af Formanden, som mente, at hans Udtalelser ikke hørte til Sagen.

I August 1867 foretoges der igen Udskrivninger i Nordslesvig, og det viste sig da, hvor stor Udvandringen havde været. Ved en Session i Aabenraa udskreves kun 22 Mand; der var mødt en Sjettedel af det Mandskab, som skulde have mødt. I den følgende Maaned indkaldtes en Del af det ældre Mandskab, der nødtvungen havde aflagt Eden, til Øvelse, hvilket havde en ny Udvandring til Følge. I Slutningen af November skrev »Kölnische Zeitung«, at »over 5000 danske Mænd frivillig eller tvungne har forladt Slesvig«. Fra anden Side ansloges de udvandrede Antal til 8000.

I Juni Maaned begyndte Myndighederne at udvise de bortrejstes Familier, uden Hensyn til, om de kunde ernære sig selv eller endog havde faste Ejendomme, en Forholdsregel, der fremkaldte stor Uro, da den trueede mange med økonomisk Ruin. I Oktober lempedes den dog saa vidt, at Foranstalt-

ningen indskrænkedes til de Familier, der var trængende, og at Udvisningen kun skulde indtræde efter Fattigvæsenets Forlangende. Samtidig bestemtes, at de værnepligtige, som var udviste, frit kunde vende tilbage, naar de erklærede sig villige til at opfylde deres Militærpligt i Prøjsen.

Tilstanden vedblev dog at være utaalelig ogsaa i det følgende Aar. De Optanter, som var vendte tilbage til deres Hjem i Henhold til Wienfredens Bestemmelse, hvorefter de havde beholdt deres Indfødsret i Hertugdømmerne, blev udviste og, naar de ikke rejste, idømte Bøder, som inddreves ved Udpantning. Nogle idømtes Fængselsstraf paa en halv Snes Dage, som dog i de fleste Tilfælde ikke blev fuldbyrdet. I et enkelt Tilfælde maatte en Mand (fra Bovlund) sidde i Fængsel i 14 Dage; derpaa blev han atter udvist og truet med en Bøde paa 100 Daler eller 4 Maaneders Fængsel; han rejste saa bort. I Flensborg — hvor der for øvrigt til Foraarssessionen 1868 af 977, som var opførte i Listerne, kun mødte 240, hvoraf kun 36 fandtes duelige — blev i August 1868 en Arbejdsmand, der havde været Fyrbøder om Bord paa et Dampskib, dømt til 3 Maaneders Fængsel, fordi han skulde have hjulpet en værnepligtig med at flygte. I Oktober Maaned sættes en Adresse i Gang til Provinslanddagen for Hertugdømmerne, som anmodedes om at rette et Andragende til Regeringen om, »at Slesvigere, der under Iagttagelse af de i Loven foreskrevne Former udvander til Danmark, under et eventuelt Ophold i Slesvig maa blive behandlere ligesom alle andre danske Undersaatter, og at det navnlig maa blive paalagt Embedsmændene ikke at lægge Hindringer i Vejen for saadanne Personers Ophold her i Landet, saa længe de ikke forser sig mod Landets Love«. Denne Petition fik henved 14,000 Underskrifter. Ved Forhandlingen herom i Provinslanddagen udtalte den kongelige Kommissær, Hr. C. Scheel-Plessen, at de fra Danmark tilbagevendte Slesvigere var blevne behandlere »med den største Mildhed og Skaansel«, og at »den Fremgangsmaade, Regeringen havde anvendt, vidnede om den Retsfærdigheds- og Humanitetsaand, der i alle Retninger udmarker den prøjsiske Regering«. Resultatet af Forhandlingen var, som af Udvalget anbefalet, Overgang til Dagsordenen.

Imidlertid var det i nogen Tid roligt med Hensyn til Udvisning af Optanter. Den danske Regering havde henvendt sig til den prøjsiske om Sagen. Den opnaaede endelig i Foraaret 1869, at der udstedtes en Forordning, hvorefter alle de Personer, der var udvandrede før den 1. Marts 1869, uhindret kunde opholde sig i Hertugdømmerne, saa længe de ikke ved deres Opførsel gav Myndighederne Anledning til at tage denne »Begunstigelse« tilbage. Den 1. Marts 1869 var en vilkaarligt valgt Grænse, eftersom Retten til at opholde sig i Slesvig tilkom alle dem, der optrædte før den 16. November 1870. Udvisningen af de senere overskrevne blev imidlertid gennemført, og der meldes endog i November 1869 om Udvisning af en Husejers Familie i Flensborg faa Dage efter, at Manden havde afgivet sin Erklæring om at ville optære for Danmark.

De fordrevne var blevne godt modtagne i Kongeriget, hvor man saa vidt

muligt sørgede for at skaffe dem Pladser. Desuden foretoges en Indsamling til bedste for dem. Efter et i Marts 1869 offentliggjort Regnskab var der indtil 1. Januar s. A. inklusive Renter til et Beløb af 1484 Rigsdaler 22 Skilling i alt indkommet 103,827 Rigsdaler 70 Skilling, hvoraf der var udbetalt i Understøttelser 82,882 Rigsdaler 43 Skilling.

Ifølge den præjsiske henholdsvis nordtyske, senere tyske Værnepligtslov kan Personer, som er i Besiddelse af en vis Grad af højere Oplysning — de maa t. E. lade sig eksaminere i to fremmede Sprog — afstjene deres Værnepligt som enaarig-frivillige. Denne Bestemmelse blev for de nyerhvervede Landsdele udvidet til, at der kun krævedes sædvanlige Skolekundskaber. Antallet af enaarig-frivillige fra Nordslesvig var alligevel meget lille. Fra 1867 savnes de paagældende Tal. I Vinteren 1868 indkom der fra Hertugdømmet Slesvig i alt 678 Andragender, der fordeler sig saaledes paa de enkelte Kredse: Haderslev 32, Aabenraa 45, Sønderborg 45, Tønder 86, Husum 80, Flensborg 132, Slesvig 142, Egernfærde 116.

Efter den fransk-tyske Krigs Udbrud i 1870 fandt den sidste store Udvandring Sted. I Steden for at melde sig til den præjsiske Hær foretrak et stort Antal af Forstærkningsmændene at gaa til Kongeriget, hvilket kunde ske, uden at de gjorde sig skyldige i Faneflugt, da Fristen for Optionen endnu ikke var udløben. I den første Tid efter Krigserklæringen nægtede rigtignok de præjsiske Embedsmænd at tage imod Udvandringserklæringer i Henhold til Wienfreden, hvilket havde til Følge, at mange rejste bort uden at faa deres Papirer bragt i Orden. Det varede dog kun faa Dage, inden denne Hindring for Udvandringen blev hævet og Optionen igen stod enhver fri. Af det gamle Mandskab, som skulde møde i Aabenraa i Slutningen af Juli, manglede over en Tredjedel, og mange havde kun af den Grund undladt at følge deres Kammerater over Grænsen, fordi det var blevet dem sagt, at i saa Fald vilde deres Familie blive udvist og deres Ejendom beslaglagt. Adskillige, som allerede havde forladt Landet, blev af Slægtninge eller Bekendte ved de samme Forestillinger bevægede til at vende tilbage og melde sig til Tjeneste i den præjsiske Hær. Det var med sorgfuldt Sind, at den dansksindede Del af de værnepligtige lod sig føre sydpaa; men ogsaa blandt de tysksindede var der dem, der nu søgte til Danmark eller lod deres Sønner overskrive.

Den 16. November 1870 udløb Fristen for Optionen. I den sidste Tid inden denne Termin var der endnu mange, der benyttede sig af den i Wienfreden givne Ret. Myndighederne lagde en Del Vanskeligheder i Vejen for saadanne umyndige, hvis Fader ikke mere levede; man gik endog i nogle Tilfælde saa vidt, at man ikke nøjedes med den umyndiges og hans Formynders overensstemmende Erklæring, men krævede Overformynderiets Samtykke; men Overformynderen var den præjsiske Amtsdommer. Følgen var atter, at en Del rejste bort uden at faa deres Undersaatsforhold ordnet. Efter Udløbet af den seksaarige Frist gjaldt for Nordslesvig den almindelige Bestemmelse for Prøjsen, hvorefter enhver frit kan udvandre, inden han er fyldt 17 Aar. (Op-

tanternes Stilling i Slesvig ordnedes ved Aabenraa-Konventionen af 1872, se Haandbogens 6. Afsnit. Vedrørende Antallet af Optanter og udvandrede se nærværende Afsnit Pag. 294 f. og 303 f.).

Nordslesvigerne havde bestandig Pragfredens Artikel V for Øje. Rigtig nok havde mange studset, da der i 1867 foretoges Udskrivninger og Edfæstelser samt Valg til den nordtyske Rigsdag; det tydede ikke paa, at Nordslesvig skulde gives tilbage til Danmark. Men man havde jo fra Indlemmelsesforhandlingen selve Bismarcks Ord paa, at Afstemningen skulde finde Sted. Da der i Foråret 1867 paabegyndtes Forhandlinger mellem Danmark og Prøjsen, anede mange, at de fra prøjsisk Side kun førtes paa Skromt; de løb da ogsaa ud i Sandet. Men i Efteråret 1870, midt under den fransk-tyske Krig, var der megen Tale om, at Artikel V med det første vilde blive udført. Især troede man det bestemt paa tysk Side, og Haderslev Byraad vedtog endog at indsende en Petition imod Udførelsen, hvad »Kölnische Zeitung« betegnede som »et Forsøg paa at bevæge Prøjsen til Traktatbrud«. Rygterne fandt saa meget lettere Tiltro, som det forsikredes, at Rusland ønskede det, og at dets Regering af Prøjsen var bleven bemyndiget til at meddele Danmark, at Artikel V vilde blive opfyldt efter Krigen, hvis Danmark under denne holdt sig neutralt. Danmark bevarede Neutraliteten, men efter Krigen blev Artikel V ikke opfyldt. Der blev alligevel paa denne Maade bestandig holdt Liv i Tanken om Artikel V, og med den ærlige Mands Tillid til, at andre ogsaa er ærlige, stode den nordslesvigske Befolkning paa, at Opfyldelsen jo maatte komme. Dette var vistnok medvirkende til, at Udvandringen, nu altsaa før 17-Aars Alderen, ikke straks helt ophørte, men endnu i nogle Aar vedblev, dog efter bestandig mindre Maalestok. Man begyndte mere og mere at indse, at det var galt, at den mandlige Ungdom forlod Landet. Og naar Afstemningen endelig kom engang, maaske efter mange Aars Forløb, hvorledes vilde den da falde ud, naar de unge var borte og de ældre som Optanter ingen Stemmeret havde? Den Erkendelse trængte mere og mere igennem, at den danske Ungdom i Nordslesvig maatte underkaste sig den prøjsiske Værnepligt for at kunne blive i Landet og bevare sine politiske Rettigheder. Saaledes var Forholdet, da Prøjsen i 1878 foranledigede Østerrig til at give Afkald paa sin Ret til at kræve Artikel V opfyldt. Dermed svandt det sidste Haab om en snarlig Afgørelse af det sønderjyske Spørgsmaal, og hvis Udvandringen ikke havde været ved at ophøre alligevel, vilde Traktaten af 11. Oktober 1878 maaske have bevirket det. Men i den seksaarige Frist for Optionen, især i den sidste Tid før dens Udløb, var der ikke alene blevet overskrevet voksne unge Mænd, men ogsaa Drengene lige indtil Barnet i Vuggen. Som Følge deraf vedblev Optionen at øve sine Virkninger til langt ind i Firserne. Nu ønskede vel mangen een Optionen usket, men det var ikke let at faa Sagen ændret. I Mellemtiden havde Prøjserne lært, at Mangelen paa unge Mænd og de danske Undersaatters retsløse Stilling var et Vaaben mod Danskheden, og havde de til at begynde med lagt Vanskeligheder i Vejen for Udvandringen, saa gjorde de det nu vanskeligt for Optanterne at blive prøjsiske Undersaatter.

Imens begynde Optantsønnerne at blive voksne. De kunde efter dansk Lov ikke have Indfødsret i Danmark, og skønt fødte i Prøjsen var de heller ikke prøjsiske Undersaatter. Fra 1883 af udstedtes der imidlertid hvert Aar en Opfordring til dem — den var rettet til de »danske Undersaatter«, hvormed Optantbørnene mentes — om at melde sig til den prøjsiske Lægdsrulle sammen med deres Aldersklasse, da de ellers vilde blive udviste. I Begyndelsen føltes denne Forholdsregel som en ny Uret; Befolkningen vilde imidlertid snart have forsonet sig dermed, hvis de unge Mennesker dermed var blevne anerkendte som prøjsiske Undersaatter; men dette var ingenlunde Tilfældet; det er endog hædt, at Optantsønner er blevne behandlet som Udlændinge efter at have været prøjsiske Soldater. Spørgsmaalet om Optantbørnenes Stilling, der skulde ordnes ved en særlig Lov, henstaar (som omtalt i nærværende Værk Pag. 245 f.) endnu uløst.

I den prøjsisk-tyske Militærlovgivning er der i Aarenes Løb indtraadt nogle Forandringer. Den prøjsiske Værnepligtslov blev i Efteraaret 1867 indført i det nordtyske Forbund og i 1871 i det tyske Rige. Rigmilitærloven af 2. Maj 1874 medførte ingen Forandring i de værnepligtiges Forhold, lige saa lidt de i 1880 og 1885 vedtagne mindre Ændringer i den. Derimod var Loven af 11. Februar 1888, som vedtoges af den af Septennatsvalgene i 1887 fremgaaede Rigsdag, af væsentlig Betydning. Den aktive Tjenestetid paa tre Aar forblev uforandret, ligesaa Tjenesten i Reserven, fire Aar. Men medens de værnepligtige tidligere efter yderligere at have staaet fem Aar i Landeværnet straks kom i Landstormen, deltes nu Landeværnet i to Afdelinger; i den første skulde Mandskaberne staa i fem Aar, i den anden indtil den 31. Marts i det Kalenderaar, da de fyldte 39 Aar. Tjenestetiden forlængedes altsaa fra 12 Aar til 17—19 Aar. Mandskaberne af Forstærkningen og Landeværnets første Afdeling er underkastede Myndighedernes Kontrol og maa møde til de halvårlige Kontrollforsamlinger. Landeværnets anden Afdeling behøver derimod ikke at møde til Kontrollforsamlingerne, men maa anmelde Flytninger til de militære Myndigheder; de behøver i Fredstid heller ikke, som Forstærkningsmændene og Landeværns-mændene af første Afdeling, en særlig Tilladelse til Udvandring, men er kun forpligtede til at tilkendegive Myndighederne deres Hensigt at udvandre. Den saakaldte Udfyldningsreserve (»Ersatzreserve«) bestod tidligere af to Klasser, af hvilke den første Klasse maatte gennemgaa en 6 Ugers Øvelse, medens anden Klasse var fri for enhver Øvelse. Ved Loven af 11. Februar 1888 faldt anden Klasse bort, og Mandskaberne af Udfyldningsreserven skulde herefter inddrages til tre Øvelser paa henholdsvis 10, 6 og 4 Uger. Denne Reserve bestaar af duelige militærpligtige, som paa Grund af deres hjemlige Forhold (i Særdeleshed naar vedkommende er en Families Ernærer, men ogsaa naar han er Besidder af en Ejendom, Fabrik eller større Forretning) er fritagne for den aktive Tjeneste, af betinget duelige, det vil sige saadanne, der paa Grund af smaa Legemsfejl er fritagne for Tjeneste, og endelig af dem, der er foreløbig uduelige, men ventes at kunne udholde Tjenesten i de følgende Aar. Mandskaberne af Udfyldningsreserven skal møde een Gang aarlig til Kontrollforsamlingerne, i Foraaret. Tjenestetiden her varer tolv Aar, hvorpaa Mandskaberne træder ind i anden Afdeling af Landeværnet. Landstormen bestaar efter denne Lov af alle værnepligtige fra 17 til 45 Aar (i Steden for tidligere 42), der ikke tilhører Hæren eller Flaaden, og deles i to Afdelinger. Til den første hører de landstormpligtige indtil den 31. Marts i det Kalenderaar, da de fylder 39 Aar, til anden Afdeling alle de øvrige. De Personer, som indtil deres 39. Aar er i Landeværnet, træder altsaa straks ind i Landstormens anden Afdeling. Landstormen er i Fredstid fri for alle Øvelser og en-

hver militær Kontrol. Mandskaber af Forstærkningen eller Landeværnet, som opholder sig i Udlandet, maa i Tilfælde af Mobilisering ufortøvet melde sig til Hæren, saafremt de ikke særlig er fritagne herfor, og det samme gælder for Medlemmer af Landstormen, naar denne indkaldes.

En væsentlig Ændring af Værnepligten indtraadte igen i Aaret 1893. Fnr at faa gennemført en betydelig Forøgelse af Hæren gik Regeringen ind paa at nedsætte den aktive Tjenestetid til to Aar. Til Gengæld er Mandskaberne et Aar længere i Forstærkningen. I øvrigt gælder for Tiden Loven af 1888.

Bestemmelserne om, at der i de nyerehvervede Landsdele kun krævedes almindelige Skolekundskaber for at kunne aftjene Værnepligten som enaarig-frivillig, ophævedes igen allerede i Halvfjerdsene; Betingelserne er nu for Sønderjylland de samme som for Tyskland. De paagældende maa underkaste sig en særlig Eksamen, som svarer til den udvidede Præliminæreksamen, eller forelægge Bevis for, at de har gennemgaaet en af de højere Skoler, som giver Berettigelse til enaarig-frivillig Militærtjeneste. Den enaarig-frivillige maa hokle sig selv med Bolig, Kost og Klæder i Militæraaret, men har Ret til at vælge den Troppedel, ved hvilken han vil tjene. Somænd, som har bestaaet Styrmandseksamen, har Ret til at tjene som enaarig-frivillige i Flaaden.

Skolelærerne aftjene indtil 1888 deres Værnepligt ved en Øvelse paa 6 Uger, fra 1888 af ved tre Øvelser paa 10, 6 og 4 Uger. For et Par Aar siden gaves der dem Ret til efter Ønske at tjene som frivillige et helt Aar.

Det er naturligt, at Militærtjenesten væsentlig medfører Pligter og Byrder for Befolkningen. Spørges der, hvad Staten yder til Gengæld, kan der anføres, at under Øvelserne og i Tilfælde af Krig gives der de indkaldtes Familier en Understøttelse, for saa vidt de trænger dertil. De Personer, der bliver en længere Aarrække ved Militæret som Underofficerer, bliver senere foretrukne ved Besættelsen af forskellige underordnede statlige og kommunale Poster, der til Dels efter Loven skal besættes med saadanne »Militæraspiranter«. Antallet af Nordslesvigere, som har gjort Brug heraf, turde imidlertid være overordentlig lille. Ogsaa som Jernbanefunktionærer og Postbude foretrakkes Folk, der har aftjent deres Værnepligt.

»Deutsche Wehrordnung« (Mittler & Sohn, Berlin), »Fædrelandet« 1866—1870, »Flemborg Avis«.

P. SIMONSEN.

TIENDE AFSNIT

INDHOLD

NIKOLAJ ANDERSEN: DANNESEN AF DE
LOVGIVENDE FORSAMLINGER. — FRANZ v.
JESSEN: VALGENE 12 FEBRUAR OG 31 AUGUST
1867. — H. V. CLAUSEN: VALGRESULTATERNE
1871—1898. — JUL. CLAUSEN: OVERSÆTTEL-
SE EFTER DE STENOGRAFISKE BERETNINGER
FRA DET NORDTYSKE FORBUNDS RIGSDAG,
DEN TYSKE RIGSDAG OG DEN PROJSSISKE
LANDDAG. — GUSTAV JOHANNSEN: DEN
POLITISKE UDVIKLING SIDEN 1864

DANNELSEN AF DE LOVGIVENDE FORSAMLINGER

I Tyskland haves der to slags lovgivninger: en almindelig for hele det tyske rige og en speciel for hver af de forbundne stater. For Nordslesvigs vedkommende må der altså skelnes imellem den *tyske rigslovgivning* på den ene og den *prøjsiske landslovgivning* på den anden side.

Rigslovgivningen omfatter hovedsagelig bestemmelserne angående bopættelse og udvandring, statsborgerret og næringsdrift, handels-, konsulats- og toldvæsen, mål, mønt og vægt, opfindelsespaterter og literær ejendomsret, skibsfart, jernbane-, post- og telegrafvæsen, borgerlig ret, strafferet og rettergangsvæsen, hær og flåde, sundheds- og veterinærpoliti samt presse- og foreningsret. Resten af lovgivningsområdet hører saa ind under landslovgivningen, dog med den indskrænkning af virkningen, at hvor der muligvis indtræder modsigelser, har rigslovene forrang for landslovene.

I. DET TYSKE RIGE

Den tyske rigslovgivning udøves af tvende forsamlinger: *forbundsrådet* (bundesrat) og *rigsdagen* (reichstag). Begge sammenkaldes årlig, dog med den forskel, at forbundsrådet kan sammenkaldes til arbejdernes forberedelse uden rigsdagen, den sidstnævnte derimod ikke uden forbundsrådet. Forhandlingerne føres særskilte, og rigsdagens møder er offentlige, men forbundsrådets ikke. Beslutning tages i forbundsrådet med simpel, i rigsdagen med absolut majoritet. Til enhver rigslov er overensstemmelse mellem begge forsamlingers flertalsbeslutninger nødvendig og tilstrækkelig. Ingen kan samtidig være medlem af begge forsamlinger.

I. FORBUNDSRÅDET

Forbundsrådet består af instruerede repræsentanter for de enkelte forbundne staters regeringer. Disse tæller tilsammen 58 stemmer, der er således fordelte, at Pröjsen har 17, Bavern 6, Saksen 4, Vyrtemberg 4, Baden 3, Hessen 3, Meklenborg-Schwerin 2 og Brunsvig 2 stemmer, medens de øvrige, nemlig Saksen-Weimar, Meklenborg-Strelitz, Oldenburg, Saksen-Meiningen, Saksen-Altenburg, Saksen-Koburg-Gotha, Anhalt, Schwarzburg-Rudolstadt, Schwarzburg-Sondershausen, Waldeck, Reuss af den ældre linje, Reuss af den yngre linje, Schaumburg-Lippe, Lippe, Lybæk, Bremen og Hamborg, har hver 1 stemme. Elsas-Lörringen har derimod ingen stemme. Hver af de forbundne stater kan vælge saa mange repræsentanter, som den har stemmer, dog kan det samlede antal af de en forbundsstat tilkommende stemmer kun afgives under et.

Ethvert medlem af forbundsrådet har også ret til at indfinde sig i *rigsdagen* og kan der til enhver tid få ordet for at forsvare sin regerings anskuelse. Rigsdagens medlemmer har derimod ikke lov til at møde i forbundsrådet.

II. RIGSDAGEN

Rigsdagen fremgår af almindelige og umiddelbare valg med hemmelig afstemning. Antallet af de deputerede beløber sig til 397, hvoraf der på Pröjsen falder 236, deriblandt 4 på hertugdømmet Slesvig. Enhver deputeret vælges i en særlig valgkres, og hver valgkres deles med hensyn til afgivelsen af stemmer i mindre distrikter, der i reglen falder sammen med kommunerne, for saa vidt disse ikke på grund af deres størrelse må deles i to eller flere distrikter; intet valgdistrikt må nemlig omfatte flere end 3500 sjæle efter den sidste almindelige folketælling. Valgene foregår i henhold til valglov for det nordtyske forbunds rigsdag af 31. maj 1869, der senere er trådt i kraft som rigslov, samt reglement af 28. maj 1870.

Valgret VALGRET OG VALGBARHED. Enhver tysker, der har fyldt sit 25. år, er *stemmeberettiget* vælger i det valgdistrikt, hvor han har bopæl. Udelukkede fra valgret er dog personer, der står under formynderskab, i øjeblikket er fallit, nyder eller i det sidste år før valget har nydt fattigunderstøttelse af offentlige midler eller ved retskraftig dom har mistet den fulde besiddelse af de borgerlige rettigheder. Desuden er de til hærers eller fladens mandskab hørende personers valgret hvilende, så længe de står ved fanerne.

Valgbarhed Enhver tysker, der har fyldt sit 25. år og i mindst 1 år har hørt til en af de forbundne stater, er *valgbær* i hele riget, såfremt han ikke i henhold til de foranstående bestemmelser er udelukket fra valgret. Personer, hvis valgret er hvilende på grund af aktiv militærtjeneste, er dog ligeledes valgbare.

VALGLISTER. I anledning af valgene optages der af de pågældende myndigheder i hvert valgdistrikt en *fortegnelse* over de valgberettigede, der opføres med efter- og fornavn samt alder, stand og bopæl og ordnes enten efter bogstavfølge eller efter gader og husnumre. Disse valglister fremlægges mindst 4 uger før valgdagen til hvermands eftersyn. Fremlæggelsen bekendtgøres på den på stedet brugelige måde og varer i det mindste i 8 dage.

I løbet af disse 8 dage kan enhver, der anser listen for urigtig eller ufuldstændig, enten skriftlig eller ved tilførsel til protokollen gøre *indsigelse* mod den. Indsigelsen afgives til kommunalbestyrelsen eller den af denne udnævnte kommissær eller nedsatte kommission, og afgørelsen, der træffes af vedkommende myndighed inden 3 uger efter begyndelsen af listernes fremlæggelse, meddeles til de interesserede parter.

Ved enkelte udfyldningsvalg, der måtte finde sted i løbet af 1 år efter de sidste almindelige valg, udkræves der ikke nogen ny affattelse eller fremlæggelse af valglisten.

VALGBESTYRELSEN. I hvert valgdistrikt udnævnes der af vedkommende myndig- Valget
heder en *valgforstander* til at lede valget samt en stedfortræder for det tilfælde, at han
skulde få forfald. Valgforstanderen udnævner af vælgermassen i hans valgdistrikt en
protokolfører samt fra 3 til 6 *bisiddere* og indbyder mindst 2 dage før valgdagen disse
til at indfinde sig ved valghandlingens begyndelse. Ved denne edfæster han dem ved
håndslag og konstituerer således valgbestyrelsen.

Hvert som medlem af valgbestyrelsen er et ulønnet *æreshverv* og kan kun ud-
øves af personer, der ikke beklæder noget umiddelbart statsembede.

STEMMESEDLERNE. Valgretten udøves personlig ved sammenfoldede stemmesedler,
der uden for valglokalet er blevne forsynede med navnet på den *kandidat*, som væl-
geren vil give sin stemme. Kandidatens navn kan enten være skrevet eller fremsat
ad mekanisk vej (trykt, hektograferet e. l.) på sedlen. Denne må være sammen-
foldet således, at navnet på den er skjult.

For ikke at blive erklærede for *ugyldige* må stemmesedlerne være af hvidt papir og
ikke forsynede med noget ydre kendetegn, ligesom de foruden den utvetydige beteg-
nelse af kandidatens person hverken må indeholde noget andet navn eller nogen be-
mærkning, der kunde opfattes som en indsigelse eller et forbehold.

VALGHANDLINGEN. Valgdagen bestemmes af kejseren, lokalet af vedkommende
myndighed, og begge bekendtgøres mindst 8 dage før valget. Valghandlingen, der
begynder kl. 10 om formiddagen og slutter kl. 6 om eftermiddagen, er *offentlig*. Valg-
bestyrelsen har plads ved et bord, hvortil der er adgang fra alle sider. Paa intet tids-
punkt af valghandlingen må færre end 3 medlemmer af bestyrelsen være til stede,
og valgforstanderen og protokolføreren må ikke fjærne sig samtidig. Af de øvrige i
valglokalet forsamlede må der i det omtalte tidsrum føres forhandlinger,
holdes taler eller fattes beslutninger.

Vil en vælger afgive sin *stemme*, så træder han hen til det bord, hvor bestyrelsen
har plads, og nævner sit navn og eventuelt sin bopæl. Saa snart protokolføreren i valg-
listen har fundet vælgerens navn, giver denne sin stemmeseddel til valgforstanderen,
der lægger den uåbnet i et på bordet stående tildækket kar (valgurnen), medens pro-
tokolføreren gør en bemærkning om den stedfundne afgivelse af stemmen ved siden
af vælgerens navn i valglisten. Til afgivelse af stemme stedes kun de, der er optagne
på valglisten. Fraværende kan ikke ved repræsentanter eller på anden måde tage del
i valget.

SEDLERNES ÅBNING OG OPTÆLLING. Efter at valgforstanderen kl. 6 om eftermiddagen
har erklæret afstemningen for sluttet, *åbner* en af bisidderne hver stemmeseddel for
sig og overgiver den til valgforstanderen, der oplæser den lydelig og rækker den
videre til en anden bisidder, som opbevarer sedlerne til valgaktens slutning. Valg-
sedlernes gyldighed eller ugyldighed afgøres, under forbehold af rigsdagens prøvelse,
udelukkende af valgdistriktets bestyrelse.

Protokolføreren optager samtlige kandidaters navne i protokollen, optegner ved
siden af hver kandidats navn enhver på ham faldende stemme og *optæller* dem lyde-
lig. På samme måde fører en af bisidderne en særskilt stemmeliste. — Stemme-
sedlernes åbning og optælling er offentlig.

DET SAMLEDE VALGRESULTAT. På den 4. dag efter valgdagen sammenkalder en af
vedkommende myndighed udnævnt valgkommissær i et af ham bestemt lokale mindst
6 og højst 12 af *valgkretsens* vælgere, der ikke beklæder noget umiddelbart statsem-
bede, og edfæster dem ved håndslag som bisiddere. Desuden tilkaldes og edfæstes en
protokolfører, der ligeledes må være vælger, men som kan være embedsmand. Ad-
gangen til lokalet står åben for enhver vælger.

I denne forsamling bliver protokollerne over valgene i de enkelte valgdistrikter
gennemsete og resultaterne af valgene sammenstillede. *Udfaldet* forkyndes og bliver
derefter kundgjort i de til offentlige bekendtgørelser tjenende blade.

Bundet
Valg

BUNDET VALG OG LODTRÆKNING. Valget afgøres ved absolut flertal af samtlige i en valgkres afgivne stemmer. Fremkommer der i en valgkres ikke noget absolut flertal, så foranlediger valgkommissæren et *bundet valg*, der finder sted inden senest 14 dage efter udfindelsen af udfaldet og foretages på det samme grundlag og efter de samme forskrifter som det første. Til bundet valg kommer kun de to kandidater, der har opnået de fleste stemmer.

Er der faldet lige mange stemmer på flere kandidater, så afgøres det ved *lodtrækning*, hvem der skal med paa omvalg. Står ved det bundne valg stemmerne lige, sker afgørelsen ligeledes ved lodtrækning, der i begge tilfælde foretages af valgkommissæren.

VALGETS MODTAGELSE OG VARIGHED. Den valgte underrettes om det paa ham faldne valg og opfordres til at erklære, om han *modtager* det. Modtagelse under indsigelse eller forbehold såvelsom undladelse af at afgive erklæring inden 8 dage efter underretningens meddelelse betragtes som afslag. I tilfælde af et afslag, eller når rigsdagen erklærer valget for ugyldigt, har vedkommende myndighed straks at foranledige et nyt valg.

Ridsdagens *valgperiode* har i henhold til lov af 19. marts 1888 en varighed af 5 år; indtil da var den fastsat til 3 år.

VALGENE I 1867. Bestemmelserne for valget til det nordtyske forbunds grundlovgivende rigsdag d. 12. februar 1867 og valget til det nordtyske forbunds rigsdag d. 31. august s. å., der haves i valglov af 15. oktober 1866 og reglement af 30. december 1866, falder i alt hovedsageligt sammen med de nu gældende valgordninger; den eneste væsentlige afvigelse findes i den nævnte valglovs § 5, hvor det hedder, at valgbar til deputeret er enhver valgberettiget, der i mindst 3 år har hørt til en af de forbundne stater.

II. PRÖJSSEN

I Pröjsen udøves den lovgivende magt af kongen og landdagen. Landdagen består af tvende kamre, hvoraf det første kaldes *herrehuset* (herrenhaus) og det andet *deputeretkamret* (haus der abgeordneten). Begge kamrene er ligeberettigede, og begge sammenkaldes, åbnes og slutes samtidig; forhandlingerne derimod føres særskilte. Møderne er offentlige. Til enhver lov udkræves overensstemmelse mellem kongen og begge kamre. Herrehuset er beslutningsdygtigt, når 60, deputeretkamret, når flertallet af dets medlemmer er tilstede. Ingen kan være medlem af begge kamre.

I. HERREHUSET

Herrehuset består i henhold til lov af 7. maj 1853 og senere kongelige forordninger af 318 medlemmer, der kan inddeles i følgende klasser:

1. De myndige *prinser* af det pröjsiske kongehus, såfremt de af kongen kaldes til at tage sæde i kamret (hvad der dog hidindtil ikke er sket);
2. Medlemmer med *arvelig ret* til sæde og stemme i herrehuset (ialt 98) nemlig:
 - a, Hovedet for fyrstehuset Hohenzollern,
 - b, Hovederne for de fordums rigsstænderske huse i de kgl. pröjsiske lande,
 - c, Fyrster, grever og herrer,
 - d, Personer, der ved særlig kongelig forordning er forlenede med arvelig ret til sæde og stemme i herrehuset;
3. Medlemmer, der af kongen er udnævnte *på livstid* (ialt 51), nemlig:

- a, Indehaverne af de 4 store landsehbeder i Pröjsen (overborggreven, overmarskallen, landhovmesteren og kansleren),
- b, Personer, der udnævnes på grund af særlig kongelig tillid;
4. Medlemmer, der er foreslåede af visse domkapitler og adelige forbund samt af landets universiteter og enkelte dertil berettigede købstæder (ialt 169, deraf 9 som repræsentanter for universiteterne og 41 for købstæder).

Retten til sæde og stemme i herrehuset kan dog kun udøves af pröjsiske undersætter, der er i fuld besiddelse af de borgerlige rettigheder, har bopæl i Pröjsen og ikke står i aktiv tjeneste hos en ikke tysk stat; endvidere udkræves dertil, undtagen for prinserne af det pröjsiske kongehus, en alder af 30 år.

II. DEPUTERETKAMRET

Medlemmerne af deputeretkamret består udelukkende af repræsentanter, der er valgte af statsborgerne. Deres antal er fastsat til 433, deriblandt 7 for hertugdømmet Slesvig. Valgene af de deputerede, der foregår i henhold til forordning af 30. maj 1849 og lov af 29. juni 1893 samt reglement af 18. september 1893, er i modsætning til de tyske rigsdagsvalg ikke direkte, men middelbare, idet der først af de aktiv valgberettigede i en valgkres, de såkaldte urvælgere, vælges et vist antal *valgmænd*, hvorefter så disse vælger den *deputerede*.

a. VALGMANDSVALGENE

Ved valgmandsvalgene eller de såkaldte urvalg vælges der for hver 250 indbyggere en valgmand. I dette øjemed inddeles hver enkelt valgkres i urvalgdistrikter, hvoraf ingen må omfatte færre end 750 eller flere end 1749 indbyggere. Ved beregningen af indbyggerantallet, der sker på grundlag af den sidste almindelige folketælling, regnes militæret med til civilbefolkningen.

VALGRET OG VALGBARHED. Enhver selvstændig pröjsisk undersæt, der har fyldt sit 24. år, er *stemmeberettiget* urvælger i den kommune, hvor han har haft bopæl eller opholdssted i de sidste 6 måneder før valget, såfremt han ikke nyder fattighjælp af offentlige midler eller ved retskraftig dom har mistet den fulde besiddelse af de borgerlige rettigheder. De til den aktive hær hørende militærpersoner har med undtagelse af militærembedsmændene ingen valgret, hvorimod landeværnsmænd, der i valgtiden er indkaldte til tjeneste, vælger på deres opholdssted, men for deres hjemsted.

De samme regler gælder for *valgbarheden*: enhver stemmeberettiget urvælger kan også vælges til valgmand.

URVÆLGERNES INDELING. Urvælgerne i ethvert valgdistrikt inddeles i forhold til de dem påhvillende direkte stats-, kommune-, kres-, distrikts- og provinsskatter i 3 *afdelinger*, nemlig højstbeskattede, mindrebeskattede og lavestbeskattede, således at der på hver afdeling falder en tredjedel af det samlede skattebeløb, der udredes af samtlige urvælgere i distriktet. For hver urvælger, der ikke er sat i statsindkomstskat, beregnes i dennes sted et beløb af 3 mark. De urvælgere, der ikke er satte i statsskat, vælger dog altid i tredje afdeling.

Hver af de 3 afdelinger vælger en *tredjedel* af de valgmænd, der skal vælges i et urvalgdistrikt. Er antallet af disse ikke deleligt med 3, så vælges, når der er et overskud af 1 valgmand, denne af anden afdeling; er der et overskud af 2 mænd, vælges den ene af første, den anden af tredje afdeling.

URVÆLGERLISTER OG AFDELINGSLISTER. Før valgene optages der i hver kommune af de pågældende myndigheder en fortegnelse over de stemmeberettigede urvælgere, ordnede efter skattebeløbene størrelse og under tilføjelse af disse. I kommuner, der er delte i flere urvalgdistrikter, indrettes der en sådan fortegnelse for hvert enkelt distrikt. Denne *urvælgerliste* fremlægges offentlig i 3 dage, fremlæggelsen kundgøres på den på stedet brugelige måde, og enhver, der anser fortegnelsen for urigtig eller

Valgren
og valg-
barhed

Urvæl-
gerne

ufuldstændig, kan i løbet af de nævnte 3 dage enten skriftlig eller ved tilførsel til protokollen fremføre sin besværing i så henseende.

Efter at urvælgerlisterne har været fremlagte og afgørelsen med hensyn til de fremsatte indsigelser er truffen, fastsættes af de vedkommende myndigheder grænserne mellem de 3 afdelinger af stemmeberettigede vælgere i ethvert urvalgdistrikt, og de til hver enkelt afdeling hørende urvælgere opføres, ordnede efter skattebeløbene størrelse, på nye særskilte lister. Disse *afdelingslister* fremlægges ligeledes offentlig i 3 dage, fremlæggelsen kundgøres, og enhver har i løbet af de 3 dage ret til at fremsætte sine indvendinger mod listens rigtighed eller fuldstændighed.

Valget

VALGESTYRELSEN OG VALGFORSAMLINGEN. Efter at også afdelingslisterne er afsluttede, sammenkaldes urvælgerne ved en kundgørelse, der foruden tiden og stedet for valget må indeholde en opgivelse af valgforstanderens og hans stedfortræders navne. På valgdagen, før selve valghandlingens begyndelse, udnævner valgforstanderen blandt de tilstedeværende stemmeberettigede urvælgere en protokolfører og fra 3 til 6 bisiddere, der sammen med ham udgør *valgbestyrelsen*. Protokolføreren og bisidderne edfæstes ved håndslag.

Derpå sættes *valgforsamlingen*, der kun må overværes af stemmeberettigede personer. Urvælgere, der indfinder sig senere, må melde sig hos valgforstanderen og kan tage del i afstemningen, såfremt denne endnu ikke er sluttet. Irværende kan på ingen vis ved repræsentanter eller ad anden vej deltage i valget. I forsamlingen må der hverken føres forhandlinger eller fattes beslutninger.

VALGHANDLINGEN. Valgene foretages i *hver afdeling* for sig; den tredje afdeling vælger først, den første sidst. Valgmændene vælges i hver afdeling blandt urvalgdistriktets stemmeberettigede urvælgere uden hensyn til afdelingerne; urvælgere i tredje afdeling har altså f. eks. også lov til at vælge deres valgmænd blandt de stemmeberettigede i anden eller første afdeling o. s. v. Så snart valghandlingen i en afdeling er sluttet, foranlediges dennes medlemmer til at forlade sig.

Valgene sker ved *stemmeafgivning* til protokollen. Protokolføreren opråber urvalgernes navne i den orden, hvori de er opførte på afdelingslisten, idet der begyndes med den højstbeskattede. Den opråbte træder hen til et mellem forsamlingen og valgforstanderen opstillet bord og nævner tydelig navnet på den urvælger, han vil give sin stemme. Skal der vælges flere valgmænd, nævner han lige så mange navne, som der skal vælges valgmænd i vedkommende afdeling. De opgivne navne indføres enten af protokolføreren i urvalgerens påsyn, eller, hvis denne begræder det, af ham selv ved siden af hans navn i afdelingslisten. Stemmer, der afgives under indsigelse eller med forbehold, er ugyldige. Gyldigheden af de enkelte stemmer afgøres af valgbestyrelsen.

Bundet Valg

BUNDET VALG OG LODTRÆKNING. Valget foregår efter absolut flertal af de stemmende. For så vidt der ikke fremkommer ubetinget flertal ved den første eller ved en derpå gentagen afstemning, foretages der *bundet valg* mellem dem, der har de fleste stemmer, idet der af disse medtages så mange, at deres antal er dobbelt så stort som antallet af de valgmænd, der endnu skal vælges. Dette gælder også, når den første afstemning ikke er afgørende som følge af stemmelighed.

Men i alle de senere tilfælde, hvor valget mellem de pågældende personer er tvivlsomt på grund af, at stemmerne står lige, finder afgørelsen sted ved *lodtrækning*, der foretages af valgforstanderen.

VALGETS MODTAGELSE OG VARIGHED. De, der er valgte til valgmænd, må erklære, om de *modtager* valget eller ikke. Er de tilstede på valgdagen, afgives erklæringen straks, i modsat fald inden 3 dage, efter at de er blevne underrettede om valget. Undladelse af i den fastsatte tid at afgive erklæring samt modtagelse under indsigelse eller med forbehold anses som afslag. Et afslag medfører, at der foretages et nyt valg i vedkommende afdeling.

Bortset fra en mulig opløsning af landdagen har valgmandsvalgene gyldighed for

hele lovgivningsperioden, så at der altså, hvis udfyldningsvalg af en deputeret bliver formødent, kun vælges nye valgmænd i stedet for dem, hvis pladser er blevne ledige på grund af dødsfald, bortflyttelse fra urvalgsdistriktet eller af andre årsager.

b. DEPUTERETVALGENE

I hver valgkreds udnævnes af regeringen en valgkommissær, der efter de ham tilsendte urvalgsprotokoller affatter en fortegnelse over valgmændene og gør denne fortegnelse tilgængelig for offentligheden. Valgdagen fastsættes af indenrigsministeren, hvorefter valgkommissæren ved en skriftlig indbydelse sammenkalder valgmændene til deputeretvalget.

Valgret
og valg-
barhed

VALGRET OG VALGBARHED. Enhver valgmænd, hvis urvalg ikke erklæres for ugyldigt, er *stemmeberettiget* deputeretvælger. Har valgkommissæren noget at indvende mod et urvalgs gyldighed, saa har valgmændenes forsamling på valgdagen inden den egentlige valghandlings begyndelse at afgøre, om den pågældende valgmænd skal være stemmeberettiget eller ikke. Ved denne afgørelse har også de valgmænd ret til at stemme, mod hvis valg der er gjort indsigelse.

Til medlem af deputeretkamret er enhver prøjser *valgbar*, der har fyldt sit 30. år, er i fuld besiddelse af de borgerlige rettigheder og i det mindste i 1 år har været prøjssisk statsborger.

VALGRESTYRELSEN OG VALGFORSAMLINGEN. På valgkommissærens forslag vælges på valgdagen af og blandt de forsamlede valgmænd en protokolfører og fra 3 til 6 bisiddere, der sammen med kommissæren udgør *valgbestyrelsen*. Protokolføreren og bisiddene edfæstes ved håndslag.

Valget

Derpå sættes *valgforsamlingen*, der kun må overværes af stemmeberettigede personer. Valgmænd, der indfinder sig efter valghandlingens åbning, må melde sig hos valgkommissæren og kan deltage i afstemningen, såfremt denne endnu ikke er sluttet. Fraværende kan på ingen vis ved repræsentanter eller ad anden vej deltage i valget.

VALGHANDLINGEN. Selve deputeretvalgene foretages ved *stemmeafgivning* til protokollen. Protokolføreren opråber valgmændenes navne i den rækkefølge, der findes i fortegnelsen. Den opråbte træder hen til et mellem valgforsamlingen og valgkommissæren opstillet bord og nævner navnet på den kandidat, han vil give sin stemme. Det nævnte navn indføres af protokolføreren i valgmandslisten ved siden af valgmandens navn, for så vidt denne ikke begærer selv at indføre navnet. Stemmer, der afgives under indsigelse eller med forbehold, er ugyldige.

BUNDET VALG OG LODTRÆKNING. Valgene foretages med absolut flertal. Fremkommer der ved den første afstemning ikke noget absolut flertal, skrider der til *bundet valg*. Ved dette kan der ikke stemmes på nogen kandidat, der ved den første afstemning enten slet ingen stemmer har fået eller kun har opnået 1 stemme. Mellem de øvrige kandidater foretages den anden afstemning på samme måde som den første. Fremkommer der heller ikke ved anden afstemning noget absolut flertal, udgår ved hver af de følgende afstemninger den, der har fået de færreste stemmer, indtil det absolute flertal har samlet sig om 1 kandidat.

Bundet
Valg

Er det mindste stemmeantal fælles for flere, så afgøres det ved *lodtrækning*, hvem af dem der skal udgå af valget. Gælder afstemningen kun to kandidater, og har hver af dem samlet halvdelen af de gyldige stemmer om sig, træffes afgørelsen ligeledes ved lodtrækning. Denne foretages i begge tilfælde af valgkommissæren.

VALGETS MODTAGELSE OG VARIGHED. Den valgte underrettes af valgkommissæren om det på ham faldne valg og må inden 8 dage efter meddelelsen erklære, om han *modtager* det. Modtagelse under indsigelse eller med forbehold såvelsom undladelse af at afgive erklæring inden udløbet af 8 dage anses som afslag. I tilfælde af afslag eller den valgte mangel på valgbarhed foretages der nyt valg.

Deputeretkamrets *valgperiode* har i henhold til lov af 27. maj 1888 en varighed af 5 år. Indtil da var den fastsat til 3 år.

NIKOLAJ ANDERSEN.

VALGET 12 FEBRUAR 1867

V^{ED} Freden i Prag [se Haandbogens 8. Afsnit] var Hertugdømmet Slesvig bleven indlemmet i Kongeriget Preussen med det Forbehold vedrørende Landsdelens nordlige Distrikter, som nærmere betegnedes i Fredstraktatens Artikel V.

Den 18 August 1866 sluttede dernæst paa Grundlag af et preussisk Forslag af 10 Juni s. A. følgende tyske Stater et Angrebs- og Forsvars-Forbund med Kongeriget Preussen, nemlig: Sachsen-Weimar-Eisenach, Oldenburg, Brunswick, Sachsen-Koburg-Gotha, Anhalt, Schwarzburg-Sondershausen, Schwarzburg-Rudolstadt, Waldeck, Reuss (yngre Linie), Schaumburg-Lippe, Lippe, Lybeck, Bremen og Hamburg. Dette Forbund blev tiltraadt: d. 21 August af Meklenborg-Schwerin og -Strelitz, d. 26 September af Reuss (ældre Linie), d. 8 Oktober af Sachsen-Meiningen-Hildburghausen og d. 21 Oktober af Kongeriget Sachsen. Hermed var det nordtyske Forbund dannet.

I alle de her nævnte Stater blev der udskrevet Valg d. 12 Februar 1867 til det nordtyske Forbunds grundlovgivende Rigsdag. For første Gang deltog Nordslesvig ved denne Lejlighed i et Valg til et tysk Parlament. — Angaaende de for Valget gældende Forskrifter m. H. t. Valgret og Valgbarhed henvises til den foregaaende Redegørelse Pag. 354.

Tabellerne Pag. 359 f. viser nu foruden Resultatet af Stemmeafgivningen, hvilke Byer og Sogne der hørte ind under de enkelte nordslesvigske Valgkresse. (Jvfr. ogsaa det farvetrykte Kort over Valgkres-Ordningen.)

Grundlaget for de her meddelte Oplysninger er »Afstemningen i Slesvig ved Valget til den nordtyske Rigsdag d. 12 Februar 1867«, en Piece »Udgivet af den danske Folkeforening«, Kjøbenhavn 1867. De heri meddelte Tal er gengivne nøjagtigt, om end med en noget anden Ordning af Stoffet, og kun for saa vidt de gælder Nordslesvig; alle Kommentarer er udeladte.

Danske Kandidater var: i første Valgkres: HANS KRYGER; i anden: NICOLAJ ARLMANN; i fjerde: DETLEFF DETLEFFSEN. [Om de tre Kandidater: se Haandbogens 13. Afsnit]. I tredje Kres var der ikke opstillet nogen dansk Kandidat.

FRANZ V. JESSEN.

FØRSTE VALGKRES

Haderslev, Aabenraa og Lygumkloster Amter samt Slogs Herred af Tønder Amt.

Valgdistriktets Navn.	De indskrevne Valgeres Antal	Stemmetaillet paa	
		Kryger	Kier
Haderslev Købstad	1919	918	645
Christiansfeld	131	64	55
Gammel Haderslev, Moltrup, Bjerning m. m., ...	539	383	66
Søpping, Frørup og Hjerndrup Sogne	471	385	32
Aller og Tyrstrup Sogne m. m.	654	517	52
Astrup, Vonsbæk, Fjelstrup m. m.	589	458	53
Osby og Halk Sogne	749	555	75
Starup, Grørup, Vilstrup og N. Hoptrup	719	449	110
S. Hoptrup og Vedsted Sogne	606	416	80
Slydstrup og Nustrup Sogne m. m.	603	431	42
Osenvad, Jels og Jægerup Sogne	710	514	73
Magstrup, Hammelev, Sommersted m. m.	798	583	74
Rødding, Hygum og Østerlindet m. m.	679	514	53
Kalsland, Hjerting og Lintrup Sogne	c. 430	360	26
Skodborg og Skrave Sogne	641	423	37
Godserne Gram og Nybøl	786	674	18
Bevtoft, Tislund, Toftlund og Højrup	755	573	55
Agerskov, Branderup og Arrild Sogne	779	601	54
Rejsby, Hvidding, Roager, Vodder og Spandet	679	576	17
Skærbæk og Brøns Sogne	463	347	43
Romø	277	164	15
Lygumkloster Flække	347	122	138
Lygumkloster Landdistrikt	911	411	163
Hostrup Sogn	277	141	67
Højt Sogn	86	56	23
Ravsted Sogn	178	52	73
Bylderup Sogn	224	108	72
Burkal Sogn	419	163	80
Tinglev Sogn	216	96	60
Støtrelund Gods	c. 80	59	13
Løjt Sogn	700	444	91
Øster Lygum Sogn	359	247	52
Bested, Hellevad og Egvad Sogne	447	297	54
Ris og Hjortkær Sogne	527	319	133
Aabenraa Købstad	1168	516	471
Aabenraa Landsogn	185	90	43
Bjolderup og Uge Sogne	396	250	73
Ensted og Felsted Sogne	508	347	83
Grøngreft Gods	79	55	13
Skovbølgaard Gods	89	77	5
Varnæs Sogn	266	227	17
Adsbøl og Græsten Sogne	397	213	90
Holbøl og Ringenæs Sogne	457	282	62
Ladegaard Gods	272	180	61
Søgaard og Aaretoft Godser	558	371	90

Samlet Oversigt over første Valgkres.

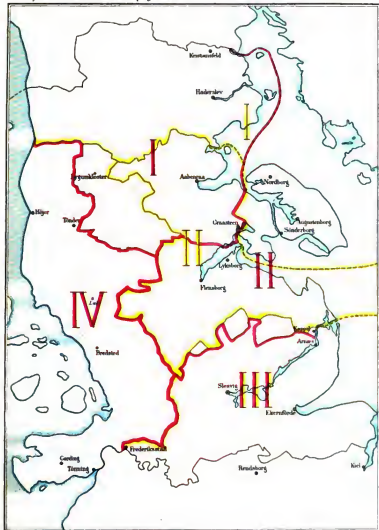
Amtets eller Herredets Navn	Folketallet	Vælgernes Antal			Stemmetallet		
		Indskrevne	Mødte	Udeblevne	Kryger	Kier	Udvalgte og ugvældte
Haderslev Amt	65000	13977	11602	2375	9905	1675	22
Aabenraa Amt	27200	6488	5336	1152	3974	1351	11
Lygumkloster Amt . .	5382	1258	854	424	533	301	—
Slogs Herred	6988	1400	1000	400	616	375	9
Ialt	104570	23123	18772	4351	15023	3702	42

Af samtlige indskrevne Vælgere mødte $81\frac{1}{6}$ pCt., og af dem stemte paa den danske Kandidat, Hans Kryger, $80\frac{1}{4}$ pCt.

ANDEN VALGKRES

Sønderborg og Nordborg Amter (Als og Sundeved), Flensborg Amt og nogle Dele af Gottorp Amt.

Valgdistriktets Navn	De indskrevne Vælgernes Antal	Stemmetallet paa de enkelte Kandidater		
		Ahlmann	Mathiesen	Kraus
Dybbøl Sogn	438	192	17	5
Sazrup Sogn	282	255	13	5
Nybol og Ullerup Sogne	670	590	24	2
Den nordre Del af Broager Sogn	582	399	62	15
Den søndre Del af Broager Sogn	383	311	13	19
Sønderborg Købstad	974	510	199	66
Augustenborg og Ketting Sogn	400	205	100	3
Asserballe og en Del af Notmark Sogn	552	488	22	5
Hørup og Tandslet Sogne	626	528	32	5
Lysbøld	430	357	30	4
Kejtnæs Sogn	237	201	17	5
Ulkebøl Sogn	562	441	55	2
Nordborg Sogn	635	438	109	1
Oxbøl Sogn	258	224	16	5
Hagenbjerg Sogn	264	182	29	5
Svenstrup Sogn	276	199	51	5
Egen og en Del af Notmark Sogn	561	483	19	5
	Folketallet			
Flensborg Købstad	19682	1836	598	1050
Duborg og Fiskergaard	1322	153	40	68
Havved Sogn	2600	164	112	39
Bov Sogn	1940	342	60	32
Valsbøl Sogn m. m.	500	33	28	23
Resten af Flensborg Amt; Dele af Gottorp Amt	41768	1196	1161	5483

H. V. Clausen fec.

C. Andersen del.

DE SLESVIGSKE VALGKRESE

— Valgkres-Graenserne for Valget 12. Febr. 1867
 Valgkres-Graenserne fra Valget 31. Aug. 1867 til vorre Dage

Samlet Oversigt over anden Valgkres.

Landskabets eller Amtets Navn	Folketallet	Vælgernes Antal			Stemmetallet			
		Indskrevne	Mødte	Udeblevne	Ahlmann	Mathiesen	Kraus	Sprede og ugældige
Sundeved	c. 9000	2155	1912	243	1747	129	36	—
Als	23188	5775	5011	764	4256	679	72	4
Flensborg og Dele af Gottorp Amt	67812	15793	12644	3149	3924	1999	6695	26
Ialt	100000	23723	19567	4156	9927	2807	6803	30

De dansksindedes Kandidat, Godsejer Ahlmann, sejrede i denne Kres med 51 pCt. af de afgivne Stemmer.

TREDJE VALGKRES

Gottorp, Hütten og Femern Amter samt Landskabet Stapelholm.

Her haves ingen Oplysning om Valgets Udfald i de enkelte Valgdistrikter, men da denne Egn er rent tysk, har dette ikke heller nogen Interesse. Den slesvig-holstenske Kandidat, Baudissin, sejrede med 11,758 Stemmer mod sin præjssiske Medbejler, Schmidt, der fik 2,933.

FJERDE VALGKRES

Tønder Amt (undt. Slogs Herred), Husum og Bredsted Amter samt Landskabet Eidersted.

Valgdistriktets Navn	Folketallet	Stemmetallet paa de enkelte Kandidater			
		Detleffsen	Francke	Beseler	Thomsen
Ballum Sogn	1501	264	"	1	"
Døstrup Sogn	923	184	"	3	"
Mjolden Sogn m. m.	c. 450	122	"	"	"
Emmerlev, Hjerpested og Skast	2289	383	"	"	4
Brede Sogn	1332	215	"	1	6
Randrup Sogn	250	61	"	"	"
Visby Sogn	743	156	"	"	"
Daler Sogn	730	128	"	"	9
Møgeltonder Sogn	1596	265	"	17	"
Abild og Tønder Landsogn	1674	148	10	32	1
Tønder Købstad	3216	78	206	156	26
Højer Sogn	1540	71	1	2	183
Ubjerg Sogn m. m.	c. 500	26	9	9	24

I Valgkresen som Helhed var Resultatet af Afstemningen, at Detleffsen fik 2538, Francke 7342, Beseler 2595 og Thomsen 1623 Stemmer. Altsaa sejrede den slesvig-holstenske kandidat (Francke).

Oversigt
over Valgresultatet d. 12. Februar 1867
for de nordlige Distrikters Vedkommende

<i>Den danske Kandidat fik:</i>	Procent af de afgivne Stemmer
I Sognene nord for Linjen Tønder*)-Højer	96 $\frac{1}{2}$
» Købstaden Tønder	17
» Sundeved	91 $\frac{1}{3}$
» Haderslev Amt	85 $\frac{1}{2}$
» Købstaden Haderslev	59
Paa Als	85
I Købstaden Sønderborg	66
» Aabenraa Amt	74 $\frac{1}{2}$
» Købstaden Aabenraa	52
» Lygumkloster Amt	63 $\frac{7}{8}$
» Slogs Herred	62 $\frac{1}{3}$
» Købstaden Flensborg	53

*) Møgeltonder medindbefattet.

VALGET 31. AUGUST 1867

DEN 16. April 1867 vedtog det nordtyske Forbunds grundlovgivende Rigsdag ved sidste Behandling Forfatningsudkastet med 230 Stemmer mod 53. D. 17. April s. A. meddeltes det Rigsdagen af Forbunds-Kommissærernes Præsident, preussisk Ministerpræsident, Grev v. Bismarck, at Forbunds-Kommissærerne paa deres Regeringers Vegne havde vedtaget Forfatningen i Rigsdagens Affattelse. Samtidig oplæste han det kgl. aabne Brev om Rigsdagens Opløsning, og samme Dag afsluttedes den grundlovgivende Rigsdag med en Trontale.

Den 31. August 1867 fandt derpaa Valgene til det nordtyske Forbunds Rigsdag Sted i alle de under Forbundet hørende Stater.

Forinden Valget var der bleven indført en ny Ordning af Valgkresene i Slesvig. Første Kres var bleven *formindsket* med Aabenraa og Lygumkloster Amter samt Slogs Herred og *forøget* med Als og Sundeved. Anden Kres var bleven *formindsket* med Als og Sundeved samt med fire Distrikter af Gottorp Amt og *forøget* med Aabenraa By og Amt. Tredje Kres var i det væsentlige uforandret. Fjerde Kres var bleven *forøget* med Lygumkloster Amt samt Slogs Herred. (Jvfr. det farvetrykte Kort over Valgkres-Ordningen.)

De danske Kandidater var: i første Kres: HANS KRYGER; i anden Kres: NICOLAJ AHLMANN; i fjerde Kres: DETLEFF DETLEFFSEN; i tredje Kres afgaves de danske Stemmer paa fhv. Senator Petschke i Byen Slesvig. — Angaaende de for Valget gældende Forskrifter m. H. t. Valgret og Valgbarhed henvises til Redegørelsen Pag. 354.

Enkeltheder ved Afstemningen er optegnede i nedenstaaende — af Pladshensyn vilkaarlig ordnede — Tabeller, der dog ikke kan gøre Krav paa Fuldstændighed. De anførte Tal er hentede fra »Dannevirke« og delvis fra de kjøbenhavnske Blade »Fædrelandet« og »Dagbladet«. Til Hovedoversigten over Valgets Resultat er desuden benyttet det af »Den danske Folkeforening« udgivne »Carte du Slesvig, indiquant les résultats de l'élection pour le parlement allemand du 31 août 1867«, hvorpaa det konstateres, at »den behændige og vilkaarlige Omlægning af Valgkresene« er Aarsag til mange danske Stemmers Paralysering, og til »at den danske Majoritet (25.598) kun har kunnet vælge én Kandidat, medens den tyske Minoritet (24.664) har valgt tre.«

FRANZ V. JESSEN.

ANDEN VALGKRES

Aabenraa By og Amt, Flensborg By og Amt.

Valgdistriktets Navn	De enkelte Kandidaters Stemmetal	
	Ahlmann	Kraus
Aabenraa	523	478
Løjt	400	74
Østerlygum, Ris og Hjortkær	627	213
Bested, Hellevad og Egvad	260	50
Bjolderup og Uge	252	59
Ensted og Feldsted	334	58
Varnæs Sogn	306	27
Adsbøl og Graasten	221	76
Holbøl og Ringenæs	261	53
Ladegaard	178	44
Søgaard og Aaretoft Godser	387	73
Kvers	227	60
Hanved	355	137
Bov	344	90
Valsbøl	19	64
Fiskergaard og Duborg	147	109
Flensborg	1761	1709

FØRSTE VALGKRES

Haderslev By og Amt, Sønderborg og Nordborg Amter (Als og Sundeved).

Valgdistriktets Navn	De indskrevne Vælgere Antal	De enkelte Kandidaters Stemmetal		Spredte Stemmer
		Kryger	Kier	
Haderslev Købstad		776	533	
Christiansfeld		81	49	
Gammel Haderslev, Moltrup og Bjerning		312	49	
Hjørndrup, Frørup og Stepping		335	27	
Alber, Tyrstrup, Taps		484	40	
Azstrup, Vonsbæk og Fjelstrup		393	35	
Osby og Halk		473	58	
Starup, Grarup, Vilstrup og Nørre Hoptrup		336	79	
Sønder Hoptrup og Vedsted		332	81	
Bevtoft, Skrydstrup og Nustrup		369	23	
Oxenvad, Jels og Jægerup		412	60	
Magstrup, Hammelev og Sommersted		490	52	
Rødding, Hygum og Østerlindet		434	44	
Kalslund, Hjerting og Lintrup		228	28	
Skodborg og Skrave		323	27	
Godserne Gram og Nybøl		552	22	
Toftlund, Tislund, Højrup		430	44	
Agerskov, Branderup og Arrild		534	51	
Rejsby, Hvidding, Roager, Vodder og Spændet Skærbæk og Brøns		518	21	
		311	29	
Dybbøl og Nybøl	402	286	26	
Saatrup	272	224	15	1
Ullerup	504	434	6	3
Broagers nordlige Del	"	371	87	1
Broagers sydlige Del	"	291	42	1
Sønderborg	1080	489	161	2
Augustenborg og Kerting	435	233	40	4
Asserballe og Notmark	525	447	18	2
Hørup og Tandslet	593	518	13	3
Lysabild	397	348	21	1
Kejnæs	233	200	5	1
Ulkebøl	479	397	38	4
Nordborg	622	429	53	1
Oxbøl	260	220	8	"
Hagenbjerg	256	182	14	"
Svendstrup	276	201	23	2
Egen og en Del af Notmark	527	476	11	3

Als og Sundeved

TREDJE VALGKRES

Størstedelen af Gottorp Amt, Hütten og Femern Amter
samt Landskabet Stapelholm.

Her haves ingen Oplysning om Afstemningen i de enkelte Valgdistrikter, men da disse Egne er rent tyske, har dette ikke heller nogen Interesse. De dansksindede i Kresen gav, ligesom ved Februar-Valget, deres Stemmer til forhv. Senator, Skorstensfejer Petschke, der fik 265 Stemmer.

(Tre tyske Kandidater stod mod hverandre; valgt blev Grev Baudissin til Frederikshof.)

FJERDE VALGKRES

Tønder Amt, Husum og Bredsted Amter samt Landskabet Eidersted;
Lygumkloster Amt.

Valgdistriktets Navn	De enkelte Kandidaters Stemmetal	
	Detleffsen	Reeder
Romo	114	7
Ballum	239	1
Døstrup	201	5
Mjolden	156	0
Emmerlev, Hjørpsted og Skast.	339	2
Brede	246	6
Randrup	53	0
Visby	145	1
Daler	95	11
Møgeltonder	228	9
Abild	148	37
Tønder By	68	338
Højer	68	133
Nørre-Lygum	92	63
Udbjerg	20	35
Lygumkloster	181	158
Hostrup	130	60
Højst	99	42
Ravsted	78	71
Bylderup	112	45
Burkal	179	66
Tinglev	150	64

**Samlet Oversigt
over Valgene i Slesvig 31. August 1867.**

Kresene	Danske Stemmer	Tyske Stemmer	Dansk Flertal	Procent danske Stemmer ¹¹ / ₁₈ 67	Procent danske Stemmer ¹¹ / ₁₈ 67
Første	13965	1939	12026	91	80 ¹ / ₄
Anden	7618	8573	—	47	51
Tredje	265	5745	—	—	—
Fjerde	3760	8407	—	31	18
Hele Slesvig ialt	25598	24664	934	51 ¹ / ₈	41
I NORDSLESVIG	23754	6124	17630	80	75

Nordslesvig er her forstaaet som den Del af Slesvig, der mod Syd afgrænses af en Linje syd for Flensborg, Hanved, Medelby, Ladelund og Tønder til nord om Højer.

RESULTATERNE AF VALGENE TIL DEN TYSKE RIGSDAG 1871—98 FOR NORDSLESVIGS VEDKOMMENDE

EFTERFØLGENDE valgstatistik medtager ikke alle valg til den tyske rigsdag. Lidet resultaterne fra de to valg i 1867 allerede er omtalt i det foregaaende. Statistiken omfatter det egenlige Nordslesvig, dog med undtagelse af Flensborg by; de i Flensborg afgivne danske, tyske og socialdemokratiske stemmer er angivne på en særlig tabel, der findes s. 382, og som ikke er indbefattet i hovedopgørelsen s. 383 og 384.

Kilderne er fire af de danske blade i Nordslesvig: »Dannevirke«, »Dybbølposten«, »Flensborg Avis« og »Hejmdal«. Tallene er altsaa ikke de officielle, og undertiden afviger det officielle hovedresultat lidet fra det her givne, men man har foretrukket her at give de samlede resultater som blot og bar sammentælling af de tal, der stod til rådighed for de enkelte valgdistrikter. Fra Tønder norreamt findes ikke alle valgtal i kilderne, men for dog at komme til et hovedopgør, har man tilladt sig at opstille konstruerede tal til erstatning for dem, der savnes. For 1887, da de danske vælgere i 4. kres slet ikke mødte frem, har man vovet en almindelig kalkulation af det formodede antal danske stemmer, som kunde være bleven afgivet for Enklaverne for sig og for den øvrige del af området for sig. Udenfor Tønder amt er ganske enkelte tal ligeledes givne efter kalkulation. Disse usikre tal er trykte med *kursiv*.

H. V. CLAUSEN.

A. DANSKE STEMME

1. Haderslev by og Kristiansfeld.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Haderslev by	638	612	510	469	378	345	309	379	408	434	497
Kristiansfeld	68	58	48	40	29	29	23	23	21	30	30
	706	670	558	509	497	374	332	402	429	464	527

Gml. Haderslev kommune har i det væsenlige købstadsbebyggelse og burde være medregne i tallene for Haderslev, men er ikke i alle år til at skille ud fra de landdistrikter, den har stemt sammen med.

2. Haderslev Østeramt nordenfjords.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Ladegård	20	20	17	10	10	12	12	15	11	13	18
S. Otting Erlev	38		29	27	19	22	23	26	23	29	30
Gml. Haderslev		104	56	50	38	46	45	47	40	45	37
Fredsted	94										
Hammelev	78	101	104	99	85	73	78	79	81	98	92
Styding	56										
Gml. Ladegård	62	105	98	99	82	87	86	81	82	89	95
Moltrup	49										
Bramdrup	58	97	87	85	93	85	79	75	70	83	90
Errigsted	21										
Bjærning	26	44	36	25	24	28	32	24	27	33	30
Hjærndrup	67	55	51	50	51	43	38	39	41	47	44
Bjærndrup		53	50	45	33	35	30	35	40	39	46
Anderup	103										
Højrup	25	107	89	92	85	81	80	77	91	102	112
Stepping	48										
Frørup	73	71	54	55	50	50	42	47	47	51	44
Tårning	52										
Tyrstrup	71	156	148	148	134	128	116	109	120	131	138
Favervrå	54										
Seggelund	50	33	32	31	32	26					
Favstrup-Bogskov	75	108	101	89	87	74	98	93	102	90	91
Hvinderup	44										
Aller-Skovhus	46	43	36	33	31	30	67	67	66	70	83
Stobbum	51	47	41	40	34	33					
Anslet	75	106	103	86	78	65					
Knud	40						114	121	120	142	158
Fjælstrup	76	73	66	64	60	57					
Sillerup	46	46	40	38	43	28	63	63	72	66	69
Åstrup	60	58	49	41	34	37					
Vonsbæk	73										
Ørby	62	115	125	114	101	87	75	87	100	101	89
	1693	1542	1412	1319	1204	1127	1078	1083	1133	1229	1269

Hammelev sogn er som følge af tidsvis samvalg med dele af Gml. Haderslev sogn bleven overflyttet hertil fra jærnevejssognene.

3. Haderslev Østeramt søndenfjords.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898	
Årø	44	36	32	28	31	21	26	35	35	36	44	
Råd	60	125	117	110	89	82	80	83	77	75	93	
Hajstrup ..	60											
Flovt.	45											
Kvistrup ..	78	63	54	45	38	36	81	92	72	70	75	
Øsby	54	49	26	32	27	21						
Grarup	24	33	34	37	28	30			22	21	22	
Halk-Sod ..	82	100	90	83	81	71	65	74	70	78	72	
Hejsager ..	64	58	45	45	43	33	32	30	35	30	37	
Lunding	51	35	51	47	37	34	81	80	77	93	94	
Vandling ..	66	52	45	40	12	46						
Kelstrup ..	23	19	15	12	11	15	14	14	14	16	21	
N. Vilstrup	12	9	12	12	11	15	15	15	13	8	9	
S. Vilstrup	26	27	24	13	14	15	11	11	11	8	7	
Mastrup	50	27	29	28	19	19	62	68	71	67	52	
Kestrup												
Kirkeby	59	57	58	48	41	48					45	
Hoptrup	45	37	30	27	27	29	30	35	35	38	45	
Djermæs	28	33	32	30	24	34	34	45	43	46		
Sonderballe	28	26	20	25	19							
Skovby-Vejbøl	82	77	66	67	57	44	72	81	79	82	95	
Ustrup		19	16	10	12	28						
Høgelund	47	54	58	57	54	48	46	50	48	54	61	
Arrnlund	42											
Abkær	23	54	57	50	43	36	33	35	35	50	53	
Over Jersdal ..	39											
	1132	990	911	846	721	705	682	748	737	772	819	

4. Haderslev Østeramt. Jærnvejssognene.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Skrydstrup	110	111	100	97	74	66	61	65	75	84	99
Ørsted	44	90	72	81	67	60	56	73	sammen med Lert		
Oxenvad	66										
Jægerup	66	55	51	48	45	51	51	81	104	128	118
Vojens	45	48	34	43	39	31	32		80	92	104
Magstrup	50	93	82	84	74	68	73	77			
Simmersted	61										
Kastvrå	43	68	55	55	51	49	45	50	72	86	90
Sommersted	30										
Refso			19	15	13	13	10	11	37	43	62
Lert	57	25	21	20	23	16	11	12	32	38	40
Bæk	54	61	64	60	52	47	37	42	39	45	42
Kolsnap	25	31	21	19	20	19	112	123	120	129	136
Nustrup	58	108	81	75*	85	73					
Gabøl	57										
Skibelund	49	36	33	31	32	27					
	815	726	635	628	575	520	488	534	559	645	691

Hammelve sogn er som følge af tidsvis samvalg med dele af Gml. Haderslev sogn bleven overflyttet herfra til Østeramtet nordenfjords.

* ikke pålideligt.

5. Røddingeøen (Frøs herred og Gramgods).

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Rødding	104	89	81	69	56	51	47	65	66	82	95
Brændstrup	65	53	47	41	38	34	31	30	40	32	40
Hjgum	116	105	88	84	76	71	65	79	75	71	90
Fæsted	96	93	77	73	68	63	66	63	58	61	69
Hjortvad	40	35	28	27	26	19	17	15	21	23	19
Mejlby	42	61	50	48	40	30	25	35	33	42	44
Lintrup	41										
Tornum	36	36	22	24	43	26	20	24	21	24	25
Dovre	58	49	48	41	42	25	29	28	25	27	35
Hjærtung	67	77	71	64	58	52	56	53	56	53	60
Københoved	45	43	43	40	41	38	36	38	35	38	41
Langtved	63	58	58	52	46	38	32	34	38	44	36
Skodborg	150	120	110	93	110	78	83	101	106	115	115
Skudstrup	60	38	28	33							
Grunnebæk	92	100	79	72	63	53	51	57	47	50	57
Jels	96	90	78	76	65	69	61	72	78	93	99
Stenderup-Terp	61	57	42	37	32	97	119	135	125	130	143
Ø. Lindet	88	82	70	72	70						
V. Lindet	62	53	52	50	46	39	126	115	107	132	154
Gram	71	78	73	73	63	62					
Kastrup	92	92	79	78	63	58	65	78	80	81	80
Tiset-Endrupskov	128	110	99	105	80	64					
Føl	86	75	69	68	68	57	47	47	48	51	50
	1759	1594	1392	1320	1194	1024	976	1069	1059	1147	1252

Tallet for Tornum 1881 er usikkert.

6. Toflundegøen (N. Rangstrup herred).

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898					
Toflund	42	37	31	40	26	30	26	30	36	41	51					
Stenderup	49	33	27	29	15	29	29	33	38	42	46					
Allerup	36	26	25	24	22	16	16	22	22	28	22					
Åbøl	47	42	37	38	29	46	73	70	71	85	76					
Tislund	35	35	36	30	24											
Gøtrup	32	31	33	29	24	24	55	54	61	66	74					
Hjartbro	37	68	63	61	57	57										
Bertoft	47					28	26	34	36	37						
Hyrup	31	25	25	31	30						27					
Strandehjørn	62	62	48	45	41	43	39	47	50	63	64					
Rangstrup	70	95	94	89	77	71	69	86	88	95	94					
Galsted	39															
Agerskov	104	122	115	115	113	95	108	109	110	128	128					
Gestrup	29															
Møllerup	36	38	36	32	33	29	34	34	34	43	42					
Bovlund	42	49	40	46	51	44	120	119	121	166	183					
Branderup	60	112	106	102	99	88										
Rurup	46															
	844	775	716	711	641	599	597	630	665	793	871					

7. Hvidding herred.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Arrild	37	40	44	44	49	41	40	42	43	53	65
Ros	22	28	30	28	22	27	24	26	38	36	36
Hønning	37	82	78	66	58	64	129	124	102	119	113
Højrup	32										
Arnum	79	107	84	74	69	61					
Spandet	77										
Fjærsted	24	86	78	64	63	57	61	68	70	80	84
Roager	56										
Kirkely	46	140	124	121	120	106	92	104	109	110	145
Hvidding	95										
Rejsby	93	69	105	57	52	48	76	88	95	109	120
Vodder	24										
Gånsager	51	52	34	39	35	25	24	30	33	35	
Astrup	44	39	33	31	32	21	25	24	30	33	35
Brøns	79	63	64	63	58	57	78	75	80	85	110
Havervad	33	30	32	30	28	28					
O. Gasse	63	101	89	68	62	50	50	57	59	62	57
V. Gasse	39										
Skærbæk	110	103	102	94	90	82	68	82	85	77	87
	1093	940	863	774	742	677	643	690	711	764	852

Tallet for Vodder 1871 kun anslægt; det tal, min kilde har for Skærbæk 1874: 203, er vistnok rigtig rettet til 103.

8. Enklaverne.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1887	1890	1893	1898
Rømø	120	148	129	113	170	106		96	76	65
Ballum sogn	230	226	197	181	176	138		151	136	170
Døstrup-Mjolden sogne	311	268	213	207	171	136		156	170	193
Randrup sogn			48	136	101	83		102	92	111
Hjerpsted-Skast sogne		135	90							
Emmerlev sogn	320	189	157	150	115	79		104	92	109
Brede sogn	195	200	172	152	141	114		137	142	179
Visby-Daler sogne	228	196	176	176	145	126		141	171	196
Møgeltonder sogn	212	200	157	172	148	129		148	141	147
	1616	1562	1339	1289	1167	911		1035	1020	1170

Tallene for Rømø 1881 og 1884 og for Døstrup-Mjolden 1881 kun anslæde.

1886 var der ikke valg i 4. rigsdagskres, derimod i 1. på grund af Jungreens død samt ligeledes i 2.

1887 afholdt danskerne sig fra at deltage i valget.

9. Den dårlige del af Tønder Nørreamt

(Slogs herred med flækken Lygumkloster, Lygumkloster og Tønder landsogne, samt N. Lygum og Abild).

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1887	1890	1893	1898
Lygumkloster	111	128	125	103	75	64		71	65	54
N. Lygum Sogn	84	77	59	51	32	40		44	42	36
Lygumkloster landsogn	67	55	47	40	27	28		41	39	44
Abild sogn	134	130	65	56	28	26		47	45	55
Tønder landsogn	79	80	49	44	27	31		40	38	33
Hostrup sogn	98	104	79	72	50	38		69	63	51
Højst sogn	80	79	74	68	49	46		62	52	56
Ravsted sogn	52	49	0	0	0	0		50	43	19
Bylderup sogn	103	87	62	57	44	66		90	82	66
Burkal sogn	160	138	69	59	29	11		68	30	18
Tinglev sogn	111	111	65	53	16	4		63	25	20
	1079	1038	694	603	377	354		645	524	452

Tallene for Abild sogn, Tønder landsogn og Slogs herred 1878, for Tønder landsogn også 1871, 1874 og 1877 samt for Ravsted 1881 kun anslåede.

10. Den danske del af Flensborg amt

(Bov, Hanved og Valsbøl sogne, Hønsnap by i Holbøl sogn).

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Kruså-Kobbermøllen											
Kollund-Hønsnap	115	111	86	73	52	80	77	69	71	49	72
Vejbæk-Kragelund ...	67	71	69	56	56	67	60	66	58	60	54
Bov-N. Smedby	80	69	36	27	21	32	26	27	25	19	22
Nyhus	33	16	19	21	8	17	19	12	18	12	10
Harreslev	96	101	81	87	73	76	47	58	59	44	58
Froslev	71	82	75	77	69	65	68	69	50	42	52
Timmersig-Gotrupel											
Ellund	46	45	37	18	30	51	30	30	34	22	23
Hanved	25	14	8	7	6	19	27	23	10	8	20
Hyllerup-Vedding											
Havrup	24	39	31	11	27	31	37	32	22	9	25
Valsbøl-Meden	18	10	12	26	9	18	29	22	17	21	31
	575	558	454	403	351	456	420	408	364	286	367

Tallet 18 i 1878 gælder vistnok kun Timmersig, måske dog også Gotrupel.

11. Ris og S. Rangstrup herreder.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Barsmark Barso	79	69	52	50	43	43	37	53	55	51	45
Skovby-Høgebjerg-Stollig	51	38	33	34	22	35	37	53	46	45	38
Løjtkeby	132	136	109	74	61	89	86	111	66	90	93
Genner-Bodum	133	119	120	98	100	99	102	110	107	111	94
O. Lvgum Rugbjerg-Hovslund	116	105	92	81	76	86	83	96	94	97	102
Andholm-N. Hjarup-Egvad sogn	72	64	72	54	55	53	59	60	62	82	91
Hellevad sogn	78	88	76	58	73	69	65	79	71	75	83
Bested sogn	81	73	62	57	45	49	41	45	52	49	29
Ris-Søst-Mjølss-N. Enlev-Brunde-Rishjarup-Lunderup	89	88	72	62	50	63	53	60	55	63	58
Hjortkær sogn	62	56	38	36	40	47	42	53	47	41	60
Bjolderup sogn	109	116	95	89	90	85	89	86	69	89	88
	159	159	130	129	114	123	136	126	132	139	151
	1161	1111	951	822	759	841	830	932	856	932	932

12. Åbenrå med Kolstrup.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Åbenrå	322	323	278	288	206	207	208	232	225	266	290
Kolstrup	48	41	33	32	20	27	17	18	24	26	28
	370	364	311	320	226	234	225	250	249	292	318

13. Lundtoft herred.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Uge sogn-Røllum	69	70	73	52	37	41	53	45	47	38	47
Støbbæk-S. Høstrup	119	122	109	88	82	99	97	108	90	85	82
Felsted-Felstedskov-Tumbøl-Grøngroft	174	170	151	143	114	129	137	137	127	152	153
Skovbøl-Svejrup-Tråsbøl	133	126	120	110	85	104	97	100	90	94	117
Varnæs sogn	188	186	167	163	137	155	164	154	164	198	214
Gråsteen-Asbøl sogn	124	159	122	117	92	123	135	131	130	130	117
Kværs sogn	105	103	86	71	64	78	73	66	64	60	88
Rinknæs sogn	81	119	113	83	59	91	109	97	77	73	85
Holbøl sogn undtagen Hønsnap by	84	75	58	48	24	42	48	55	74	78	89
Søgård-Lundtoft	115	111	107	75	78	100	109	103	70	63	66
Klipleve-Bjærndrup-Perbøl	132	102	97	78	72	96	83	78	72	60	73
	1324	1343	1203	1028	844	1058	1105	1074	1005	1031	1131

Hønsnap by i Holbøl sogn hører til Flensborg amt og findes under valgdistriktet Krusi.

14. Sundevad.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Dybøl-Nybøl sogne ..	188	213	210	190	164	154	164	163	187	205	241
Sårup sogn	198	214	192	176	176	168	154	157	178	218	227
Ullerup-Blans	355	225	204	193	182	180	162	170	186	229	231
Avnbøl-Bøgskov	136	136	128	100	101	103	92	106	101	122	142
Broager Skodsbøl-Smol	310	256	230	200	183	153	160	196	198	202	242
Mølmark		81	78	67	52	54	35	62	64	65	118
Egersund		89	77	67	66	67	57	70	54	60	89
Illev-Gammelgab.	220	126	128	113	109	102	96	115	98	107	124
Skelle-Dynt											
	1271	1340	1247	1106	1033	981	920	1039	1066	1208	1414

15. Sønderborg-Augustenburg-Nordborg.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Sønderborg	270	310	308	292	290	274	216	225	250	320	259
Augustenburg	9	8	5	8	2	1	2	4	1	7	11
Nordborg	150	145	93	92	90	70	59	75	65	79	87
	429	463	406	392	382	345	277	304	316	406	357

16. Sønderherred Als.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Ketting sogn	137	150	133	98	88	97	86	105	89	91	105
Notmark sogn.	244	251	227	229	211	201	179	189	168	189	202
Asserballe sogn.	220	190	183	169	157	138	139	143	125	143	151
Tanslet sogn	176	177	171	143	171	160	146	156	169	172	194
Lysabild-Sarup-Mum-	299	205	184	176	163	146	135	142	138	149	159
mark		109	89	72	73	66	62	62	68	67	64
Skovby-Viby		160	177	167	146	142	144	145	153	140	171
Kejnæs sogn	220	214	204	208	196	178	168	166	171	162	180
Hørup sogn	232	232	196	180	145	127	99	118	125	128	127
Ulåbøl-Kær	349	124	121	105	96	84	73	95	94	97	99
Vollerup-Klinting-											
Sundsmark											
	1805	1829	1675	1526	1442	1351	1219	1321	1300	1338	1452

17. Nørreherred Als.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Nordborg landsogn ..	213	225	166	173	172	145	140	145	161	165	214
Oxbøl sogn	185	195	170	149	138	125	111	135	132	148	189
Havnbjerg sogn.	160	134	111	102	91	58	46	89	96	109	124
Svenstrup sogn	193	184	154	156	130	114	97	109	120	165	202
Dynved-Stolbro-Egen	302	121	102	96	83	82	74	76	78	96	102
Guderup-Elstrup		193	185	175	152	147	131	141	141	138	170
	1053	1052	888	851	766	671	599	695	731	821	1001

B. TYSKE STEMMER

1. Haderslev by og Kristiansfeld.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Haderslev by.....	452	591	643	634	659	668	722	783	730	683	683
Kristiansfeld	53	60	57	55	53	54	53	53	54	47	52
	505	651	700	689	712	722	775	836	784	730	737

2. Haderslev Østeramt nordenfjords.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Ladegård	20	23	29	34	33	33	38	39	32	30	39
S. Orting-Erlev	9	23	10	8	8	7	10	9	7	10	18
Gml. Haderslev	18	23	23	23	25	31	39	50	50	51	63
Fredsted	13	7	4	3	1	23	27	32	30	21	13
Hammelev	0	11	6	7	11	13	19	23	24	30	32
Gml. Ladegård	8	11	6	7	11	13	19	23	24	30	32
Moltrup	0	2	4	5	2	5	5	8	8	10	5
Braundrup	2	2	4	5	2	5	5	8	8	10	5
Errigsted	3	9	11	12	7	9	12	13	14	16	15
Bjærning	5	9	11	12	7	9	12	13	14	16	15
Hjærndrup	8	4	7	4	5	4	4	5	3	5	15
Bjærndrup	0	0	0	0	0	7	2	2	2	2	1
Anderup	0	0	0	0	0	7	2	2	2	2	1
Højrup	3	14	12	4	13	14	14	21	17	12	14
Stepping	1	14	12	4	13	14	14	21	17	12	14
Frørup	12	10	12	9	5	13	16	16	17	13	16
Tårning	2	10	12	9	5	13	16	16	17	13	16
Tyrstrup	3	7	11	14	12	16	16	16	19	21	27
Favervrå	1	7	11	14	12	16	16	16	19	21	27
Seggelund	1	1	1	1	1	2	7	8	4	8	10
Favstrup-Bogskov	1	6	1	6	3	3	7	8	4	8	10
Hvinderup	0	6	1	6	3	3	7	8	4	8	10
Aller-Skovhus	9	9	6	7	7	10	11	15	18	17	11
Stobbum	2	2	1	1	1	2	11	15	18	17	11
Ansløt	0	1	4	4	7	6	11	11	11	10	19
Knud	1	1	4	4	7	6	11	11	11	10	19
Fjelstrup	0	0	0	0	1	3	11	11	11	10	19
Sillerup	2	1	1	0	5	2	19	21	25	29	39
Åstrup	18	16	13	8	14	15	19	21	25	29	39
Vonsbæk	1	4	4	7	6	7	6	7	7	8	13
Ørby	1	4	4	7	6	7	6	7	7	8	13
	144	150	160	157	167	225	256	296	288	293	350

3. Haderslev Østeramt søndenffjords.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Åre	2	3	3	3	6	7	10	12	13	11	11
Råd	8										
Hajstrup	0	26	20	14	20	20	15	28	29	23	20
Flovt	4										
Kristrup	4	7	7	8	7	13			35	27	31
Osby	6	3	3	6	5	5	26	30			
Grarup	7	4	2	1	0	4			7	4	9
Halk-Soed	11	5	3	4	3	7	10	12	15	28	17
Hejsager	14	14	18	15	16	19	19	23	15	18	23
Lunding	4	2	0	0	5	5					
Vandling	6	4	7	4	4	6	10	16	19	13	17
Kelstrup	12	11	14	19	14	12	16	21	20	21	21
N. Vilstrup	11	13	8	8	10	13	10	10	15	17	18
S. Vilstrup	27	34	30	31	33	31	36	40	37	35	42
Mastrup	14	13	11	13	28	25					
Kestrup		3	10	6	7	7	35	37	32	29	31
Kirkeby											
Hoptrup	11	19	31	26	25	21	20	21	19	19	32
Djernæs	9	6	5	5	5						
Sønderballe	16	22	18	19	22	27	31	33	31	27	31
Skovby-Vejhø	0	7	9	4	3	2					
Ustrup		16	14	10	13	14	18	19	16	12	20
Hogelund	16										
Arnlund	1	2	3	1	2	4	4	6	4	8	7
Abkær	4										
Over Jersdal	3	4	4	5	7	5	15	20	19	19	26
	193	225	216	203	235	245	275	328	326	311	356

4. Haderslev Østeramt. Jernvejssoegnene.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Skrydstrup	2	4	4	6	13	15	12	20	17	14	12
Ørsted	0								sammen med Lert		
Oxenvad	6	11	19	21	21	25	20	33	26	21	30
Jægerup	0	9	4	8	6	10	7				
Vojens	17	27	36	39	38	51	53	73	76	73	68
Magstrup	17										
Simmersted	0	19	26	15	14	17	14	17			
Kastvå	0										
Sommersted	0		19	22	28	31	29	31			
	19	38							41	48	52
Refsø			14	12	13	10	8	15			
Lert	13	12	11	10	13	15	18	16	40	45	46
Bæk	4	5	9	6	6	7	6	11	11	7	15
Kolsnap	8	5	6	7	7	7					
Nustrup	0										
Gabel	0	1	1	1	1	2	6	8	11	14	29
Skibeland	0	2	3	0	0	0					
	86	133	152	147	160	190	173	224	223	223	253

5. Røddingeegnen (Frøs herred og Gramgods).

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Rødding	38	38	47	44	39	41	51	53	40	45	52
Brændstrup	1	4	5	4	3	5	6	5	9	10	18
Hygum	1	2	2	1	2	2	3	5	4	8	15
Fæsted	1	3	3	3	4	6	4	6	5	6	8
Hjortvad	4	5	7	5	5	8	4	7	8	4	6
Mejlby	1										
Lintrup	5	4	3	3	3	2	3	3	3	3	7
Tornum	3	2	2	2	2	2	4	4	5	1	6
Dovre	4	17	12	10	9	8	6	7	9	8	20
Hjærtig	1	0	1	1	0	2	2	4	2	2	5
Københoved	4	4	3	1	5	13	6	5	3	5	6
Langetved	3	5	4	4	3	3	2	3	5	2	8
Skodborg	14	13	16	13	16	24	19	26	30	30	54
Skudstrup	3	7	8	4							
Gronnebæk	0	0	3	1	1	5	5	9	11	11	17
Jels	12	12	15	18	17	17	17	21	17	26	39
Stenderup-Terp	3	3	3	3	2						
Ø. Lindet	3	2	3	2	2	11					
V. Lindet	0	5	3	3	0	0	7	10	9	6	12
Gram	2	2	8	6	7	11					
Kastrup	0	0	0	0	0	0	13	24	15	19	25
Tiset-Endrupskov	5	4	6	5	8	5	5	19	15	11	13
Føl	0	0	0	0	0	0	5	7	4	5	13
	108	132	154	133	128	165	162	218	194	200	344

Tallet for Tornum 1881 usikkert.

6. Toftlundegnen (N. Rangstrup herred).

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Toftlund	11	30	42	45	53	57	61	63	53	53	65
Stenderup	0	12	10	15	14	14	22	19	16	22	19
Allerup	0	11	6	8	8	10	12	11	9	8	13
Åbøl	0	0	0	0	0						
Tislund	0	1	0	0	2	2	5	5	3	3	5
Gøtrup	1	1	0	0	0	0					
Hjartbro	1										
Bevtoft	0	6	4	0	2	6	7	5	5	5	9
Hyrup	1	7	7	2	4	6	5	6	1	1	3
Strandelhjørn	0	2	3	3	6	10	4	15	8	5	9
Rangstrup	0										
Galsted	0	3	2	0	2	4	3	4	4	7	8
Agerskov	0										
Gestrup	0	5	6	2	1	3	4	4	4	4	6
Møllerup	0	0	1	2	1	1	2	2	0	1	0
Bovlund	5	5	4	8	0	0					
Branderup	9						22	28	26	18	16
Rurup	0	12	8	14	14	15					
	28	95	93	99	107	128	147	162	129	127	151

7. Hvidding herred.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Arrild	11										
Rost	6	22	22	13	12	18	21	29	25	26	29
Høning	4	4	7	7	6	5	10	16	9	8	9
Højrup	1										
Amum	1	6	10	11	11	17					
Spandet	0						25	32	32	29	46
Fjersted	3	1	1	4	6	6					
Rosger	0										
Kirkeby	1	7	4	2	9	11	16	16	11	13	13
Hvidding	5										
Rejsby	3	7	6	8	7	8	10	20	30	38	34
Birkelev	0										
Vodder	0	1	0	0	1	0	9	8	10	10	18
Gånsager	0	0		0	3	2					
Astrup	0	1	2	1	1	1	4	8	3	4	3
Brøns	1	7	3	3	4	3	8	9	9	12	8
Havervad	0	0	0	0	0	1					
Ø. Gasse	2						10	13	14	7	
V. Gasse	1	6	5	3	5	7	10	13	14		
Skærbæk	10	15	11	8	10	23	31	49	53	66	97
	49	77	71	60	75	102	144	200	196	213	264

8. Enklaverne.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1887	1890	1893	1898
Rømø	11	16	15	13	16	19		25	20	31
Ballum sogn	1	0	0	5	0	0		10	13	12
Destrup-Mjolden sogne			4	5	4	3		13	20	25
Randrup sogn	1	2	0							
Hjærpsted-Skast sogne		0	1	1	0	0		2	5	5
Emmerlev sogn	6	2	8	7	9	23		30	27	20
Brede sogn	11	9	6	13	13	21		53	55	55
Visby-Daler sogn	3	2	2	4	2	4		21	31	31
Mogeltønder sogn	12	16	13	20	17	10		9	17	22
	45	47	49	68	61	80		163	188	201

9. Den dårlige del af Tønder Nørreamt.

(Slogs herred med flækken Lygumkloster, Lygumkloster og Tønder landsogne, samt N. Lygum og Abild).

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1887	1890	1893	1898
Lygumkloster	69	57	76	65	70	99		149	119	138
N. Lygum sogn	51	45	77	71	81	83		94	78	77
Lygumkloster landsogn	11	9	12	15	15	19		18	16	12
Abild sogn	29	32	45	41	29	32		57	61	49
Tønder landsogn	15	12	14	16	12	14		23	18	23
Hosstrup sogn	46	27	43	37	28	37		71	79	66
Højst sogn	31	20	23	24	27	41		54	64	63
Ravsted sogn	79	73	72	67	59	47		76	74	80
Bylderup sogn	34	30	25	21	12	15		39	49	30
Burkal sogn	63	42	40	36	24	23		74	79	61
Tinglev sogn	66	46	63	58	43	64		129	142	120
	494	393	490	451	400	474		784	779	741

10. Den danske del af Flensborg amt.

(Bov, Hanved og Valsbøl sogne, Hønsnap by i Holbøl sogn).

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Kruså-Kobbermøllen- Kollund-Hønsnap	40	53	67	76	69	103	66	70	59	66	50
Vejlbæk-Kragelund ...	4	7	6	7	6	11	11	15	17	19	21
Bov-N. Smedby ...	32	29	32	33	34	24	25	20	30	30	15
Nyhus	19	22	27	14	17	16	15	23	19	18	19
Harreslev	13	10	18	24	9	14	15	24	26	31	42
Frøslev	11	10	10	12	14	14	14	17	20	27	27
Timmersig-Ellund- Gotrupel	21	14	31	3*	31	12	17	18	29	19	27
Hanved	44	63	43	34	38	31	31	33	40	45	35
Hyllerup-Havrup- Vedding	36	44	40	36	22	25	27	35	51	51	45
Valsbøl-Meden	76	37	73	8	28	19	22	52	43	28	35
	296	289	347	247	268	269	243	307	334	332	334

* vistnok Timmersig alene.

11. Ris og S. Rangstrup herreder.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Barsmark-Barsø	18	22	49	24	28	25	23	27	32	41	41
Stollig-Skovby-Høge- bjærg	31	23	26	29	16	28	23	33	32	34	42
Løjtkirkeby	27	34	44	29	29	39	29	45	63	63	75
Genner-Bodum	12	9	18	19	13	5	2	11	13	13	16
Ø. Lygum-Hovslund- Rovbjærg-Andholm- N. Hjarup	29	29	18	18	12	26	31	26	42	38	44
Egvad sogn	18	20	17	14	7	10	12	16	16	18	17
Hellevad sogn	12	22	17	19	19	25	24	31	40	47	52
Bested sogn	18	27	24	24	23	28	35	49	50	47	43
Ris-Søst.-Mjøl's-N.Enlev	33	28	27	23	29	31	47	50	56	43	53
Brunde-Lunderup- Rishjarup	30	35	37	38	38	43	49	53	66	73	74
Hjortkær sogn	39	26	31	32	36	40	36	42	43	47	57
Bjolderup sogn	31	32	35	48	43	38	42	58	62	76	72
	298	307	343	317	293	338	353	441	515	540	586

12. Åbenrå med Kolstrup.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Åbenrå	371	383	408	369	283	375	379	443	503	492	544
Kolstrup	37	36	49	58	47	48	53	55	59	56	85
	408	419	457	427	330	423	432	498	562	548	629

13. Lundtoft herred.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Uge sogn-Røllum....	51	41	57	48	36	60	47	58	58	55	65
Støbbæk-S. Hostrup ..	33	24	23	21	13	12	16	17	9	12	23
Felsted-Felstedskov- Tumbøl-Grøngroft...	39	33	35	25	20	13	12	16	21	33	38
Skovbøl-Svejrup- Tråsbøl	6	2	8	6	5	6	7	7	5	5	11
Varnæs sogn	17	23	25	17	12	16	23	35	19	32	33
Gråsteen-Åsbøl sogn ..	65	55	76	65	69	91	83	103	100	101	110
Kværns sogn	33	31	36	39	35	34	41	53	54	55	52
Rinknæs sogn	14	29	40	46	67	58	64	77	99	103	81
Holbøl sogn (undtagen Hønsnap by)	37	38	55	49	44	45	56	50	83	65	79
Søgård-Lundtoft	42	36	30	19	9	18	16	24	9	11	20
Kliplev-Bjærndrup- Perbøl	25	35	25	22	14	15	18	18	29	38	32
	362	347	410	357	324	368	383	458	486	510	544

14. Sundeved.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Dybbøl-Nybøl sogne .	5	7	21	32	25	40	35	29	33	44	41
Sårup sogn	6	4	26	27	22	22	18	20	13	12	21
Ullerup-Blans	12	6	11	13	7	22	27	24	23	26	32
Avnbøl-Bøgskov	12	2	10	17	8	23	18	15	21	17	22
Broager-Mølmark-Skedsbøl-Smøl	63	26	57	77	37	62	30	61	45	42	74
Egersund		48	49	80	73	61	49	73	59	50	46
Iller-Gammelgab		9	21	19	16	2	14	19	13	19	22
Skelle-Dyng	21	12	23	26	23	28	26	27	28	21	21
	107	114	218	291	211	260	217	268	233	231	287

15. Sønderborg-Augustenburg-Nordborg.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Sønderborg	212	214	283	302	300	290	309	342	295	300	311
Augustenburg	50	45	87	84	83	83	86	102	80	67	74
Nordborg	34	35	59	53	49	69	77	88	77	70	108
	296	294	429	439	432	442	472	532	452	437	525

16. Sønderherred-Als.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Ketting sogn	9	5	35	36	24	21	27	36	47	47	40
Notmark sogn	6	5	19	7	6	8	7	19	23	30	36
Asserballe sogn	2	0	5	6	18	9	16	17	17	22	25
Tanslet sogn	1	0	9	24	14	15	22	28	15	19	25
Lysabild-Sårup-Mummark	17	2	10	18	17	16	21	19	22	22	23
Skovby-Viby		0	18	31	23	27	24	31	20	25	35
Kejnæs sogn	4	1	2	5	6	2	8	7	8	12	7
Horup sogn	2	1	11	8	13	11	11	14	10	9	15
Ulkebøl-Kær		16	25	21	19	16	15	19	20	21	25
Vollerup-Klinting-Sundsmark	40	20	25	22	18	20	20	24	13	16	18
	81	50	159	178	158	145	171	214	195	223	247

17. Nørreherred Als.

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Nordborg landsogn . .	15	13	25	21	15	17	13	25	21	15	26
Oxbøl sogn	1	2	13	19	14	16	25	31	21	11	20
Havnbjerg sogn	13	7	32	39	42	49	55	63	57	47	58
Svenstrup sogn	18	15	22	29	26	25	24	38	38	16	32
Dynved Stolbro-Egen .		4	18	21	8	13	15	22	15	13	17
Guderup-Elstrup	31	14	15	29	28	27	33	35	36	39	42
	78	55	125	158	133	147	165	214	188	141	195

C. SOCIALISTISKE STEMMER

	1874	1877	1890	1893	1898		1874	1877	1890	1893	1898
Haderslev		3	23	38	111	Døstrup				2	
Kristiansfeldt				1	1	Emmerlev				3	5
Ladegård			1		6	Brede					1
Gml. Haderslev ..				3	8	Visby					3
Hammelev		1			1	Møgehønder		1			3
Gml. Ladegård ..		1			11	Hjerpsted		1			
Stepping					2	Lygumkloster ..				6	17
Bjærning				8		N. Lygum		12			
Tyrstrup					4	Lygumkl. Lands.				1	
Begskov					1	Abild				1	2
Vonsbæk					1	Tønder Landsogn					1
Starup					2	Hostrup		2		2	10
S. Vilstrup					1	Højst		1			2
Mastrup					14	Burkal		4		2	2
Hoptrup				1	1	Tinglev				1	
Sønderballe			6								
Arnild					2	Tønder					
Skrydstrup				1		Nørreamt		21		18	46
Oxenvad					2						
Vojens		1		2	3	Kruså		6	49	68	65
Sommersted					1	Vejbæk		6	2		
Nustrup					2	Bov		1	5	19	15
Haderslev						Nyhus		1	2	10	10
Østeramt	18	6	30	54	174	Harreslev		3	4	66	69
						Frøslev				5	4
Rødding					3	Timmersig			1	10	11
Brændstrup					4	Hanved		2	2	24	6
Hjærtung				1		Hyllerup		3	2	11	12
Jels				2	2	Valsbøl			4	12	15
Ø. Lindet					4						2
Gram					15	Flensborg Amt.	10	32	208	210	236
Tiset					1						
Toftlund					2						
Bevtoft					1						
Arnum					1						
Gasse					3						
Skærbæk					4						
Haderslev											
Vesteramt				3	40						

	1874	1877	1890	1893	1898		1874	1877	1890	1893	1898
Barmskær		4	4		1	Dybbøl					25
Skovby				2		Sårup					4
Løjt	2		31	10	4	Ullerup				2	1
Genner			16	5	4	Avnbøl				2	
Ø. Lygum					3	Broager			30	17	12
Egvad		1	3	1	2	Egernsund			20	23	38
Hellevad			6	4		Iller			18	12	2
Bested				1		Skelle			7	2	
Ris	4		8	4		Sønderborg	33	38	20	43	
Brunde		1	3	8	6	Augustenborg	1				3
Hjortkær	1		7	3	3	Nordborg			2	2	
Bjolderup		1	4	2	2	Ketting				7	3
Åbenrå	42	21	46	76	96	Notmark	1		2	3	
Kolstrup	8	4	3	4	2	Asserballe				1	2
Uge	1	3	3	3	3	Tanslet	1		3	2	
Støbbæk	1	1	16	18	20	Hørup				9	6
Felsted			8	15	8	Ulkebøl					10
Skovbøl	1		12	5	4	Nordborg lands.	1				
Varnæs		1	1	4	4	Oxbøl	1		1		
Gråsteen	6		12	25	41	Havnbjerg	1				
Kværs			4	13	4	Svenstrup			1	1	
Rinknæs	1	1	27	30	34	Guderup			3	3	3
Holbøl		1	13	11	6						
Søgård			5	2	4	Sønderborg Amt		39	117	136	130
Kløvlev	1		2	6	2						
Åbenrå Amt.	68	39	234	252	253						

OVERSICHT OVER DE SOCIALISTISKE STEMMER

Amterne	1874	1877	1890	1893	1898
Haderslev Østeramt.	18	6	30	54	174
Haderslev Vesteramt				3	40
Tønder Nørreamt.		21		18	46
Flensborg Amt	10	32	208	210	236
Åbenrå Amt	68	39	234	252	253
Sønderborg Amt		39	117	136	130
Tilsammen	96	137	589	673	779

D. FLENSBORG BY

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Danske Stemmer	1578	1400	1233	1494	1328	1628	1024	797	590	471	483
Socialdem. St. . .	—	659	585	—	333	806	1726	1917	2543	2841	2934
Tyske Stemmer	1592	1406	1594	1841	1602	1632	1883	2081	2449	2629	3341

A. DANSKE STEMME

VALGSTATISTIK

38

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Haderslev og Kristiansfeld	706	670	558	509	407	374	332	402	429	464	527
Haderslev Østeramt nordenfjords	1693	1542	1412	1319	1204	1127	1078	1083	1133	1229	1269
" søndenfjords	1132	990	911	846	721	705	682	748	737	772	819
" Jærnvejssognene	815	726	635	628	575	520	488	534	559	645	691
Haderslev Østeramt	4346	3928	3516	3302	2907	2726	2580	2767	2858	3110	3306
Røddingeegn	1759	1594	1392	1320	1194	1024	976	1069	1059	1147	1252
Toftundeegn	844	775	716	711	641	599	597	630	665	793	817
Hvidding herred	1093	940	863	774	742	677	643	690	711	764	852
Haderslev Vesteramt	3696	3309	2891	2805	2577	2300	2216	2389	2435	2704	2921
Enklaverne	1616	1562	1339	1289	1167	911	865	928	1035	1020	1170
Slogs herred etc.	1079	1038	694	603	377	354	360	373	645	524	452
Tønder Nørreamt	2695	2600	2033	1892	1544	1265	1225	1301	1680	1544	1622
Flensborg amt	575	558	454	403	351	456	420	408	364	286	367
Ris & S. Rangstrup herreder	1161	1111	951	822	759	841	830	932	856	912	932
Åbenrå	370	364	311	320	226	234	225	250	249	292	318
Lundtoft herred	1344	1343	1203	1028	844	1038	1105	1074	1005	1031	1131
Åbenrå amt	2855	2818	2465	2170	1829	2133	2160	2256	2110	2255	2381
Sundeved	1271	1340	1247	1106	1033	981	920	1039	1066	1208	1414
Sønderborg-Augustenburg-Nordborg	429	463	406	392	382	345	277	304	316	406	357
Sønderherred Als	1805	1829	1675	1526	1442	1351	1219	1321	1300	1338	1452
Nørreherred Als	1053	1052	888	851	766	671	599	695	731	821	1001
Sønderborg amt	4558	4684	4216	3875	3623	3348	3055	3359	3413	3783	4224
Nordslesvig	18725	17897	15575	14447	12831	12228	11616	12480	12860	13672	14821

Ved Beregningen af tallene for Tønder nørreamt 1886 og 1887 har jeg ladet Enklaverne følge bevægelsen i Hvidding herred, den øvrige del Åbenrå amts landdistrikter.

B. TYSKE STEMMER

	1871	1874	1877	1878	1881	1884	1886	1887	1890	1893	1898
Haderslev og Kristiansfeld	505	651	700	689	712	722	775	816	784	730	737
Haderslev Østerrant nordenfjords.....	144	150	160	157	167	225	256	296	288	293	350
» » søndenfjords.....	193	223	216	203	235	245	275	328	326	311	356
» » Jærnvejsfogene....	86	133	152	147	160	190	173	224	223	223	253
Haderslev Østerrant	928	1159	1228	1196	1274	1382	1479	1684	1621	1557	1696
Røddingeegnen	108	112	154	133	128	165	162	218	194	200	341
Toflundegnen	28	95	93	99	107	128	147	162	129	127	151
Hidding herred	49	77	71	60	75	102	144	200	196	213	264
Haderslev Væsterrant	185	304	318	292	310	395	453	580	519	540	759
Enklaverne	45	47	49	68	67	80	107	121	163	188	201
Sloshed etc.	494	393	490	451	400	474	577	628	784	779	741
Tønder Nørrant	539	440	539	519	461	554	684	749	947	967	942
Flensborg amt	296	289	347	247	268	269	243	307	334	332	334
Ris og S. Rangstrup herreder	298	307	343	317	293	338	353	441	515	540	586
Åbenrå	408	419	457	427	330	423	432	498	562	548	629
Lundtoft herred	362	347	410	357	324	368	383	458	486	510	544
Åbenrå amt	1068	1073	1210	1101	947	1129	1168	1397	1563	1598	1759
Sundeved	107	114	218	291	211	260	217	268	235	231	287
Sønderborg-Augustenberg-Nordborg.	296	294	429	439	432	442	472	532	432	437	525
Sønderherred Als	81	50	159	178	158	145	171	214	195	223	247
Nørreherred Als	78	55	125	158	133	147	165	214	188	141	195
Sønderborg amt	562	513	931	1066	934	994	1025	1228	1070	1032	1254
Nordslesvig	3578	3778	4573	4421	4194	4723	5052	5945	6054	6026	6744

INDLEDNING

TIL

PARLAMENTS-FORHANDLINGERNE

DE efterfølgende Sider indeholder en Oversættelse af de officielle, stenografiske Beretninger fra Forhandlingerne i det nordtyske Forbunds Rigsdag, den tyske Rigsdag og den prøjssiske Landdags andet Kammer, for saa vidt disse Forhandlinger drejer sig om eller staar i Forbindelse med det nordslesvigske Spørgsmaal.

Oversættelsen er foretaget af cand. mag. *Jul. Clausen*; Noter og Henvi-
ninger skyldes undertegnede.

Referaterne er ordnede indenfor hvert enkelt Parlament efter Tidsfølgen. Det gælder som Hovedregel, at der i Haandbogen kun er medtaget de Udtalelser, som er fremsatte dels af Medlemmer af henholdsvis den nordtyske Forbunds-, den kejserlig tyske og den kongelig prøjssiske Regering, dels af det dansksindede Nordslesvigs Landdags- og Rigsdagsmænd. Udtalelser fra anden Side er kun medtagne, for saa vidt de var nødvendige for Forstaaelsen af en i det følgende refereret Tale, og de vil da altid findes resumerede.

Forkortelser er ellers kun anvendte, hvor det kunde ske uden at bortskære væsentlige Udtalelser. Oratoriske Gentagelser (f. Eks.: »Talen er om et Land, et Land, der har kæmpet o. s. v.«) er i Reglen strøgne, og det samme gælder Apostroferingen: Mine Herrer!, Tillægsord som »den ærede foregaaende Taler«, »den højtærede Minister« o. a. l. Helt forbigaaede er de ganske enkelte Forhandlinger om lokale Spørgsmaal i Nordslesvig (Jernbaner, Veje etc.), der ikke har nogen nationalpolitisk Karakter.

Hvor Kilden er en anden end de officielle tyske, stenografiske Beretninger er dette udtrykkelig angivet (se Forbundsrigsdagen, 15. April 1867.)

F. v. J.

DET NORDTYSKE FORBUNDS RIGSDAG

DEN KONSTITUERENDE RIGSDAG

8. Møde d. 8. Marts 1867.

(Præsident Dr. Simson.)

8. Marts Valgprøve med følgende Diskussion.

1867 Rigsdagsmand for 2. slesvig holstenske Valgkreds N. AHLMANN søger at tilbagevise de Indsigelser, der ere gjorte mod Gyldigheden af hans Valg.

14. Møde d. 18. Marts 1867.

(Præsident Dr. Simson.)

18. Marts Forhandling i Rigsdagens Plenum om Udkast til det nordtyske Forbunds Forfatning. I Diskus-
1867 sionen deltager Rigsdagsmand for 1. slesvig holstenske Valgkreds

H. KRYGER: Jeg vil gøre Brug af Forretningsordenens § 41, som tillader de Medlemmer i Forsamlingen, der ikke er det tyske Sprog mægtige, at oplæse Taler. Jeg tillader mig dette, da det danske Sprog er mit Modersmaal, og jeg derfor ikke kan gøre Brug af det tyske Sprog.

Forfatnings-Udkastets Art. 1 forsøger at fastsætte det nordtyske Forbunds Grænser. Men en Grænse maa være tydelig, hvis den skal svare til sit Navn. Findes der altsaa Distrikter, hvis endelige Stilling endnu ikke er afgjort, og som har en af Rigsdagen uafhængig traktatmæssig Ret til at træffe Bestemmelse om deres statsretlige Stilling, saa ligger det i selve det konstituerende Forbunds Interesse at komme til Klarhed over dette Punkt.

Saa længe de traktatmæssige Rettigheder, der er tilstaaede Slesvigs nordlige Distrikter om selv at bestemme dette Forhold, ikke er opfyldte, bliver Forbundets nordlige Grænse uklar. Min Mening er ikke at ville foranledige Rigsdagen til paa Grundlag af Prag-Fredens Art. 5 at ville befordre Afstemningen i Hertugdømmet Slesvigs nordlige Distrikter eller træffe nogen Afgørelse herom; dette vilde overskride Rigsdagens Competence. Derimod maa det siges at være Rigsdagens Opgave at afholde sig fra enhver Beslutning, der kunde opfattes, som om der var gjort noget Overgreb mod mine Vælgeres Ret til fri Afstemning. Det nordslesvigske Spørgsmaal er et internationalt, men intet Forfatnings-Spørgsmaal. Rigsdagen kan ikke ved nogen Beslutning løse indgaaede Forpligtelser . . . Derimod vilde et Tillæg til Art. 1 med det Indhold, at det var forbeholdt Kongen af Preussen at gøre de traktatmæssige Skridt med Hensyn til Nordslesvig, være paa sin Plads. Jeg nærer det Haab, at en saadan Holdning fra Rigsdagens Side vilde medvirke til at fremskynde Sagen, som jo er i god Overensstemmelse med de nationale Principer og Forudsætninger, paa hvilke det nordtyske Forbunds Konstituering hviler . . . Kun naar Forbundets nordlige Grænse retter sig efter Nationaliteten, vil den blive en sand Grænse for Tyskland. Jeg vilde ikke opfylde den Mission, jeg har modtaget af mine Vælgere, hvis jeg ikke bestræbte mig for at afværge ethvert Overgreb mod mine Vælgeres Ret og tydelig gav tilkende, hvilke retslige Hindringer der bestaar for at henregne dem til det nordtyske Forbund. Indvender man mod mig, at Nordslesvig dog engang maa høre til et Statsforbund, saa svarer jeg: at Forfatnings-Udkastets Art. 1 i sin nuværende Ordlyd intet antyder om, at Nordslesvig fremtidig skal høre til Forbundet; at det vel havde været mere passende at betegne Mellemtilstanden ved ikke at udskrive Valg i Nordslesvig; og at

jeg endelig ikke kan se, hvilke Grunde der skulde forhindre en øjeblikkelig Foranstaltning af den i Prag-Freden lovede Folkeafstemning. Indtil det Tidspunkt, da Rigsdagen vil have sluttet Forhandlingen om Forfatnings-Udkastet, kan Afstemningen i Nordslesvig, for hvilken Valgene have været en Slags Prøve, være arrangeret og tilendebragt. Først efter Udfaldet af dem vil Rigsdagen ved den endelige Redaktion af Artikel 1 nøje kunne angive det nordtyske Forbunds nordlige Grænse.

Præsidenten for Forbunds-Kommissairene, Udenrigsminister, Minister-Præsident, Greve VON BISMARCK-SCHÖNHUSEN: Jeg kan i Gensvar til den sidste ærede Talers Ytringer henvise til, hvad jeg har sagt i den preussiske Landdag om dette Spørgsmaal. Jeg tager kun Ordet for at nedlægge Indsigelse mod to af den ærede Talers Udsagn. Det ene: at det nordtyske Forbunds Grænse var tvivlsom og ikke fastslaaet. Hvis Forfatningen antages, som den nu foreligger, saa bliver dermed det nordtyske Forbunds Grænse indtil videre den Grænse, som ved Wien-Freden er fastsat mellem Danmark paa den ene, Preussen og Østerrig paa den anden Side. Skal en anden Grænse drages, saa maa først andre Forhandlinger føres herom . . .

Regeringen
Tilsvær

Den anden Paastand, som jeg bestrider som faktisk urigtig, er den, at nogen Indbygger i Slesvig af det Forlig, som Preussen har afsluttet med Østerrig, skulde kunne aflede nogen Ret til Afstemning. Kun H. M. Kejseren af Østerrig har Ret til at fordrø Prag-Fredens Opfyldelse af os — i hvilket Omfang sin Fredstraktats Indhold intet om; den giver den preussiske Regering et frit Spillerum, overlader den at tage Hensyn til, hvad den anser for billigt og overensstemmende med den preussiske Stats egne Interesser. Naar jeg har sagt i Landdagen: Preussen kunde under visse Omstændigheder, i Forhold til en fremmed Nationalitets geografiske Belliggenhed, naar den samme vedholdende udtalte Ønske om at høre andetsteds hen, og dens Skæbne er klar, naar Preussen renoncerede — naar jeg har sagt noget saadant, har jeg ganske vist tænkt paa Nordslesvig, idet jeg dermed har villet sige, at det ikke var af afgørende Vigtighed for den preussiske Stat, om nogle derboende dansktalende Indbyggere, som hellere ville høre til Danmark, mere eller mindre var Preussere. Den Grænse, som vi i saa Henseende hverken tør eller vil have overskredet, drages af den preussiske Stats Interesse i sin militære Sikkerhed; men en Grænse, ved hvilken vor strategiske Sikkerhed bliver indskrænket, som kunde sætte os i den Forlegenhed at tage det med meget Blod og megen Kamp vundne Dybbøl endnu en Gang, vilde vi under ingen Omstændigheder anerkende — dertil er vi heller ikke forpligtede (Bravo!). Det hedder ikke i Fredstraktaten »den nordlige Del af Slesvig«, hvorved man kunde tænke sig Slesvig delt i to Distrikter, et nordligt og et sydligt; derimod er Udtrykket »de nordlige Distrikter« brugt, altsaa saadanne Distrikter, hvoraf der maaske er flere, maaske mange i Slesvig — man kan tænke sig dem meget smaa, man kan tænke sig dem meget store, skønt saa store, som man forestiller sig dem i København, vil de vel næppe falde ud. (Munterhed). Jeg vil lade det staa hen, om vi til Fastsættelsen af denne Linje behøve Østerrigs Indvilgelse. Forlanges det af det kejserlige Kabinet, ville vi ikke unddrage os Forhandlinger herom, nemlig om det Spørgsmaal, om vi ere forpligtede hertil eller ej. I hvert Fald vil det være nødvendigt, for der skrides til Udførelse af denne Bestemmelse, at forhandle med den kgl. danske Regering, om den vil gaa ind paa denne Tilbagegivelse, i hvilket Omfang, og paa hvilke Betingelser. Hvis denne Tilbagegivelse indbefattede tyske Indbyggere, og navnlig saadanne, som høiydtyklærede at ville forblive tyske, kunne vi efter min Mening ikke gøre andet end enten at garantere Tyskernes Skæbne ved Enklaver, som vi forbeholdt dem, eller ved at afslutte en Traktat med Danmark, for hvis nøje Opfyldelse vi maatte forlange andre Garantier end dem, som forhen kun ufuldkomment beskyttede de Tyske i Slesvig (Bravo!). Det maa endelig ikke glemmes, at der hviler en betydelig Gæld paa Hertugdømmene Slesvig-Holsten, som vedrører hver enkelt Del af Hertugdømmene . . . Alle disse Forhold maa klares i Forhandlinger med Østerrig og Danmark,

for der kan skrives til Opfyldelse af Art. 5. Saa længe kan Forbundsforfatningen ikke udskydes og Forbundets Grænser ikke forblive ubestemte. Og just ved denne Grænsens Ubestemthed falder det endnu mere i Øjenene, at ingen Slesviger kan paastaa, at denne Bestemmelse gav netop ham en ogsaa blot moralsk Ret; thi at ingen Beboer af Slesvig-Holsten kan ulede nogen juridisk Ret af vor Overenskomst med Østerrig, behøver jeg ikke at bevise en Forsamling, der tæller saa mange Jurister. (Bravo!)

Rigsdagsmand for 2. slesvig holstenske Valgkreds N. AHLMANN: Jeg kan slutte mig til alt, hvad Rigsdagsmanden for 1. slesvigiske Distrikt har sagt. Jeg indtager samme Standpunkt som han, at Prager Fredstraktaten ikke er i Harmoni med Forfatningsudkastet, fordi Nordslesvigs Grænser endnu ikke er bestemte. Minister-Præsidenten sagde, at vi ifølge Prager-Traktaten ingen Ret havde. Vi har heller ikke pukket paa en saadan Ret; men vi tro, at naar der er sluttet en Traktat mellem to store Magter, saa faar de, hvem den berører, Udsigt til at nyde en Ret, og denne Ret, troede vi, skulde opfyldes for os. Vi troede, at den skulde gaa i Opfyldelse i Kraft af vor Folks Nationalitet; det kunde synes besynderligt at ville bevise, at Nordslesvigs Nationalitet er dansk. Men der hænder Ting, som vise, at Meningerne derom endnu ere meget uklare. For ganske kort siden er der i alle Nordslesvigs Kirker bleven oplæst en Bekendtgørelse paa Dansk, i hvilken det hedder, at vi med Uvilje have taalt det danske Herredømme, og hvori vi kaldes tyske Brødre. Vi have fundet det urigtigt fra Ende til anden, og vi fristes deraf til at tro, at den Slags Anskuelse endnu ere almindelige i Tyskland. Vi Nordslesvigere have dog i de sidste Aar aflagt Vidnesbyrd nok om vor danske Nationalitet. Jeg vil minde om den Deputation, som rejste til Berlin straks efter Prag-Fredens Afslutning for at takke H. M. Kongen af Preussen for de ved Freden os givne Udsigter og for at bede om, at de maatte blive opfyldte. Denne Adresse blev underskrevet af 17,000 Slesvigere; Underskrifterne bleve sendte til Landdagen og Rigsdagen. Et ikke mindre tydeligt Vidnesbyrd om vor Nationalitet er, at det unge Mandskab, som skulde gøre Krigstjeneste, i Massevis rejste til Danmark for at aftjene deres Værnepligt i deres gamle Fædreland, fordi det faldt dem for tungt at aftjene den i et fremmed Land. . . Et ikke mindre tydeligt Vidnesbyrd er givet ved Valgene til denne Rigsdag. De have vist, at Halvdelen af Slesvig er dansk. . . Det nordslesvigiske Folk har altid trofast hængt ved Danmark og den danske Regering. Vi have ikke knurret eller klaget over Tryk fra vor Regerings Side. Vor Regering har været human og billig, og almindelig Velstand har hersket i Landet. Derfor have vi befundet os vel og ikke haft nogen Grund til Misfornøjelse. Vi have ikke forlangt Tysklands Indblanding. Vi tro ogsaa, at vor Nationalitet berettiger os til at blive skilt fra Tyskland og forenet med Danmark, som Prag-Freden stiller os det i Udsigt. Disse Forhaabninger hverken kan eller vil vi opgave — selv om der skal gaa nogen Tid, maaske meget lang Tid. Vi have den preussiske Regerings Ord for, at disse Traktater skulle holdes. Og tager jeg ikke meget fejl, har jeg ogsaa hørt Minister-Præsidenten sige her i denne Sal, at Preussen vilde holde alle sine Overenskomster. Vi haabe og tro, at den preussiske Regering vil holde denne Traktat efter dens Aand, ikke efter dens Ordlyd, og at der ikke vil gives for meget Spillerum til at finde Udveje. Vi tro ikke, at det kan være den preussiske Regering ubehageligt her at høre det Vidnesbyrd, at vi Nordslesvigere, Befolkningen fra Kongeaen til Flensborg, alle nære det Ønske igen at træde i vor naturlige Forhold til Danmark og slippe ud af denne momentane Forbindelse med Tyskland. Vi kunde appellere til Retfærdighedsfølelsen hos det tyske Folk, hvis Repræsentanter her ere nærværende. Det er vel ikke konsekvent, hvis det tyske Folk, som holder Nationalitetens Fane højt og organiserer sig efter den, ikke vil følge samme Principer overfor smaa Nabolande. Vi vide vel, at Danmark nu er ydmyget, at Preussen og Tyskland helt kan overse det. Men jeg tror, at det altid er godt at have sin Nabo til Ven, selv om han er svag. Hidtil have

Tusinder af Tyskere fundet deres Brød, haft Frenegang, ja faaet Frespøster i Danmark. Denne Vej kan kun staa dem aaben, naar Tyskland viser Retfærdighed mod Danmark. Tyskland skulde betænke, hvor meget det for faa Aartier siden har lidt under Fremmedherredømmet. Mine Herrer, vi have i Nordslesvig nu i 3 Aar levet under Frenmedherredømme. . . Man presser vore unge Folk til Militær-Tjeneste og forfølger dem, som vender tilbage efter at have gjort Tjeneste i Danmark; de blive paa en Maade forvist Landet. Jeg vil ogsaa gøre opmærksom paa den Besynderlighed, at vi regnes til Tyskland, for Sagen bestemt er afgjort; og at man ved vor Grænse planter tyske Grænsepæle, for Grænsen ei fastsat. Det er altsammen Tilstande, som Tyskerne ikke skulle ønske at føre over os.

Mine Herrer, jeg tror at have givet Dem et nogenlunde paalideligt Billede af Nordslesvigs Stilling i dette Øjeblik, og at det staar Dem klart, at jeg her taler i den store nordslesvigiske Vælger-Majoritets Navn. Ganske vist gives der en lille Minoritet Tyskere i Nordslesvig, og jeg minder om, at Rigsdagsmanden for 4. Valgkreds sagde, at det kun var de dumme i Nordslesvig, som vilde høre til Danmark. Er dette Tilfældet, gives der overmaade mange dumme Mennesker i Nordslesvig. Thi De ved selv, at Minoriteten er paa Tyskernes Side i Nordslesvig, og at den er meget lille. Denne Minoritet beløber sig i 1. Valgkreds kun til $\frac{1}{3}$, og i den danske Del af min Kreds kun til $\frac{1}{4}$. Naar man betænker, under hvilke Omstændigheder denne Afstemning har fundet Sted, hvorledes den tyske Minoritet altid er bleven begunstiget, hvorledes hele Embedsstanden stod paa denne lille Minoritets Side, vil man forstaa, at den under sædvanlige Forhold vilde have været endnu mindre. De vil da ogsaa indse den besynderlige Stilling, en nordslesvigsk Rigsdagsmand indtager her. Sikkert havde vore Vælgere arholdt sig fra al Deltagelse i Valget, havde de ikke frygtet for derved at faa Repræsentanter, som ikke udtale deres Mening, saa at det kunde faa Udseende af, at Nordslesvig var et tysk Land. Derfor have de valgt os, derfor maa Forsamlingen heller ikke vente, at vi nære stor Interesse for eller tage særlig Del i det nordtyske Forbunds Forhandlinger. Efter vor Mening er det blot vor Pligt at værge om Nordslesvigs Interesser og at mane til Prag-Fredens Opfyldelse.

26. Møde d. 3. April 1867.

(Præsident: Dr. Simson.)

Debat om Forbundskrigsvæsenet.

H. KRYGER: . . Forslaget i Artikel 53 kalder enhver Nordtysker til Værnepligt, Artikel 55 giver hver værnepligtig Nordtysker udførligere Besked om hans Militærtjeneste. Nu rejser sig det Spørgsmaal: hvem er Nordtysker? Tager man Ordet efter Nationalitetsprincippet, er Nordslesvigerne ikke Nordtyskere. Ved historisk Overleveling, Sæder, Love, Sprog og Afstamning høre de til Danmark. Men skal derimod den Sætning gælde, at enhver, som hører til en nordtysk Forbundsstat, ogsaa er en Nordtysker; skal altsaa den politiske Grænse være Normen, saa bør det erindres, at de nordslesvigiske Distrikters statsretlige Stilling ved de sluttede Overenskomster er gjort til et aabent Spørgsmaal, og at de politiske Grænser endnu ikke har faaet nogen definitiv Karakter.

Disse Kendsgerninger, af hvilke Nordslesvigs særlige Stilling frengaar, turde i og for sig være tilstrækkelige til at retfærdiggøre Krav om, at Bestemmelserne om det nordtyske Forbunds Krigsvæsen suspenderes i Nordslesvig, indtil den politiske Stilling er fastsat ad traktatmæssig Vej. Og Vægten af dette Krav stiger, naar de enkelte Traktat-Bestemmelser, som her gøre Udslaget, prøves.

Wien-Fredens Art. 18. bestemmer, at de i Hertugdømmet fødte, som efter Fredsslutningen ville tjene i den danske Hær eller Flaade, af den Grund ikke maa for-

3. April
1867

lempe hverken paa Person eller Ejendom. Denne Artikel vilde ikke have nogen Betydning, naar den kun tog Sigte paa de Indfødte, som udvandre til Danmark og tage deres Ejendom med sig. Meget mere sigter den til saadanne Indfødte, som foretrække at blive deres danske Fane-Ed tro og samtidig beholde deres Bolig i Hertugdømmene.

Om dem, der besluttede sig til Udvandring, handler Art. 19 [se Haandbogens Pag. 226] . . . Traktatmæssig besidde Beboerne i de tre Hertugdømmer indtil November 1870 Ret til at træffe Afgørelse om deres undersaatlige Stilling, og i Mellemtiden er enhver Forandring i deres personlige Stilling, som gør noget Indgreb i dette Valg, udelukket. Resultatet heraf bliver, at da Værnepligt er den højeste Bekræftelse af den undersaatlige Stilling, maa ogsaa Indkaldelse i Militærtjenesten i disse 6 Aar i Hertugdømmene blive en frivillig Sag. Skulde dette Forhold give Anledning til Brud paa de militære Regler, maa man betænke, at Traktater gaa forud for specielle Reglementer, og at Lande og Undersaatter kun kan regeres efter de folkeretlige Bestemmelser, som er tagne om dem.

Jeg overlader Repræsentanterne for Hertugdømmernes tyske Dele, hvor vidt de vil gaa ind paa min Argumentation; jeg vil kun tale om Nordslesvigernes Rettigheder, der desuden kan paaberaabe sig en ny traktatmæssig Bestemmelse, der endnu skarpt betegner deres Særstilling.

Jeg mener Prag-Fredens Art. 5. Prager Fredstraktaten befinder sig mellem de Aktstykker, der er forelagte Rigsdagen som Tillæg til Forfatningsudkastet. Som denne Traktat binder de nordtyske Regeringer, maa den ogsaa tjene Rigsdagens Medlemmer som Rettesnor paa alle de Punkter, hvor Traktaten indeholder udtrykkelige Bestemmelser. Rigsdagen maa have Interesse af, at dens Beslutninger stemme overens med det Retsgrundlag, paa hvilket de hvile, og at den ikke overfører sine Beslutninger paa et Territorium, for hvilket Prag-Freden har skabt en Undtagelsestilstand. Særlig ved Organisationen af Forbunds-Krigsvæsenet maa dette ligge Rigsdagen paa Hjerte.

Prag-Fredens Art. 5 indrømmer det nordlige Slesvig en Undtagelsestilstand, da det handler om en eventuel Overgang af nordslesvigske Distrikter til Danmark. Gav Wien-Freden Hertugdømmernes enkelte Beboere Lov til at træffe Afgørelse om deres undersaatlige Stilling og derved om deres Militærforhold, saa indrømmer § 5 Nordslesvigs Befolkning og Distrikter denne Frihed til Selvbestemmelse, dette Valg af Fædreland, som er ensbetydende med Valg af Krigsherre; den stiller fremdeles Befolkningen som Helhed den Mulighed for Øje, at den kan forblive paa den fædrene Jord og dog atter komme sammen med Danmark. Ved Prag-Freden mister den enkelte hvert Motiv til Udvandring, ja det bliver ham ligefrem en Pligt at holde ud paa Hjemmets Grund for at kunne afgive den Stemme, som vil faa sin Betydning ved den traktatmæssige Afstemning.

Heraf følger, at Rigsdagen — med Prag-Freden for Øje — burde afholde sig fra at tage nogen Beslutning, der præjudicerer Nordslesvigernes Selvbestemmelsesret, og da især ikke overfor nogen Beslutning om Forbunds-Krigsvæsenet i Nordslesvig. Og det allerede af den Grund, at Faneeden vilde gribe ind i Friheden til Afstemning . . . En Uvishedens Tilstand bringer ikke blot Forvirring i Retsbegreberne, den bringer ogsaa Forstyrrelse i Ejendomsforholdene og i Familieme. Den vil ikke have, men føiges, hvis Rigsdagen beslutter sig til at lade Forbunds-Krigsvæsenets Indretninger blive gældende for Nordslesvig, selv om det blot er for en Tid.

Der kan ingen provisorisk Værnepligt gives, ingen provisorisk Faneed, ingen provisorisk Militærtjeneste, saa lidt som nogen provisorisk Krig og noget provisorisk Fædreland. Ikke den udvortes Disciplin eller Vaabendytighed, men Fædrelandskærligheden giver Værnepligten dens sædelige Værd. Indrømmer man Nordslesvigene, i Overensstemmelse med deres traktatmæssige Ret, at vælge det Fædreland, for hvilket deres Sympati og Nationalfølelse er stærkest — ja, saa vil der kunne skabes et Grundlag for Nordslesvigernes Værnepligt, men ogsaa først da.

Skulde denne Afgørelse blive forhalet, skulde hverken Hensynet til traktatmæssige Bestemmelser eller Medfølelse for en lidende Folkestamme føre til Rettens Fuldbgyrdelse, da vilde § 5 for Nordslesvigerne fra en national Velgærning blive til en Kilde for Retsløshed. Hjemløse og lovløse vilde Nordslesvigerne være prisgivet Tilfældigheder og den Vilkaarlighed, hvis Slag hverken kan beregnes eller undgaaes, vilde træde i Stedet for den Sikkerhed for Liv og Velfærd, som det dog er Statens Opgave at sørge for.

Gid da Rigsdagen ikke vilde lade en betrængt Nationalitet staa ved Forbundets Tærskel! Gid den vilde gaa ind paa mit Forslag: at Bestemmelserne om Forbundets Krigsvæsen suspenderes i Slesvigs nordlige Distrikter, hvorved en Syd for Flensborg løbende Linje kan danne Grænseskillet.

Minister-Præsident, Greve v. BISMARCK: Naar jeg tager Ordet, er det ikke for at drage til Felts mod Prag-Fredens Bestemmelser eller for paany at indlade mig paa Fortolkning af samme, men blot for at hindre, at ved saadanne Ytringer som den sidste Talers endnu flere Mennesker vildledes i deres Opfattelse af den nuværende Retstilstand, unddrage sig Øvrighedens lovmæssige Paabud, særlig med Hensyn til de militære Pligter, og derved til vor Beklagelse udsætte sig for Straf, som uden Skaansel maa fuldbgyrdes. Det nuværende retslige Forhold i Hertugdømmet Slesvig er saaledes, at samme i hele sin Udstrækning efter Wien-Freden er en Del af det preussiske Monarki, hvoraf følger, at alle Indbyggere maa rette sig efter de her gældende Love uden Hensyn til, hvor mange eller hvor faa af dem der engang i Fremtiden efter Prag-Fredens Bestemmelser vil bortfalde. Spørgsmaalet om det preussiske Undersaatsforhold skal engang afgøres, men saa længe Nordslesvigerne er preussiske Undersaatter, har de til Punkt og Prikke at rette sig efter preussisk Lov og Øvrighed, eller bære Følgerne i modsat Tilfælde . . .

Regeringens
Tilsvær

Jeg tror herved tilstrækkelig at have dokumenteret Urigtigheden i den ærede Talers Paastande. Vi nægte indtil 1870 ingen Slesviger, som vil antage dansk Nationalitet og flytte til Danmark, Retten dertil, men holde fast ved den Grundsætning, at hvem der har gjort det og beraaber sig derpaa, han har opteret efter den Frihed, som Wien-Freden tilstaar ham. Men er han bleven Dansk, saa bliver han ogsaa ved at være det, og bliver betragtet som Dansk, hvis han engang igen vil vende hjem.

27. Møde d. 5. April 1867.

(Præsident: Dr. Simson.)

Fortsættelse af Debatten om Forbundsrigsvæsenet.

N. AHLMANN: Naar jeg har bedt om Ordet, er det naturligvis ikke for at tale inod Art. 53 [om enhver Nordtyskers Værnepligt] men kun om dens Anvendelse paa Nordslesvig. — Nordslesvig er i en saa ejendommelig Stilling, at det vilde give Anledning til Vanskeligheder, hvis Forbunds-Lovgivningen for Krigsvæsenet skulde gælde her. Vi have allerede gjort Erfaringer ved Indførelsen af preussisk Militær-Lovgivning. Den Ret, som Wiener-Freden tilstaar: i de nærmeste 6 Aar at træffe frit Valg om sin undersaatlige Stilling, have allerede mange, ja næsten alle af vore Værnepligtige benyttet sig af; de er dragne til Danmark, har ganske lovmæssigt ladet sig indrullere i den danske Armee, er bleven danske Undersaatter og saaledes løste fra deres undersaatlige Stilling i Slesvig. De skulde altsaa staa paa samme Fod som andre Udlændinge i Hertugdømmet Slesvig. Men saaledes er det ikke. Medens det tillades alle Fremmede, Amerikanere og Tyrkere, frit at opholde sig der, saa er det nægtet disse Mennesker at være her. Naar de komme hjem paa Besøg eller for maaske at bistaa deres Forældre, faa de Opfordring til at forlade Landet. Det er ikke let at indse, hvor

5. April 1867

for disse fødte Slesvigere, der nu efter Lovens Forskrift er blevne danske Under-saatter, skal behandles anderledes end andre Udlandinge. Vi vide ikke, om dette sker i Overensstemmelse med det preussiske Kabinetts Principper, eller om det maaske er Overgreb fra Provins-Regeringens Side. Endnu værre gaar det det ældre Mandskab i den danske Hær, Reserven. De kan ikke som de Unge forlade Landet, fordi de i Reglen er bosatte Folk med Hus og Hjem. Disse Folk tages nu i Ed som hørende til den preussiske Reserve. Det er bekendtgjort i Aviserne, at denne Edsaflæggelse foregaar uden Vanskelighed i Sydslesvig og i Holsten, men ikke i Nordslesvig, hvor Flertallet har vægret sig ved at aflægge Ed og saaledes har givet Bevis paa sin danske Nationalitet. Efter hvad der forlyder, er det blevet sagt dem, at de alligevel vilde blive opførte paa Militær-Listen, indkaldte og muligvis tagne til Krigstjeneste, saa at de i hvert Fald vilde blive tvungne til at aflægge Ed. Jeg ved ikke, hvad man skal mene om saadanne aftvungne Eder, om de ikke have megen Lighed med falske Eder. . . Denne Edsaflæggelse kan desuden have alvorlige og skæbningsvangre Følger for Beboerne. Det tør antages, at den, der har aflagt Ed til den nordtyske Fane og bagefter benytter sig af sin traktatmæssige Ret til i 6 Aar at udvandre til Danmark, vil blive behandlet og reklameret som Desertør. Ved den lovede Afstemning vilde en saadan Edsaflæggelse maaske ogsaa fratage Retten til at stemme efter sin Overbevisning. Naar paa denne Vis Reservisternes store Masse og fremdeles hele Embedsstanden, lige ned til Natvægtere og Postbude er tagen i Ed, saa vil Resultatet blive, at Halvdelen af de stemmeberettigede er tagen i Ed, hvad sandsynligvis vil være til Skade for den endelige Afstemning om, hvem Landet skal tilhøre. Det er blevet sagt her i denne Sal, at det tyske Folk paa Grund af sin Humanitet og Retsfølelse var saerlig skikket til at leve sammen med andre Folk, saa at andre gerne sluttede sig til det. Jeg véd ikke, mine Herrer, om en saadan Fremgangsmaade er egnet til at vinde fremmede Nationer. (Til Sagen!)

PRÆSIDENTEN: Jeg vil indrømme Taleren den yderste Frihed til at begrunde sit Ændringsforslag om Værnepligten i Nordslesvig, men kan dog ikke helt fritage ham for den Pligt at holde sig til Sagen. (Bifald.)

AHLMANN: Jeg troede, at dette hørte med til Motiveringen.

Saa meget er sikkert, at Begivenhederne i de sidste Aar ikke har været skikkede til at stemme de to Nationer venligt overfor hinanden. Al Ret, baade juridisk og moralsk, har man frakendt os — (Til Sagen!)

PRÆSIDENTEN: Jeg gør endnu en Gang Taleren opmærksom paa, at han maa holde sig til sit Ændringsforslag og dets Motivering.

AHLMANN: Det gør mig ondt, at Ordet fratages mig, naar jeg vil begrunde mit Forslag. (Flere Stemmer: Nej! Nej!)

PRÆSIDENTEN: Ordet er ikke frataget Dem, men det kan fratages Dem.

AHLMANN: Jeg vil da slutte. Vort Ændringsforslag gaar ud paa at anbefale den høje Forsamling at afskaffe Værnepligten i Nordslesvig, til de 6 Aar er forløbene, som Wien-Freden indrømmer Nordslesvigerne til at vælge deres Nationalitet.

Naar det her almindelig siges, at ingen Fodsbred tysk Jord skal afstaas af Tyskland, saa skulde det tyske Folk dog ogsaa vise sine Naboer Retfærdighed og ikke drage dem til sig mod deres Vilje og mod Traktater. Jeg vil slutte med det gamle Ord: Man skal handle mod andre, som man vil, at der skal handles mod En selv.

PRÆSIDENTEN: De Herrer, som stemmer for Rigsdagsmændene Kryger og Ahlmanns Forslag

Værnepligten bliver i de Dele af Hertugdømmet Slesvig, som ligger nord for en syd for Flensborg løbende og i vestlig Retning gaaende Linje, suspenderet, indtil et Resultat er naaet angaaende Aftrædelsen af de nordslesvigske Distrikter til Kongeriget Danmark

bedes rejse sig. (Det sker.). Det er Minoriteten.

33. Møde d. 15. April 1867.

(Præsident: Dr. Simson.)

Forhandling om den nordtyske Forbunds-Forfatning.

PRÆSIDENTEN: Til Art. 1 er fremkommet et Ændringsforslag — fra Rigsdagmændene Kryger 15. Apr. 1867 og Ahlmann — der dog endnu ikke har faaet tilstrækkelig Understøttelse; jeg beder de Herrer reise sig, som vil understøtte d'Hr. Kryger og Ahlmanns Forslag i Nr. 117 af Tryksagerne*).

(Pause).

Ikke en eneste Stemme har meldt sig.

Dermed bortfalder Forslaget, og der stemmes over Artiklen uden yderligere Hensyn til det nævnte Ændringsforslag.

Da Ændringsforslaget ikke fik den i Forretningsordenen bestemte Støtte af 30 Medlemmer, var Kryger og Ahlmann afskaarne fra mundtlig at begrunde det. De havde forudset dette Tilfælde og havde derfor ladet deres Motivering trykke og omdele blandt den nordtyske Rigsdags Medlemmer. Dette Akttykke er af dem ligeledes tilsendt den danske Presse; her gengives det efter »Fædrelandet» i København (Udgivere: J. F. GJØDVAAD og C. PLOUG; ansvarlig C. PLOUG) 28de Aargang, Nr. 92 for Lørdagen d. 20. April 1867, hvori det har følgende Ordlyd:

TIL DEN NORDTYSKE FORBUNDSRIGSDAGS MEDLEMMER!

I en Rigsdag, der var indkaldt for at raadslaa om Forfatningen for et nordtysk Forbund, maatte de Deputerede, hvilke deres Mandaters ejendommelige Stilling forbød enhver positiv Deltagelse i dette Arbejde, være udsatte for mange fejlagtige Domme, medens Knapheden af den Rigsdagens tilmaalte Tid og tildels vel ogsaa mange nationale Fordomme vanskeliggjorde dem Gjendrivelsen af disse.

Man har sagt, at vi kun vare komne for at nedlægge Indsigelse mod det nordtyske Forfatningsværk, ja, der er fremkommet den Antydning, at vi endog have haft i Sinde at vildlede vore Landsmænd.

*) Forslagets Ordlyd, saaledes som den anføres paa det af Præsidenten nævnte Sted, er følgende:

Rigsdagen vedtager til Rigsdagens Beslutninger vedr. Art. 1 at tilføje følgende Sætning:

For saa vidt en Grænsforandring er betinget af bestaaende Traktater, forpligter de forbundne Regeringer sig til uopholdelig at træffe de hertil nødvendige Forholdsregler.

MOTIVERING:

Ifølge Art. 3 i Wienerfreden af 30. Okt. 1864 er Kongen af Danmarks Anerkendelse en af Faktorene ved Oprettelsen af en varig Tilstand i Hertugdømmeme.

Art. 5 i Prag-Freden af 23. August 1866 nævner en ny Disponent over en Del af Hertugdømmernes Skæbne; nemlig den nordslesvigske Befolkning, hvem der ved fri Afstemning skal gives Lejlighed til at konstatere, om den for Fremtiden ønsker at være Kongen af Danmarks Undersaatter.

Herefter hører til en endelig Regulering af Suverænitetsrettighederne i Nordslesvig og til Fastsættelsen af de politiske Grænser Befolkningens Medvirkning, de tyske Undertegnere af Wiener- og Prag-Fredstraktaterne i Forening med Kongen af Danmark saavel som de Regeringers Medvirkning, som udgøre det Nordtyske Forbund paa Grundlag af Prag-Freden.

Berlin d. 9 April 1867.

H. KRYGER.

N. AHLMANN.

Det nordtyske Forfatningsværk vil, hvis det har Livskraft i sig, nyde Fremme, enten vi protestere eller ikke; vi selv tør ønske det af Lykke, saafremt det kun ikke gjør Fordring paa at drage det nordslesvigske Jordsmon, som vi repræsentere, ind under sit Omraade. Hvad vi have stræbt efter i Rigsdagen, var at levere Bevis for, at vore Vælgere ingen Del have i det nordtyske Forbund, og at det vil ligge i Forbundets Interesse at anerkjende denne retlig begrundede Kjendsgjerning.

Vi tale om en retlig begrundet Kjendsgjerning. Vor Sag er ikke saa svag, at vi blot kunde beraabe os paa Sympatier og Antipatier, paa vexlende Meninger eller paa Nøds-krig. Tvertimod tilbød tractatmæssige Bestemmelser et Grundlag, der ikke blot i og for sig var holdbart, men som vi indtog i Fællesskab med den ordtyske Regeringer.

At oplyse denne tractatmæssige Ret, at bringe den i Erindring hos dem, som ville glemme eller overse den, og anbefale dens snarlige Virkeliggjørelse, var den Opgave, til hvis Udførelse vi troede os forpligtede. Dette var mere end en blot Protest. Det var heller ingen Agitation. Det var en af Kjærlighed til Retfærdighed og til vore Medborgere udspringende Henvisning til bestaaende Rettigheder. Vi bestræbte os samtidig for at skildre de Følger, som de offentlige Tilstandes langvarige Tvivlsomhed maatte medføre for Ejendommen, Familielivet og vore Landsmænds sociale Forhold. Dette skete for at gjøre Nødvendigheden af de tractatmæssige Forholds hurtige Hidførelse desmere indlysende.

Imod de Forvanskninger og den onde Villie, hvormed man forduunkler Indholdet af vore Rettigheder og vore Landmænds sædelige Stræben, ville vi sætte Sandheden.

Naar det er blevet sagt, at Hertugdømmet Slesvig ifølge Freden i Wien i sin hele Udstrækning er en utvivlsom Bestanddel af det preussiske Monarki, saa er det ikke ganske saa. Ved Freden i Wien afstod Kongen af Danmark sin erhvervede, ham til sikrede Ret til Hertugdømmerne til de forenede tyske Stormagter. Freden i Wien bestemte ikke Grænserne mellem Danmark og Preussen, men mellem Østerrig og Preussen som tyske Stormagter paa den ene Side og Danmark paa den anden Side, saa at, naar Østerrig i en tidligere Overenskomst med Preussen har fastsat en Forandring af Grænsen, denne Bestemmelse »eo ipso« maa øve Indflydelse paa Preussens Besiddelses Beskaffenhed og paa dens Grænse. Ved Pragfreden af 23. August 1866 overlader Østerrig sin Medbesiddelsesret i Hertugdømmerne til Preussen, dog under den Betingelse, at Slesvigs nordlige Districter blive tilbagegivne til Danmark, naar Beboerne ved fri Afstemning tilkjendegive deres Ønske om en saadan Gjenforening. Vi ville ikke undersøge, om den Del af Souverænitetsretten over samtlige Hertugdømmer, som Preussen ved Pragfreden overtog fra Østerrig, fuldstændig er i Preussens Besiddelse, saalænge den betingende Bestemmelse med Hensyn til Nordslesvig ikke er bleven opfyldt. Men det er indlysende, at Besiddelsen af Souveræniteten over Nordslesvig ikke strax kan betragtes som noget selvfølgeligt af Preussen. Havde vi altsaa ikke den Pligt at forelægge Rigsdagen Spørgsmaalet om, hvorvidt Udøvelsen af den fulde Souverænitetsret i Nordslesvig ved Incorporation, Udskrivning til Krigstjeneste, Embedsmændenes Edsfæstelse og den af strenge Forholdsregler ledsagede Edsfæstelse af Krigsreservens ældre Mandskab staae i Samklang med Tractaterne?

Tractaterne give os Rettigheder, der ikke kunne hæves ved administrative Forholdsregler. Vi minde kun om den os indrømmede Ret til i 6 Aar efter Freden i Wien frit og ubindret at kunne vælge vort Fædreland og samtidig beholde vor Bopæl i Hertugdømmerne. Vi vare forpligtede til at prøve, om denne Ret ikke i en væsentlig Grad rystedes ved den tidligere indførte preussiske Militærlovgivning, ved Udskrivning til Krigstjeneste, ved Udvisning af Landet og Edsfæstelse af det ældre Mandskab, der er gennemført under haarde Omstændigheder, selv naar Vedkommende erklærede, at de vilde udvandre.

Den os ved Pragfreden indrømmede Ret grunder sig, om dette end ikke udtryk-

kelig er sagt i Fredstractaten, paa Nationalitetsprincippet. Fra dette Princip gik Tydskland ud i sit Angreb paa Danmark. Det hed, at ikke blot Hertugdømmet Holsten, det tydske Forbundsland, men ogsaa de tydske Brødre i Hertugdømmet Slesvig skulde befries fra det saakaldte danske Aag. Om Slesvigs danske Indbyggere kunde her naturligvis ikke være Tale. Til dem turde de efter Nationalitetsprincippet bevirke de Territorialforandringer ikke strække sig; paa dem passede Krigsgrunden ikke. At Nationalitetslæren var det alene Bestemmende, fremgaar af følgende Kjendsgjerninger. Østerrig og Preussen havde anerkendt den fælles Arvefølge i Danmark og Hertugdømmene ved deres Tiltrædelse til Londonertractaten af 8de Maj 1852, og de preussiske Kronjurister kom til det Resultat, at Christian den Niende har været det danske Monarchies retmæssige Herre og Arving. Altsaa bliver Nationalitetsprincippet alene tilbage som Retfærdiggjørelse af Krigen. Efter dette Princip er Retten til at beholde det Erobrede da ogsaa bleven modificeret, da begge Undertegnerne af Pragfreden have udtalt, at de Dele af Slesvig, hvis Indbyggere have dansk Sindelag og ønske Gjenforening med Danmark, skulle gælde for ikke-erobrede. Naar Artikel V af Pragfreden fastsætter, at Slesvigs nordlige Districter have en Ret til at vende tilbage til Danmark, saa kan selvfølgelig, da her er Tale om fri Afstemning, Meningen ikke have været at lade denne Ret tilflyde nogle smaa Districter i det Nordligste af Landet, men skal Pragfreden opfyldes i Sandhed og loyalt, saa tør ingen udenfor Befolkningen selv liggende Skranke stilles i Vejen for dens Selvbestemmelsesret. Ligesaa lidt overensstemmende med Pragfredens Aand vilde det være at stille saadanne Betingelser for Aftaaelsen, som vilde vanskeliggøre Danmarks Krone at modtage den frivillig tilbagevendende Befolkning, og igjen give en fremmed Magt Foranledning til at blande sig i den danske Stats indre Anliggender.

At Nordslesvig er et dansk Land, behøver vel intet yderligere Bevis. Da Krigen med Danmark udbrod, feilede det vel ikke, at mange Tydskere jo troede — som Pressen saa dristig har paastaet — at Nordslesvig er et overvejende tydsk Land. Men nu er vel Enhver overbevist om det Modsatte. Valgene til den nordtydske Rigsdag have viist, at Flertallet af Befolkningen indtil Syd for Flensborg er dansk. Imod vore Modstandere, der ikke ønske nogen Afstemning og Deling af Slesvig, og som stede paastaae, at Nordslesvig er tydsk, maa det afgive endnu et Bevis for vor Sags Godhed, at vi ønske Afstemningen og ere sikre paa et gunstigt Udfald af den, omendskjønt vort Land er besat af tydske Tropper og bestyres af fremmede, den dansk-sindede Befolkning modvirkende Embedsmænd. Naar vi under saadanne Omstændigheder ønske Afstemningen hidført, saa vidner dette ret om, at Nordslesvig er et dansk Land. Man sammenligne hermed, at man kalder Luxemburg et tydsk Land, og at man dog er bange for, at Afstemningen kan gaa i ikke-tydsk Retning, omendskjønt Fæstningen og dette Lands Hovedplads er besat af tydsk Militair og Landet ingen fremmed Embedsstand har. — Det er blevet sagt af en høj Statsmand, at Preussen ikke vilde beholde eller drage til sig et Land, hvis Beboere gjentagne Gange og oprigtig have givet deres Ønske tilkjende, at de ikke ville være Preussere, men forenes med en Nabostat. Paa denne Ytrings Oprigtighed tvivle vi ikke. Ingensteds har Befolkningens Ønske kundgjort sig tydeligere og oprigtigere end i Nordslesvig.

Den traktatmæssige Afstemning i Nordslesvig vil først være i Stand til at skaffe Militærtjenesten, der nu medfører saa stor en Ængstelse for vore Landsmænds Samvittigheder og saa megen Forstyrrelse af Eiendoms- og Familieforhold med sig, det endelige Grundlag.

Fra en vægtig Side er Skattebetalingen i Hertugdømmene bleven sat i umiddelbar Forbindelse med Værnepligtens Opfyldelse. Skal heraf drages den Slutning, at, saa lidt som Undersaatten i Hertugdømmene kan unddrage sig Skattens Erlægning, saa lidt kan han være berettiget til at forlange Fritagelse for Krigstjeneste? Paa Skattemægelse har Ingen i Hertugdømmene og navnlig i Nordslesvig tænkt; Pligten til

at udrede Skatterne, uden hvis Indgang Bestyrelsen vilde standse, finder Sted under enhver factisk Øvrighed. Men Værnepligten behøver at ordnes ved Lov. Den har ogsaa, da en saadan Lov ikke bestod, factisk været hævet i Hertugdømmerne fra 1864 til 1866. Vi maa stedse lægge Tønen derpaa, at i saadanne Anliggender ere Tractaterne afgjørende. Hvis der i Freden i Wien eller i Prag havde været nogen Bestemmelse, hvorved Skattebetalingen i Hertugdømmerne for en Række af Aar underkastedes flere Modificationer, saa vilde den factiske Ret heller ikke ubetinget have kunnet paakaldes i finansielle Sager. Men angaaende Militairforholdet bestaae tractatmæssige Bestemmelser, og disse ønske vi at skaffe Gyldighed.

Premfor Alt kommer det an paa Omfanget og Summen af de forhaandenværende Souverainitetsrettigheder. Hvis i et Land Souverainitetens traditionelle Kilde er bleven uklar ved svære Hjem søgelser, og hvor der ikke lades Befolkningen andet Valg for at naa tilbage til faste Tilstande end at boie sig for den factiske Magt, der maa denne Underkastelse synes en taalelig Afslutning af bitter Kamp. Men hvor der ved Tractater er indrommet Befolkningen Ret til at ordne Souverainitetsforholdet i fri Selvbestemmelse, der tør hin Underkastelse hverken ydes eller ventes. Men det er haardt for os og vore Vælgere at taale en Mellemtilstand, under hvilken Retsbevidstheden lider lige saa meget Skaar som det materielle Vel ved Modsetningen mellem det fremtidige Valg og den nuværende Myndighed. Først Souverainitetens faste Ordning sikrer den politiske Frihed og den sociale Existens.

Tydskland har seet hvilke Farer for Freden, for Thronen, for Folkene den Dunkelhed, der har været udbredt over Spørgsmaalet om Hertugdømmerne, har skabt. Gid det vilde erkjende, at hine Farer formindskes, naar man i det mindste tillader en Del af Slesvig at træde ud af Dunkelheden. Dette vil ogsaa for Tydskland være en Begyndelse til Lys.

Hvorhen vor Samvittigheds Lys viser os, derom er der for os ingen Tvivl. Vi føle os som Danske; tractatmæssig Ret opfordrer os til at udtrykke vort nationale Sindelag med fuld Aabenhed; vi ville forblive Danske, vi ville behandles som Danske, og det efter Folkerettens Forskrifter.

Berlin d. 15de April 1867.

II. KRYGER.

N. AHLMANN.

7de Møde d. 24de September 1867.

(Præsident: Dr. Simson.)

24. Septbr.
1867

Rigsdagsmand HANL taler om det nordslesvigske Spørgsmaal. Nordslesvig, der er vunden ved Wien-Freden, skal nu atter afstaa af Preussen; den danske Agitation i Nordslesvig er igen begyndt. Rigsdagen burde kraftigt protestere mod, at det ved tyske Vaaben erobrede Land prægives til Danmark. Tydslands Berettigelse til ogsaa at beholde fremmede Elementer, som det danske og polske, under sit Herredømme, maa udledes af den tyske Nations Mission til at virke som Kulturfolk blandt fremmede Folk.

Ministerpræsident, Grev BISMARCK svarer bl. a. herpaa: . . . Principielt staar jeg ikke paa samme Grundlag som den ærede Taler. Jeg anser ikke et tysk Herredømme over modstræbende Nationer for nyttigt — jeg vil ikke alene sige Herredømme, men blot Samliv af Tyske i samme Kres med saadanne Nationer, som stræbe efter at udskille sig fra denne Kres; men undertiden er det ganske vist nødvendigt. I Polen er det saaledes nødvendigt, som et Blik paa Kortet viser . . . Vanskeligheden i det foreliggende Tilfælde ligger derfor for os ikke i at lade de Danske, som ville være Danske, gaa til Danmark; ikke deri, at vi vil afslaa at give Danmark, hvad der er dansk; men i den blandede Befolkning: at vi ikke kan give Danske tilbage til Danmark uden ogsaa at give det Tyske med i Købet. Deri bestaar Vanskeligheden og den principielle Forskel mellem mit og den ærede Talers politiske Standpunkt. Boede samtlige Danske i en ved den danske Grænse liggende Landstrækning og samtlige

Tyske paa denne Side, vilde jeg anse det for daarlig Politik ikke at løse denne Sag med et Pennestrog og give Danmark det rent danske Distrikt tilbage. Jeg vilde anse det for en simpel Fordring til den samme nationale Politik, som vi følger i Tyskland, men som vi overfor Polen umuligt kan følge paa Grund af den preussiske Stats historiske Udvikling, som vi, da den gaar hundrede Aar tilbage i Tiden, ikke mere kan forandre. Her maa vi tage Konsekvenserne. Hvis nu Sagen muligvis skulde tage den Vending, at ikke alene Danske, men ogsaa Tyske maatte afstaa til Danmark, fordi der ikke findes en Kvadratmil, paa hvilken der lever en fuldstændig ublandet dansk Befolkning, saa vil jeg her ikke undersøge, hvorvidt den saa patetisk fremsatte Anklage mod Preussen er berettiget, at Preussen har Skylden herfor. Vi var ikke komne i den Situation, hvis den slesvigske Befolknings Holdning havde været en anden, hvis den havde været mindre partikularistisk, oprindelig mere tysk, hvis ikke mange i hele deres Forhold til Gunst for dynastiske Intriger havde glemt, at de er Tyske. Men jeg vil ikke gaa videre, ikke oprive gamle Saar. Der bliver vel en anden Lejlighed til at holde Afregning.

DET NORDTYSKE FORBUNDS RIGSDAG

I. Legislatur-Periode. 22. Møde d. 17. Oktober 1867.

(Præsident: Dr. Simson.)

Forhandling om Lovudkast om Forpligtelse til Krigstjeneste.

H. KRUGER oplæser et Indlæg, der er i allernejeste Tilslutning til og Gentagelse af hans og Ahlmanns Tale i den konstituerende Rigsdag: Nordslesvig indtager en særlig Stilling, og Loven bør derfor ikke have Gyldighed for dette Land, før Forholdene her er ordnede. I den hele dansk-nordslesvigske Befolknings Navn, som hvis eneste Talsmand jeg staar her, og som ved mit Genvalg og ved de Stemmer, den afgav til Fordel for min tidligere Kollega Ahlmann, har billiget vor Adfærd, udtaler jeg her det Ønske, at der maa komme Klarhed over de nuværende mørke og uklare Tilstande i Nordslesvig. Idet jeg udtaler dette Ønske, som ganske naturlig maa knytte sig til Udkastet om Værnepligten, er jeg mig bevidst at have gjort, hvad Nordslesvigs 25,000 danske Vælgere vente af deres Repræsentant, og hvad der desuden er overensstemmende med Preussens og Nordtysklands Interesser. Indtil Nordslesvigs Ønsker er opfyldte, maa jeg indtage min Plads her i Salen, skønt det ikke kan tilkomme mig at tage nogen positiv Del i de Beslutninger, som kun vedrøre Nordtysklands Forhold og Lovvæsen. Min Nærværelse i denne Sal har kun det Formaal at være en Borgen for, at den dansk-nordslesvigske Befolkning ikke er uden Repræsentant til at værges sine nationale og internationale Interesser. Maatte Forsamlingen betragte min Nærværelse her som en stadig Manen om at opfylde traktatmæssige Bestemmelser.

Det maa ikke undre nogen, at jeg anser det for min Pligt i denne Forbindelse at bringe Nordslesvigs Særstilling paa Bane. Denne min Pligt beror ikke alene paa den nordslesvigske Befolknings Stemninger og Ønsker, men paa folkeretlige Overenskomster, som maa iagttages helt og ubeskaaret. (Til Sagen!)

PRÆSIDENTEN: Herfra kan det ikke med Sikkerhed afgøres, om Taleren holder sig til Sagen, da jeg næppe forstaar et eneste Ord af hans Tale. (Mange Stemmer: Vi ikke heller!) men saavidt jeg forstaar, er Talen om Nordslesvig, og jeg vil bede den ærede Taler overveje, om der virkelig lader sig tilvejebringe Sammenhæng mellem Oplysninger om nordslesvigske Tilstande og Værnepligtsloven.

KRUGER: Ja, det tror jeg, Hr. Præsident.

PRÆSIDENTEN: Jeg vil gerne høre derpaa; men jeg maa da overbevise mig derom.

KRYGER: Jeg indtager her en ganske egen Stilling, og jeg føler Trang til at klarlægge denne.

PRÆSIDENTEN: Ingen har her nogen anden Stilling end som Folkets Repræsentant i det nordtyske Forbund, saa maa han komme, hvorfra han vil. (Bifald). Andet Prædikat kan ingen her smykke sig med, og jeg tror ikke at turde tillade, at Huset trakteres med den Slags Udgydelser. (Bravo!) Hvis De altsaa nu ikke vil eller kan tale om Militarloven, maa jeg bede Dem tage Plads.

KRYGER: Jeg taler om Militarloven. (Fortsætter Oplæsningen). Den traktatmæssige Overenskomst, hvorefter der gives Nordslesvigs Befolkning frit Valg, om den vilde tilhøre Danmark, paalagde Nordslesvigerne efter bedste Evne at værgе sig mod enhver Akt . . . (Stor Uro. »Til Sagen!«)

PRÆSIDENTEN: Hvis vi her drøftede Forbundsomraadet, var dette paa sin Plads; men i Værnepligt-Spørgsmaalet hører det ikke hjemme, og det kommer ikke an paa mig, om jeg vil lade Dem sige dette, thi jeg har den Forpligtelse overfor Huset at sørge for, at kun Dagsordenen diskuteres (Bifald).

KRYGER: Jeg har ogsaa den Forpligtelse at klarlægge min Stilling for Forsamlingen. Jeg føler Trang dertil. Det maa tage sig underligt ud, at jeg ikke viser mig i nogen Fraktion; det ligger i min Stilling, som fører det med sig, at jeg ikke anerkender denne Forfatning. (Uro. »Til Sagen!«)

PRÆSIDENTEN: Da havde den ærede Rigsdagsmand, synes det mig, gjort bedre i ikke at modtage et Valg, som giver ham Sæde i dette Hus.

KRYGER: Jeg skal tie; jeg har da intet videre at sige.

25. Møde d. 17. Juni 1868.

(Præsident: Dr. Sinison.)

Debat om Finansloven for 1869.

17. Juni 1868. PRÆSIDENTEN: Jeg kommer nu til et Forslag fra Rigsdagsmand H. Kryger, der har Ordet.

(H. KRYGER begynder at tale fra sin Plads, men ganske uforstaaeligt.)

PRÆSIDENTEN: Jeg forstaar ikke et eneste Ord af, hvad Taleren siger. Jeg bringer Forslaget til Afstemning. Det lyder: Til ovenstaaende Lov føjes følgende Bestemmelser:

Den paa Nordslesvigs Befolkning faldende Andel af finansielle Ydelser til det nordtyske Forbund, henvises til en særlig Kasse og bestyres selvstændig af en i Byen Flensborg nedsat Kommission saalænge, indtil Nordslesvigs Befolkning har tilkendegivet sine Ønsker om sin statsretlige Stilling, eventuelt indtil Prag-Fredens Art. 5 er bleven erklæret ugyldig af begge Parter.

De Herrer, som ønsker at stemme herfor, bedes rejse sig. (Det sker.) Saa vidt jeg ser, er Forslagstilleren alene tilbage.

DEN TYSKE RIGSDAG

I. Legislatur-Periode. II Session. 15. Møde

d. 6. November 1871.

(Præsident: Dr. Simson.)

3. Behandling af Lovforslag om Vedtagelse af en Rigs-Krigsskat. I Debatten deltager Rigsdagsmand fra 1. slesvigholstenske Valgkreds:

6. Novbr.
1871

H. KRYGER: Efter min Overbevisning kan Nordslesvig ifølge de bestaaende Traktater ingen Del tage i det tyske Riges Krigslovgivning; tager man det strængt, endda hverken i Rigets Krigsforfatning eller Krigsførelse. Nordslesvig maa fremfor alt selv vælge, hvilken Stat det vil tilhøre; dette kræver den Traktat, som hidtil ikke er taget tilbage af nogen af de Magter, som har underskrevet den. Først naar Nordslesvigs Befolkning ved fri Afstemning, som Prag-Fredens § 5 foreskriver, har valgt det Scepter, under hvilket det for Fremtiden vil leve, først da kan der være Tale om den Finans- eller Fredspolitik, hvis Byrder eller Fordele den skal bidrage til. Man kan ikke indvende mod mig, at Nordslesvig, efter i 5 Aar at have været Medlem af det tyske Forbund, i det mindste faktisk hører til det tyske Rige. Overfor Traktater kan ingen Kendsgerninger føres i Marken. Idag som for 5 Aar siden lyder samme næfviselige Pligt at lade Nordslesvigerne træffe fri Afgørelse om deres statsretlige Stilling. Langt fra at vakle er mine Vælgere mere end nogensinde opsatte paa kun at anerkende den Tilstand, der er opnaaet ved fri Afstemning, som den retmæssige. Ingen ydre Begivenhed er i Stand til at bringe mine Vælgere bort fra denne B beslutning. De stoler paa deres retmæssige Sag. Der var en Tid, da Tyskerne havde Ord for at være de første til at holde deres Ord. Tysk og Retfærdighed blev af Tysklands gamle Beundrere erklæret for enstyldige Ord. Gid da ogsaa Rigsdagen vil trægte efter at haandhæve dette gamle Ry, idet den ved en Tillægsbestemmelse til Loven anerkender Nordslesvigs Særstilling.

27. Møde d. 22. November 1871.

(Præsident: Dr. Simson.)

3. Behandling af Lovforslag om Efterbevilling til Finansloven fra 1871.

22. Novbr.
1871

H. KRYGER: Jeg tager Ordet, fordi jeg ellers ikke vilde faa Lejlighed til at fremsætte, hvorfor Nordslesvigs Befolkning maa indtage en Særstilling til denne Lov. Enhver Lov, som forelægges Huset, burde nemlig have det Tillæg, at den ikke har Gyldighed for Slesvigs nordlige Distrikter. Hvilke utaalelige Forhold Uvished om sin Ret medfører, behøver jeg ikke her at skildre. Det er det tungeste og haardeste, som kan ramme et Folk. Enhver af de Herrer her, som glæder sig ved fæste og varige Statstilstande, skal vide, hvilken Pine, Lidelser og Trængsler det Folk maa udstaa, som endnu ikke har opnaaet en Afgørelse om, hvorhen det hører i statsretlig Henseende. Mine Vælgere lide derunder, de pinligste Forhold herske i alle Familier. I stedet for den traktatmæssige Ret, der skulde skaffe os et Hjem, har vi i lang Tid følt os hjemløse. Blot dog Rigsdagen vilde anerkende, at Nordslesvig staar under Retsforhold, som ikke tillader Befolkningen i dette Distrikt at tage Del i det tyske Lovgivningsarbejde. Derved vilde mine Vælgere dog have vundet noget; har man først indrømmet Uklarheden, er der dog aabnet en Mulighed for at naa til Klarhed.

Mine Herrer, Nordslesvig befinder sig i en Undtagelsesstilling, saa længe Prag-Traktaten bestaar, men ikke bringes til Udførelse af den tyske Regering. Dette kan ikke skjules; det skal højt og lydeligt forkyndes, og det er dette, mine Herrer, som jeg i mine betrængte Vælgers Navn gerne vilde lægge det høje Hus paa Hjænte.

36. Møde d. 1. December 1871.

(Præsident: Dr. Simson.)

1. Decbr.
1871

3. Behandling af Finansloven for 1872. I Debatten om Militærbevillingerne deltager H. KRISTENSEN. I Tilslutning til sine tidligere Udtalelser om Nordslesvigs Undtagelsesstilling og Sebestemmelseret ytrer han bl. a. nu: En Befolknings Militærpligt er afhængig af Souverænitets Ret. Men er der ingen uomtvistelig Souveræn tilstede, er der heller ingen Militærpligt. Med andre Ord: Er Souveræniteten ikke afgjort, er Militærpligten det heller ikke. Nu behøver man jo blot at kaste et Blik paa Prag-Freden, hvad Nordslesvigs Fremtid angaar, for at overbevise sig om, at Souverænitetets Spørgsmaal her ikke har faaet nogen Afgørelse, før Befolkningen i frit Valg har udtalt sig om, hvilken Fyrste den vil tilhøre. Men indtil det sker, kan heller ikke nordslesvigske Mænd indrulleres i et Folks Armeé, som det ikke hører under; saa længe kan den nordslesvigske Befolkning ikke bære Byrden sammen med en den uvedkommende Hær. Skal den tyske Hær ogsaa repræsentere Retfærdigheden, maa Tyskland ikke tage sine Soldater, hvor det kan finde dem. Hør derfor op med at indrulle Nordslesvigene i den tyske Armeé; gør fremfor alt Deres til, at Souverænitetsspørgsmaalet i Nordslesvig kan blive klart i Overensstemmelse med Prag-Traktaten. . . . Jeg tager derfor ikke i Betænkning at slutte med de Ord, at i den retfærdige Behandling af det nordslesvigske Spørgsmaal ligger Maalestokken for det tyske Riges indre og ydre Kraft

IV. Session. 36. Møde den 20. Maj 1873.

(Præsident: Dr. v. Forckenbeck.)

20. Maj
1873

3. Behandling af Lovforslag om Pengemidler til Omdannelse af tyske Fæstninger. H. KRYGER: I Lovforslaget er Sønderborgs og Dybbøls moderne Befæstninger medtagne, og de er behandlet som tyske Fæstninger. Men dette er ganske ulovsvarligt under de nuværende interimistiske Forhold indtil Opfyldelsen af Prager-Fredens § 5. I 1866 — det var ved den nordtyske Rigsdags Konstituering — stillede jeg i Forening med min Ven Ahlmann Forslag om, at under Hensyntagen til Prag-Traktatens § 5 skulde Slesvigs nordlige Distrikter udelukkes af det nordtyske Forbund og ikke optages i samme. Da tog den berømte Statsmand [Bismarck] Ordet og gjorde den Bemærkning, at Slesvigs nordlige Grænser var trukne »indtil videre«. Jeg beder Dem, mine Herrer, ret at mærke dette »indtil videre«, da det beviser, at den ledende Statsmand vel erindrede Forpligtelserne, og at han ansaa Prag-Traktaten for bindende.

Jeg kunde anføre endnu et Udsagn i samme Retning. I 1863 stillede Lord Russell paa Londoner-Konferencen Forslag om, at de nordslesvigske Forhold skulde ordnes paa den Maade, at Dannevirke og respektive Slien skulde danne Grænsen mellem Slesvig og Danmark, og den samme Statsmand tilføjede i sit Forslag, at hvis denne Linje antoges, maatte ingen Fæstninger opføres i hele Slesvig.

Mine Herrer! Jeg gaar ikke saa vidt i mine Fordringer som den engelske Minister. Jeg indskrænker mig til at forlange, at ingen Fæstninger maa opføres i det nordlige Slesvig, paa Als og Dybbøl. Jeg tror, det er letsindigt at gaa saa let hen over en Sag, som Huset synes at have gjort, at man bygger en Fæstning i et Land, der endnu ikke med fuld Ret tilhører det tyske Rige Saalænge denne Prag-Traktat endnu ikke er udført, saa længe ved De dog vel, at Østerrig har en Medbestemmelsesret paa dette Punkt. (Munterhed). Ja, De ler, mine Herrer, men er der muligvis nogen af de

her tilstedeværende, som ved, at Paragraf 5 er ophævet? Jeg har jo nok hørt, at Prag-Traktaten skal erklæres for ugyldig. Men jeg har ikke hørt det her fra Ministerbordet — jeg har ikke hørt noget Ord fra Rigskanslerens Mund, hvormed han har erklæret Prag-Traktatens Ugyldighed, og jeg antager, at saalænge en saadan Erklæring ikke afgives her, saa udsprede saadanne Rygter kun for at svække Befolkningens Fædrelandskærlighed og Vedhængen ved det kære gamle Fædreland; saa længe jeg ikke hører det her fra Ministerbordet, at denne Sandhedsfordrejelse, som kolporteres i Slesvig, er accepteret af Regeringen, erklærer jeg det for Fraser og Paafund af disse Personer.

Jeg ved ikke, hvad jeg her skal gøre for at undgaa, at Forsamlingen saa ganske uden alle Omstændigheder gaar hen over denne Sag. Traktater maa holdes, Folkeretten kan ikke overtrædes; Folkeretten er Fredens Kilde og Livsnerven i den nationale Udvikling; derfor byder Pligten ikke at præjudicere et Spørgsmaal, som endnu er svævende, og man kan dog ikke sige andet, end at dette Spørgsmaal i højeste Grad præjudiceres, naar man bygger Fæstninger, der jo bygges med varige Forhold for Oje. Man bygger dog ikke Fæstninger for et Provisorium, man smider dog ikke Millioner bort, naar man ikke ved, om de anvendes paa egen Grund. Jeg ved ikke bedre end at bede Dem, mine Herrer, om at hjælpe mig til at bevæge Regeringen til at opfylde sine traktatmæssige Forpligtigelser, førend den skrider til disse kostbare Bygninger

51. Møde d. 13. Juni 1873.

(Præsident: Dr. v. Forckenbeck.)

1. og 2. Behandling af Lovforslag om Ændring i Rigsdagsvalgkredsene i Regeringsdistriktet (1. Juni 1873)
Oppeln.

H. KRYGER . . . Jeg har undret mig over, at Regeringen, da den dog har anset en Revision for nødvendig, ikke har kastet Blikket mod Norden, til min Hjemstavn; den vilde da ganske sikkert have set, at det var nødvendigt at foretage en ny Regulering af Valgkredsene. Jeg maa først oplyse, at i Hertugdømmet Slesvigs 1. og 2. Valgkreds skete allerede for fem Aar siden en Revision af Valgkredsene. Det er — jeg betoner det — blot to Kredse af det daværende nordtyske Forbunds Omraade, hvor en Omlægning af Kredse har fundet Sted. Nu skulde man dog haabe, at naar en Omlægning sker og holdes for nødvendig, der saa i alle Retninger maatte indtræde en Bedring; men det er ikke Tilfældet. Det eneste Resultat af den stedfundne Omlægning er, at jeg staar alene her i Rigsdagen. Som bekendt havde jeg forud her en Kollega; under den tidligere Inddeling, som for Resten ikke var til Gunst for den danske Nationalitet, kunde det nemlig lade sig gøre at sende to Repræsentanter for Nordslesvig herhen.

I 1867 var der til den konstituerende Rigsdag i det nordtyske Forbund valgt to Kandidater fra det danske Nordslesvig. Da vi kom her for første Gang og Valget skulde prøves, fandt Valgprøve-Kommissionen sig foranlediget til at foreslaa Forsamlingen, at min Kollegas Valg nøjere skulde undersøges. Dette vedtoges af Huset, og et Medlem af Rigsdagen fremhævede, at Rigsdagen her maatte gaa frem med Stræng-
hed, da det valgte Medlem var Repræsentant for Als og Dybbøls klassiske Jordbund; derfor maatte man forhindre hans Valg. Hvor vidt en senere Prøvelse af Valget kom i Stand, er mig ubekendt; men jeg ved i hvert Fald, at der intet Resultat kom ud deraf. Et halvt Aar efter skulde der nemlig vælges til Rigsdagens første Legislaturperiode. Men forud for dette Valg gik en Revision i første og andet Distrikt, som medførte, at jeg siden alene har repræsenteret de to danske nordslesvigske Distrikter her i Rigsdagen. Nu spørger jeg: Hvilke Grunde gjorde en Omlægning af Valgkredsene i disse Egne nødvendig? Jeg kan ikke sige det. Men Regeringen, som ikke

har modtaget nogen Opfordring dertil af Befolkningen, men selv har taget Initiativet, maa vide det. Vi har intet erfaret derom. Jeg kan ikke se rettere, end at den tidligere Regulering var rigtig; den var i hvert Fald ikke til Skade for Slesvigs tyske Nationalitet. Distrikterne var dengang fra Nord til Syd delte efter Bredden — De ved, at Hertugdømmet Slesvig har en langagtig Form. I de fire Distrikter kunde der vælges fire slesvigske Repræsentanter til Rigsdagen, saa at den danske Nationalitet var repræsenteret i to Distrikter og den tyske i to. Men ved Revideringen af Valgekredsene blev disse Distrikter delte efter Længden, saaledes at der kun blev tre Linjer, og paa denne Maade er det blevet muligt, som næsten synes umuligt, at 25,000 danske Vælgere valgte og vare repræsenterede ved én Mand, 24,000 tyske Vælgere tre. Nu kan man spørge, hvorledes lader dette sig gøre? Ja, mine herrer, det er bleven muligt derved, at man med de tre Distrikter har sluttet det fjerde, saaledes at den danske Nationalitet ikke har den Repræsentation, som tilkommer den, og som den med Rette kan fordre. Jeg indrømmer, at det ikke har været nogen let Opgave for de Embedsmænd, som havde faaet denne Regulering overdraget, og jeg gad nok vide, om der gives noget Sted i det tyske Rige, hvor man kan rose sig af at have løst det Problem, at 25,000 Vælgere vælge én, og 24,000 Vælgere tre Repræsentanter . . . Men der er da ogsaa gaaet meget hensynsløst tilværks. Det er et Spørgsmaal, om Kredsen hos os virkelig kan føre Navn af Kreds. Mit Distrikt er i den Grad hugget i Stumper og Stykker, at det ene ligger her, det andet dér. For at De kan gøre Dem et Begreb derom, vil jeg blot anføre, at naar jeg gaar ud af min Dør hjemme, har jeg knap en halv Mil at gaa, før jeg er i 2. Distrikt, men naar jeg er i 2. Distrikt, maa jeg rejse en hel Dag for at komme til Als; thi Als og Sundved er lagt til mit Distrikt.

Nu, spørger jeg Dem, mine herrer, om en saadan Fremgangsmaade kan være rigtig. De er alle valgte af Folket og have ogsaa alle følt Trang til at tale med Deres Vælgere og aflægge Regnskab for dem. Men det har ikke været mig muligt. Jeg er bleven ubekendt for mine Vælgere, fordi jeg ikke kan gøre saa lang en Rejse . . . Jeg har stillet et Ændringsforslag, som jeg beder Dem skænke lidt Opmærksomhed, om en Revision i al Almindelighed i 1. og 2. Kreds.

(Dette tager Kryger kort efter tilbage, da han ønsker at specificere sit Forslag nøjere.)

II. Legislatur-Periode. I. Session. 34. Møde d. 17. April 1874.

(Præsident: v. Forckenbeck.)

7. April
1873

Fortsættelse af 2. Behandling af Lovforslag om en Rigs-Militærlov.

Kryger har stillet Ændringsforslag til sammes § 64.

H. KRYGER: Mine herrer, jeg tillader mig først at forebygge den Mistanke, at jeg her benytter en Anledning til at komme frem med mine Besværinger, Fordringer og Protester vedrørende Nordslesvig. Jeg tænker, De tror mig, naar jeg oprigtigt forsikrer, at den nordslesvigske Sag er mig altfor hellig og dyrebar til at behandles som Paahæng ved et andet Spørgsmaal. Vil jeg tale om det nordslesvigske Spørgsmaal, faar jeg maaske i senere Debat Lejlighed dertil, og naar jeg af og til kaster mig over det nordslesvigske Spørgsmaal, sker det, fordi Nordslesvig er mit Hjem, og fordi mine Erfaringer sætter mig bedst i Stand til at skildre den foreliggende Situation.

Mine herrer, De er her i Begreb med at lave en Rigslov for hele det tyske Rige. Naar jeg her træder frem med mit Forslag, sker det, fordi jeg vil gøre mit til, at denne Lovs Bestemmelser ikke faar Gyldighed for de Landstrækninger, der endnu ikke høre til det tyske Rige. (Oh! Oh! Uro.) — Mine herrer, De raaber Bravo! — (Modsigelse) — ja det er mig det samme, om De siger »Bravo!« eller ej, jeg kender meget godt Deres Mening. (Munterhed.) Ved Debatten af denne Lov er der endnu en Side, som jeg ikke har hørt fremhæve. Jeg tror, at naar der her tales om Farer,

og naar disse uhyre Summer kræves af Folket for at styrke Rustningerne saaledes, at man maa være belavet paa enhver Eventualitet, saa maa man først og fremmest undersøge, om de Forpligtelser, der paahvile Staten, ere blevne udførte. Men den preussiske Stat har ikke holdt sine Forpligtelser. Syv Aar er gaaede, siden jeg for første Gang var tilstede i den nordtyske Rigsdag; der laa blandt de Tryksager, som uddeltes til Medlemmerne, alle de Traktater, som vare sluttede mellem Preussen og andre Magter, og derimellem ogsaa Fredstraktaten, som var afsluttet mellem Preussen og Østerrig 23. August 1866. Hvorfor forelægges saadanne Statslove? Vel fordi alle Forsamlingens Medlemmer kan gøre sig bekendt med disse Traktaters Indhold. Men i disse syv Aar er der fra Preussens Side ikke gjort et eneste Skridt for at gøre Artikel 3 til Virkelighed, men mere og mere udøves i Nordslesvig en Praksis, som om disse Traktater slet ikke bestod. Vi have set selv de højeste Embedsmænd tillade sig officielt at paalægge deres Underordnede at anvende alle Midler for at gøre Nordslesvigs Befolkning begribelig, at Prager-Freden er ugyldig, og at vi ere Preussere og skulle forblive Preussere. (Netop!) Hensigten hermed kan kun være at svække Befolkningens Haab om nogensinde at blive genforenet med sit Fædreland. Forbunds-kansleren [Bismarck] sagde i den nordtyske Rigsdag: naar der skulde vise sig en gentagen og varig Stemning for, at Befolkningen ikke ønsker noget Statsfællesskab med Preussen, saa maa Pragerfredens Bestemmelser opfyldes. Senere har samme højt-staaende Autoritet givet os Haab i denne Retning. Denne Autoritet kan imidlertid desværre ikke være her tilstede, og jeg skal derfor ikke tale mere herom. Men naar vi er stillede saaledes, at der paa den ene Side er givet os Haab, mens paa den anden Embedsmændene hos os tillade sig alt muligt for at undertrykke Folkestemningen (Til Sagen!), saa kan De vel tænke Dem, hvordan det staar til. Vi har ingen Diktatur og ingen Belejringsstilstand. Jeg har forud oplevet begge Dele; men de nu værende Tilstande i Nordslesvig er langt værre. (Til Sagen!)

PRESIDENTEN: Jeg maa bede Taleren holde sig til Sagen og motivere sit Ændringsforslag.

KRYGER: Ja, jeg mener, at Freden er truet, fordi denne Traktat ikke er opfyldt. Ja, naar den tyske Stat blot vilde opfylde sin Traktat, som Frankrig har opfyldt sin. Jeg gad dog vide, hvad der vilde være sket, hvis Frankrig havde holdt en Del af de Milliarder, det skulde svare til Tyskland, tilbage og havde brugt dem selv. Jo omhyggeligere, jo bedre og renere en Stats Overenskomster overholdes, desto mere beskyttet er den, desto sikrere er Freden. Hvem kan afgive Forsikring om, at Østerrig imorgen forlanger . . . (Til Sagen!) Jeg tror, jeg netop her er ved Sagen (Nej!) Jeg søger at gøre det høje Hus opmærksom paa, at Freden kun kan være truet, fordi Statens Forpligtelser ikke er opfyldte. Faren maa være stor, siden man her i Rigsdagen har besluttet nu paa syvende Aar at erklære Krigstilstand, og der maa have været stor Forlegenhed . . .

Efter en ny Afbrydelse fra PRESIDENTEN om at holde sig til Sagen fortsætter:

KRYGER: Jeg har stillet mit Forslag og ønsker blot, at man skal give det sin Stemme, for at det idetmindste kan ses, at det er Rigsdagens Vilje, at det tyske Rige skal opfylde sine Forpligtelser. Derfor har jeg nedlagt Indsigelse mod den Maade, vi behandles paa, og derfor gaar mit Forslag ud paa, at denne Lovs Bestemmelser ikke finde Anvendelse paa Dele af det tyske Rige, om hvis statsretlige Stilling der endnu ikke er truffet nogen Afgørelse.

PRESIDENTEN: Jeg beder de Herrer, som ville stemme for Forslaget, rejse sig. (Det sker). Det er Minoriteten. Forslaget er faldet.

III. Session. 50. Møde. 10. Februar 1876.

(Præsident: v. Forckenbeck.)

3. Behandling af Lovforslag om Ændringer i den tyske Straffelov af 15. Maj 1871 og Supple-
menter til samme.

I Diskussionen om Udvandringslovene tager bl. a. H. KRYGER Del:

16. Febr. 1874 Det er fra alle Sider her i Rigsdagen bleven udtalt, at Retten til Udvandring var givet ethvert Medlem af den tyske Nation . . . Det kom mig overraskende, da i Slesvigs nordlige Distrikter denne Udvandringslov allerede for Aar siden er sunken ned til at blive en Undtagelseslov. Ved en vis Embedsmandspraksis er nemlig der bragt en Methode i Anvendelse, ved hvilken en hel Befolkning narres for sin Udvandreret. Og det rammer dem, som det mindst skulde ramme, dem, som allerede forud er ramte af en tung Skæbne, nemlig hele den fader- og moderløse Ungdom.

Sagen forholder sig saaledes: saa længe Faderen lever, kan han i Følge Loven bestemme, hvor hans Son skal tage Opholdssted, og i dette Tilfælde er der aldrig gjort nogen Indsigelse gældende fra Regeringens Side; men dør Faderen, forandrer Forholdene sig. Dør han nemlig, før han har truffen Bestemmelse om sin Sønns fremtidige Opholdssted, og Formynderen forlanger det samme, som Faderen kunde have forlangt i levende Live for sin Son, og han er enig med hele Familien og Myndlingen — saa fratager vedkommende Myndighed, Overformynderen, ham denne Ret og tager Bestemmelse for Myndlingen. Dette sker trods bestemte Protester fra Formynderen og mod Familiens Vilje.

Selv om jeg indrømmer, at Overformynderen har Ret til Opsyn med de umyndige i Distriktet, maa denne Ret dog ikke bruges saaledes, at man driver Politik med den . . . Der foregaar adskillige Ting i Nordslesvig; og skønt dette Land, saa længe Prager-Fredens Artikel 5 ikke er opfyldt, ikke hører til det tyske Rige, kan dette dog ikke være nogen Grund til at behandle dets Indbyggere partisk. Jeg beder Dem vogte Dem for, mine Herrer, at ikke Deres Lovgivning udarter til Partilovgivning.

Da Rigsdagsmand for 2. slesv.-holst. Valgkreds Dr. WALLICH har protesteret mod Slutningen af Krygers Tale og udtalt de i Slesvig boende Tyskeres Glæde over at være bleven et Led i den preussiske Stat, gensvarer KRYGER:

Naar min Hr. Kollega har følt sig krænkede, fordi jeg har sagt, at Nordslesvig endnu ikke hører til det tyske Rige, saa beder jeg ham vise mig, ved hvilken Lejlighed Artikel 5 er bleven opfyldt paa lovmæssig Maade. Hvad der hidtil er sket, har kun tjent til at indrette Styrelsesapparatet saaledes, at Art. 5 paa en eller anden Maade kunde bringes ud af Verden. Det var at ønske, at vi i hvert Fald fik klar Besked om denne Sag. Naar Rigskansleren har udtalt sig herom, har han aldrig sagt, at han ikke vilde Prag-Traktatens Udførelse; han har altid kun givet de Grunde, hvorfor § 5 endnu ikke kunde udføres. Hvem vover nu i Huset at udtale noget andet? Hvem kan sige, at Artikel 5 er ophævet? Saa længe den bestaar, saa længe vi Nordslesvigere ikke definitivt er indrullerede i det preussiske Rige, saa længe tilhøre vi heller ikke det tyske Rige.

III. Legislaturperiode. I. Session. 25. Møde 19. April 1877.

(Præsident: Dr. v. Forckenbeck.)

Forslag fra KRYGER m. fl.:

Rigskansleren opfordres og bemyndiges til straks at træffe Foranstaltninger til, at den Ret til fri Afstemning, der ved Prag-Fredens § 5 er tilstaaet de nordlige Distrikter af Slesvig, om deres statsretlige Forbindelse, snarest muligt finder Sted.

H. KRYGER: Et lignende Forslag er nylig indbragt i den preussiske Landdags 2det Kammer; naar han nu indbringer det i Rigsdagen, er det ikke alene for at imødekomme sine Valgeres Interesse, men fordi det tilkommer Rigsdagen, der repræsenterer ikke blot Preussens, men alle tyske Staters Interesser, at træffe Beslutning i denne Sag.

At Preussens Stilling til Pragfredens § 5 alvorlig vedrører det tyske Rige, vil det være mig let at bevise.

I 1864 blev Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg uden nogensomhelst historisk Ret, som det fremgaar af de preussiske Kronjuristers Betænkninger, paa Grundlag af Nationalitetsprincippet erobret fra Christian IX., Danmarks Konge. Erobringen blev paa Basis af samme Principer retfærdiggjort overfor Europas Magter. Paa de Dele af det gamle danske Land Slesvig, hvor de indvandrede Tyskere er i Flertal, som i de sydligste Distrikter, eller hvor den danske Folkestamme i Tidernes Løb er bleven germaniseret under en svag og uforstandig Regerings Styrelse som i de sydlige Distrikter, dér lod det omtalte Princip sig anvende. Men Erobringen af Slesvigs nordlige Distrikter, hvor den danske Folkestamme har bevaret sig i sin Renhed, og hvor kun et forsvindende Antal indvandrede Tyskere forekommer, lod sig paa ingen Vis retfærdiggøre og maatte synes en ren Voldshandling, da Aneksionen skete imod denne Folkestammes Vilje. Thi enhver Aneksion, som sker imod det anekterede Folks Vilje, staar i Modstrid med den offentlige Retfærdighedsfølelse.

Til Beskyttelse af den danske Folkestammes Frihed blev der i Prag-Freden tilstaaet den Selvbestemmelsesret, nemlig i Artikel 5. Det Tidspunkt, da denne skulde føres ud i Virkeligheden, hvad ikke er angivet i Artiklen, kunde kun udsættes til de faktiske Beviser forelaa, indenfor hvilke Grænser den danske Folkestamme har Overvægten i Indbyggertal. Denne Opfordring har Nordslesvigs Befolkning efterkommet paa det ivrigste; den har ved talrige Massepetitioner og ved slaende Valgresultater skarpt markeret Nationalitetsgrænsen; og dette har den gentaget saa ofte, at en Fortsættelse ikke alene synes os overflødig, men ogsaa uværdig. Tvinger man Befolkningen til at blive i den nuværende Stilling, vil enhver fremtidig Deltagelse i Valgene kun have et Ojemed: at protestere mod den uretfærdige Vold, der øves mod den fra den preussiske Regerings Side, og at vaage over den Nordslesvigerne givne menneskelige Selvbestemmelsesret, da denne nødvendigvis maa være Basis for de Bestræbelser, ved hvilke Europa vil naa den Fredens Åra, som det imødeser med saa stor Længsel.

Den preussiske Regering har ikke undladt at efterkomme sine traktatmæssige Forpligtelser; men den har med største Iver benyttet de Aar, der er forløbne siden Aneksionen, til hurtigst muligt og med Magt at germanisere den danske Befolkning. Alle Befolkningens Bestræbelser for at hævde sin Nationalitet og politiske Stemning paa lovlig og loyal Maade bekæmpes ivrigt af Embedsmændene og er ofte blevne fortolkede som strafbare Handlinger, hvad der har haft en beklagelig Forvirring i Retsbegreberne til Følge. Ved de sidste Regeringsvalg modtog endog Nordslesvigs Lærere en Regeringsskrivelse, hvori de gøres opmærksomme paa, hvilken Fare de udsatte sig for ved at give mig deres Stemme. Højtstaaende Embedsmænd benytte deres Stilling til at aabenlyst at latterliggøre Befolkningens Tro paa Preussens ærlige Sind til at indløse sine Forpligtelser og til i Ord og Gærning at erklære § 5 for ugyldig. Uagtet Loven truer dem med streng Straf, som offentlig tilskynde til at regne afsluttede Traktater for ugyldige, har Regeringen endnu aldrig gjort Indsigelse mod sliq lovstridig og strafværdig Adfærd.

Der er Vidnesbyrd nok om, at Forbundsstaten Preussens nuværende Styrelse slet ikke vil udføre Pragfredens § 5, skønt den aldrig officielt har erklæret den for ugyldig og under Luxemburgstriden endog gav sig Mine af at ville gøre indledende Skridt til selv at minde om Tilværelsen af § 5 og derfor for et Skins Skyld gav sig til at underhandle med Danmark. Overfor den danske Folkestamme optræder den

nuværende Regering som en ren Voldsmagt, der støttende sig til sin Magt truer denne Folkestammes Tilværelse og derved maa vække Uro og Frygt ikke alene hos dette, men hos alle svagere Nabofolk. Som Historien tydeligt lærer, kan en saadan Adfærd ikke være til Gavn for Forbundsstaten Preussen og altsaa heller ikke for det samlede Rige; den kan i det højeste smigre for et farligt Overmod. Billiger det samlede Rige denne Optæren, hvad jo er umuligt, da det kalder sig et Fredens Rige, vilde erobningslystne Tendenser ogsaa med Rette kunne tillægges det, og den saa ofte betonedede Fredskærlighed vilde ingen tro paa. Ved at undlade Opfyldelsen af § 5 gør Preussens nuværende Regering sig skyldig i en aabenlys Traktatkrænkelse, og selv om denne hidtil ikke har haft Følger, maa den dog nødvendigvis i sig skjule Spirer til Forvildninger og medføre Farer, saasnart det under vældige Rustninger sukkende Europa kræver sunde og faste Forhold og overalt fordrer en ærlig Udførelse af Traktater. En frivillig og loyal Udførelse af § 5 kan kun blive til Ære for det mægtige Tyskland; skete det derimod paa andres Befaling, vilde det være en bitter Ydmygelse, som maatte krænke det tyske Folk, og hvorfor det kan kræve sig skaanet af sin Regering og sine Talsmænd paa Tinge.

Den Opgave, det samlede Tyskland har sat sig, er at værne om og fremme Europas Fred, og det tyske Folk, som har maattet bringe saa tunge Ofre, trænger sikkert til den europæiske Fred. Billiger det tyske Folk ved sine Repræsentanter Traktatkænkelser og Undertrykkelse af en anden Folkestamme, nægtet det selv har samlet sig paa Grundlag af Nationalitetsprincippet, vil det aldrig løse denne Opgave; thi hvor stor end dets fysiske paa andres Befaling, vilde det være en bitter Ydmygelse, som maatte krænke det tyske Folk, og hvorfor det kan kræve sig skaanet af sin Regering og sine Talsmænd paa Tinge.

Paa en Tid, hvor mægtige sociale Bevægelser rejse sig, og hvor det gælder at give Autoriteten moralsk Styrke, kan det umuligt være gavnligt for det tyske Folk, naar en eller anden Forbundsstat med Magt undertrykker Retten og ødelægger Tro og Tillid til Myndigheden. Dette maa især være farligt, naar en saadan Anvendelse af Magten øves af en Forbundsstat med en overvejende Magtstilling; efter det første Skridt følger let det andet.

Den uretfærdige Anneksion af 200,000 Danske bringer ikke det tyske Rige mindst virkelige Nytte, medens den skader og svækker Rigets Magtstilling. Men over Nord-slesvigs Befolkning have Aarene efter Anneksionen ophobet alle de Lidelser, som et Folk føler, hvis politiske og nationale Tilværelse man ved Haardhed vil udslætte. Disse Lidelser er saa meget bitrere, som de er uforskyldte og paaføres os tværtimod al Ret. Og naar alligevel alle en saa energisk Regerings — som den nuværende preussiske — Bestræbelser have været frugtesløse, som Valgresultaterne vise enhver upartisk eller blot opmærksom lagttager, saa maa det være Dem, mine herrer, det mest slaaende Vidnesbyrd om, hvor stor denne lille Folkestammes Ret maa være, da Retten er den eneste Magt, den kan holde og holder sig til. Dette maa ogsaa vise Dem, hvor stort et Ansvar De lægger paa det tyske Folk ved at billige den mod os viste Uret; man skal huske paa, at selv det mægtige Tyskland sikkert ikke ustraffet kæmper mod Retten. Hvis Preussen i vor Sag nødtes til at gøre en Folkevilje Indrømmelser, saa kunde nok Forbundsstaten Preussens Stilling vække nogen Betænkeligheder, men vi kræve ingen Indrømmelser, kun en ærlig Udførelse af en Traktat, som det sejrende Preussen højtidelig har underskrevet i Guds Navn. Og De skal endvidere huske paa, at til Grund for § 5 ligger den Tanke, som Preussen lod sine Befuldmagttigede forelægge og ivrig tage Ordet for paa Londoner-Konferencen.

Mine herrer, jeg beder Dem, giv mit Forslag Deres Stemme!

Da i den følgende Diskussion Slesvigeren Dr. WACHS har bemærket, at Krygers evindelige Fremholden af § 5 frister ham til at indgive Forslag om § 5's Udslættelse, svarer KRYGER, at han i

Virkeligheden ønsker det samme — at bringe den ud af Verden ved at faa den fyldestgjort — og fortsætter:

Mine Herrer, naar vi kun have en Traktat for at have alle Ulemperne og Bryderierne af den, saa er det ikke værdt at have en Traktat. En Traktat oprettes for at udføres, og naar Preussen har sluttet denne Traktat med Østerrig, saa ligger det ganske vist i begge disse Magters Hænder, om den skal bringes til Udførelse. Men om Preussen har Magt til at sige, den skal udføres saadan og saadan — det er en anden Sag.

Man har talt om, at Danmark ikke vil. Mine Herrer, hvad vedkommer det Danmark? Hvad har Danmark i denne Sag at gøre med Preussen? De er det tyske Folks Repræsentanter; jeg skulde dog tro, at De vilde anse mig for at være i min gode Ret, naar jeg ved denne Traktat, som Kejser Napoleon har skaffet os, gaar ud fra den Grundsætning, at den er værd at holde paa. Naar vi har faaet Retten til denne Afstemning, saa har vi ogsaa — og vi i de nordlige Distrikter er rette vedkommende — den Pligt at værgе denne Ret, og hvem der ikke gør det, har ikke gjort sin Skyldighed. Jeg er Talsmand for denne Nordslesvigs Befolkning; vi har i to Aar været om Retten til den folkeretlige Afstemning, for at den ikke skulde bortskyldes af Magtbølgerne. Vi har en dobbelt Pligt til at gøre dette, fordi denne Ret er den eneste Levning af alle de Friheder og Forjættelser, som da blev givne os i Retning af Frihed. Derfor er det to Gange vor Skyldighed at hævde vor Ret, for at den ikke skal forsumpe, skal sløves eller odelægges, saaledes som det er gaaet med alt det andet, som er drevet bort i Magtstrømmen. Det have vi gjort, og det kan vi fremdeles gøre. Naar vi gaa til Valgurnen, saa gøre vi det ikke, som jeg har sagt, for at indskrænke Befolkningens Meninger, Stemminger og Følelser i den Retning, men fordi vi dermed vil vise, hvor vidt Stemmningen gaar. Naar jeg siger, at den gaar saa vidt, at Fler-tallet af Stemmerne er faldne paa mig, saa er det den eneste Maalestok til at fastsætte Afstemningsgrænsen.

Hvor vidt de paagældende Monarker, som have indgaaet Pragfreden, vil blive enige, det er ikke min Sag, og dermed har jeg intet at gøre. Mine Herrer, dengang da Luxemburg-Affæren kom frem, faldt den pudsigt nok just sammen med det Tidspunkt, da Rigskansleren indlod sig i Underhandlinger med den danske Regering. Men jeg maa protestere mod disse Forhandlinger og den Slags ny Bestemmelser. Jeg kommer her ene og alene for at faa Traktatsbestemmelserne loyalt udførte; det er min Opgave. Det er ingen Bøn om Naade, det er en Ret, jeg kræver, en Ret vi længe har staaet og endnu staaar paa. Men jeg siger, at nu gør jeg det, for at de humane Principer og folkeretlige Løfter ikke skal brydes, for at de til en Tid, da Magten viger for Retten, kan danne Grundlaget for en Fredsliga, som nu ikke mere er til i Europa, efter at den en Gang er gaaet til Grunde.

Det er dette, vi vil, og vi kan være stolte af, at vi have denne store Opgave i vore Hænder. Men naar man siger, at jeg har helt andre Tanker, at jeg holder med Danmark, saa har jeg allerede i en Artikel, jeg skrev i »Germania« imod et Stykke i »Nationalzeitung«, sagt: Jeg har i denne Henseende intet med den danske Regering at skaffe, selv om jeg gør alt for det danske Kongehus; thi til Danmark hører vi, og derfor kommer vi hid hvert Aar og vil altid sende en nordslesvigsk Representant herhen; thi det er vor Ret at komme.

Hvorfor blev dengang, Luxemburger-Spørgsmaalet stod paa, vor Sag behandlet anderledes end nu? Fordi der var Grund til at frygte for, at der kunde danne sig en for Preussen farlig Konstellation. Da maa jeg spørge: Er den politiske Horisont nu saa blank, at man kan lade den Slags internationale Sager staa uløste? Ja, mine Herrer, det skal De vide, jeg kommer ikke her for at virke for det, man har paaduttet mig, men som jeg fralægger mig; jeg er her ikke for at gøre Spektakel, men jeg har en

fredelig Opgave: jeg staar her for at advare Dem, at De ikke undlader at gøre Deres Pligt.

Jeg kunde have stillet mit Forslag paa en anden Maade; hvis jeg for Eksempel tog Afstand fra mit Forslag, hvad jeg dog skal vogte mig for, da vilde de af Rigsdagens Medlemmer, som stemme imod mit Forslag, dermed offentligt udtale, at de billigede, at deres Regering højlydt forkyn-der, at den ikke er tilbids at holde sine internationale Forpligtelser*).

Mine Herrr, De kan ikke unddrage Dem Deres Pligt ved at sige til mig: Hvorfor henvender De Dem ikke til Regeringen i denne Sag? Rigskansleren har aldrig udtalt sig paa denne Maade. Hvad Rigskansleren har sagt til mig — jeg beklager, at han ikke er her tilstede — er, at han var vanskelig stillet overfor mit Krav; han var ikke i Stand til at støtte det og opfylde mine Ønsker. Han nævnede flere Forhold, han nævnede flere Faktorer, som var ham i Vejen, blandt andre ogsaa de 41 Millioner, hvortil der skal tages Hensyn. Mine Herrr, De repræsenterer de 41 Millioner her, De er det tyske Folks Talsmand. Naar De tier her, naar De ikke stemmer med mig og ganske vil gaa udenom Aftalerne, hvorledes kan Rigskansleren da forstaa det anderledes, end at hele Tyskland er imod ham? Nej, mine Herrr, stem med mig, og gør som det tyske Folks Repræsentanter, hvad De bør gøre; om Regeringen saa vil opfylde sine internationale Forpligtelser, eller om den vil lade Bestemmelserne staa in blanco, det bliver dens Sag. Det er Rigsdagens Sag at udtale Nødvendigheden af, at hvad der er lovet, det bliver holdt, og at gøre Regeringen opmærksom paa, at det er en Årressag for Preussen og for saa stor en Stat, som Tyskland er.

Regerin-
gens
Talsvar

Statsminister v. BÜLOW**): Mine Herrr! Jeg har af nærliggende Grunde ikke ønsket at deltage i Forhandlingerne, men maa dog — efter hvad der nylig er udtalt — gøre det, selv med Fare for, som man siger, atter at aabne Diskussionen. At gaa ind paa selve Spørgsmaalet, maa jeg i det væsentlige afslaa. At afgive en Erklæring derom vilde jeg allerede af politiske Hensyn i dette Øjeblik være ude af Stand til, og jeg skulde tro, at det høje Hus vil forstaa, hvorfor jeg netop nu ønsker at undgaa at tale om Forhandling, som Regeringen rigtignok i mange Aar ikke har beskæftiget sig med. Men jeg vil dog ikke bagefter gøre mig selv Bebrejdelser for, at jeg har tiet til nogle af de Bemærkninger, som Forslagsstilleren fremkom med i sin Slutningstale, men klare Sagen overfor en tvivlsom eller uklar Opfattelse saa vidt, at det her i hvert Fald konstateres, at Rigsstyrelsens Opfattelse af dette Spørgsmaal just er denne, som for over ti Aar siden blev opstillet af Rigskansleren, som jeg har den Ære at repræsentere, dengang samme Forslagsstiller indbragte Forslag om ikke at slaa Preussens og det daværende nordtyske Forbunds Grænser fast, fordi Pragfredens § 5 var uafgjort. Den daværende Præsident i Forbundskommissionen bemærkede simpelt hen, at der forelå en Traktat, men at ikke nogensomhelst Slesviger — og det maa jeg fremfor alt gøre Forslagsstilleren opmærksom paa, som her har talt om en bestemt Ret — havde Grund til at udlede Rettigheder heraf. Der foreligger en Traktat imellem H. M. Kongen af Preussen og Kejseren af Østerrig, en Traktat, om hvis Udførelse, om hvis Anvendelse, om hvis Forhold til Deltagernes Interesse, til de politiske og militære

*) Dette er Krygers egenhændige Rettelse af det stenografiske Referat; jvfr. Verhandlungen d. deutschen Reichstags III Legislatur-Periode. I Session II, S. 718.

**) Bernhard Ernst Bülow, f. 2/2 1815 i Cismar i Holsten. † 29/9 1879, dansk Kammerherre og Storkors af Dannebrog, traadte 1839 i dansk Statstjeneste, affattede Kommissionsbetænkningen, der indeholdt Motiverne til det aabne Brev af 8. Juli 1846, hvori det paavistes, at Kongelovens Arvefølge gjaldt for Hertugdømmet Slesvig og den største Del af Hertugdømmet Holsten. Fra 1851—62 beklædte han Stillingen som dansk Forbundsgesandt i Frankfurt, Gennagte Gange blev han i Anledning af det dansk tyske Mellemværende benyttet til diplomatiske Sendelser. I 1862 forlod han dansk Statstjeneste og blev Minister i Meklenborg-Strelitz. Paa Bismarcks Foranledning udnævntes han i 1873 til Statssekretær i det tyske Riges Udenrigsdepartement. — En Son af ham er den i 1900 til tysk Rigskansler udnævnte Grev Bernhard Bülow.

Hensyn, til Hensigtsmæssighedsgrunde alene H. M. Kongen af Preussen har Afgørelsen og at blive enig med den anden høje Kontrahent. Saaledes er Forholdet simpelt hen vedblevet at være, og disse 10 Aars Erfaring har paa ingen Maade kunnet bevæge Rigsstyrelsen til at ændre denne Opfattelse og sin Mening om, hvorledes dette Spørgsmaal skal behandles. Idet jeg saaledes fastslaar, at jeg paa Regeringens Vegne ikke kan anerkende Slesvigernes Ret som saadan, maa jeg, uagtet jeg gerne vilde tage et vist Hensyn til den synlige Bevægelse, med hvilken den foregaaende Taler har talt, endnu tilføje, at naar de Advarsler, han har udtalt overfor Rigsregeringen eller til andre Sider, har antaget Karakter af Trusler, medens han samtidig vil fremstille sig som Fredens og den gode Forstaaelses Apostol, saa vil den Virkning og den Effekt, som han synes at vente, blive lige den modsatte.

H. KRYGER: Mine Herrer, Statsministeren har stærkt betonet, at Nordslesvigerne ikke tør udlede nogen Ret af en Overenskomst mellem Preussen og andre Magter. Men, mine Herrer, naar alt dog gaar ud paa, at Folkene have Ret til at vælge deres statsretlige Stilling, saa tror jeg dog ikke, at De alle her, som er Folkets Repræsentanter, vilde vrage denne Ret; thi havde De en saadan Ret, vilde De dog ikke uden videre give den bort, men som Folkets Forvaltere, satte til at værne dets Rettigheder, ogsaa træde i Skranken for den. Jeg har her i Rigsdagen oplevet, at da jeg engang havde bragt min Sag for Petitionsudvalget, da sagde de Herrer fra Sachsen, da man fra preussisk Side vilde afvise min Sag fra Rigsdagen og henvise mig til Landdagen: nej, det gælder Folkets Ret, den tør vi ikke saaledes afhænde, den tør vi ikke give bort, vi er her for at opretholde Folkets Ret. Men, mine Herrer, De opretholder den ikke, naar De ikke stemmer for mit Forslag. De maa ikke give Afkald paa den folkeretlige Grundsætning, jeg her hævder, som om denne Overenskomst kun vedkom Kejseren af Østerrig og Kejseren af Tyskland. Det er vedtaget, at Folket skal høres ved en Afstemning; det er dog en Ret, som ikke er bleven ophævet, og hvad engang højtideligt er besluttet for Fredens Skyld — det, tror jeg, maa ogsaa ske. Naar Rigs-kansleren her højtideligt erklærer, at han er løst fra disse Traktatforpligtelser, og naar den ærede Statsminister har bekræftet det, saa er det lidet trosteligt, og jeg beklager, at Statsministeren, som dog længe har tjent Danmark, optræder saa strængt overfor dette Land*). Jeg beklager meget, at dette er blevet udtalt.

PRÆSIDENT: Vi komme til Afstemning. — Jeg beder de Herrer rejse sig, som stemme for Forslaget. (Det sker.) Det er Mindretallet. Forslaget er faldet.

V. Legislatur-Periode. I. Session. 34. Møde. 25. Januar 1882.

(Præsident: Dr. v. Levetzow.)

Finanslovens Behandling.

HANS LASSEN, Rigsdagsmand for 1. slesv. holst. Valgkreds 1881—84, deltager i Debatten og udtaler sig for Nedsættelse af Militærbudgettet, hvis overdrevne Størrelse efter hans Opfattelse skyldes Tysklands Tilbojelighed til at udvide sig ud over sine naturlige Grænser. Hvad nu særlig de af mig antydede Grænsedistrikter angaar, saa vil jeg for min Del kun henvise til den Landsdel, som jeg tilhører, nemlig Nordslesvig, hvor der bor en Befolkning, som ikke er tysk, og heller ikke vil være tysk. Hvorledes det er gaaet Nordslesvigerne i politisk og statsretlig Hensende, behøver jeg næppe her at fortælle; det er jo bekendt nok for alle. Jeg vil kun betone, at Regeringen dog næppe altid har fastholdt Retsstandpunktet, og at den Politik, som Regeringen har fulgt ligeoverfor Nordslesvig, efter min Opfattelse næppe er et stort Kulturfolks Regering værdig og kun lidet be-

*) Det stenografiske Referat har følgende fra Oversættelsen afvigende Ordlyd: »... ich bedaure, dass der Herr Staatsminister auf diese Art und Weise streng verführt gegen ein Land, das doch lange Dänemark gedient hat«.

fordrer den almindelige Retsbevidsthed. Endvidere betoner jeg, at selv om man ogsaa har annulleret Prag-Fredens § 5, er dermed det nordslesvigske Spørgsmaal endnu ikke skaffet ud af Verden; nej, mine Herrer, vi støtte os i saa Henseende til en videre og bedre Ret, vi støtte os til den nationale Ret, til den almindelige Folke- og Menneskeret, som ikke lader sig bortviske ved et Pennestrog. Derfor kræve vi endnu stadig fuld Frihed til selv at bestemme om vor statsretlige Forbindelse, og først naar man indrømmer os den, først da vil der komme Fred og Ro i Nordslesvig.

36. Møde. 27. Januar 1882.

(Præsident Dr. v. Levetzow.)

27. Januar
1882

I Anledning af det Forslag til en Udvandringslov, som Statsminister von Boetticher har stillet i Udsigt, bemærker Rigsdagsmand for 2. slesv. holst. Valgkreds GUSTAV JOHANNSEN: Det er blevet sagt, at det maa være tvingende Grunde, som bevæge Medborgere til at forlade Hjem og Arne for at drage ud til fremmede fjærne Lande. Dette underskriver jeg fra først til sidst; thi naar jeg tænker paa den store Udvandring fra Nordslesvig, da kan jeg sige Dem: jeg veed, at de fleste af mine Landsmænd, der er udvandrede, kun af dybe, gennemgribende Grunde forlade Fædrenejhemmet, selv om de almindeligvis ikke drager ud til fjærne Lande, men kun til det lille, nærliggende Danmark. Det er hos os ikke Kulturkampen, som fordriver Folk — Kulturkamp kende vi Gudskelov ikke hos os og har aldrig kendt den. De høje Skatter gøre naturligvis deres til, at ikke saa faa udvandre; men endnu mere — derom er jeg fast overtydet — er den lange Militærtjeneste en Grund til den store Udvandring ogsaa hos os. Men alligevel ligger Grunden hos os endnu dybere. En Deputeret (LASSEN) har nylig sagt, at Staten haren højere Opgave end blot at fungere som Politi. Dette Ord underskriver jeg, thi hos os træder Staten kun altfor ofte op som blot og bar Politi, og det bidrager til, at Udvandringen hos os er saa stor. Jeg vil tillade mig i Korthed at anføre et Par Eksempler af mange hundrede, hvoraf det fremgaar, at Staten hos os hyppigt optræder som Politi. I Nærheden af Flensborg boede for Aar tilbage en Landmand, hvis ældste Son var udvandret til Danmark. Han var udvandret efter 1870 og hørte saaledes til de Emigranter, der først maa indhente særlig Tilladelse dertil, naar de engang vil besøge deres Hjem. Nu blev denne Son meget syg i Udlandet; han kunde ikke sørge for sig selv, men Forældrene maatte gøre det. Det kostede Faderen overmaade mange Penge; han havde vel en ganske ordentlig Indtægt, men overordentlige Udgifter kunde han dog ikke godt taale. Han søgte derfor om Tilladelse til at maatte kalde sin Son hjem, til han var bleven bedre. Denne Tilladelse fik han ikke. Mine Herrer, det forarsagede, at Faderen senere udvandrede med sin Familie. Nu bor den stræbsomme Familie paa den anden Side Grænsen, og jeg er overbevist om, at hvis Staten i dette Tilfælde ikke var optraadt saa politimæssigt, havde vi endnu haft denne Familie, den ene Son undtagen, blandt os.

Jeg kunde ogsaa anføre Eksempler fra Byerne, hvor Sønner er udvandrede, som — naar de engang vil have Tilladelse til at besøge deres Forældre — have haft mange Vanskeligheder dermed og hyppigt ikke faaet Tilladelse dertil. Det volder naturligvis Forældrene stor Sorg, og der er ikke faa hos os, som er udvandrede, fordi deres Børn sjældent kunde faa Tilladelse til at besøge dem, selv om det kun var for nogle faa Dage. Det er atter et Eksempel paa, at bestandig flere vil udvandre, naar Staten i for høj Grad optræder som Politi.

Jeg vil ikke trætte Dem, ellers kunde jeg anføre saadanne Tilfælde i Hundredevis. Et vil jeg endnu kun omtale.

Det hænder naturligvis hyppigt, at saadanne unge Mennesker, der lever fjærnt fra deres Hjem, tænke: Selv om jeg ikke har Lov dertil, vilde jeg dog gerne engang se Fader og Moder; og saa rejse de hjem uden at have Tilladelse. Hvad bliver Følgen?

Hyppig kommer Gendarmen, fører dem bort, de maa maaske sidde 12—14 Timer i Fængsel og blive da tvangsmæssigt ført over Grænsen. Lignende Plagerier fra Statens Side foranledige ogsaa meget ofte samme Børns Forældre til at forlade Hjemmet. Jeg kan fortælle Dem: ofte er der stor Sorg, og De kan tro, at man ikke sjældent beder i saadanne Familier: Gud, fri os fra Preussen! og deri er de politimæssige Forholdsregler Skyld.

Mine Herrer, fortrosthedsfuld er jeg kommen herhen — min Tiltro er ikke bleven svækket her i Rigsdagen. Jeg frygter heller ikke for, at De ikke vil tage alt muligt Hensyn til mine Landsmands berettigede Klager, naar jeg forebringer dem i dette høje Hus til den Tid, et Lovudkast foreligger. Saa stærk er min Tiltro til den tyske Rigsdag. Men jeg har ogsaa Tiltro til den høje Forbundsregering, og i Tillid hertil vender jeg mig især til Hr. Statsminister v. Boetticher med den inderlige Bøn, at han vil bære Omsorg for, at i det ny Lovudkast ogsaa saadanne humane Momenter optages, som vil bringe de af mig antydede Klager fra mit Hjem til at forstumme.

Statsminister v. BOETTICHER: Lovudkastet om Udvandringsvæsenet bliver, saavidt muligt er, sikkert opbygget paa humane Grundsætninger; men jeg tror dog ikke at kunne love den ærede Taler, at de Klager, han har forebragt, kunne have ved dette Lovudkast. I Virkeligheden, mine Herrer, er de Klager, han har forebragt os med saa megen Varme, ikke i den Grad begrundede, som han paastaar. Jeg selv har næsten i fem Aar taget Del i Styrelsen af Provinsen Slesvig-Holsten og har et temmelig nøje Indblik i den Maade, paa hvilken den kgl. preussiske Regering behandler Tingene i Nordslesvig. Naar den ærede Taler har sagt, at Staten i Nordslesvig fortrinsvis optræder som Politimand, bestrider jeg det paa det allerbestemteste. Jeg erkender i fuldt Maal, at der har været Tider, i hvilke den dansksindede Befolkning i Nordslesvig har følt Statens Politimagt. Men hvorfor har den følt den? Fordi den ikke var tilbunds at rette sig efter Landets Love. Jeg vil ikke opregne for den ærede Taler de enkelte Velgærninger, som Preussen har bragt Slesvig, jeg vil ikke erindre ham om den store Mængde Forbedringer, som dér er bleven udførte med Statens Subvention — Forbedringer, som han ikke i tilsvarende Grad har oplevet i den danske Tid; jeg vil ikke erindre ham om, hvad den preussiske Regering har gjort for Skolen i Nordslesvig, ogsaa for Undervisningen i det danske Sprog. Mine Herrer, naar Sagerne i Nord slesvig endnu idag staa saaledes, som De vil antage efter den foregaaende Talers Bemærkninger, da beror det væsentlig paa den dansksindede Befolknings Holdning. Derom kan slet ingen Tvivl være. Havde dansksindede Indbyggere bestræbt sig for at rette sig efter Landets Love, navnlig bestræbt sig for, at de unge Mennesker med eller uden Konsens ikke unddrog sig Militærpligten ved Udvandring, da vilde de heller ingen Grund have til at klage over Tryk fra Statsmagtens Side. Destoværrer er det Tilfældet endnu idag, at der lever flere danske end tyske Familier i et stort Antal Landsbyer i Nordslesvig. Et stort Antal unge Mennesker er, naar de træde over i den værnepligtige Alder, fri for Militærpligten af denne Grund, fordi de ikke er tyske Undsaatter.

Naar den ærede Taler fremdeles har beklaget sig over, at saadanne unge Mennesker, som er udvandrede og vende tilbage til deres Hjem, der nu er preussisk, kun forbigaaende taales, og at man stræber efter snart at blive dem kvit, saa skal jeg ogsaa sige ham Grunden dertil. Hvis disse Mennesker forholdt sig rolige og ikke opmuntrede deres Jævnaldrende til ligeledes at udvandre, hvis de ikke hoverede over, at de som udvandrede var fri for Militærtjeneste, og hvis de ikke fremstillede deres Skæbne for Kammeraterne som misundelsesværdig, vilde intet Menneske forbyde dem Ophold i Landet. Men af egen Erfaring — og den ærede Taler kender mig, han vil indrømme, at jeg i Praxis har vist mig ret medgørlig — har jeg ogsaa faaet det Indtryk, at der maa tages kraftigt fat paa denne Sag, naar man vil have Ro og Fred

i Landet og naa det Maal, som vi maa naa: at hele Nordslesvig til Kongeaaren føler sig som tysk.

II. Session. 84. Møde d. 22. Maj 1883.

(Præsident: Dr. v. Levetzow.)

22. Maj 1883. *Interpellation fra Rigsdagsmand for 2. slesvigske Valgkreds, Gustav Johannsen, om nordslesvigske Oplanders Genoptagelse i Statsforbundet.*

PRÆSIDENTEN: Jeg retter Spørgsmaal til Rigsregeringens Repræsentant, om og naar samme er rede til at besvare Interpellationen.

Rigskanslerens Stedfortræder, Statssekretær for Finansdepartementet VON SCHOLZ: Hr. Præsident, jeg har den Ære at svare paa det til mig rettede Spørgsmaal, at jeg afslaar at besvare Interpellationen og i intet Fald vil tage Del i en mulig Forhandling om samme.

G. JOHANNSEN: Mine Herrer, uheldige Tilstande i min Hjemstavn har foranlediget mig til at forebringe denne Interpellation her i dette høje Hus. Den i Begyndelsen af dette Aar i Pressen saa meget omtalte Fremgangsmaade af forskellige nordslesvigske Landraader, som overalt fremkaldte en berettiget Opsigt, og som ogsaa førte til, at der fandt diplomatiske Forhandlinger Sted mellem Berlin og København — denne Adfærd var den nærmeste Foranledning til, at jeg stillede en Interpellation som den foreliggende.

Mange af Dem vil af Avisernes Beretninger have set, at den danske Regering og den danske Rigsdag i Forening kom til det Resultat, at denne Fremferd af de nordslesvigske Landraader stod i direkte Modstrid med tidligere Aftaler mellem Preussen og Danmark. Naar jeg betragter Slutningsprotokollen for Overenskomsten i Aabenraa [se Haandbogens VI. Afsnit, Pag. 247 f.], saa maa ogsaa jeg komme til samme Resultat. Denne Fremgangsmaade er overhovedet saa ejendommeligt, at den ikke alene falder Folket, men ogsaa Embedsmændene i Nordslesvig svar at fatte og, som jeg tror, endogsaa Regeringen her i Berlin. Det kan synes eget, men jeg tror at have Beviser derfor.

Fuldkommen Klarhed har jeg ikke fundet nogetsteds; jeg har bestræbt mig for at komme til Klarhed over denne Adfærd i det preussiske Indenrigsministerium og i Rigskanslerkontoret, men det er ikke lykkedes mig. Det er derfor ikke til at undre sig over, at ikke blot Optanterne, men ogsaa andre nordslesvigske Udvandrere troede, at denne Foranstaltning vedrørte dem; saaledes skete det, at nordslesvigske unge Udvandrede, som endnu ikke havde aftjent deres Værnepligt, som enten lige var udvandrede eller nys havde faaet Tilladelse dertil, efter denne Bestemmelse meldte sig til den preussiske Rulle og søgte om Gennoptagelse i det tyske Statssamfund. Der forekom det Tilfælde, at to Brødre samtidig meldte sig for atter at blive optagne i det tyske Statssamfund; den ene Brøder, som var født i 1863 og altsaa netop hørte til den Klasse unge Mennesker, som var nævnet i Bestemmelsen, nægtede man Optagelse, men den yngre Brøder, som havde faaet Tilladelse til at udvandre til Danmark, men endnu ikke havde benyttet sig af denne Tilladelse, gav man Lov til atter at indtræde i det preussiske Statssamfund, og da dette rygtedes, kan De vel forestille Dem, at det vakte Opsigt hos os. Man spurgte sig selv: Hvorledes kan man dog saaledes gøre Forskel mellem to Brødre, vise den ene tilbage og modtage den anden? De ere jo begge endnu i værnepligtig Alder, de kan dog begge endnu blive preussiske Soldater! — Jeg søgte Oplysning og tror at have fundet den. Jeg ved fra meget velunderrettet Side, at Fæderen til disse to Brødre henvendte sig til Landraaden i Haderslev og spurgte: Hvoraf kommer det, at min yngste Son optages, min ældste Son derimod ikke? Dertil skal Landraaden have svaret: jo, ser De, De er jo meget bekendt som politisk Fører, man kender Dem fra Valgene, og da Deres ældste Son har

opholdt sig to Aar i Danmark paa en Højskole, saa antager man, at den unge Mand er bleven daniseret, og naar han kommer tilbage og bliver preussisk Undersaat, saa vil han ved Valg og den Slags Tilfælde træde i sin Faders Fodspor, og saadanne Folk have vi nok af i Nordslesvig. Saaledes svarede man den gamle Fader. Tænk Dem nu, mine Herrer, hvad det giver for en Sorg og Ophidselse. Thi hos os tænker man endnu paa den Krig, som for kun 19 Aar siden stod mellem Danmark og Tyskland. Tænk Dem blot: den Fader har en Søn i Danmark, en anden her — de blive begge Soldater — Broder kunde altsaa i Tilfælde af Krig komme til at kæmpe mod Broder (Venstre: Hør, Hør!). Saaledes tænker Befolkningen, og hvis De, mine Herrer, tænker Dem et saadant Tilfælde, vil De ogsaa indrømme mig, at det ikke er gode, men daarlige, ja, skrækkelige Forhold, og som det er gaaet denne ene, saaledes kan og vil det vist gaa mange; derfor vover man almindeligvis nu næppe at beholde de yngre Brødre her, naar de ældre allerede ere udvandrede til Danmark. Selv om man ogsaa kunde ønske, at de Udvandrede kom tilbage, vover man ikke at ansøge derom, fordi man har dette eklatante Tilfælde. Mine Herrer, derved beforder man Udvandringen, som man dog ellers altid søger at hindre.

Jeg gaar over til det andet Punkt i min Interpellation. De veed, at det ifølge Wiener-Fredstraktaten var tilladt Nordslesvigerne at udvandre til Danmark, at optære for Danmark eller at forblive i Slesvig og blive tyske Undersaatter. Nu veed De, at kort efter 1864 udbrod Krigen mellem Østerrig, de sydtyske Stater og Preussen; De veed, at Prag-Freden afsluttede denne Krig, og De vil alle erindre, at en Artikel blev optaget i denne Fredstraktat — Artikel V — hvorefter Hertugdømmet Slesvigs nordlige Distrikter atter skulde aftrædes til Danmark, naar Befolkningen ved frit Valg erklærede sig derfor. Mine nordslesvigske Landsmænd have endnu stedse den gode Tro, at det som man Mand og Mand imellem kalder Forpligtelse og maa holde, at det ogsaa maa gælde Stater imellem, og de saa, at Østerrig og de sydtyske Stater prompt maatte opfylde de Forpligtelser, som de havde overtaget ved Prag-Freden. Da troede de naturligvis ogsaa, at Preussen ligeledes vilde opfylde alle de Forpligtelser, det havde paataget sig. I god Tro hertil udvandrede Tusinder og atter Tusinder af mine nordslesvigske Landsmænd til Danmark. De tænkte: om kort Tid vil vort Hjem atter staa under Danmark, hvorfor skal vi da først underkaste os den tunge preussiske Militærtjeneste, lad os hellere udvandre den korte Tid, saa komme vi senere tilbage, og saa er alt ved det gamle! For denne gode Tro mener jeg dog, mine Herrer, skulde en Befolkning som den nordslesvigske ikke straffes. Men det er den bleven, og det bliver den daglig, naar man siger til Optanterne: I har engang erklæret Jer for Danmark! og efter at saa mange Aar er gaaede, og mange af Optanterne nu igen ønske at blive preussiske eller snarere tyske Undersaatter, saa siger man: Nej, nu vil vi slet ikke have Jer, bliv nu, hvor I er eller var, bliv i det mindste danske Undersaatter. Hvad det betyder at være fremmed Undersaat i et preussisk Land, det har De vist hørt meget om, og jeg kan forsikre Dem, at det er en tung Opgave som fremmed Undersaat at bevæge sig under preussiske Love, uden hvergang, som vi siger, at blive »læstige« for den preussiske Regering. Har man først bragt det saa vidt, at man bliver »læstige«, saa er det forbi, saa er en Udvisning slet ikke mere til at undgaa.

Mine Herrer, jeg vil gerne give Dem nogle Eksempler paa, hvorledes man farer frem mod disse gamle Optanter. En Gaardejerson i Aabenraa-Kredsen opterede og kom atter tilbage, han overtog senere Faderens Gaard og ønskede nu igen at blive optaget i det preussiske og tyske Statssamfund. Det er en rolig Mand, der aldrig har været paa Kant med Loven, men alligevel fandt man i Slesvig [Provinsial-Regeringens Sæde] ingen Anledning til at bevilge Ansøgningen.

Samme Svar fik en Sømand, som hørte til de ældre Optanter. Han var bleven Fører af et tysk Skib og mente, at det da var rimeligt, at han ogsaa blev tysk Under-

saat. Han ansøgte om atter at blive optaget i det tyske Statssamfund, men Regeringen i Slesvig svarede, at den ikke fandt Anledning til at bevilge denne Ansøgning. Det ejendommelige ved Historien er, at han samtidig fik sit tyske Skipperpatent, og nu farer han som tysk Skipper, men samtidig som dansk Undersaat.

Jeg kunde endnu anføre et Eksempel for Dem. En ældre Haandværkers Søn i en nordslesvigsk By opterede ogsaa for Danmark straks efter 1866. Han udvandrede, og det kom til Aabenraa-Overenskomsten 1872, i Følge hvilken han atter kunde komme tilbage. Han vendte tilbage, hans Fader var allerede dengang en gammel Mand. Sønnen vilde overtage Faderens Forretning; det kunde han vel ogsaa gøre som dansk Undersaat; men der var kommet andre Forhold imellem, han søgte derfor om atter at blive tysk Undersaat, han søgte tre Gange derom, men fik hver Gang Afslag. Og tænk Dem nu, denne Mand har en 3 eller 4 Aar yngre Broder, som ikke gik til Danmark, men blev hjemme; han blev preussisk Kadet og senere Underofficer i Marinen; han er den Dag i Dag tysk Skibskaptajn. Tænk Dem dog, at Broderen til en tysk Marineofficer og Skibskaptajn ansøger om atter at blive tysk Undersaat! Jeg forstaa ikke, hvad Grund man kan have til at afslaa en saadan Ansøgning.

Saaledes gaar det med de gamle Optanter. Jeg tror tilstrækkelig at have bevist af disse faa Eksempler, at det skaber Tilstande, som næsten er uudholdelige. Jeg kunde vist anføre Dem tusinde Eksempler, men jeg tror, at disse er nok. Jeg veed, at man har sagt — og det er engang bleven sagt her fra Regeringsbordet — at de nordslesvigske Optanter ofte drille dem af deres Jævnaldrende, som er blevene preussiske Soldater, og pukke paa, at de have haft saa kort en Tjenestetid, medens de andre har en saa lang. Men det tror jeg ikke paa, thi jeg har kun hørt det her, men aldrig i min Hjemstavn. Og hvorledes skulde det vel ogsaa være Tilfældet — skulde den ene Broder drille den anden, eller Faderen Sønnen dermed? Thi det hænder jo ogsaa hos os, at Sønnerne blive preussiske Soldater, medens Faderen er dansk Undersaat. Jeg forstaa ikke Regeringen, at den ikke forlængst er slaaet ind i et andet Spor, at den ikke bevilger saadanne Ansøgninger, som hyppigt nok har været indgivne, men nu naturligvis er horte op, fordi man har gjort de Erfaringer, jeg omtalte — Regeringen vil dog ugerne have Landet affolket. Jeg begriber ikke, at Regeringen ikke indser, at den paa denne Maade gør sig forhaadt og ikke atholdt, som det dog skulde være enhver Regerings Pligt især hos en erobret Befolkning, som vi er.

Jeg vil nu gerne belyse det tredje Punkt i min Interpellation noget nærmere. Jeg har sagt:

Og endelig have Politimyndighederne i de nordslesvigske Byer og paa Landet nu begyndt en hidtil ukendt Fremgangsmaade mod danske Undersaat, idet man uden videre forbyder dem at gifte sig eller blive boende i Nordslesvig, selv naar de vil og kan yde alle de af Udlændinge ellers sædvanlig fordrede Garantier for eventuel Fattigunderstøttelse osv.

Mine Herrer, naar Udlændinge vil gifte sig eller bosætte sig blandt os, saa kan dette efter en gammel dansk Lov — og det er det mærkelige, at naar det passer den preussiske Regering, saa benytter den ogsaa hos os ofte de gamle danske Love, men naar det ikke paaser den, kender den dem ikke — kun ske med den stedlige Overigheds forud indhentede Samtykke. Hidtil forholdt man sig saaledes, at Udlændingen i saa Fald stillede en lille Kaution og fra sin Hjemstavns-Kommune præsterede Bevis for, at denne i Tilfælde af Forarmelse atter vilde modtage Manden med Kone og Børn. Nu er vort nærmeste Naboland Danmark, derfor have vi de fleste Indvandrere fra Danmark. Tidligere var det omvendt, da kom de fra Tyskland — men dengang blev der ikke taget saa haardt fat, og dog galdt samme Lov, som nu anvendes imod de danske Indvandrere. Mine Herrer, maa jeg fortælle Dem et Par Eksempler, som ret slaaende viser, hvor haardt og mærkeligt man gaar frem.

En yngre Mand, der siden 1872 har opholdt sig i Nordslesvig, har giftet sig og

drevet en selvstændig Forretning, men som nu nylig har opgivet den og faaet en Stilling hos en større Forretningsmand i en anden Kommune, har paa sin Begæring om Tilladelse til at nedsætte sig i denne Kommune modtaget Afslag, og dog kan og vil han stille den fornødne Kaution og har sine Papirer i Orden.

I en nordslesvigsk By — det er et andet Eksempel — døde en Købmand. Enken skrev til en Neve i Danmark, som var Kommis og overdrog ham at føre den Forretning, som Manden havde efterladt sig. Den unge Mand kom og har fortsat Forretningen i flere Aar. Endelig mente Tanten, at det var bedre, om han fuldstændig overtog Forretningen. Han købte den og søgte saa om Tilladelse til at drive Forretningen selvstændig og for egen Regning; han tilbød Kaution, foreviste sine Papirer, men det blev ham nægtet; den Forretning, som han i sin Tantes Navn havde ført i Aarevis, maatte han ikke føre videre for egen Regning.

Endnu et Eksempel! For mange Aar siden indvandrede en Brunsviger — jeg beder Dem, mine Herrer, en Brunsviger-Haandværker — til Danmark. Han bosatte sig i København og giftede sig der med en Mecklenburgerinde. I dette Ægteskab blev en Søn født, som efter sin Konfirmation lærte et Haandværk. For 13 Aar siden udvandrede denne Søn til Flensborg; han var en dygtig Svend og fandt Arbejde der. Han arbejdede i 10—11 Aar hos forskellige Mestre til disses fuldstændige Tilfredshed, har aldrig været i Kollision med Loven, er en stræbsom, dygtig Mand. For to Aar siden blev han af en afdød Haandværkers Enke antagen som Forretningsfører. Han førte Forretningen i to Aar; saa forlovede han sig for kort Tid siden med Enken, og søgte nu om Tilladelse til at ægte hende; han præsterede Bevis fra Byen Københavns Magistrat, hvori det hedder, at Københavns Kommune vil tage sig af Manden og, hvis han gifter sig, af hans Kone og Børn, hvis de skulde blive forarmede. Men denne Søn af en Brunsviger og en Mecklenburgerinde maa ikke gifte sig i Flensborg; det er bleven ham nægtet at føre Forretning der. Mine Herrer, jeg spørger Dem, hvad skal det føre til? Jeg skulde mene, at det er tilstrækkeligt talende Eksempler.

Jeg vil gjerne læse nogle Linier for Dem af et Brev fra en Ven, som jeg modtog for faa Dage siden. Han skriver:

»Min Søn, som i nogle Aar har været i min Forretning og har den for Optanter nødvendige Tilladelse til at opholde sig her, ønsker at gifte sig. Han henvendte sig til Landraaden og fik det Svar, at han (Landraaden) ikke kunde udstede den til Bosættelse nødvendige Tilladelse. Nu henvendte jeg mig — skriver Faderen — til Borgmesteren, og denne svarede, at han i Embeds Medfør kun kunde foretage borgerlig Vielse mellem min Søn og hans Forlovede, naar min Søn blev preussisk Undersaat.«

Mine Herrer, hvis De kender Overenskomsten i Aabenraa, saa veed De, at deri er fastslaaet, at de, som havde opteret før den 16. November 1870, skulde have Lov til at tage stadigt Ophold i Nordslesvig, naar de i ingen Henseende gav Anledning til begrundet Klage og især ikke lagde noget fjendtligt Sindelag for Dagen overfor den preussiske Stat eller dens Repræsentanter og Undersaatter.

Saaledes lød Ordene. Nu spørger jeg Dem: Giftermaal kan dog umulig være en begrundet Foranledning til Klage? Og at en dansk Undersaat gifter sig med en tysk Undersaat kan dog ikke kaldes at nære fjendtlige Følelser overfor den tyske Stat eller dens Undersaatter? Hvis det er Meningen, mine Herrer, da forstaar jeg mig overhovedet ikke paa at fortolke Overenskomsten. Men hvad skal det føre til, naar man vil behandle i Privatlivet trufne Overenskomsten paa denne Maade. Det vil ikke lykkes nogen Regering, heller ikke den preussiske, nogensinde at gennemføre en dobbelt Moral, en for Regeringen og en for Folket. Jeg har altid troet, at det maatte være Regeringen magtpaaliggende at vinde Folket for sig. Men til saadanne Bestræbelser mærker vi i Nordslesvig slet intet.

Er saadanne Tilstande til at holde ud? Jeg tror, at de fører til Fortæd og skaber en Uro i Folket, som ikke er til Trivsel for Landet; derfor har jeg spurgt — det

gør mig kun ondt, at Regeringen ikke vil svare mig — og jeg vil slutte med de Spørgsmaal, som jeg har nedskrevet i min Interpellation:

1. Er de anførte Kendsgærninger den høje Regering bekendte?
2. Er den høje Regering villig til at træffe de nødvendige Forholdsregler til at afhjælpe disse Klager?

PRÆSIDENTEN: Rigsdagsmand H. Lassen har andraget om, at Genstanden for Interpellationen gøres til Genstand for Diskussion. Dette Andragende behøver efter Forretningsordenen en Understøttelse af 50 Medlemmer af Huset. Jeg beder de Herrer, som vil understøtte Andragendet om at rejse sig. (Det sker). Det er tilstrækkeligt.

H. LASSEN: Mine Herrer, det Spørgsmaal, som nu beskæftiger os, er efter min Opfattelse kommet i en noget underlig Stilling derved, at Rigsregeringen har afslaaet at besvare det. Jeg kan nok forstaa, at en Regering ikke altid kan være forpligtet til og ikke altid er villig til at besvare en hvilken som helst Interpellation. Det kan maa ske ogsaa diskuteres, om Sagen rettest hører herhen eller i Landdagen, men efter de Erklæringer, som Indenrigsministeren har afgivet i Landdagen, efter at han egenlig har provokeret til at indbringe en Interpellation her i Rigsdagen, forstaa jeg ikke Afslaget. Jeg kan kun forklare mig det derved, at enten Sagen er Regeringen noget ubehagelig og ubelejlig, eller ogsaa, at den ikke er villig til at indødekomme vore Ønsker. Andre Grunde til ikke at svare indser jeg ikke.

Hvad nu selve Interpellationen angaar, tillader jeg mig i Korthed at komme tilbage til to Punkter i samme. For det første til Myndighedernes Adfærd overfor de danske Undersaatter i Nordslesvig i Almindelighed, altsaa ikke alene overfor Detanterne, men i Almindelighed overfor de danske Undersaatter. — Det er allerede af min Ven Johannsen blevet sagt, at de nordslesvigske Myndigheder ofte har nægtet saadanne danske Undersaatter Ret til at bosætte sig, ja, til at gifte sig. Han har anført Eksempler herpaa, jeg kan ogsaa anføre et lignende Eksempel. Hjemme hos mig tjente en Karl, der var født paa Æro, men som i flere Aar havde tjent paa Als. Han havde for kort siden forlovet sig med en Pige, der var født paa Als, og vilde ægte hende. Han søgte, som den Klasse Mennesker sædvanlig maa gøre, om den fornødne Tilladelse til at gifte sig og havde medbragt de fornødne Dokumenter, blandt andet ogsaa sit Hjemstavnbevis, hvoraf det tydeligt fremgik, at han hørte hjemme paa Æro, og at man ogsaa der vilde tage sig af ham med Kone og Børn, saafremt det blev nødvendigt — det er Hovedsagen, hvorpaa det kommer an, naar man søger om Lov til at gifte sig eller nedsætte sig. Men desuagtet fik han fra Landraaden i Sønderborg dette Svar: »Paa Deres Ansøgning af 20. Marts d. A. meddeler jeg Dem, samtidigt med at jeg tilbagesender vedlagte Hjemstavnbevis, at jeg ikke har kunnet finde Anledning til at meddele Dem Tilladelse til at indgaa Ægteskab her i Landet.« Landraaden har ikke kunnet finde Anledning dertil; hvorfor, derom siger han intet; han havde ligesaa godt kunnet sige: jeg finder ingen Anledning til at nægte det; thi efter min Opfattelse foreligger der ingen Grunde dertil. Vedkommende er i enhver Henseende et ordentligt Menneske, der, saa vidt jeg veed — og jeg har kendt ham i længere Tid — aldrig er bleven »læstig« el. l.; hvorfor man da vil gaa saadan frem imod ham, forstaaer jeg ikke. Det gaar ikke alene ud over saadanne danske Undersaatter, men ogsaa over os Nordslesvigere, og det meget føleligt, thi vi mister megen Arbejdskraft derved, da vore egne Folk tildels er udvandrede, saa at vi ofte maa hjælpe os med fremmede Kræfter. Naar det da paa denne Maade nægtes os eller dog vanskeliggøres os at skaffe Arbejdskraft fra Nabolandet, da veed jeg ikke, om vi er købt eller solgt.

For at retfærdiggøre denne Fremgangsmaade støtter man sig, saavidt jeg veed, til et Patent af 5. November 1841. Ifølge dette Patent blev det dengang bestemt, at naar Udlændinge vilde nedsætte sig i Slesvig eller vilde gifte sig, maatte de først have Tilladelse dertil. Men dette Patent forudsætter, at Nægtelsen kun sker, naar Vedkom-

mende er straffet, naar han f. Eks. har unddraget sig Militærtjeneste, eller naar der er Fare for, at han kunde falde Offenligheden til Byrde. Dette sidste Punkt kan naturligvis aldrig komme i Betragtning, naar Vedkommende først maa forevise sit Hjemstavsbevis, hvorefter fremgaar, at man her eller der er villig eller forpligtet til at modtage ham med Kone og Børn, saafremt han trænger til det. Jeg forstaa derfor ikke, hvorledes Øvrighedens nuværende Fremgangsmaade kan bringes i Samklang med dette i og for sig strænge og under ganske andre Forhold givne Patent. Efter min Opfattelse maatte man, naar de Paagældende ikke har forbrudt sig mod Lovene, eller naar de overhovedet adlyde Landets Love, selv efter dette Patent ikke nægte Tilladelse til Bosættelse eller Indgaaelse af Aigteskab.

Jeg vil endnu berøre et andet Punkt, som angaar selve Optanterne eller snarere deres Børn. Hvorledes Sagen stiller sig for Optanternes Vedkommende, det er jo allerede oplyst ikke alene her, men ogsaa i Landdagen. De i Betragtning kommende Bestemmelser hviler dels paa Wiener-Fredstraktaten, dels paa de Afgørelser, som fandt Sted i Aabenraa 1872, og dels paa senere Forhandlinger mellem den danske og den preussiske Regering, hvorefter ikke alene Optanterne selv, men ogsaa deres Børn, forsaavidt de var fødte før Optionen og dengang endnu mindreaarige, havde samme Ret som Optanterne selv; ogsaa saadanne Optanters Børn bevarede deres danske Nationalitet og havde samme Ret til at opholde sig i Slesvig som deres Forældre.

Nu har i Aar, som De veed, Landraaderne truffet en Bestemmelse, hvorefter de unge danske Undersaatter, ikke alene Optanternes Børn, men i det hele alle — hvor vidt det strækker sig, veed man egentlig ikke —, som opholde sig i Nordslesvig og nu er i værnepligtig Alder, det vil sige fødte i 1863, have at melde sig til Rullen eller forlade Landet. Nu kender jeg et Eksempel, hvor en Optants Søn allerede var indskreven i den danske Militærrulle og saaledes fuldstændig at betragte som dansk Undersaat. Han opholdt sig paa Als og fik følgelig Opfordring til at melde sig til den preussiske Rulle. Nu vilde Forældrene nødig, at den unge Mand straks skulde udvises, og foreløbig meldte han sig da til den preussiske Stamrulle, og senere har han gjort videre Skridt til at blive preussisk Undersaat. Det blev fra preussisk Side vel ikke nægtet ham, men han har ogsaa Forpligtelser i Danmark; han staar ogsaa i den danske Militærrulle og maa søge om at blive løst fra sit Forhold til Danmark. Men sæt nu, at den danske Regering siger: Nej, min kære Ven, Du hører os til, kom til os! Hvad gør da saadan et Menneske? Efter min Mening havde det været Regeringens Pligt forud at regulere den Slags Forhold og efter Overenskomst med den danske Regering bringe Orden i disse Sager, før den kom frem med sine vilkaarlige Bestemmelser. Men det er ikke sket. Da Sagen blev oplyst i Landdagen, blev det fra den preussiske Regerings Side fremhævet som en vældig Fortjeneste, at den danske Regering havde modtaget en fortrolig Meddelelse om de trufne Forholdsregler. Men det er ikke nok. Jeg vil ganske vist ikke frakende en Stat Ret til at afgøre, om i det hele taget fremmede Undersaatter maa opholde sig paa dens Territorium eller ej; men i det foreliggende Tilfælde kan efter min Mening den preussiske Regering eller Rigsregeringen ikke alene afgøre Sagen; thi de hidtil gældende Bestemmelser bero paa en international Overenskomst, som jeg allerede har omtalt, og naar overhovedet den preussiske Regering eller den tyske Rigsregering vil iagttage en venlig og loyal Holdning overfor Danmark, da skulde den først gøre Ende paa saadanne udviklede Forhold, før at de unge Mennesker, der ikke er Retslærde og ofte ikke kan vide, hvorledes de skal forholde sig, ikke skal bringes i en saadan vanskelig Stilling.

Dermed er jeg egentlig færdig. Jeg vil endnu kun sige, at naar Forholdene i Nordslesvig maaske er Rigsregeringen eller specielt den preussiske Regering saa ubehagelige, og at naar — som man maaske maa tilstaa — Nordslesvigerne hidtil ikke have

vist sig som gode Tyske, vanskeligt ogsaa vil gøre det — ja, mine Herrer, saa beder jeg Dem, giv ikke Nordslesvigerne alene Skylden for de Tilstande, der hersker der. Husk, hvorledes den preussiske Regering selv har forholdt sig overfor Nordslesvigerne; husk, hvorledes det gik med Prag-Fredens Artikel 5, Jeg vil ikke sige mere, det maa være nok, De forstaa min Mening, De kan indse, at jeg egentlig mener, at i første Række Rigsregeringen, men særlig den preussiske Regering ikke har gjort sin Pligt overfor Nordslesvigerne. Havde Regeringen loyalt opfyldt sine traktatmæssige Forpligtelser, da var heller ikke de nuværende vanskelige og utaalelige Tilstande opstaaede.

VI. Legislatur-Periode. I. Session. 5. Møde. d. 28. Novbr. 1884.

(Præsident: v. Wedell-Piesdorf.)

Finanslovens første Behandling.

28. November 1884 Rigsdagsmand for 1. slesvigske Valgkreds J. P. JUNGREEN taler imod Miljørbudgetets Forøgelse. Her trænges ikke til Forøgelse, men derimod skorter det paa større Retfærdighedsans og Højmodighed overfor de overvundne. Jeg, mine Herrer, kan i saa Henseende tale af bitter Erfaring; thi ogsaa jeg tilhører et besejret Folk, og Flertallet af den Befolkning, som jeg her er ene om at repræsentere, Flertallet af Befolkningen i Slesvigs nordlige Distrikter er ved den Maade, hvorpaa man i 1864 har løstrevet os fra vort gamle elskede Fædreland, og hvorpaa man siden har behandlet os, bleven i højeste Grad ulykkelig, og jeg opfordrer Regeringen til endnu at udføre den i Prag-Freden bestemte frie Afstemning i Nordslesvig, og jeg er af den bestemte Overbevisning, at ved denne Retfærdighedshandling vilde Tysklands Magt og Anseelse stige i den Grad, at en Forøgelse af Hæren vilde være overflødig . . .

19. Møde. d. 8. Januar 1885.

(Præsident v. Wedell-Piesdorf.)

Finanslovens anden Behandling. Udvandringen.

8. Januar 1885 PRÆSIDENTEN: Rigsdagsmand Junggreen har Ordet (Uro til højre). Jeg beder om mere Ro, mine Herrer.

J. P. JUNGREEN: Mine Herrer, jeg vil kun sige ganske faa Ord, De kan være ganske rolige. Jeg vilde blot bemærke, at ogsaa i min Hjemstavn, i Nordslesvig, finder en meget stærk Udvandring Sted, men at dette aldeles ikke er Tegn paa Velhavenhed eller Velbefindende, men at den derimod ene og alene finder Sted, fordi der bestaar i højeste Grad ulykkelige politiske og økonomiske Forhold hos os. Jeg vilde blot konstatere dette, mere vilde jeg ikke sige; jeg vil ikke falde Dem til Besvær.

36. Møde d. 28. Januar 1885.

(Præsident: v. Wedell-Piesdorf.)

28. Januar 1885 Første Behandling af det af Rigsdagsmand J. P. Junggreen indbragte Lovudkast vedrørende Forvaltnings- og Retssproget i de til Riget hørende Landsdele, i hvilke et ikke tysk Sprog er Folkesproget.

J. P. JUNGREEN: Mine Herrer, det er en Fejl af mig, at jeg i mit Andragende ogsaa har talt om Forvaltningssproget, da Rigsdagen ikke kan træffe Afgørelse herom. Jeg har derfor stillet de Ord i mit Forslag, som referere sig til Forvaltningen, og haaber at Rigsdagen tillader mig dette.

Mine Herrer, da jeg nedskrev mit Forslag, var det først min Tanke kun i faa Ord at anbefale det til Deres Velvilje. Det syntes mig saa selvfølgeligt, at de Love, som et Folk har at følge, ogsaa maa meddeles i det for Folket almindelig forstaaelige Sprog, og ligeledes, at Folkesproget maa bruges ved Retsforhandlinger, hvoraf jo ofte et Menneskes Ve og Vel afhænger. Men da jeg ved et lignende Forslag fra Polakkernes Side hørte, at der dog blev gjort mange Indvendinger mod en Sag, der syntes mig saa naturlig, da indsaa jeg, at det dog ikke gik saa simpelt, men at jeg maatte bestræbe mig for at begrunde mit Andragende for Dem, saa vidt det var mig muligt, under Henviisning til Forholdene i mit Hjem i Nordslesvig. Jeg bemærker udtrykkelig, at jeg ved Motiveringen af mit Forslag kun tager Hensyn til Forholdene i Nordslesvig, da jeg kun kender dem og her ikke vil tale om Sager, som jeg ikke kender nøje.

Den almindelige Form har jeg givet mit Forslag for ogsaa at give Repræsentanterne for andre under lignende Forhold levende Befolkninger Lejlighed til her at træde i Skranken for deres Folks Sag. Jeg veed, hvor utaaleligt alt bliver, naar et Folk skal se sit Modersprog forvist fra hele det offentlige Liv; derfor har jeg ved mit Forslag anset det for min Pligt ikke blot at tage Hensyn til mit eget Folk.

Jeg bemærker da først, mine Herrer, at jeg til Motivering af mit Forslag ikke kan paaberaabe mig Traktater eller Overenskomster — hvilken Omstændighed forøvrigt efter den Erfaring, vi have gjort i Nordslesvig, heller ikke har den Betydning, som den skulde have; havde den det, behøvede jeg jo ikke at staa her og bede Dem om Retfærdighed for mit Folk. De veed jo alle, at Afgørelsen om, til hvilken Stat vort Land skulde høre, blev lagt i vort eget Folks Haand, og denne Afgørelse vilde ikke have været tvivlsom, ja, vilde ikke være det den Dag i Dag. Denne Løsning af Spørgsmaalet — det hævder jeg — vilde have været den eneste retfærdige og tillige den eneste, som med et Slag vilde have gjort Ende paa den lange Strid og atter bragt Fred og Venskab mellem Tyskland og de skandinaviske Nationer. Det er den største Uretfærdighed af Verden, at denne Bestemmelse dengang ikke blev virkelig-gjort.

Dog nok derom. — Jeg kan saaledes for Motiveringen af mit Forslag ikke henvise til nogen Overenskomst. Men jeg haaber tilstrækkeligt at kunne begrunde det ved Henviisning til Naturretten og den sunde Menneskeforstand, thi begge synes mig dog højt og lydeligt at tale for, at hvor Mennesker leve sammen i større Antal, og hvor de er i Besiddelse af et fuldstændig uddannet Sprog — der maa de Love, som de skal følge, og for hvis Overtrædelse de straffes, meddeles i et Sprog, som Folket almindeligvis forstaa, og ligeledes maa Folkets Sprog bruges ved Retshandlingerne, der ikke alene — som jeg sagde — kan være afgørende for den Enkeltes Vel og Ve, men ogsaa af stor Betydning for Folkets Masse. Staten gaar jo ud fra den Forudsætning, at naar Lovene forkyndes paa foreskrevet Maade, saa maa Statsborgeren kende dem; og har han været saa uheldig at komme i Konflikt med Loven og at blive stillet for Retten, da hjælper hans Udsagn, at han ikke har kendt Loven, ham ikke; han faar simpelthen til Svar: Loven er forskriftsmæssig bekendtgjort, det er Din Sag at kende Loven. Jeg tror, at Theori og Praxis her næppe dækker hinanden, at ofte en Lov er bekendtgjort, som mangen ikke kender; men den allerførste og nødvendigeste Betingelse for, at man overhovedet kan gaa ud fra denne Forudsætning, er dog den, at Loven bekendtgøres i et Sprog, som Folket forstaa. Naar dette ikke er Tilfældet, bliver det Hele ikke andet end ren Fiktion; og af saadanne Fiktioner skulde Staten dog ikke lade sig lede.

Men i Nordslesvig, i min Hjemstavn er lige det modsatte Tilfældet. Nordslesvig er fra den danske Grænse og ned til Flensborg med ganske faa Undtagelser et dansk-talende Land, og Størsteparten af denne Befolkning forstaa ikke de i det tyske Sprog bekendtgjorte Love og kan ikke forstaa de i det tyske Sprog førte Retsforhandlinger.

Men alle Love og alle øvrige Forordninger meddeles kun denne Befolkning paa tysk; hvert Dokument fra Retterne eller Øvrigheden udfærdiges kun paa tysk, og hvert Svar maa gives dem paa tysk. At dette nu medfører de største Fortrædeligheder for Befolkningen, behøver jeg ikke videre at udvikle. Befolkningen er overalt henvist til Mellenmænds Hjælp og erfarer først af andre, hvad der staar i Skrivelser og i de publicerede Love; at dette kan give Anledning til Misforstaaelser, er jo soleklart. Og her er ikke Tale om et halvciviliseret eller ukultiveret Folk — det overvejende Flertal af Befolkningen bestaar af fri og selvstændige Bønder, der, hvad almindelig Dannelse angaar, meget godt kan maale sig med sine Standsfæller i hvilket som helst af Europas andre Lande, og som meget godt vilde være i Stand til at varetage sine Interesser overfor Retten og Myndighederne, naar de kunde gøre det i deres eget Sprog, og ikke et fremmed Sprog med Magt blev dem paatvunget.

Saaledes forholder det sig med Lovenes Forkyndelse.

Hvad nu Retsplejen angaar, da staar det ikke bedre til dermed, snarere værre. Ved Landretterne og Edsvorereatterne blive med Undtagelse af de Spørgsmaal, som rettes til de Anklagede og Vidnerne, og som man naturligvis maa lade oversætte ved en Tolk for overhovedet at faa Svar — og, saa vidt jeg veed, med Undtagelse af Forslaget om Straf og Dommen — alle Forhandlinger kun førte paa Tysk. Jeg har selv engang været tilstede ved en saadan Forhandling i Flensborg, og jeg er overtydet om, at den Anklagede ikke forstod et Ord af den lange Forhandling med Undtagelse af de Spørgsmaal, som rettedes til ham, og nogle Bagateller, som han erfarede gennem Tolken; og dog drejede det sig for Manden om en Livssag, om han skulde dømmes til Tugthusstraf og for Fremtiden gaa om som en æreløs Mand. Det er virkelig haardt, naar der paa denne Maade handles om et Menneskes Skæbne, og han ikke er i Stand til at kunne følge de Forhandlinger, som skal afgøre hans Fremtid: thi af de kummerlige Brokker, som Tolken oversætter for ham, kan han ikke danne sig nogen Mening. Han maa kunne forstaa Forhandlingerne, han maa kunne høre, hvorledes Anklage og Forsvar føres, han maa selv kunne gribe ind, naar det gøres fornødent.

Ved Underretterne er ganske vist truffet den formildende Bestemmelse, at det hedder: »Naar alle vedkommende er det fremmede Sprog — det vil sige: hos os vort Modersmaal — nægtige, kan Forhandlingerne føres i det fremmede Sprog.« Men denne Bestemmelse gøres for en stor Del illusorisk derved, at der sendes os Hjælpedommere og Assessorer, som ikke forstaa et Ord af vort Sprog, saa at den Anklagede ogsaa her ved en Tolks kummerlige Hjælp maa forhandle med den Mand, som skal afgøre hans Skæbne. Thi at Tolken kun er en tarvelig Nødhjælp, vil De dog ikke nægte, mine Herrer. Desuden er en Tolk ikke altid for Haanden; der gives Steder, hvor det beror paa et rent Tilfælde, om der er et Menneske tilstede, som forstaa det danske Sprog.

Nu beder jeg Dem betænke, mine Herrer, hvorledes de retslige Forhold udvikle sig under saadanne Omstændigheder. Det er bleven sagt her ved Debatten om Appellinstans — og saa vidt jeg veed ikke modsagt fra nogen Side, at det ved Retsforhandlingerne ofte falder den Anklagede svært at gøre sig rigtig klart, hvad det egentlig drejer sig for ham om, og hvorhen han egentlig skal rette sit Forsvar. Naar dette kan ske hos Dem, mine Herrer, hvor hele Forhandlingen dog føres i den Anklagedes Modersmaal, hvordan tror De da, at Sagen stiller sig, naar Forhandlingerne føres i et Sprog, som Anklagede ikke forstaa, og naar som sagt alt, som meddeles ham, er nogle Brudstykker, som slet ikke kan give ham Klarhed over hele Forhandlingen.

Det kan jo dog ofte dreje sig om Bagateller, som Manden ikke for har tænkt paa, men som nu falder ham ind, naar han hører Statsadvokatens og sin Forsvarers Tale. Hvis han forstod Forhandlingen, kunde Ting falde ham ind, som ofte kunde give

Sagen en helt anden Skikkelse end den, som den nu fremtræder i. Betoningen af et Ord kan allerede være af Betydning ved en saadan Forhandling. At benytte sig heraf, at berigtige Vildfarelser og i det hele ved denne Lejlighed at optræde for sin Sag eller gribe ind i Forhandlingen — fra alt det er den Mand afskaaren, som maa se sin Sag behandlet i et for ham uforstaaeligt Sprog.

Saaledes, mine Herrer, staar det til hos os, hvad Lovenes Forkyndelse og det Sprog, i hvilken Retsplejen føres, angaar. Som tidligere sagt, kan jeg jo her ikke stille Forslag med Hensyn til Forvaltningen; men jeg vil dog anføre et lille Eksempel for at gøre Dem det klart, hvorledes det ogsaa staar til i denne Henseende.

I Kredsene i Sønderborg og Aabenraa, som med Undtagelse af en ubetydelig Brøddel er dansktalende Kredse, er Brugen af dansk Sprog fuldstændig forbudt ved Forhandlingerne, hvad der har til Følge, at en Del af Kredsens Medlemmer sidde som stumme Personer og ikke kan tage Del i Forhandlingerne. Flere Gange er der blevet indgivet Ansøgninger om Forandringer heri, men det er ikke opnaaet; Regeringen i Slesvig har givet Afslag, og fra Statsregeringen i Berlin har man intet Svar faaet. Saaledes er det paa dette Punkt, og det er ikke altid, fordi vedkommende Embedsmand ikke kan tale Dansk; Landraaden i Aabenraa kan; men han tør ikke.

Tænk Dem nu saadanne Tilstande, mine Herrer! Tænk Dem dog, hvorledes det vilde se ud i Deres Kreds, naar der kom Paabud om, at Lovene skulde meddeles Befolkningen i et Sprog, som kun et lille Mindretal forstod; eller Retsforhandlingerne skulde føres i dette Sprog; eller det blev Befolkningen forbudt overfor Øvrigheden at betjene sig af det tyske Sprog; eller alle Ansøgninger og Svar skulde affattes i et Sprog, som ikke ni Tiendedele af Folket forstod: — Tænk Dem, hvilke Tilstande, der vilde blive i Deres Kreds! Vilde De ikke anse dette for en stor Uretfærdighed? Men De er nu saa lykkelig stillede, at der slet ikke kan være Tale om saadanne Tilstande hos Dem. Tyskland er jo nu stort og stærkt og mægtigt, og Muligheden derfor er yderst ringe. Men det har dog ikke altid været saaledes. Tyskland har ogsaa i Begyndelsen af dette Aarhundrede haft en Periode, hvor en stor Del af Landet befandt sig under lignende Forhold som Nordslesvig nu. Men selv i hin Tid, som af Deres patriotiske Forfattere kaldes den dybe Skaendslens Tid, blev De dog, hvad Sproget angaar, ikke behandlet som vi nu. Selv i Kongeriget Westfalen, vel en af de sørgeligste Konstellationer i hin sørgelige Tid, blev Lovene dog meddelt Folket i det tyske Sprog, og ved Retsforhandlingerne talte man ogsaa med Folket i dets Modersmaal. Jeg beder Dem nu, mine Herrer, vær ikke ubilligere mod os end hine saa haardt fordømte fremmede Herskere vare mod Deres Fædre. De har Ret til at dømme dem haardt; thi alt Fremmedherredømme, som kun hviler paa raa Magt, er en stor Uretfærdighed. Men De har da ogsaa den Forpligtelse under lignende Forhold selv at handle bedre.

Man kunde muligvis indvende herimod, at Dommere ikke kunde skaffes til Veje, som forstaa vort Sprog. Men jeg paastaar, at saaledes er det ikke. Delvis var de der, men man har forsat dem til sydlige Egne og i deres Sted sendt os andre op, som ikke forstaa vort Sprog. Men skulde de ikke være der i tilstrækkeligt Antal, kunde man simpelt hen kræve af de Herrer Jurister, som ansættes i Nordslesvig, at de lære det danske Sprog. Det sker med Theologerne. Naar en Theolog vil ansættes som Præst i Nordslesvig, saa gives ham en Frist, et eller to Aar, i hvilket han har at skaffe sig det fornødne Kendskab til dansk Sprog; og hvad Theologerne kan, det kan Juristerne ogsaa. Efter hvad der er bleven mig fortalt, skal der i Tyskland ikke være Mangel paa Jurister; og naar saa er, fandtes der maaske ogsaa Folk, der, naar man gav dem et Embede, vilde gøre sig den Umage at erhverve sig saa megen Kendskab til det danske Sprog, at de kunde forhandle med Folk deri. At det vilde være mindre bekvemt for de Herrer, end naar de blot talte deres eget Sprog og lod det komme an

paa, om Folk forstod dem eller ej, er naturligt. Men den Sag, som jeg her taler om, skal dog ikke ses fra det Synspunkt, hvad der er bekvæmlest for de paagældende Embedsmænd og Dommere, men der maa ses hen til, hvad der mest gavner Folket, og hvad der gør det muligt for Folket at forstaa de Love, som det skal følge, og de Retsforhandlinger, i hvilke der træffes Afgørelse om deres Skæbne . . .

Ja, mine Herrer, jeg plejer ikke at holde lange Taler, naar jeg staar paa dette Sted, og jeg vil heller ikke gøre det denne Gang . . . Jeg har nu fremlagt de Grunde, som jeg i første Række mener at kunne anføre for mit Forslag . . . Jeg takker paa Forhaand enhver, der har en venlig Tanke tilovers for mit ulykkelige Folk . . .

Jeg beder Dem give mit Forslag Deres Stemme, eller, hvis de ikke vil antage det i den Form, at henvise det til et Udvalg, hvor det kan modtage de nødvendige Ændringer.

Regeringens
Talsaar

Statssekretær for Justitsdepartementet, von SCHELLING: Jeg savner i Forslaget en praktisk anvendelig Norm. Folketsproget er lagt til Grund for samme som maalgivende Faktor. Men nu lader det tyske Sprogs Grænser, navnlig mod Øst og Nord, sig ikke fastsætte med fuldstændig Sikkerhed. Som De alle veed, bliver der en Række Sogne tilbage, hvor en tysktalende Befolkning staar overfor en fremmedtalende, hvor der altsaa hersker to Folkesprog. Selv om jeg nu ogsaa giver Forslaget Ret i, at det overvejende Sprog i et saadant Tilfælde skal gøre Udslaget, saa kan dette Forhold dog alligevel være meget tvivlsomt og forandre sig i Aarenes Løb. Enhver Bestemmelse mangler, hvorledes saadanne Stridigheder og Tvistigheder skal afgøres. Jeg for min Del anser denne formelle Mangel for saa betydelig, at jeg tror at kunne aflærdige Sagen med faa Bemærkninger . . .

Diskussion.

J. P. JUNGREEN: Jeg vil først svare Regeringens Talsmand, at just dermed, at jeg har affattet mit Forslag noget almindeligt, har jeg givet Regeringen og det Udvalg, som muligvis vil drøfte Forslaget, Lejlighed til at øve Indflydelse paa, i hvilke Distrikter mit Forslag skulde finde Anvendelse, og at det overhovedet kun anvendes der, hvor det er nødvendigt; at Distriktet ikke bliver for stort, vil der jo nok blive sørget for. At det skulde udstrækkes til Egne, hvor det ikke er nødvendigt, har jeg aldrig ventet. Jeg tror dermed at have tilbagevist denne Indvending.

Naar Rigsdagsmand Lenzmann har sagt, at mine Landsmænd i Nordslesvig, som overhovedet kunne læse, og som læse Love, ogsaa vilde forstaa de i tysk Sprog offentliggjorte Love, saa paastaar jeg, at dette ikke er Tilfældet. Saaledes kan kun en med Forholdene ganske ukyndig Mand tale. Hjemme hos os er der, som jeg før sagde, ikke ringe almindelig Dannelse. Alle kan læse og skrive, og det har de kunnet for mange Aar siden, før Erobringen af vort Land, men de forstaa dog ikke Love, der er affattede paa Tysk; det vilde ikke være mere end ret og billigt, om man meddelte dem Lovene i det Sprog, som de forstaa.

Tager jeg ikke fejl, talte Rigsdagsmand Lenzmann ogsaa om, at det vilde falde meget svært at skaffe Dommere. Denne Indvending er allerede tilstrækkelig bleven imødegaaet af Rigsdagsmand Gottburgsen [2. slesv.-holst. Valgkreds], da han sagde, at de fleste Dommere forstod Dansk. Jeg behøver saaledes ikke at gaa videre ind herpaa.

Naar Rigsdagsmand, Dr. Hartmann mente, at mit Forslag gik meget for vidt, er dette jo muligt. Men Forslaget vilde jo kunne begrænses ved at henvises til en Kommission; men iøvrigt vil jeg dog gøre de Herrer, som tale saa stærkt mod mine Landsmænd, opmærksomme paa, at hvor i Verden man gaar frem mod Tyskere, som man er gaaet frem mod os, betragter man det som en stor Uret, udtaler sin Harme derover og stifter Foreninger, som skal hjælpe og træde i Skranken for Tyskheden. Naar De optræde saaledes for Deres egne Landsmænd, var det da ikke billigt, at De ogsaa viste os nogen Ret?

Naar nu Rigsdagsmand Gottburgsen har sagt, at Flertallet af Befolkningen i Nordslesvig ogsaa var det tyske Sprog mægtig, saa paastaar jeg, at det ikke forholder sig saaledes, og jeg hævder, at jeg kender disse Sager bedre, end han gør. Naar han siger, at han har levet der 20—30 Aar, saa har han hovedsagelig levet i tysktalende Egne. Jeg er født Nordslesviger og kan sige, at jeg med Undtagelse af faa Aar har tilbragt hele mit Liv der og kender Forholdene saa godt som nogen. Naar han videre har sagt, at han ikke kendte nogen dansktalende Dommer, som var bleven flyttet syd paa, saa er jeg i Stand til at nævne ham to — og maaske der er flere — Herrerne Selig og Jürgensen. Dem kender han vistnok. De er begge frnsat sydpaa, den ene til Altona, den anden til Husum.

Naar Rigsdagsmand Francke [4. slesv.-holst. Valgekreds] har forsøgt at betegne mit Forslag som en højpolitisk Demonstration, saa bestrider jeg Rigtigheden heraf; men da han nu engang er kommen ind herpaa, kan jeg jo ogsaa svare ham. Han sagde, at Hertugdømmet Slesvig for 600 Aar siden eller saa ikke hørte til Danmark; jeg siger, at det har hørt Danmark til fra Historiens Begyndelse, indtil det blev afstaaet til Preussen og Østerrig ved den ulykkelige Wien-Fred 1864. Og selv om det ofte ogsaa har staaet i et løsere Forhold til Kongeriget Danmark, kun har tilhørt det som Lenshertugdømme [se Haandbogens 2. Afsnit], saa følger deraf ikke, at det slet ikke har hørt til Danmark. Paa den Maade skulde Holsten heller ikke have hørt til Tyskland. Holsten var ogsaa Tysklands Lenshertugdømme, den tyske Kejser var dets Overherre, som Kongen af Danmark var Slesvigs; og frakender man overhovedet Kongen af Danmark Ret til Hertugdømmet Slesvig, saa kan jeg simpelthen paaberaabe mig de preussiske Kronjuristers Dom. De have — og det er vel den højeste Instans i Landet — grundig undersøgt Sagen og kom til det Resultat, at Kongen af Danmark var retmæssig Besidder af Hertugdømmerne, og ræsonnerede videre, at da han var retmæssig Besidder og havde afstaaet sin Ret til dem til Kejseren af Østerrig og Kongen af Preussen, saa var disse nu de retmæssige Besiddere. Havde Kongen af Danmark ikke været retmæssig Besidder, saa havde han ingen Ret til at aftræde dem, men paa hans Afstaaelse hviler Preussens Retskrav paa dem.

Naar endvidere Hr. Francke kalder det Sprog, som tales i Nordslesvig, et Patois, saa bestrider jeg det ligesaa vel som hans Paastand, at kun 125,000 Mennesker tale dette Sprog. Langt flere, i det mindste 200,000 Mennesker tale det; og naar det kaldes et Patois — nu ja, saa er det et Folkesprog, som det findes i alle Lande. Mig i hvert Fald er intet Land i Verden bekendt, hvor Skriftsproget er det almindelige Folkesprog. De forskellige Dialekter afvige mere eller mindre fra Skriftsproget; men fordi en Dialekt afviger fra Skriftsproget, derfor kan man dog ikke sige, at det er bedre, at et fremmed Sprog indføres istedenfor det Skriftsprog, som i det hele repræsenterer Folkets Sprog. De tyske Dialekters Forhold til det tyske Skriftsprog er ganske det samme.

Og naar han har sagt, at der var en Tid, hvor det tyske Sprog har været Retsprog i Nordslesvig, saa er dette rigtigt; men, mine Herrer, der var ogsaa en Tid, hvor f. Eks. det latinske var Retsprog i mange Lande, ogsaa i Tyskland. Men i det Øjeblik, da en Befolkning bliver sig sin Nationalitet bevidst, protesterer den mod saadanne Tilstande, og det har Befolkningen i Nordslesvig ogsaa gjort. Den har ved sine Repræsentanter, ved Petititioner, paa hver mulig Maade gjort Anstrengelser for at skaffe sit Sprog anerkendt som Retsprog; og det har været i sin Orden. Sagen er ligesaa naturlig, som at Tyskerne har arbejdet for deres Sprog. Det er en ganske naturlig Ret, som jeg her kræver for dem. Som sagt — er jeg paa et og andet Punkt gaaet noget for vidt, hvad jeg dog ikke indser, vilde det jo let kunne lade sig redressere i et Udvalg.

Naar Rigsdagsmand Francke fremdeles har sammenlignet os med Friserne, saa passer denne Sammenligning ikke. Vi er ikke et Folk, som taler et Sprog, der hver-

ken er Skriftsprog eller ejer en Litteratur; vi er et Folk, der er i Besiddelse af et fuldstændig udarbejdet Sprog med en rig Litteratur. Vi er heller ikke omgivne af Tyskere, som den ærede Herre paastaar; vi støtte os til vort Stammefolk, som vi med Magt er løsevrne fra. Derfor halter denne Lignelse og er ganske falsk.

At der iøvrigt, naar Landet forbliver tysk, kan komme en Tid, hvor de Forholdsregler, som nu foreslaas, ikke er nødvendige, det er muligt — selv om jeg ikke haaber det; men man kunde dog i det mindste nu regne med de forhaandenværende Forhold og vise Folket nogen Ret. Mere forlanger jeg ikke; men denne Retfærdighed sømmede det sig for Dem, mine Herrer, som de Stærke, at indrømme os, de Svage, der i mange Henseender er ulykkelig stillede — vi, der maa bære Fremmedherredømmets tunge Lod.

PRESIDENTEN: Jeg beder de Herrer, som vil henvise Rigsdagsmand Junggreens Forslag til Udvalg, om at rejse sig. (Det sker). Jeg beder om Modprøve. (Det sker). De nu staaende er i Flertal; Forslagets Oversendelse til Udvalg er dermed forkastet.

64. Møde. Den 11. Marts 1885.

(Præsident: v. Wedell-Piesdorf.)

11. Marts 1885. 2. Behandling af det af Rigsdagsmand Junggreen indbragte Lovforslag vedrørende Forvaltnings- og Retssproget i de til Riget hørende Landsdele, i hvilke et ikke tysk Sprog er Folkesproget.

JUNGGREEN: Mine Herrer, jeg veed efter Udfaldet af den første Behandling af mit Forslag, at jeg har meget lidt Haab om her at gennemføre samme; og hvis jeg dernæd betragtede Sagen som afgjort, saa vilde jeg heller ikke i Dag have forlangt Ordet, men ladet det begrave uden Sang og Klang. Men jeg betragter ikke Sagen saaledes; saalænge jeg er Medlem af dette Hus, vil jeg fra Tid til anden banke paa hos Dem for at forsøge, om det dog ikke skulde være mig muligt at hidføre bedre Tilstande for mit Folk, og derfor er det mig om at gøre at vise Dem, at selv om mit Forslag ogsaa har været ufuldkomment formuleret, er det dog materielt fuldstændig vel begrundet, og at de Indvendinger, der er rejste mod det, kun bero paa Ukendskab til vedkommende Forhold i Nordslesvig.

Statssekretæren for Justitsdepartementet, Dr. von Schelling, har indvendt mod mig, at Regeringen ikke kunde indlade sig paa den af mig opstillede Fordring alene af den Grund, at der mod Øst og Nord ikke lod sig fastsætte bestemte Grænser mellem Sprogene. Hvorledes Forholdene er i Øst, kan jeg ikke have nogen Mening om. Derimod hævder jeg, at en saadan Grænse meget godt lader sig fastsætte i Slesvig. Der gives jo hos os som overalt, hvor forskellige Sprog mødes, blandede Distrikter, hvor Sprogene tales mellem hinanden og forstaas; men naar man fjerner sig paa begge Sider af disse Distrikter, vil man finde en Grænse, hvor Forstaaelsen af det ene Sprog træder saa stærkt tilbage, og hvor det andet er saa overvejende, at man meget godt kan sige, at dette Sprog her er Folkesproget. Og da en Regulering har kunnet foretages i Elsass-Lothringen og i Rhinprovinsens wallonske Distrikter, saa vilde en saadan med en Smule god Vilje sandsynligvis ogsaa kunne gennemføres hos os . . . Rigsdagsmand Francke sagde for at understøtte Statssekretærens Paastand og for at vise, hvor blandet de forskellige Sprog optræder i vort Land, at der i hans Valgkreds gives Landsbyer, hvor dansk, tysk og frisisk tales imellem hverandre. Jeg bestrider ikke, at der gives saadanne Landsbyer. Men denne Omstændighed beviser slet intet. Det er kun et af de Fænomener, som forekommer overalt, hvor forskellige Sprog støde sammen. Men hvis Rigsdagsmand Francke kender Forholdene i den nordlige Del af sin Valgkreds ligesaa godt som i disse blandede Distrikter, vil han vide, at det nord for Byen Tønder liggende Distrikt i hans Valgkreds er rent dansk — jeg paastaar ikke saa rent dansk, som Mark Brandenburg er tysk; jeg hævder i

det hele, at naar man tætt nord for Flensborg drager en Linie over til Tønder med en Bue mod Syd i Midten af Landet, saa er det danske Sprog Folkesproget i de nord for denne Linie liggende Dele af Slesvig. I denne Del af Slesvig tales det danske Sprog af langt over 90 % af Befolkningen som Modersmaal, og af de andre faa Procenter forstaar og taler den ikke indvandrede Del det danske Sprog i det mindste lige saa godt som det kunstigt antagne tyske. Og den maa det; thi saafremt den ikke er i Regeringens Tjeneste, maa den færdes sammen med Befolkningen, som den skal leve af, og det kan den kun ved at betjene sig af det danske Sprog. Der findes naturligvis her Embedsmænd og nogle indvandrede Personer, som ikke er det danske Sprog maegtige; men for dem kunde der let træffes særlige Foranstaltninger.

Det er paa ingen Maade min Mening, at disse Forhold skal ordnes saaledes, at noget Menneske lider Uret derved, men kun at de mislige Tilstande, under hvilke mine Landsmænd lever, skal ophøre.

Naar dernæst Rigsdagsmand Gottburgsen har sagt, at i denne Del af Slesvig forstod dog de fleste ældre Mænd og Kvinder Tysk, fordi Skolesproget i denne Del af Landet til 1848 var Tysk, saa er dette en fuldstændig Vildfarelse. Thi med Undtagelse af Smaaabyerne, der kun indeholde omtrent 10 Procent af Befolkningen, og hvor det tyske Sprog for Størstedelen var Undervisningssprog, har det danske Sprog fra gammel Tid været Undervisningssprog i hele Nordslesvig. . . .

Naar endvidere Rigsdagsmand Francke paastaar, at Forholdene i Nordslesvig er saaledes, at det næsten vilde være umuligt for en Københavner at gøre sig forstaaet for Befolkningen i sit Modersmaal, hævder jeg herimod, at dette ikke er Tilfældet. Herfor kan jeg intet Bevis levere Dem, og det er jo yderst faa af Dem, der har de fornødne Specialkundskaber til selv at kunne danne sig en Mening paa dette Punkt. Men jeg tilbyder mig at levere enhver af mine Kolleger, som sammen med Hr. Francke og mig og en indfødt Københavner vil gøre en Rejse gennem Nordslesvig, det praktiske Bevis for, at han ikke vil finde en eneste Landsby, hvor han er nødt til at underholde sig med Befolkningen i Fingersproget. Han vil i hver eneste Landsby kunne gøre sig forstaaelig for Befolkningen; Befolkningen vil forstaa Københavneren, og Københavneren Befolkningen.

Og naar Rigsdagsmand Francke har sammenlignet os med Befolkningen i Spreewald og med Friserne, saa er dette galt og lidet rammende. Befolkningen i Spreewald udgør en vendisk Sprogværd, der paa alle Sider er omgivet af tysktalende Folk. Men det danske Sprog i Slesvig strækker sig derfra, hvor det begynder i Syd, uafbrudt op til den danske Grænse og ligesaa uafbrudt fra Østersøen til Vesterhavet, saa at der slet ikke er Tale om saadanne Forhold som i Spreewald. Og jeg er saa lykkelig, mine Herrer, at kunne give Dem i det mindste et Bevismiddel, som kan give Dem et Begreb om, hvorledes Sagerne hænge sammen.

Taleren henviser her til Andrees Sprogkort over Tyskland, hvor Grænserne mellem det danske og det tyske Sprog i Slesvig er fuldstændig sandhedstro gengivne.

Sammenligningen med Friserne tilbageviste jeg straks ved første Behandling; men jeg ser, at Hr. Francke ogsaa har sagt, at Friserne i tidligere Tider havde ført drøje Kampe for deres Uafhængighed, og at naar de kunde opgive Deres Sprog, kunde vi meget vel følge deres Eksempel. Men, her blandes ganske heterogene Ting sammen. Jeg anerkender meget vel den Dydighed, med hvilken Friserne i tidligere Tid have kæmpet for deres Uafhængighed. Det er en af de Egenskaber, som jeg sætter særlig Pris paa hos et Folk. Ja, jeg kan gerne sige, at det er en Egenskab, uden hvilken jeg ikke kan agte et Folk. Men paa dette Punkt er det dog umuligt at følge Frisernes Eksempel. Vi, 200.000 Mennesker, Mænd, Kvinder og Børn, kunne dog umuligt med Vaaben i Haand forsvare vor Uafhængighed overfor det tyske Rige. Og i anden Henseende kan det friske Folk ikke opstilles som folgeværdigt

Eksempel. Saa agtværdigt, det i andre Henseender kan være, saa har dette Folk i hele sit lange Liv ikke engang været i Stand til at frembringe et Skriftsprog, endsiges en Litteratur. Dets Sprog er splittet i lutter enkelte Dialekter uden Skriftsprogets fælles Baand, og et saadant Sprog maa med Naturnødvendighed gaa til Grunde, naar det kommer ind under saadanne Forhold som dem, vi leve under. Men det kan ikke sammenlignes med et Sprog, der har et fuldstændig uddannet Skriftsprog og en saa rig Litteratur som vort.

Dernæst sagde Rigsdagsmand Francke, at man dog ikke kunne indrette en Landret for os med eget Sprog. Det har jeg heller ikke forlangt. Under den danske Regering bestod i Flensborg en Appellationsret, som behandlede Sagerne fra Sydsvenslg i tysk Sprog, dem fra Nordsvenslg i dansk Sprog og dem fra de blandede Distrikter i det Sprog, som forlangtes; denne Regel galdt ogsaa for Underretterne, som svare til de nuværende Amtsretter. Det var en god og retfærdig Ordning, og naar den tilstødes os, vilde vi i saa Henseende intet have at klage over. Mit Forslag forlanger for det danskaltalende Slesvig ikke mere, end hvad i sin Tid blev tilstaaet de blandede Distrikter; mit Forlangende er saaledes slet ikke saa uberettiget eller overdrevent, som det er blevet paastaat.

Hr. Dr. Hartmann er i denne Retning gaaet langt videre og har sagt, at man for at imødekomme disse Fordringer maatte have en Hærskare af Embedsmænd og andre Personer, som var det danske Sprog mægtige. Hvad Edsborne angaar, vilde vi i Forhold til de Sager, som skal behandles, kunne stille — jeg kan godt sige, et ubegrænset Antal. Naar det nuomstunder ofte falder svært at skaffe de nødvendige Bisiddere og Edsborne til Veje, kommer det just deraf, at det forlanges, at de skal være det tyske Sprog mægtige, og at mangen, som ellers vilde være i Besiddelse af de fornødne Egenskaber, maa erklære: nej, jeg er ikke dette Sprog mægtig — og derfor kan han ikke bruges. Men naar Folk kan forhandle i deres Modersmaal, vil vi med største Lethed kunne skaffe alle de nødvendige Bisiddere og Edsborne. De Herrer, som her er tilstede, veed meget godt, at jeg hverken har talt om Overlandsret eller Rigsret. Det er den sædvanlige Maade at paadutte en Modstander overdrevent Paastande og Fordringer og da gaa løs paa de Paastande, man selv har opstillet; det er meget let saaledes at gøre det af med en Modstander, men den Sejr, man har vunden paa denne Vis, er da heller ikke meget værd.

Naar Hr. Francke endvidere har sagt, at vi ikke skulde drive Nationalitetspolitik, saa kan det jo, som Sagerne nu staar, ikke betyde andet end, at vi skal opgive enhver Modstand mod Forsøgene paa at fortrænge vort Sprog og vor Nationalitet. Mon den ærede Rigsdagsmand selv eller nogle af de Herrer, som her er tilstede, kunde gøre det, hvis engang Ulykken brod ind over deres Folk? I Øjeblikket er det vistnok meget usandsynligt; men det er dog tidligere sket, og de Tyskere, som dengang bar sig saaledes ad, er blevne haardt fordømte. Det kommer jo altsammen an paa, hvorledes man betragter Tingene; for den ene er det ganske ligegyldige Ting, den anden skærer det dybt i Hjertet, naar han skal se, hvorledes alt det, som er ejendommeligt for hans Folk, som han har arvet fra Fædrene, skal gaa til Grunde og udryddes; og til denne sidste Klasse høre vi, jeg og mine Vælgere.

Der gives jo forøvrigt overalt Folk, som vil gaa denne Vej; de findes ogsaa hos os; det er lettere at svømme med Strømmen end stemme op mod den. I sin Tid blev der jo ogsaa givet det tyske Folk et lignende Raad, og det af meget betydelige Mænd. Endog Göthe var blandt de Mænd, som dengang tilraadede det tyske Folk at lade alt gaa, som det kunde — der var dog intet at gøre ved den Ting. Men saa lidt som det tyske Folk dengang fulgte Göthes Raad, saa lidt vil vi nu følge Rigsdagsmand Franckes. Der er for os intet andet at gøre end at søge at holde vort Sprog og vor Nationalitet oppe. Vi søge at gøre dette paa fuldstændig lovlig Maade. Der sker intet ulovligt — paa ingen Vis; men vi vil søge at holde dem oppe, saa længe der

endnu er mindste Kraft i vort Folk. Saa maa Fremtiden om, hvordan vor Skæbne vil arte sig; men vi haabe, at det gode og retfærdige Princip, som laa til Grund for Prag-Fredens Artikel 5, igen vil komme til Ære, og at det ikke vil forblive som nu, hvor Fyrsterne og deres Ministre efter Godtykke disponere over Folkene, men at Folket selv skal have et Ord med, naar der træffes Afgørelser om dets helligste Interesser. Dette Haab have vi, og det opgive vi ikke . . .

Demast har Rigsdagsmand Lenzmann indvendt mod mig, at han vilde nære Betænkkelighed ved at blive stillet for en Ret, som var sammensat af Folk fra disse Landsdele, og han mente, det vilde ske (ifald mit Forslag blev til Lov), at Dommerne hovedsagelig maatte rekrutteres fra disse Landsdele. Men hvis Hr. Lenzmann tror, at der i saa Fald kunde være Tale om nogen Art af Partiskhed fra Dommernes Side til Gunst for os eller til Ugunst for tyske Folk, saa maa han have en daarlig Tro til den menneskelige Natur, en langt mere pessimistisk Opfattelse af Forholdene end vi; thi selv i dette Tilfælde blev Dommerne ansatte af den preussiske Regering, og i det store og hele vilde det dog blive Folk, som svarede til Regeringens Intentioner, og som ondtrent tænkte, som man ønsker, der skal tænkes. Han maatte da ogsaa indrømme, at vore Forhold nu maatte være i allerhøjeste Grad beklagelsesværdige og jammerlige. Thi de Dommere, for hvilke vi stilles til Regnskab, skal ikke blot føre Forhandlingerne i det fremmede Sprog, men de ere ogsaa fuldt ud vore politiske Modstandere. Jeg vil ikke dermed sige, at dette Forhold afføder uretfærdige Domme, men de er nu engang tilstede; og naar Hr. Lenzmann tror, at blot derved, at Dommerne blev nødsagede til at erhverve sig Kendskab til det danske Sprog, eller derved, at de maatte rekrutteres fra vort Land, der da vilde opstaa Fare for uretfærdig Behandling af tyske Folk — ja, saa er vi dog endnu meget værre stillede vi, med hvem Dommene ikke blot skal forhandle i det fremmede Sprog, men overfor hvem de ogsaa uden Undtagelse staa som politiske Modstandere. Hvis denne Betragtning var rigtig, vilde det se galt ud for os.

Rigsdagsmand Lenzmann indvendte endvidere, at Repræsentanterne for Landsdelene med fremmed Sprog, som her er tilstede, dog alle talte temmelig godt tysk. Naa ja, mine Herrer, det gør vi, skønt vel ikke alle — jeg tror, der ogsaa er mange her tilstede, som ikke gør det; men os, som gør det, har Folket valgt, for at vi her i Huset skal forsvare dets Interesser, og for at kunne det, maa vi tale det Sprog, som forstaaes i dette Hus. For de Befolkninger, som her have et stort Antal Repræsentanter, er det ikke i den Grad nødvendigt som for os. Ved den Maade, paa hvilken Valgkredsene hos os er fordelte, er det saaledes, at vi undertiden, som nu, kun have én Repræsentant her, undertiden to. Det er det højeste, som vi kan bringe det til. Derfor er det ubetinget nødvendigt, at i det mindste den ene Mand, som kommer hid, kan tale det Sprog, som Medlemmer af dette Hus forstaa. Var det ikke Tilfellet, vilde vi med største Lethed kunne sende Mænd, som ikke kan tale Tysk, og muligvis langt dygtigere Mænd end jeg; men just dette Hensyn begrænser Udvalget, og det er jo af saa stor Vægt, at selv om man kunde finde en dygtig Mand, der ikke kan tale Tysk, kunde vi ikke bruge ham.

Endnu maa jeg til Slut have Lov at sige et Par Ord om den »Rigsfjendtlighed«, der fra forskellige Sider er bebrejdet mig. Man har i mit Forslag villet vejre et ganske særligt Fjendskab mod det tyske Rige — det blev udtalt af flere af mine Modstandere under første Behandling. Jeg bestrider bestemt, at det forholder sig saaledes. Hvad jeg her har villet opnaa, er at gøre Ende paa de sørgelige Tilstande i mit Folk, som opstaa ved, at Retsforhandlingerne føres i et Sprog, som en stor Del af Folket ikke forstaa. Det skulde ændres, og det vilde jeg opnaa, men om en fjendtlig Stemning mod Riget er her slet ikke Tale.

Jeg staar jo ikke her for Dem, mine Herrer, — det skal De ikke faa ud af denne min Ytring — som en Mand, der paa nogen Maade vil fornægte sin Overbevisning

og sine Anskuelse; jeg havde intet højere Ønske, end at Nordslesvig atter skulde forenes med Danmark. Men jeg har aldrig gaaet Krogveje eller paa ulovlig Vis arbejdet for denne Sag. Alt, hvad jeg og mine Landsmænd gør og kan gøre, er — som jeg før sagde — at søge at bevare vort Sprog og vor Nationalitet, og hvordan da vor Skæbne skal blive i Fremtiden, det staar i Guds Haand; men vi holder fast ved Haabet. Det har vel ofte været saaledes, at den, der under lignende Omstændigheder som nu raadede til at vise Maadehold og Billighed, er bleven anset for Fjende; men det har ogsaa ofte vist sig, at ikke den, der gav det Raad, var den virkelige Fjende, men at langt snarere de fortjente Fjendenavnet, som raadede til det modsatte. Mine Herrer, det er min fulde og oprigtige Overbevisning, at Tyskland vilde være lykkeligere indenfor sine nationale Grænser end ved at holde fast paa Befolkninger, som tilhører en anden Nationalitet, og som føler sig ulykkelige i Forbindelse med det.

Jeg vil nu slutte. De vil sandsynligvis næppe vedtage mit Forslag idag, mine Herrer; men sker det ikke, vil jeg i det mindste bede Dem om at indtage en venlig Stilling til det, naar det i en kommende Session atter bliver indbragt her i ny og forbedret Skikkelse.

Diskussion.

J. P. JUNGREEN: Mine Herrer, efter den foreliggende Diskussion og efter Udfaldet af første Behandling indser jeg, at jeg denne Gang ikke kan sætte mit Forslag igennem. Jeg tager det derfor tilbage for i en kommende Session atter at indbringe det i ny og forbedret Skikkelse.

67. Møde d. 14. Marts 1885.

(Præsident: v. Wedell-Piesdorf.)

14. Marts
1885 I en storpolitisk Taleerklæring mod et Angreb af Eug. Richter ytrer Fyrst BISMARCK bl. a. . . Genoprettelsen af Kongeriget Polen, Løsrivelsen af de polsktalende Provinser fra Preussen, er kun mulig ved en for Preussen ulykkelig Krig. Afstaaelsen af Nordslesvig til Danmark, Genoprettelsen af Kongeriget Hannover i dets gamle Omfang, Afstaaelsen af Elsass-Lothringen til Frankrig — alt dette er Ting, der kun kunne opnaa efter et stort Nederlag for Tyskland . . .

69. Møde. Den 17. Marts 1885.

(Præsident: v. Wedell-Piesdorf.)

17. Marts
1885 2den Behandling af Lovforslag om Subvention til Dampskibsfart paa oversøiske Lande, I Diskussionen deltager bl. a.:

J. P. JUNGREEN: Mine Herrer, jeg vil kun et Minut lægge Beslag paa Deres Opmærksomhed. Rigskansleren har i Anledning af Dampskibssubventions-Forslaget begge de foregaaende Dage talt om Medlemmerne af de Fraktioner, hvis Ideal kun kunde virkeliggøres ved en ulykkelig Krig for Tyskland og ved den preussiske Stats Sonderlemmelse. Han talte ogsaa om Danskerne, og da jeg er den eneste tilstede-værende Danske, er der ingen Tvivl om, hvem han sigtede til med dette Udtryk. Jeg erklærer ganske bestemt herimod, at jeg ikke hører til dem, hvis Ideal kun kan virkeliggøres ved en for Tyskland ulykkelig Krig. Jeg betragter ganske vist det, der er sket mod os, som en stor Uret; men jeg opgiver aldrig Haabet, at det tyske Folk engang vil komme til Forstaaelse af, at det er bedre at opfylde indgaaede Forpligtelser end at lade dem staa hen og saa bagefter erklære dem for ophævede. Smerten, som vi føle over den Ulykke, der har ramt vort Folk, er fuldstændig ligesaa berettiget som den Følelse, der maa have grebet et trofast preussisk Hjerte 1806; og hvad der vil kunne ske i Fremtiden, veed intet Menneske, heller ikke Hr. Rigskansleren.

Statsminister v. BOETTICHER: Jeg kan godt forstaa, at den foregaaende Taler nærer Sympatier for sit gamle Fædreland. Forsaavidt har jeg heller intet at svare til hans Bemærkninger. Derimod maa jeg nedlægge Indsigelse, naar han har talt om, at det var bedre at opfylde indgaaede Traktater end at lade dem henstaa uopfyldte. Jeg bestrider, at den kgl. preussiske Regering lader nogensomhelst Traktat blive uopfyldt, og jeg bestrider især, at dette er sket med en Traktat, ud af hvilken den arede Taler og hans Landsmænd kunde være beføjede til at udlede nogensomhelst Rettigheder.

Regeringens
Tilsvær

II. Session. 5. Møde d. 25. November 1885.

(Præsident: v. Wedell-Piesdorf.)

Første Behandling af Lovforslag om Stiftelse af et Laan til Righærens og Marinens Forvaltning. I Debatten deltager bl. a.:

25. Novbr.
1885

J. P. JUNGREEN: . . . Min Stilling her i Rigsdagen er jo en anden end de fleste af mine Kollegers. Medens De, mine Herrer — eller i det mindste de fleste af Dem — er her tilstede for at anvende Deres Stemme eller Indflydelse for eller imod de foreslaaede Foranstaltninger enten ud fra et bestemt politisk Standpunkt eller ud fra blotte Opportunitetshensyn, er jeg her som Talsmand for de nationale Interesser i et Folk, der er undertrykt og berøvet sine højeste ideale Goder. Mine Vælgere har sendt mig hid for at føre Klage over den Uret, som er overgaaet mit Folk og for at prøve paa ved positive Forslag i det mindste at mildne den haarde Behandling, som er Urettens naturlige Følge. Dette udelukker naturligvis ikke, at jeg ganske i Almindelighed vil afgive min Stemme, som jeg anser det for heldigst for det almindelige Bedste. Ogsaa for mit Folk er de Afgørelser, som træffes her, jo af stor Betydning. Men naar det gælder om at stemme for eller imod en Forholdsregel, som kan galde for en Billigelse af det System, der har vist sig saa uheldbringende for mit Folk, saa er jeg intet Øjeblik i Tvivl om, hvad jeg har at gøre; da vil jeg stedse afgive min Stemme imod denne Forholdsregel. Og i dette Tilfælde er jeg nu. Mit Folk er et Offer for det System, som efter min Mening er Aarsag til den næsten uudholdelige og stadig voksende militære Byrde, under hvilken Europas Folk sukke, et System, som prisgiver de svage til Voldsherredømmet, og som i Grunden ikke er andet end en Tilbagevendt til svundne Aarhundreders Kabinetspolitik . . . Og just fra dette Synspunkt er der blevet syndet svært mod mit Folk. Mod vor Vilje og uden nogen anden Ret end den Stærkeres ere vi løsrøvet fra vort gamle Fædreland og fra det Folk, vi tilhøre; og da de to mægtige Riger, som havde fuldbragt dette Værk, kom i Strid om Erhvervelsen, og da de havde gennemkæmpet Krigen derfor, tilfaldt Hertugdømmerne Sejrhæren, dog med den Betingelse, at vi, Befolkningen i Slesvigs nordlige Distrikter, selv ved fri Afstemning skulde afgøre, om vort Land skulde tilfalde Sejrhæren eller vort gamle Fædreland. Denne Bestemmelse er aldrig bleven opfyldt. Tolv Aar lod man den staa hen; og da vi bad om, at den dog engang maatte komme til Udførelse — vi have engang gjort dette i en Petition med 27,000 Underskrifter, og jeg tror, at for saa lille en Befolkning viser det dog, at denne Bevægelse og dette Ønske har Rødder i Folket — saa kom Politi og Gendarmeri og hele Administrationen i Bevægelse, som om der var begaaet en Kapitalforbrydelse, og Chikaner og Forfølgelser af enhver Art var som Regel det eneste Svar, vi fik paa vore Bønner. Og da de tolv Aar var gaaede, saa erklærede man, at denne Bestemmelse var ophævet uden at spørge os, til Fordel for hvem den var indsat.

Statsminister v. Boetticher har rigtignok tidligere svaret mig paa en lignende Ytring, at den preussiske Regering ikke havde ladet nogen Forpligtelse uopfyldt og navnlig ingen Forpligtelse, af hvilken jeg eller mine Landsmænd kunde udlede nogen

Rettighed. Man kan jo sige meget; men hvad der saa end bliver sagt, og af hvem det end bliver sagt, lader den historiske Kendsgerning sig dog ikke ændre: den preussiske Regering har i tolv Aar ladet disse Bestemmelser udførte og derpaa i Overensstemmelse med Østerrig erklæret: nu gælde de ikke mere. Og naar jeg som Ikke-Jurist ikke vil udtale mig om, hvorvidt jeg og mine Landsmænd kan udlede nogen Ret af denne Bestemmelse, hvad forresten selv Jurister anser som tvivlsomt, saa paastaar jeg dog fra den sunde Menneskeforstands Standpunkt, at vi var fuldstændig berettigede til at vente, at en Forpligtelse, som var overtaget paa saa højtidelig Vis, skulde opfyldes saavel som Prag-Fredens øvrige Bestemmelser. Dette skete ikke, og en usigelig Ulykke har derved ramt mit Folk, og jeg kan ikke afgive min Stemme for nogen Forholdsregel, der kan tydes som Billigelse af et System, under hvilket der paa denne Maade er handlet mod mit Folk.

Tænk dog, mine Herrer, hvorledes De vilde være tilmode, hvis De skulde løses fra Deres tyske Fædreland og indkorporeres i en anden Stat, hvis hele Tragten gik ud paa at undertrykke og udrydde Deres tyske Nationalitet, Deres tyske Sprog, Deres tyske Følelse — kort alt, hvad der er Dem dyrebart og helligt. Vilde De ikke med Hænder og Fødder værgе Dem derimod, og vilde De ikke betragte det som en dobbelt Uret, naar De var overdraget den anden Stat kun under Betingelse af, at De selv skulde afgøre, om De vilde tilhøre den eller ej?

Et System, under hvilket sligt kan ske, kræver just disse stadige Bevillinger for Militæret; det kræver, at Folkene maa være bevæbnede til Tænderne. Men kun naar den Svageres Ret atter respekteres, og samme Morallov bliver gældende i Statslivet som i Privatlivet, kun da kan virkelig Bedring indtræde, og fra dette Synspunkt opfordrer jeg Regeringen til at gøre den mod vort Folk begaaede Uret god igen og at lade vort lille Land, som dog kun kan være af ringe Betydning for det store og mægtige Tyskland, gaa derhen, hvor Befolkningen ved fri Afstemning bestemmer, at det skal gaa . . .

26. Møde. Den 16. Januar 1886.

(Præsident: v. Wedell-Piesdorf.)

I Diskussionen om den stedfundne Udvisning af russiske og østerrigske Undersaatter fra preussisk Statsomraade deltager:

16. Jan.
1886.

J. P. JUNGREEN: Hvis dette Emne, som er bleven diskuteret i disse Dage, ikke havde særlig Interesse for mit Hjem, vilde jeg ikke tage Ordet. . . Ogsaa jeg tilhører en Folkestamme, der ved de sidste tyve Aars Begivenheder er kommen i en lignende ulykkelig Stilling som det polske Folk, og jeg veed af Erfaring, hvor ondt en saadan Tilstand gør, hvor dybt den skærer den Mand i Hjertet, der i Sandhed elsker sit Folk og ogsaa er bleven det tro i Ulykkens Dage. Ogsaa i min Hjemstavn har der fundet Udvisninger Sted, ogsaa der har man ofte faret frem med en Haardhed, saa at økonomisk Ruin er bleven den umiddelbare Følge, eller vilde være bleven det, hvis ikke Venner og Slægtninge var traadte til og med store Ofre havde mildnet de haarde Slag. Naar Folk — og det er sket hos os — som drev Købmandsforretninger, eller naar store Gaardejere har faaet Befaling til inden otte Dage at være ude af Landet, saa betyder dette omtrent det samme som økonomisk Ruin; og naar en udvist Datter Uger igennem maa vente paa Tilladelse til at besøge sin dødsyge Moder, saa er det en Haardhed, som ingen civiliseret Regering skulde gøre sig skyldig i, og som ikke haardt nok kan fordømmes . . .

Der er en Side ved Sagen, som jeg ganske særligt vil fremhæve. Thi den er Røden til alle Ulykkerne. Blev trufne Overenskomster ogsaa respekterede paa de Punkter, hvor de tilsikre ulykkelige og overvundne Folk Fordele, da vilde alle de sørg-

lige Forhold, vi her diskutere, ikke eksistere; Polakkerne vilde uhindret kunne bevæge sig indenfor deres gamle Fædrelands Grænser, og hos os i Nordslesvig vilde enhver Foranledning til Udvisninger osv. være bortfalden. Jeg slutter mig paa det bestemteste til Udtalelserne mod Udvisningerne — efter min Mening kan de ikke fordømmes haardt nok; men vigtigere end alt andet synes det mig, at den Grundsatning bringes til almindelig Gyldighed, at trufne Overenskomster ogsaa skulle respekteres, naar de tilsikre — ikke alene Sejrrherren — men ogsaa de Besejrede og Ulykkelige Rettigheder og Fordele . . .

35-36. Møde d. 28.-29. Januar 1886.

(Præsident: v. Wedell-Piesdorf.)

Første Behandling af det af Rigsdagsmand for 1. slesvig-holstenske Valgkreds J. P. Junggreen indbragte Lovforslag om Ligeberettigelse af det danske og det tyske Sprog som Retsprog i visse Distrikter af Hertugdømmet Slesvig.

J. P. JUNGREEN: . . Jeg vil først bemærke, at jo Forhandlingernes Gang om mit Forslag sidste Aar ikke var meget opmuntrende for mig, men at de i Mellemtiden indtraadte Begivenheder og Ytringer her i Rigsdagen lade mig haabe, at mit Forslag nu vil finde en bedre Modtagelse. Jeg sigter dermed til den enstemmige og haarde Forømmelse, som er bleven udtalt i den tyske Presse over den russiske Regerings Fremfærd mod det tyske Sprog i Østersøprovinserne, saa vel som til de Klager, der har lydt over den Maade, paa hvilken man i Böhmen og andre østerrigske Kronlande gik frem mod det tyske Sprog. Jeg kan dog umuligt antage, at et Folk, der fælder en saa haard Dom over en saadan Fremgangsmaade, naar den af fremmede Regeringer anvendes mod det tyske Sprog, kan billige de samme og maaske endnu strengere Forholdsregler, naar de af dets egen Regering anvendes mod en fremmedtalende Folkestamme, der staar under dens Herredømme, som Østersøprovinserne under den russiske; eller at det ikke skulde forstaa, at vi føle Undertrykkelsen og Nedværdigelsen af vort Sprog ganske som tyske Mænd gøre det i samme Tilfælde. Og er det saaledes, saa har det tyske Folk — det siger jeg lige rent ud — slet ingen Ret til at klage over, hvorledes man i Nabolandene bærer sig ad overfor tysk Sprog og Nationalitet, thi det foregaar da selv med et slet Eksempel.

Forøvrigt er sandsynligvis ogsaa den Uret, som i saa Henseende begaas mod Beboerne af de Distrikter, som Talen her er om, endnu større end den i Østersøprovinserne . . . Hos os er Folkesproget fuldstændig fortrængt fra Domstolene og den hele Administration . . . ja, man har hos os bragt det saa vidt, at man har straffet dansktalende Skolebørn, fordi de dristede sig til paa Legepladsen i Frikvarteret at tale deres Modersmaal med hverandre! Om det gaar ligesaa galt til i Østersøprovinserne, véd jeg ikke; men jeg betvivler det dog . . . Og dertil kommer, at det danske Sprog i Nordslesvig dog er Folkets Sprog i en anden Forstand end det tyske i Østersøprovinserne, hvor det kun tales af et Mindretal af Befolkningen, medens i de nordslesvigske Distrikter, jeg taler om, det danske Sprog er Modersmaalet for over 90 % af Befolkningen. Dette lader mig se Forholdene her i et endnu skarpere Lys end de tilsvarende i Østersøprovinserne eller i Østerrig . . . Det vilde dog være ganske sindssvagt at antage, at et Folk, der saa haardt fordommer en Naboregerings Fremgangsmaade, naar den er rettet mod det tyske Folk, skulde billige, at dets egen Regering bærer sig ad paa samme Maade overfor et fremmedtalende Folk, som har haft den Ulykke at komme under tysk Herredømme. Det vilde jo være en fuldstændig Fornægtelse i Praxis af den Grundsatning, som theoretisk vel intet Menneske bestrider, at man skal handle mod andre, som man selv vil behandles. Derfor haaber jeg, at de Klager, som jeg her forebringer i mit Folks Navn, denne Gang maa finde

⁸⁹⁾ 29. Jan.
1886

en noget bedre Modtagelse hos det tyske Folks Repræsentanter end sidst. . . . For nu ikke igen at udsætte mig for den Indvending, at det Omraade, for hvilket jeg forlanger Ligeberettigelse for Sprogene, ikke er bestemt geografisk afgrænset, saa har jeg begrænset det til de Distrikter i Nordslesvig, i hvilke Kirkesproget er dansk eller blandet. Jeg har tilføjet Ordet »blandet«, fordi der i Byerne prædikes afvekslende paa tysk og dansk, og fordi der i enkelte Landsogne til Fordel for nogle indvandrede Personer nogle Gange om Aaret holdes Prædiken paa tysk. De Distrikter, som det drejer sig om, ere Kredsene Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og den nordlige Del af Tønder. Men dette er paa ingen Maade det hele danske Sprogomraade. Syd for disse Distrikter bor en betydelig dansk Befolkning; men jeg har valgt denne Begrænsning, fordi det naturligvis under saadanne Forhold falder svært at finde en bestemt Grænse, og jeg, naar jeg indskrænkede mig til disse Distrikter, med Bestemthed kan sige, at jeg ikke er gaaet for vidt, men at — med Undtagelse af faa Procent, mest Indvandrede — det danske Sprog er Modersmaal for dem, der bor i disse Distrikter.

Som jeg allerede har sagt, er for Tusinder og atter Tusinder af mine Landsmænd de i det tyske Sprog førte Retsforhandlinger fuldstændig uforstaaelige. Hvor store Misligheder det fører med sig, har jeg allerede udførlig udviklet sidste Aar . . . Og en Indvending, som den Gang blev fremsat, at nemlig tyske Mennesker ved den Affattelse, jeg havde givet mit Forslag sidste Aar, kunde blive tvungne til ogsaa at føre deres Forhandlinger paa dansk — derom kan der jo nu slet ikke være Tale. Intet Menneske trædes for nær ved Indførelsen af den Ordning, som jeg forlanger; thi det staar enhver frit for selv at vælge det Sprog, i hvilket han vil have sin Sag ført.

Der bliver da kun én Indvending tilbage, som maaske vil have betydelig Vægt hos mange af Dem, den nemlig, at Dommerstanden ikke kan forstaa og tale vort Sprog. . . . Jeg kan nu med Bestemthed sige Dem, at der hos os dog er et ikke saa ringe Antal Jurister, som i sin Tid har studeret i København, og som altsaa ikke er saa helt fremmede for vort Sprog. Men forøvrigt stiller jeg mig nu som før paa det Standpunkt, at det ikke drejer sig om de Herrer Embedsmænds Bekvemmelighed, men om hvad der passer Folket og kan sikre det en god og retfærdig Retspleje . . . Jeg holder det for en billig Fordring, at de Jurister, som vil ansættes hos os, lære vort Sprog. Medicinere, som nedsætter sig hos os — og dem er der allerede ikke faa af — gør det frivilligt for at kunne tale med Befolkningen, og af Theologeme kræves det; de maa gennemgaa et Kursus i det danske Sprog, indtil de kan godtgøre, at de er i Stand til at forvalte det Embede, de attraar, som sig hør og bør. Hvorfor Juristerne ikke ogsaa kunne gøre dette er mig ubegribeligt . . . Jeg lægger derfor ingen Vægt paa denne Indvending. Det er en Vanskelighed; men denne Vanskelighed lader sig ligesaa vel overvinde paa det juridiske, som paa det theologiske og medicinske Omraade, naar man blot vil. Og hvad den Indvending angaar, at vort Sprog ikke er godt Dansk og inere af den Slags, saa vil jeg nu ikke gaa nærmere ind derpaa; bliver det nødvendigt, skal jeg gøre det i min Slutningsreplik.

Og nu, mine Herrer, beder jeg Dem: mit Forslag Deres Stemme; det er en Retfærdighedshandling, som De over! Hvad jeg forlanger, er kun Retfærdighed mod et Folk, som lever under højst uheldige Tilstande. Da vil ogsaa Deres Klager over Behandling af Deres Stammefæller i andre Lande faa en ganske anden Vægt end nu, hvor der med fuldstændig Ret kan indvendes mod Dem, at Tyskland gør ganske det samme mod de fremmedtalende Folk under sit Herredømme, som De fordømmer, naar det øves af andre Regeringer mod Deres Landsmænd. Jeg kommer stadig tilbage til det gamle Ord: Hvad I ikke vil, at andre skal gøre mod Eder, det maa I heller ikke gøre mod dem. Fulgtes dette Ord, vilde usigelig Ulykke og Sorg kunne

afvendes. Det er ikke blot et Ord af den højeste Autoritet for Kristne, men det indeholder Summen af den hele Moral.

Derfor, mine Herrer, beder jeg Dem give mit Forslag Deres Stemme!

Diskussion.

J. P. JUNGREEN: Mine Herrer, hvis de Indvendinger, som blev rejste mod min Motivering, havde været af ren saglig Natur, havde jeg kunnet svare derpaa med faa Ord; men der er i Debatten bleven udslynget Paastande om sproglige og politiske Forhold i Nordslesvig, som jeg ikke kan lade ubesvarede . . .

Naar Hr. Dr. Hartmann siger, at den nuværende Tilstand er en Følge af Loven 1876, som har proklameret det tyske Sprog som eneste Statssprog, og at der herved kan eller maa røres herved — ja, mine Herrer, saa bortfalder overhovedet enhver Berettigelse til at klage over noget som helst. Den russiske Regering behøver da kun at udstede en Lov, hvorefter det russiske Sprog proklameres som Statssprog for hele det russiske Rige; og naar der da forekommer nogen Klage over et eller andet i Østersøprovinserne eller andetsteds, siger den ganske simpelt: efter den og den Lov er det russiske Sprog Statssprog, og ved Loven kan der ikke røres. Men jeg siger: saaledes er det ikke. Love er Menneskeværk, og naar en Lov har vist sig slet og uretfærdig, kan den ændres.

Jeg vender mig nu til Hr. Francke, der dennegang — som altid i denne Sag — er min Hovedmodstander. . . Hr. Francke drager en Parallel mellem det plattyske Sprog og Sproget i Nordslesvig og siger, at intet af disse Sprog egner sig til at bruges som Retssprog, og at det derfor var ganske naturligt at indføre højtysk som Sprog ved Retterne, og at Folket ogsaa indtil 1840 erklærede sig tilfreds med denne Tingenes Tilstand. Han siger ogsaa, at det danske Sprog i Nordslesvig er af den Art, at danske Tolke fra København have ondt ved at forstaa det.

Naar Hr. Francke fremdeles siger, at der i Slesvig findes 3 Sprogomraader: et plattysk, et frisiske og et dansk eller — som han siger — »plattansk«, saa er der ingen, som bestrider dette; og havde han indskrænket sig til at sige, at det havde været i sin gode Orden, naar man i det plattyske Sprogomraade havde indført højtysk som Retssprog, saa vilde jeg have været ganske enig med ham, da jo det plattyske Sprog er fuldstændig hæmmet i sin Udvikling som Skriftsprog og fortrængt af det højtyske. Men det er aldeles urigtigt, naar han deraf slutter, at det ogsaa for det dansktalende Nordslesvig var i sin gode Orden, at højtysk blev indført som Retssprog . . . Og naar Hr. Francke anfører, at Tolke fra København ofte have haft svært ved at forstaa Befolkningen — naa ja, saa svarer jeg blot dertil, at naar Hovedstadens pludselig kommer til en fjern Provins og ofte skal tale med uundannede Folk, maa de først vænne sig til Dialekt og Udtale. Men af den Grund vil dog intet Menneske tilraade i saadanne Provinser at indføre et fremmed Sprog som Retssprog . . .

Naar Hr. Francke endvidere siger, at Befolkningen til 1840 var fuldstændig tilfreds med Tysk som Retssprog, saa er heller ikke det rigtigt. Men overhovedet kan man ikke deraf, at et Folk en Tidlang har forholdt sig noget ligegyldig overfor sit Sprog og sin Nationalitet, slutte, at det nu vilde være rigtigt at undertrykke dette Sprog. De véd alle, hvorledes det i saa Henseende stod til i Tyskland i det 17. og 18. Aarhundrede. . . Den nationale Tanke bevægede sig langsomt nordpaa; men allerede før 1840 havde den nordslesvigske Befolkning indset, hvor uværdig den blev behandlet i sproglig Henseende, og 1838 satte dens Repræsentanter i den nordslesvigske Stænderforsamling igennem, at et Forslag blev vedtaget, som gik ud paa, at det danske Sprog i de Dele af Landet, hvor det var Kirke- og Skolesprog, ogsaa skulde indføres som Rets- og Regeringsprog. Den nordslesvigske Befolkning opnaaede dog ikke straks, hvad den vilde; thi den danske Regering frygtede i høj Grad for blot at give sig Skin af at gaa aggressivt tilværks mod det tyske Sprog. Tværtimod, den danske Befolkning maatte formelig afvinge den danske Regering

disse sproglige Indrømmelser; men den opgav ikke sin Sag: ved Deputationer, ved Petitioner og ved sine Repræsentanter i Stænderforsamlingen holdt den fast paa sin gode Ret og fik den til sidst ogsaa — den Ret, som man nu igen har berøvet os.

Hr. Francke taler dernæst om Landdagsvalgene og vil deraf slutte til de nationale Forhold i Slesvig. Men jeg tror, at enhver véd, hvor lidt man af Landdagsvalgenes Udfald kan slutte til Stemningen i Landet. At vi, som det blev sagt, i de nordslesvigske Byer har mistet Majoriteten, som vi havde de første Aar efter Anneksionen, vil jeg ikke bestride. Det er ikke min Sag at staa her og nægte Kendsgerninger, som er mig ubehagelige; men saadan som Hr. Francke vil fremstille Sagen efter Udfaldet af Landdagsvalgene, er den heller ikke. Ved Rigsdagsvalgene forholder Tallet af de afgivne danske og tyske Stemmer i de tre Byer Haderslev, Aabenraa og Sønderborg sig omtrent som 3 til 5, og af det lille tyske Flertal er en stor Del Embedsmænd . . . I Flensborg er Folkesproget overvejende tysk, men det fritstillede Borger-skabs Sindelag overvejende dansk. Men hvad de nordslesvigske Byer angaar, er de endnu overvejende dansktalende. Det véd jeg, thi jeg er født i en af disse Byer, har været der fra Ungdommen og kender Forholdene bedre end nogen her i Huset. Og naar Hr. Francke altid taler om de tysktalende Beboere som de »Dannede«, var det saa ikke, mine Herrer, netop de »dannede« Tyskere, som i forrige Aarhundrede talte fransk og foragtede Modersmaalet? Det er aldrig blevet regnet dem til Ære.

Naar Hr. Francke har talt om Godsejere i Nordslesvig, som skulde være tysktalende, saa er denne Stand hos os kun repræsenteret af yderst faa Personer, og af disse er med Undtagelse af Hertugen af Augustenborg de betydeligste dansktalende. Den vigtigste Del af vort Folk er Bønder, hvis store Flertal holder fast ved Fædrenes Sprog og Sindelag. Det er bleven fortalt Dem, at Bonden ofte tidligere sendte sine Børn sydpaa for at lære Tysk, og det er muligvis ogsaa sket dengang, da man ikke med Vold og Magt vilde germanisere os; thi vi er paa ingen Maade saa bome-rede, at vi vilde nægte, at det for mange, som vil drive Handel sydpaa, kan være heldigt foruden sit eget Sprog ogsaa at kende Nabofolkets. Men nutildags sender mange af vore Bønder deres Børn til Danmark, just fordi Modersmaalet forsømmes i Skolerne, og ogsaa det fremmede Sprog kun læres kummerligt. Derfor bliver dette snart igen glemt, som Hr. Francke ogsaa selv tilstaar, og hvad der da bliver tilbage af Skoleundervisningen, kan De tænke Dem. Men naar nordslesvigske Bønder sender deres Børn over Grænsen for at lade dem opdrage der, saa straffes de med Penge-bøde saa længe, til de atter tage Børnene hjem. Saadanne Tilstande er der hos os. Der arbejdes flittigt paa den kinesiske Mur, som skal omslutte det tyske Rige. . . .

PRÆSIDENTEN: Der er indgivet Andragende om at henvise Hr. Junggreens Forslag til Udvalg; jeg vil nu lade stemme om dette Forslag. Skulde samme falde, vil Hr. Junggreens Forslag i et senere Møde blive sat paa Dagsordenen til anden Behandling.

Jeg beder de Herrer, som ville henvise Hr. Junggreens Forslag til Udvalg, rejse sig. (Det sker.) Det er Minoriteten; Forslaget kommer i et senere Møde til anden Behandling.

85. Møde. Den 8. April 1886.

(Vicepræsident: Friherre von und zu Franckenstein.)

8. Apr. 1886 *Anden Behandling af det af Rigsdagsmand for 1. slesvig-holstenske Valgkreds J. P. Junggreen indbragte Lovforslag om Ligeberettigelse af det danske og det tyske Sprog som Rets-sprog i visse Distrikter af Hertugdømmet Slesvig.*

J. P. JUNGREEN: Mine Herrer! Den første Paragraf i mit Lovforslag, i hvilket udtales Ønsket om det danske Sprogs Ligeberettigelse som Retsprog med det tyske i de Distrikter af Hertugdømmet Slesvig, hvor Kirkesproget er dansk eller blandet, indeholder jo i Virkeligheden Principet og hele Substansen i mit Forslag; og selv om Resul-

tatet ved første Behandling ikke har svaret til mine Forhaabninger og Ønsker, saa skal det dog ikke atholde mig fra endnu engang her at gribe Ordet for samme. Det er min Pligt at træde op for mit Folks Ret og Interesser, saa ofte som Lejligheden tilbyder sig, og saa godt jeg formaa. Og det er saa meget nødvendigere at gøre dette her, som der endnu i Tyskland stedse udbredes de falskeste Forestillinger om de vedkommende Forhold i vort Land, og fordi der kun her, i de parlamentariske Forsamlinger, med nogenlunde Udsigt til Held kan tages til Genmæle mod disse Fremstillinger.

Saaledes er der for faa Dage siden i Landdagen — jeg siger det her, fordi mange Medlemmer af Rigsdagen tillige er Medlemmer af Landdagen — bleven sagt af en Grev Baudissin, at indtil Begyndelsen af dette Aarhundrede var Kirke- og Skolesproget i hele Slesvig — ogsaa i Nordslesvig tilføjede han — tysk, og at den danske Regering havde fortrængt det og indført det danske Sprog.

Hvis dette var sandt, mine Herrer, svævede mit Forslag i Luften. Det hviler jo netop paa den Forudsætning, at Kirke- og Skolesproget i disse Distrikter fra gammel Tid har været dansk, og jeg maa undre mig over, at en Mand, der bor vort Land saa nær, kan være saa ganske og aldeles uvidende om disse Forhold; thi der er ikke et sandt Ord i denne Paastand. Saalange man i Nordslesvig har kunnet tale om et Kirke- og Skolesprog, har det i de Distrikter, som det her drejer sig om, nord for en Linje Flensborg-Tønder, været dansk, med Undtagelse af Byerne, hvor det var blandet.

Det falder mig da heller ikke svært i den Sag, som Talen her er om, at optræde for mit Folks Ret og Interesser; thi hvad jeg kræver for mit Folk, er kun, hvad der er ret og billigt, og langt mindre, end hvad det tyske Folk forlanger for sine Stammefrænder, der lever under lignende Forhold som vi.

Herefter giver Taleren en historisk Redegørelse for Retssprogets Stilling i det 18. og 19. Aarhundrede, belyst ved Citater.

Men jeg kan ogsaa fra vore Dage anføre en Ytring af en tysksindet Mand, om hvem ingen vil paastaa, at han ikke kender Sagerne, og som tilstrækkelig karakteriserer Tilstandene her. Den refererer sig til en Retssag, der fandt Sted sidste Efteraar eller indeværende Foraar i Sønderborg. Et ungt Menneske paa 17 Aar var der bleven anklaget, for Mened tror jeg, fordi et Udsagn af ham for Retten ikke stemte med, hvad han forud havde udtalt til Gendarmene. Da sagde hans Forsvarer, en tysksindet Mand, Advokat Grimm i Sønderborg, at det kom af, at den unge Mand ikke havde forstaaet det Spørgsmaal, Gendarmene havde rettet til ham, og han tilføjede: »Jeg paastaa — og jeg kender meget nøje til disse Ting — at der paa Als ikke findes en eneste ung Mand, som forstaa tilstrækkelig tysk til, at dette ikke kunde passere ham. Det maa jeg forstaa, som er født, opdraget og opvokset blandt dette Folk og endnu lever der. »Denne Mand er en tysksindet Mand. Man har senere forsøgt at stemple ham som Dansk, fordi han havde talt saaledes; men den Avis, som havde gjort dette, maatte tage det i sig igen, thi hans tyske Sindelag er udenfor enhver Tvivl. Det er et Vidnesbyrd fra Nutiden, hvoraf De kan se, til hvilke Tilstande saadant fører. Tingene er, som jeg har skildret dem; af min egen Erfaring kunde jeg anføre langt mere; og det er dog det mest fornuftstridige i Verden, at det tyske Folk, som for sine Stammefrænders Vedkommende betragter Sprog og Nationalitet som et noli me tangere, skulde kunne billige, at der bliver handlet mod os, som Tilfældet er . . .

Hvad der er Ret for den ene, maa være Ret for den anden. Vi, som jo ikke tilhøre en mægtig og sejrrig Nation, men som maa bære Fremmedherredømmets tunge Lod — og det kun, fordi Retten er bleven kneblet — vi føle lige saa godt for vor Nationalitet og vort Sprog som De, og vort Folk har lige saa godt som Deres Trang til, at Retten bliver forkyndt det i et Sprog, det forstaa . . .

Præsidenten: Til Afstemning. Jeg beder dem, som vil stemme for Forslagets § 1, om at rejse sig. (Det sker.). Det er Minoriteten. § 1 er falden.

Hr. Rigsdagsmand Junggreen har erklæret overfor mig, at han i Tilfælde af, at § 1 i hans Forslag ikke gik igennem, vilde give Afkald paa videre Behandling af Forslaget.

VII. Legislatur-Periode. I. Session. 22. Møde. Den 27. April 1887.

(Præsident: v. Wedell-Piesdorf.)

27. April
1887

Valgprøvekommissionens Beretning. Ved Beretningen om Valget af Rigsdagsmand for 2. slesvig-holstenske Valgkreds. Gottburgsen, tager Rigsdagsmand for 1. slesvig-holstenske Valgkreds G. JOHANNSEN Ordet. Han opfordrer til Godkendelse af Valget, men knytter hertil forskellige Bemærkninger om Fremgangsmaaden ved Valg i Nordslesvig og udtaler bl. a.:

Det hænder meget ofte, at preussiske Undersaatter i Valglisten stryges som danske Undersaatter og dermed gaa glip af deres Valgret. Der er en egen Frygt tilstede hos Autoriteterne i Nordslesvig for de danske Undersaatter, og dog er denne Frygt ganske ubegrundet — Frygten for, at danske Undersaatter uberettiget skal tage Del i Valgene. Denne Frygt er ubegrundet, siger jeg, thi man véd, at hvis en dansk Undersaat, en Slesviger, som i sin Tid har opereret for Danmark og nu lever hos os som dansk Undersaat, skulde driste sig til at udøve en statsborgerlig Ret paa ulovlig Maade, vilde dette straks have hans Udvisning til Følge; og vistnok vilde ingen hos os raade nogen til paa denne Maade at forøge det danske Stemmeantal. Nej, mine Herrer, Frygten for Udvisning er stor nok til at forhindre, at en dansk Undersaat skulde lade sig forlede til sligt, og ogsaa af dem blandt den danske Befolkning, som er preussiske Undersaatter, vilde ingen søge at forlede en dansk Undersaat dertil.

Det er overhovedet — jeg benytter denne Lejlighed til at sige det — saa sin egen Sag med Valgtrykket hos os, jeg mener Myndighedernes Optraaden overfor de danske Vælgere. Folkeskolens Lærere modtager hos os før Valget et Cirkulære, hvori det meddeles dem: De maa ikke vælge den danske Kandidat, thi det strider mod Deres Embedseds. De Herrer Præster, som afholde sig fra at stemme, er offentlig bleven udpegede. Det samme skete med en juridisk Embedsmand, som havde underskrevet et Valgopraab for mig. Sognefogederne blev instruerede af Herredsfogedeme og Landraaderne, at de ikke maatte stemme paa den danske Kandidat, men kun paa Regeringens Kandidat, og det blev sagt, at det at stemme paa den danske Kandidat stod i Strid med deres Ed. Man skræmmede Fædre og Slægtninge af de danske Optanter, at de ikke maatte gaa til Valg, for ikke derved af udsætte deres Slægt for ubehagelige Følger. Ja, jeg kan endnu anføre Dem et Eksempel: da en Mand, som har gjort Krigen 1870—71 med, søgte om Tilladelse til Bissekræmmerbedrift, lod Landraaden først forespørge hos Sognefogden, om Manden havde stemt for den danske Kandidat eller ej. Saaledes staar Sagerne hos os. Det hjemsendte Reserve-Mandskab fik ligeledes kort før Valget et Cirkulære, hvori henvistes til, at de havde aflagt Faneed, og at denne Faneed hindrede dem i at give en dansk Kandidat deres Stemme, altsaa i at vælge frit.

Mine Herrer, jeg tror, at det er godt, at alt dette siges i dette høje Hus. . . Jeg kunde endnu fortælle Dem meget fra min Kreds — men jeg skal ikke opholde det høje Hus dermed — og fra hele Nordslesvig, hvordan de Herrer Embedsmænd opføre sig hos os og navnlig ved Valgene tillader sig alt muligt, som efter min Opfattelse strider mod al Lov og Ret. Jeg beder Dem give Kommissionens Forslag Deres Stemme, for at man kan se ude i Landet, at man — selv om det foreliggende Valg erklæres gyldigt — vil have Regeringens Opmærksomhed henledet paa det passerende, for at den ved fremtidige Valg kan passe bedre paa sine Embedsmænd og afholde dem fra at øve Valgtryk.

X. Legislatur-Periode. I. Session. 34.-36. Møde d. 16.-18. Febr. 1899.

(Præsident: Grev v. Ballestrem.)

Forespørgsel fra Rigsdagsmand for 1. slesvigholstenske Valgkreds GUST. JOHANNSEN m. fl.: 16.-18. Febr.
1899
Holder Rigskansleren de overordentlige Forholdsregler og de dermed i Forbindelse staaende Udvisninger af danske Undersaatter, som den preussiske Regering har sat i Værk i de nordslesvigske Kredse, for begrundede og svarende til Rigets Tarv?

Paa Præsidentens Spørgsmaal til Rigskansleren, om han agter at svare paa denne Forespørgsel, tager Rigskansleren, Fyrst v. HOHENLOHE-SCHILLINGSFURST Ordet:

Retten til at udvise Udlændinge er et Udslag af den enkelte Forbundsstats Overhøjhedsret, hvis Udøvelse Riget hverken ifølge Rigsforfatningen eller Rigslovene har at føre Tilsyn med. Bestemmelsen i Rigsforfatningens Artikel 4, Nr. 1, ifølge hvilken Fremmedpolitiet er underlagt Rigets Tilsyn og Lovgivning, har intet med Udvisningen af Udlændinge at gøre. Denne Bestemmelse er i Aaret 1867 bleven optaget i det Nordtyske Forbunds Forfatning efter Forslag af den Deputerede Michaëlis. Meningen med Forslaget var kun at udelukke Muligheden af, at de enkelte Staters Fremmedpoliti kunde gøre Rigslovenes Bestemmelser om Indfødsret og Flyttefrihed illusoriske. Derimod indeholder denne Bestemmelse ikke nogen Indskrænkning af Enkeltstaternes Ret til at udvise Udlændinge. Rigskansleren har altsaa ikke noget med de af den kgl. preussiske Regering anordnede Forholdsregler at gøre. Af den Grund maa jeg nægte at svare paa Forespørgslen og at gaa nærmere ind paa den.

Regeringens
Stilling

Skulde Emnet alligevel blive drøftet, vil de forbundne Regeringens Repræsentanter ikke kunne tage Del i Drøftelsen.

GUSTAV JOHANNSEN: Mine Herrer! I de sidste fire Maaneder har der hos os fundet Masseudvisninger af danske Undersaatter Sted, og samtidig er der bleven anvendt forskellige Politiforholdsregler, som med Rette har foruroliget den lille nordslesvigske Befolkning i høj Grad. Udvisningerne vedvarer, saa at der for Tiden er udvist 400 danske Undersaatter. for det meste Folk, der var sysselsatte i Landbruget. Overpræsident v. Köller, saavel som den kongelig preussiske Regering — sidstnævnte den 25. Februar — har erklæret, at Udvisningerne for en stor Del ikke er foretagne for de Udvisstes, men for deres Husbonders Skyld. Antallet af de danske Undersaatter, som for Tiden bor eller opholder sig i Nordslesvig, udgør vistnok c. 1500, i ethvert Tilfælde ikke fuldt 2000. Nu er det statistisk godtgjort, at der i Aarene 1867—90 er udvandret 51,000 fødte Nordslesvigere fra Nordslesvig. Ved denne betydelige Udvandring formindskedes Arbejdskraften hos os, der blev Mangel paa Folk, og De vil give mig Ret i, at de faa danske Undersaatter, der nu bor hos os, kun i meget ringe Grad kan kunnet erstatte den store Udvandring.

Da Preussen og Østerrig 1864 ved Vaabenmagt tvang det lille Danmark til at afstaa Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, optoges i Freden, som 30. Okt. 1864 sluttedes i Wien, en Bestemmelse om, at de Undersaatter, der boede paa det afstaaede Omraade, i et Tidsrum af 6 Aar selv kunde bestemme, om de vilde være danske eller det ny Herskabs Undersaatter. Taleren oplæser Fredstraktatens § 19 [se Haandbogens 5. Afsnit] Den Ret, som i denne Paragraf gives Nordslesvigerne til at optære for Danmark, benyttedes ikke synderlig stærkt i de 2 tørste Aar, 1865 og 66, men senere saa meget des mere. To Aar efter Afstaaelsen af Hertugdømmerne Slesvig og Holsten til Preussen og Østerrig udbrød der, som De alle ved, Krig mellem disse to Magter, og 23. Aug. 1866 endte denne Krig med Freden i Prag. I den der afsluttede Fredstraktat blev der taget nærmere Bestemmelse med Hensyn til Slesvig og Holstens statsretlige Stilling. Taleren oplæser Fredstraktatens § 5 [se Haandbogens 8. Afsnit].

Ved denne utvetydige Bestemmelse forvandlede den danske Befolkning i Nordslesvigs Ønske om en Genforening med Danmark til en fast Tro, og Antallet af dem, der optruede for Danmark, voksede fra Aar til Aar, især da Udløbet af den Frist, der var sat i Freden i Wien, nærmede sig. Optanterne var allesammen enten Mænd i deres bedste Aar eller unge Mænd. Tusinder af dem blev i Nordslesvig. De, der endnu var ugifte, giftede sig og fik Børn, og disse danske Statsborgere bor som Følge af den Ret, der er givet dem, endnu med deres Familier iblandt os. Kan man efter dette undre sig over, at der bor saa mange danske Undersaatter i det lille Nordslesvig?

Naar den preussiske Regering paastaar, af der for Tiden bor 19,200 — eller med et rundt Tal 20,000 — danske Undersaatter i Nordslesvig, saa tror enhver, der ikke er rigtig kendt med vore Forhold, at disse 20,000 Mennesker er Folk, der er fødte i Kongeriget Danmark og indvandrede til Slesvig, og som Følge af denne Fejltagelse bedømmer man vore Forhold fuldstændig urigtig. Nej, mine Herrer, de 19,200, eller 20,000 Personer er fødte Nordslesvigere, Mænd, Kvinder og Børn, som har en traktatmæssig Ret til at bo iblandt os uden at forelømpes paa Person og Ejendom. Og de nu ældre Mænd og Kvinder har alle Indfødsret saavel her som i Kongeriget Danmark.

Efter min Mening er det en naturnødvendig Følge af disse Forhold, at der nu bor saa mange fremmede, ikke-preussiske Undersaatter iblandt os. Allerede i Aaret 1872 gjorde den internationale Kommission i Aabenraa, som den Gang droftede de fra Slesvig i Sommeren 1870 til Danmark udvandrede Militærpligtiges og Reservisters Forhold, opmærksom paa det ovenomtalte. Taleren oplæser sidste Stykke af Slutningsprotokollen til Aabenraa-Overenskomsten [se Haandbogens 6. Afsnit].

Hvis den preussiske Regering i Aarenes Løb havde virkeliggjort denne Tanke, saa vilde der langtfrå have været saa mange danske Undersaatter i Nordslesvig, som der nu er, og mange Ubehageligheder vilde være undgaaede. Men 27 Aar er henrundne siden da, og der er ikke gjort et eneste Skridt i den Retning! Den preussiske Regering har forsømt at gøre Ende paa den unaturlige Tilstand, der staar i Modstrid med dens egne Interesser, og nu klager den i høje Toner over de indtraadte Tilstande. Dette tyder ikke paa nogen særlig Visdom hos Regeringen, og det berettiger den ingenlunde til at tage ekstraordinære Forholdsregler mod de dansksindede preussiske Undersaatter i Nordslesvig og til at udvise de danske Undersaatter. Forstaa det, hvem der kan, jeg har aldrig kunnet forstaa det og begriber det ikke den Dag i Dag. Jeg beder Dem om at se Udvisningerne i dette Lys. Som jeg allerede har sagt, er der næppe indvandret 2000 danske Undersaatter fra Danmark til Slesvig, og disse 2000 Personer staar, som De ved, for største Delen i Tjenesteforhold. Det er rolige og fredsommelige Arbejdere, Karle og Piger, Handelsbetjente og Læringer, Mejerister og Daglejere, og saadanne en venligsindet Nabostats fredelige Undersaatter bliver hos os udviste i stort Antal, ikke — som jeg allerede har sagt, men udtrykkelig gentager — fordi de har gjort sig skyldige i noget som helst ulovligt, men, som Overpræsident v. Köller har erklæret og Regeringen stadfæstet, for deres Husbonders og Arbejdsgiveres Skyld. Ved disse Udvisninger vækker man ikke alene Ufredshed, men fremkalder ogsaa Mangel paa Arbejdere og Tjenestefolk.

Mine Herrer, De vil heraf have set, at den nordslesvigske Befolkning for Tiden bestaar af tre Grupper: Den første Gruppe, som er den langt overvejende, dannes af de preussiske Undersaatter; den anden Gruppe, der, som allerede gentagne Gange nævnt, omfatter ca. 20,000 Mennesker, dannes af Personer, som efter Freden i Wien har ubetinget Ret til at bo hos os uden at forelømpes, og den 3. Gruppe er det lille Antal, som er født i Danmark og altsaa virkelig er danske Undersaatter. Den preussiske Regering og dens Tilhængere i Udvisningsspørgsmaalet plejer sædvanlig at lade disse Forhold være uansede, naar den vil besvare og begrunde de usædvanlige

Forholdsregler, den har taget hos os. De danske Agitatorer, den danske Presse i Nordslesvig og vore Foreninger skal have Skyld for, at Udvisningerne er blevne satte i Værk, og for at de nye, overordentlige Politiforholdsregler i den senere Tid er blevne indførte hos os. Saaledes paastaar Regeringen og dens Tilhængere. Hvor findes nu disse danske Agitatorer? Ja, mine Herrer, i første Linje regner man den nordslesvigske Befolknings Repræsentanter i den preussiske Landdag og her — her er jeg jo den eneste — til Agitatorerne. Holder vi Møde med vore Vælgere, holder vi Foredrag for dem, om det, der er sket i dette og i hint Parlament, saa kaldes det straks dansk Agitation, og tilsloret eller aabent siges der om os i Avisartikler, i Taler, eller hvor det ellers kan være, at vi ved disse Møder giver os af med Landsforræderi. Det er ikke sandt. Jeg betegner alle dem, der fremsætter slige Paastande som Løgnere. Man har end ikke voyet nogen Sinde at rejse Anklage for Højforræderi mod os. Det er en saa skammelig Beskyldning, at man vel maa have Lov til at bruge et haardt Ord om dem, der fremsætter den, og jeg erklærer endnu en Gang: Det er Løgnere, der siger sligt.

Alle vore Foreninger, hvilket Formaal de end har, Landboforeninger, Pengeinstituter, Sparekasser osv. — alle kaldes de agitatoriske Institutioner og deres Ledere danske Agitatorer. Aldrig har man kunnet bevise, at der drives Agitation i disse Foreninger, men Beskyldningerne opretholdes, og de benyttes ved alle mulige Lejligheder mod den danske Befolkning i Nordslesvig. Ja, mine Herrer, saaledes var det jo ogsaa, da dette Udvisningsspørgsmaal nylig var paa Tale i Landdagen, da mødte man fra Regeringens Side frem med Beskyldninger mod Foreningerne, mod Institutionerne, mod den dansk-nordslesvigske Presse og mod enkelte Personer, og høstede derved Bifald fra de Folk, som Regeringen altid er sikker paa, naar den foretager sig noget mod de fremmede Nationaliteter inden for dens Grænser. Med disse Patriots Bifald ansaas Sagen saa for afgjort. De vil mindes — navnlig de Herrer, som tillige er Medlemmer af den preussiske Landdag, og de Herrer Rigsdagsmænd har vel læst det — at da Dr. Barth havde givet en saglig Begrundelse af Forespørgslen, maatte man fra Regeringens Side anerkende dette; men man gik alligevel den gamle Vej: Sagen selv vilde man ikke tale videre om. Man gik let hen over Udvisningerne, over Undtagelsesbestemmelserne, og hvorhen? Til Anklage mod Personerne, som man mente at kunne faa fat paa, særlig mod én Person. Man angreb Landdagsmand Hanssens Person og hans Virksomhed i politisk Retning, man oplæste Sætninger, der var revne ud af en gammel Protokol . . .

(Præsidentens Klokke).

PRÆSIDENTEN: Jeg afbryder Taleren. For lidt siden kaldte han med stort Eftertryk dem, der retter visse Beskyldninger mod Repræsentanterne fra Nordslesvig »Løgnere«; nu siger han, at den kgl. preussiske Statsregering i Landdagen har fremsat lignende Bebrejdelser mod disse Personer. Det er ikke tilladt. Taleren maa ikke her kalde Medlemmerne af en Forbundsregering »Løgnere«. Jeg kalder ham derfor til Orden.

JOHANNSEN: Hr. Præsident, jeg har ikke sagt, at den kgl. preussiske Regering har skildret Landdagsmand Hanssen som en Person, der driver Landsforræderi; jeg har sagt, at den kgl. preussiske Regering som saa tidt før gik uden om Sagen ved at angribe Personen. Det er dog noget helt andet end at beskyldte den kgl. preussiske Regering for at have skildret Hanssen som en Person af den Slags, jeg omtalte før.

(Præsidentens Klokke).

PRÆSIDENTEN: Hele Huset har vistnok ligesom jeg haft Indtryk af, at Rigsdagsmanden med stor Behændighed har prøvet paa at bebrejde Medlemmerne af den kgl. preussiske Regering, at de fæjer med Løgn. Jeg tror endog, at Rigsdagsmanden selv i sit stille Sind er overbevist om det. Jeg hævder altsaa fuldtud, at jeg har kaldt ham til Orden.

JOHANNSEN: Mine Herrer, jeg maa alligevel ved denne Lejlighed og til Trods for denne Afbrydelse komme tilbage til Forhandlingen i Landdagen. Jeg kan ikke her vente noget Svar fra Regeringens Side og maa altsaa antage, at Rigsregeringen i

givet Tilfælde vilde have givet det samme Svar, som blev givet der. Ja, jeg vil ikke tale mere om den preussiske Regering, jeg vil kun fremhæve, at den i Kampen mod Forspørgslen og i sine Paastande om den danske Agitation i Nordslesvig fik hurtig Hjælp fra en Side, hvor den altid kan faa den, og denne Hjælp bestod i, at man oplæste nogle »frygtelige« Almanakhistorier af en dansk-nordslesvigsk Almanak og fremviste nogle »skrækkindjagende« Billeder af denne Almanak. Derved fik den det til at løbe koldt ned ad Ryggen paa Landdagens store Flertal, og vi forstod, paa hvilken Side Flertallet fandtes. — Ja, jeg kommer ikke tilbage til slige Beskyldninger, jeg siger kun: man angreb Personen, og selve Sagen var hurtig glemt. De Angreb paa Personer og Foreninger hos os, der faldt som en Hagelbyge, var for en stor Del løsrevne Sætninger af et gammelt Smædeskrift*) mod Danskheden i Nordslesvig, et Skrift, der indeholder uendelig mange Usandheder, ja, her har jeg Lov til at sige: Løgne (Munterhed) i Massevis, et Skrift, som viser et umaadeligt Ukendskab til vor Befolkning. Men man kan heller ikke vente mere af dette Skrift, thi Forfatteren beder selv i Indledningen Læseren om at se paa det som samlet sammen i en meget kort Tid. Han kendetegner det selv bedst ved at kalde det en improviseret Digtning. Man havde altsaa kun en improviseret Digtning som Grundlag for Anklagerne mod den nordslesvigiske Befolkning. En anden preussisk Statsminister, Hr. v. Miquel, tog til Orde for at forsvare de Køllerske Forholdsregler og Udvisninger. Hans Tale var kort, men kunde have været endnu kortere. Han sagde følgende: »Jeg tror, at det Spørgsmaal, som De skal afgøre og danne Dem en bestemt Mening om, allerede er fuldstændig klart, og at det næppe gøres nødigt at tale mere om det. Jeg tror, at enhver af os, der ikke allerede for var inde i Sagerne, nu har et fuldstændigt klart Billede af Tilstandene i Nordslesvig, og jeg er overbevist om, at den sidste Talers sagkyndige Foredrag, der helt igennem var en objektiv Fremstilling, vil have gjort Indtryk paa enhver, der er her til Stede«.

Den sidste Taler var Grev Moltke**), denne Greve med det ædle Navn. Han kom galopperende paa sin patriotiske Ganger, da de patriotiske Bølger gik højt. Jeg tænkte, han vilde hjælpe den stakkels Tokder eller Synder, men han kom ikke af den Grund. Han kom ikke for at frelse, denne Greve af dansk Afstamning***). Han var det, der havde holdt den Tale, som Minister v. Miquel pegede paa, men hans Tale var kun en Oplæsning af nogle løsrevne Sætninger af den nævnte improviserede Digtning. Andet var det ikke. Og naar det er tilstrækkeligt og anses for god Begrundelse, saa har man fra preussisk Side let ved at forsvare Forholdene hos os.

Pressen og Foreningerne beskyldes for dansk Agitation, og vore Banker og Sparerkasser kaldes dansk-agitatoriske Institutioner. Pressen staar under den almindelige Presselov. Den kan vel gerne blive lidt skarp i Kampen; men det er sædvanlig kun Genlyd fra Skoven. Foreningerne staar under Foreningsloven, og al deres Gøren

*) Taleren sigter hermed til en eller flere Piccer, udgivne af K. STRACKERJAN, se Haandbogens 13. Afsnit.

**) Grev OTTO JULIUS MOLTKE, f. 1817, f. 1887, f. h. v. preussisk Major. Han er Søn af Grev Magnus Theodor M.; hans Moder er født Komtesse Wedel-Jarlsberg fra Norge. Faderen, der i 1855 solgte sine Godser i Angel og købte Jord i Schlesien, var en Broder til Grev Carl Moltke (Nütschau), slesvigsk Minister 1852—54, en udpræget Modstander af det »slesvigholstenske« Parti; det var denne Grev Carl M., der — da tvende Stænderdeputerede under Samlingen i Flensborg, Oktober 1853, havde benyttet Udtrykket »Regering« og »Ovrighed« om Oprebets saakaldte Statholderskab — sendte en Skrivelse til den kgl. Kommissarius ved Stænderforsamlingen, hvori han erklærede ikke at ville tale, »at Kongens Regering og Hertugdømmets lovlige Ovrighed forhandles ved at sættes paa lige Fod med Ophavsmændene til det skammeligste Ooprør, der nogensinde havde fundet Sted i nogetomhelst Land: et Ooprør, der blev forberedt ved de mest uforsammende Løgne og Bagvaskelser, paabegyndt med det sorteste Forræderi, forsat med mægtiges Haardnakkehed, Hovmod og Grusomhed og endt med Nederdrægtighed«.

**) Grev Otto Julius Moltke nedstammer fra Kong Frederik V's Ven og Yndling, Grev ADAM GOTTLÖB M. (1710—1792). Greve-Titlen er dansk.

og Laden nvervaages af Pnltiet. Naar saadanne ikke beviste Beskyldninger er nok til at retfærdiggøre Udvisningerne af danske Undersaatter hns os og til at begrunde de ny, haarde Politiforholdsregler som nødvendige, saa gad jeg sige: »O tempora, o mores!« Mine Herrer, Forholdene hos os har udviklet sig saaledes, navnlig som Følge af de forskellige Anordninger, der lidt efter lidt er blevne indførte mod Befolkningens Sprog. Tænk Dem en Befolkning med eget Sprog, som den nordslesvigske! Den ser sit Sprog truet paa alle Kanter. »Aa«, siger den preussiske Regering, »Nordslesvigerne kan jo tale Dansk, saa meget de vil, deres Sprng vil vi slet ikke udrydde«. Ja, det vilde heller ikke være let at forbyde os det. Jeg ved ikke, hvnrledes man skulde bære sig ad med det; men den Forfølgelse mod Sproget, man har drevet i mange Aar ng driver endnu den Dag i Dag, tyder paa, at man tænker helt anderledes, end man taler. Straks efter 1864 blev Retssproget for det første Tysk; nogle Aar derefter blev Forvaltningssproget Tysk, og efterhaanden naaede man til den nuværende Tilstand: at det danske Sprog, Folkesproget, Modersmaalet sættes til Side i Folkeskolerne, saaledes at der nu kun gives 4 Timers dansk Religionsundervisning. Saaledes er Forholdene, ng alligevel paastaar man, at man ikke vil fratage Nordslesvigerne deres Sprog. Da man 1864 i London forhandlede om Afstaaelsen af Hertugdømmet Slesvig, skrev den daværende preussiske Førsteminister, v. Bismarck, til Preussens Repræsentant i London bl. a. følgende:

Den engelske Regerings Frygt for, at der nu med Hensyn til den danske Nationalitet og det danske Sprog kan opstaa lignende Misforhold som før med Hensyn til det tyske, maa afvises som aldeles ugrundet.

Et stort Ord af den store Mand! Kun Skade, at Gerningen slet ikke vil svare til det store Ord. Kort Tid efter, at et fremmed Sprog var bleven Retssprog hos os, hændtes det, at en Tysker, en Professnr (Tilraab) — ja, ja, en Professor, (Munterhed), en Kollega til d'Hr. Delbrück, Paulsen ng Kaftan, en ægte tysk Mand, i Herrehuset i Wien fik Lejlighed til at sige følgende store Ord:

Domstolene er til for Folkets Skyld, ikke Folket for Domstolenes. Folket har Ret til at dømmes i dets eget Sprog. Det er et Hensyn, som Folket har Ret til at kræve, at Kendelsen kundgøres det i Original og ikke i Oversættelse.

De tyske Østerrigere og ligeledes Tyskerne i Riget — ja, ogsaa andre glædede sig over dette smukke, store Ord; men i det tyske Rige anvendtes det ikke.

Da man havde gjort Tysk til Forvaltningssprog og afskaffet det danske Modersmaal som Undervisningssprog i Skolen, henvendte den danske Befolkning i Nordslesvig sig flere Gange i Petitioner med Tusinder og atter Tusinder af Underskrifter til Regeringen og Folkerepræsentationen og bad om Ændring, især af den sidste og haardeste Bestemmelse, Anordningen af 1888. Man slog saa meget af paa sine Fordringer, at man tilsidst kun bad om ugentlig to Timers Undervisning i Modersmaalet, sandelig et beskedent Ønske; men end ikke dette Ønske opfyldtes. Saa mente man at maatte hjælpe sig selv med Hensyn til Børnenes Undervisning i Forældrenes Sprog, i Modersmaalet. Man dannede Foreningen til Beskyttelse og Bevarelse af det danske Sprog i Nordslesvig; der oprettedes Bogsamlinger og uddeltes Bøger osv. Det kaldes nu antitysk, dansk Agitation. Men hvorledes kan det at virke for Modersmaalets Bevarelse i Nordslesvig kaldes Agitation imod det tyske Sprog, imod den tyske Nation, imod Staten? Da det nu som sagt var kommet saa vidt, at Børnene ikke mere i Skolen lærte at tale, skrive og læse deres Modersmaal rigtig, saa sendte Nordslesvigerne deres Børn over paa de danske Skoler, fordi de danske Privatskoler, ja, endog dansk Privatundervisning ikke tillades hos os.

Hvorledes kan man dog fordømme en Befolkning, fordi den i sine Bestræbelser for at holde paa sin Nationalitet gaar slige naturlige Veje, naar den naturligste Vej til dette Maal er lukket for den? Men ogsaa det betragtes hos os som strafbart.

To politisk meget virksomme Amdsdommere hos os prøver for Tiden paa at tage

Opdragelsesretten fra de Forældre, som har sendt deres konfirmerede, men endnu umyndige Børn paa Skoler i Danmark. Denne i den nordslesvigske Befolknings Øjne store Uretfærdighed, ja Retsstridighed — thi saaledes opfatter den nordslesvigske Befolkning det — volder Uro hos os; og denne Foruroligelse af Sindene skaber den Uro, som Overpræsident v. Köller klager over. Det lille Folk deroppe kender Ordet: »Sproget er et Folks første og tillige dets sidste Eje. Med Sproget opstaar og lever det, med Sproget hører det op at være til!« Dette Eje vil det nordslesvigske Folk værne om; det vil ikke ophøre at være til. Men denne Vilje og Arbejdet for at hindre, at dette Ord opfyldes paa os, kaldes ogsaa landsfjendtlig Agitation. Dette lille Folk føler sig uendeligt dybt krænket derved, føler sit Sprog uretfærdig trængt og sine Rettigheder truet paa det værste.

Men det kan jeg sige Dem, mine Herrer: i denne ulige nationale Kamp føler det lille Folk alligevel sit Mod blive mere staalsat, sit Haab vokse og sin Tro fæstnes. Jeg ved, at mange af Dem vil ryste paa Hovedet og tænke, at dette lille Folk dog har lavet sig en mærkelig politisk Tro. Men at denne Tro findes, er en Kendsgerning, og at den er fremgaaet af de Forhold, jeg har skildret, vil De indse. Troen, hvad enten den er religiøs eller politisk, vokser under Forfølgelsen, styrkes i Lidelsen. Jeg siger, at baade den politiske og religiøse Tro er en Bestandighed i det, som haabes, en fast Overbevisning om det, som ikke ses.

Saaledes laa Forholdene, da Hr. v. Köller kom til os, og jeg ved ikke, at der er sket noget, som kunde give Anledning til Udvisningerne og de ny Politiforholdsregler. Hr. v. Köller har undret sig over, at ingen af den danske Befolkning søgte Fortræde hos ham. Han har ogsaa udtalt sin Forundring over, at jeg ikke kom til ham. Han sagde, at det var den onde Samvittigheds Skyld. Nej, det er ikke nogen ond Samvittighed, men en daarlig Fod, der har hindret mig i at rejse op til ham. Det er dog en vældig Forskel. (Munterhed) Jeg tror heller ikke, at jeg kunde have hindret noget af det, han har gjort. Derimod er andre Folk rejste op til ham og har givet ham Raad og skildret ham Forholdene saaledes, at jeg nok vil tro, at disse Skildringer ikke har saa lidt Skyld i, at Hr. v. Köller har taget saa strenge Forholdsregler mod os. Der findes hos os en Forening, den tyske Forening for Nordslesvig, hvis Formaal er at fortyske denne Landsdel. Dette Formaal kan vi jo ikke have noget at indvende imod, naar der kun fortyskes ad privat Vej og paa en anstændig Maade. Men det gør denne Forening ikke. Vi ønsker imidlertid ogsaa, at den danske Befolkning skal have Lov til at værne om sin Nationalitet og sit Sprog. (Tilraab fra Højre) — Agiterer! Ja, Agitation behøver jo ikke saa lige altid at være noget slemt. D'Hrr. agiterer jo ogsaa, sommetider endog ret kraftigt. Det har vi dog tidt nok baade hørt og læst om.

— Medlemmer af den tyske Forening rejste som sagt op til Hr. v. Köller. Denne Forenings Medlemmer har Arbejdet delt mellem sig. De har f. Eks. et Angiverudvalg. Medlemmerne af dette Udvalg skal sørge for at angive Folk hos Myndighederne. Naar en Embedsmand f. Eks. viser sig velvillig eller endog blot venlig overfor den danske Befolkning, saa bliver han bagvadsket. Mangen Anklage er rejst og meget ondt voldt ved denne Forenings Arbejde. Desuden har Foreningen en Presseafdeling, som bestaar af en Flok Journalister, hvis Hverv det især er at ophidse den tyske Presse og det tyske Folk mod den lille Befolkning deroppe. Usande og falske Skildringer af Forhold og Begivenheder hos os udbreder de næsten hver Dag gennem Regeringsbladene. Det er Herrer, der ikke tager det saa nøje med Sandheden, og naar jeg en Gang imellem læser, hvad de udbreder gennem den tyske Presse, saa rinder mig et gammelt Ord i Hu — en Smule forandret kan det lyde saaledes: »Skamløse Journalister, skamløse Journalister er det, der for at røre Hjerterne bærer Patriotismen til Skue med alle dens Bylder«. Den Patriotisme, der er befængt med Usandhed, med Løgn, er en Patriotisme med Bylder. Mine Herrer, jeg er overbevist om, at disse Herrer, denne Forenings Skildringer tidt har været afgørende for Bestemmelser, som

man dog havde gjort bedre i at støtte paa Indberetninger fra Landraader og andre Myndigheder, selv om disse tidt er meget nidkære.

Den preussiske Regering og Hr. v. Köller har gjort en Opdagelse, og det er den, at en ny Slags dansk Agitation giver sig Udslag i, at man systematisk fører danske Tjenestefolk i Hundredvis ind i Landet. Men ogsaa denne Mening er grundfalsk. Det er Folkemangelen hos os og den deraf følgende højere Dagløn, der er Skyld i, at de danske Tjenestefolk saa gerne vil over til os. Det er ikke og kan ikke være en systematisk dansk Agitation. Naar dette er bleven indberettet, saa kan Embedsmændene ikke have lavet Indberetningerne, de maa være blevene lavede af andre. Forholdt det sig rigtigt med den nyopdagede danske Agitation, saa maatte mangen Amtsforstander regnes til de danske Agitatorer. Jeg kan fortælle dem, at to Amtsforstandere har hver to danske Tjenestefolk, to andre har hver fem, og atter to andre har hver ti saadanne Tjenestefolk. En Amtsforstander har endog af Daglejere med Familie, Karle og Piger ikke færre end tretten saadanne danske Undersaatter i sit Brød. Det er dog et Bevis for, at der ikke kan være Tale om nogen ny dansk Agitation. Det er ene og alene Folkemangelen, der har gjort det! Den har medført, at de danske Arbejdere og Arbejdskere er indvandrede til os. Mine Herrer, saaledes ligger Forholdene hos os. Saadanne Politiforholdsregler er indførte hos os, og dog raaber vor Overpræsident: »Jeg vil have Ro!« Men, mine Herrer, hvem volder Uro, hvem har fremkaldt den? Under Hr. v. Köller er Uroen kommen. Men det vil han ikke indse. Overpræsident v. Köller er jo en personlig elskværdig Herre, men i hans Styrelse er der ingen Elskværdighed at finde. Under ham er Udvisningerne af en venligsindet Stats uskyldige Undersaatter bleven genindført, under ham er der bleven udstødt Trusler mod danske Optanter, og under hans Overpræsidium er der bleven truet med at fratage Forældre deres Opdragelsesret. Alt dette har voldt Uro blandt den nordslesvigske Befolkning. Hvor er nu Retten og Retfærdigheden? Og er slige Forhold det tyske Folk værdige. Det overlader jeg til Dem, det tyske Folks Repræsentanter, at svare paa.

Diskussion.

DEN PREUSSISKE LANDDAG LANDDAGENS ANDET KAMMER

Trontale ved Landdagens Aabning d. 14. Jan. 1865.

... . Freden med Danmark har tilbagegivet Tyskland dets omstridte Nordgrænser og dermed disse Muligheden for en levende Deltagelse i vort nationale Liv. Det vil være Opgaven for min Politik at sikre denne Erhvervelse ved Institutioner, som lette os den Årespligt, vi have til at beskytte hine Grænser, og som sætte Hertugdømmerne i Stand til paa virksom Maade at gøre deres Kræfter frugtbringende for Udviklingen af Land- og Sømagten som for det fælles Fædrelands materielle Interesser. Med Opretholdelse af disse berettigede Fordringer vil jeg søge at bringe Opfyldelsen af dem i Samklang med alle berettigede Krav, baade Landets og Fyrster- nes ... Den diplomatiske Forbindelse med Danmark er atter kommen i Gang, og jeg slaar min Lid til, at der vil fremspire venskabelige og gensidig gavnlige Forhold, som i saa høj Grad svarer til begge Landes naturlige Interesser ...

14. Jan.
1865

62. Møde d. 2. Juni 1865

(Vicepræsident: v. Unruh.)

2. Juni
1865

Landdagsmand DR. V. BUNSEN kritiserer Bismarcks Politik som i væsentlige Punkter resultatløs, inkonsekvent og springende, utaalelig stejl og gripende i Blinde¹⁾. Som Bevis paa Inkonskvensen citerer han et Brev fra det københavnske Hovedstadsorgan «Dagbladet»'s Redaktør C. St. A. BILLE, af 15. Decbr. 1864 til JULIUS HANSEN²⁾, hvorefter fremgaar, at han forhandler med «Grosserer Fries» i Berlin — Bismarcks Inkognito — om Afstaaelsen af Nordslesvig, medens denne tidligere, i Maj 1864, selv har udtalt sig for at indsætte Arveprinsen af Augustenborg til Hertug af Slesvig-Holsten. Denne Forandring i Anskuelse maa hidrøre fra de Forhandlinger, som Ministerpræsidenten i October 1864 har plejet med Jules Hansen i Biarritz³⁾.

Ministerpræsident v. BISMARCK: Jeg anser det egentlig for et altfor vidt gaaende Forlangende, at den preussiske Udenrigsminister skal spille sin og Deres Tid med at befatte sig med Vaas og Sladder i danske Løgneblade; men da Sagen nu engang er kommen offentlig frem her, tager jeg deraf Anledning til at erklære, at den hele Historie om Grosserer Fries osv. er Digt og Løgn. Hvis jeg ikke tager fejl — jeg har ikke skænket Sagen saa megen Opmærksomhed — har den danske Regering af egen Drift, fordi de medvirkende Herrer Billes og Hansens Forhold interesserede den, ladet anstille officielle og retslige Undersøgelser, hvorefter fremgaar, at den hele Historie er udklakket i Avis- og Partiinteresser og ikke indeholder Skygge af Sandhed.

Hvis jeg hjemme vil lede efter de paagældende Københavner-Depescher, tror jeg at kunne give Dem officielle Beviser derfor.

Navnlig er det skær og ren Digt, at jeg nogensinde skulde have sagt, at Flensborg var en dansk By⁴⁾. Jeg anser Flensborg for en tysk By, og selv om det var en dansk By, vilde jeg ikke udlevere den.

Jeg har ikke kendt andet til Hr. Hansen, end at han sidste Efteraar opsøgte mig i Biarritz, fik Adgang til mig og gjorde mig det Forslag at give en Del af det danske Nordslesvig — det blev ikke oplyst, hvor stor en Del — tilbage til Danmark og til Erstatning herfor tage de danske Kolonier. Jeg afslog dette Forslag dels af saglige Grunde, dels fordi Underhandleren ingen Legitimation havde . . .

68. Møde d. 13. Juni 1865.

13. Juni
1865

Fra Landdagsmændene WAGNER, MICHAELIS m. fl. er indbragt Forslag om Erhvervelse af Elbhertugdømmerne for det preussiske Monarki og Fastsættelse af en uopløselig Forbindelse mellem disse og Preussen.

Hertil svarer Ministerpræsidenten Grev BISMARCK:

. . . Naar Talen kun var om det mest Hensigtsmæssige, vilde dette Program have særdeles meget for sig, navnlig i Hertugdømmernes egen Interesse. Jeg anser det rigtignok meget fordelagtigere for Hertugdømmerne at blive Led af det store preussiske Samfund end at oprette en ny Smaastat med næsten utaalelige Byrder. Men naar dette Forslag virkelig skulde gennemføres, maatte disse samme Byrder ogsaa overtages af den preussiske Statskasse. Vi vilde ikke under nogen Form kunne optage Hertugdømmerne i det preussiske Statsforbund og alligevel afkræve dem preussiske

¹⁾ Se HORST-KOHL: Die politischen Reden d. Fürsten Bismarck. II Bind, 1862—65, Pag. 366. (Stuttg. 1892). — ²⁾ JENS JULIUS HANSEN (f. 1828), Journalist og Politiker. C. St. A. Bille skriver i Dansk biogr. Lexikon: «En Deputation af Nordslesvigere, som i Oktober 1864 kom til Paris for at paakalde Frankrigs Bistand til en national Løsning, fik ved hans [J. Hansens] Mellemkomst Audiens hos [Napoleon III's daværende Udenrigs-Minister] Drouyn de Lhuys, og han var deres Tolk. Faa Dage efter opsøgte han i Biarritz Grev Bismarck og havde med ham en Samtale om det slesvigske Spørgsmaal (udførlig refereret i Hansens 1875 udgivne Skrift *A travers la diplomatie 1864—1867*), som førte til mange senere Møder i Aarene indtil 1870.» — ³⁾ I Billes Brev til Hansen forekommer (se Horst-Kohl l. c., Pag. 367) flg. Ytring: «Langt bedre var det forud at komme til Enighed om Grænselinjen, og om dens østlige Begyndelse er der jo endnu Tvivl, siden Fries selv indrømmer, at Flensborg er dansk.»

Krigsomkostninger — eller lade dem betale de østerrigske — eller blot lade dem komme til at udrede en større Del af Gælden, der vilde komme til at udgøre dobbelt saa meget pr. Individ i Slesvig-Holsten som i Preussen. Vi maatte stille dem lige med alle preussiske Statsborgere. Men Regeringen kan ikke udtale sig for Overtagelsen af saa betydelige Byrder, naar den ser Repræsentationens Utilbøjelighed til at overtage dem. En Politik i denne Retning kunde Regeringen først med Alvor tænke paa, naar den var sikker paa, at Landets Repræsentation beredvilligt vilde overtage de dermed forbundne Byrder . . . Anneksions tanken, som man sædvanlig kalder den, har dog haft sit Gode, selv om den ikke kommer til Udførelse. Efter min Erfaring var hverken Arveprinsen af Augustenborg eller Hertugdømmernes Befolkning villig til at gaa ind paa de Betingelser, som Preussen mente at maatte opstille . . . Men Utilbøjeligheden hertil har aftaget i samme Grad, som Tanken om Anneksion skød frem . . . Man har nærmet sig vore Ønsker, men er dog endnu ikke gaaet saa vidt, at vi kunne bygge herpaa. At Tanken om Anneksion atter dukker op og vinder i Ud-sigt, naar man vægrer sig ved at gøre Preussen billige, ja i Tysklands Interesse endog helt nødvendige Indrømmelser, ligger i Sagens Natur. Thi nægter man os de billige Vilkaar, vi nu fordrer, og hindrer man os derved i at faa en Ende paa Sagen, saa er det svært at se, hvilke Forviklinger en saadan Vægning i Længden og under andre europæiske Forhold kan føre til. Men kommer det først dertil, saa ville vore Fordringer naturligvis ogsaa stige langt ud over, hvad vi nu i al Beskedenhed ønsker . . .

47. Møde d. 20. Decbr. 1866.

(Præsident: Dr. v. Förckenbeck.)

D. 6. Septbr. havde den preussiske Regering forelagt Lovudkast til Hertugdømmene Holstens og Slesvigs Forening med Preussen. Den henvistes til et Udvalg, hvis Ordfører, Landdagsmand TWESTEN, vel af praktiske Grunde talte for Anneksionen, men ved Siden af stillede sig paa et udpræget slesvig-holstensk Standpunkt og bl. a. kritiserede § 5 som saarende for Slesvig-Holstenernes Æresfølelse, der krævede Landenes Uadskillelighed til Kongeaan.

BISMARCK imødegik ham bl. a. i disse Ord:

. . . Jeg kommer nu til en anden vægtigere Indvending mod Regeringens Politik, og som jeg maa dvæle noget længere ved; jeg mener den, der berører Udsigten til Abtaaelse af Nordslesvig. Den ærede Taler har ogsaa set denne Sag — ja, efter min Mening hele Verdenshistorien — fra et udelukkende slesvig-holstensk Synspunkt. Men saaledes kan vi ikke se paa Sagen. Stod vi alene med Slesvig-Holsten og Danmark i Verden, vilde en saadan Fredsparagraf ikke eksistere.

Jeg maa bede om Tilgivelse, hvis jeg ved denne Lejlighed bliver noget vidtløftigere, end ellers min Vane er, eller dog maa gaa noget længere tilbage for at klarlægge de Grunde, som har bestemt den kgl. Statsregering til at optage en Fredsartikel, som tydeligt nok staar i Modstrid med den almindelige Følelse og med Preussens store vundne Resultater.

Den politiske Skikkelse, som Europa fik i 1815, Kabinetternes Forhold til hverandre fra da af og til 1840, giver Billedet af et stort europæisk Forsvarssystem rettet mod Frankrig. Det var det naturlige Bagslag ovenpaa det første franske Kejserdømmes Erobringskrige.

Dette System gav sine Deltagere Sikkerhed, men ogsaa Afhængighed, i det mindste for Preussens Vedkommende. Saa længe Preussen tilhørte det, maatte det ogsaa finde sig i det ulykkelige Tilslut, det havde faaet i 1815, og æde sit Kammisbrød med en glad Mine. Til Gengæld havde det Beskyttelse og Sikkerhed. De tidligere Regeringer ansaa det ikke for praktisk at benytte de Lejligheder, som tilbød sig, til at blive af med dette System. Systemet faldt uden Preussens Medvirkning. Til Sikkerheden ogsaa derved et temmelig stærkt Skaar, var Preussen selv uden Skyld heri; Systemets Fald skyldtes Aaret 1848 og den Politik, som siden 1848 eller snarere siden

1850 blev dreven fra Østerrigs Side overfor Preussen, og som gjorde det svært at genoplive den gamle Eftergivenhed og Tiltro til Østerrig. Det sidste Stød fik den hellige Alliance ved den orientalske Krig, ved Østerrigs Forhold overfor Rusland, og Alliancens Ruin skabte en Tilstand, under hvilken Preussen med Ret eller Uret af Udlandet og for en stor Del af sine egne Fæller blev anset som stadig trængende til Hjælp overfor Frankrig, og hvor denne øjeblikkelige Trang blev gjort til Genstand for Spekulation i vor Eftergivenhed og Beskedenhed. Denne Spekulation er i de sidste ti Aar navnlig bleven drevet meget vidt af Østerrig og af en Del af vore tyske Forbundsfæller. Var den berettiget? spørger man sig selv. Det staar i ingen Henseende i Modstrid med Preussens Interesser at ønske Fred og et venskabeligt Naboerforhold med Frankrig; ved en Krig med Frankrig, selv en heldig, har vi intet at vinde. Kejser Napoleon har i Modsætning til andre franske Dynastier i sin Visdom erkendt, at Fred og gensidig Tiltro er i begge Nations Interesse, og at de af Naturen ikke ere kaldede til gensidig at bekæmpe hinanden, men som gode Naboer bør vandre ad Fremskridtets Bane, delende Ve og Vel med hinanden. Men kun et selvstændigt Preussen formaar at stille sig i et saadant Forhold til Frankrig — en Sandhed, som maa ske ikke i samme Grad erkendes af alle Kejserens Undersaatter. Men officielt har vi kun med den franske Regering at gøre. Et saadant Samarbejde forudsætter en velvillig, gensidig Hensyntagen til begge Folks Interesser. Hvilke er nu i det Store og Hele — uden at se hen til forbigaaende tilfældige Begivenheder — Frankrigs Interesser overfor Tyskland? Lad os betragte dem uden tysk Fordom; lad os forsøge at sætte os paa et fransk Standpunkt; det er den eneste Maade til retfærdigt at kunne bedømme fremmede Interesser. For Frankrig kan det ikke være ønskeligt, at der i Tyskland opstaar en Overmagt, der vilde fremkomme i samme Øjeblik, man tænkte sig Tyskland forenet under Østerrigs Scepter, et Rige med 75 Millioner Mennesker, et Østerrig til Rhinen; selv et Frankrig til Rhinen vilde ikke danne tilstrækkelig Modvægt. For et Frankrig, som vil leve i Fred med Tyskland, er det en Fordel, naar Østerrig ikke har Lod eller Del i dette Tyskland, thi de østerrigske Interesser kolliderer paa mange Punkter med de franske, baade i Italien og i Orienten. Imellem Frankrig og et fra Østerrig adskilt Tyskland er derimod de Berøringspunkter, som kunne medføre fjendtligt Forhold, langt færre; og at Frankrig ønsker at have den nærmeste Nabo, med hvem det har Udsigt til at leve i Fred, en saadan, der i Forsvarskamp er 35 eller 38 Millioner Franskmænd fuldstændig voksen, er en naturlig Interesse, som man ikke kan fortænke det i. Jeg tror, at Frankrig i rigtig Forstaaelse af sine Interesser hverken vilde tillade, at den preussiske eller den østerrigske Magt forsvandt.

Hvilke ere nu videre Frankrigs Interesser under den evropæiske Udvikling, navnlig under det nuværende Dynasti? Det er Hensynet til Nationaliteterne. I Overensstemmelse hermed har Frankrig fra første Færd taget Stilling til det danske Spørgsmaal; allerede paa London-Conferencen og i Tiden før og efter den har den franske Regering indtaget en mindre stejl Holdning overfor de Krav, Tyskland stillede til Danmark, for saa vidt disse Krav faldt i Traad med Nationalitetstanken. Den fuldstændige Gennemførelse af Nationalitetsprincippet ved den danske Grænse er som bekendt en Umulighed, fordi Nationaliteterne ere saa blandede, at der intetsteds lader sig drage en Grænse, som fuldstændig skiller dem fra hinanden; men i det Store var det det Princip, som Frankrig er traadt i Marken for, og som gør det muligt for Frankrig ikke at stille sig overfor de tyske Bestræbelser med samme Skarphed, som det skete fra andre Magters Side.

Siden da er man hyppig kommen tilbage til dette Spørgsmaal i fortrolige Forhandlinger med Danmark og andre Magter; vi har aldrig gjort Begyndelsen, fordi der ingen passende Lejlighed var. Jeg har altid været af den Mening, at en Befolkning, som virkelig utvivlsomt og til Stadighed manifesterer, at den ikke vil være preussisk eller tysk, men tværtimod at den nationalt vil tilhøre en umiddelbart tilgrænsende

Nabostat, ikke bliver nogen Styrke for den Magt, fra hvilken den stræber efter at skille sig. Man kan have tvingende Grunde til alligevel ikke at gaa ind paa dens Onsker; der kan være Hindringer af geografisk Natur, som gør det umuligt at tage Hensyn hertil. Spørgsmaalet bliver nu, om hvorvidt dette er Tilfældet her. Spørgsmaalet er aabent; vi har til enhver Tid ved Drøftelsen af det hævdet, at vi aldrig kunde gaa ind paa at kompromittere vor militære Sikkerhedslinje ved noget Arrangement, men at vi nok paa denne geografiske Plet under Omstændigheder kunde tage Hensyn til tydelige og uafhængig fremsatte Onsker, hvis Fasthed og ærlige Konstatering stod klar. Omtrent dette Indhold har en Række fortrolige Forhandlinger i Mellemtiden haft.

Saaledes stod Sagen, da Frankrig ved Begivenhederne i Juli i Aar fik Lejlighed til at betone sine egne Onsker med usædvanlig stærk Vægt. Jeg behøver ikke at skildre Situationen, den er kendt nok, og ingen har villet tilskynde Preussen til paa samme Tid at føre to store europæiske Krige eller i det Øjeblik, hvor det førte en Krig og endnu ikke havde sikret sig Frugterne af den, at kompromittere sit Forhold til andre Stormagter.

I denne Tingenes Tilstand blev Frankrig af Østerrig kaldet til Mægler i Stridighederne, blev saaledes fuldkommen lovmæssigt af en af de stridende Parter kaldet til at gøre sin Mening gældende. At Frankrig tog Hensyn til, hvad der kunde gavne dets Politik, kan ingen fortænke det i; jeg tror, det endnu er for tidligt for Publikum at dømme om, hvorvidt det er optraadt med Maadehold eller ej, og jeg beder Dem at overlade dette til Regeringens Skøn. For os blev Spørgsmaalet ikke, om vi ansaa det for svarende til Slesvig-Holstenernes Onsker, men om vi i den europæiske Stilling, i hvilken vi befandt os foran Wien, under ét vilde gaa ind paa eller afslaa det, som blev tilbudt os af Østerrig med Frankrig som Mægler. Lejligheden til en Afgørelse var ikke den ønskeligst mulige, Detailforhandlinger var umulige; vore Kommunikationer var afbrudte, Telegrammerne brugte tre, ja endog seks Dage, før de fra de europæiske Residenser naaede Hovedkvarteret, da Linjerne ofte var afbrudte paa Krigsskuepladsen. Der var saaledes kun den almindelige europæiske Situation og Øjeblikkets Stemning som Motiver for H. M. Kongens Afgørelse. Vi havde en stærk Støtte i Italiens urokkelige Troskab mod de trufne Overenskomster, en Troskab, jeg ikke kan rose højt nok, og hvis Værd jeg ikke tilstrækkeligt kan skatte. Den italienske Regering har med stor Fasthed modstaaet Fristelsen til ved en Gave fra Østerrig, den fælles Fjende, at lade sig drage bort fra Forbundet, og herpaa grunder vi Haabet om et venskabeligt og naturligt Forhold mellem Tyskland og Italien i Fremtiden. Men uagtet dette i Diplomatiens Verden og paa Slagmarken værdifulde Forbunds-fællesskab fik vi dog af hele Situationen den Overbevisning, at vi ikke maatte spænde Buen for stramt, og at det ikke var heldigt ved at forkaste Enkeltheder atter at stille det vundne paa Spidsen og mulig gøre det sikre Resultat afhængigt af videre europæiske Komplikationer. Det er meget svært ligestraks at overse og beregne, hvor langt en Drøftelse af tilbudte Vilkaar kan føre — ofte er det fra rene Bagateller til alvorlig Uenighed; jeg har selv uden Omsvøb raadet H. Majestæt til at gaa ind paa og modtage Mæglingsforslagene, som de blev os forelagte *à prendre ou à laisser*, og ikke som en dristig Spiller nok en Gang sætte det Hele paa Spil.

Til disse Forhold kan den paagældende Clausul i Traktaten føres tilbage. Den vage Affattelse, den har faaet, tillader os en vis Frihed i Udførelsen; men jeg anser det for nødvendigt at bemærke, at selv om vi ikke tager til Genmæle mod Udvalgets Andringer, kan vi dog umulig af Udvalgets og Landdagens Beslutninger lade os løse fra Forpligtelser, som vi er gaaet ind paa; vi maa holde dem, men vi vil bringe dem til Udførelse saaledes, at der ingen Tvivl bliver om den Afstemning, paa hvis Grund vi staar, om dens Frivillighed, dens Uafhængighed, og om den tydelige Vilje, som derigennem giver sig til Kende. . . .

12. Møde d. 7. December 1867.

(Præsident: Dr. v. Forckenbeck.)

7. Decbr 1867 Fra Landdagsmændene for 1. og 2. slesvig-holstenske Valgkreds, N. AHLMANN og H. KRYGER foreligger et Andragende af følgende Ordlyd:

Naar det af os undertegnede — skont den Landsdel, vi repræsenterer, ifølge Prag-Fredens Art. 5 ikke definitivt kan være indlemmet i det preussiske Monarki, og der traktatmæssig tilkommer Befolkningen Ret til ved fri Afstemning at vælge sin statsretslige Stilling — alligevel forlanges, at vi skulle aflægge en Ed, i Kraft af hvilken vi definitivt vilde indtræde i det preussiske Statsforbund, saa kan vi kun herved erklære, at vi alene under Forbehold af den ved Prag-Freden Befolkningen i Slesvigs nordlige Distrikter tilsikrede Ret til fri Afstemning og Valg af deres undersaatlige Stilling kunne aflægge Ed som Landdagsmænd.

Ordføreren (WAGNER) for Udvalget for Forretnings-Ordenen foreslaar Huset at erklære det af Landdagsmændene Kryger og Ahlmann tagne Forbehold ved Aflæggelse af Eden paa Forfatningen for uhjemlet.

H. KRYGER (læser:) Mine Herrer! Jeg har udbedt mig Ordet ikke i Haab om derved at kunne bibringe det høje Hus en anden Opfattelse end den af Udvalget fremsatte, men kun for at værgе mig og min Kollega mod Misforstaaelse og gøre det klart for Dem, at den Vanskelighed, som det her drejer sig om, ikke er skabt af os, men ligger i de traktatmæssige Forhold for de nordslesvigske Distrikters Vedkommende. Taleren gennemgaar herefter Wien- og Prag-Fredens Historie, hævder, at Nord-Slesvig befinder sig i en Undtagelsestilstand og tilføjer: Derfor have vi nordslesvigske Landdagsmænd vel god Ret til at forbeholde os, at vi ved Edsaflæggelsen ikke opgive vore Landsmænds Ret, og kun med lagttagelsen af dette Forbehold have vi kunnet forene det med vor Samvittighed at aflægge Ed. Ved den Overgangsstilling, som kendetegner alle Forhold i Nordslesvig, kunde man ganske vist spørge, om det da var passende at drage Repræsentanter for de nordslesvigske Distrikter hid for at deltage i et Lovgivningsarbejde, der dog ikke skal have en foreløbig Karakter. Men da nu engang den Afgørelse blev truffen at udskrive Valg i Nordslesvig, synes det en Selvfølge, at Landdagsmændene kun kan deltage i den preussiske Lovgivning, naar de stille sig paa samme Retsgrundlag som Nordslesvigs Befolkning; at de vel havde den Pligt overfor deres Vælgere at modtage Valget, men dog samtidig var forpligtede til ved deres Indtrædelse i den preussiske Landdags Underhus at hentyde til den særlige Stilling, i hvilken de og deres Vælgere befinde sig. Men indrømmer de preussiske Deputerede ikke, at saaledes er Forholdet — tager de den Beslutning at erklære vor Handlemaade, der hviler paa moden Overvejelse, for enstydig med vor Udelukkelse af Huset, saa maa vi heraf drage den Slutning, at det ikke skal være Nordslesvigs Repræsentanter tilladt at indrette deres Opførsel efter Lands Lov og Ret, og Følgen vil da atter blive, at en Repræsentation for Nordslesvig vil blive en Umulighed i den preussiske Landdags 2det Kammer . . . Kunde det høje Hus forsikre os, at Prag-Fredstraktaten ikke vil blive opfyldt, at Kongen af Preussen er løst fra sine Forpligtelser, saaledes at vi virkelig ere og blive preussiske Undersaatter — ja da, men ogsaa først da stiller Sagen sig for os som for den preussiske Stats andre Undersaatter: da kan vi tænke over, om vi kan forene det med vor Følelse og vor Samvittighed at aflægge den foreskrevne Ed. Men som Sagen nu staar, kan vi ikke tage vor Erklæring tilbage.

PRÆSIDENTEN: Til Afstemning. Udvalgets Forslag lyder:

1. Det af Landdagsmændene Kryger og Ahlmann nedlapte Forbehold ved Edsaflæggelsen paa Forfatningen erklæres uhjemlet.
2. Landdagsmændene Kryger og Ahlmann opfordres til ubetinget Aflæggelse for Husets Skranker af den forskriftmæssige Ed paa Forfatningen.
3. I modsat Fald erklæres Landdagsmændene Kryger og Ahlmann ikke for berettigede til at indtage Sæde i Huset, og som Følge heraf opfordres Regeringen til at lade udskrive ny Valg for 1. og 2. slesvig-holstenske Valgkreds.

De Herrer, som vil give dette Forslag deres Stemme, beder jeg rejse sig. (Det sker.) Forslaget er vedtaget enstemmigt eller mod ganske faa Stemmer.

12. Møde d. 27. November 1868.

(Præsident: Dr. v. Forckenbeck.)

Til Udvalget for Forretningsordenen er indgivet en Erklæring fra de i 1. og 2. slesv.-holst. Valgekreds nyvalgte Landdagsmænd N. AHLMANN og H. KRYGER, hvori det hedder:

... Da Nordslesvigs Stilling er in suspensio, saa turde det være rigtigt ogsaa at lade Edsspørgsmaalet in suspensio. Paa den ene Side kunde jo en endelig Erklæring om Edsspørgsmaalet først gives af os, naar Nordslesvigs Skæbne endelig var bleven afgjort. Paa den anden Side vilde selv den strengeste Edsformular, som Huset maatte paalægge os, intet forandre i Nordslesvigs provisoriske Stilling.

Vi ansøge derfor om, at vi med Udælvelse af Eden maa indtage vor Støde i Landdagens andet Kammer for at værne om Nordslesvigs Ret og Interesse.

H. KRYGER: Hvis det Spørgsmaal, som Huset vil forelægge mig og den anden Repræsentant for de nordslesvigske Distrikter, var et blot og bart Samvittighedsspørgsmaal, kunde det maaske nok løses. Det kom da blot an paa Styrkegraden af vor patriotiske Følelse. Men det er ikke blot et personligt Spørgsmaal — det har en international Karakter. Vanskeligheden beror paa de foreliggende Traktater, som hverken af os, vore Vælgere eller den preussiske Landdag kan ignoreres eller ophæves. Svaret, om vi ville aflægge Eden, er da ikke afhængig af vor Vilje, men af Traktaternes Gyldighed. Derfor har det høje Hus givet det Spørgsmaal, som det vil stille os, fejlf Adressé. Den rigtige Adressé vilde være: til Østerrigs og Preussens Regeringer. De, der have underskrevet Prag-Fredstraktaten, skulde spørges: kan og tør, efter hvad der er fastsat angaaende Nordslesvig, Repræsentanterne herfra aflægge Ed paa den preussiske Forfatning. Her skulde der kræves Oplysning, om Prag-Freden endnu staar ved Magt, eller om dens Art. 5 er døde Bogstaver, eller om der eksisterer en Overenskomst, ifølge hvilken den er ophævet. Først naar dette Svar var givet, kunde der tages Bestemmelse, om der skulde afkræves de nordslesvigske Repræsentanter Ed.

... Man paastaar, at man har Ret til at afkræve os Eden. Er dette sandt, hvorfor tvinger man da ikke denne Ret igennem? Ligesom vore Landsmænd, naar de som Sognefogeder eller Værnepligtige have nægtet at aflægge Ed for ikke at præjudicere den fri Afstemning, i nogle Tilfælde er bleve idømte Pengebøder, i andre tvungne ved streng Exerçits til at aflægge Ed, saaledes kunde man jo ogsaa tage os i Skole. Jeg siger ikke dette for Spøg, thi Spøg ligger vore nedtrykte og bøjede Sind fjærnt, men jeg siger det, fordi vi virkelig vilde være taknemlige, hvis man greb til en Forholdsregel, der aabenlyst godtgjorde, hvilke Følger den udsætter sig for, der holder fast ved den traktatmæssige Ret til at bestemme, hvilken Nation han vil tilhøre ...

PRÆSIDENTEN: Det nedsatte Udvalgs Forslag lyder:

1. Repræsentanterne Kryger og Ahlmann opfordres til ubetinget Edsaflæggelse foran Husets Skranker, overensstemmende med Forskrifterne.
2. Saalænge de fastholde deres Nægtelse heraf, anses de for uberettigede til at indtage Støde i Landdagens 2det Kammer.

Jeg beder de Herrer, som vil give dette Forslag deres Stemme, om at rejse sig. (Det sker). Forslaget er vedtaget med stor Majoritet.

21. Møde d. 17. November 1869.

Beretning fra Udvalget for Forretningsordenen om Skrivelse fra Landdagsmændene Kryger og Ahlmann vedrørende den kgl. Statsregerings og Landdagens Stilling til Prag-Fredens Artikel 5.

Skrivelsens Ordlyd.

Undertegnede ansøgte det høje Præsidium om at bringe følgende til Husets Kundskab:

Efter at nordslesvigske Vælgere for tredje Gang have overdraget os Mandat, have vi ikke kunnet andet end i dette ny Valg at se en Billigelse fra den nordslesvigske Befolknings Side af vor Optræden.

Maatte ogsaa den preussiske Landdag betragte vort ny Valg som en Opfordring til at underkaste de Principer og Kendsgerninger, hvorpaa vi støtte os, en nøje Prøvelse og bidrage sit til at bringe Lys i Sagen.

Vort traktatmæssige og folkeretlige Standpunkt er tilstrækkelig tydeligt belyst i de foregaaende Sessioner. Vi have ikke kunnet glæde os ved samme Tydelighed fra Regeringens eller Landdagens Side.

Ved at opfatte det tidligere Spørgsmaal om Eden som et indre Anliggende vedrørende Forretningsordenen i dette Hus har den kgl. Stats-Regering ikke fundet sig befojet til offentlig at præcisere sin Stilling til Prag-Fredens Art. 5. Huset har blot holdt sig til den formelle Side af Sagen og undladt at gaa ind paa Sagens Kærne.

Alligevel tør vi, naar man ved Indtrædelse i Huset kræver en politisk Ed af os, vente, at man fjærner enhver Tvivl om Beskaffenheden af denne Ed.

Først naar den kgl. Regering har ytret sig om Gyldigheden og Udførelsen af Art. 5, og først naar Folkerepræsentationen har afgivet Erklæring, om den anser Stats-traktater for at besidde almindelig Lovskraft, først da have vi de Forudsætninger, under hvilke vi maa træffe Bestemmelse om, hvorvidt vi kunne træde ind i dette Hus eller ej.

Vi opfordre derfor Huset til at foreslaa Regeringen at give en tydelig Erklæring om Art. 5's Retsgyldighed, og om og hvornaar den tænker at udføre samme; vi opfordre Huset til at fatte en Resolution om Folkets og den preussiske Regerings Pligt til at opfylde bestaaende Traktater.

Er dette sket, kunne vi træffe Afgørelse om vort Forhold til det preussiske Deputeretkammer, ikke før. Vi bede om, at man ikke vil lægge dette vort Forslag tilside af ydre og formelle Grunde. Vi ere overbeviste om, at Huset dog anerkender Nødvendigheden af at agte Overenskomsten og ønsker at bringe Lys i Sagen. Det kan hverken være i Statens eller Husets Interesse, at den Mening faar Overhaand, at man med Flid vil lade det nordslesvigske Spørgsmaal staa hen i det uvisse.

H. KRYGER. N. AHLMANN.

Kommissionen foreslaar ved sin Formand at gaa over til Dagsordenen.

Landdagsmand, Dr. ELLISEN (Hannoveraner) stiller Forslag om at henvise Kryger-Ahlmanns Skrivelse til et særligt Udvalg til nøjere Prøvelse. Hans Forslag faar dog ikke tilstrækkelig Understøttelse (kun 24 stemmer for) til at kunne komme til Behandling og Afstemning.

H. KRYGER: . . . Man siger her, at Huset baade kan og bør se bort fra vor Skrivelse og gaa over til Dagsordenen, fordi den preussiske Minister-Præsident allerede har udtalt Løfte om, at Prag-Fredens Art. 5 skulde opfyldes, saasnart de nødvendige Forudsætninger var i Gang. Dette skete den 20. Decbr. 1866, men baade Indhold og Form af disse ministerielle Udtalelser gør det nødvendigt nu efter næsten tre Aars Forløb at faa en tydelig Erklæring. Minister-Præsidenten sagde dengang: Var vi med Slesvig-Holsten og Danmark alene i Verden, vilde en saadan Fredsparagraf ikke eksistere. Og Ministeren motiverede dette videre med den Bemærkning, at Art. 5 stod i Modstrid med den offentlige Mening og de af Preussen vundne store Resultater. — Disse Ytringer synes nu ingenlunde at tale til Støtte for den Mening, at man i Novbr. 1869, naar det drejer sig om det nordslesvigske Spørgsmaal, ganske roligt kan gaa over til Dagsordenen . . .

. . . Grev Bismarck forsikrede i 1866, at Preussen vilde bringe den nordslesvigske Klausul til Udførelse, saaledes at der ingen Tvivl blev tilbage om Afstemningens Fri-villighed, Uafhængighed og lovgyldige Karakter. Efter den preussiske Statsmands Forsikring var dette den preussiske Regerings Opgave. Kunde disse den ledende Ministers Ord nu blive ukendte i Nordslesvig? Skulde de det? Nej, og det saa meget mindre, som de fremkom ved Debatten om en Lov, som angik Hertugdømmernes Inkorporation og folkeretlige Stilling. Herved fik Nordslesvigs Befolkning ikke blot en Ret til at indrette sine Handlinger efter den preussiske Regerings Beslutninger,

men det blev den ogsaa en Pligt at gøre alt, som kunde lette og befordre den preussiske Regerings Beredvillighed til Opfyldelse af Art. 5, og Befolkningens Repræsentanter fik samme Pligt . . . Vi benytte vore Mandater saa langt, saa vor Optræden beforder Opfyldelsen af Art. 5. At gøre mere vilde være en Lovkrænkelse. Vi komme altsaa hid paa Grund af vort Mandat, vi komme stadig paa ny for at hjælpe til at fjerne mulige Hindringer, som kunde stille sig i Vejen for vore Landsmænds traktatmæssige Selvstyre. Vi komme hid for at erfare, hvilken Regeringens Mening er, vi komme hid for at se, om det preussiske Underhus agter vor folkeretlige Stilling for værdifuld nok til at yde sin Bistand til at bringe Klarhed over samme. Videre gaar vort Mandat ikke, og for at der ingen Tvivl skal være herom, have vi straks erklæret, at vor Stilling til Edsspørgsmaalet maatte gøres afhængig af de Oplysninger, som vi med Husets Hjælp maatte opnaa . . . Nægt os ikke denne Hjælp, gaa ikke af rent formelle Indvendinger over til Dagsordenen, henover en Sag, over hvilken Historien og Retten sikkert ikke vil skride til Dagsordenen.

PRÆSIDENTEN: Jeg bringer Udvalgets Forslag til Afstemning. Det lyder:

Med Hensyn til Repræsentanterne Kryger og Ahlmanns Skrivelse af 20. Oktober gaar Huset over til Dagsordenen.

Jeg beder de Herrer, som ville stemme herfor, rejse sig. (Det sker.) Det er et meget stort Flertal. Forslaget er gaaet igennem.

32. Møde d. 11. Marts 1882.

(Præsident: v. Koller.)

Finanslovens 2. Behandling. Kultusministeriets Budget.

Repræsentanten for 2. slesv.-holst. Valgkreds, Landdagsmand H. LASSEN: Hvad ^{11. Marts 1882} jeg her vil tale om, angaar i første Række Undervisningsvæsenet, og for at begrunde mine Ord maa jeg have Lov til ganske kort at oplyse om, hvorledes det forholder sig med Undervisningsvæsenet i Slesvigs nordlige Distrikter. Snm De ved, mine Herrer, er Folkesproget omtrent fra Flensborg til Nordgrænsen hovedsagelig Dansk; paa Grundlag heraf var Undervisningssproget i disse Distrikter i tidligere Tid ligeledes Dansk, og Befolkningen befandt sig i det store og hele vel derved, fordi det var en naturlig Tingenes Orden. Nu stiller Sagen sig noget anderledes. I de nordslesvigske Byer og i nogle Landdistrikter er nu det tyske Sprog indført som Undervisningssprog med den Begrænsning, at ogsaa nogle Timer om Ugen skal anvendes til Undervisning i det danske Sprog. I de øvrige Distrikter — og det er de allerfleste — hedder det rigtignok endnu, at Undervisningssproget er Dansk. Men det er kun med en vis og ikke ringe Moderation. Thi dér, hvor man ogsaa har beholdt det danske Sprog som Undervisningssprog, stiller Sagen sig dog saaledes, at indtil 14 Timer om Ugen, altsaa omtrent den halve Skoletid, anvendes til tysk Undervisning. Skønt jeg nu personlig mener, at vore Folkeskoler have nok i et Sprog, vilde jeg dog gerne gaa ind herpaa i Betragtning af Forholdene. Og jeg vilde ikke føre nogen Klage, hvis man var bleven staaende herved. Men dette er ikke Tilfældet. Omtrent Halvdelen af de 14 Timer bruges til Undervisning i det tyske Sprog, men i den anden Halvdel meddeles Undervisningen paa Tysk. Geografi, Historie etc. foredrages paa Tysk. At dette ikke kan være til Gavn for Undervisningen, behøver jeg vel ikke at oplyse om. Megen Tid gaar tilspilde, førend Børnene overhovedet kunne forstå noget af Undervisningen. Børnene vil aldrig kunne opfatte og forstå det, som hvis Undervisningen meddeltes dem paa Modersmaalet . . . Jeg tror, at dette blandede Sprng er til stor Skade for hele Undervisningen og mener at have læst, at tyske Statsmænd har været af samme Mening. Men den af mig her skildrede Ordning af Skolevæsenet har efter min Opfattelse en for os endnu videre og om muligt endnu skadeligere Betydning. Jeg ser nemlig heri en Krig mod den danske Nationalitet i det store og hele. Jeg

ser deri Bestræbelser, som gaa ud paa at udrydde hele den danske Nationalitet saa snart og saa grundigt som muligt. Foreløbig sørger man for, at Børnene lærer deres Modersmaal paa en meget ufuldkommen Maade, og at der paa samme Tid indblæses dem saa meget Tysk som muligt. Hvor dette vil føre hen, hvis vi ikke selv tage vore Forholdsregler, behøver jeg vel ikke at udvikle. Vor Nationalitet vil simpelthen gaa til Grunde derved. Men vor Nationalitet og vort Sprog kunne og ville vi ikke opgive. Gjorde vi det, vilde vi udsætte os for almindelig Foragt; men Striden og Tve-spaltningen er der ogsaa, naar man som hidtil fremturer mod vor Nationalitet.

Det er forøvrigt ikke alene i Folkeskolen, at man sporer disse Bestræbelser for at fortrænge den danske Nationalitet — de forekomme ogsaa i de højere Skoler. Vi eje nu ikke en eneste højere Skole i de nordlige danske Distrikter med dansk Undervisningssprog, medens vi dog tidligere havde en Skole, hvor dette var Tilfældet. Vore Privatskoler lægges der alle mulige Hindringer i Vejen . . . Men hvad berettiger nu Ministeriet til en saadan Fremgangsmaade? Ja, jeg veed intet af, at den tyske Nationalitet har faaet det Kald at tilintetgøre eller opsluge alle andre Nationaliteter. Hvorfor vil De denne evindelige Krig? Tænk Dem i vort Sted — vilde De maaske gerne se, at deres Nationalitet og Sprog blev fortrængte. Jeg tror det ikke. . .

Dette er Synspunkter af mere ideel Natur, som taler mod den nuværende Fremgangsmaade. Men lad os se Sagen fra et retsligt Standpunkt — her tror jeg, at Ministeriet har overset et meget vigtigt Punkt. Jeg henviser til den Proklamation, ved hvilken Anneksionen af Slesvig blev forkyndt os. Heri hedder det — jeg har den ikke hos mig, men Meningen er denne: »Vi ville opretholde alle Love og Institutioner, for saa vidt som de ere Udtryk for berettigede Ejendommeligheder og kunne forblive i Kraft uden at skade Statens Enhed«. Just herved synes der mig at være nedlagt Forbud mod at gaa frem mod den danske Nationalitet paa den Maade, som hidtil er sket. Thi det kan dog vel ikke paastaas, at den preussiske Stats Eksistens kan være betinget ved, at den danske Nationalitet udryddes i et Par nordslesvigske Distrikter — i saa Fald maatte den preussiske Stat staa paa meget svage Fødder. Det tror jeg nu ikke, den gør, skønt den mulig havde staaet bedre, om den havde holdt sig Retstandpunktet for Øje. Andre Landes Eksempler viser, at forskellige Nationaliteter meget godt kunne bestaa Side om Side, naar man blot sørger for, at de forskellige Nationaliteters Rettigheder gensidig anerkendes.

Hermed har jeg sagt det væsentligste med Hensyn til Skoleforholdene. For jeg slutter, vil jeg dog bede Ministeren at sørge for, at Krigen mod vor Nationalitet maa ophøre. Jeg erindrer Dem, mine Herrer, om det Ord: Hvad Du ikke vil, at man skal gøre mod Dig, det skal Du heller ikke gøre mod andre . . . Ved at fortsætte den nu begyndte Fremfærd kan man vel tilføje os Besvær og Smerte, det indrømmer jeg, men De kan paa Deres Side ikke have stor Glæde deraf; thi hvad De vil opnaa, det opnaar De dog efter min Tro ikke saa let. Ved voldsomme Midler naar De det modsatte. Selv om De kan iføre os en fremmed Dragt, udrydder De dog ikke den Kærlighed til Sprog og Nationalitet, som har taget Bo i vort Hjerte. (Bravo!)

Endnu kun et Par Ord. Om vore kirkelige Tilstande kan jeg i Almindelighed ikke føre nogen Klage. Dog vil jeg indtrængende erindre om, at man holder fast ved, at Præsterne ere vort Sprog fuldkommen mægtige, thi der er forekommet Tilfælde, hvor dette ikke er sket. Præster have holdt Prædiken i et Sprog, der visseilig ikke egnede sig til Opbyggelse, men snarere maatte fremkalde Latter; og herimod vilde jeg gerne advare.

Taleren klager endelig over, at der er blevet nedlagt Forbud mod at den Frimenighed som Pastor C. Appel i Rødding har samlet om sig, maa mødes om Søndagen i Kirketiden, med den Motivering, at Forsamlingerne ikke anses for at have udelukkende religiøst Øjemed, saa at de falde ind under den almindelige Forbudslov og Loven om Søndagens Helligholdelse.

Kultusminister v. GOSZLER: . . . Den foregaaende Taler har bl. a. besvaret sig over ^{Regerin-} et særligt Tilfælde [Lukningen af Realskolen i Haderslev]. Jeg kender tilfældigvis ^{gens-} dette Tilfælde. Tilladelse til at holde Privatskole reguleres ogsaa i Slesvig efter vor preussiske Instruktion af 1839. I dette Tilfælde drejede det sig ikke om en dansk-talende Befolknings Interesser, men om en dansk Agitations Interesser . . . Hvad de kirkelige Forhold angaar, drejer det sig om en Forordning, der — hvis jeg ikke tager fejl — hviler paa en endnu gældende dansk Politiforordning, som for nogle Aar siden Indenrigsministeren og Kultusministeren have bragt i Anvendelse derhen, at det efter den i Nordslesvig gældende Ret er utilstedeligt, at saadanne Forsamlinger afholdes under Gudstjenesten . . .

24. Møde, d. 27. Marts 1882.

(Præsident: v. Koller.)

Finanslovens 3dje Behandling. Indenrigsministeriets Budget.

H. LASSEN: Jeg vil forudskikke den Bemærkning, at hvad jeg her vil fremføre, ikke ^{27. Marts} skal opfattes som lige saa mange Bebrejdelser mod Regeringen, men snarere som en ¹⁸⁸¹ nøgtern Fremstilling af nogle mislige Forhold; jeg vil ikke tale om Grunden til dem, men jeg vil bede om, at de maa blive afhjulpne.

For da at gaa over til Sagen, vil jeg først henvise til allerhøjeste Proklamation af 27. Januar 1867, hvis Indhold jeg tidligere har oplyst om paa dette Sted, men maa tillige til min Beklagelse udtale, at der i hele den indre Styrelse i vore Distrikter kun i meget ringe Grad gaas frem efter de i nævnte Proklamation os givne Tilsikringer. Herved forstaaer jeg nemlig i første Linje vor Nationalitet og vort Sprog, den fulde Frihed til i vort offnellige Liv, i hvert Fald i vort lokale Samkvem, at kunne benytte vort Modersmaal nverfor Stedets Øvrighed. Men med Hensyn til det embedsmæssige Forretningssprog har Loven af 26. August 1876 gjort en meget stor Forandring; efter denne Lov eksisterer der ikke længer mindste Ret for det danske Sprog; det bliver kun nu og da taalt som et nødvendigt Onde. Jeg skal ikke komme nærmere ind paa denne Lov; heri lader sig for Øjeblikket jo intet ændre, det veed jeg vel; men om dens Udførelse maa jeg dvæle noget, fordi der i saa Henseende efter min Opfattelse staar noget tilbage at ønske. Fremfor alting synes det mig, at man havde kunnet sørge for, at der kun ansættes saadanne Embedsmænd, som nogenlunde forstaa vort Sprog. Men dette har længe ikke været Tilfældet. For at nævne nogle Eksempler anfører jeg, at vi i Kredsen Sønderborg i mange Aar har haft Landraader, som ved deres Embedstiltrædelse ikke have forstaaet et eneste dansk Ord; i Kredsen Haderslev er det samme Tilfældet, og paa denne Maade forholder det sig ofte. At saadanne Tilstande ikke kunne være til Gavn for den paagældende Kreds, behøver jeg ikke her at anføre. Thi selv om man ved Lov kan tvinge igennem, at kun det tyske Sprog bruges ved skriftlige Henvendelser til Embedsmændene, synes det mig ved det mundtlige Samkvem at være en Umulighed. Thi en Befolkning lader sig nu engang ikke forandre ved en preussisk Lov. Især naar de højere og ledende Embedsmænd, med hvem Befolkningen nødvendigvis maa staa i Forhold, ikke forstaa dennes Sprog, besværliggøres — for ikke at sige umuliggøres — Samkvemmet mellem begge Parter. Befolkningen trækker sig saa meget som muligt tilbage fra Embedsmændene, og Embedsmændene lære paa denne Maade ikke Befolkningen, dens Interesser og For nødenheder tilstrækkeligt at kende; de maa skaffe sig Underretning gennem deres Undergivne, som maaske forstaa Folkesproget bedre. Men dette synes mig dog at have sine store Skyggesider. De lavere stillede Embedsmænd, Kontoristerne og den Slags Folk, som forstaa Folkesproget, faa herved undertiden en Indflydelse, som sikkerlig ikke tilkommer dem, og paa de egenlig ledende Embedsmænds Bekostning.

Løven af 26. August 1876 fastslaa som Hovedregel, at alt skriftligt Samkvem med Øvrigheden kun kan og maa finde Sted i det tyske Sprog, men den tilføjer dog, at i paastrængende Tilfælde kan ogsaa andre Sprog benyttes. Denne første Bestemmelse gennemføres hos os paa det strengeste. Jeg kunde anføre Eksempler, hvor Smaa-Haandværkere paa Landet, som maaske have 4—5 Mark til Gode for offentlige Arbejder, Reparationer osv., men som ikke kan Tysk, er bleven afviste med Regninger, naar de er affattede i det danske Sprog, og det synes mig dog er at gaa for vidt.

Endelig bestemmer samme Lov, at Brugen af et andet Sprog ved Siden af det tyske kan tilstedes ved mundtlige Forhandlinger i Kredsammenkomsterne. Ifølge denne Bestemmelse er det blevet tilladt for Haderslev-Kredsens Vedkommende, at det danske Sprog bruges ved de mundtlige Forhandlinger. Men Aabenraa- og Sønderborg-Kredsene have ikke nydt samme Gunst. Og dog kan jeg forsikre, i det mindste hvad Kreds-Representationen for Sønderborg angaar, at der sidder flere Medlemmer, som ikke er i Stand til at deltage i Forhandlingerne, naar disse skal føres i det tyske Sprog. Selv blandt dem, som ellers nærer tyske Sympathier og gerne vil føre sig som Tyske, er der enkelte, som ikke kan det. Men at dette ikke kan virke befordrende paa Omdømmet om disse Kredsrepresentationer, behøver jeg næppe at udvikle, og jeg tror ogsaa at turde sige, at der nødvendigvis maa gøres en Forandring heri. I Sønderborg-Kredsen blev nu ogsaa for nogle Aar siden 2 Gange indbragt Andragende til Kredsagen om, at den vilde indgaa til H. M. Kongen med Bøn om, at det danske Sprog maatte blive tilladt den med Hensyn paa Løven af 26. August 1876. Men den daværende Landraad tilbageviste uden videre Andragendet begge Gange uden at sætte det paa Dagsordenen; vi beklagede os da herover til den kgl. Regering i Slesvig og for Overpræsidenten, men fik stadig Afslag. Nu have vi direkte vendt os til den kgl. Statsregering. Andragendet blev indleveret i August forrige Aar, men endnu har vi ingen Besked faaet. Men jeg vil haabe, at der paa dette Punkt tages Hensyn til vore Ønsker.

Jeg vil nu, mine Herrer, tale om den store og vidtgaaende Opmærksomhed, som vises os fra Politiets Side. Næsten overalt, hvor vi gaar og staar, vaager Politiet over os, vel ikke over Enkeltmand, men i Almindelighed. Jeg nævner saaledes vore landøkonomiske Foreninger. Selv ved Lejligheder, hvor der ikke skal tales om andet end landøkonomiske Sager, selv der ser vi sædvanligvis et Par Gendarmere i fuld Udrustning i vor Midte, og selv om disse Herrer intet foretage sig imod os, et godt Indtryk gør de dog ikke. Det minder os stedse om et vist Trælleforhold, som vi ikke sætter Pris paa; og som det er i de landøkonomiske Foreninger, er det, tør jeg sige, i alle lignende Tilfælde. Men det videstgaaende i saa Henseende synes det mig dog at være, at man passer paa os ved rene Familiefester, f. Eks. ved Bryllupper. Det er Skik og Brug, at den Slags Familiefester ofte afholdes i en Gæstgivergaards Lokaler, men kun for et bestemt indbudt Selskab; men naar det gaar paa, kunne vi være temmelig sikre paa, at to, eller naar man vil vise os rigtig megen Ære, tre veludrustede Gendarmere indfinde sig; og disse Herrer holde sig ikke udenfor, de stille sig sædvanlig først og som Dorvogtere ved Indgangen til Festlokalerne, men senere bevæge de sig ganske ugenert omkring mellem Gæsterne. Om det egentlig er i Overensstemmelse med Forfatningens Bestemmelser om Boligens Ukrænkelighed, ved jeg ikke — men jeg tillader mig at betvivle det.

Endelig behandles Udvisningsspørgsmaalet fra samme Synspunkt og næsten i samme Vendinger som omtrent samtidigt i Rigsdagen (se Forhandlingerne her S. 412), hvorefter Taleren slutter med at resumere sine Ønsker derhen, at for Fremtiden hos os kun saadanne Embedsmænd maa finde Ansættelse, som nogenlunde forstaa at bruge det danske Sprog, og at med Hensyn til Brugen af det danske Sprog alle de Lønsbædere tilstaaes, som ere tilladelige efter Løven; at endelig det af mig skildrede anmassende Opsyn af Politiet

maa uphøre, og at der vises en mildere, humanere og retfærdigere Fremfærd overfor de udvandrede Nordslesvigere.

43. Møde, d. 28. Marts 1882.

(Vicepræsident: Dr. Friherre v. Heeremann.)

Finanslovens 3dje Behandling. Kultusministeriets Budget.

Med Henblik paa Kultusministerens Ytringer om Realskolen i Haderslev ved Finanslovens 2den Behandling d. 11. Marts udtaler:

H. LASSEN: . . . Skolen var hidtil godt besøgt, og det er ikke vedkommende Lærer, men tværtimod den omboende Befolkning, som ønsker Skolens Opretholdelse . . . Og nu med Hensyn til den saakaldte danske Agitation — ja, mine Herrer, blev jeg spurgt, vidste jeg virkelig ikke, hvad jeg skulde svare hertil; i hvert Fald vil jeg bestemt hævde, at den saa meget omtalte danske Agitation i lange Tider ikke har fundet Sted i den Maalestok, som man paa visse Steder synes at tro. Hvis vi overhovedet trænger til en Agitation, saa besørger den saamænd saa godt af den preussiske Regering, at vi aldrig kunde gøre det bedre; det hele Regeringssystem er blevet saa forhadet hos os, at de allerfleste ønske at sige sig løs fra Preussens Favnetag. Saaledes staar Sagen . . . Med Hensyn til den kirkelige Forsamlingsfrihed har Ministeren paa-bæraabt sig en dansk Frdn. af 10. Marts 1840 om Søndagens Helligholdelse. Men jeg tror at turde sige, at Regeringen giver denne Forordning en ganske forkert Fortolkning, thi den tilsigter kun at forbyde larmende Møder eller Handlinger, som er forstyrrende for Søndagsfreden, og herunder kan dog efter min Anskuelse umuligt religiøse Forsamlinger faa Plads, selv om de ere af privat Karakter; og derfor synes jeg, at Ministeren maa give Tilladelse til, at disse Forsamlinger afholdes Søn- og Helligdage ogsaa under Gudstjenesten.

28. Marts
1882.

Regeringskommissær, Ministerialdirektør BARTHAUSEN: Denne sidste Sag har væsentlig hidtil været behandlet af Indenrigsministeriet. En Klage fra de paagældende er først for nylig kommen Regeringen i Hænde. Sagen vil nu blive behandlet og afgjort.

Regerin-
gens
Tilsva

43. Møde, d. 7. Marts 1883.

(Vicepræsidenter: v. Benda & Friherre, Dr. v. Heeremann.)

Finanslovens tredje Behandling. Indenrigsministerens Budget.

H. LASSEN: Efter en Fremstilling af Optanternes traktatmæssige Stilling i Slesvig og den ganske vist ikke offentliggjorte, men dog i Praxis hidtil hævdede Overenskomst med den danske Regering, at Børn af Optanter, der ere vendte tilbage til Slesvig, ere at betragte som danske Undersaatter, for saa vidt de er fødte før Optionen eller paa dette Tidspunkt undergivne den faderlige Myndighed, klager Taleren over, at nogle Landraader i det nordlige Slesvig have gjort Brud derpaa ved at indkalde saadanne unge Mennesker til den preussiske Stamrulle, eller i Vægtrings-tilfælde udvist dem. Dette staar efter min Opfattelse i grelleste Modstrid til tidligere — jeg tør vel sige — internationale Overenskomster, og hvad der nu sker, er en ganske ejendommelig Fremfærd, som jeg ikke vil karakterisere. Ikke alene paa Grund af de trufne Aftaler, men fordi det i højeste Grad strider mod Humanitet og Billighed. Thi selv om den preussiske Regering kunde ønske at ændre den nuværende Tilstand — hvad jeg dog ingenlunde anser for nødvendigt — tror jeg dog, at det havde kunnet ske paa anden Maade, og at den først burde have forhandlet med den danske Regering derom; thi hvorledes er nu de værnepligtige danske Undersaatter stillede overfor dette Spørgsmaal? Melde de sig ikke til den preussiske Stamrulle, jages de ud af Landet, og det passer dem tydeligt nok ikke til enhver Tid. Paa den anden Side kan de egenlig ikke melde sig uden at forbyrde sig mod de danske militære Love. For de paagældende unge Mennesker er det saaledes et meget vanskeligt Spørgsmaal, og selv om den preussiske Regering havde villet træffe

7. Marts
1883.

Forandringer her, havde den vel kunnet gøre det paa en anden Maade, saa at man havde kunnet forberede sig derpaa . . . Jeg tør da udtale det Haab, det Ønske, den Bøn overfor Ministeren, at han hurtigst muligt sætter en Stopper for denne Landraadernes Fremgangsmaade i Nordslesvig. Jeg tror, at dette er lige saa meget i Regeringens Interesse, thi hvad der er sket, smager for meget af Vilkaarlighed og kan ikke tjene til at have eller befæste Regeringens Anseelse.

Taleren klager endvidere over, at preussisk Statsborgerret ikke meddeles de Optanter, som ere vendte tilbage til Slesvig og have ønsket det, saaledes at de kun have Byrder, men ingen Rettigheder. Jeg indser ikke, hvorfor den Slags Drillerier — thi saaledes kalder jeg det, da vedkommende Sag ikke kan være af stor Betydning for Preussen — steds skal forekomme mellem Tyske og Danske. Den preussiske Regering har det i sin Magt at ændre alt dette, og efter min Anskuelse har den ogsaa en Forpligtelse dertil. Vi gøre ikke store Krav, vi forlanger kun, hvad der efter vor Mening tilkommer os som Ret. Men hvis et virkelig godt Forhold skal opnaas, maa Regeringen gøre det imødekommende Skridt, fordi den overfor os Danske er gaaet Rettens Grænser for nær. Politisk kan vi ikke handle anderledes, end vi hidtil har gjort. Vi forsvare kun, hvad vi anse for vore bedste og helligste Rettigheder, for simple Menneskerettigheder, og det kan vi ikke undlade.

Indenrigsminister v. PUTTKAMMER: Det vilde have været i alle Parter Interesse, om der fra Talerens Side var sket en Interpellation om disse vigtige Spørgsmaal, saa at Regeringen grundig forberedt havde kunnet udvikle sit Standpunkt. Hvad de Optanter, som ønske at blive optagne i det preussiske Statssamfund angaar, da vil jeg bemærke, at der ikke bestaar nogensomhelst principielle Indvendinger mod Opfyldelse af saadanne Ønsker, at tværtimod de Forholdsregler, som jeg nu skal omtale, og som har til Hensigt at løse alle de Tvivlstilfælde og Vanskeligheder, som have rejst sig med Hensyn til Nordslesvigs statsretlige Stilling, ere tagne for at skaffe saa mange Optanter som muligt tysk Indfødsret, idet vi stille dem Valget mellem Danmark og Preussen som Fædreland . . .

Derneast vil jeg nedlægge Indsigelse mod, at den Forholdsregel, som den arede Taler saa skarpt kritiserede og kaldte en Vilkaarlighed, og som bestaar i, at de Søner af danske Optanter, som til Stodighed opholde sig i Slesvig og naa den værnepligtige Alder, stilles foran Valget, om de ville blive Preussere eller blive ved at være Danske — at den skulde være truffen af nogle Landraader paa egen Haand. Det vilde være at paalægge disse Herrer for tungt et Ansvar. Nej, den er efter velovervejede, lange og omhyggelige Undersøgelser udgaaet fra højeste Centralsted i Staten og kun overdraget den stedlige Øvrighed til Udførelse.

Forordningen bestemmer, at de i Nordslesvig for Tiden sig opholdende unge Mænd af dansk Nationalitet, som i Aar ere indtraadte i deres tyvende Aar, altsaa staar ved Begyndelsen af deres Værnepligt, ved Bekendtgørelser i de fem nordslesvigske Kredse skulle henvises til enten at melde sig til Stamrullen eller forlade Landet inden 1. April. Om Motiverne til denne Forholdsregel, som naturligvis har vakt en vis Opsigt, skal jeg oplyse følgende:

Det er rigtigt, at Wien-Fredens Art. 19 indrømmede de nordslesvigske Undersaatter, som ytrede Ønske om at beholde deres undersaatlige Stilling som Danske, Tilladelse hertil ved faktisk Udvandring inden 6 Aars Forløb, d. v. s. ved at flytte til Danmark. Nu har man i Praxis haandhaevet denne Bestemmelse meget lemfældigt. Regeringen har senere behandlet et betydeligt Antal Nordslesvigere som Danske, der erklærede, at de vilde vende tilbage til Danmark, uden smaalig Kontrol af, om dette virkelig ogsaa skete. Det er den ene Klasse af danske Undersaatter i Nordslesvig, som Forordningen tager Sigte paa. Den anden Klasse bestaar af dem, som virkelig umiddelbart efter Wien-Freden og i de 6 paafølgende Aar til en Begyndelse flyttede til Danmark, men senere atter — da de tyske Myndigheder lukkede Øjnene derfor — vendte tilbage, som altsaa opfyldte Formerne, men i Virkeligheden gjorde det samme som de andre, der slet ikke ere udvandrede. Hvad er nu Følgerne blevne heraf? De

fem Kredse tæller en samlet Befolkning af 250,000 Sjæle, og det er en almindelig Kendsgerning, at blandt disse 250,000 findes 25,000 Danske. D. v. s.: en Tiendedel af hele Befolkningen er Udlændinge — ja, i enkelte Distrikter stiger Tallet til 24 Procent.

Nu spørger jeg Dem, mine Herrer, er det en normal Tilstand for en Kulturstat at leve under saadanne Forhold? Jeg anser det selvfølgelig ikke foreneligt med international Høflighed og godt Naboskab at stille Udlændinge, der opholde sig i Landet, under særlig Kontrol og principmæssigt lægge dem Vanskeligheder i Vejen. Jeg tror, at vor Historie belærer os om, at der har aldrig været Tale herom i preussisk Statspraksis. Men det ligger dog nær, at den Stat, i hvilken disse Fremmede opholde sig, tager Hensyn til sin egen og ikke til fremmed Interesse, naar den skal afgøre, om den i Længden vil kunne taale en saadan Ophobning af Udlændinge inden for sine Grænser, altsaa en Stat i Staten. Derfor har Regeringen ogsaa efter moden Overvejelse besluttet sig til at gøre Ende paa den lemfældige og milde Praksis, som hidtil var fulgt. Vi havde haft Ret til at stille alle de i Nordslesvig boende 25,000 Danske overfor det Alternativ enten at antage tysk Nationalitet eller forlade Landet. Men vi har troet, at dette vilde gribe for dybt ind i mange Forhold og har derfor indskrænket os til at stille de unge Mænd, som i Aar fylde deres tyvende Aar, overfor Valget, om de virkelig vil forblive Danske — ikke blot i Teorien — eller Tyske, og altsaa overtage de dermed forbundne Pligter af statsborgerlig Natur. Jeg tror, at Regeringen meget vel vil kunne forsvare dette for den offentlige Menings Domstol Jeg vil tilføje, at det ikke er rigtigt, naar den ærede Taler synes at gaa ud fra den Forudsætning, at den omtalte Forordning var kommen ganske uventet for den danske Regering. Saaledes behandler Preussen selvfølgelig ikke internationale Forhold; vi har i Forvejen givet fortløbig Meddelelse herom og ført Bevis for, at denne Forordning ingenlunde er dikteret af Animositet mod det danske Folk og den danske Regering, men grunder sig paa en fornuftig og rationel Betragtning af egne Interesser

Talspørgsmaalet er iøvrigt underordnet; det drejer sig ikke om Tusinder af Individer; der bliver omtrent 300 værnepligtige hvert Aar. Spørgsmaalet drejer sig kun om disse faa Hundreder i dette og det følgende Aar; dermed er det ude af Verden. Man kan altsaa sige, at den hele Forholdsregel mere har en symbolsk Karakter, er en *avis au lecteur*, hvorved man gør den i Nordslesvig levende danske Befolkning opmærksom paa, at den hidtidige Tilstand er uforenelig med vore Interesser, og at den maa være beredt paa snarest mulig at træffe Valget mellem, om den vil være dansk eller tysk Undersaat. Jeg tror, det er et billigt Ønske, og kan ikke slaa af paa det. Den har ikke haft til Hensigt at terrorisere, og Meningen er, at vi opfordre de Mennesker i Nordslesvig, der endnu er danske Undersaatere, men faktisk vore Medborgere, paa denne indirekte Maade til en ny Option. Vi stiller endnu engang Befolkningen overfor Opfordringen om nu endelig — da 19 Aar er forløbne, og man vel tør antage, at de nationale Modsætninger er blevne udlignede — at bestemme sig til ved Valg af statsretlig Stilling ogsaa at tage den Stats Interesser, i hvilken de leve, med i Betragtning; for dem, der afslaa dette, kunne vi kun ønske, at de i deres ny Hjem maa finde sig bedre tilpas end hos os; med andre Ord, vi staa fast paa at anvende Udvisning som Forholdsregel overfor dem, der ikke gaar ind paa vort velmente Raad.

H. LASSEN: Han har ikke kunnet faa tilstrækkelige Underskrifter til en Interpellation. Ministeren har fremhævet det som en særlig Kalamitet, at der lever saa mange danske Undersaatere i Nordslesvig. Men dette er ingen Undskuldning. Thi de nuværende Forhold havde man maattet kunne forudse, da man gav Optanterne Tilladelse til at vende tilbage til Slesvig . . .

77. Møde, d. 8. Juni 1883.

(Præsident: v. Köller.)

8. Juni 1883. *Første Behandling af Forslag fra Laundagsmand Lassen om Vedtagelse af Lovudkast angaaende Undervisningsproget og Undervisningen i Tysk i de nordslesvigske Folkeskoler.*

H. LASSEN: Efter en Redegørelse for den slesvigske Regerings Instruktion af 9. Marts 1878 om Undervisningsvæsenet fortsætter han med at sige, at i Bestemmelserne i § 2 (Foruden Undervisningen i Tysk udvides Brugen af Tysk som Undervisningssprog til 1) i Mellemklasserne 2 Timer Fædrelandsbeskrivelse og 1 Time Hovedregning 2) i de højere Klasser 2 Timer Geografi 2 Timer Historie og 1 Time Hovedregning) finder De Grunden til mine Besvælinger og til mit Forslag. Jeg hævder meget bestemt, at derved, at det tyske Sprog overhovedet benyttes som Undervisningssprog, spildes Tiden mer eller mindre til ingen Nytte. Efter min Opfattelse kan Undervisningen ikke i fuldt Omfang komme Børnene til gode, naar den ikke meddeles i Modersmaalet.

Det er umuligt, at Lærdommen kan forstaaes saa fuldstændig og grundigt af Børnene, naar den meddeles i et Sprog, som Børnene først selv maa lære. Det kan næppe bestrides . . . Dertil kommer, at den slesvigske Regering selv har fordømt sit System saa grundigt, som man kan ønske, ved at anordne, at i det mindste Religionsundervisningen foreløbig skal foregaa paa Dansk. Deraf slutter jeg nemlig, at Regeringen anser Religionen for saa vigtig en Genstand, at den fremfor alle andre Ting skal indpræges Børnene grundig og ordenligt. Med andre Ord: Regeringen har selv udtalt, at naar en Sag overhovedet grundig skal forstaaes og læres, maa det ske paa Modersmaalet . . . Man kan da næppe værge sig mod den Tanke, at Regeringen her forfølger Formaalen, der gaar ud over Undervisningen; at vore Folkeskoler mere benyttes som politiske Opdragelsesanstalter end som Undervisningsanstalter, og at de skal bruges til at fortrænge og om muligt udrydde vort Modersmaal og vor Nationalitet.

At dette i det hele er Regeringens Tendens fremgaar af flere Omstændigheder. Jeg vil i saa Henseende fortælle om, hvorledes det til Tider kan gaa for sig ved Skoleeksaminerne. Jeg har nylig læst i en Avis, hvorledes i en Skole i Haderslev-Kredsen Børnene ved Eksamen ved forskellige Spørgsmaal fra Læreren Side kom til at afgive saadanne Erklæringer: Vi er tyske Undersaatter, vi er tyske Børn osv. Ja, den Slags kan man vel lære Børn, men det beviser intet. Efter min Opfattelse indeholde saadanne Erklæringer helt igennem en Usandhed, som aldrig burde forekomme ved Undervisningen. Havde Læreren skullet følge Sandheden ved Historie-Undervisningen, maatte han have sagt til Børnene: ja, egentlig er vi Danske, men for Øjeblikket bor vi i et Land, som imod al Ret er annekteret af den preussiske Stat. Det vilde være Sandhed, mine Herrer . . .

Det samme fremgaar af de nyansatte Læreres Bestallinger. I en saadan Bestalling hedder det altid i første Linje, at det er Lærernes Opgave at gøre Børnene til gode Tyskere; selve Undervisningen kommer i anden Linje.

Men til at forfølge en saadan Tendens har Regeringen efter min Mening ingen Ret. Thi den gaar for vidt, naar den med Vold vil trænge vor Nationalitet og vort Sprog tilbage; den tyske Nation kan dog ikke indbilde sig, at den er eneberettiget paa Jorden. Den Herre, som staar over alle Herrer, og som har skabt de forskellige Folk, har sikkert ogsaa villet, at disse forskellige Folk og Nationer skulde bestaa Side om Side, og vi Nordslesvigere, som selv maa underholde vore Folkeskoler og vore Lærere, vi forlange, at der ikke drives saadant Misbrug med vore Midler, men at vore Skoler blive, hvad de skulle være: Undervisnings- og ikke Opdragelsesanstalter.

Hermed har jeg antydnet, hvad jeg vil opnaa med mit Forslag. I første Linje vil jeg, at Undervisningen skal meddeles Børnene saaledes, at de kan have fuld Nytte deraf, og dernæst vil jeg, at der ikke i Folkeskolen med Magt arbejdes paa at under-

trække vort Sprog og vnr Nationalitet. Kan De ernbre os paa anden Maade, mine Herrer — vær saa god, kun ikke med Magt! . . .

Men vi har ogsaa en positiv Ret at beraabe os paa, et kongeligt Tilsagn. I Patentet 12. Januar 1867 hedder det: »Vi ville npretholde Hertugdømmernes Love og Institutioner, for saa vidt de ere Udtryk for berettigede Ejendommeligheder og kunne forblive i Kraft uden Skade for Statens Enhed og de Krav, dens Interesser betinger«. At Sprog og Nationalitet er en berettiget Ejendommelighed, maa vel anerkendes fra alle Sider, og at to Sprog kunne bestaa i en Stat uden at sætte dens Interesser i Fare, det er vel ligesaa uomtvisteligt; selve Hertugdømmerne og ogsaa andre Lande levere Bevis derfor. Dertil hører blnt en Smule Tolerance og Fordragelighed.

Efter min Mening begynder Faren først, naar de forskellige Nationaliteter begynde Krig mod hinanden. Og jeg betænker mig ikke paa her at udtale, at de nuværende Tilstande hos os staa i direkte Modstrid med det os givne kongelige Lofte . . . Her efter følger en Fremstilling af Sprogforholdene i Slesvig før 1864. Dengang klagede man i Tyskland over, at Slesvig-Holstenernes nationale Rettigheder undertryktes. Hvor megen mere Grund har vi nu ikke til Klage. Nu har ikke alene den preussiske Regering fuldstændig — med en enkelt Undtagelse — udryddet det danske Sprog som Undervisningssprog i de saakaldte blandede Distrikter, men den har ogsaa arbejdet paa i de danske Distrikter at trænge det danske Sprog saa vidt muligt tilbage, og ved Siden heraf forlanger De af os, at vi i det offentlige Liv, for Retten og Øvrigheden skal betjene os af det tyske Sprog, enten vi saa forstaa det eller ej. Jeg haaber dog, De vil indrømme, at hvad der nu sker hos os, i Sammenligning med Forholdene i Slesvig-Holsten før 1864, er som Nat mod Dag. Mine Herrer, De fører nu en voldsom og meget alvorlig Krig mod alt, hvad Dansk er. Om De vil sejre, vil Fremtiden vise. Men saa meget staa fast, at De paa denne Maade ikke vinder vore Sympathier — det skal De vide. Om denne Adfærd set fra et tysk Standpunkt egentlig er klog, skal jeg ikke komme ind paa. Jeg tror det ikke. Efter min Mening agiterer De for det modsatte af, hvad De vilde, bedre, end vi kunde gøre det . . .

Jeg beder Dem velvilligt prøve mit Forslag og ikke uden videre forkaste det. Jeg tror, at det bedst lader sig henvise til et Udvalg.

Kultusminister v. GOSZLER: Efter en Kritik af Forslagsstillerens Fremstilling af de historiske Forhold før 1864 og hans fremsatte Forslag udtaler Ministeren:

Regeringens
Tilsvar

Forholdet er nu, at Børnene gaa ud af den normale Folkeskole saaledes, at de fuldstændig beherske det tyske og danske Sprog. At dette Maal maa naas, viser Forholdene i Nordslesvig. Byerne, som der særlig maa tages Hensyn til, er efterhaanden næsten blevne helt tyske. I de mellemste og højere Undervisningsanstalter har altid det tyske Sprog hersket; Forretningssproget er overvejende Tysk. Nu efter den ærede Talers Ønske at gøre et Indhug i disse Forhold, som historisk har udviklet sig, det vilde vist være den daarligste Tjeneste, Styrelsen for den preussiske Undervisning kunde vise Befolkningen . . .

Jeg havde tænkt, jeg kunde holde mig indenfor Pædagogikens Grænser, hvis ikke enkelte af den ærede Talers Ytringer havde bragt mig til at studse over Motiverne til og Bæreviddens af hans Forslag. Han talte om Patentet af 1867 og hævdede, at det stod i Modstrid med de forhaandenværende Tilstande. Men jeg tror, at han ikke har læst det paagældende Sted til Ende. Patentet er nemlig ledsaget af en Proklamation, og heri findes udtrykkelig disse Ord: »Eders Læreanstalter, igennem mange Aar Befordrede af tysk Kunst og Videnskab, vil jeg vie min særlige Opmærksomhed«. Det er en meget betegnende Udtalelse, da Undervisningsanstalterne paa de mellemste og højeste Trin var rent tyske og i Virkeligheden Bærere af et tysk Kulturliv; De kan ikke vente af den nuværende Regering, at den heri vil gøre nogen Forandring.

Den ærede Taler fortalte en Anekdote fra Haderslev-Kredsen og nævnte, at Børnene skulde have svaret, at de var Danske og for Tiden boede i et Land, som stod

under tysk Herredømme. Har der været slige Bagtanker forbundne med Forslaget, saa sig det kun rent ud. Paa dette Punkt vil De ingen Imødekommenhed finde. Nordslesvigerne er afstaaede ved en regulær Traktat og forbundne med Preussen, og De vil ikke finde nogen preussisk Statsregering, som indlader sig paa at ryste Grunden under vort Monarki (Bravo!). Om et øjeblikkeligt tysk Herredømme over de Danske i Slesvig er der absolut ikke Tale. Nordslesvig er en integrerende Del af den preussiske Stat og det tyske Rige og skal med Guds Hjælp altid blive det.

Efter disse Betragtninger vil det næppe overraske, naar jeg beder Dem at følge Regeringen og forkaste Forslaget paa alle Punkter. (Bravo!).

PRESIDENTEN: Fra Landdagsmand Jürgensen foreligger Forslag om at gaa over til Dagsordenen.

Diskussion.

PRESIDENTEN: Jeg beder de Herrer rejse sig, som beslutter at gaa over til Dagsordenen. (Det sker). Det er Flertallet, Dagsordenen er vedtaget. Dermed er Forslaget forkastet.

30. Møde, d. 28. Februar 1885.

(Præsident: v. Köller.)

Finanslovens 2. Behandling, Kultusministerens Budget.

18. Febr.
1885. H. LASSEN benytter Lejligheden til at rekapitulere Hovedtanken i sin Tale 8. Juni 1883 (s. d.) og imødegaar Ministerens dengang givne Tilsvær. Bl. a. siger han:

Jeg vilde gjerne gøre mit til, at mine Medborgeres Tilværelse kunde blive, om ikke just lykkelig, saa dog nogenlunde taalelig. Derfor har jeg funden mig i, og vil til enhver Tid finde mig i, hvad man med Rimelighed kan forlange af os. Fra dette Synspunkt maa De bedømme min Optræden her i Huset, og ikke, som Ministeren har gjort, tro, at jeg omgaas med politiske Bagtanker . . . Forskellen mellem Undervisningsinspektionen og mig bestaar deri, at jeg vil have det tyske Sprog afskaffet som Undervisningssprog. Jeg har derimod ikke opponeret mod, at det tyske Sprog er indført som Læregenstand, men jeg har opponeret mod, at det tildels bruges som Undervisningssprog . . .

Naar det trods alt ikke er lykkedes at fortrænge det danske Sprog videre, end Tilfældet er, saa er det just et Bevis for, at det danske Sprog er vokset sammen med Befolkningen, at det ikke er et kunstigt indført Sprog, men at snarere — om jeg saa maa sige — Befolkningen er født med dette Sprog. Deraf fremgaar atter, at det danske Sprog i Nordslesvig uomtvisteligt maa kaldes en berettiget Ejendommelighed hos den derværende Befolkning.

. . . I de nordslesvigske Skoler er for kort siden tvangsmæssigt indført et Sanghefte, hvori ogsaa de bekendte preussiske Fædrelandssange forekommer, hvor det hedder: »Ich bin ein Preusse, will ein Preusse sein« osv. Enhver, som kender Forholdene, vil forstaa, at dette staar i grelleste Modsætning til Nordslesvigerne eller i hvert Fald Majoritetens Opfattelse, og naar man desuagtet vil drive den Slags Drillier mod os, saa maa De ikke undre Dem, om De ikke altid hos os møder den højeste Grad af Velvilje. De kan ikke tilføje os en smærteligere Krænkelser end den, der findes i saadanne Sange. Hvad har vi egentlig forskyldt, at vi skal behandles saa strengt, at man paa engang vil fratage os vore helligste Rettigheder! Oprørere er vi dog ikke! Vi følger os — om end ugærne — i Forholdene, som de nu engang er. Ganske vist har vi ikke kunnet opgive Kærligheden til vort gamle Fædreland og overføre den paa Preussen, men den Slags Følelser skulde De snarere agte end søge at undertrykke. Lykkes det Dem først at kvæle alle et Folks bedre Følelser, kan De jo se, hvad der bliver tilbage. Jeg beder Kultusministeren om endnu engang overveje Sagen og se, om han muligvis ikke kan imødekomme vore Ønsker noget.

39. Møde, d. 12. Marts 1885.

(Præsident: v. Köller.)

Finanslovens 3. Behandling. Indenrigsministerens Budget.

H. LASSEN: Jeg havde ønsket og haabet at kunne bringe det, som jeg nu vil fremføre, i Form af et Forslag, men det lykkedes mig ikke at faa den fornødne Tilslutning af Grunde, som jeg ikke behøver at oplyse Dem om. De vil derfor undskyldte mig, at jeg benytter Lejligheden til at bringe en Sag paa Bane, som sorterer under Indenrigsministeren, og som i nordslesvigske Kredse har vakt megen Uro og Ophidselse.

12. Marts
1885

Mine Herrer, jeg gør det ikke af Oppositionslyst, thi det er ingen behagelig Opgave altid at skulle fremkomme med Besværinger og Klager, men som eneste Repræsentant for det betrængte og forulempede Nordslesvig anser jeg det for min Pligt ved alle Lejligheder og efter ringe Evne at gøre opmærksom paa de bestaaende Misligheder; vi vil ikke ophøre dermed, førend man nogenlunde har indrømmet os, hvad der med Rette tilkommer os.

Hvad jeg har at besvare mig over, er de i de sidste 6 å 8 Maaneder i Nordslesvig i Massevis forekomne Udvisninger af danske Undersaatter, samt over de derboende saakaldte Optanters retslige Stilling. Selv om det ikke er haendt i min Kreds, er det dog en Kendsgærning, at der i lang Tid er bleven udvist danske Undersaatter i Mængde; jeg kender ialt 30 Tilfælde, hvor dels hele Familier, dels enkelte Personer, hvoriblandt ogsaa Kvinder, er blevene udviste . . . Officielt foreligger vel ikke Grundene til disse Udvisninger, men under Haanden veed man, at de sidste Sommer foretagne fælles Lystture til Vestjylland eller Sjælland er Skyld deri. Det hedder sig ogsaa, at den Omstændighed, at en dansk Undersaat har smykket det indre af sit eget Hus efter dansk Smag, skal have givet Anledning til Udvisning. At det sidste Tilfælde ikke kan være nogen fyldestgørende Grund til Landsforvisning, vil De vist indrømme mig, mine Herrer. Det er et Spørgsmaal, som kun kan vedrøre Byggelovens Forskrifter.

Hvad de omtalte Rejser til Sjælland og Vestjylland angaar, saa er jeg forberedt paa, at man vil indvende mod mig, at de var statsfjendtlige Demonstrationer. Men jeg kalder dem simpelt hen Lystture. Nordslesvigerne har for nogen Tid villet unddrage sig det Aag, som de ellers daglig lever under. Det er det hele, og vilde man endelig her i Berlin se en politisk Demonstration i disse Rejser, vil man dog i det højeste kunne tale om den Tilkendegivelse af Sympatier, der har fundet Sted mellem Jyder, Sjællændere og Nordslesvigerne. Men herfra og til en statsfjendtlig Demonstration er dog et godt Stykke Vej. Et statsfjendtligt Sindelag mod Tyskland, i Ordets virkelige Betydning, har ingen hos os . . . Men vil man benytte saadanne lidet statsfarlige Bagateller som Udvisningsgrund, vil det ingen Ende tage med Udvisningerne. Forøvrigt er det ogsaa haendt, at der har fundet Udvisninger Sted uden anden Grund, end at Vedkommende var dansk Undersaat. Herpaa anføres Eksempel.

I hvert Fald staar det fast, at det System, som Regeringen nu er slaaet ind paa i Nordslesvig, i det hele har medført stor Skade og megen Fortrød, ikke alene for dem, som direkte rammes heraf, men ogsaa for de tilbageblevne, der ved Familiebaand er knyttede til de Udviste; det er til Skade for hele Landet, fordi Ejendommernes Værdi synker ved den hyppige Skiften Ejer og endelig fordi det herved i høj Grad vanskeliggøres os at skaffe den nødvendige Arbejdskraft. Over hele denne Fremgangsmaade hviler en Haardhed, der næsten kan drive Mennesker til Fortvivelse; thi at forlade Hus og Hjem er lettere sagt end gjort; det vil sige at komme fra gode Kaar til kummerlige, ja undertiden ligefrem i Nød. De Danske, som nu flytte til Nordslesvig, vide, hvad de gaar ind til, og hvad de kan vente sig, og de vil i de fleste Tilfælde nok vide at tage sig i Agt. Helt anderledes er det med de derboende saakaldte Op-

tanter. De har boet der i lang Tid, ganske vist som Udlændinge, men dog med en vis Ret og i Kraft af lovlige Aftaler mellem de paagældende Statsmagter. Man skulde da tro, at saadanne Mennesker kunde leve i Ro og Fred, naar de ikke forbrød sig mod Loven — og det har de indrettet sig paa. Men som Forholdene nu er, er dette ikke Tilfældet. Deres Tilværelse, som i og for sig er pinlig nok, fordi de kun har Pligter og ingen Rettigheder, bliver, som det nu er, en fortsat Uro og en stadig Angst. Selv om de er nok saa forsigtige, ved de ikke, om ikke den Dag imorgen en Udvisningsordre kan svæve over Hovedet paa dem. Men hvad bliver det da til med Arbejdet og Foretagelseslysten!

Jeg vil ganske vist indrømme, at Tilstandene i Nordslesvig ikke kan betegnes som normale; der lader sig ikke nægte, at der her lever et forholdsvis stort Antal Udlændinge; men dette retfærdiggør dog ikke den nuværende Adfærd overfor os. Saa meget mere, som Regeringen selv bærer den største Del af Skylden for disse Tilstande. Vilde den fjerne de abnorme Forhold, havde den bedre og retfærdigere Veje dertil ved simpelt hen at lade Optanterne vide, at det stod dem frit for atter at blive preussiske Undersaatter. Jeg er overheviset om, at den største Del af Optanterne vilde blive dette, saa at de regelbundne Tilstande kunde vende tilbage.

Indenrigsministeren har ogsaa tidligere — jeg vil ikke sige: lovet — men udtalt, at der i Reglen intet skulde være til Hinder herfor, men faktisk er denne Regel bleven til en Undtagelse. Ja, det er endogsaa hændt, at den, der har søgt om Optagelse i det preussiske Statsforbund, i Stedet for har modtaget en Udvisningsordre. Derfor tør Optanterne knap nok risikere at indsende Andragende herom. De ved overhovedet ikke, hvad de tør gøre, og dog skulde jeg mene, at Optanterne har et retsligt Krav paa atter at blive preussiske Undersaatter, naar de ønsker det. De kan dog ikke tro, mine Herrer, at disse Folk dengang opterede, fordi de havde saa stor Lyst til at forlade deres Hjemstavn. Hvad der dengang i første Række var bestemmende for dem, var Prag-Fredens verdensberømte Art. 5. Efter denne Artikels Bestemmelser maatte det forudsættes, at Nordslesvigerne selv skulde træffe Bestemmelse om deres statsretlige Stilling, og at Foreningen med Preussen kun vilde være forbigaaende. Det var da naturligt, at navnlig de unge Folk i Nordslesvig erklærede sig for at blive i deres gamle undersaatlige Forhold og ikke vilde indtræde i ny Forhold og Forpligtelser, som dog maatte antages for rent foreløbige. Naar det nu er gaaet anderledes, og de daværende Optanter, fordi man først tøvede med at opfylde Art. 5 og tilsidst helt annullerede den, se sig skuffede i deres fuldt berettigede Forudsætninger, saa var det vel det mindste, om man tilbød dem en Lejlighed til atter at træde ind i deres forrige Stilling.

Regerin-
gens
Tilsvær

Indenrigsminister v. PUTTKAMER: Den preussiske Statsregering har intet højere Ønske, end at der maa herske fuldkommen rolige og normale Tilstande i Nordslesvig; alle dens Bestræbelser har hidtil — jeg tror med Held — været rettede herpaa, naar der blot ikke til Stadighed fandt ophidsende Demonstrationer Sted, af den Slags, som Landdagsmand Lassen forsøgte at stemple som harmløse og ubetydelige. Denne Forholdsregel, som han dadlede saa stærkt, Udvisningen af danske Undersaatter, skriver sig just herfra. Jeg kan konstatere, at ved den preussiske Regerings, som jeg tror, retfærdige, upartiske og humane Styrelse, som har anstrængt sig for at tage Hensyn til alle Interesser, ogsaa de nationale, for saa vidt de kunde betragtes som berettigede, var der kommen ikke saa lidt Ro over dette Land, der — det anerkender jeg fuldt ud — kunde føle visse smærtelige Trækninger i Erindring om Fortiden. Men dette er ikke efter Agitatorernes Smag; de vil nedbryde den Tilstand, der til Regeringens Glæde var begyndt at bane sig Vej, og derfra skriver disse Demonstrationer sig. Jeg bestrider fuldt ud, at de har en harmløs Karakter. Jeg vil kortelig fortælle Dem, hvorledes Sagen forholder sig.

Fra Danmark og Jylland er der med Understøttelse af de, takket være vor God-

modighed, i Nordslesvig forblevne danske Undersaatter, bleven sat en Agitation i Scene, som udelukkende er beregnet paa et rive det Saar op, hvis Helbredelse vi havde sat al vor Kraft ind paa, uemlig Erindringen om den nationale Fortid. I Jylland — og, som jeg til min Beklagelse maa konstatere, ogsaa paa de danske Øer — er der dannet en Komité, i hvilken Folk er indtraadte, om hvem man ikke skulde vente det, deriblandt et større Antal højtstaaende Statsembedsmænd. Denne Komité arrangerede en saakaldet Lyttur til Jylland og de danske Øer, ikke for Nordslesvigerne, men for Sønderjyderne (saaledes kaldes Nordslesvigs Befolkning af Danskerne), og denne Rejse, som under det uskyldige Navn af Fornøjelsestur gik for sig paa flag-smykkede Dampere, førte til en Række af de mest udpræget tyskfiendtlige Demonstrationer som vel tænkeligt. De Rejsende hilstes ikke blot med danske Faner og Guirlander, men ogsaa med Taler, som direkte og indtrængende gik ud paa at opstille Nordslesvigs Løsrivelse fra Tyskland som Fremtidens Program. Jeg kan sige, at dette ikke har gjort noget synderligt Indtryk paa os, da vi var sikre paa den vengsindede danske Regerings Sindelag; den har med største Uvilje set paa disse Demonstrationer. Men at vi drage visse Konsekvenser deraf og bede de Herrer Danske, som misbruger vort Gæstevenskab, om at flytte deres Agitation til deres eget Fædreland og forskaane os for deres Nærværelse, vil De vel kunne forstaa. Tallet paa dem, hvem denne Forholdsregel har ramt, er forøvrigt saa lille, at man deraf bedst kan bedømme den preussiske Regerings Lemfældighed i dette Tilfælde.

Disse danske Aspirationer, som jeg fra et vist Synspunkt ikke finder unaturlige, staa utvivlsomt i uforsonlig Modstrid med den preussiske Stats Interesser, som den preussiske Regering har at varetage. Men til en vis Grad har den nordslesvigske Befolkning endnu ikke Følelse heraf, og derfor maa man nu og da lade Kendsgerningerne tale. . . I saa Henseende kan jeg da ikke fra vor Side stille Mildhed og Eftergivenhed i Udsigt. I administrativ Henseende som i alle andre vil vi behandle vore nordslesvigske Landsmænd som vore Undersaatter; vi vil varetage deres Interesser, men intet høre om Nordslesvigs Modstand mod at høre til Preussen eller taale noget i denne Retning.

Hvad Optantspørgsmaalet angaar, hænger det jo sammen med det nationale. Overfor Optanterne har vi vist alle tænkelige Hensyn; den 6-aarige Frist til at træffe Valg blev i 1870 forlænget med endnu 3 Aar; de, som i national Fordom foretrak at sige deres gamle Hjem Farvel, og er bleven Danske, de maa kunne forstaa, at vi ved Spørgsmaalet, om vi atter vil optage dem, forstaaeligt lader vore nationale Interesser raade i første Række. Med andre Ord, de Optanter, som atter ønsker at blive optagne, maa paa ingen Maade give os Anledning til Betænkeligheder; er der ingen saadanne, stiller vi os overfor dem som overfor alle andre, der søger tysk Borgerret. Men overfor de Optanter — og de er ikke faa — om hvem vi forud ved Kendsgerninger eller paa anden Maade har faaet den Overbevisning, at vi i dem ikke vil faa rolige Medborgere, jagttager vi nu som før en afvisende Holdning.

Tilslidst beder jeg indtrængende Landdagsmand Lassen om, at han paa sin Side ved en rolig og for de nationale Modsætninger ikke ophidsende Behandling af denne Sag i sit Hjem vil gøre alt til at faa Ro i de Forhold, over hvilke han, med Rette eller Urette, beklager sig.

40. Møde, d. 13. Marts 1886.

(Præsident: v. Köller.)

Finanslovens 2. Behandling. Kultusministerens Budget.

H. LASSEN beklager, at Regeringen har foretaget en Deling af Seminarier i Tønder saaledes, at i den nyoprettede Afdeling i Haderslev kan unge Mennesker optages, der ikke er det danske Sprog mægtige. Da Undervisningen i Dansk nu kun andrager 4 Timer om Ugen, blive Semina-

13. Marts
1886

risterne i Virkeligheden ude af Stand til at undervise i det danske Sprog og bliver snarere Sprogfordærvere end Lærere.

... Et bedre Bevis kan næppe leveres for, at det er Hensigten helt at udslutte vort Sprog . . . Men hvorfor og af hvilke Grunde føres denne Udryddelseskrig? Man kan ikke beskyldte os for oprørske Tendenser eller paastaa, at den danske Nationalitet har søgt at erobre nyt Terræn. Jeg bestrider ogsaa Rigtigheden af, hvad Ministeren engang tidligere har ytret her, at vi søger at lægge Undervisningen i det tyske Sprog Hindringer i Vejen. Det har vi ikke gjort; vi søger blot at forsvare vort Sprog, saa godt vi kan, og dertil er vi naturligvis i vor gode Ret . . . Tror Ministeren da, at Danskerne paa dette Punkt slet ingen Følelse har? Jeg kan forsikre ham: ogsaa vore Hjerter slaar varmt for Sprog og Nationalitet. Ogsaa vi har smættelige Minder at bære paa; daglig maa vi være Vidne til, at vort Sprog trænges mere og mere tilbage, saa at vi snart ikke kan gøre os forstaaelige for vore Børn; men Regeringen synes ikke at have noget Hjærte derfor. Naar blot de kære Tyskere klare sig, maa alle andre Nationaliteter, som de raader over, gerne uden Barmhjertighed dømmes til Døde. De kan ikke fortænke os i, at vi under saadanne Omstændigheder ikke kan godkende alt, som bydes os. Sprog, Nationalitet og Religion hører til de Ting, som man i første Række er ikke alene berettiget, men ogsaa forpligtet til at forsvare.

Jeg demonstrerer ikke mod, at Nordslesvigerne lærer Tysk, altsaa heller ikke mod, at Seminaristerne uddannes, saaledes at de er det tyske Sprog fuldstændig mægtige og kan undervise i det. Men at samtidig det danske Sprog behandles saa skødesløst, dertil har De heller ingen Grund, og dertil har De heller ingen Ret. En saadan Adfærd vækker kun Had og Forbitrelse og kan ikke bidrage til Landets Trivsel. Mener Regeringen, at den ikke indenfor Landets Grænser kan taale fremmede Nationaliteter, skulde den selv være forbleven tro mod Nationalitetstanken; men det har den ikke været. Den har selv overskredet de nationale Grænser, da den annekterede os Nordslesvigerne mod vor Vilje og i Modstrid med Nationalitetsprincippet og bestaaende Traktater. At den nu har en utilfreds, ikke tysk Befolkning at tumle med, kan Regeringen takke sin egen ukloge Begærlighedspolitik for. Ikke ad Rettens Vej, men kun som Følge af den fysiske Magtstilling er Nordslesvig kommen ind under Preussen, og naar Regeringen alligevel søger at berøve Befolkningen dens helligste Rettigheder, saa føjer den yderligere Uret til den, som allerede er begaaet. En saadan Politik er en Stat, der vil kaldes kristelig Kulturstat, fuldkommen uværdig. . . .

Af hvad jeg her har sagt, fremgaaar, at jeg ikke anser Oprettelsen af Seminariet i Haderslev for nødvendig, og at den tilstræbte Tilintetgørelse af det danske Sprog er ligesaa umotiveret som uretfærdig. . . .

Taleren foreslaar tilsidst Oprettelsen af en Realskole i Haderslev med dansk Undervisningssprog.

Regeringens
Tilsvaer

Kultusminister v. GOSZLER: Oprettelsen af Seminariet i Haderslev fortjener snarere den danske nordslesvigske Befolknings Tak, fordi de unge Mennesker fra tysktalende Egne, som optages her, lære fortræffelig Dansk, da Seminariet ligger i en dansktalende Egn. Hvad Forslaget om en Realskole med dansk Undervisningssprog i Haderslev angaar, skal jeg henvise til, at Undervisningsstyrelsen ikke mere kender til højere Undervisningsanstalter, i hvilke Undervisningssproget ikke er det tyske, og heller ikke tænker paa at oprette saadanne.

H. LASSEN: . . . I saa Fald burde Seminariets danske og ikke dets tyske Afdeling være forlagt til Haderslev. Seminaristerne kan nu ikke længere vælge, om de vil uddannes paa Dansk eller Tysk. Ministerens Grunde er altsaa ufyldsgørende.

29. Møde, d. 1. Marts 1888.

(Præsident: v. Köller.)

Finanslovens 2. Behandling. Kultusministerens Budget.

H. LASEN: Undervisningsinstruktionen af 9. Marts 1878 har paabudt 7 Timers ugenlig Undervisning i det tyske Sprog og 5 Timer til Undervisning paa Tysk. Heri er i Aarenes Løb gjort adskillige Ændringer af Undervisningsinspektionen. Men hvis ikke alle Julemarker slaar fejl, gaar Undervisningsinspektionens Bestræbelser nu ud paa i Galop ikke alene at befordre Undervisningen i det tyske Sprog, men paa overhovedet at jage det danske Sprog helt ud af Skolen. Et Eksempel i saa Henseende er den nylig udstedte Forordning, hvorefter selv Religionsundervisningen i Sognet Abel ved Tønder skal meddeles i det tyske Sprog . . .

Jeg maa tilstaa, at jeg ikke kan se nogen anden Grund til denne Undervisningspolitik end en sand Germaniseringsfeber; ved roligt Overlæg vilde man ellers indse, hvilken Fare man udsætter Religionsundervisningen for ved ikke at give den i Modersmaalet . . . Men man ser det ikke. At befordre en tysk-politisk Uddannelse, som skal gøre Børnene til blinde Tilhængere af det nuværende System og fjærne alt, hvad der smager af Dansk, synes nu at være Undervisningsstyrelsens første Maal, naar det gælder Undervisningen i Hertugdømmet Slesvigs danske Distrikter; saa kommer Religionen og den anden Lærdom bagefter. Man gaar saa vidt, at man fratager Forældre deres naturlige Ret til at bestemme, hvorledes deres Børn skal opdrages. Al Privatundervisning er hos os saa godt som forbudt, og næsten alle vore private Undervisningsanstalter er lukkede. Den sidste, et Institut i Haderslev, som ledes af en Frøken Tauber, skal nu efter den slesvigske Regerings Bestemmelse lukkes d. 1. April d. A. Dette synes mig ret betegnende, thi det sker ikke, fordi den private Undervisning ikke kan præstere det samme som Folkeskolen — tværtimod; men man frygter for, og maaske ikke med Urette, at det danske ogsaa kunde blive plejet her — det er Hovedgrunden, og det vil man ikke taale . . .

Jeg tror ikke, at den største Jurist er i Stand til at bringe Undervisningsstyrelsens Fremgangsmaade i Overensstemmelse med Forfatningens Bestemmelser. Dog, den Slags Bagateller vejer vel ikke tungt i Vægtskaalen i et Land, hvor tydelig nok Magt betyder det samme som Ret . . . Efter hvad jeg her har anført, kunde man vente, at jeg vil rette en Bøn til Undervisningsstyrelsen; den Ulejlighed vil jeg dog spare mig, thi med det nuværende System og under den nuværende Regering opnaar man intet — det viser Erfaringen. For Nordslesvigs Befolkning bliver da intet andet tilbage end som Mænd at taale og lide den Haan og Uret, som øves mod os, og som et lovydigt Folk efter ringe Kræfter gøre vor Skyldighed. Men saa ofte Lejligheden synes os passende dertil, vil vi ikke undlade at holde Dem, det vil sige Regeringen, Deres Overgreb og Synder for Øje, og De kan være forsikret om, at den Opgave, De har stillet Dem med Hensyn til Nordslesvig, ikke vil være let, fordi De der kæmper mod en Naturlov. Vort Sprog og vor Nationalitet vil vi trods alle Deres voldsomme Forholdsregler aldrig opgive og ligesaa lidt vor Tro til Fremtiden. Forhaabenlig vil det ikke altid blive, som det nu er.

35. Møde, d. 1. Maj 1888.

(Vicepræsident: Friherre v. Heeremann.)

2. Behandling af Lovforslag om en Kredsordning for Provinzen Slesvig-Holsten. I Debatten deltagte

H. LASSEN: . . . Ved de Bestemmelser, som er foreslaaede af Udvalget, og efter hvad der fra forskellig Side er bleven ytret, vil der ved denne Lov blive skabt en Undtagelsesstilling for de nordslesvigske Kredse. Det staar rigtignok ikke i selve Lovudkastet, men naar man kender Motiverne og har hørt, hvad der her er bleven sagt om denne Sag, fremgaar det klart og tydeligt, at dette er Hensigten. Overpræsidentens Fuldmagt skal udvides til det yderste; de Omkostninger og Byrder, som er forbundne med Amtsstyrelsen, vil man bebyrde os med, men om Rettigheder er der ikke Tale. Man stiller os Nordslesvigerne i Klasse med Socialdemokrater og vil regere os efter Undtagelsesregler. Og hvilke Grunde har man dertil? Efter min Mening betyder de ikke stort. Man hører stadig og læser ogsaa i Motiverne, at der i de nordslesvigske Distrikter drives en saakaldt antinational eller vel rigtigere dansk Agitation. Det vilde være meget interessant at erfare, hvori denne bestaar. Efter min Opfattelse gør Nordslesvigerne i Almindelighed saavel som andre Statsborgere deres Pligt og Skyldighed. Det eneste, man kan sige os paa, er, at vi efter Evne og paa lovlig Vis søger at bevare og beskytte vort Sprog og vor Nationalitet, og at vi herved prøver at modarbejde de voldsomme Germaniseringslyster. Men efter min Mening er vi i vor gode Ret hertil, og efter Sagens Natur kan det næppe være andet. Jeg er tilmed overtydet om, at Regeringen ene og alene bærer Skylden for denne saakaldte Agitation. Naar man vil bedømme denne Sag, bør man nemlig aldrig glemme, hvad der er sket med Nordslesvigerne, og hvad de daglig endnu maa opleve og finde sig i. For det første har man skilt os fra det Land, vi naturligt tilhøre; dernæst har Regeringen i 12 Aar undladt at opfylde Prag-Fredens Art. 5, som blev sluttet i den hellige Treenigheds Navn, og stillede os i Udsigt at blive genforenede med vort Fædreland, og tilsidst har den ladet sig løse fra den overtagne Forpligtelse, altsammen for at opnaa den meget tvivlsomme Fordel at kunne beholde et lille Stykke Land med henved 200,000 Indbyggere, der tilhører en fremmed Nationalitet. Denne Politik overfor de svage og overvundne var hverken højhjærtet eller human, ja ikke engang retfærdig.

Læs blot, hvad Deres egen Historiker, Professor Dr. Oscar Jäger har sagt herom; han roser ikke denne Politik. For at bruge et Udtryk af en anden Taler, kalder jeg den den mørke Plet i den preussiske Stats Historie, og det vil den vedblive at være, til Fejlen engang gøres god igen. Jeg tror ogsaa, at Regeringen har Følelsen heraf — ellers kan jeg ikke forklare mig dens Optraeden overfor Nordslesvigerne — og for nu at udviske ethvert Spor af, at der er begaaet en politisk Fejl, skal nu ethvert Tegn paa, at der i Nordslesvig lever en ikke-tysk Befolkning, forsvinde. Men dette er at gaa os for nær og kan kun betragtes som et unaturligt Overgreb af Regeringen; og just herfra skriver den saakaldte Agitation sig: de nationale Modsætninger kommer netop frem, fordi man vil forgribe sig paa vore naturlige Rettigheder. Her er Agitationens Kilde; men hvorledes man heraf kan udlede Ret til at stille os under Undtagelseslove, gaar over en sædvanlig Menneskeforstand. Behandl os efter noget humanere Principer, respekter vore naturlige og menneskelige Rettigheder, og De vil faa at se, hvor lidt denne Agitation betyder . . .

Et af H. Lassen stillet Ændringsforslag forkastes.

23. Møde, d. 28. Februar 1889.

(Præsident: v. Köller.)

2. Behandling af Lovforslag om Deling af Regeringsdistriktet Slesvig. I Debatten deltager

28. Februar
1889

G. JOHANNSEN (Landdagsmand for 1. slesv. holst. Valgkreds): . . . Udvalget for teller os, at man fra en Side har ytret, at man i Slesvig frygtede for, at den danske Agitation mod Nord skulde styrkes ved Holstens Udskillelse. Det fordums Hertug-

dømme Slesvigs Befolkning vilde ved den foreslaaede Udskillelse med sine 400,000 Indbyggere, af hvilke omtrent 150,000 af dansk Nationalitet, føle sig isoleret, særlig overfor den danske Agitation. Fra modsat Side, Majoritetens, mente man derimod, at den slesvigske Regering, ved at blive fritaget for en Del af sine Forretninger, bedre vilde være i Stand til at bekæmpe den danske Agitation.

Hvad skal man nu vælge? For os ser det slemst nok ud. Paa den ene Side siger man: saadan kan man bedre komme os tillivs, paa den anden: Nej, det gaar bedre saadan (Munterhed).

Mine Herrer, hvad er den danske Agitation for noget? Den danske Nordslesviger værger sit Skind (Tilraab: Nej!). Jo, det gør han, han værger sit Skind, med al Kraft kæmper han mod Forsøgene paa at udrydde hans Sprog og Nationalitet. Det kalder man Agitation! Mine Herrer, overfor denne Kamp er det ligegyldigt, om man deler eller ikke deler Regeringen i Slesvig. Det er en hellig Kamp, som vi Nordslesviger aldrig opgiver.

Udvalget har ogsaa talt om Prag-Fredens Art. 5. Denne Artikel, som saa ofte er erklæret død og magtesløs at være, hvem saa mange Uvedkommende har givet Dødsattest, den gaar stadig igen; den gaar igen, ligesom de onde afdøde i gamle Dage, der i levende Live havde flyttet Græsepæle paa ulovlig Vis (Munterhed). De fik ikke Ro, de gik stadig igen. Saadan gaar det ogsaa med Art. 5. Den vil atter og atter komme igen, til Græsepælene staa paa den rette Plads (Munterhed).

Jeg stemmer for Forslagets § 1. Jeg sætter slet ingen Pris paa at være sammen med Holsten (Munterhed). Dette ulykkelige Ægteskab maa ophæves, jeg er for Skilsmisse, og jeg glæder mig særlig over, at den høje Regering meddeler os, at den nærer det Ønske at kunne regere bedre (Munterhed).

54. Møde, d. 10. April 1889.

(Præsident: v. Koller.)

Forslag fra Landdagsmændene Johannsen og Lassen om Ophævelse af de af Overpræsidenten for Provinzen Slesvig-Holsten 18. December 1888 trufne Forholdsregler om Undervisningen i de nordslesvigske Folkeskoler.

H. LASSEN: Det Forslag, som min Ven Johannsen og jeg har tilladt os at stille, gaar ud paa at faa den Forordning af Overpræsidenten for Slesvig-Holsten ophævet, som er ensbetydende med det danske Sprogs fuldstændige Udelukkelse af de nordslesvigske Folkeskoler.

10. April
1889

Vort Andragende tilstræber, at det maa forblive ved de nu gældende Bestemmelser for Undervisningen — intet mere! Det er saaledes meget beskedet og let at gennemføre. Ad normal Vej har vi ikke kunnet naa vort Maal. En Petition med 10.000 Underskrifter, der tilstilledes den kgl. Regering i Slesvig, fik Afslag, og en Deputation, som for faa Dage siden havde Foretræde hos Kultusministeren, fik at vide, at der ikke kunde stilles nogenomhelst Forandring af de af Overpræsidenten trufne Bestemmelser i Udsigt. Efter en Paavisning af, hvorledes der i Aarnes Løb er givet Undervisningen i og paa Tysk mere og mere Spillerum, medens den danske Undervisning samtidig er bleven indskrænket i tilsvarende Grad, fortsættes: Men Undervisningsstyrelsen tilsigtede endnu mere; den vilde aabenbart kaste det danske Sprog, vort Modersmaal, helt ud af Skolen, og om muligt udrydde det. Dette viser Overpræsidentens ny Instruktion af 18. Decb., der først skal træde i Kraft med Begyndelsen af dette Sommerhalvaar. I denne Instruktions § 1 hedder det:

Undervisningssproget er i de nordslesvigske Folkeskoler i alle Lærefag Tysk alene med Undtagelse af Religionsundervisningen. Dog kunne Lærerne i det første Skoleaar, saalænge det er nødvendigt, betjene sig af det danske Sprog for at indføre saadanne Børn, der ved deres Indtrædelse i Skolen ere fulstændig ukundige i det tyske, i samme.

Man ser altsaa, at der slet ikke mere er Tale om Undervisning i det danske Sprog, det udelukkes helt fra Undervisningen. Hvorledes Børnene skal lære deres Sprog, bliver deres egen Sag. Bestemmelsen, at Læreren i det første Skoleaar maa ty til det danske, er ganske overflødig, da jeg nok gad vide, hvordan han ellers skulde begynde, hvis han ikke maatte betjene sig af det Sprog, hvori Børnene er opdragne. Og hvor naivt er det ikke at tro, at saadanne Børn efter et Aars Forløb skulde være saa fremskredne i det tyske Sprog, at de kunne følge Undervisningen med Udbytte. Derefter oplæses Instruksen §§, hvori der yderligere drages Restriktioner med Hensyn til Religionsundervisningen paa Dansk, saaledes at denne udover de første Skoleaar delvis ogsaa gives paa Tysk. Altsaa ikke engang Religionsundervisningen skal udelukkende ledes paa Dansk; som De hører, skal den i to ugenlige Timer bedes paa Tysk . . . Hvorledes man overhovedet kan anordne, at der skal undervises i Religion paa Dansk, men samtidig forbyde al anden Undervisning i dansk Sprog, gaar over min Forstand. Thi hvad vil det sige at give Undervisning i Religion paa Dansk, naar Børnene ikke lære dette Sprog? Man kan dog ikke forlange, at 6-aars Børn skal være saa sproglig uddannede, at de helt kan beherske deres Modersmaal, og saa længe de ikke kan det, vil de heller ikke kunne opfatte Religionsundervisningen. Følgen bliver, at Børnene saa godt som intet lærer.

Denne Bestemmelse er en blodig Ironi. Det vil ikke kunne undgaas, at en Befolkning, der faar en saadan Undervisning, kommer i sædeligt og religiøst Forfald, og saa kan Undervisningsstyrelsen eller Kultusministeren faa Attest for at have arbejdet med derpaa efter bedste Evne.

Herefter minder Taleren atter om de i det kgl. Patent af 12. Januar 1867 givne Tilsagn om Bevarelsen af den danske Nationalitets berettigede Ejendommeligheder.

. . . Ved den fuldstændige Fjernelse af Modersmaalet fra Skolen gøres Børnene fremmede for Forældrene; kommer Børnene maaske siden ud i Verden, vil de ikke kunne tilskrive deres Forældre et Brev, som disse kan forstaa, og omvendt. Vi kommer derved ind i Tilstande, som næppe kan forsvares fra et menneskeligt og kristeligt Standpunkt . . . Og med Hensyn til de saakaldte Statsinteresser, paa hvilke Kultusministeren i denne Sag sædvanlig har beraabt sig, saa fremmes de kun daarligt derved. Thi det er dog klart, at jo mere man agter og respekterer de forskellige Nationaliteters sproglige og nationale Rettigheder, desto snarere vinder man Befolkningen for Staten og knytter den til samme . . .

I Forhold til, hvad vi betragte som vor Ret, er vort Forlangende meget beskedent. Vi forlange kun, at vort Sprog delvis skal bevares ved Undervisningen. Vi nøjes dermed i Haab om, at vi muligvis ved en forsigtig Adfærd dog maaske kan opnaa noget. Hvis Instruksen af 18. Decb. 1888 ophæves, gives der os kun en Brøkdel af, hvad vi var i vor gode Ret til at forlange.

Regeringens
Tilsvar

Kultusminister v. GOSZLER: Diskussionen bevæger sig nu væsentlig i samme Spor som i 1883; kun er der den Forskel, at den ærede Taler dengang angreb Forordningen af 1878 — idag forsvares den, og Forordningen af 1888 gøres til Genstand for Kritik . . .

Den ærede Taler og hans næstaaende Venner har væsentlig ved deres Optræden paa det sproglige Omraade gjort deres til, at Skolestyrelse og Øvrighed ret indgaaende har givet Agt paa deres Virksomhed og nu forsøge at tilstoppe de Kilder for deres Agitation, som de har ofret særlig Interesse: det drejer sig her om at møde en Agitation paa Folkeskolens Territorium. Undervisningsstyrelsen har her ikke i første Række handlet af tekniske Grunde, men har været i fuld Samklang med Statens politiske Myndigheder. . . .

Det forholder sig saa paa sin egen Maade med Ordet »Modersmaal« i de nordslesvigske Distrikter. Nordslesvigernes Modersmaal er den nordslesvigske — ogsaa kaldet sønderjydske — Dialekt; men Forskellen mellem det højdanske og den nord-

slesvigske Dialekt er saa stor, at en Københavner, som træder ind i en nordslesvigske Folkeskole, ikke forstaar af Børnene. Der er ofte bleven gjort Prøver herpaa, og selv de af vore Kredsskoleinspektorer, som fuldstændig beherske det danske Sprog, ser sig nødsagede til at tale til Børnene i Dialekt for at blive forstaaede af dem . . .

At dyrke det Skriftdanske i vore Skoler ligger hverken i Børnenes Interesse — thi de behøver det ikke — eller i vort Fædrelands; thi i dette Skriftdanske udkommer de Blade, som forgifter vort nordslesvigske Folk. Om denne Agitationspresses Intensitet og fredsforstyrrende Karakter vil de Herrer, som er bekendte med Forholdene i Nordslesvig, have en ganske tydelig Forestilling. Hvad det for Skoleinspektionen kommer an paa, er ikke at lære Børnene det Skriftdanske, men kun det Bibeldanske, der afviger betydeligt fra moderne Dansk. Det Sprog, som Børnene hører hjemme, er en Dialekt, som ligesaa lidt som det Skriftdanske bør læres i Skolen, thi det er en meget plat Dialekt.

. . . Undervisningsstyrelsen har maattet gaa saa vidt, fordi Hensynet til Staten kræver mere og mere at indsnævre den Plads, som det Skriftdanske har aabnet Agitationen.

Diskussion, i hvilken

G. JOHANNSEN deltager med en Tale i Tilslutning til Lassens Synspunkter og navnlig med Fremhævelse af den historisk-sproglige Grundvold. Han slutter med disse Ord:

Det tilraaber jeg Dem alle: De, mine Herrer, det preussiske Folks Repræsentanter, vær De Sandhedens Vidner, giv De vort Forslag Deres Stemme, og Nordslesvig vil hilse Dem med Jubel!

Vicepræsident, Friherre v. HEEREMANN: Jeg beder de Herrer, som vil give Forslaget Johannsen-Lassen deres Stemme, rejse sig. (Det sker). Det er Mindretallet. Forslaget er forkastet.

59. Møde, d. 14. Maj 1890.

(Præsident: v. Köller.)

Forkandling om Forslag fra Landdagsmændene Lassen og Johannsen om Optagelse af tidligere nordslesvigske Undersaatter i den preussiske Stat. 14. Maj 1890

H. LASSEN: . . . At de danske Undersaatters Tilværelse i Nordslesvig ikke er misundelsesværdig, kan vel enhver indse. Disse Mennesker har jo kun Pligter, men ingen Rettigheder; om dem gælder det gamle Ord: Luk Pungen op, men Munden i! De er udelukkede fra al Deltagelse selv i de mindste kommunale Forhold; deres Interesse for Samfundet gaar paa denne Maade tabt, og set fra et almindeligere Synspunkt kan dette dog ikke være ønskeligt. At de ikke kan deltage i offentlige og kommunale Anliggender, er dog vel næppe det værste; men hertil kommer endnu, at de altid maa føle sig højst usikre; de veed overhovedet ikke, hvor længe de faar Lov at blive i Landet. Naar saadanne Mennesker kommer sammen med deres Medborgere, og en Meningsforskuldst opstaar, selv en upolitisk, lyder ofte den Trusel dem imøde: Ti heller stille, De kan saa let blive ekspederet over Grænsen! Enhver maa føle, hvor ubehageligt det er at leve under saadanne Forhold.

Efter en videre Udvikling af de danske Optaners Skilling minder Taleren om Debatten 7. Marts 1883 og om Indenrigsminister v. Puttkamers Tilsagn om at befordre Optanernes Ønske om at blive preussiske Undersaatter.

Dette fik dog næsten slet ingen Betydning, thi dengang hørte det til Undtagelserne, at en dansk Undersaat blev naturaliseret. Dengang var Jærnpolitiken ogsaa den ledende paa dette Punkt; i den senere Tid gør derimod et mildere og mere hensynsfuldt Princip sig gældende, og navnlig i de senere Aar er et ikke ubetydeligt Antal Udlændinge bleven naturaliseret, skønt det ganske vist i Forhold til Ansøgnernes Mængde er et meget ringe Tal. Mange af Ansøgerne venter stadig paa Svar, andre have for ganske nylig faaet Afslag. Jeg kender 8 saadanne fra min Hjemstavn. Den

ene opfyldte ganske vist ikke Lovens Forskrifter, men for de andre syvs Vedkommende kan man ikke tænke sig nogen anden Grund til Afslaget, end at de nedstammede fra danske Familier, eller maaske var Folk, som i forekommende Tilfælde kunde øve en vis Indflydelse paa deres Omgivelser. Men skulde den Slags Grunde være Rettesnoren, da er det ikke let at forstaa, hvorledes man vil komme ud af disse ulykkelige Forhold.

Det vil her være paa sin Plads kort at omtale, hvorledes Ansøgninger om Naturalisation behandles. Først tilvejebringes naturligvis de af Loven paabudte Indberetninger. Men det er ikke nok hermed. Ofte fordres ogsaa Indberetning fra fremragende tysksindede Privatfolk. Ogsaa saadanne Folk forespørger man, om Naturalisationen kan indrømmes eller ej, om der gør sig Betæneligheder gældende mod denne eller hin Persons Optagelse. Vedkommende lægger ikke Skjul herpaa; man hører dem ofte profetere: den eller den vil ikke blive antaget som preussisk Undersaat.

Men naar der skal indrømmes saadanne Folk Indflydelse i en saa vigtig Sag, ser det efter min Mening kun daarligt ud for Optanterne. Thi disse tysksindede Hedsporter, som synes at have glemt Tradition og Fortid, ser hellere, at Optanterne forbliver retsløse; de vilde allerhelst være ene om at føre Herredømmet. Det er overhovedet ikke alene Optanternes, men ogsaa de Nordslesvigers bitreste Fjender, som ikke har kunnet følge dem paa deres ny politiske Bane. Naar Lejligheden tilbyder sig, gør de deres mest mulige for politisk at mistænkeliggøre den danske Befolkning og dermed ogsaa Optanterne . . .

De Grunde, som i sin Tid var bestemmende for de danske Optanter, maa i første Række søges i Prag-Fredens Art. 5. Først efter Afslutningen af denne Fredstraktat gik Optionen for sig, og Grunden til Optionen maa hovedsagelig søges her. Hvorledes den eventuelle Afstemning vilde falde ud i Nordslesvig, kunde der dengang ingen Tvivl være om. Tanken om, at den preussiske Regering ikke vilde bringe Bestemmelserne i § 5 til Udførelse, var paa Forhaand udelukket . . . Med andre Ord: den preussiske Stat eller kgl. Statsregering maa selv bære Skylden for, at Tilstandene nu er saa unaturlige, som Tilfældet er. Hvis dette er rigtigt — og jeg haaber, at Flertallet i dette høje Hus vil give mig Ret deri — forekommer det mig, at det ogsaa er en Æressag for Preussen at raade Bod herpaa. Preussens Ære fordrer, at disse stakkels Mennesker, som er komne til at leve som Fremmede i eget Land og staar i et ganske unaturligt undersaatligt Forhold, atter indrømmes de gamle Vilkaar. Ja, det er ikke blot en Æressag, det er ogsaa en Pligt for Preussen at gøre dette. Disse Mennesker maa endnu engang stilles foran Valget, om de vil blive preussiske Undersaatter eller vil vedblive at være Danske.

Nu og da tales her i Huset om Forsoning mellem de forskellige Nationaliteter. Ved det foreliggende Forslag har min Ven Johannsen og jeg antydet Vejen i én Retning. Og er det virkelig alvorlig ment med Forsoningen, da, mine Herrer, vil Huset ikke uden videre kunne afvise vort Forslag. . .

Jeg véd vel, at der i forskellige Kredse hersker en anden Mening herom. De førnævnte tysksindede Hedsporter fremstiller Sagen, som om Staten udsattes for Fare derved, at Tallet paa de saakaldte danske Agitatorer og den danske Befolknings Indflydelse overhovedet vilde stige. De fortæller os saaledes bl. a., at de danske Stemmer vilde vokse ved Valgene. Tro det, hvem der vil, jeg tror ikke paa nogen Fare fra den Kant; thi de ny Statsborgere vil jo, som vi andre, komme til at staa under Loven. Politi og Domstole vil vel ogsaa lære dem at holde sig indenfor de tilfældelige Grænser. De danske Stemmer vilde naturligvis forøges ved Naturalisation af Optanter i Massevis, men det skader ikke Staten. Den preussiske Stat staar ikke paa saa svage Fødder, at den rystes i sine Grundpiller ved en dansk Stemme mere eller mindre, og forøvrigt stiller Sagen sig jo saaledes, at Staten ved de større politiske Valg til Land-

dag og Rigsdag ikke kan forhindre, at den danske Befolkning sender en eller to Repræsentanter. Og hvad Valgene til Kredsagen og Provins-Landdagen angaar, har den ny Kredsordning tilstrækkelig sørget for, at det danske Parti stedse bliver i Minoritet eller helt udelukkes. Fra den Side er der i det store og hele heller intet at indvende mod Naturalisationen . . . Jeg foreslaar Forslaget henvist til et Udvalg paa 14 Medlemmer. Hvis Huset kunde beslutte sig hertil, har det i hvert Fald leveret Bevis for, at det er villigt til grundigt at undersøge Sagen, og det kan kun tjene Huset til Ære.

Indenrigsminister HERRFURTH: . . . Det er virkelig en ejendommelig Opfordring, Forslagstillerne, og de, der har understøttet deres Forslag, retter til Regeringen. De forlanger af den, at den skal udstede en Ordre til den slesvigske Regering, som ikke blot staar i direkte Modstrid med Forvaltningsprinciperne, men ogsaa med klare Bestemmelser i de gældende Love.

Regeringens
Tilsvaer

Efter Indfødsloven har ingen Udlænding Ret til Naturalisering. Spørgsmaalet, om Æren og Fordelen ved en Optagelse i det tyske Statsforbund, tilkommer det de højerestaaende Forvaltningsmyndigheder at afgøre. Men Loven bestemmer visse Tilfælde, i hvilke de ikke maa gøre Brug af denne Bemyndigelse. § 8 i Indfødsloven af 1. Juni 1890 forbyder at naturalisere Personer, som er umyndige, berygtede, som ikke kan skaffe sig og deres nærmeste Underhold. I tydelig Modstrid hermed forlanges nu, at denne Naturalisation skal tilstaa vedkommende, saafremt han blot hører til disse Optanter, saafremt han blot er udvandret før 1878 . . . Den kgl. Regering maa ved den Slags Forslag ikke blot prøve, om de stemmer overens med Lovens Forskrifter; den har ogsaa den Pligt at overveje, om de nationale Interesser krænktes ved en Udlændings Naturalisation. Der er vistnok forekommet gentagende Tilfælde, hvor Andragende herom er indsendt af Optanter, som forud havde drevet saadan antinational Agitation, at man med Sikkerhed kunde antage, at de vilde fortsætte denne Agitation ogsaa efter Naturaliseringen, og at de — naar de først vidste sig sikre mod Udvisning — først rigtig vilde begynde deres omvankende agitatoriske Virksomhed. I saadanne Tilfælde er Regeringspræsidenten i sin gode Ret, naar han afviser Andragendet . . .

Hvad selve Forslaget angaar, sagde Landdagsmand Lassen, at det var en Æressag for den preussiske Stat at imødekomme det. Nej, mine Herrer, det er fremfor alt den preussiske Stats Ære og Pligt at iagttage de gældende Rigslove. Men Forslaget strider mod disse Love, og Regeringen kan derfor ikke tage det til Følge.

G. JOHANNSEN udvikler Prag-Freden § 5's Indflydelse paa Optantspørgsmaalet og fortsætter . .

Ministeren sagde, at han fra tysk Side var bleven gjort opmærksom paa, at man var gaaet for vidt, at man lod for mange danske Undersaatter blive preussiske Undersaatter. Det tror jeg gerne; fra den Side siger man: der maa slet ingen danske Optanter optages i det preussiske Statsforbund! Jeg indrømmer, at det vilde komme til at se anderledes ud ved Valgene; de danske Stemmer vilde ganske bestemt vinde. Jeg tror ganske sikkert, at vel 90 Procent af de Optanter, som vilde blive preussiske Undersaatter, ikke vilde sende en preussisk Embedsmand hid som deres Repræsentant, men blive ved at sende min Ven Lassen og mig af Sted. Det er klart, at man er bange for, at det danske Stemmetal skal forøges. Men denne Frygt siger intet, thi Tallene er iforvejen saa store og saa talende, at vi gerne, hvis det kunde hjælpe, vilde optage den Betingelse i vort Forslag: ingen af de Optanter, som blive preussiske Undersaatter, maa deltage i Valg til Rigsdagen og Landdagen. Os vilde det intet gøre; vi har Stemmer nok . . .

Jeg slutter mig til min Ven Lassens Forslag: henvis vort Forslag til et Udvalg. Sagen har stor Betydning for os deroppe, stor materiel og overordentlig kommunal Betydning. Giv os en Haand, og De vil sikre Dem Befolkningens Taknemlighed. Vi

har jo hidtil ikke haft meget at takke for. Benyt Lejligheden (Munterhed), giv os en Anledning til, at vi virkelig kan bringe dette høje Hus vor Tak.

Vicepræsident v. BIXBY: Forslagsstillerne har ønsket, at et Udvalg skal nedsættes til at behandle deres Forslag. De Herrer, som vil nedsætte et Udvalg, behager at rejse sig. (Det sker.) Det er Minoriteten.

Jeg beder nu dem, der vil vedtage det foreliggende Forslag, at rejse sig. (Det sker.) Forslaget er forkastet.

83. Møde, d. 6. Maj 1891.

(Præsident: v. Köller.)

Finanslovens 2. Behandling. Kultusministerens Budget.

G. JOHANSEN: D. 11. April er fra Kultusministeriet udgaaet Forordn. til Regeringerne i Posen og Bromberg, at Lærerne i de ikke tysktalende Lande ikke have Lov til at give Bornene Privatundervisning i Modersmaalet. Omtrent samtidig blev det mig meddelt hjemmefra, at en lignende Bestemmelse var udstedt for den dansktalende Befolknings Vedkommende i Nordslesvig. Det er forbavsende, at sligt kan finde Sted i en civiliseret Stat. Tror De, mine Herrer, at man kan finde lignende Tilstande i nogen anden civiliseret Stat? (Tilraab: Rusland!) — Ja, Rusland regner De dog vel ikke med til de civiliserede Stater? Hvor saaadanne Tilstande hersker, er der ikke Retfærdighed . . . I Nordslesvig har ogsaa Gejstligheden udtalt sig mod den i Folkeskolen indførte Sprogordning. Taleren oplæser et Brev fra en højtstaaende slesvigsk Gejstlig, hvori det bl. a. siges, at Repræsentanterne for den tysksindede Gejstlighed have besværet sig herover for Overpræsidenten, der erklærede, at han ikke var bleven spurgt i denne Sag. Nu mener jeg, at Befolkningens Stemme vel har endnu større Betydning, og her vil jeg erindre Kultusministeren og det høje Hus om, at det nordslesvigske Folk flere Gange tydelig har udtalt sig mod Sprogordningen. I 1884 henvendte 9000 sig med Petition til Kultusministeren og bad om Ophævelse af Instruksen af 9. Marts 1878; da Forordningen af 18. Decbr. 1888 blev bekendt, henvendte 10.000 sig med Petition til Regeringen i Slesvig om dens Tilbagetagelse. Og nu har mellem 13 og 14000 Nordslesvigere henvendt sig med Bøn til det høje Hus om at bevirke en Forandring i Sprogforholdene i de nordslesvigske Folkeskoler overensstemmende med deres Ønsker.

Jeg har Lyst endnu at anføre en Stemme, der tilhører en anset Fører for et stort tysk Parti. Professor Dr. Hänel i Kiel udtalte i en stor offentlig Forsamling i Flensborg, at her i Nord, hvor to Nationaliteter mødes, har Tyskland en dobbelt Opgave, en negativ og en positiv. Negativt har Tyskland den Forpligtelse at træde op mod enhver tysk fjendtlig Bestræbelse; men positivt maa Tyskerne vise Hensynsfuldhed og Skaansel mod de andres Nationalitet, vise deres Sprog, Traditioner og dem selv Agtelse. Man maatte ikke krænke dem ved Naalestik. Tyskerne skulde varetage den nordslesvigske Befolknings Velfærd som sin egen. Det var en Pligt, fordi Tyskland forlangte visse Ofre af denne Befolkning. . .

Jeg har her gengivet Ytringer fra tre Sider om de nordslesvigske Sprogforhold for at anbefale dem til Kultusministerens Bevaagenhed. Om det gamle System har den fremskridende Civilisation og den nationale Retfærdighedsfølelse forlængst skrevet et »Mene Tekel« med uudslettelig Skrift . . .

Regeringens
Tilsvær

Kultusminister, Grev v. ZEDLITZ-TRÜTZSCHLER: For de nordslesvigske Distrikter gælder som Rettesnor Forordningen af 18. December 1888. Den kom i Stand ved en Conference, som fandt Sted i Byen Slesvig, og i hvilken en Række i slesvigske Forhold kyndige Mænd tog Del under Overpræsident v. Steinmanns Forsæde. Forordningen bærer Overpræsidentens Underskrift. Det passer altsaa ikke, naar Landdagsmand Johannsen oplæste et Brev om, at Overpræsidenten intet havde kendt til denne Forordning for dens Udstedelse. Forordningen siger: »Undervisningsproget er i de nordslesvigske Folkeskoler i alle Lærefag med Undtagelse af Religionsundervisningen det tyske«. Jeg konstaterer altsaa, at Religionsundervisningen i de nordslesvigske Distrikter meddeles paa Modersmaalet.

81. Møde, d. 27. Juni 1893.

(Præsident: v. Köller.)

Forhandling om Forslag fra Landdagsmændene Lassen og Johannsen om Brug af det danske Sprog ved Skole- og Religionsundervisningen 27. Juni 1893

i Forbindelse med:

5te Beretning fra Undervisningskommissionen om Petition fra Medlemmerne af Generalsynoden i Konsistorialkredsens Kiel og fra Medlemmer af Provstisynode-Udvalget om Brug af det danske Sprog ved Religionsundervisningen i Folkeskolerne.

H. LASSEN: Motiveringen væsentlig den samme som ved de tidligere Forslag.

... Hvad selve Forslaget angaar, falder det i to Dele. I den første Del beder vi om Forandring af Ordlyden i Forordn. af 18. Decbr. 1888, om at Religionsundervisningen ikke udelukkende skal meddeles paa Modersmaalet, idet den nu i to af de seks ugentlige Timer skal meddeles paa Tysk . . . Vi véd det jo: Nordslesvig skal germaniseres; let vil det ikke blive, men i hvert Fald beder jeg indtrængende: Hvad De saa gør eller ikke gør, hold Dem borte fra Kirken, fra det religiøse og sædelige Liv med Deres Germaniseringskunststykker; det vil være til alles Gavn. Iøvrigt mener jeg ogsaa, at man er gaaet for vidt i Germaniseringsbestræbelserne, naar hele Undervisningssproget, fraset Religionsundervisningen, er Tysk.

I den anden Del af Forslaget beder vi om en Smule dansk Sprogundervisning, for at Religionsundervisningen kan blive tilstrækkelig forstaaet, og naar dette skal lykkes, kan der efter vor Mening hertil ikke regnes mindre end to Timer om Ugen.

Vi har Ret til at forlange, at den danske Gudstjeneste skal bevares for os, saavel ifølge guddommelige Love som efter almindelig Folkeret. Vi har ogsaa Grund til at tro, at dette er Hensigten paa allerhøjeste Sted. Thi i 1889 har Generalsynoden for Slesvig-Holsten besluttet at udarbejde en ny Salmebog for de danske Distrikter; den er færdig og næsten overalt indført i Slesvig. Dette store Arbejde vilde man dog ikke have foretaget, hvis Hensigten var, at den blot skulde benyttes forbigaaende. Jeg betragter det altsaa som en fastslaaet Kendsgerning, at den danske Gudstjeneste skal bevares for os. Men er det saaledes, er det ogsaa absolut nødvendigt, at Religionsundervisningen maa gives paa dansk; men det er ikke nok; Religionsundervisningen og den nye Salmebog kan ikke komme os til Nytte, som de skal, naar Børnene ikke nogenlunde er hjemme i det danske Sprog. De maa i det mindste kunne læse det ordenligt og forstaa det. Derfor er den danske Sprogundervisning nødvendig.

Til Gunst for vort Forslag maa ogsaa tale, at vi Forslagsstillere ikke staar alene. Jeg tillader mig at henlede Husets Opmærksomhed paa den 5. ordenlige Generalsynodes Forhandlinger for 1891. Man vil da se, at ogsaa andre Kredse og andre Mænd nærer de samme Bekymringer m. H. t. Religionsundervisningen som vi . . .

Regeringskommissær Dr. KØRKE (paa Kultusministrens Vegne): Kendsgerningerne taler imod Forslaget. Undervisningen i de nordslesvigske Folkeskoler viser, at Børnene lige godt behersker det danske og tyske Sprog.

G. JOHANNSEN: . . . Det er bleven sagt af en af de foregaaende Talere, at vi kommer igen; Aar ud og Aar ind stiller vi Forslag, fordi der er Trang dertil. . . . Nylig har den nordslesvigske Befolkning givet et slaaende Bevis paa, at den fuldstændig stiller sig Side om Side med os og vort Forslag; ved det nys stedfundne Rigsdagsvalg er de danske Stemmer ikke alene ikke gaaede tilbage, men de har gjort Fremskridt. Fra tysk Side er det Haab saa ofte blevet udtalt, at de danske Stemmer med Tiden vilde formindskes. Dette Haab har været forfængeligt, og det vil vedblive at være forfængeligt; thi de danske Stemmer vil vokse fra Aar til Aar, saalænge De over en Sprogtvang imod os som den, der ligger i Forordn. af 18. Decbr. 1888. Mine Herrer, tag Hensyn til disse Befolkningens Røster, og mærk Dem, hvad der fra forskellig Side her idag er sagt.

Jeg glæder mig over, at det store Centrumsparti i denne Sag stiller sig paa vor Side. Vi er taknemlige derfor, og Befolkningen deroppe, saa lille den end er, vil aldrig glemme, at en saa stor Del af det tyske Folk har mandet sig op til her at træde i Skranken for Sandheden.

... Kirkesproget i disse Distrikter er med faa Undtagelser det danske. Hvorfor vil man da meddele Religionsundervisningen i et andet — jeg gentager det: et fremmed Sprog? Hvorfor vil man paalægge Børnene den Byrde at lære Religion i to Sprog? Intetsteds i Verden underviser man i Religion i to Sprog som hos os. Det er en Undtagelsestilstand, og denne Undtagelsestilstand ønsker vi ændret. Efter min Mening burde den ikke eksistere i en Kulturstat som Preussen. — Og nu de to Timers Sprogundervisning, som Befolkningen forlanger, og som vi beder om i vort Forslag! Hvor i al Verden undervises der i et Lærefag i et Sprog, som Børnene ikke først har faaet Undervisning i? Før man gør et Sprog til Undervisningssprog, maa dette Sprog dog først læres af Børnene.

Taleren fremhæver og oplæser en Række Udtalelser fra tyske nordslesvigske Præster i samme Retning.

Saaledes taler de tyske Gejstlige i Elbheretugdømmene ganske i vort Forslags Aand. Mine Herrer, De har dog ellers en saa fin Følelse, naar i et andet Land tysk Sprog og tysk Befolkning trædes for nær. Hvor smukt kan De ikke skrive om de russiske Undertrykkelser af Tyskerne i Østersøprovinserne! Og selv i Østerrig er De ikke tilfreds med Sprogforholdene. Og saa vil De i eget Land ikke lade andre Nationaliteter vederfares samme Retfærdighed! (Meget sandt i Centrum.) Jeg forstaaer det ikke. Det er en farlig Historie med dette: »Ja, Bauer, das ist etwas anders?« Man kunde let tro, at gamle Goethe endnu har Ret, naar han siger:

Recht aber soll vorzüglich heissen.
Was ich und mein Gevatter preisen.

Mine Herrer, det Princip skulde De ikke følge; det tjener ikke Deres Land til Ære! . . . I den nordslesvigske Vælgerforening blev i Anledning af Rigsdagsvalgene nylig sagt: De vil begaa Sprogmod oppe hos os. Mine Herrer, jeg beder Dem, gaa dog ikke med Regeringen, sig den dog, at det preussiske, det tyske Folk ikke vil begaa et saadant Sprogmod. De kan bedst protestere ved at antage vort Forslag . . .

Vicepræsident, Friherre v. HEEREMANN: Jeg beder dem, der vil vedtage de Herrer Lassen og Johannsens Forslag, rejse sig. (Det sker.) Det er Minoriteten, Forslaget er forkastet.

Dernæst beder jeg dem, der vil stemme for Undervisningskommissionens Forslag om Overgang til Dagsorden, at rejse sig. (Det sker.) Det er Majoriteten, dette Forslag er vedtaget.

30. Møde, d. 11. Februar 1897.

(Præsident: v. Köller.)

Finanslovens 2. Behandling. Indenrigsministerens Budget.

11. Febr.
1897

H. P. HANSEN [1. slesv.-holst. Kreds]: Jeg vil tillade mig at henlede Indenrigsministerens Opmærksomhed paa nogle Forhold i min Hjemstavn. Den ny Provinsialforfatning for Slesvig-Holsten har sikkert skabt en Undtagelsestilstand hos os. . . . I den seneste Tid har vi været Vidne til, hvilke Misbrug Udøvelsen af nogle høje Embedsmænds Politimyndighed har ført til. Den overskrides ofte, uden at der ad Rettens Vej kan bydes Befolkningen tilstrækkelig Sikkerhed i Henseende til dens Besværinger eller Klager. Lovens Forskrifter og ældre Politiforordninger haandhæves og fortolkes i den senere Tid i Nordslesvig paa en Maade, som man tidligere ikke ansaa for mulig, og Befolkningen besværes fremdeles med ny Politiforordninger. Jeg kunde i saa Henseende forelægge et stort Materiale, men for ikke at trætte Dem skal jeg indskrænke mig til det allernødvendigste.

Mine Herrer, De vil endnu erindre, hvorledes Danmarks første Kunstnere, de kgl. Skuespillere fra København, 1894 blev udviste fra Nordslesvig, efter at Overretten havde afgjort, at der fra Lovens Side intet var til Hinder for deres Foretillinger. Paa dette Punkt er Politimyndighederne i Nordslesvig senere gaaet endnu videre. For nogle Maaneder siden blev det forbudt den danske Forfatterinde Fru Fibiger at holde et Foredrag i Haderslev. Ja den store, ogsaa i Tyskland højtskattede danske Violinistinde Frida Scotta, blev det endog forbudt at give Koncerter i nordslesviske Byer. En Herre af Højrepartiet har nylig niindet om Bismarcks bevingede Ord: Vi Tyske frygter Gud, men ellers ingen i Verden. I Nordslesvig kunde man næsten sige: De Tyske frygter Gud og Frida Scottas Stradivarius! (Munterhed.) Men ikke alene danske Kunstnere og Kunstnerinder, ogsaa fremragende danske Agronomer nægtes det vedblivende at holde Foredrag i vore landøkonomiske Foreninger. Nu er det jo paa den ene Side en Kendsgerning, at det store Flertal af den dansktalende Befolkning i Nordslesvig ikke kan følge et tysk Foredrag; paa den anden Side er det ogsaa en Kendsgerning, at det danske Landvæsen indtager et meget højt Standpunkt og i de sidste Aartier har været mønstergyldigt for os i Nordslesvig. En økonomisk Nedgang i Landvæsenet er derfor en uundgaaelig Følge af Politiets Fremfærd paa dette Punkt. Alle Møder i vore landøkonomiske Foreninger anmeldes for Politiet og hvervaages af dette; hvert eneste Foredrag af danske Foredragsholdere kan saaledes kontrolleres og forbydes, saa snart Taleren ikke strængt holder sig til sit Emne. Et almindeligt Forbud er derfor fra et politisk Synspunkt unødvendigt, men fra et økonomisk meget skadeligt. Jeg vilde derfor gerne bede Indenrigsministeren have sin Opmærksomhed henvendt herpaa.

Paa hvilken Maade Retten til at udstede politimæssige Forordninger udøves af enkelte Embedsmænd i Nordslesvig, maa jeg have Lov til at illustrere med nogle enkelte Tilfælde. I Landsbyen Østerlind i Haderslev-Kredsen dannedes en selskabelig Forening, som havde sit eget Forsamlingslokale. Efter sine Love var denne en ren Privatforening, men efter det stedlige Politis Opfattelse derimod underkastet Anmeldelsespligt. Formanden blev derfor mulktet, men forlangte Rettens Afgørelse. For saa vidt var alt i Orden. Men nu optraadte Landraad Dr. Mauve fra Haderslev paa Skuepladsen; han vilde ikke afvente Rettens Kendelse, men forlangte, at Foreningen uden Betingelse skulde underkaste sig hans Opfattelse, og da Formanden ikke var villig hertil, lod han Amtsforstander Thiermann udstede en Skrivelse om, at saafremt Formanden fremdeles trodsede hans Advarsel og gjorde sig bemærket ved politisk Agitation, vilde det ikke blive taalt, at han havde danske Undersaatter i sin Tjeneste; disse vilde eventuelt blive udviste. Samtidig fik en hel Række Tjenestetyende, som var danske Undersaatter og i Tjeneste hos Mænd i samme Egn, Tilhold om at forlade deres Tjeneste hos paagældende og ikke træde i Tjenesteforhold hos fem nærmere udpegede Mænd. Ved dette Tilhold fra Politiets Side paa Trods af vor Tyende-lov havde Landraaden skabt sig et Grundlag for videre Forhandlinger, og nu lod han vedkommende Mænd kalde for sig for at forhandle med dem. De kom, og da de ikke kunde undvære deres Tjenestefolk, enedes de med Landraaden om, at den selskabelige Forening uden at afvente Rettens Afgørelse skulde underkaste sig Anmeldelsespligten, hvorfor Landraaden saa til Gengæld skulde tage sit Tilhold tilbage. Omtrent fire Uger blev Sagen forhandlet for Nævningeretten i Rødding, den selskabelige Forenings private Karakter blev anerkendt og Formanden frifunden.

Mine Herrer, tror De, at saadanne Myndigheder med en saadan vilkaarlig Haand-hævelse af Politimyndigheden kan skabe andet end Utilfredshed i Nordslesvig?

Endnu et Træk, der yderligere belyser Politiets Fremfærd i Nordslesvig. I Begyndelsen af Treserne dannede der sig en saakaldt Frimenighed i Bovlund, Haderslev-Kredsen. Den samme benyttede indtil 1896 en Bedesal til sin Gudstjeneste, men sidste Sommer har den med store Ofre bygget en smuk, ny Kirke. Endnu før denne

Kirke var færdig, blev Menighedens Forstander af Amtsforsander Stojentin i Toflund opfordret til at motivere Opførelsen af denne Kirke og skaffe sig Indenrigsministerens Tilladelse til senere at tage den i Brug. Menighedsforstanderen svarede, at det i dette Tilfælde drejede sig om en Privatbygning. Man hverken søgte om eller ønskede dens Anerkendelse som Kirke, og man kunde derfor ikke anerkende Indenrigsministerens Ret til at forbyde Brugen deraf, saa meget mindre, som Menighedens Præst efter Ovrighedens Forlangende anmeldte Gudstjenesten i Henhold til § 1 i Loven af 11. Marts 1850. Kirken blev nu gjort færdig, og den højtidelige Indvielse skulde finde Sted 19. September 1896. Den 17. s. M. fik Præsten imidlertid Meddelelse fra Amtsforsander om, at det forbødes at bruge Kirken, da der ikke forelaa en Godkendelse fra Statens Side. D. 19. September stod der 2 Gendærmer foran Kirkedøren i Bovlund for eventuel med Magt at forhindre Menighedens Gudstjeneste. Menighedsraadet klagede, og Sagen verserer for Tiden for Overretten. Men Kirkedøren har siden da været lukket . . .

Regeringens
Tilsvær

Regeringskommissær v. PHILIPSBORN: De enkelte Tilfælde er ikke bekendte for Regeringen. Jeg kan derfor kun henvise til at faa dem afgjorte gennem de sædvanlige Instanser. Skulde de maa frem til Ministeriet, vil de selvfølgelig blive nøje undersøgte.

Men saafremt der af disse enkelte Tilfælde skulde rettes den Bebrejdelse mod Politimyndighederne, at de gør vilkaarlig Brug af Lovens Forskrifter og Bestemmelser, maa jeg nedlægge bestemt Indsigelse herimod og forsvare Myndighederne mod den Art Beskyldninger.

97. Møde, d. 22. Juni 1897.

(Præsident: v. Köller.)

Forhandling om Forslag fra Landdagsmændene Johannsen og Hanssen om Brugen af dansk Sprog i de nordslesvigske Folkeskoler.

22. Juni 1897

G. JOHANNSEN: . . . Det foreliggende Forslag slutter sig til de forskellige Sprogforslag, som vi nordslesvigske Landdagsmænd Aar ud og Aar ind har fremsat. Men det er det beskedneste af dem alle. Jeg vil heller ikke idag skjule, at jeg er af den Mening, at Undervisningen overalt i Folkeskolen, hvor Modersmaalet er det samme som Folkesproget, maa gives i dette Sprog. Men da min Ven Hanssen og jeg ved, at de ikke-tyske Nationaliteter i Preussen ikke kan haabe paa Indførelsen af saadan Retfærdighed, har vi indskrænket os til at stille den beskedne Bøn, som De finder i vort Andragende: i det mindste 2 Timers ugenlig Undervisning i det danske Sprog i Folkeskolen med dansk Religionsundervisning . . .

. . . Af de Ord, som forrige Aar udtaltes af Ministerens Stedfortræder, tør jeg vel udlede, at Regeringens Mening er den, at vort Andragende er udgaaet fra den danske Agitation. Hvor dog selv Ministre og kloge Gehejmerraaeder kan tage fejl! Mine Herrer, dette Forslag om 2 Timers dansk Sprogundervisning om Ugen er virkelig intet Agitationsmiddel i Nordslesvig; hvem der tror det, har ikke den fjærmeste Anelse om Forhold og Tilstande der. Tværtimod anser Befolkningen i Nordslesvig dette Forslag for langt fra vidtgaende nok. Det er i hvert Fald intet Agitationsmiddel. Af denne Grund har der heller aldrig været Begejstring hos Befolkningen for dette Forslag, og vor Presse har heller ikke taget sig af det. Sprogspørgsmaalet i Nordslesvig er en Hjertesag, men intet Agitationsnummer. Intet krænker en national selvbevidst Befolkning som den nordslesvigske saa meget som Undertrykkelse af det bedste Nationalitetsmærke, Sproget. . . . Motiveringen er den samme som i tidligere Aar.

Regeringens
Tilsvær

Regeringskommissær DR. KÖPKE: Statsregeringen holder fast ved Sprogforordningen af 18. Decbr. 1888, og den har erkendt det som sin alvorlige Oppgave atvaage over dens loyale Gennemførelse. Dette Standpunkt har saa ofte været motiveret her, at jeg vel kan fritage mig selv for at opfriske gamle Historier og atter bringe samme Ting paa Bane.

DISKUSSION, hvori ogsaa H. P. HANSEN deltager med forskellige Oplysninger om Sprog-sagens Stilling i den danske Folkeskole.

Vicepræsident v. HEEREMANN: Jeg beder de Herrer, som vil stemme for Forslaget, rejse sig. (Det sker.)

Bureauet er i Tvivl; maa jeg bede om en Modprøve. (Det sker.)

Bureauet er enigt om, at det er Majoriteten, som nu staar. Forslaget er forkastet.

41. Møde, d. 8. Marts 1898.

(Præsident: v. Kröcher.)

Finanslovens 2. Behandling. Kultusministerens Budget.

Efterat først G. Johannsen har opfordret Kultusministeren til at revidere de forskelliglydende Bestemmelser om Skolepligten i Nordslesvig, tager H. P. HANSEN Del i Debatten:

... I Nordslesvig har i de sidste Aar al privat Undervisning i det danske Modersmaal været forbudt af Myndighederne. . . . Det danske Sprog tales i Nordslesvig af henvend 160,000 Personer; det er Kirkesproget i over hundrede Sogne og bruges indenfor disses Grænser næsten udelukkende baade i Familien og i Forretningsforbindelser. De maa derfor indrømme mig, at det under saadanne Forhold er paatrængende nødvendigt, at nordslesvigske Børn faar Undervisning i Modersmaalet. Efter min Opfattelse er det Undervisningsinspektorens Pligt at sørge herfor. Men Nordslesvigs Fortyskning er forlængst bleven Folkeskolens Hovedopgave. . . . Følgen er da naturlig bleven, at Forældrene bestræber sig for at give deres Børn Privatundervisning hjemme i det danske Sprog, efterat Børnene har opfyldt deres Skolepligt.

... Det er dog en for smaalig, ja rent ud forkastelig Kampnaade, naar Privatundervisningen principielt forbydes ved det 19. Aarhundredes Slutning i Kulturstaten Preussen. Men desværre synes dette at være Tilfældet. Regeringen forbyder den i Henhold til Forordningen af 1834 og 1839, der bestemmer, at Personer, som lever af at give Privatundervisning i saadanne Lærefag, som høre til den offentlige Skoles Omraade, skal anmelde det forud for Stedets Øvrighed og fremlægge Beviser for deres videnskabelige Dygtighed og sædelige Vandel, ganske som Tilfældet er med Privatskolens Bestyrere.

Da det nu mest er unge Mænd af Folket, som giver denne rent elementære Undervisning i at læse og skrive Dansk, kan de kun undtagelsesvis præstere Beviser for Dygtighed. I enkelte Tilfælde er det dog lykkedes. Men saa er man gaaet deres sædelige Vandel paa Klingen med Bemærkninger om, at de er Medlemmer af danske Foreninger og Selskaber. Jeg kender ikke et eneste Tilfælde, hvor Øvrigheden har givet Tilladelse.

Forskellige af de paagældende, der rammes af disse Bestemmelser, har nu indvendt, at de ikke gør nogen Forretning af Privatundervisningen, idet de intet Honorar modtager for deres Arbejde. Men Regeringen i Slesvig har intet Hensyn taget hertil. Andre har indvendt, at da Undervisningen i Dansk ikke hører til Lærestandene i den preussiske Skole, kan den ikke forbydes paa Grundlag af Frdn. af 1834 og 1839. Dertil har Regeringen svaret, at al Sprogundervisning, hvad enten i eget eller fremmed Sprog, maa regnes for Lærefag i den offentlige Skole, selv om der for Tiden ikke undervises i paagældende Fag.

... Idet jeg henviser til disse næsten utrnlige Forhold, tillader jeg mig at stille det ganske bestemte Spørgsmaal til Ministeren: staar den preussiske Undervisningsstyrelse for Tiden paa det Standpunkt, at den principielt vil forbyde al Undervisning i Dansk indenfor som udenfor Folkeskolen — eller vil Ministeren for Fremtiden tillade, at dertil egnede Personer f. Eks. Folkeskolens Lærere udenfor Skoletiden giver Privat-Undervisning i det danske Sprog, saalænge der ikke i Nordslesvig gives Lejlighed til at lære at læse og skrive Dansk i Folkeskolen?

Kultusminister Dr. BOSSÉ: Det er sandt, at vi i Nordslesvig i det store og hele bekæmper den danske Privatundervisning. Det gør vi, fordi denne Privatundervisning

Regeringens
Tilsva

i det danske Sprog endnu væsentlig bærer Præget af en agitatorisk Forholdsregel af det tyskfiendtlige Parti. Jeg kan derfor ikke i Almindelighed svare, at vi i Fremtiden vil tillade dansk Sprogundervisning; jeg kan kun sige, at vi i hvert enkelt Tilfælde vil gøre det afhængigt af, om vi kommer til den Overbevisning, at det er Udslag af en dansk og tyskfiendtlig Agitation eller ej.

6. Møde, d. 25. Januar 1899.

(Præsident: v. Kröcher.)

Interpellation fra Landdagsmand Dr. BARTH [Repræsentant for Kiel] m. fl.:

25. Januar
1899

»Overpræsidenten i Provinsen Slesvig-Holsten har offentlig tilstaaet gentagne Gange at have udvist danske Undersaatter af Nordslesvig, ikke fordi disse Personer var faldne til Besvær, men udelukkende med det Formaal at øve et Tryk paa deres dansksindede Arbejdsgivere.

Er det rigtigt, at Overpræsident v. Köller har taget Initiativet til disse eller lignende Forholdsregler, og er Statsregeringen tilbøjelig til at bære Ansvar for de af Overpræsidenten truffne Anordninger?»

Dr. BARTH: Det ligger i Sagens Natur, at Tyskerne i en Strid mellem Folk af tysk og dansk Nationalitet er tilbøjelige til at give deres egne Folkefæller Ret. Men i og for sig er de, der tilhører den fremmede Nationalitet, lige saa berettigede Statsborgere; i Nordslesvig saaledes de Danske, som er preussiske Statsborgere og derfor kan gøre Krav paa den fulde Beskyttelse, som den preussiske Forfatning yder sine Borgere.

I den praktiske Politik kommer Pragfredens Art. 5 ikke mere i Betragtning; i alle Tilfælde drejer det sig om en endelig Ordning. Hvad det i første Række gælder om, er Spørgsmaalet om Sammensmeltningen af de 100,000—150,000 Danske. Denne er endnu ikke fuldført, skønt Nordslesvig i en Menneskealder har været i preussisk Besiddelse. Hvad er Grunden hertil? Den tyske Forening til Danskhedens Bekæmpelse i Nordslesvig giver Agitatorerne og den danske Presse Skylden. Imidlertid har Regeringen jo gjort rigelig Anvendelse af alle Tvangsmidler, som stod til dens Raadighed og har ved sine Skoleforordninger kæmpet ihærdigt for en hurtig og fuldstændig Germanisering. Men netop disse har givet den danske Agitation et ideelt Rygtud og baaret den mægtig fremad. Dette er ogsaa de fleste tyske nordslesvigske Præsters Mening. En af dem skriver i et Tidsskrift: Sprogforordningen af 1888 har haft til Følge, at det danske Hjem er kommet til at føle sig i klar og bevidst Modsætning til den tyske Skole. I en Kamp mellem Skolen og Hjemmet vil det sidste som oftest sejre, thi det er det stærkeste.

For 1½ Aar siden blev Hr. v. Köller Overpræsident for Slesvig-Holsten. Da han saa, at de af Regeringen hidtil truffne Forholdsregler intet havde ført til, foretrak han Politimandens Rolle for Statsmandens. Offentlig har han erklæret, at ingen af de Udvisninger, han i den sidste Tid havde anordnet, havde været rettet mod saadanne danske Undersaatter, som personlig var faldne til Besvær, men at Personer, som i og for sig var ganske uskyldige, var bleven udvist, fordi man derved haabede at kunne øve et Tryk paa de Mænd, i hvis Tjeneste de stod. Rammer man nu derved i Virkeligheden de dansksindede preussiske Arbejdsgivere udover at berede dem nogle forbigaaende Vanskeligheder? Eller er det ikke snarere saaledes, at de bliver endnu mere forstokkede, at disse Midler, som bærer Uretfærdighedens Stempel, vil bidrage til at styrke deres Uvilje mod Tyskheden istedetfor at give dem Lyst og Tilbøjelighed til at nærme sig den? Ved Udvisningerne besørger Regeringen Arbejdet for de danske Agitatorer.

Men ogsaa andre mere underordnede Organer har paa egen Haand ved skarpere Tvangsregler søgt at naa samme Maal. Saaledes Truslen om tvungent Formynderskab for de dansksindede Forældre, som har sendt deres — vel at mærke ikke mere skolepligtige — Børn paa danske Højskoler for at uddannes videre og lære det danske Sprog. Den danske Befolkning maa sætte denne Forholdsregel i Forbindelse med Kampen mod dens danske Anskuelser og Traditioner. Man faar den ikke til at tro, at det kun drejer sig om Beskyttelse af de danske Forældres Børns Interesser, og at der ikke er Politik med i Spillet. Men en Forholdsregel, der truer dem med at fratage Forældremyndigheden og overdrage Formynderretten til andre Mænd, der maaske staar i politisk Kamp med dem, maa nødvendigvis styrke dem i deres Trods. Ogsaa Forbudene mod at synge danske Sange og vise danske Farver haandhæves paa en smaalig og derfor ubehødvendig Maade. Taleren anfører flere Eksempler herpaa. Intet irriterer Folk saa meget som de smaalige Midler, med hvilke man vil naa et stort Formaal.

Følgerne af Udvisningspolitikken har allerede vist sig. De har dels været af økonomisk Natur, idet mange danske har afbrudt deres tyske Handelsforbindelser — hvad dog næppe betyder stort og ikke vil holde sig — dels har de ikke alene i Danmark, men ogsaa i de andre skandinaviske Lande skabt en lidenskabelig Misstemning mod Tyskland. Vel ikke hos Regeringerne, men hos Folkene, hvis Anlag og Udvikling gør dem til Tysklands naturlige Forbundsfaeller. Tyskland er den Stormagt, til hvilken Skandinavien maa støtte sig. De mest oplyste Aander i de skandinaviske Lande ønsker en Tilnærmelse til Tyskland; derfor er det sørgeligt, at Forholdet er blevet forstyrret.

Disse Tvangsforholdsregler er en Odslen med Statsenergien. Disse Rester af smaastatstligt Fjilisteri maa fjernes fra Tysklands moderne Politik!

Indenrigsminister v. d. RÆCKE: Mine Herrer, i Sammenligning med de harmglødende Ord, som endnu for faa Uger siden i Anledning af Udvisningerne i Nordslesvig lod i den frisdinede Presse, taler de Herrer Forespørgere et maadeholdent Sprog. De synes allerede at være kommen til den Opfattelse, at der her ikke er Tale om Forsøg paa ved Vold og Magt at fortyske Nordslesvig og udrydde Danskheden. De synes ikke — i hvert Fald efter Forespørgslens Ordlyd at dømme — at have noget principielt at indvende mod Udvisningerne, men gør kun Indvendinger mod en bestemt Art Udvisninger. Og heri gør de Ret, thi det ligger os fjernt at ville gøre Forsøg i den oven antydede Retning. Her er slet ikke Tale om en stor Statsaktion, men om ganske simple Forvaltningsforholdsregler, som har vist sig at være absolut nødvendige til Forsvar mod den danske Agitation. De Herrer Forespørgere synes ganske at have misforstaaet, hvad Formaålet med og Grunden til disse Forholdsregler er. Intet ligger tysk Væsen og preussisk Tradition fjernere end fanatiske Angreb paa fremmede Nationaliteter . . . Men, mine Herrer, hvor fast sammenføjet den preussiske Stat end er, den har dog nogle Grænsedistrikter, hvor der kæmpes mod tysk Sæd og Skik og tysk Arbejde, ja endog mod Statens Udelelighed, hvor den preussiske Stat, hvis den vil løse den her stillede Opgave paa rette Maade, i Tide maa gribe maadeholdent, men kraftigt ind til Værn for Tyskheden.

Regeringens
Folivar

Dette gælder ogsaa i Nordslesvig. De Formaal, den preussiske Politik forfølger i Slesvig, og de Forholdsregler, den preussiske Forvaltning har taget deroppe, har altid i højeste Grad været prægede af den største Forsonlighed . . . Det er utvivlsomt, at Regeringens Forholdsregler allerede har baaret gode Frugter . . . De tagne Forholdsregler vil vi i det væsentlige kunne opretholde. Maaske vil vi, hvor det viser sig nødvendigt, kunne foretage en og anden Ændring ved dem, men forøvrigt vil vi yderligere udvikle dem, saa vidt muligt ogsaa i kulturel Henseende, og jeg haaber, at de engang i Tiden vil bære gode Frugter.

Jeg maa imidlertid tilstaa, at paa et Punkt er der bleven beredt os Skuffelser: man har undervurderet Virkningen af den lettere Erhvervelse af preussisk Borgerret og den danske Agitations Styrke og Energi.

Det er en Kendsgerning, at en Del af de Optanter, som har faaet Indfødsret, og altsaa nu er vore Landsmænd, hører til de ivrigste Agitatorer, og de er saa meget mere farlige, som det ikke er muligt at komme dem til Livs, da de udmærket forstaa at undgaa Konflikter med Straffeloven.

Den danske Agitation er vokset i Styrke fra Aar til Aar, og der er navnlig i de senere Aar blevet ført et Sprog, som ligefrem maa betegnes som skandaløst, og som har krænkert den tyske Befolkning dybt. Da der imidlertid savnes passende Bestemmelser i Straffeloven, har man ikke til Gavns kunnet modvirke denne Agitation.

Typisk for den danske Agitations Virkemaade og Formaal er en Ytring af Redaktør Hanssen i Aabenraa, Udgiveren af det danske Blad »Hejmdal«. Landdagsmand Hanssen — det er nemlig den samme Mand — vil ikke kunne nægte, at han er fremkommen med følgende Ytring:

En Krig mellem Tyskland og Danmark vilde være en Ulykke for dem af vort Lands Sønnen, som tjener i den tyske Hær; men hvis Nordslesvig gennem en Krig med Tyskland for stedse kunde blive forenet med Danmark, hvad jeg rigtignok foreløbig anser for umuligt, saa vilde jeg ikke modarbejde en saadan Løsning af det nordslesvigske Spørgsmaal. Enhver efter min Mening varig Forening af Nordslesvig med Danmark vilde jeg anse for ønskelig og godkendende, thi jeg ønsker ikke, at Nordslesvig skal faa tysk Sprog, tysk Sindelag og tysk Nationalitet, det vil sige blive tysk for bestandig. Ingen Forholdsregel fra den tyske Regerings Side, selv Indførelse af dansk Sprog i Kirke og Skole ved Domstolene og Forvaltningsmyndighederne, vilde være mig nok og afholde mig fra at agitere. Den varige Adskillelse af Nordslesvig fra Tyskland er mine Onskers Maal.

Mine Herrer, naar en Landdagsmand, som ifølge Forfatningen er Repræsentant for hele det preussiske Folk, mener at kunne tillade sig den Slags Ytringer, saa kan man tænke sig, hvor grænseløs den Agitation maa være, som i Ord og Skrift udøves af Personer, der ikke behøver at tage den Slags Hensyn.

Den systematiske Bearbejdelse af Folket sker naturligvis hovedsagelig gennem Pressen, der, det maa indrømmes, arbejder yderst behændigt og i utallige Vendinger forstaar daglig at styrke og vedligeholde Tanken om Nordslesvigs Genforening med Danmark . . . Ikke mindre livlig er tidt den Agitation, som udfoldes af de mange Foreninger, der som et tæt Næt overspænder det nordlige Grænseland. Det er et helt Studium at finde sig til Rette i denne Labyrint af Foreninger, og jeg vil indskrænke mig til at give Dem en kort Skildring af disse Foreninger og et flygtigt Overblik over deres Agitation. Først og fremmest maa blandt disse Foreninger nævnes Vælgerforeningen, hvis Sekretær et Landdagsmand Hanssen. Endvidere er der en i 1881 dannet Sprogforening, som søger at bevare det danske Sprog i Nordslesvig i det størst mulige Omfang. Den har i nyere Tid inddelt hele Nordslesvig i Kredse, af hvilke der i 1896 fandtes 106, hver med et eller flere Biblioteker. Hver Kreds har en Tillidsmand, som sørger for Uddeling af danske Billeder og Skrifter. Foreningen havde i 1895 omtrent 1600 Medlemmer og havde indtil 1897 vundet yderligere 70 Medlemmer. I Aaret 1898 uddelede den ved Siden af sin sædvanlige Virksomhed ca. 10.000 Bøger og henvend 3800 Billeder, foruden en Del Bøger og Hafter til Børn — indtil 50 i hver Kommune — som Belønning for leverede danske Stile.

Af særlig Betydning er Skoleforeningen, som dannedes i 1892, og hvis Opgave er at sørge for Børnenes og Ungdommens Undervisning i det danske Sprog. Den sender — det er vigtigt at lægge Mærke hertil, naar man vil vurdere Betydningen af denne Agitation — umiddelbart efter Konfirmationen dansksindede Familiers Børn og unge Mennesker paa danske Høj- og Efterskoler. Hvordan Undervisningen er paa disse Skoler, kan man tænke sig, naar man hører, at der navnlig undervises i dansk Sprog og Historie, til Dels endog særlig Jyllands Historie. Betegnende er det ogsaa for disse Skoler og for den Interesse, man fra dansk Side viser dem, at man siden 1892 har forhøjet Statsunderstøttelsen til dem fra 6000 til 30.000 Kroner. Foreningen har hidindtil sendt 1024 unge Mennesker paa danske Skoler og skaffet dem Fripladser og Pengeunderstøttelser.

Ogsaa de forskellige økonomiske Foreningers Antal er meget stort. I 1895 sluttede Landforeningerne sig sammen til en Fælleslandboforening. Pengeinstitutter i Form af Privatsparekasser og lignende søger i økonomisk Henseende at holde den danske Befolkning adskilt fra den øvrige Befolkning og at skabe politisk Afhængighed ved at give Folk Kredit.

Endelig spiller de saakaldte Demonstrationsrejser en meget stor Rolle paa Agitationsprogrammet. Netop i de senere Aar er der bleven iværksat en Mængde Demonstrationsrejser fra Danmark til Preussen og fra Nordslesvig til Danmark, og det er betegnende for disse Rejser, hvori der altid er talrige Deltagere, at de til Dels foregaa med danske Myndigheders og Embedsmænds Vidende, til Dels endog med dem som Deltagere.

Til disse Agitationsmidler: Pressen, de forskellige Foreninger samt Demonstrationsrejserne, er der i nyere Tid kommen endnu et, og det er dette Agitationsmiddel, der har givet Anledning til de Forholdsregler, som er Genstand for Forespørgslen. Den danske Befolkning har nemlig i den senere Tid faaet en ganske paafaldende Tilvækst, ikke af danske Familier, men af enkeltstaende Personer, og ved indgaaende Efterforskninger er det blevet eftervist, at denne Tilvækst hidrører fra, at dansksindede tyske Undersaatter følgestrængt har søgt fuldstændig at boykotte tyske Arbejdere og tysk Tyende og kun taget Persnner af dansk Nationalitet i deres Tjeneste. At dette, som der er bleven paastaat i Pressen, skulde staa i Sammenhæng

med de økonomiske Forhold, er en fuldstændig ubevist Paastand. Myndighederne antager tværtimod, at det drejer sig om en ny Agitationsmaade, hvis Formaal er ved Undertrykkelse af alle tyske Elementer at danne fuldstændig afsluttede danske Distrikter.

Mine Herrer, paa Grund af denne Agitation, der særlig er tiltaget i de senere Aar, paa Grund af den stadig tiltagende Foruroligelse af den tyske Befolkning, maatte de paagaeldende Myndigheder se sig om efter skarpere Forholdsregler til Værn mod Agitationen, og det er da efter indgaaende Overvejelser, hvortil de stedlige Myndigheder, navnlig Landraaderne, sidste Efteraar var kaldt sammen, foruden andre Forholdsregler, bleven besluttet i Tilfælde af særdeles stærk dansk Agitation fra Indlændinges Side at udvise de Tjenestefolk, Læringe, Medhjælpere og Arbejdere, som stod i Tjeneste hos dem. Man mente, at det var det eneste virksomme Middel til Bekæmpelse af den danske Agitation paa dette Omraade, men ganske vist ønskede man tillige at give de dansksindede Agitatorer af tysk Nationalitet en alvorlig Advarsel. Paa Grund af disse Beslutninger er der hidindtil i Nordslesvig af Personer, som her kommer i Betragtning, udvist 142.

Jeg indrømmer, at disse Forholdsregler ikke er fri for Haardhed imod de Tjenestefolk osv., som bliver udvist uden personlig at være faldne til Besvær — en Del af dem har for Resten taget Del i Agitationen. I Reglen udvises dog kun saadanne Fremmede, som i politisk, økonomisk eller anden Henseende er faldne til Besvær...

Statsregeringen anser imidlertid alle de Forholdsregler, som Overpræsident v. Köller har taget, for at være lovlige Forsvarsforholdsregler. Det er blevet stærkt overdrevet med den Haardhed, som skal være bleven anvendt mod Tjenestefolkene osv. Det er for det meste ugifte Folk, som skiftevis tjener paa denne Side og hinsides Grænsen, og som kun behøver at snøre deres Randsel og rejse anden Steds hen, saa faar de let en anden Plads igen. Vi har heller ikke paa nogen Maade voldt de Folk Vanskeligheder, som, efter at have modtaget Udvisningsordren, ikke har forladt Landet, men har taget Plads hos Arbejdsgivere, der ikke har taget Del i nogen Agitation. Af de omtalte 142 Personer har omtrent en Tredjedel ikke forladt Landet, men kun skiftet Tjeneste. Vi agter heller ikke i Fremtiden at foretage nogen Forandring i den Henseende, saa at den imod Tyendet anvendte Forholdsregel ikke har Karakter af Landsforvisning, men kun af Forvisning fra en bestemt Tjeneste.

Denne Omstændighed vil, antager jeg, bidrage til at berolige de Herrer, der betragter detagne Forholdsregler som særlig haarde og beklagelige.

Bedømmelsen af disse Forholdsregler, som efter Landdagsmand Barths Skildring har været saa forfærdelig ugunstig saavel i Ind- som Udland, bør efter mit Kjendskab til Forholdene falde stik modsat ud.

Jeg for mit Vedkommende har modtaget et stort Antal Breve, hvori man takker for disse Forholdsregler og skildrer dem som nødvendige og gavnlige, og jeg er vel næppe den eneste, som har modtaget slige Vidnesbyrd. Af enhver Avis kan De se, at Dommen over Udvisningsforholdsreglerne stadig bliver gunstigere. Hvad angaar Landdagsmand Barths Udtalelser, at vi fuldstændig skal have forregnet os med Hensyn til disse Forholdsreglers Virkning, at de kun har været et Slag i Luften, og at de maaske endog vil bidrage til at ægge til Utilfredshed i Stedet for at bringe Ro i Landet — saa maa jeg hertil bemærke, at jeg er fuldstændig rolig i den Henseende. De Betragtninger, jeg har modtaget om Forholdsreglernes Virkning, lyder tilfredsstillende. En af de Landraader, der har mest med denne Sag at gøre, skriver, at der kan mærkes en væsentlig Formindskelse af Agitationen; der hersker nu i hans Kreds en Ro og Fred, som endnu aldrig før, i den Tid han har beklædt sit Embede, og han trør paa Grundlag af Udtalelser af Beboere i Kredsen at kunne sige: som der ikke har hersket, siden Slesvig-Holsten blev forenet med Preussen.

Derfor, mine Herrer, tror jeg, at vi i det mindste maa se Tiden an. Jeg er overbe-

vist om, at Forholdsreglerne vil virke yderst gavnligt, og vi maa derfor være Overpræsident v. Köller taknemmelig for, at han omsider har besluttet sig til at tage alvorlig fat.

I den kongelige Statsregerings Navn afgiver jeg derfor den Erklæring, at den fuldstændig godkender de af Overpræsidenten i Slesvig-Holsten iværksatte og i Forspørgslen nærmere betegnede Forholdsregler.

Kultusminister, Dr. Bossé: . . . De Klager, der lod over Anordningen af 1888 og over Ordningen af Spørgsmaalet i Skolerne, foranledigede mig til indgaaende at undersøge de Resultater, Overpræsidentialanordningen havde haft; jeg sendte Ministeralkommissærer til Nordslesvig for at undersøge Skolerne og fuldstændig sagligt og upartisk at konstatere, om der virkelig i Skolevirksomheden i det hele var indtraadt uheldige Tilstande som Følge af Indførelsen af Tysk som Undervisningssprog eller i Religionsundervisningen som Følge af af de to tyske Religionstimer. Kommisærerne har været i et meget stort Antal Skoler, men deres Dom lyder uden Undtagelse paa, at Skolevirksomheden ikke har lidt nogensohmhelst Skade ved Overpræsidentialanordningen, at Børnene lærer baade at forstaa og tale det tyske Sprog godt, og at de ogsaa har den fornødne Forstaaelse af Religionsundervisningen.

Desuden har jeg ved given Lejlighed modtaget en Deputation af nordslesvigske Præster, blandt hvilke nogle utvivlsomt var besjælede af et godt tysk Sindelag, men som alligevel gjorde Forsøg paa at faa indført en mildere Ordning, end den i Overpræsidentialanordningen fastsatte, det vil sige, atter at faa dansk Sprogundervisning indført i Skolerne. Jeg rettede da til disse Herrer Spørgsmaalet: »Er det uden den danske Børn ikke synes at være i Stand til fuldstændig at forstaa Konfirmationsundervisningen og Præsternes danske Prædikener?« Hertil svarede de Herrer enstemmig: »Nej, at paastaa det, er efter vor Mening at gaa for vidt; Børnene forstaa saavel Prædikenen som Konfirmationsundervisningen. Kun nu og da forekommer det, at Børnene ikke straks er ganske klar over Betydningen af meget vanskelige Ord, som bruges paa en afvigende Maade i Dansk og Tysk, men de heraf opstaaende Vanskeligheder lader sig afhjælpe ved velvillig Indgriben fra Præstens Side, som jo maa forstaa Dansk, siden han skal prædike paa Dansk«. Efter at have faaet disse Oplysninger, har jeg opgivet Tanken om at ændre Overpræsidentialanordningen.

Desuden vil jeg bemærke, at det efter min Mening slet ikke er nogen særlig stor Ulykke, at der i danske Byer i Nordslesvig bliver talt Dansk. Jeg tror, at Tyskland, det tyske Rige saa vel som Preussen, er stærke nok til at kunne taale det. Men et ganske andet Spørgsmaal er det, mine Herrer, om der for os er nogen Grund til i vor Stat og vore Skoler at pleje en fremmed Nationalitets Sprog, tilmed en Nationalitet, til Gunst for hvilken der findes en mod vor Stat rettet, overordentlig fjendtlig sindet Agitation. Jeg tror at kunne svare paa dette Spørgsmaal med et bestemt Nej. Vi har ikke noget imod, at disse Folk taler Dansk: men det er for meget forlangt af os, at vi skulde udlevere vore Skoler og vore Midler til Støtte af en Agitation, der er rettet mod vort Fædreland og vor tyske Folkelighed. Min Stilling er altsaa den, at hvor man kan paavise enkeltstaaende Vanskeligheder, dér er jeg, vedrørende enkelte Skoler og enkelte Lærere, rede til at virke hen til, at disse Folk ikke ved unyttige Naalestik plæges saaledes, at de drives til det yderste — at gøre dette ligger mig fjært, jeg misbilliger det paa det bestemteste —; men dette er noget ganske andet, end om man nu, efter Andragende af de danske Agitatorer, vilde foretage en saadan principiel Ændring i de hos os eksisterende Skoleforhold, der har bestaaet deres Prove, at det heraf kunde suges ny Gift til Anvendelse imod vort Fædreland. Dette vil jeg ikke være med til.

I den paafølgende Diskussion deltager ogsaa:

Vicepræsidenten i Statsraadet, Finansminister v. Miquel: Jeg tror, at det Spørgsmaal, som De skulde danne Dem en bestemt Mening om, nu er fuldstændig klart, saa

det næppe er nødvendigt at tale mere om det. Enhver af os er nu, — hvis han ikke allerede var det i Forvejen — fuldstændig klar over de virkelige Forhold i Nordslesvig, og jeg er overbevist om, at der her i Huset ikke er en eneste Mand, som ikke er bleven paavirket af den foregaaende Talers*) sagkyndige og fuldstændig objektive Fremstilling og Udvikling . . .

Mine Herrer, det er i flere Henseender vanskeligere for os Tyskere end for andre Nationaliteter at hidføre en Sammensmeltning i vore Grænseprovinser, men Vanskelighederne hidrører ikke fra, at vi ikke er imødekommende nok, heller ikke fra, at vi skyr noget Offer for disse Provinser Skyld, og heller ikke fra, at vi ikke positivt søger at hæve disse Provinser i aandelig, økonomisk og social Henseende. Nej, Vanskelighederne hidrører fra, at vi ikke er i Stand til — og selv om vi var det, vel heller ikke vilde bruge, eller i alt Fald hidtil ikke har brugt — de Forholdsregler, som andre Nationer i lignende Tilfælde ikke generer sig ved at anvende. Positivt Arbejde og Tvangsforholdsregler maa gaa Haand i Haand. Vi maa anvende de fornødne Magtmidler, og har vi dem ikke ved Haanden, maa vi søge dem, hvor vi med Retfærdighed kan finde dem, for virksomt at modvirke en fjendtlig Agitation, som utvivlsomt direkte forfølger det Formaal at løsrive Dele af Tyskland og Preussen.

Polakkerne saa vel som Danskerne i Nordslesvig nyder alle de samme Friheder og forfatningsmæssige Rettigheder, som Tyskerne nyder, men det er utænkeligt, at der blandt disse sidste skulde kunne næres den Slags Bestræbelser. I Frankrig er Forholdene ganske anderledes. Hvad vilde De vel svare, hvis vi her vilde foreslaa at betegne de Blade, som udgaar her i Landet i fremmede Sprog, som udenlandske, selv om de udgives af Tyskere? Mine Herrer, vilde saa ikke Deres tyske Billedfølelse sige: Nej, dette her er at gaa for vidt, den Slags Forholdsregler hverken kan eller vil vi gaa med til! Og dog har vi anderledes vanskelige Opgaver at løse end Fransk-mændene. Hvad betyder vel det lille Nizza, som oven i Købet økonomisk set er afhængig af Frankrig? Og hvad har man gjort i Frankrig? Det radikale Ministerium Bourgeois har forelagt Kamret et Lovforslag, indeholdende en eneste Paragraf: alle paa et fremmed Sprog i Frankrig udkommende Blade er udenlandske Blade. Og uden mindste Modsigelse, jeg tror endog enstemmig, vedtog Kamret denne Lovparagraf, fordi det drejede sig om et nationalt Spørgsmaal. Samme Minister gik derpaa — jeg tror oven i Købet, at det var samme Dag — over i Senatet, der ligesom Deputeret-kamret erklærede Loven for paatrængende nødvendig, og saa blev den offentliggjort. Et Par Dage efter var det store italienske Blad »Pensiero« ødelagt.

Vi giver Afkald paa Brugen af den Slags Midler. Kanske er Bevidstheden om, hvor farlig denne Sag er, heller ikke levende nok i Tyskland endnu. Vi bekæmper jo endog gensidigt hinanden, fordi vi overfor den danske Agitation har bragt det eneste virksomme Middel i Anvendelse, som vi havde. Og hvorledes er dette Middel bleven anvendt? En af de foregaaende Talere har allerede henvist til, at ialt kun 142 Personer — næsten uden Undtagelse ugifte Tjenestefolk — er blevene udviste af Nordslesvig, men 40 af disse Udviste har, efter at have skiftet Husbonde og bedt om Lov til at blive i Tyskland, ogsaa faaet den ønskede Tilladelse.

Det fremgaar dog klart heraf, at det ikke er de enkelte danske Tjenestefolk, vi bekæmper, men at vi kun bekæmper et System, som medfører Indvandring af Danske fra Jylland i Massevis og en deraf følgende Forøgelse af den danske Befolkning, hvorved der øves et Tryk paa Tyskheden, som denne ikke kan modstaa. Og hertil skulde vi ikke have Ret! Af denne Mus laver man en Elefant, der skrives op i Pressen, og hele Udlandet vender sig imod os og skildrer os som Barbarer. Mine Herrer, jeg siger med Beklagelse, at noget saadant vanskeligt vilde være sket i en anden Stat, hos et andet Folk.

*) Grev Moltke [se Noten Pag. 440].

Det er vort Ønske at leve i Fred og Ro med vore danske Medborgere. Vi kæmper ogsaa her kun for at faa Fred, og jeg er overbevist om, at naar det endelig gaar op for de de danske Nordslesvigere, hvor skadelig Agitationen er for dem, og hvor haabløst det er at opnaa det af dem eftertragtede Formaal, — naar dette gaar op for dem, og de samtidig faar Øje paa de store positive Fordele, som det aandeligt og økonomisk medfører for dem at være forbundne med Tyskland, saa vil de lidt efter lidt blive mere og mere gennemtrængte af den Overbevisning, at denne Agitation, som hovedsagelig bliver dem paaført fra den anden Side Grænsen, kun medfører Skade for den danske Befolkning i Nordslesvig.

Vi nærer den største Respekt for vore dansktalende Medborgere i Nordslesvig, for deres Dygtighed og deres faste og bestemte Karakter. Det er efter min Mening ogsaa ganske naturligt, at den dansktalende Befolkning føler Ubhag ved, at der pludselig bliver trukket en skarpere Grænse, end Tilfældet hidtil har været. Tidligere følte de dansktalende Nordslesvigere sig i Hovedsagen som Slesvig-Holstenere. De talte tidligere hovedsagelig Tysk, Tyskheden var fremherskende, og ligesom Forholdet ifølge [den tidligere Taler] Grev Moltkes Udtalelser lidt efter lidt er blevet det, at naar de har trukket deres preussiske Uniform af, saa føler de sig atter som Danske, saaledes følte de sig tidligere atter som Slesvig-Holstenere, saasnart de havde lagt den danske Uniform fra sig.

En saadan Overgang kan være ubehagelig og vanskelig nok, men det er i alles velforstaaede Interesse — hvad jo ogsaa Landdagsmand Barth har betonet —, at Nordslesvigs Forening med Preussen fra alle Sider anerkendes som definitiv. Regeringen saavel som Landdagen maa forholde sig saaledes, at den danske Agitation — var det end blot tilsyneladende — ikke faar Forbundsfæller i enkelte Dele af Tyskland eller i enkelte Partier.

Jeg indrømmer ogsaa, at i saa Henseende har jeg ikke noget at indvende mod Landdagsmand Barths Tale. Han har behandlet hele denne Sag fra et nationalt, patriotisk Synspunkt; kun erklærer han, at det Middel, man har grebet til, er forkert. Det glæder mig, at Hr. Barth ikke har ladet Danskerne være i Tvivl om, hvordan hans Stilling til Sagen i sin Helhed er.

Vi ønsker at leve i Fred og god Forstaaelse med den danske Stat og det danske Folk, og vi haaber, at naar de gamle Saar er lagte, saa vil, paa Grund af de mange naturlige, historiske og Slægtskabsbaand samt økonomiske Interesser, som knytter os sammen, — thi i Virkeligheden er de to Folk økonomisk set meget nær forbundne med hinanden og af Naturen henviste til hinanden — begge Folk erkende, at dette er det ene naturlige, og vi vil da for bestandig kunne leve i Fred og god Forstaaelse med vor Nabostat Danmark. Hvor meget vi ønsker dette, og hvor stort Hensyn vi har taget til en historisk let forklarlig, endnu tilstedeværende Forstemthed, fremgaar jo af, at vi, saavidt jeg ved, endnu aldrig har gjort Indsigelse mod den Agitation, som jeg vil ikke sige øves af Embedsmænd, men som taales af dem, ikke forhindres af dem, og som over den danske Grænse føres ind paa preussisk Omraade. Og dog kunde vi vel nok have haft god Grund hertil.

Mine Herrer, jeg haaber, at disse Forhandlinger maa bidrage til at klare Forholdene saavel indadtil som udadtil. Jeg kan saavel for Deres som for vor Skyld kun ønske, at hele denne Debat, eventuelt en hertil sig knyttende Resolution, vil kunne afvikle dette Anliggende til alle Sider, og at den tyske Nation ogsaa her maa vise, at hvor det drejer sig om Angreb paa hele Nationen, eller om Angreb paa Tysklands og Preussens Ære, er alle Tyske nu til Dags enige — vi har intet mere at ønske i den Retning.

I Diskussionen deltager endvidere:

H. P. HANSSEN: Mine Herrer, der er rettet meget skarpe Angreb paa os. De maa derfor tillade mig at inoødegaa dem. Indenrigsministeren har fremført et løstrevet Citat

imod mig uden at angive, naar og hvor jeg er fremkommen med den citerede Udtalelse. Jeg antager dog, hvis Regeringens Repræsentanter ikke paastaar det modsatte, at Ministerens Citat stammer fra en Retsprotokol, optaget paa en Tid, hvor jeg endnu ikke var Medlem af Landdagen. Regeringens Repræsentanter rejser ingen Modsigelse, — jeg tør altsaa gaa ud fra, at Sagen forholder sig saaledes. I Aaret 1895 blev der indledet en Retssag imod mig af en af de Herrer Amtsdommere, som nu atter har henledt Opmærksomheden paa sig ved deres Optraeden i Sager om Opdragelsesretten i Nordslesvig. Amtsdommeren lod mig arrestere, i 4 Dage i Træk blev der holdt Forhør over mig 4—5 Timer, og over dem blev der optaget en Retsprotokol. Det, der altsaa er Tale om, er en løseveen Sætning af denne Protokol, og Ministeren har oven i Købet ikke citeret Eftersætningerne — sandsynligvis har han haft sine Grunde herfor. Offentlig har jeg ikke udtalt mig saaledes, hverken i Pressen eller paa Møder. Jeg tilføjer endnu, at vedkommende politiserende Amtsdommer under disse Retsforhør Gang efter Gang udfordrede mig. Til sidst blev jeg for træt til at give noje Agt paa, hvorledes han lod mine Udtalelser indføre i Protokollen. Jeg vil endnu kun konstatere, at Sagen blev standset af Overrigsadvokaten.

Der er bleven rettet meget skarpe Angreb paa den nordslesvigske Presse, men jeg anser det, mine Herrer, ikke for nødvendigt at imødegaa disse Angreb i det enkelte. Jeg vil kun gøre opmærksom paa, at den tyske Presselov af 1874 ogsaa er gældende Ret i Nordslesvig, og at den — hvad de Herrer Landdagsmænd for Slesvig og Holsten vil kunne hevidne — haandhæves meget skarpt overfor os, saameget mere som den tyske Forening i Nordslesvig har dannet en Angiverkommission, der læser de politiske Artikler i vore Aviser og sørger for, at de paagældende Redaktører og Journalister drages til Ansvar. Jeg gentager, at den tyske Presselov i Nordslesvig haandhæves med stor Strenghed, og dog, mine Herrer, hvor er Resultaterne? Det er en Kendsgerning, at der i Aaret 1898 kun er bleven ført en eneste Retssag mod samtlige Aviser i Nordslesvig, og ved den blev to Journalister idømt en Pengebøde paa 50 Mk., fordi de havde fornærmet en Amtsforstander, der — som hans Overordnede indrømmede — ulovligt havde opløst et offentligt Møde. I Aaret 1897 blev der mod samtlige danske Aviser i Nordslesvig kun anlagt 4 Retssager, ved hvilke 2 Journalister blev frikendte, mens 2 blev idømt henholdsvis 6 og 2 Ugers Arrest, fordi de havde gjort sig skyldige i »grober Unfug« ved at skrive »Sønderjylland« i Stedet for »Slesvig«, uagtet denne Skrivemaade er bleven benyttet helt siden 1864, uden at der er bleven indvendt noget derimod.

Det er bleven paastaat, at den nordslesvigske Presse fører et utilbørligt, ja, jeg tror endog der blev sagt: et »frækt« Sprog. Jeg vil henstille til Indenrigsministeren og til de Landdagsmænd fra Slesvig og Holsten, som har Indflydelse i Nordslesvig, om de ikke gør bedst i først at sørge for, at Embedsmændene anslaa en anstændig Tone overfor os? Og jeg vil i denne Forbindelse fastslaa, at f. Eks. Hr. v. UsLAR, Landraaden i Aabenraa Kreds, for ikke længe siden har betegnet Strandfogeder, som i 20 Aar havde røgtet deres Embede og gjort deres Pligt, som Menedere og Edsbrydere, fordi de ved Valgmandsvalget havde afgivet deres Stemme paa danske Valgmænd.

Jeg fastslaa, at Landraaden i Sønderborg Kred, Hr. v. Tschirschnitz, paa lignende Maade har betegnet en stedfortrædende Kommuneformstander, Christensen fra Lavenstby, som Meneder, fordi han havde været med til at indbyde til et lovlig anmeldt dansk Vælgermøde, der forløb roligt, og at samme Landraad i et offentligt Møde for 5—6 Dage siden har sagt om mig og min Ven Johannsen:

De nuværende Førere for Danskerne er betalte Agitatorer. De har aflagt Eden, og dog er det Agitationens Maal at fordanske Befolkningen, ophidsede den mod alt Tysk og forgifte Landets Ungdom, som i og for sig er uberørt af Fortidens politiske Begivenheder. Men fremfor alt ingen Ro, ingen Tilfredshed, ingen Fred! — alt af Hensyn til det i Pressen og paa Agitations-

moderne aabent udtalte Formaal: Nordslesvigs Løsrivelse. Dette er Højforræderi. En Mand, der forfølger slige Formaal og alligevel aflægger Eden paa Forfatningen — har enhver Lov til at kalde, hvad han fortjener at kaldes.

Et i den Grad usømmeligt Sprog forer Embedsmænd i Nordslesvig imod os, og dette Sprog paavirker atter den afhængige tyske Presse. Jeg skal ikke komme nærmere ind paa det, men jeg vilde dog gerne med to Eksempler fastslaa, hvorledes Kredsbladene i Nordslesvig udtrykker sig om deres Modstandere. I en Artikel i »Flensb. Nachr.«, der ogsaa er bleven optagen i Kredsbladene i Tønder, Aabenraa og Haderslev, hedder det:

Vi tror, at naar de Herrer, der ikke er tilfredse med den bestaaende Orden, og som altid ræsonnerer over den, fik en paa Øret, saa vilde de snart tabe Modet og Lysten til at kritisere.

Paa lignende Maade taler »Flensburger Nachrichten« om, at man skulde hænge de danske Redaktører en Sten om Halsen og nedsænke dem i Havet. Ogsaa denne Artikel er bleven aftrykt af forskellige Kredsblade.

Endvidere er der bleven talt om en dansk Agitation, som efter nogle af de foregaaende Taleres Mening udfoldes i Nordslesvig og stammer fra Danmark. Man har jo i saa Henseende besværet sig her i stærke Udtryk. Men hvordan hænger det sammen hermed? — Paa Grund af de Forhold, Preussen skabte med Pragfredens § 3, er mange Nordslesvigere udvandrede. Det er statistisk godtgjort, at der fra 1867—1890 i det hele er udvandret 51,000 Nordslesvigere, d. v. s. over en Fjerdedel af den danske Befolkning, for det meste til Danmark. Mine Herrer, disse Nordslesvigere har i Danmark dannet saakaldte »sønderjydske Foreninger« med selskabelige Formaal. Vi nægter imidlertid slet ikke, at disse Foreninger ogsaa i enkelte Tilfælde har samlet Bøger og sendt dem til Nordslesvig, ligesom vi heller ikke nægter, at saadanne Foreninger somme Tider har oprettet Fripladser ved danske Skoler for konfirmerede, voksne, altsaa ikke skolepligtige Nordslesvigere. Men, mine Herrer, dette er efter min Mening dog ingen ulovlig Agitation. Der er i den Henseende ikke Tale om Løsrivelsesbestræbelser, man kan kun tale om Understøttelse af det danske Sprog og den danske Nationalitet i Nordslesvig. Og nu gad jeg spørge d'Hrr. Medlemmer af »Alldeutscher Verband«, som i Nordslesvig hører til vore skarpeste Modstandere, om »Alldeutscher Verband« ikke forfølger lignende Formaal i Udlandet? Bestaar der ikke endvidere i Preussen og det tyske Rige en tysk-østerrigsk Skoleforening, som tæller Tusinder af Medlemmer? Jeg kunde yderligere pege paa, at der paa den tyske Finanslov er opført Midler til Understøttelse af Bestræbelserne, der tilsigter at bevare Sproget og Nationaliteten for Tyskerne i Udlandet.

Man har endvidere talt om den hjemlige Agitation i Nordslesvig, men jeg konstaterer, at denne Agitation er fuldstændig lovlig. Og ligeledes er vore her saa skarpt angrebne Foreninger lovlig bestaaende, af preussiske Embedsmænd kontrollerede Foreninger; det er altsaa en efter Loven tilladt Agitation af samme Slags som den, de Nationalliberale og andre politiske Partier i Preussen udfolder. Det kan altsaa ikke med Rette paastaas, at den danske Agitation i Nordslesvig er ulovlig. Alligevel har Landdagsmand Bachmann og andre af de foregaaende Talere talt om Løsrivelsesbestræbelser i Nordslesvig. Mine Herrer, vi tilbageviser energisk alle Beskyldninger med Hensyn til Løsrivelsesbestræbelser; vi har ikke noget med saadanne Bestræbelser at gøre, vi bryder tværtimod fuldstændig Staven over dem. Vel nærer vi tillige med det helt overvejende Flertal af den nordslesvigske Befolkning Ønsket om atter at blive forenede med Danmark, men vi staar fuldt og helt paa den preussiske Forfatnings, paa de bestaaende Loves Grund. Vi vil samvittighedsfuldt opfylde vore Pligter mod den preussiske Stat og det tyske Rige, men vi kræver ogsaa vore Rettigheder som preussiske Statsborgere respekterede, og vi vil fremtidig — ligesom hidtil — forsvare og opretholde vort danske Sprog og vor nordiske Kultur.

27. Møde, d. 15. Februar 1901.

(Præsident: v. Kröcher.)

Finanslovens 2. Behandling. Indenrigsministerens Budget.

H. P. HANSEN: Mine Herrer, jeg vil bede Dem et Øjeblik rette Deres Opmærksomhed paa et nordslesvigsk Særsørgsmaal, nemlig Spørgsmaalet om Optanterne, henholdsvis Optantbørnene.

Efter Oplysninger fra Overpræsident v. Köller talte Nordslesvig i Aaret 1898 ialt 19,685 danske Undersaatter. Af disse var inidertid efter et løseligt Skjøn — en nøjagtig Statistik er ikke bleven offentliggjort — kun ca. 3000 til 4000 Personer indvandrede fra Danmark, medens ca. 4000 Personer var Optanter, og 10,000 til 12,000 Personer var Børn af Optanter.

Tillad mig først nogle Bemærkninger om Optanternes Retsstilling. [se Haandbogens 7. Afsnit]. Disse Optanter er indfødte Nordslesvigere, som i sin Tid i Overensstemmelse med Wienfredens Artikel 19 har opereret for Danmark, men desuagtet stadig har haft fast Ophold i Nordslesvig. Nu omhandler den nævnte Artikel i Wienfreden to vidt forskellige Retsforhold, nemlig *Undersaatsforholdet* og den danske *Indfødsret*.

Hvad først Undersaatsforholdet angaar, saa giver den nævnte Artikel de Undersaatter, som har hjemme i de aftraadte Territorier, Ret til, i Løbet af 6 Aar fra Ratifikationernes Udveksling at regne, at vælge, hvorvidt de vil beholde deres Egenskab som danske Undersaatter, eller om de vil være Undersaatter under de nye Magthavere i de aftraadte Landsdele. Om Indfødsretten derimod bestemmer Artiklens sidste Stykke, at den opretholdes for alle de Personer, der besidder den ved Tidspunktet for Ratifikationernes Udveksling, saa vel i Kongeriget Danmark som ogsaa i Hertugdømmerne. Indfødsretten er altsaa bevaret for alle, som enten ved Fødsel eller Naturalisation i Hertugdømmerne besad den d. 16. Novbr. 1864 — og den er opretholdt ubetinget og uden Hensyn til, hvilket Undersaatsforhold de vælger.

Indfødsretten, et Retsbegreb, som næppe findes udenfor det nuværende og daværende danske Monarki, har den Virkning, at den, der besidder denne Indfødsret, ikke kan udvises af det Landomraade, for hvilket den gælder, hverken administrativt eller ifølge Dom. Af det anførte følger altsaa, at Personer, som den 16. Novbr. 1864 ved Fødsel eller ved Naturalisation sad inde med Indfødsret i det daværende samlede danske Monarki, ifølge Wienfredens Artikel 19 ikke mistede denne Ret, men endnu besidder den, og at de derfor uden Hensyn til deres Undersaatsforhold hverken kan udvises af Danmark af de danske Myndigheder eller af Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg af de tyske Myndigheder. Wien-Fredens Artikel 19 har for dem hævdet deres den Gang bestaaende Indfødsret i Provinsen Schleswig-Holstein som ogsaa i Kongeriget Danmark, og de har derfor en umistelig Ret til at opholde sig i disse to Lande.

Paa dansk Side er dette ikke blot af de administrative Myndigheder, men ogsaa af Landets Domstole gentagne Gange blevet anerkendt ligeoverfor preussiske Undersaatter fra de forhenværende Hertugdømmer, bl. a. ved de danske Højesteretsdomme af 29. Aug. 1876 og af 29. Novbr. 1878, altsaa fra en Tid, da dette Spørgsmaal endnu aldeles ikke var politisk. Den førstnævnte Dom slaar udtrykkelig fast, at Bestemmelsen i § 16 i Alm. borgerlig Straffelov af 10. Febr. 1866, som handler om straffede Udlændinges Udvisning af Danmark, ikke kan finde Anvendelse paa Personer, som fødes i Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg, medens disse Hertugdømmer hørte til det danske Monarki, idet nemlig saadanne Personer endnu besidder Indfødsret i Danmark. — Denne sidstnævnte Dom slaar den samme Grund-

sætning fast for Udvisningen af subsistensløse Udlandinge fra Danmark ifølge den danske Lov af 15. Maj 1875.

Den preussiske Statsregering er nu efter vor Opfattelse ved de oftnævnte Paragrafer i Wien-Freden forpligtet til ligeledes at anerkende Optanternes Indfødsret, forsaa vidt de besad denne Ret d. 16. Novbr. 1864 og ikke senere har mistet den ved Aabenraa-Overenskomsten af 1872. Det sidste turde være Tilfældet med de i denne Overenskomst omtalte Værnepligtige, d. v. s. de Nordslesvigere, som er udvandrede af Provinsen Schleswig-Holstein i Tidsrummet mellem 1. Marts 1869 og 16. Novbr. 1870. For disse Personers Vedkommende bestemmer Aabenraa-Overenskomsten imidlertid, at deres Bosættelsestilladelse kun kan tages tilbage, »hvis de personlig giver Anledning til grundede Klager og navnlig lægger fjendtligt Sindelag for Dagen overfor den preussiske Stat og de den tilhørende Personer.«

Altsaa om disse Optanter end under visse Omstændigheder kan udvises af Provinsen Schleswig-Holstein, saa kan de dog ikke behandles som Strafbjakter, men de maa personlig have forbrudt sig og have givet Anledning til grundede Klager for at kunne udvises. Nu indrømmer jeg, at Overpræsident v. Köller ligeoverfor de sidst nævnte Optanter i de sidste to Aar ogsaa har staaet paa dette Standpunkt, og at han har truffet den Bestemmelse, at Optanter kun maa udvises, naar de personlig har forbrudt sig; jeg indrømmer endvidere, at forskellige Optanter, som i Løbet af de sidste Maaneder af Aaret 1898 var blevene behandlet som Strafbjakter af de stedlige Myndigheder, senere hen, paa derom indgiven Ansøgning, af Hr. v. Köller har faaet Tilladelse til atter at tage fast Ophold i Nordslesvig.

Imidlertid er der jo dog paa dette Omraade tidligere overfor adskillige Optanter blevet øvet Uretfærdighed, som det vil være en arefuld Opgave for Overpræsidenten, henholdsvis Indenrigsministeren at gøre usket. Og jeg maa desværre tilføje: der forekommer endnu stadig Udvisninger af Optanter, Udvisninger, som — set fra det her omtalte Synspunkt — maa betegnes som ganske utiladelige . . .

Taleren kom derefter ind paa en nærmere Omtale af et særligt Udvisningstilfælde.

Jeg tør maaske udtale Haabet om, at Indenrigsministeren indgaaende og velvilligt vil prøve ogsaa de tidligere foretagne Udvisninger, naar de ad Instansvejen kommer til hans Afgørelse.

Mine Herrer, tillad mig endnu nogle Ord om Spørgsmaalet: de nordslesvigske Optantbørn. Af de før nævnte 19,685 danske Undersaatter i Nordslesvig er efter mit Skøn som sagt omtrent 10 til 12,000 Optantbørn og som saadanne faktisk hverken danske eller preussiske Undersaatter; disse Optantbørn staar udenfor ethvert statsborgerligt Forhold. Efter preussisk Statsret har de arvet deres Forældres Undersaatsforhold. Efter dansk Statsret derimod kan de kun blive danske Undersaatter ved Fødsel i Danmark eller ad Lovens Vej efter et fleraarigt Ophold i dette Land. Denne Uoverensstemmelse mellem den danske og den preussiske, henholdsvis tyske, Lovgivning maatte føre til ganske uudholdelige Tilstande. Dette blev allerede forudset af de preussiske saavel som af de danske Kommissærer i Aaret 1872 ved Afslutningen af Aabenraa-Overenskomsten og blev ogsaa udtrykkelig fastslaet i den nævnte Overenskomst . . .

Taleren oplæser det paagældende Sted i Aabenraa-Overenskomsten, hvis vigtigste Passus [se Haandbogens 7. Afsnit] er den, at der fra preussisk Side, eventuelt ad Lovgivningsvejen, vil være at træffe Foranstaltninger til, at de fremtidige Slægtled i Slesvig erhverver Egenskab af Indlændinge:

Mine Herrer, det her afgivne Løfte om at ordne Sagen ved Lov er hidtil ikke blevet opfyldt fra Preussens Side. I Danmark har ganske vist under 19. Marts 1898 en ny Lov om Erhvervelse og Fortabelse af »Staatsangehörigkeit« eller, som det hedder paa dansk: Indfødsret, set Lyset, men i denne Lovs § 13 hedder det udtrykkelig, at den ingen Gyldighed har for Optanter, henholdsvis Optantbørn i Nordslesvig. Ved offentlig

Kundgørelse fra de lokale Myndigheder i Nordslesvig er siden Aaret 1883 Optant-sønner, som har naaet den militærpligtige Alder, hvert Aar blevne opfordrede til, hvis de vil undgaa snarlig Udvisning af det tyske Rige, ligesom de øvrige Militær-pligtige at melde sig til Stamrullen i Tiden fra 15. Jan. til 1. Febr. hos Øvrigheden paa det Sted, hvor de har deres Ophold, hvorved de tilkendegiver deres Ønske om at blive preussiske Undersaatter. Endvidere meddeles det dem, at de samtidig maa indgive Ansøgning om Optagelse i det preussiske Statssamfund. Denne Kundgørelse har haft den Virkning, at næsten alle Optantbørn i Nordslesvig, som er fødte i Aarene 1863 til 1878, har afkjent deres Værnepligt i Preussen og har erhvervet preussisk Borgerret (»Staatsangehörigkeit«), medens i hvert Fald det store Flertal af de jæv-naldrende Optantdøtre ved Giftermaal med Indfødte ligeledes er blevne preussiske Undersaatter.

Ihvorvel den nævnte Kundgørelse stadig fremkommer, og ogsaa er fremkommen igen i de sidste Maaneder, saa har dog i de sidste to Aar mange Optant-sønner, som har fremstillet sig i Nordslesvig og er bleven befundne brugbare til Militærtjenesten, desuagtet senere hen faaet deres Naturaliserings-Ansøgninger afviste. Den Udsigt, som før eksisterede til ad denne Vej — om end først ad Aare — at finde en tilfreds-stillende Løsning af det vanskelige Spørgsmaal, er dermed atter forsvunden.

Taleren gik derefter over til at omtale en enkelt, karakteristisk Udvisning af en Optant-søn.

Mine Herrer, nu skulde man tro, at lignende Foreteelser var forebyggede efter et saadant Tilfælde. Havde det imidlertid forholdt sig saaledes, vilde jeg slet ikke have fremdraget dette Tilfælde her. Men siden er adskillige andre Optantbørn blevne ud-viste af Nordslesvig under lignende Omstændigheder, faktisk uden at have forbrudt sig personlig. Jeg skal imidlertid i Dag undlade at omtale disse Tilfælde, da flere af dem endnu verserer for Retten. Jeg skal indskrænke mig til at udtale Haabet om, at disse Udvisninger atter maa blive tagne tilbage af de højeste Myndigheder, naar de ad Instansvejen naar frem til deres Afgørelse.

Jeg haaber, at De, mine Herrer, efter det anførte vil indrømme mig, at disse Til-stande, i hvilke 10 til 12,000 Personer i Nordslesvig lever, maa forandres til det bedre. Det er en af Folkerettens første Grundsætninger, at intet Menneske kan være uden Fædreland; enten maa han høre hjemme her eller der. Den haarde Behand-ling af Optantbørnene i Nordslesvig lader sig kun forklare som en national-poli-tisk Forholdsregel. Jeg forstaa imidlertid ikke, hvilke Fordele Myndighederne, naar de ser roligt og ædrueligt paa dette Spørgsmaal, haaber at vinde i saa Henseende. I det store og hele er jo, som sagt, de ældre Optantbørn næsten alle — enten ved Naturalisering eller ved Ægteskab — blevne preussiske Undersaatter. Naar nu deres yngre Søstre og Brødre udvises og i hele deres Liv føler denne voldelige Løsrivelse fra Familie og Hjemstavn som en stor Uretfærdighed, saa skaber de derved — selv om Danmark senere skulde lade sig bevæge til at naturalisere disse Optantbørn — nye, betydningsfulde Forbindelser mellem Nordslesvig og Danmark, saa knytter de derved atter det kommende Slægtled af den nordslesvigske Befolkning med stærke Slægtskabsbaand til Danmark, hvorved den vil komme under en meget stærk dansk Indflydelse.

Jeg tilstaa aabent: Seet fra et ensidigt nationalt Synspunkt kunde en saadan Ting-nes Udvikling jo komme os yderst belejlig, idet nemlig den Stræben, vi lægger for Dagen, efter at bevare vort Modersmaal og vor Nationalitet, kun kan fremmes derved. Men langt højere end saadanne national-politiske Synspunkter staar for os Ret-færdigheden, som hver enkelt Person i Landet har Ret til at kræve. At lade denne Retfærdighed ske Fyldest vil bedst tjene den preussiske Stats Interesser og ogsaa dens Ære og Værdighed. Men denne Retfærdigheds bydende Krav er, at den kgl. Stats-regering ret snart ad Lovgivningens Vej foretager den i Aabenraa-Overenskomsten bebudede lovlige Ordning af de hjemløse Optantbørns statsborgerlige Forhold.

Regeringens
Talsaar

Jeg beder indtrængende Indenrigsministeren at ville ofre denne Sag sin villige Opmærksomhed og hidføre en Løsning af det vanskelige Spørgsmaal.

Ministerialdirektor, Dr. PETERS: Mine Herrer, førend jeg kommer ind paa de to Udvisningstilfælde, med hvilke den foregaaende Taler indgaaende har beskæftiget sig, beder jeg om Tilladelse til — i Anledning af Talerens Ytringer om dette Punkt — med nogle Ord at berøre Optanternes og Optantbørnernes statsborgerlige Forhold (»Staatsangehörigkeitsverhältnisse«).

For saa vidt befinder jeg mig i Overensstemmelse med den foregaaende Taler, som han gaar ud fra, at de Personer, som har gjort Brug af den dem i Wien-Fredens Artikel 19 hjemlede Options-Ret, er blevne og forblevne Danske, selv om de i en Aarrække har beholdt fast Ophold i Nordslesvig. I Wien-Fredens Artikel 19 blev Optionen indrømmet Nordslesvigerne paa den Maade, at Beboerne i Hertugdømmerne fik Ret til med deres Husstand at trække sig tilbage til Hs. danske Majestæts Stater; det blev bestemt, at i dette Tilfælde — altsaa naar de havde trukket sig tilbage til Hs. danske Majestæts Stater — skulde deres Egenskab af danske Undersaatter forbeholdes dem. Nu har som bekendt den preussiske Stat for saa vidt udvist megen Imødekommethed, som der i mangfoldige Tilfælde er bleven givet den, der havde gjort Brug af Optionsretten (og altsaa havde at udvandre til Danmark), Tilladelse til at opholde sig i Nordslesvig, ligesom ogsaa saadanne, som var dragne til Danmark, har faaet Lov til at vende tilbage. Nu er det — ifølge den Omstændighed, at efter dansk Statsret Statsborgerretten ikke gaar tabt ved Fraværelse — saaledes, at de Nordslesvigerne, som ved Udøvelse af Optionsretten er blevne Danske, endnu i dette Øjeblik, trods deres mangleaargige Ophold i Nordslesvig, er vedblevne at være Danske.

Ogsaa for saa vidt stemmer jeg overens med den foregaaende Taler, som de Optantbørn, der er fødte efter Udøvelsen af Faderens Optionsret og efter Optanternes Bosættelse i Nordslesvig, hverken kan betragtes som Tyske eller Danske; de er hverken Borgere i den ene eller den anden Stat (»ohne irgend welche Staatsangehörigkeit«). Saa vidt er vi enige.

Men med Hensyn til de Følger, som stammer fra dette statsretlige Forhold, befinder jeg mig ikke i Overensstemmelse med den foregaaende Taler. Han gik ud fra, at Optanterne, altsaa de Personer, som havde gjort Brug af Wien-Fredens Art. 19 og erklæret sig for Danmark, med Henblik paa det sidste Stykke i Artikel 19 havde forbeholdt sig dansk Indfødsret, selv om de boede i Nordslesvig. Artikel 19's sidste Stykke lyder: »Indfødsretten saa vel i Kongeriget Danmark som i Hertugdømmerne bevares for alle de Personer, som besidde den paa det Tidspunkt, da Ratifikationerne af naerværende Overenskomst udveksles.« Dermed bestemmes altsaa, at der i og for sig ved Wien-Freden ikke skal gøres nogen Ændring i Indfødsretten (»die wohlverworbene Rechte des Indigenats«). Men det forstaar sig — med det Forbehold, som ligeledes fremgaar af Artikel 19's videre Indhold. Deraf fremgaar imidlertid den Indskrænkning, at de Personer, som opterede for Danmark, dermed opgav den tyske Statsborgerret (»Staatsangehörigkeit«), Indigenatet i Hertugdømmerne, og til Gengæld erhvervede den danske. Altsaa: de Personer, som i Kraft af første Stykke af Wien-Fredens Art. 19 har gjort Brug af den dem deri hjemlede Optionsret, har dermed givet Afkald paa dansk Indfødsret.

Derimod maa man ikke, som den foregaaende Taler gjorde, drage den Slutning af Wien-Freden og Optionen, at Optanterne overfor den preussiske Stat skulde have erhvervet sig Ret til Ophold i Nordslesvig. Optanterne og Optantbørnene staar i det samme Forhold til den preussiske Stat som Fremmede, og den preussiske Stat har overfor dem — bortset fra et eneste Punkt, som jeg snart skal komme ind paa — ikke overtaget noget som helst Forpligtelse med Hensyn til Opholdsret. Optanterne er Udlændinge, og deres Børn er, omend de er statsløse, i samme Stilling overfor den preussiske Stat. Ret til Ophold her i Landet har Udlændinge ikke. Naar Ophold faktisk til-

stedes dem, da bliver dette ved at være noget rent faktisk. Indlandet har en uomtvistelig Ret til at anvende Udvisningsforholdsregler mod alle de Udlændinge, som af en eller anden Grund — det være sig økonomisk, politisk, strafferetlig — falder til Besvær (»lästig geworden sind«). Saadanne Personer kan Opholdet formenes. Dette gælder i det foreliggende Tilfælde ikke alene for Optantbørnene — med Hensyn til dem synes selv den foregaaende Taler ikke at nære nogen Tvivl — men ogsaa for Optanterne selv.

Naar det nu i Wien-Fredens Art. 19 desuden er bleven bestemt, at de, som har gjort Brug af den dem hjemlede Ret til med deres Familie at trække sig tilbage til den danske Stat, ikke skal lide Skade paa deres Person og deres Formue, saa følger heraf uden videre, at Forudsætningen for denne Bestemmelse ikke er til Stede, naar Taleren er om Personer, der fra Danmark er vendte tilbage til Nordslesvig. Om end ikke efter Ordlyden, saa dog efter Wien-Fredens Aand og Mening, maa man indrømme, at det af Artikel 19 fremgaar, at den fuldbyrdede Option alene ikke tør være nogen Udvisningsgrund imod Optanterne. Altsaa, selv om den preussiske Stat i og for sig har Ret til at udvise de Udlændinge, der falder til Besvær — og til dem hører ogsaa Optanterne og Optantbørnene — saa kan Optionen alene ikke betragtes som Grund til at anse dem for at være faldne til Besvær.

Dette er imidlertid kun en rent teoretisk Bemærkning; thi paa Grund af Option er, saa vidt jeg véd, endnu aldrig nogen Udvisning bleven foretaget i Nordslesvig, og derfor tør jeg sige, at Optanternes og Optantbørnenes Retsstilling over for den preussiske Stat paa ingen Maade adskiller sig fra den Retsstilling, i hvilken alle Udlændinge befinder sig her i Preussen . . .

Efter at denne Taler derpaa nærmere har udtalt sig om de af H. P. Hanssen omtalte særlige Udvisningstilfælde, berørte flere følgende Talere de rejste Spørgsmaal.

Indenrigsminister, Friherre v. RHEINBACHEN: . . Det er ikke rigtigt [som en tidligere Taler formentlig har udtalt], at der er udgaaet en Anordning om, at enhver Udlænding, som falder til Besvær, skal udvises. Min Kommissær [Dr. Peters] har kun villet betone, at det er en utvivlsom Grundsætning i vor Statsret, at enhver Udlænding, som falder til Besvær, kan udvises. Dette er en af alle Stater anerkendt Grundsætning, og naar der i den sidste Tid ofte er bleven gjort Brug af den i Nordslesvig, saa er det, fordi de derværende Forhold har gjort det nødvendigt. Takket være Regeringens overdrevne Imødekommenhed havde der i Nordslesvig udviklet sig Tilstande, som formelig førte til en Fare for vor Stats Enhed, og takket være Overpræsident v. Köllers Indskriden er der nu sat en Børn for denne Udvikling. Denne konsekvente Holdning har ført til, at der er indtraadt en Beroligelse, og at Tyskerne igen kan bære Hovedet højt. Jeg tvivler ikke om, at vi ved en Fortsættelse af denne konsekvente Politik vil naa til en fuldstændig Beroligelse af Nordslesvig.

DEN POLITISKE UDVIKLING EFTER 1864

DEN røde Traad, som gaar igennem de danske Sønderjyders Politik lige fra Ulykkesaaret 1864 til den Dag idag, er let at faa Øje paa: det er Længslen efter og det urokkelige Haab om en Genforening med Danmark. Og denne Grundfølelse har været levende i samme Øjeblik, som Landet skiltes fra Kongeriget.

Ligestraks efter Wien-Freden 30. Oktober 1864, da Ordningen af Hertugdømmernes statsretlige Stilling overdroges til Kejseren af Østerrig og Kongen af Preussen, medens Kongen af Danmark forpligtede sig til »at anerkende de Dispositioner, som de nævnte Majestæter vil træffe« (Fredstraktatens Art. III), var det usikkert, hvad Fremtiden vilde bringe. Under denne uklare Overgangstilstand rejste det slesvig-holstenske Parti i Hertugdømmerne en energisk Agitation for at faa oprettet et selvstændigt Slesvig-Holsten under den augustenborgske Prætendent (Haandbogens 8. Afs. S. 258 f.). En Tid syntes denne Bevægelse at faa Medbør, medens derimod Tilhængerne af en Personal-Union mellem Danmark og Hertugdømmerne ingen Fremgang havde. Thi den gamle slesvigske Selvstændighedsfølelse tabte nu sin Fortryllelse, ikke blot i det slesvig-holstensksindede Sydslesvig, men særlig ogsaa i Nordslesvig, hvor den i Virkeligheden uventede Adskillelse fra Danmark fremkaldte den stærkeste Længsel efter helt at gaa op i Moderlandet, — et Ønske, som kun kunde opnaas ved, at det gamle danske Kronland blev delt efter Nationaliteterne. De danske Sønderjyders politiske Maal maatte nødvendigvis blive: Nordslesvig skilles fra Sydslesvig og genforenes med Danmark. Idet Forstaaelsen deraf slog mægtigt igennem, affødte den de store Demonstrationer, der viste baade Danmark og hele Europa, at det overvældende Flertal af Nordslesvigs Folk virkelig var dansk og af hele Hjærtet higede efter Genforeningen, — navnlig det store Tog til København 1865 med 2000 Deltagere og Adressen til Keiser Napoleon i Febr. 1865. Napoleon III stod jo efter Tildragelserne i Italien 1859—60 som den mægtige Forkæmper for Principet om national Selvbestemmelsesret, det Nordslesvig nu maatte bygge paa. Og skønt Adressen maatte udbredes i al Hast og i Stilhed, og skønt Regeringen forfulgte dem, der virkede for den, opnaaede den dog 4000 Underskrifter, mest fra Flensborg-Egnen. Den bad Kejseren yde sin mægtige Hjælp til, »at Folket selv maa blive hørt ved en almindelig Afstemning, og at da den Del, der stemmer for at komme til Danmark, maa blive genforenet med dette Land!« Dette blev den lige Linie i Nordslesvigernes Politik, som de ikke lod sig drage bort fra, da den fra Stændersalen godt kendte slesvig-holstenske Politiker HANSEN-GRUMBY (fra Sønder-Ångel) foretog sin »Dänenfahrt«. Hansen-Grumby, som nærede en velgrundet Frygt for, at en preussisk Anneksion skulde knuse alle Forhaab-

ninger om et selvstændigt Slesvig-Holsten, søgte nemlig ved en Sammenkomst i Aabenraa med nogle nordslesvigske Stændermænd at faa Danskerne med til fælles Optræden med Slesvigholstenerne imod Preusserne, men fik et bestemt Afslag (Se ogsaa Artiklen Hansen-Grumby i Haandbogens 13. Afsnit). Følgelig vedblev Slesvigs to gamle Partier at staa klart skilte og som udprægede Modstandere. Men ved Siden af dem dannede der sig et tredje Parti, det preussiske, idet Ridderskabets gamle Fører SCHEEL PLESSEN med 18 af sine Standsfeller brød med Slesvig-Holstenerne og i en Adresse til Bismarck udtalte, at »vi kun i vort Fædrelands Forening med det preussiske Monarki kan se dets Vel og Held« (Jan. 1866). Som bekendt har dette preussiske Parti siden opslugt det slesvigholstenske, — men ikke det danske.

Den svævende, utrygge Tilstand, under hvilken intet var endelig afgjort med Hensyn til Nordslesvigs Fremtidsskæbne, varede et Par Aar. I al denne Tid styredes Slesvig som et erobret Land gennem midlertidige Regeringsmyndigheder, først af en østerrigsk og en preussisk Civilkommissær, og fra Sept. 1865 af en preussisk Statholder, Grev Manteuffel. CIVILKOMMISSÆRERNE havde allerede i Febr. 1864 begyndt at kuldaste det danske Styre, idet de af-satte flere Hundrede Embedsmænd, deriblandt alle Medlemmer af Appellationsretten (Sønderjyllands højeste Domstol) og de allerfleste Præster og Lærere i »de blandede Distrikter« (Se S. 180 f.) Sprogforholdene ordnede af Civilkommissærerne saaledes, at alt, hvad der var vundet for det danske Sprog siden 1851, fjærnedes. Mellemslesvig fik udelukkende tysk Kirke- og Skolesprog indtil Linien Flensborg-Tønder, og i de nordslesvigske Købstæder beholdt Dansken kun en underordnet Plads. Men i Nordslesvigs Landsogne rørte de ny Magthavere foreløbig ikke ved det danske Sprog. MANTEUFFEL tog med lige haard Haand paa Danskerne og Slesvig-Holstenerne og udtalte sig skarpt imod Tanken om, at Nordslesvig skulde vende tilbage til Danmark: »Den, der endnu nærer Tanke om Afstaaelse af Land, begaar Landsforræderi; min Konges Soldater vil forsvare Landet indtil Kongeaen, og hver syv Fod Jord dækker jeg med min Krop, før jeg afstaar dem«.

Saa kom Krigen mellem Preussen og Østerrig i Juni og Juli 1866 og Østerrigs Nederlag. Den endelige Fred sluttedes i Prag den 23. August 1866. Ved denne Fredstraktat blev Nordslesvig *et politisk Begreb, der vil bestaa, indtil det Løfte, som i Traktatens Paragraf V er givet Befolkningen i Slesvigs nordlige Distrikter, er opfyldt*.

Paragraf V betød for Nordslesvigerne, at deres Krav om Genforening med Danmark, som hidtil hvilede paa det almene Princip om national Selvbestemmelsesret, nu havde opnaaet *traktatlig* Anerkendelse. De vidste, at den fri Afstemning med Sikkerhed vilde føre til Genforeningen, og de kunde trygt stole paa, at Kongen af Danmark vilde godkende de af Preussen og Østerrig i § 5 trufne Dispositioner med Hensyn til de Lande, han ved Wien-Freden havde afstaaet. Selvfølgelig vakte denne Fredstraktat baade Glæde i Nordslesvig og Ønsket om at udtrykke sin Glæde og sine Forventninger ogsaa

overfor den Hersker, som havde paataget sig Udførelsen af det højtidelige Løfte om Ordningen af Nordslesvigs fremtidige statsretlige Stilling. Derfor rejste først i September 1866 en Deputation af 47 kendte danske Mænd til Berlin og søgte Foretræde hos Kong Wilhelm I. og Ministerpræsident, Grev Bismarck. Medens baade Kongen og Ministeren nægtede at modtage Deputationen, tillodes det dog dennes Ordfører, Godsejer N. AHELMANN fra Als at aflevere en Adresse til Kongen om, at den forestaaende Afstemning maatte ske i et saadant Omfang, »at alt, hvad der utvivlsomt ønsker at komme tilbage til Danmark, faar Tilladelse til at ytre sig og bestemme over sin Skæbne.« Efter de 47's Hjemkomst gav den nordslesvigske Befolkning tydelig sin Tilslutning tilkende, navnlig ved en Adresse til det preussiske Deputeretkammer med Bøn om, at dette vilde virke for, at § 5 snart opfyldtes. Adressen vedtoges først paa et stort Folkemøde i Haderslev og opnaaede derefter hurtig 17—18000 Underskrifter, skønt Gendarmerne havde været ivrig paa Jagt efter alle, der virkede for den.

Men kort derefter indlemmedes hele Slesvig i Preussen. Dette kunde dog ikke knække Haabet om, at § 5 vilde blive udført, thi under Debatten i den preussiske Landdag faldt der Ord, som maatte vække Nordslesvigernes største Opmærksomhed. Det var i Decbr. 1866, da Regeringens Forslag om Hertugdømmernes Indlemmelse var til Forhandling i Landdagen, hvis Udvalg havde ndtalt sig imod § 5, at BISMARCK tog Ordet og udtalte, at Regeringen umulig af Udvalget og ved Landdagens Beslutninger kunde lade sig løse fra Forpligtelser, som den havde indgaaet, og han tilføjede:

»Vi maa holde dem (de indgaaede Forpligtelser), men vi vil bringe dem saaledes til Udførelse, at der ikke ved den Afstemning, som skal danne Grundlaget for vor Fremfærd, bliver nogen Tvivl tilbage om dens Frivillighed og Uafhængighed og om den afgørende (definitive) Vilje, som skal kundgøres derved«. Og om den nordslesvigske Befolkning sagde han: »Jeg har altid været af den Mening, at en Befolkning, som — med utvivlsomt og stadig tilkendegivet Vilje — ikke vil være preussisk eller tysk, men som — med utvivlsomt tilkendegivet Vilje — vil tilhøre en tilgrænsende Nabostat af dens egen Nationalitet, ikke bidrager til at styrke den Magt, som den stræber at skille sig fra« (Jfr. Haandbogens 4. Afsnit S. 201 og ligeledes nærv. Afs. S. 446).

Derpaa vedtoges, i Overensstemmelse med den preussiske Forfatnings § 2, Hertugdømmernes Indlemmelse i Preussen med den Panteforskrivning, som i Henhold til Pragfredens Artikel V hviler paa Hertugdømmet Slesvig.

Med Indlemmelsen i Preussen og dermed i det ny nordtyske Forbund fulgte, at der for første Gang siden 1864 udskreves Valg af Folkerepræsentanter i Hertugdømmerne, og at der for første Gang efter Adskillelsen fra Danmark fandt Soldaterudskrivning Sted.

Valget til den grundlovgivende nordtyske Rigsdag d. 12. Febr. 1867, som foretoges

efter den almindelige Valgrets Principer, gav for første Gang de danske Søn-derjyder Leilighed til at holde Mandtal og derigennem selv faa Klarhed over deres Styrke. Medens Adresserne fra de foregaaende Aar ikke havde kunnet naa ud til alle, saa den til Napoleon 1865 havde maattet nøjes med 4000 Underskrifter, hvorimod Adressen 1866 trods Forfølgelserne dog havde naaet 17—18000, blev der nu (se S. 358) afgivet mellem 27000 og 28000 danske Stemmer i Amterne Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Tønder og Flensborg, og to danske Repræsentanter valgtes, KRYGER i 1. Kreds (Haderslev og Aabenraa Amter) og AHLMANN i 2. Kreds (Flensborg Amt og Sundved-Als). Folk var mødt frem ved Valgurnerne med en Iver, som om det galdt selve den længselsfuldt imødesete endelige Afstemning om Genforeningen.

Men samtidig med Valgkampagnen begyndte Udva nd r i n g s b e v æ g e l s e n i Nordslesvig — som Følge af Militærudskrivningen. Som det fremgaar af de S. 209 f. og 247 f. aftrykte Traktater, kunde Hertugdømmernes Indbyggere vælge at bevare dansk Undersaatsforhold; hertil kom nu Forventningen at en nær forestaaende Genforening med Danmark i Kraft af Pragfredens Art. V: følgelig stod det for de værnepligtige som noget rent utænkeligt, om de først skulde lade sig indlemme i den preussiske Armé, og i stort Tal androg de om at blive »overskrevne« som danske Undersaatter. Ved Sessionerne i Nordslesvig mødte kun ganske faa, ofte kun Krøblinge. Da saa det ældre Mandskab indkaldtes til de saakaldte Kontrolforsamlinger, nægtede de i Hundredvis at aflægge Soldatereden, saa at man maatte ligefrem tvinge dem dertil; nogle gav efter paa Kontrol dagen, mens andre fastholdt deres Vægning, indtil man førte dem sydpaa (S. 337 f.). Alt dette vakte Myndighedernes stærkeste Forbitrelse, og der udstedtes Udvisningsordrer mod alle de nordslesvigske værnepligtige, der havde valgt dansk Undersaatsforhold. Nu begyndte Masseudvandringen til Danmark. Dens Følger for Nordslesvig i Form af aftagende Stemmetail ved Valgene viste sig allerede saa smaat i August 1867, da der paany var Rigsdagsvalg.

Efter Valget i Februar var den grundlovgivende (konstituerende) nordtyske Rigsdag traadt sammen i Berlin for at vedtage Forfatningen for DET NORDTYSKE FORBUND, der var oprettet som Følge af Preussens Sejr 1866, og som bestod indtil 1871, da det udvidedes til at omfatte ogsaa Sydtyskland og blev til »det tyske Rige«. Under Grundlovsforhandlingen stillede Kryger og Ahlmann følgende Ændringsforslag til Forfatningsudkastets § 1: »Til Forbunds-området hører ikke de Distrikter af Hertugdømmet Slesvig, hvis Befolkning har en traktathjemlet Ret til at afstemme om, hvilken Stat de vil tilhøre.« Bismarck bestred, at »nogen Indbygger i Slesvig« havde nogen traktathjemlet Ret til Afstemning, men vedkendte sig iøvrigt, at Preussen havde en vis Forpligtelse ifølge § 5 (jvfr. S. 387).

Efter at Forfatningen for det nordtyske Forbund var bleven vedtaget (uden Krygers og Ahlmans Ændring) og stadfæstet, udskreves ny Rigsdagsvalg til August. Samtidig lagde man de to nordligste Valgkredse i Slesvig om, saa

at 1. Kreds nu dannedes af Haderslev og Sønderborg Amter, 2. Kreds af Aabenraa og Flensborg Amter; derved blev det danske Flertal i 1. Kreds forøget, men det danske Stemmetail i 2. Kreds formindsket, saa at kun 1. Kreds var sikker for de Danske (se S. 362 f.). Valget førte da til det underlige Resultat, at skønt der i hele Hertugdømmet Slesvig afgaves 25.598 danske Stemmer og kun 24.664 tyske — i Sydslesvig havde Valgdeltagelsen været temmelig mat —, blev der kun valgt 1 dansk Rigsdagsmand mod 3 tyske. Den lille Nedgang i det danske Stemmetail siden Februar var den uundgaelige Følge af, at en stor Del Vælgere i Alderen fra 25—30 Aar havde forladt Landet for Udskrivningens Skyld.

Endnu et tredje Valg af stor politisk Betydning foretoges hen paa Efteraaret 1867, Valget til DEN PREUSSISKE LANDDAG. Den Valgmaade, som her anvendes, med sine tre Skatteklasser og den stærke Overvægt for de rigeste var vel i enkelte Egne lidet heldig for de danske Nordslesvigere; men da Valgkredsene til Landdagen er noget mindre end til Rigsdagen, var der alligevel to Valgkredse, hvor Danskerne kunde sejre med meget stort Flertal: det var Haderslev Kreds, som valgte Kryger, og Aabenraa Sønderborg Kredse, som valgte Ahlmann. Men i Slesvigs 5 øvrige Valgkredse valgtes tysksindede Landdagsmænd.

I Modsætning til Forfatningen for det nordtyske Forbund (og fra 1871 for det tyske Rige) kræver den særlig preussiske Grundlov, at Landdagsmændene skal aflægge Ed paa Forfatningen. Dette maatte Kryger og Ahlmann straks tage Stilling til. Da Landdagen samledes i Dec. 1867, erklærede de begge, »at vi alene under Forbehold af den Ret, Prag-Freden har sikret Befolkningen i Slesvigs nordlige Distrikter . . . kan aflægge Eden som Landdagsmænd« (se S. 448f.). Det blev saa overdraget et Udvalg at undersøge Sagen nærmere, og dets Forslag, at det skulde kræves af de nordslesvigske Landdagsmænd, at de aflagde Eden uden Forbehold, blev vedtaget af Deputeretkamret. Da Kryger og Ahlmann vedblivende fastholdt deres Krav, kasserede Kamret deres Mandater, og ny Valg udskreves, hvorved Kryger og Ahlmann genvalgtes, men uden at kunne indtage deres Sæde i Landdagen. Ved hvert nyt Landdagsvalg gik det paa samme Maade; indtil 1875 valgtes Kryger og Ahlmann, efter 1875 Kryger og Hans Lassen, og da de stadig nægtede Eden, stod deres Pladser i Landdagen tomme. Kryger og Ahlmann havde dog været enige om, at »det kunde være skadeligt, om Nordslesvig slet ikke var repræsenteret i Deputeretkamret«, hvor de fleste Sager af Betydning for Nordslesvig hører hjemme; men Uviljen imod at aflægge Eden var saa stor, at »de tomme Stole Politik« fastholdtes i 14 Aar. Efterhaanden delte Stemningen i Befolkningen overfor Spørgsmaalet om Edsnægtelse sig; men først efter Krygers Død kom dette frem, da HANS LASSEN brød med den gamle Politik, aflagde Eden og indtog sit Sæde i Landdagen. For 1. Kreds' Vedkommende stod Stolen derimod tom endnu en Aarrække, idet Krygers Eftermand, HØRLYCK, vedblev at nægte Eden, indtil man 1888 ogsaa i 1. Kreds enedes om at vælge en Landdagsmand, som vilde af-

lægge Eden paa Forfatningen. Valget faldt paa GUSTAV JOHANNSEN, der allerede i Forvejen var Rigsdagsmand. Siden 1888 har da begge de danske Landdagsmænd givet Møde i det preussiske Deputeretkammer for ogsaa der at føre Kampen imod Nordslesvigs Fortyskning. Men i Aarene 1881—88, da Kampen førtes mellem Edsnægtelsens Tilhængere og Modstandere, gav denne Splittelse i den danske Befolkning sig flere Udslag, bl. a. ved to Rigsdagsvalg i 1. Kreds, hvor Vælgerne delte sig imellem Lassen og Edsnægteren J. P. JUNG-GREEN; 1881 sejrede Lassen, 1884 Junggreen.

Den Kamp for Modersmaal og Nationalitet, som Sønderjyderne har maattet tage op gennem de mange Aar, er ført paa to Valpladser. Den ene er selve Nordslesvig, hvor det er Befolkningen, der staar overfor Statsmagtens Repræsentanter og det tysksindede Mindretal, som stiller sig paa disses Side. Den anden er Tysklands parlamentariske Forsamlinger, særlig Landdagen og Rigsdagen i Berlin, hvor de danske Sønderjyders Tillidsmænd staar overfor det tyske Folks Tillidsmænd og selve Centralregeringen.

Hjemme i Nordslesvig tænkte de ny Magthavere sig at naa deres Maal, Landets Fortyskning, dels ved at vinde den indfødte Befolkning eller ialfald at bøje den under Statsviljen, dels ved at fortrænge den og at føre en ny Befolkning ind i Landet. Den Udvandringsbevægelse, som tog saa voldsom Fart i Aarene nærmest efter 1864, og som under de daværende Forhold maatte opstaa af sig selv, kunde en Tid synes at arbejde Nordslesvigs ny Herrer i Hænderne. Saa kom Aaret 1870 med dets let forstaaelige Haab og snart følgende Skuffelse. Vel fik de udvandrede værnepligtige derpaa ved Overenskomsten i Aabenraa (S. 240 f.) en vis bestemt Ret til atter at bosætte sig i Hjemlandet: men for den politiske Kamp var de tabte, og det Tryk, Statsmagten ved mange Lejligheder kunde lægge paa Optanterne, har ogsaa maattet virke som et Tryk paa de Nordslesvigere, der var preussiske Undersaatter. I en halv Menneskealder eller mere kunde man ved hvert Rigsdagsvalg mærke de vedvarende Følger af Udvandringen og »Overskrivningen« til Danmark, idet de gamle Vælgere døde, og ingen eller kun faa ny kom i deres Sted. Ogsaa rent borgerligt har Udvandringen tyndet Rækkerne; dette træder klart frem i den Kendsgærning, at paa en Tid, da saa vel Kongeriget Danmark som Tyskland gik stærkt frem i Indbyggertal, aftog Folketallet i Nordslesvig endog i Købstæderne (Jvfr. S. 303 f.). Med Menneskene vandrede tillige store Kapitaler ud af Landet; maatte en Gaard sælges, var det svært at finde en dansk Køber. Og midt under denne Udvikling var det, at Bismarck greb en Lejlighed til med Østerrig at afslutte Traktaten af 11. Oktober 1878, som skulde gøre Ende paa Nordslesvigernes Tro paa, at de havde Ret til at komme tilbage til Danmark. Alligevel — alle disse for Nordslesvigs Folkesag uheldige Forhold medførte ingen stor eller uoprettelig Nedgang i Modstandskraften; trods Befolkningens Aftagen kom der ingen synderlig Indvandring sydfra i

alle disse Aar, og trods Traktaten af 11. Oktober fastholdt Befolkningen urokkelig Overbevisningen om sin Ret. Dette skal vi senere komme tilbage til.

Som ovenfor omtalt havde Civilkommissærernes Sprogordning 1864 i Hovedsagen holdt sig til at genindføre Forholdene fra Tiden før 1840, altsaa før den nationale Vækkelse i Nordslesvig havde begyndt at rejse sig imod det gamle slesvig-holstenske Bureaukratis Regimente. Kommissærerne havde ladet det danske Skolesprog paa Landet bestaa Nord for Flensborg-Højer, men havde givet baade Haderslev og Flensborg Latinskoler og Seminariet i Tønder tysk Sprog og tillige gjort Tysk til Retssprog, dog saaledes at der i Forvaltningen indtil videre brugtes Dansk, hvor dette var Skolens Sprog. Efter et Pusterum paa 7 Aar tog saa Myndighederne det næste Skridt 1871, da de indførte Tysk som Undervisningsfag med 6 Timer om Ugen i de danske Skoler. Den slesvigske Regering udtalte i sin Motivering af denne Forordning, at den »aldeles ikke er rettet mod vedkommendes Nationalitet«, men at den alene var fremgaaet af Omsorgen for »at tilfredsstille en paaviselig Trang hos den dansktalende Befolkning, der uden Kendskab til og uden Færdighed i Brugen af det tyske Sprog ikke er i Stand til at blive tilbørlig delagtig i de Velsignelser og Fordele, som Handel, Vandel og Fædrelandets aandelige Liv byder«. Derpaa varede det atter 7 Aar, til man gjorde det tredje Skridt 1878, da det forordnedes, at Tysk, foruden at være Undervisningsfag i 7 Timer, skulde være Undervisningssprog i forskellige Fag i andre 7 Timer om Ugen. Dermed var Folkeskolen bleven mindst halvvejs tysk. Endelig 1888 kom den afgørende Sprogforordning, som næsten helt udelukkede Børnenes Modersmaal af Skolen: fra og med Sommerhalvaaret 1889 skulde der indføres udelukkende tysk Skoleundervisning, kun med Undtagelse af fire ugenlige Religionstimer, der vedblivende skulde gives paa Dansk. Senere har man stræbt at fjerne endog disse Religionstimer fra Skolerne.

I sin Kamp mod denne fremadskridende Fortyskning havde Befolkningen ikke stor Nytte af Preussens kommunale Indretninger. Valgtes der til et kommunalt Tillidshverv paa Landet en dansk Mand, blev hans Valg i Reglen ikke stadfæstet af Autoriteterne. Fra Købstædernes Byraad blev Danskerne ligeledes fortrængte, idet Udviklingen gav Tyskerne et Flertal i Byerne. Derimod holdt Danskerne Flertallet i Kredsagene for Haderslev, Aabenraa og Sønderborg Kredse indtil 1889, da disse Kredses »Selvstyre« blev Genstand for en Række Undtagelsesbestemmelser. Det var Provins- og Kredsordningen for Hertugdømmerne af 1888, som efter den øjeblikkelige Stilling indenfor de enkelte Kredse fastsatte et saadant Forhold mellem de større og de mindre Grundejeres Valgret, at Kredsagene kunde faa tysksindet Flertal. Hvorvel det dansksindede Mindretal inde i Kredsagene kæmper godt og udholdende, kan energiske Landraader nu sætte de utroligste Ting igennem, da Flertallet gaar med dem i tykt og tyndt. Lykkeligvis er der Tegn til, at den dansksindede Befolkning trods de nævnte vilkaarlige Valgregler vil kunne tilkæmpe sig Flertallet igen i en eller flere Kredsage. — Kun af de kirkelige Repræsen-

tationer har Magthaverne ikke kunnet trænge Danskerne ud, ialfald ikke i det Omfang, de gerne vilde, endskønt der ogsaa her anvendes egne Midler til at hindre danske Valg. Derfor har de nordslesvigske Kirkekollegier og Provstsynoder spillet en ikke uvæsenlig Rolle i Kampen for Modersmaalet.

Har da saaledes — taget i det store — de Institutioner, Staten har oprettet, snarere været et Vaaben imod Befolkningen og dens Nationalitet end et Værn for den, saa har Folket selv maattet skabe og styrke sine Forsvarsmidler, alt indenfor den Grænse, som Prøjsens Lovgivning drager for Borgernes frie Rørelser. Disse Forsvarsmidler er først og fremmest Pressen og Foreningerne.

Indtil 1864 udkom der i Nordslesvig følgende danske Blade: i Haderslev »Dannevirke«, i Aabenraa »Freja«, i Møgeltønder »Vestslesvigsk Tidende« og i Sønderborg »Sønderborg Avis«. Desuden udkom i Flensborg »Flensburger Zeitung«, redigeret i dansk Aand, men skrevet paa Tysk. Kort efter den tyske Besættelse af Landet 1864 maatte disse Blade standse deres Udgivelse. »Flensburger Zeitung« kom snart efter paa tyske Hænder, og »Sønderborg Avis« gik over til Tyskerne. Med Indlemmelsen i Prøjsen 1867 blev den prøjsiske Presselov gældende, og derved blev det muligt for »Dannevirke« og »Freja« at begynde igen. I Flensborg prøvede man at udgive et lille Blad paa Tysk, men i dansk Aand: »Flensburger Anzeiger«, og i Sønderborg dannedes et Selskab, som udgav et nyt dansk Blad »Dybbøl-Posten«. Da det snart viste sig, at »Flensburger Anzeiger« ingen rigtig Livskraft havde, stiftedes 1869 i dets Sted af Gustav Johannsen og nogle Venner »Flensborg Avis«, som 1882 overtoges af J. JESSEN, og som nu gaar i Spidsen for den danske Presse i Nordslesvig. Omtrent samtidig med »Flensborg Avis« Grundlaggelse opstod paany »Vestslesvigsk Tidende«, saa den danske Presse i det hele talte 5 Blade. Senere blev »Vestslesvigsk Tidende« forenet med »Flensborg Avis« og »Freja« med »Dannevirke«; til Gengæld fremkom da i Aabenraa »Hejmdal« og i Haderslev »Modersmaalet«. — Ved Siden af disse Dagblade maa nævnes »Nordslesvigsk Søndagsblad«, der bringer almindelig oplysende og underholdende Læsning.

Indlemmelsen skaffede endvidere Nordslesvig en vis Forenings- og Forsamlingsfrihed, bestemt ved den preussiske Lov af 10. Marts 1850. Selvfølgelig satte dette straks Liv i Folk, men det varede dog en Række Aar, inden Befolkningen efter en fast og stor Plan skabte sig de nødvendige fælles Organisationer. Det var den gradvise, om end dengang langt fra fuldstændige Udelukkelse af Modersmaalet fra det offentlige Liv og fra Skolen, som først aabnede Øjnene for Nødvendigheden af en Organisation for hele Nordslesvig. Den 2. August 1881 stiftedes efter Samraad mellem nogle af Foregangsmændene »Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig« og hurtig fik den stor Tilslutning. Den har indtil denne Dag virket ved gratis at uddele dansk Læsning til de unge, ved at oprette Folkebogsamlinger (indtil nu omtrent 140) rundt om paa Landet og i Købstæderne, ved Udgivelse af en Almanak (fra 1894) og et

Børneblad (1892). Nær til denne Forenings Virksomhed slutter sig Tidsskriftet »Sønderjyske Aarbøger«, som begyndte 1888.

I 1888 stiftedes derpaa Befolkningens politiske Organ: »Vælgerforeningen for Nordslesvig«. Dens Formaal er: ved alle Valg — det være sig Kommunalvalg, kirkelige Valg, Valg til Landdagen og til Rigsdagen — at arbejde for at formaa enhver dansk Mand til at gøre Brug af sin Ret som Statsborger. Den talte allerede et halvt Aar efter sin Stiftelse henved 2000 Medlemmer med flere Hundrede Tillidsmænd trindt om i Nordslesvig. Den fortjener det Vidnesbyrd, at den i hele sin Tilværelsestid har virket med Kraft og med Held for at samle Befolkningen til trofast politisk Arbejde.

Den tyske Skolesprogordning af 1888 traadte imidlertid i Kraft. Det blev dermed en uafviselig Opgave for Folket selv ad anden Vej at sørge for, at Ungdommen ikke bliver fremmed for dansk Aandsliv og dermed fremmed for sine Fædre og for det Folk, Nordslesvigerne nationalt er Del af. Derfor stiftedes i Slutningen af 1892 »Den nordslesvigiske Skoleforening«. Dens Formaal er »at fremme Folkeoplysning, navnlig ved paa lovlig Maade at drage Omsorg for Børnenes og Ungdommens Undervisning paa Modersmaalets Grund«. I et Opraab lagde den Hjemmene paa Sinde, at de selv burde tage fat med Alvor for at lære Børnene at læse og skrive Modersmaalet. De Forældre, som ønskede deres konfirmerede Børn paa Efterskoler eller Højskoler i Danmark, men ikke selv havde Raad til at bekoste det, lovede den Hjælp. I det hele lovede Foreningen at gøre alt, hvad den formaaede, for at værne om Modersmaalet og dansk Aandsliv hos de unge, for at der kan være en veloplyst og kraftig dansk Slægt til at afløse den nuværende: »Sagen er ikke alene tvingende nødvendig, men tillige saa god og retfærdig, at vi kunne tage fat i Guds Navn med godt Mod, sikre paa, at lade vi kun ikke selv forknyt Hænderne synke, saa vil han lægge sin Velsignelse til, at vi kunne bevare vort Sprog og det Liv, han selv har givet os«.

Foruden disse tre store Foreninger, som alle har fundet meget stærk Tilslutning, oprettedes der alle Vegne i Nordslesvig stedlige Foredragsforeninger, hvor der holdes Foredrag af folkelig Natur over historiske og andre Emner. Da danske Skuespillere i snart 20 Aar ikke har maattet optræde i Nordslesvig, har der mange Steder, ogsaa paa Landet, dannet sig Dilettantforeninger, som efter Evne holder Sansen for dansk Skuespil oppe. Kort sagt — paa en Vrimmel af Omraader trænger den preussiske Styrelse Befolkningen ud paa Selvhjælpens Veje, og virker derved selv med til at udvikle dens Selvstændighedsfølelse. Nordslesvigerne har oprettet Banker og mange Sparekasser, som besørger den største Part af Pengeomsætningen. Deres Landvæsen er ført frem af danske Mejerister og derved, at de unge Bondesønner kommer paa danske Landbrugs- og Mejeriskoler. Deres Landboforeninger har ikke den mindste Støtte af Staten; overalt er Selvhjælp den eneste Drivfjer. »Hvad Staten forsommer, det vil vi selv oprette«.

Denne Selvhjælp har dog ogsaa gjort sig gældende paa det Omraade, hvor Staten gaar langsomst til Værks imod Modersmaalet — paa det kirkelige.

Folket i Nordslesvig har fra gammel Tid følt sig nær knyttet til sine Præster og sine Kirker. Men allerede 1864 led denne Følelse et Skaar, da Preusserne forjog de mest afholdte danske Præster. Endnu værre blev det 1867, da de dansksindede Præster opfordredes til at aflægge Eden til Kongen af Preussen, og navnlig 1870, da det paalagdes Præsterne at holde Kirkebøn om Sejr for Tyskland imod Frankrig, og 1871, da Takkebøn for Sejren befaledes. Alt dette var Skyld i, at kun en ringe Del af de gamle nordslesvigske Præster blev i deres Embeder, og at Folkets Følelse for Statskirken blev køligere. Ude paa Vestkysten og især omkring Rødding havde grundtvigsk Syn paa Kristendommen allerede før 1864 vundet Indgang, og nu da Præsterne fordreves og officiel preussisk Kristendom truede, sluttede flere og flere sig til de grundtvigske Kredse, og man følte Trangen til at danne frie Menigheder med selvvalgte Præster. Det skal siges til disse Kredses Ros, at det kirkelige, folkelige Liv, de vakte under den stadig haardere nationale Kamp, vidnede godt for dem. 1874 blev den første nordslesvigske Lægprædikant, CORNELIUS APPEL i Rødding, paa Askov Højskole viet til Præst af Vilhelm Birkedal i Overværelse af mange kongerigske Præster: fra nu af kunde »Rødding og Omegns Frimenighed« samles om sin egen Præst ved Gudstjenesterne paa Rødding Højskolegaard. Dette var en Tildragelse af stor Betydning. Appel viede atter L. B. Poulsen til Præst, ved hvem der opvoksende et stærkt frikirkeligt Liv i Bovlund, hvad den smukke ny Kirke paa Bovlund Bakke er et talende Vidnesbyrd om, rejst som den er ved frivillige Bidrag. Det tændte ogsaa østerpaa, hvor der i Haderslev dannedes en fri Menighed om Pastor Thomsen. Og endelig har der dannet sig Frimenighed i Skærbæk med J. Tejlberg-Jørgensen som Præst. 1889 afløstes Appel i Rødding af N. P. Lycke. — Ogsaa udenfor de nævnte Egne, hvor der ligefrem har dannet sig store Frimenigheder, og endog paa to Steder (Bovlund og Haderslev) er bygget ny Kirker til dem, mærkes det, at det gælder i samme Retning. De preussiske Statspræster og de andre kirkelige Myndigheder bruger imod denne Udvikling ofte Midler, der støder Folk bort fra Statskirken i Stedet for at forsone dem med den; selv den tyske indre Mission magter ikke at standse Udbredelsen af Frimenighedslivet. Det preussiske Regimente har i sin Kamp mod Frimenighedsrøret gjort sig skyldig i saa store Overgreb, at det paa dette Omraade har lidt et af sine største Nederlag. At man sender Gendarmen hen for at overvære Frimenighedernes Gudstjeneste, er Nordslesvigerne saa vant til, at de i Reglen ikke ænser dem. Men det, at Autoriteterne forbød at tage de to ny Frimenighedskirker i Brug til Gudstjeneste, og at de i flere Aar under intetsigende Paaskud trak Sagen ud, indtil en endelig Dom i sidste Instans 1900 erklærede Autoriteternes Fremfærd for ulovlig, — det var i Befolkningens Øjne et grundigt Nederlag for Regeringen og et klart Bevis paa den Uret, som øves i Forfølgelsen af alt dansk.

Gaar vi nu fra den hjemlige Valplads til den fjernere, kan vi et Øjeblik standse ved de to Forsamlinger, som er — eller skulde være — Udtryk for

»Provinsen Slesvig-Holsten«: Provinslanddagen og Fællessynoden. I den første havde Nordslesvigerne indtil 1889 tre Tillidsmænd: P. SKAU fra Bukshave, H. LASSEN fra Lysabild og som den tredje først CALSEN fra Posekær og efter hans Død R. CLAUSEN fra Smedager. Skønt denne Forsamling ikke giver megen Lejlighed til at bringe de nationale Spørgsmaal paa Bane, havde de tre Mænd dog af og til fundet og grebet Øjeblikket. Men da Provinslanddagsmændene vælges af Kredsdagene, og da de nordslesvigske Kredsdege siden 1889 har haft tysk Flertal, har det dansksindede Nordslesvig siden 1889 været uden Repræsentation paa Provinslanddagen og vil først faa den igen, efterhaanden som det lykkes paany at forvandle Kredsdaenes kunstige tyske Majoritet til Minoritet. Til Fællessynoden, som behandler Hertugdømmernes kirkelige Sager, er det Provstisynoderne, som vælger Lægmandsmedlemmerne, og her kan Nordslesvigerne stadig sende danske Repræsentanter hen. Sprogforordningen af 1888, som ved at indskrænke det danske Sprog til 4 Religions timer næsten gør det uundgaeligt at bruge dem — eller dog en Del af dem — til rene sproglige Øvelsestimer, har haft til Følge, at Spørgsmaalet om Modersmaalets Udelukkelse fra Skolen maatte siges at have saa stor kirkelig Betydning, at dette Spørgsmaal hørte hjemme baade paa Provstisynoderne og Fællessynoderne. Et stort Tal nordslesvigske Præster (oprindelig 77) stod i denne Sag paa Lægmandenes Side; men overfor Regeringens haardnakkede Modstand faldt mange af dem fra. Interessant og typisk for Stillingen i Fællessynoden er navnlig Debatten 1894, da over 1300 Repræsentanter fra nordslesvigske Kirkesogne i Forening med Synodeudvalget for Tørninglens Provsti havde bedet Fællessynoden om at virke for en Forandring af Sprogforordningen af 18. Dec. 1888. Af Fællessynodens Petitionsudvalg satte de 7 Medlemmer sig imod dette Andragende, medens de to Nordslesvigere Grev SCHACK-Schackenborg og H. NISSEN fra Nordborg var for det og gav et ypperligt Forsvar for det. Under Debatten sluttede Pastor CLAUSEN fra Dybbøl sig til Mindretallet i en dybt alvorlig og advarende Tale, — men med 66 Stemmer mod 23 vedtoges Flertallets Forslag om Overgang til Dagsordenen.

Vigtigere end disse Provinsforsamlinger er imidlertid DEN PREUSSISKE LANDDAG og DEN TYSKE RIGSDAG, og det er for Nordslesvigerne en Sag af allerstørste Betydning at gøre sig gældende ved Valgene til dem i saa stor Udstrækning, som de evner. Det er først og fremmest gennem disse Valg, at Befolkningen stadig kan vække Opmærksomhed for, at det danske Nordslesvig endnu er til — først og fremmest da ved Rigsdagsvalgene. Thi Landdagsvalgene giver ikke noget korrekt og tro Billede af Stemningen i Befolkningen. Som det udførlig er fremstillet her i Haandbogen S. 355 f., er Landdagsvalgene for det første *indirekte*: Folket vælger kun Valgmænd, og det er saa disse, som vælger Landdagsmanden. For det andet er de *Klassevalg*: Skatteyderne deles i tre Klasser, som hver vælger lige mange Valgmænd; det er en umaadelig Fordel for de magtige og rige. Endelig er Valgene *offentlige*, — og hvad det

vil sige i et Land, hvor Befolkningen lever under et saa stærkt og i det enkelte gennemført Tryk som i Nordslesvig, behøver ikke at skildres. Bismarck har engang kaldt denne Valglov for den sletteste i Verden; sikkert er det, at den paa mange Steder fører til et Resultat, som gaar stik imod Befolkningens store Flertal. Ikke desmindre har Danskerne stadig kunnet holde de samme to Landdagskredse, som de tog 1867, og det med sikkert Flertal. I Haderslev Amt var der i 1898: 146 danske Valgmænd mod 50 tyske, af hvilke de 28 var fra Haderslev By. I Sønderborg-Aabenraa Kreds, hvor der samme Aar ialt var 124 danske Valgmænd mod 87 tyske, var Forholdet dette, at Sønderborg Amt stod med lignende Overvægt for Danskerne som Haderslev Amt (81 mod 31, hvoraf de 21 fra Købstæderne), medens Aabenraa Amt havde givet 43 danske mod 58 tyske Valgmænd — deraf de 20 fra Aabenraa By. I de danske Egne, som hører til Kredse, hvor Tyskernes Sejr er afgjort, har det ikke stor Interesse at deltage i Landdagsvalgene; alligevel har f. Eks. Bov-Hanved Egnen jævnlig gennemført smukke Valgmandsvalg.

Langt større Betydning som Tilkendegivelse af Folkets Vilje har selvfølgelig Rigsdagsvalgene, som er direkte, hvis Afstemning er hemmelig, og som foregaar efter den almindelige Valgrets Princip. Rent parlamentarisk set er Stillingen den Dag idag aldeles, som den var det ved Augustvalget 1867: 1. Kreds (Haderslev-Sønderborg) er sikker dansk; i 2. Kreds er Danskerne et ret anseeligt Tal, men i afgjort Minoritet, i 4. Kreds er de i saa afgjort Mindretal, at Valgdeltagelse kunde synes at være uden direkte praktisk Betydning. Dette har ved næsten alle Valg givet sig Udslag i, at Danskerne i adskillige Sogne af 4. Kreds og stundom ogsaa i 2. Kreds har taget noget mindre ivrig Del i Valget, end det er sket oppe i 1. Kreds; enhver, der vil kaste et Blik paa Haandbogens Valgtabeller, vil f. Eks. i de daarlige Egne af Tønder Amt S. 371 finde Valgdistrikter, hvor vore Stemmer sommetider bliver helt borte, — og i stor Stil var det det samme, der skete 1887, da alle 4. Kreds' danske Vælgere undlod at opstille en Kandidat og derfor slet ikke stemte. Dette betyder jo ikke, at vore Stemmer ikke længer findes i slige Egne; Valgtabellerne giver Eksempler nok paa, at de kan dukke op igen ved et følgende Valg — endsige da om den Afstemning fandt Sted, som § 5 lover. Dette skal kun siges her, for at man skal forstaa, at paa Grund af Valgkredsfordelingen kommer de danske Stemmer næppe ved noget Valg frem i deres fulde Tal. Men i det hele og store er Rigsdagsvalgene alligevel den bedste Maalestok for, at Befolkningen holder fast ved sin gamle Fane. Men det Tal af preussiske Vælgere, den kunde møde med, maatte gennem mange Aar være aftagende, som Følge af den stærke Udvandring. De 27.000 fra Febr. 1867 og de 25.000 fra Aug. 1867 var allerede 1871 kun godt 20.000; i 1881 var de gaaet ned til 14—15.000, og i 1887, da 4. Kreds blev helt borte, var de kun 12—13.000. Desuagtet havde Danskerne, midt under Stemmetallets Svind, i 1881 haft den store Glæde at vinde ogsaa Flensborg Kredsen, idet GUSTAV JOHANNSEN kom paa Omvalg og sejrde. Ved næste Valg var Tyskerne imidlertid blevet enige

og tog derved Kredsen tilbage, og i de følgende Aar var det, at en stor Del flensborgske Vælgere, som hidtil havde stemt trofast dansk, nu kastede deres Stemmer over paa de tyske Oppositionspartier, især paa Socialdemokratiets Kandidat. Men samtidig med, at Danskerne mistede disse mange flensborgske Stemmer, var der i det rent danske Nordslesvig begyndt en Opgang, som ikke blot opvejede dette Tab, men bragte det samlede Stemmetal til at stige paany. Thi nu var man naaet saa langt ned i Tiden, at Udvandringen forlængst var i det væsenlige standset, og der voksede en ny Ungdom op, som efterhaanden naaede Valgretsaldere. Allerede 1887 kunde den, der kendte Forholdene, læse ud af Valgtallene, at Nedgangens Tid var omme, og end tydeligere er det kommet frem ved hvert følgende Valg. Noget har det ogsaa bidraget, at en Del Optanter i Løbet af 1892—97 fik preussisk Statsborgerret. Fra 12.400 i 1887 mønstrede vi 13.600 i 1890, 14.400 i 1893 og 15.400 i 1898. Opgangen er ikke ens allevegne. Som Egne, hvor den er særlig stærk, kan fremhæves f. Eks. hele Sundved, der 1898 med sine 1414 Stemmer var naaet op over Tallet fra 1871 (1271 Stemmer) — eller Svendstrup Sogn, der 1898 med sine 202 Stemmer endog naaede højere, end det stod 1867. Den Fremvækst. Tilgangen af unge Vælgere saaledes har bragt, giver det bedste Haab for Fremtiden.

Ogsaa nede i Berlin er der ikke ringe Forskel paa de danske Tillidsmænds Stilling i Landdagen og i Rigsdagen. Den klassevalgte preussiske Landdag har et sikkert konservativt-junkerligt Flertal, og de frisindedes Tal er lille, medens der i den folkevalgte tyske Rigsdag, som er et mere tro Udtryk for det tyske Folks Tænkemaade, er bedre Øre for humane og borgerlige Ord. Det er en Selvfølge, at de nordslesvigske Repræsentanter i Berlin indtager en Særstilling udenfor de tyske Partier, om de end ikke staar dem alle lige fjernt. KRÜGER kaldte sig selv »Kræveren«, som ved hver brugelig Lejlighed mindede Tyskerne om det uopfyldte Løfte i § 5. H. LASSEN, som var Landdagsmand 1876—96 og Rigsdagsmand 1881—84, var Realpolitiker; samtidig med at han bestemt fastholdt Retten ifølge Pragfreden, søgte han at gavne sine Vælgere materielle Interesser, hvor han kunde. JUNGGREEN (Rigsdagsmand 1884—86) var en begavet og ihærdig Talsmand for sine Landsmænd; han stræbte navnlig at vække Tyskernes Sympati for Nordslesvig ved at minde dem om deres egen nationale Lidelsestid og deres Rejsning mod det napoleonske Fremmedherredømme. Junggreen søgte først Plads bagved Centrum, men endte med at slutte sig nærmere til det frisindede Parti. GUSTAV JOHANNSEN (Rigsdagsmand i 2. Kreds 1881—84 og i 1. Kreds siden 1886) har baade i Rigsdag og Landdag holdt sig nærmest til de frisindede Tyskere, men han er ikke traadt i Partiforhold til dem. Lignende Stilling har H. P. HANSEN indtaget i Landdagen (siden 1896).

Af de forskellige Partigrupper i Rigsdag og Landdag har de KONSERVATIVE og NATIONALLIBERALE altid vist sig som de nordslesvigske Deputeredes mest erklærede og hensynsløse Modstandere. I Landdagen — som gjerne betegnes

med Navnet »Landraadskamret«, fordi en stor Del Landraader har Plads i det — danner de konservative Partier og det nationalliberale Parti den absolute Majoritet og forhindrer enhver rolig Drøftelse af de annekterede, ikke-tyske Befolkningers Klager, Ønsker og Fordringer i national Henseende. POLAKKERNE støtter de nordslesvigske Deputerede, ligesom disse omvendt lægger deres Stemmer til Polakernes, hvor det gælder Polakernes Ret. Under Debatten i Landdagen 1894 om Ophævelsen af Sprogforordningen af 1888 fik saaledes Lassen og Johannsen den varmeste Støtte af Polakken MOTTY og Centrumsmændene RINTELEN og LETOCHA. Ligesaa plejer WELFERNE og ELSASS-LOTHRINGERNE i Rigsdagen at støtte Nordslesvigerne. Fra DE FRISINDEDE PARTIERS Side er det preussiske Regimente i Nordslesvig undertiden bleven haardt kritiseret, og CENTRUM har flere Gange med Eftertryk krævet Retfærdighed ligeoverfor den danske Befolkning i Nordslesvig. Det var Centrum's ypperste Fører, den berømte Dr. WINDTHORST, der d. 19. April 1877 i Rigsdagen med Eftertryk udtalte og med løftet Stemme gentog, at Selvbestedmelsesretten var tilkendt Nordslesvigerne i Pragfredens Artikel V, og at han i fuldeste Udstrækning anerkendte denne Ret. En saadan utvetydig Anerkendelse er ikke fremkommen fra anden Side, maaske af taktiske Grunde, der i paakommende Tilfælde vil falde bort som betydningsløse. Men den mest uforbeholdne Understøttelse har Nordslesvigs Repræsentant i Rigsdagen dog fundet hos DET SOCIALDEMOKRATISKE PARTI, der nu er saa stort, at ingen Andragender eller Interpellationer kan hindres i at komme frem, naar Partiet tager dem op og giver dem sin Understøttelse.

I 1897 fratraadte den navnlig fra sin Sprogordning af 18. December 1888 bekendte Overpræsident STEINMANN sit Embede som Hertugdømmernes første Embedsmand. Han afløstes af forhenværende Statsminister M. v. KÖLLER, en ægte preussisk Junker, der straks lod sig indfange af den tyske Forening for Nordslesvig. Da Rigsdagsvalget Aaret efter viste en betydelig Fremgang af danske Stemmer, lod den med de nordslesvigske Forhold aldeles ukendte Overpræsident sig af den tyske Forenings Medlemmers Forestillinger og Hårmen over Valgets Udfald henrive til Handlinger, der vakte stor Forargelse i selve Nordslesvig, men ogsaa Misbilligelse langt ud over dette lille Lands Grænser. Udvisningerne af aldeles skyldfri danske Undersaatter og aldeles rolige Optanter tiltog i en uhyggelig Grad; Underautoriteterne gjorde det ene Overgreb efter det andet med Hensyn til Forenings- og Forsamlingsretten, og en Reptiliepresse af værste Art skabtes eller voksede op. Hr. v. Köller sammenfattede selv sit Program i disse Ord: »Jeg vil have Ro!« Efter at han havde vist, hvad nu han fra sit preussiske Junker-Standpunkt forstod ved den »kraftige Haands Politik«, lod han sig hylde af den tyske Forenings fanatiske Medlemmer, af danskfjendtlige Embeds- og Bestillingsmænd, af de beregnende angelske Agrarer og af den Fortyskningspresse i Nordslesvig, som han selv understøtter. Men som Polakkerne i Rusland siger, at Kosakregimentet har

gjort dem kloge, saaledes kan Nordslesvigerne sige, at Köllerregimentet tvinger dem til at være yderst forsigtige og kloge i deres Kamp for Bevarelsen af deres nationale Goder og deres statsborgerlige Rettigheder paa alle Omraader.

Havde Köllerregimentet ikke været, saa vilde de nordslesvigske Forhold, ja man kan godt sige det nordslesvigske Spørgsmaal, næppe være kommen saaledes frem i den tyske Rigsdag, som det blev Tilfældet i 1899. Ved at stille en Interpellation i Rigsdagen angaaende Masseudvisningerne af danske Under-saatter i Nordslesvig fik Gustav Johannsen Lejlighed til ogsaa at fremdrage de Traktater, hvorpaa Nordslesvigernes Fordringer ligeoverfor den preussiske Stat hviler, og det fremgik af Debatten og den Opmærksomhed, Pressen i alle europæiske Stater og i Amerika skænkede Sagen, at det nordslesvigske Spørgsmaal intet Steds er glemt, men at det tværtimod stadig kan samle Opmærksomheden om sig — ikke mindst, naar uforsvarlige tyske Overgreb mod det lille Folk ved Rigets Nordgrænse giver det en evropæisk Aktualitet.

Rigsdagsdebatterne i 1899, der fremkaldtes af Udvisningspolitiken og den af Gustav Johannsen stillede Interpellation, trak ud gennem tre Møder. Da der ved denne Lejlighed faldt en Række i høj Grad interessante og betydningsfulde Udtalelser, som er typiske for det tyske Folks og dets Repræsentanters Opfattelse af det nordslesvigske Spørgsmaal, skal der her i Einzeltheder gives en Oversigt over dem*). (Angaaende Gustav Johannsens Foredrag og Rigskanslerens Stilling til Interpellationen kan der henvises til Haandbogens S. 437 f., hvor begge disse Taler findes in extenso.)

Den første Rigsdagsmand, der havde Ordet efter Gustav Johannsen, var Dr. HÄXEL, Professor i Statsret ved Kiels Universitet og Medlem af det frisiske Parti. Han kritiserede i skarpe Udtryk det Köller'ske Regimente. Han indrømmede, at Slesvig ved Annektionen af Hertugdømmerne var bleven belastet med en »Hypothek« (Pragfredens Artikel V), men han mente, at denne Hypothekfordring var falden bort ved Overenskomsten imellem Østerrig og Preussen af 11. Oktober 1878. Han vendte sig imod den »danske Agitation«, som han kalder Kampen imod Tyskeriet, men han sagde ordret: »Intet Menneske kan fortænke Danskerne af det nulevende Slægtled i, at de ønsker: Gid vi dog var blevene ved Danmark!« Sit Standpunkt ligeoverfor Gustav Johannsen med Hensyn til dennes Paastand, »at det strider imod Ret og Retfærdighed, naar den danske Grænsbefolkning fastholdes af Tyskland« betegnede han med de Ord: »Jeg paastaar for det første: Ingen Grænse kan historisk set begrundes bedre end den ved Kongeaen, og for det andet: Intet Grænsedistrikt er, set i Nationalitetsprincipets Lys, mere berettiget end det nordslesvigske.« Om Udvisningerne slog han fast, »at her objektivt utvivlsomt foreligger Embedsmisbrug og retsstridig Brug af Magten.« Med stærke Ord vendte han sig ogsaa imod Sprogordningen i Nordslesvig, og han sagde om den preussiske Sprog- og Nationalitetspolitik fra 1888, at den er fuldstændig forfæjlet, at »man bør ophæve Sprogordningen af 18. December 1888«, og »at den fordærvelige Sprogordning af 1888 bestaar uden ringeste Gran af Ret.«

Socialdemokraten LIEBKNECHT kaldte Tilstandene i Nordslesvig »en Skam for os, ikke alene i Europas, men i hele den civiliserede Verdens Øjne«, og han fremdrog et

*) En dansk Oversættelse efter de stenografiske Referater af Forhandlingerne i Landdagen 25. Jan. 1899 og i Rigsdagen 16.—18. Febr. 1899 er udkommen under Titlen »Nordslesvig 1899« (Aabenraa 1899).

Ord af Kong Frederik Wilhelm IV af Preussen, der i 1847 udtalte: »Hadet mellem Danske og Tyske er en af vort Aarhundredes største Forryktheder.« Med løftet Stemme vedblev Liebknecht: »Det er et System, det tyske Folk maa bryde Staven over, hvis det ikke vil gaa til Grunde. Det er den første Pligt, det tyske Folk har at opfylde imod sig selv,« og han sluttede med de Ord: »En saadan Politik, hvis Formaal er Undertrykkelse, er uværdig for Tyskland, den er en Skandale: vi maa bryde med denne Politik og dette System. Tyskland er stærkt nok til at være retfærdig.«

Centrumsføreren, Dr. LIEBER udtalte, at efter hans Mening var intet mere skæbnesvangert end den Politik, som den betydeligste Stat i det tyske Rige (Preussen) driver overfor Udlændinge ved Grænsen. Han beklagede, at Nordslaviskernes Modersmaal forfølges, udtalte sig imod saadanne Forholdsregler og tog særlig skarpt fat paa de forsøgte Indgreb i Forældreretten og kaldte Forsøgene en himmelraabende Uret.

Den frisindede Rigsdagsmand LENZMANN tilbageviste først og fremmest enhver Mistanke om, at hans Parti og dets Fører, Richter, ikke var fædrelandssindet nok, og han fremhævede stærkt, at de anerkendte Retsgyldigheden af Overenskomsten af Oktob. 1878, hvorved efter hans Mening Pragfredens Artikel 5 ophævedes. Han erklærede dog samtidig, at de »ikke vilde indlade sig paa at undersøge, om Pragfreden er en Overenskomst til Gunst for Trediemand, som kun kan forandres med Trediemands, hvilket her vil sige: den nordslesvigske Befolknings Samtykke.« Derpaa vendte han sig imod Forfølgelserne af Nordslesvigerne, fordi de holder paa deres Sprog og Nationalitet, fordømte Udvisningerne og Politichikanierne samt Forsøgene paa at fratage Forældre Opdragelsesretten paa Grund af deres danske Sindelag og Børnenes Opdragelse i dette Sindelag. »Jeg har lige udviklet,« fortsatte Lenzmann, »at det efter min rent menneskelige Følelse er en Grusomhed uden Lige, at man med Vold vil fratage nogen hans Modersmaal, men jeg tilføjer, at Grusomheden og Haardheden er baade etisk og sædelig grænseløs, naar man bestemmer sig til for Sindelagets Skyld at fratage Forældrene deres helligste Ret, Retten til at opdrage deres Børn.«

Polakken v. GLEBOCKI antydede, at de polske Rigsdagsmænd, mod hvem der stadig rettes Mistanke om og Bebrejdelse for at nære et stats- og rigsfjendtligt Sindelag, egentlig havde Grunde nok til at holde sig tilbage ved Behandlingen af den foreliggende Sag, men da denne indeholdt principielle Synspunkter af den største Betydning for Spørgsmaalet om Behandlingen af fremmede Nationaliteter indenfor Statens Grænser, var det Pligt for dem at tage Stilling til Johannsens Forespørgsel. Han betegnede den preussiske Regerings Forholdsregler i Nordslesvig ikke alene som uberettigede, men fremfor alt som stridende imod Retfærdighedens og Humanitetens simpleste Grundsætninger.

Hannoveraneren v. HODENBERG mente, at Johannsen hos Rigsdagens Flertal havde fundet mere Forstaaelse for Nordslesvigernes Klager, end disse havde opnaaet hos den preussiske Landdags Flertal. Han erklærede, at det tyske Folk og det tyske Rige ikke kunde gjøres ansvarlige for de nordslesvigske Forhold; de var og blev rent og skært preussiske.

Rigsdagsmand MUXKEL revsede Kollerpolitikken skarpt og rammende, og han forlangte, at Regeringen skulde tage større Hensyn til Befolkningens Modersmaal og nationale Følelser og ligeledes til Optanterne, der ved Pragfredens Artikel V var bleven berettigede til at tro paa Nordslesvigs Genforening med Danmark.

Fra konservativ, nationalliberal og antisemitisk Side søgte man at forsvare Kollerpolitiken, dels ved at fremstille Nordslesvigernes Kamp for Modersmaal og Nationalitet som Landsforræderi, dels ved Angreb paa Gustav Johannsens politiske Virksomhed, og dels ved ganske paradoksalt at pukke paa, at Artikel V i Pragfreden ved Over-

enskomsten af 1878 imellem Østerrig og Preussen var ophævet. Fyrtst HERBERT BISMARCK hævdede den Grundsætning: jeg staar altid paa mit Fædrelands Side, hvad enten det har Ret eller Uret.

Aldrig har Partierne i den tyske Rigsdag udtalt sig saa omfattende og afgørende om de nordslesvigske Forhold og om det nordslesvigske Spørgsmaal som ved denne Lejlighed. For den, der véd, hvorledes den national-liberale Spændetroje og den brutale Bismarckske Hurrapolitik endnu behersker mange Tyskere og holder dem fra — ofte af rent taktiske Grunde — frit at udtale deres Hjertensmæning, giver de forskellige Udtalelser fra den tre Dages Debat angaaende Gustav Johannsens Interpellation saa tydelige Fingerpeg i forskellige Retninger, at det ikke er vanskeligt at danne sig det rette Billede af den egenlige Stemning hos det tyske Folks store Flertal.

Netop taktiske Hensyn spiller en stor Rolle i Politiken og i Partiernes parlamentariske Kampe. Det er ofte disse taktiske Hensyn, der paavirker Politikernes og Partiernes Optræden saaledes, at den uindviæde ikke altid kan erkende, hvorledes deres egenlige Stilling til dette eller hint Spørgsmaal i Øjeblikket er. Men aldrig har Nordslesvigerne i deres store sluttede Flertal, ej heller deres valgte Repræsentanter fraveget det Standpunkt, at Befolkningerne i de nordlige Distrikter af Slesvig baade ifølge Folkeretten og den traktatlige Ret i Pragfredens Artikel V af Preussen kan forlange en fri Afstemning om deres fremtidige statsretlige Stilling. Dette gav sig da ogsaa et tydeligt Udslag, da H. P. HANSEN i 1896 som Kandidat til Pladsen som Landdagsmand i 2. Kreds paa sine Vælgeres Opfordring afgav den udtrykkelige Erklæring, at ogsaa han stod paa det Standpunkt, at Selvbestemmelsesretten stadig — uden Hensyn til Traktaten af 11. Oktober 1878 — paahviler Preussen som en uomgængelig Forpligtelse overfor Befolkningen i Nordslesvig. Nordslesvigerne kan umulig fravige denne Opfattelse. Bismarck har kaldt Pragfredens Artikel V en *Forpligtelse* og Dr. Hänel har kaldt den en *Hypothek*, der hæfter ved Preussens Erhvervelse af Hertugdømmet Slesvig. Forpligtelsen er en Forpligtelse overfor den nordslesvigske Befolkning; Hypotheken er udstedt til Fordel for denne Befolkning. Nuvel, den kan ikke ophæves eller slettes uden Ejerenes Indvilligelse — og Ejeren er de danske Sønderjyder.

Det var i 1867, at Bismarck i Landdagen slog fast: »Vi maa holde dem (de indgaaede Forpligtelser), men vi vil bringe dem saaledes til Udførelse, at der ikke ved den Afstemning, som skal danne Grundlaget for vor Fremferd, bliver nogen Tvivl tilbage om dens Frivillighed og Uafhængighed og om den definitive Vilje, som skal kundgøres derved.« Og 10 Aar senere erklærede Windthorst i Rigsdagen, at han i fuldeste Omfang erkendte den Ret, der var tilfalden Nordslesvigerne ved Pragfredens Artikel V. Havde Bismarck troet, at Overenskomsten af 11. Oktober 1878 virkelig løste Preussen fra sin Forpligtelse, saa vilde han have forelagt den for Landdagen; men hvor liden Betydning han i saa Henseende tillagde denne Indrømmelse fra Østerrigs Side, fremgaar

netop deraf, at han kun meddelte Rigsdagen til Efterretning, at en saadan Overenskomst var afsluttet mellem Preussen og Østerrig.

Preussen er bleven fri for Østerrigs Tilsyn med Opfyldelsen af Forpligtelsen ligeoverfor Nordslesvigerne, men selve Forpligtelsen kunde ikke ophæves ved Overenskomsten af 11. Oktober 1878. Derfor vælger Nordslesvigerne deres Rigsdags- og Landdagsmænd fremdeles ud fra dette Standpunkt og venter rolig paa den Dag, da deres egen Afstemning skal afgøre deres statretsige Fremtidsstilling. Med Punktlighed efterkommer de de Undersaats- og Statsborgerpligter, der paahviler dem, men hvor man søger at undertrykke deres Modersmaal og nedarvede Folkeliv, dér værger de sig med alle de Midler, Lovene stiller til deres Raadighed. Ulovlig Opposition imod Staten og de styrende kendes ikke og øves ikke paa noget Omraade, men Længslen efter naturligere og bedre Forhold vokser med hver Uret og hvert Overgreb, der øves imod dem af Magthaverne.

For den opvoksende Slægts Opdragelse i Fædrenes Aand arbejder nu, da Skolen ikke længere tager Del deri — men tværtimod søger at drage i anden Retning — Hjemmene i Stilhed og med Jærnvilje, og Besøgene paa Festsættelses-, Landbo-, Haandværker-, Industri- og Højskoler i Danmark gør Ungdommen bekendt med og delagtig i dansk Kultur og Folkeliv. For at kunne fylde Pladserne i Hjemlandet som Læger, Dyrslæger og i andre frie Stillinge, hvortil akademisk Dannelse og Eksamen kræves, holder Ungdommen sig ikke længer tilbage fra at studere ved tyske Universiteter; de sønderjyske Studenter opholder sig dog som oftest ogsaa en Tidlang ved Københavns Universitet. Den opvoksende Slægt vil derfor ikke mangle Evne til at udbrede og holde fast ved nordisk, specielt ved dansk Kultur, og under bestandig Forbindelse med Stammeftænderne i det gamle Moderland vil dansk Folkeliv stadig holde sig i Nordslesvig.

GUSTAV JOHANNSEN.

ELLEVTE AFSNIT

H. V. Clausen *for.*

INDHOLD

H. P. HANSSEN-NØRREMØLLE: OVERSIGHT
OVER DEN ALMINDELIGE LANDSFORVALT-
NING OG DEN KOMMUNALE FORVALTNING I
SLESVIG. — OVERSIGHT OVER RETSVÆSNETS
ORDNING

OVERSIGT OVER DEN ALMINDELIGE LANDSFORVALTNING OG DEN KOMMUNALE FORVALTNING I SLESVIG

KONGERIGET Preussen er med Hensyn til Forvaltningen delt i Provinser, disse i Regeringsdistrikter, disse igen i Kredse, Kredsene atter i Amtsdistrikter og Stadsdistrikter; Amtsdistrikterne bestaar af en eller flere Kommuner. — En enkelt af de nordslesvigske Kredse er bleven delt i en By- og Landkreds derved, at et enkelt Stadsdistrikt, nemlig Byen Flensborg, er bleven udskilt som selvstændig Bykreds.

Inddelingen i Regeringsdistrikter har alene Hensyn til den almindelige Landsforvaltning (Statsforvaltning), de øvrige Inddelinger tillige til den kommunale Forvaltning.

Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg (samt Helgoland) danner tilsammen Provinsen Slesvig-Holsten. Lauenborg hører dog kun til Provinsen, forsaavidt den almindelige Landsforvaltning angaar, ikke med Hensyn til den kommunale Forvaltning.

Medens Provinserne i Preussen ellers er delte i 2—3 Regeringsdistrikter, udgør Provinsen Slesvig-Holsten kun eet, nemlig **REGERINGSDISTRIKTET SLESVIG**. Dette er delt i 23 Kredse, hvoraf 10 ligger i Sønderjylland, nemlig Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Tønder, Husum, Ejdersted, Slesvig, Egernførde samt Bykredsen Flensborg og Landkredsen Flensborg.

De 10 sønderjydske Kredse

Provinsen Slesvig-Holstens Forvaltning er ordnet ved følgende Hovedbestemmelser: Lov om den almindelige Landsforvaltning af 30. Juli 1883, Provinsialordningen af 27. Maj 1888, Kredsordningen af 26. Maj 1888, Lov om Steders og Flækkers Forfatning og Forvaltning af 14. April 1869, Landkommunalordningen (Landgemeindeordnung) af 4. Juli 1892 og Lov om Forvaltningsmyndighedernes Competence (die Zuständigkeit der Verwaltungs- und Verwaltungsgerichtsbehörden) af 1. August 1883.

Efter disse Bestemmelser er Hovedtrækkene i Ordningen af den almindelige Landsforvaltning (Statsforvaltningen) og den kommunale Forvaltning i hvert af de ovennævnte territoriale Omraader følgende:

PROVINSEN

Organer for Statsforvaltningen er Overpræsidenten og Provinsialraadet.

Overpræsidenten OVERPRÆSIDENTEN (Oberpräsident), med en OVERPRÆSIDENTIALRAAD (Oberpräsidialrath) som Stedfortræder, leder Provinsens Forvaltning. Hans Embedsstilling er tredobbelt.

- 1) Han repræsenterer de øverste Statsmyndigheder efter særlig Bemyndigelse og i særlige Tilfælde, navnlig under Krig og overhængende Fare.
- 2) Han forvalter direkte alle Anliggender og Anstalter, som er fælles for hele Provinsen eller vedrører Provinslanddagens Arbejde (se denne), endvidere enkelte ham særlig overgivne Anliggender og i Forbindelse med den kommanderende General alle Militærsager, som vedrører det paagjældende Armeekorps. Endelig varetager han Statens Rettigheder overfor den katolske Kirke.
- 3) Han fører Tilsyn med Provinsens Myndigheder og er i Reglen øverste Instans for BESVÆRINGER, særlig i kommunale Sager og over Politianordninger.

**Andre Provin-
sial-Organer**

PROVINSIALRAADET (Provinzialrath) bestaar af Overpræsidenten, en højere Forvaltningsembedsmand og 5 Medlemmer, som PROVINSIALUDVALGET (Provinzialausschuss) vælger af Indbyggere i Provinsen, der er valgbare som Provinslanddagsmænd. Valget gjælder for 6 Aar. Hvert tredje Aar fratræder Halvdelen af Medlemmerne. Hvert Medlem har en Stedfortræder. Provinsialraadet, i hvilket Overpræsidenten fører Forsædet, forvalter direkte enkelte vigtige, hele Provinsen vedrørende Sager, men har især at afgjøre Besværinger over Distriktsudvalgets Kjendelser.

Organer for den kommunale Forvaltning er Provinslanddagen og Provinsialudvalget.

**Provin-
sialdagen**

PROVINSIALDAGEN (Provinzialtag) vælges af Kredsdagene. Der vælges 2 Provinslanddagsmænd for hver Kreds, som har under 40,000 Indb., 3 for hver Kreds, som har fra 40,000—90,000 Indb. og 1 flere for hver 50,000 Indb. i større Kredse. Valgbar som Provinslanddagsmand er hver tysk Undersaat, som har fyldt 30 Aar, haft Bolig eller Jordejendom i Provinsen i mindst et Aar og er i Besiddelse af sin borgerlige Ære. Valget foretages skriftligt, gjælder for 6 Aar og afgjøres ved simpelt Flertal.

Provinslanddagen skal samles mindst én Gang hvert andet Aar. Den repræsenterer Provinsen, opstiller og vedtager Provinsens Budget, bestemmer over Provinsialembederne, vælger de øverste Provinsialembedsmand og fatter Beslutninger om Anvendelse af Provinsens Kapitaler, om Optagelse af Laan og Udskrivning af Afgifter. Provinslanddagen har endvidere Petitionsret, og den maa drøfte og udtale sig om Love og andre Anliggender, som Statsregeringen henviser til dens Behandling.

PROVINSIALUDVALGET bestaar af en Formand og 10 Medlemmer, som vælges af Provinslanddagen. Desuden er LANDSDIREKTØREN (Landesdirektor) paa Embedsvegne Medlem af Udvalget. For Valget gjælder iøvrigt de samme Bestemmelser, som for Provinsialraadet.

Provinsialudvalget har *a* at forberede og udføre Provinslanddagens Beslutninger, naar dette ikke er overdraget til særlige Udvalg eller Embedsmænd; *b* at forvalte Provinsens fælles Anliggender, især dens Formue og Institutioner efter Lovens Forskrifter, bestaaende Forordninger og Provinslanddagens Beslutninger; *c* at udnævne Provinsialembedsmandene, for saa vidt dette ikke er forbeholdt Provinslanddagen, og at lede og føre Tilsyn med deres Forretningsførelse; *d* at afgive sin Betænkning om alle Anliggender, som henvises til det af Ministrene eller af Overpræsidenten. —

LANDSHREKTØREN, der vælges af Provinslanddagen for et Tidsrum af 6 — 12 Aar, varetager Provinsialudvalgets løbende Forretninger.

REGERINGSDISTRIKTET

Organer for Statsforvaltningen er Regeringen og Regeringspræsidenten samt Distriktsudvalget.

REGERINGEN, med REGERINGSPRÆSIDENTEN (Regierungspräsident) i Spidsen, forvalter Regeringsdistriktet. Regeringen falder i tre Afdelinger. 1. AFDELING varetager alle indre Anliggender. Dertil hører Militær- Kommunal- Politifundheds- Bygnings- og Fattigvæsen, endvidere Handel, Industri og Landvæsen, Sanfærdslen, Statistiken samt Sager vedrørende Jøder og Dissidenter; 2. AFDELING varetager Kirke- og Skolesager; 3. AFDELING Skattevæsenet, Forstvæsenet og Domæneforvaltningen.

Provinsial-
regering

Regeringspræsidenten leder, støttet af et Bureau, selvstændigt 1. Afdeling, mens de Sager, der hører ind under 2. og 3. Afdeling, i Reglen bearbejdes af Regeringskollegierne under hans Forsæde. Hvor det drejer sig om Sager, der kræver hurtig Afgørelse, er han dog under personligt Ansvar berettiget til at afgøre dem paa egen Haand. I Spidsen for 2., henholdsvis 3. Afdeling staar en OVERREGERINGSRAAD (Oberregierungsrath). Iøvrigt sammensættes Regeringen af Regeringsraader, Assessorer og teknisk uddannede Medlemmer. Regeringen i Slesvig bestod 1900 i alt af 1 Regeringspræsident, 4 Overregeringsraader, 16 Regeringsraader, 15 Assessorer, 9 teknisk uddannede Medlemmer og omtrent 10 Referendarer.

DISTRIKTSUDVALGET (Bezirksausschuss) bestaar af Regeringspræsidenten og 6 Medlemmer, hvoraf 2 udnævnes paa Livstid af Kongen og 4 vælges af Provinsialudvalget. Regeringspræsidenten fører Forsædet. Af de udnævnte Medlemmer skal det ene være uddannet i den højere ForvaltningsTjeneste, det andet til at beklæde et Dommerembede; et af disse Medlemmer fører Titlen FORVALTNINGSRETSOVERSEER (Verwaltungsgerichtsdirektor) og er Regeringspræsidentens Stedfortræder.

Distriktsudvalget varetager visse Forretninger indenfor Administrationen, men er især Forvaltningsret indenfor Regeringsdistriktet.

KREDSENE

Organer baade for Statsforvaltningen og den kommunale Forvaltning i Kredsen er Landraaden og Kredsudvalget, samt udelukkende for den kommunale Forvaltning: Kredsagen. — I Bykredsen (Flensborg) svarer Overborgmesteren til Landraaden og Stadsudvalget til Kredsudvalget i de øvrige Kredse.

Kredsens Forvaltning ledes af: LANDRAADEN (Landrath). Skikket til at beklæde Landraadsembedet er, a, Personer, som ere berettigede til at indtræde i den højere Forvaltning eller i den højere Retsvæsenes Tjeneste, b, Personer som i mindst et Aar har boet eller haft Jordejendom i Kredsen og tillige enten har været Referendarer ved Domstole eller Forvaltningsmyndigheder i mindst 4 Aar eller i samme Tidsrum forestaaet Selvforvaltningsembeder i Kredsen. Kredsagen affatter en Liste over Personer i Kredsen, som er skikkede til at være Landraader, men Kongen udnævner ham.

Landraaden

Landraaden staar under Regeringspræsidenten. Hans Embede omfatter alle de Grene af Administrationen, der ikke er overdraget til særlige Embedsmænd.

KREDSUDVALGET bestaar af Landraaden og 6 af Kredsagen valgte Medlemmer. Hverken Lærere eller Præster ere valgbare. Kredsudvalget forbereder og udfører Kredsagens Beslutninger, naar dette ikke er overdraget til særlige Embedsmænd eller særlige Udvalg, det udnævner Kredsemdsmændene, leder og fører Tilsyn med deres Embedsførelse og varetager enkelte særlige Forretninger efter Regeringens Anvisning.

Det er endvidere Forvaltningsret i første Instans. Landraaden fører Forsædet i Kredsudvalget, varetager dets løbende Forretninger og repræsenterer det udadtil.

Kredsdagen

KREDS DAGEN (Kreistag) består i Kredse, som har indtil 35,000 Indbyggere, af 20 Kredsagsmænd. I større Kredse kommer dertil en Kredsagsmand for hver 5000 Indb. fra 35,000—70,000 Indb., og yderligere en Kredsagsmand for hver 10,000 Indb.

Kredsagsmændene vælges af 3 Valgklasser. I Klasse dannes af de større Grundejere, II Klasse af Landkommunerne og III Klasse af Byerne.

Den særlige
Valgcensus for
Nordslesvig

En Valgcensus bestemmer, hvem der er »STØRRE GRUNDEJERE«. I Reglen er Census 500 Mark Grundskat; men for Nordslesvigs Vedkommende er der fastsat en fra det øvrige Preussen forskellig Valgcensus i hver enkelt Kreds, for saa vidt muligt at sikre Tyskerne Flertallet. Ved Lov af 26. Maj 1888 fastsattes Valgcensus til 400 Mark Grundskat i Haderslev Kreds, 250 Mark Grundskat i Aabenraa og Sønderborg Kredse, 600 Mark Grundskat i Tønder Kreds og 500 Mark Grundskat i Flensborg Kreds. Da der desuagtet var Fare for et dansk Flertal i Sønderborg Kreds, forhøjedes Valgcensus i denne Kreds 1899 til 325 Mark Grundskat. — Til de større Grundejeres Valgklasse hører ogsaa Næringsdrivende paa Landet, som svarer Næringssskat over Mellemsatsen i Klasse A 1.

Valgene til
Kredsdagen

LANDKOMMUNERNES VALGKLASSE dannes af VALGMÆND, som vælges af Kredsens Landkommuner. Der vælges 1 Valgmænd i Kommuner med indtil 400 Indb., 2 i Kommuner med fra 400—800 Indb., 3 i Kommuner med fra 800—1200 Indb., 4 i Kommuner med fra 1200—2000 Indb. og yderligere 1 Valgmænd for hver 1000 Indb. Valgmændene vælges af KOMMUNERADET (Gemeindevertretung), hvor der består et saadant, ellers af KOMMUNEFORSAMLINGEN (Gemeindeversammlung). Selvsikre som Valgmænd i denne Valgklasse er selvstændige Grundejere, som ikke er »store Grundejere«, og Næringsdrivende paa Landet, som svarer Næringssskat under Mellemsatsen i Klasse A 1.

BYERNES VALGKLASSE dannes af Kredsens Byer og de med disse ligestillede Flækker.

Imellem disse 3 Valgklasser fordeles Kredsagsmændene paa følgende Maade: Først faar Byernes Valgklasse de Kredsagsmænd, der tilkommer den efter Folketallet. Derefter deles Resten ligelig mellem de større Grundejeres og Landkommunernes Valgklasse, dog med den Indskrænkning, at de større Grundejeres Valgklasse aldrig maa vælge mere end 1 Kredsagsmand for hver 2 Vælgere.

Eksempel paa
Kredsags-
mændenes For-
deling mellem de
enkelte Valg-
klasser

En Kreds har 30,000 Indb. Den skal derefter vælge 20 Kredsagsmænd. Byerne har tilsammen 6000 Indb., og kan altsaa gøre Krav paa $\frac{1}{5}$ af Kredsagsmændene, det vil sige 4. Af Resten falder 8 paa de større Grundejeres og 8 paa Landkommunernes Valgklasse. Men i de større Grundejeres Valgklasse er der kun 13 Vælgere. Af den Grund kan den kun vælge 6 Kredsagsmænd. Det overskydende Antal tilfalder Landkommunernes Klasse, som saaledes i dette Tilfælde vælger 10 Kredsagsmænd.

De større Grundejeres Klasse danner en Valgforsamling for hele Kredsen.

Landkommunerne samles til VALGDISTRIKTER. Hvert Valgdistrikts Valgmænd vælger en Kredsagsmand.

Naar Byernes Valgklasse kun består af en By, vælges Kredsagsmændene af Byraadet og Borgerrepræsentationen, som tilsammen danner Valgforsamlingen. Bestaar den af flere Byer, dannes Valgforsamlingen af Valgmænd, hvoraf Byraadet og Borgerrepræsentationen i hver By paa et fælles Møde vælger én for hver 250 Indb.

Valget af Valgmænd og af Kredsagsmænd er skriftligt og foretages med simpelt Flertal.

Kredsdagen repræsenterer Kredskommunen, paaligner Kredsskatterne, optager Kredslaan, forvalter og disponerer over Kredsens Formue, fastsætter Kredsens Budget, godkender Regnskabet, afgiver sit Skjøn over Sager, som Regeringen henviser til den, og vælger KREDSUDVALGET (Kreisausschuss). Kredsdagen udnævner endvidere Forligskommissærer og nedsætter særlige Udvalg, som medvirker ved Udnævnelsen af Meddomsmænd og Nævninger, ved Kaaring af Husdyr m. m.

Kredsagens Møder er offentlige. Beslutninger fattes med simpelt Flertal. Forslag, hvis Gjennemførelse nødvendiggjør nye Kredsskatter, kræver dog $\frac{2}{3}$ Flertal.

AMTSDISTRIKTERNE

Organer baade for Statsforvaltningen og Kommuneforvaltningen er Amsforstanderen og Amsudvalget.

AMTSFORSTANDEREN (Amtsvorsteher) udnævnes af Overpræsidenten mellem Perso- Amsforstanderen
ner, som Kredsagen har opført paa en Forslagsliste. Findes der efter Overpræsiden-
tens Mening ingen passende Personer paa Listen, kan han med Provinsialraadets Sam-
tykke lade være med at tage Hensyn til den. Sker dette, eller er der ikke opstillet en
Forslagsliste, beskikker Overpræsidenten en KOMMISSARISK AMTSFORSTANDER, som kan
forvalte et eller flere Amtsdistrikter. (I Nordslesvig var der 1900 ansat 9 kommis-
sariske Amsforstandere, tildels tidligere preussiske Officerer.)

Amsforstanderen udøver Politimyndigheden i Amtsdistriktet og er baade berettiget
og forpligtet til at opretholde den offentlige Ro og Sikkerhed. Han staar under Land-
raadens Tilsyn og deltager efter hans og Kredsudvalgets Anvisning i Kredsens For-
valtning.

AMTSUDVALGET (Amtsausschuss) bestaar af Repræsentanter for alle Kommuner i Amsudvalget
Amsdistriktet. Antallet bestemmer Kredsagen. Selvsikrevne som Repræsentanter er
Kommuneforstanderen og i anden Linje hans Stedfortræder.

Amsudvalget fører Tilsyn med Amtsdistriktets Regnskabsvæsen, bevilger Amsud-
gifter og kan sammen med Amsforstanderen udstede Politianordninger.

KOMMUNERNE

I. KJØBSTÆDER OG FLÆKKER. Organ baade for Statsforvaltningen og den
kommunale Forvaltning er Magistraten eller i Smaakjøbstæder og Flækker en
Borgmester med 2—3 Raadmænd. Organ udelukkende for den kommunale
Forvaltning er Borgerrepræsentationen.

MAGISTRATEN bestaar af BORGMESTEREN, hans Stedfortræder og flere RAADMÆND Magistraten
(Stadtråthe). Antallet retter sig efter Byens Størrelse. Alle Magistratens Medlemmer
vælges af de stemmeberettigede Borgere. En for de enkelte Byer forskjellig Valgcensus
fastsætter Stemmeretten. I Reglen er Valgcensus 12 Mark Indkomstskat. Valget af Borg-
mesteren og hans Stedfortræder maa stadfæstes, i Byer paa over 10,000 Indbyggere
af Kongen, i de mindre Byer af Regeringspræsidenten, som dog kun kan nægte Stad-
fæstelse med Distriktsudvalgets Samtykke.

Magistraten er Byens Øvrighed. Den leder dens Forvaltning, fører Tilsyn med de
kommunale Anstalter, forbereder og udfører Borgerrepræsentationens Beslutninger og
repræsenterer Byen udadtil. BORGMESTEREN fører dens løbende Forretninger og haand-
hæver Politimyndigheden.

BORGERREPRÆSENTATIONEN (Stadtvorordneten-Kollegium) bestaar af 6—30 af Bor-
gerne valgte Borgerrepræsentanter. Antallet retter sig efter Byens Størrelse. Valgcen-
sus er den samme som ved Magistratsvalget.

Borgerrepræsentationen varetager Byens indre Anliggender, raader over dens For-
mue, paaligner Kommuneskatterne, vedtager Budgettet og godkjender Regnskabet.

II. LANDKOMMUNERNE. Organ baade for Statsforvaltningen og den kom-
munale Forvaltning er Kommuneforstanderen, udelukkende for den kommu-
nale Forvaltning Kommuneraadet eller, hvor intet saadant vælges, Kommune-
forsamlingen.

Kommune-
forstanderen

KOMMUNEFORSTANDEREN (Gemeindevorsteher) vælges af Kommuneforsamlingen eller Kommuneraadet, men Valget maa stadfæstes af Landraaden. Stadfæstelsen kan kun nægtes med Kredsudvalgets Samtykke. Stadfæstes Valget ikke, udnævner Landraaden en kommissarisk Kommuneforstander.

Kommuneforstanderen fører Forsædet i Kommuneraadet. Han leder Kommunens Forvaltning, fører dens Regnskaber, opbevarer dens Arkiv og repræsenterer den uadtil. Han paaligner de kommunale Skatter og Ydelser efter Lovens Forskrifter og maa udføre sine Foresattes Anordninger. Han er desuden Amtsførstanderens Organ under Udøvelsen af Politimyndigheden.

Kommuneraadet

KOMMUNERAADET (Gemeindevertretung) består af Kommuneforstanderen og hans Stedfortræder samt mindst 6 Medlemmer, som vælges af alle selvstændige Kommune-medlemmer, som er tyske Undersaatter, er i Besiddelse af deres borgerlige Ære, har boet i Kommunen i mindst et Aar, ikke modtager Fattigunderstøttelse, har betalt sine Kommuneafgifter og enten ejer Hus i Kommunen, svarer mindst 3 Mark Skat af sine i Kommunen liggende Jorder eller Bygninger eller er sat i Skat af en Indtægt af mindst 660 Mark. Naar en Landkommune har over 40 stemmeberettigede Vælgere, skal den vælge et Kommuneraad. — Landkommuner med et ringere Antal stemmeberettigede Vælgere er berettigede og, hvis Kredsudvalget bestemmer det, forpligtede til at vælge Kommuneraad, men ellers fungerer i saadanne Kommuner samtlige stemmeberettigede Vælgere som KOMMUNEFORSAMLING (Gemeindeversammlung).

Valget af Kommuneraadet foretages klassevis. Kommunemedlemmernes samlede Skat deles i 3 lige store Summer. De opføres derefter paa en Liste efter deres samlede direkte Skat, saaledes at den højestbeskattede staar øverst, den lavest beskattede nederst. Saa mange Vælgere ovenfra, som tilsammen betaler den første Trediedel af Kommuneskatten, danner I Klasse, saa mange derefter følgende Vælgere, som tilsammen betaler den næste Trediedel af Skatten danner II og Resten III Klasse. Hver Klasse vælger lige mange KOMMUNEREPRÆSENTANTER.

KOMMUNERAADET og i Kommuner, som ikke har mindst 40 stemmeberettigede Medlemmer, KOMMUNEFORSAMLINGEN fatter Beslutninger om Kommunens Anliggender, fører Tilsyn med dens Forvaltning, raader over dens Formue og godkender Budgettet og Regnskabet.

FORVALTNINGS-TVISTIGHEDER

Ved Loven af 1. Aug. 1883 (Gesetz über die Zuständigkeit der Verwaltungs- und Verwaltungsgerichtsbehörden v. 1. Aug. 1883.) er de enkelte Forvaltningsmyndigheders Competence bleven nærmere bestemt. Anker over Administrationen kan behandles paa 3 forskellige Maader: som FORVALTNINGSSAG (Verwaltungsverfahren), som FORVALTNINGSKENDELSES-SAG (Beschlussverfahren) og som FORVALTNINGSRETSTRETTE (Verwaltungsstreitverfahren).

Forvaltnings- og Politimyndighederne er indenfor de ved Loven af 30. Juli 1883 (Gesetz über die allgemeine Landesverwaltung v. 30. Juli 1883) dragne Grænser berettigede til at udstede ANORDNINGER (Verfügungen). PolitIANORDNINGER adskiller sig fra PolitIFORORDNINGER ved, at de altid er rettede imod en bestemt Person med det Formaal at forebygge eller fremtvinge en bestemt Handling. Anordninger, som udstedes af administrative Myndigheder, kan angribes ved BESVÆRING eller KLAGE, baade af den Person, som rammes direkte, og af de Personer, der rammes indirekte af dem.

BESVÆRING og
Klage

Indgives der BESVÆRING, træffes Afgjørelsen af Statsforvaltningens Organer: Landraaden eller i videre Følge opefter: Regeringen, Overpræsidenten og Fagministeren. KLAGEN paadømmes derimod af Selvforvaltningens Organer, i Reglen Kredsudvalget og Distriktsudvalget samt i højeste Instans af den for hele Monarkiet fælles OVERFORVALTNINGSRET. Hvor Klagen er tilladt, er Besværingen udelukket. Men en Sag kan begyndes med Besværing og fortsættes med Klage.

Føres en Sag tilende ved Besværing gennem alle Instanser, kaldes den FORVALTNINGS- SAG. Begyndes en Sag med Besværing, men fortsættes med Klage til Overforvaltningsretten over Regeringens, Overpræsidentens eller Fagnisterens Afgjørelse, kaldes den FORVALTNINGSRETSTRÆTTE. Begyndes en Sag ved Klage til Kredsudvalget, henholdsvis Distriktsudvalget, afgjøres den ved FORVALTNINGSKENDELSE eller i enkelte Tilfælde, som Loven særlig bestemmer, ved Forvaltningsretstrætte. En Forvaltningskjendelse kan i visse Tilfælde afsiges af Landraaden som Formand for Kredsudvalget, eller af Regeringspræsidenten som Formand for Distriktsudvalget, men i Reglen afsiges den af Kredsudvalget, henholdsvis Distriktsudvalget, ved Beslutning, fattet af Kollegiet. De paagældende Myndigheder har selv Ret til at bestemme i hvert enkelt Tilfælde, om der skal foretages Bevisførelse og mundtlig Forhandling, før Kendelsen afsiges. Ved en FORVALTNINGSRETSTRÆTTE raader KLAGEREN derimod for, om der skal føres mundtlig Forhandling; dog kan Retten uden videre afvise Klagen, naar den er ugrundet eller Instansen forfejlet.

Kredsudvalgets Kendelser kan indankes for Distriktsudvalget: dettes Kendelser i anden Instans kan kræves gjort til Genstand for REVISION hos Overforvaltningsretten. Distriktsudvalgets Kendelser i første Instans kan indankes for Overforvaltningsretten. I enkelte af Loven særlig bestemte Tilfælde er Kredsudvalget, henholdsvis Distriktsudvalget dog højeste Instans.

OVERFORVALTNINGSRETEN bestaar af 6 Senater. Hvert Senat maa bestaa af mindst 5 Medlemmer for at kunne fælde en retsgyldig Dom. Ved Retten er der ansat en Overforvaltningsretspræsident og 5 Senatspræsidenter. Overforvaltningsrettens Medlemmer udnævnes paa Livstid. Halvdelen af dem skal være berettigede til Tjeneste i den højere Administration, den anden Halvdel til at beklæde Dommerembedet. Overforvaltningsretten er højeste Instans i alle Forvaltningsretstrætter. Den paadømmer alle Sager, som indankes imod Regeringernes, Overpræsidenternes og Ministrenes Svar paa Besværinger, samt imod Distriktsudvalgenes Kendelser i første Instans, samt foretager Revision af Distriktsudvalgenes Kendelser i anden Instans.

Overforvaltningsrettens vigtigste Opgave er Omsorgen for, at Lovene opfattes og haandhæves ensartet i alle preussiske Provinser.

H. P. HANSEN-NØRREMØLLE.

OVERSIGT OVER RETSVÆSNETS ORDNING

RETSPLEJEN blev allerede 1808 skilt fra Forvaltningen i Preussen. Den nu værende ogsaa i Slesvig gjældende Retsordning er bestemt ved Rigsloven af 27. Januar 1877 (Gerichtsverfassungsgesetz v. 27. Januar 1877).

DOMMERMYNDIGHEDEN udøves i det tyske Rige af uafhængige, kun Lovene underkastede Statsdomstole. Retsplejen er mundtlig, Forhandlingerne i Reglen offentlige. Retssproget er *tysk*, ogsaa i de Landsdele, hvor Folkesproget er polsk, fransk, vendisk, litauisk eller *dansk*.

DOMMERNE udnævnes paa Livstid, Rigsrettens Medlemmer efter Forbundsraadets Forslag af Kejseren, alle preussiske Dommere af Kongen af Preussen. Dommere lønnes efter Tjenesteaar, de kan kun afsættes efter forudgaaet Retskjendelse og kun efter Ansøgning ansættes i et andet Embede eller afskediges.

RETEN TIL AT BEKLÆDE DOMMEREMBEDET betinges af to Eksaminer. Forud for den første maa der gaa et treaarigt Retsstudium ved Universiteter, deraf mindst $1\frac{1}{2}$ Aar

ved et tysk Universitet. Er første Eksamen bestaaet, følger Udnævnelsen til Referendar. *Referendaren* maa derefter i mindst 4 Aar deltage i alle forefaldende praktiske Arbejder ved Domstole, hos en Statsadvokat (Staatsanwalt) og paa Sagførerkontorer, inden han aflægger anden Eksamen. Efter den følger Udnævnelsen til Assessor. *Assessoren* er baade berettiget til at beklæde Dommerembedet, søge Ansættelse som Statsadvokat og til at nedsætte sig som Sagfører.

Foruden Overforvaltningsretten, som er omtalt Side 521, gives der følgende Domstole i Tyskland: *Rigsretten*, *Overlandretten*, *Landretten* og *Amtsretten*. Overlandretten i Berlin fører Navnet *Kammerretten*. Hver enkelt Domstols Sæde og Omraade er fastsat ved Lov.

DOMSTOLENES KOMPETENCE er ordnet saaledes: I *civile Sager* er *Amtsretten* og i vigtigere Tilfælde *Landretten* første Instans. Indankninger og Besværinger afgjøres i det første Tilfælde af *Landretten*, i det sidste af *Overlandretten*; hvad *Straffesager* angaar er den ved *Amtsretten* dannede *Meddomsmænds-Ret* (Schöffengericht) første Instans for Sager af mindre Betydning, det ved *Landretten* dannede *Straffekammer* anden Instans for disse Sager og tillige første Instans i vigtigere Sager, og endelig den ved *Landretten* dannede *Nævningeret* (Schwurgericht) første Instans i de sværeste Tilfælde. — Med Undtagelse af *Amtsretten* er alle disse Domstole Kollegier; ved hver enkelt af dem er der ansat en eller flere offentlige Anklagere (Statsadvokater). Ved Siden af de fagligt uddannede Dommere deltager Lægmand som Meddomsmænd (Schöffen), Nævninger (Geschworne) eller — i Sager vedrørende Sø- og Handelsretten — som Sagkyndige i Sagens Afgørelse.

RIGSRETEN har sit Sæde i Leipzig. Den bestaar af en Rigsretspræsident, Senatspræsidenter og Rigsretsraader og deles i 10 Senater, hvoraf 4 paadømmer kriminelle, 6 civile Sager. *Rigsretten* er det tyske Riges Højesteret. Dens vigtigste Opgave er Om-sorgen for, at Rigslovene fortolkes og haandhæves ensartet overalt i det tyske Rige. Den er Revisionsdomstol i civile Sager, som *Overlandretterne* har paadømt, i kriminelle Sager, som *Nævningeret* har paadømt, og, naar Rigslove er overtraadte, tillige i kriminelle Sager, som *Straffekammerne* har paadømt. Endelig er den baade første og sidste Instans i alle Høj- og Landsforræderiprocesser.

OVERLANDRETEN bestaar af en Overlandretspræsident, Senatspræsidenter og Overlandretsraader. Den inddeles ligeledes i Senater, hvoraf nogle befatter sig med civile, andre kun med kriminelle Sager. Den er Besværing- og Indankningsinstans for *Landretten* og Revisionsinstans for *Straffekammeret* i Sager, som ikke vedrører Overtrædelse af Rigslove. For Hertugdømmerne bestaar der en Overlandret i Kiel. Desuden fungerer *Kammerretten* i Berlin som Overlandret for Hertugdømmerne i forskellige, særlig bestemte Tilfælde.

LANDRETEN bestaar af en Landretspræsident, flere Landretsdirektører og Medlemmer (Landretsraader og Landretsdommere). Den inddeles i Kamre. *Civilkammeret* er første Instans i alle civile Sager, som ikke falder ind under *Amtsretten*, og anden Instans i Sager, som er paadømt af denne. Naar der er Trang til det, kan *Civilkammeret* omdannes til *Handelskammer* eller *Soretskammer*, derved at der tilkaldes sagkyndige Lægmand som Bisiddere. *Straffekammeret* er første Instans i alle kriminelle Sager, som ikke hører ind under *Nævningeret*, og anden Instans i Sager, som er paadømt af denne.

De sværeste Forbrydelser paadømmes af *Nævningeret*, som dannes periodisk ved *Landretten*. *Nævningeret* bestaar af 3 fagligt uddannede Dommere og 12 Nævninger. Nævningernes Kjendelse afsagt med over 7 Stemmer afgjør Spørgsmaalet om den Anklagede er skyldig eller uskyldig. Dommerne bestemmer derefter Straffemaalet. Nævningerne udnævnes i hver enkelt Kreds af én af Kredsdagen nedsat Kommission.

I Hertugdømmerne er der 3 Landretter i Flensborg, Kiel og Altona. Flensborg Landretsdistrikt omfatter hele Sønderjylland med Undtagelse af Egenforde Amt.

AMTSRETEN dannes af en Amdsdommer. Den paadommer civile Sager, naar Stridens Genstand ikke overstiger 300 Mark, eller naar Sagen angaar et Leje, Tyende- eller Arbejdsforhold, Rejsendes Forhold til Vært, Vognmand, Skipper eller Haandværker, Kvæghandel og Vildtskade; ogsaa Alimentations-Sager henhører under den. Amdsretten behandler endvidere Fallitter og leder Tvangssalg, forvalter Skode- og Panteprotokoller (Grundbücher), varetager Formynderisager, fører Handels- og Interessentskabsregistre m. m. samt udfører Notariatsforretninger.

Ved Amdsretten dannes *Meddomsmændsretten*, som bestaar af Amdsdommeren som Formand og 2 Meddomsmænd, særlig udnævnte for hvert enkelt Retsmøde. *Meddomsmændene* har i Modsætning til Nævningerne fuld Dommermyndighed sammen med Amdsdommeren. Meddomsmændsretten paadommer Lovovertrædelser, som straffes med højst 3 Maaneders Fængsel eller 600 Mark Bøde, endvidere Sager angaaende lettere Tilfælde af Fornærmelser, Tyverier, Bedragerier, Underslåg m. m. — *Meddomsmændene* maa være over 30 Aar gamle, i Besiddelse af deres borgerlige Æresrettigheder, have haft fast Bopæl i deres Hjemstedskommune i mindst 2 Aar og ikke have modtaget Fattigunderstøttelse. Udelukkede fra at være Meddomsmænd er Tyende, Religionslærere, Folkeskolelærere, Militærpersoner, Dommere, Statsadvokater og enkelte andre Embedsmænd. Medlemmer af de lovgivende Forsamlinger, Læger, Apothekere uden Medhjælpere og Personer over 65 Aar kan afslaa Udnævnelsen til Meddomsmænd. Meddomsmænd udnævnes af et Udvalg, som dannes i hvert enkelt Amdsretsdistrikt af Amdsdommeren, en Forvaltningsemdsmand og 7 af Kredsdagen valgte Medlemmer. Rækkefølgen, hvori de skal deltage i Retsmøderne, bestemmes ved Lodtrækning.

I Nordslesvig er der Amdsretter i Haderslev, Rødding, Toftlund, Aabenraa, Nordborg, Sønderborg, Løgumkloster, Tønder og Flensborg.

Den offentlige ANKLAGEMYNDIGHED haandhæves ved Rigsretten af en Overrigsadvokat og Rigsadvokater, ved Overlandretten af en Overstatsadvokat og Statsadvokater, ved Landretten af en Førstestatsadvokat og Statsadvokater og ved Meddomsmændsretten af en Amdsadvokat. Rigs og Statsadvokaterne skal have samme Uddannelse som Dommere; Amdsadvokaterne behøver derimod ikke at være Jurister. — Statsadvokaterne har ikke meget med civile Sager at gjøre; deres Hovedvirksomhed ligger paa det strafferetlige Omraade. I Hertugdømmerne forestaar de ogsaa Fængselsvæsnet.

Sagførerne (Advokaterne), (Rechtsanwaltsordnung v. 1. Juli 1878) repræsenterer Parterne og fører Forsvaret ved Retten. De maa have samme Uddannelse som Dommere. Sagførerne kan nedsætte sig, hvor de vil, og er, naar de saakaldte Advokatprocesser undtages, berettigede til at optræde overalt i det tyske Rige og til at føre Sagerne ved alle Instanser. — Ved særlig Udnævnelse kan Sagførerne blive *Notarer*, og de er da berettigede til at udføre alle Slags Notariatsforretninger. Naar Sagføreren bliver Notar, er han dermed bleven Statsemdsmand, og han staa da under Justitsministerens, Overlandrets- og Landretspræsidentens Tilsyn. — Retsomkostningerne, Sagføremes og Notarenes Gebyrer er fastsatte ved Lov. (Gerichtskostengesetz v. 18. Juni 1878 — Gebühren-Ordnung 7. Juli 1879. Pr. Gerichtskostengesetz v. 25. Juni 1895).

PROCESSER. Proceslovgivningen bestemmer, hvilke Sager der henhører under hver enkelt Domstol. Parterne har Ret til at stille Forkastelsesandragende imod Dommere, som synes hildede. Repræsentation ved Fuldmagt er tilladt. Fuldmagten maa foreligge i skriftlig Form. Der skjelnes mellem Civilproces og Straffeproces. I CIVILPROCESSEN (Civilprocessordning v. 30. Januar 1877) rejses Sag ved privat Klage. Dommere fastsætter i Reglen Terminen, mens Parterne udsende Stævningen. Der foretages først

mundtlig Forhandling. Er Sagen ikke klarlagt dermed, følger Bevisførelsen, og efter den Dømmen, som Retten afsiger efter sin frie, under Forhandlingerne, ved at høre Parternes Foredrag, dannede Overbevisning. Imod en Retskjendelse, som afsiges i første Instans er *Indankning* (Appel), mod Overlandrettens Kjendelse er *Revision* ved Rigsretten tilladt. Revisionen er dog betinget af, at Retstrætten i Formuesager drejer sig om en Værdi af mindst 1500 Mark, eller i andre Sager om Krænkelser af en Lov, der gjælder for mere end ét Overlandretsdistrikt. — I *Straffeprocessen* (Strafprocessordning v. 1. Febr. 1877) rejses Sag i Reglen af Statsadvokaten ved offentlig Klage. Kun i Sager vedrørende Fornærmelse og Legemsbeskadigelse er Privatklage tilladt. I Kriminalprocessen er Dommeren forpligtet til selvstændig at udforske Sandheden. I dette Øjemed foretages der en retslig »*Forundersøgelse*«. Denne finder dog ubetinget kun Sted i Rigsretssager og Nævningsager, medens den falder ganske bort i Meddomsmændssager, og i alle andre Sager kun foretages efter Parternes Begæring. Forundersøgelsen afsluttes enten med, at Sagen hæves, eller at den beslutes fremmet til Paakendelse ved Dom. Naar Sagen derefter er tilstrækkelig forberedt, aabnes *Hovedforhandlingen*. Paa den fastsatte Termin møder Parterne og Statsadvokaten i Retten. Personalierne optages, der afholdes Forhør, føres Beviser, afhøres Vidner, oplæses Dokumenter og afgives om fornødent Skjøn af Sagkyndige. Dertil slutter sig saa Statsadvokatens og den Anklagedes, henholdsvis hans Sagførers Tale. Den Anklagede har altid Ret til det sidste Ord. Retten trækker sig derefter tilbage og raadslaar bag lukkede Døre. Dømmen afsiges efter Dømmernes frie, under Forhandlingerne dannede Overbevisning. Den forkynnes derpaa straks eller senest en Uge efter. Er den Anklagede ikke tilstede i Retssalen ved Dømmens Forkyndelse, tilstilles den ham senere skriftlig. Imod Dømmen er Indankning, Revision og Besværing tilladt. Meddomsmændsrettens Kjendelse kan *indankes* senest en Uge efter, at Dømmen er falden, eller den Anklagede, naar han ikke var tilstede i Retssalen, da den faldt, har modtaget den skriftlige Dom. Sagen gaar da til Landretten, hvor Hovedforhandlingen gjentages i fuldt Omfang. Af Straffekammerets og Nævningerettens Kjendelser kan der forlanges *Revision*. Fristen er ogsaa i disse Tilfælde en Uge. Revisionen kan kun begrundes med, at Lovene er urigtig anvendte. Tages den til Følge, ophæves Underinstansens Dom. Den Anklagede bliver da enten frikendt, eller Sagen vises tilbage til ny Behandling. — *Besværing*, som altid rettes til næste Instans, er kun tilladt imod Domstolenes Anordninger og Beslutninger.

STRAFLOVGIVNINGEN er i det tyske Rige ordnet ved *Riggsstraffelovbogen* (Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich v. 15. Maj 1871), men ved Siden af den gjælder i Preussen og dermed ogsaa i Hertugdømmerne forskellige Straffebestemmelser i særlige Love vedrørende Pressen (Reichsgesetz über die Presse v. 7. Mai 1874), Foreninger (Verordnung über die Verhütung eines die gesetzliche Freiheit und Ordnung gefährdenden Missbrauchs des Versammlungs- und Vereinigungsrechts v. 11. März 1850), Post-, Skatte- og Toldvæsen, Markfred, Skovbrug (Feld und Forstpolizeigesetz v. 1. April 1880), Jagt og Fiskeri.

DE STRAFBARE HANDLINGER deles efter Straffens Størrelse i 3 Slags. De kaldes *Forbrydelser*, naar de kan medføre Dødsstraf, Tugthusstraf eller over 5 Aars Fængtningsarrest, *Forsedelser*, naar de kan medføre Fængselsstraf eller en Pengebøde paa over 150 M., og *Overtrædelser*, naar de kun kan medføre Arrest eller en mindre Pengebøde.

STRAFFENE er følgende: Dødsstraf, Tugthus, Fængsel, Fængtningsarrest, Arrest, Pengebøde, Irettesættelse, Tab af borgerlige Æresrettigheder, Polititilsyn, Udvisning og Konfiskation af Gods.

Dødsstraffen, som fuldbyrdes ved Halshugning paa en indhegnet Plads, idømmes kun for Mord, forsøgt Mord imod Kejseren eller Landsherren og Drab fremkaldt ved Sprængstoffer under Forhold, hvor Virkningen var at forudsæ.

Tugthusstraf, som er forbunden med Tvangsarbejde, kan idømmes fra 1—15 Aar

eller paa Livstid. Straffen medfører vedvarende Uduelighed til Militærtjenesten og til at beklæde offentlige Embeder.

Fængselsstraf, som er forbunden med passende Sysselsættelse, kan idømmes fra 1 Dag til 5 Aar. — *Festningsarrest* er den Frihedsstraf, der medfører den mindste Indskrænkning af den personlige Frihed, men den kan idømmes fra 1 Dag til 15 Aar eller paa Livstid. — *Arrest*, som bestaar i simpel Indespærring med Ret til egen Kost, egen Seng og egen Sysselsættelse, kan kun idømmes i højst 6 Uger. — *Pengebøder* forandres til Frihedsstraf, naar de ikke kan inddrives; 15 Mark svarer da til én Dag. *Tabet af de borgerlige Æresrettigheder* er Tillægsstraf i sværere Tilfælde; den idømmes for et Tidsrum af fra 1—10 Aar. — *Politifølsyn* er ligeledes en Tillægsstraf. *Udvisning* kan kun anvendes imod Personer, som ikke er tyske Undersaatter.

Forsøget straffes kun, naar der er Tale om Forbrydelser eller sværere Forseelser. Medvirkning, Anstiftelse eller Hjælp under Udførelsen straffes som *Deltagelse*. Naar den strafbare Handling er begaaet i Utilregnelighed, under Nødværge, i Nødsfald, af Ukjendskab til de Omstændigheder, der medfører Strafsansvar, eller af Børn under 12 Aar indtræder der *Straffefrihed*.

CIVILRETEN i det tyske Rige er fra 1. Januar 1900 af hovedsagelig ordnet ved den Borgerlige Lovbog (Bürgerliches Gesetzbuch). Denne store og betydningsfulde Lov, som ophævede over 300 ældre Love, deriblandt ogsaa »Jydske Lov«, indeholder foruden en almindelig Del særlige Bøger om obligatoriske Retsforhold, Tingsret, Familieret og Arveret. Sammen med den traadte andre Rigslove i Kraft, som ordnede Forhold vedrørende Fallitter, Tvangssalg, Tvangsforvaltning, Skøde- og Panteprotokoller og den frivillige Jurisdiktion (Gesetz betreffend Änderungen des Gerichtsverfassungsgesetzes, der Civilprozessordnung und der Konkursordnung. — Gesetz betr. die Zwangsversteigerung und die Zwangsverwaltung, v. 24. März 1897. — Grundbuchordnung v. 24. März 1897. — Gesetz über die Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit. — Einführungsgesetz zum Bürgerliches Gesetzbuch v. 18. Aug. 1896). Ved Siden deraf ordnes andre privatretlige Forhold særlig vedrørende Handel (Handelsgesetzbuch v. 10. Mai 1897. — Genossenschaftsgesetze v. 1. Mai 1889. — Reichsgesetz betr. die Gesellschaften mit beschränkter Haftung v. 20. April 1892 m. m.), Industri (Reichsgewerbeordnung v. 1. Juli 1883), Landbrug og Samferdsel, dels af ældre Rigslove, dels af gamle Landslove, ikke blot preussiske som den »almindelige Landret«, men deriblandt for Hertugdømmernes Vedkommende ogsaa enkelte som f. E. Tyndeloven, der endnu stammer fra den danske Tid.

H. P. HANSSEN-NORRENNOLLE.

TOLVTE AFSNIT

INDHOLD

H. P. HANSEN-NØRREMØLLE: KIRKEVÆSEN
I NORDSLESVIG. — NICOLAI SVENDSEN:
DET SLESVIGSKE FOLKE-SKOLEVÆSEN. — H. P.
HANSEN-NØRREMØLLE: FORSAMLINGS- OG
FORENINGSRETEN. — DEN TYSKE PRESSELOV

KIRKEVÆSNET I NORDSLESVIG

VED Nytaarsskiftet 1864 blev der afholdt dansk Gudstjeneste i 162 Sognekirker i Sønderjylland. Under Krigen blev det danske Sprog imidlertid stærkt tilbagetrængt i Byerne og helt afskaffet i 41 Sogne. Da Freden sluttedes blev der afholdt udelukkende dansk Gudstjeneste i godt 100 og i det hele dansk Gudstjeneste i 121 Sogne. Denne Tilstand bestod uforandret til 1876. Saa tog Fortyskningsarbejdet ny Fart med det Resultat, at der i 1897, da den sidste kirkelige Statistik optoges (offentliggjort i Sønderj. Aarb. 1897 S. 138—64), kun blev afholdt dansk Gudstjeneste i 117 Sogne i Sønderjylland. I 10 af disse Sogne: Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Augustenborg, Tønder og Frue Sogn i Flensborg, samt de før 1864 til de blandede Distrikter hørende Sogne: Bov, Udbjerg, Braderup og Medelby indtager det danske Kirkesprog en underordnet Plads, i Hanved afholdes der kun dansk Altergang og i Højer er begge Sprog sideordnede. I 16 af de øvrige 105 Sogne, som alle omfatter rent dansktalende Egne, blev der 1897 afholdt tysk Gudstjeneste i 29 Sogne fra 2—12 Gange aarlig, mens den tyske Gudstjeneste indskrænkede sig til Altergang og Konfirmation i 6 Sogne, og det danske Kirkesprog endnu var eneherkende i 53 Sogne. I over Halvdelen af de 117 Sogne, i hvilke der 1897 blev afholdt dansk Gudstjeneste, var Kirkesproget blandet; 1864 var det kun blandet i 11 af disse Sogne. Fortyskningsværket skrider saaledes hurtigt fremad, og det fortsættes fremdeles energisk.

KIRKEFORFATNINGEN

Grundlaget for Sønderjyllands Kirkeret findes i Kirkeordningen for Hertugdømmerne af 9. Marts 1542, hvis Udstedelse retslig set betegner Reformationens Afslutning. Fjorten Aar tidligere var den ældste lutherske Kirkeordinans i den danske Kirkeprovins bleven udstedt i Haderslev af daværende Hertug Christian («Den ældste lutherske Kirkeordinans i den danske Kirkeprovins»

af A. D. JØRGENSEN i Sønderj. Aarb. 1889. II.). Kirkeordningen af 1542, som vedtoges af Kong Christian III. og Stænderne paa Landdagen i Rendsborg, indførtes i begge Hertugdømmer, for Sønderjyllands Vedkommende dog med Undtagelse af de Distrikter, som fra gammel Tid havde hørt til Fyns og Ribes Bispedømmer, nemlig, foruden Ærø, Als og Tørrninglen Provsti. Disse Distrikter beholdt og har til Dels endnu den Dag i Dag dansk Kirkeret [jvfr. det farvetrykte Kort i Haandbogens 6. Afsnit]. I de tidligere danske Enklaver: Løve- og Møgeltønder Herred, Amrum, Vesterland paa Før, List paa Sild samt den sydlige Del af Romø, som efter Fredslutningen blev indlemmede i Sønderjylland, er ikke blot, ligesom paa Als og i Tørrninglens Provsti, den ældre danske Kirkeret, men i det hele alle før Fredslutningen d. 16. November 1864 udstedte danske Love og omvendt kun de i Hertugdømmerne efter den Tid udstedte Love og Anordninger gjældende Ret.

Efter Hertugdømmernes Indlemmelse i Preussen blev der ved kongelig Forordning af 24. Sept. 1867 indrettet et evangelisk-luthersk Konsistorium med Sæde i Kiel. To Aar senere udstedte Kongen af Preussen som summus episcopus (øverste Biskop) Menighedsordningen af 16. Aug. 1869, der efter i 1876 at være bleven gennemset og udvidet til en Menigheds- og Synodeordning atter blev udvidet og ophøjet til Lov d. 6. April 1878 (Kirchengemeinde- und Synodalordnung für die evangelisch-lutherische Kirche der Provinz Schleswig-Holstein, mit Ausschluss des Kreises Herzogthum Lauenburg). Grundtrækkene i denne Lov er følgende:

SELVFORVALTNINGEN

De evangelisk-lutherske Sognemenigheder i Slesvig og Holsten forvalter selv deres Anliggender indenfor de af Loven dragne Grænser.

KIRKEFORSTANDERSKABET OG KIRKEKOLLEGIET er Selvforvaltningens Organer. Kirkeforstanderskabet bestaar af Sognepræsten eller hans Stedfortræder i Embedet og mindst 4, højst 10 af Kirkekollegiet valgte *Kirkeældste*. Kirkekollegiet bestaar af Kirkeforstanderskabet og mindst 12, højst 30 af Menigheden valgte *Menigheds-Repræsentanter*. Antallet retter sig efter Sognets Størrelse og kan forandres af Provstisynoden, men der maa altid i samme Sogn være mindst tre Gange saa mange Menighedsrepræsentanter som Kirkeældste. Hvervet som Kirkeældste eller Menighedsrepræsentant er et ulønnet Æreshverv.

MENIGHEDS-REPRÆSENTANTERNE vælges med simpel Majoritet. *Valgretten* udøves af alle Mænd i Menigheden, som er over 21 Aar gamle, har boet mindst et Aar i Sognet, svaret Skat eller Kirkeafgifter og ikke staaet i andres Brød. Personer, som har vakt Forargelse ved at foragte Guds Ord eller ved usædelig Vandel, som ikke er i Besiddelse af deres borgerlige Ære, mod hvem der er anlagt Sag for en Forbrydelse eller Forseelse, der kan medføre Tabet af de borgerlige Æresrettigheder, som er fældet eller har modtaget Fattigunderstøttelse af offentlige Midler det sidste Aar før Valget, kan ikke udøve Valgret. *Valgbare* til Menighedsrepræsentanter er valgberettigede Medlemmer af Menigheden, som er over 30 Aar gamle, har ført et ærbart Liv, ikke vedholdende har undladt at deltage i Menighedslivet ved at holde sig borte fra den offentlige Gudstjeneste eller ved ikke at gaa til Alters.

VALGET af Menighedsrepræsentanter ledes af Kirkeforstanderskabet. Det kundgjøres to Søndage fra Prædiketolen, for det foretages. Stemmerne kan afgives mundtlig til Protokollen eller ved sammenfoldet Stemmeseddel. Valget gjælder for 6 Aar.

SOGNETS KIRKEÆLDSTE vælges af Kirkekollegiet. For Valgbarheden gjælder, hvad der er sagt om Menighedsrepræsentanterne. De Valgte møder i Kirken, hvor Sognepræsten højtideligt indsetter dem i deres Embede. Foran Alteret maa de med Haandslag love Præsten at varetage deres Tjeneste med Omhu og Troskab i Overensstemmelse med den evangelisk-lutherske Kirkes Orden og samvittighedsfuldt at fremme Menighedens Bedste, navnlig ved at pleje det kristelige og kirkelige Liv i Sognet. — Valget gjælder for 6 Aar.

KIRKEFORSTANDERSKABET repræsenterer Sognemenigheden indad- som udadtil. Det maa søge at fremme Menighedens kristelige Liv, hindre, hvad der virker nedbrydende i sædelig Retning og sørge for, at Søndagen helligholdes. Det forestaar den kirkelige Fattighjælp og Sygepleje, raader over Tavlepengenes Anvendelse og maa have Omsorg for løsladte Straffefanger. Endvidere maa det give Agt paa Ungdommens religiøse Opdragelse og repræsentere Menighedens Interesser overfor Skolen. Direkte kan det dog ikke indvirke paa Skolen, men det er forpligtet til at mælde Skoleforvaltningens lovlige Organer Misforhold med Hensyn til Ungdommens religiøse Undervisning eller slette sædelige Tilstande. — Kirkeforstanderskabet vælger og udnævner Kirkens øvrige Embedsmænd; Organister og Degne dog kun, naar disse Embeder ikke er forbunden med Skolekald. Endelig maa Kirkeforstanderskabet ogsaa sørge for, at Kirkebygninger og Kirkegaarde, Præstegaarde m. m. holdes i god Stand, forvalte Sognets kirkelige Stiftelser, Legater og Kirkens Formue samt opstille og forelægge Kirkekollegiet et Budget.

KIRKEKOLLEGIET maa ligesom Kirkeforstanderskabet søge at fremme Sognemenighedens kristelige og kirkelige Liv. Det vælger de Kirkeældste, og dets Medvirkning er nødvendig, naar Sognet vil erhverve eller sælge urørlig Ejendom eller afslutte Forpagtningskontrakter for et Tidsrum af mere end 12 Aar, naar det vil optage Laan eller føre Proces, naar der skal fattes Beslutning om Byggeforetagender, Paaligning af Kirkeskat m. m. I Sogne med færre end 500 Indbyggere, og hvor den danske Kirkeret er gjældende, eller hvor der er en Kirkepatron, træder *Menighedsforsamlingen* i Stedet for Kirkekollegiet.

PROVSTIET bestaar af alle de til Provstiet hørende Sogne. Sønderjylland er inddelt i 13 Provstier. De nordslesvigske Provstier er følgende: HADERSLEV, som omfatter 27, TØRNINGLEN, som omfatter 24, AABENRAA, som omfatter 18, SØNDERBORG, som omfatter 20 og NØRRE-TØNDER Provsti, som omfatter 30 Sogne, hvoraf 3 dog ligger paa de frisiske Vesterhavsoer. Udenfor disse 5 Provstier afholdes der kun dansk Gudstjeneste i 2 Sogne i Sønder-Tønder og i 3 Sogne i Flensborg Provsti.

SYNODERNE

I hvert Provsti bestaar der en PROVSTISYNODE, som dannes af Provsten som Formand og alle i Provstiet fast ansatte eller vikarierende Præster samt det dobbelte Antal Lægmand. Andre til Statskirken hørende Gejstlige kan deltage i Synodens Forhandlinger med raadgivende Stemme. Af Lægmandene maa Halvdelen være eller have været Menighedsrepræsentanter eller Kirkeældste. Af disse vælger hvert Sogn et Medlem for hver Gejstlig, som det sender til Synoden. Den anden Halvdel vælges efter Folketallet af de større Sogne blandt Provstiets ansete, kirkelig erfarne og fortjente Mænd. Valgene foretages af Kirkekollegiet og gjælder for 3 Aar.

Provstisynoden sammenkaldes af Provsten. Oprindelig skulde den samles hvert Aar og dens Forhandlinger i Reglen vare 2 Dage. Nu samles den kun hvert andet Aar, og Forhandlingerne afsluttes altid paa én Dag.

Provstisynoden fører Tilsyn med Provstiets kirkelige og sædelige Tilstande og varetager dets kirkelige Interesser ved at indsende Andragender til Konsistoriet og Fællessynoden. Den fører endvidere Tilsyn med Provstiets Præster, Kirkeældste og Menighedsrepræsentanter, har Ret til at formanø og advare dem, samt hvis dette ikke

frugter, at forelægge Disciplinærmyndighederne Sagen. Den kontrollerer Forvaltningen af Provstiets kirkelige Midler m. m. og vælger Synodeudvalget. — Over Provstisynodens Forhandlinger føres der en Protokol, som i Nordslesvig affattes paa Dansk og Tysk.

I hvert Provsti er der nedsat et staaende SYNODEUDVALG, der bestaar af Provsten som selvskreven Formand og 4 af Provstisynoden valgte Medlemmer, hvoraf mindst et maa være gejstligt. Synodeudvalget udfører de Forretninger, som Kirkevisitatorerne forhen udførte. Det maa forberede Provstisynodens Forhandlinger og aflægge den Beretning om Provstiets kirkelige og sædelige Tilstande. Synodeudvalget afgjør endvidere Valgklager fra Sognene over kirkelige Valg og er, hvad forskellige andre Klager over kirkelige Forhold angaar, første Instans. Det er beslutningsdygtigt, naar mindst 3 Medlemmer deltager i Mødet.

FÆLLESSYNODEN. Den evangelisk-lutherske Kirke i Slesvig og Holsten ledes og repræsenteres af en Fællessynode, som bestaar af 1) de to Generalsuperintendenter for Hertugdømmene, 2) 8 kongevalgte Medlemmer, 3) et Medlem af det theologiske Fakultet ved Universitetet i Kiel og 4) Præster og Lægmand, som i Reglen vælges af Provstisynoderne. Naar et Provsti tæller 30.000 Menighedsmedlemmer, vælger det 2, 30—50.000: 3, over 50.000: 4 Medlemmer til Fællessynoden. Af de i hvert Provsti valgte maa mindst én være Præst og mindst én Lægmand.

Fællessynoden samles hvert tredje Aar. Medlemmerne maa ved deres Indtræden højtidelig love at varetage Kirkens indre og ydre Velfærd. Den fører Tilsyn med Hertugdømmernes sædelige og kirkelige Tilstande og drøfter og fatter Beslutninger om alle kirkelige Anliggender, som indbringes af dens Medlemmer, indsendes af Provstisynoderne eller forelægges af Kirkeregeringen. Den medvirker ved den kirkelige Lovgivning paa den Vis, at kirkelige Love kun kan udstedes, ophæves eller ændres med dens Samtykke. Uden dens Indvilligelse kan der hverken indføres nye Katekismer, Salmebøger eller liturgiske Bøger i Hertugdømmene. Men selv naar den har givet sit Samtykke, har hver enkelt Sognemenighed Ret til at nedlægge Indsigelse mod Indførelsen. Fællessynodens Beslutninger træder først i Kraft, naar de er stadfæstede af Kirkeregeringen.

Fællessynoden vælger, før den slutes, af sin Midte en Præst og en Lægmand, som sammen med den af Synoden valgte Præsident danner et *Synodeudvalg*, indtil den følgende Synode samles. Dette Udvalg maa understøtte de kirkelige Myndigheder ved at afgive Betænkning i vigtige Sager. Dets Medlemmer deltager som overordnede Medlemmer i Konsistoriets Drøftelser og Beslutninger, særlig angaaende Udnævnelsen af Provster, Afskedigelse af Præster paa Grund af Disciplinærundersøgelse samt Afskedigelse af Kirkeældste og Menighedsrepræsentanter. Udvalget maa aflægge Fællessynoden Beretning om sin Virksomhed.

Nordslesvig er i Reglen repræsenteret i Fællessynoden af syv danske Lægmand.

GEJSTLIGHEDEN

PRÆSTERNE kaldes af Konsistoriet. Kun tyske Undersaatter, som har bestaaet Afgangseksamen ved et tysk Gymnasium og aflagt den foreskrevne theologiske Embedseksamen efter et treaarigt Studium ved et tysk Universitet, kommer i Betragtning. Kultusministeren kan dog i særlige Tilfælde gjøre en Undtagelse. Kirkeloven af 25. Oktober 1880 (Kirchengesetz v. 25. Octbr. 1880 betreffend die Besetzung der Pfarrstellen in der evangelisch-lutherischen Kirche der Provinz Schleswig-Holstein) tilstaar Sognemenighederne en begrænset Valgret.

De vigtigste Bestemmelser i Loven er:

Al tidligere af Kirkepatroner udøvet Ret til at kalde Præster eller præsentere Gejstlige til Valg, bliver bestaaende. Iøvrigt besætter Konsistoriet og Sognemenigheden

slæftevis Præstekaldene paa den Maade, at Konsistoriet hver anden Gang præsenterer Sognet tre Gejstlige, mellem hvilke det kan vælge, og hver anden Gang udnævner Præsten direkte. Synodeudvalget i det Provsti, hvortil Sognet hører, maa foreslaa en Præsentationsliste, men Konsistoriet er ikke bundet til dets Forslag.

Naar Konsistoriet ikke er i Stand til at præsentere tre Ansøgere, maa det navngive Ansøgerne overfor Kirkeforstanderskabet og adspørge det, om det kan eftervise andre Kandidater, som er villige til at lade sig præsentere til Valg. Er dette heller ikke muligt, foretages Valget, naar der er to Ansøgere mellem disse, mens Præsten udnævnes af Konsistoriet, naar der kun har meldt sig en Ansøger.

Kirkeforstanderskabet kan — ogsaa før Vakancen er indtraadt — ansøge Konsistoriet om at besætte Embedet direkte, eventuelt ved at kalde en bestemt Person til Præst, men Konsistoriet er ikke forpligtet og kun berettiget til at tage Hensyn til en saadan Ansøgning, naar den godkjendes med $\frac{2}{3}$ Majoritet af en i dette Øjemed indvarslet Menighedsforsamling.

Præstevalget foretages under Provstens Forsæde, naar Retten dertil ikke er forbeholdt en Kirkepatron. Der opgives Valgkandidaterne en fælles Text, som de paa Valgdagen maa prædike over i en ved Lodtrækning bestemt Rækkefølge. Alle selvstændige Medlemmer af Menigheden, som er over 25 Aar gamle, som har boet mindst to Aar i Sognet, og som er berettigede til at deltage i Valget af Menighedsrepræsentanter, har Valgret. Valget kundgøres fra Prædikestolen. Både mundtligt og skriftligt Valg er tilladt. Der kræves kun simpelt Flertal. Staar Stemmerne lige, træffer Konsistoriet Afgjørelsen.

Valget maa stadfæstes af Konsistoriet, men Stadfæstelsen kan kun nægtes, naar Valghandlingen har været lovstridig, den Valgte ikke været valgbar, er legemlig eller aandelig uskikket til at overtage Embedet, eller naar han ved uværdige Midler har søgt at virke for sit Valg.

PROVSTERNE udnævnes af Konsistoriet under Medvirkning af det af Fællessynoden nedsatte Udvalg. De er Formænd for Provstisynoden og det af den nedsatte Udvalg og fører Tilsyn med Gejstligheden i deres Provsti.

GENERALSUPERINTENDENTEN for Sønderjylland, som før boede i Slesvig, har nu sin Bopæl i Kiel, altsaa udenfor sit Bispedømme. Generalsuperintendenten udfolder sin betydeligste Virksomhed som Medlem af Konsistoriet. Iøvrigt fører han Tilsyn med Gejstligheden indenfor Bispedømmet.

KONSISTORIET oprettedes ved kongelig Forordning af 24. September 1867. Det er fælles for begge Hertugdømmer og har sit Sæde i Kiel. Det bestaar af en *Konsistorialpræsident*, som ikke maa være gejstlig, *Generalsuperintendenterne* for Slesvig og Holsten og 5 *Konsistorialraader*. Konsistoriet staar under det preussiske Kultusministerium. Dets Virksomhedsomraade er bestemt ved ældre Forskrifter for Konsistorierne i de gamle preussiske Provinser, særlig ved Instruksen for Provinsial-Konsistorierne af 23. Oktober 1817 (Kirchliches Amtsblatt, Jahrgang 1868, S. 3; Jahrgang 1876, S. 47).

PRÆSTESEMINARIET i HADERSLEV. Under 2. Juli 1864 anordnede Civilkommissærerne, at ingen maatte kaldes til Præst i en Menighed med dansk Kirkesprog i Slesvig, som ikke tidligere havde beklædt et saadant Embede eller aflagt en Prøve paa sin Færdighed i det danske Sprog for en dertil autoriseret Myndighed. Prøven skulde bestaa i en paa Dansk afholdt Katekisation og Prædiken, og den omtalte Myndighed skulde bestaa af Provsten og to af denne udnævnte Præster i det Provsti, hvor Embedet var vakant.

I Tilslutning dertil udstedte det preussiske Kultusministerium 25. April 1870 et Reglement for det kongelige Præste-Seminar i Nordslesvig (Reglement des Königlich-Prediger-Seminars für Nordschleswig v. 25. April 1870. Kirchl. Amtsblatt, S. 19). Grundtrækkene i dette Reglement er: Præsteseminariet i Haderslev har til Formaal at dygtiggjøre theologiske Kandidater til at forestaa Præsteembeder i Sogne med

dansk Kirke- og Skolesprog. Det staar under Konsistoriets Tilsyn og ledes af en Forstander. Optagelsen finder Sted 1. Juli og 1. December. Ansøgerne maa foruden Examensbeviser indsende en paa Tysk, Latin eller Dansk skreven Levnedsskildring. Kandidaterne faar fri Undervisning og et maanedligt Stipendium paa 90 Mark. Seminariets Forstander afholder paa Dansk Katekisationer og liturgiske Øvelser med Kandidaterne, mens en anden Lærer leder den egentlige danske Sprogundervisning. Der aflægges en Afgangsexamen for en Kommission bestaaende af Generalsuperintendenten, Seminariets Forstander og én af Konsistoriet udnævnt Gejstlig. Bestaar Kandidaten Examen, er han forpligtet til i de første 5 Aar at overtage og eventuelt blive i de Embeder, Konsistoriet anviser ham.

FRIMENIGHEDER

Der bestaar for Tiden 4 danske Frimenigheder i Sønderjylland, nemlig i Røding, Bovlund, Haderslev og Skærbæk. Flere mindre Kredse slutter sig ogsaa til disse Frimenigheder og har indrettet sig Forsamlingslokaler, hvor Frimenighedspræsterne regelmæssig afholder Gudstjeneste.

De danske Frimenigheder har været udsatte for mange Forfølgelser. Deres Gudstjeneste betragtes og behandles af Politiet som »Forsamlinger, i hvilke der drøftes og raadslaas om offentlige Anliggender« (se: Forenings- og Forsamlingsretten S. 542), og deres Kirker var lukkede af Politiet i flere Aar, inden det lykkedes at fremsvinge deres Frigivelse ved Overforvaltningsrettens Kjendelse.

Uafhængig af Frimenighederne, men nærmest støttende sig til dem, bestaar der et »Udvalg for kristelig Virksomhed i Nordslesvig«, som udfolder en ret betydelig Virksomhed, især ved at afholde kirkelige Møder samt ved at uddanne og ansætte danske Sygeplejersker i Nordslesvig.

H. P. HANSSEN-NØRREMØLLE.

DET SLESVIGSKE FOLKE-SKOLEVÆSEN

Den almindelige Skolelov af 24. August 1814 for Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, affattet efter Tilskyndelse af den daværende rationalistiske Generalsuperintendent GEORG CHRISTIAN ADLER, danner endnu den Dag i Dag Grundlaget for Ordningen af det slesvigske Skolevæsen. Dens Maal var at hidføre en »moralisk-religiøs« Undervisning ved Siden af den nødvendige borgerlige, intellektuelle Dannelse. Det Fremskridt, der opnaaedes ved denne Skoleforordning, bestod i, at Skolepligten blev almindelig og udvidedes til at omfatte hele Aaret. Fra den nærmeste Tid derefter stammer derfor Indretningen af en stor Del ny Distriktsskoler med fastansatte Lærere. Biskolerne kom ior Fremtiden kun til at bestaa som Undtagelser, der ikke fuldstændig kunde undgaas. Hele Almueskolevæsenet i By og paa Land blev et kommunalt Anliggende, og Beboerne forpligtedes til at yde Skolepenge efter almindelige Normer, uden Hensyn til deres eget Børneantal. Samtidig opnaaede Læreren en fastere Stilling, idet han ikke mere som hidtil var afhængig af Befolkningens Vilkaarlighed, men havde sine bestemte Indtægter og en fast Pension.

Skoleloven af 1814 var imidlertid kun en Ramme, hvis Udfyldning blev udført paa en Maade, der ikke svarede til Landets Tarv og de Reformtanker, der

havde været raadende ved Lovens Udstedelse. Den øverste Styrelse over begge Hertugdømmer udøvedes af det tyske Kancelli i København, og dette overlod til de to Overkonsistorier for Slesvig og Holsten at ændre, henholdsvis udarbejde ny Skoleregulativer i Henhold til den ovennævnte Lov. Da senere Fællesregeringen for Hertugdømmerne indrettedes, gik Retten til at administrere Skolevæsnets over til den. Nu håndhæves den af den preussiske Provinsialregering i Slesvig.

Forud for Skoleforordningen af 1814 gik Frederik VI's Reskript af 15. December 1810, i hvilket der henvistes til, at Størstedelen af Amterne i Slesvig var beboede af dansktalende Folk, hvorfor det befalede som allerhøjeste Vilje, at det tyske Sprog skulde ophøre ved Gudstjeneste, Skoleundervisning og Rettergang, og det danske Sprog i disse Amter træde i sammes Sted, hvor det danske Sprog var Almenmands Maal. Derfor paalagde Kongen Kancelliet at tage denne Sag under Overvejelse og indsende en Beretning om, hvad samme maatte anse for nødvendigt til at forberede og i muligt kort Tid at fremme en successiv Indførelse af det danske Sprogs Brug i alle offentlige Anliggender i Slesvig. Kancelliet indhentede nu de slesvigske Øvrigheders Mening om Sagen, og denne gik omtrent i samme Retning som det kongelige Reskript, om end de tysksindede Medlemmer indenfor Overretten og Overkonsistoriet, der affattede Erklæringen, langt fra indrømmede det danske Sprog det Omfang, som med Rette kunde tilkomme det. Imidlertid hengik der flere Aar, uden at den ønskede Forestilling blev indgivet til Kongen. Det tyske Kancelli slog simpelthen Sagen ihjel. Frederik VI fik aldrig nogen Indstilling. Men ved Trearskrigens Slutning fandtes de slesvigske Myndigheders Betænkning i det gottorpske Arkiv.

Udstedelsen af Skoleloven blev derfor heller ikke i nogen Henseende en national Vinding. I Købstadskolerne skulde Undervisningen i Hovedsagen foregaa paa Tysk. Om Landsbyskolerne hed det i Forordningen: »I de danske Skoler skal der, som det forstaar sig, kun tales Dansk«. Men der var ikke nævnt, hvilke Skoler der skulde anses for danske. Kancelliet og dets tyske Embedsmænd gik derfor ved Lovens Anvendelse ud fra Kirkesproget og regnede de Skoler for tyske, hvis Kirkesprog var tysk, om saa ikke en eneste Elev talte andet end Dansk. Af de ca. 330.000 Indbyggere, som omkring 1830 fandtes i Landet mellem Kongeaa og Ejder, talte de 185.000 endnu Dansk; men kun 110.000 af dem fik dansk Skolesprog. Hverken det tyske Kancelli eller den senere »slesvig-holstenske« Regering gjorde noget for at udvide Omraadet for det danske Undervisningssprog til dets naturlige Grænse. Heller ikke frugtede KRISTIAN PAULSENS og andre fremragende Mænds Krav om, at Dansk burde indføres som Undervisningsgenstand overalt, hvor det endnu var Folkesprog.

Skoleloven og de Skoleregulativer, der staar i Forbindelse med den, blev saaledes i Virkeligheden en Række Foranstaltninger til det tyske Sprogs Fremme. Der var dannet et systematisk Grundlag for Mellemlesvigs Fortyskning.

De omtalte Regulativer har endnu Gyldighed overalt i Landdistrikterne med Undtagelse af de saakaldte danske Enklaver og Øen Als. Til Enklaverne med dansk Skolelovgivning hører Sognene: Ballum, Daler, Døstrup, Emmerlev, Mjolden, Møgeltonder, Randrup, Visby, St. Laurentii paa Før, Øen Amrum, den sydlige Del af Rømø og List paa Sild. I Tørringlen hørte Skolevæsnet fra gammel Tid ind under Kirken, altsaa under Ribe Bispestol, og folgelig ogsaa under det danske Kancelli. Til Trods derfor gav det tyske Kancelli den 10. Juni 1828 uden kongeligt Samtykke og i Modstrid med Overrettens Kendelse i Sagen Ordre til at indføre den tyske Skoleforordning i Tørringlen. Paa denne Maade kom 29 aldeles danske Sogne med omtrent 20.000 Indbyggere og 3 à 4000 Skoleborn ind under de tyske Embedsmænds Myndighed. Der er dog aldrig blevet udarbejdet noget Regulativ for dette Provsti, hvis danske Kirkeret desuden indvirker paa Skolevæsnet, navnlig med Hensyn til Bestemmelserne om Konfirmationen. For Tønder, Flensborg og Løgunkloster Provstier er der heller ikke nogensinde blevet udstedt noget Skoleregulativ.

Først efter at Trearskrigen var tilendebragt, kom Modersmaalet til sin Ret, da det ved Tillisch' og Karl Moltkes Sprogreskript af 1851, henholdsvis 1854 indførtes som Skolesprog i de dansktalende Egne af Mellemslesvig. Under de heftige Kampe for og imod dette Sprogreskript [se Haandbogens 3. Afsnit] var yderligere Reformen umulige. Derfor vedblev disse meget indviklede Skoleforhold at bestaa indtil Omvæltningen i 1864.

Ved Indlemmelsen i Preussen i 1867 kom dette Lands Forfatning af 31. Januar 1850 ogsaa til at gælde for Slesvig, og Skolevæsnet underkastedes som Følge deraf en Del Forandringer ved, at ny Love paa Forvaltningens Omraade udvidedes til at have Gyldighed for de annekterede Provinser. Af særlig Betydning blev Artikel 23 i den preussiske Forfatning, der har følgende Ordlyd:

»Alle offentlige og private Undervisningsanstalter og Opdragelsesanstalter staar under Tilsyn af Myndigheder, der beskikkes af Staten«.

Dertil kom Løven af 11. Marts 1872 om Skoletilsyn i Preussen, som fremgik af Kulturkampen, og ved hvilken Skolevæsnet blev knyttet endnu fastere til Statsmaskineriet. Endelig indførtes samme Aar i de slesvigske Skoler de under 15. Oktober 1872 af den preussiske Kultusminister FALK udstedte »Almindelige Bestemmelser« vedrørende Skolens Opgave, Maal og Indretning. Samtidig indrettedes den saakaldte Mellemskole. I samme Forbindelse maa nævnes et Par Dotations- og Pensionslove, som senere er blevne vedtagne, ligesom der ogsaa er gjort Forsøg paa samtidig med preussiske Forvaltningsembedsmænd at indføre den Skoleaand, der præger den forældede preussiske Skolelov af 1817.

Men i det hele og store tager de preussiske Forholdsregler paa den almindelige Skolelovgivnings Omraade siden 1867 sig nærmest ud som en Række forskellige Lapper paa et hullet Klæde, der ikke kan fornyes ved et tidssvarende, fordi det under de nuværende politiske Forhold har vist sig at være umuligt at

gennemføre den for over et halvt Aarhundrede siden i Forfatningen bebudede Skolelov, der skulde ordne hele Undervisningsvæsnets.

SKOLEVÆSNETS STYRELSE er i Hænderne paa Ministeriet for »geistlige-, Underdervisnings- og Medicinalanliggender«, d. v. s. Kultusministeriet i Berlin. Indenfor Hertugdømmerne er Overpræsidenten højeste Myndighed, da han fører Tilsyn med alle Regeringsanliggender og paa Skolens Omraade navnlig har at tage Bestemmelse vedrørende Oprettelse, Udvidelse, Indskrænkning eller Forbud af Skoler. Han fører desuden Forsædet i det 1867 oprettede Provinsiaskolekollegium, hvis Opgave det hovedsagelig er at varetage de højere Skolers Administration. Ved Siden af kan nævnes det evangelisk-lutherske Konsistorium i Kiel, som endnu har Ret til at føre en Slags Tilsyn med Religionsundervisningen. Generalsuperintendentens Rettigheder paa Skolens Omraade er navnlig i Halvfjerdserne blevne betydelig begrænsede.

Hele Almueskolevæsenets øvrige Ledelse udøves af Regeringen i Slesvig, til hvis Disposition som tekniske Raadgivere der udnævnes mindst to Skoleraader som særlige sagkyndige Konsulenter og Visitatorer.

Ved Skoleloven af 1814 lagdes Skolens Forvaltning i Hænderne paa saakaldte Kirkevisitatorer, medens Sognepræsten altid var selvskreven som Tilsynshavende for Skolen i sit Distrikt. Navnlig dette Forhold er blevet underkastet en principiel Forandring ved den nævnte preussiske Lov om Skoletilsyn af 1872, idet Staten ved denne har tilegnet sig Kirkens traditionelle Ret til at føre Kontrol med Skolen. I det hele og store har man ganske vist ogsaa senere overladt Skoleinspektionen til Præstestanden; men de Geistlige indsættes i disse Embeder af Staten og bliver saaledes som Lokalskoleinspektører verdslige preussiske Embedsmænd. Ogsaa Visitatorerne, der før sad inde med saa godt som hele Myndigheden over Landsbyskolerne, har, til Dels som en Følge af den ny Kirkelov for Hertugdømmerne af 1876, mistet en stor Del af deres Indflydelse paa Skolen. Rigtignok bibeholdtes i Sydslesvig og omtrent hele Holsten med Undtagelse af de større Byer en Tillem্পning til de gamle Forhold, idet Provsterne af Regeringen udnævntes til Skoleinspektører for deres Provsti. Men i Nordslesvig, i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder Amter oprettedes der selvstændige Skoleinspektørembeder, idet der indsattes to Kredsskoleinspektører i Haderslev Amt, to i Tønder Amt, en for Aabenraa Amt og en for Sønderborg Amt. Disse Embeder besættes i Regelen med pædagogisk uddannede Fagmænd, undertiden dog ogsaa med forhenværende Præster. Endelig fører indenfor hvert Amt Landraaden Tilsyn med de ydre Anliggender, Skolebygningerne, Lønningsforhold etc.

For øvrigt ledes Skolevæsenet for de ydre Anliggenders Vedkommende i Købstæderne af Skolekollegier, i Landdistrikterne derimod paa en yderst forskellig Maade. I store Dele af Landet har man bibeholdt de almindelige Skoleforsamlinger indenfor Kommunerne. I Enklaverne og paa Als har Skoleforstanderskabet Styrelsen, og i Haderslev Amt er der 1894 ved Siden af Skoleforstandere efter Tilskyndelse af den daværende Landraad bleven oprettet saakaldte *Skoleraad* til at varetage Skolens ydre Administration. Lignende Institutioner findes der fra gammel Tid i de sydslesvigske Marskegne.

LÆRERNE kaldes og ansættes i Regelen af Regeringen efter Kredsskoleinspektørens og Landraadens Forslag eller Skolekollegiets Indstilling. Ansættelsen sker ogsaa enkelte Steder ved Valg, der dog skal stadfæstes af Regeringen. De unge Lærere, der udgaar fra Seminarierne, udnævnes direkte af Regeringen til provisorisk Ansættelse uden forudgaaet Ansøgning, indtil de har bestaaet anden Lærereksamen, en Prøve i den praktiske Lærergerning. I Enklaverne har Skoleforstanderskabet Indstillingsret.

Lærernes Uddannelse foregaar paa Hertugdømmernes 7 Seminarier, af hvilke det ene, Avgustenburg Slot, er indrettet for Lærerinder. Før var det saa godt som ude-

lukkende Tønder, der havde Eneret paa at forsyne Nordslesvig med Lærerkrefter. Til den Ende oprettedes der efter Omvæltningen paa dette Seminarium en dansk Afdeling, der dog igen ophævedes midt i Firserne. Siden da er Seminariet fuldstændig fortysket. Der gives vel endnu ugentlig et Par Timers Undervisning i Dansk; men denne er uden Betydning. Saa vidt man kan skønne, tages der ogsaa ved Besættelsen af nordslesvigske Lærereboder kun grumme lidet Hensyn til vedkommende Lærers Nationalitet. Særlig Almueskolernes nederste Klasse, hvis Elever ved deres Optagelse i Skolen er fuldstændig ukyndige i Tysk, forestaa for Tiden for en meget stor Del af fødte Sydslesvigere og Holstenere, som savner Kendskab til Børnenes Modersmaal. Samtidig anvises der dansktalende Seminarister Lærereboder i tyske Egne.

I politisk Henseende er Lærernes Stilling i høj Grad afhængig, mens deres Indflydelse dog langt fra staar i Forhold dertil. Til Gengæld er de som Følge af en for et Par Aar siden af den preussiske Landdag vedtagen Lønningslov i økonomisk Henseende bleven nogenlunde velstillede. Men omtrent samtidig udkom der en ministeriel Forordning, i April 1898, der vakte betydelig Opsigt ved at udvide Grænserne for Lærerstandens Virksomhed, med udtrykkelig Henviisning til de tvesprogede Landsdele, til det politiske og selskabelige Omraade. Forordningen er ikke rettet udelukkende til Skolelærerne, men til preussiske Embedsmænd i det hele taget. Dog ligger det i Forholdenes Natur, at den i særlig Grad har Ærinde til Lærerne.

SKOLEUNDERSERVISINGEN er i de senere Aar kommen mere og mere i preussisk Gænge. Ved en Mængde af Bestemmelser fra Regering og Kultusministerium er Grænserne for Lærernes Frihed i Udvalg og Behandling af Stoffet stadig bleven snævrere, og der er saaledes stor Fare for, at den preussiske Statsskole vil havne og stivne i en Formalisme, som kun de allerfærreste af Lærerne vil være i Stand til at frigøre sig for, da der ikke lades stort Raaderum for en Udfoldelse af Lærerpersønlighedens Individualitet.

SKOLEPLIGTEN begynder i Regelen efter Paaske i det Skoleaar, da Barnet har fyldt sit 6. Aar. En Undtagelse danner ogsaa i saa Henseende Enklaverne og Nørre Als, der hører ind under den danske Skolelov, efter hvilken Børnene først er skolepligtige med det fuldendte 7. Leveaar. Spørgsmaalet om, naar Skolepligten er til Ende, er derimod mere vanskeligt at besvare. I de forskellige Lovbestemmelser hedder det, at Børnenes Udtrædelse af Skolen finder Sted med Konfirmationen. Men for det første er Konfirmationsalderen fastsat forskellig indenfor de forskellige Lovgivningsomraader, og for det andet vanskeliggøres Besvarelsen for de Tilfælde Vedkommende, hvor der ikke er Tale om nogen statskirkelig Konfirmation. Der gælder følgende Bestemmelser: 1.) Indenfor de Distrikter, hvor Skoleloven for Hertugdømmerne af 24. August 1814 har Gyldighed, sker Konfirmationen med Undtagelse af Tørninglen for Drengenes Vedkommende, naar de er fyldt det 16de Aar, for Pigernes Vedkommende med det fuldendte 15. Aar. 2.) i Tørninglen og paa Als konfirmeres Børnene efter dansk Kirkeret med det 14. Aar. Ifølge den i Enklaverne og paa Nørre Als gældende danske Skolelovgivning kan det desuden tilstedes, at Børnene udtages af Skolen, naar de er 13 Aar gamle. Endvidere skal Skolen efter Forældres eller Værgers Krav give Afkald paa Børn, der har fyldt deres 15. Aar.

SKOLETVANGEN er et lige saa omtvistet Begreb. Lovbestemmelserne lyder paa, at Forældre og Formyndere kan tvinges til at lade Børnene besøge den offentlige Almueskole, »naar de ikke er i Stand til at eftervise, at Børnene paa anden Maade faar en *tilstrækkelig* Undervisning«. At give en Definition af Ordet »tilstrækkelig« i denne Forbindelse har Lovgivningen for det enkelte Tilfælde overladt til Myndighederne. Denne Undervisning ved Siden af den offentlige kan ske ved Forældrene, ved Privatundervisning i Hjemmet eller ved Privatskoler.

Men i hvert Tilfælde var Børn af preussiske Undersaatter ifølge en Kammerretskendelse af 22. Oktober 1882 tvungne til at modtage deres Undervisning i Skoler

indenfor den preussiske Stats Omraade. Denne Bestemmelse var af særlig Betydning for Nordslesvig, da den indtil 1. Januar 1900 udelukkede Muligheden af at sende skolepligtige Børn paa kongerigske Skoler. Med Indførelsen af den »Borgerlige Lovbog« er der i saa Henseende indtraadt en Forandring, idet Forældrene ifølge samme Lovbogs § 163 t har Ret til at bestemme Børnenes Opholdssted.

OM DEN PRIVATE UNDERVISNING indeholdt Skoleloven af 1814 intet. I denne Henseende var der ved Tradition og senere Regulativer trukket meget vide Grænser, hvilket navnlig kom den tysksindede Del af Befolkningen til Gode. Saaledes bestemmer et Ministerialcirkulære for Hertugdømmet Slesvig af 9. Januar 1861: »Det skal nu som før staa enhver Familie frit at lade sine Børn undervise ved Huslærere. Undervisningsproget bestemmes ene og alene af de paagældendes Ønske«.

For denne liberale Ordning blev der sat en Stopper ved Indlemmelsen i Preussen. I den preussiske Forfatnings Art. XXII hedder det nemlig, at Tilladelsen til at give Undervisning, til at oprette og lede Skoler er afhængig af, om vedkommende overfor den paagældende Statsmyndighed er i Stand til at eftergive, at han er i Besiddelse af de fornødne »sædelige, videnskabelige og tekniske Evner«. I samme Forbindelse kan det anføres, at man i Hertugdømmerne har haft Eksempler paa, at der er blevet anvendt et Par ældre preussiske Kabinetsordrer, der for dem, som vil give Privatundervisning, kræver udstedt et Bevis fra Byens Skolemyndigheder, og dette Vidnesbyrd skal ikke indskrænkes til at omfatte alene vedkommendes pædagogiske Evner og øvrige Kundskaber, men ogsaa omhandle »Sædelighed og rent Sindelag i religiøs og politisk Henseende«. Dertil kommer et Regeringscirkulære, udstedt af Regeringen i Slesvig den 29. Nov. 1883, som fastsætter, at der til Oprettelse, Overtagelse eller Forsættelse af Privatskoler udkræves en Konkens fra Skolekollegiet eller Regeringen, og, hedder det endvidere, »denne maa kun gives, naar ikke blot de personlige og saglige Forudsætninger er opfyldte, men naar ogsaa den Skole, der skal oprettes eller fortsættes, svarer til et følt Savn«. Ifølge en Ministerialforordning er et saadant Savn imidlertid kun til Stede, hvor der ikke ved de offentlige Skoler i tilstrækkelig Grad drages Om-sorg for Undervisningen. Konkensen kan desuden tages tilbage til enhver Tid.

Det er ved Hjælp af disse og lignende Bestemmelser, at de preussiske Myndigheder har lukket de tidligere Privatskoler i de nordslesvigske Købstæder. De har endvidere først vanskeliggjort, derefter i Tidens Løb saa godt som umuliggjort Undervisningen ved Hjælp af Huslærere i nordslesvigske Hjem.

Den nordslesvigske Ungdom er altsaa nødsaget til at besøge disse preussiske Folkeskoler, hvis Udvikling af den gamle slesvigske Almueskole er fremstillet i det ovenstaaende. Under hvilke Kaar en saadan Undervisning maa foregaa, fremgaar med tilstrækkelig Tydelighed af den Omstændighed, at Skolesproget er tysk, altsaa et fremmed Maal.

I den første Halvdel af Februar 1864 blev Forvaltningen af Hertugdømmet Slesvig af Magthaverne overdraget til de kejserlige østerrigske og kongelige preussiske Civilmyndigheder, og efter faa Dages Forløb, altsaa midt under Krigen, udstedte samme en stor Række af Forordninger, der skulde reformere Landets Kirke- og Skoleforhold.

FORTYSKNINGEN begyndte med, at dansk Kirke- og Skolesprog øjeblikkelig og uden videre afskaffedes i Mellemlesvig, i Husum-Bredsted og Gottorp Provsti og i 25 Sogne, der hørte under Flensborg Provsti, samt efter en foretagen Afstemning i 5 andre Sogne, der hørte til sidstnævnte Provsti, og endelig i to Sogne i Tønder Provsti. Alle-rede den 16. Juni 1864 opgravede Sejrherrerne og udstedte paa ny en gammel — rigtignok 1850 igen ophævet — kongelig dansk Resolution af 14. Maj 1840, hvor-

ved det gøres enhver Lærer ved Slesvigs danske Skoler til Pligt efter et derom udtalt Ønske uden Vederlag at give Børnene 3 Timers Privatundervisning i Tysk.

Det var Indledningen.

Først ved en Regeringskundgørelse af 4. September 1871 blev Tysk indført som obligatorisk *Undervisningsgenstand* i de nordslesvigske Skoler; men endnu var Modersmaalet fremherskende som Undervisningssprog. »Med Vedkommendes Nationalitet og Modersmaal stod Forholdsreglerne ikke i nogen Forbindelse«, hed det. I de to første Skoleaar skulde der ikke gives nogen Undervisning i Tysk; i dette Tidsrum havde Skolen den Opgave at bibringe Børnene Begyndelsesgrundene i Modersmaalet. Dertil kom den Omstændighed, at en stor Del af Lærerstanden ikke formaaede at give nogen grundig tysk Undervisning.

Disse Forhold ændredes betydelig ved en Forordning af 9. Marts 1878, ifølge hvilken den tyske Undervisning udvidedes fra Læsning, Skrivning og Anskuelsesundervisning eller, som det udtryktes, fra en »grundig Forstaaelse af begge germanske Sprog, Dansk og Tysk« til at omfatte Regning, Sang, Historie, Geografi, Grammatik, Naturfagene og Gymnastik. Fortyskningens Fremskridt bestod i, at Tysk nu blev *Undervisningssprog*. Forholdsreglen begrundedes med, at større Kendskab til Tysk var nødvendig, efter at dette Sprog ifølge Lov af 28. August 1876 var indført som Forretningssprog for de nordslesvigske Myndigheder. Den tyske Undervisning indtog fra nu af 12 ugentlige Timer, den danske endnu 20 paa Undervisningsplanen. Samtidig fik Lærerne Tilhold om at benytte Tysk som Omgangssprog med Børnene. Ligeledes anmodedes Præster og Lærere om at anvende dette Sprog som Forretningssprog i Skoleanliggender. I de følgende Aar afskedigedes de fleste ældre Lærere, der ikke havde Kendskab til Tysk.

Skønt Undervisningen i Modersmaalet saaledes var bleven betydelig reduceret, synes Følgerne af Sprogforordningen af 1878 dog ikke at have svaret til Forventningerne. Dette fremgaar af en Regeringsskrivelse af 8. Oktober 1887, efter at en Del vestslesvigske Skoler var blevene reviderede af en Udsending fra Kultusministeriet, Overregeringsraad Dr. SCHNEIDER fra Berlin. Navnlig ankedes der over, at Børnene endnu ikke med nogenlunde Lethed var i Stand til paa Tysk at udtale sig om Tildragelser fra det daglige Liv.

Den 18. December 1888 følger saa den Overpræsidualforordning, der indskrænker det danske Sprog udelukkende til Religionsundervisningen, mens der for Fremtiden ikke skulde gives nogen Undervisning i selve Sproget. Forordningen, der skulde træde i Kraft med Begyndelsen af Sommerhalvaaret 1889, har følgende Ordlyd:

»Undervisningssproget i de nordslesvigske Folkeskoler er i alle Fag, alene med Undtagelse af Religionsundervisningen, det tyske. Dog kan det tillades, at Lærerne i det første Skoleaar benytter Dansk, for saa vidt og saa længe det er nødvendigt for at bringe de Børn til Forstaaelse af Tysk, som ved deres Optagelse i Skolen savner al Kendskab til dette Sprog. I Sognene med dansk Kirkesprog meddeles Religionsundervisningen i Folkeskolen paa Dansk, for saa vidt det tyske Sprog da ikke allerede i Forvejen er blevet benyttet ved Religionsundervisningen. Ogsaa for Fremtiden kan der, hvor der indenfor Kommunen opstaar Ønske derom, under Varetagelse af Forholdene, af Regeringen gives Tilladelse til at bruge det tyske Sprog ved Undervisningen i Religion. Med Hensyn til Skolebøger og Undervisningsmateriale gælder som Regel de allerede udstedte Forordninger. Undervisningen i Bibelhistorien foregaar for Fremtiden i nederste Klasse overalt under Benyttelse af bibelske Billeder. Hvad Sprogundervisningen i nederste Klasse angaar, skal de første tre Maaneder benyttes til Taleøvelser ved Hjælp af anskuelige Ting, senere ved Billeder, og først med den fjerde Maaned begynder Undervisningen i Læsning paa Grundlag

af den tyske Væg- og Haandfibel (»A B C«), idet Taleøvelserne fortsættes. Undervisningen i Regning sker i nøjeste Forbindelse med den indførte Regnebog. Denne Gren af Undervisningen, som udkræver en særlig Grad af letfattelig og ensartet Fremstilling, naar Forstaaelsen skal fremmes, indskrænkes for det første Skoleaar til Talkredsen fra 1—20. De kongelige Skoleinspektører og Lærerne har i Samtaler med Børnene at benytte sig af det tyske Sprog og at drage Omsorg for, at dette ogsaa mere og mere sker blandt Børnene indbyrdes.

Om dette Reskript har Kampen været staaende i det sidste Tiaar.

En med over 10,000 Navne fra Nordslesvig underskrevet Petition om Ophævelse af Forordningen rettedes i sin Tid til den preussiske Landdag, hvor den kom til Forhandling den 10. April 1889 uden at føre til noget Resultat. 77 nordslesvigske Præster, der omtrent alle er preussiske Lokalskoleinspektører, har protesteret imod Reskriptets Udførelse, og paa alle nordslesvigske Provstisynoder og paa Fællessynoderne i Rendsborg efter 1888 er der fra Læg og Lærd faldet skarpe Udtalelser om dets sørgelige Følger. Mens det i Almindelighed anses som pædagogisk forfejlet, skadeligt, ja moralsk nedbrydende i religiøs Henseende, er dets politiske Formaal: gennem Skolen at vinde Fremtiden, endnu langt fra naaet, og der er heller ikke noget, der tyder paa, at dets Indførelse har gavnet eller fremmet Tyskheden i nævneværdig Grad.

Derimod er denne Sprogforordnings aabenlyse Følge en sørgelig Uvidenhed og Ukyndighed i Dansk hos den opvoksende Generation, der dog kun viser sig paa de Steder, hvor Hjemmene ikke har været i Stand til at oprette det forsømte, eller hvor der for de paagældende Unge ikke har været Lejlighed til at indhente det nødvendige Kendskab til Modersmaalet.

Til Trods for, at der, som antydet, hyppig fra kompetent Side er henvist til de tvivlsomme politiske Virkninger og først og fremmest til de fordærvelige Følger i sædelig-religiøs Henseende, som Modersmaalets Banlysning fra Skolen fører med sig, har dog de senere Aars Tvangspolitik ment yderligere at burde skærpe Bestemmelserne i Overpræsidentialforordningen af 1888. Dette er sket ved en Forordning, som først sporedes i Begyndelsen af 1899, og som tillader Forældrene det saakaldte »frivillige« Valg af tysk Religionsundervisning for deres Børn. Valgfriheden er paa Skolens Omraade en meget omtvistet Sag, navnlig i det paagældende Tilfælde og under de nuværende politiske Forhold i Nordslesvig, hvor den fri Vilje ej altid maa tages og tolkes efter bogstavelig Forstand. Dette fremgaar af følgende Tal, der stammer fra tyske Kilder: I Aaret 1899 krævede i Haderslev Amt 891 Børn »frivillig« tysk Religionsundervisning. Efter et Skøn kan man gaa ud fra, at ca. Halvdelen af dette Antal er Børn af preussiske Embeds- og Bestillingsmænd, mens 100 Elever turde stamme fra hidflyttede tyske Nybyggere, og ikke faa er Børn af Optanter.

Den nærmeste Følge af denne stigende Fortyskning af Skolen bliver den samme gradvise Germanisering af Statskirken.

NICOLAI SVENDSEN.

FORSAMLINGS- OG FORENINGSRETEN

FORENINGSVÆSNET i Tyskland er i Følge § 4, Afsnit 16 i den tyske Rigsforfatning underkastet Rigslovgivningen. Men da der endnu [1901] ikke er udkommet en Foreningslov for det tyske Rige, har de tyske Enkeltstaters gamle, i mange Henseender meget reaktionære Foreningslove fremdeles Retskraft.

I PREUSSEN blev Forsamlings- og Foreningsretten ordnet ved Loven af 11. Marts 1850 (Verordnung vom 11. März 1850 über die Verhütung eines der gesetzliche Freiheit und Ordnung gefährdenden Missbrauchs des Versammlungs- und Vereinigungs-Rechtes.) Baade Tidspunktet, da Loven udstedtes — under den stærke Reaktion, der indtraadte i Preussen efter Revolutionen 1848 — og Lovens lange Titel tyder ikke uden Grund paa, at Hensigten med den i Virkeligheden var at indskrænke og undertrykke Forsamlings- og Foreningsretten i den politiske Reaktions Interesse.

Loven af 11. Marts 1867 indførtes i Hertugdømmerne ved Forordningen af 25. Juni 1867. Et enkelt af Lovens Forbud, Bestemmelsen om, at politiske Foreninger ikke maa staa i Forbindelse med hinanden, er senere bleven ophevet. Iøvrigt fastsætter den fremdeles Sønderjydernes lovlige Forsamlings- og Foreningsret. Lovens vigtigste Bestemmelse er følgende:

Anmeldelse
til Politiet

1. FORSAMLINGSRETEN. Alle Forsamlinger, i hvilke der drøftes eller raadslaas om offentlige Anliggender skal anmeldes til det stedlige Politi, mindst 24 Timer før Forsamlingen aabnes. Anmeldelsen skal indeholde en nøjagtig Angivelse af, hvor og naar Forsamlingen afholdes. Vedkommende Politieembedsmand har straks at udstede et skriftligt Bevis for Anmeldelsen.

Naar Forsamlingen ikke aabnes senest en Time efter den i Anmeldelsen fastsatte Tid, er den ikke at betragte som forskriftsmæssig anmeldt. Det samme gjælder, naar en Forsamling genoptager sine længere end en Time udsatte Forhandlinger.

Politiet har Ret til at lade sig repræsentere af én eller to Politieembedsmænd eller andre dertil legitimerede Personer i enhver Forsamling, i hvilken der drøftes eller raadslaas om offentlige Anliggender. Forsamlingens Leder maa indrømme dem en passende Plads og paa Forlangende give dem Oplysning om Talerne.

Opløsnings-
grunde

De saaledes i Embedsmedfør tilstedeværende Politieembedsmænd har Ret til at opløse Forsamlingen af følgende Grunde:

- 1) naar der ikke kan forelægges skriftlig Bevis for, at Forsamlingen er forskriftsmæssig anmeldt;
- 2) naar der i Forsamlingen behandles Forslag, som indeholder en Opfordring til strafbare Handlinger;
- 3) naar der findes Bevæbnede i Forsamlingen og disse ikke straks fjernes paa Politiets Forlangende.

Endvidere har Politiet Ret til at forbyde eller opløse en Forsamling, naar dens Afholdelse er farlig for Publikums Sikkerhed, f. Ex. naar Forsamlingslokalet maa betragtes som usikkert, eller naar Egnen, hvor den afholdes, hærges af Smitsot.

Naar Politiet har erklæret en Forsamling for opløst, maa Diskussionen straks standses og Deltagerne forlade Lokalet.

Offentlige Forsamlinger under aaben Himmel maa kun afholdes, naar det stedlige Politi i Forvejen har givet skriftlig Tilladelse dertil. Tilladelsen skal søges senest 48 Timer før Forsamlingen agtes afholdt. De samme Forskrifter gjælder for *offentlige Optog* gennem Byer og Landsbyer. Naar der kjører flere end tre Vogne i Række, betragtes det som et Optog, men Brude- og Ligfølger henregnes ikke til offentlige Optog, hvor de har gammel Hævd.

Forsamlinger under aaben Himmel

Lovens vage Bestemmelser om »*offentlige Anliggender*« tillader mange Fortolkninger. Preussens tidligere Højesteret, OVERTIBUNALET, har f. Ex. betegnet alt, hvad der i Samtiden vedrører »kirkelige Spørgsmaal«, »kommunale Forhold« og »sociale Interesser«, fremdeles »historiske Afhandlinger, som ikke er rent videnskabelige, men har et bestemt Formaal, f. Ex. at hæve Arbejderstandens Sædelighed ved at skildre tidligere i Modsætning til nuværende Forhold« som offentlige Anliggender i Lovens Forstand. KAMMERRETEN i Berlin, Preussens nuværende Højesteret, har senere udvidet Begrebet og f. Ex. endog betegnet »Religionsøvelse eller Gudstjeneste« som Drøftelse af offentlige Anliggender, naar den afholdes af kirkelige Samfund, som ikke har Korporationsret.

Forsamlinger

I Nordslesvig betragtes derfor Frimenighedernes Gudstjeneste, Foredragsforeningernes og Landboforeningernes Møder som Forsamlinger, i hvilke der drøftes offentlige Anliggender.

II. FORENINGSRETEN. Loven skjelner mellem »Foreninger, som tilsigter en Indvirkning paa offentlige Anliggender« og »Foreninger, som har til Formaal at drøfte politiske Gjenstande i Forsamlinger«.

Bestyrelsen for Foreninger, som tilsigter en Indvirkning paa offentlige Anliggender, er forpligtet til senest tre Dage efter Foreningens Stiftelse at indlevere dens Love og en Fortegnelse over dens Medlemmer til det stedlige Politi. Endvidere er den forpligtet til at melde enhver Statutforandring og enhver Forandring vedrørende Medlemmerne indenfor samme Frist. Afgaar et Medlem f. Ex. ved Døden, er hvert enkelt Bestyrelsesmedlem strafskyldigt, naar Dødsfaldet ikke er meldt til Politiet, senest 3 Dage efter at det er indtraadt. Foreningens Møder skal anmeldes til Politiet, senest 24 Timer før de afholdes, og er alle de for »Forsamlinger, i hvilke der drøftes eller raadslaas om offentlige Anliggender« gjældende Bestemmelser underkastede.

Forholdet til Ovrigheden

Foreninger, som har til Formaal at drøfte politiske Gjenstande i Forsamlinger har ikke blot at iagttage de alt nævnte Forskrifter, men maa endvidere hverken optage Kvinder, Elever eller Lærlinge som Medlemmer, eller lade Kvinder, Elever og Lærlinge deltage i deres Møder. I første Fald har Politiet Ret til straks at lukke Foreningen, i sidste Fald til at forlange Kvinder, Elever og Lærlinge fjernede af Forsamlingen og, hvis dette Forlangende ikke straks efterkommes, til at opløse den.

Politiske Foreninger

Foreningsretten er dermed saa godt som ophævet i Preussen for Kvindernes Vedkommende. I Berlin har Politiet ved Hjælp af disse Bestemmelser sprængt f. Ex. Syerskernes Fagforeninger. I Nordslesvig er Kvinderne forhindrede i at være Medlemmer af de store nationale Foreninger og i at deltage i deres Møder. Og da ikke blot disse Foreninger, men ogsaa Foredragsforeninger, Landboforeninger, ja endog selkabelige Foreninger i stor Udstrækning er blevne betegnede som politiske Foreninger i de senere Aar, er de nordslesvigske Kvinder snart saa godt som helt afskaarne fra at deltage i det danske Foreningsliv.

Kvinderne

Til alt Held forbyder Foreningsloven imidlertid kun Kvinderne at deltage i politiske Foreningers Møder. Et tilsvarende Forbud imod at deltage i offentlige politiske Møder indeholder Loven ikke, og bortset fra Foreningsretten har Kvinderne derfor samme Forsamlingsret som Mændene.

Naar Politiet har lukket en politisk Forening, skal det inden 48 Timer meddele det til Statsadvokaten med Angivelse af Grunden. Finder Statsadvokaten, at den ikke er egnet til at begrunde en Anklage, skal han inden 8 Dage meddele dette til Politiet,

Anklage og Straf

som derefter ufortøvet maa aabne Foreningen igjen. I modsat Fald skal Statsadvokaten inden 8 Dage rejse Anklage imod Foreningen og derefter overgive Sagen til Domstolene.

Overtrædelse af Forsamlings- og Foreningsrettens Forskrifter straffes med Pengebøder fra 15 — 150 tyske Rigsmark eller med Fængsel fra otte Dage til ét Aar. Endvidere kan Dommen lyde paa, at Foreningen skal lukkes eller opløses.

H. P. HANSEN-NØRREMOLLE.

DEN TYSKE PRESSELOV

RIGSLOVEN om Pressen (Das Reichsgesetz über die Presse v. 7. Mai 1874) ordner Pressefriheden i Sønderjylland. Loven indeholder følgende Bestemmelser:

Ansvar-
havende

Paa ethvert i det tyske Rige med Undtagelse af Elsass-Lothringen trykt Skrift maa *Trykkerens* Navn og Bopæl og — naar det er bestemt for Boghandelen eller til Udbredelse paa anden Vis — *Forlæggerens*, eller — naar Vedkommende selv udbreder Skriftet — *Forfatterens* eller *Udgiverens* Navn og Bopæl nævnes. Det er tilstrækkeligt at angive et i Handelsregistret indført Firma i Stedet for Trykkerens eller Forlæggerens Navn. For Skrifter, som er bestemte til Brug i Handel og Vandel, i Hjem og Selskabsliv f. Eks. Formularer, Prislister, Visitskort, o. s. v., eller for Stemmesedler, som bruges ved offentlige Valg, gjælder disse Forskrifter ikke.

AVISER OG TIDSSKRIFTER, periodiske Skrifter i Lovens Forstand, som udgaar med maanedlige eller kortere Tidsrum, maa desuden indeholde *den ansvarhavende Redaktørs* Navn og Bopæl paa hvert Nummer eller Hæfte. Det er kun tilladt at nævne flere Personer som ansvarhavende Redaktører af samme Skrift, naar det fremgaar klart af dets Indhold og Form, hvilken Del af det, hver enkelt har redigeret. En ansvarhavende Redaktør maa være myndig, i Besiddelse af sin borgerlige Ære og have Bopæl eller sædvanligt Opholdssted i Tyskland.

Pligtexem-
plarer

Forlæggeren maa uden Vederlag, men imod Kvittering levere det stedlige Politi et Exemplar af hvert enkelt Nummer eller Hæfte af et periodisk Skrift samtidig med, at Uddelingen eller Forsendelsen begynder. Dette gjælder dog ikke for Skrifter, som udelukkende staar i Videnskabens, Kunstens eller Næringslivets Tjeneste.

Myndig-
hedernes
Kend-
sigelser

Naar offentlige Myndigheder tilstiller den ansvarhavende Redaktør af et Annonceblad *Kundgjørelser*, er han, imod sædvanligt Vederlag, forpligtet til at optage dem i et af Bladets to følgende Numre. Naar offentlige Myndigheder eller Privatpersoner, som berøres af Kendsgjærminger, der omtales i et Blad, tilstiller Bladets ansvarshavende Redaktør en *Berigtigelse*, er han forpligtet til at optage den i Bladets første Nummer, hvis den er undertegnet af Indsenderen, ikke har et strafbart Indhold og kun omtaler Fakta. Berigtigelsen maa trykkes med samme Skrift og i samme Del af Bladet, som den Artikel, der berigtiges, og den skal optages uden Vederlag, naar den ikke optager større Plads end den berigtigede Artikel.

Berigtigelse

KORRESPONDANCER, som mangfoldiggjøres af mekanisk Vej, er ikke foranstaaende Bestemmelser underkastede, naar de kun udbredes til Redaktioner.

PERIODISKE SKRIFTER, SOM UDGAAR I UDlandet, har Rigskansleren Ret til at *forbyde* i Tyskland i to Aar, hvis de i Løbet af et Aar er bleven donnt to Gange for Overtrædelse af Straffelovens §§ 41 og 42. De nævnte Paragraffer bestemmer, at naar Indholdet af et Skrift, en Tegning eller Fremstilling er strafbar, skal Dommen lyde

paa, at alle Exemplarer og de til deres Fremstilling benyttede Plader og Former skal gjøres ubrugelige, og at Dommen ogsaa kan lyde paa dette i de Tilfælde, hvor Loven ikke kan ramme den skyldige Person. Et Forbud af den Art er dog kun tilladt, naar det udstedes senest to Maanedere efter, at Skriftet er bleven dømt sidste Gang.

I *Krigstid* eller under *Krigsfare* har Rigskansleren Ret til ved offentlig Kundgjørelse at forbyde Offentliggjørelsen af Meddelelser om Forsvarsmidler eller Troppernes Bevægelser.

Pressen maa ikke optage Opfordringer om *Indsamling af Penge* til Dækning af Bøder og Retsudgifter i Straffesager og heller ikke *kvittere* offentlig for saadanne Beløb. *Akterne i en Straffesag* maa først offentliggøres i Pressen, naar de er bleve bekendtgjorte under en offentlig Retsforhandling, eller Sagen er indstillet.

Overtrædelse af disse fire sidstnævnte Forbud straffes med Pengebøder paa indtil 1000 Mark eller med Arrest eller med indtil seks Maaneders Fængsel. — Overtrædelser af Bestemmelserne om Trykkerens, Forlæggerens, Forfatterens, Udgiverens og den ansvarhavende Redaktørs Pligter straffes med Pengebøder paa indtil 150 M. eller med indtil 6 Ugers Arrest. I kjendes Straffen, fordi en Berigtigelse ikke er bleven optaget, skal Dommen tillige lyde paa Optagelse i Bladets første Nummer.

løvrigt dømmes strafbare Handlinger, som øves gennem Pressen, efter Straffelovens Forskrifter. I Reglen betragtes den ansvarhavende Redaktør som *Gjærningsmand* og selv i Tilfælde, hvor han ikke kan straffes som saadan, kan han saavel som Forlæggeren, Trykkeren og den, der forretningsmæssig udbreder Skriftet, straffes for *Efterladenhed* med Bøder paa indtil 1000 Mark eller med indtil et Aars Fængsel. Dog er Straffen i dette Tilfælde udelukket, naar de, inden første Dom forkyndes, efterviser en Person indenfor tyske Domstoles Rækkevidde som Forfatter, som Udgiver af et ikke-periodisk Skrift eller som Indsender, med hvis Indvilligelse den strafbare Artikel er bleven aftrykt og offentliggjort.

Forbrydelser og Forseelser, som øves ved at udbrede trykte Skrifter med strafbart Indhold, samt Overtrædelser af Presselovens Bestemmelser *forældes* og er dermed straf fri efter 6 Maaneders Forløb.

BESLAGLÆGGELSE AF TRYKTE SKRIFTER, som ikke er anordnede af Retten, er kun tilladt:

- 1) naar Skriftet ikke svarer til Presselovens Forskrifter om Trykker, Forlægger, Udgiver, Forfatter og ansvarhavende Redaktør;
- 2) naar det er et udenlandsk, af Rigskansleren forbudt Skrift, eller naar det indeholder Meddelelser om Forsvarsvæsenet, hvis Offentliggjørelse Rigskansleren har forbudt ved offentlig Kundgjørelse;
- 3) naar dets Indhold betegner en strafbar Handling efter Straffelovens § 85 (Opfordring til en strafbar Handling), § 95 (Majestætsfornærmelse) § 111 (Opfordring til Ulydighed imod Statsmagten) § 130 (Naar Samfundsklasser ophides til at øve Vold imod hinanden paa én for den offentlige Fred farlig Maade) og § 184 (Udbredelse af utugtige Skrifter og Offentliggjørelse af Retsforhandlinger, under hvilke Offentligheden har været udelukket af Hensyn til Sædeligheden). Overtrædelse af §§ 111 og 130 begrunder dog kun en Beslaglæggelse, naar der er overhængende Fare for, at en Opsættelse af Beslaglæggelsen vil have en Forbrydelse eller Forseelse til Følge.

Naar et Skrift er beslaglagt, afgjør Retten, om Beslaglæggelsen skal opretholdes eller ophæves. Denne Kjendelse maa Statsadvokaten stille Andragende om senest 24 Timer efter, at Beslaglæggelsen har fundet Sted, og Retten afsige senest 24 Timer efter, at den har modtaget Statsadvokatens Andragende.

Naar Politiet har foretaget Beslaglæggelsen paa egen Haand, maa det ufortøvet og altid inden 12 Timer insende Akterne til Statsadvokaten, som enten ophæver eller stadfæster Beslaglæggelsen og i sidste Fald skal overgive Sagen til Retten inden 12

Straffes

Straffelovens
Anvendelse
paa Presse-
sager

Forældelse

Beslag-
læggelse

Timer. Indtræffer Rettens Afgjørelse ikke senest 5 Dage efter, at Beslaglæggelsen har fundet Sted, betragtes den dermed som ophævet, og de beslaglagte Skrifter maa da atter frigives. Ophæver Retten Beslaglæggelsen, kan Kjendelsen ikke appelleres, stadfæster den Beslaglæggelsen, maa der rejses Sag inden fjorten Dage.

Trykte Skrifter kan kun beslaglægges paa Steder, hvor de opbevares for at udbredes. Beslaglæggelsen kan ogsaa omfatte Plader og Former, som bruges til Mangfoldiggjørelsen; er de fremstillede ved typografisk Sats, har Beslaglæggelsen dog kun den Virkning, at Satsen, naar Trykkeren stiller Andragende derom, skal aflægges.

Naar et Skrift beslaglægges, maa de Steder, som har givet Anledning dertil, og Loven, som er bleven krænkert ved deres Offentliggjørelse, nævnes. Under Beslaglæggelsen maa Skriftet ikke udbredes. Overtrædelse af dette Forbud straffes med en Pengebøde paa indtil 500 Mark eller med indtil 6 Maaneders Fængsel.

Ved Siden af Presseloven bestaar der særlige Forskrifter, som træder i Kraft under Krig, Krigsfare, Oprør eller Belejringstilstand.

Hyppig anvendte
Straffelovs-
Bestemmelser i Presse-
sager

Foruden de alt nævnte er følgende Paragraffer i Straffeloven af særlig Betydning for Pressen:

§ 131. Den, der offentlig fremsætter eller udbreder opdigtede eller forvanskede Kjendsgjæringer, vidende at de er opdigtede eller forvanskede, for derved at foragteliggjøre Statsindretninger eller Øvrighedens Anordninger, straffes med en Pengebøde paa indtil 600 Mark eller med indtil to Aars Fængsel.

§ 185. Fornærmelser straffes med en Pengebøde paa indtil 600 Mark eller med Arrest eller med indtil et Aars Fængsel, og naar Fornærmelsen er sket ved Haandgribeligheder, med en Pengebøde paa indtil 1,500 Mark eller indtil to Aars Fængsel.

§ 186. Den, der fremsætter eller udbreder en Kjendsgjærning om en anden, som er skikket til at foragteliggjøre ham eller nedsætte ham i den offentlige Mening, straffes, naar Kjendsgjærningen ikke bevislig er sand, for Fornærmelse med en Pengebøde paa indtil 600 Mark eller med indtil et Aars Fængsel, og, naar Fornærmelsen er sket offentlig eller ved Udbredelse af Skrifter, Billeder eller Fremstillinger med en Pengebøde paa indtil 1,500 Mark eller indtil 2 Aars Fængsel.

§ 187. Den, der imod bedre Vidende fremsætter og udbreder en Kjendsgjærning om en anden, som er skikket til at foragteliggjøre ham eller nedsætte ham i den offentlige Mening eller true hans Kredit, straffes for bagtalerisk Fornærmelse med indtil to Aars Fængsel eller, naar Bagvaskelsen er sket offentlig eller ved Udbredelse af Skrifter, Billeder eller Fremstillinger, med Fængsel ikke under en Maaned. Foreligger der formildende Omstændigheder, kan Straffen nedsættes til én Dags Fængsel eller lyde paa en Pengebøde paa indtil 900 Mark.

§ 192. Beviset for, at en fremsat eller udbredt Kjendsgjærning er sand, ude lukker ikke Straffen efter § 185, naar det af Paastandenes Form eller Udbredelse eller af Omstændighederne, under hvilken den fremsattes, fremgaar, at der foreligger en Fornærmelse.

§ 193. Nedsættende Domme om videnskabelige, kunstneriske eller industrielle Ydelser, ligesaa Ytringer, som fremsættes under Udøvelsen af Rettigheder eller under Varetagelsen af berettigede Interesser, endvidere en Forsæts Bebrejdelser eller Irettesættelse af Undergivne, tjenstlige Anmeldelser eller Domme, som afsiges af en Embedsmand, og lignende Tilfælde, er kun strafbare, naar det fremgaar af Ytringens Form eller af Omstændighederne, under hvilke den skete, at der foreligger en Fornærmelse.

§ 194. Fornærmelsen forfølges kun efter Andragende. Det er tilladt at tage et saadant Andragende (§ 185—§ 193) tilbage.

§ 200. Naar der idømmes Straf for Fornærmelse, som er begaaet offentlig

eller ved Udbredelse af Skrifter, Billeder eller Fremstillinger, maa der samtidig tilkjendes den Fornærmede Ret til at offentliggjøre Dommen paa den Skyldiges Bekostning. Det skal bestemmes i Dommen, paa hvad Maade og indenfor hvilken Frist Bekjendtgjørelsen har at finde Sted.

Skete Fornærmelsen i en Avis eller i et Tidsskrift, er Dommen, naar den Fornærmede andrager derpaa, at offentliggjøre i offentlige Blade — og, hvis det er muligt — i samme Avis og Tidsskrift og i samme Del og med samme Skrift, som benyttedes, da Fornærmelsen skete.

Den Fornærmede skal have en Afskrift af Dommen paa den Skyldiges Bekostning.

§ 360. Med en Pengebøde paa indtil 150 Mark eller med Arrest straffes . . .

II) den, der paa utilbørlig Vis foraarsager rolighedsforstyrrende Larm eller *øver grov Uorden* [grober Unfig].

H. P. HANSSEN-NØRREMØLLE.

TRETTENDE AFSNIT

INDHOLD

NORDSLESVIGSK BIOGRAFISK LEKSIKON

NORDSLESVIGSK BIOGRAFISK LEKSIKON

LEKSIKONET indeholder Biografier af Personligheder, hvis offentlige Virksomhed falder i selve Nordslesvig efter 1864. — Nordslesvig er her forstaaet som Landet mellem Kongeaen og Linjen Flensborg-Tønder.

Leksikonet omfatter saa vel tyske som danske Personligheder, der i det nævnte Tidsrum har haft — en større eller mindre — Indflydelse paa Udviklingen i Nordslesvig. Afgørelsen om, hvorvidt en Personlighed skulde medtages, er som Hovedregel truffet ud fra det Synspunkt, om vedkommende har virket i selve Nordslesvig i Tiden fra 1864 til 1901; naar dette har været Tilfældet er vedkommende bleven biograferet. Derimod er saadanne Personligheder, der efter 1864 har taget Del i det nordslesvigske Spørgsmaals Udvikling, uden at de har været i det mindste midlertidig bosatte i Landet mellem Kongeaen og Linjen Flensborg-Tønder — fra tysk Side f. Eks. Fyrst Bismarck, fra dansk A. D. Jørgensen — ikke biograferede i dette Afsnit. En Undtagelse herfra har dog maattet gøres med enkelte høje prøjssiske Embedsmænd (Overpræsidenter, Superintendenter), paa hvem Hovedreglen ikke var anvendelig, hvis Leksikon'et skulde bringe de Oplysninger, der formentlig fortrinsvis vil blive krævede af det.

Leksikon'et omfatter af *danske* Personligheder: Politikere, Publicister, Frimenigheds-Præster, fremragende Landbrugere og ledende Mænd i de danske Foreninger — samt af *tyske* Personligheder: Politikere, høje Embedsmænd i Provinsen Schleswig-Holsteins Regering samt prøjssiske Embedsmænd i Nordslesvig (Landraader, enkelte Præster o. a.).

For de tyske Personligheders Vedkommende har det ikke altid været muligt at gøre de biografiske Oplysninger saa fyldige som ønskeligt, da der ikke fra tysk Side har kunnet opnaas Støtte til Indsamlingen af Materialet.

FRANZ V. JESSEN.

Ahlmann, Nicolai, 1809—1890, Godsejer, Politiker, nedstammede fra en gammel alsisk Slægt. Navnet udtales paa Als »Aalmand«. Der gives tre gamle alsiske Slægter af dette Navn. Efter hvad der fortælles, nedstammer de alle tre fra »Aalmanden« ved Augustenborg, en Fisker, der beklædte et Slags Embede ved det lille hertugelige Hof. Hertil valgtes altid flinke, opvakte Bønderkarle, og »Aalmændenes« Børn naaede ved hertugelig Protektion hurtigt videre frem.

A. blev født i Sønderborg, hvor hans Fader var Skibskaptejn, 17. Nov. 1809. Han besøgte Byens offentlige Skole og lærte senere Landvæsenet paa sin Fødested. Fra 1839—47 var han Forpagter af Juellinge paa Lolland, derefter Godsejer i Skaane, indtil han 1857 købte Herregaarden »Werthemine« paa Als, som før havde tilhørt Hertugen af Augustenborg. Efter nogle Aars Forløb bortforpagtede han atter denne Gaard og bosatte sig i Augustenborg, hvor han i de første Aar efter Krigen levede meget stille og tilbagetrukket, som han holdt mest af det.

Den danske Opposition paa Als blev i disse Aar ledet af en lille Flok energiske, yngre Mænd. De fik de forskellige Adresser underskrevne, de mangen Gang planløse Demonstrationer i Værk satte, og hvad der var vigtigt: Befolkningen vækket, skolet og disciplineret i politisk Henseende. Men paa Hans Lassen nær havde ingen af disse Mænd, der var ypperlige Agitatorer, Tilbojelighed til en mere omfattende og videre gaaende politisk Virksomhed, og deres Opmærksomhed var derfor tidlig henvendt paa A. Tiden krævede nye Mænd. Næsten hele den danske Embedsstand, deriblandt flere Mænd, som havde indtaget Førstillinger i den politiske Kamp mellem Krigene, var jagede ud af Landet eller udvandrede. Laurids Skau var død under Krigen, og af Bøndernes øvrige Repræsentanter i Stændersalen havde kun Haus Krüger Betingelser for at kunne indtage en Førstilling under de ny, vanskelige Forhold. A. havde før den Tid aldrig deltaget i det offentlige Liv. Han var i det hele meget tilbageholdende og havde sikkert aldrig drømt om

en politisk Virksomhed som Nordslesvigernes Repræsentant. Men hvad Befolkningen paa dette Tidspunkt krævede af sine Førere var mindre en politisk Fortid og politisk Fordannelse end Dybde i Følelsen og trofast dansk Sindelag og fremfor alt den Styrke i Haabet, som gjorde det muligt bestandig at finde nye Tilknytningspunkter for Troen paa Nordslesvigs snarlige Genforening med Danmark. Hos A. fandtes alt dette, dertil en betydelig Intelligens og det under de nye Forhold nødvendige Kjendskab til det tyske Sprog.

Da Fredsvillaarene fra Nikolsburg blev bekendte i Sønderjylland, besluttede Nordslesvigerne straks at sende en Deputation (»de 47«) til Berlin for at takke Kong Wilhelm for Pragfredens § 5. A.s Venner bad ham indtrængende om at tage med. Han vægrede sig først derved, undskyldte sig med sit svage Helbred, fandt at han var uden Indflydelse, men føjede omsider efter mange Overtalelser sine Venner, og stod saa med et Slag paa en meget frem-skudt Plads i den politiske Kamp. Paa Vejen til Berlin blev han 30. Aug. 1866 efter Alsingernes Forslag valgt til Deputationens Ordfører, og skjønt han ikke kom til at føre Ordet for sine Landsmænd ved denne Lejlighed, da Deputationen ikke blev modtaget, var den almindelige Opmærksomhed dog nu henledt paa ham, og 12. Febr. 1867 valgtes han sammen med Krüger til Medlem af den grundlovgivende Rigsdag for det nordtyske Forbund. Der fulgte nu en Del Aar, i hvilke A. udfoldede en betydelig politisk Virksomhed (se Haandbogens 10. Afsnit).

Paa Grund af Valgkredsens Omlægning blev han ikke genvalgt som Rigsdagsmand, men han blev samme Aar (1867) valgt og derefter bestandig genvalgt som Landdagsmand, indtil han 1875 forlod Sønderjylland.

A. var med til at fastslaa Nordslesvigerens politiske Program i de syndige Ord: »Vi er Danske, vi vil vedblive at være Danske, og vi vil behandles som Danske efter Folkerettens Grundsætninger«. Da han nægtede at aflægge Hyldingseden, fik han ikke Lejlighed til at indtage sit Sæde

i Landdagen, men klarlagde desuagtet i en Række fortræffelige Motiveringer af Edsnægtelsen sine Vælgeres politiske Standpunkt.

A. ejede hverken Krügers Kulsviertro eller hans seje Udholdenhed. De mange Skuffelser, der mødte ham i det politiske Liv, øvede deres Indflydelse paa ham. Han havde fra første Færd af betragtet sin politiske Virksomhed som rent foreløbig og trættes derfor stærkt af den opslidende Kamp, efterhaanden som Aarene gik. Tiltagende Legemssvagthed nødte ham tilsidst til at søge Hvile. Han overdrog derfor 1875 Werthemine til sin Søn, trak sig til almindelig Beklagelse helt tilbage fra sin offentlige Virksomhed og flyttede til København. Her levede han et stille og ubemærket Liv til sin Død, 12. Febr. 1890. Men i disse Aar var han aldrig gladere, end naar han fik Besøg af gamle Venner fra Sønderjylland og med dem kunde opfriske Mindeerne fra de første bevægede Aar efter Krigen.

Ahlmann var gift med Maria Dons, Datter af Birkedommer J. K. Dons.

Sønderj. Aarbøger 1891, S. 20. Ill. Tid. XXXI, Nr. 21. Dansk biografisk Lexikon.

H. P. Hanssen-Nørremølle.

Amorsen, Søren Thomsen, f. 1831, Bankdirektør, er født 26. Sept. 1831 i Henebjerg i Vestjylland, hvor hans Fader var Degn og Skolelærer. Efter sin Konfirmation kom han i Handelslære i Kolding og derfra som Handelskommis til en Tømmerforretning i Haderslev. Han ægtede 1855 Anna Kristine Grønbæk-Faurschou, efter Aaret i Forvejen at have oprettet en Tømmerhandel, som han dog maatte opgive efter faa Aars Forløb. Han var imidlertid bleven udnævnt til svensk-norsk Vice-Konsul og overtog tillige Agenturet for forskellige danske Forsikringselskaber. Desuden var han journalistisk virksom som Medarbejder ved »Dannevirke«. I Foraaret 1870 blev han tillige Forretningsfører for en større Forretning i Haderslev. Fem Aar senere oprettedes »Haderslev Bank«, og A. valgtes da til udførende Direktør, en Post, han har varetaget med Dygtighed uafbrudt i de siden forløbne 25 Aar.

Imidlertid lagdes der ogsaa Beslag paa hans Evner i andre Retninger. Han blev valgt til Medlem af Kirkeforstanderskabet for Haderslev Frue Sogn samt til Medlem af Haderslev Provstisynode og Provstisynodeudvalg og var i flere Aar tillige Medlem af Provinssynoden. — Under den stadige Bestræbelse for at skaffe det tyske Sprog Indpas i Kirkerne og som Følge af de tysksindede Præsters uheldige Forhold til den danske Befolkning vaagnede i Haderslev og Omegn Trangen til en friere og bedre Forkyndelse af Guds Ord. Bevægelsen førte til, at der i 1894 blev oprettet en Frimenighed under Navn af »Kirkeligt Samfund for Haderslev og Omegn«. A. blev valgt og er senere bleven genvalgt til dens Formand. Som saadan har han haft ledende Andel i Opførelsen af Menighedens Kirke, »Kristuskirken« i Haderslev, og styrer fremdeles dennes og »Samfundets« Anliggender.

A. har endvidere i mange Aar været Formand for »Kommunalforeningen« i Haderslev. I 1884 ledede han Sønderjydernes Tog til Vestjylland, men kom bagefter til at bøde derfor, idet den prøjsiske Regering fratog ham Retten til at udføre Forretningerne som Konsul, hvilket Embede han derfor maatte opgive. I 1894 blev han valgt til Medlem af Vælgerforeningens Bestyrelse og har fremdeles Sæde i denne.

M. C. Mathiesen.

Andersen, Nikolaj, f. 1862, cand. math., Journalist og sprogvidenskabelig Forfatter, blev født 8. Avg. 1862 i Svejrup, Felsted Sogn ved Aabenraa. Faderen, Hans A., var Maler. A. gik i Landsby-skolen indtil sit 14. Aar; derefter blev han privat forberedt først til Seminariet og derefter til Latinskolen. Han besøgte Latinskolen i Haderslev fra 1879—83 og studerede derefter Mathematik 2½ Aar i Leipzig og 1½ Aar i Kiel. Imidlertid var hans danske Nationalfølelse vaagnet, og han besluttede at vi sig til Journalistiken i den danske Sags Tjeneste i Sønderjylland. Fra Efteraaret 1888 til 1892 var A. Medarbejder ved »Flensborg Avis«, og i de to sidste Aar tillige Redaktør af »Flens-

burger Zeitung», som udkom paa »Flensborg Avis«'s Forlag. De følgende 8 Aar indtil Sommeren 1900 arbejdede A. ved Forsikringsvæsenet med Bopæl i København, Hamborg og Rostock. Nu er A. ansat som Hjælpesekretær ved »Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig« med Bopæl i Aabenraa, i hvilken Stilling der er levnet ham bedre Tid til at fortsætte sin literære Virksomhed.

Til A.'s journalistiske Produktion hører bl. a. en Række skæmtende Digte og Fortællinger i sønderjydske Landsmaal, fremkomne i »Sønderjydske Aarbøger« og i de forskellige Aargange af »Sprogforeningens Almanak«, som fra sin første Begyndelse har haft A. til fast Medarbejder.

A. havde imidlertid ogsaa paa anden Maade syslet med sin Hjemegns Dialekt og navnlig anlagt Sanlinger til Oplysning om Accentforholdene. Dette kom først til Offentlighedens Kendskab 1894 gennem en Notits i Professor Otto Jespersen's »Progress in Language« S. 86 f. 1897 fremkom dernæst i det af Otto Jespersen tilligemed Verner Dahlerup og Kristoffer Nyrop udgivne Tidsskrift »Dania« IV. 65 — 81 og 163 — 180 en udførlig Redegørelse fra A.'s egen Haand. De Oplysninger, som denne Artikel indeholder, maa siges at være det allervigtigste Bidrag, som Studiet af danske Landsmaal har ydet til den ældre nordiske Sproghistorie; det viser sig nemlig heraf, at Sundevedsmaalet med Hensyn til musikalsk Betoning staar paa et ganske lignende Standpunkt som Norsk og Svensk, og det bliver derigennem klart, at det norsk-svenske Tonesystem oprindeligt har været fællesnordisk, skønt det er forsvundet i det danske Rigsmaal, hvor kun »Stødet« vidner om dets oprindelige Tilbedevarelse. I en Artikel i det nærmest følgende Hefte af »Dania« henledte Prof. Jespersen yderligere Opmærksomheden paa den sproghistoriske Betydning af A.'s Meddelelser; men forøvrigt er for en Sproghistoriker, som har læst A.'s Artikel, ingen Pegepind nødvendig, da A.'s Fremstilling er saa fuldstændig og saa klar, at Analogien med Norsk og Svensk af sig selv maa springe i Øjnene. — A. har senere i »Sønderjydske Aarbøger« for 1899, S.

1 — 58 i en populær Afhandling »Gennem 600 år« givet en god Fremstilling af Forholdet mellem Sproget i Flensborg Bylov (fra det 13. Aarhundrede) og det nuværende sønderjydske Maal. Og endelig har A. i »Dania« VI. 129 — 183 skildret »Det danske sprogs indflydelse paa højtyisk i Nordslesvig«. Disse to Afhandlinger vidner tilligemed den første om, at A. paa det sproglige Omraade, der ligger saa langt borte fra hans oprindelige Universitetsdannelse, er i Besiddelse af sikker lagtagelsesøvelse, klar Tænkning og god Fremstilling. *Holger Pedersen.*

Andresen, Mathias, f. 1838, Publicist og Fabrikant, er født 30. Aug. 1838 i Bøgeskovskov i Adsbøl Sogn. Hans Fader, Jørgen A., er yngre Søn af en gammel sundevedsk Gaardmandsslægt, som i mange Led har boet og ejet en Gaard i Avnbøl. Hans Moder, Christine f. Staugaard, var fra Adsbøl; hendes Slægt har nærmest været Lærere i Egnen. A.s Barndomshjem var lille og tarveligt, men i bedste Forstand et godt Hjem. Faderen havde i sin Tid kjøbt et Kaadnersted i Bøgeskovskov; men da han havde en Del Gæld paa Stedet, kunde han ikke derved ernære sin talrige Familie — der kom efterhaanden 10 Børn — men maatte i mange Aar søge det sværeste og derfor bedst lønnede Arbejde hos Fremmede. Hans ualmindelige Arbejdsdygtighed i Forbindelse med hans gode Helbred og friske Humor formaaede imidlertid at holde Mangel og Nærings-sorg borte fra Hjemmets Arne. A.s Moder ejede to, for en Hustru ubetalelige Egenskaber: hun forstod at faa Lidt til at strække langt, og hun forstod paa blivende Maade at indprente sine Børn Nøjsomhed og Kjærlighed til Alt, hvad der er sandt og ret. Hun døde i 1889. Indtil sin Konfirmation undervistes A. af sin Moders Halbroder, Lærer Staugaard i Ladegaardskov, og efter denne maatte han dele Smaa-kaarsfolks Børns almindelige Lod: at komme ud at tjene. Moderen saavelsom hans Lærer havde imidlertid begge sat sig i Hovedet, at den begavede Dreng skulde uddannes til Lærer. Som Forberedelse dertil blev han i 1875 anbragt i Huset

hos Lærer Madsen i Aynbøl og derpaa i Begyndelsen af 1876 ansat som Hjælpe-lærer i Blans. Ved ogsaa at læse paa egen Haand bragte han det til at blive optaget paa Tønder Seminar i Foraaret 1877. Efter Afgang herfra i 1880 blev han foreløbig ansat som Andenlærer i Rafsted. Herfra tog han, ligeledes ved Tønder Seminar, den foreskrevne Anden-Examen og fik fast Ansættelse som præjisk Folkeskolelærer i Rafsted. Alt som Tiden gik, følte han sig dog mere og mere trykket af de politiske Forhold; han kunde ikke godt finde sig i at være et Redskab i Fortrykningens Tjeneste og kæmpede i længere Tid i Stilhed med den Tanke at træde ud af Skoletjenesten. I Efteraaret 1887 var hans Overvejelser modnet til Beslutning; han indgav Ansøgning om Afsked. Skoleinspektøren forlangte Forklaring, som A. ærlig gav ham; men da han saa heller ikke vilde modtage et Tilbud om at flytte længere sydpaa, fik han til Jul sin Afsked uden Pension. Man kan vel uden at overdre paastaa, at der til at gøre et saadant Skridt hører Karakterstyrke og moralsk Mod; han havde under aarelang Anstrengelse og mangeslags Savn kæmpet sig frem til en forholdsvis anset og tryk Livsstilling; nu gav han Afskald paa Alt for at følge sin Overbevisning og gik ind i en Fremtid, hvor alle Veje synes lukkede. Han søgte og fik en Stilling som fast Medarbejder ved »Dannevirke-Freja« med Bolig i Aabenraa.

Efter Monrads Død blev A. i Sommeren 1889 valgt ind i Sprogforeningens Bestyrelse som Sekretær og Formand for dens Bogkomité; i 1900 er han valgt til dens Formand. A. har i Aarenes Løb iværksat nogle smaa litterære Foretagender, som har deres Betydning for vort snevre Folkesamfund; han har sin Del i »den blaa Sangbog«; dernæst begyndte han til Okt. 90 Udgivelsen af Nordslesv. Børneblad og i 93, i Forbindelse med Fausbøl og Skrumager, Sprogforeningens Almanak. Derved, samt ved hans Virksomhed i Bogsagens Tjeneste i det hele, har han opnaaet at faa Børn og Menigmand i Nordslesvig i Tale paa en Maade, der forhaabentlig vil have sin varige Betydning.

Samarbejdet med Dyrlege Bjørnshauge varede ikke længe. De 2 Naturer er i deres Grundvæsen alt for forskellige til at kunne harmonere i Længden. I Foraaret 1892 skildtes de.

Det kan betragtes som selvfølgeligt, at en Mand i A.s fremskudte Stilling under vore Forhold vanskelig kan undgaa Tiltale og Straf. Han har indtil Slutningen af 1900 været tiltalt 7 og er dømt 3 Gange for politiske Forseelser. En Gang har han, i Henhold til den berømte »Unfugs«-Paragraf, faaet 5 Ugers Arrest.

Han er gift med Margrethe Junggren — f. Aarø — Enke efter den for tidlig afdøde L. Junggren, og har overtaget Junggrens Tobaksfabrik og Forretning i Aabenraa.

Jørg. Iversen.

Appel, Cornelius, 1821–1901, Højskoleforstander og Præst, fødtes 13. Maj 1821 i Landsbyen Aabel i Tirslund Sogn, hvor hans Fader var Skolelærer. Han voksede op i et arbejdsomt og nøjsomt Hjem og røbede tidlig Lyst til Bogen. 1839 kom han paa Lyngby Seminarium, og derfra blev han 2 Aar senere dimitteret med Udmærkelse. I den følgende Tid var han først Medhjælper ved Borgerskolen i Ribe, derefter (fra Forsommeren 1842) Distriktskolelærer i Lovrup, Destrup Sogn, en Mils Vej Vest for Løgumkloster. 1844 blev han Lærer ved Degneskolen i Løjt ved Aabenraa, og i de 2 $\frac{1}{2}$ Aar, han virkede her, lærte han Herrnhutismen at kende paa nært Hold, men den tiltalte ham kun lidt. Samtidig fik han gennem Grundtvigs Verdenshistorie en anden Paa-virkning, der gik langt dybere hos ham, og efterhaanden som han modnedes, tog han Plads blandt Grundtvigs Disciple. Fra Løjt flyttede han som Distriktslærer til Børsbøl i Ballum Sogn helt ude ved Vesterhavet, og dér oplevede han de 3 Krigsaar, som ogsaa satte deres Mærker paa hans aandelige Udvikling. Efter Krigen (1851) blev han kaldet til Tønder som Lærer ved Borgerskolen, og tillige blev han Skrive-lærer ved Seminariet. 1847 havde han ægtet Anna Kjerstine Lorentzen († 1869), en Datter af hans Formand i Lovrup, og i Tønder havde han i

sit Hjem flere Seminarister, med hvilke han delte den aandelige Rigdom, han selv havde erhvervet. I de Aar førte han tillige med Mund og med Pen Danskhedens Sag, og 1860 var han en af Hovedførerne for den saakaldte »Klosterpolitik«, der havde sit Udspring fra et Møde i Løgumkloster.

Men Begivenhederne i 1864 satte brat en Bom for hans Virksomhed i Tønder; han blev afsat, og først i Jan. 1865 fik han, efter en Tid at have været husvild, Tilladelse til at flytte ind paa Rødding Højskolegaard. Et Par Maaneder senere aabnede han der en Sommerskole for Piger, og 1867 overdrog Højskolens Tilidsmænd ham Højskolegaarden og Haven, senere ogsaa Agerbruget, til fri Brug. I Foraaret 1868 flyttede ogsaa Præsten H. Svejstrup (se d. Art.) efter sin Afskedigelse til Rødding, og Højskolegaarden i Rødding blev derved Midtpunktet for et dygtigt og frugtbart Arbejde til Fremme af Kristenlivet og til Styrkelse af Danskheden. Pinselørdag 1869 blev det paa et Møde i Gram besluttet, at Rødding Højskole atter skulde sættes i Gang i den gamle Skikkelse, og at A. skulde være dens Forstander. 20. Novbr. aabnedes Karleskolen med et stort Møde, der havde samlet 300 Mænd og Kvinder fra alle Nordslesvigs Egne; ved den Lejlighed var det, at den senere norske Kirkestatsraad Jacob Sverdrup talte for »det lille Danmark, der tænkte saa stort«. Ved Siden af Højskolen indrettedes der ogsaa en Børneskole, som skulde styres af A.'s ældste Søn, M. L. A.; men allerede i Aug. 1870 blev begge Skolers Virksomhed standstød ved et Magtsprog. Da Sindene efter den fransk-tyske Krigs Slutning vare faldne mere i Ro, blev der gjort et Forsøg paa at faa Lov til paany at optage Højskolens Gerning. Men der blev kun givet A. Tilladelse til at holde Pigeskole; til at holde Karleskole var en saa dansksindet Mand ikke tilstrækkeligt »moralisk kvalificeret«.

Paa Højskolen blev der imidlertid holdt offentlige Moder, der vare stærkt søgte, ikke mindst naar Talen drejede sig om Guds Rige. Ved disse var Svejstrup en Tidlang Hovedtaleren, men da han sidst i Septbr.

1870 gik til Vejen som Præst, indtog A. hyppig hans Plads. Da den preussiske Regering 1873 forbød alle danske Præster at tale i gudstjenstlige Forsamlinger sønden Aa, bad de af den preussiske Statskirke udtraadte Familier A. om at søge Præstevieelse for at blive deres Præst. 30. Juli 1874 blev han i al Stilhed paa Askov Højskole ordineret af V. Birkedal — et Skridt, der førte til en Retssag for de danske Domstole. Men A. var præsteviet, og som Præst holdt han hver Søndag Gudstjeneste i Rødding og i Københoved, fra 1876 altid i en preussisk Gendarms Nærværelse; og allerede i Sept. 1874 kom der Forbud mod at holde Gudstjeneste i den egentlige Kirketid (mellem 10 og 4).

Trods disse og andre hæmmende Bånd fortsatte Frimenigheden sit stille Liv. I Sommeren 1885 nødte A.'s Helbred ham til at standse med Pigeskolen; i 1887 maatte han underkaste sig en smertelig Operation, og 1889 blev han nødt til helt at opgive den Gerning, han saa trofast havde rogtet i 15 Aar. Han flyttede da til Dalum Sogn ved Odense, hvor danske Mænd og Kvinder havde skænket ham et Hus og en lille Jordlod, og i dette »Folkely« levede han, agtet og æret af alle dem, der havde haft Lejlighed til at lære hans Virksomhed at kende. Han døde 25. Marts 1901.

H. Rosendal, Nogle Bidrag til Rødding Højskoles Historie (1894); L. Schröder og L. Helveg, Om C. A.'s Ordination (1874).

Fredrik Nielsen.

Arnum, Laust, f. 1835, fremragende Landmand, blev født i Landeby ved Løgumkloster 4. Jan. 1835 som Søn af Gaardejer Jens Lausten og Bothilde Marie, f. Petersen. Han besøgte Stedets Folkeskole og fik ved Siden af Privatundervisning. 1855 forpagtede han en større Gaard i Bovlund, som han senere 1863 overtog som Ejendom efter en nær Slægtning.

A. har været en meget virksom Landmand og er især bleven kjendt som en kyndig og heldig Hingsteopdrætter. Han har fra sin Ungdom taget livlig Del i den nationale Kamp og i Tidens Løb beklædt mange Tillidsposter. Paa det landøkonomiske Omraade har han udfoldet en be-

tydelig Virksomhed som Formand for den nordslesvigske Landboforening og Medlem af Kaaringskommissionen for Slesvig. Han har været Sognefoged, Menighedsrepræsentant, Kirkeældste, Medlem af Synoden, Provinslanddagsmand og er endnu Kredsmand.

III. Tid. XXXII, Nr. 10.

H. P. Hanssen-Norremølle.

Bachmann, Karl Asmus, f. 1842, Amtsretsraad, Landdagsmand, er født 28. Decbr. 1842. Han besøgte fra 1858—62 Latinskolen i Flensborg, studerede derefter Retsvidenskab i Kiel og Heidelberg og tog 1867 Statseksamen ved Overappellationsretten i Kiel. I samme Aar blev han Retsassessor og to Aar senere Amtsdommer i Toftlund, forflyttedes 1872 til Sønderborg og kom 1879 i samme Egenskab til Haderslev, hvor han endnu fungerer. Han har i en Aarrække været Medlem af den præjsiske Landdag, hvor han repræsenterer den 4. slesvigske Valgekreds (Tønder) og har sluttet sig til den nationalliberale Fraktion.

Under sin Embedsførelse har B. i Mod sætning til adskillige af sine Kolleger aldrig gjort sig bemærket som Politiker i Dommersædet, og under sin politiske Virksomhed er han aldrig optraadt som Agitator i Nordslesvig. Derimod har han i de senere Aar i Landdagen ladet sig trænge en hel Del stærkere frem som Forsvarer af den Kollerske Tvangspolitik, end det stemmer overens med hans egentlige Attæraa og væsentlige Synsmaade; men selv under sine personlige Angreb paa de danske Deputerede har han dog altid iagttaget en vis Noblesse.

Handbuch für das preussische Haus der Abgeordneten.

Nikolaj Andersen.

Bahnsen, Martin, 1809—1875, fremragende Borger, er født 9. Juni 1809 i Aabenraa som Søn af Farver og Raadmand Barthold B. og Hustru Anne Cathrine, f. Nielsen fra Randers. Efter sin Konfirmation gik han som saa mange andre Drengene fra Aabenraa og Omegn paa den Tid til Søs. Da Faderen døde

(1831) maatte han imidlertid vende hjem for at overtage den fædrene Ejendom. Han gav sig da først i Lære hos sin Svoger M. A. Jürgensen (Rigsarkivar A. D. Jørgensens Fader), der var Farver i Graasten. Derefter nedsatte han sig som Farver i Aabenraa og fik efterhaanden Forretningen bragt i saa udmærket Stand, at han kunde indfri Faderens Gjæld og selv stifte en Formue.

1849 blev han valgt til Raadmand i Aabenraa. 1853 blev han Stænderdeputeret. 1856 fik han Ridderkorset. 30. April 1864 afsatte de ny Magthavere B. som Raadmand. Efter nogen Tids Svagelighed døde han 12. Marts 1875. B. var gift med Maria, f. Hansen, som ogsaa nedstammede fra en gammel Aabenraa-Slægt.

B. var en udpræget Personlighed og en trofast dansk Mand, der indtil sin Død tog virksom Del i alle Spørgsmaal, som vedrørte den danske Sag i Sønderjylland.

Dansk biografisk Lexikon.

M. Andresen.

Becherer, Adolph, f. 1866, Landraad, er f. 1866 i Mühlhausen i Thüringen, hvor Faderen var Advokat. Han studerede Jura ved forskellige Universiteter, gik til Forvaltningen og blev omtrent samtidig med v. Kollers Udnævnelse til Overpræsident ansat ved Regeringen i Slesvig. Efter at han et Aar havde virket ved Distriktsudvalget og 2 Aar paa Overpræsidentens Kontor, blev han i Juni 1900 udnævnt til foreløbig at forvalte Landraadseembedet i Haderslev. Ved given Lejlighed erklærede han at ville fortsætte sin Forgængers, Dr. Mauves, Politik. I December s. A. fulgte hans endelige Udnævnelse.

»Hejmdal«, »Schleswigsche Grenzpost« og »Tøndernsche Zeitung«, Juni og Juli 1900; »Hejmdal« Oktober 1900.

Thade Petersen.

Bekker, Carl Henrik, 1834—87, Advokat og Notar, blev født den 28. Marts 1834 i Gammel Haderslev, hvor Faderen var Degn og Skolelærer. Han gik dels i Haderslev lærde Skole, dels under Krigen 1849—50 i Kolding Latinskole. Haders-

lev Skole forlod han 1854 og tog til Kjøbenhavn. I 1861 bestod han Examen for slesvigske Jurister i Flensborg, arbejdede i nogen Tid paa en Advokats Kontor og blev senere ansat som Amtssekretær i Slesvig By (Gottorp-Hyppen Amthus). Da Krigen var udbrudt i 1864, foretog han i Følge med sin Broder, der var bortjaget fra sit Præstekald i Treja, samt to ligeledes afsatte Lærere en eventyrlig Reise gjennem de fremrykkende tyske Trupper over Oversø til Flensborg. Herfra begav han sig til Kjøbenhavn, hvor han meldte sig som Frivillig, og den sidste Del af Krigen 1864 gjorde han med som Officersaspirant. I 1865 drog han tilbage til sit Hjem, uddannede sig paa Advokat Salicats Kontor i Haderslev til en dygtig Sagfører, og da tre danske Advokater i Nordslesvig 1867 nægtede at aflægge Ed til Kongen af Preussen, tog B. det modsatte Parti i Betragtning af, at den danske Befolkning i Nordslesvig ikke kunde undvære Sagførere af dens egen politiske Tro. Han søgte nu og fik efter længere Ventetid, da Manteuffel var bleven Guvernør, Bestalling som Advokat og Notar. Han nedsatte sig 1868 i Aabenraa, hvor han fik blivende Sted. I denne Stilling har han været sine Landsmænd til stor Nytte, ikke alene som juridisk, men ogsaa navnlig som politisk Raadgiver. Hans Holdning i Bjolderup Tavlesag forskaffede ham tre Maaneders Fængsel i Glückstadt fra 25. Januar til 25. April 1876 samt en Advarsel fra Disciplinærdomstolen, og denne Advarsel blev ikke den eneste, der faldt i hans Lod. Ogsaa i Pressen har B. ofte med Held taget Ordet.

B. var et lyst Hoved, raadsnar og ufor-sagt under vanskelige Forhold, ved hele sin Uddannelse særlig skikket til at gribe ind og ramme det rette. Det var derfor et føleligt Tab for Nordslesvigs danske Befolkning, da han efter flere Aars Lidelser, i hvilke et Ophold paa Diakonisseanstaltens Sygehus i Flensborg ikke skaffede ham Lindring, afgik ved Døden i Aabenraa den 7. Mai 1887.

B. var tvende Gange gift, sidst med en Datter af Skibsrheder Bruhn i Aabenraa.

Johannes Moldt.

v. Bitter, Karl Hermann, 1813—85, Regeringspræsident, blev født 27. Feb. 1813 i Schwedt i Brandenburg, studerede fra 1830 Retsvidenskab i Berlin og Bonn, blev 1833 Auskultator i Berlin, 1846 Regeringsraad i Frankfurt og senere i Minden, 1860 Overinspektør over Rhinsejladsen, 1869 Overregeringsraad ved Finansafdelingen i Posen, 1870 under Krigen Præfekt i Departementet Vnsges og 1871 Civilkommissær i Nancy. Derpaa udnævntes han i 1872 til Regeringspræsident i Slesvig, hvor han fungerede i 4 Aar. I 1876 forflyttedes han i samme Egenskab til Düsseldorf, blev 1877 Understatssekretær i det preussiske Udenrigsministerium og d. 7. Juli 1879 preussisk Finansminister samt Medlem af Forbundsraadet. I Juni 1882 tog han sin Afsked.

v. B. var en stor Kender og Ynder af klassisk Musik og har offentliggjort en Række Afhandlinger om musikalske Æmner. Under sin Virksomhed i Slesvig har han kun gjort sig bemærket ved, at han ved Rigsdagsvalget i 1874 lod sig opstille som tysk Kandidat i 1. Kreds; det var først efter hans Tid, at den egentlige Forfølgelse mod det danske Sprog i Nordslesvig begyndte. — Han døde 12. Sept. 1885 i Berlin.

Albert: Lexikon der schlesw.-holst.-laueb.-und-eutin. Schriftsteller; Meyers Konversationslexikon.

Nikolaj Andersen.

Bjørnshauge, Jørgen Hansen, f. 1831, Politiker, Dyr læge, er født paa Sillerupgaard nord for Haderslev 14. Decbr. 1831 som den tredje ældste af 6 Søskende. Hans Fader, Jørgen Hansen B., og Moderen, Kjesten, f. Wiuff, nedstammede fra gamle slesvigske Bønderslægter.

Et Par Aar efter sin Konfirmation i 1851 kom B. paa Veterinærskolen i Kjøbenhavn, hvorfra han dimitteredes 1854. Aaret efter tog han til Aabenraa og nedsatte sig her som praktiserende Dyr læge.

Skjønt B. i sin Tid tog nogen aktiv Del i den politiske Bevægelse, har han dog ingensinde hørt til de politiske ledende Mænd i Nordslesvig. 1878 saa Hiort-Lorenzen (se denne) sig nødsaget til at sælge Bladene »Dannevirke« og »Freja«.

B.s Broder, cand. mag. B., var ansat ved Bladene som Redaktionssekretær. Af Hensyn til ham, der skulde overtage Posten som Bladenes Redaktør — og efter at have forvisset sig om, at der var en Forretning at gøre — besluttede B. sig til at købe Bladene. I de første Aar bragte de ham ogsaa et betydeligt Overskud, men dels fordi Udgiveren ikke forstod at følge med i Udviklingen, dels fordi der kom flere danske Blade til, blev Forretningen efterhaanden mindre og mindre indbringende. 1891 døde Broderen, hvorefter hidtilværende Redaktionssekretær M. C. Mathiesen overtog Ledelsen af »Dannevirke« og »Freja«. Skjønt Mathiesen varetog Forretningens Interesser paa bedste Maade og selv arbejdede ihærdigt, var det ham med de ringe Midler, der stod til hans Raadighed, ikke muligt at bringe Forretningen op, men det lykkedes ham dog at holde den nogenlunde gaende. B. blev imidlertid mere og mere indeluttet og mistroisk, især overfor dem, der i bedste Mening raadede ham til at skille sig af med Bladene, hvortil der flere Gange frembød sig Lejlighed. Han bed sig efterhaanden fast i den Anskuelse, at det vilde kunne hjælpe, om Bladene blev redigerede paa en anden Maade, i en mere moderat og mindre udpræget dansk Aand. Mathiesen, der allerede havde fundet sig i meget, vilde imidlertid ikke gaa med til at forandre »Dannevirkes« Kurs i den Grad, som B. ønskede det. Følgen heraf blev, at B. ved Juletid 1899 tilstillede Mathiesen hans Opsigelse, mens han samtidig antog en Dame, der var dansk Undersaet, en Fru Wildenradt, f. Krabbe, som Bladenes Redaktrice. Dette Skridt medførte, at Bladene i Løbet af kort Tid mistede niere end de to Trediedele af deres Abonnenter. »Den nordslesvigske Folkebank« i Aabenraa, der havde Ejendomsret til Bladene som Sikkerhed for et Laan, B. skyldte Banken, opsigde paa dette Tidspunkt B. Laanet. B. henvendte sig forgjæves til flere Sider, ogsaa til Tyskere, om Hjælp. Da han ikke kunde betale det forfaldne Laan, solgte Folkebanken i Juli 1900 Bladene »Dannevirke« og »Freja« med Trykkeri og tilhørende Ejendom til

Aktieselskabet »Modersmaalet« i Haderslev. — Kort efter saa B., som i sin Tid gjaldt for at være en velhavende Mand, sig nødsaget til at melde sig fallit.

B. har i Aarenes Løb beklædt ikke saa faa Tillidshverv af Betydning. Først i Halvfjerdserne blev han Medlem af Bestyrelsen for Folkebanken i Aabenraa og senere valgt til Formand, hvilken Post han beklædte indtil i Efteraaret 1899, da han paa Generalforsamlingen ikke blev gjenvalgt, og 1889 valgtes han til Formand for »Aabenraa Amts Landboforening«. Men da det saa nogle Aar efter skete, at han maatte vige Formandspladsen for en anden Mand, blev han derover saa fortørnet, at han satte sig i Spidsen for Dannelsen af en ny Landboforening for Aabenraa og Omegn, som fik Navn af »Den mellem-slesvigske Landboforening«. Han blev valgt til Formand for denne Forening og beklæder, saavidt vides, denne Post endnu. B. er ingenlunde uden gode Evner og Egenskaber. Det maa beklages, at det er gaaet ham saa ilde, om han end udelukkende har sig selv at takke derfor.

M. Andresen.

Bjørnshauge, Jes Jørgensen, 1838 — 1891, Redaktør, var født den 16. Febr. 1838 i Sillerup ved Haderslev, hvor hans Fader ejede en større Gaard (Sillerup-gaard). Indtil sit fjortende Aar besøgte han Landsbyskolen, men kom derefter paa Latinskolen i Haderslev. Fra denne blev han dimitteret i 1859 og studerede siden ved Københavns Universitet Sprog, Historie og Matematik. Efter at have afsluttet sit Studium med at tage Magistergraden i Historie blev han en Tid lang Huslærer i Sønderballe (ved Haderslev), men gjorde derpaa en Rejse til England for at uddanne sig videre i det engelske Sprog. Ved sin Tilbagekomst overtog han Redaktionen af »Holbækposten«, hvilken Stilling han dog efter kort Tids Forløb opgav og blev Lærer ved den af Lærer Holdt i Flensborg oprettede private Drengeskole. I Begyndelsen af Halvfjerdserne købte han Bladet »Freja« af Boghandler Sørensen i Aabenraa, men afhændte det kort efter igen til Udgiveren og Redaktøren af

»Dannevirke«, Hiort-Lorenzen i Haderslev, som forenede det med »Dannevirke«. B. blev Bladets Medarbejder i Aabenraa, men flyttede 1874 til Haderslev for at overtage Posten som Redaktionssekretær. I 1878 maatte Hiort-Lorenzen paa Grund af sit Undersaatsforhold forlade Landet, og han solgte da »Dannevirke« til Freja til Dyrlæge Bjørnshauge i Aabenraa, der overlod sin Broder at udgive og redigere dem. Kort efter giftede B. sig med Augusta Michelsen, en Datter af Billedhugger M. i Haderslev.

B. var en god Ven af Krüger og delte fuldt ud dennes Anskuelse om Edssporgsmaalet, og dem holdt han fast ved; men han besad Partidisciplin nok til at bøje sig for den forandrede Holdning, der vedtoges ved Landdagsvalget i 1888, da Proteststaden blev forladt, og der valgtes en Repræsentant, som skulde indtage sit Sæde i den præjisiske Landdag og aflægge Ed paa den præjisiske Forfatning.

I Begyndelsen af Febr. 1891 blev B. kastet paa Sygelejet og døde efter faa Dages Forløb 23. Febr.

Sønderj. Aarbøger, 1892, S. 17. »Dannevirke«, Febr. 1891. M. C. Mathiesen.

Bleicken, Matthias, 1822—83, Landraad, blev født paa Sild 5. Sept. 1822 og stammer fra en bekendt Somandsslægt i Keitum. Som juridisk Kandidat var han en Tid lang Sekretær paa Amtshuset i Tønder. 1864 blev han Borgmester samme Steds, 1. Okt. 1865 Amtmand over Tønder og Løgumkloster Amt og 9. Marts 1868 Landraad i Tønder, hvor han døde 11. Juni 1883.

B. var en sympatetisk, medgørlig Personlighed. Af Kulor var han sløvgholstensk Demokrat. Dette var vist nok Grunden til, at han uagtet al sin anerkendte Administrationsdygtighed bestandig blev forbigaaet paa Dekorationsmraadet. Uagtet hans Dansk var under al Kritik, var han tolerant ligeoverfor de danske Beboere saavel med Hensyn til Sprog som Nationalitet. A. T. Hansen.

v. Bonin, Joachim H. M. W., f. 1857, Landraad, er født i Sept. 1857 i den præjisiske Provins Pommern som Son

af den fra Oprørskrigen bekendte General v. B. Han studerede sidst i 70erne og først i 80erne Retsvidenskab ved flere tyske Universiteter, ansattes 1881 som Retsreferendar og blev 1887 Regerings-assessor. To Aar senere udnævntes han til Landraad i Aabenraa og fungerede som saadan fra 1. April 1889 til 1. Juli 1894, da han i samme Egenskab forflyttedes til Vandsbæk, hvor han har været siden.

v. B. er en nobel Personlighed, fornem i Væsen og Tænkemaade. Som Landraad i Aabenraa stod han derfor i et venligt Forhold til den danske Befolkning, hvis gode Egenskaber han ydede sin fulde Anerkendelse, og hvis ledende Mænd i Amtet han aabenbart satte Pris paa. Derimod var han bl. a. en afgjort Modstander af »den tyske Forening for det nordlige Slesvig«; da den blev dannet, forbad han sine undergivne Embedsmænd at indtræde i den som Medlemmer. Denne hans selvstændige Holdning menes da ogsaa at have givet Anledning til, at han forflyttedes syd paa.

Af samtlige præjisiske Landraader i Nordslesvig turde v. B. vel nok være den, der har efterladt sig det smukkeste og værdigste Minde. N. H. Callesen.

v. Brincken, Carl Wilhelm Emil, f. 1845, Sognepræst i Spandet i Haderslev Vesteramt, tæt Syd for den danske Grænse. B. er født 28. Marts 1845 i Haderslev, hvor hans Farfader havde været Rektor ved Latinskolen, senere Præst i Vonsbæk. Faderen, M. C. v. B., drev en Købmandsforretning; Moderen, født i Aabenraa, var Datter af den senere Fysikus i Haderslev, Karstens, som stammede fra Hemme i Ditmarsken. I B.'s Barndomshjem raadede tyske Synpathier. Han besøgte Byens Latinskole, som den Gang lededes af Thrige, men blev ved en i og for sig ubetydelig Episode Anledning til, at de nye Magthavere i Marts 1864 midlertidig lukkede Skolen. Skolen aabnedes vel atter, men som tysk Undervisningsanstalt, og herfra blev B. dimitteret 1866, hvorefter han indtil 1872 studerede Theologi ved Universiteterne i Erlangen, Berlin og Kiel.

Han besøgte derpaa en Tid Præsteseminariet i Haderslev og virkede et Par Aar som Lærer, indtil han 1878 blev kaldet til Præst, Degn og Lærer paa Halligen Grøde. Fra 1882 til 1887 var han Præst i Valsbøl ved Flensborg, hvorfra han forflyttedes til Spandet. Han har i nogle Aar været Medlem af Provstisynodeudvalget for Tørninglen og siden 1891 Medlem af Fællessynoden.

Som Præst i det danske Nordslesvig har B. bestræbt sig for at optræde med retsindig Hensyntagen til Befolkningen. Ved flere Lejligheder har han lagt dette for Dagen, bl. a. tog han varmt til Orde for den danske Gudstjeneste i Flensborg under Fællessynodens Samling 1900. Han er gift med Christine Mikkelsen fra Føhr, der 1869 deltog i de sønderjyske Kvinders Deputation til det nyformede danske Kronprinsepar.

J. Johansen: Oplevelser i Sønderjylland, Pag. 46 fig. Morten Eskesen: Hans Krygers Saga.

Thorður Tomasson.

v. Bötticher, Karl Heinrich, f. 1833, Overpræsident, Minister, blev født 6. Jan. 1833 i Stettin. Han studerede Retsvidenskaben i Würzburg og Berlin og gjorde 1860—61 sin første Embedstjeneste som Assessor ved Kammerretten i Berlin og var i de nærmest følgende Aar ansat ved forskellige Provinsregeringer og derefter i Handelsministeriet. 1865 blev han kommunal Embedsmand i Stralsund, men vendte 1869 derfra tilbage til Centraladministrationen, denne Gang i Indenrigsministeriet, samt blev 1872 »foredragende Raad« med Titel Gehejmeregeringsraad. Desuden var han 1867—70 Medlem af Landdagens Underhus. 1873 blev han Landdrost (Amtmand) i Hanuover og 1876 Regeringspræsident i Slesvig, indtil han 1. Septbr. 1879 afløste Scheel Plessen som Overpræsident i Provinsen Schleswig-Holstein. 30. Juli 1878 valgtes han i den anden slesvigske Kreds (med 7072 Stemmer imod H. Krügers 4400) til den tyske Rigsdag, hvor han sluttede sig til den frikonservative Gruppe, det saakaldte »Rigsparti«, og hurtigt vandt Bismarcks Tillid. Derfor blev han allerede 15. Sept. 1880, altsaa efter eet Aars Tjeneste som

Overpræsident, optaget i det preussiske Ministerium og tillige tysk Statssekretær for det Indre, og 28. Oktbr. endvidere Leder for Handelsministeriet, som Bismarck selv havde overtaget. 18. Juni 1881 blev han endog Rigskanslerens almindelige Repræsentant og 18. Aug. 1888 Vicepræsident i det preussiske Ministerium. Han havde væsentlig Del i den sociale Lovgivning, særlig i Lovene om Arbejdernes Sygeforsikring (1883), Forsikring mod Ulykkestilfælde (1884) og Alderdoms- og Invaliditetsforsikring (1889). Han beholdt sin fremragende Stilling ogsaa efter Bismarcks Afgang i Marts 1890 og var Capravis virksomme Hjælper ved den nye Handelspolitik (Handelstraktater, maadeholden Toldbeskyttelse, selv for Landbruget). Han forblev ligeledes i Regeringen efter Capravis Fald 1894, omend heftigt angreben af Agrarerne og de andre Konservative, der beskyldte ham for at have medvirket til Bismarcks Fjernelse fra Regeringen; Bismarck selv bebrejdede ham, at han ikke havde støttet ham tilbørlig overfor Kejseren, og at han i Arbejderlovgivningen ikke fuldt ud havde underordnet sig Bismarcks egen Opfattelse. Han afgik som Minister 30. Juni 1897 og blev et halvt Aar senere Overpræsident i Sachsen. Maj 1901 blev han Medlem af Herrehuset.

Emil Elberling.

Caliesen, Nis Henriksen, f. 1837, fremragende Bonde, blev født paa Gaarden Lerskov i Øster Løgum Sogn d. 8. Jan. 1837. Hans Fader, hvis Ait har boet paa Gaarden i over 300 Aar, hed Rasmus Iversen C.; Moderen, Anna Eugenia, f. Kjer, var Datter af Præsten Peter K. i Øster Løgum. Efter at have besøgt Almueskolen i Øster Løgum gik C. en Vinter for sin Konfirmation i en Privatskole i Aabenraa for at lære tysk og var derpaa fra Novbr. 1853—54 Elev paa Rødding Højskole. De følgende Aar hjalp han ved Driften af Gaarden hjemme, indtil han 1863 fik Halvdelen af dens Tilliggende udskilt og byggede sig en ny Gaard lidt vest for Fødestavnen, som en Søster beholdt. 1865 giftede han sig med Ingeborg Ludvigsen fra Avnbøl i Sundeved.

C. er i høj Grad en Hjemmets Mand. Ikke alene holder han mest af at færdes hjemme, men i sin Fritid sysler han med Forkærlighed med Hjemmets (Aittens, Hjemstavns og Hjemegnens) Historie og Sagn, hvoraf han har fremdraget og gengivet flere, der er blevne trykte i »Sprogforeningens Almanak«. Da han er en dygtig, indsigtfuld og rettænkende Mand, har han i Tidens Løb faaet overdraget de fleste Tillidshverv i Kommune, Sogn og Amt. Det koster ham Selvovervindelse at overtage dem, men hvad han paatager sig, gør han saa samvittighedsfuldt og godt, at selv hans politiske Modstandere i flere Tilfælde har valgt ham. Straks efter Indførelsen af Kreds- og Kommunalloven blev han (1868) valgt til Medlem af Aabenraa Kredsdag og har siden med Undtagelse af en seksaars Periode været det, indtil han ved Valget i Novbr. 1900 frabad sig Genvalg. Som Kredsmand er han til Trods for, at Tyskerne har Flertallet, valgt ind i Skattepligningskommissionen, i Amtets Jernbaneligningskommission o. l. Fra 1872 var han Medlem af Herredsraadet for Ris og Sønder Rangstrups Herreder, indtil denne Institution ophævedes ved Indførelsen af den ny Provsforfatning. 1882 blev han valgt til Kirkeældste i Øster Løgum Sogn og til Medlem af Aabenraa Provstisynode, men afsattes 1893 under Paaskud af, at han paa grov Maade havde krænket sine kirkelige Pligter ved at give sin Datter Lov til at holde Bryllup hjemme paa Gaarden, skønt Vielsen skulde foretages af en Frimenighedspræst. C. er for Resten en kirkelig sindet, troende Mand. Et Par Aar var han Formand for »Udvalget for kristelig Virksomhed i Nordslesvig«, indtil han i Efteraaret 1899 ønskede at fratræde denne Post.

For sit Folk føler C. varmt og tager efter Evne Del i den nationale Kamp. Politisk Agitation ligger ikke for ham, men han interesserer sig varmt for alt, hvad der kan fremme Udviklingen i dansk Retning. Flere Gange har han været valgt til Valgmand til Landdagsvalgene, og han er Medlem af Vælgerforeningens og Sprogforeningens Bestyrelser. *Thude Petersen.*

Clausen, Rasmus Peter, f. 1841, fremragende Bonde, er født 15. Jan. 1841 i Smedager, Bjolderup Sogn, sønn Sø af Gaardejer Peter Hansen C. dersteds og Hustru Anne Christine, f. Nissen, fra Kvorp. Han besøgte indtil Sommeren 1855 sin Fødebys Almueskole og nød derefter i det sidste halve Aars Tid før Konfirmationen i Febr. 1856 Privatundervisning. 1863 blev han Soldat ved daværende 21. Inf. Batt. i Flensborg og gjorde Krigen i 1864 med. I 1866 overtog han sin Fødegård i Smedager og giftede sig Aaret efter med Kirstine Marie Lei fra Gaaskær.

C. har allerede fra ung alder udfoldet en betydelig offentlig Virksomhed. Kun 28 Aar gammel blev han af samtlige Vedkommende i Bjolderup Sogn bemyndiget til at besørge det fornødne for at føre Proces med den preussiske Regering i Anledning af den saakaldte »Pligts« og »Herrepenge« Anerkendelse som Grundskat; omtrent samtidig valgtes han ind i Herredsraadet for Ris og Sønder Rangstrup Herreder, hvoraf han var Medlem indtil dets Ophævelse i 1889; fra 1880 var han Provslanddagsmand i 9 Aar, indtil Danskerne ved Hjælp af den nye Provsforfatning trængtes ud af Fællesrepræsentationen for Hertugdømmerne; i en Soes Aar var han Formand for Bjolderup Sogns Fattigvæsen o.s.v. Endnu er han Medlem af Aabenraa Kredsdag, hvor han har haft Sæde siden 1874, og Medlem af Aabenraa Provstisynode og dens Udvalg samt Kirkeældste, foruden at han i de sidste tyve Aar har været og endnu stedse er Formand for Bjolderup Sogns Sparekasse.

C. er en fremragende Bonde med en stor lokal Indflydelse og i Besiddelse af selverhvervede Kundskaber, der gaar betydelig ud over Jævnmaalet for Bønder i Almindelighed. Han er samtidig en skarp Kritiker og ynder som saadan at fremsætte sin Mening i versificerede private Epistler og til Offentligheden rettede Satirer.

III. Tid. XXXII, Nr. 10.

Nikolaj Andersen.

Claussen, Heinrich Ferdinand Emil, f. 1832, Præst, er født 18. Septbr. 1832 i Tønder, hvor Faderen, Hans C.,

var Lærer ved Seminariet samt Økonom og Lærer ved Opfostringshuset. C. blev Student fra Haderslev lærde Skole 1856 og foretog senere med Understøttelse fra Københavns Universitet en Udenlandsrejse, der strakte sig over et Par Aar, og paa hvilken han besøgte forskellige tyske Universiteter. 1862 tog han theologisk Embedseksamen med Laud ved Københavns Universitet. Han var dernæst en Tid Huslærer (i Hørsholm), indtil han 1865 blev konstitueret Diakon (Andenpræst) i Sønderborg. Et Par Maaneder efter blev han imidlertid ved Præstevalg i Dybbøl valgt til Sognets Præst, idet han var præsenteret til dette Embede af Kirkepatronen, Lehns greve Reventlow til Christiansø og Sandbjerg. — C. blev af Konsistoriet udnævnt til Medlem af Kommissionen for en ny dansk Salmebog for Nordslesvig; han har endvidere siden 1876 været Formand for den nordslesvigske evangel.-luth. Missionsforening (saavel ydre som indre Mission), der udgiver et »Kirkeligt Søndagsblad« for Nordslesvig. Et Foredrag om »Søndagens Helligholdelse«, som C. holdt paa Sønderborg Provstisynode 1884, er bleven udgivet paa Synodens Foranstaltning.

C., hvis Uddannelse i alt væsentligt er dansk, har Forstaelse og Hjerte for den danske Befolknings Krav. Han er en begavet og energisk Mand, som i flere Henseender indtager en fremragende Plads inden for den nordslesvigske Gejstlighed. Han har da ogsaa, trods de vanskelige Forhold, han virker under, i Almindelighed vidst at bevare et korrekt og værdigt Standpunkt, ogsaa under Sønderborg Provstisynodes Behandling af det danske Sprogandragende. Saa meget mere Forundring vakte det, at han under Fællessynodens Tilfaldninger i 1900 gav sin Stemme til, at Synoden gik over til Dagsordenen uden at behandle de af de nordslesvigske Provstsynoder indleverede Sprogandragender. C. er overhovedet ofte saare forsigtig, og hermed kan det hænge sammen, at han holder sig ængstelig tilbage over for den ganske upolitiske, nordslesvigske Friemighedsbevægelse.

Thorud Tomasson.

Detleffsen, Detleff, 1804—1878, fremragende Bonde, blev født i Læksgaarde, Karlun Sogn, 25. Febr. 1804 og var gift med Ingeborg Rossen fra Karlum (1810—1846).

D. var en meget anset og formaaende Mand paa den af Tyskheden stærkt gjen-
nentrængte Egn sønden for Tønder. Han var Sandemand, Sognefoged, Medlem af Herredsraadet og beklædte flere Tillidsposter i det vestslesvigske Digevæsens særlige Organisation. Uden at være fremtrædende i national Henseende havde han mellem Krigen gjort sig fordelagtig bekendt som en god og paalidelig dansk Mand. Da det derfor i 1867 efter Hertugdømmernes Indlemmelse i Preussen gjaldt om at opstille en Rigsdagskandidat i fjerde Valgkreds (Tønder, Husum og Ejdersted Amter), som kunde samle alle danske Stemmer fra de rent danske Enklaver nordpaa, de sløje Strøg ned imod Sproggrænsen og fra de loyale frisiske Vesterhavsoer, faldt Valget paa D. Han blev opstillet som dansk Rigsdagskandidat sammen med Ahlmann og Kryger og fik ved Valget til den grundlovgivende tyske Rigsdag 2,539 danske Stemmer. Da Ahlmanns Gjenvalg senere blev forhindret ved Valgkredsenes Omlægning, besluttede Nordslesvigerne at samle alle danske Stemmer paa Kryger. D. blev derfor ikke opstillet 1871 og trak sig derefter hurtigt tilbage fra det offentlige Liv. Han døde 11. Juni 1878 paa sin Fødegård i Læksgaarde. *H. P. Hanssen-Norremølle.*

Fischer, Carl Christian, f. 1844, Skibskaptejn, er født 5. Septbr. 1844 paa Posekær Teglværk ved Aabenraa som Søn af Skibskaptejn Christoffer Conrad F., der var en Broder til nedennævnte Frederik F. Efter at have nydt en god Skoleundervisning i Aabenraa gik han 1859 til Søs, kom i Efteraaret 1863 paa Styrmandsskolen i Aabenraa, tog i Januar 1864 Styrmandseksamen og gjorde derpaa om Bord paa »Gejser« Krigen 1864 med. Efter Krigen gik han atter til Søs, tog engelsk Eksamen i Singapore og blev 1870 Skibsfører, hvorefter han i 12 Aar sejlede i østasiatiske Farvande. Han giftede

sig 1872 med Marie Offersen fra Aabenraa. I 1882 vendte han tilbage til Aabenraa, hvor han siden har levet som Privatmand.

F. er Medlem af Bestyrelsen for »Nordslesvigske Folkebank« i Aabenraa og Kasserer for »Aabenraa Sømandskasse« samt siden 1895 Kasserer for »Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig«. Han er en rolig og elskværdig Personlighed og i Ord som i Gerning Paa lideligheden selv. *Nikolaj Andersen.*

Fischer, Frederik, 1809—1871, Urmager, Redaktør, blev født 7. Febr. 1809 i Aabenraa som Søn af Skibsfører Fester F. der i Byen. Allerede i sin spædste Alder blev han vanfø ved, at begge hans Ben lammedes og ophørte at vokse. Da han saaledes senere ikke kunde følge sin Tilbojelhed til at gaa til Søs, men var tvungen til at vælge en siddende Beskæftigelse, kom han efter at have nydt en god Skoleundervisning kun 13 Aar gammel i Urmagerlære. Allerede seks Aar senere blev han Mester. Da han ikke ved egen Hjælp kunde forlade sit Hus, var han i sin Fritid for det meste alene, og denne sin Ensomhed benyttede han til Læsning, navnlig af navtske og astronomiske Værker. Paa denne Maade erhvervede han sig ikke ubetydelige Kundskaber, som han endvidere uddybede ved selv at forfærdige videnskabelige Instrumenter og anstille astronomiske lagttagelser og Beregninger.

Da den nationale Bevægelse begyndte, var F. blandt dem, der blev grebne af den forunderlige Magt, som Modersmaalet midt i sin Fornedelse øvede paa Datidens bedste og modigste Sønderjyder. Han trængte nu efter at faa et dansk Ugeblad i Gang, og da dette ved Flors Hjælp endelig lykkedes, optog han baade med Dygtighed og Ihaerdighed Kampen for den danske Sag mod de vrang slesvigholstenske Lærdomme. Desuden fik han oprettet en dansk Bogsamling, for hvis flittige Benyttelse han virkede baade i Byen og paa Landet. Under Oprøret 1848 maatte F. gentagne Gange forlade sit Hjem, og medens han var borte, ødelagdes alle hans Ejendele, hvoriblandt hans astronomiske Instrumenter. I 1849 be-

gyndte han atter Udgivelsen af sit Blad, som han nu kaldte »Freja«, og i hvis Føljeton han nu ogsaa forsøgte sig i den novellistiske Literatur; bekendt er især hans »Slesvigske Folkesagn«, der er udkomne i flere Oplag, sidste Gang 1890. Han nødtes imidlertid til i 1859 at sælge Bladet til sin Svoger Nikolaj Sørensen, der atter senere afhændede det til Ejeren af »Dannevirke«. Men indtil hans Død var hans tarvelige Hjem det daglige Samlingssted (»Børs«) for Danskhedens Forkæmpere i Aabenraa og gæstedes jævnlig af Omegnens Bønder. — F. var tre Gange gift og havde en talrig Børneflokk.

F. var en kundskabsrig Mand med et uforfærdet Mod og en dyb Overbevisning. Sine Modstanderes gentagne Forsøg paa baade ved Bestikkelser at vinde og ved Trusler at skræmme ham viste han fyndig tilbage, og efter et saadant forgæves Forsøg saa en af Hertugen af Avgustenburgs Agenter sig foranlediget til at skrive om ham: »F. ist ein enragirter Dannismann, und wenn am jüngsten Tage die Posaune zum Weltgericht nicht dänisch bläst, er steht er nicht aus dem Grabe!« Heller ikke Ulykken i 1864 var istand til at kue hans Mod og nationale Forhaabninger. — Han døde 4. Juni 1871.

Illustr. Tidende X, 327 ff.; A. D. Jørgensen: 40 Fortællinger 387—88. Dansk biografisk Lexikon. *Nikolaj Andersen.*

Gade, Emil, 1816—1884, Læge, blev født 10. Maj 1816 i Thorshavn paa Færøerne, hvor Faderen dengang var Præst. 10 Aar senere fik Pastor G. Kald i Skanderup, Syd for Kongeaen, og Sønnen Emil blev 1828 sat i Ribe Latinskole. 1838 afgik han til Universitetet i Kiel, hvor han studerede Lægevidenskab, men senere ombyttede han Kiels Universitet med Kjøbenhavn. Hans Fader døde i Begyndelsen af Fyrreerne, og den unge ubemidlede Student maatte nu delvis ernære sig ved Informationer. Efter at have taget Kandidatexamen i 1844 slog han sig igen i Hovedstaden ved at vikariere. Da udbrod Oprøret i Hertugdømmerne, og G. fandt Ansættelse som Underlæge i Søetaten. Som saadan deltog han med Orlogsbriggen »Mercurius« i dennes Togter

1848—50. Efter Krigens Slutning ned-satte han sig som Læge i Sønderborg, og her udfoldede han en velsignelsesrig Virksomhed lige til sin Død. Ved Giftermaal kom han i Besiddelse af endel Formue, hvilket især hans Patienter fik at fornemme, thi mangfoldige af disse behandlede han uden mindste Vederlag, og havde altid en aaben Haand, naar det gjaldt at skaffe fattige Lidende Fornødenheder og Bekvemmeligheder.

Men G. var ikke blot en dygtig og op-offrende Læge; han var tillige en varmtfølede Patriot, der udøvede stor Indflydelse ved sin Indsigt, sit milde, joviale Væsen og sit nøje Kjendskab til Forhold og Personer. Dette var vel Grunden til hans Udvisning under den af Vøgel v. Falkenstein anordnede Beleiringsstilstand i 1870. Han vendte tilbage, rigere paa Erfaringer, indsamlede paa Københavns Hospitaler.

G. døde i Sønderborg 30. Juni 1884. I 1854 ægtede han Købmand i Sønderborg Hanssen-Günthersohns Datter Theodora, som endnu lever. *Johannes Moldt.*

Godt, Bertel Pedersen, 1814—85, Generalsuperintendent, fødtes 17. Septbr. 1814 i Landsbyen Ringenæs ved Graasten. 1834 blev han dimitteret fra Flensborg Skole og studerede Teologi i Kiel og Berlin. Efter at have underkastet sig den teologiske Embedsprøve 1839 var han en Tidlang Huslærer, og 1842 blev han valgt til Præst i Ringenæs, 1845 af Hertugen af Augustenborg kaldet til Præst i Notmark paa Als og 1846 valgt til Præst i Felsted i Sundeved. Under Opholdet ved de tyske Universiteter var han bleven paavirket af Slesvig-Holstenismen, og under Trearskrigen lagde han sine Sympathier i den Retning saa tydeligt for Dagen, at han 1850 maatte opgive sin Gerning i Felsted, hvor han, bortset fra hans politiske Anskuelser, havde været godt lidt af Befolkningen. Han vilde heller ikke modtage Provstiet i Husum, der blev ham tilbudt, men gik til Tyskland, hvor han først var Hjelpepræst i Hagen, derpaa konst. Præst i Haspe og Westerbauer og tilsidst (fra Juli 1853) Præst i Ennegerstrasse. Efter

den sidste slesvigske Krig vendte han tilbage til Slesvig og blev først konst. Præst i Broager og Provst for Sønderborg og Aabenraa, senere (6. Sept. 1864) Generalsuperintendent for Slesvig med Bolig i Byen Slesvig.

Da han som Provst, med Amtmand Heltzen ved sin Side, visiterede hos M. Mørk-Hansen i Felsted og talte om, at »Lyset nu i 14 Aar dér havde staaet under en Skæppe«, vakte hans Ord saa stor Uvilje i hans gamle Menighed, at Heltzen fandt sig opfordret til at tilbyde ham Politiets Bistand; og senere, da han som Generalsuperintendent kom til Felsted, æggede han ved sine skarpe Udtalelser Uviljen endnu stærkere frem. Han var dog ingenlunde nogen ubetinget Beundrer af det præjssiske Regiment, og han optraadte ikke fjendtligt over for sit danske Modersmaal, som han talte flydende og korrekt. Det skyldtes maaske ien væsentlig Grad ham, at der i hans Embedstid ikke blev gjort flere Skridt til Fortrængelse af det danske Sprog i Kirken; han raadede endog de Præster, der levede i Egne, hvor Tysk var Kirkesprog, men Dansk Folkesprog, til ved enkelte Lejligheder at gøre Brug af Dansken. Derimod var han en afgjort Fjende af den danske Roskildeskonvents Psalmebog og af de nyere danske Psalmemelodier.

1866 udnævnte Kieler-Universitetet ham til Æresdoktor i Teologi; 1868 blev han Medlem af det nys oprettede Konsistorium for Slesvig-Holsten, og han var Præsident for den indledende Synode i Rensborg. 1883 modtog han den røde Orns Orden af 2. Klasse. Han døde 12. Juni 1885. Til Literaturen har han kun givet Bidrag ved et Par Prædikener. Efter hans Død blev der indsamlet Bidrag til en »G.-Stiftelse«, der skulde bevare hans Navn.

E. Alberti, Schlesw.-Holst.-Lauenb. Schriftsteller-Lexikon 1829—1866. I, 259 og 1866—1882 I, 212. »Flensborg Avis« for 14. Juni 1885. C. E. Carstens, Drei Generalsuperintendenten der evang.-luth. Kirche der S.-H. von der Ref. bis auf die Gegenwart i »Zeitschrift der Gesellschaft f. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Geschichte« XIX (1889) S. 83 f.

Fredrik Nielsen.

Grau, Peter, f. 1866, fremragende Bonde, er født i Pol ved Nordborg 25. Febr. 1866, tog 1881 Præliminærexamen fra Svendborg Realskole, opholdt sig paa Askov i Vinterhalvaaret 1887—88, paa Tune Landbrugsskole i Foraaret 1888, hvorefter han overtog sin Fædrenegaard i Pol, hvis Omraade han siden ret betydelig har udvidet, og som han som Arvtager efter en dygtig Fader har drevet op til at være et Mønsterbrug, idet han især har interesseret sig for Jordens Behandling og Afgrøderne, mindre for Husdyrholdet. Hans udmærkede — og rentable — Drift har bragt ham frem som Formand for Als Nørre Herreds Landboforening, hvis Ledelse sammen med de andre Landboforeninger i Sønderborg Amt staar højt over den, der bliver de øvrige nordslesvigske Landboforeninger til Del. Ved denne sin praktisk dygtige og meget virksomme Natur er han en ægte Alsinger, men som Alsinger er han ogsaa i Besiddelse af et mere lyrisk Temperament og en større Livlighed, end der findes hos Nordslesvigerne ovre paa Fastlandet. Dette hans Temperament gør maaske sammen med hans noble og fredsommelige Natur, at han egner sig mindre og har mindre Sans for egenligt politisk Arbejde — han er dog Medlem af Sønderborg Kreds dag — men han har alligevel paa det politiske Felt gjort et udmærket Arbejde forud for Rigsdagsvalget i 1898, da hans store Veltalenhed blev taget i Brug ved en Række af Vælgermøder omkring i Landet, saa han bør nævnes i første Række blandt dem, hvem det gunstige Resultat af Valget skyldtes. Ved den Lejlighed blev han først bekendt over det hele Land. Fra sin første Ungdom har han ligesom flere andre yngre Mænd i Nørreherred Als været nøje knyttet til H. P. Hanssen i Aabenraa.

Han blev 1892 gift med Ada Lorenzen, Plejedatter af afd. Konsul With i Nordborg.

H. V. Clausen.

Hahn, John Henri, f. 1867, præstisk Amtsdommer og Politiker, blev født i Altona 1867. Hans Fader, der har staaet

i den danske Stats Tjeneste og en Tid havt Ophold i Kjøbenhavn, er Tolkasserer i Hamborg. Efter at have studeret Jura ved tyske Universiteter tog H. juridisk Eksamen ved Universitetet i Kiel 1894. Herefter var han en Tid Referendar ved Landsretten i Flensborg. I Begyndelsen af 1896 kom Dr. juris H. til Amtsretten i Sønderborg som Assessor og i Slutningen af samme Aar udnævntes han til Amtsdommer i Nordborg paa Als. Fra Opholdet her kan hans Deltagelse i det politiske Liv dateres. I Nordborg stiftede han en Afdeling af »den tyske Forening for Nordslesvig«, der har sat sig som særlig Opgave at bekæmpe Danskheden. Han blev straks Afdelingens Formand, afholdt politiske Møder rundt om i Nørreherred og optraadte som oftest selv som Taler. Paa samme Tid gjorde han sig kjendt ved hidtil uhorste Angreb paa Opdragelsesretten, der anvendtes mod de Forældre, som paa den Tid havde Børn i danske Skoler. Sagen vakte stor Opsigt ikke blot i Danmark og Norden, men ogsaa ud over Tyskland og det øvrige Europa. Angrebene paataktes og fordømtes under den store Udvisningsdebat i den tyske Rigsdag (Jan. og Febr. 1899) af Førerne for Centrum og de frisinde; selve Kultusministeren tog Afstand fra dem, og af Rigets højeste Domstol afvises de senere som uhjemlede.

I 1899 blev H. udnævnt til Amtsdommer i Sønderborg, hvor han fortsatte sin politiske Agitation. Her blev han Formand for den tyske Forenings Afdeling for Sønderborg Kreds og Medlem af Hovedforeningens Bestyrelse. I Sønderborg har han ogsaa gjort sig bekjendt ved sine skarpe Domme mod den nordslesvigske Vælgerforenings Bestyrelse og ved sin udfordrende Deltagelse i Agitationen ved et Byraadsvalg i Decbr. 1899, hvorved han har skabt sig talrige Modstandere indenfor det tyske Borgerskab.

H. er en udpræget Stræber-Natur, hid sig af Temperament, energisk og raadende over en betydelig Arbejdskraft.

Han ægtede 1901 Liane Gehl, Datter af Hotelvært G. i Nordborg.

Nis Nissen.

Hansen (-Grumby), Andreas, 1818—84, Gaardejer og Politiker, født 7. Okt. 1818 i Grumby i Angel. 1853 blev han Medlem af den slesvigske Stænderforsamling, hvori han i en meget energisk Form stillede Krav om Sprogskripterens Tilbagekaldelse. Sin udpræget danskfjendelige Politik fortsatte han i Stændernes Samling 31. Decbr. 1856—21. Febr. 1857 og opnaaede ved sine lidenskabelige Forsvarstaler for de slesvigholstenske Interesser en betydelig Popularitet i den sydlige Del af Slesvig. 1859 blev H. valgt til Medlem af Rigsraadet, mod hvis Lovlighed han protesterede, og da han 1862 blev udstødt af Forsamlingen, havde han allerede i nogen Tid vægret sig ved at give Møde. 17. Juli 1863 traadte den slesvigske Stænderforsamling sammen i Flensborg til sin tiende Session med et slesvigholstensk Flertal, hvis Fører væsenligst var H., som strax efter Mødets Begyndelse, under Paaskud af urigtig førte Valglister, nedlagde Protest mod Raadmand Diemers Valg i Tønder, hvor Slesvigholstenerne havde tabt tre Stemmer. Da den kgl. Kommissarius, Kranold, nægtede at sætte Valgets Gyldighed under Afstemning, nedlagde H. og 23 andre Stænderdeputerede deres Mandater og forlod Salen, hvorved Forsamlingen var sprængt.

1864 var H. en af den Augustenborgske Prætendents ivrigste Talsmænd, og han var Medlem af de Deputationer, som i Febr. og April s. A. søgte baade i Berlin, Wien og London at virke for »Friedrich VIII.«s Indsættelse som Hertug over et selvstændigt »Schleswig-Holstein«; da disse Bestræbelser dog var ganske forgæves, idet Prøjsen havde ført Krigen med sin egen Fordel for Øje og ikke for at hjælpe Augustenborgerne til den Ret, de forøvrigt heller ikke havde, søgte H. at slutte Forbund med de nordslesvigske Tillidsmænd (Møder i Aabenraa og Flensborg, Decbr. 1865) for at opnaa en Fællesoptræden mod Prøjsen. Paa denne sin »Dänen-fahrt«, som Prøjserne senere spottende kaldte den, havde H. dog intet Held med sig; han blev bestemt afvist, da han fastholdt sit slesvigholstenske Standpunkt

som Grundlag og »Friedrich VIII.«s Indsættelse som Formaal for Alliancen.

1866 trak H. sig fuldstændig ud af det politiske Liv. Han døde 17. Jan. 1884.

A. Thorsøe: Den danske Sivtelse i Slesvig 1850—64. N. Neergaard: Under Junigrundloven II. S. 705 f. Dansk biografisk Lexikon.

Franz v. Jessen.

Hansen, Andreas Tyssen, f. 1833, fremragende Bonde. H. er født 21. Juli 1833 i Forballum, Medolden Sogn, som Søn af Gaardejer Niels A. H. og Hustru Kjerstine dersteds. Indtil sit 14. Aar besøgte han en Privatskole i Forballum. 19 Aar gammel kom han i 1853 paa Rødding Højskole, hvor han var et Aar og senere, 1855, atter et halvt Aar. 1861 overtog han sin Moders Fødegaard i Randerup og giftede sig samtidig med sin nu afdøde Kusine, Margrethe Hansen fra Forballum.

Tilhørende en fremragende vestslesvigske Bondeslægt og selv en hel Mand i alle Livets Forhold har H. i Tidens Løb faaet overdraget en stor Mængde Tillidshverv; han har saaledes været Herredsraadsmedlem for Lø-Mogeltønder Herred i 20 og Kredsdaysmedlem for Tønder Kreds i 17 Aar samt staaet som Formand for Randerup Sogneraad i 30 og i 36 Aar for en i 1842 under Navn af »Dansk Samfund« i Forballum oprettet Forening, der senere omdøbtes til »Foreningsforening« og nu hedder »Frimenigheden i Forballum«; desuden beklæder han flere Tillidsposter som Skattehaver, stedfortrædende Civilstandsembedsmand o. a. m. For to Aar siden gjorde »Den nordslesvigske Skoleforening« det heldige Greb at vælge ham til sin Formand.

H. sluttede sig tidlig afgjort til den grundtvigske Retning og blev Midtpunktet for en Frimenighedskreds. Han var desuden Tilhænger af den saakaldte »Klosterpolitik«, der i Begyndelsen af Treserne fremkaldte en Del Røre ved at gøre Front mod den tvungne Indførelse af Dansk i Møllensslesvig. H. var en af de 47, der i Halvfjerdsenerne rejste til Berlin for at anmode den prøjsiske Regering om Opfyldelsen af § 5.

Nikolaj Andersen.

Hansen, Bendix, 1843—75, Forfatter, fødtes i Froslev ved Flensborg 4. Jan. 1843 som Søn af fattige Gaardmandsfolk. Efter at have gaaet i Byens Skole og en Tid været Lærer, kom han 1860 paa Tønder Seminarium, hvorfra han dimitteredes 1863. H. virkede nu som Lærer en kort Tid i Slesvig, senere i Kongeriget (Stobberup ved Horsens). 10. Aug. 1866 ægtede han Ane Margrethe Sparrevohn, Datter af Pastor S. i Allerup, hos hvem han havde været Huslærer.

H. er Forfatter til en Del Fortællinger («Historier», 1874, »Fra Sønderjylland», 1875, og »Fortællinger», 1876), der har vundet ikke ringe Udbredelse paa begge Sider Grænsen.

Han døde 13. Okt. 1875 under et Besøg i Flensborg.

Dansk biografisk Lexikon.

Franz v. Jessen.

Hansen, Frederik (Frits) Christian, f. 1834, Politiker, Sparekasse-direktør. H. er født 15. Okt. 1834 paa Løjtertoft i Nordborg som eneste Søn af Skibskaptein Hans Chr. H., der døde paa Søen 1838. Indtil sin Konfirmation 1850 besøgte han Borgerskolen i Nordborg og gjorde derefter sammen med sin Farbroder Andreas Hansen Bonde flere Rejser til Island og England, men blev senere efter Moderens Ønske Landvæsenselev. Foranlediget af Beretninger om rige Guldfund i Australien drog han 1853 til Victorias Guldminer, hvorfra han fire Aar senere vendte tilbage for, atter efter Moderens Ønske, at overtage Gaarden hjemme. I 1860 giftede han sig med en Datter af Skibskaptein Drescher i Nordborg, med hvem han har tre Sønner, af hvilke den ældste er Direktør for »Korn- og Foderstof-Kompagniet» i Aarhus, medens de to andre er bosatte i Udlandet.

Efter 1864 har H. paa mange Maader virket for den danske Sag paa Als, og der er i Tidens Løb blevet overdraget ham talrige Tillidshverv. Han har saaledes været Bisidder ved Sessionerne og Medlem af Skatte- og Bygningsskat-Kommissionen. I Begyndelsen af Halvfjerdserne valgtes han til Raadmand i Nordborg, men

denne Post fik han dog aldrig Lov til at tiltræde, da han vægrede sig ved at aflægge den lovbefalede Troskabsed til den prejsiske Regering. Samtidig valgtes han til Kirkeældste for Nordborg Menighed, hvilken Post han endnu beklæder. Han er endvidere Medlem af Provinsynoden samt, siden 1875, Formand for Nordborg Sparekasse.

H. er en energisk Mand og en kraftig udviklet Personlighed, der i mange Aar har udøvet en betydelig Indflydelse i Als Nørreherred. *Nikolaj Andersen.*

Hansen, Gustav, f. 1831, storher-tugelig oldenborgsk Hofraad, Landraad, Landdagsmand. H., der er født den 28. Septbr. 1831, blev i 1850 Student fra en af Latinskolerne i Hamborg, studerede en kort Tid Teologi og Filosofi i Bonn, men traadte samme Aar som Frivillig ind i Oprørsarmeen, vendte i Foraaret 1851 tilbage til Bonn, studerede der og senere i Berlin og Kiel Retsvidenskab, tog 1855 juridisk Embedseksamen ved Over-Appellationsretten i Kiel, var derpaa i to Aar Amtssekretær ved Landfogderiet i Heide, blev 1857 ansat ved Ministeriet for Holsten og Lauenborg i København, kom 1862 som Politimester til Vandsbæk og Aaret efter til Regeringen for Holsten i Plön. I 1864 gik han over til den nye Regering i Kiel, overtog i Oktober samme Aar Overinspektoratet over de holsten-oldenborgske Fideikommiss-Godser i Lensahn og blev eodelig i Aaret 1883 Landraad i Tønder. Han har siden 1877 været Medlem af den prejsiske Landdag, hvor han repræsenterer Valgkredsen Oldenborg og har sluttet sig til den frikonserverative Fraktion.

Som Forvaltningsembedsmand i Nord-slesvig har Landraad H. vist Forstaelse af og taget visse Hensyn til Befolkningens danske Sympatier: han har haandhævet Forenings- og Forsamlingsloven mindre skarpt end flere af hans Kolleger, og der er under Udvisningspolitikken kun forefaldet forholdsvis faa Udvisninger i Tønder Kreds. I Landdagen er han derimod gængsne Gange optraadt skabt imod Danskerne; dog er han ogsaa der bleven an-

greben fra tysk Side paa Grund af sit Standpunkt i Tiden mellem Krigene.

Handbuch für das preussische Haus der Abgeordneten.

Nikolaj Andersen.

Hansen, Jørgen, 1802—1889, Biskop, var en Son af Smed Christian H. i Tandslet paa Als, der tilhørte en gammel sønderjydske Bondeslægt. Han blev født 12. Febr. 1802, og da han tidlig røbede gode Evner, blev han bestemt for den studerende Stand. 1819 tog han Artium i København, 1823 blev han teologisk Kandidat. I de nærmest følgende Aar underviste han i København og var Huslærer i Hørup paa Als. 1827 blev han Præst i Ballum i Lø Herred, og Aaret efter ægtede han Anna Margrethe Schwensen, Datter af Konsistorialraad S. 1830 blev han af Hertugen af Augustenborg kaldet til Notmark paa Als, men til Augustenborgeren kom H. snart i et spændt Forhold. Han var en født Oppositionsmand, der havde mange af Autodiktens Særheder, og han nærede et glødende Had til al Uret. Hertugen af Augustenborg kunde hverken finde sig i den djærve Maade, hvorpaa Præsten i Notmark paatalte alle Former af Uretfærdighed, eller i hans Bestræbelser for at krydse Hertugens politiske Planer. H. blev betragtet som Sjælen i den danske Politik, og i Modstandernes Presse blev der rettet skamløse Angreb paa hans Person. Men det gjorde ikke Indtryk paa ham; han gik stot sin egen Vej, virksom baade i Skole og i Kirke og nidkær for at forbedre de Fattiges Livsvilkår. Da »Danevirke« blev grundet, var han med, og han aabnede Bladet med en Artikel »om Undervisning i Tysk i den nordslesvigske Almueskole«, der viste hans Standpunkt. 1845 blev han kaldet til Præst i Egen paa Als, 1848 udnævnt til Biskop over Als og Ærø, og 1849 bispeviet sammen med D. G. Monrad. Som Biskop var han Medlem af den Kommission, der under Vaabenhvilen i Kongens Navn skulde styre Hertugdømmerne. Ogsaa over for Kongerigets Politik var han Oppositionsmand, hverken liberal eller national og fuld af bange Anelser for onde Frugter af den Frihed, Grundloven saa brat bragte Landet. Da

den sidste slesvigske Krig udbrød, blev H. bedre behandlet end de fleste andre danske Gejstlige, og han blev siddende i Egen til sin Død (19. Aug. 1889). 1867 modtog han endog fra oven en Opfordring til at stille sig til den preussiske Landdag. Men han afslog den og fortsatte sin Præstegærning og sine religionshistoriske Studier. 1877, i sit Jubelaar som Præst, udsendte han et religions-historisk Arbejde, i hvilket han ogsaa gaar sine egne Veje og navnlig røber en mærkelig Sympati haade for Muhammed og Kongfute. Som Præst var han en Repræsentant for den gamle Præstetype fra Rationalismens Dage. Han prædikede mere om den første Trosartikel end om de to andre, og over for sine Sognefolk var han den myndige Patriark, hvis stærke Haand mærkedes i det hele Sogn, ikke mindst i Skolen. Men at han var lige saa elsket som agtet af sin Menighed, viste sig baade paa hans Jubeldag og ved hans Død. Af den danske Regering modtog han 1860 Kommandørkorset af Danebrog, af den preussiske 1877 Koroordenen af 2. Klasse.

Th. K. i »Illustreret Tidende« 1888—89, Nr. 49. Sønderj. Aarbøger 1890, S. 21. »Danmark«, Ill. Kalender 1890, S. 26.

Fredrik Nielsen.

Hanssen, Christen, 1825—1891, fremragende Bonde, blev født paa Gaarden Nørremølle i Sundeved 28. Sept. 1825 og overtog efter Faderens Død (1848) Ejendommen med tilhørende Brændevinsbrænderi og Landhandel. H.s Familie, der oprindelig stammer fra Angel, kom i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede til Sundeved, hvor dens egentlige Stamfader, Sandemand Jørgen H., allerede som Dreng overtog en Gaard i Sottrup; hans syvende og yngste Søn, der ligeledes blev Sandemand, købte Nørremølle.

H. var en udpræget dansk Mand og tog virksom Del i den nationale Kamp; 1867 var han Medlem af den Deputation, der skulde andrage Kong Wilhelm om de danske Embedsmænds Fritagelse for at aflægge Ed. I en Aarrække var han Kredsforsmand for Sprængforeningen og beklædte ligeledes flere kommunale Tillidsposter.

Paa det danske Ingeniørkorps Vegne førte han i mange Aar Tilsynet med de danske Krigergrave i Sundeved, og han vilde som Tak herfor have modtaget Dannebrogordenens Ridderkors, hvis ikke de preussiske Myndigheder havde tilkendegivet deres Beslutning om at nægte H. Tilladelse til at bære den danske Orden.

H., der er Fader til nedennævnte Landdagsmand Hans Peter H., havde 1849 ægtet Anne Marie Andresen fra Ulkebøl paa Als. Han døde 4. Novbr. 1891 paa Hospitalet i Kiel.

Sønderj. Aarbøger. 1892. S. 19. Højskolebladet 1892, Nr. 19—20.

Franz v. Jessen.

Hanssen (-Nørremølle), Hans Peter, f. 1862, Landdagsmand og Bladudgiver, er født paa Gaarden Nørremølle ved Sottrup i Sundeved 21. Febr. 1862, som Søn af ovennævnte Christen H. Han stammer saaledes ned fra en gammel og anset sundevedsk Bondeslægts, til hvilken bl. a. ogsaa ovennævnte Biskop Jørgen Hansen og den berømte (tyske) Agrarhistoriker Georg Hanssen hører. Han voksede op i et Hjem, hvor baade den nationale Følelse og Sansen for Kundskab var vaagen. Vejen laa banet for ham, om han vilde være Landmand; men baade de Indtryk, han modtog under sin Opvækst, og hans egen Natur drog ham til offentlig Virksomhed. Inden han fulgte denne Trang, tænkte han imidlertid med sig selv alvorligt det Spørgsmaal igennem, om Nordslesvigerne Arbejde for at fastholde og forplante dansk Sprog og Folkefølelse under preussisk Herredømme havde nogen Sandsynlighed for at lykkes, eller om det kun kunde blive en Forlængelse af den folkelige Døds kamp. Han vejede i sit Sind for og imod; men da Overvejelsen mere og mere styrkede hans Haab om, at Folket under alle Omskiftelser dog vilde ævne at leve sit danske Folkeliv trods Statstrykket, stod hans Beslutning fast: at blive en tro Arbejder for dets Sag. Han brugte da helt bevidst sine første Ungdomsaar til at uddanne sig til nordslesvigsk Politiker, til at skaffe sig netop de Kundskaber, som syntes ham nødvendige til

denne Gærning. Paa Askov fik hans Dannelse sit første og varige Præg af dansk Højskoleliv, og han traadte i Venskabsforhold til mange af vore Højskolekreses ledende Mænd, særlig af den yngre Slægt. Senere opholdt han sig et Par Gange i længere Tid i København, hvor han dels drev sine Studier i Økonomi og Politik, dels levede med i disse Aars Brydninger — det var omkring og i 1887. Her kom han i Forbindelse bl. a. med Redaktionen af »Tilskueren«, som 1887 bragte hans første større Afhandling; han stod flere af Studentersamfundets yngre Kræfter personlig nær og havde væsenlig Del i det nationale Gennembrud, som foregik der (Sept. 1887: 4 S.), og som gav Stødet til en lignende Bevægelse i Studenterforeningen Aaret efter (1888: To Lover). Endvidere opholdt han sig i Berlin og Leipzig for at faa Førstehaands Indtryk af Samtidens Tyskland. I disse Ungdomsaar lod han baade Tidens politiske og sociale Foreteelser og dens Litteratur virke paa sit Sind; han var stærkt interesseret for alle aandelige og materielle Fremskridt, for Ibsens Digtning som for den ny Andelsbevægelse i det danske Landbrug. Men hans egne Ævners Natur og den Fremtidsopgave, han havde sat sig, drog ham utvivlsomt stærkest til politiske og økonomiske Studier. — I Aaret 1888 afsluttede han saa sine Vandreaar, 26 Aar gammel. 4. Maj 1888 holdt han Bryllup med Helene Iversen, der, som han selv, hørte til en anset sundevedsk Bondeslægt og havde modtaget sit væsenligste Aandspræg af den danske Højskole. Det unge Par bosatte sig i Sønderborg.

Tidlig havde han — til Dels under Indflydelse af Reimers og Hans Lassen — faaet Øje for, at den stadig fortsatte Udvandring af de unge svækkede Nordslesvigs Modstandskraft, og hans Sympati under Striden mellem »Edsaftæggelsen« og »Edsnægterne« var afgjort med de første. Han indsaa, at navnlig ved Traktaten af 11. Okt. 1878 [se Haandbogens 8. Afsnit] var Haabet om Genforening med Danmark skudt ud til en uvis og i hvert Fald fjærr Fremtid, saa at Nordslesvigerne maatte sætte som Maal at fast-

holde deres danske Nationalitet, samtidig med at de opfyldte deres Pligter og gjorde planmæssig Brug af deres Rettigheder som projsiske Statsborgere. Ved Oprettelsen af den nordslesvigske Vælgerforening 1888 gjorde han Hovedparten af Arbejdet; han blev dens Sekretær, og under dagligt Samraad med Formanden, Reimers, og Kassereren, Moldt, var han dens bærende Kraft, til han 1896 afløstes som Sekretær af Nis Nissen. Snart kom han ind i andre nationale Foreningers Ledelse. Da »Sønderjydske Aarbøger« begyndtes Okt. 1888 under Redaktion af Gustav Johannsen, P. Skau og H., var det denne sidste, som i fortroligt Samarbejde med A.D.Jørgensen fik den væsentligste Del i dette Tidsskrifts Ledelse. Lige fra det Øjeblik, han bosatte sig og tog fat for Alvor, udfoldede han en meget stor Virksomhed baade som Forfatter og Foredragsholder. 1893 købte han af Bogtrykker Matzen Dagbladet »Hejmdal« i Aabenraa og flyttede til denne By, hvor han siden har boet. Efter Hans Lassens Død blev han 31. Marts 1896 valgt til Landdagsmand for Aabenraa—Sønderborg-Kresen (134 Stemmer mod 83 tyske) og genvalgtes 1898.

H. er med Forkærlighed Realpolitiker og sætter helst sine Kræfter ind paa organisatoriske og statistiske Arbejder. Et Overblik over enkelte af de vigtigste blandt hans mange Afhandlinger og Artikler vil vise det. Efter den fornævnte Afhandling i Tilskueren fulgte 1888 »Sønderjyderne under Fremmedherredømmet« (i »Studentersamfundets Smaaskrifter«). I Sønderjydske Aarbøger 1888 o. f.: »De nordslesvigske Optanter«; »Tysk Gudstjeneste i Nordslesvig«; »Vor Bondestands Købeævne og Salgstrang«; »Tyske Opkøb af Landejendomme i Nordslesvig« o. m. a. I »Dansk Tidsskrift« har han skrevet vægtige Artikler om tyske Forhold (»Stortyskland«, »Tysklands politiske Partier« 1898). Som særskilte Smaaskrifter udkom »Vore Rettigheder« I. Forsamlings- og Foreningsretten. II. Valgretten til Rigsdagen. III. Valgretten til Landdagen.

H.s hele Virksomhed er gennemtrængt af den faste Beslutning, at han samvittig-

hedsfuldt vil holde sig paa Lovens Grund, men indenfor dens Grænser kæmpe for sin Sag med al Energi. Hans Færd som hele hans Væsen er præget af Aabenhed og af en rastløs og urolig Virkelyst. Disse Egenskaber i Forbindelse med hans Dygtighed har bragt ham i første Række blandt Nordslesvigs yngre Kræfter og i høj Grad fæstet ogsaa Modstandernes Øjne paa ham. I 1895 blev han arresteret som sigtet for Højforræderi, men løslodes atter efter fem Dages Fængsling, uden at Myndighederne havde fundet Stof til et Sagsanlæg. Den Forhørsprotokol, som ved denne Lejlighed blev optaget, blev imidlertid under Udvisningsdebatten i Landdagen 25. Jan. 1898 [se denne Forhandling i Haandbogen 10. Afsnit] benyttet af Indenrigsminister v. d. Recke til et voldsomt Angreb paa H., hvis Formaal vistnok var at isolere ham ved at berøve ham Oppositionspartiernes Sympati. H. imødegik med stor Aandsnærværelse det farlige Angreb og svækkede derved dets Virkning. Siden da har baade Tyske og nogle frafaldne Danske med stigende Voldsomhed fortsat Angrebene paa ham i Dagspressen — et uforkasteligt Vidnesbyrd om, hvor stor Betydning Modstanderne tillægger ham.

III. Tid. XXXVI, Nr. 27. Politiken, 1. April 1896. Nationaltidende 28. Jan. 1899.

Johan Ottosen.

Hiort-Lorenzen, se Lorenzen.

Holdt, Andreas Christian Christiansen, 1821—1890, Skolemand, fødtes 29. Jan. 1821 i Jarlund i Medelby Sogn (omtrent midtvejs imellem Flensborg og Tønder). Fra Aarene 1840—43 besøgte han Skolelærerseminariet i Tønder, og efter endt Seminarietid blev han Huslærer hos Gaardejer Feddersen paa Søndergaard nord for Højer. To Aar efter blev han Lærer i en af Vor Frue Sogns Skoler i Flensborg og derpaa i St. Hans Sogn. Et Par Aar senere fik han en Skolelærerplads paa Landet, og 1849 blev han Degn i Vanderup syd for Flensborg. Skønt Folkesproget var Dansk, var det danske Sprog her som alle andre Steder i Syd-

og Mellemlesvig i høj Grad forsømt. Det vakte Opsigt, da den unge Degn lidt efter lidt begyndte at tale Dansk med Børnene og undervise dem paa dette Sprog. Det var imidlertid langt fra, at dette vakte Uvilje hos Befolkningen, og H. forstod at gaa sindig og fornuftig frem under vanskelige Forhold. I Aaret 1851 blev H. forfremmet til Organist ved Slotskirken i Lyksborg, og her levede han i en Aarrække, indtil han 1864 maatte fratræde sit Embede. Som Organist ved Slotskirken oplevede H. de bevægede Novemberdage i 1863, da Frederik VII døde paa Lyksborg Slot.

Det første Aars Tid efter Krigen levede H. i Flensborg uden nogen egentlig Sysselsættelse; men i Aaret 1865 fik han Lov til at oprette en Real-Drengeskole. Han forstod at knytte dygtige Kræfter til sin Skole. Blandt andre var Gustav Johannsen en Tidlang Lærer ved den. Efter en bestemt Opfordring fra de præjiske Skolemyndigheder maatte H. imidlertid afskedige ham. I Aaret 1875 blev Skolen lukket af Prøjerne.

Derefter stiftede H. »Nordslesvigsk Søndagsblad«, som i Førstningen udkom blot som selvstændigt Ugeblad, men senere kom til at følge med Dagspressen som Tillægsblad. Efter omtrent to Aars Forløb sluttede han sig ved dette Foretagende sammen med Collaborator Monrad i Flensborg, og indtil sin Død var H. knyttet til Bladet.

Til Dagspressen har H. leveret mange Bidrag, mest af historisk Indhold. Han skrev ogsaa en fortjenstfuld Flensborgs Historie paa Tysk: »Flensburg früher und jetzt«, udkommen 1884.

H. havde fra 1878 været Revisor ved Filialbanken i Flensborg. I mange Aar var han Kirkeældste i Vor Frue Sogn i denne By. Han døde 28. April 1890.

»Flensburg Avis« 30. April 1890. Sonderj. Aarbøger 1891, S. 27.

R. P. Rossen.

Hertlück, Anders Dons, 1836—1900, Landmaaler og Landdagsmand, blev født i Rurup, Branderup Sogn, 17. Aug. 1836. Hans Fader, Hans H., var Skole-

lærer, Sognefoged og Gaardejer; Modern, Povline, f. Dons, stammede fra Viufgaard i Nørrejylland. Efter endt Skolegang blev H. (1853—54) Elev paa Rødding Højskole. Aaret efter ansattes han som Skriver hos Herredsfoged Frederiksen i Toftlund. Paa Højskolen havde han imidlertid faaet Lyst til at være Landmaaler, og i Foraaret 1855 forlod han Toftlund for at uddanne sig i dette Fag. Først søgte han praktisk Uddannelse hos Landmaaler Ritter i Ødis, derpaa tog han til Aabenraa, hvor han under Assessor Deichmanns Vejledning forberedte sig til Landmaalereksamen, som han tog i 1858. Han praktiserede nu som Landmaaler i nogle Aar, var 1860—61 Lærer paa Rødding Højskole og virkede derpaa som Landmaaler paa sin Fødeegn, indtil han i 1867 afsattes af Prøjerne paa Grund af Edsnægtelse.

Straks efter Krigen blev H. valgt til Medlem af Vandløbskommissionen for Haderslev Amts andet Distrikt og senere til til Formand for den samlede Vandkommission for Amtet — en Post, som han ogsaa senere, da Tyskerne havde faaet Flertallet i Kredsagen, beholdt, takket være den fremragende Dygtighed, hvormed han ledede Arbejdet. Efterhaanden beklædte han de fleste Tillidsposter i Kommune og Sogn. Han blev tidlig Kredsmand, Medlem af Boniteringskommissionen og valgtes ind i Bestyrelsen af flere af de største danske Foreninger og nationale, økonomiske Sammenslutninger. Efter Krügers Død blev han Medlem af den præjiske Landdag for Haderslev Kreds; han genvalgtes 1884.

Som Politiker var H. Protestmand. Han valgtes som Edsnægter, vægrede sig i Overensstemmelse hermed ved at aflægge den forfatningsmæssige Ed og kunde derfor heller ikke indtage sit Sæde i Landdagen. Da han modtog Mandatet, var det et Offer, han bragte sin politiske Overbevisning. Hans Venner mente, at Stemmerne lettest kunde samles om ham, der i saa mange Henseender var Vesteregns Tillidsmand, og han føjede sig efter deres Ønske. Men han følte sig ikke som Politiker. Politisk Agitation laa ham fjern, og Protestskabets Forsvar førtes derfor i

Virkeligheden ogsaa af andre baade i Tale og Skrift.

H.'s betydeligste Virksomhed ligger paa et andet Felt. Han var en klog og indsigtfuld Mand i Spørgsmaal vedrørende Familieforhold og Ejendom, Arveret, kommunale Sager og Skattevæsen; han var vel bevandret i Slesvigs udviklede Retsforhold og havde sat sig grundigt ind i den nye Lovgivning. Og dertil var han kjendt og skattet paa hele Vester-egnen som en rettænkende og retskaffen Mand, der søgtes meget som Raadgiver i alle vanskelige Anliggender.

H., der i 1863 havde ægtet Abeline Fausbøl fra Mandbjerg, var en Kæmpe at se til, men han var i sine sidste Aar legemlig svag. Han døde efter et længere Sygeleje 4. Juli 1900 paa sin Gaard i Rurup.

»III. Tid.« XXXII, Nr. 10. Sprogforeningens Almanak for 1901. »Sønderjyden« August 1900. »Flensborg Avis«, »Hejmdal« og »Modersmaalet« Juli 1900.

H. P. Hanssen-Nørremølle.

Iversen, Jørgen, f. 1838, fremragende Bonde, blev født i Svejrup, Felsted Sogn, 8. Sept. 1838. Hans Fader, Hans Peter I., var Gaardejer smstds., Moderen, Helene, f. Iversen, stammede fra en Selvejrbondegaard i Felsted, som har været i Slægten Eje gennem 300 Aar. Faderen døde tidlig, Moderen forblev Enke. Efter endt Skolegang blev I. 1857—58 Elev paa Rødding Højskole. Han overtog derefter sin Fædrenegaard i Svejrup. I. har lige siden Begyndelsen af Tredserne været den ansete Fører og Mærkesmand for den danske Befolkning i Felsted Sogn og Omegn, og talrige er de Tillidshværv, som har været ham betroede. Han har saaledes i mange Aar været Formand for Egens Brandforsikringsforening, Medlem af Aabenraa Provstisynode og dennes Synodaludvalg. Han er Kirkeældste og Medlem af Aabenraa Kredsraad og har som saadan Sæde i flere Udvalg og Kommissioner. Da Aabenraa Kredsraad regjeres af et tysksindet Flertal ses heraf, at I. ogsaa nyder Anseelse hos politiske Modstandere. I. sidder i flere Udvalg og Kommissioner. Da Aabenraa Kredsraad regjeres af et tysksindet Flertal ses heraf, at I. ogsaa nyder Anseelse hos politiske Modstandere. I. sidder i flere Udvalg og Kommissioner. Da Aabenraa Kredsraad regjeres af et tysksindet Flertal ses heraf, at I. ogsaa nyder Anseelse hos politiske Modstandere.

videre været Formand for Aabenraa Amts Landboforening og er Medlem af den nordslesvigske Skoleforenings Bestyrelse.

I. er en ejendommelig Personlighed, udstyret med rige aandelige Ævner, alvorlig, stille og beskedet, dertil i høj Grad uegennyttig og jævn i al sin Færd. Han fører en god Pen og skriver undertiden til Dagbladet »Hejmdal«. I »Sprogforeningens Almanak« for 1894 og 1898 har han fortalt om sine Minder fra 48 og skildret »en Selvejrbondegaards Historie gennem 3 Aarhundreder«.

6. Decbr 1878 blev I. gift med Anne Nielsen fra Traasbøl, Felsted Sogn.

Nis Nissen.

Jacobsen, Christian Johannes, f. 1854, Politiker og Præst. Han er født 1. Maj 1854 i Haderslev, hvor Faderen, Johan Christian J., den Gang var Lærer ved Latinskolen. Samme Aar blev Faderen imidlertid kaldet til ordineret Kateket ved Frederiks tyske Kirke paa Kristianshavn, og J. kom saaledes til at henleve sin tidligste Barndom i København. Men Hjemmet var tysk; navnlig var Moderen udpræget slesvigholstensksindet. 1861 blev Faderen kaldet til Præst i Bøl i Angel, hvorfra han 1864 af de nye Magthavere forflyttedes til Starup ved Haderslev. J. besøgte Latinskolen i Haderslev, studerede derpaa Theologi og var en Tid Hjelpepræst hos Faderen i Starup, hvor han ved sine sekskabelige Anlæg vandt en Del Indgang hos den danske Befolkning. Efter at være bleven vraget ved Præstevalg i Aventoft (Syd for Tønder) og Ladelund, lykkedes det ham, navnlig ved Anfaling fra danske Folk i Faderens Sogne, at blive valgt 14. Febr. 1884 til Præst i Skærbæk, skønt de alvorligere Medlemmer af Menigheden energisk modsatte sig hans Valg. Han gjorde i Begyndelsen Indtryk af at være en jovial og medgørlig Mand, der drak og sang med Folk, men som ikke var synderlig nidkær i kirkelig Henseende. Da han ved et Menighedsrepræsentantvalg søgte at faa nogle af sine Omgangsvener valgt ind, stødte han paa Modstand fra de kirkeældstes Side, idet disse kasserede Val-

get paa Grund af en Formfejl. Da han søgte at oprette en Ynglinge forening i Skærbæk, havde han heller ikke Held med sig; den sygnede hurtig hen. Han kastede sig nu over helt verdslige Foretagender, og dette med betydelig større Udbytte. Den første Frugt af hans Forretningssnille blev den tyske Kreditbank i Skærbæk; senere kom hertil en Væveskole smstds., Badestedet »Lakolk« paa Rømø og et Rederi, som sørger for Forbindelsen mellem Skærbæk og Badestedet. Ved Frifeld Kro i Vodder Sogn har han anlagt et Damp-Teglværk og paa Gaansager Hede dér i Nærheden nogle Fiske-damme.

Bag hele denne Virksomhed ligger en udpræget politisk Interesse; alle disse Foretagender skal tjene Fortrykningsbestræbelserne, dels ved at drage Tyskere Nord paa, dels ved at bringe Mennesker i et Afhængighedsforhold, som kan lægge Baand paa deres danske Sympathier. Kreditbanken er i saa Henseende en Faktor af stor Betydning. For dens Midler er der bl. a. rejst et større Antal Arbejderboliger, hver med sin tyske Flagstang, saa at det overvejende danske Skærbæk paa tyske Festdage kan opvise hen mod et halvt Hundrede tyske Flag. J. optræder ogsaa som ivrig Agitator, naar der skal afholdes Valg; han er Medlem af Fortrykningsforeningens Bestyrelse og en flittig Taler ved dens Møder. Et Par Gange har han forsøgt sig som Kandidat til Rigsdagen (1898 i Lippe-Detmold som Antisemit) og Landdagen (imod Amtsdommer Bachmann i Tønder), men uden Held. Derimod syntes det 1899 en Stund, som om han skulde fortrænge Generalsuperintendent Kaftan fra Slesvig Bispestol. Dette blev imidlertid ikke til noget, muligvis fordi en Del af det slesvigske Præsteskab nedlagde en alvorlig Protest derimod.

J. er en lidet kirkelig Skikkelse. Som Præst har han flere Gange gjort sig skyldig i Forsømmelser og Fejltagelser, og medens han selv streifer Landet rundt, snart i politisk Ojemed, snart for at afsætte Bankaktier eller i lignende Forretninger, maa Sognet passe sig selv. Som

Agitator og Organisator er han imidlertid i Besiddelse af en ikke ringe Dygtighed. Dog hører han næppe til dem, der gør Danskheden mest Skade. En Forkæmper som J. er i de fleste Henseender daarligen skikket til at skabe Proselyter for Tyskheden. Dertil er hans Fremfusenhed for stor og hans Skrøbelighed for uøjnefaldende.

Thordur Tomasson.

Jebsen, Michael, 1835—1900, Skibsrheder og Politiker, blev født i Aabenraa 27. Oktbr. 1835 som Ætling af en gammel dér hjemmehørende anset Borger-slægt. Efter at have besøgt Skolen i sin Fødeby til sit 16. Aar, gik han til Sø, tog faa Aar efter Navigationseksamen og blev, kun 23 Aar gammel, Kaptein. I 15 Aar førte han nu eget Skib paa lange Rejser. Saa opgav han 1873 Sofarten og overtog en Stilling for Krupp i Essen som Rheder, Skibsmægler og Spediteur i Rotterdam. 1882 opgav han imidlertid denne Stilling, tog tilbage til Aabenraa og grundlagde et eget Skibsrhederi, som han ledede indtil sin Død.

I sin Fødeby fik J. hurtig flere Tillids-hverv at varetage. Bl. a. blev han allerede 1883 valgt til Raadmand og stedfortrædende Borgmester, hvilken Stilling han beholdt til sin Død. 1890 valgtes han som nationalliberal Kandidat til Rigsdagsmand for Aabenraa-Flensborg Valgkreds, genvalgtes 1893, men faldt 1898. Samme Efteraar blev han imidlertid valgt til Landdagsmand for Flensborg Amt.

J. var en kraftig Personlighed, havde en stærk Vilje, var vant til at sætte den igennem og hensynslos, hvor han mødte Modstand. Han havde Midler til at skaffe sig Indflydelse og var ikke smaalig, hvortil det gjaldt om at bruge dem. Som Forretningsmand var han ihærdig og omsigtsfuld, og i Byens Raad havde han tidt et vægtigt Ord at sige.

Som Politiker var J. udpræget Slesvig-holstener—allerede som Dreng. At han i 15—16 Aars Alderen under skarpe Sammenstød med de danske Myndigheder blev ydmyget af disse øgede kun hans Trods og fojede dybtfølt Had til hans udprægede Overbevisning. Da han 1882

kom tilbage til Aabenraa, kastede han sig straks ind i den politiske Kamp som Danskhedens ihærdigste og uforsonligste Modstander. I de senere Aar var han Næstformand for »Den tyske Forening« og tog ivrigt Del i dens danskfjendtlige Arbejde.

Som Parlamentariker var han ikke fremtrædende, da han savnede Evner som Taler i en større Forsamling. Sin største Betydning opnaede han ved at være Rigsdagens eneste søkyndige Medlem. Han døde i Berlin 30. Sept. 1900.

Thade Petersen.

Jensen, Mads, f. 1839, Gaardejer og Forfatter, blev 16. Juni 1839 født i et kristeligt bevæget Hjem i Asperup paa Fyn. Et Aar gammel kom han med sine Forældre til Sønderjylland, hvor han fik stærke Indtryk af den folkelige Bevægelse i Fyrerne og af Trearskrigen, blev stærkt grebet af Svejstrups Forkyndelse i Røding og var jævnlig Gæst paa Højskolen dér. 1869 giftede han sig med Bodil Marie Pors fra Oksenvad og købte en Gaard i Jægerup. Sammen med Gaarden drev han en Rebslagerforretning og udførte en Del Forsøg med Plantekultur. Jævnside med dette har J. udfoldet en forholdsvis ret betydelig Virksomhed som Forfatter og Foredragsholder. I Aarene 1881—89 udgav han 7 større og mindre Hæfter, der hovedsagelig handler om Frøavl og Rodfrugtdyrkning. Fra 1885—88 udgav han »Frøavertidende«, og i Slutningen af 1900 har han under Medvirkning af ansete Landmænd i Nordslesvig udgivet en »Haandbog for Landmænd«. 1882 fik han »Nordslesvigsk Frøavlerforening« oprettet og har hele Tiden været Formand for den. 1886 oprettede denne Forening et Fællesudsalg af Frø, i hvis Ledelse han ogsaa har Del.

Ved Siden af alt dette har J., navnlig i Aarene 1866 til først i Firserne, virket meget som Lægprædikant, især i Haderslevgnen og desuden faaet Tid til at udgive et Par gudelige Smaaskrifter, det ene som Afslutning paa en Avisfejde med Pastor Lorentzen i Haderslev om den nyere danske Salmeskat.

Ved sin Virksomhed for at fremme Frøavl, navnlig gennem sine Skrifter og i Frøavlerforeningen, har J. gjort Landbruget i Nordslesvig en betydelig Tjeneste. Hans Avisfejde i Salmebogs-sagen vakte i sin Tid stor Opsigt i Nordslesvig og gav bl. a. et Stød til Udarbejdelsen af den ny Salmebog. Ved sin Lægprædikantvirksomhed har han bidraget til at skabe Vilkaarene for Dannelsen af Frimenigheden i Haderslev, som han da ogsaa i 1895 bidrog til at sætte i Værk og er med til at lede.

J. er en ihærdig, paagaende Natur, idealistisk anlagt, med dyb Følelse og livlig Fantasi. Han er ikke bange for at sætte Maalet højt og gaar frejdigt og tilbidsfuldt lige løs paa det.

Thade Petersen.

Jessen, Jens, f. 1854, Redaktør. Han er født i Togshale Skole, tæt uden for Møgeltønder, 5. Febr. 1854. Hans fædrene Slægt er fra Hedesognet Tinglev, sydvest for Aabenraa; hans Fader, Hans Møller J., var Skolelærer, først i Genner ved Aabenraa, siden i nogle og tredive Aar i Togshale; paa mødrene Side nedstammer han fra en Bondeslægt, der i 400 Aar har siddet som Ejere, Søn efter Fader, paa en og samme Gaard i Genner. J. voksede op i Hjemmet under sin kundskabsrige og i Meninger meget selvstændige Faders Paa-virkning og under det stærke Indtryk af Begivenhederne 1863—64: Fredrik VII's Død, den ulykkelige Krig og Adskillelsen fra Danmark. Til hans kæreste Læsning i Drengesaarene hørte »Berlingske Tidende« for Krigsaaret og gamle Aargange af Peter Christian Kochs »Danevirke«, især fra den folkelige Vækkelses første, friske Tid omkring 1840. J. ønskede allerede som halvvoksen Yngling engang at kunne blive dansk Redaktør i Sønderjylland; han vilde helst have været paa Latinskole, men da der ikke var Raad hertil, kom han i 17 Aars Alderen paa Tønder Seminarium og tog 1874 Eksamen herfra. Han var derpaa i nogle Aar Privatlærer, først i Broager, siden i Tønder.

Indtil sit 22. Aar havde J. endnu ikke sat Foden uden for sit snævrere Fædre-

land; først 1876 besøgte han Kongeriget og gjorde med det samme en lille Udflugt til Gøteborg, der i hans skandinaviske Barndomsdrømme havde staaet for ham som Nordens fremtidige Hovedstad. Et Par Aar senere drog han til Frankrig og studerede et Aars Tid i Paris fransk Sprog og Literatur. Han tænkte nu paa at skaffe sig en uafhængig Skolegerning i Hjemmet og forberedte sig ved Universitetet i Gøttingen til Eksamen for Lærere ved Mellem-skoler, hvilken han derpaa tog med Fransk og Engelsk som Hovedfag. J. fik saa Ansættelse ved den private danske Realskole, som dengang endnu bestod i Haderslev, og da dennes hidtilværende Forstander kort efter fratraadte, skulde han overtage Skolen. Men de tyske Myndigheder nægtede ham den fornødne Bevilgning under Paaskud af, at han ikke havde Rektoratseksamen. Det hjalp ikke, at han i Smug rejste ned og tog denne i Kassel; nu hed det sig blot, at der ingen Trang var til en privat Realskole i Haderslev, da Latinskolen her havde sine Realklasser. Den danske Skole blev uden videre lukket; den havde da 75 Elever, medens der i Latinskolens Realklasser samtidig kun var 15.

Nu kom J. til Flensborg som Medarbejder ved »Flensborg Avis«, til hvilket Blad saa vel som til »Danevirke« han alt i flere Aar havde skrevet Artikler. »Flensborg Avis«, der var begyndt at udkomme 1. Oktober 1869 som Afløser af det paa Tysk skrevne, men i loyal dansk Aand redigerede »Flensburger Anzeiger«, ejedes, da J. knyttedes til det, af et Selskab, bestaaende af Gustav Johannsen, der var Bladets Redaktør, Bogtrykker Thillerup, Overlærer Monrad og Fabrikant Freudenreich. Bladet havde dengang c. 800 Abonnenter, omtrent Halvdelen af, hvad »Danevirke-Freja« samtidig havde. 1. Juli 1882 overtog J. Bladets Redaktion, og det kendtes snart, at der var kommet en ny og betydelig Kraft i dets Ledelse; baade fra Indholdets og fra Formens Side tog »Flensborg Avis« et Opsving, der inden ret længe skaffede Bladet en ledende Stilling i den dansk-slesvigske Presse og en meget

forøget Udbredelse i den danske Befolkning — og det til Trods for, at dette Blad i visse Maader har maattet kæmpe med vanskeligere Kaar end nogen af de andre danske Aviser i Sønderjylland. Det udkommer nær ved Sproggrænsen i en stor, stærkt fortysket By; i dets nærmeste Omland har der siden 1864 ikke været givet dansk Skoleundervisning. Medens de danske Blade i de nordligere Byer kun have smaa tyske Ravnekrogsaviser at konkurrere med, har »Flensborg Avis« til Medbejlere de store tyske Dagblade i sin egen By, der støttes rigeligt med officielle Kundgørelser. Trods disse Vanskeligheder og alle de Hindringer, som de tyske Myndigheder have lagt ham i Vejen, har J. forstaaet at hæve sit Blad til større og større Betydning og Indflydelse, især efter at hen selv var bleven dets Ejer og Udgiver, og det 1885 var lykkedes ham at skaffe det dets eget Trykkeri. »Flensborg Avis« har faaet en Særudgave for Tønder (»Vest-slesvigske Tidende«) og en mindre Udgave for sit eget nærmeste Omland (»Det lille Blad«); et Forsøg, som i et Par Aar blev gjort paa ogsaa at lade en tysk Udgave for Flensborg By (»Flensburger Zeitung«) udkomme, maatte opgives igen af økonomiske Hensyn, skønt ogsaa denne Udgave i sin korte Levetid fik en ikke ringe Udbredelse. Det samlede Oplag af de forskellige Udgaver kan i Begyndelsen af 1901 sættes til over 9000 Eksemplarer, og »Flensborg Avis« er nu det mest udbredte Blad, der udkommer i Hertugdømmet Slesvig. J. har med betydelige Ofre arbejdet paa at skaffe Bladet Udbredelse blandt Fattigfolk og i den i national Henseende sløve Egn mellem Flensborg og Tønder, hvor der ellers næsten intet er blevet gjort for at holde Danskheden i Live. I denne Egn læses der nu af danske Blade 8—10 Gange saa mange som for 20 Aar siden; og vel ere mange af disse Aviser Fricksemplarer, især af »Det lille Blad«, men de sendes dog kun til saadanne Folk, som selv bede om dem, og om hvem det altsaa tør forudsættes, at de sætte Pris paa dansk Læsning. Desuden har J. til sit Blads Læsere i Aarenes Lob

udbredt Tusinder af Billedstavebøger (til Hjemmeundervisning), Børnesangbøger og anden dansk Literatur.

J. har fra første Færd i sin Bladvirksomhed lagt fremragende journalistiske Evner for Dagen; han har vist et udmærket Blik for det rette Valg af Bladstof, saa at »Flensborg Avis« i en sjælden Grad er bleven et Blad, der passer baade for gamle og for unge, for de højere dannede som for den jævne Almue. Særlig Anerkendelse fortjener den omhyggelige og skønsomme Behandling af det danske Sprog, som altid har udmærket Bladet under J.s Ledelse. Dertil kommer hans Slagfærdighed, Aandsnærværelse og Skarphed i Polemiken, der sætter ham i Stand til altid at holde baade Venner og Fjender i Aande. De nationale og politiske Spørgsmaal har han altid behandlet ædrueligt og ud fra det klare og bestemte Standpunkt: Genforeningen med Danmark som Fremtidsmaalet. Han skjuler ikke Stillingens Vanskeligheder for sine Læsere, men henfalder dog lige saa lidt til Pessimisme som til falsk Optimisme. De mange Straffedomme, som de tyske Domstole have ladet udgaa over ham, have ikke bøjet hans Mod eller kuet hans Energi; han har i adskillige Retssager været sin egen Sagfører og ved saadanne Lejligheder udfoldet betydelig advokatorisk Evne.

Ved Siden ad sin Bladvirksomhed har J. syslet ikke saa lidt med sproglige Undersøgelser, og 1891 har han som en Frugt heraf udgivet et lille Stridsskrift »Talesprog og Skriftsprog«. Under et Fængselsophold havde han tidligere skrevet en lille Oplysningsbog »Mellem Østersø og Vesterhav, Skildringer af Lande og Folk i de nordiske Riger«. Ikke ringe Virksomhed har han udfoldet som Foredragsholder, baade ved politiske og ved folkelige Oplysningsmøder. Særlig bør her fremhæves det Liv og den Kraft, hvormed han deltog i Forberedelserne til Rigsdagsvalgene 1898, da Gustav Johannsen ved Sygdom var forhindret i at holde Vælgermøder. J., der selv var opstillet som dansk Kandidat i 2. Rigsdagsvalgkreds (Aabenraa-Flensborg), var paa Færde tidlig og silde under hele Valgkampen, holdt

Møder overalt i Sønderjylland, ogsaa i Flensborg By og Sognene deromkring, og bidrog derved utvivlsomt meget til det gode Udfald af Stemmegivningen ved disse Valg.

J. ægtede 1887 Maria Oktavia Fibiger, Datter af afd. Oberst Axel Fibiger, »Clara Raphaels« og Ilia Fibigers Broder. Hans Hustru har været ham en god Støtte i Modgangens Dage; i tidligere Aar, da Presseforfølgelserne mod J. vare hyppigere, og mange raadede ham til at rømme af Landet for Fjendernes Vrede, har hun altid været enig med ham i, at han burde blive og holde ud paa sin Post.

III. Tid. XXXVI, Nr. 3. Nationaltidende, Febr. 1899.

H. L. Møller.

Johannsen, Gustav Henrik Jøns, f. 1840, Rigsdagsmand. J. er født 2. Avg. 1840 i Gundeby i Ulsnæs Sogn ved Slien, hvor hans Fader var Skolelærer. Denne blev Aaret efter forflyttet til Sylvested i Treaa Sogn nord for Danevirke. Det var det sydligste Sogn i det blandede Sprogdistrikt, hvor der i 1851 blev indført blandet Kirkesprog og dansk Skolesprog med 4 Timer Tysk om Ugen. Efter sin Konfirmation var J. et Par Aar Hjelpe-lærer, først i Treaa og derefter ved Hullevejsskolen i Flensborg og i Adelby. Efter et Aars Ophold paa Skolelærerseminariet i Tønder og nogle Maaneder paa Søborgs Privatseminarium i København med et mellemliggende halvt Aar, da han var Lærer ved Skolen i Stolk i Angel, tog J. 1861 Skolelærereksamen i København og blev straks derefter ansat først i Sollerup og derefter i Langballe, begge Steder i Angel. I Aaret 1862 ægtede J. Margaretha Kühl (f. 2. Oktober 1839), Datter af Gaardejer Hans K. i Treaa.

Skønt J. havde forstaaet at sætte sig i det rette Forhold til Befolkningen, blev han 1864 afsat af de nye Magthavere. Han kom i Efteraaret 1864 til Flensborg, hvor han holdt et Kursus med en halv Snes Dreng, Sønner af velhavende Familier, indtil det blev ham forbudt, hvorpaa han var Lærer ved Holdt's femklassede danske Drengeskole. Ved det første Valg til den nordtyske Rigsdag

1867, da der i Flensborg By blev afgivet 1989 Stemmer paa Ahlmann imod 1756 paa hans to tyske Modstandere tilsammen, havde J. taget saa virksom Del i Valgearbejdet, at de præjisiske Myndigheder forlangte hans Afskedigelse fra Skolen.

J. oprettede nu en dansk Boghandel, der bestod en lang Række af Aar, ogsaa efter at han havde afhændet den. I hans Tid udgik fra den bl. a. tre Smaabind »Fra den danske Bogverden« med Litteraturprøver af Blicher, H. C. Andersen, Bjørnstjerne Bjørnson og Chr. Richardt. Ved denne Udgivelse stod J. i Forbindelse med Skolebestyrer Chr. F. Monrad, en Forbindelse, der varede indtil dennes Død 1889. De to Mænd overtog i 1869 sammen med Fabrikant A. G. Freudenreich og Bogtrykker C. K. Thillerup det Blad, som sidstnævnte havde udgivet fra 1. Jan. 1869 under Titel af »Flensburger Anzeiger«. Det udgik fra 1. Okt. samme Aar paa Dansk under Navn af »Flensborg Avis« med J. som Udgiver. Dets første Redaktør var fhv. Løjtnant C. A. Willemoes. I Tidens Løb var J. et Par Gange flere Aar ad Gangen selv Redaktør af Bladet, som 1883 af J. og de tre Medejere blev overdraget til J. Jessen, der 1882 var bleven Redaktør. Under sin Redaktionsvirksomhed blev Johannsen af de præjisiske Domstole tre Gange idømt Frihedsstraff, og han har 1876 tilbragt 1 Maaned, 1878 to Maaneder i Fængslet i Glückstadt og 1879 tre Maaneder i Fæstningsarrest i Magdeburg.

Fra 1869 var J. flensborgsk Borgerrepræsentant, indtil en ny Valgmaade med en anden Inddeling af Vælgerne forhindrede hans Valg. Fra 1870 var han i henvend en Snes Aar Kirkeældste for Vor Frue Sogn og Medlem af Flensborg Provstisynode, indtil det lykkedes Embedspartiet i Flensborg at styrte den danske Menighedsrepræsentation. J. blev Bestyrelsesmedlem eller Formand i flere seelskabelige Foreninger, Oldermænd i St. Knuds Gilde, Åresformand i en anden Skytteforening osv.

D. 12. Febr. 1874, Syvaarsdagen efter det første Valg til den nordtyske Rigsdag, holdtes der i Flensborg en stor Fest for

J., hvori over 150 flensborgske Borgere deltog. Ved denne Lejlighed blev der overrakt ham et Guldur med Guldkæde som »Anerkendelse fra Venner i Anledning af Valgene til den tyske Rigsdag«. Ved sin Tilbagekomst fra Magdeburg 2. Nov. 1879 blev J. i Hamborg modtaget af tre Udsendinge fra Flensborg, hvortil der i Rendsborg sluttede sig otte nye og paa Krydsstationen før Flensborg andre seksten. Til Modtagelsen paa Flensborg Banegaard var der mødt saa mange, at Politiet havde ondt ved at holde Orden, og paa Pladsen foran Banegaarden og i hele den tilstødende Raadhusgade stod Folk Hoved ved Hoved og raabte Hurra.

Efter Krygers Død blev J. ved Rigsdagsvalget 27. Okt. 1881 opstillet som dansk Valgkandidat i Flensborg-Aabenraa Valgkreds. Ved Hovedvalget blev der i Flensborg By, hvor Socialismen havde svækket Danskhedens Stilling, afgivet 328 Stemmer for J., 1130 for den national-liberale Kandidat Ed. Francke, 472 for den fri-konservative, Landsretsraad Nissen, og 333 for Socialisten Hasenclever. I hele Valgkredsen fik J.: 3797, Francke: 3666, Nissen: 3297 og Hasenclever: 354 Stemmer. Men ved Omvalget imellem J. og Francke fik den sidste kun 1.434, J. derimod 2.428 Stemmer. I hele Valgkredsen fik J. 6.408 imod 5576 Stemmer.

J. sad nu i Rigsdagen i tre Aar som Repræsentant for en meget blandet Kreds. Han forstod med stor Takt at hævde sin Danskhed uden at give sine Modstandere Vaaben i Hænde til det næste Valg. Ved dette, der afholdtes Okt. 1884, fik J. i Flensborg By 1628 Stemmer, altsaa 300 flere end ved Hovedvalget for tre Aar siden, og kun 4 færre end den præjisiske, national-liberale Kandidat, Landsretsraad Gottburgsen, som fik 1632, medens 806 faldt paa en Socialist. J. vilde oven i Købet have haft det største Tal i Byen, hvis ikke mange danske Vælgeres Navne havde været udeladte af Vælgerlisten. Men i Angel, hvor der var agiteret stærkt af Tyskerne mod J. som formentlig »liberal« i tysk Forstand, fik han denne Gang meget faa Stemmer, og Udfaldet blev, at Gottburgsen blev valgt med 6617 Stemmer

imod 4826, der faldt paa J., og 920, der faldt paa en Socialdemokrat.

Efter Junggreen's Død 1886 blev J. valgt til Rigsdagsmand for den sikre Haderslev-Sønderborg Valgkreds, og han har fra denne Tid været Medlem af den tyske Rigsdag, siden 1888 ogsaa af den prøjsiske Landdag som Repræsentant for Haderslev Kreds. I de første ti Aar blev der ved Rigsdagsvalgene stemt paa J. i alle tre Valgkredse, men sidste Gang, 1898, skiftedes der Taktik, saa at de Danske i anden Valgkreds stemte paa Wolff af Gammelgab, i fjerde paa Jessen. I første Valgkreds alene fik J., der den Gang laa syg af en langvarig Fodlidelse, 10,421 imod 4054 tyske Stemmer. Ved Landdagsvalget samme Aar gav Haderslev Kreds J. 146 imod 50 tyske Stemmer.

Af borgerlige Erhverv, som J. har haft, siden han opgav Boghandelen og Bladet, kan nævnes, at han i en lang Række af Aar har været sønderjysk Hovedagent for »Nye danske Brandforsikringselskab« i København, siden 1891 Formand for den private »Spare- og Laanekasse for Flensborg og Omegn«, af hvis Bestyrelse han har været Medlem siden dens Oprettelse 1875.

I 1898 var det Ønske opstaaet blandt de danske Vælgere at yde J. en Hædersgave i Form af en Livrente for ham og hans Hustru. I Løbet af nogle faa Uger indkom fra Flensborg og forskellige Egne af Nordslesvig underhaanden 23,466 Mark. Da de prøjsiske Myndigheder fik Nys om Sagen, blev en Del af de Mænd, der havde taget imod Bidrag, satte under Anklage og, for saa vidt Sagen ikke var forældet, idømt Bøder paa 30 henholdsvis 30 Mark hver.

I over en Menneskealder har J. hørt til den danske Sags mest fremragende Støtter i Sønderjylland. Som Madvig var Danskhedens første Mand i Haderslev, Junggreen i Aabenraa, Reimers i Sønderborg, saaledes er J. knyttet til Flensborg. Det er ham fremfor nogen anden, hvem man kan tilskrive Æren for den snukke Stilling, som den flensborgske Danskhed længe hævdede, især i de første ti Aar efter Krigen, og hvorved Sønderjyllands

Hovedby gav det øvrige Land et godt Eksempel, der ingenlunde har været uden Betydning for det hele.

Naar der i 1869 for første Gang oprettedes et Blad paa Dansk i Flensborg, saa skyldtes dette vel ikke alene J.; men uden ham og hans store Indflydelse i det flensborgske Borgerskab vilde det næppe have været muligt at stifte Bladet og hævde det i den første vanskelige Tid. Oprettelsen af »Flensborg Avis« er derfor først og fremmest knyttet til J.'s Navn.

Hans almindelige Afholdthed i Forbindelse med hans Kløgt og Takt gjorde det muligt, at han kunde vinde Valgsejren i 1881 og fra Flensborg By hjemføre tre Femtedele af samtlige afgivne Stemmer. Ingen Dansk kunde have gjort ham dette efter. Denne Valgsejr var den for Danskheden glædeligste Begivenhed siden Vedtagelsen af § 5 i 1866; den faldt i en forknyttet Tid og har meget medvirket til det Opsving, som derefter spores i Danskhedens Trivsel.

Som Rigsdagsmand og Landdagsmand har J. forstaaet i Berlin bestandig at holde Spørgsmaalet aabent uden nogen Sinde at gøre noget, der kunde betegnes som en Uklogskab eller en Uforsigtighed. Han har været meget yndet og nydt stor Anseelse i Rigsdagen og Landdagen og ofte høstet stærkt Bifald ved sine Taler, og dog har han altid hævdet et rent Standpunkt og flere Gange fremhævet den vedblivende Betydning af Pragfredens Artikel V. Samtidig med, at han har vist sig som en sjælden taktfuld og behændig Parlamentariker, har J. i Hjemmet været en Folketaler, der, naar han var heldigst, vanskelig finder sin Lige i den Virkning, han øver paa Tilhørerne.

Det er derfor ogsaa ham, der har sat Fart i de politiske Møder, som i Slutningen af Firserne og i Halvfemserne havde saa stor Betydning, indtil Magthaverne delvis fik dem forhindrede ved at true Gæstgiverne til ikke at yde Lokale til danske Foreninger.

Illustreret Tidende XXXI, Nr. 1. Dansk biografisk Leksikon. Nationaltidende 29. Jan. 1899.

J. Jessen.

Johansen, Jensinius, f. 1827, Pædagog og Præst, er født i Nakskov 27. Oktober 1827. Han blev dimitteret fra Nykøbing Skole 1846 og deltog som frivillig Korporal i Krigen 1848. Efter endt theol. Examen og en kortere Virksomhed dels som Huslærer dels som Lærer i København ansattes J. i 1854 som Kateket ved Vor Frelsers Kirke. 1860 udnævntes han til Overlærer (Collaborator) ved den lærde Skole i Haderslev samt Præst ved Hertug Hans' Hospital. Da Skolen lukkedes 1864 og næsten hele Lærerpersonalet udvistes, lykkedes det J. at beholde sin Stillung som Hospitalspræst og i 1866 at faa Tilladelse til at oprette en dansk Realskole, der fik c. 150 Elever, men lukkedes 1870, fordi J. ikke kunde holde den befalede Kirkebon »om Sejr og Velsignelse for de preussiske Vaaben i denne retfærdige Krig« og derfor maatte begjære sin Afsked som Præst. Hans Livs-erindringer fra denne Tid er nedlagt i Bogen »Oplevelser i Sønderjylland«, der udkom 1899. J. fik strax Ansættelse i Odense, først som Hjælpepræst, siden som Sognepræst ved Vor Frue Kirke. Han er vedbleven at staa i levende Forbindelse med Sønderjyderne, ikke mindst gennem »Nordsl. Søndagsblad«.

1878 rejste J. til Syden ved Venners Bistand for at gjenvinde sit Helbred efter gjentagne Lungebetændelser, hvilket ogsaa lykkedes fuldstændigt. Efter Hjemkomsten modtog han det Hverv at lede Opførelsen af Missionshuset Bethania; den omfattende og store Gjerning ved dette i Forbindelse med Præstegjerningen blev imidlertid saa overvældende, at han efter det fyldte 60de Aar mente at burde give Plads for yngre Kræfter. Han søgte og fik da Præstekaldet Svanninge ved Faaborg, hvor han har levet siden og, med hele den Elskelighed, han er i Besiddelse af, udfoldet en velsignelsesrig Virksomhed. I Mai 1900 havde han den store Sorg at miste sin Hustru, Thora, f. Oldenburg.

Den samme usvækkede Kærlighed, som han i sine unge Aar nærede til Sønderjylland, har fulgt ham til den Dag idag med usvækket Kraft. I 1899 blev han

optaget i »De samvirkende sønderjyske Foreninger« som Årsmedlem.

Ax. Carstens.

Juhler, Jep Clausen, 1833—1883, Skolebestyrer. Han blev født 9. Febr. 1833 i Hoptrup ved Haderslev, hvor han indtil Konfirmationen besøgte den derværende Almue-skole, kom senere paa Seminariet i Jælling, og efter at være dimitteret derfra, blev han i 1855 ansat som anden Pige-lærer ved Borgerskolen i Aabenraa. I 1858 giftede han sig med Elisabeth Thomsen der fra Byen. Efter Krigen delte han Skæbne med saa mange andre sønderjyske Lærere ved i 1865 at blive afsat fra sit Embede; der tilbødes ham derved en Pension paa 300 Mark kurant om Aaret, og han gik ind paa at nøjes med dette Beløb under Betingelse af, at han kunde faa Lov til at oprette en Privatskole i Aabenraa. Tilladelsen hertil fik han da ogsaa omsider, og efter flere af Myndighederne foraarsagede Vanskeligheder lykkedes det ham i 1866 at faa indrettet Skolelokaler i et Hus, han havde købt i dette Øjemed. I Begyndelsen sørgede han selv, understøttet af sin trofaste Hustru, Undervisningen alene; men snart vandt hans Skole Ry, og Elevantallet tiltog bestandig. saa at ogsaa Lærerkæfterne maatte forøges. I 1872 blev den omtalte lille Pension ham fratagen af de prøjsiske Myndigheder.

J. var en samvittighedsfuld, dygtig og nidkær Lærer og paa Grund af sin retskafne Karakter overordentlig afholdt baade af sine Elever og deres Forældre. Skolen var hans et og alt, og han ligefrem sled sig op i sin Gerning. Selv Generalsuperintendent Godt anerkendte hans nidkære Virksomhed ved offentlig at udtale sig om den, til Trods for at J. aldrig lagde Skjul paa sit danske Sindelag. Af den danske Sag i Nordslesvig har han gjort sig i høj Grad fortjent ved at opdrage talrige Dreng og Piger til danske og dygtige Mennesker.

I 1883 ramtes J. af gentagne apoplektiske Tilfælde, sidste Gang d. 12. Oktbr. om Middagen under Udøvelsen af sin

Skolegærning; han udaandede tolv Timer senere.

«Dannevirke» 15. Oktbr. 1883; «Flensborg Avis» 16. Oktbr. 1883.

Nikolaj Andersen.

Junggreen, Jens Peter, 1827—1886, Fabrikant og Politiker, blev født 14. Avg. 1827 i Aabenraa, hvor Faderen ejede Skib og selv førte det. Bedstefaderen, som ogsaa var Sømand, var barnefødt i Sverige, saavidt vides i Kalmar, men havde bosat sig i Aabenraa. Slægtsnavnet var egentlig Ljunggreen (=: Lynggreen); men l'et faldt bort, da det skulde udtales af danske Tunger.

Kun et Aar gammel mistede J. sin Fader, som var bleven reven bort af Koleræen i Riga. Moderen, Henriette, fød Thomsen fra Als, sad Enke i tre Aar og giftede sig derpaa med Tobaksfabrikant, Raadmand og Agent Middelheus, som blev Drengen en god og kærlig Stiffader.

Som Dreng var J. af et alvorligt Sind og holdt kun lidt af Leg og Morskab, men syslede paa egen Haand meget med Læsning, og med sin udmærkede Hukommelse tilegnede han sig gode Kundskaber. Han paavirkedes ogsaa meget af Urmager Frederik Fischer (se denne). Hos ham lærte den unge Junggreen sand Fædrelandskærlighed og saa et Eksempel paa en frygtløs Overbevisning, der aldrig fornægtede sig.

Som halvvoxsen Dreng havde J. Lyst til at komme til Søs; men forskellige Omstændigheder voldte, at han til sin Moders Glæde valgte at lære Plejefaderens Forretning: Tobaksspinderiet. I Oprørs-aaret 1848 var J. 21 Aar gammel og maatte flygte for ikke at blive tvungen til at trække i Insurgenternes Trøje ved Tvangsudskrivningen. Han tog over Barsø til Assens og kom senere til København, hvor han forblev som Cigararbejder, indtil Svenskerne havde besat Nordslesvig i 1849. Aaret efter blev J. udskreven til dansk Soldat og kom med i Vagtholdet paa Danevirke.

Efter Krigen var J. hjemme i Forretningen; men Rejselysten havde altid siddet ham i Blodet, og i Foraaret 1853 tog han sammen med et Par Kendinge med

et hamburgsk Skib til Avstralien, hvor der den Gang var stærk Tilstømning til Guldminerne. Her lærte J. at døje Besværligheder; men med Fortøenesten gik det kun smaat. Fra Avstralien gik Rejsen over Peru til Kalifornien, hvor det heller ikke gik videre godt i Førstningen. Senere fandt J. dog lidt Guld, men besluttede alligevel at rejse hjem efter at have set sig om i Amerika, især i de nordamerikanske Sydstater, hvor han indsamlede Erfaringer om Tobaksavl og Tobaksfabrikation. Efter tre Aars Fraværelse vendte han tilbage til Aabenraa.

Kort efter sin Hjemkomst fra Amerika nedsatte J. sig i sin Fødeby som Tobaksfabrikant. Han købte den Gaard paa Nørretorv i Aabenraa, som han ejede til sin Død, og her drev han Tobaksspinderiet, hvormed han i en Del Aar forbandt en Urtekræmhandel, som han senere opgav, da Tobaksfabrikationen udvidedes. Samme Aar, 1856, blev J. gift med Katrine Otte, født i Flensborg. J. levede lykkelig med sin Familie uden dog derfor at afsondre sig fra sine Venner.

Men selv i disse lykkelige Aar havde J. Timer, da hans melankolske Temperament kunde overvælde ham. Dette blev senere hyppigere, da Melankolien havde faaet stærke Holdepunkter. Aaret 1864 med alle de Ulykker, der overgik vort Land og Folk, ramte den dybtfølede Mand haardt, og et nyt Slag bøjede ham næste Aar, da hans Hustru døde, efterladende ham fire smaa Børn.

Naar Sorgerne naaede J., havde han en Trøst i sit gudfrygtige Sindelag. Den danske Præst Leth i Aabenraa havde i Tiden før 1864 forstaaet at samle en stor Menighed, og hans Virksomhed sporedes lang Tid efter. Blandt de stadigste Kirkegængere var J. Dette bør nævnes, fordi den stærke religiøse Følelse, der bevægede ham, i høj Grad bidrog til at præge hans offentlige Personlighed.

J. kom ikke som de fleste af Tilbøjelighed ind i Politiken. For ham var det en Samvittighedssag, et stort Spørgsmaal om Ret og Uret. Den danske Sag var for ham en hellig Sag, som han omsluttede med religiøs Inderlighed.

Før 1864 var J. aldrig traadt offentlig frem. Saa længe der var Mænd nok, som kunde være Talsmænd for den danske Sag, blev han hjemme. Først to Aar senere blev han bekendt i en videre Kreds ved at skrive Artikler i Bladene. Ved hans veltalende og bramfri Ord blev hans Navn kendt og elsket af alle Sønderjyder. Det var ogsaa ham, som gav Stødet til Oprettelsen af »Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig«.

I sit Privatliv havde J. oplevet mange Prøvelser. Efter at have været Enkemand i nogle Aar blev han gift med en Præstedatter Thora Klihne, der døde efter et Aars Forløb. Ogsaa et følgende Ægteskab med Anna Algreen-Ussing fra København var af kort Varighed. Hans sidste Hustru, Anna Callesen, overlever ham.

Da H. A. Kryger døde i 1881, var der mange, som ansaa J. for selvskreven til at være Rigsdagsmand; men han fandt sig ved et Omvalg foranlediget til at træde tilbage for Hans Lassen fra Lysabild paa Als, og først tre Aar senere blev han Nordslesvigernes Repræsentant i den tyske Rigsdag. Som Rettesnor for sin Virksomhed her har han ofte udtalt i privat Samtale, at vi maatte vogte os for at komme ind paa politisk Pindhuggeri, paa Jagen efter øjeblikkelige Smaafordele; for os gælder det blot om Hovedsagen: Vi ville tilbage til Danmark. I en parlamentarisk Lommealmag havde han med Rener skrevet følgende Ord:

»Der skal ikke komme et usandt Ord ud af min Mund. Jeg skal vogte mig for enhver Overdrivelse; men hvor det er muligt, skal man faa Svar«.

J.s ærlige Overbevisning, hans rolige, bestemte, adruelige Fremstilling, hans uigendrivelige Beviser gjorde deres Virkning. Ingen kunde nægte denne Sandhedens og Retfærdighedens Ridder sin Højagtelse. Efter hans Død lød der hædrende Ord om ham ikke blot fra Elsas-Lotringerne og fra de polske Provinser, men selv nationaltyske Partiers Organer. At J., ligesom han vandt Højagtelse hos fremmede, i rigeste Maal vandt Beundring og Hengivenhed i Nordslesvig er en Selvfølge. Paa hans Kiste blev der lagt Kranse med

Indskrifter: »Han slog dem med deres egen Historie«, og (efter Slutningsordene i en Nekrolog i »Flensborg Avis«): »Lykkeligt det Folk, der fostrer saadanne Sønner«.

I mange Aar havde J. lidt af en Hjerte-fejl. I Foraaret 1886 var han ofte meget lidende. Lørdag Aften 17. Juli begyndte hans sidste Sygdom med meget stærk Hovedpine, og allerede Mandag Morgen var den syge næppe ved fuld Bevidsthed. Døden indtraadte samme Aften (19. Juli) Kløkken 11¹/₄. Til den Dag havde den afdøde indvarslet det første af en Række Vælgermøder, som han agtede at afholde.

Budskabet om J.s Død fremkaldte dyb Sorg hos alle danske Sønderjyder. Kløkken 3 den følgende Fredag Eftermiddag fyldte en talrig Sørgekare Aabenraa Kirke, der var prydet med Blomster og Grønt. Mange var samlede uden for Kirken. Under Kløkkernes Klang skred Toget ad Kirkegaarden til. En saadan Ligfærd har næppe nogen Sinde før været set i Aabenraa; men det var jo ikke blot Byens højt-skattede Borger, men Sønderjydernes elskede Tillidsmand, »Fædrelandets trofaste Søn, som nu skulde stedes til Hvile.

»Nordslesvigsk Søndagsblad« 1889. Sønderj. Aarb. 1892, S. 105 og S. 110.

R. P. Rossen.

Jürgensen, Christian Jacob, f. 1838, Amtsretsraad, Amtsdommer, Landdagsmand. J. er født 6. Marts 1838 i Husum. Han besøgte fra 1853—58 Latinskolerne i Glückstadt og Kiel, studerede 1858—63 Retsvidenskab i Kiel og Berlin, tog 1863 Statseksamen ved Over-appellationsretten i Kiel og udnævntes samme Aar til Advokat i Altona. I 1864 blev han Aktuar for Hvidding og Nørre-Rangstrup Herreder i Toftlund, 1867 Amtsdommer i Rødding og 1880 Amtsdommer i Husum. Han har siden 1882 været Medlem af den præjiske Landdag, hvor han repræsenterer den 5. slesvigske Valgekreds (Husum) og har sluttet sig til den nationalliberale Fraktion.

Som Embedsmand i Nordslesvig støttede J., der havde gode Indsigter i de gamle Rets- og Skatteforhold og i sin

Virksonhed som Dommer med Forkærlighed benyttede det nordslesvigske Folkemaal, at gøre sig forholdsvis velset af Befolkningen. Men efter at han som Amtsdommer i Husum var bleven valgt til Landdagsmand, indtog han en fjendtlig Holdning over for Danskheden i Nordslesvig; han blev nu efterhaanden de danske Deputeredes bitreste Modstander og har som saadan forsvaret Nordslesvigs Fortyskning, ja selv den Köllerske Udvisningspolitik.

Handbuch für das preussische Haus der Abgeordneten. Nationaltidende, 15. Febr. 1899.

Nikolaj Andersen.

Jorgensen, Jens Larsen, f. 1862, Frimenighedspræst, fødtes i Haderslev 21. Dec. 1862. Det var først hans Agt at tage den preussiske Skolelærerexamen, men Sygdom nødte ham til at afbryde Forberedelsen til den. I Efteraaret 1884 kom han til Askov, og dér tilbragte han 3 Vintre. 1887—88 var han Huslærer paa Strandlyst, 1889—92 Huslærer hos Skrumssager i Københoved, og da det blev ham forbudt at fortsætte denne Virksonhed, blev han knyttet til »Modersmaalet» i Haderslev. Under Opholdet i denne By tog han ofte Del i kirkelige Møder, og i Marts 1897 flyttede han til Skærbæk for at hjælpe L. B. Poulsen som Lægprædikant. 4. Juni 1899 modtog han præstelig Ordination, og nu betjener han Kredsen i Visby (ved Tønder), Forballum, Skærbæk og Vodder, med Bolig i Skærbæk. Han er forlovet med Povline Hørlück (f. 1870), Datter af afdøde Gaardejer A. D. H. i Rurup.

Fredrik Nielsen.

Kaftan, Theodor Christian Heinrich, f. 1847, Generalsuperintendent, er født 18. Marts 1847 i Løjt ved Aabenraa, hvor hans Fader var Præst til 1850. K. studerede 1866—71 Theologi i Erlangen, Berlin og Kiel, blev 1872 kaldet til Pastor adjunctus i Kappel ved Pløen, og 1873 til Andenpræst i Aabenraa, hvor det lykkedes ham at vinde Indgang ogsaa blandt de danske. 1880 opgav han midlertidig Præstegærningen for at indtage Stillingen som Regerings- og Skoleraad ved Regeringen i Slesvig, men allerede

1885 indtraadte han atter i Kirkens Tjeneste som Førstepræst i Tønder og Provst for Nørretønder Provsti. Aaret efter blev han udnævnt til Generalsuperintendent for Slesvig.

I theologisk Henseende er K. Lutheraner af den milde melanchtonske Retning; han er svagt paavirket af Ritschl, men tager ellers i det store og hele Afstand fra dennes Theologi. I kirkelig Henseende hælder han nærmest til den pietistiske Retning uden dog at være udpræget.

K. har udfoldet nogen Forfattervirksonhed; foruden forskellige mindre Afhandlinger har han saaledes offentliggjort følgende Arbejder: »Femten Prædikener, en Afskedsgave til min Menighed» (1880), »Auslegung des lutherischen Katechismus» (1892), en rig Fundgrube for Behandlingen af Katekismen, og »Der christliche Glaube im geistigen Leben der Gegenwart» (1896), hvori han hævder den kristelige Tro især over for den monistiske Verdensanskuelse.

K. er som Generalsuperintendent en klog og maadeholdende Mand. Som født Nordslesviger og temmelig vel kendt med danske Forhold — han har besøgt flere ledende kirkelige Personligheder i Danmark og kan skrive med et vist poetisk Sving om dansk Naturskønhed — véd han ret god Besked med, hvordan Nordslesvigerne skal tages. Men han er som Personlighed for glat og dertil i alt for høj Grad Regeringens lydige Redskab til, at han skulde kunne vinde nogen virkelig Tillid. Ganske vist er han ikke nogen Ynder af de Former, Tvangspolitikken har antaget under v. Köller, og han betragter med Uvilje den grove Sammenblanding af Kirkelighed og Politik, for hvilken f. Eks. ovennævnte Pastor Jacobsen er en fremtrædende Repræsentant. Dette forklarer, at de ivrige Fortyskningsmænd ser skævt til ham og endogsaa har gjort forgæves Forsøg paa at faa ham forflyttet til Holsten til Bedste for Jacobsen. Men han forstaar ikke desto mindre med betydelig Smidighed at bringe sine Pligter som Kirkens Tilsynsmand i Samklang med Regeringens Ønsker og Bestræbelser.

K. er Broder til den bekendte theologiske Professor *Julius Wilhelm Martin Kaffan*, Dørmers Efterfølger ved Berlins Universitet, født 30. Sept. 1848 i Løjt ved Aabenraa, Forfatter af et Arbejde om »Grundtvig, der Prophet des Nordens«, foruden af forskellige, navnlig dogmatiske Værker i Ritschl'sk Aand.

Flensborg Avis, 15. Juli 1900.

Thorud Tomasson.

Kier, Otto Detlev Harald, 1823—99, Landraad. K. blev født 1823 i Haderslev, studerede 1844—48 Retsvidenskab i Kiel, tog 1848 juridisk Embedseksamen med 2. Karakter, deltog derpaa som Løjtnant i Oprøret og blev senere Politiforvalter paa Halvoen Dieksand i Ditmarsken. 2. Marts 1864 indsattes han af de nye Magthavere som konstitueret Amtmand og senere som Landraad i Haderslev, og 1871 kom han i samme Egenskab til Heide, hvor han blev pensioneret d. 10. Oktober 1889.

Under sin Virksomhed i Haderslev har K. kun gjort sig særlig bemærket ved, at han i 1867 lod sig opstille som Krygers Modkandidat. Derimod har han i de senere Aar som gammel Mand paa flere Maader lagt sit indgroede fjendtlige Sindslag mod den danske Befolkning i Nordslesvig for Dagen, saaledes bl. a. ved at udstede Opfordringer til at støtte den tyske Forening. — Han døde 16. Avg. 1899 i Ottensen.

Nikolaj Andersen.

Kloppenberg, Hans Diderik, 1802—1882, fremragende Bonde, var født i Gram 28. Juni 1802 som ældste Søn af Tingskriver Jacob K. og Hustru, Kathrine f. Otzen. Faderen, der stammede fra Hejde — Moderen var fra Haderslev — havde været Haandskriver hos Superintendent Struense, paa det Tidspunkt, da dennes Søn var Statsminister.

K. fik tysk Skolegang og blev konfirmeret paa tysk i Christiansfeldt. Efter Konfirmationen kom han i Tobaksspinderlære hos sin Morbroder Otzen i Haderslev. Hans Attraa stod imidlertid til det frie, ubundne Landliv, og da hans Mor-

broder i Statsbankerottens Dage havde ladet sig en større Gaard i Kjøbenhoved udlægge ved Auktion, kom han allerede som atten Aars Knægt ud for at styre den og blev senere dens Ejer.

K. var to Gange gift, først med Kathrine Thaysen og efter hendes Død med Søsteren Mette Kirstine, Døtre af Johan T. til Toftlundgaard.

Hans omfattende personlige Dygtighed og Energi i Forening med den Formue, hans Ægteskaber bragte ham, samt ogsaa hans sidste Hustrus store Dygtighed, satte ham istand til at udvide Ejendommen meget betydelig. Han byggede i Fyrre en af Landets smukkeste og solideste Møller og i Halvtredserne selve Gaarden, saa den nu staar som en af de kjønneste i Nordslesvig.

K. var mindre i Forstaaelse med den ved dansk Aand vaagnede og af historisk Grund udsprungne Folkebevægelse end med den nedarvede Kongetrosskab, der var Grundlaget for hans saa stærkt udprægede danske Sindelag og Fædrelandsfølelse. Dette gjorde, at han i Begyndelsen af Fyrreerne følte sig mindre dragen af Flor, Paulsen, P. H. Lorenzen, Laur. Skau og P. C. Koch, end det senere var Tilfældet, da han blev klar over, hvor den slesvig-holstenske Bevægelse bar hen. Nu var hans Standpunkt givet, og han kastede sig fra da af med al sin Kraft ind i den nationale Kamp.

Da Oprøret brød ud, og Landet var blevet besat med tyske Tropper, der flere Gange gjorde Forsøg paa at fange ham, maatte han flygte bort fra Hus og Hjem og opholdt sig Vinteren 1848 og 49 i København, hvor han ofte kom i Grundevis Hus. Han modtog her en Paavirkning, der fik Betydning for hans senere Liv. I Sommeren 1849 fulgte han, sammen med Kryger, Ryes Brigade op gennem Nørre-Jylland, og de oplevede der mange Krigsøventyr.

Længe før 1848, indtil han i 1864 blev afsat af Tyskerne, var han Sognefoged; imellem Krigene var han en Tid Krygers Suppleant til Stænderforsamlingen. I en lang Aarrække var han Medlem af Haderslev Amdsraad. Desuden var han

Medlem af Styrelsen for Rødding Højskole og en af dens senere Medejere. I Febr. 1867 var han med »de 47« i Berlin. Han stod i et nært personligt Forhold til Frederik VII. og kom jævnlig til Hoffet.

Størst blivende Betydning fik han ved den gæstfrie Maade, hvorpaa han aabnede sit Hus til gudstjenestelig Brug, først for Pastor Svestrup, da denne var bleven afsat som Præst for Rødding og Skrave, og siden for Pastor C. Appel. Den kirkelige Forkyndelse, der her lød i mange Aar, blev en af de grundlæggende Aarsager til den første Frimenigheds Dannelse, der fik Sæde i Rødding med C. Appel som Præst.

K. døde i Kjøbenhoved 7. Sept 1882. Dansk biografisk Lexikon.

J. N. H. Skrumsager.

Knudsen, Hans Aagesen, f. 1831, Godsejer, Politiker, er født i Forballum i Mjolden Sogn 7. Jan. 1831. Efter sin Konfirmation kom han i Foraaret 1846 paa Rødding Folkehøjskole, hvor han, med et halvt Aars Afbrydelse, forblev til Krigens Udbrud i Foraaret 1848. Efter Krigen var K. et halvt Aars Tid i England og kom derpaa i Foraaret 1851 som Forpagter til Hovedgaarden Trøjborg, som var købt af hans Fader, der tillige var Ejer af Visby Hedegaard. I Aaret 1860 blev K. Ejer af Trøjborg. Han havde 29. Septbr. 1854 ægtet Flora Cathinca Tranberg (f. 4. Marts 1833) Datter af Andreas Grøn T. til Bækmark.

Fra 1866 var Knudsen Medlem af Herredsraadet for Løve-Møgeltonder Herred og derefter, da Tønder Kreds dag oprettedes, i flere Aar Medlem af denne. Fra først i Halvfjerdserne indtil nu [1901] har K. været Formand for »De blandede Distrikters Landboforening«. Lige siden Stiftelsen af »Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse« (1880) og »Den nordslesvigske Vælgerforening« (1888) har han været Medlem af begge Bestyrelser.

I Halvfjerdserne stemte de Danske i alle tre Rigsdagskredse paa Kryger, i den største Del af Halvfemserne paa Gustav Johannsen. Fra 1881 til 1890 var Knud-

sen derimod dansk Valgkandidat i Tønder-Husum Kreds.

K., der er en alvorlig og meget dannet Mand, har ved sin store Selvstændighed, sit rene nationale Standpunkt og sin værdige Fremtræden altid været en smuk Skikkelse, der nød Højagtelse hos alle.

III. Tid. XXXII, Nr. 10. Dansk biografisk Lexikon.

J. Jessen.

Knudsen, Knud, f. 1819, Gaardejer og Politiker. K. fødtes i Ketting paa Als 30. Juni 1819. Hans Fader Johan Peter K. ejede Ketting Kro, hvortil der baade hørte Handel og Landbrug. Moderen, Christine Margrethe Frost, stammede fra Nordborg. Efter endt Skolegang i Ketting og Augustenborg blev K. sysselsat ved Landbruget hjemme; senere kom han paa Rumohrsgaard og Lysholm. 1843 overtog han denne sidste. Lysholm har under K. og Hustrus Ledelse været et meget søgt Lærested for unge Mennesker af Bondestanden. K. kom tidlig ind i det offentlige Liv, og mange ere de Tillidshværv, som Meningsfæller have overdraget ham. 1855 valgtes han som Suppleant til Stænderforsamlingen. Han var Medlem af Herredsraadet, saalænge dette bestod, og som saadan overdroges der ham bl. a. det Hværv at udarbejde et Forslag til en ligeligere Fordeling af Plovtallet i Nordborg Amt og en dermed i Forbindelse staaende Overgang til Skattetøndeberegningen, et Forslag som Regeringen senere bragte til Udførelse i hele Hertugdømmet. I 1864 modtog K. Udnævnelsen som kongevalgt Medlem af Rigsraadet, men Krigens Udfald hindrede ham i at indtage sit Sæde. 1867 deltog han i Oprettelsen af »Dybbølpost-Foreningen«, der grundlagde et Trykkeri og udgav Dagbladet »Dybbøl Posten«; K. var i mange Aar Medlem af Foreningens Bestyrelse.

Der kan vanskelig nævnes nogen større økonomisk og national Sammenslutning indenfor Als og Sundeved, som K. ikke har staaet i Spidsen for i den sidste Menneskealder. Han er endnu Kirkeældst, Medlem af Sønderborg Provstisynode og Synodal-Udvalget, til hvilket han ogsaa

er valgt med tysksindede Præsters Stemmer. Hans Udtalelser paa Synoden høres altid med megen Opmærksomhed. K. valgtes straks ind i Kredsens store Sæde i Kommissionen for Kredsens store Vandløb, for Boniteringen, Indkomstskatten og senere i Indkomst-Skattereklammations-Kommissionen for hele Hertugdømmet. Til de tvende sidste Hværer er han bleven valgt, ogsaa efter at Tyskerne have faaet Flertallet i Kredsensdagene. Da K. i 1898 paa Grund af sin Alder nedlagde sit Mandat som Kredsmand overrakte hans Vælgere ham en Takadresse. K. har ved sin Dygtighed, Indsigt og Erfaring, ved sin hele trofaste og samvittighedsfulde Færd udført en Gerning, som han har fundet fortjent Tak og Paaskønnelse for.

1899 solgte K. Lysholm til et Andels-selskab af danske Bønder fra Als og Sundved. Han blev 1843 gift med Marie Frost (f. 29. Juli 1821), Datter af Skibskaptein Nicolai Ernst F. i Nordborg.

Dansk biografisk Lexikon.

Nis Nissen.

Krüger, Hans Andersen, 1816—1881, Politiker. K. fødtes 6. April 1816 i Bevtøft Kro som anden Søn af Andreas K. og Ellen Andersen fra Rurup. (Navnet skrives baade »Krüger« og »Krygere«; selv benyttede han oftest den første Form). Sin Børnelærdom fik K. i den nærliggende Degneskole; men senere blev han sammen med den ældre Broder, Rasmus, sendt over til Klovtoft i Hellevad Sogn for at faa bedre Skolegang hos Lærer Gammelgaard. Senere fik Drengene en Huslærer i Hjemmet, og den ældste Broder kom paa Latinskolen i Haderslev; han blev en afholdt Læge.

Da den ældste Broder gik den studerende Vej, blev K. hjemme og skulde en Gang afløse Faderen. Han lærte at passe Bedriften og deltog derhos med Liv og Lyst i alle landlige Idrætter. Han voksede op til en rask og stærk Yngling, der i Legemskraft og Smidighed, søgte sin Lige. Han elskede Musik og spillede selv Violin.

K. var i sin Ungdom ude at lære Landvæsen andre Steder end i Hjemmet. Den

Gang var Landvæsenet bedst i Gang syd-paa, hvorfor han sendtes ned paa en større Gaard i Nærheden af Byen Slesvig. Senere kom han paa et Brænderi i Nærheden af Vandrup, da han jo engang skulde styre det store Brænderi hjemme i Bevtøft. Fem og tyve Aar gammel overtog han Ejendommen i Bevtøft med Kro, Landbedrift og Brændevinsbrænderi. Han havde da ægtet Bolette Christine Thomsen fra Skodborg.

I de første Aaringer havde K. travlt med Styrelsen af sin betydelige Ejendom. Det varede imidlertid ikke længe, før den unge Mand kom ind i det offentlige Liv. Da han havde fyldt 30 Aar, ønskede hans nærmeste Landsmænd i Nordslesvig, som allerede havde valgt ham til Kredsformand i den slesvigske Forening for Bevtøft, Agerskov og Toftlund Sogne, at sende ham som deres Talsmand til Stændersalen i Slesvig. Jan. 1847 blev han valgt til Stændereputeret for Haderslev Amts første Valgkreds, tillige den første slesvigske Valgkreds. Et Navn vandt han med et Slag, da han paa de slesvigske og holstenske Stænders Fællesmøde i Rensborg 18. Marts 1848 fremsatte en skarp Protest imod Beslutningen om Slesvigs Indlemmelse i det tyske Forbund, »thi langt over Halvdelen af Slesvigs Indbyggere er dansk og dansksindet og vil ikke ind i det tyske Forbund, men vil fremdeles blive ved og knyttes fastere til Kongeriget Danmark«. Dette var hans »Program«, for hvilket han virkede Resten af sit Liv.

Det var ikke uden Fare at gaa med til de oprørske tyske Stændermænds Møde, tale Dansk der og hævde Nordslesvigs Danskhed i en oprørsk By, hvor en ophidset Pøbel havde sprængt Mødesalens Døre og fyldt Lokalerne til Trængsel. De eneste dansksindede, som mødte, var K. og Agent Jensen fra Flensborg. Med sin Kæmpekraft banede K. Vej for dem begge ud af den tætpakkede Sal igennem den fjendske Folkehø. De slap ned paa Gaden; Hestene for K.s Vogn var i en Fart forspændte, og nogle faa Ojeblikke efter havde K. og Jensen Rensborgs Porte bag sig.

Efter sin Hjemkomst fra Rensborg:

mødet opfordrede K. tilligemed Laurids Skau og Nis Lorenzen i en Henvendelse af 23. Marts sine Landsmænds til at slutte sig sammen med Kongerigets Beboere, og han fremsatte paa et stort Folkemøde i Agerskov 29. Marts Forslag om et nord-slesvigsk Forsvarsforbund, som dog hurtigt blev opgivet, da Folkevaebningstanken viste sig upraktisk. Under hele den paafølgende Treaarskrig var han den meste Tid fraværende fra sit Hjem og gjorde den danske Hær store Tjenester ved at skaffe dens Førere Tidender om Fjendens Foretagender; navnlig med Oberst Læssøe sluttede han et varmt Venskab under Ryes Tilbagetog op i Nørrejylland 1849.

Da der efter Treaarskrigen igen indtraadte ordnede Tilstande i Sønderjylland, blev K. Medlem af Notabelforsamlingen i Flensborg. Denne Forsamling bestod af 9 ansete Mænd fra Sønderjylland, 6 fra Kongeriget og 6 fra Hertugdømmet Holsten, som skulde drøfte et Forslag om Landsdelenes fremtidige Forh. De otte Medlemmer fra Sønderjylland (et Medlem fra Sydslesvig indtog en Særstilling og var baade imod de seks Holstenere og de fjorten danske) enedes om, at et samlet »dansk Rige«, bestaaende af Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland, skulde staa over for Holsten; kun Postvæsen, Toldvæsen og Møntvæsen skulde om muligt være fælles for det »danske Rige« og for Holsten, men ordnes ved Overenskomst, ikke ved fælles Forhandlinger paa Landdage. Skønt den i dette Forslag nedlagte Tanke blev støttet af Adresser med henved 40,000 Underskrifter, blev den ikke gennemført af Regeringen.

Første slesvigske Valgkreds valgte K. ind i Stænderforsamlingen, som efter Krigen havde faaet sit Sæde i Flensborg. Her stod han trofast ved det danske Partis anerkendte Fører, Laurids Skau's Side i Kampen mod det slesvig-holstenske Flertal. Ligeledes var han (fra 1855) Medlem af Rigsraadet i København. Her fik han adskillige stedlige Ønsker (Eftergivelse af Afgiften for Møllekvægens Ophevelse, en Telegraf fra Ribe til Tønder, Digeanlæg fra Hojer nord paa forbi Ribe

m. m.) sat igennem; men i det store og hele har han næppe følt sig tilfredsstillet. Han drev bestandig paa Hertugdømmet Slesvigs nærmere Sammenslutning med Kongeriget til et politisk Hele, udtalte sig stærkt imod den saakaldte »slesvigske Selvstændighed« og fremsatte et Forslag til »Grundlov for Danmarks Riges Fællesanliggender«, som han dog til sidst (21. Maj 1863) maatte tage tilbage. Da saa Regeringen i Efteraaret forelagde sit Udkast til en fælles Forfatning for Kongeriget og Slesvig, blev K. Medlem af Forfatningsudvalget; men hans vidtgaaende demokratiske Ændringsforslag om Valgret og Valgbarhed, om aarlige Samlinger m. m. forkastedes af alle. Ved Valgene til det nye Rigsraad valgtes han (29. Marts 1864) til Landstingsmand for 11te (vestjyske) Kreds, men kunde paa Grund af Krigen ikke give Møde i Rigsraadet; Østerrigerne holdt ham fængslet i Kolding og tog senere hans Æresord paa, at han ikke vilde forlade sit Hjem.

K.s Misforståelse med Rigsraadets Virksomhed skyldes den Omstændighed, at Raadet ikke var rent dansk, men at ogsaa Holstenere havde Sæde i det. Han indsaa, at Danske og Holstenere ikke kunde gaa i Spænd sammen; det danske Riges Tarv hæmmedes ved de modstridende nationale Strømninger inden for den samme Forsamling. Skønt han havde personlige Venner blandt Holstenerne i Rigsraadet i København, udbrod han engang: »Jeg vilde ønske, der i Steden for Holsten laa et stort Hav imellem Danmark og Tyskland!«

Kryger havde i Tiden mellem de to slesvigske Krige udvidet sin Bedrift og var foruden Kromand, Brændevinsbrænder og Landmand bleven Møller. I Aaret 1854 købte han Bevtoft Vandmølle af Staten, og han byggede senere en Vejmølle i Nustrup. Med Iver kastede han sig over Landbruget. Især syslede han med Engvandsanlæg efter egen Methode langs Bevtoft Aa, hvorom han senere udgav et lille Skrift. Nustrup Vejmølle ejes nu af en af Sonnerne, Thomas K., medens baade Bevtoft Mølle, Kroen og Avlsgaarden er afhændede af Arvingerne.

Efter Sønderjyllands Indlemmelse i Prøjsen i Efteraaret 1866 skulde der ogsaa her afholdes Valg til den konstituerende nordtyske Rigsdag. K. havde i Førstningen stærke Betænkeligheder ved at lade sig vælge, men gav omsider efter for Folketstemningen og valgtes 12. Febr. 1867 (med 15,023 Stemmer mod 2,702 tyske) sammen med Ahlmann til Repræsentant for det danske Nordslesvig. I den konstituerende nordtyske Rigsdag stillede de to danske Repræsentanter et Ændringsforslag til den nordtyske Forfatning lydende paa, »at de Distrikter i Hertugdømmet Slesvig, hvis Befolkning, der var tilsikret en traktatmæssig Ret til fri Afstemning om deres Statsforbindelse, ikke hørte med til Forbundets Omraade«. [Se Haandbogens 10. Afsnit.] Forslaget blev forkastet; men kort efter indledede Bismarck Underhandlinger med den danske Regering om Udførelsen af Artikel 5 i Pragfreden. Under Forhandlingerne om den nordtyske Forfatning var det, at K. og Ahlmanns berømte Erklæring: »Vi føler os som danske; vi vil vedblive at være danske, og vi vil behandles som danske efter Folkerettens Forskrifter« blev afgivet i et Memorandum til Rigsdagens Medlemmer. Denne Erklæring, som K. og hans Vælgere bestandig senere vedkendte sig, var dateret Berlin 15. April 1867.

K. blev stadig valgt paa ny (31. Aug. 1867 med 13.841, 3. Marts 1871 med 12.593, 10. Jan. 1874 med 11.931, 10. Jan. 1877 med 10.695 og 30. Juli 1878 med 9.991 Stemmer) til den nordtyske, senere den tyske Rigsdag. Da han i Aaret 1877 stillede Forslag om at træffe Forberedelser til en Afstemning i Nordslesvig, førte dette 19. April i Rigsdagen i Berlin til en lang Forhandling, som endte med, at den tidligere danske Forbundsgesandt, daværende tysk Statssekretær B. Bülow bebødte Ophævelsen af Artikel V.

Foruden Rigsdagsmand først for Haderslev og Aabenraa Amter, senere paa Grund af den tyske Valggeometri for Haderslev og Sønderborg Amter, idet Aabenraa Amt og Flensborg Amt blev slaaede

sammen, var K. Repræsentant for Haderslev Amt i den prøjsiske Landdag, første Gang valgt 7. Novbr. 1867. Baade han og Ahlmann, som ligeledes var Rigsdagsmand og Landdagsmand, vilde kun aflægge Ed paa den prøjsiske Forfatning (i den tyske Rigsdag kræves ingen Edsaffælgelse), naar det kunde ske under Forbehold af Nordslesvigernes frie Afstemningsret; men Landdagen nægtede dette.

K. valgtes i en Aarrække til Medlem af den prøjsiske Landdags andet Kammer (7. Nov. 174 Stemmer mod 32, 1. Okt. 1868 med 170 mod 54, 15. Sept. 1869 med 173 mod 32, 16. Nov. 1870 med 189 mod 26, 27. Okt. 1871 med 185 mod 23, 4. Jan. 1872 med 168 mod 21, 4. Nov. 1873 med 188 mod 32, 27. Marts 1876 med 178 mod 37, 7. Nov. 1879 med 157 mod 53). Han kom dog aldrig til at deltage i dette Kammeres Forhandlinger, da han lige til det sidste fastholdt Edsnægtelsen.

Ved den fransk-tyske Krigs Udbrud i Juli 1870 blev K. tilligemed flere Mand fra Nordslesvig arresterede og holdt fangen til ind i November paa den lille Fæstning Lötzen ved den russiske Græns.

I de sidste Aar af hans Liv var K.s Helbred svagt; han døde 27. Avg. 1881. Over hans Grav paa Bevtøft Kirkegaard, i Ribe og i Skibelund Krat er der rejst Mindesmærker for ham, og hans Navn er indhugget i Støtten paa Skamlingsbanken. Af Frederik VII. havde han i sin Tid faaet Dannebrogsmændenes Hæderstegn og Ridderkorset. Ved en Fest paa Gram 29. Jan. 1869 overrakte hans Landsmand ham en Bordopsats af Sølv; paa Fodstykket staar de to Erklæringer, der ligesom er Indbegrebet af den stadige Protest mod Sønderjyllands Fortyskning, som samledes i K.s Person: Protesten i Rensborg 18. Marts 1848 og Protesten i Berlin 15. April 1867.

Dansk biografisk Lexikon. Illustr. Tid., Nr. 1146. Højskolebladet 1887, S. 482. Morten Eskesen »Hans Krügers Saga«. A. D. Jørgensen: Fyrtietyve Fortællinger af Fædrelandets Historie, Sønderj. Aarb. 1816 Halv. 1901.

R. P. Reussen.

Krüger, Ingeborg. 1819—1899, fremragende sønderjyds Kvinde, fødtes 28. April 1819 i Bevtøft Kro. Hun gik i Landsbyskolen i Bevtøft, hvor hun udmærkede sig ved et let Nemme, fik der-efter Hjemmeundervisning sammen med Brødrene og kom senere til Haderslev i en bedre Skole. I Haderslev levede den unge Pige sig sammen med den opvaag-nende Danskhed, som hun ogsaa fandt hos sig selv. Paulsen og Flor, Hans Nis-sen, Nis Lorenzen, P. C. Koch og Laurids Skau fik Indflydelse paa hende. Efter endt Skolegang kom Ingeborg K. tilbage til Bevtøft Kro og Mølle og forblev her til sin Død. Hun var sin Brøders trofaste politiske Medhjælp. Efter at Hans K. havde afhændet sin Landejendom og Kroen, beholdt han Bevtøft Vandmølle og Nustrup Vejrmølle tilbage. Begge Steder havde han et Hjem. I Nustrup boede han med Hustru og Børn, i Bevtøft med Søsteren Ingeborg. Her var det, at Folk søgte til ham om Raad og Vejledning, og var Hans K. ikke hjemme, saa var Ingeborg K. saa godt som altid til Stede og fandt let opmuntrende Ord. Da der ved Kron-prins Frederiks Giftermaal med den svensk-norske Prinsesse Louise i 1869 af fjorten sønderjyske Kvinder overrakte Kronprin-sessen en Brudegave (Grundtvigs Over-sættelse af Sakso Grammatikus i kunstne-risk Udstyr), førte Ingeborg K. Ordet. Da Broderen i 1870 blev arresteret og ført bort, var det Søsteren, der med Om-sigt gik ham til Haande, pakkede de nød-vendigste Klædningsstykker ind og for-synede ham med Pengre. Fra Trearskri-gen og fra Krigen 1864 var hun vant til at se Fjender inden for Husets Døre.

Efter Hans K.s Død 1881 boede Ingeborg K. i en lille Aftægtslejlighed i Mølle-gaardens store Hovedbygning; men Savnet af Broderen tog stærkt paa hende, og Sygdom og Alderdom slog sig sammen om at nedbryde Kræfterne. Minderne fra Kamparene bevarede hun dog lige fri-ske, og hun fulgte med i Udviklingen lige til det sidste. Hun døde 22. Oktober 1899.

Morten Eskesen: »Hans Krügers Saga«.

R. P. Rossen.

v. Köller, Ernst Matthias, f. 1841, Minister, Overpræsident, blev født 8. Juli 1841 i Kantreck i Nærheden af Gollnow i Pommern. Han besøgte 1860 og flg. Aar Universiteterne i Heidelberg og Berlin, og traadte 1864 ind i Statstjenesten som Auscultator i Friedberg, hvorefter han 1866 blev Regerings-Referendar i Stettin og 1868 Landraad i Kammin, hans Fødeegn. 1881 valgtes han i en pommersk Kreds til Rigs-dagen, hvor han hørte til det konservative Parti og viste sig som en slagfærdig Taler; han gjenvalgtes indtil 1888. Aaret i For-vejen var han bleven Politipræsident i Frankfurt ved Main og forflyttedes herfra 1889 som Understatssekretær for Elsass-Lothringen, hvor han styrede Departe-mentet for det Indre. 29. Oktbr. 1894 blev han preussisk Indenrigsminister, men afgik fra denne Stilling — som han næppe magtede, og hvori han var Gen-stand for den skarpe Kritik, selv fra regeringsvenlig Side — allerede 8. Decbr. 1895. Endelig modtog han under 26. Juli 1897 Udnævnelse til Overpræsident i Provinsen Schleswig-Holstein, og han tiltraadte dette sit Embede ved en Be-kendtgørelse af 7. Aug. s. A.

Efter et Aars afventende Holdning be-gyndte han i Oktober 1898 med at foretage Masse-Udvisninger af danske Undersaatter, særlig af Tjenestekarle eller Tjenestepiger fra Kongeriget, der ikke selv havde forset sig, men som udvistes for at berede Vanskeligheder for vedkommende dansksindede Husbonde, der ikke paa anden Maade kunde straffes ved lovlige Midler. Ifølge hans egen Udtalelse til den danske Journalist H. Cavling, i *Politiken* for 27. Nov. 1898, foretoges disse Udvisnin-ger (= den indirekte Strafmetode) med det Formaal at knuse den stedlige danske Agitation, især som den blev drevet af Redaktørerne H. P. Hanssen og J. Jessen, samt for at lægge en Dæmper paa De-monstrationer og Udtalelser i Kongeriget. Udvisningerne vakte Opmærksomhed i hele Tyskland og vidt om i Evropa, og Interessen for den sønderjyske Sag fik netop i Kongeriget ny og stærk Næring ved disse Begivenheder. Under K.s Besøg i Nordslesvig i de første Maanederaf 1899

hyldedes han af Tyskerne med Fester og Fakkeltog, og kort Tid efter udtalte den holsteinske Grev Otto Julius Moltke i det preussiske Underhus, rigtignok under stærk Modsigelse fra Venstre, at »Köller var den populære Mand i Slesvig«. For mange Tyskere kom det ganske sikkert overraskende, at Danskheden i Nordslesvig endnu efter 35 Aars Forløb under prøjssisk Herredømme var saa stærk, at det kunde være nødvendigt at bekæmpe den med saa usædvanlige og utiltalende Vaaben.

Sin Udvisningspolitik har K. senere fortsat, om end langt fra i det Omfang som ved dens Begyndelse. Derimod er under hans Overpræsidium Forfølgelsen af de danske Foreninger bleven drevet til et hidtil ukendt Højepunkt, og de smaa-ligste Chikanerier af Enkeltmand er sat i System med stor Konsekvens. Danske Møder opløses under de urimeligste Paa-skud, og Staten fører økonomisk Krig mod lovlige Borgere, blot fordi deres nationale Anskuelse vækker den stedlige Øvrigheds Mishag; der rettes Angreb paa Fri-menighederne, ikke af religiøse, men udelukkende af politiske Grunde, og der gøres i stort Omfang Forsøg paa at skræmme og true Folk til at svigte deres Overbevisning. K.'s Regimente karakteriseres da først og fremmest af dets Raahed. Den langt overvejende Del af den tyske Nation følte ogsaa Afsky ved de Forsøg, K. gjorde paa i 1899 at tage Forældremyndigheden fra de Forældre, der sendte Børn over den skolepligtige Alder til Høj- og Efterskoler i Kongeriget, ligesom Truslerne om at udvise ganske uskyldige danske Undersaatter som Straf for, at deres fjerne Slægtninge eller blot Folk, der boer i samme Sogn som de, deltager i lovlige Møder, har vakt Forargelse hos alle ret-tænkende Prøjssere.

Med samme Hensynsløshed har K. benyttet sig af de underordnede Embedsmænds fuldkomne Afhængighed og ubetingede Servilitet, der udelukker enhver Kritik af de fra Overpræsidiets udgaaede Instruktioner, og Nordslesvig er derfor i hans Tid fortrinnsvis blevet søgt af Stræbere af den moderne prøjssiske Skole — en

Række sydfra indvandrede Landraader, »Amtsvorsteher« og Amtsdommere, der i et og alt er fremmede for den hjemmehørende Befolkning, og hvis Maal det er i kort Tid at udmærke sig for atter at komme sydpaa med Avancement.

Der kan ikke frakendes K.s Regimente en betydelig Opfindsomhed i Valget af Forfølgelsesmidler mod de danske Nordslesvigere. Men naar det efter hans eget Sigende er hans Maal at skaffe *Rø* tilveje i Nordslesvig, saa kan det ikke heller forties, at hans Regimente er i egenligste Forstand fredsforstyrrende. Modsatningerne mellem Dansk og Tysk er i disse sidste Aar under K. bleven stærkt uddybede, og den danske Befolknings Modstand mod Germaniseringen er bleven baade ægget og styrket. Jo mere K.s dristige og ophidsende Tvangspolitik har udvidet sig og er bleven præget af den hensynsløse Vilkaarlighed, desto indertiligere er de danske Slesvigeres Sammenhold blevet, og desto fastere har de været om deres nationale Kultur, deres danske Sprog og Ejendommeligheder. Den ældre Generation har K. hindret i at falde sammen i national Sløvhed, og den yngre Slægt har han skræmt langt bort fra selv de svageste prøjssiske Sympatier. Han har ganske sikkert bevirket Frafald hos de lunkne og ængstelige, ligesom han har tilføjet Befolkningen betydelig økonomisk Fortræd og virkelig opnaaet at bringe Ulykke over mange Hjem, særlig de danske Undersaatters. Men i dybere Forstand har han ikke været farlig for Nordslesvigs Nationalitet, og det er forstaaeligt, at Storstedelen af det tyske Folk ikke nærer Tillid til, at han skal hidføre den af det ønskede Virkning af et prøjssisk Regimente i Sønderjylland.

Fra sine Overordnede Side har K. derimod været Genstand for store Hædersbevisninger. Han afskedigedes Decbr. 1895 fra Stillingen som prøjssisk Indenrigsminister med Titlen »Staatsminister« og Prædikaten Excellence. Paa Kejsersens Fødselsdag 1899, netop som hans Udvisningspolitik havde været paa Tale i den prøjssiske Landdag og var bleven fuldt biligt af to af Regeringens Medlemmer,

modtog han Storkorset af den røde Ørns Orden.

K. har paa sin ovenfor omtalte Rejse i det nordlige Slesvig gjort Forsøg paa at træde i Forbindelse med ansete Repræsentanter for den danske Befolkning og bl. a. opfordret dem til at grundlægge eller ved Køb erhverve et paa Dansk udkommende Blad, der skulde arbejde paa i Overensstemmelse med hans Synspunkter at skaffe Ro i Nordslesvig. Medens K. gjorde et personlig meget vindende Indtryk paa de paagældende danske Bønder, har de ikke ønsket at følge hans Opfordring, saaledes som den skulde forstaaes. K. har da paa anden Maade sikret sig en Presse i Nordslesvig; bl. a. udgives et delvis paa Dansk udkommende Blad i Haderslev med Understøttelse af det til hans Raadighed stillede og i 1900 forøgede hemmelige Fond.

Franz v. Jessen.

Lassen, Hans, 1831—1896, Gaardejer, Politiker, blev født i Lysabild 11. Februar 1831 som Søn af Gaardejer Hans L. og Hustru Anna Marie, f. Hansen. Han blev undervist i Folkeskolen i Lysabild af den dygtige Lærer Bekker og var 1847—48 Elev paa Rødding Højskole. 1852 overtog han som Mødrenearv sin Fødegård og giftede sig med Marie Cathrine Elholm (f. 1831), Datter af Gaardejer Peter Hansen E. i Sundsmark. Aaret efter valgtes han, kun 22 Aar gammel, til Synsmand for Lysabild Sogn. I denne Stilling vakte han snart Opmærksomhed som en indsigtfuld, forstandig og dygtig Bonde. Faa Aar senere valgtes han til Medlem af Herredsraadet for Als Sønderherred.

Efter Krigen i 1864 blev L. afsat som Synsmand af Civilkommissærerne, fordi han optraadte som en udpræget dansk Mand. Men han fik snart mange andre Tillidshverv at røgte. Efter Hertugdømmernes Indlemmelse i Preussen valgtes han 1867 til Kredsmand, noget senere tillige til Medlem af Provinslanddagen. Han blev Formand for »den alsiske Landboforening« og for »Lysabild Sogns Sparekasse«, Kirkeældste, Medlem af Provstsynoden og af Provinssynoden, af Sprog-

foreningens og af Vælgerforeningens Bestyrelser.

Som Politiker gjorde L. sig allerede bemærket i 1866. Han var én af »de 47«, der rejste til Berlin for at takke Kong Wilhelm for Pragfredens § 5 og bede ham om, at den snart maatte blive udført. Da Ahlmann ved sin Bortrejse i 1875 nedlagde sit Mandat, valgtes L. til hans Efterfølger som Landdagsmand for anden Valgkreds, Sønderborg og Aabenraa Amter. Senere valgtes han efter Krügers Død til Rigsdagsmand for 1. Valgkreds, Haderslev og Sønderborg Amter, i Valgperioden 1881—84.

Ahlmann og Krüger havde ikke kunnet indtage deres Sæder i Landdagen, fordi de vægrede sig ved at aflægge den foreskrevne Hyldingsed. Mens ansete Nordslesvigere som Monrad i Flensborg og Junggreen i Aabenraa allerede udtalte sig skarpt imod denne Politik midt i Halvfjerdserne, blev den forsvaret af L., indtil Traktaten af 11. Okt. 1878 [se Haandbogens 8. Afsnit] var bleven kundgjort. Allerede tidligere havde han med Held søgt at vende Stemningen i Sundeved og paa Als imod Ungdommens Udvandring. Nu gjorde han Skridtet fuldt ud og brød aabent med Protestpolitiken.

Da Valgmændene i Efteraaret 1879 vilde genvælge ham til Landdagsmand, afgav han en Erklæring, som vakte almindelig Opsigt. Han gjorde i den gældende, at der absolut maatte tages Hensyn til Traktaten af 11. Okt. 1878 i vor fremtidige Politik, og at det ikke blot var klogest, men ligefrem tvingende nødvendigt, at de nordslesvigiske Repræsentanter indtog deres Sæder i Landdagen »for overalt og ved enhver Lejlighed at værne om det, hvorpaa vort Fremtidshaab nu maa bygges: vor Nationalitet, vort Sprog og den almindelige Folkeret.« I Henhold til denne Opfattelse af Stillingen erklærede han kun at ville modtage Valget paa den udtrykkelige Betingelse, at man gav ham fuld Frihed med Hensyn til Edsspørgsmaalet. Paa dette Program blev han enstemmig genvalgt, men da Krüger fastholdt Proteststandpunktet bojede han sig foreløbig for ham som den ældre Repræsentant. Først

efter Krügers Død i 1881 aflagde han Eden og indtog sit Sæde i Landdagen.

L. var ingen fremragende Taler, men hans Foredrag var adrueligt, grundigt og sagligt. Han var i Besiddelse af et sundt, praktisk Blik og en klar, skarp Forstand, var flittig og arbejdsdygtig, stod gjerne Folk bi med Raad og Daad og erhvervede sig efter Haanden en næsten ubegrænset Tillid, fremfor alt paa sin Fødsel. Efter hans Død, 20. Jan. 1896, viste det sig desværre, at han havde misbrugt denne Tillid og, trykket af økonomiske Vanskeligheder, været utro som Formand for Lysabild Sogns Sparekasse. Dette var en stor Sorg og Skuffelse for hans mange personlige og politiske Venner.

H. P. Hanssen-Norremølle.

v. Levetzau, Werner Carl Julius Gottlob, f. 1822, Landraad, blev født 23. Novbr. 1822 i Itzehoe som Søn af Overhofmarskal Joachim Godsche L. Han tog juridisk Eksamen i Kiel 1847 og ansattes samme Aar som Volontær i Rentekammeret, blev 1848 udnævnt til Landfoged paa Sild og 1859 til Amtmand over Ahrenstok og Plön Amter i Holsten. Efter Krigen 1864 traadte L. i preussisk Tjeneste. Han blev 1865 udnævnt til Amtmand over Aabenraa Amt og efter Hertugdømmernes Indlemmelse i Preussen til Landraad i Aabenraa Kreds, et Embede som han beklædte til 1889, da han ved den nye Provinsforfatnings Indførelse trak sig tilbage fra Statstjenesten. L. viste som preussisk Landraad Forstaaelse af de vanskelige Forhold, den nordslesvigske Befolkning lever under, og blev af denne skattet som en retsindig og forholdsvis human Embedsmand.

Han var gift med Fanny Marie Louise Anna, f. Komtesse Blücher (1829—93), Datter af Kammerherre, Grev Gustav Blücher-Altona.

Danmarks Adels Aarbog 1890. Dansk biografisk Leksikon.

H. P. Hanssen-Norremølle.

Lildholdt, Falle, f. 1858, Gaardejer, Kredsugsmand, blev født 3. Juni 1858 i

Løjt kirkeby ved Aabenraa. Efter endt Skolegang blev han sendt til Kristiansfeldt et Aar for at lære tysk, var Vinteren 1883—84 Elev paa Testrup Folkehøjskole, overtog Fædrengaarden 1888 og blev 1890 gift med Johanne Lildholdt fra Nustrup. Efter at hun 1895 var død, giftede han sig 1898 med Christine Jensen, Datter af Mads J. fra Jægerup.

L. er en selvstændig og støt Karakter, en dygtig Landmand, har god Indsigt i kommunale Sager og er godt hjemme i den dertil svarende Lovgivning. De fleste Tillidshverv i Kommune og Sogn er derfor lidt efter lidt blevet betroet ham, ligesom han af han sit Fødesogn er valgt ind i Aabenraa Kredsraad. Han er Medlem af flere større og mindre økonomiske Sammenslutningers Bestyrelse, ligeledes af Skoleforeningens Bestyrelse, og Tillidsmand for Vælgerforeningen og Sprogforeningen; han tager sig ihærdigt og dygtigt af alle disse Hverv. En Tid lang var han Menighedsrepræsentant, men blev af de kirkelige Myndigheder afsat, fordi han sluttede sig til Frimenigheden i Haderslev.

Thade Petersen.

Lindemann, f. 1855, Amtsdommer, Politiker, er født 19. Oktbr. 1855. 1893 blev han udnævnt til Amtsdommer i Aabenraa efter en Tid lang at have været Retsassessor i Altona. Han kastede sig straks ind i den politiske Kamp og blev et fremragende Medlem af »den tyske Forening«s Bestyrelse. Ved ejendommelige Lovfortolkninger fik han Sager rejst mod danske Folk paa hidtil ukendte Omraader, stemplede saaledes Navnet »Sonderjylland« som »grov Uorden«, og var i 1898 ved Siden af Amtsdommer, Dr. Hahn i Nordborg den ivrigste af de Overformyndere, der angreb danske Folks Forældreret. — For en Udfordring til Duel blev L. idømt en Uges Fæstningsarest og 1. April 1898 forflyttet til Toftholm.

Som Politiker er L. en fanatisk Beundrer af Tysklands Storhed og Magt. I Sammenhæng dermed staa hans Danskerhad og en Tilbøjelighed til som Dommer at anvende Loven i den strengeste

Fortolkning. Han er ellers af Naturen godmodig, jævn og behagelig i Omgang.
»Hejmdal«, Decbr. 1896, Febr. 1897, April 1898.

Thade Petersen.

Lorenzen, Hans Rudolf Hiort-, f. 1832, Redaktør, født i Haderslev 16. Avg. 1832, er Søn af den fra den nationale Vækkelsestid i Sønderjylland bekendte Peter H.-L. og Hustru Helene Dorothea, f. Schroeter. Sin første Skolegang fik han i Haderslev, men kom allerede i 1843 paa Sorø Akademi, hvorfra han dimitteredes til Universitetet. Efter i 1856 at være bleven juridisk Kandidat blev han Amtsekretær i Flensborg og Haderslev, var i 1857 Protokolfører ved Stenderforsamlingen i Flensborg og blev 1859 ansat som Borgmester, Politimester og Byfoged i Egersfælde. Fra 1860 til 1864 var han Herredsfoged i Satrup og Maarkær Herreder i Angel. Efter Krigens Udbrud blev han afskediget og blev en kort Tid Bestyrer af et militært Lasaret paa Frederiksberg Slot. I Efteraaret 1866 flyttede han med sin Familie til Haderslev, hvor han søgte Bestalling som Sagfører, uden at det dog lykkedes ham at faa sit Andragende bevilget.

Under Krigen og de nærmest følgende Aar havde Bladet »Dannevirke« været standset. Efter Hertugdømmernes Indlemmelse i Prøjsen blev dets Udgivelse atter paabegyndt, og L. overtog da dets Redaktion. Det udkom en Tid lang under Titelen »Haderslev Avis«, men L. genoptog det gamle Navn. I 1874 købte han tillige »Freja«, og de to Blade vedblev derefter at udkomme med hver sin Titel, men iøvrigt med fælles Indhold.

Som Redaktør af de to ældste og bedsteligste politiske Dagblade i Nordslesvig indtog L. en fremskudt Stilling under de forandrede politiske Forhold. Lige saa lidt som de samtidige og senere Redaktører af de danske Blade i Nordslesvig undgik han at komme i Strid med den prøjsiske Presselov. Han blev gentagende idømt Fængselssraf og maatte i 1875 tilbringeotte Maaneder paa Fæstningen Magdeburg.

L. var i flere Aar Formand for »Kom-

munalforeningen« i Haderslev og var Medstifter af »Haderslev Bank«, der oprettedes i 1875. To Aar senere fandt Politimyndighederne paa at undersøge hans Undersaatsforhold, og det opdagedes da, at han ikke havde opholdt sig i Nordslesvig under Fredsslutningen og af den Grund ikke kunde betragtes som prøjsisk Undersaat. For at undgaa Udvisning forlod han Slesvig, afhændede Bladene og sin Ejendom i Haderslev og flyttede 1878 til København, hvor han blev Redaktør af »Nationaltidende« (1878—1893). Fra Januar til April 1879 repræsenterede han som Folkethingsmand Odense Amts tredje Valgkreds (Assens).

1880 fik han Dannebrogssordenens Ridderkors og efter Fratrædelsen af Posten som Redaktør for »Nationaltidende« udnævntes han til Etatsraad. I 1894 ansattes han som Stiftsskriver for Sjællands Stift. Han har udgivet flere genealogiske Arbejder. — L. ægtede 1859 Oline Johanne Dorothea Bruun Muus, f. 1836, † 1864, og 1868 hendes yngre Søster Betzy Magdalene Frederikke B. M., Døtre af Grosserer Elias Bendz M.

Dansk biografisk Lexikon.

M. C. Mathiesen.

Ludvigsen, Anna Christiane, 1794—1884, Forfatterinde. Hun, der er mest kendt under Navnet »Digterinden Anna«, blev født 14. April 1795 i Aabenraa som eneste Datter af Sognepræst Johan Christian Lautrup († 1845) og Anna, f. Bonnichsen. Hun ægtede første Gang (1819) Præst i Dagebøl Jürgen Jessen (f. 1842) og anden Gang 1845 sin Faders Avlskarl Lorenz Ludvigsen (f. 1816 † 1864).

Anna L. begyndte i Fyrrene at skrive Digte, paavirket af de Indtryk, hun havde modtaget under Læsningen af J. K. Lavaters Skrifter (»Den lille Sangens Gnist, som bor i mig — o, Lavater! blev vakt til Liv af Dig!«). Hendes Digte blev offentliggjorte i »Dannevirke« og »Gæa« under Markedet *Anna*. En Digtsamling, »Markblomster«, udkom 1853. Ingemann, hvem hun havde forelagt en Del af sin Produktion, bedømte den med stor Velvilje; »Deres Versformer« — skrev han

1851 til Anna L. — »er i Almindelighed meget regelmæssige og Rimene kraftige. Uagtet De kalder disse Sange Naturens Børn, landlige og simple Sange, kunne de dog ingenlunde henregnes til Naturpoesien — de er aabenbart Frugter af Dannelse. Det er den fromme, adelt dannede Præstedatter, der udtaler sig i Kunstpoesiens kun alt for gængse Sprog og Former.« I »Sønderjydske Aarbøger« 1893 S. 191 ff. har Morten Eskesen med stor Veneration skildret Anna L.s Levnedsløb og meddeelt flere Prøver paa hendes Digte. De falder kun lidet i en senere Tids Smag.

Anna L. tog sig som Enke — selv var hun barnløs i begge sine Ægteskaber — meget af unge Mennesker, der trængte til Hjælp under deres Uddannelse. Hun var en dygtig og brav Kvinde med Hjærte og Forstaaelse for den danske Sag i Sønderjylland baade før og efter 1864.

Hun døde 28. Juni 1884 og ligger begravet paa Tinglev Kirkegaard.

Sønderj. Aarbøger I. c. Dansk biografisk Lexikon.

Franz v. Jessen.

Lycke, Nis Petersen, f. 1842, dansk Frimenighedspræst i Rødding. Han er født 16. Juni 1842 i Tiset, Gram Sogn, men henlevede sin Barndom i Hygum (ved Rødding), hvor hans Fader blev Degen og Lærer kort efter hans Fødsel. Som voksen valgte han ogsaa selv at gaa Lærervejen og fik sin Uddannelse paa Seminariet i Tønder (i Aarene 1859—62), hvor den Gang Cornelius Appel, som senere blev Præst for Frimenigheden i Rødding, virkede som Lærer. En anden af Lærerne, hvis Undervisning fik særlig Betydning for L., var Kaptajn Thurah; navnlig fængsledes han af dennes livlige og indgaaende historiske Foredrag. Efter endt Seminarietid virkede han en Aarrække som Lærer først i Hygum, derefter i Skærbæk ude paa Vesteregnen, og der gaar endnu Ry af hans store Dygtighed i denne Gerning. Men Aar for Aar blev det ham tungere og tilsidst uudholdeligt at arbejde i det præstiske Skolevæsens Tjeneste, og han søgte og fik da 1880 Degnekaldet i Gram, hvortil Grev Brocken-

huus-Schack til Giesegaard har kaldet, og hvormed der ikke er forbunden nogen Lærergerning. Her modtog han 1889 Anmodning fra Frimenigheden i Rødding om at overtage Præstegerningen dér efter C. Appel, og 15. Sept. samme Aar præsteviede Appel ham i Kirkesalen i den gamle Højskolegaard. Siden da har han paa solid og stilfærdig Maade bygget videre paa den af Svejstrup og Appel lagte Grund.

III. Tid. XXXI, Nr. 53.

Thorud Tomason.

Madvig, Poul Anton, 1816—1899, Fysikus, var en Søn af By- og Herredsskriver Poul Anthoni M. og Benedikte, f. Kofod i Svanke paa Bornholm, hvor han som den yngste af 8 Søsken blev født 18. Decbr. 1816. M. var Broder til Gehejmekonferensraad J. N. M., der, efter at være bleven Professor ved Universitetet i København, tog sig af den 12 Aar yngre Broder og lod ham besøge Børgedydskolen paa Kristianshavn. Herfra blev han Student 1835. Som saadan fik han Fribolig paa Regensen og tog medicinsk Embedsexamen i Foraaret 1841. Samme Efteraar nedsatte han sig som prakt. Læge i Frederiksværk. Her giftede han sig 6. Maj 1848 med Camilla Kühl, Datter af kgl. Assistent K. i København. 1853 blev han af Ministeriet opfordret til at tage slesvigske Fysikalexamen, og efter at have bestaaet denne blev han ansat som Fysikus i Haderslev Østeramt og Læge ved Kristine Frederikke-Stiftelsen i Haderslev, hvorthen han flyttede i Foraaret 1854. Han erhvervede sig snart en meget udbredt Praxis og var i det hele taget yndet som Læge ikke alene paa Grund af sin Dygtighed, men ogsaa paa Grund af sin personlige Elskværdighed. Den Højagtelse, han nød, og den Hengivenhed, hvormed han omfattedes af sine Medborgere, stod sin Prove under Krigen 1864. Det lod nemlig til, at M. skulde dele Skæbne med de fleste danske Embedsmænd. Paaskedag 1864 fik han af det tyske Kommandantskab Ordre til at fraflytte sin Bolig paa den nævnte Stiftelse inden næste Dags Aften, og nogle Uger

senere afskedigedes han som Fysikus og modtog en Udvisningsordre med Frist til at være ude af Landet inden 24 Timer. Men de danske Borgere i Haderslev vilde nødig miste deres Læge, og tre af dem fik da det Hverv straks at rejse til Flensborg for hos Civilkommissærerne, Zedlitz og Halbhuber, at udvirke Udvisningsordrens Tilbagekaldelse. Dette lykkedes heldigvis, og M. blev saa i Haderslev og fortsatte sin Virksomhed som Læge.

Efter Krigen førte de forandrede Forhold med sig, at en Personlighed som M. maatte komme til at indtage en fremskudt Plads i Rækken af de Mænd, der stillede sig i Spidsen for den nationale Kamp. Allerede 1865 ledede han de to Tusind Sønderjyders Besøg i København. Hans Anseelse voksede med Aarene, saa det kan uden Overdrivelse siges, at der siden Krigen næppe fra dansk Side er sket noget af Betydning paa det politiske Omraade, uden han har været tagen med paa Raad og samtykket deri. Han stod i personligt Venskabsforhold til Krüger og Junggreen saa vel som til Gustav Johannsen og andre af de ledende Mænd og var dem en tro og paalidelig Støtte og Raadgiver under vanskelige Forhold. Han var med til at stifte »Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig« og var i flere Aar Medlem af dens Bestyrelse. Han deltog ligeledes i Oprettelsen af »Vælgerforeningen for Nordslesvig« og var til sin Død ogsaa Medlem af denne Forenings Bestyrelse, ligesom han ogsaa var Medlem af og med varm Deltagelse omfattede »Skoleforeningen«. Han deltog endvidere i Oprettelsen af »Haderslev Bank« og blev straks valgt til Formand for dens Tilsynsraad, en Post, han dog snart frasagde sig, fordi han mente ikke fuldtud at kunne udfylde den.

Den Hengivenhed og Tillid, hans Medborgere vedvarende nærede for ham, fandt sit Udtryk i de Hædersgaver, der skænktes ham ved forskellige Lejligheder, saaledes ved hans og Hustrus Sølvbryllup i 1873, ved hans 80aarige Fødselsdag i 1896 og sidst ved hans og Hustrus Guld- bryllup 1898.

Som Læge vedblev han at nyde An-

seelse i vide Kredse, ogsaa blandt sine Standsfæller. Han blev saaledes udnævnt til Æresmedlem af »Veile Amts Lægeforening« og var fra 1875 tillige »Den danske Lægeforenings« hidtil eneste Æresmedlem. I Haderslev var han ubetinget den mest søgte Læge, indtil han i de senere Aar paa Grund af Alder maatte indskrænke sin Praxis noget.

Det var saaledes et meget virksomt Liv, der afsluttedes, da M. efter et kort Sygeleje lukkede sine Øjne 8. Febr. 1899. Den danske Befolkning i Nordslesvig mistede i ham en af sine betydeligste Personligheder, og dog føltes Tabet maaske mest af den ubemidlede Klasse i Haderslev, der i ham tabte ikke alene en omhyggelig Læge, men tillige en aldrig svigtende Velgører.

Dansk biografisk Lexikon, Carøe og Selmer: Den danske Lægestand, 6. Udg. III. Tid. XL, Nr. 21. »Dannevirke«, Febr. 1899.

M. C. Mathiesen.

v. Manteuffel, Edwin, 1809—85, Friherre, preussisk General og Statholder i Slesvig. M. blev født 24. Febr. 1809 i Dresden, blev 1829 Løjtnant og 1843 Ritmester i Gardedragonerne. I Martsdagene 1848 kom han i Berøring med Kong Frederik Wilhelm IV. og blev udnævnt til Fløjadjutant; han hørte derefter i en Række Aar til Kongens nærmeste Kreds og vandt stor Indflydelse, især da hans Fætter *Otto* M. samme Aar blev Minister og 1850 endog Førsteminister. M. brugtes tidlig i diplomatiske Sendelser til Østerrig og Rusland, blev 1854 Oberst og 1857 Chef for Kongens militære Kabinet. Han beholdt ogsaa denne Stilling, efter at Kongens Broder, Prins Wilhelm (senere Kejser W. I) 1858 havde overtaget Regentskabet, og M. fik væsentlig Del i Gjennemførelsen af den nye Hærordning, særlig med Hensyn til alle Forfremmelser, idet han arbejdede for en Foryngelse af Officerskorpsen. Medens han 1858 blev Generalmajor og 1861 Generaladjutant, gjorde hans udpræget konservative og russervnlige Holdning ham ilde lidd i alle frisdinede Kredse.

I Slutningen af Februar 1864 sendtes

han til Wien for at træffe nærmere Aftale om Krigens Førelse, særlig om Indrykningen i Nørrejylland, og i Juni 1865 blev han udnævnt til Chef for de preussiske Tropper i Hertugdømmerne. Efter Gastein-Aftalen om foreløbig Deling af Styrelsen i disse Lande blev han i Septbr. 1865 Statholder i Slesvig. I denne Stilling trængte han saa vidt muligt det augustinborgske Parti, det saakaldte »Landsparti«, tilbage ved Embedsafsættelser, Forbud mod holsteinske Blade og lignende Midler, ja, han truede endog (18. Oktbr.) selve Præntenden med Fængsling, hvis han vovede sig ind paa slesvigsk Grund. Særlig bekendt blev hans Udtalelse 26. Septbr. 1865 til Embedsmændene i Flensborg, da han bestemte afviste Tanken om den mindste Landafstaaelse i Nordslesvig: »Hver 7 Fod lang Strækning Jord vil jeg dække med min Krop, førend den afstaaes.« 4 Uger senere gentog han Sætningen overfor Embedsmændene i Haderslev med følgende Ord: »Jeg gaar i Morgen til Kongeaen og vil engang tage mine 7 Fod Jord i Ojesyn«; samtidig advarede han mod enhver dansk Demonstration, da »Kong Christian IX.s Afstaaelse af Landet er det eneste Grundlag for den lovlige Ordning.«

I Juni 1866 aabnede M. Krigens ved at trænge de østerrigske Tropper ud af Holstein; han indsatte derefter C. Scheel Plessen til Overpræsident baade i Slesvig og Holstein. En Maaned senere blev han Chef for Mainhæren imod de sydtyske Stater og vandt nogle mindre Træfninger; dog var i Virkeligheden alt afgjort af hans Forgænger, Vogel v. Falckenstein, og den preussiske Landdag vilde derfor heller ikke tilstaa ham nogen Dotation, medens han ved Kongens Gunst blev General i Rytteriet. I Januar 1867 sendtes han til Rusland i et diplomatisk Hverv og blev Aaret efter Chef for det 1. Hærkorps. Dette anførte han i Krigens 1870, dels i Slagene omkring Metz 14. og 18. Aug., dels under den følgende Indeslutning af Fæstningen og imod de franske Forsøg paa at bryde igjennem 31. August og 1. Septbr. Efter Metz's Overgivelse i Slutningen af Oktbr. fik han Ledelsen af en

selvstændig Hær, der besatte Frankrigs nordlige Landskaber; i Krigens sidste Uger, Januar 1871, førte han Sydhæren, som trængte den franske General Bourbaki over paa schweizisk Grund og dermed gjorde Ende paa Kampen. Denne Gang fik han derfor ogsaa Del i Dotationerne til de sejrende Generaler.

M. var 3. Marts 1871 Tyskernes Kandidat ved Rigsdagsvalget i Nordslesvigs 1. Kreds, men samlede kun 1677 Stemmer imod H. Krügers 12,600.

Juni 1871 blev han Chef for den Hær, der blev tilbage i Frankrig efter Fredslutningen, og efter Landets Rømning i Septbr. 1873 blev han Generalfeltmarskal. 1876 og 1879 sendtes han paany til Rusland som Diplomat, og endelig i Oktbr. 1879 blev hans Statholder i Elsass Lothringen, hvor han viste en uventet Hensynsfuldhed mod Indbyggerne. Han forblev i denne Stilling indtil sin Død, der indtraf i Karlsbad 17. Juni 1885. Et af Forterne omkring Metz er opkaldt efter ham.

K. H. Keck: Edwin, Freiherr von M.-Bielefeld 1889.

Emil Elberling.

Matthiesen, Christian, f. 1811, Landraad, er født 1811 i Slesvig, studerede 1831 — 35 Retsvidenskab i Kiel, blev derefter Underretsadvokat samt 7. Dec. 1839 Notar i Slesvig og senere Herredsfoged i Satrup og Maarkær Herreder i Gottorp Amt, hvor han fungerede indtil 1851. Da han senere paa Grund af Deltagelse i det slesvig-holstenske Optrør ikke fik sin Bestalling bekræftet, gik han til Pommern, hvor han blev Borgmester i Wolgast; men efter den anden slesvigske Krig vendte han tilbage til Hertugdømmet, blev d. 6. September 1864 konstitueret Herredsfoged i Vis og Ugle Herreder, i December 1865 konstitueret og i Januar 1866 virkelig Amtmand over Sønderborg og Nordborg og 1867 Landraad i Augstenborg, hvilken Post han beklædte i 7 Aar, indtil han i 1874 søgte og fik sin Afsked.

M. var i 1867 opstillet som Ahlmanns Modkandidat i 2. Valgkreds (Sønderborg—Flensborg Amter); men iøvrigt

har han ikke været særlig fremtrædende i den politiske Kamp i Nordslesvig. — Han lever endnu i Kiel.

Alberti: Lexikon der schlesw.-holst.-laueb. u. eutin. Schriftsteller.

Nikolaj Andersen.

Mathiesen, Mathies Cornelius, f. 1853, Redaktør, er født 11. Novbr. 1853 i Vraaby paa Rømø. Faderen, Hans Cornelius M., havde i sin Ungdom været Sømand, men blev senere Lærer og døde som saadan i Januar 1868, efterladende sin Hustru Anna, f. Hansen, med 10 Børn, af hvilke M. var det næstældste. M. bestemte sig efter Faderens Ønske for Lærervejen, besøgte 1871—74 Seminariet i Tønder, var derefter et Aar Privatlærer i Ballum og blev saa 1. April 1875 knyttet til den danske Realskole i Haderslev, hvor han virkede, indtil Skolen i 1881 blev lukket ved et Magtsprog af den prøjsiske Regjering. 1. Juli 1882 blev M. ansat ved det danske Dagblad »Dannevirke« i Haderslev, Aaret efter overtog han det juridiske Ansvar, og 1891 blev han tillige »Dannevirkes« Redaktør og Leder; denne ansvarsfulde Post beklædte han indtil ind i Januar 1900. M.'s Ledelse af »Dannevirke« prægedes af Besindighed og Fasthed. Da det af Bladets Ejer ikke længer tillodes ham at hævde »Dannevirkes« gamle Program rent og klart, forlod han Bladet.

Siden i Foraaret 1900 er M. ansat som Redaktør ved det danske Dagblad »Mødernaaleet« i Haderslev, der ejes af et Aktieselskab.

Som ansvarhavende for »Dannevirke« har M. to Gange maattet stifte Bekjendtskab med de prøjsiske Fængsler. For formentlig Fornærmelse imod Skolekollegiet i Haderslev maatte han i 1884 afsones en Fængselsstraf paa 3 Maaneder og senere i 1889 en Fængselsstraf paa en Maaned for at have fornærmet Kredsskoleinspektør Stegelmann i Haderslev ved at optage en Forespørgsel i »Dannevirke« om, hvorvidt det var strafbart at stjæle Æbler i Naboens Have.

Foruden dette er M. under sin journalistiske Virksomhed bleven idømt talrige

Bøder. M. deltog i 1884 i Sønderjydernes Tog til Vestjylland og var senere samme Aar en af Lederne af de sønderjydske Pigers Udflygt til Kjøbenhavn og Nordsjælland. En af Togets unge kvindelige Deltagere, Karen Andresen fra Brunsgaard ved Rødding, blev siden hans Hustru. Foruden gennem Bladet har M. personlig virket for Oprettelse af Foredragsforeninger og for Afholdelse af politiske og offentlige Møder, hvorved han ofte selv er optraadt som Foredragsholder. Han har beklædt og beklæder en Række Tillids-hverv og har ved Siden af andre Mænd navnlig stor Betydning for det nationale Sammenhold i Haderslev.

M. har udgivet en Stedsfortegnelse for Nordslesvig, som er udkommen i andet Oplag og bruges overalt.

M. Andresen.

Mauve, Karl, f. 1860, Landraad, Dr. jur., er født 18. Avg. 1860 i Kattowitz i den prøjsiske Provins Slesien. Efter at have studeret Retsvidenskab i Breslau, Strasborg og Berlin og derpaa atter i Strasborg, hvor han i Nov. 1882 tog den juridiske Doktorgrad, bestod han 1. Okt. 1887 Assessoreksamen i Berlin. Derpaa var han først Regeringssassessor i Posen, gik i Slutningen af 1890 til Overpræsident i denne Provins og blev i Juni 1891 Hjelpearbejder i Kultusministeriet i Berlin. I Efteraaret 1892 blev han Landraad i Haderslev, hvilken Post han beklædte i henvend 8 Aar, indtil han i Slutningen af Juni 1900 forfremmedes til Overregeringsraad i Kassel.

M. er en evnerig Mand og i Besiddelse af en ikke ubetydelig Arbejdskraft. Men han hører til dem, der vil gøre Karriere og i deres Stræben efter Maalet for en højststilende Ærgærrighed mere har Brug for Regeringens Gunst end Befolkningens Velvilje. Som Landraad i Haderslev har han søgt at opnaa sine Foresattes Gunst ved at gøre sig mere end almindelig bemærket baade paa den økonomiske og den nationale Politiks Omraade. I økonomisk Retning har han nemlig bl. a. med fremragende Iver virket for Uddybningen af Haderslev Havn og Anlægget af Smaa-

haner; men disse Foretagender har været alt for dyre til nogenlunde at kunne svare sig og saaledes blive til Gavn for Kresen. Og i national Henseende har han vakt tilbørlig Opsigt ved ikke alene i videste Omfang at paabyde Lukning af Forsamlingshuse og Opløsning af lovmæssig anmeldte Møder, men desuden ved paa det hensynsløseste at udforme Udvisningspolitiken, hvortil han efter Sigende skal have udkastet Tanken. Ved sin Fremgangsmaade og de Midler, han har brugt, har han i højere Grad end de fleste af hans Kaldsfæller saaret den almindelige Retsbevidsthed og nedsat den præjssiske Forvaltning i Nordslesvig baade i hele den danske Befolknings og talrige rettænkende Tyskeres Øjne. Det var derfor med umiskendelig Tilfredsstillelse, at Kresens Beboere modtog Budskabet om hans Forflyttelse.

•Hejmdal• 1900, Nr. 141 og 148.

Nikolaj Andersen.

Michelsen, Jacob, 1845—1899, Gaardejer. Han blev født 29. Jan. 1845 i Aabenraa. Da hans Forældre, Skibsrheder Mads M. og Hustru Marie, født Jensen, døde tidlig, kom M. først i Huset hos Provst Gad i Kolding og senere hos Agent C. C. Fischer i Aabenraa, sammen med hvis Sønner han besøgte Byens bedste Skole. I Begyndelsen af Treserne kom han paa Landbohøjskolen i København, optruede efter Wienfreden for Danmark, lod sig indskrive paa Officersskolen i København og tjente 1867—68 som Løjtnant i Nyborg. Derefter vendte han tilbage til Sønderjylland, hvor han købte en Gaard i Skodborg og giftede sig med Gaardejer Hans Madsen Møllers Datter, Karen, fra Kolstrup ved Aabenraa. Et Par Aar senere overtog han Svigerfaderens Gaard i Kolstrup, hvor han boede indtil sin Død.

Som Optant kunde M. (naar bortses fra hans Post som Sekretær for »Aabenraa Amts Landboforening«) i en Aarrække ikke tage Del i den offentlige Virksomhed; men efter at han midt i Firserne havde opnaaet at blive præjssisk Undersaat, traadte han meget snart frem i de ledende Mænds

første Række, idet han efter Advokat Bekkers Død i Foraaret 1887 valgtes til Formand for »Foreningen til det danske Sprogbevarelse i Nordslesvig«, hvilket Tillidshverv han derefter sad inde med, saa længe han levede. Desuden blev han Foretningsfører for »Nordslesvigsk Frøavlforening«s i 1886 oprettede Fællesudsalg i Aabenraa og i Efteraaret 1897 Formand for »Aabenraa Amts Landboforening«, hvis Sekretær han indtil da havde været.

M. var en dygtig Landmand, der baade offentlig gennem Landboforeningen og privat ved at give mange unge Mennesker praktisk Vejledning har gjort sig fortjent af Landvæsenets Fremme. Men navnlig har han som Formand for Sprogforeningen ydet den danske Sag i Nordslesvig store Tjenester.

M. døde den 16. Februar 1899, kun 54 Aar gammel.

•Hejmdal• 17. Febr. 1899; Sprogforeningens Almanak 1900.

Nikolaj Andersen.

Moldt, Johannes, f. 1835, Redaktør, nedstammer fra en gammel alsisk Somandsslægt. Han blev født i Nordborg 8. Avg. 1835, besøgte den derværende Borgerskole fra sit 6. til sit 13. Aar, hvorpaa han nød Privatundervisning indtil sin Konfirmation. Derpaa kom han som Skriver paa Nordborg Amtsstue og blev i 1856 udnævnt til Fuldmægtig. Da Preusserne i 1864 overtog Styrelsen paa Als, blev M. strax afsat fra sit Fuldmægtigembede, men den alsiske Befolkning, der havde faaet stor Tillid til ham, overdrog ham snart det ene kommunale Tillidshverv efter det andet og valgte ham til Kredskasserer for Sønderborg Kreds. Snart blev M. ogsaa Tillidsmand i den sig udviklende nationale Kamp, og hvor det gjaldt om at værne Danskheden, var han med i forreste Række. Som en af Lederne ved Valgene til den tyske Rigsdag og den preussiske Landdag har M. erhvervet sig store Fortjenester paa sin Fødeø Als, og i en Række af Aar har han været Valgmand til Landdagen.

I 1875 blev Pladsen som Redaktør af »Dybbøl-Posten« ledig, og nu forlod M. sin Fødeby Nordborg og tog til Sønder-

borg, hvor han 1. Juni s. A. overtog Redaktionen af Sønderborg Kreds' danske Dagblad. Med Jævnhed og Sikkerhed har M. nu i over 25 Aar arbejdet i denne Stilling, roligt, men støt har han forsvaret Danskhedens Sag i Nordslesvig, og ogsaa han har prøvet, hvad det vil sige at lede et politisk Dagblad under den preussiske Presselovs Herredømme. Mulktet i større Antal og forskellige Fængselsstraffe have været Preussernes Anerkendelse af hans Virksomhed som »Dybbøl-Postens« Redaktør. 1879 startede han en dansk Boghandel i Sønderborg og afhjalp ogsaa i saa Henseende et Savn paa Øen Als og i Sundeved. — 10. Juni 1881 ægtede han Frederikke Jakobine Hollænder fra Nordborg, f. 13. Juli 1848.

1888 blev M. valgt til Kasserer for den nystiftede danske Vælgerforening for Nordslesvig, hvilken Post han med en sjælden Akuratesse og med megen Offervillighed fremdeles beklæder. Han er en af de tre Mænd, der nu udgjøre Vælgerforeningens Bestyrelse.

M.s Ry som en besindig, trofast og sikker Fører i Nordslesvigernes nationale Kamp har fra hans Fødeø Als bredt sig over hele Nordslesvig. *Gustav Johannsen.*

Mommsen, Friedrich, 1818—92, Retslærd og Konsistorie-Præsident, fødtes i Flensburg 3. Jan. 1818. Hans Fader, Købmand Fedder M., satte ham i Flensburg Latinskole, og derfra blev han Student 1836. Derpaa gik han til Kiel, senere ogsaa til Berlin og München, for at studere Jura, og 1841 afsluttede han Studierne i Kiel med den juridiske Examen. Derpaa blev han Auskultant ved den slesvigske Overret, og 1848 Medlem af denne. 1848—51 var han Medlem af Landsforsamlingen i Kiel og en Tidlang (Sept. 1848—April 1849) Chef for Justitsdepartementet. Efter Krigens Slutning rejste han til Göttingen, hvor han 1852 vandt den juridiske Doktorgrad og Aaret efter habiliterede sig som Privatdocent. 1854 blev han ekstraord., 1859 ord. Professor i Retsvidenskab, og som saadan udgav han forskellige Bidrag til Obligationsretten og skrev »Die Nichtigkeit des Londoner Vertrags

von 8. Mai 1852« (Göttingen 1863). 1864 blev han Medlem af den slesvigske Appellationsret i Flensburg, 1867 Medlem af Overappellationsretten i Berlin og 1868 Præsident for det nys oprettede evang.-luth. Konsistorium for Slesvig-Holsten i Kiel. 1876 modtog han den teologiske Æresdoktorgrad fra Kieler-Universitetet; 1878 udgav han, sammen med H. F. Chalybäus, en Kommentar til den nye Synodal-Ordning, og 1. Febr. 1892 døde han i Rom.

Alberti: Lexikonderschlesw.-holst.-laueb. u. cutin. Schriftsteller.

Fredrik Nielsen.

Monrad, Christian Ferdinand, 1815—1889, Kollaborator, fødtes 10. Decbr. 1815 i Greis ved Vejle, hvor hans Fader den Gang var Præst. Familien er en gammel sønderjydsk Præsteslægt.

Efterat M.s Fader var bleven forflyttet til Sjælland, kom Sønnen paa Sorø Akademi, hvorfra han blev Student 1835 og derpaa underviste i Sorø, indtil han 1838 blev Lærer hos Institutbestyrer Carlsen i Kjøbenhavn. Han studerede nu baade Teologi og Filosofi og blev 1846 Lærer i Dansk ved Maribos Danekvindeskole og ved sammes Realskole. 1851 udnævntes han til første Adjunkt og 1854 til Kollaborator ved Flensburg Latin- og Realskole, og i denne Stilling underviste han samtidig i Mønsters danske Pigeskole, som han senere selv overtog. 1864 blev han af Preusserne afskediget fra Latin- og Realskolen, men blev i Flensburg og fortsatte sin Skolevirksomhed indtil 1878, da han overdrog sin Pigeskole til en af sine Lærerinder.

M. sluttede sig strax i 1864 til de Mænd i Nordslesvig, der tog Ledelsen af den danske Befolknings Sammenslutning i Hænde, og lige til sin Død 1. Juni 1889 var han en ivrig Medarbejder i den danske Sags Tjeneste. Han var medvirkende ved Stiftelsen af »Flensburg Avis« i 1869, støttede den med Raad og Daad, og gentagne Gange har han under den daværende Udgivers (G. Johannsens) Fraværelse og Fængsling ledet Bladets Redaktion. I flere Aar var han Udgiver af »Nordslesvigs Søndagsblad«.

M. arbejdede helst i Stilhed, men ihærdigt, traadte sjældent offentlig frem og nøjedes i Almindelighed med at være Raadgiver. Sit Modersmaal elskede han af ganske Hjærte, og han var en Mester i at tale og skrive det. Som Kollaborator ved Flensborg Latin- og Realskole udgav han en dansk Formlære og en dansk Syntax til Skolebrug.

Som Medstifter af »Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig« overtog han strax Formandspladsen i Bestyrelsens Bogudvalg, hvilken Plads han indtil sin Død udfyldte med sjælden Omhu og Ihærdighed.

I en Række af Aar var M. Medlem af Vor Frue Sogns Kirkeældste-Kollegium.

Sexaarsdagen efter hans Død, 1. Juni 1895, rejste »Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig« over hans Grav paa Flensborg ny Kirkegaard en smuk Mindestøtte »i taknemmelig Erindring om hans fremragende Deltagelse« i Foreningens Arbejde.

Sønderj. Aarbøger 1890, S. 27.

Gustav Johannsen.

Nielsen, Christian, 1827—1896, Skolelærer, Gaardejer, blev født 18. Marts 1827 i Gaaskjær, Bjolderup Sogn, som Søn af Gaardejer Nis N. og Hustru, Marie Kjestine, f. Jepsen, dersteds. I 1834 flyttede Forældrene til Todsbøl, hvor N. besøgte den derværende Almueskole. Efter Konfirmationen 1843 blev han Huslærer i Vester-Gammelby, Emmerlev Sogn, og fik under Opholdet der selv videre Undervisning hos Skolelærer Lorenzen i Nørre-Sejerslev. I 1848 kom han paa Seminariet i Jælling, hvorfra han dimitteredes 1850; i det sidste Aar af sit Ophold der var han tillige Huslærer hos Seminarieforstander, Pastor Kemp. I Maj 1850 blev han Huslærer i Starup ved Kolding, Aaret efter Skolelærer i Tvedskov og atter et Aar senere i Dollerup i Angel, hvor han derpaa virkede i 5 Aar. 1852 giftede han sig med Maria Metzger fra Ny-Berndt ved Slesvig. Paa Grund af religiøse Betænkeligheder tog han 1857 sin Afsked og flyttede til Vejebak i Bov Sogn, hvor han havde købt en Landejendom. Sidst i Halv-

fjerdserne solgte han atter Gaarden og flyttede saa først til Kilseng ved Flensborg og senere til Flensborg By, hvor han købte et Mejeri, som han dog atter afstod efter flere Aars Forløb. I 1891 blev han Direktør for den nyoprettede »Flensburger Volksbank«, hvis Hovedgrundlægger han var, og denne Post beklædte han indtil sin Død.

Det er ikke som Pædagog, men nærmest som juridisk Konsulent, at N. er bleven bekendt i videre Kredse. Allerede i Vejebak var der mange, som søgte hans Raad og Vejledning i retslige Sager; men egentlig Betydning fik han dog først ved en senere Virksomhed, der indlededes ved en særlig Omstændighed. Indtil hans Bosættelse i Vejebak var det blevet forlangt, at Bønderne dér skulde levere Kørsel ved Afholdelsen af Klapiagter. N. vagede sig derved, og for at kunne begrunde sin Vægning gennemsøgte han Akterne paa Amtsstuen i Flensborg. Herved fik han samtidig Indblik i gamle Akter, der bragte ham til Erkendelse af, at den saakaldte »Plig« og »Herrepenge« ikke var nogen Realbyrde, men maatte betragtes som Grundskat. Paa denne Maade kom han ind paa Afsløsningsagen, i hvilken han saa senere optraadte overfor den præjssiske Regering som Talsmand først for Landmændene i Flensborg Amt og dernæst for Bønderne paa Als og i Sundeved. Sagen førtes efter flere Aars Anstrængelser sejrrikt igennem, og nu fulgte ogsaa de øvrige Amter i Nordslesvig efter. N. har saaledes indlagt sig stor Fortjeneste af hele den nordslesvigske Landbostand. — Desuden har han udfoldet en betydelig Virksomhed som Formand for »Landboforeningen for Flensborg og Omegn«, hvilket Tillidshverv han røgtede i henved et kvart Aarhundrede.

N. var en ejendommelig, selvstændig og hartad upaavirkelig, men tænkende og virksom Personlighed. Paa det religiøse Omraade var han nærmest Fritænkter. I national Henseende lagde han aldrig Skjæl paa sit danske Sindelag. Ved Siden af sine mange praktiske Foretagender syslede han ogsaa med adskillige Snurrepibier, saaledes bl. a. med »Verdenssprog«; han har endogsaa udgivet en Lærebog i »Espe-

ranto«, der dog var mere velment end heldig. Han døde 9. Juni 1896.

»Flensborg Avis«, 10. Juni 1896.

Nikolaj Andersen.

Nissen, Hans, 1842—1896, Gaardejer og Politiker, blev født den 2. Juli 1842 i Viby paa Als, hvor han i sin Barndom besøgte Almueskolen og efter Konfirmationen hjalp sin Fader, Nis Hansen N., ved Landvæsenet. I 1865 kom han paa Landbohøjskolen i København, blev Landbrugskandidat med bedste Karakter og efter at have opereret for Danmark Lærer ved Karise Højskole paa Sjælland. Her virkede han i 6 Aar, hvorefter han vendte tilbage til Als for at overtage sin Fødegård, der i over 100 Aar har været i Slægtens Eje paa mødrene Side. I 1875 giftede han sig med Eline Christiansen fra Filipsborg ved Ullerup i Sundeved, der overlever ham tilligemed en Søn og en Datter.

Som Optant kunde N. i Begyndelsen ikke tage Del i det politiske Liv; men saa meget des mere var han virksom paa Landvæsenets Omraade, og der overdroges ham i Tidens Løb en Mængde Tillidsposter: han var saaledes i flere Aar Formand for den alske Biavlerforening, Bestyrelsesmedlem i Frugtavlforeningen for Sønderborg Kreds og Medlem af den alske Landboforenings Kvægavlskommission og Fællesindkøbsudvalg. Endelig i Aaret 1888 blev han projsisk Undersaat og fik saaledes større Handlefrihed; han blev nu ogsaa Medlem af Provsti- og Provinssynoden samt Bestyrelsesmedlem i Sprogforeningen.

N. var en elskværdig og varmtfølende Personlighed med gode Evner og Viljestyrke. Han havde foruden for Landvæsenet navnlig Interesse for Kunst og Literatur, var en yndet Foredragsholder og skrev Afhandlinger i Tidsskrifter samt Artikler til nordslesvigske Blade. Hans Hovedfortjeneste laa dog paa det kirkelige Omraade, idet han baade paa Provstisynoden i Sønderborg og paa Fællessynoden i Rensborg stadig slagfærdig og med Varme hævdede Modersmaalets Betydning for Kirken og Skolen.

I Foraaret 1895 maatte N. underkaste sig en større og i Efteraaret samme Aar en mindre Øjenoperation; han mistede Synet paa det ene Øje, og det viste sig, at Sygdommen hidrørte fra en Kræftknude bag Øjet. Denne blev Grunden til hans tidlige Bortgang; han døde i sit Hjem 8. Febr. 1896.

Sprogforeningens Almanak for 1897. »Dannevirke«, Februar 1896.

Nikolaj Andersen.

Nissen, Nis, f. 1862, Gaardejer og Politiker, er født i Nordborg 5. Aug. 1862. Forældrene var Gaardejer Peter N., født i Mels, og Synned Klyn fra Lavensby, som begge nedstammede fra gamle alske Bondeslægter. N. besøgte den offentlige Skole i Nordborg, var Elev paa Ryslinge Højskole 1879—80 og paa Lyngby Landboskole 1883—84, overtog sin Fødegård i Nordborg Efteraaret 1884 og giftede sig samme Aar med Maren Sarsgaard fra Broballe.

N. hørte til de første af den Ungdom, der blev i Nordslesvig efter den store Udvandring, og fik derfor tidlig mange Tilidshverv at varetage. Indsigtsfuld i alt, hvad der vedrører Landbruget, har han udfoldet en betydelig Virksomhed i landøkonomiske Foreninger og Udvalg (Sekretær for Als Nørreherreds Landboforening, Medlem af de nordslesvigske Landmænds Udvalg til Fællesindkjøb af kunstige Gødningstoffer). Han har været virksom for »Nordborg Sparekasses« tidsvarende Organisation, blev 1896 Medlem af dens Bestyrelse og forestaar tillige siden 1898 som Bogholder og siden 1899 som Forretningsfører dens Regnskabsvæsen med stor Dygtighed. Han har virket for Folkeoplysningens Fremme som Stifter af en Foreningsforening og en Læsekreds paa sin Hjemegn, er Medlem af »Kristeligt Udvalg for Nordslesvig« og Medlem af Sønderborg Provstisynode, i hvilken han har været Protokolfører siden 1896. Samme Aar blev N. enstemmig valgt til Sekretær for »Vælgerforeningen for Nordslesvig«. I denne fremskudte Stilling, hvor det paaligger ham at føre den politiske Centralledelses Brevveksling,

forberede og udføre dens Beslutning, udfolder han en betydningsfuld Virksomhed.

N. har læst meget og fører en god Pen. (Bidrag til »Lommebog for nordslesvigske Landmænd«, »Sprogforeningens Almanak«, Fagblade, »Dybbøl-Posten« og »Hejmdal«).

H. P. Hanssen-Nørremølle.

Pingel, Jacob Claudius, 1824—98, Advokat, Redaktør, blev født 12. Febr. 1824 i Rønne som Søn af derværende Byfoged og Stiftsskriver, Herredsfoged i Vesterherred, Kancelliraad Jacob Claudius P. og Hustru Janusine Christine f. Arboc. Efter i 1844 privat at være bleven dimitteret, tog han 1852 juridisk Eksamen i Flensborg og beskikkedes 1855 til Underretsadvokat i Sønderborg. Da han efter Krigen vægrede sig ved at aflægge Eden til de nye Magthavere, fratog den prøjsiske Regering ham i 1867 hans Advokatbestalling, og han oprettede da 1868 Bladet »Dybbøl-posten« samt en Boghandel i Sønderborg. I 1875 opgav han imidlertid begge Dele og flyttede til København, hvor han 1876 beskikkedes til Klasselotteri-Kollektor. P. var to Gange gift, idet han, efter at være skilt fra sin første Hustru, d. 8. November 1861 ægtede Anna Henrichsen (f. 2. Juli 1837), Datter af Skibstøtner Asmus H.

Som Redaktør af »Dybbølposten« forfægtede P. med Dygtighed Sønderjydernes Ret til fri Afstemning, og senere, 1879, udgav han en Afhandling om »Pragfredens Artikel V og Traktaten af 11. Oktober 1878«. Under den politiske Strid i Kongeriget i Firserne skrev han »Brændende Spørgsmaal« (1883), »Provisoriet« (1885), »Om foreløbige Love« (1885) og »Venstres sidste Skanse« (1887). — Han døde 18. Jan. 1898.

Dansk biografisk Lexikon.

Nikolaj Andersen.

Plaetner, Jacob, 1823—1893, Garver, fremragende Borger og Patriot, fødtes 20. April 1823 i Flensborg. I hans Ungdomstid kom det holstenske Oprør. Som alle unge vaabenføre Mænd maatte han efter Slaget ved Slesvig 23. April 1848, da Oprørerne og Prøjserne besatte

Flensborg, paa bedste Maade søge at undgaa Holstenernes Bestræbelser for at faa ham stukket ind i Oprørshæren. I mange Maaneder holdt han sig indelukket i den gamle Garvergaard paa Nørregade paa et Loft i Bagbygningen. Senere flygtede han med et Skib til Als.

1852 overtog de to ældste Sønner, Frans og J. P., ved Faderens Død Garveriet, og efter den ældre Broders Død drev P. Forretningen alene, indtil han faa Aar før sin Død opgav den og solgte Huset.

Allerede i Trearskrigen begyndte P. den Gerning, der har gjort hans Navn agtet langt ud over Flensborg By, over hele Danmark. Efter Slaget ved Isted 1850 var han utrættelig i at hjælpe med til at faa Ligene af de faldne danske Soldater bragt til Flensborgs gamle Kirkegaard. Men især efter den blodige Træfning ved Sankelmark 1864 øvede han sin Barmhjertighedsgerning. Han samlede de saa rede op, kørte dem til Hospitalerne og Lazaretterne og hjalp dem senere med Raad og Daad. Han gjorde dette paa en ejendommelig tør Maade, uden Bram.

I Flensborg By øvede P. ogsaa i Stillehed megen Godgørenhed. To Stiftelser i Byen bære hans Navn: »Plaetners Stift« i Møllegade og »Plaetners Asyl« i Riddergade. I næsten 25 Aar, indtil sin Død 10. Juni 1893, var P. Kirkeældste i Vor Frue Sogn. For dansk Kirke i Flensborg nærede han varm Interesse. Af Christian IX. havde han modtaget Dannebrogordenens Ridderkors for sine Fortjenester i Krigsaarene.

»Flensborg Avis« Juni 1893. »Højskolebladet« 18. Aarg. Nr. 28.

R. P. Rossen.

Plessen, se Scheel-Plessen.

Poulsen, Laurids Bertelsen, f. 1840, Præst, fødtes i Rødning-Egnen 20. Sept. nævnte Aar. Fra den gamle pietetiske Vækkelse modtog han sin første Paa-virkning; senere sluttede han sig til den grundtvigske Kristendomsopfattelse. 1862 blev han Lærer i Rangstrup, og 1864 gik han med i Krigen som Frivillig. Efter dens Slutning optog han igen Lærergæ-

ningen, men 1867 nedlagde han Embedet, da han ikke vilde aflægge Eden til den preussiske Konge. Derpaa rejste han, af Hensyn til sin Værnepligt, til Danmark, hvor han indtil 1870 var Forstander for Vejstrup Højskole. I Foraaret 1870 vendte han tilbage til Sønderjylland og købte en Gaard paa Bovlund Bjerg, hvor han byggede sig et nyt Stuehus. Medens Byggearbejdet stod paa, boede han hos sin Svoger, og der samlede han regelmæssigt 8—9 Familier fra Omegnen til Andagt. Flere danske Præster (bl. a. Birkedal, Høstrup, Hagen, J. L. Knudsen, Leth, Melby og Svejstrup) lovede skiftevis at tage derover én Gang hver Maaned til Gudstjeneste, og Bunde Refslund den ældre paatog sig at lede Sangen for den lille frie Menighed, der fik en Forsamlingssal i den ene Ende af det Hus, P. byggede. 1873 kom der Forbud mod de danske Præsters Arbejde, men efter at Appel var præsteviet, tog han af og til til Bovlund, saa at Gudstjenesten kunde fortsættes. 1 Nov. 1879 opfordrede 20 Familier P. til at søge Præstevieelse hos Appel, og 19. Nov. s. A. ordinerede Appel ham i Forsamlingssalen i Bovlund under flere Lagmænds Medvirkning. Derpaa blev Salen indrettet til Kirke, og ogsaa udenfor den nærmeste Omegn fandt den lille Menighed i Bovlund Tilslutning; i Begyndelsen dog ikke i nogen høj Grad; thi mange af de gamle stod udenfor, og de unge vare udvandrede. Først efter at Skoleanordningen af 18. Dec. 1888 saa godt som helt havde bannlyst det danske Sprog fra den sønderjydske Skole, blev Tilslutningen til Frimenigheden i Bovlund saa stor, at der maatte tænkes paa en Kirkebygning. 8. April 1895 blev Grunden til Bovlund Kirke lagt, og allerede i Sept. var Kirken færdig efter den Tegning, Bygmester Bentsen fra Vallekilde havde givet. Den første Gudstjeneste, der skulde være holdt 19. Sept., blev imidlertid forbudt, fordi der ikke var indhentet ministeriel Tilladelse, og først i Sept. 1900 kunde den smukke Kirkebygning tages i Brug. Siden den Tid har P., som er en ejendommelig og begavet Talsmand for Grundtvigs kirkelige og folkelige Betragtning, i Bovlund samlet en

voksende fri Menighed, som i Forbaldum og Landsmark har haft en Slags Anæks, og som baade i Visbæk, Skarbak, Sundeved og andetsteds har fundet Tilslutning.

Højskolebladet 1897, Nr. 30. Illustreret Tidende XXXI Nr. 53.

Fredrik Nielsen.

Reimers, Jacob Peter, f. 1826, Slagtermester og Politiker, er født i Ketting paa Als 24. Novbr. 1826. Forældrene, Slagtermester Asmus Otto R., født i Sønderborg 1801, og Hustru Cæcilie Danielson fra Egersund i Sundeved, flyttede senere til Nordborg, hvor R. opvoksede. 1842—46 lærte Reimers Slagteriet i Aabenraa, 1846—48 arbejdede han som Svend, 1849—51 deltog han som Soldat i Treaarskrigen. Som Underkorporal ved 10. lette Bataillon tildrog han sig 1850 sine Foresattes Opmærksomhed som en sjælden paalidelig, modig og dygtig Patrouillefører, og han var derefter stadig paa Færde i yderste Linie, hvor han havde mange Smaaskærmydsler med Fjenden. Han deltog med Hæder i Træfningen ved Mysunde og udmærkede sig senere under Istedslaget, hvor han bl. a. tog en Kieler-Advokat, der kæmpede som Friskaremand, til Fange. Efter Slaget tilkjendte hans Kompagni ham enstemmig Dannebrogsmændenes Hæderstegn.

Da Treaarskrigen var endt tog R. tilbage til sin Fødeo. Han nedsatte sig som Slagtermester i Sønderborg og giftede sig 1852 med Jensine Marie Hermansen, f. i Sønderborg. Der fulgte nu en Del travle Aar, hvor han med rastløs Energi oparbejdede en Kreaturhandlerforretning, som efter Haanden voksede op til at blive den største i Hertugdømmerne, og erhvervede sig stor Anseelse som en dygtig, solid og vederhæftig Forretningsmand. Han valgtes 1862 til Medlem af Byraadet i Sønderborg og 1863 til Formand for Borgerforeningen dersteds, en Tillidspost, som han endnu beklæder.

Saa kom Krigen og dermed kaldtes R. frem i forreste Række i det politiske Liv. Allerede under Krigen havde han tildraget sig Opmærksomhed ved sin modige

Færd imellem de fjendtlige Tropper og ved sin kjække, bestemte Oprædten i kritiske Øjeblikke. Og efter Fredsslutningen, da Nordslesvig endnu hverken havde Forsamlingsret eller Pressefrihed, og enhver politisk Virksomhed var ligesaa vanskelig som farefuld, tog han straks fat paa Organiseringen af det nationale Forsvar ved at udpege Tillidsmænd og knytte Forbindelser til alle Sider. Især var han i disse Aar virksom for Udbredelsen og Indsendelsen af Adresser, som gav Folket stemningen fyldigt Udtryk.

Efter at de foreløbige Fredsbetingelser fra Nikolsborg var blevne bekendte i Nordslesvig, var R. Medorganisator af og en af Førerne for den store Deputation, »de 47«, der gik til Berlin for at takke Kong Wilhelm for Bestemmelserne angaaende Nordslesvig og bede ham om at drage Omsorg for, at de snart blev udførte. Det skyldtes specielt R., at Ahlmann tog med, og at han blev valgt til Ordfører for Deputationen — et Hverv, som han røgtede saa godt, at han derefter var selvskreven som Kandidat ved de forestaaende Rigsdagsvalg.

Ved Valget til den grundlovgivende Rigsdag for det nordtyske Forbund i Februar 1867 udfoldede R. atter en beundringsværdig Virksomhed. Uden Presse, uden Forsamlingsret, ukjendt med de nye Love, modarbejdet paa alle Leder og Kanter af Embedstanden kastede han sig med al sin Energi ind i Valgbevægelsen. Hans Ven, Forpagter *Sofus Hansen*, Ladegaard, stillede 6 Heste til hans Raadighed, og i Henhold til en af hans faste Grundsætninger: »Naar jeg vil have et Ærinde godt udført, saa gaar jeg det selv«, jog han nu fra By til By, fra Gaard til Gaard, indskærpene de sløje deres Pligter, opmuntrende, vejledende og ordnende Vælgermasserne. Resultatet overtraf langt Forventningerne.

Saa fulgte de lange, trange Aar under det preussiske Regimente. Ufortrødent fortsatte Reimers sit brydsomme Arbejde for den nationale Sag. Hvert Valg sporede hans Energi til ny Kraftudfoldelse, og da Sonderjyderne endelig i 1888 organiserede sig fast i den nordslesvigske

Vælgerforening, var han selvskreven til dens Formand — en Post, som han endnu beklæder.

En Gren af Reimers Virksomhed omfatter Omsorgen for de Faldnes Grave. For hans opofrende Varetægtelse af dette Hverv ønskede den danske Regering for nogle Aar siden at tildele ham et Hæders-tegn, men Dekorationen kunde ikke finde Sted, fordi der blev nedlagt Indsigelse derimod fra tysk Side.

Derimod hædrede hans nordslesvigske Landsmænd ham den 24. Novbr. 1896, da han fyldte 70 Aar, ved at foranstalte en stor Fæst til Ære for ham i Sønderborg. Ved denne Lejlighed overrakte Gustav Johannsen ham paa den nordslesvigske Befolknings Vegne et kunstnerisk udført Sølvdrkkehorn med Tak for hans mangeaarige, omfattende og betydningsfulde Arbejde i den nationale Sags Tjeneste.

H. P. Hanssen-Nørremølle.

v. Rosen, Elias Jonas Gottlieb, 1834—81, Landraad, blev født 31. Avg. 1834 i Segeberg, studerede fra 1854—57 Retsvidenskab i Kiel, tog i Efteraaret 1857 juridisk Embedseksamen og blev 20. Avg. 1861 Kancellist og 1862 anden Ekspeditions-Sekretær i det holsten-lauenborgske Ministerium i København; Aaret efter udnævntes han til Kammerjunker. Efter Krigen 1864 blev han først Amtssekretær i Haderslev, derefter d. 15. September 1865 konstitueret Aktuar i Lundtoft Herred, i September 1866 Herredsfoged i Frøs og Kalsund Herreder, 1867 Herredsfoged i Rødding og endelig 1871 Landraad i Haderslev, hvilken Post han beklædte indtil sin Død 24. April 1881.

Som ung, opadstræbende Ærgærighed var der særlig to Ting, han kastede sig over, da han var Landraad: Opførelsen af nye Skolebygninger og Fatiggaarde. De første skulde tjene til at fremme den tyske Kultur paa det nedarvede danske Aandslivs Bekostning, og R. ønskede at bygge dem med saa stor ydre Glans, som Kommunerne Ydeægne paa nogen Maade tillod. Fatiggaardene skulde vise den nye Statsmyndigheds Omsorg for

Almenvellet og samtidig gøre Befolkningen opmærksom paa, hvilke økonomiske Straffemidler Regeringen som Baandlægger af den kommunale Selvstændighed var i Besiddelse af.

R. fik ingen politisk Indflydelse. Han var den første Landraad, der lærte Kommunerne at gøre Gæld.

J. N. H. Skrumager.

Rosenbom, Hans Peter, 1822—1891, Urmager i Løgumkloster, var født i Gramby 6. Aug. 1822. Efter sin Konfirmation kom han i Lære hos Urmager Thielsen i Bevtoft, og efter endt Læretid var han i nogle Aar Bestyrer af et Urmagerværksted i Kiel. I første slesvigske Krig laa han som Soldat i Fredericia. 1852 giftede han sig med en Datter af Landmand Gissemann i Gabøl og nedsatte sig derefter som Urmager i Løgumkloster, hvor han forblev til sin Død. Foruden en Mængde andre Tillidsposter beklædte R. i over en Menneskealder Posten som Regnskabsfører over Byens Jord, der indtil 1884 var Kaadernes Fællesjendom. Rosenboms faste og hæderlige Karakter gjorde ham til selvskreven Fører og Raadgiver for den trofaste danske Befolkning i Løgumkloster. R. var med i Deputationen til Berlin i Anledning af Pragfredens Art. 5.

Han døde 18. Maj 1891.

Sønderj. Aarb. 1892, S. 18.

P. Skovrøy.

Rossen, Rasmus Peter, f. 1858, Redaktør, er født 19. Marts 1858 som ældste Søn af Landbruger Peter Jessen R. i Holbøl og Kjestine, f. Jensen fra Kidske-lund i Bov Sogn. Sin Skoleundervisning fik han i Holbøl Degneskole, var ved Landbruget et Aar efter sin Konfirmation, men bestemte sig 17 Aar gammel for Lærergjærringen og fik efter at være bleven prøvet af daværende Provst Gøttig i Aabenraa Plads som Hjælpe lærer ved Kliplev Degneskole, hvor han var i 2 Aar. 1877 optoges han paa Skolelærerseminariet i Tønder og dimitteredes derfra 3 Aar efter. I Foraaret 1880 fik R. Ansættelse som Skolelærer ved Enklasse-Skolen

i Kløjeng i Nørrelogum Sogn. 2 Aar efter bestod han ved Seminariet i Tønder den saakaldte anden Examen, som berettiger til fast Ansættelse som Lærer. Men allerede Aaret efter traadte R. ud af den præstiske Statsskoles Tjeneste og fik Ansættelse ved Juhlers private danske Realskole i Aabenraa. Efter Skolebestyrer Juhlers Død 1883 ledede R. Privatskolen den paafølgende Vinter, men det næste Foraar blev Fortsættelsen af Skolen i hvilken som helst Form forbudt af de præstiske Myndigheder. R. gik da til Flensborg og har siden den Tid (1884) været fast Medarbejder ved »Flensborg Avis«. Han er gift med Ellen Jessen, en Søster til ovennævnte J. J. Efter Collaborator Monrads Død i 1889 traadte R. i hans Sted som Udgiver af »Nordslesvigske Søndagsblad«.

For Presseforseelser er der overgaaet ham flere Straffe. Som ansvarhavende for »Flensborg Avis« under en af Udgifverens Fængselsstraffe blev han i 1887 dømt til 3 Maaneders Fængsel for formentlige Fornærmelser mod Pastor Jacobsen i Skærbæk, og i 1897 maatte han afson 14 Dages Arrest for i »Nordslesvigske Søndagsblad« at have brugt Udtrykket »Sønderjylland« og »Sønderjyder«.

Af offentlige Hverv, som er bleven R. betroet, kan nævnes, at han i 1890 blev Revisor ved Fjilialbanken i Flensborg, en Aflægger af Nationalbanken i Kjøbenhavn. I 1899 blev han ligeledes Revisor ved »Spare- og Laanekassen for Flensborg og Omegn«, og siden 1886 har han for Hertugdømmet Slesvigs Vedkommende haft Agenturet for Statsanstalten for Livsforsikring i København.

M. Andresen.

Sabroe, Axel Vilhelm Theodor, f. 1861, Bladudgiver, blev født 17. April 1861 i Haderslev som Søn af daværende Boghandler og Sparekassébogholder Theodor S. og Hustru Sofie Anine, født Houg dersteds. Som Dreng besøgte han først »Haderslev By og Omegns Realskole« indtil sit 13. Aar og fik derpaa privat Undervisning. Efter Konfirmationen lærte han Boghandelen hjemme og overtog senere Faderens Forretning. I Okt.

1882 begyndte han paa Udgivelsen af Dagbladet »Modersmaalet«, hvis Ejer og Udgiver han derpaa har været, indtil han i Januar 1900 afhændede det til et Aktieselskab. For et Par Aar siden købte han et Teglværk i Aastrup ved Haderslev, hvilket han har udvidet og nu driver. Han blev 23. Juli 1891 gift med Anne Petersen, Datter af daværende Gaardejer P. i Bramdrup.

S. er en dygtig Forretningsmand, og som saadan er han Medlem af Bestyrelserne for flere Foretagender som Aktieselskabet »Modersmaalet«, Savværket »Hansborg« og »Landmands- og Industribanken« i Haderslev samt »Badestedet Aarøsund« ved Lillebælt.

Nikolaj Andersen.

v. Scheel-Plessen, Carl August Theodor, 1811—92, Overpræsident. Han blev født 18. Marts 1811 i Kiel som yngre Søn af den danske Gehejmraad Grev Mogens Joachim v. S. P. og var Broder til de to senere danske Sendemænd Wulff S. P. i Stockholm og Otto P. i St. Petersburg. S. studerede ved flere tyske Universiteter og tog juridisk Examen i Kiel 1833, blev Auskultant i Finansdeputationen 1836 og efter 3 Aars Udenlandsrejse 1841 Expeditionsskretær i Kabinetsskretariatet. Kammerjunker blev han 1836, Ridder af Dannebrog 1841 og Kammerherre 1845. S. P. udnævntes 1843 til Amtmand i Sønderborg og Nordborg Amter, hvor han var Hertugen af Augustenborgs Nabo, men ikke hans Ven. 1846 blev han Deputeret i Rentekammeret og Chef for Afdelingen for Hertugdømmene.

22. Marts 1848 optoges han — der dengang kun kaldtes Baron C. Plessen — i Martsministeriet som Præsident for det slesvig-holsteinske Kancelli; der tilstræbtes herved et Forsøg paa en fredelig Udløsning af Striden med Oprørspartiet, og han fik det Hverv at affatte Regeringens Svar til de holsteinske Udsendinge. C. P., der hørte til de saakaldte »loyale Slesvig-holsteinerne«, ønskede personlig, at der for denne ene Gang skulde indkaldes en forenet Ständerforsamling for begge Hertugdømmer; under Forhandlingerne i Mi-

nisteriet gik han dog ind paa en Adskillelse af Slesvig og Holstein. Hans Udcast til Svaret var affattet i en meget skruet Form; men da det var blevet vedtaget med flere Ændringer (af O. Lehmann), skulde han sørge for en Renskrift af det og dets Overgivelse til Udsendingene. Han fandt da, at det i sin nye Skikkelse afveg altfor meget fra hans egen Tankegang, og han trak sig derfor tilbage fra Martsministeriet (24. Marts), medtagende Svaret, som derfor er aldeles forsvundet. Dog blev han i Nov. 1848 sendt som dansk Regeringskommissær til Laueburg og i Febr. 1849 til Berlin for at opsigte Vaabenstilstanden; det var ogsaa oprindelig paatænkt af den danske Regering at bruge ham ved Fredsunderhandlingerne i Berlin Juli 1849, men H. Reedtz blev foretrukken. Derimod var han fra 11. Septbr. 1849 indtil 13. Juli 1850 Departementschef under Slesvigs midlertidige Styrelse (Tillisch-Eulenburg), og efterat Helstats-Ordningen var slaaet fast, overtog han 18. Febr. 1852 Forvaltningen i Holstein, da dette Hertugdømme overgaves til den danske Regering, og ledede den i 4 Maaned som Reventlow-Criminils højre Haand, d. v. s. i fuld loyal Retning. 21. Jan. 1853 blev han Overpræsident i Altona, blev s. A. Kommandør af Dbg. og arvede efter Faderens Død Stamhuset Selso paa Sjælland, samt fik Lov at kalde sig Scheel-Plessen.

1854 valgtes Baron S. P. af Ridder-skabet til den holsteinske Ständerforsamling og var paa samme Tid dens Formand (i alle 5 Samlinger 1855—63) og Oppositionens Leder og Ordfører; han røgtede dette dobbelte Hverv med umiskjendelig Dygtighed. Ligeledes var han i Rigsraadets første Samling i Foraaret 1856 Ordfører for de 11 Medlemmer fra Slesvig og Holstein, der gjorde Indsigelse mod Fællesforfatningens Lovlighed og derved paany rejste Striden mellem Danmark og Tyskland. Han fik derfor i Juni 1856 sin Afsked som Overpræsident og førte efter den Tid sin Opposition med forøget Bitterhed. Sin Plads i Rigsrådet opgav han ligesom de fleste andre Holsteinerne i Septbr. 1857.

Ligesom han i Decbr. 1850 havde været Medstifter af den danske Grundejerforening, saaledes var han i Decbr. 1863 Medunderskriver af de danske Godsejeres Hyldingsadresse til Kong Christian IX. Ikke desmindre lod han sig efter Krigen 1864 — i Avgust — bruge som Hertugdømmernes Tillidsmand ved Forhandlingerne om Opgjørelsen af det finansielle Mellemværende med Kongeriget, og skønt den danske Regering paa Forhaand havde udtalt sin Tillid til hans Loyalitet og Upartiskhed, beregnede han dog Hertugdømmernes Part af Statsgjælden adskillige Millioner Rdl. lavere, end der ved den endelige Fred fastsattes. Han sluttede sig straks til det preussiske Parti og indgav 21. Decbr. 1864 sammen med flere andre af Ridderskabets Medlemmer en Adresse i denne Retning. I god Samklang hermed lod han sig 10. Juni 1866 af General Manteuffel indsætte som preussisk Overpræsident i Slesvig og Holstein, inden disse Lande tilhørte Preussen; han hilsendes derfor ogsaa i Itzehoe med Indsigelse fra Stændernes Side og ved Indtoget i Kiel med Hyssen og Piben af Folkemassen.

Efter Krigen beholdt S.-P. sin Stilling og øvede i længere Tid en næsten ene-vældig Indflydelse. Især i de første Aar styrede han med stor Myndighed og Haardhed, selv imod tidligere Partifæller, der holdt fast ved Augustenborgerens Sag; han kuede enhver Modstand med Afsættelser og retslige Tiltaler, men viste desuden aabent sin Uvilje mod den danske Nationalitet i Nordslesvig. Han gennemførte Landenes Tilknytning til Preussen med kraftig Haand og i stærk Skynding; en ny Stænderordning kundgjordes 1867, Provincial-, Kreds- og Kommunalordningen 1867, Stadsordningen og Menighedsordningen 1869; offentlig og mundtlig Retspleje med Nævninger indførtes 1867, Indkomstskat 1866 og ny Grundskat 1870, Afløsning af Realbyrder 1873 — samt mange andre preussiske Love og Indretninger, alt uden synderligt Hensyn til de hidtil bestaaende Forhold. Han blev ogsaa i Novbr. 1868 stærkt angreben i det preussiske Underhus af Professor Hänel

fra Kiel, og han var i det Hele kun lidet yndet af Befolkningen, skønt han i tidligere Tid havde været den slesvigholsteinske Oppositions velsete Fører.

S.-P. var selv Medlem af den preuss. Landdags 2. Kammer 1867—73 for den 17. Kreds (Plöen) og blev efter sin Afgang som Overpræsident i Septbr. 1879 kongevalgt Medlem af Herrehuset. 1868 var han bleven Gehejmeraad, og 1888 blev han preussisk Greve. 1869 arvede han store Godser i Holstein efter sin Svi-gerfader. Han havde 1844 ægtet Henriette Schreiber v. Cronstern (f. 1826, d. 1874). Endvidere arvede han 1888 efter en Brodersøn Stamhuset Fousingo i Viborg Amt og de holsteinske Godser, som høre til det Scheel-Plessenske Forloids. Han døde 7. Juli 1892 under et Ophold i Italien.

K. Jansen u. K. Sanower: Schleswig Holsteins Befreiung. *Godt*: Geschichte Schleswig Holsteins (1848—88). *Kieler Zeitung*, 9. Juli 1892.

Emil Elberling.

Skau, Marie, f. 1861, Gaardejerske, blev født i Sommersted 23. Avg. 1861 som ældste Datter af Eskild S. (Broder til Laurids S.) og Anna Elisabeth f. Brandorff. Fra Marie S. var 6 Aar gammel, holdt Faderen en Lærerinde til at undervise hende, en yngre Broder og Søster. Broderen døde 7 Aar gammel. Da Marie S. var 12 Aar, kom hun tillige med Søstere paa Frk. Petersens Institut i Kolding, var i Huset hos en Morbroder, Købmand, R. af D., Brandorff, konfirmeredes her og søgte senere under flere længere Ophold i København at udvide sine Kundskaber.

1894 døde Marie S.s Fader og Aaret efter ogsaa Moderen. Da hendes Søster 1890 var død ugift, stod hun nu ene. Hun overtog da Gaarden, som hendes Fader i sin Tid havde købt af sin Broder, P. Skau, og som nu i flere Hundrede Aar har været i Aitens Eje, og driver den selv. Rigelig et halvt Aar efter Moderens Død, Maj 1896, nedbrændte den gamle Gaard fuldstændig, men blev samme Aar nyopbygget.

Marie S., der er en evnerig og ihær-

dig Kvinde, villig til at paatage sig et Arbejde og ofre Tid og Kræfter paa det, valgtes i Foraaret 1895 til Sekretær og Kasserer i det da dannede »Udvalg for kristelig Virksomhed i Nordslesvig«, og Aaret efter blev hun ligeledes valgt til Sekretær og Kasserer for »Sygeplejeforeningen for Sommersted og Steppinge Sogne«. Disse to Tillidshverv er hun senere stadig bleven genvalgt til, og hun tager sig trofast og nidkært af dem.

Thade Petersen.

Skau, Peter, f. 1825, Gaardejer og Politiker, blev født i Sommersted 5. Juni 1825. Forældrene var Gaardejer, Sognefoged og Dbmd. Jens Lauridsen Skau og Hustru Bodil Kirstine f. Ravn.

S. opvoksede i et i national Henseende meget bevæget Hjem. Hans Fader gjorde tidlig Front imod »Schleswig-Holsteinismen«, og da han kom til Skjels Aar og Alder, var hans ældre Broder, Laurids S., allerede kjendt over hele Landet som en af den danske Befolknings kjæreste og dygtigste Førere i den nationale Kamp. Han fik en god og fyldig Undervisning i Sommersted Skole. I »Sønderjydske Aarbøger« har han selv sat sin gamle Lærer Kloster et smukt Minde. Senere var han Elev paa Rødding Højskole fra 1844—46, hvor han især blev stærkt paavirket af Professor C. Flor, som ofte tog ham med paa Agitationsrejser omkring i Nordslesvig. I de betydningsfulde Aar fra 1846—48 ledsagede han i Reglen Broderen Laurids paa hans Rejser, og han fik saaledes tidlig Lejlighed til at stifte udstrakte Bekjendtskaber og knytte Forbindelser paa alle Egne.

Under Trearskrigen meldte S. sig ligesom Krüger og mange andre sønderjydske Bønder frivillig til Tjeneste ved det private Efterretningsvesen. Dette havde til Følge, at han blev sat under Opsigt af Slesvigholstenerne og gjentagne Gange arresteret, sigtet for Spioneri. — Efter Krigen overtog han sin Fædrengaard i Sommersted, som han imidlertid senere, efter at have kjøbt Gaarden Bukshave i Fjelstrup Sogn, afstod til en yngre Broder.

S. fik tidlig mange Tillidshverv. Han blev bl. a. i en forholdsvis ung Alder valgt til Amdtsraadsmedlem og tog allerede i Halvtredserne livlig Del i det offentlige og politiske Liv. Efter Krigen rykkede han hurtigt frem i forreste Række. Han var meget virksom under Adressebevægelsen og var en af »de 47«, der 1867 rejste til Berlin, blev 1868 valgt til Kredsmand og Medlem af Provinslanddagen, en Stilling, som han derefter beklædte uafbrudt til 1880 og senere efter fra 1886—88. I Slutningen af Halvfjerdserne valgtes han endvidere til Medlem af Provstisynoden og af Provinssynoden og efter Krügers Død opstilledes han gjentagne Gange af Proteststadets Møndere som Kandidat ved Valgene til den preussiske Landdag.

5. Juni 1895 fejrede S. endnu i sin fulde Manddomskraft sin 70aarige Fødselsdag. Hans mange Venner foranstaltede en Fæst til hans Ære og overrakte ham et Sølvdrkkehorn; ved denne Lejlighed fremhævedes foruden hans betydningsfulde Arbejde og aldrig svigtende Offervillighed i den nationale Kamp ogsaa hans store Fortjenester af Skattevesnets og Vejvæsenets tilfredsstillende Ordning i Haderslev Amt.

S. er en af de Sønderjyder, der er bedst kjendt i Kongeriget, hvor han endnu stadig færdes paa Foredragsrejser for at vække og styrke Interessen for den sønderjydske Sag. Hans varme Hjærte og vindende Personlighed, hans store Taal- somhed overfor anderledes tænkende, hans Frisind overfor Ungdommen og fremfor alt hans utrættelige Arbejde og ungdommelige Begejstring, naar det gjælder den danske Sag, har skaffet ham mange Venner i alle Lejre og helt ned i de yngste Lag.

H. P. Hanssen-Nørremølle.

Skovrøy, Peder Andersen, f. 1851, Redaktør, er født i Arrild i Haderslev Vesteramt 23. Juni 1851. Hans Fader var Smed, men flyttede 1862 til Løgumkloster som Gæstgiver og Kornhandler. Efter sin Konfirmation kom S. til Haderslev, hvor han i 8 Aar var Skriver paa forskjel-

lige Kontorer, deraf 5 Aar paa Amtsretten. Efter Hjort-Lorenzens Raad gik saa S. til Kjøbenhavn, hvor han læste til dansk juridisk Examen, som han 2 Aar efter tog med 1. Karakter. I de følgende 2 Aar arbejdede han som autoriseret Sagførerfuldmægtig hos Sagfører Hansen i Frederikssund. Under et Besøg i Hjemmet i 1882 fattede han Planen til at oprette et dansk Blad for Vesteregnet, hvor Befolkningen var uden et saadant, efter at den af Redaktør Willemoes redigerede »Vestslesvigs Tidende«, som udgaves i Møgeltonder i Halvfjerdserne, var gaaet ind. S. fik først et Par og derefter flere af Egnens Mænd til at interessere sig for Planen og med en mindre Kapital, som han fik til Laans, begyndte han 1. Okt. 1882 i Tønder Udgivelsen af »Vestslesvigs Tidende«. Ved denne Lejlighed skal ovennævnte Landraad Bleicken i Tønder have ytret: »Was! In der dänischen Zeit hatten wir kein dänisches Blatt, und nun, da wir deutsch sind, kommt da eins!«

1858 sluttede S. sig sammen med Redaktør Jessen i Flensborg, og fra den Tid udkommer »Vestslesvigsk Tidende« som en Særudgave af »Flensborg Avis«.

S. har som Journalist været tiltalt, men opnaaet at blive frikendt flere Gange, indtil han i 1896 blev dømt til en Maanedes Fængsel for i et Referat om en Kriegerfest i Tønder at have brugt den Vending om Formanden, Amtsdommer Brockschmidt, at han afsendte et Telegram til Kejseren — »for en Ordens Skyld«, hvilket af Retten blev anset som en Fornærmelse imod Amtsdommeren.

S. har udfoldet og udfolder en ret betydelig journalistisk Virksomhed. Foruden til »Flensborg Avis«, hvorved han er fast Medarbejder, og hvortil han navnlig oversætter Feuilletoner, har han leveret en Række Artikler og Afhandlinger til andre danske Blade. Han er Medarbejder ved »Sønderjydske Aarbøger« og har skrevet en Fortælling i hver af Aargangene af Sprogforeningens Almanak. S. har frem for alt gavnnet den danske Sag ved at oprette »Vestslesvigs Tidende« og derved fuldstændig vinde tilbage paa Vesteregnet, hvad der var tabt til de tyske

Blade, som havde fundet Indpas for Kundgjørelsernes Skyld. Bladet hævder og holder fuldt ud Stillingen.

M. Andresen.

Skrumsager, Jørgen Nielsen Hansen, f. 1841, Gaardejer og Politiker, er født 6. Septbr. 1841 paa Skrumsagergaard ved Varde som Søn af Gaardejer og Kreaturhandler Niels Hansen.

S. var kun 10 Aar gammel, da han kom hjemmefra. Han var først nogen Tid i Huset hos en Degn i et Nabosogn, derefter 4 Aar paa Ege Mølle ved Grindsted, hvor han blev stærkt paavirket af Hedens Alvor. Efter Konfirmationen lærte han Landvasen paa flere Gaarde i Vestjylland, derefter var han Elev paa Rødding Højskole fra 1859—61 og Forvalter hos Krügers Ven, H. D. Kloppenborg i Kjøbenhoved 1861—62. Efter i Vinteren 1862—63 at have foretaget en Rundrejse i Sønderjylland, særlig for at lære »Klosterpolitiken« og dens Repræsentanter at kjende, var han Forvalter paa Toftlundgaard, indtil han 1865 købte en Gaard i Kjøbenhoved (Haderslev Vesteramt), hvor han derefter har været bosat.

S. var paa Rødding Højskole bleven stærkt paavirket af den grundtvigske Retning. Han udtraadte som Følge deraf allerede i Tredserne af Statskirken og gav dermed Stødet til den Frimenighedsbevægelse, der først førte til Dannelsen af Rødding Frimenighed, og senere har bredt sig i stadig videre Kredse. Han har fra første Færd af været en af denne Bevægelses ledende Mænd, og i de senere Aar endvidere fundet et rigt Virkefelt for sine varme kirkelige Interesser i sin Stilling som Formand for »Kristeligt Udvalg for Nordslesvig«.

Først i Firserne valgtes S. til Medlem af Haderslev Kredsraad, et Tillidshverv, som han har siddet inde med siden den Tid. Han er Formand for »Frøs- og Kalvsund Herreders Sparekasse« i Rødding og har i mange andre Retninger udfoldet en betydelig Virksomhed til Fremme af Vesteregns kommunale og økonomiske Interesser.

S. er en dygtig Taler og fører en god

Pen. I de senere Aar bruger han den ikke saa flittigt som før, da han i sine bedste Artikler forstod at anslaa Toner, der gav dem en lignende Betydning, som Junggreens havde i sin Tid. Efter Krügers Død var han Hovedføreren for dem, der ønskede at fortsætte Protestpolitikken, og han førte i Firserne Kampen imod den ny Retning med stor Dygtighed og Energi, men tillige uden nogensinde at glemme, at Striden om Edsspørgsmaalet kun var en Strid om, hvilken Taktik der burde foretrækkes i den nationale Kamp. Det skyldes ikke mindst ham, at denne Strid blev ført under Former, der aldrig gav Tyskerne de længselsfuldt ventede Fordele, men derimod gjorde, at den kunde indstilles uden at efterlade Bitterhed eller hæmme et frugtbart Samarbejde mellem alle danske Sonderjyder.

S. var Medstifter af den nordslesvigske Vælgerforening og har været Medlem af dens Bestyrelse, siden den blev oprettet. Han har været Medlem af Sprogforeningens Bestyrelse i mange Aar og er Medudgiver af »Sprogforeningens Almanak«. Ved sin aabne, ærlige Færd og altid djærve Optræden har han tiltvunget sig sine Modstanderes Agtelse, og mange danske Sonderjyder tillægges hans Ord større Vægt end nogen andens.

Han ægtede 31. Jan. 1866 Marie Kloppeborg, Datter af Gaardejer Hans Diderik K. i Kjøbenhoved.

H. P. Hanssen-Nørreuplle.

v. Steinmann, Georg Frantz Maximilian, 1830—1901, Overpræsident. Han blev født 1830 i Brunngraben i Schlesien, udnævntes 1860 til Landraad i Thorn i Provinsen Posen og havde her 1863 under den polske Opstand Lejlighed til at vinde sine Overordnede Bifald; det samme var Tilfældet, da han 1866 midlertidigt fungerede som Generalpolitidirektør i det nys indtagne Kongerige Hannover. 1867 kaldtes han til Berlin og blev foredragende Raad i Indenrigsministeriet; under Krigen 1870—71 fik han det særlige Hverv at lede det politiske Politik og varetage alle personlige Sager i de nye Provinser, d. v. s. de, der 1867 knytte-

des til Preussen. 1875 blev han Regeeringspræsident i Arnberg i Westfalen, og herfra forfremmedes han 26. Oktbr. 1880 til Overpræsident i Provinsen Schleswig-Holstein som Böttichers Eftermand. Han overtog Styrelsen midt i Novbr. Maaned og fratraadte af Helbredshensyn i Jan. 1897, om han end først fik formel Afsked fra 1. April. Han var altsaa Forvaltningens øverste Leder i over 16 Aar, endnu længere end C. Scheel-Plessen. Ved Nedlæggelsen af Grundstenen til Nord-Ostsee-Kanalen 1887 blev han virkelig Gehejmeraad, og efter Kejser Friedrich III's Tronbestigelse i Marts n. A. blev han adlet. Efter sin Afgang foretog han en Rejse i Italien for at komme til Kræfter og bosatte sig derefter i Lübeck, hvor han døde 4. Juni 1901.

S. var en Bureaukrat af den gamle preussiske Skole, for hvem Staten er det højeste Begreb, ja næsten som et levende Væsen, langt vigtigere end Folket. Hans hele Tankegang blev aabent udtalt overfor Provinsudvalgets Medlemmer, da han 7. Jan. 1897 tog Afsked med dem. Han sagde saaledes, at det havde været hans Maal »at fremme Landets inderlige Tilknægtning til det store preussiske Statsvæsen, at vække den sunde Statsfølelse, Glæden over Staten, uden hvilken end ikke den bedste og ædlest Folkestamme kan trives i Velsignelse«, og at fremme dette »ved en retfærdig, fast, konsekvent Forvaltning, der holdt sig fjævn fra alle Spring, men sanntidig viste Omhu og Velvilje, en Forvaltning, der især maatte regne det for sin Pligt at holde Landets (d. v. s. Schleswig-Holsteins) gode gamle Ejendommelighed i Ære og værne den, saavidt det kunde forenes med en samvittighedsfuld Hævdelse af den nationale Idé og statslige Enhedstanke«. S. forklarede sig nærmere derhen, at han vilde »muliggjøre alle gode Kræfters frie Udvikling ved at beskytte dem mod bureaukratisk Væsen og smaalig bureaukratisk Indgriben«. Endelig rettede han nogle Dage senere til en Deputation fra »den tyske Forening for det nordlige Slesvig« en indtrængende Opfordring til for Fremtiden »aldrig i den Kamp, der desværre

maa føres, at glemme, at Modstanderne (d. v. s. de danske Nordslesvigere) ogsaa er den preussiske Stats Undersaatter, altsaa Medborgere«. — »Mildhed bør derfor raade ved Siden af Energien og den maaltbevidste Stræben«, og der skulde »kæmpes uden Fornærmelser, Krænkelser og Haardhed, fordi Opgaven maa være at drage Modstanderne over til os, forsonse dem og gjøre dem til gode Tyskere«.

Alt dette lød jo meget kjønt, men desværre have Gjeningerne kun lidet svar til Ordene, og det fremgaar heraf bedst, hvor vanskeligt det er for en Statsstyrelse, selv med den bedste Vilje at være retfærdig overfor en tilknyttet Folketamme, der ikke er gennemtrængt af »den nationale Idé« og »den statslige Enhedstanke«, men netop ønsker at hævde sin »gode gamle Ejendommelighed«. Vistnok skal det erkjendes, at det var S., der i Aarene 1890 flg. tillod Naturalisation af 5—6000 tidligere Optanter, og det er ifølge de tyske Blade en offentlig Hemmelighed, at han ikke var Ophavsmand til Skoleforordningen af 18. Decbr. 1888, men at han i Gjennemførelsen kun adlød en højere Vilje, altsaa selve den preussiske Regering. Men paa den anden Side er det dog ligesaa vist, at netop under hans Styrelse »begyndte de nordslesvigske Anliggender at faa en skarpere Behandling«, for at bruge »Kieler Zeitung«s Udtryk: Politiets Myndighed hævdedes med haard Haaad, og de nationale Modsætninger skærpedes mere end hidtil. Det var under ham, at de private danske Realskoler i Haderslev og Aabenraa lukkedes (1881—84), og at det blev forbudt at sende Børn til kongerigske Skoler, da de først skulde gennemgaa den offentlige tyske Skole (1883), ligesom det formentes Danske fra Kongeriget at bosætte sig i Nordslesvig. Det var ogsaa i hans Tid, at talrige Udvisninger og andre Straffe fandt Sted efter Sønderjydernes Besøg i Vestjylland og Kjøbenhavn (1884), ligesom han har Ansvaret for de senere Forfølgelser mod nordslesvigske Foreninger, den foreløbige Lukning af Frimenighedskirkerne (1895) og Forbudet mod danske Skuespilleres Optræden

(1894), for ikke at tale om Drillierne med den nye tyske Skolesangbog (1883) og de tyske Flagstænger paa Skolebygningerne (1889). *Emil Elberling.*

Strackerjan, Karl Eginhard, f. 1854, Redaktør, er født i Jever i Oldenburg 21. Decbr. 1854. Han kom efter sine Studenteraar, fra hvilke han i Duell har et Drab paa sin Samvittighed, til Slesvig i Begyndelsen af 80'erne som Redaktionssekretær ved »Flensburger Norddeutsche Zeitung«. Denne Stilling opgav han midt i 90'erne, men efter i Berlin at have været ansat ved »Tägliche Rundschau«, kom han atter til Nordslesvig 1899 som Redaktør af det af Regeringen med 8000 Rm. aarlig understøttede Organ »Schleswiger Grenzpost« i Haderslev. I Tiden mellem sine to Ophold i Slesvig har han udgivet »Dänische Untriebe in deutschem Lande« (1895), »Schleswig, nicht Südjütland« (1896) og »Adler oder Dannebrog?!« (1899), alle tre Pjecer »eine Anklage gegen die dänische Lostrennungspartei in Nordschleswig«, som han selv formulerer Bestemmelsen med den sidste, og alle tre jasket sammenskrævet paa Grundlag af Citater fra danske Blade, der ofte er misforstaaede, undertiden forvanskede.

Ogsaa i sin Redaktionsvirksomhed følger han energisk, ja man kan sige monomant, det Formaal at bekæmpe Danskheden. Medens hans Angreb foruden mod Gustav Johannsen tidligere især rettede sig mod Redaktør Jessen, er nu frem for alle H. P. Hanssen i Aabenraa Genstanden for hans Forfølgelse. I denne Forfølgelse skyder han imidlertid fuldstændig over Maalet, saa alle fornøftige Tyskere forlængst er kede af ham, og hans Blad ingen virkelig Fortræd gør, hvortil det ogsaa bidrager, at hans Synspunkt er uendelig smaaligt og hans journalistiske Evne, fremfor alt til at skrive læseligt, saare ringe. Hans Styrke er Gentagelsens Taalmodighed; til hans Svagheder hører foruden ovennævnte hans absolute Mangel paa Ironi og hans urokkelige Alsvorsmine — Egenskaber, som egentlig ikke formaar at gøre Indtryk paa Danske. *H. F. Clausen.*

Svelstrup, Hans Kristian Janus Nikolaj Balthasar Krarup, 1815—1893, Præst, var en Søn af Sognepræst i Maltbæk, Poul S., og Dorthea, f. Krarup. Han blev født i Faderens Præstegaard ved Kongeaaen 20. Jan. 1815. 1832 blev han Student fra Kolding Skole, 1839 teologisk Kandidat og 1840 Faderens Eftermand som Sognepræst for Nørup og Randbøl. 2. Okt. 5. A. ægtede han sit Søskendebarn, Ane Marie f. Thomsen, Datter af Skipper Vilhelm Th. i Aarhus. S. kom tidlig i Forhold til den grundtvigske Vækkelse og sluttede sig navnlig nøje til V. Birkedal og Lægprædikanten Ole Peter Holm Larsen (Skreppenborg). Under Kampen mod det Ørstedske Ministerium blev han valgt til Folketingsmand for Ribe Amts 4. Valgkreds (Bække); men ved de nye Valg 3 Maaneder senere, stillede han sig ikke.

1861 opfordrede H. D. Kloppenborg ham til at søge det ledige Rødding-Skrave Sognekald, og derved aabnedes hans betydelige Virksomhed i og for Sønderjylland. 15. Sept. 1861 holdt han sin Tiltrædelsesprædiken i Rødding, og de gamle i den Egn mindes endnu, hvor stærk Virkning hans Forkyndelse straks gjorde paa dem. Før hans Komme havde der kun været lidet aandeligt Liv i de to Sogne; men nu blev det anderledes. Kirkerne fyldtes, ogsaa med mange Uden-sognsfolk, og den evang.-kristelige Psalmebog maatte vige for Roskilde Konvents Psalmebog. S. delte alle sin Menigheds Sorger og Glæder, og gennem sin Konfirmandundervisning og Højskolen øvede han en stor Indflydelse paa Ungdommen. Især efter at L. Schrøder og Nutzhorn havde overtaget Ledelsen af Højskolen, blev S. nøje knyttet til den, og han talte jævnlig dér og ved de Folkemøder, som vare en Frugt af Højskolens Virksomhed.

Men Krigen kastede snart sine mørke Skygger over hans Gerning. 2. Søndag efter Helligtrekongers prædikede han for de danske Tropper i Gottorp Slotskirke, og i den følgende Tid oplevede han de sorgelige Nederlag, der afløste hverandre. Foreløbig fik han, som de andre nord-slesvigske Embedsmænd, Tilladelse til at

beholde Embedet mod en Lydigheds-erklæring til de nye Magthavere; men det varede ikke længe, før der blev sat Bom for hans Virksomhed; da man krævede Aflaggelse af Eden til den prøjsiske Konge, valgte han at tage sin Afsked. I Naadensaaet blev han boende i Rødding Præstegaard, men efter dets Udlob flyttede han ind i Højskolegaardens Elevhus. Dér og i Kloppenborgs store Sal i Københoved holdt han gudelige Forsamlinger hver Søndag, og tillige udførte han i al Stilhed en Præsts øvrige Gerning. Naar han skulde døbe Børn eller holde Altergang, laante han Kirker paa den anden Side Grænsen, i Reglen Vejen Kirke, og dér udførte han, hvad han ikke maatte udføre sønden Aa. Da der blev klaget over Daabshandlerne i Vejen, hjemmedøbte S. de Børn, der ønskedes døbt af ham; men saa blev det ham forbudt at foretage nogen som helst »ministeriel Handling«. End ikke en Ligtales maatte han holde. Dette Forbud drev S.s kirkelige Venner ud af Landskirken, og for de udtraadte var S. da en Tidlang Præst. I Foraaret 1868 virkede han ogsaa, for at styrke Sønderjyderne i dansk og kristelig Retning, for Sammenkomsten i Boltinggaard Skov ved Ringe (17.—18. Juni), og i Efteraaret 1869 blev Karleskolen paa Rødding igen aabnet. Men da Vejen-Lørborg Sognekald blev ledigt i 1870, paa en Tid, da S. var stærkt trykket af de pinlige Forhold i Rødding, søgte han og fik det, og dermed var hans Arbejde i Sønderjylland væsentligt til Ende.

Han glemte dog aldrig Sønderjyderne. Det var hans Udførelse af en kirkelig Handling i Bovlund, der paadrog ham selv en Bøde og fremkaldte et absolut Forbud mod de danske Præsters Virksomhed i Nordslesvig. Det var især Sønderjyderne, han tænkte paa, da han udgav sin lille Postil, »Trust i Trængsel«, og deres timelige og aandelige Vel laa ham tungt paa Sinde, indtil han (31. Juli 1893) lukkede sine Øjne.

H. Kau, Præsten H. S. (1899). H. Rosendal, Nogle Bidrag til Rødding Højskoles Historie (1894). L. Andersen, Til Minde om H. S. (Kolding, 43 S.)

Fredrik Nielsen.

Sørensen, Søren Jessen, 1844—1891, Skolebestyrer og Præst, blev født 11. Septbr. 1844 i Hammelev ved Haderslev, hvor hans Fader var Gaardejer. Efter at have besøgt Landsbyskolen i Hammelev indtil ti Aars Alderen, blev han sendt til Haderslev for at gaa i Skole, først i »Krøyers Institut« og senere i Latinskolen, fra hvilken han blev dimitteret i Begyndelsen af Treerne. Han studerede derefter Theologi ved Københavns Universitet, men fandt ved Siden af Lejlighed til at beskæftige sig med sit Yndlingsfag, Mathematik. Han blev theologisk Kandidat 1868 og kom derefter som Lærer til den et Par Aar i Forvejen oprettede »Haderslev By og Omegns Realskole«. Da Krigen mellem Frankrig og Tyskland udbrød, blev Skolens Stifter og Bestyrer, ovennævnte Pastor J. Johansen, afskediget fra sit Embede som Hospitalspræst og Skolen lukket. Aaret efter (1871) blev den imidlertid genåbnet med S. som Forstander. Som saadan virkede S., der i 1874 ægtede Christine Bodum fra Halk, indtil Foraaret 1881, da han, væsentlig af Helbredshensyn, søgte og fik Ansættelse som Præst i Skovlænge og Gurreby paa Lolland, hvorfra han senere forflyttedes til Dannemarre.

Som Lærer var S. dygtig, og han var i en sjelden Grad afholdt af Elever og Forældre. Efter Indførelsen af den nye Kirkelov i Hertugdømmerne af 1876 blev han valgt til Medlem af Haderslev Provstisynode, men kom paa Grund af sin Bortrejse kun til at deltage i et Par enkelte Samlinger. Han døde i Dannemarre 1. August 1891.

M. C. Mathiesen.

Thomsen, Hinrich, f. 1845, fremragende Bonde, er født 1. August 1845 i Roost, hvor Faderen, Hans T., var Gaardejer. T. har fra ganske ung alder været en Mængde Tillidshverv for det offentlige og for private. Han har saaledes siden 1870 uafbrudt været Valgmand til Landdagsvalget; Kredsmand fra 1880—1887 og Forligskommissær for Arrild Sogn fra 1879 til 1894. Siden Indførelsen af den nye Synode- og Menighedslov i 1876 har T.

uafbrudt været først Menighedsrepræsentant, senere Kirkeældste, Medlem af Provstisynoden i Tørninglen, Medlem af Provstisynodeudvalget siden 1890, og siden 1882 Medlem af Provinssynoden.

T. var Kommissær for Landbrandkassen fra 5. Maj 1873 til 7. Aug. 1895, da han af Landsdirektøren fik sin Afsked paa graat Papir med denne Motivering: »Weil Sie eine eifrige Agitation im dänischen Sinne betreiben, und dadurch Anstoss erregt haben.« Ved Afleveringen af sine Papirer fik han følgende Kvittering af Driftinspektøren: »Gleichzeitig erlaube ich mir Ihnen den richtigen Empfang der von Ihnen in musterhafter Ordnung geführten Bücher u. s. w. zu bescheinigen.«

Den Aarsag, der efterhaanden berøvede T. alle hans kommunale Bestillinger, var hans Virksomhed som Sekretær i »Skoleforeningen«, der stiftedes i 1892 i Skærbæk med det Formaal »at fremme Folkeoplysningen, navnlig ved paa lovlig Maade at drage Omsorg for Børnenes og Ungdommens Undervisning paa Modersmalets Grund.«

Denne Forening har over 4000 Medlemmer, og den har sendt over 200 unge Mennesker paa danske Efter- og Højskoler, Landbrugsskoler og Handelsskoler hvert Aar, i de forløbne 8 Aar ialt over 1700; det herved forårsagede meget betydelige Arbejde har T. udrettet med lige stor Dygtighed og Sikkerhed i Ledelsen.

P. Skovrup.

Thomsen, Karsten, 1837—1889, Gaardejer, Folkedigter, blev født 28. Maj 1837 i Frøslev, Hanved Sogn, som Søn af Gaardejer, Kromand og Sandemand Karsten T. og Trinike, f. Clausen, der fra Byen. Han besøgte sin Fødebys Almueskole, hvor han indtil sit 14. Aar nød tysk og nærmest, efter Trearskrigen, i to Aar dansk Undervisning. Efter Konfirmationen var han nogle Vintre Hjælperlærer ved samme Skole. Allerede 1857 døde hans Fader og to Aar senere hans Moder, hvorpaa T., kun 22 Aar gammel, overtog Gaarden og Kroen. Han deltog 1864 i Krigen og giftede sig 1867 med Mariane

Lørentsen, Datter af Gaardejer og Kromand Bjørn L. fra Frydendal i Bov Sogn.

T. var en indsigtfuld Bonde, der snart blev en af Befolkningens første Tillidsmænd i Flensborg Amt; han var saaledes i en Række af Aar Kommuneformander, Civilstandsejendomsmand og Kredsdomsmand samt Medlem af Bestyrelsen for »Sparekassen for Flensborg og Omegn« og havde, skønt udpræget dansk, til sin Død en høj Stjerne hos Autoriteterne. Han var desuden en begavet Mand og er i vide Kredse bekendt som Forfatter til et Antal Digte og Sange i sønderjysk Maal. Denne hans poetiske Sans udvikledes tidlig, især under Paavirkning af hans Ungdomsven Bendix Hansen; paa den anden Side er det T., der staar bag ved en Del af den nævnte Forfatters Fortællinger.

T. døde efter en kortvarig Sygdom d. 29. Oktober 1889, kun 52 $\frac{1}{2}$ Aar gammel. Ved hans Død mistede Danskheden en af sine bedste Forkæmpere ved Sydgrænsen.

Sønderjydske Aarbøger 1890 og 1891; Morten Eskesen: »Fra danske Hjem i Sønderjylland«.

Nikolaj Andersen.

Thomsen, Rasmus, f. 1849, Præst, blev født 2. Avg. 1849 i Anslet, Hjelstrup Sogn. Faderen, Hans T., var Skrædder og Landboelsmand. Moderen hed Anne Magdalene, f. Schmidt. Hjemmet var fattigt, men nationalt og religiøst bevæget. T.s Ungdom faldt i de bevægede Aar efter 1864. Den nationale Sorg greb ham stærkt. Samtidig fik han, 16 Aar gammel, en Knæskade, som efter lange Ophold paa Hospitaler endte med, at hans ene Ben maatte sættes af oven for Knæet. Sorgen herover tyngede haardt paa den raske Drengs Sind, men hans Taalmodighed og Viljestyrke øvedes under det. T. havde tidlig haft stærk Trang til Oplysning, og da han nu kom lidt til Kræfter, stod hans Hu til at tilegne sig Kundskaber, uden at han dog havde noget bestemt Maal. En lille Arv, han den Gang modtog, tillod ham det. Han kom Nov. 1873 til Ryslinge Højskole og sluttede sig her

nærmest til en lille Afdeling, der uddannedes til Præster i Amerika. En Forspørgsel fra Frimenighedspræst Appel i Rødding, om han ikke vilde uddanne sig til at overtage en Gerning som hans, gav T.s Arbejde et bestemt Maal. I de næste to Aar uddannede han sig med det for Øje, dels i Ryslinge, dels i København. 1 Maj 1876 kom han til Rødding, underviste paa Pige højskolen og var Lærer for Appels Børn. Fra Maj 1878 var han Lærer ved en Privatskole i Bovlund. Her blev han gift med Anna Refslund fra Vellerup. Da Skolen 1880 blev lukket af Myndighederne, flyttede T. efter Opfordring fra en Del Familjer paa Broagerland 1882 til Broager for der at holde kirkelige Søndagsmøder. Arbejdet her var godt i Gang, da Forfølgelsen mod de danske Undersaatter brød løs efter 1884. Da Flertallet af dem, der havde sluttet sig til T., hørte til disse forfulgte, maatte Arbejdet standses. T. havde tidligere afslaaet flere Anmodninger om at komme til Amerika. Nu modtog han Kaldsbrev fra en dansk Menighed i Fredsville i Iowa og rejste 1889 med Hustru og 6 Børn derover, aflagde Eksamen for den danske Kirkes Skoleraad og blev i Sept. samme Aar ordineret ved det dansk-amerikanske Kirkesamfunds Aarsmøde i Chicago. I Fredsville levede han 6 indholdsrige og lykkelige Aar i et stort og godt Arbejde. En Opfordring til at komme hjem til Haderslev for at overtage en Præstegerning i en Frimenighed der afslog han, men da den 1894 gentoges meget indtrængende, fulgte han den. Frimenighedsbevægelsen var ny paa Egnen og Forstaelsen tidt kun lille. Myndighederne gjorde det umuligt at faa Lokale, og da der 1897 blev bygget en Kirke, blev det forbudt at bruge den, saa T. indtil Septbr. 1900 maatte holde Guds-tjenesten i sin Bolig.

T. er en stemningsrig Natur. Han ved, hvad Sjælekamp er og forstaar at vurdere den spædste Spire paa det aandelige Omraade. Ydre Modgang kan tynde haardt paa hans let modtagelige Sind, men hans idealistiske Syn paa Livet og kække Tro til det godes

Vækst og Sejr bærer ham alligevel oppe. Ved sin tankevægtige, hjærtelige Forryndelse, der bærer Vidne om en enfoldig, sund og handlekraftig Kristentro, samler han en langsomt voksende, fast Tilhørekreds om sig. Hans Sans for det begyndende smaa har netop gjort ham særlig egnet til den Virksomhed, han nu staar i.

Thade Petersen.

v. Tschirschnitz, Adolf Friedrich Traugott, f. 1837, hannoveransk Officer og prøjssisk Landraad. Han er født 12. Novbr. 1837 i Nienburg i Hannover; Faderen, der var af prøjssisk Oprindelse, forlod det prøjssiske Militær for at træde i hannoveransk Tjeneste, hvor han blev Kong Georg V.'s Adjutant. T. valgte ogsaa den militære Karrière og deltog som hannoveransk Premierlieutenant i Slaget ved Langensalza. Som trofast og ivrig Tilhænger af det welfiske Dynasti forlod han efter dets Afsættelse og den prøjssiske Anneksion Hannover og slog sig som saa mange andre hannoveranske Adelsmænd og Officerer ned i Paris, hvor han blev Medlem af *Welferlegionen*. Da Kong Georg V. fra sit Eksil gav Ordre til denne Legions Opløsning, vægrede T. sig oprindelig ved at adlyde, idet han, ligesom de ivrigste Prøjsser-Fjender blandt hans Kammerater, Oscar v. Meding, v. Holle og v. Düring, virkede for, at de hannoveranske Emigranter skulde begive sig fra Paris til Alger for dér at danne en militær Koloni. Af Kong Georg V. modtog T. imidlertid den reglementerede Pension. — Han var ikke blandt de emigrerede hannoveranske Officerer, der i 1867 af Kammeretten i Berlin blev dømt til 10 Aars Tugthusarbejde for Højforræderi, da han paa det paagældende Tidspunkt ikke søgte at vende tilbage til sit Fædreland.

Det kan ikke oplyses, hvilke Skridt T. har gjort for at opnaa at blive taget til Naade af den prøjssiske Regering. I Medings Memoirer fortælles, at Bismarck tilsagde alle de udvandrede hannoveranske Officerer, der var forblevne tro mod deres Konge og deres Fædrelands Selvstændig-

hed, Tilgivelse og en Pension paa 1200 Thaler, naar de vilde underkaste sig; Meding anses imidlertid ikke for helt tilforladelig. Vist er det derimod, at T. er den eneste af *Welferlegionens* Officerer, som traadte i prøjssisk Tjeneste. I 1879 blev han udnævnt først til konstitueret, flere Aar efter endelig til virkelig Landraad i Sønderborg Kres, og denne Stilling beklæder han endnu.

Det er lykkedes T. som prøjssisk Landraad i en af de rene danske Egne i Nordslesvig efterhaanden at bringe sin bevægede og saa udpræget anti-prøjssiske Fortid i Forglemmelse. 27. Jan. 1899, da Udvisningspolitiken stod paa sit højeste, udnævntes han til Gehejmeregierungsraad. Fra samme Tid stammer en voldsom Udtalelse, som han offentlig fremsatte mod Landdagsmændene Johannsen og Hansen, og hvori han kaldte dem »betalte Agitatorer», der — skønt de havde aflagt Ed paa Forfatningen — ophidsede Befolkningen mod Prøjssen og derved gjorde sig skyldige i Højforræderi. Det bør dog fremhæves, at T. kun sjældent giver sine prøjssiske Embedsmænds Følelser saa stærke Udtryk. I de mange Aar, hvori han trods langt yngre Kollegers Avancement er bleven siddende i Sønderborg, har han vel været et lydigt Redskab i sine Foresattes Haand, men han er ikke af eget Initiativ optraadt med overdreven Haardhed. Overhovedet synes hans Personlighed ikke at være meget udpræget. Fra alle Sider anerkendes hans høflige og velvillige Optræden.

T. har været to Gange gift, første Gang 20. Juli 1876 med Ida v. Issendorf, f. 20. Oktbr. 1848, død 25. Septbr. 1879, og anden Gang 3. April 1886 med Grevinde Josefine v. Baudissin, f. 4. Juni 1842.

Handbuch d. preussischen Adels. 1892. — Oskar v. Meding: Memoiren zur Zeitgeschichte. III. Leipzig. 1884. — »Nordslesvig 1899». Pag. 86—87.

Franz v. Jessen.

Tyssen Hansen, se Hansen.

v. Uslar, Raphael Posé Perfecto, f. 1853, Landraad, er født i Mexiko 1853. Hans Fader var en indvandret Hannove-

raner af den i Mellemtysskland meget udbredte, adelige Slægt v. UsLAR, hans Moder en indfødt Mexikanerinde af spansk Æt. Sønnen kom senere til Tyskland, hvor han gik over til Protestantismen.

U. er Ritmester i Kavalleriets Reserve og Ridder af Johannitterordenen. Midt i Firsene kom han til Nordslesvig, hvor han købte Gaarden Buskmose i Ringenæs Sogn, som han endnu ejer. Her tildrog han sig hurtig Opmærksomhed ved sit danskfjendtlige Sindelag og sin fuldstændige Mangel paa Forstaaelse af de historisk givne Forhold. Ved Indførelsen af den nye Provsforfatning i 1889 udnævntes U. til Amtsforstander i Ringenæs, 1894 blev han konstitueret og 1895 definitivt udnævnt til Landraad i Aabenraa Kreds.

U. mangler den fagligt uddannede prøjsiske Landraads Forberedelse til Embedet og Fortrolighed med Administrationen. Hans Kundskaber er overfladiske, og han savner ikke sjælden under sin Embedsførelse Forstaaelse af, hvor Grænserne for hans Myndighed som Landraad ligger. Hvad han saaledes mangler i faglig Dannelse, søger han at erstatte ved fremtrædende Iver i Fortysknings Tjeneste. Under Köllerpolitiken vakte hans ensidige, stærkt farvede Indberetninger om Forholdene i Aabenraa Kreds gjentagne Gange Opmærksomhed, idet Hr. v. Köller flittigt lod dem citere baade i Parlamenterne og i den officieuse Presse for dermed at bevise, hvor heldbringende Udvisningspolitiken virkede.

H. P. Hanssen-Norremølle.

West, Adolf Poul, f. 1841, Pædagog og Politiker. Han er født i Flensborg 26. Marts 1841 som Søn af Skomager Christian W. og Hline f. Skram; efter at have gennemgaaet Realskolen i sin Fødeby fik han, kun 17 Aar gammel, en selvstændig Lærerplads ved St. Nicolaj Borgerskole. 1861 tog W. efter Forberedelse i sin Fritid Seminaristexamen, og Aaret efter fik han Adgang til det Monrad'ske Kursus i Kbhvn., hvorved han tog Examen i Foraaret 1865. Docent Fjord, der ledede det nævnte Kursus, tilbød W. Ansættelse ved Frederiksberg Skolevæsen,

men Tilbudet blev ikke modtaget; W. længtes tilbage til Flensborg for at dele Skæbne med de danske Nordslesvigere.

I Flensborg som de fleste andre Steder havde Prøjserne til stor Sorg for mange Forældre lukket alle danske Skoler. Det blev nu forsøgt ad privat Vej at bygge op, hvad Fjenden havde revet ned. I Monrads Pigeskole og Holdts Drengeskole samledes snart en stor Del af Byens Ungdom, og de to Skoler blev vigtige Støttesteder for Danskheden i Flensborg. W. meldte sig til Arbejdet i dem, og hans Lærervirksomhed blev af Betydning for mange unge Danske. Den støtte, alvorlige Mand, hvis Inderlighed gjorde Indtryk paa Eleverne, kom til at indtage en fremskudt og anset Stilling i den gamle, loyale danske Købstad.

W.s Anseelse var imidlertid ikke begrænset til Flensborg. Lidt efter lidt blev han draget ind i politisk Virksomhed, og han var blandt dem, der ledede den nationale Kamp. Da det var blevet ham klart, hvilken overordenlig Modstandskraft der findes hos den nordslesvigske Bondestand, fik han Lyst til at arbejde sammen med Bønderne og, støttet af Haderslev Østeramts Landboforening, hvori han ofte holdt Foredrag, oprettede W. 1869 en Højskole i Vonsbæk, $1\frac{1}{2}$ Mil fra Haderslev. Kort efter Vinter-Halvaarets Afslutning udbrod imidlertid Krigen mellem Frankrig og Tyskland. Vogel v. Falkenstein lod en Del nordslesvigske Mænd arrestere, deriblandt ogsaa W., som dog slap fri efter Slaget ved Wörth. Højskolen blev sat under skarp Kontrol, og da alle Forsøg paa at faa denne havet mislykkedes, maatte W. opgive sin Virksomhed i Vonsbæk. Han holdt derefter en Række Foredrag i Landboforeningerne, skrev en Del i »Dannevirke« og vendte tilbage til Flensborg som Medbestyrer af Holdts Skole. I Vinteren 1871—72 valgtes han af Haderslev Østeramt til den første Fælles-Synode i Rensborg, hvor han bidrog til at faa Synoden til at anerkende, at Nordslesvigs Repræsentanter havde Ret til at tale Dansk.

W. havde paa politiske Møder lært Krüger at kende og modtog en Opmor-

dring til at følge ham til Berlin. Krüger, der aldrig forsonede sig med Brugen af det tyske Sprog, havde hidtil i Berlin søgt og fundet Bistand hos Dr. Edgar Bauer, der har udgivet nogle Brochurer om det nordslesvigske Spørgsmaal; denne Forbindelse opgav han imidlertid, da W. var bleven knyttet til ham. 1877 blev Holdts Skole lukket, og alle W.s Bestræbelser hos Scheel-Plessen og i Berlin for at faa Forbudet mod den hævet, var forgæves; der var altsaa intet til Hinder for, at W. kunde følge Krügers Opfordring. Under W.s Ophold i Berlin faldt ogsaa Interpellationen om Prag-Fredens Artikel V 19. April 1877 (se Haandbogens 10. Afsnit). I den Tale, Krüger ved denne Lejlighed oplæste, har W. en væsentlig Andel.

1879 begynde W. efter Opfordring af Krüger og andre fremtrædende danske Mænd Udgivelsen af den dygtigt ledede »Haderslev Avis«. Hensynet til hans store Familie og Frygten for dens Fremtid under de vanskelige Forhold, særlig for en Mand med W.s Uddannelse, bevagede ham imidlertid til — meget mod hans Tilbøjelighed — at ty til Kongeriget.

1882 overtog han Stillingen som Førstelærer ved Storehæddinge Købstads Børgekole, der under hans Ledelse er bleven udvidet til en Realskole med Tilladelse til at afholde Forberedelsesexamen. 1896 udnævntes han til Ridder af Dannebrog.

W. havde 26. Marts 1865 ægtet Marie Elisabeth Jürgensen, f. 15. Decbr. 1843, eneste Barn i den berømte Tegner Fritz J.s Ægteskab med Marie Elisabeth Dichtmann.

Franz v. Jessen.

Willemoës, Carlo Adalbert, f.

1835, Bladudgiver. W., der er en Brodersøn af Helten Peder Willemoës, er født 26. Nov. 1835. Han var før Annektionen Toldfuldmægtig i Flensborg, nægtede Edsaflæggelsen og oprettede 1868 i Forening med Bogtrykker Thillerup »Flensburger Anzeiger«. 1. October s. A. blev han »Flensborg Avis« første Redaktør med Gustav Johannsen som Udgiver. Den 1. April 1870 overtog han »Vestslesvigske Tidende« hvis tidligere Ejer, Peder Lar-

sen i Møgelstønder, var afgaaet ved Døden. 1 August Maaned s. A., efter at Krigen mellem Frankrig og Tyskland var udbrudt i Juli, blev W. tilligemed den gamle Chr. S. Ley og Gaardejer A. Beck i Visby samt Pastor Schmidt i Daler hentede ud af deres Senge midt om Natten af prøjske Gendarmere og ført i Krigsfangenskab til Lötzen ved den russiske Grænse, hvor de blev holdt indespærrede i 3 Maaned. W. udgav i 1871 en Bog om »Nordslesvigernes Fangenskab i Aaret 1870«, som optoges i dansk Folkebibliothek. Efter sin Hjemkomst redigerede W. »Vestsl. Tid.«, indtil han 6. Nov. 1871 sattes under Tiltale for en Artikel, givet efter »Opinion nationale«, fængsledes og dømtes til 4 Maaneders Fængsel. Efter Afsoningen tog han 6. April 1872 til Kongeriget med Hustru, f. Scharffenberg, og fire Børn.

Efter mange Omskiftelser blev W. 1891 ansat som Lærer ved Aalborg Kommuneskolevæsen, hvilken Stilling han endnu beklæder.

P. Skovrey.

Wolff, Claus Peter, f. 1842, fremragende Landmand og Politiker, er født i Gammelgab i Sundeved 13. Okt. 1842.

W. besøgte Stedets Folkeskole til sin Konfirmation, lærte derefter Landvæsen paa forskellige større Gaarde i Nordslesvig, var 1859 og 60 Elev paa Rødding Højskole og opholdt sig 1863 i England og Skotland for at studere Landbruget. Sin Fødegaard overtog han i Foraaret 1864, midt under Krigen. 1866 opterede han for Danmark, men erhvervede allerede Aaret efter preussisk Borgerret. 1868 valgtes han til Formand for den sundevsde Landboforening, en Stilling, som han endnu beklæder, og i hvilken han har udfoldet en overordentlig omfattende og betydningsfuld landøkonomisk Virksomhed. Ved Siden af har han været Stifter og Leder af mange andre landøkonomiske Foretagender, saaledes f. Ex. Mejerforeningen for Als og Sundeved, flere Foreninger til Fællesindkjøb af Foderstoffer, Frø og kunstig Gjødning. Endvidere har han været Næstformand og i de senere Aar Formand for Fælleslandboforeningen for

Nordslesvig samt Formand for Broager Sogns Sparekasse.

Allerede i en ung Alder fik W. mange kommunale Tillidshverv. Han blev valgt til Kredsmand, da han var 25 Aar og har med et kort Mellemrum, da han faldt for et tysk Flertal, beklædt denne Post fra 1868 til nu (1901). Han var Provinslanddagsmand fra 1882—86, da han mistede Valgbarheden ved at forstørre sin Landejendom og derved rykke op i de Højtbeskattedes Klasse, og har i disse Aar været et meget virksomt Medlem af mange kommunale Udvalg og Kommissioner samt af Hertugdømmernes Landbrugskammer siden dets Oprettelse 1898. — Han har endvidere været mangeaarigt Medlem af Provsti- og Fællessynoden og Medlem af den nordslesvigske Vælgerforenings Bestyrelse siden dens Oprettelse.

Efter Hans Lassens Død i 1896 opstilledes W. ved Landdagsvalget som H. P. Hanssens Modkandidat, men da Flertallet af Valgmændene ved Prøvevalget stemte paa H., trak han sin Kandidatur tilbage.

W. har især indlagt sig meget store Fortjenester ved sit energiske Arbejde til Fremme af det nordslesvigske Landbrug, og det skyldes ham mere end nogen anden enkelt Mand, at det nu indtager et saa højt Standpunkt, som Tilfældet er.

Illustreret Tidende XXXII, Nr. 10.

H. P. Hanssen-Nørremølle.

v. Zedlitz, Octavio Athanis, f. 1840, Civilkommissær, blev født 6. Decbr. 1840 i Glatz. Efter at have studeret i Heidelberg og Berlin blev han 1860 Auscultator og 1863 Regerings-Referendar, men allerede 7. Febr. 1864 indsat som preussisk Civilkommissær for Slesvig med Sæde i Flensborg. Sammen med Østerrigeren Revertera foretog Friherre Z. talrige Afsettelse af danske Embedsmænd og Ophevelsen af dansk Kirke- og Skolesprog i Mellemslesvig m. m. Efter Fredslutningen i Wien blev hans Myndighed ogsaa udstrakt til Holstein, men efter Overenskomsten i Gastein i August 1865 paany indskrænket til Slesvig, idet han blev General Manteuffels civile Medhjælper indtil Krigens Udbrud i Juni 1866. Han gjorde ogsaa selv Tjeneste under denne som Landeværns officér.

1868 blev Z. Landraad i Kredsen Sagan (preussisk Sachsen) og var under Krigen 1870—71 en Tidlang Underpræfekt i St. Quentin i Nordfrankrig. 1871—74 var han Medlem af Rigsdagen og siden 1876 af det preussiske Underhus, hvor han er en af Førerne for det frikonservative Parti. 1881 blev han foredragende Raad i Handelsministeriet med Titlen Gehejme-Overregeringsraad og 1899 Præsident for Stats-Bankinstituttet »Seehandlung« i Berlin.

Emil Elberling.

FJORTENDE AFSNIT

INDHOLD

JUL. BIDSTRUP: DAGSHISTORIE. TILDRA-
GELSER VEDRØRENDE NORDSLESVIG, OP-
TEGNEDE EFTER TIDSFØLGEN. 1864—1901

DAGSHISTORIE

TILDRAGELSER VEDRØRENDE NORDSLESVIG

OPTEGNEDE EFTER TIDSFØLGEN

1864—1901

VED Udarbejdelsen af denne Dagshistorie er der lagt særlig Vægt paa at optegne de vigtigste Tildragelser, som angaa den nationale Kamp imellem Dansk og Tysk i Nordslesvig. Denne Kamp har sat sine Spor paa mange Omraader; den har saaledes grebet ind i de administrative Foranstaltninger, den har paairket Love og Forordninger, Domme, parlamentariske Forhandlinger, politiske og kommunale Valg, Pressen, Foreningslivet, Værnepligten, Undervisningen og det kirkelige Liv. Men skulde man i denne Dagshistorie f. Eks. blot omtale den Mængde Domme, som ere blevne fældede i Sønderjylland paa Grund af politiske Forseelser, vilde alene en Fortegnelse over disse komme til at fylde mange Sider. Af Hensyn til Pladsen har der da maattet gøres et Udvalg, og kun de Domme ere derfor anførte, som syntes at være af særlig Betydning.

Forøvrigt bør det fremhæves, at Begivenhederne i og vedrørende Nordslesvig i mange Tilfælde gruppere sig om visse Spørgsmaal, som atter og atter komme igen, og i saa Fald er der her medtaget en hel Del Eksempler af hver Gruppe.

I det hele taget indeholder de følgende Sider Oplysninger om de Tildragelser — baade større og mindre — som paa en eller anden Maade synes at karakterisere de politiske Forhold i Nordslesvig, saaledes som disse have udviklet sig siden Freden i Wien d. 30. Oktober 1864 og indtil 31. Decbr. 1900. Dog bør det — i Henhold til, hvad ovenfor er sagt — bemærkes, at denne Dagshistorie ikke kan gøre Fordring paa at være fuldt udtømmende.

JUL. BIDSTRUP.

1864

- Oktr. 30. Fredstraktaten mellem Kongen af Danmark, Kejseren af Østerrig og Kongen af Preussen slutes i Wien.
- Novbr. 5. Fredstraktaten forelægges det danske Rigsraad, hvis Samtykke begæres.
- 9. Rigsraadets Folketing samtykker i Freden med 75 Ja mod 21 Nej.
- 11. Rigsraadets Landsting samtykker i Freden med 55 Ja mod 4 Nej.
- 16. Ratifikationerne udveksles i Wien.
- Dansk allerhøjeste Kundgørelse angaaende den i Wien d. 30. Oktober d. A. afsluttede Fredstraktat.
- Aabent Brev, hvorved Indbyggerne i Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg løses fra deres undersaatlige Troskab mod Kongen af Danmark.
- 21. En Taksigelse til Sønderjyllands danske og dansksindede Befolkning offentliggøres fra 47 Medlemmer af Rigsraadets Landsting og fra 90 af dets Folketing.
- Decbr. 7. Kong Christian IX. modtager i Kolding en Deputation af henvend 5000 Slesvigere fra Haderslev, Aabenraa og Flensborg Amter.
- 21. Østerrig sender Preussen en Note angaaende de forskellige Arveprætendents Krav paa Hertugdømmerne.
- 31. Den franske Udenrigsminister Drouyn de Lhuys sender en Cirkulærnote til Frankrigs diplomatiske Agenter i Udlandet, hvori disse anmodes om, overfor de Regeringer, hos hvem de ere akkrediterede, at udtale, at Frankrig er stemt for en national Løsning, en Sondring mellem den danske og tyske Del af Slesvig.

1865

- Januar 12. Forordning om, at Sædet for den øverste Civiløvrighed for Hertugdømmerne forelægges til Byen Slesvig.
- Forordning ang. Indsættelse af en fælles Landsregering for Hertugdømmerne.
- 26. Preussen besvarer en fra Østerrig modtaget Note af 21. Decbr. 1864 angaaende de forskellige Arveprætendents Krav paa Hertugdømmerne med den Underretning, at Spørgsmaalet er henvist til de preussiske Kronjuristers Betænkning.
- Marts 22. Politiet advarer Nordslesvigerne imod at underskrive en Adresse til en fremmed Magt (3: Keiser Napoleon) om at interessere sig for Nordslesvigs Tilbagegivelse til Danmark.
- 18. Bekendtgørelse om Fremgangsmaaden overfor de værnepligtige Sønderjyder, der ville udvandre til Danmark.
- April 4. En Del Beboere i Landsbyerne Harreslev og Frøslev i Hanved Sogn indsende et Andragende til Civilbestyrelsen for Hertugdømmerne om, at Undervisningen i deres Skoler enten ganske eller dog til Dels maa blive meddelt paa Dansk, og at Guds-tjenesten paa en bestemt Søndag i hver Maaned maa blive holdt i det danske Sprog.
- 8. I Anledning af Kong Christian IX's Fødselsdag illuminere et halvt Hundrede Huse i »Norden« i Flensborg, og Skibene i Havnen ere smykkede med danske Flag.
- 27. 16 ansatte Sønderjyder overrække Civilregeringen i Slesvig en Klage over de slesvigholstenske Embedsmænds Vilkaarlighed og Overgreb.
- Maj 7. Ved Flensborg Magistrats Dom i Sagen mod Underskriverne paa en Adresse til de franske Keiser blive Købmand Schröder, Økonom Jansen og Slagter Partsch »for Landsforræderi og for at have forført andre til Landsforræderi« idømt hver et halvt Aars Fængstningsstraf. Og Skomager Spring bliver »for atterteret Landsforræderi« idømt 2 Maaneders simpelt Fængsel.
- 15. Den slesvig holstenske Landsregering udsteder et Cirkulære ang. Værnepligten for de i Danmark fødte, men i Hertugdømmerne bosiddende Personer, og for de Personer, som fra Danmark ere flyttede tilbage til Hertugdømmerne.

Bekendtgørelse om Afholdelse af Gudstjeneste paa Tysk i Højer den første Søndag Maj 24.
i hver Maaned.

Prins Frederik Emil August af Augustenborg (Nør) dør i Beirut (f. 23. August Juli 2.
1800 i Kjøbenhavn).

Bekendtgørelse for Hertugdømmet Slesvig ang. Forbud mod at bære danske Farver Juli 12.
i Form af Kokarder eller andre Kendetegn og mod at bruge danske Flag samt mod
Afsyngelsen af danske Sange af ophidsende Indhold.

De Eksemplarer af »Dagbladet«, der findes i Hertugdømmerne, skulle beslag- — 15.
lægges.

Bekendtgørelse angaaende Fastsættelsen af den fremtidige Grænse mellem Konge- — 18.
riget Danmark og Hertugdømmet Slesvig.

Bekendtgørelse angaaende Forholdet mellem Kongeriget Danmark paa den ene August 19.
Side og Hertugdømmerne Slesvig og Holsten paa den anden Side med Hensyn til
Erstatning af ydet Fattigunderstøttelse, Modtagelse af Personer, der ere blevne træn-
gende til saadan Understøttelse, samt Adgang for Personer, der ere hjemmehørende
i Kongeriget, til at nedsætte sig i fornævnte Hertugdømmer og omvendt.

Ved Overenskomsten i Gastein mellem Preussen og Østerrig kommer Sønderjyl- — 14.
land alene under preussisk Forvaltning.

Bekendtgørelse ang. den fremtidige Grænse mellem Kongeriget Danmark og Her-
tugdømmet Slesvig.

Overenskomsten i Gastein ratificeres i Salzburg af Kong Wilhelm og Kejser Franz — 19.
Joseph.

Den franske Udenrigsminister Drouyn de Lhuys sender alle franske Gesandter en — 29.
Cirkulærdepeche, hvori det bl. a. hedder, at de tyske Stormagter ved at paaføre Dan-
mark Krig have sønderrevet London-Traktaten.

Bekendtgørelse ang. en under 1. April d. A. af Befuldmægtigede fra Danmark, Øster- — 31.
rig og Preussen undertegnet Protokol indeholdende Oplysning om nogle Bestem-
melser i Fredstraktaten af 30. Oktober f. A. vedrørende Hertugen af Augustenborgs
tidligere Besiddelser osv.

Kjøbenhavn faar Besøg af c. 2200 Sønderjyder.

Septbr. 1.-5.

De preussiske Kronjurister komme til det Resultat, at Kong Christian IX. af Dan- — 12.
mark var den retmæssige Ejer af Hertugdømmerne, hvilken Ret han havde afstaaet
til Kejseren af Østerrig og Kongen af Preussen.

Guvernør E. Manteuffel meddeler Indbyggerne i Hertugdømmet Slesvig, at Ordet — 15.
preussisk Forvaltning indeslutter i sig Tanken: »Retfærdighed, offentlig Orden, Be-
fordring af almindelig Velfærd«.

Bekendtgørelse ang. Organisation af Forvaltningen i Hertugdømmet Slesvig.

Kong Christian IX. oversender til 16 Kvinder i Flensborg, 4 i Sønderborg, 4 i Oktbr. 27.
Aabenraa og 2 i Haderslev som Paaskønnelse af deres Omsorg for danske syge og
og saarede Soldater nogle Foræringer i Form af Broscher med Dannebrogssløjfer og
med Indskrift: »Ædel Daad glemmes ej«.

1866

C. Scheel-Plessen og 18 andre holstenske Ridderskabsmedlemmer sender Bismarck Januar 23.
en Adresse vedrørende Gasteinoverenskomsten.

Fra Berlin sendes en Note til Østerrig angaaende de uregelmæssige Tilstande i — 26.
Holsten, foranledigede ved General Gablenz's slappe Optræden.

Store Sendinger af preussiske Kanoner og Kugler føres til Als.

Februar 20.

Jules Favre, Thiers og Morin søge forgæves i det franske Deputeretkammer under — 3.
Adressediskussionen at faa en Passus optaget til Fordel for Danmark.

I Anledning af, at de Forældre i Flensborg, som ønske, at deres Børn fremdeles skulle — 21.

- deltage i den danske Undervisning, skulle melde sig, er Trængslen saa stor i Skolelokalet, at man kun med Møje kan opretholde Ordenen. Alle, der ere fødte i Flensborg eller i tyske eller i blandede Distrikter, blive straks afviste. Dem, der ere fødte i Danmark eller i dansktalende Distrikter, skal der blive givet nærmere Meddelelse om Sagen.
- Marts 24. I en Cirkulærdepeche til alle Forbundsstaterne beskylder Preussen Østerrig for bestandig at have brudt Gasteinoverenskomsten og opfordrer Østerrig til Afvæbning.
- 28. Sønderjysk Samfund stiftes i Kjøbenhavn.
- April 17. Slutningsprotokol, optagen af den internationale Finanskommission i Henhold til Fredstraktaten af 30. Okt. 1864 Art. XIV, XV, XVI.
- Maj 11. Lov om Pensioner, Tillæg og Efterbetaling af Gage til Embedsmænd, der ere afskedigede i Anledningen af Fredsslutningen af 30. Oktbr. 1864.
- 18. General Mannteufel erklærer i Husum, at Hertugdømmerne enten maa slutte sig inderlig til Preussen som Bæreren for hele det protestantiske Nordtyskland eller forbinde sig med Danmark.
- 15. Pastor J. Johansens Realskole aabnes i Haderslev.
- 19. General Manteuffel antyder i Flensborg Muligheden af en Deling af Slesvig.
- Juni 7. Preussen erklærer i Wien, at det anser Gasteinoverenskomsten for hævet og brudt af Østerrig, som svarer med den samme Beskyldning mod Preussen.
- 15. Bekendtgørelse om C. Scheel-Plessens Overtagelse af Overpræsidiat for Slesvig og Holsten.
- 16. Gaardejer Knud Lausten Knudsen dør paa Trøjborg (f. 17. December 1806 i Ribe).
- 18. Preussen erklærer Østerrig Krig.
- Juli 3. Østerrigerne bliver slagne af Preusserne ved Sadowa.
- 11. Dronningen af Holland skriver til de franskes Kejser: »De har gjort Dem forunderlige Illusioner. Deres Anseelse har taget mere af i de sidste fjorten Dage, end under hele Deres Regerings Varighed. De tillader, at de Svage blive ødelagte, De lader Deres nærmeste Nabos Uforsknimethed og Brutalitét vokse over alle Grænser. Det gør mig ondt, at De anser mig som interesseret i Spørgsmaalet, og at De ikke indser Faren ved et mægtigt Tyskland og et mægtigt Italien. Det er Deres Dynasti, der trues, og det er det, der vil lide under Følgerne; jeg siger dette, fordi det er Sandheden, som De senere vil anerkende«.
- 26. Fredspræliminærerne i Nikolsburg.
- August 23. Paa Foranledning af Kejser Napoleon optages i Pragfreden Artikel V, hvorved Østerrig overdrager til Preussen de ved Wienfreden erhvervede Rettigheder til Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, dog med det Forbehold, at de nordlige Distrikter skulle genforenes med Danmark, naar Befolkningen ved en fri Afstemning udtaler Ønsket herom.
- 30. 31. En Deputation af 47 Nordslesvigere kommer til Berlin for at takke Kong Wilhelm for Pragfredens Artikel V og bede om dens snarlige Udførelse; men Deputationen opnaar ikke Avdiens hverken hos Kongen eller hos Bismarck.
- Septbr. 7. Bismarck forelægger i den preussiske Landdag et Lovforslag om Hertugdømmerne Slesvig og Holstens Indlemmelse i den preussiske Stat.
- 8. Over 1000 Sønderjyder besøge Middelfart.
- 16. Fra Haderslev sendes følgende Telegram til Bismarck: »Mere end 2000 i Haderslev forsamlende Nordslesvigere fra Flensborg, Aabenraa, Sønderborg, Tønder og Haderslev Amter bragte i dette Øjeblik Hs. Maj. Kongen et nidobbelt Hurra og bede Deres Excellence bringe Hs. Majestæt vor allerunderdanigste Tak for den os ved Freden i Prag af Allerhøijstamme sikrede fri Afstemning i Nordslesvig. Vi vove i dybeste Underdanighed at udtale det Haab, at Hs. Majestæt allernaadigst vil behage at lade Afstemningen saa hurtigt som muligt komme til Udførelse«.
- Oktober 11. Anordning om Værnepligten i Slesvig og Holsten.

Adressen angaaende Artikel V, som 47 Nordslesvigere forgæves søgte at over- Novbr. 11.
række Kong Wilhelm i Berlin d. 31. Aug., indsendes af Ahlmann til det preussiske
Deputeretkammer i Berlin. Adressen var forsynet med 17000 Underskrifter.

Throntalen, hvormed Kong Christian IX. aabner Rigsdagens Samling, berører Novbr. 19.
Spørgsmaalet om det danske Slesvigs Tilbagegivelse til Danmark.

Ahlmann som Ordfører for 47 Nordslesvigere anmoder Deputeretkammeret om
at bidrage sit til, at den lovede fri Afstemning i Nordslesvig, som Adressen omhandler,
snart maa blive til Virkelighed, hvilket vil medføre den af Nordslesvigerne længsels-
fuldt imødesete Genforening med Danmark.

Bekendtgørelse angaaende de værnepligtige Sønderjyder, der ikke ville tjene i den — 16.
preussiske Hær.

»Köln. Zeit.«s Artikel om det slesvigske Spørgsmaal med Overskrift: »Tyskere Decbr. 2.
og Danskere« begynder med at meddele det nyste Germaniseringsforsøg, der bestaar
i den flensborgske Politimesters Forbud mod, at Fiskerkonerne udraabe deres Fisk
paa Dansk. Heraf ser man, skriver Bladet: »hvad der fremkommer af en forbitret
Stammes Herredømme over en anden«, og at »Stammeherredømmets Tyranni er
blevet endnu smaaligere« under det tyske Herredømme end under det danske, me-
dens det »visselig er en Fremtoning, som maa fremkalde alvorlige Tanker, at Hun-
dreder af tyske Blade, der forud ikke kunde finde Ord nok for at udtrykke deres
Forfærdelse over saadanne Tilstande og for at paakalde de sædelige Magter, ja, om
mulig hele Verden derimod, nu ikke have et eneste Dodelsord mere, men synes at
finde alt i Orden«.

Det preussiske Deputeretkammer vedtager Loven om Slesvig og Holstens Tilknyt- — 20.
ning til Preussen.

Kong Wilhelm stadfæster Loven om de to danske Hertugdømmers Annektion. — 24.
Amtmand Kier udsteder Bekendtgørelsen om, at Militærudskrivningen begynder
d. 11. Januar 1867 i Hvidding og Nørreangstrup Herreder og fortsættes derpaa
hver Dag.

1867

I Fredericia stiftes et Selskab med det Formaal at understøtte de Sønderjyder, som Januar 5.
flygte paa Grund af den preussiske Udskrivning.

Patent om Besiddelsestagelse af Hertugdømmerne Holsten og Slesvig: — 12.

Vi WILHELM, af Guds Naade Konge af Preussen etc., gøre vitterligt for alle og enhver:

Efterat Kongen af Danmark i Wienfreden af 30. Oktober 1864 har frasagt sig alle sine Rettig-
heder til Hertugdømmerne Holsten og Slesvig til Fordel for Os og Kejseren af Østerrig, og den
sidstnævnte i Pragfreden af 23. August 1866 har overdraget alle sine i Wienfreden erhvervede
Rettigheder til de nævnte Hertugdømmer til Os, have vi besluttet at forene Hertugdømmerne,
med Undtagelse af den i Følge Overenskomst af 27. Sept. 1866 til Storhertugen af Oldenburg af-
traadte Del, med Vort Monarki, og i dette Øjemed med begge Landdagshuses Samtykke udstedt
og forkyndt Loven af 24. December f. A. Som Følge heraf tage Vi ved nærværende Patent de
nævnte Hertugdømmer Holsten og Slesvig med alle Overhøjheds- og Suverænitetsrettigheder
i Besiddelse og indlemme samme i Vort Monarki med alt Tilhørende og hvilkesomhelst Krav.
Vor kongelige Titel ville Vi tilføje de tilsvarende Titler. Vi befale paa Grænserne at oprejse de
preussiske Ørne til Betegnelse af Vor Landsherlighed, i Stedet for de hidtil anbragte Vaaben at
opslaa Vort kongelige Vaaben og forsyne de offentlige Signeter med den preussiske Ørn. Vi byde
alle Indvaanere i de saaledes med Vort Monarki forenede Hertugdømmer Holsten og Slesvig her-
efter at anerkende Os som deres retmæssige Konge og Landsherre og med pligtmæssig Lydighed
at efterleve Vore Love, Forordninger og Befalinger. Vi ville beskytte enhver i Besiddelsen og Ny-
delsen af sine velerhvervede, private Rettigheder og lade Embedsmændene, som ere at tage i Ed
og Pligt for Os, under Forudsætning af tro Embedsførelse forblive i deres Tjenesteindtægter.

Den lovgivende Magt ville Vi indtil Indførelsen af den preussiske Forfatning udøve alene. Vi ville holde Hertugdømmernes Love og Indretninger i Hævd, forsaavidt de ere Udtrykket for berettigede Ejendommeligheder og kunne blive i Kraft uden at være til Hinder for de ved Statens Integritet og Interesser betingede Fordringer.

Vor Overpræsident, Baron v. Scheel-Plessen, er af Os anvist i Henhold hertil at udføre Besiddelsestagelsen.

Saaledes sker vor Villie.

Givet i Berlin, d. 12. Januar 1867.

(L. S.) WILHELM

Greve v. BISMARCK-SCHÖNHAUSEN.

Frilærre v. d. HEYDT,
Greve zur LIPPE.

v. ROON.

v. SELCHOW.

Greve v. ITZENPLITZ,

Greve zu EULENBURG.

v. MÜHLER.

Januar 22. ALLERHØJESTE PROKLAMATION TIL INDBYGGERNE I HERTUGDOMMERNE HOLSTEN OG SLESVIG.

Ved det under Dags Dato af Mig udstedte Patent forener jeg Eder, Indbyggere i Hertugdømmene Holsten og Slesvig, med mine Undersaatter, Eders Naboer og tyske Brødre. Ved Krigens Afgørelse, ved folkeretlige Traktater og ved det fælles tyske Fædrelands Omdannelse løste fra Forbindelser, som I allerede længe kun have baaret med Modstræben, træde I nu i Samfund med en stor Stat, hvis Befolkning er beslagtet med Eder ved fælles Afstamning og Sæder og staar i Venskabsforhold til Eder ved fælles Interesser. Naar mange iblandt Eder ikkun nødig have løssagt sig fra andre Forhold, saa ærer jeg ogsaa heri Eders Stammes noksom bekendte Fasthed og sætter Pris paa den som Borgen for, at I og Eders Børn ogsaa med Troskab ville slutte Eder til Mig og Mit Hus. I ville erkende Nødvendigheden af det skete; thi skulle Frugterne af den haarde Kamp og af de blodige Sejre ikke gaa tabte for Tyskland, saa byder saavel Selvopholdelsespligten som Omsorgen for de nationale Interessers Fremme at forene Hertugdømmene fast og varig med Preussen. Og — som Min i Gud hvilende Fader allerede har sagt — kun Tyskland har vundet, hvad Preussen har erhvervet. Dette ville I med Alvor overveje, og saaledes stoler Jeg paa Eders tyske og redelige Sind, at I ligesaa oprigtig ville love Mig Eders Troskab, som jeg optager Eder i Mit Folk. For Eders Industri og Eders Landvæsen, Eders Handel og Eders Skibsfart aabnes der ved Foreningen med Mine Stater rige Kilder. Min Forsorg vil komme Eders Flid virksomt i Møde. En ligelig Fordeling af Statsbyrderne, en hensigtsmæssig energisk Forvaltning, omhyggelig overvejede Love, en retfærdig og punktlig Retspleje, kort alle de Garantier, der have gjort Preussen til det, hvad det nu i en haard Prøve har vist at være, ville herefter være fælles Goder for Eder. Eders krigsdygtige Ungdom vil trolig slutte sig til sine Brødre i Mine øvrige Stater for at værne om Fædrelandet, og med Glæde vil den preussiske Armé og Marine modtage de tapre og søvante Slesvig-Holstenere, for hvem der saaledes er aabnet et nyt Blad i Aarbøgerne for tysk Hæder og Berømmelse. Kirkens Tjenere ville ogsaa fremdeles være Fædrenetroens Vogtere. Paa Eders Lærestalter, de mangeaarige Arneæder for tysk Kunst og Videnskab, vil Jeg henvende Min særlige Opmærksomhed, og naar den preussiske Throne, jo længere desto mere, erkendes og vurderes som Værnet for det tyske Fædrelands Frihed og Selvstændighed, da vil ogsaa Eders Navne blive optegnet blandt dets bedste Sønner, da ville ogsaa I velsigne det Øjeblik, der har forenet Eder med et større Fædreland.

Det raader Gud!

Berlin, d. 12. Januar 1867.

WILHELM.

Januar 24. Kundgørelse af ovenstaaende Patent af 12. d. M.

Februar 12. H. A. Krüger og N. Ahlmann vælges til Medlemmer af den nordtyske Rigsdag.

— 18. En Deputation fra Nordslesvig overbringer et Andragende til Kong Wilhelm angaaende Edsfæstelsen af Embedsmand og af det ældre varnepligtige Mandskab.

— 24. I den nordtyske Rigsdag stille Krüger og Ahlmann et Ændringsforslag om, at den

Del af Slesvig, som har Ret til Afstemning, ikke skal høre til Forbundsomraadet. (Se 18. Marts).

Hertuginde Louise Caroline af Lyksborg dør i Ballenstädt (f. 28. September 1789 Marts 11. paa Gottorp Slot).

I Deputeretkammeret bliver den franske Regering meget stærkt angrebet af Thiers — 16. og Jules Favre, fordi den ikke havde hindret Tysklands Voldshandling mod Danmark.

Ved Forhandlingen i Rigsdagen om den nordtyske Forfatning stille Krüger og Ahlmann et Aendringsforslag om, at de Distrikter i Hertugdømmet Slesvig, hvis Befolkning der var tilsikret en traktatmæssig Ret til fri Afstemning om deres Statsforbindelser, ikke skal høre ved til Forbundets Omraade. — Paa en Forespørgsel erklærer Bismarck, at Østerrig havde Ret til at forlange Pragfredens Artikel V udført. — 18.

Kontrollforsamling holdes i Hoptrup og derefter fortsættes de overalt i Nord-slesvig. — 19.

I Henhold til Bismarcks Erklæring d. 18. d. M. bemyndiger den østerrigske Rigs-kansler, Baron Beust, den østerrigske Sendemand i Berlin, Grev Wimpffen, til at opfordre det preussiske Kabinet til at løse Spørgsmaalet om Nordslesvig ved efter Pragfredens Artikel V at lade Befolkningen afstemme, da Formaålet med Fredsbestemmelsen let kunde forfølges ved en længere Udsættelse af Udførelsen. — 20.

Kontrollforsamling holdes i Tønder. Den sidste Dag bliver der for Mandskabet op-læst en Depeche, som gaar ud paa, at de, der ikke aflægge Eden inden 14 Dage, ville blive indkaldte og holdte i Tjenesten i 3 Aar. April 1. - 4.

Regeringspresident Zedlitz, til hvem et Par Mand havde henvendt sig ang. Eds-aflæggelsen, udtaler, at man enten maa aflægge Eden eller udvandre. — 1.

I den nordtyske Rigsdag gør Krüger Indsigelse mod Udskrivningen i Nordslesvig, før Afstemningen har fundet Sted.

I den nordtyske Rigsdag udtaler Ahlmann sig ligeledes mod Udskrivningen i Nord-slesvig. — 5.

Krüger og Ahlmann lader omdele til den nordtyske Rigsdags Medlemmer et Akt-stykke, der slutter med disse Ord: »Vi ville forblive Danske, vi ville behandles som Danske, og det efter Folkerettens Forskrifter«. — 15.

En Del fhv. slesvigske Embedsmænd, der bo i Kjøbenhavn, udstede et Opraab om — 26. at understøtte de trængende Slesvigere.

Kong Wilhelm befaler, at alle de slesvigske Præster, som nægte at aflægge Hyl-Maj 4. dingseden, skulle afsættes uden Pension.

Gennem sin Afsending i Kjøbenhavn, v. Heydebrand und der Lasa, meddeler den — 7. preussiske Regering det danske Kabinet, at der omtrent 9 Maaneder i Forvejen mellem Preussen og Østerrig var bleven sluttet en Traktat, hvis 5. Artikel angik Slesvigs nordlige Distrikter, og at man var villig til at indlede Underhandlinger om dens Udførelse paa den Betingelse, at Danmark gav tilstrækkelige Garantier til de i hine Distrikter bosatte Tyskeres Beskyttelse.

Den danske Regering svarer Preussen, at den med Glæde vil gaa ind paa en For-handling om Udførelsen af Artikel V og udtaler Ønsket om at blive gjort bekendt med de antydede Betingelser i en bestemt formuleret Skikkelse, for at man kan be-dømme, om det lader sig gøre at gaa ind derpaa. — 15.

27 slesvigske Præster, der har nægtet at aflægge Hyldingseden, afsættes. — 20.

I en Note fastholder den preussiske Minister i Kbhvn., at det var Danmarks Sag — 23. at udtale sig om, hvilke Garantier det kunde og vilde give. (I en senere Note erklærer den danske Regering, at man ikke ansaa andre Garantier for nødvendige end dem, som vare stipulerede i de allerede bestaaende Traktater. Denne Henvisning til Trak-taterne tilfredsstillede ikke den preussiske Regering.)

Paa Klingenbergs i Christiania holdes der Fæst til Fordel for trængende Slesvigere. Juni 13.

De franske Deputerede Morin og Piccioni aabne en Subskription til Fordel for de 22.

sønderjydske Familier, hvis Medlemmer nægte at indtræde i den preussiske Hær. Dette Foretagende støttes af den største Del af den franske Presse.

- Juni 25. Forordning, hvorved Foreningsloven af 11. Marts 1850 indføres i Hertugdømmerne og danner Grundlaget for den lovlige Forsamlingsret.
- Juli 10. Gehejmdelegationsraad Abeken aflægger i Ems Referat for den preussiske Konge om det nordslesvigske Spørgsmaals Stilling for Øjeblikket.
- 26. I New-York holdes Møde for at foranstalte en Indsamling til trængende Slesvigere.
- August 15. En Skare Sønderjyder, der var kommen til København, begiver sig til den franske Deputerede, Morin, der besøger den danske Hovedstad, og bringer ham deres Landmænds særlige Tak for, hvad der i Frankrig, i Pressen som i Repræsentationen, var gjort for Danmarks Sag, den Sag, der for Sønderjyderne er et Livsspørgsmaal.
- 31. Krüger vælges til Medlem af den nordtyske Rigsdag.
- Septbr. 1. Den preussiske Presselov træder i Kraft i Hertugdømmerne.
- 22. Forordning om Provinsialstænderne for Hertugdømmerne.
- 29. Forordning om Oprettelsen af et evangelisk-luthersk Konsistorium i Kiel.
- Novbr. 7. Krüger og Ahlmann vælges til Medlemmer af den preussiske Landdag.
- Decbr. 7. I den preussiske Landdag forhandles ang. Krüger og Ahlmanns Erklæring om, at de ikke uden Betingelser kunne aflægge den dem afkrævede Ed. (Kammeret vedtog, at naar de to Medlemmer ikke vilde aflægge Eden, havde de forbrudt deres Mandater.)

1868

- Januar 11. Redaktionen af »Haderslev Avis« gaar fra Boghandler T. Sabroe over til fhv. Her redsføged Hiort-Lorenzen.
- 19. Den flensborgske Oldsagssamling udleveres til Preussen og bringes til Kiel.
- Februar 12. En Deputation fra Nordslesvig overrækker Ahlmann et Drikkehorn.
- 16. Den slesvigske Regering forbyder Redaktionen af »Haderslev Avis« at kalde Bladet »Dannevirke«.
- Marts 6. Redaktør Hiort-Lorenzen bliver af Kresretten i Flensborg dømt til 2 Maanedes Fængsel for fornærmelig Omtale af Kong Wilhelm, men frikendtes senere af Appellationsretten i Kiel.
- 9. Forhandlingerne mellem den danske Minister i Berlin, Quaade, og Lothar Bucher om Garantifordringerne standse.
- 10. Redaktør Hiort-Lorenzen bliver af Haderslev Amtsret dømt til at tale Tysk i Retten under en Bøde af 10 pr. Thaler.
- Billedhuggeren, Professor Herman Vilhelm Bissen dør i København (f. 13. Oktbr. 1798 i Byen Slesvig).
- April 1. Den østerrigske Rigskansler, Baron Beust, sender den østerrigske Gesandt i Berlin, Grev Wimpffen, en Skrivelse ang. Pragfredens Artikel V.
- 26. Den preussiske Indenrigsminister tillader, at »Haderslev Avis« kaldes »Dannevirke«.
- Maj 14. »Köln. Zeit.«, der var sat under Tiltale for en Kritik af Baron C. Scheel-Plessens Bestyrelse af Hertugdømmerne og frifunden af Politiretten, bliver ligeledes frikendt af Appellationsretten.
- Juni 20. Ved Forordning bliver de to Regeringer for Slesvig og Holsten forenede til en Fællesregering for »Schleswig-Holstein«.
- Septbr. 20. Bekendtgørelse fra Overpræsidiat om, at Regeringen i Kiel ophæves fra 1. Oktober og samtidig begynder i Byen Slesvig den forenede Regering sin Virksomhed som kgl. Regering i Slesvig.
- 26. I Flensborg nægter Kong Wilhelm at modtage en stor nordslesvigsk Deputation, der vil minde om Pragfredens § 5.

I Sønderborg nægter den preussiske Konge at modtage en Adresse fra den dansk-sindede Del af Befolkningen. Septbr. 17.

Krüger og Ahlmann genvælges til Medlemmer af den preussiske Landdag. (Da Kammeret nægtede at suspendere deres Edsaflæggelse, indtil Afstemningen i Nordslesvig havde fundet Sted, nedlagde de deres Mandater.) Oktober 1.

Kresretten i Flensborg idømmer Redaktøren af »Dannevirke« en Maanedes Fængsel for at have brugt en Ytring, der af Statsadvokaten var bleven betegnet som fornærmelig mod Retten. — 2.

Ved Rigsdagens Aabning i København hedder det blandt andet i Trontalen: »De fortrolige Underhandlinger, som den kgl. preussiske Regering allerede for længere Tid siden havde aabnet med Os om Udførelsen af den i Pragfredens Artikel 5 bebudede fri Afstemning af Beboerne i Nordslesvig, har hidtil ikke ført til noget Resultat.« — 5.

Den schleswigholsteinske Provinsiallanddag aabnes i Rendsborg. Scheel-Plessens oplæser en Tale, hvori han udtaler sin Glæde over endelig at se Schleswigholsteinernes gamle Ønske om deres Stænderforsamlings Forening opfyldt. — 10.

I Folketinget indbringes et Forslag til en Adresse til Kongen om, at Tinget blandt andet dybt beklager, at Forhandlingerne angaaende Pragfredens § 5 endnu ej have medført noget Resultat. — 15.

Til Provinsiallanddagen indgive 3 Slesvigere Forslag om, at alt, hvad der forelægges Forsamlingen, baade trykt og utrykt, ogsaa skal forelægges de danskaltende Medlemmer paa Dansk. — 16.

Det af de 3 Slesvigere i Provinsiallanddagen stillede Forslag kommer til Behandling. Novbr. 14.

Appellationsretten i Kiel, til hvilken Overappellationsretten i Berlin havde henvist Sagen mod Redaktør Hiort-Lorenzen til ny Behandling, forandrer den flensborgske Kresrets Dom af 6. Marts d. A. til, at Redaktøren skal erlægge en Bøde af 20 Daler.

I den preussiske Landdag forhandles om Krügers og Ahlmanns Vagring ved at aflægge Ed paa Forfatningen. — 27.

I en Depeche til Grev Wimpffen, den østerrigske Sendemand i Berlin, tilbageviser den østerrigske Regering de af den preussiske Presse imod den rettede Bebrejdelser angaaende det nordslesvigske Anliggende. Decbr. 2.

Sagen mod »Dannevirkes« Redaktør, der var beskyldt for at have sat den offentlige Fred i Fare ved at opagge Statens Indbyggere til indbyrdes Had og Foragt, og som af Kresretten i Flensborg dømtes til 2 Maanedes Fængsel, paakendes af Appellationsretten i Kiel, der formilder Straffen til en Bøde af 50 Daler. — 9.

1869

Ved en Fest paa Gram bliver der af 250 sønderjyske Mænd overrakt Krüger en Hædersgave (Bordopsats af Sølv). Paa den tresidede Fod er der paa den ene Side indgraveret Tallene paa de Dage, paa hvilken han er bleven valgt til Tillidshverv, og neden under: »Til Hans Andersen Krüger fra erkendtlige Vælgere i Nordslesvig«. Paa den anden Side: »Man synes at glemme, at Halvdelen af Beboerne i Slesvig er Danske og dansksindede Folk, der ikke vil høre til Holsten eller det tyske Folk, men vil blive ved at være den danske Konges tro Undersaatter. Rendsborg, den 18. Marts 1848«. Paa den tredje Side: »Vi er Danske, vi vil forblive Danske, og vi vil behandles som Danske og det efter Folkerettens Forskrifter. Berlin, den 15. April 1867«. Januar 29.

I Sønderborg dannes en Folkehøjskoleforening. Februar 26.
Hertug Christian Carl Frederik August til Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenburg dør paa Primkenau i Schlesien (f. 19. Juli 1798 i København). Marts 12.

Redaktør Theodor Olshausen dør i Hamborg, 67 Aar gl. April 1.

I det franske Deputeretkammer afesker Morin Udenrigsministeren Oplysninger om, hvad der blev gjort for at faa Pragfredens § 5 opfyldt, hvortil der bliver svaret, — 10.

at den franske Regering havde undgaaet at spørge Preussen derom, da den forud vidste, at det ikke førte til noget.

- April 22. Krüger og Ahlmann sende Morin en Takskrivelse, fordi han atter i den lovgivende Forsamling i Paris havde taget Ordet for at paatale Ikkeudførelsen af Pragfredens § 5.
- Maj 31. Lov for Valg til den tyske Rigsdag.
- Juni 12. Ved et Møde paa Rødning Højskolegaard enes sønderjyske Mænd om, at Virksomheden paa Højskolen skal optages paany.
- Juli 9. Paa en fra Skuespiller Andersen ved Casino i Kjøbenhavn til Overpræsident C. Scheel-Plessen indgiven Ansøgning om Tilladelse til at give Theaterforestillinger i Haderslev, Aabenraa, Flensborg og Sønderborg kommer et umotiveret Afslag.
- 28. I Anledning af Kronprins Frederiks og Kronprinsesse Louises Formæling er der stor Fest i »Harmonien« i Haderslev og i Gallehus Skov ved Møgeltonder, og Selskabet »Enigheden« i Sønderborg holder Sommerfest. Fra alle tre Steder afsendes Lykønskningstelegrammer til Kronprinsen og Kronprinsessen.
- August 16. Kundgørelse om Indførelse af en Synodalforsfatning. — Menighedsordning.
- Septbr. 3. Ved et Møde i Haderslev bliver der vedtaget en Adresse til Kongen af Preussen om at fuldbyrde Pragfredens Artikel 5. Adressen, der undertegnes af 69 Nordslesvigere, blandt hvilke alle Lederne findes, bliver fremlagt til almindelig Underskrift.
- 15. Krüger og Ahlmann genvælges til Medlemmer af den preussiske Landdag. (De gjorde deres Edsflæggelse afhængig af Kammerets Opfattelse af Preussens Forpligtelse med Hensyn til Pragfredens Artikel 5, og da Kammeret nægtede at udtale sig derom, forlod de Berlin.)
- 25. Regeringen i Slesvig udsteder Forbud imod at samle Adresser.
- Oktober 1. »Flensburger Anzeiger« begynder at udgaa paa Dansk under Navnet »Flensborg Avis«.
- De to Folkehøjskoler i Brøns og Vonsbæk aabnes.
- 2. Som Brudegave til Kronprinsesse Louise overrække 14 sønderjyske Kvinder paa Charlottenlund Slot Grundtvigs Oversættelse af Saxo Grammaticus i kunstnerisk Udstyr. Ingeborg Krüger fører Ordet ved Overrækkelsen.
- 27. I den preussiske Landdag oplæses en Skrivelse fra Krüger og Ahlmann, hvori de anmode om Udførelsen af Pragfredens Artikel 5.
- 27. Den nordslesvigske Deputation, der var rejst til Berlin for at overrække Kongen den under 3. September i Haderslev vedtagne og med 27,493 Underskrifter forsynede Adresse angaaende Fuldbyrdselen af Pragfredens Artikel V, begiver sig til Overpræsidenten, Baron C. Scheel-Plessen, med Anmodning om, at han som Nordslesvigs nærmest overordnede Embedsmand vil forskafe Deputationen Avdiens hos Hs. Majestæt. Overpræsidenten, der henviser Deputationen til Indenrigsministeren, Grev Eulenburg, som rette Vedkommende, tilbyder at gøre ham bekendt med Sagen. Ministeren lover Overpræsidenten, at han vil modtage Deputationen, naar der tilstilles ham en skriftlig Anmodning derom. I Henhold til dette Løfte sender Deputationen under 28. Oktober et Andragende til Greven, der i sin Svarskrivelse Dagen efter meddeler, at han, efter at have gjort sig bekendt med Indholdet af Adressen, ikke ser sig foranlediget til at modtage Deputationen. Denne henvender sig igen til Overpræsidenten, der erklærer, at han ikke kan gøre mere i denne Sag. Deputationen indgiver derefter d. 30. Okt. en Ansøgning til Hofmarskallatet for muligvis paa denne Maade at opnaa en Avdiens hos Kongen; men den modtager det Svar, at Ansøgningen er tilstillet Indenrigsministeren, Grev Eulenburg, til videre Foranledning som hørende til hans Ressort. Som Følge heraf rettes under 1. Novbr. et nyt Andragende til Ministeren, der den 3. Novbr. svarer, »at Hs. M. Kongen, saaledes som Allerhøjestamme efter stedfundet Foredrag har meddelt mig, ikke behager at give Deputationen fra Nordslesvig Avdiens«.

Den nordslesvigske Deputation, der forgæves havde søgt om at opnaa Avdiens hos Kongen, sender Adressen af 3. Septbr. til Deputeretkammeret med Bøn om, at det høje Hus med hele sin Indflydelse vil virke hen til, at den i Pragfredens Artikel 5 lovede fri Afstemning og eventuelle Aftrædelse af Slesvigs nordlige Distrikter bliver virkeliggjort.

Novbr. 1.

Rødning Folkehøjskole aabnes.

— 20.

Sandbjerg Folkehøjskole aabnes.

Decbr. 7.

Forbudet mod danske Blade i Slesvig hæves.

— 19.

Statsminister, Grev Heinrich Anna Rewentlow-Criminil dør paa Ruheleben (f. 6. Maj 1798 i Hamborg).

1870

En Del af Deltagerne i det d. 3. Septb. f. A. afholdte Møde i Haderslev, paa hvilket Adressen til Kongen af Preussen vedtoges, bliver af Amtsretten idømt Mulkt, fordi Mødet ikke var anmeldt for Politiet.

Januar 4.

»Köln. Zeit.« tager Ordet for, at Preussen skal skynde sig med at vise Retfærdighed mod Danmark ved at give Nordslesvig tilbage.

— 11.

Redaktøren af »Vestslesvigsk Tidende« Peter Larsen dør i Møgeltønder.

— 18.

Den offentlige Udraaber i Aabenraa begynder at udraabe sine Bekendtgørelser paa Dansk. (Efter 1864 havde han efter Befaling benyttet sig af det tyske Sprog.)

Februar 12.

Regeringspræsident, Etatsraad Karl Philip Francke dør i Kiel (f. 17. Januar 1805 i Slesvig.)

— 21.

»Augsb. allg. Zeitung« skriver, at man i Petersborg mener, at Frankrig og Russland naa slutte sig sammen og tvinge Preussen til at give Nordslesvig tilbage til Danmark.

Marts 8.

»Sønderjysk Samfund« i København opløses.

— 17.

C. A. Willemoes overtager Redaktionen af »Vestslesvigsk Tidende«.

April 1.

Krügers Forslag: »Rigsdagen vil beslutte, at opfordre Forbundsregeringerne til at gøre deres til paa Grundlag af Traktaterne at bringe det nordslesvigske Spørgsmaal til en Afslutning og til specielt at foranledige den preussiske Regering til at iværksætte de af Pragfredens Artikel V resulterende Retshandlinger« kommer til Forhandling i den nordtyske Rigsdags Petitionsudvalg.

Maj 17.

Reglement for Valg til den tyske Rigsdag.

— 28.

Krüger arresteres og føres til Flensborg. (Han blev senere ført til Fortet Lötzen ved den russiske Grænse, hvorfra han kom hjem d. 30. Oktober.)

Juli 23.

Gaardejer A. Bech, cand. phil. C. S. Ley, Pastor D. Schmidt og Redaktør C. A. Willemoes arresteres. (De bleve senere ligesom Krüger førte til Fortet Lötzen, hvorfra de kom hjem d. 29. Oktbr.)

August 6.

Redaktionen af »Flensborg Avis« meddeler, at Bladet foreløbig ikke udkommer.

»Dannevirke« og »Vestslesvigsk Tidende« ere blevne forbudte.

— 3.

Redaktør Hiort-Lorenzen arresteres, men frigives d. 10. s. M.

— 4.

Pastor Johansens Realskole i Haderslev lukkes af Politiet, og det forbydes de ved Skolen ansatte Lærere at give Privatundervisning. Pastor Johansen ved Hospitalskirken suspenderes fra sit Embede, fordi han ikke vilde holde Bøn tor, at Preussen maatte gaa sejrrig ud af Krigen med Frankrig.

— 16.

Pastor J. Johansen faar sin Afsked som Hospitalspræst.

— 26.

Kundgørelse om, at den de slesvigske Værnepligtige paa Grundlag af Wien-Traktaten tilkommende Ret til at udvandre til Danmark ogsaa efter stedfunden Mobilisering for hver enkelt først bortfalder ved Indkaldelse til Tjeneste.

— 31.

Krüger og Ahlmann vælges til Medlemmer af Landdagen.

Novbr. 16.

Alle de Nordslesvigere, der har afgivet Erklæring om at ville være danske Under-

saatter, og som er udvandrede til Kongeriget Danmark, have Ret til at tage Ophold i Slesvig.

- Decbr. 30. Nogle Borgere i Haderslev, hvem Politiet havde anset med Bøder, fordi de havde ladet deres Børn konfirmere af en Præst i Nørrejylland, frifindes af Amtsretten.

1871

- Januar 7. . Provst Peters opløser den sidste Levning af de frie danske Borgerskoler i Flensborg.
- 17. I Landdagen meddeler Formanden, at han agter at opfordre Krüger og Ahlmann til at aflægge Eden paa den preussiske Forfatning.
 - 18. Krüger og Ahlmann erklære i en Skrivelse til Landdagens Formand, at de kun kunne aflægge Eden med visse Modifikationer i Henhold til Pragfredens Artikel V. Kong Wilhelm af Preussen udraabes til tysk Kejser i Versailles.
 - 21. Bekendtgørelse om Ophævelse af den mellem Danmark og Hertugdømmene bestaaende Overenskomst med Hensyn til Erstatning af ydet Fattigunderstøttelse, Modtagelse af Personer, der er blevne trængende til saadan Understøttelse, samt Adgang for Personer, der er hjemmehørende i Kongeriget, til at nedsætte sig i Hertugdømmene og omvendt.
- Februar 8. Underhuset i Berlin vedtager, at saalænge Krüger og Ahlmann nægte at aflægge Eden, kunne de ikke indtage Sæde i Huset, hvorefter Krüger og Ahlmann nedlægger deres Mandater.
- Marts 3. Krüger vælges til Medlem af den tyske Rigsdag.
- De franske Underofficerer og Menige, der som Krigsfanger have ligget i Slesvig, sende en Takskrivelse til de danske Kvinder.
 - 25. Lov indeholdende Tillæg til Indfødsretsloven af 15. Januar 1776.
- April 19. Den danske Realskole i Haderslev aabnes.
- Maj 3. Fra Kultusministeriet i Berlin faar Højskoleforstander Koch Afslag paa sit Andragende om at maatte aabne Højskolen i Brøns.
- 15. Rigsstraffelov.
 - 24. Kirkevisitatoriet tager sit Forbud mod Rødding Højskoles Virksomhed tilbage.
 - 26. Politiforordning i Følge hvilken offentlige Baller, Dansegilder og andre Forlystelser kun maa afholdes med Politiets Tilladelse.
- Juni 4. Redaktør Frederik Fischer dør i Aabenraa (f. 7. Febr. 1809 s. St.).
- 15. Forstander Appel begynder et Sommerkursus for voksne Piger paa Rødding Højskole.
- August 3. Lov om en ny Synodalforfatning for Slesvig og Holsten.
- 25. Foreløbig Lov om Udstedelse af ekstraordinære Hjemstedsbeviser.
 - 26. Instruktion for Undervisningen i det tyske Sprog i de Skoler i Nordslesvig, hvor det danske Sprog er Undervisningssprog.
- Septbr. 5. Bekendtgørelse angaaende Valget af de verdslige Medlemmer til den overordnede Synode, der skal træde sammen i Rendsborg for at drøfte den nye Kirkeforfatning for den evangelisk-lutherske Kirke i Slesvig og Holsten.
- Oktober 27. Krüger og Ahlmann vælges til Medlemmer af Landdagen.
- Novbr. 1. Forordningen om, at der mindst 6 Timer ugentlig skal undervises i Tysk i Nordslesvigs Skoler, træder i Kraft.
- 6. Krüger dvæler i Rigsdagen i Anl. af Krigsskatten ved Nordslesvigs Særstilling.
 - 16. Den internationale Kommission, som skal behandle de efter 1. Juli 1870 udvandrede Værnepligtiges Stilling, træder sammen i Aabenraa og begynder sit Arbejde. Sandbjerg Folkehøjskole begynder sin Vintervirksomhed.
 - 22. Krüger taler i Rigsdagen om Nordslesvigs Trængsler.

1872

- Krüger og Ahlmann vælges til Medlemmer af Landdagen. — *Januar 4.*
- Ahlmann underretter sine Vælgere om, at han ikke tager imod det paa ham d. 4. — *7.*
- d. M. faldne Valg. »Grundene«, skriver han, »hvorfor jeg ikke kan modtage Valget, har jeg tidligere opgivet, og Forholdene ere jo uforandrede«.
- Den internationale Kommission i Aabenraa undertegner en Slutningsprotokol, den — *16.*
- saakaldte Aabenraakonvention, angaaende Behandlingen af de til Danmark udvandrede slesvigske og holstenske Værnepligtige.
- Lov om Udstedelse af ekstraordinære Hjemstedsbeviser. — *Marts 9.*
- Lov om Skoletilsyn. — *11.*
- Ved Overpræsident Scheel-Plessens Besøg i Kastrup Skole i Gram Sogn hen- — *Maj 7.*
- vende Byens Mødre sig til ham med Anmodning om at faa Anordningen om det tyske Sprogs Optagelse i Undervisningen tilbagekaldt. Overpræsidenten erklærer hin Anordning for »uigenkaldelig« og tilføjer lidt efter: »Vi ere jo nu engang Preussere og blive Preussere«. En Kone minder ham derpaa om § 5, hvortil han intet svarer; men Provst Valentiner bemærker, at hun helst maa vente, indtil § 5 er opstaaet igen, hvortil hun svarer: »Har den da været død?«
- Krüger indleverer til Rigsdagen en af 398 nordslesvigske Valgmænd underskreven — *18.*
- Petition om den preussiske Landdags Medvirkning til Udførelsen af Pragfredens Artikel V.
- Ved et stort Bryllupsgilde i Sommersted foreslaar en af Gæsterne — som sædvan- — *Juli 4.*
- lig ved Fester — at drikke en Skaal for »gamle Danmark«, hvortil Præsten N. P. Jespersen erklærer, at den Skaal kan han ikke drikke. Og da man spørger ham om Grunden, svarer han, at det gamle Danmark er ikke til mere. Man minder ham nu om Artikel V i Pragfreden, som hans nuværende Konge har underskrevet. Præsten erklærer da uforbeholdent, at denne Artikel er død, hvilket vækker stærk Modsigelse.
- Landraad v. Stockhausen udsteder Bekendtgørelse om, at Kommuncforstanderne — *August 24.*
- skulle forelæse eller lade forelæse Forhandlinger og Protokoller i det tyske Sprog.
- Ved en Afskedsfest i Stepping for Degnen Kristensen, der paa Grund af Edsnæg- — *Septbr. 11.*
- telse i 1867 blev afsat af Preusserne, forbyder en Gendarm Festdeltagerne at synge: »Vift stolt paa Codans Bølge«.
- Den tyske og danske Regering tiltræde de af den internationale Kommission i — *25. og 28.*
- Aabenraa fremsatte Forslag angaaende Behandlingen af de til Danmark udvandrede slesvigske og holstenske Værnepligtige.
- Bekendtgørelse angaaende Behandlingen af de til Danmark udvandrede slesvigske — *Oktober 3.*
- og holstenske Værnepligtige.
- »Spenersche Zeitung« indeholder en Artikel om det slesvigske Spørgsmaal, der — *4.*
- vækker stor Opsigt, fordi deri ligefrem tages Ordet for, at Preussen paa en loyal Maade skal udføre Pragfredens § 5.
- Kultusministeren udsteder almindelige Bestemmelser vedrørende Skolen. — *15.*
- Regeringen i Slesvig udsteder Politianordning om, at Brugen af danske Faner, — *18.*
- med Undtagelse af Flag, som føres paa Skibe, der høre hjemme i Kongeriget Danmark, er forbudt.
- Bekendtgørelse om Behandlingen af de til Danmark overflyttede nordslesvigske — *Novbr. 1.*
- Værnepligtige i Henhold til den mellem den danske og den preussiske Regering trafte Overenskomst.
- »Le Nord« skriver, at Pragfredens Artikel V indeholder en aldeles bestemt For- — *10.*
- pligtelse, og at Preussen aldrig har bestridt dens Gyldighed.

1873

- Februar 3. Politiet i Haderslev udviser tre Medlemmer af det Petersenske Skuespillerselskab. Det ene Medlem havde udbragt en Skaal for Danmark, det andet en Skaal for Nordslesvigs Genforening med Danmark, og det tredje sunget en dansk Fædrelandssang.
- April 4. Lov om Forandring i Lov om Værnepligt af 6. Marts 1869 § 56.
- 26. Kresdagen for Sønderborg Kres vedtager at indgive et Andragende til Provinsialregeringen om, at Forretningssproget i Kresen maa være det danske.
- Maj 20. Krüger taler i Rigsdagen mod Befæstningen af Sønderborg og Dybbøl.
- 25. I Højro stiftes en Forening, hvis Formaal er at sikre de Slesvigere, der ere sørgelsesberettigede i Danmark, mod i Trangstifælde at blive udviste af Slesvig.
- Juni 13. I den tyske Rigsdag besværer Krüger sig over de nordslesvigske Valgkreses Ordning.
- 26. Efter Indbydelse indfinder Krüger sig ved et Aftenselskab hos Bismarck, hvor flere hundrede Gæster, mest Rigsdagsmænd, ere tilstede. Efterat Bismarck havde hilst paa Gæsterne, siger han til Krüger: »Det glæder mig meget at se Dem her i mit Hus som Gæst, og jeg benytter den Lejlighed, De har givet mig, til at bevidne Dem min Anerkendelse for den Energi, Iver og Dygtighed, hvormed De forsvare Deres vanskelige Sag her i Rigsdagen. De kæmper alene for Deres Sag og danner altsaa et Parti for Dem selv i Rigsdagen, hvorfor jeg holder det for min Pligt at klare Dem mit Standpunkt til Deres parlamentariske Optræden. Det gør mig da inderlig ondt, at jeg ikke formaar at give Dem, der staar saa ene her, en trøstelig Efterretning med hjem, hvormed De kunde glæde Deres Vælgere. Jeg udtaler her aabent og ærligt, at der for Tiden ikke er nogen Udsigt til, at Deres Sag kan blive afgjort. Dette maa De ikke forstaa saaledes, som om der ikke var nogen Mulighed for, at Spørgsmaalet senere kunde blive ordnet, men naar og hvorledes er jeg ikke i Stand til at sige Dem. Selv med den bedste Villie er det mig ikke muligt nu at skaffe denne Sag ud af Verden. Bag ved mig staar 41 Millioner, til hvis Ønsker jeg ogsaa er nødt til at tage Hensyn. De maa heller ikke glemme, at ogsaa Polakkerne komme med nationale Fordringer.« Krüger svarede, at denne Meddelelse var meget sørgelig og nedslaaende, men forlangte, saafremt ingen Forandring kunde ske, en klar Ordning af Nordslesvigs statsretlige Stilling; men derpaa erklærede Bismarck ikke at kunne svare. Derefter udvikler Krüger, at al hans Virksomhed paa den tyske Rigsdag drejer sig om at hævde hans Vælgeres Ret til efter Pragfredens § 5 at blive givne tilbage til Danmark. Rigskansleren, der fører denne Samtale med den største Oprigtighed og Hjertelighed i mange tyske Rigsdagsmænds Paahør, slutter med at udtale til Krüger: »Ja, De har Ret, jeg deler ganske Deres Opfattelse. Jeg gentager det, De har Ret. Hold kun ud, bliv ved, som hidtil, De skal ikke afholde Dem fra at rette de allervanskeligste Spørgsmaal til mig, endnu vanskeligere, end De hidtil har fremført. Og dog vil jeg ikke kunne svare Dem. Men De har ikke alene Ret; De skylder ogsaa Deres Vælgere at røgte deres Tarv saaledes, som De hidtil har gjort. De kender Deres Skyldighed, og det lover jeg Dem, at om De end optræder aldrig saa skarpt, skal jeg ingen Sinde tage Dem det ilde op. De er mig til enhver Tid velkommen.«
- 27. Det preussiske Flag skal hejse ved alle Folkefester.
- Juli 17. 450 Nørrejyder og Fyenboere besøge Haderslev. Politiet, der forbyder Gæsterne at gaa i Procession, skærer Kokarderne af to danske Studenters Huer.
- August 4. Ved Industriudstillingens Slutningsfest i Haderslev taler Apoteker Aggersborg om Nordslesvigs Genforening med Danmark, i hvilken Anledning Politimester Chemnitz afbryder Festen og befaler de Besøgende at rømme Haven og Udstillingslokalerne.
- 28. »Times« skriver, at en Afstemning er næppe nødvendig for at vise, at Befolkningen i en vis Del af Slesvig er dansk og ønsker Genforening med deres Lands-

mænd. Grænserne for dette Stykke Land er velbekendte, og Tyskerne kunne med Aire overgive det til det danske Kongerige.

Ved Afsløringen af Kong Frederik VII's Rytterstatue i Kjøbenhavn indfinder sig en større Deputation fra alle Nordslesvigs Egne for at hylde Kongens Minde. Fra Flensborg sendes følgende Telegram: »Knudsgildet, Borgerforeningen, Enigheden, Skytteforeningen i Flensborg lykønske det danske Folks Hovedstad paa denne Festdag. Mindet om Frederik den Syvende, der gav Folket Frihed, skal aldrig udslettes. Fælles Haab og fælles Kærlighed forene os trods Adskillelsen«.

Ved et Besøg paa Rødding Folkehøjskole holder Pastor Johannes Clausen et religiøst Foredrag, som, — skønt det ikke indeholder den mindste Antydning af Politik — bliver afbrudt af Herredsfoged Grothusen, og Forsamlingen jages ud af Lokalet.

Krüger og Ahlmann vælges til Medlemmer af Landdagen.

Det Forbud, som Højskoleforstander Appel havde faaet fra Herredsfoged Grothusen om ikke at maatte holde religiøse og politiske Foredrag, hæves ved en Regeringsskrivelse.

Krüger og Ahlmann vægre sig ved at aflægge Eden i det preussiske Underhus.

Bekendtgørelse angaaende en mellem Danmark og det tyske Rige afsluttet Overenskomst om Behandlingen af Undersaatter af den ene Part, som paa den anden Parts Territorium blive trængende til Understøttelse, saavel som om Modtagelsen af Personer, der blive at udvise fra den ene Parts Territorium til den andens.

1874

Fhv. Minister, Landdrost, Kammerherre Ludvig Nicolaus v. Scheele dør i Kjøbenhavn (f. 14. Oktober 1796 i Itzeho).

Gustav Johannsen overtager Redaktionen af »Flensborg Avis«.

Krüger vælges til Medlem af den tyske Rigsdag.

Gaardejer L. N. Melchersen paa Skaartofte i Hørup Sogn paa Als, der var en af Deltagerne i den nordslesvigske Deputation ved Afsløringen af Frederik VII's Rytterstatue i Kjøbenhavn, udvises for denne »statsfjendtlige Demonstration«.

Frederik VII's Buste, der i sin Tid prydede Stændersalen, og som blev købt af Foreningen »Enigheden« i Flensborg og opstillet i dens Sal, afsløres ved en højtidelig Fest.

Krüger stiller i Rigsdagen et Ændringsforslag i Anledning af Lovforslaget om en Rigmilitærlov.

Rigmilitærlov.

Rigslov angaaende Pressen.

Løjtnant Richard Sørensen i Aabenraa udvises paa Grund af hans »Deltagelse i Redaktionen af et statsfjendligt Blad« (»: »Freja«).

»Dannevirke« forenes med »Freja« under fælles Redaktion af H. R. Hiort-Lorenzen.

Landraad v. Saldern erklærer ved sin Tiltrædelse af sit Embede paa Als: »Velbekendt er mig Kresens politiske Betydning, hvilken (»: Kres) efter haarde Kampe vedvarende er blevet forenet med den preussiske Stat og det tyske Rige. Derfor udtaler jeg straks ved min Embedstiltrædelse, at jeg vil betragte enhver mod denne Statsforbindelse fremtrædende Bestræbelse som en mod selve Statens Integritet rettet fjendtlig Agitation og som en Hindring for Udviklingen af Kresens sande Interesser. Slige Manifestationer vil jeg træde i Møde paa alvorlig Maade, og ved jeg, at jeg (heri) befinder mig i Overensstemmelse med de mig foresatte Statsautoriteter«.

Cand. jur. H. C. Bennetsen, der i over 2 Aar havde været Medlem af »Dannevirke«s Redaktion, udvises.

- August 7. Tre Typografer udvises, fordi de »medvirkede ved Tilvirkningen af den i stats-fjendtlig Aand arbejdende »Dybbølpost«.
- 26. Typograf H. Petersen i Flensborg udvises, fordi han har arbejdet i det samme Trykkeri, i hvilket »Flensborg Avis« trykkes.
- Septbr. 10. Foreningen »Enigheden« i Broager lukkes af Politiet.
- Oktober 1. »Revue des deux Mondes« omtaler det nordslesvigske Spørgsmaal og Forholdet mellem Danmark og Tyskland paa en træffende og for Danskerne sympatetisk Maade.
- 17. Forstanderen for Højskolen paa Sandbjerg udvises, fordi han havde søgt at kalde en imod de bestaaende statslige Forhold fjendtlighedsindet offentlig Mening til Live og at forhindre en Udsoning i Gemytterne med de bestaaende Forhold.

1875

- Januar 1. Redaktør Hiort-Lorenzen bliver af Appellationsretten i Kiel dømt til 1 Maanedes Fæstningsarrest for Fornærmelser imod Regeringen i Slesvig.
- Februar 2. Redaktør Hiort-Lorenzen bliver af Appellationsretten i Kiel dømt til 8 Maanedes Fæstningsarrest, fordi der i en Artikel i »Dannevirke« havde staaet, at »en loyal Preusser, som ærligt beder for sin Konge, kan intet bedre ønske ham, end at han maa holde sine hellige Løfter og Traktater og engang gaa som en ærlig Mand i sin Grav«.
- Marts 10. Overtribunalet i Berlin afviser det af »Dannevirke«s Udgiver, Hiort-Lorenzen, indgivne Andragende om Kassation af den kielske Appellationsrets Dom af 2. Februar d. A. Afvisningskendelsen begrundes paa, at Ansøgningen er indleveret for sent af Overtribunalsagfører, Justitsraad C. Braun i Berlin. (Hiort-Lorenzen afsønde sin Straf i Magdeburg).
- 12. Raadmand, Stænderdeputeret Martin Bahnsen dør i Aabenraa (f. 9. Juni 1809 samme Sted).
- 14. Professor Christian Flor dør i København (f. 1. Januar 1792 s. St.).
- April 12. Cand. theol. Baagøe fra Thestrup Højskole udvises, fordi han har holdt et gude-ligt Foredrag i Brøns.
- Juli 4. Et Selskab paa omtrent 200 Deltagere fra Svendborg og Omegn foretager en Lysttur til Sønderborg, hvor Politiet forbyder det at stige i Land, hvorefter Selskabet tager til Flensborg, hvor det bliver modtaget paa samme Maade. Derpaa sejler Selskabet til Lyksborg, hvor man endelig tillader det at gaa i Land for at nyde nogle Forfriskninger.
- 10. Diplomaten og Politiker, Stænderdeputeret og Medlem af det danske Rigsraad, Gehejmekonferensraad Adolf Frederik Blome dør paa Heilingestedten (f. 15. Marts 1798).
- 25. Et større Selskab af slesvigske Mænd og Kvinder fra Flensborg og Omegn besøger Nyborg og Korsør for at fejre Istedslagets 25. Aarsdag.
- August 12. Holdts private Realskole i Flensborg lukkes af Politiet, fordi han har været Medlem af »Enigheden«s Bestyrelse, der anses for at være »landsfjendtlig«.
- 13. Bekendtgørelse om Fremgangsmaaden ved Hjemsendelsen af trængende Personer fra Danmark til Hertugdømmerne og omvendt, for saa vidt Hjemsendelsen sker til Lands.
- Oktober 6. Ved at udtale sig om en Sag i Provinslanddagen benytter P. Skau, Bukshave, sig af det danske Sprog. Dr. Wachs beklager sig i den Anledning over, at de nordslesvigske Medlemmer i Landdagen benytter sig af et Sprog, som Forsamlingens Flertal ikke forstaar. Herpaa svarer Lassen fra Lysabild, at hverken nogen Lov og heller ikke Forretningsordenen forbyder dem at bruge det danske Sprog.
- 14. Forfatteren, Lærer Bendix Hansen dør paa et Besøg i Flensborg (f. 4. Januar 1843 i Frøslev ved Flensborg).
- 20. Krüger og Hans Lassen fra Lysabild vælges til Medlemmer af Landdagen.

1876

Overtribunalet i Berlin tilbageviser det af Tobaksfabrikant J. P. Junggreen og Re- JANUAR 12.
daktør N. Grünwald indgivne Andragende om Kassation af den kielske Appellations-
rets Dom af 26. Okt. f. A., hvorved de for Majestætsfornærmelse blev dømte hver
til 6 Maaneders Fæstningsarrest.

Indstiftelse af en dansk Krigsmedaille til Erindring om Krigene 1848—50 og 1864. FEBRUAR 1.
Krüger deltager i Forhandlingen i Rigsdagen om Ændring af Straffeloven. — 10.

Den i Agersskov dannede Forening, hvis Formaal var gensidig Understøttelse i MARTS 30.
Tilfælde af Trang, lukkes af Politiet, fordi den udelukkende bestod af danske Un-
dersaatter.

Krüger og H. Lassen vælges til Medlemmer af Landdagen. — 27.

Haderslev Amts Landboforening holder Dyrskuet i Haderslev. Ved Festmiddagen JULI 30.
efter Dyrskuet tømmer fhv. Herredsfoged Hiort-Lorenzen sit Glas paa Genforeningen
med det dyrebare Fædreland; fhv. Fysikus Madvig minder om at nære Kærlighed til
det gamle Danmark, og Gaardejer Hinrichsen udtaler Haabet om, at det Skilte maa
bøje sig sammen. Saa rejser Gaardejer Ivar Friis sig og begynder saaledes: »Jeg vil
udbringe en Skaal for Øvrigheden, det vil da sige for vor Øvrighed, vor Besty-
relse —» men bliver afbrudt af Politimester Chemnitz, der forbyder ham at for-
sætte Talen og fremsætter den Paastand, at Friis allerede i en tidligere Skaaltale
havde begaaet en »Fornærmelse« ved at tale om, at Dyrskuet ikke kunde glæde sig
ved Autoriteternes Yndest »fra Landraaden lige ned til Natvægteren«. Med stor Ro
forholder nu Advokat Bekker Politimesteren, at han er ikke berettiget til at skride
ind, med mindre der opfordres til strafbare Handlinger; men Politimesteren paabyder
Advokaten Tavshed og erklærer Forsamlingen for hævet. Under den almindelige
Forbavelse, som opstaar herover, spørger Formanden, Gaardejer I. P. Friis, om Bord-
gæsterne kunne spise deres Mad færdig, eller om de skulle gaa straks. Politimesteren:
»Ja, naar De beder derom —«. »Nej«, lyder fra alle Sider et forbitret Svar, og
mange rejse sig og tage deres Hatte for at gaa. »Nej, vi bede ikke — paa ingen
Maade — det kan ikke falde os ind at bede!« Politimesteren kommer nu i en synlig
Forlegenhed og indlader sig i en højst kurios, halv højroestet, halv konfidentiel For-
handling, snart med den ene, snart med den anden, og gør til Slutning en Slags Und-
skyldning ved at erklære, at han har ikke noget imod, at Maaltidet fortsættes, dog
uden mundtlige Forhandlinger. Og saa gaar han. Festen bliver da fortsat, og mange
Skaaler udbringes til den gamle Melodi: »Og dette skal være osv.«

Haderslev Amts Landboforenings Papirer beslaglægges, og Foreningen lukkes af — 18 og 19.
Politiet, fordi den ved Festmaaltidet efter Dyrskuet d. 10. skal have »aaabenlyst ved-
kendt sig det Formaal at drøfte offentlige Anliggender i Forsamlinger«.

Ved Lov fastsættes 5 Aar som den yderste Termin for Brugen af Dansk i alle AUGUST 28.
kommunale Raad, Kresdage osv.

Foreningen til Oplysningens Fremme i Starup, Grarup og Østby Sogne, som har OKTOBER 18.
virket med Held i flere Aar ved at lade afholde populære Foredrag, lukkes af Politiet
fordi en »Taler fra Danmark« (?: Højskoleforstander Rosendal) har holdt et Foredrag
i Foreningen.

Den af Amtsretten i Haderslev mod Haderslev Amts Landboforening afsagte Dom, NOVBR. 29.
der lød paa Foreningens Lukning og Mulktering af Bestyrelsesmedlemmerne, og som
alene begrundedes paa, at Hiort-Lorenzen ved Festmaaltidet d. 10. Juli i en Skaaltale
havde sagt, at Landboforeningen ligesom alle andre Foreninger i Nordslesvig havde
det Formaal at konstatere vor politiske Trosbekendelse, forhandles for Kresretten i
Flensborg, hvilken kommer til det Resultat, at det, at en Person i en Skaaltale ved
et Festmaal, særlig da Talen maatte anses for at være holdt i en irriteret Stemning
paa Grund af forudgaaende Rivninger ned Politiet, ikke kunde anses for at være et

Bevis for den objektive Kendsgerning, at Landboforeningen drev Politik, hvorfor Kresretten forandrer Amtsrettens Dom derhen, at Foreningens Lukning bliver hævet og Bestyrelsesmedlemmerne frikendte for de idømte Mulktter.

1877

- Januar 10. Krüger vælges til Medlem af den tyske Rigsdag.
 — 27. Rigslov angaaende Retsordningen.
 April 8. Ved et Cirkulære paalægges det samtlige Apothekere i Nordslesvig at give tysk Svar paa tysk Tiltale og at skrive tysk Signatur paa tyske Recepter.
 — 11. Ved det af Herredsfogden foretagne Syn over Asserballe Kirke fjernes Dannebrogslaget af det Miniaturskib, som i næsten 100 Aar har hængt under Kirkens Loft. (Et nyt Dannebrogslag, der nogle Dage efter hængte under Skibets Gaffel, blev efter Herredsfogdens Befaling borttaget).
 — 19. Krügers Forslag: »Rigsdagen vil vedtage, opfordre og bemyndige Rigskansleren til at træffe Forberedelser til, at den Slesvigs nordlige Distrikter ved Pragfredens § 5 sikrede Ret til fri Afstemning om deres statsretlige Forbindelse snarest muligt maa blive virkeliggjort«, kommer til en lang Forhandling i Rigsdagen. Forhandlingerne ender med, at den tidligere danske Forbundsgesandt, Statsminister B. Bülow antyder Ophævelsen af Artikel V.
 Juli 9. »Haderslev Amts Landboforening« holder sit aarlige Dyrskue. Ved Festmiddagen i »Harmonien« ere 1 Politibetjent og 2 Gendarmere tilstede, hvilke have faaet Ordre til at »hæve Forsamlingen«, d. v. s. jage Landboforeningens Medlemmer fra deres Middagsmad, saafremt nogen i en Skaaltale omtaler »Christian IX., Danmark og Artikel V«.
 — 26. »Ellen Krokone« (Krügers Moder) dør (f. 1. Juni 1795).
 Novbr. 26. »Dannevirke«s Ansvarshavende, N. Grünwald, overtager tillige Bladets Udgivelse. Denne Forandring staar i Forbindelse med, at Spørgsmaalet om Bladets hidtilværende Udgifter, H. R. Hiort-Lorenzens, Undersaatsforhold er blevet definitivt afgjort, idet det preussiske Indenrigsministerium har nægtet at anerkende ham som preussisk Undersaat.
 Decbr. 24. »Dannevirke« meddeler, at det Petersenske Skuespillerselskab er bleven udvist, fordi det havde spillet det franske Stykke »Alt for Fædrelandet«.

1878

- Marts 9. Instruktion om en 14 Timers ugentlig Undervisning i det tyske Sprog i de nordslesvigske Almueskoler.
 — 14. Et gammelt Dannebrogslag, der i næsten et Aarhundrede har hængt paa et i Ketting Kirke ophængt Skib, borttages af Øvrigheden.
 April 6. Lov angaaende Menigheds- og Synodeordning.
 Maj 28. I Nordborg holdes den anordnede Skolefest i Anledning af KejserWilhelms Frelse fra Hödels Attentat. De Forældre, hvis Børn ikke deltog i Festen, mulktteres.
 Juni 19. Anordning, hvorved indføres en bestemt Polititime.
 Juli 30. Krüger vælges til Medlem af den tyske Rigsdag.
 Oktober 11. Traktat i Wien angaaende Ændring af Artikel V i Pragfreden.
 — 24. Hertug Carl af Slesvig-Holsten-Sonderborg-Lyksborg dør paa Lyksborg Slot (f. 30. September 1813 s. St.).
 Novbr. 25. Gaardejer F. C. Hansen, Konsul With og Købmand Fangel i Nordborg frifindes af Amtsretten for den Mulkt, der var dikteret dem, fordi deres Børn ikke havde deltaget i Skolefesten paa Sedandagen. (11. Januar næste Aar afviser Kresretten i Flensborg Herredsfoged Klingers Appel af denne Dom.)

1879

- »Sønderjysk Forening for Kjøbenhavn og Omegn« stiftes. Marts 2.
- Ved Flensborg Kresrets Dom bliver Landdagsmand H. Lassen af Lysabild og Redaktør Moldt dømt hver til 2 Maaneders Fængselsstraf for Fornærmelser mod Statsregeringen gennem Pressen. — 19.
- Lærer A. P. West overtager Redaktionen af »Haderslev Avis«. April 1.
- Appellationsretten i Kiel stadfæster Kresrettens Dom af 2. April d. A., hvorved Maj 13.
- Redaktør Gustav Johannsen blev dømt til 6 Maaneders Fængselsstraf, fordi han i sit Blad havde optaget en Artikel efter »L'Europe diplomatique« angaaende Artikel V.
- Flensborg Kresrets Dom af 19. Marts, hvorved Landdagsmand H. Lassen af Lysabild og Redaktør Moldt dømtes hver til 2 Maaneders Fængselsstraf, bliver af Appellationsretten i Kiel formildet til 1 Maanedes Fængselsstraf for hver. — 20.
- Den Redaktør Gustav Johannsen af Appellationsretten i Kiel d. 13. Maj d. A. tilkendte Straf af 6 Maaneders Fængselsarrest formilder Kejser Wilhelm i Anledning af sit Guldbryllop til 3 Maaneders Fængselsarrest. Juli 7.
- Overtribunalet i Berlin afviser Landdagsmand H. Lassen og Redaktør J. Moldts Anke over den kielske Appellationsrets Dom af 20. Maj d. A. — 9.
- Synoden for Haderslev Provsti, der aabnes i Latinskolen i Haderslev, indledes med en Bøn paa Dansk af Provst Müller, som efter at have udviklet Synodens Formaal erklærer, at enhver kan benytte det danske eller det tyske Sprog efter Ønske; men i Følge Regeringens Ordre skal Hovedprotokollen føres paa Tysk; dog bliver ogsaa en Protokol ført paa Dansk. — 16.
- Synoden for Aabenraa Provsti aabnes i Aabenraa. Provst Göttig, der selv benytter det tyske Sprog, bemærker, at Medlemmerne efter Behag kunne bruge det danske eller det tyske Sprog; men det sidste er det officielle. — 30.
- Regeringspræsident K. H. v. Bötticher bliver Overpræsident i Hertugdømmerne. Septbr. 1.
- Overpræsidiets og Provinsialscolekollegiets forlægges fra Kiel til Slesvig. Oktober 1.
- Krüger og H. Lassen vælges til Medlemmer af Landdagen. Novbr. 7.

1880

- Hertug Frederik Christian August af Augustenborg dør (f. 6. Juli 1829). Januar 14.
- I Provstisynoden for Hertugdømmerne spørger H. Lassen fra Lysabild, om Medlemmerne have Ret til at tale Dansk, hvilket den kongelige Kommissær besvarer bekræftende, idet han dog beder Nordslesvigerne om ikke uden Nødvendighed at gøre Brug af denne Ret, da kun faa Synodemedlemmer forstaa dette Sprog. — 29.
- Fælleslandbomødet og det dermed forbundne Dyrskeue holdes i Sønderborg. Landraad Tschirschnitz vilde forbyde Redaktør H. R. Hiort-Lorenzen at deltage i Mødet, idet han gjorde gældende, at dennes Nærværelse maatte anses for at være farlig for den offentlige Rolighed. Da Hiort-Lorenzen forlangte en bestemt Befaling, tog Landraaden Udvisningsordren tilbage. Juni 21.
- Lov indeholdende Tillæg til Lov om ekstraordinære Hjemstedsbeviser af 9. Marts 1872. Juli 24.
- Sønderborg Provstisynode holder sit Aarsmøde. H. Lassen fra Lysabild andrager paa, at Protokollen i hvert Fald ogsaa skal føres i det danske Sprog, for at den sluttelig kan oplæses i et Sprog, som alle Medlemmerne forstaa, og han betragter det som en Selvfølge, at de mundtlige Forhandlinger føres paa Dansk. Formanden erklærer, at det fremsatte Andragende skal blive taget til Følge; men han kan ikke formene nogen at benytte sig af det tyske Sprog under Forhandlingerne; dog gør han gældende, at det maa ligge i enhver's Interesse saa vidt muligt at tale Dansk for at blive forstået af alle. — 27.

- Juli 28. Ved Haderslev Provstisynodes Aarsmøde føres Forhandlingerne udelukkende i det danske Sprog. Naar undtages de citerede Lovsteder og Oplæsningen af Dagsordenen, høres ikke et tysk Ord.
- Septbr. 1. I en Dagvogn river en Gendarm Dannebrogssordenen af Sognefoged Søren Poulsen fra Hejls med den Bemærkning, at den Orden maatte han ikke bære her; dog giver han den tilbage til Poulsen efter dennes Opfordring.
- Oktober 10. Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig stiftes i Aabenraa.
- 25. Kirkeloven.
- 26. G. F. M. v. Steinmann bliver Overpræsident i Hertugdømmerne.
- Novbr. 2. Redaktør Peter Christian Koch dør i København (f. 19. Febr. 1807 i Tiset paa Gram Gods).
- Decbr. 9. Bestyrelsen for Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig og flere Foreningsmedlemmer bliver af Amtsretten idømt Mulkt for ved Mødet d. 10. Oktbr. at have overtraadt Forsamlingsloven.

1881

- Januar 13. Gaardejer Knud Hansen af Grønnebæk bliver af Landsretten i Flensborg idømt en Bøde af 500 Mk., fordi han i en Artikel i »Dannevirke« havde klaget over, at Autoriteterne i Nordslesvig benyttede det tyske Sprog som Retssprog.
- Februar 15. Provinslanddagen i Slesvig holder et overordentlig Møde for at tage Beslutning om at bevilge en Gave til Prins Wilhelm af Preussen i Anledning af hans Bryllup med Prinsesse Augusta Victoria af Augustenborg. H. Lassen, Lysabild, bemærker bl. a., at Tidsforholdene ere saa ugunstige, at de tale imod at bevilge Penge i et saadan Ojemed. Nordslesvigerne se dernæst i en saadan Bevilling en Tilkendegivelse af Tilfredshed med de politiske Forhold i Landet; men dertil kunne de ikke række Haanden. Da Lassen for anden Gang fremhæver de nordslesvigiske Landdagsmænds Standpunkt angaaende Bryllupsgraven, udtaler Landsdirektør Ahlefeldt, at Landdagen for Fremtiden vil indtage et andet Standpunkt end hidtil til de nordslesvigiske Landdagsmænd.
- Marts 12. Ved Haderslev Kresdagsmøde erklærer Landraaden, at det er ham magtpaaliggende, at alle Medlemmer forstaa alt, hvad der bliver forhandlet om, og at alle Meddelelser, Forhandlinger, Udtalelser og Skrivelser i det tyske Sprog oversættes af et eller andet Medlem paa Dansk.
- Maj 12. Lærer J. Jessen faar Befaling til at lukke den danske Realskole i Haderslev.
- 19. Landsretten i Flensborg idømmer Redaktør Hjort-Lorenzen en Maanedes Fængsel for formentlige Fornærmelser mod den tyske Hær.
- Juli 12. Ved Aabenraa Provstisynodes Aarsmøde fremsættes der Forslag om at vælge et Udvalg, sammensat af de forskellige Provstisynoder, hvor der er danske Menigheder, for at fremme Indførelsen af en tidssvarende, god kristelig Salmebog til Brug for den danske Menighed i Nordslesvig. Efterat at flere have udtalt sig om denne Sag vedtages det, at Synodeudvalget skal tage Sagen i sin Haand.
- 18. Lærerforeningen for Haderslev Kres holder Møde, ved hvilket Lærer Andersen fra Stepping bringer i Erindring, at der paa et tidligere Lærermøde var udtalt Ønsket om Tilladelse til at anskaffe danske Bøger til Lærebibliotheket. Kresskoleinspektøren finder det »meget upassende og anstødelig«, saa at han maatte udtale sin Misbilligelse af samme. Derefter oplæser han en Regeringsskrivelse, i hvilken Foreningens Andragende om Anskaffelsen af danske Bøger paa det bestemteste bliver afslaaet.
- August 27. Hans Andersen Krüger dør i Bevtoft (f. 6. April 1816 s. St.).
- 29. Folketingets Formand, der omtaler Krügers Død paa en meget sympathetisk Maade, slutter med at sige, at hans Minde vil være æret. Ved denne Udtalelse rejser Tingets Medlemmer sig.

Landstingets Formand slutter sin Omtale af Krügers Død med følgende Ord: »Krüger-Bevtofts Navn vil i kommende Dage blive bevaret i Danmark som Udtrykket for en uforsagt Fædrelandskærlighed og en ufortrøden Offervillighed, og vi, som have levet i Tiden med ham, vidne, at Taknemlighedsgælden til ham var stor«. Tingets Medlemmer hører denne Udtalelse staaende.

Anders Dons Hørluck vælges til Medlem af Landdagen. Oktober 11.
Forordning angaaende en Forlængelse af Tilladelsen til at benytte det danske Sprog — 12.
som Forretningssprog ved Siden af det tyske i Nordslesvig.

Hans Lassen vælges til Medlem af Rigsdagen. — 13. November 7.

Gustav Johannsen vælges til Medlem af Rigsdagen. — 14.

Prins Frederik Christian Carl August af Slesvig Holsten-Sønderborg-Augustenburg dør paa Noer (f. 16. November 1830 i Slesvig). — 15. December 25.

Haderslev Kresdag holder Møde, ved hvilket Gaardejer H. Thomsen forklarer Landraadens tyske Meddelelser paa Dansk, medens Kontrullør Meyer oversætter Medlemmernes danske Udtalelser paa Tysk. — 18.

1882

Lærer J. Jessen holder et Møde i Haderslev, ved hvilket han giver en Fremstilling af alle de Vanskeligheder og Chikanerier, der fra de offentlige Myndigheders Side lægges ham i Vejen for at overtage Bestyrelsen af Haderslev By og Omegns danske Realskole i Haderslev. — 1. Januar 1.

H. Lassen fremdrager det nordslesvigske Spørgsmaal i den tyske Rigsdag. — 25.

G. Johannsen udvikler i den tyske Rigsdag, hvorledes meget dybtliggende Grunde bevæge Nordslesvigerne til at udvandre. — 27.

Hans Lassen aflægger den foreskrevne Ed paa den preussiske Forfatning i Deputeretkammeret. (Det er første Gang, at en nordslesvigsk Deputeret aflægger denne Ed.) — 1. Februar 1.

Hans Lassen fremdrager i den preussiske Landdag Spørgsmaalet om Skoleundervisningen i Nordslesvig og det Sprog, hvori den bliver ledet. — 11. Marts 11.

H. Lassen taler i Landdagen om Sprogforholdene og Lukningen af Realskolen i Haderslev. — 28.

Redaktørerne Moldt, Hiort-Lorenzen og Thillerup idømmes Mulkt af Landsretten i Flensborg, fordi de i deres Blade havde optaget en Bekendtgørelse fra Bestyreren af Lustrupholm Højskole ved Ribe, i hvilken denne tilbyder et Par sønderjyske Karle Friplads i Skolen for et Par Maaneder. — 4. April 4.

I Dybbølsposten meddeles: »Kong Christian IX fejrer i Dag sin 64aarige Fødselsdag«. — 8.
I denne Anledning idømte Borgmester Grim Redaktør J. Moldt en Bøde for »grober Unfug«. (Sagen skulde senere have været for Landsretten i Flensborg, men blev ned-
dyttet.)

En Kommission, hvis Medlemmer ere valgte af Provstisynodernes Udvalg, træder sammen i Aabenraa for at drøfte Spørgsmaalet om en fælles Salmebog for Nordslesvig. — 24.

Den preussiske Kultusminister sender J. Jessen et Afslag paa hans Ansøgning om at genaaabne Realskolen i Haderslev. — 12. Juni 12.

»Flensborg Avis« udkommer med J. Jessen som Redaktør, medens Gustav Johannsen vedblivende staar som Bladets Udgiver. — 1. Juli 1.

En Mindesten paa H. A. Krügers Grav paa Bevtoft Kirkegaard afsløres i Stilhed. August 27.
Lærer M. C. Mathiesen bliver ansvarshavende Redaktør af »Dannevirke«. — 1. Septbr. 1.
Amtsraadsmedlem, Gaardejer Hans Diderik Kloppenborg dør i Kjobenhoved (f. 28. — 7.
Juni 1802 i Gram).

Et Mindesmærke for H. A. Krüger afsløres i Skibelund Krat. — 29.

»Modersmaalet« begynder at udgaa. — 1. Oktober 1.

- Oktober 22. Kammerrettens Kendelse fastslaar, at Børn af preussiske Undersaatter ere tvungne til at modtage deres Undervisning i Skoler indenfor den preussiske Stats Omraade.
- 26. A. D. Hörluck og H. Lassen vælges til Medlemmer af Landdagen.
- Novbr. 29. A. D. Hörluck erklærer, at han ser sig ikke i Stand til at aflægge den foreskrevne Forfatningsed.
- Decbr. 6. Haderslev Kresblad indeholder en Kundgørelse fra Landraaden, der under Trusel af Straf befaler Kommuneforstanderne at bruge de tyske Stedsnavne og Ordet »Gemeinde« i Stedet for »Kommune«.
- 28. Den tyske Gesandt i Kjøbenhavn, von Philipsborn, indfinder sig i det danske Udenrigsministerium og meddeler Direktøren — Udenrigsministeren er bortrejst — mundtligt og konfidentielt efter Ordre fra Fyrst Bismarck, at der, for at berolige den Utilfredshed, der fremkom ved den Ulighed, som fandt Sted i de danske og tyske Beboeres Behandling i Slesvig — idet de første vare fri for Militærtjeneste og kommunale Ombud — med det første vilde udkomme en Bekendtgørelse fra Lokalovrighederne om, »at alle i Slesvig-Holsten boende danske Statsborgere ville blive udviste af Tyskland, saasnart de træde ind i den Alder, hvori Militærpligten begyndet i det tyske Rige, og da først de, som naa denne Alder i Aaret 1883. Ved samtidig at tilstille de Paagældende en Ordre til at melde sig til Optagelse i Stamrullen og et eventuelt Udvisningspaalæg vil Sammenhængen mellem Udvisnings-Forholdsreglen og Tysklands militære Forskrifter blive gjort dem indlysende«. Den tyske Gesandt tilføjer, at Grunden til denne Beslutning udelukkende er at søge i de indre Forhold, og at den danske Regering ikke deri maa se nogensomhelst Akt af Fjendtlighed. Direktøren bemærker, at det dog vistnok i Danmark vil gøre et pinligt Indtryk, og forbeholder iøvrigt sin Regering dens Beslutning og eventuelle Svar paa Meddelelsen.
- 30. Den danske Gesandt i Berlin, Qvaade, underrettes fra Kjøbenhavn om den Meddelelse, som v. Philipsborn d. 28. havde givet Direktøren i det danske Udenrigsministerium, og det Standpunkt antydes, hvorpaa den danske Regering senere stillede sig.

1883

- Januar 1. Den danske Gesandt i Berlin svarer, at den modtagne Underretning af 30. December f. A. om den bebudede Foranstaltning var ham i højeste Grad paafaldende, og at han ikke efter de i tidligere Aar førte Forhandlinger med den tyske Regering havde kunnet vente en saadan ensidig Løsning af de af de indre preussiske Avtoriteter paakendte Vanskeligheder.
- 3. Det danske Udenrigsministerium sender den danske Gesandt i Berlin en konfidentiel Instruks, hvori det paalægges ham snarest muligt at henvende sig mundtlig til det derværende Udenrigsdepartement for i Fortrolighed at søge nærmere Oplysning om den af v. Philipsborn d. 28. December f. A. givne Meddelelse og tillige, ligeledes konfidentielt, at udtale sig om den danske Regerings Opfattelse af den tilsigtede Foranstaltning.
- 5. I Henhold til den modtagne Instruks henvender Qvaade sig til den tyske Statssekretær, Grev Hatzfeldt, som henholder sig til, hvad den tyske Gesandt i Kjøbenhavn allerede havde udtalt, og bemærker tillige, at Udstedelsen af den Bekendtgørelse, som skulde sætte Foranstaltningen i Kraft, maatte anses for meget nærførestaende. Qvaade ytrer det Haab, at Statssekretæren vil virke for en antagelig Ordning af Sagen, hvortil denne synes villig, saavidt det kan forenes med de Hensyn, der skyldes de indre Avtoriteters Competence.
- 7. Preussisk Bekendtgørelse, lydende i Uddrag saaledes: Det bliver herved paalagt alle Kommuneforstandere osv. uopholdeligt paa den paa Stedet brugelige Maade at lade Opfordring udgaa til alle danske Statsborgere, som have varigt Ophold her [i: Slesvig] og i indeværende Aar blive 20 Aar gamle, altsaa ere fødte i Kalenderaaret 1863, til,

ligesom de Værnepligtige af deres Aargang, at melde sig i Tiden fra 15. Januar til 1. Februar hos Kommuneforstanderskabet paa det Sted, hvor de opholde sig, for at blive optagne i Stamrullen, da de i modsat Fald udsætte sig for at blive udviste af Landet. De Personer, som saaledes melde sig, blive da indførte i Rekruteringsstamrullen for 1883, og vil der samtidig blive givet dem Paalæg om inden 8 Dage at begære sig optagne i det preussiske Statsborgerforhold. — (»Voss. Zeit«, »Kieler Zeit.« og »Berliner Tageblatt« udtale i den følgende Tid deres Misbilligelse af dette Paabud).

Den danske Gesandt i Berlin beordres til straks at søge Underretning i det tyske Udenrigsdepartement om, hvorvidt den i Bladene givne Meddelelse om Bekendtgørelsen af 7. d. M. er rigtig. Januar 19.

Den danske Gesandt i Berlin, Qvaade, svarer, at han saavel d. 14. som d. 16. havde haft Samtaler med Grev Hatzfeldt om den paatænkte Foranstaltning, men uden at der herved var fremkommet noget, der kunde bringe ham til at tro, at Foranstaltningen allerede var bragt til Udførelse. Efter den 18. at have set af Bladene, at Bekendtgørelsen ikke desmindre skulde være udgaaet allerede d. 7., anmodede han Statssekretæren om en ny Samtale. Denne fandt Sted d. 20., og da Grev Hatzfeldt ikke saa sig i Stand til at give nærmere Oplysning om Bekendtgørelsen, udbad Qvaade sig d. 23. skriftlig det tyske Udenrigsdepartements Erklæring om, hvorvidt den af Bladene omtalte Bekendtgørelse af 7. d. M. var autentisk. Gentagne Samtaler mellem den danske Gesandt og den tyske Statssekretær førte ikke til noget endeligt Svar paa de Forestillinger, som den danske Regering havde gjort imod den omspurte Forholdsregel. Det fremgik dog deraf, at Rigskansleren endnu ikke havde været til at bringe bort fra det af ham hidtil indtagne og af de indre Autoriteter fastholdte Standpunkt, og imidlertid udløb med d. 1. Februar den Frist, inden hvilken de 20aarige danske Undersaatter i Slesvig havde maattet træffe Valget mellem at opgive deres Nationalitet eller at blive uddrevne fra deres Hjem.

I det danske Udenrigsministeriums Skrivelse til Faderen til en af de unge Mænd i Nordslesvig, der vil blive ramt af Ordren om at melde sig til Optagelse i de preussiske Stamruller, hedder det bl. a., at »den kgl. Regering kan ikke anerkende, at en saadan Forholdsregel er stemmende med den Maade, paa hvilken man havde Ret til at vente, at den preussiske Regering vilde behandle de i Slesvig bosatte danske Undersaatter. Paa den anden Side tør den kgl. Regering dog ikke stole paa, at de Skridt, der herfra allerede ere blevne foretagne eller muligvis endnu maatte blive foretagne i denne Anledning, ville bevæge den preussiske Regering til at se Sagen paa samme Maade som vi, hvor utvivlsom denne end forekommer os at være«.

Kejser Wilhelm modtager Krigs- og Indenrigsministeren i en længere Avdiens. Konferencen drejer sig fortrinsvis om de nye Bestemmelser med Hensyn til de danske Undersaatter i Nordslesvig. Dette Anliggende lægges under Indenrigsministerens Competence. Februar 6.

Nogle Folketingsmænd meddele, at de agte i Tinget at stille følgende Forslag: Folkethinget beslutter at nedsætte et Udvalg af 9 Medlemmer for at søge Oplysning af Regeringen om den Stilling, der i Følge bestaaende Overenskomster tilkommer de i Udlandet bosatte Danske, og for derom, saavidt dertil findes Anledning, at afgive Beretning og Indstilling til Tinget.

Den danske Regering paalægger den danske Gesandt i Berlin at give den preussiske Regering en kort aktmæssig Sammenstilling af de Hovedpunkter, der angaa de danske Undersaatters Stilling i Slesvig. 7.

I Folketinget stilles Forslag til Behandlingsmaaden af Forslag til Beslutning af Folkethinget om Nedsættelse af et Udvalg til Oplysning om den Stilling, der i Følge bestaaende Overenskomster tilkommer de i Udlandet bosatte Danske. 8.

Den tyske Gesandt i Kjøbenhavn hævder efter sin Regerings Ordre: »Hvad angaar de i Nordslesvig anordnede Forholdsreglers formentlige Strid med sluttede Overens-

— 99.

— 26.

Februar 6.

— 7.

— 8.

— 20.

komster, saa have Overenskomsterne med Danmark i hvert Fald ikke indrømmet de slesvigske Optanter flere Rettigheder, end der tilkommer enhver anden Udlænding, og disse Optanter kunne derfor ligesom enhver anden Udlænding til enhver Tid udvises.

- Februar 27. I Folketinget eneste Behandling af det d. 8. d. M. stillede Forslag angaaende de i Udlandet bosatte Danske.
- Marts 7. I Anledning af H. Lassens Forespørgsel forhandles der i Landdagen om Fremgangsmaaden imod de i Nordslesvig boende Danske, som ere i den værnepligtige Alder.
- April 16. Det af Folketinget nedsatte Udvalg til at søge Oplysning om danske Undersaatters Retsstilling i Udlandet afgiver sin Beretning.
- Maj 22. G. Johannsens Forespørgsel om den nordslesvigske Optantsag foretages i den tyske Rigsdag.
- Juni 8. I Landdagen forhandles om en Petition, der af Beboerne i Dybbøl var indgivet om Godtgørelse af den ved Belejringen i 1864 foranledigede Krigsskade. H. Lassen stiller derefter Forslag angaaende Undervisningssproget i de nordslesvigske Skoler.
- Juli 20. Lov om den alm. Landsforvaltning.
- August 1. Lov om Forvaltningsmyndighedernes Competence.
- Oktober 7. Landsretten i Flensborg dømmer Redaktør Jessen til 6 Maaneders Fængsel og Redaktør Mathiesen til 3 Maaneders Fængsel. De vare tiltalte for gentagne Fornærmelser mod Skolekommissionen i Haderslev, der fandtes i et Retsreferat, hvis Korrekthed under Sagens Gang ikke var bleven bestridt. (Dommen blev senere stadfæstet af Rigsretten i Leipzig).
- Novbr. 29. Den slesvigske Regerings Cirkulare ang. Privatskoler.
- Decbr. 7. Frimenighedspræst Poulsen i Bovlund, der af Herredsfogden var idømt en Bøde, fordi han trods Herredsfogdens Forbud havde afholdt Gudstjeneste en Søndag Formiddag og uden foregaaende Anmeldelse til Politimyndigheden, frifindes af Landsretten i Flensborg.

1884

- Januar 19. I Anledning af Lokalevrighedernes Bekendtgørelse i Nordslesvig om, at alle i 1864 fødte danske Undersaatter ville blive udviste, saafremt de ikke inden 1. Februar ere optagne i den tyske Lægdsrulle, skriver »Berliner Tageblatt«: »Om de preussiske Myndigheders Berettigelse til at anvende en saadan Fremgangsmaade har man i sin Tid talt meget. Vi tvivle meget om, at man vilde optræde paa lignende Maade, hvis Danmark var en Stat af Englands Størrelse og Magt.«
- 26. Sønderjysk Samfund stiftes i Kjøbenhavn.
- Februar 27. I den preussiske Landdag forhandles der om et Andragende fra 8 Medlemmer af Sønderborg Kresdag angaaende Brugen af det danske Sprog ved Siden af det tyske ved Kresdagens mundtlige Forhandlinger og Protokolltilførsler.
- April 15. I Ribe afsløres et Mindesmærke for H. A. Krüger.
- Maj 12. I Haderslev aabnes et Seminarium, hvor der skal undervises 4 Timer daglig i Dansk. Dette ser jo meget lovende ud, men Sagen er den, at Eleverne ikke forstaa det danske Sprog. De nordslesvigske Elever, hvis Sprog er dansk, sendes til Tønder Seminarium med næsten udelukkende tysk Undervisningssprog, og de Syd fra kommende Elever med tysk Sprog sendes til Haderslev Seminarium for at lære Dansk.
- Juni 7—10. C. 2000 Sønderjyder besøge Vestjylland.
- Juli 11. Ved Valget af en Skoleforstander i Ulkebøl Skoledistrikt meddeler Sognepræsten, at i Følge Landraadens Forskrift maatte man ikke vælge nogen, der var Medlem af Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Slesvig, ej heller nogen, som nylig havde samlet Underskrifter paa Sprogpetitionen.

Bankdirektør Amorsen i Haderslev afskediges som svensk-norsk Vicekonsul. Af- Septbr. 27.
skedigelsen er udtrykkelig motiveret ved, at der af den tyske Rigsregering gennem
Gesandten i Stockholm var bleven ført Klage over hans Deltagelse i Turen til Vest-
jylland. (4 Kommuneformændere bleve ligeledes afsatte, enten fordi de selv eller deres
Døtre havde deltaget i den nævnte Tur.)

J. P. Junggreen vælges til Medlem af den tyske Rigsdag.

Novbr. 11.

Junggreen taler i Rigsdagen imod Militærbudgettets Forøgelse.

— 28.

1885

Behandling i Rigsdagen af Junggreens Lovudkast vedr. Forvaltnings- og Retsspro- Jan. 28. og
get i de Landsdele, i hvilke Tysk ikke er Folkesprog. Marts 11.

I den preuss. Landdag foreslaar H. Lassen at afskaffe det tyske Sprog som Under- Februar 28.
visningssprog i de nordslesvigske Skoler.

Landsretten i Flensborg idømmer »Dannevirke«s Redaktør 3 Maaneders Fængsel Marts 5.
for Majestætsfornærmelse, som fandtes i en efter »Nationaltidende« optagen Artikel.

H. Lassen beklager sig i den preuss. Landdag over de i den sidste Tid forekomne — 12.
Udvisninger i Nordslesvig.

Landsretten i Flensborg idømmer Redaktør Moldt tre Ugers Fængsel for en Artikel: Maj 21.
»Fra Hjemmetskeriets Verden«, hvorved en Gaardejer følte sig fornærmet. (Rigsret-
ten i Leipzig stadfæster Dommen 25. Juni.)

Overretten i Kiel idømmer 16 unge Piger, som af Landsretten i Flensborg blev Juni 1.
frifundne d. 12. December f. A., en Mulkt hver paa 5 Mark for Afsyngelsen af:
»Vift stolt paa Kodans Bolge« og »I vor Barndom vi hørte Kartovernes Brag«. (Sangene
var bleven sungne ved en Vnindes Fødselsdag i en dansk Borgers Hus. Anmeldelsen
var sket fra en beruset, hamborgsk Kræmmer.)

»Flensborg Avis« og »Vestslesvigsk Tidende« slaas sammen, saaledes at de ud- Juli 1.
komme med samme Indhold, men med forskellige Titler. »Vestslesvigsk Tidende«s
Redaktør, P. Skovrøy, bliver boende i Tønder og besørger der sin Del af Redaktionen.

Amtsdommer Cohn tilligemed en Rets- og en Politibetjent indfinde sig paa »Heim- — 11.
dal«s Kontor i Aabenraa for at gøre Husundersøgelse. Det gælder om at finde Manu-
skripterne til to Artikler: »Forbudt Balletdans« og »Nymodens Tortur«, der havde
været optagne i Bladet. Ved den foretagne Husundersøgelse findes et lille Stykke af
Originalen til den ene Artikel, hvilket bliver beslaglagt. — Ved Landsretten i Flens-
borg dømmes Bladets Udgiver, H. Matzen, 15. Novbr. til 2 Maaneders Fængsel og
30 Mark i Bøde for den første Artikels formentlige Fornærmelser mod Borgmester
Vreden i Aabenraa.

H. Lassen og A. D. Hørluck vælges til Medlemmer af Landdagen.

Novbr. 5.

Junggreen indbringer i Rigsdagen et Forslag om dansk og tysk Sprogs Ligeberet- — 21.
tigelse som Retssprog i visse slesvigske Distrikter.

Regeringspræsident, Greve Adam Friederich Adamson Moltke dør i Kiel (f. 17. Decbr. 10.
April 1816 i Ottensen).

1886

Junggreen tager Ordet i Rigsdagen i Anledning af Udvisningerne.

Januar 16.
Jan. 28-29.
og April 8.

Junggreens Forslag angaaende Sproget i Nordslesvig forhandles i Rigsdagen.

I den preuss. Landdag beklager H. Lassen sig over Delingen af Seminariet i Tønder.

Marts 13.

De syv nordslesvigske Landboforeninger, hvis Lukning Statsadvokaten havde ned- — 20.
lagt Paastand paa, frikendes af Amtsretten.

- Maj 15. Landsretten i Flensborg idømmer Redaktør Jessen en Mulkt af 100 Rm. for Fornærmelser mod Borgmesteren i Aabenraa.
- 27. Landsretten i Flensborg dømmer Redaktør Jessen til 4 og Redaktør Sabroe til 3 Maaneders Fængsel for Fornærmelser mod Bismarck, der havde forlangt Tiltale for en Artikel i »Flensborg Avis« om Brændevinsmonopolet i Tyskland, som ogsaa havde været optaget i »Modersmaalet«.
- Juli 19. Fabrikant Jens Peter Junggreen dør i Aabenraa (f. 14. August 1827 s. St.).
- Oktober 1. Amtsretten i Flensborg idømmer Redaktør Maasy en Bøde af 50 Rm., fordi han havde skrevet i sit Blad om G. Johannsen, som i den Anledning havde anlagt Sag imod ham, at »kun den, der formaar at begejstres for saadant Landsforræderi (Ønsket om Nordslesvigs Genforening med Danmark) vil vælge den danske Agitator Johannsen«.
- G. Johannsen vælges til Medlem af den tyske Rigsdag.
- Novbr. 22. Landsretten i Flensborg idømmer Redaktør Jessen 3 Maaneders Fængsel for hans Omtale af den i Haderslev afholdte Oprørsfest (Zekkasagen).

1887

- Januar 1. Dybbølmølleren Jørgen Hansen og Hustru Cathrine, f. Quaade, fejre deres Guldbryllup under stor Deltagelse fra Slægt og Venner.
- 15. Landsretten i Flensborg idømmer Redaktør Jessen 8 Maaneders Fængsel for en Artikel i »Flensborg Avis«, i hvilken der, med Hentydning til den ham under 27. Maj f. A. idømte 4 Maanedes Fængselsstraf for Fornærmelsen mod Bismarck, udtaltes i Anledning af den forestaaende Zekkasag eller slesvig-holstenske »Officerssag« — som man formodede, det drejede sig om — at der var Forskel imellem Kong Salomon og Jørgen Hattemager. Denne Bemærkning finder Rettens Medlemmer at være fornærmelig mod dem selv, og derfor idømmer Retten Jessen 8 Maaneders Fængsel.
- 17. Rigsretten i Leipzig forkaster Revisionen af den flensborgske Landsrets Dom af 22. November f. A., i Følge hvilken Redaktør Jessen idømtes 3 Maaneders Fængsel.
- 20. Sprogforskeren, Sognepræst, Professor Johannes Georg Elias Kok dør i Kjøbenhavn (f. 24. Februar 1821 paa Ledreborg).
- Februar 21. G. Johannsen vælges til Medlem af den tyske Rigsdag.
- Marts 14. Redaktør Jessens Revisionsandragende i Anledning af den ham af den flensborgske Landsret idømte 8 Maaneders Fængselsstraf for formentlig Fornærmelse imod denne Ret forkastes af Rigsretten i Leipzig.
- April 27. Pastor Birkedal i Ribe, der var stævnet til at møde for den tyske Bisidderræt i Røding i Anledning af en Tale, han d. 23. Januar d. A. havde holdt i Harreby i Slesvig, bliver frifunden af Retten.
- G. Johannsen fremsætter i Rigsdagen nogle Bemærkninger om Fremgangsmaaden ved Valg i Nordslesvig.
- Maj 7. Advokat Carl Henrik Bekker dør i Flensborg (f. 28. Marts 1834 i Gl. Haderslev).
- 18. G. Johannsen indbringer i Rigsdagen et Forslag om Revision af de bestaaende Lovbestemmelser og øvrige Forskrifter vedrørende Fængselsvæsenet og Fuldbyrdselen af Straffe.
- Juni 21. Sønderjydsk Centralforening i Kjøbenhavn oprettes.
- Juli 7. Landsretten i Flensborg idømmer Redaktør Rossen 3 Maaneders Fængsel for Fornærmelser mod Pastor Jacobsen i Skærbæk. (Dommen stadfæstes af Rigsretten 22. Septbr.)
- August 17. Politiforordning, hvorved Foranstaltninger eller Afholdelse af Kollektor (> enhver Indsamling af Gaver eller frivillige Bidrag til et bestemt Formaal) kun maa finde Sted med Overpræsidentens eller i enkelte Tilfælde Landraadens Tilladelse.
- Decbr. 18. Sønderjydsk Forening for Aarhus og Omegn stiftes.

1888

- Preussisk Lov ang. Værnepligten. Februar 11.
 Sønderjysk Förening for Korsør og Omegn stiftes. — 14.
 G. Johannsens Forslag om en Revision af Loven om Fængselsvæsenet og om Afsoning af Straffe kommer til Forhandling i den tyske Rigsdag. — 22.
 H. Lassen fremfører i det preussiske Deputeretkammer en Række Klager over den Maade, hvorpaa det danske Sprog bliver behandlet i de nordslesvigske Skoler. Marts 1.
 Kejser Wilhelm I dør. Kejser Friedrich III bestiger Tronen. — 9.
 I Frøken Taubers Pigeskole i Haderslev holdes Eksamen for sidste Gang, hvorefter Skolen lukkes ved et Magtsprog af Autoriteterne. — 27—28.
 Faktoren ved »Flensborg Avis«, Th. van Laar, udvises, fordi han arbejder i et dansk Blads Trykkeri. April 9.
 Gaardejerne Philip Møller og Mads Jensen af Jæderup ere i Førhør i Anledning af, at for en 14 Dage siden havde nogle yngre Mænd, Kunstnere og Literater, en Sammenkomst i Vojens med nogle Mænd fra Nordslesvig angaaende et Tilbud, der fra forskellige Malere i København var gjort om at skænke c. 100 Malerier til Grundlæggelse af en Malerisamling paa et Sted i Nordslesvig. — 16.
 H. Lassen deltager i Debatten i den preussiske Landdag angaaende en Kresordning for Slesvig-Holsten. Maj 1.
 Kresordningen. — 26.
 Provinsialordningen. — 27.
 »Dannevirke« fejrer sit 50 Aars Jubilæum. Juni 15.
 Kejser Friedrich III dør. Kejser Wilhelm II bestiger Tronen.
 I Kommunalbestyrelsens Møde i Aabenraa forhandles der angaaende et Andragende fra Bestyrelsen for Lavsudvalget om en Hjælp af Bykassen til intelligente Haandværkere for at skaffe dem Lejlighed til at besøge Udstillingen i København. Dette bliver afslaaet; derimod bevilges der Understøttelse til de Haandværkere, som ville besøge den tyske, nationale Industriudstilling i München. Juli 9.
 Vælgerforeningen for hele Nordslesvig stiftes i Vojens. — 10.
 Fra Berlin telegraferes der til Ritzaus Bureau: Som Svar paa en ledende Artikel i det i Bryssel udkommende, i russisk Aand redigerede Blad *Le Nord*, i hvilken Russlands og Tysklands indbyrdes Forhold omtaltes, og Opfyldelsen af § 5 opstilledes som Betingelse for en varig Fred, bragte Nordd. Allg. Zeitung en Polemik mod en af det russiske Udenrigsministeriums højeste Embedsmænd. Nu bringer Köln. Zeit. følgende tilsyneladende officiose Udtalelse: »Slesvigs Adskillelse fra Preussen kunde kun være Følgen af en Krig, i hvilken Tyskland var blevet overvundet. Men en saadan Krig maatte føres af Rusland og Frankrig i Fællesskab mod os, og vi tage til Efterretning, at det fra diplomatisk russisk Side klart antydes, at ogsaa Danmark i dette Tilfælde vilde deltage i Byttets Deling, altsaa ogsaa i den forudgaaende Kamp.« August 27.
 Skovfoged Martin Petersens Hustru i Ullerup lægger to Kranske, bundne af Blmster og Grønt, hvoriblandt der er rødgule Rønnebær og en Slags hvide Bær, paa sine Børns Grave. Da hun den næste Dag knmmer til Kirke, gaar hun efter Sædvane til sine Børns Grave og ser, at de friske Kranske er borte. Man giver hende det Raad at henvende sig til Gendarmeren desangaaende, og da hun knmmer ind til ham, ser hun sine Kranske ligge i hans Brændekasse. Paa hendes Spørgsmaal om, med hvilken Ret han havde taget dem, viste han hende en tysk Protokol, hvis Indhold hun ikke forstod et Ord af, og han forklarer hende da, at Kransene vare tagne bort i Henhold til en Ordre fra Herredsfoged Hansen. Septbr. 1.
 Skovfoged Martin Petersens Hustru i Ullerup, der d. 1. f. M. havde lagt to Kranske paa sine Børns Grave, idømmes af Amtsretten en Mulkt paa 2 Mk., fordi hun efter

Oktober 10.

Rettens Paastand havde villet demonstrere, hvilket hun paa det bestemteste forsikrer har ligget hende fjærnt.

- Novbr. 6. G. Johannsen vælges til Medlem af den preussiske Landdag.
 — 10. Haandgerningsskolen i Haderslev lukkes af Regeringen i Slesvig. Skolen, der blev understøttet af Byens velhavende Familier, besøgte af c. 100 fattige Børn, som foruden at nyde gratis Undervisning modtog, navnlig ved Juletid, Gaver, for det meste bestaaende af Klædningsstykker.
 — 15. De danske nordslesvigske Blade bringer Artikler, hvori de tolke den sønderjyske Befolknings varme Følelser i Anledning af Regeringsjubilæet i Danmark.
 Decbr. 18. Sproganordning om, at der fra 1. April 1889 skal indføres tysk Undervisning med Undtagelse af 4 Timer ugenlig i Religion i alle nordslesvigske Skoler.

1889

- Januar 10. Landsretten i Flensborg idømmer »Dannevirke«s Redaktør 1 Maanedes og 3 Dages Fængsel for Fornærmelser imod Herredssekretæren i Haderslev og Herredsfogden i Broager.
 — 16. Sønderjysk Forening i Aalborg stiftes.
 Februar 6. Grundstenen til et Mindesmærke over de faldne danske Soldater lægges paa Kamppladsen ved Sankelmark.
 — 8. Under Forhandlingerne i den tyske Rigsdag om Indførelsen af Tysk som Retssprog i Elsass-Lothringen udtaler G. Johannsen, at det vilde være ham kært om Statssekretær Boettichers Ord: »Elsker Eders Brødre« ogsaa blev bragt i Anvendelse paa de Brødre, der ikke talte Tysk.
 — 9. Sønderjysk Forening i Vejle stiftes.
 — 10. Sønderjysk Forening for Svendborg og Omegn stiftes.
 — 18. Sønderjysk Forening for Nyborg og Omegn stiftes.
 — 19. Sønderjysk Forening i Faaborg stiftes.
 — 28. G. Johannsen udtaler sig i den preussiske Landdag i Anledning af Forslaget om en Deling af Regeringsdistriktet Slesvig.
 Marts 7. G. Johannsen fremdrager i Landdagen Regeringens og dens Organers Forfølgelse mod det danske Sprog i Sønderjylland.
 — 10. I Provinslanddagen i Slesvig forhandles der om Delingen af Regeringsdistriktet Slesvig.
 — 14. I Provinslanddagen i Slesvig vedtages det at anbefale Regeringens Forslag om Delingen af Slesvig og Holsten i 2 Regeringsdistrikter. (Det antages, at de holstenske Medlemmer stemte for og de slesvigske imod Forslaget.)
 — 15. Fra Flensborg telegraferes til Ritzaus Bureau, at et Andragende om at beholde dansk Skolesprog i Nordslesvig er med 10,000 Underskrifter indsendt til Regeringen i Slesvig.
 — 18. »Sønderjysk Forening for København og Omegn« forenes med »Sønderjysk Centralforening« i København.
 og April 1. Minister, Ordensskatmester, Kammerherre Christian Gottfried Wilhelm Johannsen dør i København (f. 14. April 1813 i Flensborg).
 April 1. Fra nu af skal Undervisningssproget i de nordslesvigske Almueskoler være tysk i alle Fag undtagen i Religion.
 — 10. I den preussiske Landdag tale G. Johannsen og H. Lassen for det af dem indbragte Forslag, hvori de anmode Regeringen om Ophævelse af Sproganordningen af 18. Decbr. f. A.
 — 16. Sønderjysk Forening for Randers og Omegn stiftes.
 — 22. Sønderjysk Forening for Odense og Omegn stiftes.

Redaktøren af Flensborg Avis idømmes 14 Dages Fængsel for at have betegnet Maj 2. det som et Indgreb i Ejendomsretten, at Skolelæreren i Høyer havde opbrændt Skolebørnenes danske Sangbøger, som paa Befaling vare blevne hentede i deres Hjem.

Sønderjysk Forening for Fredericia og Omegn stiftes.

— 30.

Kollaborator Christian Ferdinand Monrad dør i Flensborg (f. 10. December 1815 i Greis).

— Juni 1.

Landsretten i Flensborg idømmer Redaktør Jessen et Aars Fængsel for flere Artikler i Juli 4. Flensborg Avis. Blandt disse var der en for 12. Jan. d. A. med Overskrift: »To tyske Præster«, hvorved Pastor Johansen i Tinglev følte sig fornærmet, fordi han var »stillet sammen med en straffet Person«, nemlig den anden i Artiklen omtalte Præst, Friess i Uge, der i de Dage var bleven idømt en Mulkt af 75 Mark for at have pryglet en Skrædderkone. En anden Artikel havde krænkede Kresskoleinspektør Stegelmann ved at offentliggøre G. Johannsens Tale i den preussiske Landdag d. 7. Marts s. A., ved hvilken Lejlighed Stegelmann var bleven kaldt: »Ein toller Kerl«. Og endelig havde Branddistriktskommissær Zeska følt sig fornærmet over fire Artikler, i hvilke han betegnedes som en »frafalden og senere af Rigsretten dømt tidligere dansk Sekond-løjtnant«. (Det oplystes senere, at Jessen ikke selv havde skrevet disse Artikler.) — Rigsretten stadfæster denne Dom 21. Oktober.

Sønderjysk Forening stiftes i Horsens.

— 16.

»Dagbladet« gengiver en Adresse, som »Det positivistiske Selskab« i Stockholm ved sin Formand, Dr. Anton Nystrom, har sendt til de »frisindede« Medlemmer af den tyske Rigsdag, som opfordres til »at lægge deres højt skattede Ord i Vægtsskaalen ikke blot for det tyske Sprogs Afskaffelse i de dansk-slesvigske Folkeskoler, men ogsaa for de nordlige slesvigske Distrikters Genafstaelse til Danmark. Uden denne Retfærdighedshandling vil det sandsynligvis vare meget længe, førend de skandinaviske Folk ville opgive deres Mistillid til Preussen, og førend der kan begynde en ny Æra, præget af Fredens Velsignelse«.

— 31.

Biskop Jørgen Hansen dør i Egen (f. 12. Februar 1802 i Tandslet).

August 26.

Den nordslesvigske Vælgerforenings Møde i Løgunkloster forbydes af Politiet.

Oktober 14.

Den nordslesvigske Vælgerforenings Sekretær, H. P. Hanssen, modtager følgende Skrivelse fra Amtsdommer Bartsch: »I Undersøgelsessagen mod Dem og Fæller angaaende Overtrædelse af Foreningsloven underrettes De herved om, at Tiltalen er standset, og at Beslaglæggelsen af de endnu i Rettens Værge værende Dokumenter og Protokoller er hævet. De opfordres til at afhente de beslaglagte Genstande«. (En Maanedstid i Forvejen havde Amtsdommeren foretaget en Husundersøgelse hos H. P. Hanssen, ved hvilken Lejlighed alle Vælgerforeningens Protokoller sanu flere Hundreder af Breve vare blevne beslaglagte. Faa Dage efter Beslaglæggelsen fik Hanssen Papirerne med Undtagelse af 78 Breve og Bestyrelsens Forhandlingsprotokol udleveret.)

Forfatteren Karsten Thomsen dør i Frøslev (f. 28. Maj 1837 s. St.).

— 29.

Foreningen Sønderjylland stiftes i Esbjerg.

Novbr. 7.

Den nordslesvigske Vælgerforenings Møde i Løgunkloster hæves af Politimesteren, der forlanger Attest fra H. P. Hanssens Hjemmeovrighed for, at han (Hanssen) er identisk med den Person, han udgiver sig for at være.

Politiforordning ang. offentlige Forsamlingslokaler.

— 30.

Kultusminister, Provst Aleth Sophus Hansen dør i Kjøbenhavn (f. 21. Februar 1817 i Rudkjøbing).

Decbr. 24.

1890

Komponisten, Domorganist Hans Matthison-Hansen dør i Roskilde (f. 6. Februar 1807 i Sønder Hulvej ved Flensborg).

Januar 7.

Godsejer Nicolai Ahlmann dør i Kjøbenhavn (f. 17. November 1809 i Sønderborg).

Februar 12.

- Februar 20. Gustav Johannsen vælges til Medlem af den tyske Rigsdag.
- Marts 24. Gustav Johannsen spørger i Landdagen Kultusminister v. Gossler om Resultatet af Undersøgelsen i Anledning af den ulovlige Sproganordning, Skoleinspektør Stegelmann havde udstedt.
- April 18. I Landdagen omtaler G. Johannsen sin Klage over Skoleinspektør Stegelmann og Pastor Friess.
- 28. Lærer og Redaktør Andreas Christian Christiansen Holdt dør i Flensborg (f. 1821 i Jarlsunde i Medelby Sogn).
- Maj 14. I Landdagen forhandles der om H. Lassens og G. Johannsens Forslag om Optagelse af danske Undersaatter (Optanter) som preussiske Statsborgere.
- Juni 27. Landsretten i Flensborg frikender en Gaardmand fra Kasbak ved Rødding for at betale en ham paalagt Mulkt af 5 Mark for i sin Stue at have haft et Dannebrogsslag, der ikke kunde ses uden for Huset.
- Juli 3. De syv samvirkende slesvigske Landboforeninger afholde et stort Møde i Aabenraa. I Borgerforeningens Festsal i Flensborg aabnes en dansk Kunstudstilling, arrangeret af »Nordslesvigsk Kunstforening«.
- 10. Arkitekturmaleren, Etatsraad Heinrich Hansen dør i Kjøbenhavn (f. 23. November 1821 i Haderslev).
- Septbr. 8. De preussiske Land- og Flaademanøvrer begynde ved Vemmingbund.
- 19. Landsretten i Flensborg idømmer en Tjenestekarl en Bøde paa 20 Mark for at have sunget en Sang, hvori de Ord forekom: »Vi vil hjem igen til Danmark«.
- Novbr. 24. Den nordslesvigske Vælgerforening udsteder et Opraab til Befolkningen om at underskrive et Andragende til den preussiske Landdag om at virke hen til, at Forordningen af 18. December 1888 angaaende Undervisningen maatte blive ophævet. (Dette Andragende havde i Løbet af fem Uger modtaget, udenfor Flensborg, 13,404 Underskrifter.)
- Decbr. 13. Danske Studenter sende Redaktør Jessen en Adresse, hvori de ved hans Hjemkomst fra Fængslet bringe ham en Hilsen og en Tak for hans Arbejde i den danske Sags Tjeneste. Som Tegn paa den Taknemlighed, hvormed de følge hans utrættelige Kamp bede de ham om at modtage et Maleri af Landskabsmaler Kyhn.
- 14. Danske Skibsførere sende ligeledes Redaktør Jessen en Adresse i Anledning af hans Hjemkomst fra Fængslet. Og som et Bevis paa deres oprigtige Takfølelse og Deltagelse sende de ham et Marinebillede af Chr. Blache.

1891

- Februar 23. Redaktør Jes Jørgensen Bjørnshauge dør i Haderslev (f. 16. Februar 1838 paa Silstrupgaard ved Haderslev).
- 27. Als Norre Herreds Landboforening holder Møde i Nordborg. Idet Foreningens Formand giver Ordet til den indbudte Foredragsholder, Journalist H. P. Hanssen, træder en Gendarm frem og forbyder Afholdelsen af Foredraget, da Modet ikke var anmeldt for Politiet, hvortil Formanden bemærker, at det aldrig nogensinde tidligere er bleven forlangt, at Foreningens Møder skulde anmeldes for Politiet.
- Marts 4. Da der fra Hovedekspeditionen af »Flensborg Avis« i Flensborg, som Følge af indkomne Begæringer fra Smaakaarsfolk paa Landet, anmeldes 17 Frieksemplarer af den mindre Udgave af den nævnte Avis paa Postkontoret i Flensborg, bliver denne Anmeldelse vist tilbage af Kontoret.
- 16. Sønderjysk Forening for Hillerød-Fredensborg og Omegn stiftes.
- April 20. Politiforordning angaaende offentlige Forsamlingslokaler.
- Maj 6. G. Johannsen klager i den tyske Rigsdag over det danske Sprogs Undertrykkelse i Slesvig.
- 18. Urmager Hans Peter Rosenbom dør i Løgunkloster (f. 6. August 1822 i Gramby).

Prinsesse Vilhelmine dør paa Lyksborg Slot.

Maj 29.

Ved Provstisynodens Møde i Sønderborg henleder H. Lassen Synodens Opmærksomhed paa, hvorledes Religionsundervisningen bliver meddelt i de nordslesvigske Almueskoler, og han stiller en Resolution, hvori Synoden udtaler, at det er nødvendigt, at der atter gives 6 Timers Religionsundervisning paa Modersmaalet, og at der, for at gøre denne Undervisning frugtbringende, tillige bliver undervist mindst to Timers ugenlig i det danske Sprog.

Juli 8.

Ved Provstisynodens Møde i Haderslev fremdrager Gaardejer Ph. Møller Sprogsagen og stiller Resolution om, at Synoden skal beslutte at andrage hos Provstisynoden paa, at denne vil formaa Konsistoriet i Kiel til at gøre sin Indflydelse gældende, saa at Religionsundervisningen i Provstiets Skoler herefter atter bliver meddelt udelukkende paa Dansk, samt at der af Hensyn hertil genindføres mindst to Timers ugenlig Undervisning i det danske Sprog.

— 29.

Ved Provstisynodens Møde i Gram Kirke fremsætter Gaardejer Bennetzen fra Skjoldager et lignende Andragende som de i Sønderborg og Haderslev stillede Resolutioner angaaende Undervisningen.

— 31.

Redaktør Jessen bliver af Landsretten i Flensborg dømt til 15 Maaneders Fængsel for nogle Ytringer i et Par Artikler, den ene rettet mod en anonym tysk Bladkorrespondent, den anden angaaende den brunsvigske Regent, Prins Albrecht af Preussens Indstiftelse af en Medaille til Minde om Brunsvigs Understøttelse af det holstenske Oprør 1848. Følgende Sætninger i Artiklen fandtes strafbare: »Hvis Preusserne mene, at Prinsen ved denne Lejlighed har lagt ærlig Taktfølelse for Dagen, saa ere de ene om den Mening.«

August 12.

Et Mindesmærke for J. P. Junggreen afsløres paa Aabenraa Kirkegaard.

— 14.

Efterskolen i Hejls, der ved en betydelig Tilbygning har faaet flere Lokaler, indvies.

Oktober 5.

Rigsretten i Leipzig kuldaster paa Grund af nogle Mangler den flensborgske Landsrets Dom af 12. August d. A., hvorved Redaktør Jessen idømtes 15 Maaneders Fængsel, og henviser Sagen til en ny Hovedforhandling ved sidstnævnte Ret.

— 15.

Gaardejer Christen Hanssen dør paa et Hospital i Kiel (f. 28. September 1825 i Nørremølle i Sundeved).

Novbr. 4.

Ved Provinssynodens Møde i Rendsborg meddeler Formanden, at der er indkommen Andragender fra Haderslev, Sønderborg og Tørringlen Provstisynoder om, at Religionsundervisningen i Almueskolerne i Nordslesvig fremtidig udelukkende maatte meddeles paa Dansk, og at der samtidig maatte gives to Timers ugenlig Undervisning i det danske Sprog. (I de følgende Dage blev der i Synoden forhandlet om dette Emne.)

— 24.

1892

Landsretten i Flensborg idømmer Redaktør Jessen 10 Maaneders Fængsel for de Forsæelser, der ere omtalte i samme Rets Dom af 12. August f. A.

April 11.

Kong Christian IX's og Dronning Louises Guldbrillup mindes i Sønderjylland.

Maj 26.

Landkommunalordningen.

Juli 4.

Overpræsident Greve Carl Theodor August Scheel-Plessen dør i Varese i Italien (f. 18. Marts 1811 i Kiel).

Juli 7.

Rigsretten i Leipzig stadfæster den flensborgske Landsrets Dom af 11. April d. A., hvorved Redaktør Jessen idømtes 10 Maaneders Fængsel.

Septbr. 16.

Fhv. svensk-norsk Vicekonsul Thomas With dør i Nordborg (f. 27. August 1823 i Havnbjerg paa Als).

Novbr. 2.

Sønderjysk Forening for Nakskov og Omegn stiftes.

— 22.

- Novbr. 30. Den nordslesvigske Skoleforening stiftes i Skærbæk. Dens Formaal er »at fremme Folkeoplysningen, navnlig ved paa lovlig Maade at drage Omsorg for Børnenes og Ungdommens Undervisning paa Modersmaalets Grund«.
- Decebr. 3. Sønderjysk Forening for Bogense og Omegn stiftes.
- 4. Sønderjysk Forening for Frederikssund og Jægerspris samt Omegn stiftes.

1893

- Januar 30. Flensborg Landsret idømmer »Dannevirke«s Redaktør og Udgiver (Mathiesen og Grünwald) 3 Maaneders Fængsel hver for paastaet Fornærmelse mod en Skolelærer etc.
- Marts 27. Flensborg Landsret idømmer »Dannevirke«s Redaktør og Udgiver (Mathiesen og Grünwald) hver en Bøde af 500 Mark for Fornærmelser mod Bestyrelsen for »Den tyske Forening for det nordlige Slesvig«, skønt det af Retten erkendtes, at den paagældende Artikel var skreven til Forsvar mod en Udæskning af et Bestyrelsesmedlem af den nævnte Forening.
- Maj 3. Den »Apnradet Zeitung« idømte Bøde af 15 Mark for Fornærmelser mod Redaktør Jensen forhøjer den flensborgske Landsret til 100 Mark.
- 18. Ved den store Fest paa Skamlingsbanken i Anledning af, at det er 50 Aar siden, den første Fest holdtes paa dette Sted, afsløres en Mindestøtte for L. Skau. Af de 8—10.000 Deltagere i Festen er den største Del Sønderjyder.
- Juni 2. Rigsretten i Leipzig kaster den flensborgske Landsrets Dom af 30. Januar d. A., hvorved Grünwald og Mathiesen idømtes hver 3 Maaneders Fængsel, thi Retten kan ikke se af Dommen, at de paagældende Kendsgjerninger er falske, og henviser Sagen til Prøvelse af Landsretten i Kiel.
- Landsretten i Flensborg frifinder de Kresformænd og de Medlemmer af den danske Skoleforening, der af Meddomsmændsretterne i Haderslev og Tønder vare idømt Bøder, fordi de samtidig med Anmeldelsen af nye Medlemmer havde modtaget Medlemsbidrag, hvilket Politiet vilde betragte som »ulovlig Kollekt«.
- 7. Den »Sonderburger Zeitung« idømte Bøde for Fornærmelser mod Redaktør Jensen forhøjer den flensborgske Landsret fra 20 Mark til 100 Mark.
- 10. Garver Jacob Plaetner dør i Flensborg (f. 20. April 1823 s. St.).
- 15. Gustav Johannsen vælges til Medlem af den tyske Rigsdag.
27. I det preussiske Deputeretkammer behandles det af G. Johannsen og H. Lassen indbragte Forslag om, at Religionsundervisningen i de nordslesvigske Folkeskoler maa blive meddelt udelukkende paa Dansk, og at der maa blive indført en tilstrækkelig Undervisning i det danske Sprog, mindst 2 Timer ugenlig.
- 28. Meddomsmændsretten i Nordborg idømmer en Gaardmandskone en Pengebøde, fordi hun ved et Bryllup havde sunget den »ophidsende« Sang »Lad en og anden have Ret«.
- Juli 3. Den »Tondernsche Zeitung« idømte Bøde for Fornærmelser mod Redaktør Jensen forhøjer den flensborgske Landsret fra 30 Mark til 300 Mark. (Denne Bøde bliver senere eftergivet af Kejseren.)
- August 10. De »Flensburger Norddeutsche Zeitung« idømte Bøder for Fornærmelser mod Redaktør Jensen forhøjer den flensborgske Landsret fra 2 Gange 40 Mark til 2 Gange 200 Mark. (Disse Bøder blev senere eftergivne af Kejseren.)
- Septbr. 22. Landsretten i Kiel frifinder Grünwald og Mathiesen, der d. 30. Januar d. A. af den flensborgske Landsret vare idømte 3 Maaneders Fængsel hver.
- 27. Juristen og Politikeren, fhv. Minister, Etatsraad, Dr. jur. & phil. Andreas Frederik Krieger dør i København (f. 4 Oktober 1817 i Kolbjørnsvik ved Arendal).
- Oktober 26. Sønderjysk Forening for Brahetrolleborg og Omegn stiftes.
- Novbr. 6. Sønderjysk Forening for Ringe og Omegn stiftes.

- G. Johannsen vælges til Medlem af den preussiske Landdag. Novbr. 7.
 Bogholder M. I. Schmidt af Mørvig, der var anklaget for ved et Rejsegilde paa en — 21.
 Gaard at have hejst en rød og en hvid Vimpel, frikendes af Meddomsmændsretten, da en saadan Vimpel ikke er en dansk Fane.
 Ved et Møde i Flensborg vedtage 77 Præster at sende en Deputation til Kongen — 29.
 med Bøn om, at der i de nordslesvigske Landsbyskoler maa blive indført 2 Timers ugenlig Undervisning i det danske Sprog.
 Fra Regeringen i Slesvig udgaar »efter højere Ordre« en Befaling til Kresskolein- Dechr. 5.
 spektorerne om at gøre Rede for, hvorvidt Timetabellerne i de nordslesvigske Lands-
 byskoler ere affattede i Overensstemmelse med Sprogforordningen af 18. December
 1888, og forsaavidt dette ikke er Tilfældet, hvorledes da en saadan Lovstridighed kan
 forsvares.

1894

- Kammerretten i Berlin ophæver Politiforbudet mod, at danske Skuespillere optræde Januar 3.
 i Haderslev.
 Stiftsprovst M. Mørk-Hansen fejrer sit 50 Aars Embedsjubilæum i Vonsild. — 18.
 Redaktøren af »Freies Tageblatt« i Flensborg idømmes 16 Boder paa 100 Mark Februar 1.
 hver for Artikler, der indeholdt Fornærmelser mod Redaktør Jessen.
 Sønderjysk Forening for Helsingør og Omegn stiftes. — 18.
 G. Johannsen taler i den preussiske Landdag for en ensartet Ordning af Skole- Marts 3.
 pligten.
 Overforvaltningsretten i Berlin afgør en Sag, som var indanket af Privatlærer K. — 7.
 Jensen, idet Amtsforstanderne havde forbudt ham at undervise i Hjemmene. Retten
 ophæver Forbudet, fordi ikke Politiet, men kun Skolemyndighederne ere berettigede
 til at udstede et saadant Forbud.
 Sønderjysk Forening for Rudkjøbing stiftes. — 29.
 »Foredragsforeningen for Sundeved«, i hvilken Redaktør Jessen havde holdt et April 9
 Foredrag om Modersmaalet som Bærer af Folkeoplysningen, lukkes af Amtsforstander
 Kjer og sættes under Anklage for, skønt den optog Kvinder som Medlemmer, at have
 drevet Politik ved sine Møder.
 Gaardejer H. Thomsen i Skrydstrup maa nedtage en rød Vejrfloj, fordi han ikke — 10.
 vilde følge Amtsforstanderens Forslag om at male den sort og hvid. Derimod vilde
 han nok male den grøn.
 Den Deputation, der af 77 Præster d. 29. November f. A. blev valgt til at rejse til — 18.
 Berlin for at bede Kongen om, at der i de nordslesvigske Landskyskoler maatte blive
 indført to Timers ugenlig Undervisning i det danske Sprog, og for hvilken — trods
 Præsternes Ønske — Slesvigs Biskop, Dr. Kaftan, nægtede at være Formand, hen-
 vender sig efter Ankomsten til Berlin til Kultusministeren, der ikke vil modtage den;
 derimod tillader han, at Provst Reuter overrækker ham dens Adresse.
 G. Johannsen og H. Lassen indbringe et Andragende i den preussiske Landdag om — 10.
 en Forandring af Forordningen af 18. December 1888.
 De samvirkende sønderjyske Foreningers ombyggede Efterskole i Højs indvies ved Maj 1.
 en Festlighed.
 Nogle Skuespillere fra det kgl. Theater i Kjøbenhavn, der agte at opføre danske Juni 9.
 Skuespil i Haderslev, udvises.
 Ved et Foredrag, som Redaktionssekretær Hans Petersen holder i »Foredragsfor- — 14.
 eningen for Nautrup med flere Sogne« kommer han til at nævne »Skamlingsbanken«
 og »Sønderjylland«, hvilket giver Amtsforstanderen Lejlighed til at udvise de 140
 tilstedeværende Kvinder af Lokalet.
 Sagen om »Foredragsforeningen for Sundeved«, der 9. April blev lukket af Amts- Juli 11.

- forstander Kjer, behandles af Meddomsmændsretten i Sønderborg, der afsiger følgende Dom, at den nævnte Forening lukkes, og at dens Formand bødes 50 Mark.
- Juli 14. Vandrelærerinde Henriette Gubi dør (f. 29. August 1856).
- 17. Provst Reuter i Broager modtager Svar paa den af ham under 18. April til Kultusministeren overrakte Adresse fra de 77 nordslesvigske Præster. Svaret er et fuldstændigt Afslag.
- August 2. Af de 77 Præster, som Provst Reuter havde sammenkaldt til et Møde i Flensborg, for at meddele dem Kultusministerens Svar paa deres Adresse, møder kun 17. Det vedtoges ikke at foretage videre Skridt i denne Sag.
- 10. Redaktør Jessen, der var anklaget for Fornærmelser mod Regeringen i Slesvig i en Artikel om »Tysken i Skolerne«, frikendes af Landsretten i Flensborg, skønt Statsadvokaten havde nedlagt Paastand paa 6 Maaneders Fængsel.
- 11. Amtsretten i Rødding idømmer to Studenter fra Kjøbenhavn en Mulkt paa 3 Mark hver, fordi de havde baaret den danske Kokarde paa deres Huer.
- 15. Sønderjysk Forening for Roskilde og Omegn stiftes.
- Septbr. 17. Sønderjysk Forening for Stevns (Storchedinge og Omegn) stiftes.
- Novbr. 18. Fællessynoden, der holder Møde i Rendsborg, nægter med 60 Stemmer mod 23 at understøtte de Andragender fra Menighedsrepræsentanter i 96 nordslesvigske Sogne om at medvirke til, at Sproganordningen af 18. December 1888 forandredes saaledes, at Religionsundervisningen i Nordslesvigs Almueskoler gives udelukkende paa Dansk, og at der indføres mindst to danske Sprogtimer om Ugen.
- Meddomsmændsretten i Aabenraa idømmer Redaktøren af »Sønderjydske Aarbøger«, H. P. Hanssen, en Bøde paa 30 Mark, fordi cand. mag. H. V. Clausen i en Afhandling i de nævnte Aarbøger havde brugt det Udtryk, at Landraaden havde »ind stævnet« Folk fra hele Øen Als til et politisk Møde i Brandsbøl Kro.
- 13. Amtsforsanden i Bredebro udviser Kvinderne fra et Møde, som »Foredragsforeningen for Skærbæk med flere Sogne« afholder, fordi Foreningen er politisk, og da Foredragsholderen, Redaktør H. P. Hanssen gør Bemærkninger derom, opløser Amtsforsanden Mødet.
- 18. Amtsforsanden udviser Kvinderne ved et Møde, som »Foredragsforeningen for Møgeltonder med flere Sogne« afholder.
- Decbr. 7. Landsretten i Flensborg frifinder Formanden for »Foredragsforeningen for Sundevad«, der ved den sønderborgske Meddomsmændsrets Dom af 11. Juli var idømt 50 Mark i Bøde, og ophæver Foreningens Lukning. Landsretten finder, at det paagældende Foredrag af Redaktør Jessen om »Modersmaalet som Bærer af Folkeoplysningen« ikke kan betragtes som en »Drøftelse af politiske Emner«.
- 13. Meddomsmændsretten i Rødding idømmer en hel Del Personer Bøder, fordi de ved et Vælgermøde havde sunget: »Vort Modersmaal er dejligt« og »Der er et yndigt Land«.

1895

- Januar 10. Ved et Møde af Landboforeninger for Flensborg og Omegn i Vejlbæk Kro meddeler Amtsforsanden, at det for et Par Aar siden af Politimyndighederne i Haderslev Amt udstedte Forbud mod Afsyngelsen af otte bestemte danske Sange ogsaa gælder i Aabenraa Amt. De otte Sange ere: »Der er et Land, dets Sted er højt mod Norden«, »Der er et yndigt Land«, »Du skønne Land med Dal og Bakker fagre«, »I vor Barndom vi hørte Kartovernes Brag«, »Kong Kristian stod ved højen Mast«, »Lange var Nordens herlige Stammer«, »Vift stolt paa Kodans Bølge« og »Vort Modersmaal er dejligt«.
- 20. Sønderjysk Forening for Struer og Omegn stiftes.
- Februar 10. Sønderjysk Forening for Horne og Omegn stiftes.

G. Johannsen fremsætter Klager i den preussiske Landdag over Myndighedernes Overgreb i Nordslesvig, særlig Landraad Mauves Ordre om, at danske Undersaatters Besøg skal anmeldes skriftlig inden 24 Timer efter deres Ankomst, at Aflyngelsen af forskellige danske Sange straffes, og at danske Mejerister udvises. Februar 16.

Kammerretten i Berlin udtaler, at da Redaktør Jessens Foredrag om »Modersmaalet som Bærer af Folkeoplysningen« i »Foredragsforeningen for Sundeved« maa antages at have forherliget det danske Sprog paa Bekostning af det tyske, saa er der derved forsøgt en Modvirkning imod den preussiske Regerings Bestræbelser for at udbrede det tyske Sprog. Som Følge heraf vedrører Foredraget den preussiske Stat og maa anses for politisk. Retten henviser derefter Sagen til ny Behandling ved Landsretten i Kiel, der stadfæstede den sønderborgske Meddomsmændsrets Dom af 11. Juli f. A., i Følge hvilken »Foredragsforeningen for Sundeved« lukkes og dens Formand betaler 50 Mark i Bøde. Marts 7.

Sekretæren for »Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig«, M. Andresen, idømmes 5 Ugers Arrest for i »Sprogforeningens Almanak« som han udgiver, at have optaget et Stykke om, at en Sten fra Røverkulen i Lindet Skov var bleven brugt til et Mindesmærke for Kejser Wilhelm I i Løgumkloster.

Efter Ordre fra Statsadvokaten bliver der foretaget Beslaglæggelse af »Dannevirke« for d. 5. Februar paa Grund af en Beretning om et politisk Møde i Møgeltonder d. 3. Februar, hvor Vælgerforeningens Sekretær H. P. Hanssen havde ytret, at Maalet for Sønderjydernes Stræben er Genforeningen med Danmark. — 16.

H. P. Hanssen, der er i Forhør hos Amtsdommer Lindemann, vil ikke godkende »Dannevirkes« Beretning af Mødet i Møgeltonder. — 19.

Efter at H. P. Hanssen flere Gange i Anledning af sine Udtalelser i Møgeltonder havde været i Forhør, i hvilke han giver udførlige Oplysninger om sin Virksomhed som Foreningssekretær og Foredragsholder, bliver han paa Grundlag heraf arresteret som mistænkt for forberedende Handlinger til Højforræderi. (Efter Anordning af Landsretten i Flensborg blev han dog løsladt efter 3 Dages Forløb.) — 26.

Efter Ordre fra Rigsadvokaten i Leipzig standses Højforræderisagen mod H. P. Hanssen. April 17.

Landsretten i Flensborg stadfæster Dommen, ifølge hvilken Sekretær M. Andresen blev idømt en Bøde af 10 Mark, fordi der paa Bagsiden af »Sprogforeningens Almanak«, hvis Udgifter han er, fandtes et Billede af Elisabeth Jerichau-Baumanns Danmarksfigur, som i venstre Haand i Stedet for Fanen holdt et for største Delen oprullet Kort over Landet mellem Kongeaa og Eider, forsynet med Paaskriften: »Sønderjylland«. Brugen af dette Navn finder Retten at være »grov Uorden«. — 26.

En tidligere til Kongeriget overskrevet ung Mand fra Hammelev idømmes Retten en Uges Fængsel for uden Tilladelse at have opholdt sig 2 Dage paa et Besøg i sit Hjem. Maj 2.

»Flensburger Nachrichten« meddeler, at Regeringspræsidenten havde udstedt en Forordning, hvorefter alle Foreninger, der ved Siden af andre Formaal ogsaa tilsigtede at holde politiske Drøftelser, skulde underkastes de samme Indskrænkninger som politiske Foreninger. — 21.

En Del »Slesvig-Holstenere« foretage et Hyldingstog til Fyrst Bismarck i Friedrichsruh. I sin Svartale udtaler Fyrst Bismarck, at Krigen 1864 havde længe været forberedt af Preussen, fordi det trængte til Krigshavne, og at han som Statsmand i flere Aar for Krigen havde været paa det rene med, at over for »Slesvig-Holsten« gjaldt for Preussen det Løsen: »Dat møtt wi hebben«. — 26.

Gaardejer P. Skau, Bukshave, fylder 70 Aar, i hvilken Anledning der overrækkes ham en Hædersgave, et Sølvdrickehorn i oldnordisk Stil med følgende Indskrift: »P. Skau, Bukshave. Den 5. Juni 1825. Den 5. Juni 1895. Med Tak for trofast Arbejde i vor Folkesag. Fra sønderjydske Venner«. Juni 5.

- Juni 7. Stiftamtmand, Dr. jur. Theodor August Jes Regenburg dør i Skanderborg (f. 20. April 1815 i Aabenraa).
- Juli 15. Overlandsretten i Kiel forkaster den af M. Andresen nedlagte Revision angaaende den flensborgske Landsrets Dom af 26. April, i Følge hvilken han blev idømt en Bøde af 10 Mark.
- 11. Paa Synodemødet i Aabenraa fremkommer noget nyt, idet Provst Reuter og alle Præster, der tage Ordet, tale Tysk, hvilket ikke har været Brug ved Synodens tidligere Moder. Efter indtrængende Anmodning oversætter dog Provst Reuter, efter længe at have vægret sig, sin tyske Tale paa Dansk.
- August 18. Stiftsprovst Mourits Mørk-Hansen dør i Vonsild (f. 28. September 1815 i Tølbjerg).
- Septbr. 19. Meddomsmændsretten i Aabenraa idømmer »Neuer Apenrader Anzeiger« en Bøde paa 15 Mark, fordi der i Bladet havde staaet en Artikel, i hvilken Bladudgiver H. P. Hanssen var bleven kaldt for »Højforræderen H. P. Hanssen«.
- Samme Ret idømmer Redaktør Thade Petersen, Bladudgiver H. P. Hanssen og Bogtrykker Matzen hver 20 Mark i Bøde eller 5 Dages Arrest for »grov Uorden« ved at have brugt Navnet »Sønderjylland« i Bladet »Heimdal«.
- Oktober 10. Tømmermester Harald Hartvig Kayser dør i København (f. 6. Marts 1817 s. St.).
- 11. Den danske Skuespiller Carl Marx arresteres i Sønderborg, sigtet for at have fornærmet den tyske Kejserinde ved til en Stuepige paa et Hotel at have ytret sig nedsettende om en paatenkt Dilettantforestilling af preussiske Soldater for at højtidlig holde Hendes Majestæts Fødselsdag. Efter 32 Dages Indespærring frikendtes han d. 22. November af Landsretten.
- Novbr. 8. Landsretten i Flensborg behandler Sagen »for en Ordens Skyld«. Journalisterne N. Petersen i Flensborg og P. Skovrøy i Tønder vare anklagede for i »Flensborg Avis« og i »Vestslesvigsk Tidende« at have fornærmet Amtsdommer Brockschmidt i Tønder som Formand for den derværende Krigerforening ved at meddele, at der ved en Krigerfest telegraferedes til den preussiske General Wrangel og for en Ordens Skyld ogsaa til den tyske Kejser. Brockschmidt troede at se en Antydning af, at Telegrammet skulde være afsendt for at skaffe ham en Orden. Retten, i hvilken to sagskyndige Mænd giver en rigtig Forklaring at Talemaaden »for en Ordens Skyld«, der kun betyder »af Hensyn til Sædvane«, »for den gode Regels Skyld«, bestemmer efter en længere Forhandling, at Sagen skal udsættes, indtil der er indhentet et videnskabeligt Overskøn fra Universitetet eller et Akademi i København.
- 16. Sønderjysk Forening for Tølløse og Omegn stiftes.
- 24. Sønderjysk Forening for Hørsholm stiftes.
- 25. Landsretten i Flensborg stadfæster den aabenraaske Meddomsmændsrets Dom af 19. September, i Følge hvilken Redaktør Th. Petersen, Bladudgiver H. P. Hanssen og Bogtrykker Matzen idømtes hver 10 Mark i Bøde eller 5 Dages Arrest.
- 29. Ved et politisk Møde i Hellevad holder Redaktør Jessen et Foredrag, i hvilket han ytrer, at det er nødvendigt for de danske Nordslesvigere at føre en politisk Kamp og ikke udelukkende indskrænke sig til det rent nationale, det sproglige Forsvar, eftersom dette aldrig vil blive ført med saa stor Kraft, at Sagen alene derved kan hævdes. Hvis den dansktalende Befolkning undlader at handle hos tysksindede Næringsdrivende, som, skønt de bo i dansktalende Købstæder, udelukkende benytte tyske Skilte, tyske Regninger og tyske Etiketter, saa vil de tyske Indskrifter snart tage af i de nordslesvigske Købstæder. I sprogligt Øjemed oplæser han til Slutning: »Den Gang jeg drog af Sted«.
- Decbr. 4. Landsretten i Flensborg stadfæster den aabenraaske Meddomsmændsrets Dom af 19. September, hvorved »Neuer Apenrader Anzeiger« idømtes en Bøde paa 15 Mark.

1896

Overlandsretten i Kiel stadfæster den aabenraaske Meddomsmændsrets Dom af 19. Januar 19. September f. A., i Følge hvilken Redaktør Th. Petersen, Bladudgiver H. P. Hanssen og Bogtrykker Matzen idømtes hver 20 Mark i Bøde eller 5 Dages Arrest.

Paa en Forespørgsel fra Synodeudvalget i Tørninglen svarer det kielske Konsistorium, at en Døbeattest, udfærdiget af Frimenighedspræst Lycke i Rødning, ikke havde mere Gyldighed for Statskirkemyndighederne end enhver Privatmands Vidnesbyrd.

Meddomsmændsretten i Aabenraa idømmer Redaktør Jessen 6 Ugers Arrest, fordi han ved Mødet i Hellevad d. 29. November f. A. havde efter Rettens Mening opfordret til Boycotting og begaaet »grov Uorden« ved at oplæse en dansk Soldatervise fra 1848.

Landdagsmand Hans Lassen dør (f. 11. Februar 1831 i Lysabild).

Ved et Møde i Nybøl paabyder en Gendarm under en Tale af Vælgerforeningens Formand, Slagtermester Reimers, at de tilstedeværende Kvinder skulle forlade Salen, da der drives Valgagitation. (Efter en Klage af Redaktør Jessen svarede den sønderborgske Landraad, at Gendarmens Optræden ved Mødet havde været ubegrundet).

Kirkekollegiet vedtager, at den danske Gudstjeneste, som afholdes tolv Gange om Aaret i Ladelund Kirke, skal vedblive.

Landsretten i Flensborg idømmer Journalisterne P. Skovrøy og N. Petersen hver en Maanedts Fængsel, fordi de ved Udtrykket »For en Ordens Skyld« havde fornærmeth Amtsdommer Brockschmidt i Tønder. Ved Sagens Behandling oplæser Rettens Formand det Overskøn, som i Følge Rettens Bestemmelse d. 8. November f. A. skulde indhentes fra Universitetet eller et Akademi i Kjøbenhavn. Dette Overskøn, der var tilstillet Retten fra den tyske Legation i Kjøbenhavn, gik ud paa, at »For en Ordens Skyld« kunde betyde »For at opnaa en Orden«. De anklagede vilde vide, hvem den videnskabelige Autoritet i Kjøbenhavn var, der havde afgivet dette Skøn. Hertil svarer Formanden, at det ved han ikke.

Redaktør H. P. Hanssen vælges til Medlem af den preussiske Landdag.

G. Johannsens Forslag om mindst to Timers ugenlig Undervisning i Dansk i de nordlesvigske Skoler, hvor der endnu er nogen dansk Religionsundervisning, kommer til Forhandling i den preussiske Landdag.

Landsretten i Flensborg stadfæster den aabenraaske Meddomsmændsrets Dom af 16. Januar, ved hvilken Redaktør Jessen idømtes 6 Ugers Arrest.

Amtsdommer Lindemann i Aabenraa beslaglægger Restoplaget af andet Halvbind for 1895 af »Sønderjyske Aarbøger«.

Rigsretten i Leipzig stadfæster den flensborgske Landsrets Dom af 13. Marts, i Følge hvilken Journalisterne P. Skovrøy og N. Petersen idømtes hver en Maanedts Fængsel.

Amtsretten i Toftlund idømmer tre Mænd og en Enke i Rangstrup hver 25 Mark i Bøde for d. 8. April at have illumineret deres egne Vinduer, hvilket Retten betragter som »grov Uorden«.

I Ladelund Sogn er der kun et Par Procent af Befolkningen, som taler Tysk til Hverdagsbrug. Efter at Kirkekollegiet d. 9. Marts havde vedtaget, at den danske Gudstjeneste tolv Gange om Aaret skulde vedblive, slog de tyske Aviser Alarm, og der blev drevet en ivrig Agitation for at faa rent tysk Kirkesprog. Kirkekollegiet, der ikke kunde modstaa den mod det rejste Storm, beslutter saa at drive sit eget danske Sprog ud af Kirken.

Overlandsretten i Kiel stadfæster den flensborgske Landsrets Dom af 27. April i Sagen mod Redaktør Jessen.

Konsistoriet i Kiel kundgør, at Daabshandlinger af Frimenighedspræster ikke af Statskirkemyndighederne kunne agtes gyldige, inden de ere indfødte i Kirkebøgerne.

- juli 7. Konsistoriet i Kiel meddeler Anordningen om, at for Fremtiden skal der ikke holdes en eneste dansk Prædiken mere i det danskaltende Sogn Ladelund.
- 29. Paa Synodemødet i Sønderborg spørger Gaardejer Nielsen af Mjang, hvad de 77 Præster agter at gøre, efter at det preussiske Kultusministerium havde nægtet at efterkomme deres Andragende om et Par danske Sprogtimer i Skolerne. Provst Reuter, der havde været Ordfører for de 77 Præster, svarer, at i den Sag agte de ikke at foretage mere.
- 29. Haderslev Provstisynode vedtager med 32 af 62 Stemmer en Resolution, hvori Synoden beklager det preussiske Kultusministeriums Afslag paa Synodens tidligere Andragende om udelukkende dansk Religionsundervisning i de danske Menigheder og to Timers Undervisning i det danske Sprog om Ugen.
- August 7. Sagen »for en Ordens Skyld« behandles atter i Landsretten i Flensborg. Der var, efter at denne Ret d. 13 Marts havde afsagt Dom i Sagen, bleven indhentet Udtalelser fra alle de paagældende videnskabelige Selskaber i Kjøbenhavn, hvoraf det fremgik, at ingen af dem havde afgivet det omtalte Skøn, der var indsendt af den tyske Legation i Kjøbenhavn, og som blev oplæst i Retten d. 13. Marts. Professorerne Vilh. Thomsen og L. Wimmer afgav paa Videnskabernes Selskabs Vegne den Erklæring, at Talemaaden »for en Ordens Skyld« udelukkende kunde betyde »efter hvad der i det givne Tilfælde maa anses for stemmende med god Orden, for rigtigt eller passende«, »efter hvad Skik og Brug kræver«. Og der blev udtrykkelig tilføjet, at Ordet »Orden« i den givne Sammenhæng aldrig kunde betyde »Ordenstegn«. Redaktør Jensen og Journalist Simonsen bevidnede, at de paa den Tid, de anklagedes Artikel blev optaget i »Flensborg Avis«, kun kendte den Betydning af Talemaaden, som foran er anført. Paa Grundlag af alle disse Erklæringer, der bleve indsendte til Flensborg Landsret, krævede de anklagede Genoptagelse af Sagen; men Retten afviste den, og de anklagede maatte saa afsonde den dem idømte Straf. Imidlertid havde de indsendt Besværing til Overlandsretten i Kiel, og denne forkastede Landsrettens Afvisning og anordnede Genoptagelse af Sagen med den Begrundelse, at der var Mulighed for de anklagedes Frifindelse, hvis det ved nærmere Prøvelse viste sig, at Talemaaden »for en Ordens Skyld« paa Dansk kun kunde have Betydning som »fordi det sig bør og bør«, »af Hensyn til Skik og Brug«. Den ny Behandling af Sagen finder Sted d. 7. August, og den flensborgske Landsret stadfæster sin tidligere Dom af 13. Marts. I Domsgrundene hedder det, at det maa indrømmes de anklagede, at Ordene »for en Ordens Skyld« ved rigtig Forstaaelse af det fine, korrekte, klassiske Dansk maa opfattes som »efter hvad Skik og Brug kræver«, og ikke, som »for at at faa en Orden«. Men lige saa sikkert er det bekendt for Retten, at Artiklen i Hertugdømmet Slesvig af mange er bleven forstaaet saaledes, at Brockschmidt skulde beskyldes for at have draget efter et Ordenstegn.
- Septbr. 11. Landsretten i Flensborg idømmer Avtskarlen Johannes Poulsen 2 Aars Fængsel, fordi han havde kaldt en tysk Svinerogter for »Svinekongen«, hvilken Betegnelse opfattes af Retten som Haansord mod den tyske Kejser, medens det er en i Slesvig almindelig brugt Betegnelse for Svinerogtere.
- 17. Regeringspræsidenten i Slesvig forbyder, at Frimenighedskirken i Bovlund, der skulde indvies den 19., tages i Brug.
- Oktober 13. Ved et Foredrag i Sønderjysk Centralforening dvæler G. Johannsen særligt ved Magthavernes forskellige Maader at behandle de danske Sønderjyder paa, havde ved Løfter og Løkken saa vel som ved Magt og Trusler, men lige meget hjælper det. Og saa omtaler han Bismarcks Optræden lige fra hans Ord til Krüger »om at holde ud« til hans skamløse Bekendelse om, »at det Land maatte de have«.
- 29. Landdagsmand H. P. Hanssen bliver af Meddomsmændsretten i Aabenraa idømt 50 Mark i Bøde for som Udgiver af »Sønderjyske Aarbøger« at have øvet »grober Unfugt« ved Brugen af Ordene »Sønderjylland« og »sønderjysk«.

Udgiveren af »Nordslesvigsk Børneblad«, M. Andresen, bliver af Aabenraa Med- Oktbr. 29.
domsmændsret idømt en Bøde af 50 Mark for at have øvet »grov Uorden« ved at
uddele et Hefte af det københavnske Børneskrift »Juletid«, hvor der fandtes et Danne-
brogsflag paa Omslaget.

Den flensborgske Landsret idømmer Udgiveren af »Nordslesvigsk Søndagsblad«, Novb. 20.
R. P. Rossen og Medarbejder ved »Flensborg Avis«, I. Vrang, henholdsvis to og seks
Ugers Arrest for »grov Uorden«, begaaet ved Brugen af Betegnelserne »sonderjyske
Læsere«, »sonderjyske Jærnbancøreplaner« osv.

I Sønderborg fejres Vælgerforeningens Formand, Slagtermester I. P. Reimers' 70 — 24
Aars Fødselsdag. Beboerne fra Als og Sundevad skænker Jubilaren et smukt Solv-
drikkehorn, der bærer Indskriften: »Altid det dages paany, hvor Hjerterne Morgen
venter«.

Rigsretten i Leipzig stadfæster den flensborgske Landsrets Dom af 7. August i Sa- Decbr. 1.
gen »for en Ordens Skyld«.

G. Johanssen og H. P. Hanssen indbringer i den preussiske Landdag Forslaget om — 5.
to Timers ugenlig Undervisning i Dansk i de Skoler, hvor der endnu er nogen dansk
Religionsundervisning.

Forstanderen for Holsted Efterskole, Christian Appel, dør, 60 Aar gl. — 20.

1897

Overlandsretten i Kiel forkaster Revisionen af den flensborgske Landsrets Dom af Januar 6
20. November f. A., i Følge hvilken R. P. Rossen og I. Vrang idømmes henholdsvis
to og seks Ugers Arrest.

Paa Grundlag af Vidneerklæringer fra 2106 Nordslesvigere indsendes der et An- Februar 5.
dragende til Landsretten i Flensborg om en ny Genoptagelse af Sagen »for en Ordens
Skyld«.

H. P. Hanssen giver i den preussiske Landdag en Fremstilling af Forvaltnings- — 11.
forholdene i Nordslesvig og klager over den Vilkaarlighed, Myndighederne ofte ud-
viser overfor de Danske.

Dybbølmølleren Jørgen Hansen dør, 80 Aar gl. — 29.

Genoptagelse af Sagen »for en Ordens Skyld« forkastes af den flensborgske Marts 16.
Landsret.

Digteren, fhv. Konrektor, Dr. phil. Christian Ludvig Eduard Lembecke dør paa — 21.
Frederiksberg (f. 15. Juni 1815 i København).

Der forsøges at tage Frimenighedskirken i Bovlund i Brug. Efter at der er bleven — 31.
sunget en Salme, begynder Pastor Poulsen at fremsige Trosbekjendelsen; men Politiet
afbryder ham og opløser Forsamlingen.

Overlandsretten i Kiel bifalder den flensborgske Landsrets Forkastelse af 16. Marts April 10.
angaaende Genoptagelse af Sagen »for en Ordens Skyld«.

Landsretten i Flensborg afsiger Dom i Sagen angaaende »Sonderjyske Aarbøger«, — 30.
hvorved Tidsskriftets Beslaglæggelse ophæves, den ansvarshavende Redaktør frikendes,
og Sagens Omkostninger paalægges Statskassen.

Journalist P. Simonsen, der var anklaget for i »Flensborg Avis« at have anvendt Maj 20.
Ordet »Sønderjylland«, frikendes af Retten, da Navnet kun var brugt om Tiden før
1864.

Meddomsmændsretten i Tønder idømmer Redaktøren af »Tøndernsche Zeitung« en — 26.
Bøde paa 300 Mark, fordi der i Bladet angaaende Sagen »for en Ordens Skyld« blev
ytret, at Redaktør Jessen ved at tilvejebringe de 2106 Vidneerklæringer havde søgt
at faa Folk til at begaa Mened.

Nogle nørrejske Roklubber, der lader telegrafere til Politiet i Haderslev, om der Juni 2.
er noget i Vejen for, at de under dansk Flag og ledede af en enkelt Fører, kunde

sejle til Haderslev og overnatte der, for Dagen efter at sejle til Kolding, faar det Svar: »Kan ikke tillades«.

Juni 18. Amtsretten i Toftlund benrdrer Forvalter J. Stamps Enke i Ullerup til, at hun straks skal tage sin Datter hjem fra Efterskolen i Hejls.

— 22. G. Johannsen og H. P. Hanssen udtale sig i den preussiske Landdag angaaende deres indgivne Andragende om Indførelse af to danske Sprogtimer ugenlig i alle de nordslesvigske Skoler, hvor der endnu gives dansk Religionsundervisning.

Juli 14. Amtsretten i Toftlund idømmer Forvalter I. Stamps Enke i Ullerup en Ordensstraf af 100 Mark, fordi hun ikke efter Rettens Ordre af 12. Juni har taget Datteren hjem fra Skolen i Hejls.

August 4. E. M. v. Koller udnævnes til Overpræsident i Hertugdømmerne.

— 9. Sagen mod Avlskarlen Johannes Poulsen, hvem den flensborgske Landsret d. 11. September f. A. idømte 2 Aars Fængsel, bliver optagen til ny Behandling af Retten; thi det ene Vidne havde svoret falsk, og det andet Vidnes Udsagn var stærkt mistænkeliggjort. Ved den nye Domfældelse bliver Straffen for Poulsen nedsat til et Aars Fængsel.

— 16. Landsretten i Flensborg stadfæster den tønderiske Meddomsmændrets Dom af 26. Maj, hvorved Redaktoren af »Tøndernsche Zeitung« idømtes en Bøde af 300 Mark.

Septbr. 21. Rigsretten i Leipzig afviser Revisionen af den flensborgske Landsrets Dom af 9. August, i Følge hvilken Avlskarlen I. Poulsens Straf blev nedsat til et Aars Fængsel.

Oktober 5. Rigsarkivar, Dr. phil., Adolf Ditlev Jørgensen dør paa Frederiksberg (f. 11. Juni 1840 i Graasten).

— 13. Landsretten i Flensborg stadfæster den af Amtsretten i Toftlund d. 14. Juli afsagte Dom, i Følge hvilken Forvalter I. Stamps Enke i Ullerup, idømtes en Ordensstraf af 100 Mark.

— 24. Den nye Kristuskirke, som »Kirkeligt Samfund for Nordslesvig« har ladet bygge i Haderslev, skal indvies. Ved Højtidelighedens Begyndelse stiller en Overpolitibetjent sig op i Koret og udtaler med høj Røst, at Politiet maa indtil videre forbyde Afholdelse af Gudstjeneste i denne Kirke, hvilken Forsamlingen deraf øjeblikkelig skal forlade.

Et politisk Møde i Rødding bliver pludselig opløst af Amtsforstander Thiermann, fordi Landdagsmand H. P. Hanssen lader Forsamlingen synge den norske Sang: »Jeg vil værge mit Land« af Bjørnstjerne Bjørnson. Forbuddet mod »danske Sange af øhidsende Indhold« kommer ved denne Lejlighed til Anvendelse, og der rejses Tiltale mod H. P. Hanssen.

Decbr. 6. Kammerretten i Berlin nphæver den Forvalter I. Stamps Enke i Ullerup af Amtsretten i Toftlund idømte Ordensstraf af 100 Mark. Men i Kammerrettens Dom Grunde hedder det bl. a., at det bliver Amtsrettens Sag at overveje, om der foreligger tilstrækkelig Grund til at fratage Enken hendes Opdragelsesret.

Rigsarkivar A. D. Jørgensens Artikel i Anledning af Professor Max Müllers grove Angreb paa Danmark og det danske Kongehus, findes optaget i det verdensberømte engelske Tidsskrift: »The Nineteenth Century«. Rigsarkivaren skrev sin Artikel efter Anmodning af Prinsesse Alexandra af Wales, der besørgede den optaget i det ovennævnte Tidsskrift. (Artiklen blev senere oversat paa Russisk og de to andre Verdenssprog.)

— 16. Sagen om Afsyngelsen af den norske Sang: »Jeg vil værge mit Land« kommer til Forhandling ved Meddomsmændsretten i Rødding. Da Amtsdommeren forelægger Landdagsmand H. P. Hanssen flere Sagen uvedkommende Spørgsmaal, taber denne om sider Taalmodigheden og ytrer, at det er »en ejendommelig Retsforhandling«, hvorfor han idømmes en Ordensstraf af 50 Mark for usømmelig Optræden i Retten. For Afsyngelsen af den norske Sang bliver Hanssen ligeledes idømt en Bøde af 50 Mark.

1898

Den Landdagsmand H. P. Hanssen d. 16. December f. A. af Meddomsmændsretten Januar 13.
i Rødding idømte Ordensstraf af 50 Mark stadfæstes af Landsretten i Kiel, fordi den
paagældende Ytring var sagt »i en haanlig Tone«.

J. Jørgensen af Skærbæk modtager fra Amtsforstanderen et Straffemandat, fordi han 25.
ved et Møde d. 10. s. M. i Skærbæk havde sunget: »Langt højere Bjerge saa vide
paa Jord«.

Amtsforstanderen opløser et offentligt Møde i Fjelstrup, fordi der ved Kaffebordet Februar 17.
bliver sunget: »Længe var Nordens herlige Stamme«; Gaardejer P. Wiuff af Sillerup
bliver mulkeret for at have foreslaaet Afsyngelsen af denne Sang.

Debat i den preussiske Landdag om Skolepligten i Nordslesvig. Marts 8.

Efter flere Timers Samvær opløses et Møde i Graasten af Amtsforstanderen, fordi Marts 13.
Redaktør Jessen taler om Arbejderforsikrings Penge, hvilket er »Statsindretninger«.
(Paa en Besværing herover meddelte dog den stedfortrædende Landraad Ziller, at
Amtsforstanderen ikke havde været berettiget til at opløse Mødet.)

Dansk Lov om Erhvervelse og Fortabelse af Indfødsret. — 19.

I en Anordning opfordrer den preussiske Regering alle Embedsmænd i Stat og April 12.
Kommune i de sprogblandede Distrikter til at hjælpe til med Befolkningens Germa-
nisering, og der gives Anvisning paa, hvorledes de skulle bære sig ad dermed.

Gaardejer P. Wiuff, der blev mulkeret for at have foreslaaet Afsyngelsen af »Længe — 14.
var Nordens herlige Stamme« ved et Møde i Fjelstrup d. 17. Februar, frikendes af
Meddomsmændsretten i Haderslev, dog ikke fordi Sangen ikke var strafbar, men fordi
Forordningen kun har fastsat Straf for den, der selv synger en Sang »af ophidsende
Indhold«, men ikke for den, der opfordrer dertil, og det var ikke godtgjort, at P.
Wiuff havde sunget med.

Landsretten i Flensborg stadfæster den røddingske Meddomsmændsrets Dom af 16. — 15.
December f. A., hvorved Landdagsmand H. P. Hanssen idømtes en Bøde af 50 Mark,
fordi han ved et Møde i Rødding d. 24. Oktober havde ladet Forsamlingen synge:
»Jeg vil værge mit Land«.

Det nye Forsamlingshus i Bevtoft indvies. Da Pastor L. B. Povlsen begynder at Maj 3.
fremsige Trosbekendelsen, træder Amtsforstander Stojentiu hen til ham og siger, at
hvis han fortsætter, vil han (Amtsforstanderen) straks opløse Mødet. Præsten maa lyste.

Landraad Mauve i Haderslev afviser Klagen over Amtsforstander Stojentins Optræ- — 9.
den i Forsamlingshuset i Bevtoft d. 3. s. M.

Ved et politisk Møde i Aabenraa kritiserer Pastor Povlsen Politiets Optræden over Juni 2.
for Kirkesagen paa en ironisk Maade, hvilket giver Politiet Anledning til at opløse
Mødet.

Gustav Johannsen vælges til Medlem af den tyske Rigsdag. — 16.

Kammerretten i Berlin stadfæster den af Meddomsmændsretten i Rødding d. 16. — 30.
December f. A. afsagte Dom, i Følge hvilken Landdagsmand H. P. Hanssen idømtes
en Bøde af 50 Mark.

Sagen om Politiets Forbud imod Benyttelsen af de nyopførte Frimenighedskirker Juli 1.
i Bovlund og i Haderslev kommer til Forhandling ved Overforvaltningsretten i Berlin,
der afsiger den Kendelse, at de stedlige Politimyndigheder overhovedet ikke havde
været berettigede til at udstede et saadant Forbud, som tager Sigte paa Overholdelsen
af den ydre kirkelige Orden. Kun Landspolitiet (2: Regeringspræsidenten) har Ret til
at blande sig i slige Sager. Forbudet hæves derfor; men Retten udtaler tillige, at den
ikke havde haft Lejlighed til at undersøge, hvorvidt de nævnte Forbud i Realiteten
vare lovlige; det vilde først kunne afgøres, naar et tilsvarende Forbud udstedtes af Re-
geringspræsidenten selv.

Sagen mod Redaktør Jessen for en Afhandling i »Dansk Tidsskrift«, for hvilken August 23.

- August 21. han var tiltalt for Fornærmelse mod Landsretten i Flensborg, udsættes af Landsretten i Kiel, for at der kan indhentes et Skøn fra det juridiske Fakultet i Kjøbenhavn om, hvorvidt Afhandlingen var strafbar efter dansk Lov.
- 24. Amtsforstanderen forbyder, at der afholdes den berammede Gudstjeneste i Frimenighedskirken i Bovlund d. 26. s. M.
- Septbr. 8. Overpræsidenten stadfæster Amtsforstanderens Forbud af 24. f. M. imod Afholdelse af Gudstjeneste i Frimenighedskirken i Bovlund.
- Oktr. 9. Ved et politisk Møde i Nybøl Kro synge Deltagerne: »I Arilds Tid, da end begravet«, hvilket giver Amtsforstander Kjer Anledning til at opløse Mødet.
- 21. Masseudvisningerne begynde.
- 22. Ingeborg Krüger »Pigen fra Bevtøft«, dør i Bevtøft (f. 28. April 1819 s. St.).
- 28. »Foredragsforeningen for Nustrup med flere Sogne« holder Møde, ved hvilket en Gendarm forbyder, at der skænkes Kaffe, hvorfor Deltagerne maa drikke Vand til deres medbragte Brød.
- 31. Regeringspræsidenten godkender formelt Klagens Berettigelse over Amtsforstander Stojtjens Optræden d. 3. Maj i Forsamlingshuset i Bevtøft, idet han erklærer, at Amtsforstanderen kunde ikke af egen Magtfuldkommenhed forbyde at holde Gudstjeneste, men kun i Regeringspræsidentens Navn og efter hans Anordning.
- Novbr. 3. Gustav Johannsen og H. P. Hanssen genvælges til Medlemmer af den preussiske Landdag.
- Decbr. 29. Konsistoriet i Kiel afskediger Gaardejer Falle Lildholdt i Løjt Kirkeby som Menighedsrepræsentant, fordi han ikke havde ladet sig vie af en Præst i Statskirken.

1899

- Januar 14. En kort Debat i Folketinget angaaende de store Udvisninger i Sønderjylland.
- 19. Et Foredrag om Solen og Planeterne, illustreret ved Lysbilleder, som Hans Petersen holder i Foredragsforeningen for Nustrup, bliver forbudt af Amtsforstanderen, da han formoder, at der kan blive fremvist Billeder af danske Mænd og Egne.
- 21. Ved et Møde i Forsamlingshuset »Frej« i Tyrstrup vedtager Forsamlingen enstemmigt følgende Resolution: »Vi samstemmer med den danske Presse i Nordslesvig i dens store Helhed. Den er et sandt og paalideligt Udtryk for den danske Befolknings Anskuelse, Følelse og Ønske«.
- 25. I den preussiske Landdag forhandles om Udvisningerne i Sønderjylland.
- 29. Ved et politisk Møde i Nybøl tilsiger Forsamlingen den danske Presse i Nordslesvig sin Støtte.
- Februar 8. Fysikus Poul Anton Madvig dør i Haderslev (f. 18. Oktober 1816 i Svaneke).
- 16. Gaardejer Jacob Mikkelsen, Formand for Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig, dør i Kolstrup ved Aabenraa (f. 29. Januar 1845).
- Forhandlingerne om Gustav Johannsens Forespørgsel om Udvisningen af danske Undersaatter fra Nordslesvig begynder i den tyske Rigsdag.
- 22. Den preussiske Landdag bevilger Regeringens Fordring om at forøge Dispositionsfondens til Overpræsidenterne med 20,000 Mark, hvorefter det skal anvendes ogsaa til Fremme af Trykningen i Nordslesvig.
- Marts 24. Disciplinæretten i Berlin fælder Dom i Sagen mod Professor Delbrück for hans Udtalelser i »Preussische Jahrbücher« om Udvisningerne i Nordslesvig. Kendelsen lyder paa, at der skal tildeles Professoren en Irettesættelse, og at han skal betale en Bøde paa 500 Mark.
- Juni 3. Sprogforeningen og derefter Vælgerforeningen afholder den aarlige Generalforsamling paa Hotel »Danmark« i Aabenraa. Begge Møder overværes af en Overbetjent og en Gendarm, som efter Ordre opskrive Navnene paa alle Deltagerne. Efter det sidste Mødes Slutning gaa Politibetjentene rundt i Husene i Aabenraa hos dem, der

havde været med til Møderne, og se Skudsmaalsbøgerne efter for at komme til Kund- Juni 3.
skab om, hvorvidt der var danske Undersaatter blandt Tyendet. Resultatet af denne
Jagt bliver 2 Karle og 1 Pige, hvilke faa Ordre til at være ude af Landet inden 24
Timer.

Et Mindesmærke for afdøde Stiftprovst Mounits Mørk-Hansen afløres paa Skam- — 30.
lingsbanken.

Aabenraa Provstisynode vedtager et Andragende om, at der ved Siden af Reli- Juli 12.
gionsundervisningen gives to danske Sprogtimer ugenlig i Almueskolerne.

Sønderborg Provstisynode vedtager et Andragende af lignende Indhold som — 20.
Aabenraa Provstisynodes.

Tørninglen og Haderslev Provstisynoder vedtage et lignende Andragende som — 26-27.
Aabenraa Provstisynodes.

Landsretten i Flensborg idømmer Redaktør Thade Petersen 6 Ugers Fængsel for August 4.
paaستااet Fornærmelse mod Amtsforstander Stojentin.

Landsretten i Flensborg idømmer Redaktør Jancke en Bøde paa 300 Mark, fordi — 25.
han i sit Blad havde beskyldt H. P. Hanssen for at have brudt den Ed paa Forfatningen,
han som Landdagsmand havde aflagt.

Ved Indvielsen af Forsamlingshuset i Sottrup afbryder Amtsforstander Kjer Fest- Septbr. 10.
ligheden og opløser Forsamlingen, fordi fhv. Lærer Schmidt ytrer: »Vi maa heller
ikke glemme, at vi ere danske Folk, og at vi bo paa vore Fædres Grund.«

Meddomsmandretten i Aabenraa idømmer Boghandler Sørensen en Bøde paa 3 Mark — 14.
for »grober Unfug«, fordi C. Berthelsens Pjece »Sønderjylland« havde ligget til Salg
i hans Butiksvindue. Domfældelsen begrundes fortrinsvis ud fra den Symbolik, der
er udtrykt i Titelvignetten: det sønderjydske Vaaben, fastholdt af en Orneklø.

Det preussiske Kultusministeriums Forordning, i Følge hvilken udelukkende tysk Novbr. 1.
Religionsundervisning skal afløse den danske i et stort Antal nordslesvigske Skoler,
træder i Kraft.

Sagen mod Redaktør Jessen for formentlig fornærmelige Udtalelser i en Af- — 7.
handling i »Dansk Tidsskrift«, der d. 23. August f. A. blev udsat af Retten, idet
denne gik ind paa, at der efter Redaktør Jessens Ønske skulde indhentes en Udtalelse
fra det juridiske Fakultet i Kjøbenhavn, kommer endelig til Behandling af Lands-
retten i Kiel, uden at den omtalte Henvendelse til Kjøbenhavns Universitet har fun-
det Sted, eftersom den tyske Gesandt i Kjøbenhavn, Kiederlen-Wächter, havde svaret,
at man ikke turde gøre Regning paa en upartisk Afgørelse fra Fakultetets Side. Re-
daktør Jessen nedlægger forgæves Indsigelse imod, at Retten saaledes undlader at
følge sin tagne Beslutning. Retten, der ikke vil paadømme Fornærmelsen som be-
gaaet i Udlandet, men som sket i Indlandet, fastsætter Straffen til 6 Maaneders
Fængsel.

I en Skrivelse fra Regeringspræsident Zimmermann til Gaardejer Jørgen Bohnefeld — 12.
erkendes det, at Opløsningen af Mødet i Sottrup d. 10. September var ulovlig.

Rigsretten i Leipzig forkaster Revisionen af den flensborgske Landsrets Dom af 4. — 20.
August, hvorved Redaktør Thade Petersen idømtes 6 Ugers Fængsel.

Et offentligt Møde i det nye Forsamlingshus i Vodder opløses af Amtsforstander, — 22.
Major Meyer, i Regeringspræsidentens Navn, fordi Frimenighedspræst Jørgensen
baade ved de valgte Sange og ved sine Indledningsudtalelser lader forstaa, at Mødet
har en gudelig Karakter.

Redaktør M. C. Mathiesen ved »Dannevirke« fratræder Redaktionen, som over- Decbr. 29.
tages af Ejeren, Dyrslæge J. H. Bjørnshauge.

1900

- Jan. 10. Optant sønnen Nicolai Christensen fra Dybbøl idømmes af Meddomsmændsretten i Sønderborg 8 Dages Arrest, fordi han, efter at være udvist, var vendt tilbage uden Til ladelse. Retten nægter at tage Hensyn til, at han fremlægger en Skrivelse fra det danske Indenrigsministerium, i Følge hvilken han erklæres for ikke at være dansk Undersaat.

Meddomsmændsretten i Aabenraa idømmer Redaktør N. Svendsen og Fabrikant M. Andresen — Udgiver af »Sprogforeningens Almanak« — hver 20 Mark i Bøde for grov Uorden, begaaet ved Benyttelsen af Navnet »Sønderjylland«. Paa Almanakkens Omslag var der to sorte Streger over den Plads, hvorpaa Navnet »Sønderjylland« tidligere havde staaet.

- Febr. 11. Købmand P. H. Callesen i Aabenraa dør.
- 24. Rigsretten i Leipzig forkaster Revisionen af den kielske Landsrets Dom af 7. November f. A., i Følge hvilken Redaktør Jessen idømmes 6 Maaneders Fængsel.
- Marts 5. Landsretten i Flensborg idømmer Journalist P. Simonsen 6 Maaneders Fængsel, fordi Distriktskommissær, Kaptajn Zeska havde følt sig fornærmet ved en Ytring i »Flensborg Avis« om de danske Officerer, som i 1848 brød deres Fædd og kæmpede i Oprørernes Rækker, hvilket han som dansk Løjtnant ogsaa havde gjort.
- 12. Landsretten i Flensborg stadfæster den sønderborgske Meddomsmændsrets Dom af 10. Januar, hvorved Optant sønnen Nicolai Christensen idømmes 8 Dages Arrest.
- Landsretten i Flensborg stadfæster Meddomsmændsrettens Dom i Aabenraa af 10. Januar, i Følge hvilken Redaktør N. Svendsen og Fabrikant M. Andresen idømmes hver 20 Mark i Bøde.
- 17. I den preussiske Landdag angriber H. P. Hanssen Bevillingen til Dispositionsfonden til Tyskhedens Fremme i Grænseprovinserne.
- April 21. Dagbladene »Heimdal« og »Modersmaalet« overgaa til Aktieselskaber.
- 21. Et halvt hundrede Mand er stævnet af Amtsforstander Valentiner for at give Oplysning om, hvilke Foreninger de er Medlemmer af.
- Maj 11. Overforvaltningsretten i Berlin ophæver Forbudet mod Benyttelsen af Frimenighedskirkerne i Bovlund og Haderslev til gudstjenstlige Handlinger.
- 14. Landsretten i Flensborg idømmer Journalisterne Thade Petersen og P. Simonsen hver 3 Maaneders Fængsel for Fornærmelser mod Amtsforstander Stojentin, der fandtes i en Meddelelse om en Udvisning, hvorved Amtsforstanderen efter Rettens Opfattelse var bleven sigtet for at have øvet Tvang mod den paagældende, der havde nægtet at uderskrive Udvisningsordren.
- 16. Overlandsretten i Kiel forkaster Revisionen af den sønderborgske Meddomsmændsrets Dom af 10. Januar, i Følge hvilken Optant sønnen Nicolai Christensen idømmes 8 Dages Arrest.
- Overlandsretten i Kiel frikender Fabrikant M. Andresen, der i Følge Meddomsmændsrettens Dom i Aabenraa d. 10. Januar idømmes en Bøde paa 20 Mark.
- 17. Rigsretten i Leipzig forkaster Revisionen af den flensborgske Landsrets Dom af 5. Marts, i Følge hvilken Journalist P. Simonsen idømmes 6 Maaneders Fængsel.
- 18. Landsretten i Flensborg idømmer Redaktør N. Svendsen 3 Maaneders Fængsel, fordi han i en Artikel, om Kvindernes Udvisning fra »Freje« ved Mødet d. 6. Januar, havde fornærmet Amtsforstander Valentiner ved at gøre hans Optræden til Genstand for Kritik.
- Juni 5. Meddomsmændsretten i Flensborg idømmer Redaktør P. Simonsen en Bøde paa 200 Mark for paastaet Fornærmelse mod Journalist W. Frølich, begaaet i et Referat af et Foredrag, Frølich havde holdt i den tyske Forening.
- 13. Et Møde i Sottrup Forsamlingshus, ved hvilket Pastor L. B. Povlsen vil holde et religiøs-historisk Foredrag, opløses af Politiet.

Meddomsmændsretten i Flensborg idømmer Redaktør P. Simonsen en Maanedes Juni 11.
Fængsel for »grober Unfug«, begaaet ved Gengivelsen af en Artikel i »Kristelig Dag-
blad« omhandlende de kirkelige Forhold i Sønderjylland.

Gaardejer, tidl. Landdagsmand, Anders Dons Hørluck dør i Rurup (f. 17. August 1814. 1836 s. St.).

Meddomsmændsretten i Haderslev idømmer nogle af Deltagerne i Gustav Johann- — 10.
sens Møde i Frederikshøj nord for Grænsen mindre Bøder for »rolighedsforstyrrende
Larm«, foraaarsaget ved, at de under Hjemkørslen fra Mødet havde sunget Brudstykker
af danske Sange.

Den averterede Indvielsesgudstjeneste i »Kirkeligt Samfund«s Kirke i Haderslev — 14.
forhindres af Politiet under Paaskud af, at Politimesteren endnu ikke havde faaet
officiel Meddelelse om Overforvaltningsrettens Dom.

Murmester Carl Johan Heinrich Kruse dør paa Frederiksberg (f. 1. Marts 1840 i — 10.
Flensborg.)

Landsretten i Flensborg stadfæster den flensborgske Meddomsmændsrets Dom af Aug. 3. — 21.
21. Juni, i Følge hvilken Redaktør P. Simonsen idømtes en Maanedes Fængsel.

Redaktør Jancke eftergives den ham af den flensborgske Landsret d. 25. August f. — 17.
A. idømte Bøde paa 300 Mark.

Dybbøl mølleren, Jørgen Hansens Enke, Margrethe Sophie, født Quaade, dør 84 — 74.
Aar gl.

Landsretten i Flensborg stadfæster Meddomsmændsrettens Dom af 5. Juni, i Følge — 19.
hvilken Redaktør P. Simonsen idømtes en Bøde paa 200 Mark.

»Dannevirke«-»Freja« ophører at udkomme.

Septbr. 15.

Frimenighedskirkerne i Bovlund og Haderslev tages i Brug.

— 16.

Rigsretten i Leipzig stadfæster den flensborgske Landsrets Dom af 18. Maj, i Følge — 20.
hvilken Redaktør N. Svendsen idømtes 3 Maanedes Fængsel.

Overlandsretten i Kiel ophæver den flensborgske Meddomsmændsrets Dom af 21. Oktbr. 3.
Juni, i Følge hvilken Redaktør P. Simonsen var idømt en Maanedes Fængsel.

Rigsretten i Leipzig stadfæster den flensborgske Landsrets Dom af 14. Maj, hvor- — 8.
ved Journalisterne Th. Petersen og P. Simonsen idømtes hver 3 Maanedes Fængsel.

Konsistoriet i Kiel giver Afslag paa et Andragende fra 700 Mænd og Kvinder i — 26.
Flensborg om at beholde den danske Gudstjeneste i Vor Frue Kirke i samme Om-
fang som før.

Optantdatteren Helene Marie Reimers (f. 5. Marts 1880), der bor hos sin Bedste- Novbr. 29.
fader, Formanden for Vælgerforeningen, Slagtermester Reimers i Sønderborg, bliver
uden Angivelse af Grund udvist med 8 Dages Frist.

En Gendarm fører Frk. Reimers over Grænsen, men d. 21. s. M. vender hun til- Decbr. 8.
bage til Sønderborg, efter af de danske Myndigheder at være bleven oplyst om, at
hun ikke er dansk Undersaat*).

9. Januar 1901 idømte Meddomsmændsretten i Sønderborg Frk. Reimers 2 Dages
Fængsel for uberettiget Tilbagevenden; i Domsbegrundelsen hed det bl. a., at Frk.
Reimers ikke var prøjssisk eller overhovedet tysk Undersaat, men Udlending; om hun
var dansk eller af en anden Nationalitet var ligegyldig for den foreliggende Sag. Hun
kunde hverken paaberaabe sig Wienfredens Art. XIX eller Aabenraakonventionen. Frk.
Reimers afsonede den hende idømte Fængselsstraf, men appellerede forøvrigt Dommen
til Landsretten (i Flensborg). Landsretten forkastede Revisionen (»Berufung«), bl. a.
med den Begrundelse, at det ikke i denne Sag skulde afgøres ved Domstolen, om
Frk. Reimers Udvisning kunde bringes i Overensstemmelse med Aabenraakonven-
tionen.

*) Da denne Sag i sit videre Forløb har faaet stor Betydning, skal der her gøres Rede for
den, skønt Affattelsen af Dagshistorien saa vel som Redaktionen af den øvrige Del af Haand-
bogens Indhold ellers standser med 31. Decbr. 1900.

F. v. J.

Da denne Sag havde den største, principielle Betydning for Afgørelsen om *Optant-Børnens* Retsstilling, appelleredes Landsrettens Kendelse til næste Instans, Provinsens Schleswig-Holsteins øverste Domstol, *Overlandsretten* (i Kiel), og efter gentagne Udsættelser, der udtrykkelig begrundedes i det reiste Spørgsmaals Vigtighed, afsagde Retten d. 8. Maj 1901 sin Kendelse, der ophævede Meddomsmændsrettens Dom og viste Sagen tilbage til ny Behandling ved anden Instans, Landsretten.

Efter den Domsudskrift, der tilstilledes den anklagede, bragte »Flensborg Avis« 15. Juni 1901 følgende Oversættelse af Dommens Ordlyd:

I KONGENS NAVN!

I Straffesagen mod den ugifte HELENE MARIE REIMERS i Sønderborg, født den 5. Marts 1880 i Sønderborg, luthersk, ikke tidligere straffet, for utilladelig Tilbagevenden (§ 361, i Straffelovbogen) har — efter at den anklagede har nedlagt Revision mod den kongelige Landsrets Straffekammers Dom af 25. Februar 1901 — Straffesensatet ved den kongelige Overlandsret i Kiel i sit Møde den 8. Maj 1901 kendt for Ret:

Den anfægtede Dom ophæves tillige med de Fastsættelser, der ligger til Grund for den. Sagen vises tilbage til anden Instans til fornyet Forhandling og Afgørelse.

GRUNDE:

Den anklagedes Revision paataler en Forseelse mod Artikel XIX i den mellem Prejsen og Østerrig den 30. Oktober 1864 afsluttede Fredstraktat som en Krænkelse af en materiel Retsnorm.

Revisionen er begrundet.

Idet Domstolen i anden Instans siger: »Den første Dommer har uangribeligt fastslaaet — og denne Fastsættelse gentages her —, at den anklagede hverken i Medfør af sin Fødsel eller i Medfør af en særlig Tildeling har Statsborgerret og dermed Ret til at opholde sig i Indlandet, vil den gøre de Fastsættelser til sine, hvormed Meddomsmændsretten har begrundet denne Antagelse. Naar denne fastslaaer, at den anklagedes Fader efter Begivenhederne i Aaret 1864 har opereret for dansk Undersaatsforhold og indtil sin Død har været dansk Statsborger, saa er denne Fastsættelse kun i sin første Del faktisk begrundet. Thi Fastsættelsen af en Persons Undersaatsforhold kan kun være Resultatet af en retslig Bedømmelse af Kendsgaeringer under Anvendelse af de paagældende Retsgrundsætninger. Om en udtrykkelig Erklæring af den anklagede i den Retning vilde byde et tilstrækkelig faktisk Grundlag for hin Dom, kan her lades uafgjort, da der ikke er givet noget Holdepunkt for, at den er bleven afgiven. Det tilkommer derfor Revisionsdomstolen, som er bunden ved selve de faktiske Fastsættelser, paa ny at prøve, om disse er tilstrækkelige til at begrunde hin retslige Dom.

Den eneste faktiske Fastsættelse, der under Henvisning til Meddomsmændsretsdommen er gjort i den anfægtede Dom, er betegnet som den anklagedes Faders Option. Hermed er, hvad der i Mangel af Anydning af en videregaaende Opfatelse maa antages efter Ordets Betydning og Sprogbrug, udelukkende ment Optionserklæringen.

Paa Grundlag af de kontraherende Parter Vilje, saaledes som den maa udledes af deres Interesse i snart at faa oprettet endelige Forhold, og efter den indre Sammenhæng og Sætningsbygningen maa det første Afsnit i Artikel XIX i den nævnte Fredstraktat udlægges saaledes, at Undersaatterne i de slesvig-holstenske Hertugdømmer kun skulde kunne udøve den Ret, som er sikret dem til Bevarelse af deres danske Undersaatsforhold paa den Maade, at de foruden den formelle Anmeldelse til den paagældende Myndighed, altsaa foruden Optionserklæringen inden for en Frist af seks Aar desuden fuldbyrdede den udvortes Adskillelse fra de Omraader, som nu var underkastede et nyt Overherredomme, det vil efter Ordlyden i Artikel XIX sige »med deres Familie trak sig tilbage til Hans danske Majestæts Stater«. At dette Krav om en Flytning af Bopæl til Danmark er det afgørende, faar en yderligere Stadfæstelse i »Kundgørelsen af 18. Marts 1865 om de værnepligtiges Bortflytning til Danmark i Medfør af Artikel XIX i Fredstraktaten af 30. Oktober 1864«, jævnfør endvidere Cirkulæranordningen af 15. Maj 1865 (Forordningsbladet for Slesvig-Holsten og Lauenborg 1865, Side 55 og 115), i hvilken der ligefrem er taget Anledning

til at betone, at den virkelige Udtræden af den slesvig-holstenske Statsforbindelse først sker ved Flytningen til Danmark.

Hvorvidt den anklagedes Fader foruden Optionserklæringen har fuldbyrdet denne Flytning, deroim har Indankningsretten [3: Domstolen i anden Instans] ingen faktiske Fastsættelser gjort. Uden en saadan skorter det paa tilstrækkelige faktiske Forudsætninger for at kunne drage den Slutning, at den anklagedes Fader var dansk Statsborger, og at Datterens Person dermed savner projsisk Statsborgerret. Den tidligere Dommer har alligevel draget denne Slutning og dermed krænknet Artikel XIX i Fredstraktaten af 30. Oktober 1864. Den »øverste Civilmyndighed for Hertugdømmerne Slesvig-Holsten og Lauenborg«, som efter Hertugdømmernes Erobring udøvede den lovgivende Magt i Projsens og Østerrigs Navn, har kundgjort Fredstraktatens Bestemmelser i det ordentlige Publikationsorgan for Love og Forordninger, nemlig i »Forordningsbladet for Slesvig-Holsten og Lauenborg« (»Verordnungsblatt für Schleswig-Holstein und Lauenborg«) af 1. Februar 1865; Indholdet af Artikel XIX har derved faaet indrestatlig Virkning, er bleven en Del af den i Slesvig-Holsten gældende Statsret og følgelig materiel Retsnorm.

Paa Grund af Krænkelse af denne Retsnorm maatte den anlagte Dom ophæves i Henhold til §§ 376, 380, 393, i Straffeprocesslovbogen. Fordi der ved Bedømmelsen af, om den anklagede ikke er Projsler, maa yderligere faktiske Oplysninger til, især i Retning af, hvorvidt det oversete Krav om Flytning af Bopæl er indtraadt for den anklagedes Faders Person, maatte Sagen ifølge § 394, i Straffeprocessloven tilbagevises til ny Behandling og Afgørelse ved Indankningsretten.

Ikke træffende er Revisionens Udvikling af den slesvig-holstenske Indfødsrets Betydning, som ifølge Afsnit 5 i Wienfredens Artikel XIX var forbeholdt den anklagedes Fader. Denne Indfødsret, som i og for sig udtrykkelig indskrænkes til de Personer, som besidder den, altsaa de dalevende, betyder ikke Statsborgerskab (jævnfør desuden Artikel III i det tyske Riges Forfatning af 16. April 1871) og var derfor i Medfør af § 3 i Forbundsloven af 1. Juni 1870 uskikket til at begrunde projsisk Statsborgerskab i den anklagedes Person.

TILLÆG

INDHOLD

A. THISET: SØNDERJYLLANDS VAABEN. —
FORTEGNELSE OVER DE I HAANDBOGEN
ANVENDTE FRISER, VIGNETTER OG KORT

KORT OG BILLEDER

TITELBLADET: SØNDERJYLLANDS VAABEN

Brugen af Slægtvaaben med heraldisk Udstyr kan ikke følges længere tilbage end til Midten af det 12. Aarh., men bredte sig til Gjengjæld dengang med en for Datidens Vedkommende høist paa-faldende Hurtighed over hele den civiliserede Verden, selvfølgelig først i dens høieste og høiere Samfundslag. Ogsaa i Danmark er det ældste Vaaben, som kjendes, Kongevaabenet. Omtrent i samme Skikkelse, hvori det den Dag i Dag gjenfindes i Rigs-vaabenet, tre Leopard eller tre Lø-ver*) i et med Hjerter bestroet Felt, førtes det alt for 700 Aar siden baade af Kong Knud VI og Valdemar Seir, saa at der er en vis Sandsynlighed for, at disse kongelige Brødres Fader, selve Valdemar den Store, er Vaabenets egentlige Ophavsmand. Og at ikke blot Figurerne, men endogsaa Farverne alt dengang vare de samme som nu, blaa Løver og røde Hjerter i Guld, fremgaaer med Sikkerhed af, at ogsaa det lyneborgske Vaaben, een blaa Løve i et oprindelig med røde Hjerter bestroet Guld-Felt, har nøiagtig disse Farver, thi dette Vaaben menes at have sin Oprindelse fra Valdemar den Stores Dattersøn, Hertug Otto af Brunsvig og Lyneborg, der fra først af vel kun har føiet dette Vaaben til sine to brunsvigske Løver for at mindes sin mødrene Herkomst af kongelig Æt. En ældre Spindelnie af Valdemar den Stores Afkom, Greverne af Orlamünde, tog

*) I Heraldiken er Løven kjendelig paa, at den har Hovedet i Profil. Vender den Hovedet, saa det sees *en face*, kaldes den en Leopard.

ligeledes Vaaben efter sine kongelige Frænders, nemlig to Løver i et hjertestrøet Felt.

Ogsaa i den følgende Tid vedbleve de fra Kongehuset udspringende, mere eller mindre ægte Sidelinier at tage sig Vaaben efter Kongehusets. Efterkommerne af Valdemar Seirs naturlige Sønner, Grev Niels af Halland og Hertug Knud, førte et tværdelt Skjold med een Løve i øverste og et Antal Hjerter i underste Felt, Efterkommerne af Hr. Abel Valdemarsen, der var en naturlig Sønnesøn af Kong Abel, førte Hjerterne alene, uden Løver; Kong Christoffer II's uægte Efterkommere, Adelsslægten Løvenbalk, førte den blaa Løve over to Bjelker osv. Men endog i Kongeslægts Hovedlinie synes i det 13. Aarh. kun selve de regjerende Konger at have ført det fulde Vaaben, tre Løver — dem forøvrigt alt Valdemar Seirs kongelige Sønner havde ændret til *tre kronede Leopard* —, medens de yngre Sønner kun førte Leoparderne i mindsket Tal. Kong Abel, der som Konge førte de tre Leopard, havde i sin ældre Broders Levetid, da han selv endnu kun var Hertug af Sønderjylland, som hans endnu tildels bevarede Sigil fra 1245 viser, kun to Leopard, ja den tredie Broder Hertug Christoffer af Laaland og Falster endog kun een. Og denne eiendommelige Vaabenbrug, der kun paa Grund af den Fattigdom paa samtidige voxne Medlemmer af Mandkjøn, som var Reglen i Kongelinien, ikke fik Tid til at fæstne sig her, gjentog sig derimod blandt Kong Abels Efterkommere, Hertugerne af Sønderjylland, blandt hvilke endnu 1296 kun den regjerende Hertug førte de to Leopard, hans yngre Broder, Hertug Erik Langben, derimod kun een.

Skjøndt Vaabnene i det 13. Aarh. endnu ikke vare at betragte som Landsvaaben, men ene vare Fyrsternes arvelige Slægtmærker, saa maa dog *Hertug Abels Sigil af 1245 ansees for den første Oprindelse til Sønderjyllands Vaaben*. Idet nemlig hans Efterkommere, efter at være udelukkede fra den danske Trone, gjenoptog Vaabnet med de to kronede Leopard i et hjertebestrøet Skjold, nu som arveligt Slægtmærke, gik dette hurtig over til tillige at blive Vaaben for det af dem beherskede Land. Endnu den 1325 afdøde Hertug Erik Valdemarsen betragtede det aabenbart som sit Slægtmærke, thi han førte det sammendraget med det sachsiske Vaaben for at betegne sin mødrene Herkomst, og det saaledes, at det sidste Vaaben helt skjuler Bagkroppen af de to Leopard.

Men alt 1326 faae vi et Bevis paa, at de to Leopard nu tillige var blevet Sønderjyllands Vaaben. Da Hertug Valdemar nemlig var bleven Konge og som saadan førte de tre danske Leopard, forlehnede han, som bekjendt, den holstenske Greve Gert med Sønderjylland, og i Grevens Sigil fra s. A. viser Forsiden Skjoldet

med de to Leopard, her uden Kroner og Hjerter, men til Gjengjæld holde to ærmeclædte Jomfruarme over Skjoldet en Hjelm, dækket med en Hertnghat, af hvilken opstaar tre Hjerbuske, hver belagt med tre Hjerter jævnsides (Afbildn. S. 671); Bagsiden af Sigillet bærer en ganske tilsvarende Fremstilling af Holstens Vaaben. Det er første Gang, at vi møde den til det sønderjydske Vaaben hørende Hjelm; thi Hjelm og Hjelmtegn var oprindelig en lige saa nødvendig Bestanddel af det fuldkomne Vaaben for Kongers og Fyrsters som for Adelsens Vedkommende. Ganske ved samme Tid træffer man første Gang i danske Kongesegl den til de tre Leopard svarende Hjelm med 2 Vesselhorn, hvert besat med to Paafuglefljer. Det er et mærkeligt Spil af Skæbnen, at denne sønderjydske Hjelm første Gang vides ført af den berygtede Greve Gert, og at han ogsaa synes at være den første, der knytter Tallet ni til de røde Hjerter.

Hertug Valdemar maatte jo imidlertid atter ombytte Kongekronen med Hertughatten, og hans Sigil fra 1332 viser derfor atter kun det sønderjydske Vaaben, og det i en Fremstilling, der til de mindste Detailler er en nøiagtig Copi af det 1326 af Grev Gert benyttede Sigil. I et andet 1341 af samme Hertug Valdemar ført Sigil gjenfindes dog atter Hjerterne i Skjoldet, hvorimod Leoparderne vedbleve at være uden Krone. Hjelm og Hjelmtegn anvendtes derimod i Secretet*), hvor disse Emblemer ene indtog Rummet indenfor Omskriften. Ogsaa denne Hertugs Søn af samme Navn førte ukronede Leopard, nu atter uden Hjerter, hvorimod hans Enke Regisse og anden Søn Henrik førte kronede Leopard, og i lange Tider derefter førtes i Flæng Løver eller Leopard, kronede eller ikke kronede, i det sønderjydske Vaaben, hvorimod Hjerterne forsvandt for stedse. Egentlig er det kun fra Begyndelsen af det 19. Aarh., at Brugen af de to ukronede Løver (jvfr. hystaaende Afbildning) gennemførtes.

Ved den nys nævnte Hertug Henriks barnløse Død 1375 uddøde Kong Abels Mandsstamme, og Sønderjylland forlehnedes da, som bekjendt, til den holstenske Greve Gert, og derved lagdes Grunden til den siden saa skjæbnsvangre, nøie Forbindelse mellem det slesvigske og det holstenske Vaaben. Baade Greve Gert og hans Søn Hertug Adolph forenede nemlig begge Vaaben i eet Skjold,

*) Secretet var en mindre Form af Sigillet og anvendtes dels af Bekvemmeligheds- dels af Sparommelighedshensyn ved de mere daglige Udfærdigelser.

der var firdelt, med Leoparderne i 1. og 4., Neldebladet i 2. og 3. Felt. Kun i den sønderjydske Drosts Embedssegel indeholdt Skjoldet endnu alene de to Leopard, her uden Kroner. Da saa ogsaa den nye Hertuglinie var uddød med Hertug Adolph, og Hertugdømmerne havde faaet fælles Fyrste med Kongeriget, optog Christiern I det nysnævnte firdelte Skjold som et 4. Felt i sit store Kongeskjold, hvis andre Felter viste henholdsvis de tre danske Leopard, de tre Kroner og den norske Løve, medens Kongens Stammevaaben, de oldenborgske Bjelker, fandtes i et Hjerteskjold. Det var dog kun Kongens Secret, der havde denne Fremstilling. I det store Sigil var derimod det firdelte Hertugskjold et selvstændigt Midterskjold, medens Hovedskjoldets 4. Felt viste den vendiske Lindorm. I et saadant Midterskjold vedblev saa de slesvigske Løver eller Leopard at have deres faste Plads i Rigsvaabenet lige til 1721, dog kun i Midterskjoldets 1. Felt, thi ligesom alt Christiern II havde udeladt Neldebladet i 3. Felt for at skaffe Plads til Stormarns Svane, saaledes naatte Leoparderne vige 4. Felt til Oldenborgs Vaaben, idet Christian III udelod Hjerteskjoldet. Og selv efter at dette atter var optaget, gjenvandt Leoparderne ikke den tabte Plads, thi fra 1559 af optoges den af Ditmarskens pansrede Rytter. Derimod haves der mærkelig nok i uogle Guldmynter fra Kong Christian III's Tid en Fremstilling af Rigsvaabenet, kun bestaaende af Hovedskjold og Hjerteskjold, det første i fem Felter, de fem Kongevaaben: Danmark, Norge, de tre Kroner, de Gothers Løve over ni Hjerter og den vendiske Lindorm, hvorimod Hjerteskjoldet ene indeholder de to slesvigske Leopard.

Inkorporationen 1721 fik som alle lignende Forandringer i Landomraadet sit synlige Udtryk i Rigsvaabenet, idet Kong Frederik IV., forøvrigt helt umotiveret fra et heraldisk Synspunkt, flyttede de hertugelige Leopard fra Midterskjoldet ud iblandt Kongevaabnene i Hovedskjoldet, der dog derved kun fik fire Hovedfelter istedetfor fem, idet 3. og 4. Felt deltes paa tværs, hvert i to mindre, henholdsvis med de tre Kroner og de Gothers Løve i de øverste og de to slesvigske Leopard og den vendiske Lindorm i de underste Felter. Da saa 1819 den norske Løve i Henhold til en Bestemmelse i Kieler-Freden 1814 blev udeladt af det danske Kongevaaben, fik de to Leopard, eller nu rettere to Løver, en endnu mere fremskudt Plads, nemlig i det saaledes ledigblevne 2. Felt i Hovedskjoldet, foran de tre Kongevaaben: de tre Kroner, de Gothers og de Venders Vaaben, medens den af det slesvigske Vaaben hidtil indtagne Plads blev udstykket mellem Island, Færøerne og Grønland, en Forandring, der iøinefaldende vidner om Tidens daarlige Smag og heraldiske Uvidenhed.

Alt Kong Hans havde forinden han besteg Tronen, men dog som udvalgt Konge, ført et Vaaben, der kun bestod af et firdelt Skjold med Mærkerne for Slesvig, Holsten, Stormarn og Oldenburg. I Broderens, Hertug Frederiks, og siden i Tronfølgerens, Prins Christierns Sigiller møde vi derimod alt den Sammenstilling af Felter, som lige siden og endnu den Dag i Dag er Fællesvaaben for alle Forgøreninger af Kongehusets yngre Sidelinier, Hertugdømmernes Fyrstehuse, nemlig et firdelt Skjold: 1. med den norske Løve, i Anledning af den af dem førte Titel Arving til Norge, 2. med de slesvigske Løver, 3. med Neldebladet og 4. med Stormarns Svane samt et Hjerteskjold med de oldenborgske Bjelker; kun indkiledes fra 1559 Ditmarskens Rytter i et tresidet Felt mellem 3. og 4. Felt, ligesom ogsaa Hjerteskjoldet deltes i to Felter, 1. Oldenburg, 2. det delmenhorstske Kors, som alt Frederik I havde optaget i Kongevaabenet. Til dette hertugelige Vaaben hører tre kronede Hjelme, den midterste med det norske Vaabenmærke, den høire*) med tre gyldne, med Paafuglefjer prydede Sceptere, svarende til de to Løver, og den venstre med syv røde Faner med Neldebladet i Flagdugen. I et af Hertug Hans den ældres Sigiller sees dog endnu det gamle sønderjydske Hjelmtegn: tre Fjerbuske uden Sceptere; disse sidste komme første Gang til 1546 i et andet af hans Sigiller, hvori Skjoldet kun har en eneste Helm, med en Sammenstilling af det slesvigske og det holstenske Hjelmtegn, nemlig tre Sceptere med Paafuglefjer og mellem Sceptrene to Gange tre holstenske Faner.

Ogsaa for de hertugelige Vaaben gjælder det, at det slesvigske Felt snart viste Løver, snart Leopard, snart med, snart uden Krone, man altid i et blankt Felt uden Hjerter, indtil en nyere Tid fæstnede Brugen af to ukronede Løver. Selvfølgelig havde det her som i Kongevaabenet stemmet bedre med Oprindelsen, om de slesvigske Løver ogsaa havde beholdt Kronerne og Feltet Hjerterne.

Ligesom opfindsomme Granskere forlængst have fortolket de tre danske Løver som Symboler for Sundet og de to Bælter, saaledes findes ogsaa i de Langebekske Samlinger i Rigsarkivet en Optegnelse om, at af de sønderjydske blaa Løver »den øverste betyder den Strøm, som indløber af Vestersøen for Reinholdsborg og kaldes Eideren, den anden Slieu«, men et heraldisk Synspunkt, som her bør være det ene afgjørende, kan ikke godkende denne Symbolik, hvor tiltalende den ellers ved første Øikast kunde være. Heraldiken vilde nemlig aldrig vælge et saa vandsky Dyr som en

*) I Heraldikken betyder »høire« og »venstre« ikke Beskuerens, men derimod Vaabenets egen høire og venstre Side.

Løve til Symbol for Vand eller Vandløb; dertil har den Sølv- eller blaa Bølgelinier. Det er naturligvis ogsaa kun Dyrenes blaa Farve, som har foranlediget denne søgte Fortolkning, men det er da ikke meget logisk, naar de samme Fortolkere absolut ville gjøre Feltets Hjerter til Søblade, skjøndt den dem fra den ældste Tid af og lige til nu ufravigelig tillagte blodrøde Farve noksom skulde synes at vise, hvad de forestille; røde Søblade ere ialtfald i dansk Heraldik ganske ukjendte. De første Valdemarer havde, da de antog deres smukke Vaaben, upaatvivlelig langt mere havt deres Naboers Exempel for Øie end en dybsindig Symbolik, og en saadan Paa-virkning udefra lader sig bestemt spore; alle Stater i Nordøens Omkreds føre Løver: Skotland, England, (Belgien), Holland, Nassau, Hessen, Brunsvig, Lyneborg, Danmark, Norge og Sverig, hvorimod Ørnen behersker de østeuropæiske Staters Vaaben: Rusland, Preussen, Polen, Østerrig. Det er saaledes mulig mer end et blot og bart Tilfælde, at Kong Richard I satte tre Leopardier i det engelske Vaaben, omtrent samtidig med, at Valdemarerne valgte samme Mærke, om end med andre Farver.

A. THISET.

SIDE 9: JÆLLINGEHØJENE SETE FRA SYDØST

Frisen viser Jællingemonumentet i dets formentlig oprindelige skikkelse. Den søndre høj bærer på toppen den af Gorm rejste runesten til minde om Tyrc. Midt imellem den søndre og den nordre høj, i hvilken Gorm uden tvivl har hvilet, rejste Harald den store runesten til minde om sine forældre, og en stenkreds, der omsluttede runestenen og forbandt begge høje, synes at have sammenknyttet hele monumentet til en enhed.

Jællinge-stenene udgør sammen med Vedelspang-stenene vore vigtigste historiske runemindesmærker, der gensidig oplyser og udfylder hinanden. Da Gnupas 'vi', hvorpaa Vedelspang-stenene var rejste, næppe lader sig påvise, kan kongemindet i Jællinge ogsaa tjene til at give en forestilling om det samtidige kongeminde syd for Danevirke. L. F. A. W.

SIDE 12: FOR- OG BAGSIDEN AF TORSBJÆRG DUPSKO

Gengivet i fuld størrelse.

SIDE 15: TORSBJÆRG SKJOLDBULE

Gengivet i halv størrelse.

SIDE 17: STRÅRUP-SMYKKET OG RUNEPILENE

fra Nydam Mose. Gengivne i halv størrelse.

SIDE 20 og 21: GULDHORNET FRA GALLEHUS

Gengivet i en tredjedel størrelse.

SIDE 23: SYV RUNEBRAKTEATER

SIDE 27: FRØSLEV-STAVEN

Gengivet i halv størrelse.

SIDE 37: ARRILD-STENEN

SIDE 38: HAVERSLUND-STENEN

SIDE 40 OG 42: VEDELSPANG-STENENE

Gengivne i $\frac{1}{80}$ størrelse.

SIDE 47 OG 48. HEDEBY- OG DANEVIRKE-STENEN

Gengivne i $\frac{1}{80}$ størrelse.

SIDE 52 OG 53: RUNESTENEN FRA SLESVIG DOMKIRKE

Gengivet i $\frac{1}{12}$ størrelse.

SIDE 55: BJOLDERUP-STENEN

Gengivet i $\frac{1}{16}$ størrelse.

SIDE 56: DØBEFONTEN I HOPTRUP KIRKE

Gengivet i $\frac{1}{16}$ størrelse.

SIDE 58: RUNETEGN PAA MØLLESTEN OG VÆGTLOD

SIDE 67: KORT, DER VISER DE DANSKE STEDSNAVNE

ved Sydgrænsen af Slesvig.

SIDE 87: SLESVIG BYS VAABEN

Denne Bys ældste Vaaben skal ifølge Ulrik Petersens Beretning være fra Aar 1299 og have forestillet et Taarn omgivet af en Mur, foroven Halvmaane og Stjerne, forneden Bølger, men alt i det her afbildede, meget gamle Sigil er der tilkommet et skraadelt Skjold, efter Nogles Formening en Amtmands af Slægten Rantzow, hvis Vaaben dog var delt og ikke skraadelt. Omskriften lyder: SECRETVM CONSVLVM DE SLEWIC. I nyere Sigiller har Borgtaarnet og Muren atter indtaget Hovedpladsen, men Skjoldet er dog bevaret den Dag i Dag om end i meget formindsket Størrelse. Farverne angives: Rød Borg, Sølv-Bølger og Maane, Guld-Stjerne, Skjoldet skraadelt af Sølv og Rødt, alt i blaat Felt.

A. THISER.

SIDE 91: SØNDERBORG SLOT

Billedet viser Slottet i dets nuværende Skikkelse.

SIDE 116: FLENSBORG BYS VAABEN

Denne Bys Vaaben kan føres tilbage til 1350. Dette, ogsaa 1386 og 1412 brugte Sigil viser et i Bølger staaende Taarn, som dækker den bagerste Halvdel af Landsvaabenet: de to Leopard. Omskriften lød: SECRET CIUITATIS FLENSBURGENS. Et andet, her afbildet Sigil, det der findes under Vidnet af Viborg Landsting 1421 (jvfr. S. 678), har Taarnet staaende paa en lille Høi, medens der under den nederste Leopard sees en firbladet Blomst; Omskriften er: SIGILLVM CIVITATIS FLENSBURGENS. Og et tredje, fra Tiden om ved 1500 stammende Sigil med Omskriften *secretum consulum in flensborgh* har Sigilfeltet over Leoparderne og bag Taarnet, der atter staaer paa en lille Høi, hvert fyldt med tre stilkede, firbladede Blomster. I Signeter fra nyere Tid ere Leoparderne blevne til Løver, og Taarnet er paa den fra Løverne vendende Side forsynet med Indgangsport og derover en Udbygning, medens der over Løverne ganske umotiveret er anbragt et Neldeblad.

Vaabnets Farver kunne vel kun være: blaa Løver og rødt Taarn i Guld Felt.

Paa ganske samme Vis har Ribe dannet sit Vaaben efter det danske Vaaben.

A. T.

SIDE 119: GOTTORP SLOT

Billedet viser Slottet i dets nuværende Skikkelse.

SIDE 179: KORT, DER VISER DEN DANSKE SPROGORD-
ning 1850—51, Sprogforholdene 1864 og den prøjssiske Sprogord-
ning 1888.

SIDE 182: HUSUM BYS VAABEN

Det her afbildede Sigil stammer mulig fra det 16. Aarh. Det viser en Pallisaderække, hvori en med tre Faner prydet Port, i hvilken de to slesvigske Løver. Omskriften er: SIGILLVM CIVITAT HVSEN. Farverne angives at være blaa Figurer i Guld.

A. T.

SIDE 186: PARTI FRA KONGEAAEN

Billedet viser Aaen Syd for Skibelund Krat. Huset med Træerne (= Klop penborgs Hus*) ligger paa den danske Side af Grænsen.

SIDE 202: TØNDER BYS VAABEN

Byens Vaaben er et seilende Fregatskib (Solv i Blaåt). Det her afbildede Signet er neppe ældre end fra det 18. Aarh.; det har Omskriften: SIGILLUM CIVITATIS TUNDERENSIS.

A. T.

SIDE 205: LYKSBOG SLOT

Billedet viser Slottet i dets nuværende Skikkelse.

SIDE 206: KORT OVER DET DANSKE MONARKI

for Freden i Wien 30. Oktober 1864. Bornholm, Bilande og Kolonier har ikke kunnet finde Plads paa Kortet paa Grund af dettes Format.

SIDE 216: HADERSLEV BYS VAABEN

Det 1421 (jvfr. nedenfor) benyttede, her afbildede gamle Sigil viser en Plankebro paa sex Pæle over fem Bølger med Omskriften: SIGILLVM CIVIVM DE HATHERSLEF. I Bysigillerne fra det 18.—19. Aarh. sees en muret Bro, høiest i Midten, med tre Buur. Farverne ere vel: rød Bro, blaa Bølger i Solv-Felt.

A. T.

SIDE 225: PARTI AF SØNDERBORG

Byen er set fra Sundeved-Siden.

SIDE 253: AABENRAA BYS VAABEN

1421 lod Kong Erik af Pommern tage Vidnesbyrd af Landstingene i Riget om, at Sønderjylland af Arilds Tid var et gammelt dansk Land. Dette Vidne var for Viborg Landstings Vedkommende bl. A. udstedt af Borgermestre og Raad i tre sønderjydske Byer: Flensborg, Haderslev og Aabenraa. Dette Vidne er endnu bevaret i uskadt Stand og derunder hængt det her afbildede Aabenraa-Sigil, der viser tre i Bølger svømmende Fisk, hvilke Danske Atlas betegner som Makreller. Omskriften lyder: **secretum ciuitatis openeraa**. I nyere Sigiller for denne By mangle ofte Bølgerne, og Fiskene vende ikke samme Vei, men de to yderste tilhoire, den midterste tilvenstre; ja et Byraadssigil fra det 18. Aarh. har endog kun to Fisk, den øverste vendt tilvenstre, den nederste tilhoire. Farverne maa vel antages at være: Fisk og Bølger Solv i blaåt Felt.

A. T.

SIDE 257: DYBBØL MØLLE

SIDE 272: SØNDERBORG BYS VAABEN

Det her afbildede Sigil, vistnok fra det 17. Aarh., viser naturligvis en stiliseret Gjengivelse af Sønderborg Slot (rød over blaa Bølger i Solv-Felt). Det har til Omskrift: SIGILLVM CIVITATIS SØNDERBUR-
GENSIS.

A. T.

SIDE 275: SLOTTET I GRAASTEN

Billedet viser Slottet i dets nuværende Skikkelse.

SIDE 331: H. V. CLAUSENS KORT OVER SPROGFORHOL-

dene i Nordslesvig. Kortet, der er udarbejdet i første Halvdel af 90'erne, viser ved Procenttal Antallet af Dansktalende i hver af Nordslesvigs Kommuner.

SIDE 348: LØGUMKLOSTERS SIGIL

Løgumkloster havde i Klostertiden et Sigil, der viste Jomfru Maria med Christusbarnet, siddende i en gothisk Portal, ved hvis Sider sees Sol og Maane. Omskriften lyder: SIGILLVM CONVENTVS LOCI DEI; Sigillet er ældre end 1405, da det vides brugt. A. T.

SIDE 351: HANS KRYGERS MØLLEGAARD I BEVTOFT

Efter et ældre Billede.

SIDE 509: SVAVSTEDS VAABEN

Svavsted maa antages en Tid at have havt Kjøbstadret, thi der haves et meget gammelt Sigilstempel, der viser et Taarn (Bispeborgen) mellem to Nøgler, derunder Bølger, og har Omskriften: SIGILLVM CIVIVM IN SWAVESTATI. Farverne kunde være: alt Sølv i Rødt. A. T.

SIDE 512—513: KORT OVER DEN ADMINISTRATIVE

Inddeling af Nordslesvig i Krese og Amtsdistrikter (1901).

SIDE 515: NORDSLESVIGSK BONDEGAARD

Efter forskellige Motiver.

SIDE 525: GARDINGS VAABEN

Gardings Vaaben er, som det afbildede Signet, der mulig skriver sig fra 1590, da Byen fik Kjøbstadret, viser, Frelserens Sindbillede, et paa (grøn) Jord staaende (hvidt) Lam, holdende en Fane, der bærer Bogstaverne S. O. G. i Flagdugen (Afbildningen har urigtig I. H. S., laant fra det nyere Signet), foran Lammet en (Guld) Kalk (alt i blaåt Felt). Omskriften er SIGILLUM CIVITATIS GARDINGENSIS. I et nyere Sigil bærer Fanen Bogstaverne I H S (Jesus Hominum Salvator). A. T.

SIDE 528: ET STYKKE AF DANNEVIRKE-VOLDEN

Frisen viser et Stykke af den saakaldte »Margrete-Vold».

SIDE 547: TØNNINGS VAABEN.

Tønnings Vaaben var ifl. Danske Atlas kun en liggende Tønde. I enkelte nyere Sigiller sees en Svane siddende paa Tønden, altsaa Fremstilling af en lokal Tradition om en ilanddrevet Tønde, hvorpaa sad en Svane. De fleste Sigiller vise dog en stiliseret Fremstilling af et Fartoi, hvis eneste Mast har Form af en dorisk Søile, ved denne er stillet et Skjold, visende de to slesvigske Løver over en Tønde; forneden Bølger. Farverne maa vel blive: blaa Løver, rød Tønde i Guld-Skjold, Skib og Bølger Sølv i Blaåt. Det her afbildede Sigil er fra det 16. Aarh. og har Omskriften: SIGILLVM CIVITATIS TONNINGENSIS. A. T.

SIDE 551: H. V. BISSENS LØVEMONUMENT

til Flensborg Kirkegaard.

SIDE 618: FREDERIKSSTADS VAABEN.

Det her afbildede Signet synes ikke at være ældre end det 18. Aarh. Det viser det holstenske Neldeblad — et underligt Vaabenmærke for en

slesvigsk By —, lagt paa to skraatløbende Bølger, altsaa vel Sølv-Nældeblad og Sølv-Bølger i rødt Felt. Skjoldet staar i et Vaabentelt og har Omskriften: SIGILLUM FRIDERICOPOLITANUM. A. T.

SIDE 621: BRØNDLUND SLOT VED AABENRAA

Billedet viser en Del af Slottet i dets nuværende Skikkelse.

SIDE 667: VYKS VAABEN

Det afbildede, vistnok fra det 18. Aarh. stammende Sigil viser et flydende Vrag (naturligfarvet i blaat Felt) med Omskriften: SIGILLUM WIECK INCERTUM QUO FATA FERUNT. A. T.

FARVETRYKTE KORT

III. AFSNIT (ved Side 176—77): Gengivelse af F. H. I. Geertzyske Kort over Folkesprogene i Hertugdømmet Slesvig; udgivet 1838.

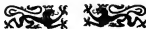
VI. AFSNIT (ved Side 218—19): Slesvigske Grænseforhold.

IX. AFSNIT (ved Side 328—29): Nordslesvigs Sydgrænse.

IX. AFSNIT (ved Side 334—35): Sprogkort over en Del af Nordslesvig.

X. AFSNIT (ved Side 360—61): De slesvigske Valgkresse.

Samtlige Kort i Haandbogen er udarbejdede til dette Værk af H. V. CLAUSEN og tegnede af C. ANDERSEN.

NAVNE- OG SAGREGISTER

- Aabenraa 69, 78, 80, 172, 181, 188, 523.
Aabenraa Amt 169, 185, 281, 295, 333, 495, 503.
Aabenraa-Konventionen (Overenskomsten) 210, 216, 237, 240—53, 146, 412, 415, 438, 488, 489, 497.
Abeken 628.
Adam af Bremen 73.
Adelby 61.
Adler (Kabinetsekretær) 107.
Adler, G. C. 169, 534.
Adler, Dommer 329.
Adolphi, Hertug 92, 96—98.
Adsbøl 168.
Afgifter, kommunale 328.
Afstemning (fri) 200, 264, 338, 339, 343, 346, 386, 387, 392—95, 399, 404, 407, 409, 418, 429, 430, 448, 492—95, 508, 509, 611.
Aggersborg 634.
Ahlmann, N. 263, 264, 343, 358, 363, 386, 388, 391, 393, 448, 449, 494—96, 552, 625, 627—33, 635.
Albrecht, Prins 651.
Aldersfordeling 289.
Alexandra, Prinsesse (Dronning) 660.
Algreen-Ussing 107.
Allen, C. F. 123, 137.
Aller Sogn 276.
Als 71, 186, 187, 205, 495.
Altona 102, 123.
Amorsen, S. T. 553, 615.
Amternes Størrelse og Folketal 280.
Amdistrikter 512—13, 519.
Amdsforstandere 519.
Amdsret 522, 523.
Andersen, N. 124, 553.
Andrassy, I. 268, 271.
Andresen, M. 534, 615, 656, 659, 664.
Andrae, Minister 192.
Angel 168.
Anklagemyndighed 523.
Ansvarhavende for trykte Skrifter 544.
Appel, C. 452, 501, 555, 585, 594, 614.
Apponyi, R. 207.
Arnholdt 125.
Arnim, Greve 188, 199.
Arnum, L. 556.
Arrildstenen 36—38.
Artikel V., se Pragfreden.
Artikel XIX, se Wienfreden.
Arvefølge 107, 113, 261, 365.
Arveret 107.
Arveprætendenter 622.
Arveskifte 98.
Aschenfeldt, Provst 85.
Asfrid Odinkarslatter 42—45, 51.
Asserballe Kirke 618.
Augustenborgerens Arveret 258, 261—62.
d'Auvergne, la Tour, Fyrste 207.
Aviser, se Pressen.
Bachmann, K. A. 486, 557.
Bahnsen, M. 557.
Balan, H. L. 205, 207, 208, 210.
Ballum 164, 279.
Bang, P. G. 107.
Banks, Gesandt 188.
Barfod, I. 166.
Barth, Dr. 478, 481, 484.
Barthausen, Ministerialdir. 455.
Bastrup 75.
Bauer, E. 617.
Bech, A. 617, 611.
Becherer, A. 557.
Befolkningens Bevægelser 298—310.
Befolkningsfordeling efter agtesk. Still. 290—95.
Befolkningsforhold 275.
Bekker, C. H. 557.
Bennebograben 31.
Bennetsen, H. C. 635.
Bernstorff, A. 197—200, 207.
Bernstorff, J. H. E. 105.
Beseler, W. 186, 361.
Besiddelsestagelsen af Slesvig i 1867, 625.
Beskatning 275, 324—29.
Beslaglæggelse af trykte Skrifter 545.
Beust, F. 200, 207, 627.
Biegeleben, M. 207.
Bille, C. St. A. 444.
Bille, S. 186.
Bille, T. 208.
Birkedal, V. 501, 556, 612.
Bismarck, H. 508.
Bismarck-Schönhausen, O., Fyrste: 198, 200, 201, 205, 208, 258—61, 264, 267, 343, 362, 387, 391, 396, 428, 441, 444, 445, 450, 494, 495, 497, 503, 508, 561, 624, 634, 642, 655, 658.
Bitter, K. H. 558.
Bjert 219, 278.
Bjolderupstenen 55—56.
Bjørnshauge, I. H. 553, 558.
Bjørnshauge, I. I. 559.
Blade, se Pressen.

- Blaufeldt, Advokat 91.
 Bleicken, M. 560, 609.
 Blöxen Finecke, C. A. 197.
 Blome, G. 260.
 Bloomfield, Gesandt 198.
 Bluhme, C. A. 112.
 Blumenthal, H. 247.
 Bonin, I. H. M. W. 560.
 Borgerret 227—29 243.
 Bosse, Minister 477, 482.
 Bov 128.
 Bovlund 475, 501, 534, 603.
 659, 661, 662.
 Braderup 168.
 Brakteater 22.
 Brarup (nordre) 171.
 Bredsted 127.
 Breitenau, Diplomat 102.
 Bremer, Advokat 187.
 Bremer, O. 32, 33.
 Brenner v. Felsach A. M. 203.
 208, 210, 267, 269.
 Brincken, C. W. E. 560.
 Brockschmidt, Dommer 656
 —58.
 Brunnow, Baron 207.
 Brændevin, Forbrug af 314.
 Bucher, L. 265.
 Budberg, Greve 198.
 Bugge, S. 13, 14, 21, 25, 26, 31,
 32.
 Bugge, T. 84.
 Bulbjærg 160.
 Bunsen, Gesandt 188, 190.
 Burchardi 195.
 Burg, F. 57.
 Bustrup 48.
 Bülow, B. 190, 198, 408, 617.
 Bygningsskat 328.
 Bonticher, K. H. 411, 439, 561.

 Callesen, N. H. 561.
 Callisen, C. F. 83.
 Calsen (Posekær) 502.
 Carl, Prins 40, 46.
 Carl Frederik, Hertug 103, 105.
 Carl Peter Ulrik, Kejser 105.
 Catharina II, Kejserinde 105-6.
 Charlotte, Landgrevinde 112.
 Chemnitz 634—637.
 Christian I, Konge 92.
 Christian III, Konge 96, 530.
 Christian IV, Konge 84.
 Christian V, Konge 102.
 Christian VIII, Konge 108, 138.
 171, 175.
 Christian IX, Konge 113, 198.
 199, 260—63, 395, 607, 622.
 623, 641, 651.
 Christian Albrecht, Hertug
 101.
 Christian August, Hertug
 104.
 Christiansfeld 181, 205, 276.
 Christoffer II, Konge 78, 92.
 Civilretten 525.
 Clarendon, Jarl 198, 207.
 Clausen, Advokat 186.
 Clausen, H. N. 186, 191, 192.
 194.
 Clausen, H. V. 275, 654.
 Clausen, I. 635.
 Clausen, R. P. 502, 562.
 Claussen, H. F. E. 502, 562.
 Clavius, C. 82.
 Clotz, S. 121.

 Dahlström, F. 247.
 Dalby 278, 219.
 Danckwerth, C. 9, 119.
 Dannevirkestenen 29, 46—51.
 Darum 26.
 David, C. N. 193.
 Delbrück, Professor 662.
 Delingstanken 185—202. 266.
 Deputeretkammer 354.
 Deputeretvalg 357.
 Detleffsen, D. 358, 363, 363.
 Detmar, Krønikeskriver 93.
 Dirckinck-Holmfeld, C. 193.
 Distrikter (bandede) 174, 180.
 Dommere 421, 522.
 Dommermyndighed 521.
 Dommerstanden 432.
 Drankere 314.
 Drouyn de Lhuys 622, 623.
 Droysen, I. G. 196.
 Dybbøl 259, 400.
 Dødelighed 500.

 Eckehard, Bisp 49, 50.
 Edsfæstelse 339, 346.
 Edsaflæggelse 340—43, 392,
 418, 449, 495, 496, 570.
 Edsnagtelse 342, 496, 570, 572.
 588, 593, 610.
 Egebak 175.
 Eideren 74, 76, 80.
 Eiderstaden 112.
 Eidersted 181, 282, 365.
 Ellif, Stattholder 80.
 Ekernfærde 24, 70, 282.
 Ellisen, Landdagsmand 450.
 Enge 177.
 Engelhardt 29.
 Erhverv 275, 315—24.
 Erik, Hertug 91.
 Erik af Pommern, Konge 93
 94.
 Erik Emune 74.
 Esben Snare 65.
 Esmarch, J. D. 121, 187.
 Eulenburg, Greve 340, 630.
 Evers, G. 196.

 Falbe, Gesandt 197.
 Falck, Minister 536.
 Falck, N. 91, 123, 137, 195.
 Falkenstein, se Vogel v. Falken-
 stein.
 Fallesen, E. 247.
 Favre, I. 623.
 Feilberg, H. F. 123, 124, 133.
 Fenger, C. E. 205, 207, 208.
 Fischer, Herredsfoged 265.
 Fischer, C. C. 563.
 Fischer, F. 564.
 Fjorde 167, 168.
 Flensborg 69, 70, 78, 119, 127.
 128, 168, 176, 181, 187, 188.
 195, 333, 339, 444, 523.
 Flensborg Amt 169, 174, 281.
 495.
 Flyttebevis 142.
 Folkesproget 118—67. 418.
 419, 422, 425, 431, 535.
 Folketælling 174, 281, 297.
 »For en Ordens Skyld« 656—
 59.
 Forbundsraadet 351, 352.
 Foreninger og Foreningsret
 499, 500, 505, 542—44.
 Forfatning, Slessvigs, Forordn.
 om af 1814, 1854. 113.
 Forfatningsforhold, danske,
 Depeche om af 1814, 1851. 112.

- Forfatningsforhold, danske, Kundg. om af ¹⁰/₁₈ 1863. 114.
 Forfatningslov, dansk, af ¹⁰/₁₈ 1855. 114.
 Formynderet 478.
 Forsamlinger og Forsamlingsret 499. 505. 542.
 Forvaltningskendelse og myndighed 520. 521.
 Forvaltningsretstrætte og -sag 521.
 Forvaltningsprog 173. 418. 424. 441.
 Forældremyndighed 478. 507. 566. 590. 592.
 Francke, Rigsdagsmand. 361.
423. 425. 426. 433. 434.
 Frederik II, Konge 97.
 Frederik III, Konge 99.
 Frederik IV, Konge 102.
 Frederik VI, Konge 171.
 Frederik VII, Konge 18. 113. 190. 572. 635.
 Fredspræliminærene ¹/₈ 1864. 205. 209.
 Fredspræliminærene 1866. 261. 267. 268.
 Friedrich, Hertug af Augustenborg 257. 259. 262. 567.
 Friess, Præst 649.
 Friis, J. 617.
 Frimenigheder og deres Kirker 475. 501. 534. 553. 567. 574. 594. 603. 609. 612. 657. 659. 661. 662. 664. 665.
 Frørup 276.
 Frøsløvstaven 27. 28.
 Fællesanliggender, danske, Forordn. om, ¹⁰/₁ 1854. 113.
 Fællesforfatning, Reskr. ang., ¹⁰/₁ 1848. 109.
 Fællesforfatning, Kundg. ang., ⁴/₁ 1848. 110.
 Fællesforfatning af ¹⁰/₁₈ 1855 og dens Ophævelse ¹⁰/₁₈ 1858. 114.
 Fællessynode 502. 532.
 »Fyrstendømme« (Navnet) 81.
 Fødselshyppighed. 298. 299. 307. 310.
 Gablenz, General 261. 262.
 Gade, E. 564.
 Gagern, H. 195.
 Gallehus 18—22.
 Garnisonsforhold 290. 296. 297.
 Gasteinoverenskomsten 260. 262. 618.
 Geffcken, F. H. 200.
 Gelstoft 24.
 Gelting 129. 132.
 Generalsuperintendenten 296. 533. 537.
 Germanisering 465. 466. 473. 478. 541. 625. 661.
 Gert, Greve 78. 168.
 Glebocki, Rigsdagsmand 507.
 Gnupa 42—45. 51.
 Godt, B. P. 565. 580.
 Gorm den gamle 43. 74.
 Goszler, Minister 453. 459. 468.
 Gottorp Amt 174. 176. 181. 361.
 Gottorp Provsti 170.
 Gottburgsen, Rigsdagsmand 422. 423. 425. 436.
 Graasten 70. 168. 333. 341. 343.
 Grau, P. 566.
 Grenstenstenen 57.
 »Grov Uorden« (»grober Unflug«) 657—59. 663—65.
 Grundlov af ⁴/₈ 1849 110.
 Grundlov af ¹⁰/₁₈ 1863. 115.
 Grundskat 328.
 Grundtvig 201. 555. 584. 603.
 Grünwald, N. 617. 652.
 Grænse (-Linje, -Regulering) 195. 219—22. 276. 330. 386—89. 393. 400. 409. 422. 424. 425. 506.
 Grøngroft 168.
 Guldhornene 18—22.
 Görtz, Minister 102.
 Göttig, Provst 639.
 Haderslev 24. 172. 181. 207. 342. 501. 523. 533. 534. 661.
 Haderslev Amt 185. 186. 196. 280. 295. 333. 339. 495. 503.
 Haderslev Amts Landboforening 637. 638.
 Haderslev Realskole 455. 464. 624. 631. 640.
 Haderslev Seminarium 463. 644.
 Hagerup, E. H. 123. 137.
 Hahn, J. H. 566.
 Halbhuber, Civilkommissær 258.
 Hall, Minister 197. 201.
 Hans, Hertug 97.
 Hansen (Grumby), A. 492. 567.
 Hansen, A. T. 567.
 Hansen, B. 568. 614.
 Hansen, F. C. 568.
 Hansen, G. 568.
 Hansen, J. 569.
 Hansen, J. J. 200. 444.
 Hanssen, C. 569.
 Hanssen (Nørremølle), H. P. 275. 474. 476. 477. 479. 480. 484. 487. 491. 504. 508. 566. 570. 589. 649. 650. 654. 661.
 Hanved 128.
 Harald Gormsen 73.
 Hartmann, Rigsdagsmand 422. 426. 433.
 Hatzfeldt, Greve 232. 642. 643.
 Haverslundstenen 9. 38—39.
 Havetofte 170.
 Hedeby 45. 51. 77.
 Hedebystenen 46—51.
 Hejls 219. 278. 653.
 Helstaten 112. 178. 257.
 Helzen, Amtmand 565.
 Herrehuset 354.
 Herrfurth, Minister 471.
 »Hertug« (Titlen) 77.
 »Hertugdømme« (Navnet) 80.
 Hertsprung, J. 60.
 Heydebrand u. d. Lasa 253. 627.
 Hiort-Lorenzen, H. R. 593. 628. 629. 631. 635—40.
 Hjemstedsbevis 235. 236. 243.
 Hjort, P. 177. 198.
 Hodeuberg, Rigsdagsmand 507.
 Hohenlohe-Schillingsfürst, Fyrste 337.
 Holdt, A. C. C. 571. 616.
 Hollingssted 125.
 Holt (Endelsen) 65.
 Hoptrup Kirke 56.
 Humble, Konge 75—76.
 Humtrup 168.
 Husby 120.
 Husum 124. 125. 127. 168. 177.
 Husum Amt 174. 181. 282.

- Hyrup Kirke 59.
 Hütten 125.
 Hütten Amt 181. 361. 365.
 Hänel, Professor, Rigsdagsmand 396. 472. 506. 508. 607.
 Høegh-Guldberg, F. 85.
 Horlück, A. D. 496. 572. 641. 642. 645.
 Inddragelsen 1721. 101. 102.
 Indfødsret 227—29. 232—35. 237—39. 243. 245. 246. 251. 252. 318. 344. 456. 470. 471. 479. 487—90.
 Indkomstskat 128.
 Indlemmelsespatentet 1721. 103. 104.
 Indlemmelsespatentet 1867. 338. 625.
 Industri 315.
 Indvandring 289. 307. 308.
 Iversen, J. 573.
 Jacobsen, C. J. 573. 581.
 »Jarl« (Tålen) 77.
 Jaspersen, K. 36. 122.
 Jebens, M. 574.
 Jensen, Agent 586.
 Jensen, H. N. A. 37. 121. 125. 126. 128. 131. 137.
 Jensen, M. 575.
 Jepsen, Præst 121.
 Jessen, J. 499. 575. 589. 640. 641. 644. 646. 649. 650—58. 661. 663. 664.
 Johan Adolf, Hertug 98. 106.
 Johannsen, G. H. J. 410. 412. 416. 417. 419. 466. 467. 469. 471. 472. 473. 476. 477. 497. 499. 503—08. 577. 619. 641. 644. 646—50. 652. 653. 655. 657—62.
 Johansen, J. 580. 624. 631.
 Juhler, J. C. 580. 605.
 Junggreen, J. P. 418. 422. 424. 428—34. 497. 504. 581. 617. 645. 651.
 Jursdikationsforhold 279.
 Jürgensen, C. J. 421. 582.
 Jydsk 125.
 Jäger, O. 466.
 Jællingestenene 29. 39.
 Jørgensen, A. D. 530. 571. 660.
 Jørgensen, J. L. 581.
 Jørl 575.
 Kaltan, J. W. M. 584.
 Kaftan, T. C. H. 574. 583. 653.
 Kammerretten 122.
 Kappel 127.
 Kappel, J. J. 122. 126.
 Karolyi, A. Greve 267.
 Kauffmann, H. A. T. 205. 207—10.
 Ketting Kirke 638.
 Kiel 259. 260. 280. 523.
 Kielerbrevet 96.
 Kier, O. D. H. 359. 364. 584.
 Kirkeforstanderskabet 530. 531.
 Kirkekollegier 499. 530. 531.
 Kirkesprog 119. 435. 539.
 Kirkevisitatorier 537.
 Kirkeældste 531.
 Kirstine Svendsdatter 18.
 Kisbuy, Præst 129. 132.
 Klangsbøl 177.
 Klipleve 168.
 Kloppenborg, H. D. 584.
 Kloster, Lærer 608.
 Klosterpolitiken 556. 609.
 Knudsen, H. A. 585.
 Knudsen, K. 585.
 Knuth, Minister 189.
 Kok, J. 124.
 Kolding 164. 261.
 Kommuneformander og -raad 520.
 Kongeaaen 74. 76. 80. 164. 412.
 Konsistoriet i Kiel 296. 530. 533.
 Kontrollforsamlinger 319—43. 547. 495. 627.
 Kragehul Mose 13. 14. 29.
 Kresdagen 421. 518.
 Kresordning 465. 471. 512—13.
 Krieger, A. F. 208.
 Kriminalstatistik 314.
 Kristensen, M. 165. 166.
 Krog Meyer, Præst 200.
 Kronsyndikatet 261.
 Krop 125.
 Krupka, W. 247.
 Kruse, Præst 123.
 Kruse, C. J. H. 665.
 Krüger (Kryger), H. A. 264. 343. 358. 361. 386. 389. 391. 397—405. 409. 448—50. 495. 496. 504. 560. 586. 617. 627—41.
 Krüger, I. 589. 630.
 Kunststilling (nordslesvigsk) 650.
 Kvinderne 292. 543.
 Kær Herred 169.
 Köller, E. M. 437. 438. 442. 443. 478. 481. 482. 487. 488. 491. 505. 589. 616. 660.
 Kölnische Zeitung 266. 625.
 Königgrätz 263.
 Kópke, Dr. 473. 476.
 Laale, P. 150.
 Lackmann, A. H. 120. 137.
 Ladulund 121. 168. 657.
 Landbrug 315. 321. 323. 475. 500.
 Landdagen 354.
 Landdagsvalg 501.
 Landkommuner 519.
 Landraader 517.
 Landretter 420. 426. 522. 523.
 Larsen, P. 617. 631.
 Larsen (Skrappenborg), O. P. H. 642.
 Lassen, H. 409. 416. 451. 453. 455. 457. 458. 460. 461. 463—67. 469. 473. 496. 497. 502. 504. 505. 570. 591. 616. 617. 639—42. 644. 645. 647. 648. 650—53.
 Lassen, Jerk 18.
 Lederer, Civilkommissær 258.
 Lehmann, O. 186. 187. 606.
 Lenzenmann, Rigsdagsmand 422. 427. 507.
 Lerbæk Mark 190.
 Leth, Præst 581.
 Letocha, Rigsdagsmand 505.
 Lev (Endelsen) 63.
 Levetzau, Gesandt 188.
 Levetzau, W. G. J. G. 592.
 Ley, C. S. 617. 611.
 Lieber, Rigsdagsmand 507.
 Liebknecht, Rigsdagsmand 506. 507.
 Lienbacher, E. 207.

- Lidholdt, F. [592](#).
Lilencron, R. [52](#).
Lindemann, Anisdommer [592-655](#).
Lindenberg, F. [57](#).
Loftus, Gesandt [198](#).
Londonkonferencen [200](#), [205](#), [207](#).
Londonprotokollen [111](#).
Londontraktaten [198](#), [199](#), [395](#).
Lornsen, U. [185](#), [186](#).
Lorenzen, P. [11](#), [185](#).
Louise, Prinsesse (senere Dronning) [113](#), [651](#).
Lovgivende Forsamling [351](#) — 57.
Ludvigsen, A. C. [593](#).
Lycke, N. P. [501](#), [591](#).
Lyngby, K. J. [123](#), [137](#).
Lyrskov [74](#), [125](#).
Lyschander, C. [82](#).
Læk [128](#).
Lærerseminarier [180](#).
Lø Herred og Provst [279](#).
Løgumkloster [168](#), [123](#).
Løgumkloster Amt [185](#), [279](#).
Løse (Endelsen) [61](#).
Madsen, L. [81](#).
Madvig, J. N. [192](#), [193](#), [194](#), [196](#), [594](#).
Madvig, P. A. [594](#), [617](#).
Mageskifterne 1767 og 1773. [105](#)—8.
Magistrat [119](#).
Magnus den gode [74](#).
Mandsnavne [124](#).
Manteuffel, E. [261](#), [262](#), [493](#), [595](#), [623](#).
Margrethe, Dronning [93](#).
Marx, C. [656](#).
Masseudvandring [495](#).
Masseudvisninger [437](#), [506](#).
Mathiesen, M. C. [559](#), [597](#), [652](#).
Mathiesen, C. [360](#), [596](#).
Matzen, H. [645](#).
Mauricius, Greve [95](#).
Mauve, K. [475](#), [557](#), [597](#).
Meddomsmændsretten [522](#), [523](#).
Medelby [169](#).
Meggers, J. [40](#), [46](#).
Meincke, J. G. R. [207](#).
Menighedsordning og -repræsentanter [530](#).
Michaelis, Landdagsmand [444](#).
Michaelis Sogn [125](#).
Michelsen, J. [598](#).
Militære 296—98.
Militærpligt, se Værnepligt.
Militærtjeneste [237](#), [238](#), [244](#), [249](#), [337](#), [338](#), [348](#), [390](#), [642](#).
Milsted [125](#).
Miquel, Minister [440](#), [482](#).
Modersmaalet [432](#), [434](#), [441](#), [467](#), [468](#), [472](#), [476](#), [497](#), [502](#), [509](#), [516](#), [540](#), [541](#), [653](#), [654](#).
Moldt, J. [571](#), [598](#), [639](#), [641](#).
Moltke, Carl [178](#), [180](#), [440](#), [536](#).
Moltke, M. [195](#).
Moltke, M. T. [196](#).
Moltke, O. J. [440](#), [483](#), [484](#), [590](#).
Moltke, V. [192](#).
Mommensen, F. [199](#).
Monrad, Biskop [193](#).
Monrad, C. F. [572](#), [578](#), [599](#).
Muntelius, Professor [28](#), [11](#).
Morin, Deputeret [62](#), [362](#)—30.
Motty, Rigsdagsmand [505](#).
Munckel, Rigsdagsmand [507](#).
Mundt, Professor [193](#).
Müller, Provst [639](#).
Müller, M. [660](#).
Müller, S. [30](#), [50](#).
Mogeltønder Birk og Provsti [279](#).
Møller, C. [264](#).
Møller, H. [84](#).
Møller, H. T. [339](#), [340](#).
Møller, Ph. [651](#).
Mørk-Hansen, M. [565](#), [653](#), [663](#).
Napoleon III, Kejser [407](#), [492](#), [624](#).
Naturalisation, se Indfødsret.
Nesselrode [188](#).
Nicolai I, Kejser [178](#), [188](#).
Niels, Konge [80](#).
Nielsen, C. [600](#).
Nikolsburg [263](#), [267](#).
Nissen, H. [502](#), [601](#).
Nissen, N. [571](#), [601](#).
Nordborg [69](#), [168](#), [342](#), [523](#).
Notabelforsamlingen, Reskr. om, af 28de 1851. [111](#).
Nyborgforlejen [93](#).
Nydum Mose [17](#), [18](#), [30](#).
Nykirke [177](#).
Nyrupgraven [11](#).
Nyström, A. [649](#).
Næringskat [328](#).
Næsbjerg [12](#).
Nævningeret [522](#).
Odenseforliget [96](#)—98.
Olderup [167](#).
Olshausen, T. [185](#)—87.
Opdragsleseret [412](#), [443](#), [485](#), [507](#), [660](#).
Optantbørn [245](#), [295](#), [347](#), [417](#), [455](#), [456](#), [487](#)—91, [664](#)—66.
Optanter [229](#), [230](#), [232](#), [234](#), [237](#), [239](#)—45, [295](#), [344](#)—46, [412](#)—17, [438](#), [443](#), [455](#), [456](#), [461](#)—63, [469](#)—71, [479](#), [487](#), [488](#), [490](#), [491](#), [497](#), [504](#), [507](#), [644](#), [650](#), [667](#).
Option, se Optanter.
Ostenfeld [125](#).
Outeen, N. [123](#), [137](#).
Overforvaltningsret [521](#).
Overlandsret [522](#).
Overpræsidenten [516](#).
Oversø [58](#), [175](#).
Oxebækken [176](#).
Palmerston, Lord [188](#), [189](#), [198](#).
Parlamentsforhandlinger [385](#) — 491.
Paragraf 5, se Pragfreden.
Partsch, Slægt [622](#).
Paulsen, C. [123](#), [137](#), [535](#).
Pechlin, Gesandt [107](#), [191](#).
Pedersen, C. [127](#).
Peters, Ministerialdirektør [490](#).
Peters, Provst [632](#).
Petersen, H. [653](#).
Petersen, N. [616](#), [657](#).
Petersen, Th. [664](#), [665](#).
Petersen, U. [119](#), [120](#).
Peschke Senator [361](#), [365](#).
Philipsborn, Gesandt [476](#), [642](#).
Piccioni, Deputeret [627](#).

- Pingel, I. C. [602](#).
 Plaetner, J. [602](#).
 Platen, Minister [197](#).
 Ploug, C. [191](#).
 Politiforholdsregler og -myndigheder [437](#). [442](#). [454](#). [474](#)—[76](#). [520](#).
 Pontoppidan, E. [9](#).
 Pontoppidan, E. (yngre) [120](#). [121](#).
 Poppenheim, W. P. E. [207](#). [221](#).
 Poul, Storfyrste [106](#).
 Poulsen, L. B. [501](#). [602](#). [644](#). [659](#). [661](#). [664](#).
 Pragfreden og dens Artikel V [225](#). [257](#)—[72](#). [280](#). [337](#)—[39](#). [143](#). [146](#). [186](#)—[91](#). [393](#)—[96](#). [398](#)—[407](#). [410](#). [413](#). [418](#). [427](#). [437](#). [445](#). [448](#)—[51](#). [466](#). [467](#). [470](#). [471](#). [478](#). [493](#). [494](#)—[96](#). [504](#). [505](#). [507](#). [508](#). [624](#). [627](#). [629](#)—[11](#). [631](#). [634](#). [647](#).
 Pressen [410](#). [479](#)—[81](#). [483](#). [485](#). [486](#). [499](#). [544](#)—[47](#). [662](#).
 Privatundervisning [139](#).
 Proklamation (Kongen af Preussens) til Indbyggerne i Hertugd. Holsten og Slesvig [626](#).
 Provinsialraad [116](#).
 Provinsialregering [117](#).
 Provinsialskolekollegium [117](#).
 Provinsialstænder [180](#).
 Provinsialsynoder [295](#).
 Provinslanddag [502](#). [516](#).
 Provster [131](#).
 Provstier [279](#). [280](#). [531](#).
 Provstisynoder [499](#). [502](#). [531](#).
 Præster [132](#).
 Præsteseminarium [133](#).
 Puttkamer, Minister [456](#). [462](#). [469](#).
 Pückler, Greve [340](#).
 Quaade, G. J. [198](#). [205](#). [208](#). [210](#). [265](#). [642](#). [643](#).
 Radowitz, Minister [195](#).
 Rask, R. [137](#).
 Rechberg, J. B. [198](#). [205](#). [208](#). [210](#).
 Recke, v. d., Minister [479](#).
 Reedtz, H. C. [192](#). [195](#).
 Refslund, B. (den ældre) [603](#).
 Regenburg, T. A. [171](#). [176](#). [181](#).
 Regeringsdistriktet (Slesvig) [466](#). [515](#).
 Rehnhoff, Provst [172](#).
 Reimers, H. M. [665](#). [666](#).
 Reimers, J. P. [570](#). [571](#). [603](#). [657](#). [659](#). [665](#).
 Religionsundervisning [411](#). [418](#). [465](#). [468](#). [472](#)—[74](#). [482](#). [537](#). [540](#). [651](#). [652](#). [654](#). [658](#). [659](#). [663](#).
 Rendsborg [120](#). [259](#). [260](#).
 Rendsborgforliget [102](#).
 Retsforhandlinger [419](#)—[21](#). [412](#).
 Retsforhold [225](#). [419](#).
 Retspleje [420](#). [421](#). [432](#). [521](#).
 Retsprog [173](#). [418](#). [423](#). [424](#). [431](#). [433](#)—[35](#). [441](#). [498](#).
 Reuss, Heinrich VII. af, [268](#). [271](#).
 Reuter, Provst [653](#). [654](#). [656](#). [658](#).
 Reventlow, Gesandt [189](#).
 Reventlow-Criminil, H. [107](#).
 Revertera, Civilkommissær [258](#). [618](#).
 Rheinbaben, Minister [491](#).
 Ribe [74](#). [219](#). [278](#).
 Ribebrevet [95](#). [96](#).
 Richter, E. [507](#).
 Ridder- og Landskab [261](#).
 Rigsdagen [351](#)—[54](#).
 Rigskrigsskat [399](#).
 Rigsmilitærlov [402](#).
 Rigsretten (den tyske) [522](#).
 Ringenæs [168](#).
 Rintelen, Rigsdagsmand [505](#).
 Rinze, Præst [129](#).
 Riseby [124](#).
 Rodenæs [177](#).
 Rosen, E. J. G. [604](#).
 Rosenbom, H. P. [605](#).
 Rosenørn, M. [194](#).
 Rosenørn-Lehn, O. D. [253](#).
 Roskildefreden [100](#).
 Rosløf, H. J. [191](#).
 Rossen, R. P. [605](#). [616](#). [659](#).
 Rothe, A. [193](#).
 Rothe, V. [191](#). [193](#).
 Rudolfstædt, J. H. K. [122](#).
 Runealfabeter [10](#). [36](#).
 Runebrakteater [22](#).
 Russel, J. [199](#). [207](#). [400](#).
 Ryd (Endelsen) [64](#).
 Ryde Kloster [76](#).
 Rygh, O. [31](#).
 Rødding [501](#). [523](#). [534](#). [556](#). [584](#)—[85](#). [612](#). [630](#). [651](#).
 Rørdam, H. [133](#).
 Sabroe, A. V. T. [605](#).
 Sadowa [263](#).
 Samwer, K. [107](#).
 Sandbjerg [634](#).
 Sanges Afsøgelse, Forbud mod [654](#).
 Satrup [168](#). [170](#).
 Saxo [74](#). [75](#). [82](#).
 Scavenius, Godsejer [122](#).
 Schack, H. E. [192](#).
 Schack-Schackenburg, Greve [502](#). [594](#).
 Scheel, A. W. [194](#).
 Scheel, L. [195](#).
 Scheel-Plessen, C. A. T., [205](#). [208](#). [258](#). [262](#). [263](#). [340](#). [344](#). [493](#). [606](#). [628](#)—[30](#). [631](#).
 Schelling, Statssekretær [422](#). [424](#).
 Schleiden, R. [187](#). [196](#).
 Schleinitz, Minister [195](#). [197](#).
 Schmidt, D. [617](#). [631](#).
 Schouw, I. F. [192](#).
 Schovelin, I. T. [207](#).
 Schow, Borgmester [172](#).
 Schröder, Købmand [622](#).
 Schøller, F. C. G. [207](#). [221](#).
 Schönfeld, A. [207](#). [209](#).
 Sehested, C. [102](#).
 Selig, Dommer [423](#).
 Selvbestemmelsesret [260](#). [400](#). [493](#). [505](#). [508](#).
 Selvforvaltning [530](#). [531](#).
 Selvmord [112](#).
 Sessioner [337](#)—[39](#). [495](#).
 Sigismund, Konge [91](#).
 Sigtrygg [42](#)—[45](#).
 Sigurd Jorsalafar [80](#).
 Sild [186](#).
 Silkeborg [164](#).

- Simonsen, P. [664](#), [665](#).
 Siseby Sogn [124](#).
 Skagen [74](#).
 Skamlingsbanken [612](#).
 Skarde, Hirdmand [49](#), [50](#).
 Skatter [324](#)—[28](#).
 Skau, L. [612](#).
 Skau, M. [607](#).
 Skau, P. [263](#), [502](#), [608](#), [636](#),
 [655](#).
 Skodborg [24](#).
 Skodborgaa [74](#).
 Skoleforeningen [500](#), [567](#), [613](#).
 Skolekollegium og -inspektorer [337](#).
 Skolepligt og -tvang [538](#).
 Skolesprog [435](#), [539](#).
 Skoleundervisning, se Undervisning.
 Skovby [120](#).
 Skovray, P. A. [608](#), [645](#), [656](#),
 [657](#).
 Skrumsager, J. N. H. [609](#).
 Skrydstrup [24](#), [25](#).
 Skuespillere udvises [614](#), [615](#).
 Skærbæk [501](#), [534](#).
 Slesvig (Navnet) [80](#).
 Slesvig By [70](#), [77](#), [120](#), [127](#),
 [168](#).
 Slesvig Domkirke [51](#)—[55](#).
 Slesvig Kapittelhus [56](#)—[57](#).
 Slesvig Stift [131](#).
 Slesvig Holsten (Navnet) [85](#).
 Slien [80](#), [120](#), [122](#), [124](#), [125](#),
 [168](#).
 Slogs Herred [169](#), [359](#), [362](#).
 Snorre Sturlason [80](#).
 Spønneck, Minister [194](#).
 Sprogforeningen [499](#), [555](#), [582](#),
 [610](#).
 Sprogforhold [167](#)—[82](#), [329](#),
 [472](#), [493](#).
 Sprogkamp og -ordning [167](#)—
 [82](#), [472](#), [498](#), [506](#), [654](#).
 Sprogstatistik [275](#), [329](#)—[37](#).
 Stamps Enke [660](#).
 Stapelholm [181](#).
 Statsborgere og deres Ret [227](#),
 [233](#), [234](#), [236](#), [237](#), [239](#), [240](#),
 [244](#), [418](#), [456](#), [478](#), [490](#), [504](#),
 [612](#).
 Statsskatter [328](#).
 Stedingk, A. [207](#), [221](#).
 Stedsnavne [60](#)—[71](#), [120](#).
 Steen, A. [193](#).
 Stenbock, General, [102](#).
 Stegelmann, Skoleinspektør
 [619](#).
 Steinmann, G. F. M. [472](#), [505](#),
 [610](#).
 Stenderup Sogn [219](#), [278](#).
 Stiehle, G. [205](#), [207](#), [209](#).
 Storm, G. [45](#).
 Straarupsmykke [16](#), [17](#), [25](#).
 Strackerjan, K. E. [440](#), [611](#).
 Straffelovgivning [524](#).
 Struense, Superintendent [169](#).
 Strustrup [137](#).
 Stüve, Minister [195](#).
 Stænder- og Stænderforsamlinger [109](#), [114](#), [178](#), [262](#).
 Succession [98](#), [107](#).
 Sundevad [495](#), [504](#).
 Suppleringskat [328](#).
 Suverænitetets Diplomerne [98](#)
 —[101](#).
 Suverænitetets Rettigheder [193](#),
 [194](#), [396](#).
 Svabsted [125](#).
 Svans [66](#), [119](#), [120](#), [124](#).
 Sveistrup, H. K. J. N. B. K. [556](#),
 [585](#), [612](#).
 Sveistrup, P. [275](#).
 Sven, Konge [49](#)—[50](#).
 Svendsen, N. [664](#), [665](#).
 Svendstrup Sogn [504](#).
 Sverdrup, J. [556](#).
 Svesing [167](#), [168](#), [175](#).
 »Svinekonger« [618](#).
 Synodalforsamling [295](#).
 Synoder [511](#), [532](#).
 Sædelighed [110](#).
 Søderberg, Dr. [31](#).
 Sønderborg [172](#), [181](#), [359](#),
 [523](#).
 Sønderborg Amt [281](#), [295](#), [333](#),
 [503](#).
 Sønderborgs Befæstning [400](#).
 Sønderjyder (Navnet) [75](#), [76](#).
 Sønderjylland (Navnet) [74](#)—[80](#).
 Sønderjyllands Folketammer [122](#).
 Sørensen, R. [615](#).
 Sørensen, S. J. [613](#).
 Taps [219](#), [278](#).
 Taubers Pigeskole [647](#).
 Tejlberg-Jørgensen, J. [501](#).
 Thiers A. [621](#).
 Thomsen, H. [613](#).
 Thomsen, K. [613](#).
 Thomsen, R. [501](#), [614](#).
 Thomsen, V. [21](#), [658](#).
 Thorp (Endelsen) [63](#).
 Thurah, Kapt. [594](#).
 Thyra, Prinsesse [266](#).
 Thyra Dannebod [73](#).
 Tiedemann, Kogsbesidder [187](#).
 Tilbagegivelse af Nordslesvig
 [264](#).
 Tilbageføringserklæringer
 [249](#).
 Tillich, F. F. [111](#), [171](#), [173](#),
 [176](#), [336](#).
 Tilvækst af Befolkningen [285](#),
 [303](#)—[8](#).
 Toftlund [142](#), [523](#).
 Torsbjærg Dupsko [12](#)—[15](#), [29](#).
 Torsbjærg Mose [12](#), [28](#), [30](#), [34](#).
 Torsbjærg Skjoldbule [15](#), [16](#).
 Travendalfreden [102](#).
 Treja [125](#), [167](#), [168](#), [171](#).
 Tronfølge Lov [44](#), [1853](#), [113](#).
 Trosbekendelse [285](#), [295](#).
 Troskabsed [343](#).
 Tschirnschnitz, A. F. T. [485](#),
 [615](#), [639](#).
 Twesten, Landdagsmand [415](#).
 Tyrstrup [276](#).
 Tyssen Hansen, se Hansen.
 Tønder [119](#), [168](#), [174](#), [175](#), [181](#),
 [187](#), [195](#), [339](#), [523](#).
 Tønder Amt [174](#), [279](#), [281](#).
 Tønder Provsti [279](#).
 Tønder Seminarium [463](#), [538](#),
 [644](#).
 Tønder Visitationarium [177](#).
 Tønning [102](#).
 Tørringehns Provsti [280](#).
 Udbjerg [168](#).
 Udlandinge [416](#), [437](#), [457](#), [462](#),
 [490](#), [491](#), [507](#).
 Udskrivning [229](#), [337](#)—[39](#), [343](#),
 [346](#), [494](#)—[96](#).
 Udvandring [230](#), [240](#), [242](#), [243](#),
 [289](#), [303](#)—[8](#), [328](#), [339](#), [343](#)—

346. 404. 410. 411. 413. 418.
 495. 497. 503. 504.
 Udvisning 233. 235. 244. 342.
 344. 345. 410. 431. 436-43.
 461. 462. 475. 478. 479. 481.
 483. 487-89. 491. 495. 505.
 -7. 525. 598. 642. 662. 665.
 Ullerup 24. 168.
 Undersaatsforhold 227-30.
 232. 233. 237. 240. 241. 285.
 295. 306. 328. 345. 391. 487.
 495.
 Undervisning og Undervis-
 ningsprog 128. 129. 173.
 180. 425. 453. 454. 458. 459.
 464. 465. 467-69. 472-74.
 476. 477. 480. 482. 498. 500.
 534. 535. 538-40. 613. 613.
 Urnehovedting 74.
 Urvælgere 355.
 Usedom, Statsmand 196.
 Usar, R. P. P. 615.
 Vaabenstilstandskonvention
 1849. 110.
 Valdemar, Hertug 78.
 Valdemar Sejf 91.
 Valg 200. 346. 352-58. 362.
 414. 416. 473. 494-98. 500.
 502-5. 518. 530. 533.
 Valgdistrikter. 118.
 Valgkreds 352. 362. 363. 401.
 427. 495. 496. 501.
 Valgmandsvalg 355.
 Valgperiode 354. 357.
 Valgret og Valgbarhed 352-
 55. 436. 503. 504. 530.
 Valgstatistik 275. 359-84.
 Vamdrup 75. 219. 276. 278.
 Vandringsstatistik 308-10.
 Vedel, A. S. 81.
 Vedelspangstenene 40-46.
 Vejstrup 219. 278.
 Vidaa 177.
 Vielseshyppighed 299. 300.
 Vi Herred 121. 122.
 Vigfusson 13. 14.
 Vimose 13. 14. 35.
 Vogel v. Falkenstein 565.
 616.
 Vonsild 219. 278.
 Vraog, J. 659.
 Valgforeningen 601. 601.
 650. 662.
 Værnepligt og Værnepligtige
 228. 236-38. 240. 241. 243.
 244. 247. 249-52. 289. 298.
 337-48. 388-92. 395-97.
 400. 456. 488. 489. 495. 497.
 642. 643.
 Wachs, Dr. 406. 636.
 Wachtmeister, C., Greve 208.
 Wagoner, Landdagsmand 444.
 448.
 Waite, G. 196.
 Wallich, Rigsdagsmand 404.
 Warmstedt, Amtmand 138.
 Warschauprotokollen af 1/4
 1851. 113. 261.
 Werlauf, E. C. 123. 137.
 Werther, C. 205. 208. 210. 267.
 269.
 West, A. P. 616. 639.
 Wildenbruch, Major 187.
 Wilhelm, Konge (senere Kej-
 ser) 259. 260. 263. 264. 494.
 625. 626. 628.
 Wilhelm, Konge af Preussens
 Proklamation til Indbygger-
 oe i Hertugdømmerne Hol-
 sten og Slesvig 626.
 Willemoës, C. A. 578. 617. 611.
 Wimmer, L. 638.
 Wimpffen, Gesandt 627.
 Wienfreden og dens Artikel
 XIX. 116. 205-16. 225. 226.
 229-35. 237-41. 245. 276.
 337. 338. 394. 396. 413. 423.
 437. 438. 448. 456. 487. 488.
 490-92. 622. 665. 666.
 Wientraktaten af 11/10 1878.
 268. 271-72. 497. 508. 509.
 Windthorst, Rigsdagsmand
 505. 508.
 With, J. P. 185.
 Wodehouse, Lord (Jarl Kim-
 berley) 197.
 Wolff, C. P. 617.
 Worm, O. 18.
 Worsaae, J. J. A. 18.
 Zedlitz, O. A. 258. 261. 340.
 342. 618. 627.
 Zedlitz-Trütschler, Minister
 472.
 Zeska, fhv. Løjtnant 616. 649.
 664.
 Ægteskab 293. 299. 416.
 Ære 187. 219.
 Ærskjøbing 181.
 Odís Sogn 219. 276. 278.
 Ørsted, A. S. 186. 193.

INDHOLDSFORTEGNELSE

FORTALE

FORTEGNELSE OVER MEDARBEJDERNE

FØRSTE AFSNIT

LUDV. F. A. WIMMER: *RUNEMINDESMÆRKERNE I SØNDERJYLLAND SOM VIDNESBYRD OM LANDETS NATIONALITET*. Side 9. Sønderjyllands indskrifter med det ældste (længere) runealfabet. Side 10. Sønderjyllands indskrifter med det yngre (kortere) runealfabet. Side 36. — JOHANNES STEENSTRUP: *DE SØNDERJYDSKE STEDSNAVNES VIDNESBYRD OM FOLKETS NATIONALITET OG HISTORIE*. Side 60. Kort over de danske Stedsnavne ved Sydgrænsen. Side 67. — P. K. THORSEN: *LANDETS, FOLKETS OG SPROGETS NAVN*. Side 72.

ANDET AFSNIT

*DE VIGTIGSTE STATSÅKTER VEDRØRENDE HERTUGDØMMET SLESVIGS FORHOLD TIL DEN DANSKE KRO-
NE*. Side 91. — M. MACKEPRANG: Statsakterne indtil Kristian VIII's Død. Side 91. — ALEX. THORSØE: Statsakterne fra 1848 til 1864. Side 109.

TREDJE AFSNIT

P. K. THORSEN: *DET DANSKE FOLKESPROG I SØNDERJYLLAND*. Side 119. — P. LAURIDSEN: *DE SLESVIGSKE SPROGFORHOLD OG DEN DANSKE SPROGORDNING 1850—52*. Side 167. — Kort over den danske Sprogordning 1850—51, Sprogforholdene 1864 og Den preussiske Sprogordning 1888. Side 179.

FJERDE AFSNIT

EMIL ELBERLING: *DEN SLESVIGSKE DELINGSTANKES HISTORIE*. Side 185.

FEMTE AFSNIT

EMIL ELBERLING: *FREDSSLUTNINGEN I WIEN 1864*. Side 205. — Kort over det danske Monarki før Freden i Wien 30. Oktober 1864. Side 206. — *DELTAGERNE I LONDON-KONFERENCEN*. Side 207. — Underhandlerne ved Fredsslutningen i Wien. Side 208. — *FREDSPRÆLIMINÆRERNE AF 1. AUG. 1864*. Side 209. — *FREDEN I WIEN, 30. OKTOBER 1864*. Side 209.

SJETTE AFSNIT

H. V. CLAUSEN: *DEN NYE GRÆNSE MELLEM DANMARK OG SLESVIG*. Side 219. — *GRÆNSEREGULERINGS-KOMMISSIONENS PROTOKOL*. Side 220 og 221.

SYVENDE AFSNIT

DANSKE UNDERSAATTERS TRAKTATMÆSSIGE RETSSTILLING I SØNDERJYLLAND. Side 225. I. Fredstraktaten 30. Okt. 1864. Artikel XIX. Side 225. II. Aabenraa-Konventionen. Side 240. — *AABENRAA-OVERENSKOMSTEN* (Slutningsprotokol). Side 247. Stadfæstelsen af de af den internationale Kommission i Aabenraa fremsatte Forslag. Side 252.

OTTENDE AFSNIT

EMIL ELBERLING: *FREDSSLUTNINGEN I PRAG 1866*. Side 257. — Underhandlerne ved Fredspræliminærerne i Nikolsburg. Side 267. — Underhandlerne ved Fredstraktaten i Prag. Side 267. — Underhandlerne ved Traktaten i Wien 11. Oktober. 1878. Side 268. — *FREDSPRÆLIMINÆRERNE I NIKOLSBURG*. Side 268. — *FREDEN I PRAG, 23. AUGUST 1866*. Side 269. — *TRAKTAT I WIEN 11. OKTOBER 1878*. Side 271.

NIENDE AFSNIT

FR. JÜRGENSEN WEST: *STATISTISKE BIDRAG TIL BELYSNING AF BEFOLKNINGS-, ERHVERVS- SAMT BESKATNINGS-FORHOLD I NORDSLESVIG SIDEN 1864*. Side 276. De ved Wienfreden fremkaldte Forandringer i Hertugdømmet Slesvigs Territorium. Side 276. Ordningen af de administrative Forhold i de afstaaede jyske Enklaver. Side 279. De nordslesvigske Amter, deres Størrelse og Folketal 1864—1895. Side 280. Befolkningens Fordeling efter ægteskabelig Stilling. Side 290. Befolkningens Fordeling efter Undersaatsforhold. Side 295. Befolkningens Fordeling efter Trosbekendelse. Side 295. Militære. Side 296. Befolkningens Bevægelser i de nordslesvigske Amter. Side 298. Moralstatistik. Side 310. Befolkningens Fordeling efter Erhverv. Side 315. Beskatningen. Side 324. — H. V. CLAUSEN: *SPROGFORHOLD I NORDSLESVIG EFTER 1864*. Side 329. — H. V. Clausens Procentals-Kort over Sprogforholdene i Nordslesvig. Side 331. — P. SIMONSEN: *VÆRNEPLIGTSFORHOLDENE I NORDSLESVIG EFTER 1864 OG BEFOLKNINGENS STILLING DERTIL*. Side 337.

TIENDE AFSNIT

NIKOLAJ ANDERSEN: *DANNELSEN AF DE LOVGIVENDE FORSAMLINGER*. Side 351. Det tyske Rige. Side 351. Prøjssen. Side 354. — FRANZ V. JESSEN: *VALGET 12. FEBRUAR 1867*. Side 358. — FRANZ V. JESSEN: *VALGET 31. AUGUST 1867*. Side 362. — H. V. CLAUSEN: *RESULTATERNE AF VALGENE TIL DEN TYSKE RIGSDAG 1871—1898 FOR NORDSLESVIGS VEDKOMMENDE*. Side 366. — *INDLEDNING TIL PARLAMENTS-FORHANDLINGERNE*. Side 385. *DET NORDTYSKE FORBUNDS RIGSDAG* (Den konstituerende Rigsdag). Side 386. *DET NORDTYSKE FORBUNDS RIGSDAG*. Side 397. *DEN TYSKE RIGSDAG*. Side 399. *DEN PREUSSISKE LANDDAG* (Landdagens andet Kammer). Side 443. — GUSTAV JOHANNSEN: *DEN POLITISKE UDVIKLING EFTER 1864*. Side 492.

ELLEVE TE AFSNIT

H. V. CLAUSEN og C. ANDERSEN: Kort over den nuværende administrative Inddeling af Nordslesvig i Krese og Amtsdistrikter. Side 512—513. — H. P. HANSSEN-NØRREMØLLE: *OVERSIGT OVER DEN ALMINDELIGE LANDSFORVALTNING OG DEN KOMMUNALE FORVALTNING I SLESVIG*. Side 515. Provinsen. Side 516. Regeringsdistriktet. Side 517. Kredse. Side 517. Amtsdistrikterne. Side 519. Kommunerne. Side 519. Forvaltnings-Tvistigheder. Side 520. — H. P. HANSSEN-NØRREMØLLE: *OVERSIGT OVER RETSVÆSNETS ORDNING*. Side 521.

TOLV TE AFSNIT

H. P. HANSSEN-NØRREMØLLE: *KIRKEVÆSNET I NORDSLESVIG*. Side 529. Kirkeforfatningen. Side 529. Selvforvaltningen. Side 530. Synoderne. Side 531. Gejstligheden. Side 532. Frimenigheder. Side 534. — NICOLAI SVENDSEN: *DET SLESVIGSKE FOLKE-SKOLEVÆSEN*. Side 534. — H. P. HANSSEN-NØRREMØLLE: *FORSAMLINGS- OG FORENINGSRETEN*. Side 542. — H. P. HANSSEN-NØRREMØLLE: *DEN TYSKE PRESSELOV*. Side 544.

TRETTE NDE AFSNIT

NORDSLESVIGSK BIOGRAFISK LEKSIKON. Side 551.

FJORTEN DE AFSNIT

JUL. BIDSTRUP: *DAGSHISTORIE*. Tildragelser vedrørende Nordslesvig, optegnede efter Tidsfølgen. 1864—1901. Side 621.

TILLÆG

A. THISET: *SØNDERJYLLANDS VAABEN*. Side 671. — Fortegnelse over de i Haandbogen anvendte Friser, Vignetter og Kort. Side 676.

NAVNE- OG SAGREGISTER
INDHOLDSFORTEGNELSE
RETTELSE

RETTELSER

- Side 79 Linje 11 f. o.: ... taler om sit *hertogrike tho Slessewik*«. Læs: ... sit »*hertogrike tho Slessewik*«.
- » 84 » 5-6 f. n.: ... da Begreberne om Nationalitet i mangt og meget var uklart og forskelligt fra ... Læs: ... i mangt og meget vare uklare og forskellige fra ...
- » 142 » 10 f. o.: *hōw*, Læs: *hōw*
- » 144 Skemaets Linje 7 f. n.: Vestdansk, Læs: Vestnordisk
- » 151 Linje 10 f. n.: hoot (skyde), Læs: shoot (skyde)
- » 151 » 7 f. n.: *s'et* i Linjens Begyndelse bortfalder.
- » 172 » 17 f. o.: ... kunde her aldeles ikke blive tale om ... Læs: ... ikke blive Tale om ...
- » 207 » 18-19 f. n.: 12. Novbr. ratificeredes Freden i Wien, og 16. Novbr. kundgjordes den af den danske Regering. — Læs: 12. Novbr. 1864 ratificerede Kongen af Danmark Fredstraktaten af 30. Okt. 1864, 16. Novbr. s. A. udveksledes Ratificationerne i Wien, og s. D. kundgjordes Fredstraktaten af den danske Regering.
- » 231 » 8-9 f. n.: I saa Henseende er den dog bleven udfyldt, af flere Tillæg efterfulgt, forsaavidt angaar Trængendes Forsørgelsessted, ved en Overenskomst mellem Danmark og det tyske Rige af 11. Decbr. 1873 ... Læs: I saa Henseende er den dog bleven udfyldt, forsaavidt angaar Trængendes Forsørgelsessted, ved en, af flere Tillæg efterfulgt Overenskomst mellem Danmark og det tyske Rige af 11. Decbr. 1873 ...
- » 236 » 9-10 f. o.: ... Adgang til Alderdomsforsørgelse i Danmark efter Lov Nr. 69, 9. April 1891 § 1 og Adgang, til Erhvervelse og Forsørgelseshjem ... Læs: Adgang til Alderdomsforsørgelse i Danmark efter Lov Nr. 69, 9 April 1891 § 1, og Adgang til Erhvervelse og Forsørgelseshjem ...
- » 320 nederst »Landtransport« til Kirketjeneste«. Læs: ... »Kirketjeneste«.

RETTELSER

- Side 323 sidste Tabel Tabellens øverste Linje »Forsorgere enten som Hovedpersoner eller Medhjælpere« strækker sig to Rubriker for langt til højre. Den bør ende med Rubriken »Fiskeri« inclusive.
- » 440 Noter 4. L. f. n. ... fortsat med ... Læs: ... fortsat med ...
- » 456 Linje 19 f. o.: Indenrigsminister v. Puttkammer ... Læs: ... v. Puttkamer ...
- » 495 » 15 f. o.: ... hertil kom nu Forventningen at en nær ... Læs: ... Forventningen om, at en nær ...
- » 542 » 14 f. o.: Loven af 11. Marts 1867 ... Læs: Loven af 11. Marts 1850 ...
- » 592, 2. Spalte: Lindemann, f. 1855 ... Læs: Lindemann, Ludwig Friedrich, f. 1855 ...
- » 617, 1. — Willemoës, Carlo Adalbert, f. 1835 ... Læs: f. 1837.

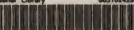
This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

JUL 27 1945

n 1164.66
endbog i det nordstelevigke spor
ener Library 003162425

3 2044 084 696 830